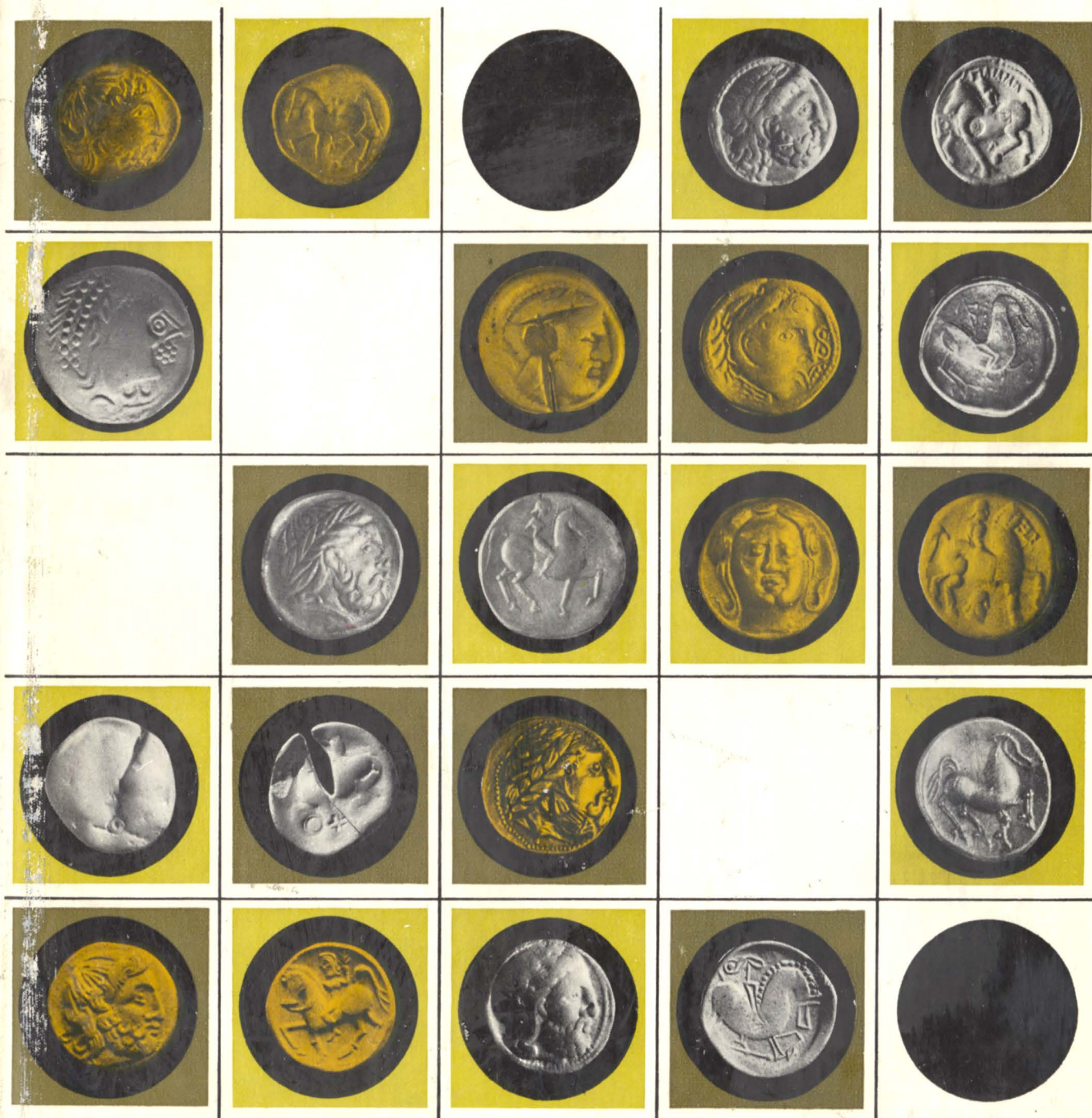

CONSTANTIN PREDA **MONEDELE GETO-DACILOR**

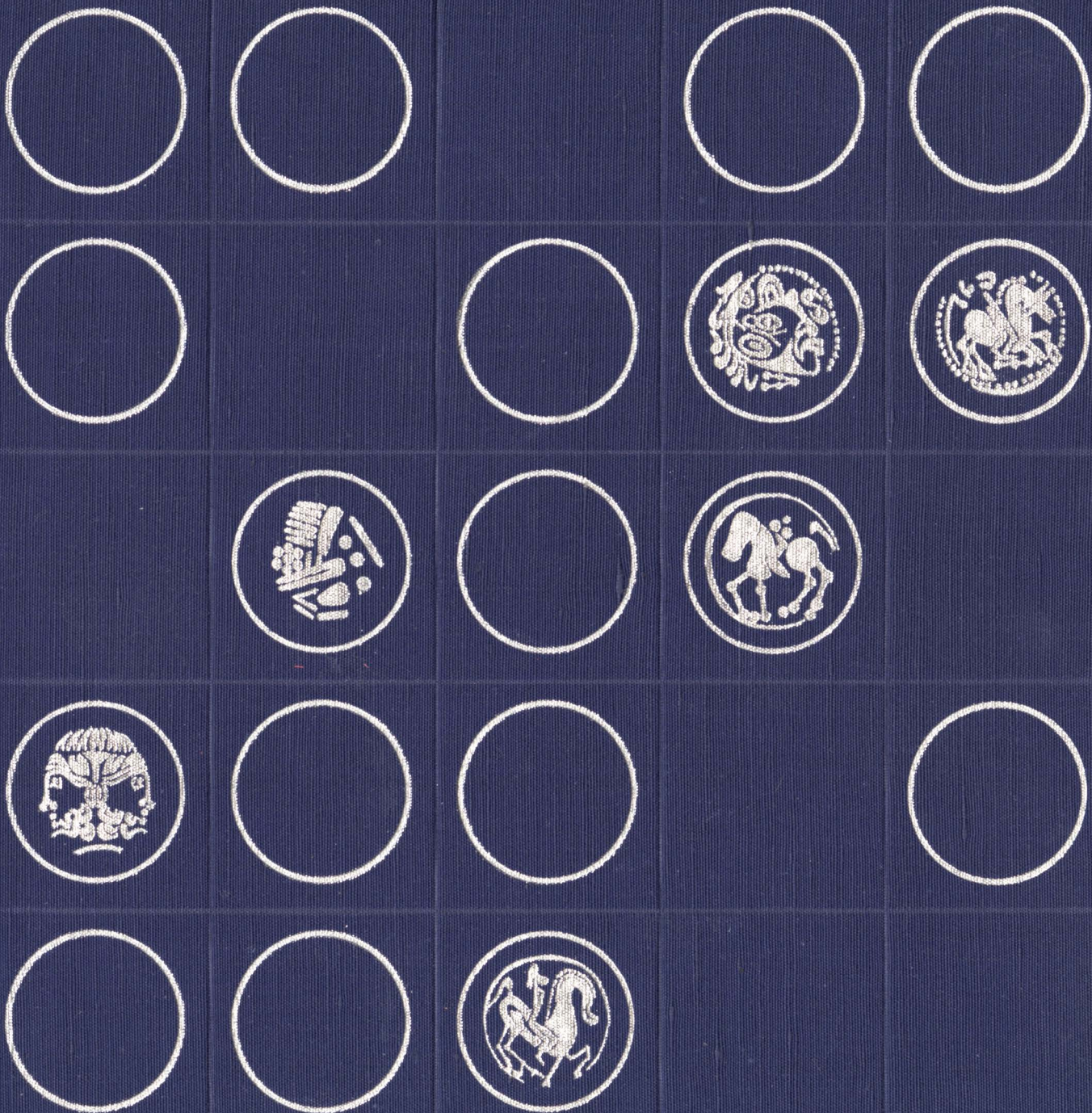

Lucrarea, cu un caracter strict monografic, reprezintă prima sinteză asupra monetăriei geto-dacice, un domeniu de cercetare atât de complicat, pe atât de conținutiv. Au fost adunate aici, pentru prima dată, toate descoperirile monetare de la noi în țară, precum și cea mai mare parte a materialului din colecțiile de stat și particulare, dar și din țară, ci și de peste hotare.

Strângerea unei astfel de documentații a permis o clasificare a tuturor materialelor geto-dacice pe perioade mari cronologice iar în cadrul acestora pe tipuri de monede. La baza acestei clasificări a stat analiza tezaurelor comune, dar și sint prezente și monede greco-macedonene iar pe de altă parte evoluția stilului și cum se grupează regional diferitele descoperiri monetare. În funcție de aceste considerente s-au putut stabili în cadrul monetăriei geto-dacice o serie de început și două etape principale de dezvoltare întinzându-se pe o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. și începutul secolului I î.e.n.

Primele manifestări în acest domeniu au avut loc în zona dintre Balcani și Dunăre unde s-au emis după modelele macedonene o serie de monede traco-getice. În următoarele, după mijlocul secolului II î.e.n., se bat monede pe întreg teritoriul geto-dacic. În partea de nord-vest a țării, pentru o anumită perioadă de timp, există și prezența unor tipuri monetare aflate în corelație cu monetăria romană în vremea respectivă.

MONEDELE GETO-DACILOR

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Institutul de arheologie
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE XIX

CONSTANTIN PREDA

MONEDELE GETO-DACILOR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1973

Coperta de: GROSU MIHAI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti — Tel. 16 40 70

CUPRINS

PRESCURTĂRI FOLOSITE MAI DES ÎN LUCRARE.....	9
INTRODUCERE	11
DIN ISTORICUL CERCETĂRILOR	13
CONDIȚIILE ECONOMICE ȘI SOCIAL-POLITICE ALE APARIȚIEI MONEDEI LA GETO-DACI	19
I. ÎNCEPUTURILE.....	27
Emisiunile postume și primele imitații de tip Filip al II-lea	
<i>a.</i> Emisiunile postume Filip al II-lea	27
<i>b.</i> Primele imitații monetare de tip Filip al II-lea	29
II. PRIMA FAZĂ PRINCIPALĂ DE DEZVOLTARE	49
A. Monede din regiunea getică a Dunării	
Tipul Rasa	51
B. Emisiunile monetare din vestul Daciei (Banat)	
Tipul Banat	55
Tipul Criciova	59
Tipul Ramna	62
Tipul Agriș	66
Monede diferite, găsite izolat în Banat.....	69
C. Emisiunile din nordul și nord-vestul Daciei (Transilvania de nord și vest)	
Tipul « Călărețul cu pasăre »	71
Grupa monedelor de tip Tulghieș-Mireșu Mare.....	75
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu scut și porc mistreț.....	77
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu siglele A, II și V	78
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu leu și sigla II	79
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu monogramă de tip Audoleon.....	79
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu liră	81
Tipul Tulghieș — fără călăreț	81

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu arc	82
Tipul Tulghieș-Criciova — cu rozetă și contramarcă	83
Tipul Tulghieș-Mireșu Mare-Criciova.....	85
Tipul Tulghieș-Criciova — cu cap uman imberb și ramură sub cal	86
Tipul « cu cifre romane »	87
Tipul Tulghieș «Copăceni».....	92
Tipul Crișeni-Berchieș	97
Tipul Tonciu — cu sigla B pe revers.....	104
Tipul Sighet	108
 D. Monedele din estul Daciei—Moldova	
Tipul Huși-Vovriești	111
 E. Monedele din sud-vestul Daciei—Oltenia	
Tipul Larissa-Apollo Amphipolis.....	132
Tipul « cu cap janiform »	142
Tipul Prundu-Jibla	149
Tipul Ocnița-Cărbunești.....	159
Tipul « cu cap uman sub cal »	164
Tipul Pre-Jibla	170
Tipul Jibla	171
Tipuri și descoperiri monetare diferite	176
Tipul Bugiulești	176
Tipul Copăceni	177
Tipul Voloșcani	178
Alte tipuri	179
 F. Situația din Dobrogea	
Monedele de tip Moskon	180
 III. A DOUA FAZĂ PRINCIPALĂ DE DEZVOLTARE ȘI ETAPA FINALĂ.	
 A. Monede din Dacia extracarpatică (Muntenia și Moldova de sud)	
Tipul Dumbrăveni	185
Tipul Adincata-Mănăstirea.....	198
Tipul Virteju-București	215
Tipul Inotești-Răcoasa	247
Tipul Cladovo-Saschiz	271
Tipul Aninoasa-Dobrești	274
 B. Monedele din Transilvania și Banat	
1. Etapa de tranziție	289
Tipul Medieșu Aurit	289
2. Etapa tirzie — Emisiunile monetare cu modul mare și formă scyphată.....	294
Tipul Aiud-Cugir	295

Tipul Rădulești-Hunedoara	300
Tipul Toc-Chereluș	307
Tipul Petelea — cu bustul zeiței Artemis	312
IV. TIPURI MONETARE COMBinate	325
Tipul combinat Filip al II-lea — Alexandru cel Mare.....	325
Tipul Filip al II-lea „cu cunună liniară triplă”	325
Tipul combinat Filip al II-lea — Filip al III-lea Arideul.....	326
Tipul combinat Alexandru cel Mare — Filip al II-lea.....	327
Tipul Alexandru cel Mare — Filip al III-lea Arideul.....	328
V. MONETĂRIA DE TIP ROMAN REPUBLICAN DIN DACIA (TILIȘCA)	345
VI. MONEDELE DE AUR DE TIP „KOSON”	353
VII. CONSIDERAȚII GENERALE	363
A. Numismatice	
B. Cronologia	
C. Tipurile monetare și triburile din Dacia în secolele III—I î.e.n. Originea lor etnică	
<i>ANEXA</i>	433
<i>ZUSAMMENFASSUNG</i>	439
<i>VERZEICHNIS DER TAFELN UND ABBILDUNGEN</i>	463
<i>INDICE</i>	471

PRESCURTĂRI FOLOSITE MAI DES ÎN LUCRARE

- AArb* — Arta și arheologia, Iași, I—XIV, 1927—1938.
- AISC* — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
- AMN* — Acta Musei Napocensis, Cluj, I, 1964 și urm.
- ARBSH* — Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique, X, 1923.
- ARMSI* — Academia Română. Memoriile Secției istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916—1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
- AVSL* — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 1843—1915.
- Ber RGK* — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
- BSNR* — Buletinul Societății numismatice române, București, I—XLI, 1904—1947.
- CNA* — Cronica numismatică și arheologică, București, I—XIX, 1920—1945.
- Caiet selectiv* — Biblioteca Academiei R. S. România. Cabinetul numismatic — Creșterea colecțiilor. Caiet selectiv de informare.
- Dacia* — Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N.S., 1957 și urm.
- Dessewffy* — M. Dessewffy, *Barbár pénzei*, Budapest, I—IV, 1910.
- DissPann* — Dissertationes Pannonicae.
- ED* — Ephemeris Dacoromana, București—Roma, I—X, 1923—1945.
- Izvestiia-Institut* — Izvestiia. Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
- Izvestiia-Varna* — Izvestiia. Bulletin de la Société Archéologique de Varna.
- JNG* — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- MAGSW* — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien.
- Materiale* — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., I, 1953; Materiale și cercetări arheologice, II—VIII, 1956—1962.
- MCKEIB* — Mitteilungen der k.k. Central Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, I—XIII, 1856—1873.
- MLA* — Materialy i issledovanja po arheologii SSSR, Moskva—Leningrad.
- Mitrea, D., Penetra-*
zione — B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*. Ephemeris Dacoromana, X, 1945.
- MNA* — Muzeul național de antichități, București.
- NumKöz* — Numizmatikai Közlöny, Budapest, 1902 și urm.
- NZ* — Numismatische Zeitschrift.
- OBLK* — Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Wien, 1846—1847.
- Pink, K.,*
Münzprägung — Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Dissertationes Pannonicae, Budapest, II, 15, 1939.

Monedele geto-dacilor

<i>RIR</i>	— Revista istorică română, București, I—XVII, 1931—1947.
<i>RN</i>	— Revue numismatique.
Roska, M., <i>Repertorium</i>	— M. Roska, <i>Erdély régészeti repertoriuma</i> , I, Cluj, 1942.
<i>SA</i>	— Sovetskaja arheologhia.
<i>SCIV</i>	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
<i>SCN</i>	— Studii și cercetări de numismatică, București.
<i>SCȘ-Cluj</i>	— Studii și cercetări științifice, Cluj.
<i>SCȘ-Iași</i>	— Studii și cercetări științifice, Iași.
<i>Sylloge</i>	— Sylloge Nummorum Graecorum.
De la Tour, H.	— H. de la Tour, <i>Atlas des monnaies gauloises de la Bibliotheque Nationale</i> , Paris, 1892.
<i>Windisch-Grätz</i>	— E. Fiala, <i>Colection Ernst Prinz Windisch-Grätz</i> . Die Prägungen der Barbaren, Prag, 1900.
Winkler, I., <i>O mincich...</i>	— I. Winkler, <i>O mincich dáků a gétů</i> . Numismatický Sborník, Praha, V, 1958.
<i>ZfN</i>	— Zeitschrift für Numismatik.

INTRODUCERE

Monetăria geto-dacică constituie, prin caracterul ei și prin problemele pe care le ridică, unul din cele mai importante capitole din istoria Daciei preromane. De aceea, atenția specialiștilor a fost mereu îndreptată spre întocmirea unor studii cu subiecte alese din acest domeniu de cercetare. Se poate spune că majoritatea lucrărilor apărute pînă acum se rezumă mai ales la publicarea unor descoperiri monetare și numai cîteva dintre ele pun probleme cu caracter mai general și de sinteză. Faptul este explicabil dacă ținem seama de dificultățile pe care le întâmpină cercetările întreprinse în direcția cunoașterii monetăriei locale geto-dacice. Dealtfel, pînă la o anumită dată, numărul descoperirilor era mult prea redus pentru ca să se poată trece la realizarea unor lucrări de sinteză. Înregistrarea tuturor descoperirilor monetare și studierea temeinică a celor mai importante dintre ele au constituit o etapă importantă și necesară, fără de care o lucrare monografică nu este posibilă.

În ultima vreme numărul descoperirilor monetare geto-dacice a sporit simțitor și ele au dat prilejul întocmirii unor studii în care au fost tratate anumite aspecte cu caracter mai general sau au dus la rezolvarea unor probleme de bază. Astfel a fost posibilă stabilirea unei mai bune cronologii a diferitelor tipuri monetare și delimitarea ariei de circulație a fiecărei categorii în parte. S-au adus de asemenea unele contribuții la fixarea datelor de început și de sfîrșit ale monetăriei geto-dacice.

Înmulțirea descoperirilor și precizarea unor probleme de bază au creat condițiile pentru întocmirea unei lucrări monografice asupra monedelor geto-dacice. Aceasta presupune nu numai o strîngere într-un repertoriu a tuturor monedelor cunoscute pînă acum, ci și studierea lor pe complexe și tipuri regionale, gruparea lor pe tipuri monetare, circulația diferitelor variante, o delimitare mai strictă a ariei de răspîndire, semnificația lor istorică și economică, precum și alte aspecte cu caracter mai limitat și specific anumitor categorii teritoriale. S-a ținut seama de asemenea de rezultatele săpăturilor arheologice și de datele istorice ale epocii respective, ca și de legăturile care există între numismatica geto-dacică și cea celtică în general.

Pentru realizarea unei astfel de monografii s-au studiat monedele din colecțiile de stat și particulare din R. S. România, cele din R. P. Bulgaria, din R. D. Germană (de la Berlin și Dresda), din R. P. Ungară (de la Budapesta) și din R. S. Cehoslovacă (de la Praga, Nitra, Bratislava și Brno). Acolo unde nu am putut folosi materialul direct am recurs la publicațiile de specialitate sau la copii în ghips. În mod special am dori să mulțumim membrilor cabinetelor numismatice din Sofia, Varna, Viena, Budapesta, Praga, Nitra, care ne-au pus la dispoziție copiile necesare cercetării noastre, precum și tuturor acelor care ne-au dat informații sau date utile completării prezentei monografii.

Un sprijin deosebit de prețios am primit din partea Institutului de arheologie al Academiei R.S.România și a sectorului său numismatic, prin acordarea mijloacelor materiale necesare deplasărilor la diversele muzee din țară și de peste hotare, ca și pentru obținerea materialului ilustrativ.

Prin întocmirea acestei lucrări nu avem pretenția că am rezolvat, sau că am reușit să cuprindem toate problemele referitoare la monetăria geto-dacică. Complexitatea diferitelor ei laturi nu ne-a permis

să tratăm toate aspectele și nici să dăm întotdeauna răspunsuri precise și definitive. Mai rămân încă semne de întrebare și rezolvări parțiale ale unor probleme, mai ales acolo unde documentarea noastră este încă insuficientă. Considerăm însă că scopul principal pe care ni l-am propus, adică acela de a aduna și interpreta în sens numismatic și istoric toate descoperirile monetare de până acum și de a trage concluziile pe care ni le îngăduie acestea, tratând problemele de bază ale numismaticii geto-dace, a fost atins, dacă nu în întregime, cel puțin în părțile sale esențiale. Elemente noi și utile au fost aduse în problemele datării, delimitării triburilor sau uniunilor de triburi emitente, raporturilor geto-dacilor cu lumea exterioară, clasificării monedelor pe tipuri și pe tipare monetare etc.

Nu credem că am ajuns la soluții suficiente de satisfăcătoare în problema atribuirii etnice a unor tipuri sau grupe monetare din Oltenia, Moldova și din Banat, sau în aceea a interpretării tăieturilor și contramărcilor de pe monedele de tip Huși-Vovriești, precum și în direcția unor cercetări mai temeinice din punct de vedere tehnic.

Sîntem convinși că descoperirile viitoare vor aduce completări și modificări unora din tezele tratate în această monografie și vor oferi cheia rezolvării unor probleme încă nu îndeajuns de lămurite. Este explicabil, dacă ținem seama de faptul că orice lucrare științifică, de proporții mai mici sau mai mari, nu reprezintă decât stadiul cercetărilor în domeniul respectiv la data la care se întocmește și că ea rămîne susceptibilă de completări și modificări.

Monografia de față, concepută și realizată în sensul celor arătate mai sus, va servi la o mai bună cunoaștere a situației economice și social-politice a populației geto-dace în cursul secolelor IV—I î.e.n. De asemenea ea vine să aducă o serie de date noi și utile pentru o mai bună cunoaștere a istoriei generale a Daciei preromane și să ofere totodată arheologilor o bază documentară numismatică și un mijloc de orientare, necesare în munca de cercetare arheologică și istorică a epocii geto-dace.

Lucrarea va duce în același timp la o mai bună cunoaștere și înțelegere a numismaticii «barbare» în general și la o delimitare mai clară, în cadrul acesteia, a monetăriei geto-dacice. Clasificările făcute de noi vor putea servi la o mai bună orînduire a materialului monetar din colecții.

În afara monedelor-imitații de tip greco-macedonean din Dacia, care formează nu numai nucleul, fondul și scopul principal al prezentei monografii, am rezervat cîte un scurt capitol și pentru emisiunile de tip roman-republican (Tilișca), monedele de aur de tip Koson și cele din Dobrogea de tip Moskon. Prin introducerea în lucrare și a acestor categorii de monede, n-am făcut, credem, decât să completăm imaginea întregii activități monetare de pe teritoriul Daciei, sub toate aspectele ei, pînă la cucerirea ei de către romani. În felul acesta avem sentimentul că munca depusă pentru realizarea acestei monografii nu a fost în zadar și că am contribuit, după puterile noastre, la rezolvarea unor probleme din istoria veche a României.

DIN ISTORICUL CERCETĂRILOR

Monetăria geto-dacică, prin caracteristicile ei principale, se înscrie în cadrul general al numismaticii «barbare» sau «celtice», cum a fost și continuă să fie denumită de o serie de specialiști. Încadrarea ei în acest ansamblu european își găsește justificarea în genul de manifestare și de realizare al unei asemenea monetării, la care se observă anumite trăsături comune.

Mai întâi se constată că această monetărie «barbară» apare la periferia europeană a lumii elenistice. Ea se întinde în Europa de vest și centrală, precum și în regiunea balcanodunăreană. În al doilea rând s-a putut stabili că monetăria respectivă a apărut și s-a dezvoltat aproximativ în același timp pe întreaga arie de răspîndire. Totodată s-a remarcat faptul că, aproape fără excepție, monetăria «barbară-celtică» a copiat o serie de modele din lumea greacă, mai puțin din cea romană, pe care le-a transpus într-un stil propriu, caracteristic. Originalele care au stat la baza noii monetării sînt foarte variate, în funcție de zona în care era încetățenită și dominantă circulația unui anumit tip monetar. Așa se explică faptul că în cadrul monetăriei «barbare» vom întîlni un număr destul de mare de tipuri și variante care se deosebesc de la o regiune la alta.

Tot printre trăsăturile comune ale acestor emisiuni se enumeră stilul lor aparte. Meșterii monetari n-au reușit să copieze întocmai modelele greco-macedonene și pe cele romane republicane. De aceea, pe monedele copiate întîlnim reprezentări stilizate, adică mult schematizate, constînd din combinații diferite de linii simple curbe, ovale și puncte. Legenda cu numele emitentului lipsește în cele mai multe cazuri sau ea este uneori indescifrabilă. Adesea cele câteva litere care apar pe monede nu sînt decît rămășițe din legendele originalelor, transmise fără sens de către meșteri monetari mai puțin pricepuți în această artă. Schematizarea reprezentărilor, dusă uneori pînă la ultima lor consecință, a atras după sine și denumirea de «imitații barbare».

În rîndul trăsăturilor comune ale acestor emisiuni mai poate fi inclusă și forma lor oarecum deosebită. Se remarcă, de pildă, că o bună parte din monedele «barbare» au o formă concav-convexă, de unde și denumirea de monede *scyphate*. Această formă, care are o explicație tehnică, apare la unele emisiuni foarte evident. Întotdeauna partea convexă aparține aversului, iar cea concavă reversului.

Împrejurarea că această monetărie s-a dezvoltat în regiunile ocupate de celti și coincide în timp cu perioada de expansiune a populației respective a determinat pe cei mai mulți numismați și arheologi să acorde acestor imitații numele de monede celtice, nume care s-a impus și s-a utilizat frecvent în publicațiile de specialitate.

Descoperirile și cercetările numismatice mai noi, sporite mult în ultima vreme, sînt în măsură să facă dovada că denumirea amintită nu mai poate fi acceptată pentru întreaga arie de răspîndire și nici pentru toate emisiunile cunoscute. Desigur că despre existența unor

monetării celtice și despre rolul principal pe care l-au jucat celții în domeniul monetar de tip « barbar » nu pot încăpea discuții. Însă trebuie să facem precizarea că în această privință s-au comis multe exagerări și s-au făcut unele interpretări nu întotdeauna întemeiate pe realități.

Pornind de la diversitatea tipurilor monetare, care se deosebesc de la o zonă geografică la alta, cercetările și descoperirile numismatice recente au stabilit că, alături de celți, printre realizatorii acestor emisiuni mai putem cita pe geto-daci și traco-geți. La o astfel de atribuire s-au avut și se au în vedere nu numai deosebirile de stil și de tip de la o regiune la alta ci și condițiile social-economice și politice ale fiecărei populații și regiuni în parte.

Deși monetăria de tip « barbar » a atras atenția specialiștilor ceva mai târziu decât numismatica clasică greco-romană, în legătură cu acest domeniu s-au adus numeroase contribuții de valoare. Importanța istorică a unor astfel de emisiuni se impune din ce în ce mai mult în cercetările actuale. Așa se explică progresele care s-au realizat în ultimii ani și în această direcție, prin publicarea unui număr din ce în ce mai mare de lucrări cu caracter mai general și mai ales de studii închinat cercetării cite unei laturi speciale. Nu avem intenția să prezentăm aici tot ceea ce s-a scris în domeniul monetăriei « barbare » în general și a celei geto-dacice în special. Vom aminti doar pe cele mai însemnate, pe cât va fi posibil în ordine cronologică, relevind în mod deosebit pe cele care se referă la subiectul lucrării de față.

Despre unele preocupări privind monetăria « barbară » în general, și din Dacia, în special, se poate vorbi încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fie că este vorba de constituirea unor colecții, fie că se are în vedere publicarea unor studii sau cataloage. În rindul celor dintii contribuții din acest domeniu, exceptînd mențiunile făcute de Eckhel în *Doctrina numorum veterum*, 1874, p. 4., se înscrie desigur studiul lui E. A. Bielz, *Die dakischen Tetradrachmen Siebenbürgens*, publicat în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Heft III, t. XI, fasc. 3, 1874, p. 454—468. Meritul lui E. A. Bielz constă nu numai în faptul că a publicat și interpretat pentru prima oară cîteva din cele mai însemnate descoperiri de imitații specifice Daciei intracarpatică, ci și în aceea că el este primul care a atribuit acestor emisiuni numele de « tetradrahme dacice ».

O serie de descoperiri de monede « barbare » din Dacia sînt menționate, fără comentarii suplimentare, la : C. Goos, în *Archiv des Vereins f. sib. Landeskunde*, XIII, XIV, 1876—1877, și în *Arch. Ertesitő*, 1869, 1870, 1871; G. Téglás, în *Ertesitő az Erdély Múzeum . . .*, 1887; B. Milleker, în *Délmagyarország*, I, 1896 și în *Arch. Ertesitő*, XIX, 1898, p. 90, precum și de alți autori. În 1892 De la Tour publică *Atlas des monnaies gauloises de la Bibl. Nat. Paris*, unde se întîlnesc categorii de monede diferite, din rindul cărora nu lipsesc nici piese caracteristice regiunilor Daciei.

După anul 1900 cercetările asupra acestei laturi a numismaticeii antice se intensifică, iar publicațiile devin mai numeroase și mai complete. Chiar în cursul anului 1900 E. Fiala dă publicității colecția Windisch-Grätz, cu o serie de emisiuni monetare din lumea celtică și geto-dacică. Lui A. Blanchet îi datorăm prima mare lucrare de sinteză din acest domeniu. În cadrul celor două volume ale sale publicate sub titlul *Traité des monnaies gauloises*, Paris, 1905, cunoscutul numismat francez tratează, pe lîngă monedele din Gallia, și unele emisiuni din zona Daciei. Exemplul său este urmat numai după trei ani de R. Forrer, care publică de asemenea o lucrare de sinteză intitulată *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, Strassbourg, 1908. Și aici sînt incluse, alături de monedele caracteristice regiunilor de la Rin și Dunărea superioară, și emisiuni specifice spațiului carpato-dunărean.

Între 1910 și 1915 Grof Dessewffy Miklós publică la Budapesta marea sa colecție sub numele de *Barbár pénzei*. Lucrarea, deși nu prezintă diferitele categorii de monede pe tipuri și regiuni, constituie totuși un ajutor deosebit de însemnat pentru numismați, prin materialul său valoros, numeros și foarte diferit. În plus, lucrarea dă și unele indicații prețioase

cu privire la proveniența unor monede și cuprinde un număr destul de însemnat de monede geto-dacice. Aproximativ în aceeași perioadă își desfășoară activitatea în același domeniu și Odon Gohl. El publică în revista « Numismatikai közlöny », 1903–1915, o serie de descoperiri monetare celtice și geto-dacice, unele fiind însoțite de comentarii interesante. De pildă, el atribuie costobocilor o serie de monede găsite în nord-vestul Transilvaniei.

Odată cu apariția celor două reviste românești de specialitate, *Buletinul Societății numismatice române*, în 1904, și *Cronica numismatică și arheologică*, în 1920, se pun bazele numismaticei din România. În aceste condiții asistăm la publicarea a numeroase descoperiri monetare geto-dacice și a unor contribuții valoroase în acest domeniu. Cel care se impune acum în mod deosebit în această direcție, nu numai printr-o activitate bogată, ci și prin caracterul științific al contribuțiilor sale, este Constantin Moisil. Cronicile cu descoperirile monetare din România pe care le publică în *BSNR* au constituit și continuă să mai constituie și acum o bază de informare prețioasă. Prin publicarea studiilor *Avut-au dacii monete proprii*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916–1921, p. 307–331, dar mai ales cel intitulat *Monedele dacilor*, din *BSNR*, XV, 1920, p. 59–78, Const. Moisil definește pentru prima dată caracterul imitațiilor din Dacia și reușește să schițeze principalele probleme ale monetăriei geto-dacice. Din rindul acestora amintim: atribuirea lor geto-dacilor, clasificarea pe tipuri, cronologia și caracterul lor tribal. Ulterior, Const. Moisil va aduce noi contribuții în această direcție, care vin să îmbogățească fondul documentar și să întărească concluziile sale mai vechi. Printre acestea remarcăm: *Părerile lui V. Pârvan despre monedele antice din Dacia*, în *BSNR*, XXII, 1927, p. 30–41; *Monete dace de tipul lui Janus*, în *CNA*, XII, 1940, p. 241–248; *Monete dace de tip Vrincean*, în *BSNR*, XXXVII–XLI, 1944–47, p. 59–61; *Problema monedelor dace și Informații noi cu privire la originea și caracterul monetelor dace*, publicate în *Buletin Științific*, seria c, I, 1, 1948, p. 1–7, și vol. II, 2–4, 1950, p. 53–65.

În aceeași perioadă de timp, alături de activitatea lui C. Moisil, se constată un interes crescând pentru studiul monedelor geto-dace. Astfel, W. Knechtel publică în *BSNR*, X, 1913, p. 11–18, articolul *Monete barbare din România*, iar I. Marțian în *CNA*, II, 1921, p. 20–22, o notă intitulată *Monete dace*. Leon Ruzika, în studiul său *Cu privire la monedele dacilor*, din *BSNR*, XVII, 1922, p. 31–54, și XXII, 1927, p. 20–24, aduce în discuție unele aspecte ale monetăriei locale din Dacia. În cadrul preocupărilor sale numismatice, G. Severeanu acordă o atenție deosebită și monedelor geto-dacice. El achiziționează și publică *Le trésor monétaire d'Inotești*, în *BSNR*, XXI, 1926, p. 7–10, și *Trésor de Huși*, în *București*, I, 1935, p. 17–36. La acestea mai poate fi adăugat și articolul *Symboles religieux sur les monnaies celtiques*, din *BSNR*, XXI, 1926, p. 38–54.

În monumentală sa operă *Getica*, p. 598–606, V. Pârvan face o privire de ansamblu asupra monedelor geto-dacice cu care prilej ajunge la concluzia, rămasă pînă acum valabilă, că înainte de Dromichete nu poate fi vorba de o monetărie geto-dacică. De asemenea I. Nestor, în *Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien (Bericht der Röm-Germ. Kommission*, 1933, p. 168–170), consacră un capitol referitor la principalele probleme ale monetăriei geto-dace.

Interesantele emisiuni ale celților boi sînt studiate de R. Paulsen în lucrarea sa monografică intitulată *Die Münzprägung der Boier*, apărută în 1933 în *Bericht der Röm-Germ. Kommission*.

Odată cu apariția lucrării lui Karl Pink *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în *DissPann.* s. II, 15, 1939, cercetarea monedelor est-celtice și geto-dacice cunoaște o nouă și însemnată treaptă de dezvoltare. Lucrarea este o primă și deosebit de valoroasă sinteză a problemelor majore ale numismaticei est-celtice și geto-dacice. Ea cuprinde o bogată informare bibliografică și se sprijină pe un mare număr de descoperiri, care i-au permis autorului să facă o clasificare pe tipuri și regiuni. Aproape toate descoperirile din România

cunoscute pînă la acea dată sînt strînse și orînduite pe categorii în această operă. Chiar dacă astăzi noi nu mai sîntem de acord cu unele probleme privind caracterul etnic sau cu localizarea unor tipuri, precum și cu datarea monetăriei daco-est-celtice, lucrarea lui K. Pink a reprezentat și va reprezenta și pe viitor un izvor și un îndreptar de bază pentru toți cei care vor studia acest capitol al numismaticii și istoriei antice din zona balcano-dunăreană. Preocupările lui K. Pink cu privire la monetăria celtică în general, care au fost mai vechi decît data apariției lucrării amintite, au continuat și după aceea, prin publicarea unor studii din rîndul cărora menționăm *Einführung in die keltische Münzkunde*, în *Archaeologia Austriaca*, 1950, p. 2—35. Este vorba de o trecere în revistă a unor probleme de bază privind în special emisiunile din est.

O serie de descoperiri monetare din România au oferit prilejul unora dintre specialiștii noștri să aducă noi contribuții însemnate la o mai bună cunoaștere a monetăriei geto-dace. Astfel, Dorin Popescu publică în *Dacia*, IX—X, 1941—44, p. 201—229, *Le trésor de monnaies «daces» de Tulgheș*. Oct. Iliescu dă publicității articolele *O emisiune interesantă de monede dace* și *Un nou tip monetar dacic*, în *CNA*, XVI, 1942, p. 40—42, și respectiv XVII, 1943, p. 170—175, iar în *BSNR*, 1944—47, p. 29—34, contribuția intitulată *Sisteme naționale în economia monetară a dacilor*.

În lucrarea sa *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED.*, X, 1945, p. 27—58, B. Mitrea întocmește pentru prima dată un catalog al tuturor descoperirilor monetare geto-dacice, cunoscute pînă la data aceea. Ceva mai tîrziu, același numismat întocmește studiul *Un tezaur de monede dacice descoperite la București...*, apărut în *Studii și referate*, I, 1954, p. 290—302, cu care prilej face un prim pas în definirea monedelor getice de tip Virteju-București. Un alt studiu al aceluiași numismat tratează *Problema monedelor postume de tip Filip al II-lea aflate în Dacia*, în *SCIV*, 22,2, 1971, p. 156—177.

Cîteva probleme importante referitoare mai ales la caracterul monedelor geto-dacice și la datarea lor sînt tratate de C. Daicoviciu în *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 57—59. În privința cronologiei, concluzia lui C. Daicoviciu că monedele geto-dace se datează în a doua jumătate a secolului al III-lea și mai ales în cursul secolului al II-lea î.e.n., continuă să fie valabilă și astăzi. În studiul *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului slavagist dac*, din *SCS-Cluj*, I, 1950, p. 117, același autor consideră că monedele geto-dace sînt «o formă mai practică, numoidală, a mărfa metal». Probleme similare cu cele pomenite mai sus sînt schițate și de M. Macrea în studiul *Monedele din cetatea dacică de la Costești*, din *AISC*, II, 1933—35, p. 147—163, într-o recenzie publicată în *RJR*, XVI, 1946, p. 201—202, și în articolul *Procesul separării orașului de sat la daci*, din *Studii și referate*, I, 1954, p. 130. De asemenea, un aport la cercetările referitoare la monedele dacice din Transilvania poate fi considerat studiul lui Oct. Floca intitulat *Monnaies daciques du type Hunedoara — Les trésors de monnaies de Rădăulești et de Sălașul de Sus*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 71—104.

În *Contribuții numismatice la istoria Daciei* din *SCS-Cluj*, IV, 1—2, 1955, p. 13—180, Iudita Winkler a întocmit un repertoriu alfabetic al tuturor descoperirilor monetare geto-dace și a reluat în linii generale unele probleme de bază ale numismaticii locale din Dacia. Acest capitol, cu unele ușoare completări, a fost publicat sub titlul *O mincih dacu a gétu*, în revista cehoslovacă *Numismatický Sborník*, V, 1958, p. 5—43.

Aceeași cercetătoare a studiat și editat cele trei tezaure de la Chereluș (vezi *SCN*, IV, 1968, p. 69—102) cu monede de tip Hunedoara, pe care le-a clasificat pe variante. La acestea se mai adaugă și contribuția sa din aceeași revistă (p. 335—341), privind unele probleme de tehnică monetară la daci, ca urmare a analizelor efectuate de Eug. Stoicovici din Cluj. Ambii autori sînt de părere că o bună parte din monedele geto-dacice n-au fost bătute, ci turnate. Alte două studii semnate de I. Winkler, privind raporturile dintre diferite tezaure și

tipuri monetare daco-getice, precum și unele date de cronologie, au fost publicate în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 83—110, și X, 1968, p. 111—115. De asemenea, aceeași cercetătoare publică în revista clujeană *Acta Musei Napocensis* studiile: *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-getilor*, vol. III, 1966, p. 75—89; *Tipurile monetare ale daco-getilor și aria lor de răspîndire*, V, 1968, p. 33—48, și în vol. VI, 1969, p. 67—88, în revista *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 209—228, articolul: *Ștanțele și stilul monedelor daco-getice*, iar în *AMN*, VII, 1970, p. 93—106: *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci*.

În ceea ce ne privește, în ultimii 10 ani am publicat o serie de studii și note, fie cu probleme generale, fie prezentări de descoperiri monetare. Din rîndul acestora menționăm: *Probleme de numismatică geto-dacică*, în *SCN*, III, 1960, p. 43—79; *Monnaies imitantes le type Larissa et à tete janiforme découvertes à Bugiuilești*, în *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 353—361; *Tezaurul de la Vovriești și unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 138—173; *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, în *JNG*, XVI, 1966, p. 63—82; *Geții dintre Siretul inferior și riul Buzău în lumina descoperirii de la Dumbrăveni*, în *SCN*, IV, 1968, p. 21—46; *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jibelea*, în *SCN*, IV, 1968, p. 47—68; *Moneda antică în România*, 1969; *Despre începuturile imitațiilor monetare de tip Filip II*, București, în *Studii clasice*, XI, 1969, p. 69—83; *Monedele getice de tip Virteju-București*, în *SCN*, V, 1971, p. 51—79. Parte din aceste studii și concluziile la care am ajuns vor figura în paginile lucrării de față.

De un real folos pentru cunoașterea monetăriei geto-dacice sînt cronicile lui B. Mitrea intitulate: *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R.S.R.*, publicate anual, în mod regulat, începînd cu 1960, în *SCIV* și *Dacia* N.S., precum și cele ale lui T. Gerasimov, pentru teritoriul R. P. Bulgaria, apărute în *Izvestiia-Institut*. În cronicile respective sînt menționate numeroase descoperiri monetare geto-dacice și celtice, care ne ajută la o mai bună interpretare și cunoaștere a circulației acestor emisiuni. Lui B. Mitrea îi datorăm de asemenea și studiul: *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace*, din vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 53—64, cu care prilej sînt abordate unele probleme ale monetăriei dacice din vremea lui Burebista.

Tot în ultima vreme s-au mai publicat o serie de contribuții valoroase legate de aceeași temă. S. Dimitriu și O. Iliescu au întocmit studiul: *About the issues of the Apollo-Amphipolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 259—310, unde se prezintă o sinteză a monedelor de tip Larissa. Eug. Chirilă a publicat un interesant tezaur cu monede de tip K. Pink, 128—130, intitulat: *Der dakische Münzschatz von Crișeni-Berchieș. Beiträge zur Typologie der dakischen Reitermünzen*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 185—200. Același autor împreună cu N. Chidioșan și cu I. Ordentlich publică tezaurul de monede dacice de la Almaș, în *AMN*, II, 1965, p. 111—118 și în publicația Muzeului regional Crișana, nr. 1, 1967. La acestea s-ar mai putea adăuga: Tr. Bălan, *Tezaurul de monede dacice de la Bozeș, în Sargetia*, IV, 1966, p. 51—64; M. Gramatopol, *Iconografia monetară dacică autohtonă*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1969, p. 23—32; idem, *L'art des monnaies geto-daces*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 209—256; Gh. Popilian și Toma Niță, *Tezaurul de monede geto-dacice de la Leu (jud. Dolj)*, în aceeași revistă, IV, 3, 1969, p. 267. Numismata Eva Kolnikova de la Nitra, în studiul său *Dako-getische Münzen und einige Probleme des keltischen Münzwesens in der Slowakei*, în *SCN*, V, 1971, p. 39—49, se ocupă de monedele geto-dacice descoperite în Slovacia și de unele probleme de numismatică celtică din aceeași regiune.

Progrese, în aceeași perioadă de timp, s-au înregistrat și în domeniul numismaticii vest-celtice, mai ales în direcția studierii unor grupe regionale și în stabilirea unor date cronologice pentru anumite tipuri monetare. Ele ne sînt utile pentru cercetările noastre, ca sistem de lucru și interpretare, precum și prin tangențele pe care le au cele două părți ale lumii

celtice. Din seria acestor contribuții menționăm: G. Behrens, *Kelten-Münzen im Rheingebiet*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 34 /5, 1949, p. 336; Karl Christ, *Ergebnisse und Probleme der keltischen Numismatik und Geldgeschichte*, în *Historia*, VI, 1957, p. 215—247; idem, *Antike Münzen Südwestdeutschlands. Münzfunde, Geldwirtschaft und Geschichte im Raum Baden-Württemberg von keltischer bis in alamanischer Zeit*, Heidelberg, 1960; K. Christ face în aceste lucrări importante și unele referiri la numismatica est-celtică, punând sub semnul întrebării datele lui K. Pink. Monedele scoase la iveală din săpăturile din oppidum-ul celtic de la Manching sînt publicate de W. Krämer în *Germania*, 35, 1957, p. 32—44; Peter La Baume a întocmit o lucrare sintetică, mai mult cu un caracter de popularizare intitulată: *Keltische Münzen. Ein Breviar*, Braunschweig, 1960, unde sînt cuprinse și unele aspecte ale monetăriei est-celtice. Lui H. J. Kellner îi datorăm de asemenea articolele: *Die ältesten keltischen Fund-Münzen aus dem Oppidum von Manching*, în *Germania*, 39, 1961, p. 299—305, și *Die keltischen Silbermünzen von Prager Typus*, în *JNG*, XV, 1965, p. 195—207. J. B. Colbert De Beaulieu publică *Umlauf und Chronologie der gallo-keltischen Münzen*, în *JNG*, XVI, 1966, p. 45—62. Aceluiași autor îi datorăm cîteva interesante studii de numismatică celtică, publicate în revistele: *OGAM*, *Revue belge de numismatique* și în *Revue archéologique de l'est et du centre-est*, 1965, p. 281.

Pe aceeași linie se înscriu și unele valoroase lucrări ale specialiștilor cehoslovaci. Jan Filip consacră un întreg capitol monedelor celtice din centrul Europei, în lucrarea sa *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956; Vojtech Ondrouch a publicat în *Archeologia et Historica Bratislavensia Monographia*, 1958, un amplu studiu asupra unei importante descoperiri monetare de tip Biatic, iar în *Moravské numismatické zprávy*, Brno, 1961, p. 5—55, un fel de repertoriu al monedelor celtice și daco-getice descoperite în Slovacia, pe care-l amplifică apoi într-o lucrare separată intitulată: *Nález y keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*, Bratislava, 1964. De asemenea Karel Casteln se preocupă de unele probleme de numismatică celtică, în special pentru Cehoslovacia, din rîndul cărora menționăm: *Zur Chronologie des keltischen Münzwesens in Mitteleuropa*, în *JNG*, XII, 1962, p. 199—207, dar mai ales lucrarea: *Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern*, Graz, 1965. Din rîndul acelorași contribuții valoroase amintim și studiul întocmit de Eva Kolníková, *Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku*, în *Studijne zvesti*, 13, 1964, p. 195—206.

În legătură cu unele probleme de datare a monedelor de tip Larissa ar fi de menționat și studiul *A third century hoard from Serbia and its significance for celtic History*, publicat de Virginia Hunter, în *Museum Notes*, 13, 1967, p. 17—40.

Desigur că în afara studiilor și lucrărilor menționate mai există și alte articole și note cu descoperiri monetare, pe care le vom menționa pe parcursul prezentării noastre, la timpul și locul cuvenit. Aici am voit doar să dăm cititorului din domeniul numismatiei geto-dacice și celtice o orientare bibliografică generală, care să indice felul cum au evoluat cercetările din acest interesant capitol al numismatiei antice. Problemele ca atare, cu toate aspectele lor, vor fi tratate pe rînd și amănunțit, în capitolele următoare.

CONDIȚIILE ECONOMICE ȘI SOCIAL-POLITICE ALE APARIȚIEI MONEDEI LA GETO-DACI

Începînd cu a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima parte a secolului al III-lea î.e.n., triburile geto-dace cunosc un nou stadiu de dezvoltare a vieții lor economice și social-politice. Acum se petrec o serie de transformări, care îngăduie societății geto-dace să treacă la cea de a doua vîrstă a fierului. Chiar dacă pentru această perioadă nu se poate vorbi de o schimbare generală, valabilă pentru întreg cuprinsul Daciei, caracteristicile începuturilor epocii Latene pot fi clar determinate în zona dintre Dunăre și Carpați. Informații literare, deși puține și adesea lipsite de precizuni, date arheologice și numismatice edificatoare aduc dovezi certe în a confirma valoarea unei astfel de afirmații.

Analiza izvoarelor antice referitoare la o serie de evenimente politice petrecute în preajma Dunării ne dă posibilitatea să constatăm că în perioada la care ne-am referit asistăm la o ridicare a populației getice, atît pe plan economic, cît și pe plan politico-social. Tendința de unificare și întărire a triburilor getice începe să stîrnească îngrijorarea unor state ca Macedonia și Tracia, care își vedeau amenințate interesele lor economice și politice în aceste părți. Așa se explică faptul că ambele state vor purta campanii de reprimare sau intimidare a getilor ori de cite ori situația a impus adoptarea unor astfel de măsuri.

De la Troguș-Justinus¹ aflăm că în anul 339 î.e.n. Filip al II-lea, regele Macedoniei, întreprinde o expediție împotriva sciților conduși de Ateas. Ciocnirea dintre cele două armate are loc undeva pe teritoriul de azi al Dobrogei, unde se pare că sciții se declaraseră singuri stăpînitori. Macedonenii reușesc, nu numai să înfrîngă pe sciții lui Ateas, acesta din urmă găsindu-și moartea în luptă, dar să și ia o pradă bogată și foarte mulți prizonieri, printre care un număr mare de femei și copii. Filip al II-lea nu reușește însă să transporte prada luată pînă în Macedonia, deoarece el este atacat la înapoiere de tribali și pierde astfel întreaga captură luată de la sciți.

Campania lui Filip al II-lea purtată împotriva sciților lui Ateas se înscrie în planul politic al cunoscutului rege macedonean, în concepția căruia litoralul dobrogean al Mării Negre era considerat nu numai o zonă de influență macedoneană, ci chiar un teritoriu unde Filip al II-lea se socotea stăpîn, Dunărea reprezentînd hotarul nordic al expansiunii Macedoniei în vremea la care ne referim². După cite se pare, de pe urma acestei politici vor avea de cîștigat, cel puțin pentru perioada de domnie a lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, orașele grecești de pe litoralul de vest al Mării Negre. La adăpostul și sub protecția

¹ Justinus, IX, 2; cf. și Paul Nicorescu, în *Dacia*, II, 1925, p. 22—28; V. Pârvan, *Getica*, p. 52; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 73; A. Momigliano, în *Athenaeum*, XI, 1933, p. 341; idem, *Filippo il Macedone*, 1934, p. 151 și urm.; M. Coja, în *SCIV*, XV, 1964, 3, p. 393—398.

² D.M. Pippidi, în *Istoria României*, I, 1960, p. 181—182; idem, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 195—197; cf. și R. Vulpe, *op. cit.*, p. 74, și Em. Condurachi, în *Histria*, I, 1954, p. 39—40.

unei asemenea puteri, orașele Histria și Callatis cunosc momente de liniște și prosperitate economică ³.

Odată cu venirea la tronul Macedoniei a lui Alexandru cel Mare (336—323) are loc o nouă expediție macedoneană spre Dunăre. Tulburările pricinuite de tribali în nordul Traciei determină pe Alexandru să întreprindă în anul 335 î.e.n. o campanie împotriva acestora. După ce reușește să-i aducă la ascultare trece Dunărea împotriva geților. Din relatările lui Ptolemaios al lui Lagos, martor al acestor evenimente, reiese că armata macedoneană, dornică să intimideze pe geții din stînga Dunării, a trecut fluviul într-o singură noapte, folosind pentru aceasta acele mici bărcuțe — *monoxile* — care existau în număr foarte mare. Luați prin surprindere, geții, cu soțiile și copiii se retrag din fața atacatorilor, care trecuseră Dunărea cu circa 4 000 pedestrași și 1 500 călăreți. În drumul lor de pătrundere pe teritoriul getic, același izvor ne povestește că macedonenii au întilnit lanuri întinse de griu înalt, prin care soldații își croiau drum aplecîndu-l cu sulile. Neîntilnind nici un fel de rezistență macedonenii se retrag la sudul Dunării, după ce luaseră cu ei o pradă destul de bogată ⁴.

Relatarea scriitorului antic în legătură cu expediția lui Alexandru cel Mare din anul 335 î.e.n. are o deosebită importanță pentru istoria geto-dacilor. Din povestirea respectivă se poate desprinde mai întii faptul că triburile getice începuseră să se afirme pe plan politic și că din ce în ce mai mult ele vor fi atrase în sfera evenimentelor din lumea elenistică. În al doilea rînd, din aceeași sursă de informare reținem faptul că triburile geto-dace ajunseseră la acea stare de dezvoltare economică care să le permită cultivarea terenurilor pe suprafețe mari. De asemenea calitatea recoltelor de grîne ne îngăduie să presupunem existența unor unelte noi superioare care să le permită o mai bună exploatare a terenurilor ⁵.

Aceleași triburi geto-dace cu cîteva decenii mai tîrziu, după spusele lui Diodor, vor deveni ținta unor noi atacuri din sud. De data aceasta este vorba de unele expediții întreprinse la nordul Dunării de Lysimach, regele Traciei, toate soldate cu insuccese. În urma unei asemenea expediții întreprinse în jurul anului 300 î.e.n., geții reușesc să facă prizonier pe însuși Agathocles, fiul lui Lysimach. În speranța obținerii unei păci favorabile, după o captivitate relativ îndelungată, Dromichete îl eliberează pe Agathocles încărcat cu daruri. Lysimach, respingînd propunerile de pace ale regelui get, trece Dunărea în anul 292 î.e.n., în fruntea unei armate însemnate. Geții se retrag către interiorul cîmpiei pustiind totul în urma lor. Oastea lui Lysimach, obosită, lipsită de alimente și apă, cade în miinile geților. Prizonierii sînt duși apoi în cetatea getică Helis — neidentificată pînă astăzi — unde poporul cere moartea prizonierilor. Dromichete, după multă osteneală, reușește să-și convingă oștenii că este mult mai bine să elibereze pe prizonieri, deoarece vor avea mai mult de cîștigat de pe urma unei păci bine consolidate decît de pe urma unor lupte nesfîrșite. Lysimach rămîne recunoscător regelui get, căruia îi dă de soție pe fiica sa și astfel se încheie pacea între cele două părți.

Din informațiile scriitorilor antichi ⁶ rezumate mai sus desprindem două fapte semnificative. Primul demonstrează că la această dată geții deveniseră o forță politică însemnată prin unirea vechilor triburi într-o formațiune mai mare politică — uniune de triburi — capabilă să se apere în fața unui atacator ca Lysimach. Cel de al doilea fapt, legat de eforturile depuse de Dromichete de a convinge pe geți să-l elibereze pe Lysimach, arată limpede că dinastul local nu era un despot care să dispună de putere după bunul său plac. Dromichete ne

³ C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 231—235.

⁴ Arrian, I, 4, 1—5; cf. V. Părvan, *op. cit.*, p. 47.

⁵ C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 267—272; idem, în *SCN*, III, 1960, p. 48.

⁶ Diodor, XXI, 11—12; Strabon, VII, 3,8; Troguș Pompeius, XVI, 1, 19 și prologul cărții a XVI-a; *Pan-sanias*, I, 7; cf. și V. Părvan, *op. cit.*, p. 56—62; R. Vulpe, în *Istoria României*, I, 1960, p. 229—230.

apare în această relatare ca un « basileu » a cărui putere este strins legată de punctul de vedere al unui sfat sau al unui organism mai larg care are conducerea efectivă. O asemenea situație organizatorică reflectă cum nu se poate mai clar stadiul de dezvoltare social-economic și politic al geților de la începutul secolului al III-lea î.e.n.

Informația arheologică pentru susținerea și documentarea tezelor de mai sus nu este încă pe măsura celei literare. Cu toate acestea, datele arheologice de care dispunem până acum vin totuși să confirme în mare măsură conținutul izvoarelor scrise și să ne arate astfel saltul pe care l-au realizat triburile getice în evoluția lor firească spre o etapă nouă, superioară. Începuturile acestei noi etape au loc destul de timpuriu. Arheologic ele sînt documentate în perioada de timp cuprinsă aproximativ între sfîrșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., prin descoperirile de la Alexandria⁷, Bălănești⁸ (jud. Argeș) și Budureasa⁹ (jud. Buzău).

Se știe că în cuprinsul acestor așezări s-a găsit o însemnată cantitate de ceramică lucrată la roată. Părerile exprimate în ultimul timp, că ceramica respectivă provine din import, nu au nici un temei¹⁰. Analiza materialelor descoperite dovedește limpede că ceramica cenușie lucrată cu roata aparține unei culturi locale traco-getice caracteristică ambelor maluri ale Dunării. În același timp nu trebuie să se uite că în aceleași așezări apare o categorie ceramică cu lustru portocaliu, tipic locală, de tradiție hallstattiană, unde se întîlnesc vase lucrate cu mîna și vase cu aceeași tehnică și aceleași forme, lucrate la roată. Faptele semnalate, la care se mai pot adăoga și considerente de altă natură, asupra cărora s-a stăruit pe larg cu alt prilej, pledează în favoarea ideii că în perioada amintită, geții nord-dunăreni începuseră să utilizeze, deocamdată pe o scară destul de redusă, roata olarului.

În etapa următoare, care coincide în timp cu a doua jumătate a secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n., asistăm la o dezvoltare și o extindere a acestor începuturi. Între cele două perioade se constată o evoluție și o legătură firească, cu o continuitate pe o treaptă superioară a aceluiași tip de cultură. Acum numărul așezărilor cu o ceramică lucrată la roată apare mult sporit, deci și o argumentare mai amplă și mai complexă, la care se adaugă noi categorii de documente. Straturile de locuire sînt bine reprezentate, dovedind o locuire mai intensă. În acest sens ar fi de menționat mai întîi faza inițială a așezării de la Zimnicea¹¹, ca și descoperirile efectuate în necropola aceleași așezări. Stratul de cultură este datat aici în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., pe baza monedelor de bronz de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare și a ceramicii grecești de import.

În cunoscuta așezare de la Poiana¹² de pe Siret, săpăturile arheologice au precizat existența unei faze de locuire din aceeași vreme, datată cu drahme emise de Histria și fragmente ceramice grecești cu firnis de bună calitate. Cercetările arheologice din ultimii ani, efectuate în cetățile traco-getice din Moldova, de la Stîncești, Moșna și Cotnari, au stabilit că și aici există un nivel de locuire din secolul al IV-lea î.e.n., unde s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată¹³. Recent, pe un bot de terasă din marginea satului Scărișoara

⁷ C. Preda, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 179–194; idem în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 25–36, și *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 571–578.

⁸ Eug. Popescu, *O nouă descoperire de « tip Alexandria » în așezarea de la Bălănești*, în Muzeul Pitești, *Studii și comunicări*, 1968, p. 56–66.

⁹ Informație de la V. Teodorescu și V. Dupoi, pe baza săpăturilor făcute în 1967.

¹⁰ Em. Condurachi, în *SCIV*, 16,1, 1965, p. 45–46; H. Daicoviciu, *Dacii*, 1965, p. 40.

¹¹ I. Nestor și colectivul, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 93–102, și recente rezultate, încă inedite, ca urmare a săpăturilor făcute în anii 1966–1967 de un colectiv sub conducerea colegei Alexandrina Alexandrescu.

¹² R. Vulpe și colectivul, în *SCIV*, I, 1950, p. 47–52; *SCIV*, II, 1951, p. 176–216; *SCIV*, III, 1, 1952, p. 191–209.

¹³ Informație de la A. Florescu, conducătorul săpăturilor și în *Studii și materiale*, Suceava, 1969, p. 9–21.

(jud. Ilfov), s-a descoperit o interesantă așezare din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Cele câteva sondaje efectuate aici în anii 1966 și 1967 au scos la iveală numeroase fragmente ceramice lucrate la roată ¹⁴. Unele sînt din pastă cenușie, iar altele din pastă portocalie cu lustru la suprafață, amintindu-ne tehnica și forme de tradiție hallstattiană ca și la Alexandria. Împreună cu ceramica locală s-au găsit și fragmente de vase grecești de import. Tot aici, prin anii 1950, s-a descoperit întîmplător un tezaur cu drahme histriene și monede de argint traco-getice, imitații din primele serii după tetradrahmele lui Filip al II-lea ¹⁵.

Descoperirile de tip Alexandria și mai ales cele din etapa Zimnicea-Scărișoara sînt mult mai numeroase și extinse la toată cîmpia Dunării, de la Porțile de Fier și pînă în sudul Moldovei. Din păcate, aproape toate acestea sînt descoperiri întîmplătoare și nu rezultatul unor săpături și cercetări sistematice. Din această cauză credem că este nevoie ca în stabilirea datei exacte a unora din rîndul descoperirilor respective să păstrăm rezerve și să o facem cu toată prudența. Important rămîne însă, din punctul nostru de vedere, faptul că materialul cunoscut pînă acum vine să sporească simțitor documentația cu privire la începuturile Latène-ului din Dacia extracarpatică și să confirme știrile literare rezumate mai sus.

Pentru regiunea Munteniei descoperiri cu astfel de materiale sînt semnalate în localitățile: Ograda (jud. Ialomița), Grădiștea (jud. Ialomița), Oinac și Daia (jud. Ilfov) și Minzălești (jud. Buzău). În cuprinsul Olteniei descoperiri de același tip s-au făcut la Salcia (jud. Mehedinți), Grojdibod și Orlea (jud. Olt) și Coțofenii din Dos ¹⁶ (jud. Dolj).

Semnificative din același punct de vedere sînt și cele trei necropole getice de tip Murighiol, descoperite, una la Slobozia ¹⁷ (Str. Gheorghe Gheorghiu-Dej), iar celelalte două la Spanțov ¹⁸ (jud. Ilfov) și la Tulucești ¹⁹ (jud. Galați). În mormintele dezvelite s-au găsit, pe lîngă vase lucrate cu mina, și vase cenușii, lucrate cu roata.

Sîntem convinși că în afara descoperirilor caracteristice începuturilor epocii Latène mai există și altele pe care nu le cunoaștem și multe așezări încă nedepistate. Considerăm însă că fie și numai cele menționate aici reprezintă tot atîtea dovezi în sprijinul celor exprimate la începutul capitolului de față, unde arătăm că în a doua jumătate a secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n. populația geto-dacică ajunge la un nou stadiu de dezvoltare social-economică și politică. Forțele de producție, care se dezvoltă ca urmare a folosirii pe o scară mai largă a fierului în obținerea uneltelor de muncă, fac posibilă înregistrarea unor noi progrese în toate domeniile de activitate. Meșteșugurile legate de reducerea minereurilor și prelucrarea metalelor, olăritul, unde este introdusă roata olarului, creșterea vitelor și în mod special agricultura ajung să cunoască progrese sensibile. Se ajunge astfel la obținerea unor cantități sporite de produse, care vor prisi mult nevoilor zilnice. Surplusul de produse, care este acum destinat schimbului, se îndreaptă spre diferite piețe, îmbrăcînd în mod treptat caracterul de « produse-marfă ». Schimbul regulat cîștigă din ce în ce mai mult teren în dauna celui întîmplător.

Stringerea unei mari cantități de surpluseuri de produse, concentrate în mina șefilor de triburi, a făcut din Dacia, încă de timpuriu, o « piață » însemnată spre care se vor îndrepta privirile lumii greco-macedonene, în vederea rezolvării unora din interesele economice. Ca o consecință a unor astfel de interese trebuie înțelese și explicate campaniile militare

¹⁴ În anii 1966—1967 am efectuat săpături în această așezare.

¹⁵ C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221—235.

¹⁶ Pentru toate aceste descoperiri din Muntenia și Oltenia, a se vedea D. Berciu, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 264—265.

¹⁷ C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia*, în *Car-pica*, I, Bacău, 1968, p. 77—93; vezi și pag. 95—99 în aceeași publicație.

¹⁸ În sudul comunei Spanțov s-au descoperit câteva amfore și vase grecești cu oase calcinate.

¹⁹ I.T. Dragomir, în *Revista muzeelor*, VI, 2, 1969, p. 164—166.

întreprinse spre nord de Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Lysimach. De aici se ajunge cu timpul la stabilirea de legături mai strânse și frecvente cu lumea tracă și greco-macedoneană. O serie de produse ale orașelor grecești încep să pătrundă spre nord la triburile geto-dace. Astfel de schimburi sînt clar dovedite pe linie arheologică.

Vorbînd despre principalele așezări din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. din zona extracarpatică, am arătat că alături de urmele materiale locale s-au găsit și resturi de vase grecești de import. Amfore întregi sau fragmentare, în care se transportau renumitele vinuri și uleiuri grecești și vase frumos pictate s-au găsit în așezările de la Zîmnicea, Poiana și Scărișoara. Izolat, ceramica grecească din aceeași vreme și chiar mai veche, venită pe cale de import, s-a mai găsit la Barboși²⁰ și Frumușița²¹ (jud. Galați) și Coțofenii din Dos²² (jud. Dolj) la care se mai adaugă lebesul de bronz de la Bălănoaia²³ (jud. Ilfov).

Înmulțirea și permanentizarea schimburilor dintre triburile geto-dace și lumea greco-macedoneană impune treptat nevoia folosirii monedei ca mijlocitor în relațiile de schimb. Așa ne explicăm faptul că în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. încep să pătrundă la nord de Dunăre o serie de monede grecești și ale regilor macedoneni.

Printre primele monede care au pătruns și au circulat în mediul getic, un loc de seamă și un rol principal l-au jucat cunoscutele drahme de argint ale orașului Histria. Descoperirile de pînă acum ne arată că aceste monede s-au răspîndit în mod special, excluzînd teritoriul dobrogean și cel tragic, în Moldova și sud-estul Munteniei. Pentru zona Moldovei menționăm mai întîi drahmele Histriei găsite în așezarea getică de la Poiana (jud. Galați), în stratul de cultură din vremea respectivă²⁴. O drăhmă histriană, aflată acum la Inst. de arheologie (inv. 800), s-a descoperit la Pîscu (jud. Galați). O monedă similară provine din comuna Berești (jud. Galați) și aparține colecției Muzeului de istorie din Iași. La Obîrșeni (jud. Vaslui) s-a găsit de asemenea o drăhmă histriană, intrată în colecțiile Inst. de arheologie, și alta la Murgeni, același județ (inv. 169). În aceeași zonă cuprinsă între Prut și Siret s-a mai găsit cite o drăhmă din Histria în împrejurimile Bîrladului, la Prisăcani, la Benești (jud. Bacău) și la Vaslui. O mențiune specială trebuie făcută asupra tezaurului de circa 30 drahme histriene descoperit în 1962 pe teritoriul com. Căbești (jud. Bacău). Cea mai nordică descoperire de acest fel din Moldova o constituie două monede găsite la Căciulești²⁵ (jud. Neamț), aflate acum la Inst. de arheologie (inv. 800/9,10).

În Muntenia descoperiri de monede de argint histriene ne sînt semnalate de-a lungul Dunării, la Brăila, Călărași și Giurgiu²⁶. Cea mai importantă descoperire o constituie însă tezaurul de la Scărișoara²⁷ (jud. Ilfov) alcătuit din 9 drahme histriene și două tetradrahme getice de tip Filip al II-lea. La vest de Olt ni se mai semnalează o monedă descoperită la Bistrețu²⁸ (jud. Dolj) și un tezaur la Cremenari²⁹ (jud. Vîlcea). În privința ultimei descoperiri există însă incertitudini în privința locului de proveniență.

În vremea în care circulă în Dacia drahmele histriene, cit și imediat după această dată, își fac apariția la nord de Dunăre, în mediul autohton geto-dacic, monedele macedonene, din

²⁰ Cf. V. Părvan, *ARBSH*, X, 1923, p. 26–27.

²¹ M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, 1, 1950, p. 65, și în *SCȘ-Iași*, IV, 1–4, 1953, p. 497.

²² I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 1933, p. 162.

²³ V. Părvan, *Getica*, p. 17–18.

²⁴ R. Vulpe și colectivul, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 18, și în *SCIV*, III, 1952, p. 202.

²⁵ Toate aceste descoperiri sînt adunate de B. Mitrea și publicate în *Studii clasice*, III, 1961, p. 83–88, și mai

ales în vol. VII, 1965, p. 163–165 al aceleiași publicații; idem în *SCIV*, XV, 1964, p. 569–570; cf. și Em. Condurachi, în *Wissenschaftliche Annalen*, 6, 5 mai 1957, p. 298.

²⁶ Pentru descoperirile de la Brăila, Călărași și Giurgiu, vezi B. Mitrea, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 163–165.

²⁷ C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221–235.

²⁸ B. Mitrea, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 165.

²⁹ Oct. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 449.

rindul cărora se disting în mod special emisiunile lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. Până acum se cunosc numeroase descoperiri cu astfel de monede, izolate sau constituite în tezaure. Literatura de specialitate a înregistrat deocamdată un număr de peste 60 de descoperiri cu monede macedonene de aur, argint și bronz, făcute în cuprinsul Daciei.

Din datele oferite de publicații reiese că multe monede de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare s-au descoperit în zona Banatului și în Transilvania. În regiunea extracarpatică, numărul descoperirilor monetare de acest fel este relativ mic. Situația aceasta este, după părerea noastră, nu numai puțin concludentă, dar în mare măsură falsă. Trebuie să avem în vedere împrejurarea că informațiile referitoare la descoperirile din Banat și Transilvania sînt foarte vechi și ele provin de cele mai multe ori de la nespecialiști. Convingerea noastră este că s-a făcut confuzie între originalele lui Filip al II-lea și imitațiile locale din primele serii, care au încă un stil destul de bun. Din păcate o verificare a știrilor păstrate despre aceste descoperiri și monede nu mai poate fi făcută astăzi. Sînt însă de luat în considerație descoperirile cu emisiuni postume de tip Filip al II-lea (vezi p. 27—38.)

Cît privește monedele lui Alexandru cel Mare din aceeași zonă, pare că avem de-a face cu emisiuni mai tîrzii de la sfîrșitul secolului al IV-lea și din secolul al III-lea î.e.n. De aceea nu putem ști în ce măsură se poate vorbi în regiunea intracarpatică de o circulație a monedelor macedonene în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Să nu uităm că din toate monedele descoperite în Banat și Transilvania nu se cunoaște nici un exemplar de bronz, fapt, după părerea noastră, deosebit de semnificativ. Toate sînt emisiuni de aur și mai ales de argint, ce trebuie să fi ajuns în aceste părți, în cursul secolului al III-lea î.e.n., dinspre sud-vest. Din aceste motive nu găsim necesar să facem aici o trecere în revistă a descoperirilor respective, adesea adunate în repertorii speciale³⁰.

Alta însă este situația cînd vrem să aducem în discuție situația din zona extracarpatică. Aici se constată prezența în tezaure a monedelor de aur, aproape exclusiv pe linia Dunării, la granița cu regiunea Dobrogei, de unde au venit aceste emisiuni. În același timp trebuie să ținem seama și de faptul că monedele de aur în majoritate sînt bătute în orașele pontice și ar putea fi deci mai tîrzii. Monedele de argint sînt relativ puține, descoperite aproape de fiecare dată izolat. Cele cîteva tezaure semnalate au în componență și monede mai tîrzii, imitații locale din secolul al III-lea și chiar tetradrahme din Thasos (secolul al II-lea î.e.n.).

Există însă și cîteva descoperiri cu monede de bronz de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. Semnalăm în acest sens piesele scoase la iveală în așezarea și necropola getică de la Zimnicea³¹, tezaurul cu emisiuni de la Filip al II-lea găsit la Preajba de Pădure³² (Oltenia) și cele trei piese de la același rege semnalate la Racovița³³ (jud. Olt), o monedă de la Alexandru cel Mare apărută la Valea Călugărească³⁴ și cîteva piese, tot de bronz, emise în timpul domniei aceluiași regi, găsite la Rădăești³⁵ (jud. Vaslui). În privința acestor monede nu credem că mai pot încăpea discuții asupra datei pătrunderii lor la nord de Dunăre. Fiind vorba de emisiuni de bronz, credem că se poate admite ideea pătrunderii lor în regiunea dintre Dunăre și Carpați, în timpul domniei celor doi dinști macedoneni, sau nu mult ulterior acestei perioade. Deci ele pot fi luate în deplină considerație din punctul de vedere urmărit de noi. Desigur că nu excludem deloc posibilitatea ca unele din monedele de metal prețios să fi ajuns în Dacia în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Numai că numărul lor trebuie să fie

³⁰ B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 27—58; I. Winkler, *Contribuții...*, p. 64—73, și C. Preda, în *SCIV*, 1956, p. 267—285.

³¹ I. Nestor și colab., în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 98; B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 249—251.

³² B. Mitrea, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 218 (nr. 12);

E. Isăcescu, *SCN*, IV, 1968, p. 319—324.

³³ Idem, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 571 (10);

E. Isăcescu, *loc. cit.*, Mărgăritești.

³⁴ I. Winkler, în *SCȘ-Cluj*, VI, 1—2, 1955, p. 70—71.

³⁵ C. Moisil, în *Creșterea colecțiilor*, 1938—1942, p. 2—4.

destul de mic și în plus ele nu pot fi date fără rezerve. Oricum, avem suficiente dovezi să afirmăm că alături de drahmele histriene încep să circule în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. la triburile getice și monedele macedonene din vremea lui Filip al II-lea³⁶ și Alexandru cel Mare.

S-ar mai putea adăuga la categoriile mai sus pomenite și prezența unor monede emise în aceeași perioadă de regele peonilor Patraos. Cu toate că deocamdată numărul lor este destul de redus, prezența citorva exemplare în regiunea dintre Dunăre și Carpați rămîne cu totul semnificativă ca valoare istorică și numismatică. O tetradrahmă de la Patraos s-a găsit la Călina³⁷ (jud. Vilcea) și o alta probabil tot în regiunea extracarpatică, cu locul de descoperire necunoscut. Ea se află în colecțiile Cab. num. al Bibliotecii Academiei. La acestea mai putem adăuga o monedă de argint din Amisus din Pont, găsită la Coșoveni³⁸ (jud. Dolj) și o alta, ateniană, provenind de la Vărăști³⁹ (jud. Ialomița), ambele datînd din secolul al IV-lea î.e.n.

Pătrunderea și circulația în Dacia a tuturor acestor categorii de monede nu constituie o simplă întimplare. Fenomenul respectiv are la bază cauze de ordin economic, în parte și în unele cazuri întărite și de cauze de ordin politic. Înainte de toate, circulația monedelor amintite în spațiul carpato-dunărean în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. indică existența unor relații de schimb intense și regulate, între triburile getice și lumea tracă și greco-macedoneană. Același proces ilustrează apoi că la această dată populația din Dacia ajunsese la acel stadiu de dezvoltare economică și social-politică care să-i permită să treacă la schimbul monetar. Ea este acum capabilă nu numai să producă special pentru relațiile de schimb amintite, ci și să înțeleagă avantajele oferite de un asemenea schimb. Prin urmare, este vorba de o necesitate locală de ordin economic, concretizată printr-un plus evident și sporit de produse, care atrage moneda greco-macedoneană în Dacia, iar aceasta, la rîndul ei, accelerează procesul de împingere a « mărfurilor » locale spre piețele sclavagiste din sud. Aceeași monedă accelerează pe de o parte operațiile de schimb, iar pe de altă parte stimulează însăși producția locală. Deci, circulația monedelor grecești și macedonene din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. în Dacia se explică în ultimă instanță prin noul salt făcut de societatea geto-dacică în cadrul dezvoltării sale de ordin economic și oglindește limpede starea generală de schimbări și transformări interne, care tinde spre o orînduire nouă, superioară.

Către sfîrșitul secolului al IV-lea și mai ales în prima parte a secolului al III-lea î.e.n. numărul monedelor macedonene îndreptate spre Dacia se micșorează simțitor, iar drahmele din Histria încetează să mai vină. Se constată doar prezența izolată a unor exemplare rămase în circulație mai multă vreme și pătrunderea în cantitate mică a altor tipuri monetare. Descoperirile de monede din Dacia ne arată că locul monedei străine este luat treptat de emisiuni noi, bătute în cuprinsul zonei carpato-dunărene de inșiși triburile geto-dace. Nevoi de ordin economic, după cum se va vedea, determină apariția unei monede locale.

Reducerea procesului de pătrundere a monedei străine și cantitatea destul de mică a monedelor aflate în circulație în raport cu volumul sporit de produse destinat « pieții » au produs în schimburile din zona nord-dunăreană un gol însemnat. Această lipsă se resimțea cu atît mai mult cu cît circulația monetară ajunsese să stimuleze în mod simțitor sporul de produse, aflate acum în circulație în cantități din ce în ce mai mari. Intensificarea schimburilor din Dacia impune acum cu necesitate crearea unui nou mijloc de schimb, care să faciliteze și să ajute la mișcarea diferitelor produse. Volumul acestui schimb nu mai putea fi satisfăcut doar de moneda

³⁶ Pentru unele probleme privind circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre, cf. C. Preda, în *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 267–285.

³⁸ Idem, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 217 (nr. 5).

³⁹ I. Winkler, în *Contribuții...*, *SCȘ-Cluj*, 1955, p. 162 (nr. 30).

³⁷ B. Mitrea, în *SCIV*, XIII, 1, 1961, p. 146 (nr. 4).

străină, și așa în cantitate mică. Situația creată cerea așadar o monedă nouă și în număr mult mai mare. Ca urmare, triburile geto-dace trec la emiterea unei monede proprii, menită să rezolve dificultățile ivite în circulația produselor.

După cum se va vedea, geto-dacii n-au emis monede cu reprezentări inspirate din mediul local. Ei au luat ca model și au copiat monedele care au circulat în Dacia în vremea respectivă. Problemele pe care le ridică datarea acestor emisiuni, varietatea și raporturile lor cu monetăria celtică, vor fi tratate pe larg în capitolele următoare ale prezentei lucrări.

I. ÎNCEPUTURILE

EMISIUNILE POSTUME ȘI PRIMELE IMITAȚII DE TIP FILIP AL II-LEA

Deși în capitolul prezent ne vom referi cu precădere la cele dintii imitații realizate nemijlocit după tetradrahmele originale ale lui Filip al II-lea, am socotit util ca în prealabil să aducem în discuție, cu totul sumar, și problema emisiunilor postume Filip al II-lea. Motivul tratării laolaltă a celor două categorii de monede se leagă de împrejurarea că unele aspecte generale privind istoria emisiunilor amintite au puncte comune de cercetare. Trebuie să recunoaștem că studiul emisiunilor postume Filip al II-lea este abia la început. Încă nu se poate stabili cu exactitate caracterul tuturor emisiunilor postume. De asemenea nu dispunem de suficiente date, care să ne îngăduie întotdeauna să facem distincție între unele originale postume și parte din primele imitații ale acestora. În plus, după cum vom vedea, la cele amintite se mai adaugă și observația că ambele categorii de monede se datează aproximativ în aceeași perioadă și au aceeași arie de răspândire. Acestea sînt de altfel și motivele pentru care vom prezenta un catalog și o hartă de răspândire a descoperirilor, care vor cuprinde ambele tipuri de monede.

a. EMISIUNILE POSTUME FILIP AL II-LEA

În legătură cu emisiunile ulterioare perioadei de domnie a lui Filip al II-lea nu dispunem pînă acum de studii speciale. Problema a fost doar tangențial atinsă, mai ales cu prilejul cercetărilor asupra tetradrahmelor lui Alexandru cel Mare. Cele dintii și, în același timp, principalele observații în acest sens le datorăm lui Edward T. Newell. Numismatul amintit, în special în lucrarea sa *Reattribution of certain tetradrachms of Alexander the Great*, New York, 1912, pune în discuție și problema emisiunilor postume ale lui Filip al II-lea. Ca urmare a cercetărilor sale asupra diferitelor simboluri și monograme de pe emisiunile lui Alexandru cel Mare, el ajunge la concluzia că în rîndul emisiunilor lui Filip al II-lea există serii de monede care au fost bătute ulterior timpului său de domnie. Mai întii se crede că tetradrahmele cu provă, cap dublu și pupă au fost emise în ultimii ani ai lui Filip al II-lea și la începutul domniei lui Alexandru cel Mare, aproximativ în jurul anului 336 î.e.n. (p. 21—22). O serie mai bogată, pe care apar ca simboluri: cununa de lauri, spicul de griu, semiluna, cununa, delfinul, causia și akrostolion, precum și sigla Π, cu sau fără punct la mijloc, a fost emisă mai tîrziu,

aproximativ după anul 311 î.e.n. După părerea aceluiași autor, monedele în discuție au fost bătute pe rînd, în atelierele din Pella și Amphipolis, în mod special pentru populațiile din Tracia și din zona Dunării.

Ulterior, în *Numismatic Notes and Monographs*, 19, 1923, E.T. Newell aduce unele corecări tezilor sale anterioare. Printre altele el afirmă că monedele postume ale lui Filip al II-lea se emit mai întîi la Pella, începînd cu anul 330 î.e.n. și se vor continua după 320 î.e.n. la Amphipolis. Tezele sale sînt reluate în discuție și verificate ulterior de R. Bellinger și M. Thompson (Yale, *Classical Studies*, 14, 1955, p. 5—8) și completate de numismatul francez G. Le Rider (*Annuaire d'École pratique des Hautes Études*, 101, 1968—9 p. 175—6). Potrivit părerii lui G. Le Rider, seriile postume ale lui Filip al II-lea nu se emit atît în continuare în vremea lui Alexandru cel Mare, cît mai ales după moartea acestuia. Primele postume, adaugă același numismat, provin din atelierul de la Pella, fiind emise aproximativ între 330—320 î.e.n. După anul 320 î.e.n. se reia seria postumelor în atelierul de la Amphipolis. Tetradrahmele cu făclie și sigla Λ se emit pînă în vremea lui Cassandru.

Într-o comunicare prezentată la Institutul de arheologie în toamna anului 1970, B. Mitrea a redat un rezumat al stadiului general al problemei și a făcut unele aplicații ale acestor teze la citeva descoperiri din nordul Dunării, apreciînd că majoritatea monedelor, socotite pînă acum ca fiind imitații din primele serii, nu sînt altceva decît emisiuni postume Filip al II-lea, vezi și *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 165—177.

Cercetările, atît cele mai vechi, cît și cele mai noi, referitoare la emisiunile postume Filip al II-lea, lămuresc, fie și numai în parte, una din problemele de bază ale raportului dintre originale și primele imitații de tip Filip al II-lea. Trebuie să recunoaștem că în cadrul studiilor numismatice românești, majoritatea emisiunilor postume figurează în rîndul primelor imitații, realizate nemijlocit după original. Cercetările la care ne-am referit fac acum posibilă o separare cel puțin a unora dintre cele două categorii de monede.

Mai există însă unele dificultăți, pe care nu le vedem rezolvate decît după stringerea și publicarea întregului material descoperit pînă acum. Înainte de toate avem în vedere faptul că nu întotdeauna și cu suficientă certitudine se poate face o diferențiere clară a originalelor postume față de primele imitații de tip Filip al II-lea. După cum ne arată materialul descoperit în zona carpato-dunăreană, există unele emisiuni care, deși au legenda completă, uneori și simbol sau sigle, au un stil deosebit, cu elemente de stilizare evidentă (pl. I și II). În alte cazuri se întîlnesc tetradrahme care, deși au un stil încă bun, adesea cu simboluri și sigle, redau legenda greșit sau incomplet scrisă (pl. II, 5—12). Credem că cel puțin a doua grupă, adică cea cu legenda incompletă, va trebui să fie integrată în seria primelor imitații, deoarece ni se pare puțin probabil că ateliere de genul celor din Pella și Amphipolis au putut emite tetradrahme postume cu astfel de greșeli. Rămîne însă de văzut în ce măsură monedele cu stilizare avansată, deși cu legenda completă, vor trebui considerate originale sau imitații de tip Filip al II-lea. În unele din aceste emisiuni va urma să întrevădem pe viitor poate momentul trecerii de la originalele postume la cele dintîi imitații ale acestora.

În al doilea rînd apare oarecum ciudată împrejurarea că cele mai multe și cele mai de seamă descoperiri cu monede postume Filip al II-lea provin din regiunea Dunării, de la Balcani și pînă în zona Carpaților. Explicația dată de E. Newell, și acceptată și de G. Le Rider, că asemenea monede s-au emis special pentru Tracia și populațiile din regiunea Dunării, obișnuite cu emisiunile lui Filip al II-lea, nu ni se pare suficient de convingătoare. Să nu se uite că în aceleași regiuni balcano-carpato-dunărene monedele lui Alexandru cel Mare cunosc o răspîndire similară, ca și cele emise de Filip, poate chiar într-o măsură ceva mai mare. În același timp rămîne de lămurit absența sau raritatea monedelor postume Filip al II-lea în Tracia sudică și în Macedonia. Poate că în această privință de vină să fie lipsa publicării descoperirilor din

regiunile amintite, fapt care ne dă deocamdată o imagine falsă a ariei de răspindire a postumelor Filip al II-lea. În momentul în care se va dovedi însă că într-adevăr emisiunile postume nu se găsesc, sau nu apar decît cu totul sporadic în Macedonia și Tracia sudică, explicația dată prezenței acestora în număr mare în regiunea traco-getică a Dunării nu ne mai apare suficient de lămuritoare. Nu prea se cunosc cazuri pentru antichitate, cînd ateliere grecești recunoscute emit monedă destinată unor regiuni îndepărtate, fără ca aceleași emisiuni să nu circule și în zonele imediat limitrofe. Așa cum se prezintă situația în momentul de față se ridică întrebarea, dacă nu cumva monedele respective au putut fi emise undeva în Tracia, adică acolo unde abundă descoperirile. În ceea ce ne privește, cel puțin deocamdată, nu putem avansa nici un fel de opinie. Întrebarea pusă ne-a fost sugerată de stadiul actual al descoperirilor cunoscute de noi, precum și de împrejurarea că cele dintîi imitații de tip Filip al II-lea, care au ca prototip originalele postume ale acestuia, se emit, după cum vom vedea mai departe, în regiunea traco-getică a Dunării. În același timp se mai constată că aceste prime imitații apar uneori în descoperiri comune cu originalele lui Filip al II-lea, în general, și se suprapun în privința ariei lor de răspindire.

Din lotul de monede pe care l-am avut la dispoziție pentru studiu și pe care-l avem cu-prins în catalogul descoperirilor, prezentate alfabetic, împreună cu imitațiile, se desprind relativ clar cîteva grupe de originale postume, precum și unele imitații din primele serii. Multe dintre ele se află acum în colecțiile Cabinetului numismatic al Institutului de arheologie și ale celui de pe lingă Biblioteca Academiei. În rîndul acestora se poate urmări mai bine seria postumelor cu făclie și sigla A sub cal și cu sigle diferite sub picior (pl. I, 6—10). Mai rar se întîlnesc monede postume cu semiluna (pl. II, 1), bucraniu (pl. II, 2), delfinul (pl. II, 3), sau numai cu sigle (pl. II, 4), precum și alte simboluri (pl. I, 11—12). În descoperiri sigure se poate vorbi, pentru nordul Dunării, de astfel de monede la Arnota, Cugir, Reen (pl. III, 1), Oltenia (pl. III, 2), București (pl. III, 3), Bugiulești (pl. III, 4), Cimpofeni (pl. III, 5), Fălciu (pl. III, 6), Novaci (pl. III, 8), Simileasca (pl. III, 9), eventual una din tetradrahmele de la Scărișoara (pl. III, 10), Coada Malului, Măneci, poate Mediaș, Țîntea, Zigoneni etc. Pentru regiunea dintre Dunăre și Balcani ar fi de menționat tezaurul de la Mecica (pl. IV, 1—2) și Krușovița (pl. IV, 9). Ținem însă să precizăm că monedele din nordul Dunării la care ne-am referit au stiluri destul de diferite și unele dintre ele stilizări accentuate, ceea ce n-ar exclude posibilitatea ca unele dintre ele să facă parte din seria primelor imitații după originalele postume ale lui Filip al II-lea. Avem în vedere în mod special capul lui Zeus de pe monedă de la Bugiulești (pl. III, 4) și pe cea de la Scărișoara (pl. III, 10), precum și reversul celei de la Fălciu (pl. III, 6). Stilizări evidente mai pot fi urmărite și la alte monede din rîndul celor menționate. Această dificultate, de a ști exact pînă unde merg originalele postume și de unde încep imitațiile, va rămîne una din problemele pe care urmează să le rezolve cercetările viitoare.

b. PRIMELE IMITAȚII MONETARE DE TIP FILIP AL II-LEA

Independent de felul în care se vor lămuri toate aspectele privind emisiunile postume ale lui Filip al II-lea, aceasta nu exclude cituși de puțin o discuție asupra primelor imitații realizate nemijlocit după tetradrahmele aceluiași rege macedonean. Nu avem aici în vedere eventualele piese care nu pot fi încă determinate sigur ca emisiuni postume sau imitații directe ale acestora, ci acele monede asupra cărora nu mai încap discuții de acest fel. În plus și înainte

de toate noi avem intenția de a discuta problema la modul ei general, fără a scăpa din vedere partea documentară, de unde nu vor lipsi exemplificările de rigoare.

În cazul în care se va dovedi pe deplin valabilitatea tezelor referitoare la emisiunile postume Filip al II-lea, așa cum se conturează ele la E.T. Newell și G. Le Rider, atunci va trebui să admitem că cele mai răspândite monede de la Filip al II-lea în Dacia sînt tetradrahmele postume. Totodată dorim să precizăm că atunci cînd vom vorbi de originale, ne gîndim atît la emisiunile lui Filip din perioada de domnie, cît și la cele postume. Este foarte probabil ca tetradrahmele postume să fi constituit prototipul principal și astfel să fi jucat rolul primordial în apariția primelor imitații de tip Filip al II-lea în zona Dunării.

Din cele stabilite pînă acum rezultă că tetradrahmele regelui macedonean Filip al II-lea în general au constituit originalul principal, pe care populațiile din spațiul carpato-balcanodunărean l-au folosit ca model preferat în monetăriile lor proprii. De aceea, cînd se vorbește despre imitațiile monetare din partea de sud-est a Europei, se utilizează adesea denumirea de imitații de tip Filip al II-lea. În mare măsură o astfel de denumire apare ca justificată, dacă avem în vedere faptul că majoritatea covârșitoare a monedelor-imitații din regiunea amintită, în parte și în centrul și vestul Europei, au luat ca model tetradrahma lui Filip al II-lea (pl. I, 1—8). Aceeași denumire rămîne însă pe deplin valabilă cînd ne referim la perioada de început a monetărilor de tip « barbar » în general, deoarece primele, în același timp și cele mai vechi imitații monetare « celtice », cum li s-a spus deseori, au utilizat ca model numai originalul menționat. Ele deschid calea unei întregi monetării care va domina timp de circa două secole economia populațiilor antice din afara granițelor europene ale lumii elenistice. În legătură cu aceste începuturi sînt de lămurit trei aspecte importante ale întregii probleme și anume: data și locul, cînd și unde a început acest proces, precum și cine sînt inițiatorii unei asemenea monetării.

Referindu-ne în primul rînd la data cînd se poate vorbi de apariția primelor imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, ar fi de reamîntit aici părerile lui E.A. Bielz, R. Forrer și Const. Moisil care vedeau în unele emisiuni monetare locale din Dacia, monede bătute în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.⁴⁰ Deși numismații menționați încadrează în această primă etapă unele categorii de imitații tîrzii, reținem de aici doar faptul că se admitea în principiu o monetărie de tip Filip al II-lea încă din timpul domniei regelui respectiv. Opiniile exprimate ulterior de mulți numismați și arheologi români sau străini se mențin pe linia unei cronologii ceva mai tîrzii, dar acestea au în vedere nu aspectul particular la care ne-am referit noi, ci problema în ansamblu a vechimii monetăriei est-celtice sau geto-dacice. De aceea asupra acestora vom reveni mai pe larg în partea finală a lucrării, la capitolul rezervat special discuțiilor de cronologie (p. 400—406).

Trebuie să recunoaștem că din cauza lipsei unor date mai precise în legătură cu momentul cînd se emit primele imitații de tip Filip al II-lea a existat multă vreme aproape o completă incertitudine. Dintr-un astfel de neajuns au izvorît deosebiri mari de vederi. Ne referim de pildă, printre altele, la cronologia lui K. Pink, după care imitațiile realizate nemijlocit după originalul regelui macedonean nu pot fi mai vechi de anul 150 î.e.n.⁴¹ Cu alte cuvinte el coboară începuturile acestei monetării cu mai bine de un secol și jumătate față de cele fixate de E.A. Bielz, Const. Moisil și chiar R. Forrer.

Unele descoperiri mai noi, ca și analiza unor categorii de tezaure comune cu originale și imitații, ne-au permis ca în ultima vreme să aducem contribuții noi în această direcție și să

⁴⁰ E.A. Bielz, in *Archiv des Vereins in Siebenbürgische Landeskunde*, III, t. XI, 3, 1874, p. 458—468; R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, 1908,

p. 159—160; Const. Moisil, in *BSNR*, 1920, p. 69, și in *Buletin științific*, II, 2-4, 1950, p. 57—65.

⁴¹ K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, in *DissPann*, II, 15, 1939, p. 123—124.

stabilim o cronologie care în viitor eventual nu va putea suferi modificări esențiale. Datarea noastră, despre care va fi vorba mai jos, are ca punct principal de sprijin în primul rând, tezaurul monetar descoperit la Scărișoara (jud. Ilfov), într-o așezare geto-dacică situată pe terasa stingă a riului Argeș. După cum am arătat cu prilejul publicării lui, tezaurul cuprindea un număr de nouă drahme emise de orașul Histria și două imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

Analizînd sub diverse aspecte drahmele Histriei, cu cele două capete umane de pe avers, s-a putut stabili că acestea fac parte din emisiunile care aparțin mijlocului și celei de a doua jumătăți a secolului al IV-lea î.e.n., cînd se constată perioada de cea mai intensă circulație a lor ⁴². În această privință ar fi de menționat faptul că atunci cînd drahmele histriene apar în descoperiri asociate cu alte categorii de monede contemporane, acestea sînt emisiuni ale lui Filip al II-lea și într-un singur caz și monede de argint din Parion din aceeași vreme ⁴³. Pînă acum, așa cum ne-o dovedesc descoperirile monetare, nu știm ca drahmele Histriei să coboare sub sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. Pornind de la astfel de considerații, ca și de la împrejurările istorice din vremea luptelor lui Lysimach cu geții lui Dromichete, care au cauzat eventuala îngropare a tezaurului de la Scărișoara, am ajuns la concluzia că imitațiile de tip Filip al II-lea din această descoperire ar putea fi datate în ultimele trei decenii ale secolului al IV-lea și primul deceniu al secolului al III-lea î.e.n. ⁴⁴. Ținînd seama de datele prezentate considerăm că avem dreptul să credem că cele dintii serii de imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea au început să fie emise încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea, sau, pentru a fixa o dată mai exactă, în jurul anului 300 î.e.n. Cît privește întreaga etapă inițială a monetăriei respective este posibil să se fi întins pînă către mijlocul secolului al III-lea î.e.n.

În sprijinul unei astfel de concluzii pot fi aduse și alte dovezi nu mai puțin importante. Avem în vedere o serie de descoperiri de imitații asociate cu tetradrahme originale de tip Filip al II-lea.

Înainte de aceasta ținem să facem precizarea că nici noi nu împărtășim teza lui K. Pink, după care tetradrahmele lui Filip al II-lea au continuat să fie emise și să circule multă vreme după moartea regelui emitent, pînă la cucerirea Macedoniei de către romani ⁴⁵. Argumentele aduse de numismatul amintit în sprijinul teoriei sale nu sînt în măsură să satisfacă. Despre o emiteră a lor ulterioară timpului de domnie am vorbit mai sus în capitolul rezervat monedelor postume ale lui Filip al II-lea. Am dori totuși să precizăm că pentru unele din originale se poate admite o rămînere în circulație ceva mai îndelungată. Socotim însă că nici această perioadă nu putea să depășească prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Că este așa o arată limpede descoperirile monetare din spațiul balcano-dunărean. Se remarcă în această privință că majoritatea tezaurilor cu tetradrahme Filip al II-lea, în special cele descoperite în Tracia, unde situația este mai bine cunoscută și numărul lor este mai mare, apar fie numai cu piesele regelui respectiv, fie în asociere cu monede contemporane ale unor orașe grecești, fie cu monede de la Alexandru cel Mare și de la urmașii imediați ai acestuia. Interesant sub acest aspect al problemei este tezaurul de la Răzinci-Tran, alcătuit din 1 446 tetradrahme Filip al II-lea, 1 208 tetradrahme emise de regele Peonilor, Patraos, 2 AR. Lycia și o tetradrahmă din Damastion ⁴⁶. În afara acestui deosebit de important depozit, cele 44 de tezaure cu monede de la Filip al

⁴² Constantin Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Getique et la datation des premières imitations de type Philippe II* (Trésor de Scărișoara), in *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221—235.

⁴³ N. Mușmov, in *Izvestiia Société*, III, 1914, p. 271; T. Gerasimov, in *Izvestiia-Institut*, XXVIII, 1965, p. 247, și XXIX, 1966, p. 212.

⁴⁴ C. Preda, *op. și loc. cit.*; I. Winkler, in *AMN*, VII, 1970, p. 507.

⁴⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 30—32, 121; cf. și M. Rostovzeff, *Die hellenistische Welt, Geschichte und Wirtschaft*, II, 1955, p. 1 037.

⁴⁶ T. Gerasimov, in *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 264.

II-lea cunoscute pînă acum în R.P. Bulgaria ⁴⁷ se repartizează astfel: 14 tezaure numai cu monede de la Filip al II-lea; 15 împreună cu monede emise în vremea lui Alexandru cel Mare; șapte la un loc cu emisiuni de la Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arideul și Lysimach; șase împreună cu monede din Histria, Mesembria, Larissa, Damastion și Parion și două descoperiri împreună cu tetradrahme originale de la Alexandru cel Mare și imitații bune de tip Filip al II-lea.

În nordul Dunării, respectiv în Dacia, deși numărul tezaurelor cu monede de la Filip al II-lea este mult mai mic, întîlnim o situație asemănătoare. Din cele zece tezaure înregistrate de literatura de specialitate pînă acum, patru sînt numai cu emisiuni de la Filip al II-lea, iar celelalte șase mai au în plus și monede de la Alexandru cel Mare, Filip al III-lea, Lysimach, Seleucus și imitații locale din primele serii ⁴⁸.

Din datele prezentate de noi reiese limpede că tezaurele, după cum am văzut destul de numeroase, cu monede de la Filip al II-lea, se găsesc fie singure, fie în asociere cu monede ale unor orașe grecești emise aproximativ în aceeași vreme, fie cu monede macedonene și grecești, imediat ulterioare anilor de domnie ai lui Filip al II-lea. Se pare că foarte puține tezaure, după cum ne-o indică descoperirile, pot fi datate în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. În nici un caz ele nu ajung pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea și cu atât mai mult în secolul al II-lea î.e.n. Nu cunoaștem nici un tezaur cu tetradrahme de la Filip al II-lea, în care să apară și emisiuni tîrzii din secolele III—II, cum sînt de pildă monedele lui Alexandru cel Mare, care apar uneori în compania tetradrahmelor din Macedonia Prima și din Thasos ⁴⁹. De aici rezultă că principala masă a tetradrahmelor lui Filip al II-lea a fost emisă și a circulat, așa cum am afirmat-o mai sus, în cursul domniei regelui amintit și în vremea lui Alexandru cel Mare, întinzîndu-se pe întreaga a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.

Am socotit necesar să aducem aceste precizări pentru a dovedi că atunci cînd tetradrahmele lui Filip al II-lea sînt găsite împreună cu imitații ale acestora, ele nu pot fi mai tîrzii de perioada de timp la care ne-am referit sau în nici un caz unele dintre ele par să nu coboare decît în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.

Din rîndul descoperirilor în care apar combinate originalele lui Filip al II-lea și cu imitațiile acestora se face remarcant în primul rînd tezaurul de la Mecica ⁵⁰ (Nikopol, R.P. Bulgaria). Alcătuit din 30 tetradrahme, depozitul cuprinde piese originale și imitații, multe așa de bine realizate, încît cu greu pot fi separate de prototip. În plus, depozitul mai cuprinde și o tetradrahmă de la Alexandru cel Mare. Tot la sudul Dunării amintim un tezaur descoperit la Krușovița (Vrața), alcătuit din 20 tetradrahme și drahme Filip al II-lea printre care și o emisiune postumă de tip Filip al II-lea ⁵¹.

Pentru teritoriul Daciei nu avem încă exemple clare de acest fel. Cele citeva descoperiri din regiunea Banatului unde se vorbește de tezaure cu imitații locale împreună cu originale de la Filip al II-lea, nu credem că pot fi luate în considerație, atîta timp cît informațiile primare nu mai pot fi verificate acum. Sîntem de părere că unele dintre imitații, care păstrează încă legenda lizibilă, au fost socotite la data descoperirii drept originale ⁵².

În schimb, pentru nordul Dunării, din același punct de vedere, ar putea fi luate în considerație și unele tezaure de imitații de tip Filip al II-lea în care se întîlnesc și piese

⁴⁷ A se vedea pentru aceasta cronică descoperirilor monetare din Bulgaria, publicată de N. Mușmov, în *Izvestiia-Institut*, pînă în 1931, și de T. Gerasimov, în aceeași publicație, din 1934 pînă în 1968.

⁴⁸ B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 27 și urm.; I. Winkler, în *JCS-Cluj*, VI, 1—2, 1955, p. 64—67, și C. Preda, în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 274—277.

⁴⁹ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 263 și 265.

⁵⁰ N. Mușmov, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930—1931, p. 314.

⁵¹ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 259.

⁵² Cf. B. Mitrea, în *ED*, X, 1945, p. 28—31; I. Winkler, *op. și loc. cit.* și C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 274—275.

originale de la Alexandru cel Mare, Filip al III-lea și Seleucos I, aparținând însă secolului al III-lea î.e.n. Din rîndul acestora remarcăm ca foarte important tezaurul de la Vaidomir-Rasa (jud. Ialomița), cu peste 50 tetradrahme Alexandru cel Mare, Seleucos și imitații bune de tip Filip al II-lea⁵³. Ar urma apoi tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare (jud. Maramureș), « Copăceni » și Jiblea (jud. Vilcea), unde, pe lângă imitații de tip Filip al II-lea, se află și tetradrahme de la Alexandru cel Mare⁵⁴ și cel de la Chișineu-Criș alcătuit din 25 imitații locale din seriile mai recente și 238 tetradrahme de la Alexandru cel Mare, Lysimach și Seleucos⁵⁵. Atragem atenția că toate imitațiile de tip Filip al II-lea din aceste ultime descoperiri: Rasa, Copăceni, Jiblea, Tulghieș și Chișineu-Criș au un grad de stilizare mai accentuat, ele reprezentînd o fază ulterioară primelor serii de imitații, pe care le întîlnim alături de prototip. Deci tezaurele de imitații la un loc cu originalele de la Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul, Lysimach și Seleucos pot servi ca un « terminus ante quem » pentru primele serii de imitații.

Nu găsim lipsit de sens să aducem în sprijinul aceleiași concluzii și unele argumente de ordin logic, mai general. Acestea s-ar lega de întrebarea: pentru care motiv în zona balcano-dunăreană majoritatea imitațiilor barbare au ales ca prototip tetradrahma lui Filip al II-lea și nu altă monedă mai tirzie, cum ar fi de pildă moneda lui Alexandru cel Mare, care s-a bucurat în aceste regiuni de o circulație foarte mare, ce poate fi urmărită pe o perioadă de timp destul de îndelungată? După părerea noastră explicația ar consta în faptul că începutul procesului de realizare a monetăriei « barbare » nu poate fi plasat ulterior perioadei de maximă extindere și circulație a tetradrahmelor lui Filip al II-lea. El pare să fi luat oarecare amploare în momentul în care în zona Balcanilor și a Dunării se generalizase moneda lui Alexandru cel Mare. Oricum, este sigur că în momentul în care populațiile din spațiul amintit foloseau din plin moneda lui Alexandru cel Mare, aceleași populații începuseră, fie chiar și sporadic, să bată imitații de tip Filip al II-lea.

Un alt argument, de același gen, se referă la datarea tirzie a lui K. Pink, după care primele imitații din regiunile la care ne-am referit s-au emis începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.⁵⁶ Potrivit unei astfel de datări întreaga monetărie « barbară » din spațiul sud-estic al Europei ar trebui concentrată aproximativ în limitele unui singur secol. Ni se pare puțin probabil că o gamă așa de variată de imitații, cu stiluri așa de diferite, să se poată realiza numai în cursul unui singur secol, iar pentru zona Daciei în numai 6—7 decenii, dacă ținem seama că aici monetăria locală încetează în primele 2—3 decenii ale secolului I î.e.n., odată cu pătrunderea denarilor romani republicani. În ceea ce ne privește ni se pare mult mai probabil să admitem că diversele orizonturi ale monetăriei « barbare » s-au desfășurat pe o perioadă de timp mai îndelungată, care poate fi apreciată la circa două secole.

Datele și argumentele aduse pînă acum în favoarea celor formulate de noi, referitor la vechimea primelor imitații de tip Filip al II-lea, par să dovedească în suficientă măsură că baterea acestora a putut să înceapă încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n. și că, oricum, avem toate motivele să abandonăm teza cronologiei tirzii. Chiar dacă s-ar încerca o coborîre a datei propuse de noi, dată care este în parte o confirmare a tezei mai vechi a lui C. Moisil, asupra căreia am făcut repetate aluzii și rectificări necesare

⁵³ Const. Moisil, în *Buletin științific*, II, 2—4, 1950, p. 57—65.

⁵⁴ D. Popescu, *Le trésor de monnaies daces de Tulgheș*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—229; Kerényi András, în *Numkôz*, XLIII, 1944, p. 14; C. Preda, în

SCN, IV, 1968, p. 64.

⁵⁵ B. Mitrea, *Penetrațiune ...*, p. 33; K. Pink, *op. cit.*, p. 138.

⁵⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 123—125.

cu alte ocazii, aceasta nu poate în nici un caz să depășească prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Facem o asemenea afirmație știind că, după mijlocul secolului amintit, asistăm la emiterea unor serii întregi de imitații care vor cunoaște maximum de dezvoltare în a doua jumătate a secolului al III-lea și mai ales în cursul secolului al II-lea î.e.n. Ni se pare de asemenea că este necesar să mai aducem încă o precizare. Data fixată de noi pentru cele mai vechi imitații de tip Filip al II-lea, aproximativ în jurul anului 300, *se referă desigur la momentul când începe acest proces. Întreaga etapă de început a aceleiași monetării însă a putut să se dezvolte în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.*

O a doua problemă principală ce se pune în legătură cu primele imitații de tip Filip al II-lea este aceea referitoare la regiunea unde au fost emise. Pentru aceasta este nevoie să cunoaștem, fie și aproximativ, urmărind descoperirile de până acum, aria lor de răspindire. Deoarece aici nu întâlnim serii monetare ca în etapele următoare, ci doar exemplare cu stiluri diferite, atât pentru avers, cât și pentru revers, am încercat o clasificare a lor în două grupe, criteriul fiind desigur cel stilistic. Ar fi posibil ca unele din imitațiile grupei a doua să aparțină perioadei următoare. În prima grupă figurează însă descoperirile cu emisiuni postume Filip al II-lea și imitații ale acestora din primele serii, în timp ce în cealaltă grupă am inclus numai monede cu un grad avansat de stilizare.

GRUPA A — EMISIUNI POSTUME ȘI IMITAȚII FILIP AL II-LEA DIN PRIMELE SERII.

I. R.S. România

1. *Alexandria* (jud. Teleorman)

Pe teritoriul orașului s-a găsit o monedă, probabil postumă Filip al II-lea. Tetradrahma a fost predată de preot I. Spiru din localitate, Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei, 1956 (inv. 1245/57.778).

2. *Bistrița-Horezu* (jud. Vilcea)

În colecția V. Bratu din București se află o imitație cu un stil bun, descoperită în 1961—1962, în apropiere de minăstirea Bistrița-Horezu, cu prilejul săpării unei gropi pentru fixarea unui stilp de înaltă tensiune. Se pretinde că s-ar fi găsit mai multe monede.

Av. Capul lui Zeus cu cunună și barbă, în profil spre dreapta, cu ușoare dar evidente urme de stilizare a bărbii și părului.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre dreapta; evidentă schematizare, atât a călărețului, cât și a calului; împrejur legenda ΦΙΛΙΠΠΙ|ΙΟΥ; sub piciorul ridicat al calului Π, sub cal un semn nedistinct, iar în spatele călărețului ; 1 AR; 14,69 g; 24 mm (pl. III. 12).

3. *Birlad* — împrejurimi (jud. Vaslui).

La muzeul local se află o monedă de același tip, cu stilul ușor modificat dar apropiată de original. Ea s-a găsit prin împrejurimile orașului Birlad⁵⁷.

Pe revers, călărețul merge la trap spre stînga și împrejur, de la dreapta spre stînga, legenda completă ΦΙΛΙΠΠΙ|ΙΟΥ; sub cal un semn neidentificat. 1 AR; 14,19 g; 25 mm.

4. *București* (împrejurimi)

La Institutul de arheologie (inv. 116/7) se află o monedă de tip Filip al II-lea, probabil postumă, găsită la limita de nord a capitalei, lângă calea ferată spre Constanța⁵⁸.

Pe avers apare capul lui Zeus în profil spre dreapta cu barbă stilizată; buzele și virful nasului marcate prin cîte două globule. Pe revers, cal și călărețul la trap spre dreapta, cu urme de schematizare vizibile la picioarele călărețului,

⁵⁷ Moneda a fost adusă la Institutul de arheologie pentru identificare, unde se păstrează un mulaj. A se vedea dosar MNA, 1944, fila 141 (inv. 171); cf. și

I. Winkler, *O minich* . . . , p. 25 (16).

⁵⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 467.

la capul și picioarele din față ale calului; împrejur legenda completă, ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal și caduceu (pl. III, 3). 1 AR; 14 g; 26 mm.

5. *Bugiuștii* (jud. Vilcea).

Aproximativ în jurul anului 1920, locuitorul Ciovică Ion a găsit la punctul « Mandocești » o imitație de tip Filip al II-lea, din primele serii; moneda se află la Institutul de arheologie (inv. 1223), fiind achiziționată de noi în anul 1960 de la descoperitor⁵⁹.

Pe avers, capul lui Zeus stilizat, părul, barba și cununa reduse la linii și ovale. Pe revers apare călărețul la trap spre dreapta, puțin schematizat. Împrejur, + ΙΑΙ ΠΙΠΙΟΥ și sub cal, făclie și sigla Λ (pl. III, 4). 1 AR; 14,36 g; 27 mm.

6. *Cimpofeni-Arcani* (jud. Gorj)

În decembrie 1969, I. Cărăbiș a prezentat la Institutul de arheologie⁶⁰, pentru identificare, se pare o emisiune postumă Filip al II-lea, cu indicația că s-a găsit la Cimpofeni. Pe rv. legenda + ΙΑΙ ΠΙΠΙΟΥ, sub cal făclie și sigla Λ, iar sub picior un kantharos? (pl. III, 5). Are 14,38 g și 25 mm. Pe teritoriul aceleiași comune s-au mai găsit, după cum ne informează același I. Cărăbiș, încă 5–6 asemenea monede⁶¹. Nu se știe dacă acestea aparțin unui tezaur și nici dacă ele sînt imitații sau postume.

7. *Cooda Malului-Măgurele* (jud. Prahova).

Odată cu achiziționarea tezaurului de obiecte de argint geto-dace, descoperit la Cooda Malului în anul 1935, s-a recuperat și o tetradrahmă postumă de tip Filip al II-lea, transformată în pandantiv. După toate probabilitățile însă moneda nu are nici o legătură cu tezaurul de podoabe. Are legenda + ΙΑΙ ΠΙΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ. Ei i s-a adăugat modern o tortiță, fiind utilizată ca podoabă⁶².

8. *Cugir* (jud. Alba)

În cuprinsul tezaurului de tetradrahme Macedonia Prima descoperit în 1955 se afla și o emisiune postumă de la Filip al II-lea, avînd pe rv. ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior M⁶³. Are 13,90 g și 29 mm.

9. *Dragoslavele* (jud. Argeș)

Pe teritoriul comunei s-au descoperit două imitații de tip Filip al II-lea, mult apropiate de original, care fac probabil parte dintr-un tezaur găsit în 1906, pe « Muntele Mateiaș », de un grup de muncitori, într-un sarcofag⁶⁴ (sic).

10. *Fălcu* — împrejurimi (jud. Vaslui)

Din împrejurimile Fălcuului provine o monedă, se pare o imitație Filip al II-lea din primele serii, realizată direct după postume. Ea se află în colecția ing. V. Sava din București. Are pe rv. + ΙΑΙ ΠΙΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior sigla Η. Are 13,90 g și 26 mm (pl. III, 6).

11. *Fundeni-București*

Înainte de 1960 a fost adusă spre identificare la Institutul de arheologie o tetradrahmă de tip Filip al II-lea, cu indicația că s-a găsit la Fundeni. Pe rv. avea călărețul olimpic și legenda scrisă în întregime ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ. Cîntărește 14,20 g.

12. *Găești* (jud. Dimbovița)

Pe teritoriul orașului s-a găsit în 1963 o imitație bună de tip Filip al II-lea. Pe rv. cu călărețul olimpic, legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, avînd sub cal făclie, iar sub picior un delfin⁶⁵? Are 12,94 g și 25,5 mm.

13. *Mediaș* (jud. Sibiu)

La punctul « Baia de Nisip » s-a găsit în 1955, cu ocazia unor lucrări agricole, o tetradrahmă, probabil postumă, de tip Filip al II-lea, cu legenda + ΙΑΙ ΠΙΠΙΟΥ, făclie și Λ sub cal, iar sub picior sigla P⁶⁶. Are 13,55 g și 29 mm.

⁵⁹ Cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 572 (17).

⁶⁰ Informația o datorăm lui B. Mitrea.

⁶¹ I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 25,

⁶² D. Popescu, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 95 (fig. 2/5).

⁶³ O. Floca, în *SCN*, II, 1958, p. 95–107.

⁶⁴ C. Rădulescu-Codin, *Cimpulungul Muscelului, istorie legendar*, 1915; C. Moisil, în *CNA*, VIII, 1928, p. 44–45; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 29 (63).

⁶⁵ B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 610.

⁶⁶ I.H. Crișan și Szucky Emil, *Din activitatea științifică a Muzeului raional Mediaș*, 3, 1955–1956, p. 15 (fig.3).

14. *Măneciu* (jud. Prahova)

La Muzeul de istorie din Ploiești se află un grup de monede găsite la Măneciu, printre care este de menționat și o tetradrahmă postumă de tip Filip al II-lea. Pe rv. are călărețul olimpic, legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior II.

15. *Muscel* (fostul județ)

Înainte de 1947, avocatul C. Boeriu din Cimpulung a donat MNA o imitație bună Filip al II-lea, precizând că s-a găsit în 1920, în cuprinsul fostului județ Muscel⁶⁷. Pe rv. este redat călărețul olimpic, legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior sigla R. Pe gîtul calului apare o tăietură (pl. III, 7). Are 14,21 g; 24,50 mm.

16. *Novaci* (jud. Ilfov)

În septembrie 1959 Institutul de arheologie a achiziționat un lot de monede de la George Economu din București (inv. 935), cu precizarea că s-au găsit la Novaci⁶⁸. Printre acestea se află și o tetradrahmă, probabil din seria postumelor, sau eventual o imitație bună de tip Filip al II-lea. Ea are pe rv. legenda [Φ]ΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior sigla R (pl. III, 8); greutate 13,83 g; diam. 26 mm.

17. *Olenia* (regiune)

Pe teritoriul Olteniei s-a descoperit o tetradrahmă postumă de tip Filip al II-lea, avînd legenda [Φ]ΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal un simbol, iar sub picior sigla Ω (pl. III, 2); 13,74 g; 24 mm.

18. *Reen* (jud. Mureș)

În colecția liceului din Sighișoara se află o tetradrahmă postumă, cu indicația că s-a găsit la Reen⁶⁹. Pe rv. are legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal ramură și sub picior sigla H (pl. III, 1); 14 g; 13 mm.

19. *Scărișoara* (jud. Ilfov)

În cuprinsul tezaurului cu drahme din Histria, găsit la Scărișoara prin anii 1950–1952, într-o așezare getică, se află și două tetradrahme de tip Filip al II-lea⁷⁰. Una, deși cu aversul evident stilizat, are pe rv. legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal ramură și sub picior sigla II (pl. III, 10); greutate 14,24 g; diam. 25,5 mm. După avers pare să fie o imitație, iar după rv. probabil o postumă. Cealaltă este clar o imitație, avînd pe rv. doar urme din legendă +ΔΙΠΠΙΟΥ și sub cal o globulă (pl. III, 11); 12,37 g; 26 mm.

20. *Simileasca* (jud. Buzău)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit prin 1936 o tetradrahmă⁷¹, probabil postumă, cu legenda +ΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și sigla Λ (pl. III, 9); 13,19 g; 25,5 mm. Ar putea fi tot așa de bine și imitație.

21. *Țintea* (jud. Prahova)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit, prin anii 1937–1938, un tezaur cu circa 20 emisiuni postume și imitații de tip Filip al II-lea⁷². Un exemplar, aflat la Cab. numismatic al Academiei (inv. 439), cu legenda completă, ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, pare să fie o emisiune postumă; 14,27 g; 28 mm.

22. *Valea Tîrgului* (jud. Argeș)

În colecțiile aceluiași Cabinet numismatic al Academiei (inv. 687) se află o tetradrahmă postumă Filip al II-lea, provenind din această localitate⁷³. Pe rv. legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal făclie și Λ, iar sub picior un simbol neclar.

23. *Zigoneni-Băiculești* (jud. Argeș)

Într-o colecție particulară din Curtea de Argeș se află o tetradrahmă din seria postumelor, cu indicația că s-a găsit la Zigoneni⁷⁴. Pe rv. apare legenda +ΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal semiluna, iar sub picior II.

24. *Arnota* (jud. Vâlcea)

Pr. Gh. Petre din Govora ne-a adus pentru identificare o tetradrahmă postumă de tip Filip al II-lea, cu legenda completă +ΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal un delfin, iar sub picior Π; greutate 14,25 g. Moneda provine de la Arnota.

⁶⁷ Institutul de arheologie, inv. 206; cf. și I. Winkler, *O minich* . . . , p. 31–32 (97).

⁶⁸ C. Preda, în SCN, III, 1960, p. 468.

⁶⁹ N. Lupu și A. Mureșan, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 3, 1960, p. 119.

⁷⁰ C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221–235.

⁷¹ Idem, în SCN, II, 1968, p. 483–484.

⁷² B. Mitrea, în SCIV, 16, 3, 1965, p. 610.

⁷³ I. Winkler, în *Acta arb. Carpathica*, VIII, 1–2, 1966, p. 97 (fig. 42).

⁷⁴ B. Mitrea, în SCIV, 16, 3, 1965, p. 610.

25. *Maldăr* (com. Colonești, jud. Olt)

După datele oferite de M. Butoi (*Rev. Muzeelor*, VIII, 4, 1971, p. 326) în această localitate s-a găsit o tetradrahmă de tip Filip al II-lea postumă, cu făclie sub cal și cu urme de stilizare.

26. *Sebeș* (jud. Alba)

O tetradrahmă la Muzeul Brukenthal.

M. Lupu, *Studii și comunicări*, 14, Sibiu, 1969, p. 285).

II. R. P. Bulgaria

1. *Burgas*

La Muzeul local (inv. 1154) se află o imitație din primele serii, cu urme din legendă și simbol sub cal; sub picior un grup de patru globule așezate în pătrat. S-a găsit prin împrejurimile orașului.

2. *Dilgopol* (r. Varna)

La Muzeul din Varna (inv. 1561) se păstrează o tetradrahmă, imitație de tip Filip al II-lea, având pe rv. urme din legendă, sub cal făclie (?), sub picior S, iar sub bot un cerc cu punct la mijloc. Provine de la Dilgopol.

3. *Gorsko Novo-Selo*

După unele informații mai vechi, din această localitate provine o imitație bună de tip Filip al II-lea. Nu se cunosc alte amănunte ⁷⁶.

4. *Kostandeneț* (r. Ruse)

Pe teritoriul acestei localități s-a găsit o tetradrahmă, probabil o emisiune postumă Filip al II-lea, pe rv. cu legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ, sub cal Λ, iar sub picior un simbol. Moneda se păstrează la Muzeul din Ruse (inv. 1534).

5. *Krușovița* (r. Vrața)

De la Krușovița provine o tetradrahmă postumă de tip Filip al II-lea ⁷⁶, având pe rv. legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ sub cal cunună și sub picior sigla Π; pe pieptul calului o tăietură (pl. IV, 9); greut. 14 g; diam. 25 mm. Se presupune că ar face parte dintr-un tezaur. Moneda se află la Muzeul din Vrața (inv. 253).

6. *Mecica* (r. Nikopol)

Pe teritoriul localității Mecica s-a găsit în 1929 un tezaur cu tetradrahme originale Filip al II-lea și imitații ale acestora, precum și o tetradrahmă Alexandru cel Mare (pl. IV, 8). La Muzeul din Sofia au ajuns 30 exemplare ⁷⁷. Ele se grupează astfel:

a. Patru piese sînt originale, unul avînd pe rv., sub cal, făclie și Λ, iar sub picior caduceu; celelalte trei au simbolurile șterse; 14,02–14,29 g; 23–25 mm. (pl. IV, 1–2).

b. Șase tetradrahme, imitații foarte bune, doar cu prima parte a legendei, corect scrisă, ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ sau + ΙΑΙΠΠΙ. Reprezentanțele sînt bine înfățișate, în multe privințe ca pe original, dar cu ușoare semne de stingă artistică. Sub cal apar de multe ori simboluri, în special făclia, mai rar un cerc și în unele cazuri acestea sînt neidentificabile. Greut. 13,78–14,32 g; diametrul 24–25 mm (pl. IV, 3–5).

c. Un număr de 18 imitații, au un caracter evident de stilizare. Au pe rv., ca și la celelalte categorii, călărețul olimpic spre dreapta, în unele cazuri urme de legendă, cîteva litere, corect sau incorect scrise și simboluri ca și la grupa b; 13,63–14,56 g; 24–25 mm (pl. IV, 6–7).

d. O tetradrahmă imitație bună Filip al II-lea, stilizată, fără urme de legendă, avînd pe rv. cavalerul regal spre stînga, sub piciorul calului o rozetă cu un punct central cu raze împrejur și un M sub botul calului; 13,75 g; 25 mm.

7. *Samovodene* (r. Tirnovo)

La muzeul din Tirnovo (inv. 448) se află o imitație de tip Filip din primele serii, găsită la Samovodene, avînd pe revers călărețul regal spre stînga. Are 13 g și 25 mm.

8. *Sliven*

Există o indicație că din această localitate provine o monedă de același tip cu cele menționate mai sus. Nu se cunosc alte amănunte ⁷⁸.

9. *Tirnovo*

O monedă similară pare să se fi descoperit la Tirnovo. Nu s-au mai păstrat alte date ⁷⁹.

⁷⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 35.

⁷⁸ Cf. și T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, p. 314.

1963, p. 259.

⁷⁷ N. Mușmov, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930–1931,

p. 314.

⁷⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 35

⁷⁸ *Ibidem*.

10. *Turtucaia*

La muzeul din Varna (inv. 2182—3) se păstrează două imitații de tip Filip al II-lea din primele serii. Ambele au pe revers călărețul olimpic și urme din legendă.

Vorbind despre imitațiile de tip Filip al II-lea, realizate nemijlocit după original, K. Pink pomenește o serie de localități unde s-au făcut descoperiri cu astfel de monede⁸⁰. Pentru teritoriul *României* sint menționate: Apoldul de Sus, Bistrița, Bogata, Doștat, Firtuș, Galeș, Jidava, Ozd-Bichiș, Popești, Proștea Mare-Tirnavă, Răhău, Richișu, Singeorzu Nou și Vaida. Pentru R. S. F. *Iugoslavia*; Niș, Posavina, Römer Schanze și Vilajet Kosowo; Pentru R. P. *Ungară*: Bács-Keresztúr, Bökeny-Mindszent, Ecséd, Gic, Horhi, Óhuta (Borșod), Regöce (Bács-Bodrog), Szirma și Zombor. Pentru R. S. *Ceboslovacia*: Aussig, Horka, Lechowitz, Lundenburg, Pozsony-Bratislava, Podivin, Pürlitz, Stradonitz, Uzbeg-Nitra și Zbetschno. Pentru R. P. *Polonă*, Sokal, iar pentru *Austria*, Pinkatal-Linz.

Am găsit de cuviință să menționăm aceste localități, fără a le include însă în catalogul cu descoperirile monetare de tip Filip al II-lea din faza de început. Dacă nu toate, sigur cea mai mare parte din aceste monede aparțin fazei următoare a monetăriei celto-dacice. În plus, pentru multe din aceste descoperiri nu dispunem decât de indicații cu totul vagi, uneori și imprecise, cum ar fi de pildă « imitații de tip Filip al II-lea sau imitații barbare ». În același timp, o mare parte din aceste localități se situează la Dunărea de mijloc, unde nu avem încă documentată în mod cert o răspîndire a imitațiilor din primele serii. Pentru unele din descoperirile făcute în România s-a putut preciza tipul monetar. Altele însă au rămas încă în rîndul descoperirilor cu imitații, al căror tip nu mai poate fi identificat. De aceea ele au fost incluse într-un catalog separat (a se vedea p. 433—437).

GRUPA B

Am detașat din rîndul imitațiilor de tip Filip al II-lea cu un stil mai bun, o serie de descoperiri cu monede care vădesc clar un stadiu ceva mai avansat de stilizare și doar cu urme de legendă. Ele ar constitui o continuare imediată în timp a seriilor monetare din etapa inițială și ar face astfel trecerea spre prima fază principală de dezvoltare. Le-am încadrat acestui capitol datorită faptului că elementele lor stilistice se leagă mai mult de primele imitații, și cronologic, unele dintre ele ar coborî pînă la mijlocul secolului al III-lea i.e.n., iar altele chiar și în a doua jumătate a aceluiași secol. Se poate vorbi și acum de o etapă încă insuficient de definită, cu tipuri și variante multe, și cu ariile lor de răspîndire de asemenea neprecizate. În cazul acestor imitații ne-am putea gândi la o etapă de tranziție stilistică, precum și la emisiuni care se pot încadra cu destulă ușurință și în prima fază principală de dezvoltare, care coboară în timp pînă către sfîrșitul secolului al III-lea i.e.n.

Întă descoperirile la care ne referim:

1. *Benești-Irimești* (jud. Vilcea)

În cursul anului 1940, cu prilejul săpării unei gropi pentru ghețarie, pe malul drept al Oltețului, s-a descoperit o imitație de tip Filip al II-lea. Ea a intrat în colecțiile Institutului de arheologie⁸¹ (inv. 171), fiind adusă de I. Nestor. Poartă urme evidente de schematizare. Pe revers, în jurul călărețului olimpic, se mai păstrează din legendă ΦΙΛ|ΟΥ; sub cal un delfin (?), iar sub piciorul din față, Π (pl. IV, 14). 1 AR; 13,25 g; 25,5 mm.

2. *Buia* (jud. Sibiu)

În colecția R. Weisskircher din Sibiu se află trei imitații de tip Filip al II-lea cu călărețul olimpic, avînd o evidentă schematizare și urme din legendă. Monedele provin, după spusele colecționarului, din această localitate⁸².

⁸⁰ *Ibidem*, p. 33—35.

⁸¹ A se vedea dosarul MNA, 1944, fila 141 (inv. 171); cf. și I. Winkler, *O minciab* . . . , p. 25 (16).

⁸² Moneda a fost văzută de noi în această colecție.

În legătură cu descoperirea unor imitații de tip Filip al II-lea, la Buia, a se vedea și C. Moisil, în *Acad. Rom., Buletin științific*, II, 1950, p. 55; I. Winkler, *O minciab* . . . , p. 26 (26).

3. *Bunești* (jud. Vilcea)

Din această localitate provine o imitație de tip Filip al II-lea, aflată acum în posesia preotului din Bunești. Moneda, care are pe revers cavalerul olimpic spre dreapta este clar stilizată. Are 13,36 g; 23 mm. În fața calului este o tăietură (pl. IV, 15).

4. *Curtea de Argeș* (împrejurimi)

Prin împrejurimile orașului, în condiții pe care nu le mai cunoaștem, s-a găsit o monedă de tip Filip al II-lea, cu reprezentările ușor stilizate. Pe rv. același călăreț olimpic, urme de legendă și două tăieturi adinci⁸³. Moneda se află într-o colecție particulară din localitate.

5. *Govora* (jud. Vilcea)

În col. part. Gh. Petre din Govora se află o imitație de tip Filip al II-lea, apropiată ca stil de original, găsită în apropierea minci Cuești; pe rv. se mai văd urme din legendă (10,88 g; 26 mm).

6. *Giurgiu* (jud. Ilfov)

La muzeul de istorie din Giurgiu se află o monedă de tipul amintit, găsită în cuprinsul fostului raion. Ca stil, piesa se apropie de original, dar reprezentările mai schematice. Pe rv. apare călărețul olimpic și se mai văd urme din legendă.

7. *Iași*

În anul 1964, lingă șoseaua Nicolina, un elev a găsit întâmplător o monedă, imitație de tip Filip al II-lea, apropiată de original ca stil. A fost predată Muz. istorie din Iași. Pe revers urme din legendă ΙΑΠΙ|Υ' și sigla Η sub picior (13,89g; 23 mm); B. Mitrea, în *SCIV*, 1966, p. 418 (9).

8. *Moldova*

O imitație de tip Filip al II-lea, cu călăreț olimpic și urme de legendă, ne-a fost adusă spre identificare de N. Ceachir de la Facultatea de istorie din București, cu indicația că provine din Moldova (14,05 g; 27 mm; pl. IV, 12.)

9. *Novaci* (jud. Ilfov)

De la Novaci provine o imitație cu călărețul olimpic, reprezentările stilizate mai accentuat și cu urme din legendă. Are greut. 12,51 g; diam. 25 mm. Moneda a fost achiziționată de Institutul de arheologie (inv. 935/6) de la George Economu din București, cu indicația că s-a găsit cu ani în urmă la Novaci⁸⁴ (pl. IV, 13).

10. *Roata* (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o tetradrahmă locală de tip Filip al II-lea, apropiată ca stil de original, cu urme de legendă pe revers. Moneda se află în posesia pr. Gh. Stănescu din Roata⁸⁵.

11. *Sighișoara* (jud. Mureș)

În colecția liceului local se află o imitație de tip Filip al II-lea, cu urme de stilizare și cu două tăieturi adinci și legenda ΦΙΑΠΙΠΙ|ΟΥ'; greut. 14,76 g; diam. 26 mm. Moneda pare să fie găsită prin împrejurimile orașului⁸⁶.

R. S. F. *Iugoslavia*

Pe malul sîrbesc al Dunării, ca și în zona cuprinsă între Tisa și Dunăre, imitații de tip Filip al II-lea, din categoria seriilor mai vechi ne sînt semnalate în localitățile: Bács, Römer Schanze, Keresztúr, Niš, Posavina, și Vilajet Kosovo⁸⁷. Monedele n-au fost examinate și de aceea nu cunoaștem amănunte asupra unor detalii de stil, pentru a putea mai bine preciza locul lor în cronologia fixată de noi pentru primele imitații. Ele par să aparțină însă secolelor III—II î.e.n.

R. P. *Ungară*

De-a lungul Dunării și pe Tisa se cunosc cîteva localități unde se semnalează descoperirea unor imitații din seriile mai vechi. Printre acestea se enumără: Zombor, Regöce, Szond, Östapár, Gic, Ecsed și Bökenymindszent.

⁸³ B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 609.

⁸⁴ C. Preda, în *JCN*, III, 1960, p. 468, (fig. 1, 5).

⁸⁵ B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 572 (22).

⁸⁶ N. Lupu și Al. Mureșan, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 3, 1960, p. 123 (pl. I, 7).

⁸⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 35.

Indicațiile luate după K. Pink sînt vagi și generale⁸⁸. De aceea ele nu pot fi pe deplin utilizate în documentarea noastră decît cu rezervele de rigoare. Materialul în discuție nu a putut fi examinat, fapt ce îndreptățește rezervele noastre. Se pare totuși că aici este vorba mai mult de imitații din cea de a doua etapă, care păstrează încă un stil relativ bun, dar care în nici un caz nu pot fi ridicate în timp mai mult de mijlocul secolului al III-lea î.e.n.

Proveniența necunoscută

În colecțiile Institutului de arheologie se află un număr de 98 monede de argint, postume și imitații de tip Filip al II-lea (inv. 235, 1055 și 1265). Locul lor de descoperire nu se mai cunoaște și o încercare de identificare în acest sens nu ar duce la nici un rezultat pozitiv. Ele provin din colecții particulare mai vechi și probabil au fost găsite în spații balcano-dunărean.

Dacă aplicăm și aici clasificarea de mai sus, putem distinge două faze în funcție de stil.

a. Un număr de peste 40 exemplare face parte din rîndul emisiunilor postume și al primelor imitații cu un stil foarte apropiat de original. Multe au sigle și simboluri. Cel mai frecvent simbol este făclia, întilnită pe 27 piese. Mai rar apar: delfinul, ramura, caduceul, albina, bucraniul, etc. Printre sigle se remarcă: H , R , M, E, C, II, AV, A și A (pl. I și II).

b. Celelalte monede, care însumează un număr de circa 50 exemplare, au numai urme din legendă și destul de rar cite un simbol sau cite o siglă și alcătuiesc o altă grupă. Se constată că în ambele grupe predomină imitațiile cu călărețul olimpic spre dreapta. Cele cu călărețul regal sînt numai cîteva piese. Greutatea oscilează, la prima categorie între 13,30 și 14,94 g, iar la cealaltă categorie între 13 și 14,77 g, unele coborînd chiar sub 13 g. Deci, diferențele de greutate între cele două categorii sînt destul de mici și ca atare ele nu ne indică o separare netă pe cale ponderală.

În colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei se păstrează circa 40 de monede postume și imitații din primele serii (inv. 10, 23, 45, 156, 255, 309, 349, 393, 649, 687, 959, 980, 1015, 1301, 1552, 1557, 1687). Și aici se poate vorbi de două faze, după stil. Majoritatea imită originalul cu călărețul olimpic. Constatăm de asemenea prezența unor simboluri și sigle (pl. II, 9—12).

În colecțiile muzeului de istorie a municipiului București, la secția de numismatică, se află 6 imitații de tip Filip al II-lea din primele serii, al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște. Este de presupus totuși că ele nu pot să provină decît din zona cuprinsă între Dunăre și Carpați.

În colecția particulară V. Bratu — București se află două postume sau imitații Filip al II-lea din prima fază cu călărețul olimpic spre dreapta. Ambele au legenda completă și sub cal făclie și A. Au greutate 14,18 g; 13,27 g, iar diametrul 25 și 23 mm.

Muzeul de istorie Cluj posedă o monedă cu legenda completă și călărețul olimpic spre dreapta. Sub cal se află o pasăre, făclie și sigla E. Are greutatea 14,07 g (K. Pink, fig. 15). O monedă din aceeași primă fază se păstrează la muzeul din Iași, dar nu i se cunoaște locul de descoperire.

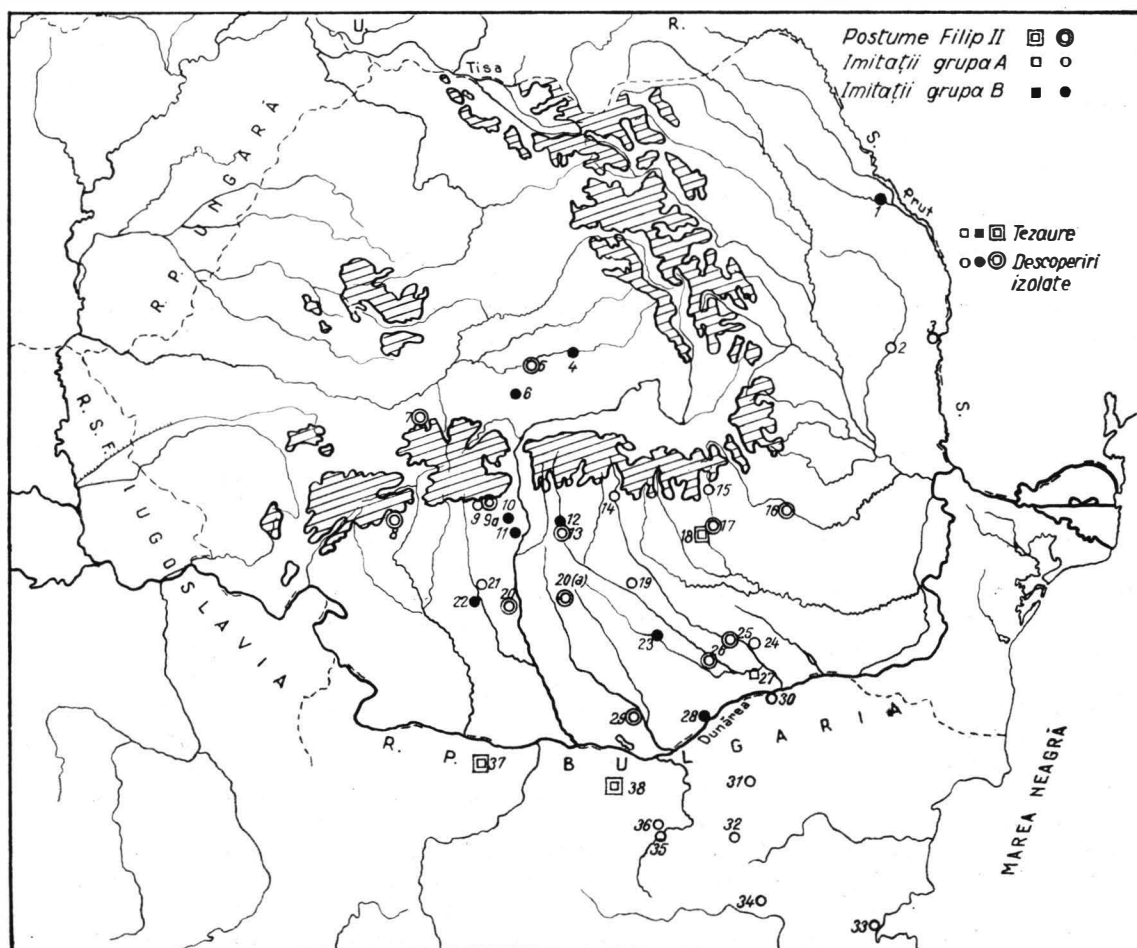
În colecțiile muzeului de istorie-Timișoara (inv. 111, 147 și 187) se păstrează șase imitații bune Filip al II-lea din primele două serii. Au pe revers călărețul olimpic, legenda completă sau numai urme, precum și sigle și simboluri, printre care se remarcă mai frecventă făclia.

În Muzeul din Ruse se păstrează trei imitații bune sau postume Filip al II-lea, cu urme din legendă și simbol, făclia (inv. 594, 898, 1497). Muzeul din Varna posedă șase asemenea monede (inv. 849, 1738, 1748).

La Cabinetul numismatic din Berlin se află 12 emisiuni postume și imitații din primele serii, cu simboluri și sigle; greutate 12,20—13,93 g. La Cabinetul din Dresda se află o monedă de același tip (inv. 122); 14,90 g.

K. Pink spune că a reușit să examineze circa 35 exemplare cu legenda completă, probabil multe postume. Toate au pe rv. călărețul olimpic, cu sigle și simboluri diferite⁸⁹. Dintre acestea 24 piese au sub cal făclia.

Catalogul lui H. De la Tour cuprinde de asemenea cîteva postume și imitații din această primă etapă (nr. 9697, 9701, 9703, 9708, 9714), care au legenda completă sau aproape completă. Sub cal apar simboluri ca: făclia, fulgerul și siglele: E, I, și P.

- Alexandria, 29
- Arnota, 9-a
- Benești, 22
- Bistrița, 9
- Birlad, 2
- București, 25
- Bugiulești, 21
- Buia, 6
- Bunești, 10
- Burgas, 33
- Cimpofeni, 8
- Coada Malului, 17
- Cugir, 7
- Curtea de Argeș, 12
- Dilgopol, 39
- Dragoslavele, 14
- Fâlcu, 3
- Fundeni, 24
- Găești, 19
- Giurgiu, 28

- Gorsco Novo-Selo, 32
- Govora, 11
- Iași, 1
- Kostandent, 31
- Krușovița, 37
- Maldăr-Colonești, 20 (a)
- Măneciu, 15
- Mecica, 38
- Mediaș, 5
- Novaci, 26
- Roata, 23
- Samovodene, 36
- Scărișoara, 27
- Sighișoara, 4
- Simileasca, 16
- Sliven, 34
- Ștefănești, 20
- Tirnovo, 35
- Turtucaia, 30
- Țintea, 18
- Zigoneni, 13

Fig. 1. — Descoperirile cu emisiuni postume și imitații de tip Filip al II-lea din perioada de început și imediat următoare, (cca 300—250 î.e.n.).

Cîteva monede de același tip sînt menționate de R. Forrer (fig. 260—261). Au legenda aproape completă și greut. 14,04; 13,80 g.

În catalogul lui Dessewffy (fig. 851, 853, 855, 1290, 1292) întîlnim emisiuni de același gen, avînd ca simboluri, făclia, delfinul, caduceul și siglele: E, H, I', H' ; 13,57—14,68 g; 24—26 mm.

V. Knechtel publică o monedă, probabil postumă, cu făclie și A sub cal, iar sub picior monograma R. Legenda este completă⁹⁰.

O piesă similară, cu legenda ΦΙΑΙΙΙ|ΟΥ', sub cal delfin și A, publică B. Mitrea în cronică din 1968⁹¹. Nu se cunoaște locul descoperirii.

Două piese similare întîlnim la A. N. Zograf⁹², fără nici o indicație asupra locului de descoperire. Monede de același tip le găsim inserate și în cuprinsul unor cataloage recente⁹³. Este vorba de un număr de cinci exemplare, cu călărețul olimpic, cu legenda completă, sub cal făclie, delfin și siglele: Π, Η, H' ; 14,05; 14,08 g. Unele dintre ele fac probabil parte din seria postumelor.

Catalogul descoperirilor pe care l-am prezentat mai sus, ca și aria lor de răspîndire, nu au decît un caracter indicativ și în parte și orientativ. Din aceste motive, deseori, cînd spunem emisiuni din perioada inițială, sau faza de început, referindu-ne la conținutul catalogului precedent, trebuie să înțelegem o primă etapă de ordin stilistic. Am ținut să facem astfel de precizări absolut necesare, cu atît mai mult cu cît între multe din aceste monede și cele din etapa următoare, nu se poate face totdeauna o distincție clară.

Din același catalog rezultă că o mare parte din descoperiri sînt semnalate în Dacia, mai ales în zona cuprinsă între Dunăre și Carpați (fig. 1). Aceasta se datorează mai întîi faptului că aici au fost înregistrate toate descoperirile cu monede de tip Filip al II-lea, fie ele tezaure, fie descoperiri izolate, spre deosebire de Tracia, unde cronicile cu descoperiri monetare cuprind aproape exclusiv numai tezaure. În al doilea rînd, este foarte probabil ca multe din aceste monede să fi venit din sud pe calea schimburilor intertribale. În al treilea rînd, deși astăzi nu se mai pot verifica datele de care dispunem, sîntem convinși că printre cele aproape 50 de tezaure cu emisiuni de la Filip al II-lea descoperite în R. P. Bulgaria, există unele care conțin și imitații din perioada de început. Datorită însă stilului lor mai bun au fost luate drept originale, iar știrile care au provenit adesea de la nespecialiști au fost publicate ca atare. Exemple de acest fel am avea în cazul tezaurului de la Mecica, socotit ca un depozit numai cu originale de la Filip al II-lea, precum și ștanța de la Muzeul din Sofia, socotită de editor ca fiind folosită la emiterea unor originale (pl. V. 6). În acest fel am explica noi decalajul care există între numărul descoperirilor provenite din Dacia și cele semnalate la sud de Dunăre (fig. 1).

Stilul imitațiilor care aparțin perioadei de început, așa cum reiese din descrierile făcute în catalogul precedent, a suferit, în raport cu originalele, doar ușoare modificări, care se pot urmări, pe avers, la forma bărbii, a părului și cununii capului lui Zeus, iar pe revers, mai des la legenda, capul călărețului și forma picioarelor calului. O remarcă interesantă, făcută la timpul său de K. Pink⁹⁴ și care se confirmă și de data aceasta, se referă la împrejurarea că aproape toate imitațiile din primele serii prezintă pe revers călărețul olimpic, avînd făclia ca simbol predominant. După părerea noastră explicația trebuie căutată în faptul că primele imitații au avut ca prototip, aproape exclusiv, tetradrahmele postume ale lui Filip al II-lea, cu care adesea se confundă. În plus unele dintre ele ar putea să fie emisiuni postume.

⁹⁰ V. Knechtel, în *BSNR*, 1913, p. 166 (pl. I, 4).

⁹¹ B. Mitrea, în *SCIV*, 1968, p. 174 (29).

⁹² A.N. Zograf, *Античные монеты*, în *МЛА*, 16, 1951 (pl. XII, 1—2).

⁹³ Helga P.R. Blaser-Frey, *Münzen und Medaillen*,

Katalog, XIV, mai 1965 (fig. 26—28); dr. Busso Peus *Nachf. Katalog*, 269, noiembrie 1968, Frankfurt a. M. (pl. I, 84); *Auktions-Katalog* 116; *Frankfurter Münzhandlung*, L. Button, ianuarie 1969, nr. 480 (pl. XIV, 480).

⁹⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 33—35.

În privința greutateii se observă unele oscilații. Din datele de care dispunem rezultă că aproape toate tetradrahmele grupei A din catalog, unde figurează multe postume, au greutate cuprinse între 13 și 14,94 g. Doar câteva piese cîntăresc între 12 și 13 g. Deși o bună parte din monede depășește greutatea de 14 g, se observă totuși o scădere a pondului față de emisiunile originale din timpul domniei lui Filip al II-lea.

Monedele din grupa B au greutate apropiată de cele întîlnite la grupa A. Se remarcă totuși unele scăderi, majoritatea cîntărind între 13 și 14 g. Parte coboară sub 13 g și numai câteva depășesc 14 g.

Toate monedele fac parte din rîndul tetradrahmelor, fiind numai emisiuni din argint cu un titlu ridicat, fără nici un început de depreciere.

După felul în care se repartizează descoperirile monetare cu imitații din primele serii nu este deloc ușor să stabilim un loc precis, mai restrîns, de unde acestea au pornit. Urmărind răspîndirea lor geografică, constatăm o concentrare a acestora mai ales în nordul Balcanilor și în regiunea Dunării de Jos, pînă la Carpați (fig. 1). În cadrul acestor limite mai generale va trebui fixat și unul sau mai multe centre unde a început și de unde s-a răspîndit apoi emiterea primelor serii de imitații de tip Filip al II-lea, realizate direct după original. Motive în plus ne îndeamnă să vedem în zona nord-balcanică și dunăreană unul dintre centrele principale, care a jucat un rol de seamă, dacă nu cel mai mare, în procesul inițial al monetării « barbare » de tip Filip al II-lea. Avem în vedere atît vecinătatea Traciei cu Macedonia, cît mai ales circulația intensă a tetradrahmelor lui Filip al II-lea în această regiune. Se cunosc pînă acum peste 50 tezaure și descoperiri izolate cu astfel de monede ⁹⁵. Numai tezaurul descoperit la Răzinci — Tran, despre care s-a mai vorbit în rîndurile precedente, cuprinde un număr de 1 446 tetradrahme Filip al II-lea ⁹⁶. Deși nu mai puțin însemnate din acest punct de vedere, în Tracia se cunosc și alte depozite cu un număr sporit de piese de argint de la același dinast.

Un alt motiv care vine să pledeze în favoarea zonei nord-balcanice ca unul din centrele principale ale începutului imitațiilor de tip Filip al II-lea, îl poate constitui descoperirea, în această regiune, a unei ștanțe monetare reprezentînd în negativ un cal și călăreț. Ștanța respectivă, care se păstrează la Muzeul din Sofia, a fost socotită ca o ștanță ce redă reversul unei tetradrahme originale Filip al II-lea ⁹⁷. Examinarea directă și atentă a ștanței în discuție, ca și a pozitivului acesteia, a scos cu ușurință în evidență că este vorba de o ștanță cu reversul unei imitații de tip Filip al II-lea. Adăugăm și observația că pe aceasta nu se mai observă urme din legendă. Chiar dacă s-ar admite că legenda s-a tocit ca urmare a procesului de batere, elemente clare de stilizare vin să dovedească în mod limpede că ștanța la care ne-am referit prezintă negativul reversului unei variante din seria primelor imitații de tip Filip al II-lea (pl. v, 6).

Orientîndu-ne în continuare după descoperirile cu imitații bune de tip Filip al II-lea din Dacia nu credem că putem exclude din rîndul regiunilor în care s-au emis imitații din primele serii nici zona getică a Dunării. Ar putea fi luate în considerație, ca argumente, nu numai numărul mare de imitații din această primă etapă, față de restul Daciei, ci și circulația evident mai intensă a monedei macedonene din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., în special a celei postume Filip al II-lea.

Am încercat, și sperăm că într-o bună măsură am și reușit, să aducem argumente cu ajutorul cărora să demonstrăm că primele imitații de tip Filip al II-lea, deci și cele mai

⁹⁵ T. Gerasimov prezintă note scurte asupra acestor descoperiri în cronică sa din *Izvestiia-Institut*, passim.

⁹⁶ Idem, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 264.

⁹⁷ V. Dobruski, *Исторически погледбу нумизматиката на тракийското царее*, Sofia, 1897; cf. și A.N. Zograf, *op. cit.*, p. 28 (fig. 8).

vechi imitații de tip greco-macedonean, s-au bătut în spațiul balcano-dunărean, începînd cu sfîrșitul secolului al IV-lea și continuînd pînă la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. Ar urma acum să vedem cine sînt inițiatorii acestui proces.

Despre traco-geți și illyri ca populații de bază ale spațiului geografic menționat, nu credem că este nevoie de o argumentație specială. Teritoriile ocupate de fiecare populație în parte, sînt relativ bine precizate. Legăturile de schimb, influențele și întrepătrunderile culturale dintre aceste etnicuri sînt documentate în suficientă măsură de descoperirile arheologice, ca și de unele izvoare scrise.

A doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. a reprezentat, pentru populațiile din zona balcano-dunăreană, o epocă bogată în evenimente politice, legate, pe de o parte, de expansiunea statului macedonean din vremea lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, iar pe de altă parte de pătrunderea celților în această zonă a Europei. Dacă primele evenimente au dus la supunerea unor triburi locale și la aducerea la ascultare a altora, celelalte evenimente pricinuite de migrația celtică au prilejuit mișcări de populații și schimbarea compoziției etnice a unora dintre regiunile locuite de traci, illyri și geto-daci. Întrucît pentru problema urmărită de noi prezintă interes doar situația creată de mișcările celților vom încerca să rezumăm cîteva din datele și concluziile mai însemnate din acest domeniu.

Este bine cunoscut faptul că după destrămarea imperiului creat de Alexandru cel Mare, printre dificultățile cărora au trebuit să le facă față unii dintre conducătorii statelor elenistice este și aceea a pericolului celtic, care se abătuse asupra întregii peninsule balcanice. Învinse, alteori învingătoare, unele triburi ale valurilor succesive de celți, îndreptate spre centrul și sud-estul Europei, reușesc să se stabilească în aceste părți vremelnice sau definitiv, dizolvîndu-se treptat în masa populațiilor locale.

Unele prime încercări ale celților de a se infiltra în Balcani, petrecute pe vremea lui Cassandru și Lysimach în anii 298—297 î.e.n., s-au dovedit a fi infructuoase, ele fiind repede și ușor respinse⁹⁸. După anul 280 î.e.n., cînd statele elenistice dau dovadă din ce în ce mai mult de slăbiciune, are loc marea invazie celtică din Balcani. Învingătoare la început în Illyria, Macedonia și Tracia, în drumul lor spre centrul Greciei și spre sanctuarul de la Delphi, triburile celtice primesc lovitura de grație, prin victoria categorică din anul 278 î.e.n. repurtată asupra lor de Antigonos Gonatas. Această înfrîngere dezastruoasă duce la destrămarea coaliției celtice. O parte din ei trece în Asia Mică, altă parte se retrage și se localizează la confluența Savei cu Dunărea, probabil ramura scordiscilor, iar un grup se stabilește în Tracia, întemeind pe la 278 î.e.n. statul celtic cu capitala la Tylis⁹⁹.

Cît privește primele deplasări ale celților în zona Dunării, deci și a Daciei, ele par să se fi petrecut, așa cum ne arată înainte de toate unele descoperiri arheologice precum și anumite informații scrise, în a doua jumătate a secolului al IV-lea¹⁰⁰. Nu știm în ce măsură la această dată putem vorbi de pătrunderi masive în Dacia sau numai de unele infiltrări. Nu este deloc exclus ca, fapt pe care vin să-l confirme în mare măsură descoperirile arheologice din Transil-

⁹⁸ Seneca, *Nat. quaest.*, III, 11, 2; Plinius, *Hist. Nat.*, XXXI, 35; Pausanias, X, 19,5; cf. A. Piatkowski, în *Studii clasice*, II, 1960, p. 189—190; V. Pârvan, *Getica*, p. 65.

⁹⁹ Referitor la toate aceste date și evenimente, a se vedea: Trogu Pompeius, Justinus, XXXII; Camille Julien, *Histoire de la Gaule*, I, 1926, p. 303—366; H. Hubert, *Les celtes depuis l'époque de la civilisation celtique*, II, 1932, p. 46—50; J. Morcau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart,

1958, p. 35 și urm.; Achim Popescu în *Analele Univ. Buc.*, seria istorie, 5, 1956, p. 25—41; A. Piatkowski, *op. cit.*, p. 189—198; G. Alföldy, *Des territoires occupés par les scordisques*, în *Acta antiqua*, XII, 1—2, 1964, p. 107—127.

¹⁰⁰ V. Pârvan, *Getica*, p. 65 și urm.; I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 171—172; Vl. Zirra, în rezumatul tezei de doctorat și informație I.H. Crișan; a se vedea și indicația din Arrian, I, 4, și A. Mócsi, în *Acta antiqua*, XIV, 1966, p. 87—112.

vania, mai ales cele mai recente¹⁰¹, masa principală de celți să fi pătruns la est de Tisa, după primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n. adică, în același timp și mai ales după marile deplasări ale triburilor celtice spre sud-estul Europei¹⁰². Am amintit, foarte pe scurt, câteva din datele generale mai cunoscute în legătură cu pătrunderea celților în Balcani. Prin aceasta am voit să arătăm doar că înainte de anul 280 î.e.n. nu poate fi vorba de o componentă etnică celtică în rîndul populațiilor din zona balcanică. Totodată am ținut să subliniem faptul că abia după această dată și în mod izolat, se constituie unele nuclee celtice, în cuprinsul zonei menționate. În consecință, triburile celtice, fie chiar și cele stabilite în Balcani după anul 280 î.e.n., nu puteau fi singure autorii primelor serii de imitații, sau inițiatorii monetăriei de tip Filip al II-lea, despre care a fost vorba mai sus. Spunem aceasta din motive bine întemeiate. Mai întii, a reieșit din expunerea noastră că cele dintii imitații barbare de tip Filip al II-lea, copiate direct după original, au început să fie emise încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea și în primele 2—3 decenii ale secolului al III-lea î.e.n., prin urmare înainte de data stabilirii efective a celților în peninsula balcanică.

În al doilea rînd trebuie să adăugăm că la această dată, în toată lumea celtică, nu se ajunsese încă la baterea monedei proprii. Deci tehnica monetăriei era necunoscută celților în primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n. În al treilea rînd, facem precizarea, dealtfel deosebit de semnificativă, că celții de la Tylis, despre a căror localizare în Tracia nu poate încăpea nici un fel de indoială, n-au emis monede de tip « barbar » după tetradrahmele lui Filip al II-lea. În schimb, unii dintre regii lor, Cavaros în special, au bătut monedă după modelul grecesc-elenistic, în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., adică în deceniile imediat anterioare anului 218 î.e.n., data desființării statului de la Tylis¹⁰³.

În lumina datelor și argumentelor prezentate de noi, credem că avem dreptul să considerăm că cei care au început procesul de a emite monede copiate după tetradrahmele lui Filip al II-lea, nu pot fi alții decît traco-geții care stăpîneau atît din punct de vedere economic, cît și politic regiunea balcano-dunăreană, nu numai înainte, ci și după invazia celtică.

În sprijinul celor de mai sus pot fi aduse și alte dovezi nu mai puțin edificatoare. O serie de descoperiri efectuate pe teritoriul R. P. Bulgaria demonstrează limpede că unii regi traci au emis monedă după modelul și tehnica grecească în tot cursul secolului al IV-lea î.e.n.¹⁰⁴. Deci înainte de a se pune problema primelor imitații de tip Filip al II-lea, triburile traco-getice foloseau nu numai moneda străină ci și emisiunile proprii. Nevoia unei monede proprii la traci se simțea încă din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Pentru ei acest etalon de schimb nu mai era o noutate, ci, dimpotrivă, el apare ca o necesitate la data la care ne referim.

Din datele de care dispunem reiese că, încă de la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n., regii odrisi ca Sparadocus și Seuthes I au bătut monedă proprie de argint¹⁰⁵. Regele trac Saratokos bate monedă de argint în jurul anului 400 î.e.n., sau imediat după această dată¹⁰⁶.

¹⁰¹ Vl. Zirra, *Muz. Maramureș — Un cimitir celtic în nord-vestul Transilvaniei*, p. 114; în urma săpăturilor de la Ciurmești, a stabilit ca cele mai bogate urme celtice datează din a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

¹⁰² Jan Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praga, 1956, p. 249 și urm.

¹⁰³ Cf. R. Forrer, *op. cit.*, p. 177—178; B. Head, *Historia Numorum*, p. 285; D. Tachella, în *Bulet. Inter. Num.*, 2, 1903, p. 1—2; T. Gerasimov, în *Izvestia-Institut*, XXII, 1959, p. 111—118.

¹⁰⁴ N.A. Mușmov, *Les monnaies des rois Traces*, în *Go-dișnik-Plovdiv*, 1925, Sofia, 1927, p. 195—256; cf. și Edith Schönert-Geiss, *Literaturüberblicke der griechischen Numismatik-Trakien*, în *Geldgeschichte*, 15, 1965, p. 169—174.

¹⁰⁵ N. Mușmov, *Античните монети и монетарите на българските царе*, Sofia, 1912, p. 330; E. Muret, *Tetradrahme de Sparadocus, roi des Odryses*, în *Bul. de Corresp. Hel.*, 3, 1879, p. 409—418.

¹⁰⁶ A. Sallet, *Tracische und macedonische Münzen*, în *ZfN.*, 1, 1874, p. 163—171; N. Mușmov, *op. cit.*, p. 331.

Prin anii 386/5 î.e.n. regele odrisilor Hebryzelmis emite monedă de bronz¹⁰⁷. Un alt rege trac Metokos sau Amatokos bate monede de argint în anii 357—351 î.e.n. De remarcat că pe aversul acestor emisiuni este reprezentat un cal¹⁰⁸. De asemenea, printre regii traci care emit monede în cursul secolului al IV-lea î.e.n. mai pot fi amintiți și Teres¹⁰⁹, Ketriporis¹¹⁰ etc. Un loc de seamă îl ocupă în rîndul descoperirilor monetare cunoscutele tetradrahme ale regelui peon Patraos¹¹¹ (335—315), ca și monedele emise de înaintașul acestuia Lykeios (356—335).

Tot de timpuriu, nu mult după mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., unele triburi de origine tracă sau traco-illyrică au imitat monede grecești sau chiar unele originale autohtone. Recent, numismații bulgari au publicat o serie de asemenea emisiuni locale. Ne referim mai întîi la monedele imitate după tetradrahmele regelui Patraos. Descoperirea lor pe cursul superior al rîului Strymon a dus la concluzia că acestea aparțin tribului peon al agrianilor¹¹². Avem în vedere apoi imitațiile de bronz după unele emisiuni din Maroneea considerate a fi fost bătute de traci după anii 342—341 î.e.n.¹¹³

Exemplele citate, la care s-ar mai putea adăuga și altele, sînt suficiente pentru a justifica cele afirmate de noi mai sus, cu privire la activitatea monetară locală din Tracia în secolul al IV-lea î.e.n. Printre emisiunile realizate de traco-geți către sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. putem acum include și bună parte din primele serii de imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Prin urmare, la data venirii celților la Dunăre și Balcani, tracii cunoșteau avantajele schimbului monetar, pe care-l practicau destul de intens, și emiteau monedă proprie, necesară satisfacerii nevoilor economice interne. Meșteșugul baterii monedei nu mai constituie la această dată un secret pentru populația traco-getică.

În favoarea celor formulate pînă acum mai putem face apel și la un alt argument, deloc lipsit de valoare și semnificație. Ne gîndim de pildă la împrejurarea că încă de timpuriu (secolul al IV-lea î.e.n.), călărețul, sau numai calul, apare ca unul din elementele preferate ale artei decorative la traci și geți. Amintim în această privință, pe de o parte prezența călărețului pe unele obiecte de artă din Tracia¹¹⁴, iar pe de altă parte vasele de la Zimnicea¹¹⁵, pe care este redat de mai multe ori prin ștampilare un călăreț cu calul la trap spre dreapta. Călărețul în special apare destul de mult schematizat.

După primele două decenii ale secolului al III-lea î.e.n., adică după marea invazie celtică în Balcani, au loc unele modificări parțiale de ordin cultural și etnic. O parte din triburile celtice se stabilesc acum în Illyria, Tracia și Dacia. Din rîndul acestora cei care par să se fi impus mai mult, prin numărul și chiar forța politică, au fost scordiscii, așezați, după cum ne spune chiar Justinus (xxxix), la confluența Savei cu Dunărea.

Modificările care se petrec acum și în aceste regiuni pe plan etnic și cultural aduc și unele schimbări în domeniul numismatic. Stabilirea, oarecum în număr mare, a celților după 280 î.e.n. în anumite regiuni din Dacia, Illyria și Tracia, face posibil ca aceștia să ia contact direct cu monedele greco-macedonene aflate în circulație la acea dată. Cunoșcînd avantajele

¹⁰⁷ W. Wroth, *Greek Coins acquired by the British Museum in 1890*, in *Num. Chronicle*, 1891, p. 117—134; N. Mușmov, *op. cit.*, p. 332.

¹⁰⁸ A. Rogalski, in *Izvestiia-Varna*, XIII, 1962, p. 17—20.

¹⁰⁹ W. Wroth, *op. cit.* și *loc. cit.*; T. Gerasimov, in *Izvestiia-Institut*, XIX, 1955, p. 123—128.

¹¹⁰ N. Mușmov, *op. cit.*, p. 333.

¹¹¹ H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin, 1935, p. 199—205.

¹¹² T. Gerasimov, in *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 270—272.

¹¹³ J. Jurukova, in *Izvestiia-Institut*, XXVIII, 1965, p. 123—128.

¹¹⁴ Iv. Venedikov, *Les trésors d'art des terres bulgares*, Sofie, 1965; D. Berciu, *Artă traco-getică*, București, 1969, p. 100—110.

¹¹⁵ Unul din principalele vase care se află la Institutul de arheologie, este un vas mare de provizii, lucrat la roată din pastă fină de culoare cenușie; celelalte sînt încă inedite, fiind descoperite în anii 1966—1969 de A. Alexandrescu.

schimbului monetar, celtii nu vor întârzia deloc să adopte acest mijloc de schimb și de teaurizare și nici nu vor aștepta prea mult până să treacă și la emiterea unor monede proprii¹¹⁶. Este de presupus că celtii au putut să se integreze în activitatea monetară începând încă cu partea finală a procesului inițial. De aceea nu excludem deloc eventualitatea ca unele din imitațiile care se pot data în al doilea și al treilea sfert al secolului al III-lea î.e.n. să aparțină triburilor celtice. Așa s-ar putea, eventual, explica faptul că imediat după perioada în care se emit primele imitații direct după original, celtii preiau inițiativa, dezvoltă și extind noua monetărie, în toate regiunile pe care le-au ocupat. În zonele unde au dominat politic și economic, celtii și-au creat singuri condițiile pentru deschiderea unor ateliere monetare. Acolo însă unde ei au conviețuit cu triburile băștinașe va trebui să întrevădem o colaborare și pe acest plan. Avem acum de-a face cu prima fază principală a monetăriilor locale din zona carpato-dunăreană.

Această nouă fază, ale cărei începuturi pot fi plasate la, sau imediat după, mijlocul secolului al III-lea î.e.n., se caracterizează prin serii monetare grupate regional și pe tipuri distincte. O activitate monetară din această perioadă, respectiv din a doua jumătate a secolului al III-lea și prima parte a secolului al II-lea î.e.n., unde aportul celtic nu numai că nu mai poate fi pus la îndoială, dar el se dovedește a fi fost substanțial, se constată în teritoriul ocupat de scordisci, la Dunărea de mijloc, și în nordul și nord-vestul Transilvaniei. În aceste emisiuni va trebui, credem, să vedem în viitor o creație celto-dacică. În ce raport se află contribuția geto-dacilor față de cea a celtilor la realizarea acestei monetării, în ce constă și până unde merge, sau unde se oprește fiecare din ele constituie probleme asupra cărora vom stăruia în capitolele următoare.

¹¹⁶ Problemele privind începuturile monetăriei de tip Filip al II-lea au constituit subiectul unui studiu cu un conținut, în mare parte identic, publicat de noi în *Studii*

clasice, XI, 1969, p. 69–83, și în *JNG*, 20, 1970, p. 63–77, cu titlul *Über die Anfänge der barbarischen Münzprägung vom Typ Philipps II.*

II. PRIMA FAZĂ PRINCIPALĂ DE DEZVOLTARE

Către, dar mai ales după mijlocul secolului al III-lea î.e.n. asistăm la o schimbare însemnată în cadrul numismaticii de tip Filip al II-lea, sau mai bine zis de tip greco-macedonean. De unde, în perioada de început, imitațiile au ca prototip numai tetradrahmele lui Filip al II-lea, în prima fază de dezvoltare, care urmează imediat în timp, se mai folosesc ca model și alte originale, printre care ar fi de menționat: drahmele și tetradrahmele lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul, emisiuni ale regelui peon Audoleon și ale orașelor Larissa și Amphipolis.

În același timp asistăm la înmulțirea tipurilor monetare, precum și al numărului monedelor emise. Încep totodată să ia naștere anumite tipuri monetare, cu serii de emisiuni și o gamă întreagă de variante. Fiecare tip în parte își are aria lui de răspindire, care, în general, este destul de limitată. Imitațiile sînt, unele, încă destul de bine realizate din punct de vedere artistic, adesea cu urme de legendă, altele, care constituie și majoritatea, au reprezentările cu un grad avansat de schematizare. Între unele se observă o legătură stilistică directă. Între altele însă există deosebiri evidente sau se detașează complet de categoriile tradiționale. Cîmpul monetar de pe revers este adesea completat cu simboluri și sigle variate, împrumutate din lumea greco-macedoneană și celtică.

Aria de răspindire a tuturor imitațiilor monetare de tip greco-macedonean luate la un loc se extinde mult către nord, față de zona balcano-dunăreană, unde am văzut că se semnalează primele imitații de tip Filip al II-lea. În cadrul acestei arii un loc de seamă îl ocupă acum Dacia, cu aproape toate teritoriile ei, Pannonia și Illyria. Cît privește cazul special al Daciei se remarcă prezența unor interesante și bogate emisiuni și descoperiri monetare în Banat, în partea de nord și de vest a Transilvaniei, în podișul central moldovenesc și în partea de nord a Olteniei. În aceste părți ale Daciei abundă nu numai o varietate de tipuri, dar și numărul tezaurelor cu o însemnată cantitate de monede.

Cele mai de seamă descoperiri se găsesc în preajma Munților Apuseni sau în zona de dealuri subcarpatice, unde trebuie să fi existat zăcăminte de argint. Monedele, aproape în exclusivitate tetradrahme, au fost bătute dintr-un argint cu un titlu foarte ridicat.

În funcție de numărul și importanța descoperirilor se pot distinge cîteva centre mai importante, marcate prin cîteva tezaure de bază. Astfel se poate vorbi de existența unor centre în vestul și nordul Daciei, precum și în zona de dealuri subcarpatice a Olteniei. Între aceste zone se remarcă însă o întrepătrundere a diferitelor tipuri monetare, ceea ce indică de la sine și existența unor raporturi de schimb, eventual și de natură etnică. Despre fixarea oarecum exactă a ariei de circulație, sau a centrelor de emiter, în cele mai multe cazuri nu poate fi vorba. Amestecul în tezaure al diferitelor tipuri monetare, prezente în regiuni diferite și la distanțe apreciabile, complică încercarea de a găsi o rezolvare în acest sens. De cele mai multe ori credem că o astfel de situație a descoperirilor monetare ne indică mai degrabă rezul-

tatul unor mișcări de populații, decît să reflecte o consecință a procesului de circulație. Trebuie să avem în vedere că la această dată și în aceste regiuni se stabilesc unele triburi de celti, care determină în mod firesc, nu numai tulburări, ci și mișcări și deplasări de populații. Aceleași triburi celtice se vor dovedi autorii și inițiatorii multor emisiuni monetare din această perioadă.

Prima fază principală de dezvoltare a monetăriei de tip greco-macedonean se extinde în timp și în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Se constată însă că acum stilul imitațiilor începe să decadă din ce în ce mai mult. Apar tipuri monetare care fac legătura între această fază și emisiunile din etapa următoare, în așa fel încît se poate vorbi de o continuitate firească, fără nici un fel de cezură. De aceea este dificil de a ști dacă unele din aceste categorii de monede aparțin sfîrșitului primei faze sau începutului celei următoare, care se dezvoltă după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Din această cauză separarea tipurilor monetare care se situează la punctul de contact cronologic al celor două faze principale nu trebuie să fie înțeleasă ca ceva rigid sau motiv de discuție. Lor va trebui să le acordăm un rol cronologic mai mobil, în sensul că încadrarea la limitele celor două faze este oarecum relativă.

Ordinea prezentării fiecărei categorii monetare în parte s-a făcut în general pe zone mai mari geografice. În cadrul acesta mai cuprinzător s-a acordat locul cuvenit fiecărui tip de imitații, cu descriere, un catalog al descoperirilor, aria de răspîndire și încercarea de datare și atribuire etnică. În această suită a prezentării pe categorii monetare s-a ținut seama, pe cît a fost posibil, de legăturile stilistice și de criterii cronologice. În felul acesta avem impresia că vom putea oferi cititorului posibilitatea să se orienteze și să înțeleagă mai bine caracterul și evoluția monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia.

Nu avem pretenția că am reușit întotdeauna să găsim soluțiile cele mai bune. Rămîn încă semne de întrebare și probleme nerezolvate. Aceasta se datorează înainte de toate materialului, care nu întotdeauna se poate preta la interpretări. Pentru cele mai multe categorii de monede însă avem speranța că am reușit, cel puțin deocamdată, să găsim rezolvări plauzibile sau să indicăm căile pe care se va putea merge în viitor.

A. MONEDE DIN REGIUNEA GETICĂ A DUNĂRII

TIPUL RASA

Monedele care aparțin tipului Rasa au fost ceva mai tirziu cunoscute. De aceea ele nu figurează nici în clasificarea lui C. Moisil și nici în cea a lui K. Pink. Numele tipului vine de la localitatea Rasa (jud. Ialomița) unde s-a descoperit un interesant tezaur, singurul deocamdată cu astfel de imitații de tip Filip al II-lea și cu tetradrahme macedonene originale. Din informațiile de care dispunem rezultă că, în anul 1942, pe teritoriul satului Vaidomir, com. Rasa, s-a găsit, în malul Bălții Ialomița, un vas de lut cu monede. Nu se poate ști numărul exact al monedelor descoperite. Se apreciază că tezaurul cuprindea peste 50 de monede, din care o parte însemnată nu s-a mai putut recupera. Cele mai multe au fost vândute la București. Dintre acestea au fost achiziționate de Cab. num. al Academiei (inv. 809, 820 și 827) 15 tetradrahme de la Alexandru cel Mare, două de la Seleucos I și patru imitații bune de tip Filip al II-lea. O tetradrahmă Alexandru cel Mare a intrat în colecțiile Inst. de arheologie ¹¹⁷ (inv. 200). Încă două tetradrahme, una de la Alexandru cel Mare și cealaltă de la Seleucos, au intrat în 1960 tot la Cab. num. al Academiei ¹¹⁸. De asemenea au mai fost recuperate încă șase imitații de tip Filip al II-lea, trei de către Muzeul din Călărași, împreună cu trei tetradrahme Alexandru cel Mare, și două de colecțiile particulare V. Sava și V. Bratu din București ¹¹⁹. Se cunoaște astfel un număr total de nouă imitații de tip Filip al II-lea.

Tezaurul a fost publicat de C. Moisil, căruia îi datorăm deci o primă prezentare și clasificare a patru monede locale, imitate după tetradrahmele lui Filip al II-lea ¹²⁰. Acestor prime exemplare le adăugăm acum pe cele cunoscute ulterior și le prezentăm în cele ce urmează.

1. Av. Capul lui Zeus, cu cunună de lauri, în profil spre dr., cu urme de stilizare. Cununa este alcătuită din două șiruri de linii paralele și un altul de ovale, așezate imediat deasupra frunții; părul din linii groase, care coboară din creștet perpendicular pe linia cununii, iar pe ceafă două șuvițe se desprind din spatele urechii și apoi se arcuiesc pe sub bărbie, unite în una singură. Barba apare ca un relief cu marginile ondulate; împrejur cerc perlat.

Rv. Cal și călăreț la trap spre dr. Călărețul ține ramură, mina dr. îndoită la spate și părul prelungit spre spate; piciorul este aproape dispărut. Calul este și el stilizat, are piciorul st. din față ridicat, copitele globulare și capul rectan-

¹¹⁷ Const. Moisil, *Informații noi cu privire la originea și caracterul monedelor dace*, în Buletin Științific, II, 2–4, 1950, p. 53–65; ulterior datei descoperirii tezaurului, B. Mitrea a făcut o cercetare la fața locului. Date suplimentare asupra descoperirii sint cuprinse în nota de inv. 200 de la Institutul de arheologie întocmită de B. Mitrea.

¹¹⁸ Oct. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 655–656.

¹¹⁹ Monedele din cele două colecții particulare din Bucu-

rești ne-au fost puse la dispoziție de posesorii lor. Despre monedele de la Călărași ne-a informat N. Angheliescu, directorul muzeului, fără însă a ni se pune la dispoziție pentru studiu.

¹²⁰ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 61. Din informațiile lui C. Beda, de la Muzeul din Alexandria, o monedă similară provine din jud. Teleorman.

gular; sub piciorul din față, o proeminență neregulată, iar împrejur + ΙΑΙΙΙΙΙΙ.

1 AR; →; 13,78 g; 25 mm (pl. V, 1).

2. Av. Idem cu precedentă, dar totul mai schematizat. Cununa este alcătuită tot din trei șiruri de globule alungite și din ovale, părul din linii groase și mai puține la număr, șuvițele de pe spate îngroșate jos și fără prelungire sub bărbie, buzele sînt din două globule și sub bărbie o linie orizontală.

Rv. Idem, dar călărețul aplecat puțin în față, capul globular și fără ramură în mină. Calul este ceva mai voluminos cu coada groasă și copitele de formă ovală, împrejur urme de legendă.

1 AR; →; 14,20 g; 25 mm (pl. V, 2).

3. Av. Capul lui Zeus, ca mai sus, dar cu altă stilizare. Cununa este redată din trei șiruri paralele, două din linii și al treilea, deasupra frunții, din ovale, părul deasupra din linii scurte ușor arcuite, iar pe spate coboară în plete cu undule la capătul de jos. Fruntea este înfățișată din două ovale și barba dintr-un grup de globule neregulate.

Rv. Idem, dar capul călărețului prelung spre spate și corpul ușor arcuit. Calul are coama perlată piciorul din față, cel ridicat, mult scurtat și copitele, două globule, iar celelalte două în forma simbului de migdală (pl. V, 3).

1 AR; →; 12,83 g; 26 mm.

4. Av. Idem cu av. 1, dar barba și urechea ușor modificate.

Rv. Idem, dar călărețul se sprijină cu dr. pe spatele calului, iar st. întinsă spre gîtul calului. Calul este ceva mai stilizat, cu picioarele mai groase, capul mai mic și coama liniară (pl. V, 4).

1 AR; →; 13,87 g; 24 mm.

5. Av. Ca mai sus, dar liniile părului duble (aceeași ștanță).

Rv. Ca mai sus dar călărețul are corpul mai lung și numai mina dr., gîtul lipsă și din cap abia vizibilă partea superioară. Calul este ceva mai suplu, picioarele subțiri și incomplete, cu copitele globulare și coada foarte mică (pl. V, 5).

1 AR; →; 13,61 g; 25 mm.

7. Av. Idem cu nr. 5, dar barba ceva mai clară (aceeași ștanță).

Rv. Ca mai sus, dar capul călărețului aproape complet dispărut (aceeași ștanță, pl. V, 7).

1 AR; →; 13,85 g; 25 mm.

N-am reușit să cuprindem în această descriere și cele trei exemplare aflate la Muzeul de istorie din Călărași. Dar ele se înscriu stilistic în limitele celor pe care le-am avut la dispoziție pentru studiu. Toate sînt, așa cum am mai spus și după cum rezultă și din descriere, imitații de tip Filip al II-lea, realizate încă cu un stil bun, nu prea îndepărtat de original, două dintre ele și cu urme din legendă. Se constată că, aproape la toate exemplarele, stilul aversului este foarte apropiat ca realizare artistică, menținîndu-se aproape același de la o monedă la alta, fără prea mari diferențe. Toate au avut la bază același model de avers. De pildă capul lui Zeus păstrează caracterele generale la toate piesele, cu același gen de redare a părului, a bărbii și a cununii, cu cele trei rînduri de frunze, și părul de pe spate, care se lasă în șuvițe ondulate și apoi se îndoaie pe sub bărbie.

Reversul este ceva mai puțin constant. Deși, în ansamblu, tipul de călăreț păstrează unele trăsături comune, de la un exemplar la altul există diferențe stilistice sensibile. Dacă la unele monede continuă să se mai păstreze și urme din legendă, la altele nu numai că nu se mai găsește nici o literă, dar chiar calul și călărețul au suferit modificări, în sensul unei mai mari schematizări. La toate însă aversul continuă să rămînă aproape nemodificat. Se poate vorbi, desigur, nu numai de folosirea unor ștanțe diferite, ci și de tocirea treptată a lor. Ultimele trei monede din descriere (nr. 4—6) au același avers, dar reversul este altul la piesa nr. 4 și identic la nr. 5—6, ceea ce ne indică o contemporaneitate a lor. Aceleași ultime două monede (nr. 5—6) au un contur mai neregulat și marginile cu crăpături, ceea ce nu este cazul cu celelalte exemplare.

Referindu-ne la stilul lor, în general, și la trăsăturile caracteristice amintite, se observă că monedele de tip Rasa nu au aproape nimic comun cu imitațiile timpurii din nordul și vestul Daciei. Nu numai aversul diferă, continuînd să păstreze anumite trăsături ale origi-

nalului lui Filip al II-lea, ci însuși reversul este în felul său caracteristic pentru acest tip monetar. Avem în vedere împrejurarea că, în afară de urmele de legendă, a căror prezență firească nu mai are nevoie de explicații suplimentare, în cimpul monetar al reversului nu mai apare niciun alt accesoriu, simboluri sau sigle, așa cum le întâlnim frecvent la emisiunile din Banat și Transilvania. Se poate astfel spune că, stilistic, monedele de tip Rasa se leagă strins de imitațiile din etapa de început a monetăriei de tip Filip al II-lea, fiind caracteristice zonei balcano-dunărene. O comparație a reversului monedelor nr. 5—6 cu ștanța din Muzeul din Sofia ¹²¹ (pl. v, 6), indică clar, nu numai un stil foarte apropiat, ci foarte probabil o legătură directă. Aceasta este încă o dovadă și o indicație în plus referitor la locul de emisie al acestor monede, care trebuie căutat undeva la nord de Balcani, în regiunea Dunării de jos. Unele analogii s-ar putea găsi în cuprinsul tezaurului de la Mecica (R. P. Bulgaria). O piesă asemănătoare cu cele de la Rasa este moneda de la Simileasca (Buzău). Ca model pentru toate aceste emisiuni a servit tipul de tetradrahmă postumă a lui Filip al II-lea cu călărețul olimpic și făclie sub cal, așa de des întâlnit izolat și în tezaure între Balcani și Carpați. Aici se poate vorbi clar deci de o altă arie de răspindire a imitațiilor de tip macedonean și altă zonă de influență, în raport cu Dacia intracarpatică din aceeași vreme.

Toate monedele de tip Rasa, pe care le cunoaștem deocamdată, sînt tetradrahme bătute din argint cu un titlu ridicat. Ele au greutatea nu prea constantă. Cea mai grea piesă cîntărește 14,20 g, în timp ce exemplarul cel mai ușor coboară pînă la 12, 83 g. Celelalte monede însă se mențin între limitele de 13,61 și 13,87 g, la diferență relativ mică față de original.

Asupra datei de emisie a acestui tip monetar dispunem de oarecare elemente importante. Înainte de toate trebuie avută în vedere împrejurarea că monedele de la Rasa s-au găsit împreună cu tetradrahme originale de la Alexandru cel Mare (pl. v, 8—10) și Seleucos I (pl. v, 11—12). Const. Moisil, pornind de la aceleași considerente, socotea că, în general, monedele dace, deci și cele de la Rasa, datează de la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. ¹²². Ținînd seama însă de prezența tetradrahmelor lui Seleucos I Nicator cu legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ, credem că imitațiile de la Rasa nu pot fi în nici un caz mai vechi de începutul secolului al III-lea î.e.n. Nu știm însă pînă unde le-am putea totuși coborî în timp. Dacă am ține seama, pe de o parte de timpul pe care trebuie să-l acordăm circulației originalelor celor doi regi și constituirii lor într-un tezaur, ajuns apoi în nordul Dunării, la care va trebui apoi avut în vedere stilul imitațiilor, ar urma să vedem în imitațiile de tip Rasa, monede emise către mijlocul secolului al III-lea î.e.n. Astfel s-ar putea spune că emisiunile de tip Rasa fac legătura dintre faza finală a etapei de început a monetăriei de tip Filip al II-lea și prima fază principală de dezvoltare a aceleiași monetării. Ele ar putea fi trecute tot așa de bine atît la o grupă cit și la alta, cu atît mai mult cu cît acest moment de trecere nu reprezintă decît o continuitate obișnuită a unui proces. Am preferat totuși să le includem la prima fază de dezvoltare, deoarece tipul monetar Rasa indică deja o etapă avansată în cadrul imitațiilor de care ne ocupăm, cînd se poate vorbi de unele serii monetare.

În legătură cu autorii acestor emisiuni am făcut deja unele aluzii. Vorbind despre eventualul lor loc de emisie am arătat că monedele respective se leagă strîns de zona Dunării. Nu avem încă dovada făcută că ele au fost emise în nordul Dunării. Este foarte probabil ca monedele să fi ajuns aici venind din sudul Dunării, odată cu tetradrahmele originale de la Alexandru cel Mare și Seleucos I. Pînă la o mai bună cunoaștere a acestor monede prin noi descoperiri, credem că putem să le acordăm o origine traco-getică. Oricum, ele nu se leagă nici din acest punct de vedere de emisiunile din nordul și vestul Daciei.

¹²¹ Despre această ștanță am vorbit mai sus, la capitoul privind începuturile monetăriei de tip Filip II, p. 43, vezi și V. Dobruski, *op. cit.*, și A.N. Zograf, *Античные*

монеты, în *МІА*, 16, 1951, p. 28.

¹²² Const. Moisil, *op. cit.*, p. 57.

B. EMISIUNILE MONETARE DIN VESTUL DACIEI (BANAT)

Pentru K. Pink regiunea Banatului a constituit unul din centrele principale, dacă nu chiar cel mai însemnat centru al monetăriei est-celtice. Același numismat susține că în acest loc s-au realizat o serie de imitații, încă din prima fază a monetăriei est-celtice, din care s-au inspirat și s-au dezvoltat multe din emisiunile barbare din zona estică ocupată de triburile celtice. El constată legături stilistice între aceste prime emisiuni și multe din imitațiile descoperite în Banat, Transilvania, ca și în zonele imediat învecinate din R.S.F. Iugoslavia și R. P. Ungară. Întreaga sa cercetare și concluziile la care a ajuns în această privință s-au întemeiat pe câteva descoperiri din Banat, care se află la Muzeul din Viena ¹²³. În raport cu alte descoperiri din regiunea estică a lumii celtice, acestea apăreau la data publicării lucrării lui K. Pink, ca cele mai însemnate și cele mai vechi. Între timp însă, în special în zona de nord-vest a Daciei și în nordul Olteniei, s-au făcut descoperiri, cel puțin tot așa de însemnate ca cele din Banat, încât acestea din urmă nu mai apar tot așa de deosebit de importante cum i se prezentau numismatului austriac cu 30 de ani în urmă. Menționăm de asemenea, ca un fapt curios, că în aceeași perioadă de timp în zona Banatului nu s-a mai făcut nici o descoperire monetară de genul celor cunoscute și consemnate în studiile și lucrările mai vechi de numismatică. În plus unele descoperiri nu au locul de descoperire bine precizat, fiind menționate doar la modul general ca provenind din Banat. Nu este exclus ca unele din acestea să fi fost trecute în rîndul descoperirilor din regiunea Banat fără însă ca dovada să se poată face într-un fel oarecare. De aceea anumite monede, care aparțin altor tipuri, caracteristice regiunii de nord a Olteniei sau nord-vestului Transilvaniei, menționate vag ca provenind din Banat, să nu fi fost descoperite în regiunea respectivă. Din lipsa unor noi descoperiri monetare care să se fi făcut în această zonă în ultimul timp, sintem nevoiți astăzi să nu putem aduce contribuții suplimentare la acest capitol și să nu putem depăși prea mult stadiul pe care l-a consemnat K. Pink în 1939. Vom încerca totuși, pe același fond monetar, să revizuim vechea clasificare și să separăm imitațiile caracteristice regiunii Banat de cele care se leagă de tipurile din alte centre monetare. Vom ține seama și aici, la alegerea denumirii fiecărui tip în parte, de principalele descoperiri, fără a neglija legăturile care există între diferitele categorii monetare.

TIPUL BANAT

Emisiunile pe care le-am integrat în rîndul imitațiilor de tip Banat figurează și la K. Pink tot în fruntea tuturor celorlalte monede găsite în această parte a Daciei. Denumirea provine de la descoperirea cea mai însemnată cu asemenea monede, despre care se păstrează doar indicația generală că provine din Banat. K. Pink le denumește tipul local al regiunii Banat¹²⁴. Într-un studiu recent I. Winkler încearcă să sublinieze importanța și să lărgască mult sfera de influență a acestor emisiuni. După părerea autoarei, în rîndul monedelor de tip Banat, sau înrudite cu acestea, trebuie socotite și tipurile monetare de la Tulghieș-Mireșu Mare, Chișineu-Criș, Aiud, Teiuș, Rasa și Cimpulung, precum și alte categorii de imitații din Dacia. Părerea aceasta nu ni se pare deloc acceptabilă. Din cele ce vom prezenta în continuare va reieși limpede că este vorba de tipuri diferite și că numai în unele cazuri se pot urmări anumite legături stilistice. Împărțirea pe categorii, pe care a făcut-o la timpul său K. Pink, ni se pare mult mai judicioasă și mai clară decît clasificarea încercată de I. Winkler, unde cu greu te poți orienta¹²⁵. Monedele despre care este vorba sînt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, înscriindu-se ca realizare artistică în seriile cu un stil destul de îngrijit și relativ apropiat de original. Elementele de stilizare sînt desigur evidente, dar nu mult schematizate.

Pe avers este redat capul lui Zeus în profil spre st., cu barbă și cunună de lauri. Părul cade de sus, din creștet, în linii ușor radiate, care se sprijină direct pe cunună. Barba apare relativ stufoasă, fiind alcătuită din proeminente alăturate, sau lipite între ele, neregulate ca formă și fără o ordine în dispoziția lor. Pe unele exemplare aceste proeminente au formă ovală sau de virgule îngroșate; cununa este redată prin cîte două, pînă la patru șiruri de frunze stilizate, în formă de șiruri de ovale înlănțuite, de linii paralele simple sau globulare. Pe ceafă se prelungește părul în plete, cu virful arcuit către interior. Împrejur apare cercul perlat.

Pe revers întîlnim aceeași reprezentare specifică, un călăreț cu calul în galop, de cele mai multe ori spre dr. sau uneori spre st. Călărețul apare, cu puține excepții, doar cu un singur braț, adesea arcuit, cu capul descoperit și uneori fără picioare; pe o monedă el ține o ramură. Calul are piciorul st. din față și cel drept din spate ridicat sau invers, coada stufoasă și lungă, botul ușor întredeschis; la unele exemplare se mai văd și urmele friului, coama perlata și o linie orizontală sub picioare; pe o singură piesă ochiul are forma unui cerc cu globulă la mijloc. Pe unele monede s-au mai păstrat urme din legendă, cîteva litere sau semne fără înțeles, pe altele apare o ramură sub cal, sau o cunună în spatele călărețului; împrejur cerc perlat (pl. VI—VII).

În rîndul monedelor cunoscute și publicate pînă acum nu se constată prezența unor duplicate. Se poate vorbi, atît pentru avers, cit și pentru revers, de serii și variante. Astfel am avea următoarele serii de emisiuni: cu urme clare de legendă (pl. vi, 1—6); cu semne în spatele călărețului (pl. vii, 4, 6); cu ramură sub cal și litere și cunună în spatele călărețului (pl. vi, 7—10; vii, 1—3, 5); și seria cu cal și călăreț spre st. (pl. vii, 8—10). De asemenea, și după avers s-ar putea vorbi de serii în funcție de tipul de cunună cu două, trei sau patru rînduri de frunze redade în chipuri diferite. Fiecare monedă în parte constituie o variantă în seria respectivă, deosebiri fiind determinate de detalii privind, pentru avers, maniera de redare a bărbii și cununii, iar pentru revers, forma călărețului, mișcările calului, tipul de ramură sau de cunună. Cu toate deosebirile care există între serii și variante, privite în ansamblu, toate aceste emisiuni, prin trăsăturile lor generale, aparțin clar unuia și aceluiași tip.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹²⁵ I. Winkler, în *AMN*, VIII, 1—2, 1966, p. 83—102.

Toate monedele sînt de argint cu un titlu destul de ridicat. Ele au fost obținute, după cum ne-o arată clar reliefurile, amănuntele stilistice și conturul ștanței, adesea mai mic decît flanul monetar, prin procedeul tehnic de batere. Numărul mare de variante arată folosirea mai multor ștanțe și presupune în același timp existența unui număr mult mai mare de monede, care n-au fost însă descoperite pînă acum. Această presupunere pleacă de la premisa că fiecare variantă ar trebui să existe în mai multe exemplare și că este exclus ca o singură ștanță să nu fi fost utilizată fără modificări la baterea mai multor exemplare.

După greutate și modul toate emisiunile de tip Banat se înscriu în rîndul tetradrahmelor. Majoritatea monedelor cîntăresc între 13 și 14 g. Doar cîteva piese au greutatea care coboară puțin sub 13 g și alte cîteva depășesc greutatea de 14 g. Cea mai grea piesă pe care o cunoaștem pînă acum cîntărește 14,38 g, iar cea mai ușoară 12,60 g. Putem vorbi deci de oscilații de greutate normale, ca și în cazul celorlalte tipuri monetare din aceeași perioadă de timp.

Descoperirile cu monede de tip Banat nu sînt prea numeroase. Cu excepția a două tezaure, toate celelalte monede sînt găsite izolat sau provin din colecții, fără cunoașterea locului de descoperire. Situația descoperirilor, care nu diferă prea mult de cea de la K. Pink, se prezintă astfel:

1. *Baia de Aramă* (jud. Mehedinți)

În această localitate s-a descoperit o imitație de tip Banat (Pink, 42); moneda se afla în posesia lui Gh. Hirșoveanu din Plenița ¹²⁶.

2. *Banat* (regiune)

După unele informații mai vechi rezultă că « în această parte a Daciei care acum se chiamă Banat », s-a descoperit în 1807, un tezaur de monede, din care, în Cabinetul numismatic din Viena se mai păstrează un număr de 38 exemplare. Monedele sînt imitații de mai multe tipuri și o pretinsă tetradrahmă originală Filip al II-lea. În cuprinsul tezaurului se află un număr de 13 piese de tipul descris mai sus, fiind considerate model pentru celelalte tipuri componente ¹²⁷. Au greutatea de 13,50—14,38 g.

3. *Caransebeș* (jud. Caraș-Severin)

Monede de același tip ar proveni din această localitate ¹²⁸. Nu se cunosc amănunte cu privire la numărul și tipul lor exact.

4. *Caraș-Severin* (județ)

La Dessewffy (1235) se păstrează indicația că în cuprinsul județului Caraș s-a găsit o monedă de tip Banat (13,61 g).

5. *Carașova* (jud. Caraș-Severin)

Tot la Dessewffy (989) aflăm că pe teritoriul comunei Carașova s-a găsit o monedă de același tip, probabil împreună cu tetradrahme Alexandru cel Mare. Nu se dau amănunte (12,95 g).

6. *Ilidia* (jud. Caraș Severin)

O indicație vagă și generală lasă să se înțeleagă că la Ilidia s-ar fi găsit monede de acest tip ¹²⁹.

7. *Mireșu Mare* (jud. Maramureș)

În cuprinsul tezaurului descoperit prin anul 1940 în această localitate se află și două monede de tip Banat (13,09; 13,77 g) cu ramură sub cal și cunună ovală în spatele călărețului ¹³⁰.

8. *Oravița* (jud. Caraș-Severin)

Monede similare, după informații vagi și generale, ar proveni de la Oravița ¹³¹. Nu se dau amănunte.

¹²⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Monete dace*, în *Oltenia*, I, fasc. XI, 1923, p. 163.

¹²⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 41.

¹²⁸ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIII, 1914, p. 133; K. Pink, *op. cit.*, p. 42, 45.

¹²⁹ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIII, 1914, p. 133; K.

Pink, *op. cit.*

¹³⁰ Kerényi András, *Nagygyiresi barbár tetradrachmalelet*, în *NumKöZ*, XLIII, 1944, p. 12, pl. V, 9—10.

¹³¹ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIII, 1914, p. 133; K. Pink, *op. cit.*

9. *Petroșeni* (jud. Hunedoara)

O monedă asemănătoare tipului Banat, dar cu rv. mult șters și cu tăietură completă, se află în colecția liceului din Sighișoara, cu indicația că s-a cumpărat de la Petroșeni ¹³². Are greutatea 12,68 g și 26,7 mm.

10. *Potoc* (jud. Caraș-Severin)

Pe teritoriul acestei comune se semnalează descoperirea de monede de tip Banat, fără nici o altă precizare, asupra numărului sau chiar al tipului exact ¹³³.

11. *Rugi* (jud. Caraș-Severin)

În colecția Gh. Miloi din Arad se află o monedă de tip Banat, cu indicația că provine din această comună ¹³⁴.

12. *Șilindia* (jud. Arad)

Tezaurul descoperit la Șilindia cuprinde, pe lângă alte categorii de imitații, și un număr de 37 monede de tip Banat, de tip Pink, 236, cu călărețul la trap spre st., cu cunună înapoia călărețului ¹³⁵.

13. *Turnu Severin*

La Muzeul de istorie din Turnu Severin se păstrează o monedă (12,35 g) descoperită prin împrejurimile orașului.

R. S. F. *Iugoslavia*14. *Glogon*

La Cabinetul numismatic din Budapesta se păstrează o imitație de tip Banat, seria cu călărețul și calul spre st., despre care se spune că s-a găsit în această localitate ¹³⁶ (13,45 g).

15. *Virșeț*

Monede de tip Banat s-ar fi descoperit și la Virșeț. Din informațiile transmise, vagi și generale, nu rezultă clar dacă avem de-a face sigur cu emisiuni tipice de tipul amintit ¹³⁷.

R. P. *Bulgaria*16. *Slana Bara* (Vidin)

În tezaurul descoperit în această localitate se menționează și prezența unui număr de 52 tetradrahme de tip Banat ¹³⁸ (Pink, 43).

Proveniență necunoscută

În unele colecții și cataloage sint menționate și publicate monede de tip Banat, fără să se mai știe însă unde au fost descoperite. Din rîndul acestora sint de menționat: Muzeul din T. Severin (12,35 g), găsită probabil prin împrejurimi; Tour, 9721, 9751, 9757; Dessewffy, 222; 859, 860 (13,64; 13,73; 13,86 g); 1 AR, Institutul de arheologie, inv. 1261/5453 (13,99 g); 2 AR la Cabinetul numismatic Viena (13,32; 13,37 g); 6 AR la Muzeul din Budapesta (12,72—13,68 g); 1 AR în col. Koblitz ¹³⁹ (13,70 g); col. Sava V. (București), 1 AR (11,50 g); Cabinetul numismatic Berlin, 1 AR (13,42 g); Cabinetul numismatic Dresda, 1 AR (12,40 g); Muzeul din Praga, 2 AR (inv. 716 și 1362); *Sylloge*, New York, 1961, I, Macedonia, 1 AR (130) 13,16 g.; Cabinetul Staatliche Münzsammlung-München, 2 AR (13,25 și 13,93 g).

Din catalogul de mai sus rezultă mai întii că numărul descoperirilor cu monede de tip Banat este destul de redus, comparativ cu alte tipuri. În al doilea rînd reiese clar că nu putem vorbi de descoperiri sigure decît în cîteva cazuri și de aceea este foarte greu să

¹³² N. Lupu și A. Mureșan, *Numismatische Mitteilungen*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 3, 1960, p. 120 (pl. I, 3).

¹³³ *Arch. Köz.*, VII, 195—196; *Mitteilungen der K.K. Central Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, XII, 1867, p. 61; B. Milleker, *Délmagyarország régiséglelei*, I, Timișoara, 1897, p. 93; III, p. 120—121; idem, în *Arch. Ertesítő*, XIX, 1898, p. 90; I. Berkeszi, *Délmagyarország éremlelei*, XXIII, 1907, p. 34 (2,3,5); Ö. Gohl, în *Num Köz.*, XIII, 1914, p. 133; K. Pink, *op. cit.*, p. 45; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 29 (nr. 14—15); I. Winkler, *O mincch . . .*, p. 33 (nr. 119).

¹³⁴ Moneda a fost văzută de noi în colecția amintită, după care am luat și un mulaj.

¹³⁵ Datele sumare pe care le consemnăm, le datorăm lui Eug. Chirilă, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972, p. 25—28 (pl. VII—VIII, 360—396).

¹³⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 71.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, p. 285.

¹³⁹ Pentru aceste monede, a se vedea K. Pink, *op. cit.*, p. 41—45, 70—71.

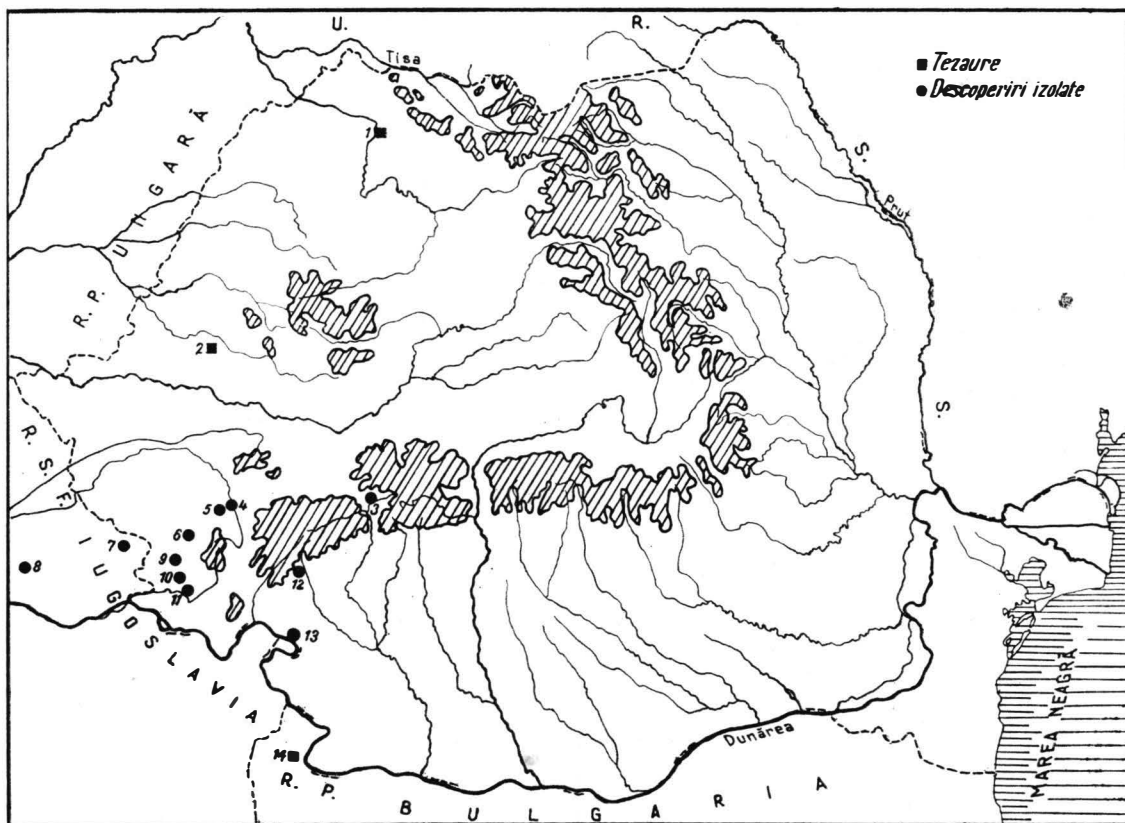

Fig. 2. — Descoperirile monetare de tip Banat.

— Baia de Aramă, 12	— Petroșeni, 3
— Caransebeș, 4	— Potoc, 11
— Carașova, 6	— Rugi, 5
— Glogon, 8	— Slana Bara, 14
— Ilidia, 10	— Șilindia, 2
— Mireșu Mare, 1	— Turnu Severin, 13
— Oravița, 9	— Virșet, 7

incercăm o localizare și o precizare a ariei de răspindire a acestui tip monetar. Din păcate tezaurul cu cele mai caracteristice piese găsit în Banat și care a dat denumirea tipului, a rămas cu locul exact de descoperire neprecizat. De asemenea, vagi și chiar nesigure rămân și informațiile cu privire la descoperirile de la Caransebeș, Ilidia, Oravița și Potok. Ceva mai sigure, dar totuși nu fără oarecare îndoieli, rămân descoperirile de la Carașova, Caraș (fostul județ) și Glogon. Certe rămân descoperirile de la Mireșu Mare (Maramureș) unde sînt semnalate două monede și cea de la Șilindia, unde s-au găsit 37 monede. Dacă nu ne putem opri asupra unor limite mai exacte privind aria de răspindire a imitațiilor la care ne referim, putem totuși spune că, în general, centrul lor de emisie nu poate fi situat în afara regiunii Banat (fig. 2). Tot în această zonă va trebui găsit și tribul, sau, eventual, uniunea de triburi emitentă. Acest lucru va fi posibil în momentul în care noi descoperiri, mai însemnate și mai sigure decît cele de pînă acum, vor veni să sporească și să întregască baza documentară existentă.

În privința datării, avînd în vedere desigur stilul monedelor respective, în mare măsură nu prea depărtat de original, s-ar putea considera că emisiunile de tip Banat pot fi atribuite celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n., fără a putea preciza dacă este vorba de începutul sau sfîrșitul acestei perioade.

K. Pink vedea în monedele de acest tip emisiuni ale unui trib celtic sau celtizat, pe care Kiepert îl identifica cu *saldenses*¹⁴⁰. În stadiul actual al cercetărilor este greu de infirmat părerea celor doi autori. Noi înclinăm totuși, nu fără a păstra rezervele cuvenite, spre o atribuire a lor unui trib geto-dacic. Problema va putea căpăta un răspuns mai precis numai după ce numărul descoperirilor numismatice, dar mai ales al celor arheologice, va spori simțitor. Deocamdată avem în vedere un caracter al lor geto-dacic, dar nu lipsit și de o influență celtică. Ne-am orientat către o astfel de interpretare, în special pentru motivul că monedele de tip Banat au constituit modele pentru unele emisiuni ulterioare, din rîndul cărora unele pot fi sigur geto-dacice. Totodată am avut în vedere și împrejurarea că pe aceste monede nu întîlnim simboluri celtice, ca în cazul altor tipuri din Banat și din nord-vestul Transilvaniei.

TIPUL CRICIOVA

În rîndul emisiunilor locale din regiunea Banat K. Pink include și monedele din tezaurul de la Criciova. El are în vedere, pe lîngă locul descoperirii, aflat în această regiune, și o serie de legături stilistice care ar exista între unele piese din tezaur și emisiunile de tip Banat¹⁴¹. Și aici am găsit cu cale să dăm denumirea tipului după cel al localității unde s-a făcut cea mai veche și cea mai însemnată descoperire. Este vorba de un tezaur de circa 80—100 imitații descoperit pe teritoriul comunei Criciova¹⁴² (jud. Timiș). O descriere a acestui tezaur o face pentru prima dată Ö. Gohl¹⁴³. Monede din același tezaur sînt publicate în catalogul Dessewffy¹⁴⁴. Tezaurul cuprinde trei categorii, respectiv tipuri, diferite, pe care K. Pink le denuște: a) *nach den Banater Lokaltypen*; b) *mit verschmierter Technik* și c) *die*

¹⁴⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 42 și, mai ales, p. 128.

¹⁴¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 42—46.

¹⁴² B. Milleker, *Délmagyarország*, I, 1896, p. 70; I. Berkeszi, *op. cit.*, XXIII, 1907, p. 24; Ö. Gohl, în *NumKözt*, XIII, 1914, p. 131—134; M. Dessewffy, 514—524, 811, 1 236; C. Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 57 (nr. 47); idem,

Cabinetul numismatic al Acad. Rom., în *Acad. Rom., Dez-bateri*, XXXVII, 1915, p. 148; K. Pink, *op. cit.*, p. 45—46; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 29 (9); I. Winkler, *O vincich . . .*, p. 28 (54)

¹⁴³ Ö. Gohl, în *NumKözt*, XIII, 1914, p. 131—134.

¹⁴⁴ M. Dessewffy, 514—524, 811, 1 236.

bartlose Gruppe ¹⁴⁵. Între cele trei grupe de imitații nu există legături stilistice. Fiecare categorie constituie un tip aparte cu trăsături distincte; de aceea le vom da denumiri diferite și vom încerca și o altă clasificare.

Criciova A

În prima categorie de imitații din tezaurul de la Criciova, corespunzătoare la K. Pink (nr. 51–52) cu grupa *a, nach den Banater Lokaltypen*, se înscriu piesele care au pe avers capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dr. Părul este redat prin linii care coboară din creștetul capului în formă de raze. Cunună este alcătuită din două șiruri de ovale paralele și un al treilea, tot din ovale, dispuse însă oblic deasupra frunții. Din spatele urechii se prelungeste în jos, pe ceafă, o bandă de linii ondulate și cu virful arcuit. Barba este redată prin proeminențe ovale, fără o anumită ordine. Bărbia și virful nasului cad în afara flanului monetar. Nu este clar dacă aceasta se datorează pastilei monetare, cu dimensiuni mai mici decât ștanța monetară sau imaginea apăsă cu aceste lipsuri chiar pe matriță.

Pe revers întâlnim călărețul cu calul la trap spre st. Călărețul este mult stilizat. El apare cînd cu un singur braț, arcuit, cu umerii marcați prin cite o globulă (pl. VIII, 1), cînd fără miini și fără picioare (pl. VIII, 2). Calul este de asemenea stilizat, cu piciorul drept din față și cel stîng din spate ridicat. Pe unele exemplare se mai văd urmele friului pe gîtul calului (pl. VIII, 1). Picioarele au copitele globulare sau puțin ascuțite; cele din spate sînt ușor îngroșate.

Ö. Gohl cunoaște din aceste monede un număr de 26 piese dintre care 18 din tezaurul de la Criciova (12,73–14,17 g). Dessewffy (518) publică una singură (13,22 g). La Cabinetul numismatic din Viena se află două asemenea monede din același tezaur și una fără loc de găsim (13,37 g); la Muzeul din Budapesta, șase exemplare și altul fără loc de descoperire (13,90 g); în Cluj se mai află de asemenea o piesă, probabil tot de la Criciova ¹⁴⁶; un alt exemplar, fără loc de găsim se află la Biblioteca centrală universitară din București (13,65 g). O monedă similară, ca cea publicată de Dessewffy, 518, s-a găsit în 1910 la Tapia (jud. Timiș) și se află la Muzeul din Cluj (8–1941). Se presupune că aceasta ar fi moneda semnalată de M. Roska ¹⁴⁷. Monede de acest tip, din alte descoperiri, nu se mai cunosc, fiind deci documentate doar prin exemplarele din tezaurul de la Criciova și piesa de la Tapia. Toate sînt emisiuni de argint cu greutate cuprinse între 12,73 și 14,17 g. Greutatea medie, după situația de la Ö. Gohl este de 13,34 g. Deci și în cazul de față avem de-a face cu emisiuni din rîndul tetradrahmelor, cu diam. de 23–24 mm.

Criciova B

A doua categorie de imitații din tezaurul de la Criciova, denumită de K. Pink *die bartlose Gruppe*, cuprinde monedele cu spirală pe obraz ¹⁴⁸. Nu am inclus aici toate monedele pe care le găsim grupate la K. Pink în această categorie, deoarece unele piese (Pink 56–58) au legături cu emisiuni din tezaurul de la Tulgheș unde sînt de altfel și menționate.

Imitațiile pe care le-am denumit noi de tip Criciova B au pe avers un cap uman în profil spre dr., dar fără barbă, cu cunună alcătuită din patru rînduri de linii paralele și un șir de ovale oblice așezate. Părul de deasupra cununii nu mai există. Pe ceafă coboară în plete, într-un mînunchi de linii care se arcuiesc și se prelungesc cu o spirală-melc, pe obraz. Această spirală, care acoperă obrazul drept, constituie o caracteristică a acestor monede. Nasul este proeminent și buzele marcate de două globule (pl. VIII, 3–6).

Pe revers este redat călărețul care merge cu calul la trap spre dr. Călărețul are capul lunguieț, o mină ridicată în față și alta sprijinită în șold. Bustul este marcat de două globule. Pe unele exemplare el este fără picioare (pl. VIII, 3–4) sau înlocuit cu trei linii cu capetele de sus globulare (pl. VIII, 6). Calul este relativ voluminos, cu picioarele din față și coada scurte, copitele ca simbulure de migdală, coama zimțată și botul marcat prin globule. Pe unele exemplare, în fața calului, apare un cerc cu un punct la mijloc și patru linii scurte, exterioare, dispuse în cruce (pl. VIII, 3–4).

Ö. Gohl vorbește de un număr de 21 exemplare dar nu toate aparțin tezaurului de la Criciova ¹⁴⁹ (12,05–14,03 g; 22–24 mm). Cîteva exemplare cu spirală provin din tezaurul de la Copăceni (jud. Vilcea) și se află într-o

¹⁴⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 45–46.

¹⁴⁶ Pentru toate aceste date, a se vedea la K. Pink, *op. cit.*, p. 45–46.

¹⁴⁷ M. Roska, *Repertorium*, p. 280 (nr. 18); cf. și I.

Winkler, *O minciub* . . . , p. 36 (nr. 161); idem, in *JCN*, II, 1958, p. 409 (XVII).

¹⁴⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴⁹ Ö. Gohl, *op. cit.* și *loc. cit.*

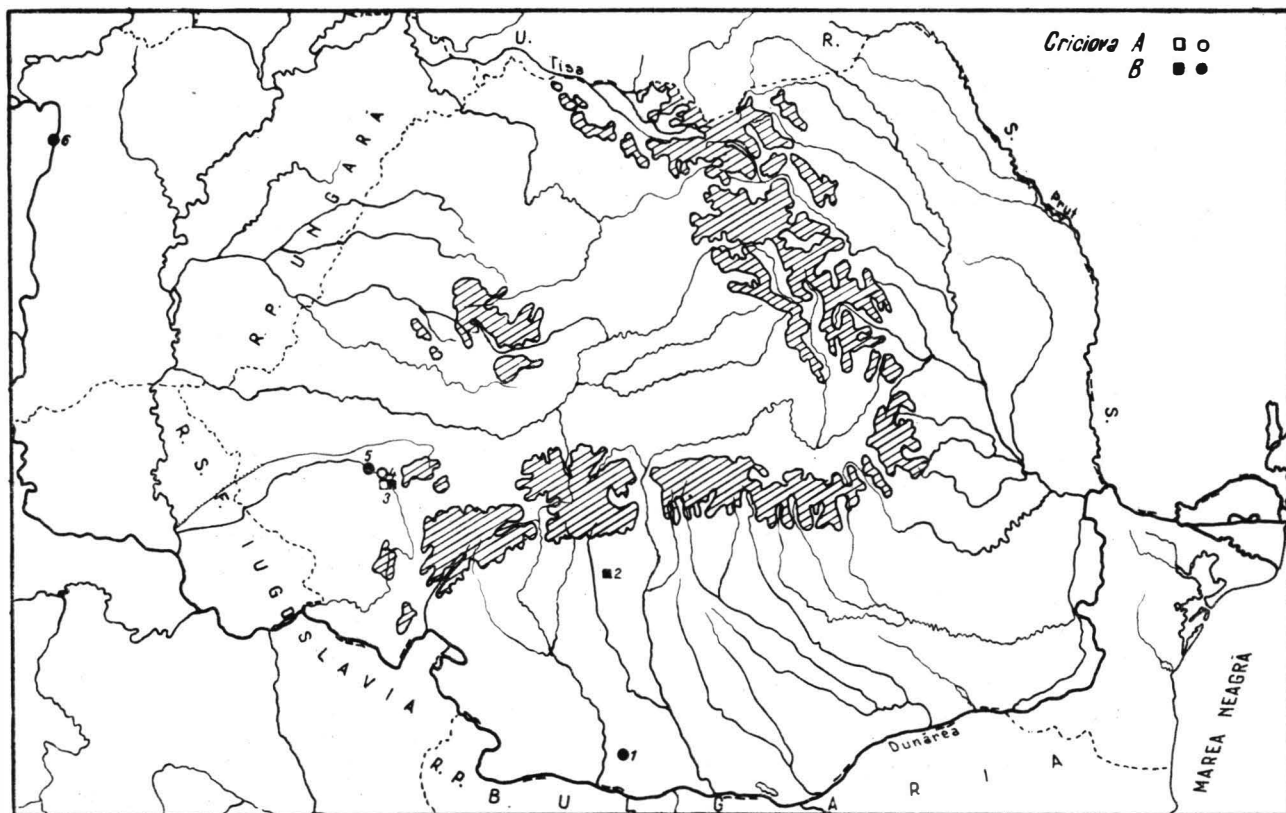
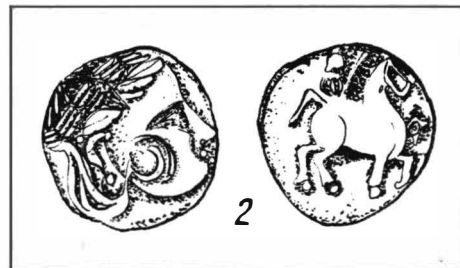
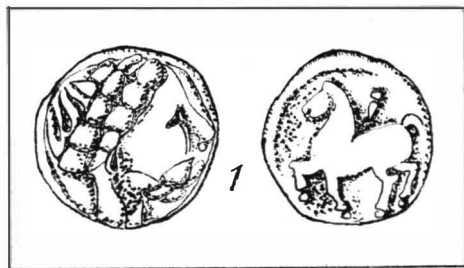

Fig. 3. — Descoperirile monetare de tip Criciova.

- Budapesta, 6
- Copăceni, 2
- Criciova, 3
- Lugoj, 5
- Sadova, 1
- Tapia, 4

colecție particulară ¹⁵⁰. Cite o monedă din acestea se află la Viena, 13,11 g (Pink 60), la Muzeul din Praga (1 211), Muzeul din Budapesta (13,52 g), două la Dessewffy (514—5), una în Cluj (13,52 g) și două în *Catalogul Egger*, 1911, 22—3. În Muzeul din Budapesta se păstrează o monedă cu indicația că provine din împrejurimile orașului Lugoj. K. Pink presupune că ar putea să aparțină aceluiași tezaur de la Criciova ¹⁵¹. O monedă similară se pretinde că ar proveni de la Sadova ¹⁵² (jud. Dolj) și alta din împrejurimile Pestei ¹⁵³ (8,87 g). Din datele care se păstrează rezultă totuși că aceste două descoperiri nu sînt de loc sigure. Dessewffy (324) mai publică o monedă fără loc de găsim (13,22 g); două piese similare întîlnim la Muzeul din Cluj și una în catalogul lui De la Tour (9761) fără să se știe de unde provin.

Toate monedele sînt emisiuni de argint din rîndul tetradrahmelor cu diam. 22—24 mm și greutate cuprinse între 12,05—14,03 g, majoritatea pieselor cîntărind între 13 și 13,66 g. Greutatea medie a unei monede ajunge la 13,30 g.

După cum este și de așteptat, despre o încercare de stabilire a ariei de circulație a celor două categorii de monede din tezaurul de la Criciova nu poate fi vorba. Descoperirile cunoscute pînă acum sînt mult prea puține pentru a face o astfel de încercare. Oricum, regiunea Banat, poate și cu unele prelungiri spre nord, pare să fie și în acest caz locul unde aceste piese au fost emise (fig. 3). După toate probabilitățile imitațiile respective au fost bătute în jurul anului 200 î.e.n. Analizînd în ansamblu tezaurul de la Criciova, Ö. Gohl consideră că în grupa Dessewffy 515—18 sînt piese mai vechi, în timp ce monedele Dessewffy 521—23 alcătuiesc grupa mai nouă. Același autor crede că tipurile 514, 515 și 518 de la Dessewffy au fost emise și au circulat între Dunăre, Tisa și Mureș ¹⁵⁴.

Nu am inclus în acest capitol grupa denumită de K. Pink *mit verschmierter Technik*, deoarece monedele respective le-am trecut în rîndul emisiunilor de același fel, mai bine reprezentate în tezaurile de la Tulghieș-Mireșu Mare și Șilindia (vezi p. 84—86).

Asupra caracterului etnic al tipului monetar Criciova este, ca și în celelalte cazuri, greu să ne pronunțăm. Materialul de pînă acum este mult prea puțin ca să se preteze la astfel de interpretări. Dacă pentru categoria Criciova A nu ne putem încă pronunța în favoarea unei anumite poziții, credem că imitațiile de tip Criciova B ar putea fi socotite emisiuni celtice. În acest sens ar fi de menționat prezența pe obrazul capului de pe avers a acelei spirale, element decorativ de caracter celtic ¹⁵⁵. Deși acesta nu este un argument decisiv, reprezintă totuși un punct de sprijin, sau, oricum, un punct de plecare.

TIPUL RAMNA

Monedele din tezaurul de la Ramna sînt incluse de asemenea de K. Pink printre imitațiile specifice regiunii Banat. Deși caracteristicile lor sînt menționate de Pink ca aparținînd unui tip aparte, legat de emisiunile mai vechi din aceeași zonă, el le descrie doar în cadrul descoperirii fără să le definească în mod special ca tip ¹⁵⁶. Noi le-am dat acestor imitații denumirea de tip Ramna, după numele descoperirii. Tezaurul, care s-a descoperit în anul 1896 pe teritoriul comunei Ramna (jud. Caraș-Severin), conținea, după informațiile care s-au păs-

¹⁵⁰ M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 452 (fig. 9).

¹⁵¹ Pentru indicațiile privind locul unde se află monedele respective, a se vedea K. Pink, *op. cit.*

¹⁵² Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 72.

¹⁵³ R. Forrer, *op. cit.*, p. 148, nr. 276.

¹⁵⁴ Ö. Gohl, *NumKöZ*, XIII, 1914, p. 131—134.

¹⁵⁵ Jan Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praga, 1956, pl. CVII, fig. 47, p. 151.

¹⁵⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 45 și 50.

trat, un număr de 144 monede și probabil citeva originale Filip al II-lea și Alexandru cel Mare ¹⁵⁷.

În privința prezenței originalelor macedonene nu credem că știrea, care este și așa îndoielnică, poate fi luată în considerație. Mai întâi că din acest tezaur nu s-a păstrat nici un astfel de original și nici nu se dau indicații mai precise. În al doilea rând, stilul și perioada lor de datare nu vin deloc în sprijinul unei astfel de informații. Din rindul imitațiilor nu se cunosc decît 12 exemplare, zece la Muzeul din Budapesta, unul într-o colecție particulară și altul publicat în *NumKöz*, 1907, p. 2.

Nici în cazul de față nu putem vorbi de o unitate stilistică a monedelor din tezaur. Ele sînt deosebite între ele și de aceea le vom separa și aici pe tipuri și grupe.

Ramna A — Tulgheș

În această primă categorie se includ citeva piese care au pe avers capul lui Zeus cu cunună și barbă în profil spre dr. Părul este redat, deasupra, prin linii radiale, iar pe ceafă coboară în plete. Urechea este prinsă într-un grup de linii prelungite pînă la git. Cununa este formată din două rinduri de proeminențe ovale, ca o împletitură, și barba dintr-un grup de proeminențe ovale și circular neregulate, în unele cazuri și cu globule (pl. VIII, 7–10). Bărbia cade în afara flanului monetar (pl. VIII, 7–8). Pe unele exemplare barba este înfățișată doar prin două șiruri scurte de proeminențe ovale (pl. VIII, 9). Capul de pe o monedă este mult mai schematizat, cu proeminențele cununii și ale bărbii diferite ca formă și altfel dispuse (pl. VIII, 10).

Pe revers, călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul ține în st. o ramură și cu dreapta se sprijină pe spatele calului; pe cap, pare să poarte uneori petasos (pl. VIII, 9), însă de cele mai multe ori el este cu capul descoperit; într-un singur caz el apare cu ambele picioare în față (pl. VIII, 7). Calul ține capul și coada ridicate; piciorul st. din față și cel dr. din spate sînt de asemenea ridicate. La picioare, mai ales la cele din urmă se observă prezența pintenilor. În cîmpul de deasupra sau împrejur urme din legendă (pl. VIII, 7–8). Pe unul din exemplare se păstrează legenda întreagă, ΦΙΛΙΠΠΟΥ, deși este ușor stilizată (pl. VIII, 7). În fața calului, de cele mai multe ori, se vede un cerc, iar sub picior și sub cal o contramarcă circulară (pl. VIII, 7–10).

La cele șase piese publicate, aversul se înfățișează de aceeași manieră, dar variante diferite, în timp ce reprezentarea de pe revers se înfățișează diferit. De pildă, față de descrierea generală, una din monede are calul mai lung cu deformarea la piept și crupă (13,73 g). Ceea ce reține aici însă în mod deosebit atenția este legenda ΔΥΟΗ[Σ], aflată sub cal (Pink, 91; *NumKöz*, 1907, p. 2, nr. 4). O monedă similară s-a descoperit în tezaurul de la Copăceni (jud. Vâlcea) (pl. VIII, 11). Aceasta cîntărește 13,04 g. Nu știm dacă această legendă poate fi pusă în legătură cu numele unui șef de trib ¹⁵⁸. Ar fi, pentru numismatica est-celtică sau celto-dacică, prima mărturie de acest fel. O asemenea ipoteză nu este ușor de dovedit, dar nici cu totul de exclusă. Noi am vedea mai degrabă aici prezența unor resturi din legendă, ca și în cazul altor monede.

La unele monede din aceeași categorie, calul are picioarele mai lungi, botul îngroșat, fără cerc și fără contramarcă. Deci pentru revers putem vorbi nu numai de variante ci și de serii diferite ¹⁵⁹. O monedă (12,90 g) de la Tulgheș are ramură sub cal, iar în locul legendei IIII (pl. VIII, 9).

Pînă acum se cunosc puține monede de acest tip. Două piese provin din tezaurul de la Ramna ¹⁶⁰ (13,73; 13,90 g). Alte patru exemplare s-au găsit în tezaurul de la Tulgheș-Mireșu Mare ¹⁶¹ (jud. Maramureș) (11,66–13,68 g), și încă o piesă în cel de la Copăceni ¹⁶². În Muzeul din Budapesta se află o monedă de același tip (11,65 g), dar fără să i

¹⁵⁷ Ö. Gohl, *NumKöz*, VI, 1907, p. 1–4 și XIII, 1914, p. 133; I. Berkeszi, *op. cit.* p. 35; C. Moisil, în *BSNR*, XVII, 1922 p. 59 (95); K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 29 (12); I. Winkler, *O minicib...*, p. 34 (123).

¹⁵⁸ M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 454; C. Preda, în *JCN*, V, 1971, p. 247–249.

¹⁵⁹ D. Popescu, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p.

23–24 (fig. 11).

¹⁶⁰ Ö. Gohl, în *NumKöz*, 1907, p. 2–3, nr. 4, 9; K. Pink, *op. cit.*, p. 50 (fig. 90–91).

¹⁶¹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 202–203, (fig. 1–2); Kerényi András, *op. cit.*, p. 12 (nr. 52–3, pl. V, 7–8).

¹⁶² B. Mitrea, în *JCN*, XII, 1, 1961, p. 147; O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657–658.

se cunoască proveniența ¹⁶³. Deci descoperiri sigure avem în tezaurele de la Ramna, Tulghieș-Mireșu Mare și Copăceni, ultimul aflat la o distanță ceva mai mare de locul emisiunii. Numai pe aceste baze este greu să se tragă concluzii privind aria de circulație și centrul lor de emiteri. Desigur că acestea vor trebui căutate în viitor între limitele fixate de primele două tezaure, Ramna și Tulghieș, respectiv în zona de vest, sau poate mai sigur în cea de nord-vest a Daciei. În nici un caz nu putem fi de acord cu părerea lui K. Pink, care numai pe bază de analogii stilistice integrează aceste monede printre emisiunile din sud, grupa sud-serbică, cu denumirea de *mit Obrlocke* ¹⁶⁴. În această regiune nu se cunoaște nici o descoperire cu astfel de imitații.

Ramna B

După stil, în această categorie se pot distinge mai multe grupe de emisiuni.

a. În prima grupă poate fi inclusă o singură piesă, care are pe avers capul lui Zeus stilizat, cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dr. Are nasul proeminent și ascuțit, părul din linii radiind din creștetul capului și coboară pe git în plete, cu capătul de jos arcuit. Cununa este alcătuită din două șiruri de proeminențe ovale dispuse oblic ca o împletitură. Barba este redată din două rinduri de proeminențe ovale așezate oblic. Pe revers, călăreț cu calul în galop spre dr. Călărețul este fără miini, cu partea de jos a picioarelor lipsă, capul circular și mare în raport cu corpul; în dreptul umerilor două globule, o a treia în loc de nas și a patra în cimpul din spatele lui: calul are piciorul st. din față și cel drept din spate ridicate; coada este stufoasă și mult ridicată; sub botul calului un cerc cu punct la mijloc (pl. VIII, 12).

Din această grupă face parte deocamdată doar piesa republicată de Pink și aflată la Muzeul din Budapesta ¹⁶⁵ (14,28 g). Eventual în această grupă ar mai putea fi incluse încă două monede descoperite la Piatra Șoimului ¹⁶⁶, fost Calu (jud. Neamț), care aparțin aceluiași tip, dar sînt variante diferite (pl. VIII, 15).

b. Grupa a doua cuprinde de asemenea o singură piesă. Capul uman de pe avers este ceva mai mare, dar cu relief mai aplatizat și uniformizat. Din această cauză nu se văd multe amănunte. Cununa pare să fie redată prin șiruri de linii paralele, iar barba prin reliefuri neregulate. Nasul nu mai este ascuțit, iar pletele de la spate neclare (Pink, 46). Pe revers călărețul aproape dispărut; nu se mai vede decît partea din jumătatea superioară a corpului, fără cap. De asemenea și calul apare destul de estompat, cu un picior din față foarte mult ridicat și îndoit (Pink, 46).

Moneda provine din tezaurul de la Ramna și se află la Muzeul din Budapesta ¹⁶⁷ (13,75 g).

c. În grupa a treia am inclus cîteva imitații mai schematizate decît cele din primele două grupe. Ele se deosebesc însă în mod special prin aceea că, de data aceasta călărețul merge cu calul la trap spre st. Aici se poate vorbi, în funcție de gradul de stilizare, de serii, mai ales în privința reversului. Capul lui Zeus este aici și mai tocit și aplatizat ca relief. La prima din aceste serii el are cununa și părul într-un singur relief, nasul borcănă și buza de sus dintr-o globulă; în față frunții un semn semicircular îngroșat (pl. VIII, 13). Pe revers, călăreț cu calul la trap spre st. Călărețul este fără miini, iar calul are gitul lung și picioarele din față scurte cu genunchii îngroșați. La K. Pink (tip. 47) găsim menționate patru monede din această serie, cu greutatea: 13,61; 13,76; 13,95 și 13,97 g, toate la Muzeul din Budapesta, provenind din același tezaur ¹⁶⁸. Seria următoare este reprezentată de o singură piesă din tezaur, 13,33 g, de asemenea în Muzeul din Budapesta ¹⁶⁹. Capul uman abia se mai distinge. Sînt ceva mai clar redată: nasul, ochiul și fruntea. Cununa, barba și părul nu se mai deosebesc. Pe revers călărețul are vizibil piciorul, capul redat printr-o globulă și ceva din partea superioară a corpului. Calul în schimb apare complet, mai clar și mai bine conturat decît la seria precedentă. Are piciorul drept din față și pe cel stîng din spate ridicate; între picioarele din față și sub cele din spate, cîteva globule; sub pîntece un semn. A treia serie este alcătuită din două piese, care provin din Transilvania și se află la Cabinetul numismatic din Viena ¹⁷⁰ (greut. 13,41; 13,52 g). Capul uman de pe avers este aici ceva mai clar, cu cîteva amănunte ale feței, nasul, gura, ochii și parțial părul. În general și aici reliefurile apar tocit. Pe revers călărețul este complet dispărut, iar calul foarte mult schematizat; din el nu se mai vede decît corpul, fără cap

¹⁶³ K. Pink, *op. cit.*, p. 50 (fig. 92).

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 45, și Ö. Gohl, în *NumKöz*, 1907, nr. 4

p. 2.

¹⁶⁶ Monedele se află la Muzeul din Piatra-Neamț. Mulaje

după aceste piese se află la Institutul de arheologie.

¹⁶⁷ K. Pink, *op. cit.* p. 45 (fig. 46).

¹⁶⁸ *Ibidem*, fig. 47.

¹⁶⁹ *Ibidem*, fig. 48.

¹⁷⁰ *Ibidem*, fig. 49.

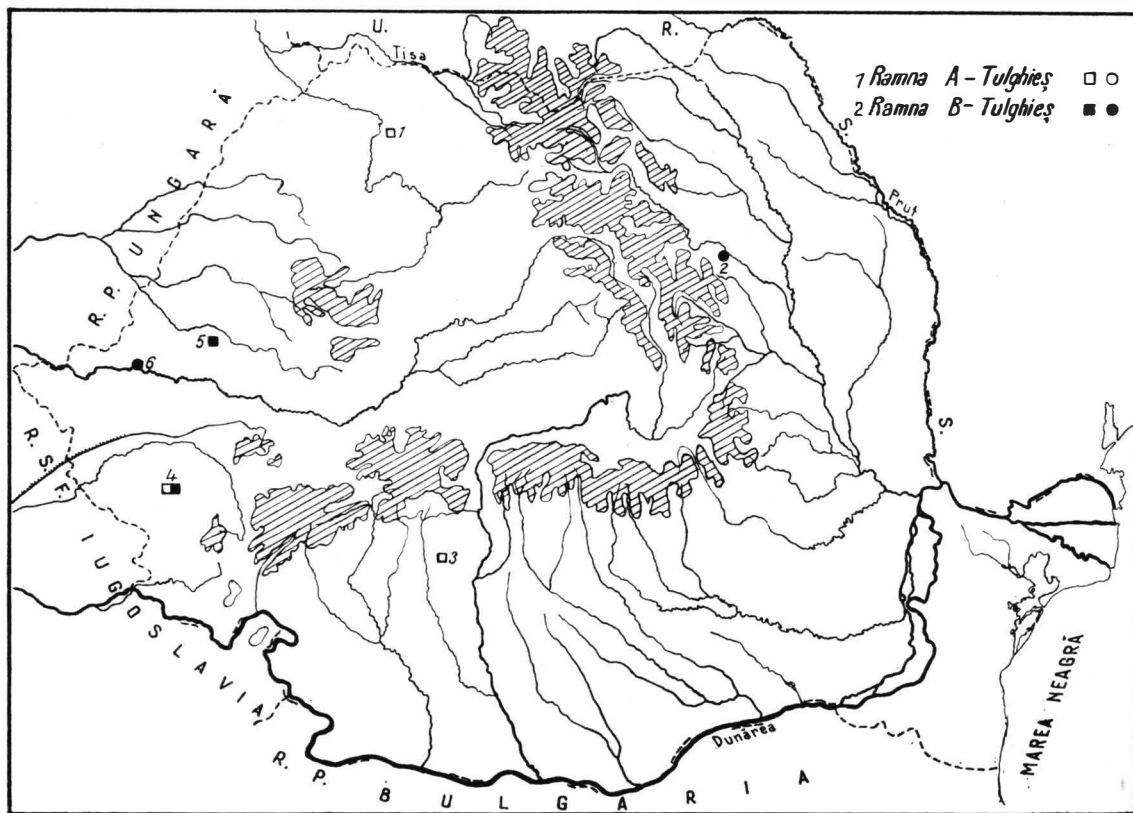
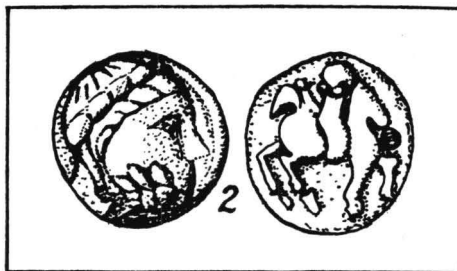

Fig. 4. — Descoperirile monetare de tip Ramna.

- Arad, 6
- Copăceni, 3
- Piatra Șoimului (Calul), 2
- Ramna, 4
- Șilindia, 5
- Tulghies, 1

și fără picioare. Marginile monedei par ușor ridicate (pl. VIII, 14). Din seria a patra fac parte două piese, din același tezaur, una aflată în Muzeul din Budapesta¹⁷¹ (13,21 g), și alta publicată de Ö. Gohl¹⁷² (greut. 13,60 g), precum și alte două exemplare din tezaurul de la Șilindia. Din capul uman de pe avers nu se mai văd decit urme de cunună, iar pe revers doar corpul calului ca și la seria precedentă (Pink, 50).

Nu se știe în ce măsură piesa menționată de K. Pink (p. 45) ca fiind descoperită la Arad se integrează sau nu în aceste tipuri. Din descriere nu rezultă clar. Sigur însă, moneda Dessewffy 442, care ar proveni de la Bucovăț, nu aparține tipului Ramna. Ea a fost inclusă la emisiunile de tip Adincata-Mănăstirea, caracteristice sudului Munteniei.

Toate monedele de mai sus de tip Ramna A și B, cu grupele și seriile respective, se înscriu în rîndul tetradrachmelor. Ele au diam. de 23–26 mm și cîntăresc între 13,21 și 14,28 g. Majoritatea monedelor cîntăresc peste 13,50 g, ceea ce înseamnă o greutate destul de ridicată.

Din lipsă de descoperiri mai numeroase nici aici nu putem vorbi de limite ale ariei de circulație a acestor monede. Ceea ce se poate spune deocamdată este că ele nu pot fi desprinse de contextul numismatic al regiunii Banat, poate și nord-vestul Daciei, unde va trebui pe viitor căutat și găsit centrul lor de emiterie (fig. 4). Monedele de la Piatra Șoimului (Calu) din Moldova trebuie să fi fost aduse, ca urmare a mișcărilor de populație din această vreme.

Primul tip, Ramna A și, eventual, prima grupă din Ramna B pot fi datate în jurul anului 200 î.e.n. Celelalte grupe urmează în timp și pot fi situate cronologic în primele două-trei decenii ale secolului al II-lea î.e.n., dacă nu chiar și ceva mai tirziu, pînă către jumătatea secolului respectiv. Nu știm încă precis cui pot fi atribuite aceste emisiuni. Elemente de stil specifice, pe temeiul cărora să putem face o atribuire etnică, nu întîlnim aici, în afara cercului concentric cu punct la mijloc. Analizate însă în contextul general istoric și numismatic n-ar fi exclusă o origine a lor comună celto-dacică.

TIPUL AGRIȘ

Alături de celelalte descoperiri prezentate în capitolele precedente, monedele din tezaurul de la Agrișu Mare (jud. Arad) sînt integrate în clasificarea lui K. Pink în rîndul imitațiilor din Banat. Descoperirea, după cum se afirmă, s-a făcut în anul 1881. Informații suplimentare lipsesc. O parte din monede, cele mai multe, se păstrează în Muzeul din Budapesta.¹⁷³ Se poate vorbi și aici de două categorii de emisiuni, între care nu pot fi făcute legături stilistice clare.

Agriș A—Șilindia

Monedele care fac parte din această categorie, denumite de K. Pink (p. 46) *mit dreifachen Perlkranz und Reiter* au pe avers un cap uman în profil spre dr. cu barbă și cunună de lauri alcătuită din trei șiruri paralele de perle. Părul este redat prin linii care coboară din creștet și se sprijină pe cunună. Barba este mult aplatizată și de aceea puțin vizibilă. Gîtul detașat și marcat de o linie. Pe revers, cal și călăreț în galop spre dr. Călărețul stilizat ține hățul, aici vizibil, și are părul zburlit, redat prin patru linii. Calul, de asemenea stilizat, are ambele picioare din față ușor ridicate, coada scurtă, botul deschis; în fața lui un mic cerc (pl. IX, 1).

Monede de acest tip se cunosc în tezaurul de la Agriș, două la Dessewffy (108/9, greut. 13,33; 13,59 g) și două la Muzeul din Budapesta (13,19; 14,11 g); din Banat provin alte două piese, una la Cabinetul numismatic din

¹⁷¹ *Ibidem*, fig. 50.

¹⁷² *NumKözt*, 1907, p. 2, nr. 3.

¹⁷³ O indicație generală la Const. Moisil, in *BSNR*, XVII, 1922, p. 59 (95); K. Pink, *op. cit.*, p. 46.

Viena (13,54 g, Pink, 64) și una la Dessewffy (1241, greut. 13,72 g). Încă două monede de același tip fac parte din tezaurul de la Tulghieș¹⁷⁴ (13,15; 13,65 g), alta găsită prin împrejurimile Lugojului¹⁷⁵ (13,38 g) și un număr de peste 50 exemplare din tezaurul de la Șilindia. La acest fond mai pot fi menționate și alte monede de același fel, dar cu locul de descoperire necunoscut. Din rindul acestora fac parte: o piesă, aflată la Muzeul din Cluj, două exemplare la Muzeul din Budapesta (13,32; 13,75 g); *Windisch-Grätz* 2904 (13,3 g); *Catalog Cabn*, 49,110 (13,6 g); o monedă de același tip (greut. 13,56 g) se află în colecțiile Muzeului din Brașov¹⁷⁶.

Am găsit de cuviință să dăm acestui tip numele de *Agriș-Șilindia*, deoarece este vorba de două descoperiri importante și sigure. În același timp, monedele respective ar indica, împreună cu cele de la Tulghieș, deocamdată, limitele maxime privind aria lor de circulație. De aceea, la stabilirea centrului de emisie, care în stadiul actual al cercetărilor nu poate fi făcută, va trebui să se aibă în vedere, în afară de regiunea Banatului, și nord-vestul Transilvaniei. Pentru început se poate totuși întrevădea între cele două zone, cel puțin relații de schimb și foarte probabil de natură etnică.

Piese cunoscute până acum sînt aproape toate identice între ele, putîndu-se distinge doar prezența de variante, ce se deosebesc între ele numai prin foarte mici amănunte de stil. Aceste mici deosebiri se referă mai ales la forma și poziția picioarelor calului ca și la dimensiunile cercului din fața calului.

Agriș B — Șilindia

A doua categorie de monede din tezaurul de la Agriș este reprezentată doar prin cîteva exemplare, care, prin reversul lor deosebit, pot fi împărțite în două grupe.

a. Din prima grupă face parte doar o singură monedă, care are pe avers capul uman cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dr. Cunună este formată din două șiruri paralele de proeminențe și un al treilea deasupra frunții cu proeminențe ovale, dispuse oblic; barba este alcătuită de asemenea din proeminențe neregulate așezate și informe. Părul redat prin linii drepte radiind din creștet, iar la spate din trei linii ondulate paralele. În jurul ochiului, un semicerc. Pe revers apare un călăreț cu calul în galop spre st. Călărețul mult schematizat, fără miini și fără picioare, are în jurul capului cîteva raze, iar în spate o globulă mare. Calul apare voluminos, cu piciorul drept din față ridicat, gîtul arcuit, capul cu ochii proeminenți. Picioarele din urmă, pe jumătate lipsă (pl. IX, 2). Moneda, provine după toate probabilitățile, din tezaurul de la Agriș¹⁷⁷ (13,43 g).

b. Grupa a doua cuprinde un număr ceva mai mare de exemplare. Capul uman de pe avers este foarte asemănător cu cel de la grupa precedentă, dacă nu chiar identic. Reversul însă diferă, în sensul că aici călărețul ca și calul au alte forme, complet diferite. Călărețul, deși stilizat, fără miini și picioare, are capul și corpul mai clar redat. Calul merge la trap, tot spre st., cu piciorul st. din față și cel dr. din spate ridicate; are capul inform, cu botul apropiat de gît; la unul din exemplare coama este perlată și în spatele călărețului se vede o globulă (pl. IX, 3). La K. Pink (nr. 62—63) această grupă poartă denumirea de *mit Wulstlorbeer und Reiter I.*¹⁷⁸

Monede de tip Agriș B, grupa b, se cunosc: 36 exemplare în tezaurul de la Șilindia, două la Agriș (13,06; 14,06 g); trei la Muzeul din Budapesta (13,10; 13,18; 13,73 g, Pink, 62) cu locul de descoperire neprecizat și încă o piesă la Cabinetul numismatic din Viena¹⁷⁹ (12,54 g), de asemenea cu proveniența necunoscută (Pink, 63). Prin urmare, în afară de monedele din tezaurele de la Șilindia și Agriș nu se mai cunoaște nici o altă descoperire sigură, fapt care nu ne permite să putem vorbi de o arie a lor de circulație și nici de stabilirea centrului lor de emisie. Oricum, acesta probabil că nu se situează în afara regiunii Banat și a vestului Transilvaniei (fig. 5).

¹⁷⁴ D. Popescu, în *Dacia*, IX-X, 1941—1944, p. 216 (fig. 52—53).

¹⁷⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 46—47.

¹⁷⁶ M. Marcu, în *Culegere de studii și cercetări*, I, Brașov, 1967, p. 88 (fig. 10).

¹⁷⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 46, cu trimitere la Dessewffy, p. 311.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

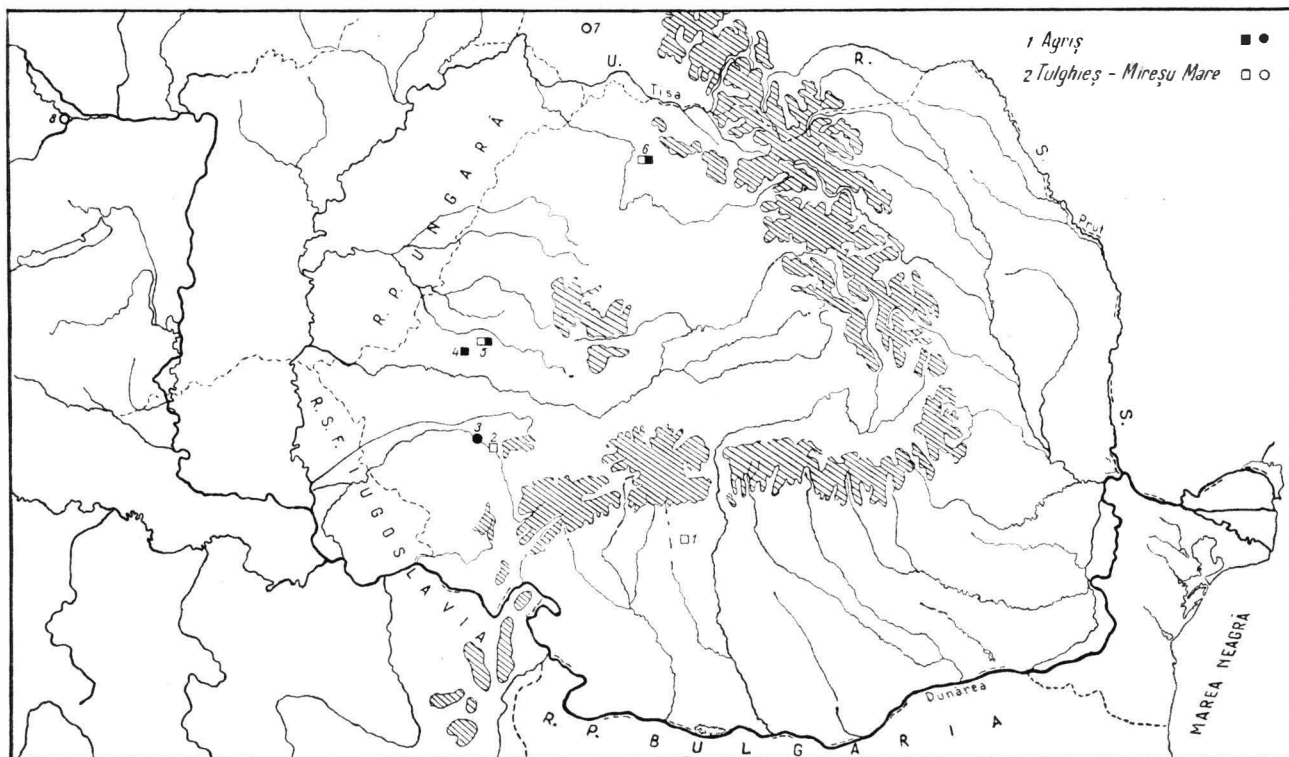
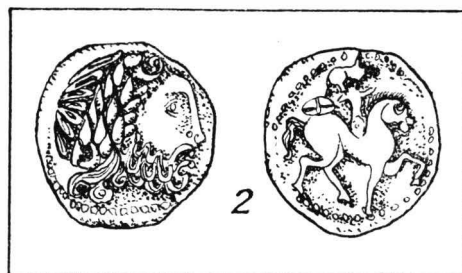
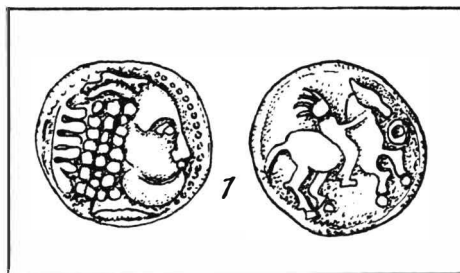

Fig. 5. — Descoperirile monetare de tip Agriș și Tulghieș-Mireșu Mare.

- Agrișul Mare, 4
- Copăceni, 1
- Criciova, 2
- Galishegy, 7
- Győr, 8
- Lugoj, 3
- Șilindia, 5
- Tulghieș- Mireșu Mare, 6

Atît emisiunile de tip Agriș A — Șilindia, cit și cele de tip Agriș B — Șilindia se înscriu, după greutate și modul, în rîndul tetradrahmelor. Aproape toate monedele cîntăresc între 13 și 14 g, ceea ce indică o greutate destul de ridicată. O singură piesă, cea mai ușoară, cîntărește 12,54 g și alte două au greutatea mai mari, de 14,06 și 14,11 g.

Referitor la datarea emisiunilor din cele două categorii de tip Agriș, stilul ne îndreaptă către începutul secolului al II-lea î.e.n. Din punct de vedere etnic ele se încadrează probabil în rîndul emisiunilor cu dublu caracter celto-dacic. Precizări în acest sens vor putea aduce numai descoperirile viitoare, atît cele numismatice, cit, mai ales, cele arheologice.

MONEDE DIFERITE, GĂSITE IZOLAT ÎN BANAT

În lucrarea monografică a lui K. Pink se găsesc menționate cîteva monede cu indicația că s-ar fi găsit în regiunea de azi a Banatului. Ele sînt piese de tipuri diferite, care n-au putut fi integrate pînă acum în una din categoriile de imitații mai bine reprezentate. Este vorba doar de cîteva exemplare, pe care noi am găsit cu cale să le menționăm, în speranța că în viitor vor fi cunoscute și alte piese de același fel.

Tipul cu pasăre sub cal

Monedele din această categorie au pe avers un cap uman în profil spre dr. Cununa are două rînduri de proemințe ovale, așezate oblic. Deasupra, liniile părului nu se mai văd clar; înapoia urechii coboară părul în plete redat printr-un oval neregulat, cu capătul de jos arcuit și pe mijloc cu o linie mediană. Barba se prezintă ca un relief compact, care îngroașă maxilarul inferior de la ureche și pînă la bărbie; împrejur, cerc perlat. Pe revers, cal și călăreț în galop spre st. Călărețul pare să țină o ramură în dr. și cu st. se sprijină pe spatele calului; picioarele nu se mai văd. Calul cu jumătatea anterioară dezvoltată, piciorul st. din față mult ridicat; dedesubt o pasăre cu ciocul aproape de pîntecele calului (pl. IX, 4).

Tipul respectiv este reprezentat doar prin două piese. Una se află la Cabinetul numismatic din Viena (13,79 g) și provine din Banat (K. Pink, 61) și cealaltă se păstrează la Muzeul din Budapesta (13,25 g) și nu are locul de descoperire precizat¹⁰⁰. Ambele sînt emisiuni de argint din rîndul tetradrahmelor.

Tipul cu cîine sub cal

Pe avers este redat capul lui Zeus stilizat, cu cunună și barbă spre dr. Cununa este alcătuită din trei șiruri de grupe de cite două linii paralele. Părul coboară din creștet în linii drepte și în formă de semicerc, la mijloc cu o proeminență; pe spate se văd două plete. Barba este redată din proemințe îngroșate, semicirculare, cu concavitatea în sus; în st. ochiului două linii în unghi ascuțit. Pe cap, imediat în spatele urechii o contramarcă, cu un cap uman, cu părul zburlit, în profil spre dr. Este prima și singura contramarcă de acest fel, împrumutată desigur din lumea greacă.

Pe revers, cal și călăreț, la trap spre st. Călărețul nu are picioare. El ridică mîna dr. în semn de salut și cu st. se sprijină de spatele calului. Pe cap pare să poarte petasos. Calul, relativ bine reprezentat, cu piciorul dr. din față și cel st. din spate ridicate, botul întredeschis; două picioare din linii duble. Sub cal un cîine, mai mult schițat, alergic spre st. (pl. IX, 5—6).

¹⁰⁰ K. Pink, *Münzprägung* . . . , 46.

Există doar câteva piese. Două provin din Banat și se află în Cabinetul numismatic din Viena ¹⁸¹ (13,85; 14,21 g); una s-a găsit în fostul județ Caraș ¹⁸² (13,74 g) și alta în tezaurul de la Șilindia. R. Forrer publică o monedă similară cu indicația că s-a descoperit în Ungaria ¹⁸³ (14,10 g). O monedă similară este semnalată la Muzeul din Budapesta (13,45 g) fără să se cunoască locul de descoperire ¹⁸⁴. Încă două piese similare sînt menționate ca existînd în Cabinetul numismatic din Paris, dar fără să se cunoască locul lor de descoperire ¹⁸⁵. Ambele piese sînt identice și cu greutatea 12,03; 13,29 g. În colecțiile Institutului de arheologie (inv. 1261/5398) se păstrează o monedă similară (13,58 g). O monedă similară se află la Staatliche Münzsammlung-München (12,69 g). Monedele din această categorie ar putea fi date către sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.

În aceeași categorie, dar în grupa *mit dem makedonischen Königsreiter*, K. Pink mai menționează o monedă descoperită în Banat ¹⁸⁶ (13,68 g), care are unele asemănări cu emisiunile descrise mai sus.

Tipul cu sigle pe revers (H și Ω)

Tot printre monedele care ar aparține părții de vest a Daciei se înscriu și câteva emisiuni pe care K. Pink (p. 48) le integrează în cadrul tipului *Übergangsstücke nach Serbien*, grupa denumită *mit Birnenscheitel*. Imitațiile respective care figurează la același numismat la fig. 75, 76, 79 au trăsături comune, mai ales cînd este vorba de avers unde capul lui Zeus este redat în stilul celui de pe monedele de tip Jiblea, cu care adesea este identic. Reversul este însă ceva mai deosebit. Chiar dacă și aici se pot stabili asemănări de stil, atît la cal cît și la călăreț, se întîlnește în plus o serie de litere, care diferă de la unele monede la altele. De pildă, există unele imitații care au litera K, singură sau repetîndu-se pînă la trei ori, litera H, tot de trei ori, așezată în spatele călărețului, sub și în fața calului (pl. IX, 7). La acestea se mai adaugă un grup de imitații, care deși au aversul asemănător, pe revers călărețul merge la trap spre st., în spatele lui apare o roată, iar în unele cazuri există piese care au tot pe revers, litera omega plasată sub cal.

Monede de acest fel sînt semnalate ca fiind găsite în Banat (Pink, p. 48, fig. 75, greutate 13,59 g și fig. 79, 13,88 g), sau se menționează că se află în Muzeul din Budapesta, fără loc de descoperire (K. Pink, p. 48); cf. și Dessewffy, 998.

În cuprinsul tezaurului de la Șilindia (Arad) (Eug. Chirilă și colab., „*Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972, p. 15—19) se află un număr de aproape 40 monede din această mare categorie, cu litere pe revers, atît din grupa celor cu H, cît și din cele cu litera omega sub cal. Cele mai multe dintre ele par însă să fie variante la cele publicate de K. Pink.

Toate aceste emisiuni par să dateze din jurul anului 200, sau poate mai sigur de la începutul secolului al II-lea î.e.n. și să reprezinte emisiuni celto-dacice.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 48 (fig. 82).

¹⁸² M. Dessewffy, 1237.

¹⁸³ R. Forrer, *op. cit.*, p. 168 (fig. 324).

¹⁸⁴ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

¹⁸⁵ M. Mainjonet, în RN, 1961, p. 27 (pl. III/1,A).

¹⁸⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 49 (fig. 85).

C. EMISIUNILE DIN NORDUL ȘI NORD-VESTUL DACIEI (TRANSILVANIA DE NORD ȘI VEST)

TIPUL „CĂLĂREȚUL CU PASĂRE”

O altă categorie de imitație realizată în Dacia după tetradrahmele lui Filip al II-lea o constituie emisiunile de tipul *călărețul cu pasăre*. Am adoptat o astfel de denumire pornind de la cel mai distinctiv semn al acestor monede, care este o pasăre ce apare pe revers în spatele călărețului. Lipsa unor descoperiri mai însemnate nu ne-a permis să alegem o denumire topografică, așa cum am făcut pentru multe din tipurile de imitații din Dacia. Însuși K. Pink, care le încadrează în categoria mai mare a imitațiilor cu influență vestică, folosește aceeași denumire ¹⁸⁷.

Acest tip monetar, deși este reprezentat printr-un număr destul de mic de exemplare, prezintă o serie de dificultăți atât din cauza dispersării descoperirilor, puține cite se cunosc, cât și datorită împrejurării că între monede există deosebiri, uneori chiar fundamentale. Ele pot fi clasificate așa cum în linii generale se întâlnesc și la K. Pink, în cadrul a patru grupe principale.

a. Prima grupă cuprinde piese care au pe avers un cap uman spre dr. Barba, cununa și parte din păr sînt redatate din combinații de ovale de mărimi și în poziții diferite; deasupra cununii apar cîteva linii duble oblice, iar pe ceafă se remarcă părul lung în plete. La ureche și gură se văd semne în formă de S, iar înapoia nasului apare o globulă. Gitul este marcat de un semicerc; totul este înconjurat de un cerc perlat.

Pe revers se întâlnește un călăreț care merge cu calul la trap spre dr. Totul este redat schematic. Călărețul are capul aproape circular, cu nasul coroiat și ține în dr. o ramură. Calul, puternic reliefat, are picioarele subțiri, cu copitele triunghiulare, cel din dr. din față fiind scos în relief pe pieptul calului. Capul este asemănător unui cap de pasăre cu ciocul deschis și o globulă la mijloc. Are coama formată din perle. În spatele călărețului este redată o pasăre în profil spre dr., fără picioare, cu aripile strînse. Sub botul calului se întâlnește o rozetă alcătuită din șapte globule așezate în cerc și una centrală (pl. IX, 8–10).

Aceasta este descrierea generală a grupei, dar aici întâlnim variante legate de unele mici diferențe de stil. De pildă, deosebirile pot fi remarcate pe avers în felul cum sînt combinate liniile și ovalele, mărimea lor, sau pe revers, în poziția călărețului și a păsării, ca și în unele amănunte ale felului cum este înfățișat calul. Din acest punct de vedere s-au putut distinge un număr de nouă variante. După toate probabilitățile aici este vorba de o singură ștanță de bază, căreia i s-au adus mici modificări pe măsură ce procesul de batere necesită o îmbunătățire a ei.

După K. Pink efigia aversului nu este o imitație a capului lui Zeus, ci o copie mai îndepărtată a monedelor de tip Audoleon ¹⁸⁸.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 84–85.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

Maniera în care este stilizat capul de pe monedele în discuție nu îngăduie, după părerea noastră, o identificare foarte exactă. Totuși sînt unele elemente care par să îndreptățească teza lui K. Pink. Avem în vedere prezentarea feței ca atare, la care se adaugă semnul S de la gură și părul lung la ceafă. Sînt oricum elemente stilistice noi pe care nu le întîlnim pe imitațiile sigure după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Ca să încercăm doar să vorbim de o influență, nu am avea temeiuri suficiente pentru a o susține și în același timp ni se pare un lucru lipsit de importanță, deoarece nici nu pune probleme noi și nici nu ajută la lămurirea altora. Se știe că imitații de tip Audoleon, așa cum s-a mai arătat, se mai întîlnesc în regiunea de nord-est a Daciei. Deci nu este vorba de ceva nou, care să fie remarcat numai în cazul monedelor din grupa asupra căreia ne referim, ci de un fenomen mai larg, determinat de influențele monetăriei sud-vest celtice, imediat învecinate.

Pină acum se cunoaște un număr destul de mic de descoperiri sau de monede cu locul de proveniență necunoscut. În rîndul descoperirilor am menționa înainte de toate pe cele cinci exemplare din tezaurul de la Jiblea¹⁸⁹. Monedele sînt relativ bine conservate și se impart în trei variante. Ele au 14,00–14,64 g și 25–26 mm. Prima monedă cîntărește mai puțin deoarece ea a pierdut ceva din greutate la analizele metalografice la care a fost supusă.

Pentru două monede de același tip ni se păstrează indicații generale, că ar veni, una din Banat¹⁹⁰ (13,67 g) și alta din Transilvania¹⁹¹ (13,84 g). Alte două exemplare s-au găsit în R. P. Ungaria, la Győr¹⁹² și respectiv Sopron¹⁹³. Acestea ar fi singurele monede cu proveniența cunoscută. Mai există însă și monede al căror loc de descoperire a rămas necunoscut. Ele sînt menționate astfel: 2 AR (13,95; 14,02 g) De la Tour, 9725/6; 1 AR (13,63 g), Forrer, 265; 2 AR (13,09; 14,25 g), Dessewffy, 293/4, 4 AR (12,53; 12,7; 13,6; 13,67 g), Pink, (336), din Muz. Budapesta¹⁹⁴. La acestea se mai adaugă o monedă de același tip, cu rozetă sub botul calului, cu globulă mare la mijloc, publicată în *Sammlung August Voirel*, Basel, 1968, p. 7, nr. 2, fig. 2. În total am avea pînă la această dată doar 19 monede, dintre care doar jumătate cu locul de găsire cunoscut. Numai pe aceste descoperiri este greu să tragi concluzii care să ducă la rezultate pozitive. De aceea nu știm în ce măsură s-ar putea stabili, fie și cu aproximație, centrul unde au fost emise. Jiblea, cea mai sigură descoperire, apare în nordul Olteniei. Ea rămîne însă deocamdată izolată. Celelalte descoperiri sînt: două în Banat și Transilvania și încă două în R. P. Ungară. Dacă ar fi să luăm totuși în considerație descoperirile menționate, ar urma să ne gîndim eventual la existența unui centru în părțile de nord-vest ale Daciei. Dar aceasta nu este decît o presupunere ce poate fi luată în considerație doar ca o ipoteză de lucru.

Remarcăm, ca un fapt deosebit, greutatea oarecum ridicată a acestor monede. Cu excepția a două piese, care au greutate în jurul a 12,50 g, celelalte cîntăresc între 13,60 și 14,64 g, ceea ce înseamnă pentru această vreme o greutate mai mare decît a multor emisiuni contemporane sau puțin mai vechi. Credem că poate fi vorba de o întîmplare și nu de ceva aparte pentru a încerca să tragem de aici vreo concluzie.

b. În grupa a doua poate fi inclusă o singură piesă de la Prundu Birgăului (13,04 g) aflată la Viena¹⁹⁵. Pe avers moneda prezintă același cap uman spre dr., cu aceleași caracteristici ca și la grupa precedentă. Numai că reliefurile pare să fie ceva mai șters, ceea ce a dus la applatizarea unor amănunte stilistice. Deosebirea principală însă constă în redarea reversului, unde întîlnim călărețul cu calul la trap spre st. de data aceasta și cu alte caracteristici. Ca stil, reversul se apropie mai mult de tipul Prundu-Jiblea. Aici nu mai apare nici pasărea. Deci ceea ce au comun cele două grupe este numai efigia de pe avers, care le apropie și le înrudește. Mai mult decît moneda amintită, pe care o avem reprodușă la K. Pink (335), nu știm să se mai fi găsit alta.

c. Grupa a treia este reprezentată doar de trei exemplare aflate la Budapesta (11,7; 11,72 și 12,39 g), dar cu locul de descoperire necunoscut¹⁹⁶, și reproduse de K. Pink (fig. 337–339). Ceea ce ni se pare interesant la această grupă este faptul că ele reprezintă o serie ulterioară, mai degenerată, care continuă pe cele de bază din prima grupă.

¹⁸⁹ C. Preda, în *JCN*, IV, 1968, p. 51–52 (pl. I/4,5).

¹⁹⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 84 (fig. 336); se află la Cabinetul numismatic din Viena.

¹⁹¹ *Ibidem*; vezi și *Catalogul Cabn*, 49, 84.

¹⁹² *Ibidem*.

¹⁹³ Ö. Gohl, în *NumKö*, 1915, p. 97.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 72; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 84.

¹⁹⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 84 (fig. 335).

¹⁹⁶ *Ibidem* (fig. 339).

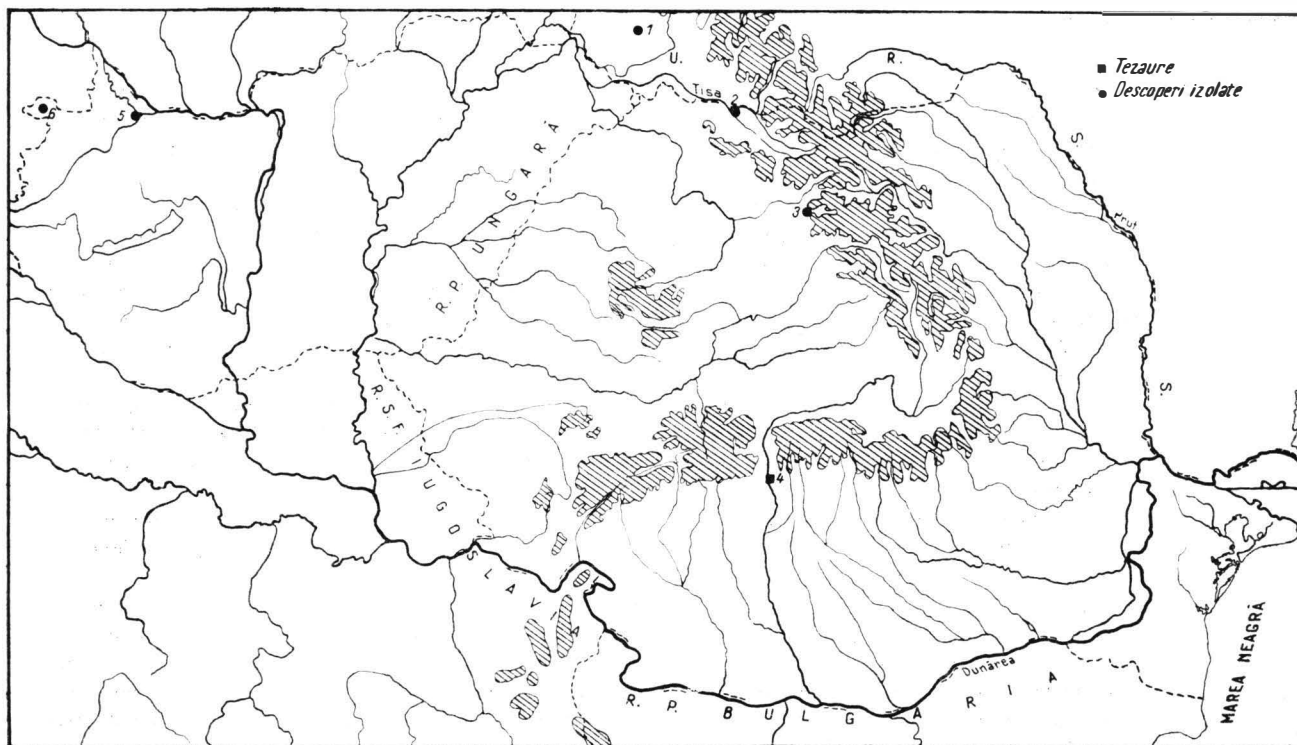

Fig. 6. — Descoperirile monetare de tipul « călarețul cu pasăre ».

- Jiblea, 4
- Galishegy-Muncács, 1
- Győr, 5
- Prundu Bîrgăului, 3
- Sighetul Marmăției, 2
- Sopron, 6

Pe lingă stilul lor mai schematic, calul și călărețul sint redați în profil spre st. Corpul călărețului are o formă de linie în zigzag și în spatele lui apare aceeași pasăre. De asemenea nu lipsește nici rozeta din fața calului. După cum spuneam, și la avers se observă o stilizare a capului, dar care mai păstrează ceva din trăsăturile modelului din prima serie. Legătura dintre grupa *a* și *c*, deși este vorba de ștanțe diferite, ni se pare a fi directă, atît stilistic, cît și cronologic. Avem de-a face, ca și în alte cazuri, de o desfășurare în timp a aceluiași tip monetar.

d. Monedele pe care le-am integrat în grupa *a* patra, și ultima totodată, se deosebesc aproape total de primele trei grupe. Unul din elementele de legătură dintre ele îl formează pasărea de pe reversul monedelor, care este redată, de data aceasta, pe o ramură în spatele călărețului. La aceasta se mai adaugă și asemănarea de ansamblu în care este reprezentat calul, cu mișcări aproape similare și cu botul deschis ca un cioc de pasăre. Aversul apare însă aici complet diferit. El nu mai are nimic comun cu celelalte serii. Înfățișarea, părul și barba indică o altă manieră și desigur o altă ștanță (pl. IX, 11).

Din această grupă se cunosc pînă acum trei monede de la Sighet-Maramureș¹⁹⁷ (13,01; 13,5; 13,96 g), una de la Galishegy-Muncács¹⁹⁸ (13,6 g), una din Transilvania¹⁹⁹ și alte două piese menționate la Dessewffy 1226 (13,76 g) și De la Tour 9727 (13,5 g). K. Pink mai menționează și prezența a cinci exemplare la Budapesta. Toate acestea nu au locul de proveniență cunoscut²⁰⁰.

În rîndul monedelor de tipul «călărețul cu pasăre», K. Pink mai include încă trei piese, și acestea diferite de toate celelalte grupe. Nu vom face decît să le menționăm cu titlu general, informativ, pentru singurul motiv că ele prezintă pe revers, o pasăre în spatele călărețului.

Una din aceste emisiuni, aflată în Budapesta (12,87 g), cu capul uman diferit înfățișat, iar calul și călărețul de pe revers îndreptați în profil spre st.; calul este prevăzut la cap cu o ureche prelungită, asemănătoare unui corn de capră. În spate se vede o pasăre, așezată pe ramură²⁰¹. Șase monede de acest fel se întîlesc în cuprinsul tezaurului de la Șilindia. Pe alte cîteva piese și ele deosebite, capul uman este redat în profil spre st. într-un stil complet aparte. La fel și pentru revers se remarcă o altă manieră în reprezentarea calului și călărețului, în profil, tot spre st. Pasărea de data aceasta este așezată pe capul călărețului. Astfel de emisiuni sint menționate: 1 AR (13,27 g) descoperită la Galishegy²⁰²; 1 AR (13,67 g) în comit. Szilágy²⁰³; 1 AR (13,62 g) De la Tour, 9839; 1 AR (13,07 g) Cahn și 2 AR (12,56; 12,62 g) Dessewffy, 809 și 1242; 3 AR la Cabinetul numismatic — Brno și 2 AR la Muzeul Național — Praga (pl. IX, 12).

În afara emisiunilor din grupele pe care am încercat să le stabilim, mai putem aminti aici și două monede divizionare (2,9 și 2,3 g) descoperite la Sighet. Ele au pe av. un cap uman spre dr. mult stilizat, iar pe rv. în locul calului și al călărețului, apare numai o pasăre în profil spre st.²⁰⁴ Nu putem ști în ce măsură aceste piese se leagă sau nu direct de tetradrahme. Ele au totuși un stil aparte și nu este exclusă venirea lor în această parte nordică a Daciei.

Din datele generale prezentate de noi asupra imitațiilor cu pasăre pe revers reiese că între primele trei grupe există o anumită legătură stilistică, care ne determină să le considerăm strîns înrudite ca tip general. Grupa ultimă și monedele adiacente acesteia pe care le-am menționat în ultima parte a paragrafului respectiv, aparțin după noi altor tipuri stilistice, mai ales cînd este vorba de aversul lor, complet diferit. Oarecare influență poate fi constatată doar în privința unor amănunte de pe revers, pe care le-am menționat la timpul și locul cuvenit. Acesta a fost și motivul pentru care n-am stăruit mai mult asupra ultimei grupe, cu atît mai mult cu cît emisiunile respective nu formează încă serii ca celelalte tipuri.

Ceea ce însă se desprinde, am putea spune ca o concluzie generală, este faptul că toate aceste monede ne sint cunoscute prin descoperiri care indică o răspîndire a lor în nordul Transilvaniei, în Banat și în estul R. P. Ungare (fig. 6). Din acest punct de vedere, între

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 84–85 (fig. 340).

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 84 (fig. 341).

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 85; cf. și *Catalogul Cahn*, 49, 71.

²⁰⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 85

²⁰¹ *Ibidem* (fig. 342).

²⁰² *Ibidem* (fig. 344).

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 89 (fig. 374); cf. și E. Fiala, *Windsch-Grätz*, 2 859.

toate grupele de mai sus nu există decît mici deosebiri. Doar prima serie, care ne apare ca fiind cea mai însemnată este documentată și la sud de Carpați în partea de nord a Olteniei. În cuprinsul zonei mai sus conturate vor trebui căutate pe viitor și identificate centrele unde au fost emise aceste monede.

Asupra datării nu dispunem de argumente deosebite în afară de cel stilistic. Ar fi de luat totuși în considerație descoperirea monedelor din prima grupă în cuprinsul tezaurului de la Jiblea, unde se remarcă prezența unor serii de emisiuni din jurul anului 200 î.e.n. Luînd în considerație ambele argumente, fără a pierde din vedere nici un moment, ansamblul imitațiilor din Dacia, credem că nu greșim atunci cînd datăm tipul monetar cu «călărețul cu pasăre» la începutul secolului al II-lea î.e.n. Monedele din grupa c pot fi coborîte pînă către mijlocul secolului respectiv, ele fiind continuarea în timp și stilistică, desigur, a celor din prima grupă.

În privința caracterului etnic al acestor emisiuni situația se prezintă ceva mai limpede. Am văzut, de exemplu, că monede de tipul cu pasăre sînt caracteristice nu numai zonei de nord-vest a Daciei, ci și celei pannonice, acolo unde prezența celților este destul de bine și clar dovedită. În același timp, stilul și pasărea de pe monede ne îndreaptă către lumea celtică de la vest de Tisa și de la Dunărea de mijloc²⁰⁵. Toate acestea ne îndreptătesc, socotim noi, să includem acest tip de imitații în rîndul emisunilor celtice. Dacă la imitațiile din prima grupă, din care unele ajung pînă în nordul Olteniei, au contribuit și geto-dacii, nu putem ști, dar nici n-am exclude și o astfel de eventualitate.

GRUPA MONEDELOR DE TIP TULGHIEȘ-MIREȘU MARE

Ca și regiunea Banat, partea de nord și nord-vest a Transilvaniei prezintă un anumit specific din punctul de vedere al imitațiilor monetare locale. Monede descoperite în această regiune i-au fost lui K. Pink foarte puțin cunoscute. La data publicării monografiei sale nu se cunoșteau decît puține descoperiri. Ulterior au apărut cîteva tezaure de o deosebită importanță, cu un număr mare și foarte variat de imitații. Ar fi de amintit în această privință tezaurele de la Tulghieș Mireșu Mare²⁰⁶ (jud. Maramureș), «Copăceni»²⁰⁷? Crișeni-Berchieș²⁰⁸ (jud. Cluj) și cel recent descoperit mai spre sud la Șilindia²⁰⁹ (jud. Arad). O caracteristică a acestor tezaure, cu excepția celui de la Crișeni-Berchieș, o constituie varietatea tipurilor din cuprinsul lor. Din acest punct de vedere se aseamănă cu descoperirile din Banat și diferă complet de cele din Muntenia și Oltenia. Este fără îndoială un aspect cu atît mai interesant cu cît între diversele tipuri din cuprinsul aceluiași tezaur, nu se constată, de cele mai multe ori, nici un fel de legătură stilistică. Există categorii de imitații ceva mai îngrijit și bine realizate, alături de piese cu un grad de stilizare mai accentuat. În funcție de

²⁰⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 84—89.

²⁰⁶ D. Popescu, *Le trésor de monnaies «daces» de Tulghies*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—202; o încercare de clasificare a monedelor de tipurile Tulghieș, în care cu greu te poți orienta, aparține I. Winkler, în *AMN*, VI, 1969, p. 88; Kerényi András, *Nagynyíresi barbár tetradramalelet*, în *NemKöz*, XLIII, 1944, p. 9—14.

²⁰⁷ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147 (16); O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657—658; M. Gramatopol,

în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 450—454; rămîne totuși de verificat dacă acest tezaur s-a descoperit la Copăceni sau el a fost adus din Transilvania, unde pare să se fi găsit.

²⁰⁸ Eug. Chirilă, *Der dakische Münzschatz von Crișeni-Berchiș*, în *Dacia*, N. S., 1965, p. 185—200.

²⁰⁹ *Știința*, XXXVII, 7443, 26 august 1967; B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 175, și Eug. Chirilă, și colab., *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972.

stil vom încerca o clasificare a lor, avându-se în vedere principalele descoperiri menționate, care vor da numele multora din tipurile caracteristice acestei regiuni.

Fondul principal de plecare și de cercetare al multor tipuri monetare îl va constitui monedele de la Tulghieș și Mireșu Mare. Numele combinat al celor două localități va fi împrumutat unora dintre tipurile monetare cunoscute pentru prima dată în rindul acestor emisiuni. Înainte de a trece la separarea și descrierea fiecărei categorii în parte, am voi să lămurim în ce măsură la Tulghieș și Mireșu Mare avem de-a face cu două descoperiri sau unul și același tezaur.

Din datele de care dispunem rezultă mai întâi că ambele «tezaur» s-au descoperit în jurul aceleiași date (1939—1940) pe teritoriul comunei Mireșu Mare (jud. Maramureș), Tulghieș fiind un sat al acestei comune. În al doilea rând ni se păstrează indicația că cele două loturi de monede s-au descoperit în condiții similare și anume, cu prilejul săpării unor tranșee²¹⁰. În plus, se spune că tezaurul cuprindea, la data descoperirii, un număr de circa 1 000 monede, care au fost împărțite între diferiți lucrători, indicându-se chiar unele nume și localități unde s-au împrăștiat²¹¹. Chiar dacă cifrele sînt exagerate, ceea ce rămîne sigur este faptul că tezaurul cuprindea cîteva sute de piese. La toate acestea se mai adaugă și împrejurarea că cele două loturi de monede sînt aproape egale ca număr (Tulghieș, 103 imitații Filip al II-lea și o tetradrahmă Alexandru cel Mare (pl. xiv, 10), la București, iar la Mireșu Mare 95 imitații Filip al II-lea și șase tetradrahme Alexandru cel Mare, la Budapesta) și cuprind aceleași tipuri monetare. Atît de o parte, cit și de alta se întîlnesc categorii de imitații identice, uneori și în proporții similare, precum și șapte tetradrahme originale de la Alexandru cel Mare, cu tăieturi pe avers. Deci informațiile de care dispunem, precum și analiza internă a conținutului celor «două descoperiri» ne dau dreptul să considerăm că este vorba de unul și același tezaur, descoperit în 1939, pe teritoriul comunei Mireșu Mare (jud. Maramureș) poate în raza satului Tulghieș. Din acest tezaur, două din cele mai importante loturi au luat calea, unul spre București, celălalt spre Budapesta, ambele fiind publicate separat în cursul aceluiași an. Noi le vom trata în continuare ca una și aceeași descoperire cu un total de 198 imitații Filip al II-lea și 7 tetradrahme Alexandru cel Mare, sub denumirea de *tezaurul Tulghieș-Mireșu Mare*. Atragem atenția că lotul de monede publicat de Kerényi András nu provine de la Nireș (jud. Cluj), cum greșit a fost tratat de I. Winkler²¹², ci sigur de la Mireșu Mare. Dealtfel autorul arată limpede că este vorba de localitatea *Nagygyiresi* din apropiere de Satu Mare²¹³, care nu este alta decît Mireșu Mare, acum în județul Maramureș.

La acest tezaur se mai adaugă parțial, așa cum va reieși din cele ce vom trata în continuare, tezaurul de la Șilindia, dar mai ales cel «zis de la Copăceni». Potrivit unor prime informații aceste monede s-ar fi descoperit pe teritoriul satului Bălteni, com. Copăceni (jud. Vilcea), prin anul 1941. Cîteva monede au ajuns la Cabinetul numismatic al Academiei, Institutului de arheologie, colecțiile particulare M. Bibra, I. Bratu (București) Gh. Petre (Govora), M. Chițuran din Copăceni și alții²¹⁴. Din rindul acestora noi am utilizat mulaje

²¹⁰ D. Popescu, *op. cit.*, p. 201—202 și Kerényi András, *op. cit.*, p. 9.

²¹¹ Kerényi András, *op. cit.*, p. 9.

²¹² I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1—2, 1966, p. 89; a se vedea și recenzia noastră din *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 707.

²¹³ Kerényi András, *op. și loc. cit.*

²¹⁴ Cele dintîi informații le-am căpătat de la B. Mitrea și Oct. Iliescu, ca urmare a unei cercetări făcute la fața locului în 1960. A se vedea și B. Mitrea, în *SCIV*, XII,

1, 1961, p. 147 (16), și Oct. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657—658. Din datele furnizate de Gh. Petre din Govora, care a cules date de la deținătoarea primă a acestor monede, rezultă că soțul acesteia, lucrînd ca ostaș prin părțile de nord-vest ale Transilvaniei, venit în permisie în 1941 a adus acest lot de monede. Informația, deși mai trebuie verificată, ni se pare demnă de luat în considerație, mai ales dacă ținem seama și de tipurile monetare, care sînt specifice numai acestei părți de nord-vest a Daciei. Lotul publicat de M. Gramatopol în *Revista Muzeelor*,

după un număr de 24 monede. Pe lângă imitațiile de tip Filip al II-lea, tezaurul cuprinde și două tetradrahme de la Alexandru cel Mare (pl. xiv, 8–9), una dintre ele cu o tăietură completă. Cercetări ulterioare, întreprinse de Gh. Petre din Govora, vin să dovedească cu suficientă certitudine că tezaurul nu s-a găsit la Copăcenii, ci că el provine din Transilvania, fiind adus ulterior la Copăcenii. În sprijinul acestei afirmații vine însuși conținutul tezaurului, care se leagă direct de tipurile monetare din descoperirea de la Tulghieș-Mireșu Mare. Întrucât denumirea de tezaurul sau tipul Copăcenii s-a răspândit în literatura numismatică vom continua să o menținem deocamdată, dar numai cu sens convențional, deoarece și convingerea noastră este că acest grup de monede provine dintr-un tezaur mai mare descoperit în Transilvania.

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu scut și porc mistreț

În cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare ²¹⁵, se află două monede și încă una în cel de la Șilindia ²¹⁶, care, la un loc, alcătuiesc un tip monetar, cunoscut pentru prima oară o dată cu descoperirea acestor depozite. Pe avers apare capul lui Zeus, cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dr. Cununa este alcătuită din trei șiruri de grupe de linii înmănușiate în formă ovală și dispuse cu unul din capete în sus; barba are de data aceasta grupe de fire, destul de fine, grupate în semi-ovale, iar mustața în formă de S culcat; părul, deasupra cununii, coboară din creștet în grupe de linii subțiri, ușor arcuite; deasupra frunții și pe ceafă se văd bucle, redată prin linii spiralice sau semicercuri. Nasul este lung, iar buzele marcate prin două globule. Linia gîtului se evidențiază printr-o dungă în relief, ușor arcuită; împrejur, cerc perlat.

Pe revers, călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul poartă pe cap petasos și ține în mina dreaptă un scut oval. Calul are botul întredeschis, coama din liniuțe scurte și deasupra ochiului o prelungire ca un cozoroc de șapcă; are piciorul drept din față îndoit și mult ridicat. Pe capul călărețului, în profil spre dr., șade, sprijinindu-se cu picioarele pe petasos, un porc mistreț; are coada și ritul prelungite. În spatele călărețului, un scut oval, împărțit printr-o cruce în patru părți, împrejur, cerc perlat (pl. X, 1).

Cele trei monede care aparțin acestui tip sînt bătute, două cu aceeași ștanță, fiind identice. Ele cîntăresc 13,27 și respectiv 13,64 g și au diam. de 25 mm. Deci ele sînt emisiuni cu valoare de tetradrahme, fiind emise prin batere, din argint cu un titlu foarte ridicat.

Ceea ce este caracteristic și merită să fie subliniat la acest tip monetar este prezența pe avers a porcului mistreț. Este pentru prima oară cînd pe imitații din Dacia și zona est-celtică în general, apare un asemenea simbol. El apare în schimb pe unele emisiuni locale din Gallia și după cum se știe, reprezintă unul din elementele care este adesea reprezentat în arta celtică ²¹⁷. Tot tipic rămîne pentru aceleași monede și scutul de care am vorbit, ca și finețea trăsăturilor de pe avers. La nici una din categoriile de imitații din Dacia nu se constată preocuparea gravorului de a înfățișa capul uman de pe avers cu atîtea amănunte de stil, obținute prin grupe de linii foarte fine.

După toate aparențele monedele de acest fel par să fi fost emise în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n.

5, 1969, p. 450–454, reprezintă, după cum am încercat să demonstrăm în *SCN*, V, 1971, p. 247–249, foarte probabil falsuri moderne, realizate însă după originale.

²¹⁵ D. Popescu, *op. cit.*, p. 212–213 (fig. 38); Kerényi András, *op. cit.*, p. 11 (nr. 47, pl. V, 1).

²¹⁶ M. Rusu, în *BerRGK*, 1971, p. 284 (pl. 184, 2).

²¹⁷ J. B. Colbert de Beaulieu, *Le type du lion et du sanglier superposés*, în *OGAM*, VII, 1955, p. 227–9; Pierre-Carlo Vian, *Monnaies gauloises inédites ou peu connues*, în *OGAM*, VII, 41, 1955, p. 328 (nr. 10–1); André Varagnac, Gabrielle Fabre, M. Mainjonet, *L'art Gaulois*, Paris, 1956 (fig. 47–48).

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare—cu siglele Λ, Π și V

a. Monedele care fac parte din acest tip au pe avers capul lui Zeus în profil spre dr. Cununa este redată din trei rânduri de frunze deasupra frunții și numai două în continuare spre spate. Frunzele au formă ovală, cu virfurile ascuțite și o linie dreaptă mediană. Barba este redată din trei șiruri de proeminențe, ovale neregulate, iar mustața dintr-un S culcat. Părul coboară din creștet pînă deasupra cununii în grupe de cîte trei linii, jumătate înclinate spre dr., jumătate spre st. Pe ceafă el apare în plete duble cu capetele ondulate. La virful nasului se văd două globule, iar gîtul este scos clar în relief și subliniat printr-o linie ușor arcuită. De ureche pare să fie atârnat un cercel simplu de formă inelară. Ochiul dă impresia că este încadrat într-un triunghi.

Pe revers ele redau un călăreț cu calul galopînd ușor spre st. Călărețul este fără picioare, cu mîna dreaptă întinsă către coama calului, iar cu cea stîngă, de formă unghiulară, se sprijină pe spatele calului. Capul este la unele exemplare cu părul zburlit. Calul are picioarele cu copitele triunghiulare și cu pînteni, cel din dr. din față ridicat, cu capul în formă de liră cu o prelungire la ureche, ochiul dintr-o globulă și coama dintr-un șir de perle; coada este lungă și stufoasă. În cîmpul din st. sus, în spatele călărețului sigla Λ. Sub cal, o linie orizontală cu capetele și mijlocul marcate cu cîte o globulă (pl. X, 2—5). Deși toate monedele par să fi fost bătute cu aceeași ștanță, pentru revers se poate remarca un număr de patru variante: călărețul cu părul zburlit (pl. X, 2); călăreț fără păr (pl. X, 3—5); calul cu botul foarte apropiat de piciorul din față ridicat (pl. X, 4); cal cu coada îngroșată jos și cu capul ridicat (pl. X, 3).

Tipul monetar de față este reprezentat printr-un număr de 68 piese, toate emisiuni de argint cu valoare de tetradrahme; cinci provin din lotul Tulghieș ²¹⁸ (12,98; 13,53; 13,58; 13,61 și 14,20 g; 23—25 mm), două din lotul Mireșu Mare ²¹⁹ (13,13; 13,25 g), 1 AR de la «Copăceni», 13,60 g și 60 piese din tezaurul de la Șilindia ²²⁰.

b. Monedă similară cu cele din grupa precedentă a, dar în locul siglei Λ apare sigla Π. Piesa aparține tezaurului de la Tulghieș (pl. X, 6).

c. Imitațiile care au pe revers sigla V, redau pe avers un cap uman asemănător cu cel de pe imitațiile precedente cu sigla Λ. Părul este tratat în aceeași manieră, cu deosebirea că pletele de pe ceafă au mai puține undulații. Cununa are de asemenea aceeași formă, numai că frunzele au o formă ovală mai bombată, în mijloc cu o liniuță scurtă. Barba este simplificată, fiind redată din două șiruri de ovale. Nasul este mai mic și mai ascuțit, iar inelul de sub ureche lipsește; împrejur cerc perlat. Este clar că între cele două tipuri există o legătură stilistică și dacă nu se poate vorbi de două serii, sigur capul de pe monedele din prima categorie a servit de model emisiunilor din această categorie.

Reversul este ceva mai deosebit și nu mai are asemănare evidentă cu cel al monedelor de tipul descris imediat mai sus, ca în cazul aversului. Întîlnim și aici călăreț cu calul în galop spre st. Călărețul are capul ușor prelung, conturul trupului reliefat, partea dinapoi cu o linie curbă, fără miini și cu laba piciorului ovală. Calul are piciorul drept din față și cel stîng din spate ridicate, coama perlată, capul ținut în sus, urme de la friu și coada dintr-o linie ondulantă. Copitele și genunchii din globule, iar ochiul de forma unui disc. Sub cal o linie orizontală perlată. În cîmpul de sus din st., sigla V. Împrejur, cerc perlat (pl. X, 7—8).

După revers se constată existența a două variante: călăreț cu capul asemănător celui de pasăre (pl. X, 7—8); călăreț cu gîtul lung și aplecat în față, iar V cu brațele inegale (vezi *NumKöz*, 1944, pl. VI, 8).

Monede de acest tip, înainte de descoperirea tezaurului despre care am vorbit, nu s-a cunoscut decît o singură piesă publicată de Dessewffy (13 g; 24 mm), cu indicația că s-ar fi descoperit în fostul județ Caraș ²²¹. La aceasta se adaugă două monede din lotul Tulghieș ²²² (13,10; 13,20, 24 mm), alte patru din lotul Mireșu Mare ²²³ (12,73; 13,39; 13,54; 13,54 g) și 1 AR cu prov. nec., *Sylloge*, New York, I, 1961, Macedonia, 133 (13,55). Deci în total tipul cu sigla V este reprezentat deocamdată printr-un număr de opt exemplare. Toate sînt monede de argint cu valoare de tetradrahme.

²¹⁸ D. Popescu, *op. cit.*, p. 27—28 (fig. 14—18).

²¹⁹ Kerényi András, *op. cit.*, p. 13 (nr. 69—70, pl. VI, 9—10).

²²⁰ Informație de la Eug. Chirilă, și *op. cit.*

p. 44 — 47.

²²¹ M. Dessewffy, p. 16, nr. 312.

²²² D. Popescu, *op. cit.*, p. 206—7 (fig. 12—13).

²²³ Kerényi András, *op. cit.*, p. 12—13 (pl. VI, 5—8).

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu leu și sigla II

Pe aversul monedelor din această categorie apare același cap uman, în profil spre dr., asemănător celui de pe emisiunile tipului precedent cu sigla V, dar mai stilizat. Părul din partea de sus a capului este redat doar prin câteva linii simple, iar cel de pe spate, este îndoit în şuvițe, de la ureche către ceafă. Cununa este alcătuită de asemenea din trei rinduri de frunze, fiecare rind redus la un număr doar de trei frunze, toate de formă ovală, mai bombată, uneori neregulată, cu sau fără liniuță la mijloc. Barba formată din două șiruri de proeminențe în formă de E inform, culcat, cu hasele în sus. Globula ochiului pare înconjurată de un romb, iar buzele din două liniuțe apropiate. Împrejur, cerc perlat. Între monede nu se constată deosebiri. S-a folosit pentru toate aceeași ștanță. Se pot distinge doar trei variante ale aversului în funcție de deosebiri foarte mici, ce se pot remarca la pozițiile liniilor părului de deasupra cununii (pl. X, 9–11).

Pe revers, călăreț cu calul la trap spre st. Călărețul este fără miini, cu capul prelungit către spate. Calul este relativ voluminos, cu piciorul dr. din față ridicat. Are copitele oarecum realist înfățișate, coama din perle și linia friului vizibilă pe gîtul calului. Între picioarele st. din față și spate o linie orizontală cu globule la mijloc și capete. În cîmpul din st. sus, un animal, poate un leu, sau un lup care se năpustește asupra călărețului. El se sprijină cu picioarele din față de spatele călărețului și are botul îndreptat către capul acestuia. Sub botul calului apare sigla II, culcată spre st. Împrejur, cerc perlat (pl. X, 9–11).

În funcție de poziția siglei, care pare un element mai mobil s-au putut distinge doar două variante ale aceluiași tip de revers.

Și acest tip monetar a fost cunoscut prima oară o dată cu descoperirea tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare. Primul lot cuprinde un număr de 10 asemenea monede ²²⁴ (12,35–13,34 g; 24–26 mm), iar cel de al doilea 17 exemplare ²²⁶ (11,81–13,52). La acestea se mai adaugă încă trei monede din tezaurul de la Șilindia ²²⁶. O piesă asemănătoare dar nu identică este publicată în catalogul De la Tour 9729. Deși capul uman de pe avers pare să fie același, reversul este deosebit. De pildă, în acest caz călărețul merge cu calul în trap spre dr. Calul are altă înfățișare, cu corpul mai suplu, fără linia friului. În spatele călărețului se află un animal, care de data aceasta pare să fie un ciine. Sub botul calului, probabil urme de la sigla II. Am putea considera această piesă ca aparținind aceluiași tip, dar o altă serie.

Cele trei tipuri cu siglele A, V și II, pe revers, care au, după cum am amintit, anumite legături și înrudiri stilistice, mai ales în ce privește aversul, și care pot fi socotite serii ale aceluiași tip de avers, cuprind numai emisiuni din rîndul tetradrahmelor. Majoritatea monedelor cîntăresc între 13 și 14 g și au diam. între 23–25 mm. Cîteva piese cu greutatea sub limita inferioară, între 12,36 și 12,98 g și una singură care depășește limita superioară, cîntărind 14,20 g. În general, se poate vorbi de greutatea cu mici oscilații, care sînt obișnuite și normale la toate celelalte imitații locale din perioada respectivă.

Stilul acestor emisiuni ar îndreptăți, credem, încadrarea lor cronologică în cuprinsul celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n., poate cu o tendință către partea de sfîrșit a secolului respectiv.

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu monogramă de tip Audoleon X

Emisiunile care aparțin acestui tip monetar au pe avers un cap uman stilizat, cu cunună și barbă, în profil spre dr. Are nasul triunghiular, ochiul, o globulă într-un semicerc, cunună din trei șiruri de proeminențe de forme ovale cu linie mediană, dispuse oblic, două șiruri spre dr. și unul spre st. Deasupra frunții o linie în zigzag. Părul de deasupra cununii este redat din grupe mici de linii, iar pe ceafă din combinații de unghiuri și triunghiuri. Barba

²²⁴ D. Popescu, *op. cit.*, p. 209–210 (fig. 20–29). pl. VII, 4–8).

²²⁵ Kerényi András, *op. cit.*, p. 13–14 (nr. 79–95,

²²⁶ Informație de la Eug. Chirilă.

este alcătuită din grupe de câte trei linii unite în unghiuri ascuțite, iar mustața în formă de S culcat spre st. Buzele sînt marcate prin două globule. Împrejur cerc perlat.

Pe revers, călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul este fără picioare, cu o mină ridicată în semn de salut, iar cu cealaltă sprijinindu-se de crupa calului; capul rotund și nasul dintr-o globulă. Calul este suplu, cu botul din două linii paralele cu deschidere jos și cu capetele globulare; ochiul circular, coama dintr-un șir de globule, jumătatea superioară a picioarelor din linii duble, cu ambele picioare din față ridicate. Sub cal apare un semn în formă de X cu capetele globulare și cu câte o globulă între haste. Împrejur, cerc perlat (pl. X, 12–15).

Monede de acest tip au fost descoperite în tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, un număr de opt piese în lotul Tulghieș²²⁷ (12,60–14,25 g; 22–25 mm) și încă două în lotul Mireșu Mare²²⁸ (11,9; 13,29 g). Toate aceste piese, atît în ceea ce privește aversul, cit și reversul, sînt identice, ele fiind emise cu aceeași ștanță. Între unele piese se pot face totuși unele mici deosebiri, dar care nu indică decît variante de același tip. Aceste mici diferențe se referă mai ales la poziția și dimensiunile simbolului de pe revers, care nu întotdeauna sînt aceleași. La descoperirea menționată se mai adaugă 20 monede similare din tezaurul de la Șilindia²²⁹ și patru din cel de la «Copăceni»²³⁰.

Cîteva emisiuni asemănătoare, dar nu identice, care trebuie legate de acest tip prin stilul lor apropiat și cu aceleași caractere generale, sînt cunoscute și publicate de K. Pink. Este vorba mai întîi de un grup de monede găsite, una în nord-vestul Ungariei, la Galishegy (13,82 g; K. Pink, 429); una în împrejurimile localității Győr (fig. 5); altele au locul de descoperire necunoscut: Muzeul Național din Praga 1 AR; Muzeul din Budapesta²³¹, 8 AR (12,70–13,76); De la Tour 9739–42 (13,40–13,85); Dessewffy, 326 (12,91 g) și Cabințul numismatic, Viena (13,20 g), Pink, 430. Capul de pe aversul acestor monede este foarte asemănător cu cel de pe piesele din cele două tezaure amintite. Unele deosebiri se constată în redarea părului, puțin modificată, nasul mai realist și mustața puțin diferită. Acest avers poate fi socotit seria primă din care au evoluat emisiunile din tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare, Șilindia și «Copăceni». De asemenea, apropierea se pot face și în privința reversului. În acest din urmă caz, atît calul cit și călărețul au aceleași trăsături de stil și sînt ceva mai puțin stilizați. În plus, aici apar urme de legendă, sub botul calului o liră sau sigla Ω, iar sub piciorul ridicat, din față, un semn în formă de S unghiular. Sub cal apare același simbol, dar în formă schematic umană, cu brațele ridicate (Pink, 429–430). Desigur și în cazul de față putem spune că aceste monede au servit de model celor din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, fiind considerate prima serie a tipului respectiv.

Tot la K. Pink mai întîlnim menționate și alte monede, care pot fi integrate în cadrul aceluiași tip. Este vorba de două piese, una la Dessewffy 767 (13,8 g, K. Pink, 428) și încă una la Muzeul din Budapesta (13,27 g; K. Pink, 427). Ambele piese prezintă pe avers același cap uman, ceva mai stilizat decît cele două serii menționate mai sus, însă cu aceleași trăsături și elemente stilistice. Reliefurile apar însă aici mai uniformizate, fără multe detalii. Reversul însă este mai deosebit, fără a se depărta de caracterul general al tipului: călărețul merge cu calul, de data aceasta, în galop spre st. El are ambele brațe ridicate. Sub cal apare o ramură, iar în fața lui un cerc și o rozetă din globule.

Aceste monede ar reprezenta, ca stil, cea de-a treia serie, adică și cea din urmă, a tipului denumit de noi Tulghieș-Mireșu Mare, cu monogramă de tip Audoleon X. Fiecare serie are variantele ei, deosebirile dintre ele fiind adesea foarte mici.

După K. Pink tipul monetar asupra căruia am referit face parte din emisiunile monetare din vest, grupa cu *Audoleonmonogrammi* categoria imitațiilor cu cununa de lauri întoarsă²³². Credem că descoperirile de pînă acum nu sînt încă suficiente pentru ca pe baza lor să se poată vorbi sigur de o localizare a centrului lor de emisie și de circulație. Deocamdată, cele mai sigure și cele mai importante rămîn descoperirile de la Tulghieș-Mireșu Mare și Șilindia, ambele situate în vestul și nord-vestul Daciei. Celelalte descoperiri semnalate de K. Pink, care aparțin seriei întîii și a treia, provin din R. P. Ungară. În ceea ce ne privește noi n-am

²²⁷ D. Popescu, *op. cit.*, p. 211–212, fig. 30–37.

²²⁸ Kerényi András, *op. cit.*, p. 11 (nr. 43–44, pl. IV, 14–15).

²²⁹ Eug. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 41–42.

²³⁰ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147 (16); O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657–658.

²³¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 97.

²³² *Ibidem*.

exclde de loc zona de nord-vest a Daciei, ca centru unde să fi fost emise monedele de acest tip, admitînd însă în același timp și existența unor strînse legături cu regiunile învecinate din vest, mai ales cu zona Dunării de mijloc, unde se întîlnesc numeroase serii de monede cu un stil înrudit.

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare — cu liră

Capul uman de pe imitațiile încadrate în acest tip se aseamănă și se leagă stilistic cu cel de pe emisiunile de tipul cu monograma Audoleon X. Și aici el are cununa din trei rinduri de ovale, cu virfurile mai ascuțite, părul pe ceafă cu plete diferit redat, barba din triunghiuri mai prelungi. Bărba și nasul sînt mai proeminente, iar globulele ochiului într-un unghi. Deasupra frunții o linie în val cu puncte în adînciturile valului. Împrejur, cerc perlat.

Reversul prezintă unele particularități; fără să fie însă complet deosebit. De data aceasta apare numai calul singur la trap spre dr. El are botul mai scurt, ochiul dintr-o globulă, coada mai groasă și stufoasă, picioarele din linii duble. Are piciorul st. din față și cel dr. din spate, ridicate. În locul călărețului este redată o liră, asemănătoare unui trepid, cu capetele arcuite în afară și cu trei globule deasupra, o a doua liră asemănătoare, dar inversată, se află sub cal, iar sub botul acestuia o a treia liră, mai mică, asemănătoare literei Ω , culcat cu deschiderea spre dr. Împrejur, cerc perlat (pl. XI 1—2).

Acest tip monetar este reprezentat doar prin cele trei exemplare din lotul Tulghieș²³³ (11,9; 12,31; 12,31 g; 24—25 mm) și alte trei la Cab. num. din Brno. Monedele au legături evidente cu stilul emisiunilor din categoria cu monograma X. Capul uman are aceleași trăsături și elemente de stil, iar calul se apropie de asemenea de cel de pe imitațiile menționate. Ceea ce însă apare aici deosebit este lira, care înlocuiește călărețul și monograma de tip Audoleon X. Modificări se mai remarcă în tratarea cozii și botului, ca și a mișcărilor calului. Probabil aceste emisiuni s-au inspirat, sau au folosit ca model pe cele din categoria precedentă.

Imitații de acest tip nu se mai cunosc. Există însă unele imitații din regiunile Bratislava și Nitra, de tipuri diferite, pe care este redată lira, cu trăsături apropiate, în locul călărețului și sub cal. Atît efigia de pe monedele respective, cit și calul au un stil cu totul diferit²³⁴, care nu îngăduie, sub acest raport, o legătură a lor cu cele din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare. Le-am amintit doar pentru a arăta că lira este comună mai multor tipuri monetare, fără legătură stilistică între ele și că acestea sînt caracteristice mai mult zonei vest-celtice.

Tipul Tulghieș — fără călăreț

O categorie de imitații puțin cunoscută o formează tipul monetar, mai bine documentat în lotul Tulghieș, care se caracterizează prin absența călărețului. Pe avers întîlnim un cap uman cu cunună și barbă, în profil spre dr. Deși s-ar putea vorbi de unele apropieri de stil cu cel de pe emisiunile de tipul cu lira, aici întîlnim totuși trăsături deosebite. Cununa, alcătuită din rinduri de proeminențe ovale, mult alungite, este mult mai lată, încît acoperă complet fruntea. Barba este redusă la cîteva proeminențe semicirculare, iar mustața în S culcat și buzele marcate de cîte o globulă. Ochiul, o globulă, este protejat de un semicerc. Părul este redat sus, din linii scurte, puțin arcuite, în spate și în dreptul urechii din linii lungi curbate. Tot în spate, un S culcat spre st. Deasupra frunții un semn în formă de E întors spre st. Împrejur, cerc perlat.

²³³ D. Popescu, *op. cit.*, p. 214—215, (fig. 44—46).

²³⁴ Eva Kolníková, *Keltské mince s lýrovitým znakom*

na Slovensku, în *Študijné zvesti AÚSAV*, 13, Nitra, 1964, p. 195—206.

Pe revers este redat un cal, care merge la trap spre st. cu piciorul st. din față ridicat. Are picioarele din linii duble și cu globule la încheieturi, coada din trei linii și mult ridicată, iar capul dintr-un oval neregulat, cu o prelungire în formă de triunghi; coama este alcătuită din linii mici, dispuse oblic spre dr. (pl. XI, 3–4). În linii generale calul păstrează ceva din maniera și trăsăturile celui de pe imitațiile cu liră și chiar cu sigla X. Dacă cele trei tipuri de reversuri nu pot fi considerate scrii de același tip, aceasta se datorează doar faptului că există elemente suplimentare foarte deosebite între ele. Sigur însă între toate acestea se poate vorbi de o influență stilistică și de o legătură de timp și de loc, ca și de una etnică.

O efigie foarte asemănătoare se mai întâlnește și pe alte emisiuni, al căror revers diferă însă, fiind mai apropiat de cel al emisiunilor cu monograma X sub cal. Asemenea imitații sînt menționate de K. Pink ca existînd la Cabinetele numismatice din Viena și Budapesta, fără cunoașterea provenienței lor²³⁵. Tipul de la K. Pink. 422, ar putea fi socotit ca model sau prima serie a emisiunilor de care ne ocupăm. Pe lângă o foarte mare asemănare a efigiei se constată și aceeași manieră de redare a capului.

Pînă la descoperirea tezaurului de la Tulgheș nu se cunoștea decît o singură monedă de tipul fără călăreț. Ea se află la Cabinetul numismatic din Viena (13,11 g) și este publicată de K. Pink (421), fără să se indice locul de descoperire, fiind încadrată în categoria imitațiilor din vest, grupa *mit Arabeskenlocke*. Desigur că numismatul amintit face această atribuire în funcție de raporturi stilistice, și nu pe considerente topografice, care lipseau complet la acea dată. Nici acum nu putem vorbi de un număr mare de descoperiri, dar tezaurul de la Tulgheș poate servi ca punct de plecare. Aici s-au găsit cinci monede de acest tip²³⁶ (13,58; 13,80; 14,02; 14,05 și 14,55 g; diam. 23–24 mm). În rîndul lor, în funcție de revers, se pot constata trei variante: cal cu copitele din urmă despicate și cu ovalul capului mai ondulat (pl. XI, 4); cal cu copitele simple și cu ovalul capului mai puțin ondulat (pl. XI, 3) și cel cu piciorul din față puțin ridicat și cu globulele de la picioare mai sus așezate.

Emisiunile monetare aparținînd ultimelor trei tipuri, Tulgheș-Mireșu Mare — cu monograma X, Audoleon — cu liră și fără călăreț, între care am constatat anumite legături de stil, cuprînd imitații înrudite regional, probabil și etnic. Toate acestea sînt emisiuni de argint cu un titlu foarte ridicat, peste 90% și se includ în rîndul tetradrahmelor. Ele au diametre de 23–25 mm și greutatea cuprinse între 12,31 și 14,55 g. Și în cazul de față, cele mai multe cîntăresc între 13 și 14 g. O singură piesă are o greutate mai scăzută, de 11,96 g. O remarcă se cuvine a fi făcută în această privință și anume se constată că emisiunile de tipul cu liră au greutatea mai mici cuprinse între 11,96 și 12,31 g, iar cele de tip fără cal, au greutatea mai mari, care oscilează între 13,58 și 14,55 g. Nici o piesă nu coboară sub 13,50 g.

Tot în legătură cu aceste trei tipuri monetare se mai poate spune că ele sînt deocamdată atestate sigur prin descoperirile de la Tulgheș-Mireșu Mare și de la Șilindia, fiind astfel specifice regiunii de nord-vest a Daciei, cu influențe și legături dinspre vest, respectiv din zona Tisei și a Dunării de Mijloc.

Cît privește datarea, considerăm că aceste imitații au putut fi bătute către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., unele dintre ele chiar și la începutul secolului următor.

Tipul Tulgheș-Mireșu Mare — cu arc

O altă categorie de monede, de asemenea caracteristică tezaurului despre care am vorbit mai sus, o formează imitațiile care au ca semn distinctiv un arc pe revers. Aceste emisiuni prezintă pe avers un cap uman cu cunună și barbă în profil spre dr. Cununa este formată din două șiruri de linii scurte, grupate două cite două și un al treilea din proeminențe ovale, dispuse oblic deasupra frunții. Ultima proeminență este curbată, ca o buclă. Barba este redată din două șiruri de proeminențe, circular neregulate, urechea prelungită spre spate, pîrl deasupra din linii scurte, ochiul cu trei globule sau protejat de o linie unghiulară și buzele marcate cu globule; gîtul subliniat printr-o linie.

Pe revers, cal și călăreț, la trap spre dr. Călărețul ține ramura cu o mână, iar cu cealaltă se sprijină de spatele calului; capul este circular. Calul are piciorul st. din față și cel dr. din spate, ridicate, coada ridicată, urechea proeminentă, coama dintr-o linie perlată și picioarele îngroșate. Deasupra se văd urme din legendă IAI, sub cal sigla C, sub bot un cerc, iar sub piciorul ridicat, un arc în poziție oblică. Dedesubt o linie orizontală din globule și împrejur cerc perlat (pl. XI, 5–6).

Pentru avers se pot distinge două variante: *a.* cu părul de la spate în plete buclate și cu ochiul din trei globule (pl. XI, 5); *b.* cu părul întors spre ceafă, barba mai stufoasă, ochiul protejat de o linie în unghi (pl. XI, 6).

Pentru revers au fost identificate trei variante: *a.* călăreț cu ramură; *b.* călăreț fără ramură și *c.* cu inscripția deosebită și fără sigla C.

Imitații de tipul cu arc se cunosc până acum relativ puține exemplare. O monedă este publicată în catalogul De la Tour (9716); K. Pink (fig. 73) menționează două piese în Cabinetul numismatic din Viena, cu proveniența din Banat ²³⁷ (13,50; 13,67 g) și încă un număr de trei monede în Muzeul din Budapesta (13,06; 13,33; 13,33 g) cu locul de descoperire necunoscut ²³⁸; 1 AR la Muzeul național din Praga. La acestea se adaugă cele patru piese din lotul Tulghieș ²³⁹ (12,70; 12,82; 13,17; 13,22 g; diam. 22–24 mm), două din lotul Mireșu Mare ²⁴⁰ (12,72; 13,04 g) și 12 piese din tezaurul de la Șilindia ²⁴¹.

Pe considerente de ordin stilistic K. Pink a inclus aceste emisiuni în rindul monedelor din regiunea Banat, grupa *mit Bogen unterm Pferd* ²⁴². Într-adevăr, între aceste imitații și cele de tipul denumit de noi *Ramna A – Tulghieș*, există evidente legături de stil. Maniera de a reda părul și barba capului uman de pe avers, ca și calul cu cerul de sub botul său, în parte și călărețul cu ramură, este destul de apropiată pentru ambele tipuri monetare. Pe lângă considerentul stilistic, K. Pink avea în vedere desigur și descoperirea celor două piese din regiunea Banat, fără cunoașterea exactă a locului lor de descoperire. Monedele din tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare și Șilindia, aduc însă precizii topografice importante. Ele rămân deocamdată singurele descoperiri sigure. Fără a neglija argumentele stilistice, pentru fixarea centrului de emisie a acestor monede, credem că mai întâi trebuie avută în vedere regiunea de nord-est a Transilvaniei și cea a Banatului de nord. Să nu uităm că înseși monede de tipul *Ramna A – Tulghieș* sînt prezentate, în aceeași proporție, în fiecare din cele două tezaure la care ne-am referit și ele apar deocamdată, cel puțin din punctul de vedere al circulației lor, comune ambelor regiuni.

Tipul Tulghieș-Criciova — cu rozetă și contramarcă

Imitațiile pe care le-am integrat în cuprinsul acestui tip monetar au multe legături de stil cu cele de tipul cu arc. Capul uman de pe avers este ceva mai stilizat. Cununa alcătuită din trei șiruri de proeminențe, cu forme neregulate, dispuse două paralele, iar cele de jos oblic. Părul de pe ceafă din linii îndreptate spre st. și barba din proeminențe ovale ascuțite. Pe revers, călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul este fără miini și picioare, capul globular. Calul are piciorul st. din față ridicat, coada scurtă, copitele globulare și coama perlată; sub botul lui o rozetă, iar pe pieptul lui o contramarcă, asemănătoare unei labe de picior uman sau unei palme (pl. XI, 7–9).

Se remarcă și aici prezența mai multor variante: *a* monedele din tezaurul de la Tulghieș au același avers, descris mai sus, și ele constituite prima și principală variantă; *b* nasul mai mare, barba cu relief aproape general, buzele din două globule (Dessewffy 519); *c* cununa din linii scurte paralele și bărbia mult redusă.

²³⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 47.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 203–204 (fig. 3–6).

²⁴⁰ Kerényi András, *op. cit.*, p. 12 (nr. 63–4, pl. VI,

3–4).

²⁴¹ Eug. Chirilă și colab., *Der Münzhort von Șilindia*,

p. 20

²⁴² K. Pink, *op. și loc. cit.*

Pentru revers variantele sînt mai numeroase. *a.* călăreț fără brațe și rozeta din patru globule de aceeași mărime și copitele calului alungite (pl. XI, 7); *b.* călăreț cu un semicerc în jurul capului, copitele calului sferice și coama perlata; *c.* călăreț aplecat pe spate cu capul prelung, calul cu copitele ascuțite și rozeta din globule mici; *d.* capul călărețului oval, calul ceva mai voluminos, coada scurtă și globulă în locul rozetei; *e.* capul călărețului prelungit mult spre spate, miinile și picioarele vizibile și sub botul calului un semn neidentificabil (*NumKöz*, 1944, V, 12); *f.* semn diferit sub botul calului și urme de legendă inapoia călărețului.

Și tipul de față este reprezentat printr-un număr relativ mic de piese. Două monede, publicate de Dessewffy provin din tezaurul de la Criciova ²⁴³ (12,31; 12,61 g). K. Pink mai menționează o piesă la Muzeul din Budapesta (12,20 g) fără să i se cunoască proveniența ²⁴⁴.

Tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare cuprinde cele mai multe monede de acest tip adică un număr de opt piese, cinci din lotul Tulghieș ²⁴⁵ (11,90–13,55 g; 23–24 mm), iar trei exemplare din lotul Mireșu Mare ²⁴⁶ (13,12; 13,17; 13,57 g). Două din monedele din acest tezaur sînt identice cu o piesă din monedele de la Criciova (Dessewffy 1236). Acesta este un indiciu că toate monedele menționate aici provin din același atelier și că descoperirile semnalate marchează, fie și cu aproximație, zona lor de circulație. La acestea se mai adaugă încă o monedă de la «Căpăceni» ²⁴⁷

În clasificarea lui K. Pink aceste emisiuni sînt trecute de asemenea printre imitațiile din regiunea Banat, grupa *mit verschmierter Technik* ²⁴⁸. Baza o constituiau la acea dată două monede de la Criciova, ca și unele asemănări de stil cu alte emisiuni din Banat. Desigur că descoperirile de la Tulghieș-Mireșu Mare, unde sînt nu mai puțin de opt exemplare, ne îndreaptă mai mult atenția spre partea de nord-vest a Transilvaniei, unde eventual ar fi putut să fie bătute aceste monede. Ele se leagă ca stil, așa cum am mai spus, de emisiunile de tip Tulghieș cu arc, din care par să derive. Ele ar putea să fie considerate, dacă nu o serie a monedelor cu arc, sigur o creație realizată sub influența acestora.

Printre caracteristicile acestui tip monetar, se numără, printre altele, și contramărcile. Toate monedele au cîte o contramarcă pe revers, toate de același tip, plasate pe corpul calului, deasupra piciorului din față. Tipul de contramarcă se aseamănă cu o labă sau cu o palmă umană, prevăzută la capătul din stînga, cu un mic cerc. Deși contramărcile nu sînt absolut exacte, ele au aceleași caractere generale. Este totuși curios, că ele sînt aplicate în același loc și aproape în aceeași poziție. De aici s-ar putea deduce că aceste contramărci existau săpate pe ștanță și se imprimau odată cu reprezentarea reversului. Observații mai atente lasă însă să se vadă că între contramărci există unele mici diferențe, că aceleași contramărci, absolut identice, figurează pe reversuri cu variante diferite și că nu întotdeauna poziția lor este absolut exactă pe toate exemplarele. Constatările acestea ne dau dreptul să afirmăm că contramarcă nu se afla săpată pe ștanță și că ea exista separat, aplicîndu-se poate chiar imediat după ce pastilei monetare i s-au imprimat reprezentările de pe avers și revers. Contramarcă era probabil semnul șefului de trib, prin care se autentifica moneda și căpăta drepturi depline. K. Pink vede în această serie de contramărci aplicate în același loc numai un motiv decorativ ²⁴⁹. Fără a exclude părerea lui K. Pink, am vedea și aici în primul rînd un semn distinctiv al autorității tribale și numai după aceea i-am acorda un rol decorativ.

Ultimele două tipuri la care ne-am referit, cel cu arc și cel cu rozetă și contramarcă, a căror înrudire stilistică și regională nu poate fi pusă la îndoială, cuprind numai emisiuni de argint cu un titlu destul de ridicat. După modul și greutate toate monedele se înscriu în rîndul tetradrahmelor. Ele au diametre între 22–25 mm și greutate cuprinse între 12,20

²⁴³ M. Dessewffy, fig. 519 și 1 236.

²⁴⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 45.

²⁴⁵ D. Popescu, *op. cit.*, p. 213–214 (fig. 39–43).

²⁴⁶ Kerényi András, *op. cit.*, p. 9 și 12 (nr. 4, 56–7, pl. II, 4 și V, 11–12).

²⁴⁷ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147(16); O. Ilicscu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657–658.

²⁴⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 45.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 39.

și 13,65 g. Cele mai multe, și în cazul de față, cântăresc între 13 și 13,65 g și numai câteva coboară sub această greutate. O singură piesă ajunge să cântărească 11,90 g. După cum se poate vedea la aceste două tipuri greutatea medie este ceva mai scăzută decît la tipurile precedente, apropiindu-se de 13 g.

În ceea ce privește datarea, și aceste emisiuni se plasează, după toate probabilitățile, în jurul anului 200 î.e.n., cele de tipul cu contramarcă aparținînd începutului secolului al II-lea î.e.n.

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare-Criciova

Am ales această denumire triplă, puțin cam greoaie, deoarece, pe de o parte, monedele de acest tip figurează în cele două tezaure, iar pe de altă parte, piesele respective nu au un anumit semn distinctiv, care să poată figura în titlu, ca și la celelalte tipuri pe care le-am descris mai sus.

Capul uman, tot în profil spre dr., cu cunună și barbă, apare aici și mai schematizat. Cunună este redată din trei șiruri de proeminențe ovale, ascuțite la capete, așezate oblic, două spre dr. și unul spre st.; părul deasupra, din linii drepte, iar pe ceafă din linii ușor arcuite. Barba din proeminențe mici, informe, la vârful nasului două globule, buzele tot din două globule; împrejur, cerc perlat.

Pe revers, cal și călăreț la trap spre dr. Călărețul este mult simplificat, cu capul globular, cu miinile și picioarele vizibile. Calul, de asemenea cu stilizare accentuată, ține piciorul st. din față ridicat. Are picioarele groase cu copitele globulare, capul mare, cu patru proeminențe-crestături la partea de sus și botul gros. În cîmp st. sus, urme de legendă AII, iar împrejur, cerc perlat (pl. XI, 10–12).

Deși dispunem de un număr nu tocmai mare de monede, există și aici câteva variante. Mai întîi pentru avers o variantă redă barba mai puțin compactă și părul de pe ceafă din linii ondulate (pl. XI, 10); cca de-a doua variantă are barba cu relief mai compact și părul cu liniile altfel dispuse (*NumKöz*, pl. VI, 2); o a treia variantă are cunună altfel combinată și părul de deasupra din combinații de linii. Pentru revers se remarcă următoarele variante: *a* cu mai multe urme de legendă (IIAIII) și capul călărețului mic (Pink, 53) (pl. XI, 10); *b* cu câteva urme din legendă (AII) și capul călărețului mare cu prelungire spre spate (pl. XI, 11–12).

În clasificarea lui K. Pink, și aceste monede sînt considerate emisiuni caracteristice regiunii Banat, fiind integrate în grupa *mit verschmierter Technik* în cadrul diferitelor tipuri monetare din tezaurul de la Criciova²⁵⁰. Numismatul amintit cunoștea la data publicării monografiei sale doar două monede din depozitul de la Criciova, publicate de Dessewffy, 516 și 811 (13,25; 12,85 g) și încă o piesă la Cabinetul numismatic din Viena²⁵¹ (12,91 g). La acestea se adaugă patru monede din lotul Tulghieș²⁵² (12,61–13,58 g; 23–25 mm), încă cinci exemplare din lotul Mireșu Mare²⁵³ (12,41–13,10 g) și încă 12 exemplare din tezaurul de la Șilindia. Alte descoperiri nu se păstrează. Din cele cunoscute și menționate aici de noi, rezultă că cele mai însemnate provin din vestul și nord-vestul Daciei, unde va trebui căutat probabil și centrul lor de emisie.

În privința stilului acestor emisiuni nu putem stabili legături directe și evidente cu celelalte tipuri monetare cunoscute pînă acum. Totuși nu se poate spune că ele sînt într-un tot deosebite. În linii generale se pot stabili unele legături stilistice cu emisiunile de tip Tulghieș-Mireșu Mare cu arc și cele cu rozetă și contramarcă. Astfel de apropieri le putem constata atît în ceea ce privește tratarea capului uman de pe avers, cit și redarea calului de pe revers. Deși mai stilizat și cu modificări de amănunt, calul pare să derive din reversul monedelor de tipul Tulghieș cu arc. În această situație se poate presupune că emisiunile

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 45.

²⁵¹ *Ibidem*.

²⁵² D. Popescu, *op. cit.*, p. 205 (fig. 7–10).

²⁵³ Kerényi András, *op. cit.*, p. 12 (nr. 58–62, pl. V, 13–15 și VI, 1–2).

la care ne referim nu sînt izolate ca manifestare artistică de monedele caracteristice zonei de vest și nord-vest a Daciei și că ele nu sînt străine de influența stilistică a emisiunilor de tip Tulghieș cu arc și cu contramarcă.

Toate monedele din această categorie sînt emisuni de argint din rindul tetradrahmelor. Greutatea lor este ceva mai scăzută fiind cuprinsă între 12,41 și 13,58 g. Mai mult de jumătate din ele coboară sub 13 g, ceea ce indică o scădere a ponderii lor în raport cu celelalte emisiuni la care ne-am referit. Este de remarcat și în cazul de față faptul că scăderea greutateii coincide cu gradul de stilizare al monedelor. După toate probabilitățile aceste monede au fost emise pe la începutul secolului al II-lea î.e.n.

Tipul Tulghieș-Criciova — cu cap uman imberb și ramură sub cal

Monedele incluse în această categorie prezintă ca principală caracteristică pe avers, un cap uman fără barbă, în profil spre dr., cu înfățișare tină, mult asemănător capului lui Apollon. El are cunună de lauri din trei șiruri de proeminente ovale alungite, dispuse oblic, două deasupra frunții, înclinate spre st., și al treilea deasupra, cu înclinație spre dr. Părul de deasupra cununii coboară din creștet, radiat, iar pe ceafă în plete cu ondulații. Bărba este relativ proeminentă și buzele din cite o globulă.

Pe revers, cal și călăreț, la trap spre dr. Călărețul stilizat are capul ușor oval și brațul drept arcuit. Calul ține piciorul st. din față și cel dr. din spate ridicate, coada în sus, coama dintr-un șir de perle. Picioarele din față îngroșate, copitele globulare. Sub cal o ramură, iar pe pieptul lui o contramarcă circulară. Împrejur, cerc perlat; linia de sub cal, din perle (pl. XIII, 2—3).

Pentru avers se constată două variante: *a.* cu părul redat deasupra cununii prin mai multe linii (Pink, 58); *b.* cu părul de pe spate mai prelung și ondulat către dr. (pl. XIII, 3—4). În privința reversului nu am reușit să sesizăm nici un fel de deosebire, toate piesele cunoscute fiind emise cu aceeași ștanță, nemodificată. Există totuși unele deosebiri, dar nu de stil. Ele se referă la locul pe care-l ocupă contramărcile, care nu este întotdeauna același. De pildă, pe unele piese ea este plasată la partea de jos a gîtului calului (pl. XIII, 2), pe altele pe pieptul acestuia, imediat deasupra piciorului drept, atingînd cu marginea ei și piciorul călărețului (pl. XIII, 3). Niciodată ea nu ocupă exact același loc. Aceasta este o dovadă sigură că respectivele contramărci au fost aplicate după baterea monedelor. Ele nu lipsesc însă de pe nici o monedă de acest tip. Toate sînt circulare și au fost aplicate numai pe gît și pieptul calului. Același tip de contramarcă și folosirea unui anumit loc pentru aplicarea ei înseamnă că aceste semne aveau mai mult decît un simplu rol decorativ. Semnificația lor principală credem că trebuie căutată în sensul pe care l-a acordat emisiunilor respective autoritatea tribală emitentă.

Nu se cunoaște un număr prea mare de monede de acest tip. Două monede sînt semnalate în cuprinsul tezaurului de la Criciova; una se află la Cabinetul numismatic din Viena²⁵⁴ (12,94 g, Pink, 58) și alta publicată de Dessewffy²⁵⁵ (11,87 g). Ambele monede au cite o tăietură pe avers. Alte patru piese s-au găsit în cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare²⁵⁶ (12,57—12,83 g). Un exemplar similar a apărut în cuprinsul «tezaurului de la Copăceni»²⁵⁷ (jud. Vilcea). Toate monedele sînt emisuni de argint cu valoare de tetradrahme. Ele au greutatea relativ scăzută cuprinse între 12,57 și 12,94 g.

O singură piesă coboară sub limita inferioară, cîntărind 11,87 g, și nici una nu urcă peste 13 g.

La K. Pink aceste emisiuni sînt descrise printre emisiunile din regiunea Banat, în grupa *fără barbă*²⁵⁸, alături de celelalte tipuri din tezaurul de la Criciova. Ținînd seama și de monedele din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare urmează să includem și partea de nord-

²⁵⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 46.

²⁵⁵ M. Dessewffy, 520.

²⁵⁶ D. Popescu, *op. cit.*, p. 217 (fig. 55—6); Kerényi András, *op. cit.*, p. 12 (nr. 49—50, pl. V, 4—5).

²⁵⁷ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147; O. Iliescu în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657—658.

²⁵⁸ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

vest a Daciei în cadrul limitelor ariei de răspîndire a acestor monede și chiar a zonei unde va trebui căutat și fixat centrul lor de emitere.

Cronologic, aceste emisiuni par să dateze din jurul anului 200, poate începutul secolului al II-lea î.e.n.

Tipul « cu cifre romane »

Printre monedele descoperite în părțile de vest și nord-vest ale fostei Dacii, există unele emisiuni care au pe revers urme din legendă, păstrate sub forma cifrelor romane. Întrucît pînă acum ele nu sînt caracteristice unei anumite descoperiri am căutat să păstrăm denumirea dată de K. Pink²⁵⁹, care este legată de o anumită caracteristică a acestor emisiuni. Trebuie să adăugăm că monedele din această categorie au stiluri relativ diferite, gruparea lor fiind făcută doar pe baza prezenței semnelor similare cifrelor romane. De aceea în cazul de față putem vorbi de grupe diferite, pe care le vom descrie ca atare.

A. Grupa cu cap uman cu barbă (Zeus)

În prima grupă se înscriu monedele care au pe avers un cap uman cu barbă și cunună, în profil spre dr. Cununa este redată prin două șiruri de proeminențe paralele. Părul este alcătuit din grupe de cite trei linii paralele așezate în poziție orizontală sau oblică; pe ceafă se prelungesc plete cu capetele arcuite, unele spre dr., altele spre st. Barba este o combinație de linii ușor arcuite; buzele din două globule și la virful nasului alte două globule. Deasupra frunții o bandă în relief. Împrejur, cerc perlat (pl. XII, 1—10). Pe revers apare călărețul cu calul la trap spre st. Călărețul este fără miini și fără picioare; în locul uneia din miini apare ramura. Calul are piciorul dr. din față ridicat, coada groasă, copitele realist redade, urechea dintr-o globulă și coama perlata. În spatele călărețului numărul roman III, sub cal o ramură, sub piciorul din față un cerc, iar sub bot litera II. Pe pieptul calului o contramarcă, un X înscris într-un cerc (pl. XII, 1—6).

În cadrul acestei grupe se constată prezența mai multor serii, în funcție de stilizare, cit și de prezența sau absența unor amănunte. Ele se înșiră după cum urmează:

a) monede cu un stil mai bun și cu toate elementele suplimentare pe revers, III, ramură cerc și sigla II (*NımKöz*, VI, 11).

b) asemănătoare cu precedentă, dar totul mai stilizat (Pink, 72).

c) pe avers, capul uman mai stilizat, iar pe revers, lipsă cercul de sub piciorul calului (pl. XII, 4—5).

d) capul uman și mai stilizat, poziția calului diferită, ramura mică plasată mai jos, iar sigla II mai spre st. (Forrer, 326).

e) părul și barba diferite, sub botul calului o rozetă, iar inapoia calului o globulă (De la Tour, 9772);

f) părul și barba cu alte trăsături; călărețul are o mină, pe care o ține ridicată, iar în spatele lui cifra IIII (De la Tour, 9774);

g) capul calului diferit, cu botul mai subțire, fără cerc și călărețul fără ramură (Dessewffy 1240);

h) barba capului de pe av. din proeminențe ovale; calul are botul scurt, iar coada mică, ramura de sub cal nu se mai vede, iar cea din față călărețului schematică (pl. XII, 5);

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 47.

i) capul uman foarte mult stilizat, cu reliefuri informe; calul mai mic, cu coada și botul mai lungi, sigla II mai mare și cifra romană neclară (pl. XII, 6);

j) cununa din trei rinduri de proeminente, fără dungă deasupra frunții și părul din linii drepte, care coboară din creștet. Pe revers, călărețul are miini, dar nu mai poartă ramură; lipsește sigla, cercul și ramura de sub cal; calul are altă formă și alte mișcări. Această serie se deosebește total de cele precedente (pl. XII, 7).

Monede din această grupă s-au găsit la: *Șilindia*, monede (seria *a*) cu contramărci, ramură sub cal și III în spatele călărețului (tip. Pink, 72). În plus, pe monede se întâlnesc și tăieturi ²⁶⁰; *Chișineu Criș* ²⁶¹, două piese (12,25; 13, 28 g); Caraș ²⁶² o monedă (13,65 g, seria *j*); Chișineu-Criș, 1 AR (Dessewffy 308); Lugoj ²⁶³ o monedă (12,59 g, seria *g*); Mireșu Mare, ²⁶⁴ o piesă (13, 36 g, seria *a*); o monedă similară, aparținând seriei *a*, cu contramărcă, cerc și II s-a descoperit la Krușovița ²⁶⁵ (R. P. Bulgaria) și se află la Muzeul din Vrața; Ungaria ²⁶⁶, o piesă (11,32 g, seria *d*); proveniență necunoscută; De la Tour, 9772 (seria *e*) și 9774 (seria *f*); Dessewffy, 309 (10,72 g, seria *i*); Cabinetul numismatic Viena, patru piese 12,33 g, seria *b*); șapte în Budapesta ²⁶⁷, 1 AR (11,15 g) publicată în *Katalog 269 — Münzen und Medaillen — Dr. Busso Peus Nachf.*, Frankfurt, 1968 (p. 10, fig. 83). Două monede de același tip cu călăreț spre st. și contramărcă se află la Cabinetul numismatic din Brno. Descoperiri de monede similare mai semnaleză K. Pink în R. F. S. Iugoslavia și R. P. Ungară; în Muzeul din Zagreb, cu indicația că s-au găsit între Sabac și Belgrad; apoi altele din Semlin, Titel (Bács-Bodrog), Neusatz (Bács), Stuhlweissenburg (Székesfehérvár, Fejér) și Kissóc ²⁶⁸ (Szepes). Despre acestea însă nu avem date privind amănuntele de stil și de aceea le-am menționat la sfârșit (fig. 7).

În aceeași grupă ar mai putea fi incluse încă două monede publicate de K. Pink, dar ele se deosebesc destul de mult de cele prezentate de noi mai sus ²⁶⁹. Pe avers ele redau tot un cap uman cu barbă și cunună, spre dr., dar cu alt stil. Fiecare din aceste piese constituie o serie aparte. Pe revers, cal și călăreț spre dr. Pe una din monede călărețul are o mină indoită ca un arc și pe cealaltă o ridică în sus (pl. XII, 9), iar pe ce-a de-a doua ține o ramură (pl. XII, 10). În spatele călărețului apar cifrele III și respectiv II, iar sub cal făclie, la una din piese, iar la cealaltă o stea?; sub botul calului un cerc. Una dintre monede a fost mai întâi publicată de Dessewffy 852 (13,41 g), iar cealaltă se afla în colecția L. Ruzicka. Putem considera aceste monede ca alcătuind o subgrupă, ele fiind alăturate acestor monede pentru a putea fi cuprinse în catalogul nostru, și nu pentru asemănarea lor stilistică. Legătura se poate face doar prin prezența cifrelor de tip roman de pe revers. O piesă asemănătoare, dar cu un stil mai bun, cu reversul ceva mai deosebit și cu cifra III cu un cerc punctat în față este publicată de Forrer (268), cu indicația că provine de la Zagreb. O monedă este menționată în *Sammlung Hollschek*, XIII, Antike, III, Griechen I, Dorotheum-Kunstabteilung, Wien, 1961, p. 10, nr. 168.

B. Grupă cu cap uman fără barbă (*Apollo*)

Așa cum ne indică și titlul, pe aversul monedelor din această grupă apare un cap uman cu înfățișarea tină, fără barbă, cu cunună de lauri, în profil spre dr. Părul este redat prin linii care se unesc în unghiuri ascuțite în creștetul capului, cunune din trei rinduri de frunze, din proeminente ovale, ochiul o globulă între două semicercuri, gîtul marcat de o linie arcuită. Împrejur cerc perlat.

Pe revers, cal și călăreț, la trap spre stînga. Călărețul are capul globular și o singură mină, pe care o îndoaie spre spate. Calul este relativ voluminos, ține piciorul dr. din față și cel st. din spate ridicate. În cîmp dr. sus, în spatele călărețului cifra romană III, iar împrejur, cerc perlat (pl. XII, 11–12).

Și aici putem vorbi de mai multe scrii, adesea cu deosebiri pronunțate între ele.

²⁶⁰ Informație de la Eug. Chirilă.

²⁶¹ M. Dessewffy, 308; R. Forrer, *op. cit.*, p. 168 (fig. 325); *W'indisch-Grätz*, 2 853 (seria C).

²⁶² M. Dessewffy, 991; K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.* (fig. 67).

²⁶³ M. Dessewffy, 1 240; K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

²⁶⁴ Kerényi András, *op. cit.*, p. 13 (nr. 71, pl. VI, 11).

²⁶⁵ Un mulaj după această monedă a fost adus de noi de la Muzeul din Vrața.

²⁶⁶ R. Forrer, *op. cit.*, p. 168 (fig. 326).

²⁶⁷ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.* (fig. 72).

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.* (fig. 65–66).

a. proeminențele cununii despicate și la gît cu o linie perlată; pe rv. calul are coama perlată, botul despicat și linia friului vizibilă (*NumKôz*, pl. VI, 12);

b. capul uman cu bărbia mai scurtă și rotunjită, fața proeminentă, fără linie perlată la gît și proeminențele cununii mai aplatizate; calul are botul cu un singur relief, coada mai groasă și cifra romană cu capetele globulare (*NumKôz*, VI, 13);

c. liniile părului mai scurte, bărbia mult redusă; calul are coada mai scurtă și coama, o linie simplă (De la Tour, 9860);

d. cununa din două șiruri de proeminențe despicate și nasul ascuțit; călărețul aplecat în față, calul mai suplu, coada scurtă, capul și un picior din față mult ridicate (Dessewffy, 812);

e. liniile părului mai lungi, cununa subțiată, părul prelungit în plete pe spate. Calul mai stilizat cu copitele globulare; sub cal, lingă piciorul din față, o incizie — contramarcă? (*NumKôz*, VII, 1);

f. obrazul mai proeminent, liniile părului mult scurtate, iar cununa mai lată cu proeminențe voluminoase; calul are picioarele mai groase, copite globulare și cifra romană lingă capul călărețului cu bazele îngroșate; sub cal de asemenea o incizie — contramarcă? (*NumKôz*, VII, 2);

g. cununa din două șiruri de proeminențe paralele, nasul și bărbia ascuțite, părul mai lung și pe spate în plete; călăreț aplecat în față, calul mai suplu cu coada mai lungă și în spatele călărețului cifra II (pl. XII, 12);

h. părul redus la citeva linii, cununa dintr-un șir de grupe de cite două linii paralele și al doilea din ovale așezate oblic, cu nasul foarte ascuțit, gura din două globule și ochiul o liniuță într-un unghi ascuțit; călărețul mai realist redat, calul voluminos, cu gîtul scurt și botul întredeschis; sub bot, sigla V; iar sub cal o incizie — contramarcă? (*NumKôz*, VII, 3);

i. capul mult stilizat, cu cununa din proeminențe informe, ochiul și buzele din globule și două linii la gît; calul și călărețul foarte mult schematizați; călărețul are capul mare; calul este mult micșorat cu botul lung; în spatele călărețului, în locul cifrelor romane, șase globule (Dessewffy, 1239);

Monede aparținând acestei grupe nu se cunosc în număr prea mare. Cele mai reprezentative sînt cele 28 exemplare din marele tezaur de la Șilindia ²⁷⁰. La acestea se adaugă cele șapte piese descoperite în cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare ²⁷¹ (seriile a—c, e, f și b; 12,00; 12,50; 12,72; 12,90; 13,20; 13,52; 13,96 g) și încă o piesă în tezaurul de la «Copăceni» ²⁷².

La K. Pink mai găsim menționate citeva asemenea descoperiri în Banat și spre vest în R. P. Ungară. Din rîndul acestora este de amintit o monedă provenind din județul Caraș-Severin ²⁷³ (12,53 g, seria d); o alta cu indicația că s-a găsit în Banat ²⁷⁴, ea fiind achiziționată de Cabinetul numismatic din Viena (13,44 g, seria g). Dessewffy mai publică o monedă (seria i) mult degenerată ca stil (9,51 g), cu indicația că s-a găsit la Carașova ²⁷⁵ (jud. Caraș-Severin). Citeva asemenea piese s-ar fi descoperit în Ungaria, la Devecser ²⁷⁶ (comit. Veszprém). Ele se păstrează la Muzeul din Budapesta (13,26; 13,39; 13,60; 13,63 și 13,68 g). O piesă din aceeași categorie se pretinde că s-ar fi găsit în Karintia ²⁷⁷ (12,50 g) (fig. 7).

Citeva monede publicate în cataloagele de specialitate nu au locul de proveniență cunoscut. Este vorba de două monede publicate în catalogul De la Tour, 9859 (seria g) și 9860 (seria c).

Subgrupa fără cifre de tip roman

În afara monedelor descrise de noi în grupa imediat precedentă, se mai cunoaște o imitație al cărui stil se apropie de emisiunile din grupa amintită, în special în privința aversului, unde întîlnim același cap imberb. Deosebirea principală constă însă în faptul că pe revers nu mai apar cifrele romane. Legăturile stilistice cu grupa monedelor cu cifre romane și cu cap imberb ne-au determinat să o includem în acest capitol ca o subgrupă distinctă.

²⁷⁰ Eug. Chirilă, și colab., *op. cit.*, p. 32—33.

²⁷¹ Kerényi András, *op. cit.*, p. 13 (nr. 72—78, pl. VI, 12—15, VII 1—3).

²⁷² B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147 (16); O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 657—658.

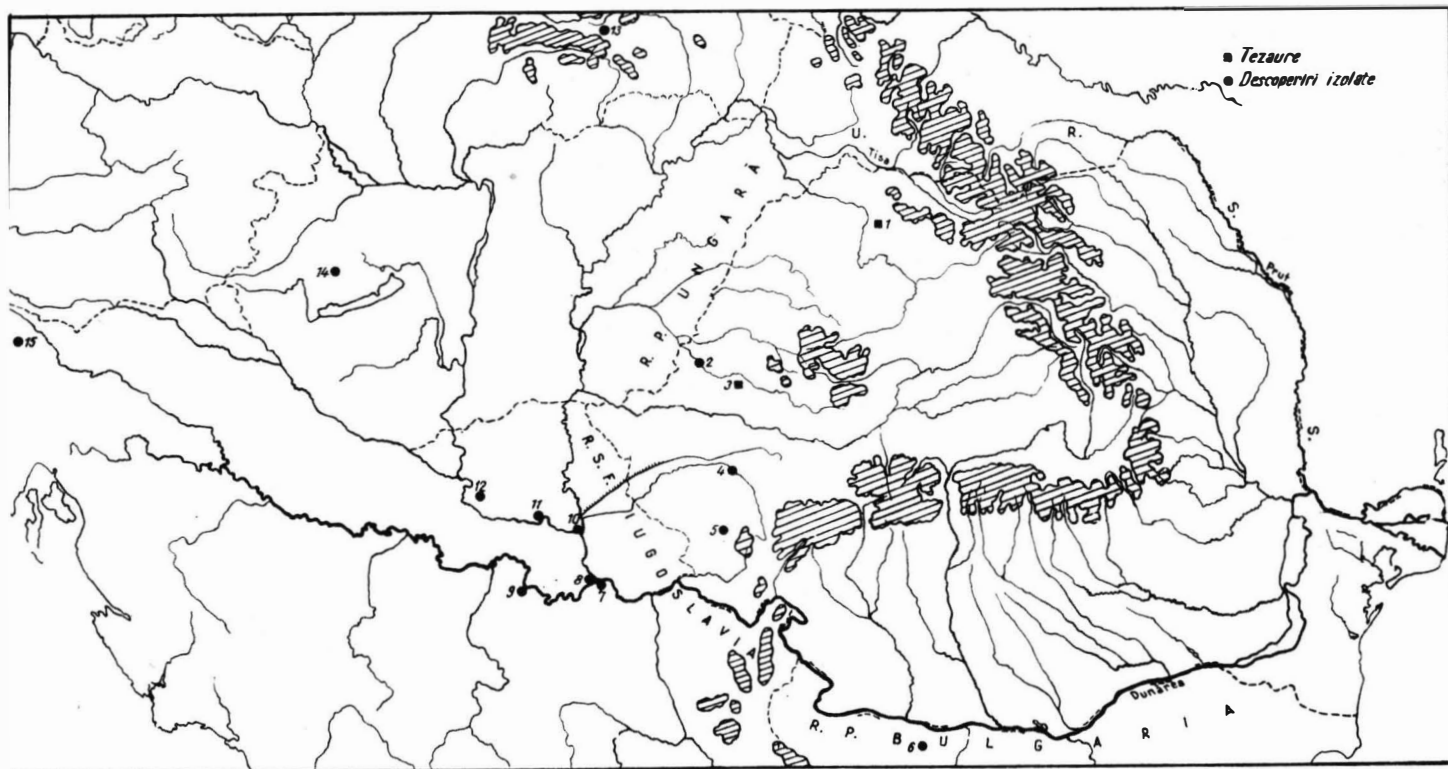
²⁷³ M. Dessewffy, 812.

²⁷⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 47 (fig. 68).

²⁷⁵ M. Dessewffy, 1 239.

²⁷⁶ K. Pink, *op. și loc. cit.*

²⁷⁷ *Ibidem*; cf. și *Catalogul Cahn*, 49, 174.

- Bács Bodrog, 12
- Belgrad, 7
- Carașova, 5
- Chișineu-Criș, 2
- Devecser, 14
- Karintia, 15
- Kissoc, 13
- Krușovița, 6
- Lugoj, 4
- Novisad (Neusatz-Bács), 11
- Sabac, 9
- Semlin, 8
- Șilindia, 3
- Titel, 10
- Tulghieș-Mireșu Mare, 1

Fig. 7. — Descoperirile monetare de tipul « cu cifre romane ».

Această monedă prezintă pe avers un cap uman imberb, cu cunună, în profil spre dr. Cununa este formată din trei şiruri de proeminenţe, cel de jos aşezat cu ele oblic, părul din linii scurte sus şi în plete pe ceafă; ochiul dintr-o globulă şi gîtul marcat de o linie uşor curbată; împrejur, cerc perlat. Pe revers, cal şi călăreţ, la trap spre st. Călăreţul are un singur braţ, arcuit spre spate ca şi la monedele din grupa B; calul este relativ voluminos, botul îngroşat, coama perlată, cu picioarele dr. din faţă şi st. din spate ridicate; în spatele călăreţului sigla A; împrejur, cerc perlat (pl. XIII, 1).

Din această serie se cunoaşte o singură piesă găsită în tezaurul de la Tulghieş ²⁷⁸ (12,43 g; diam. 25 mm).

Am arătat la începutul capitoului de faţă că emisiunile de tipul *cu cifre romane* prezintă deosebiri esenţiale de ordin stilistic, între cele două grupe. Ele au fost astfel clasificate, datorită prezenţei pe revers a așa-ziselor *cifre romane*. Am păstrat aceeaşi clasificare pe care a utilizat-o şi K. Pink şi aceeaşi denumire ²⁷⁹. Am vrea însă să atragem atenţia că *cifrele romane*, nu trebuie înţelese şi interpretate ca atare. Aceste linii verticale alăturate nu sînt decît urme de legendă, ca formă mult asemănătoare cu cifrele romane, dar care nu au o astfel de semnificaţie. Ele pot fi considerate ca o caracteristică a emisiunilor pe care apar şi din acest punct de vedere, pentru început, ar putea justifica denumirea pe care am adoptat-o.

O altă caracteristică a acelorăşi emisiuni o prezintă aversul grupei a doua a tipului respectiv. Ne referim la împrejurarea că aici a fost redat un cap uman fără barbă, cu înfăţişare tînără. O astfel de reprezentare poate constitui o excepţie în cadrul imitaţiilor din teritoriul geto-dacic. Un cap asemănător am mai întîlnit şi pe cîteva monede pe care le-am denumit de tipul *Tulghieş-Criciova, cu cap uman imberb şi contramarcă pe revers*. Putem spune, în linii generale, că este vorba de aceeaşi reprezentare, înrudită stilistic şi regional. Nu ştim dacă la baza acestor emisiuni a stat sau nu un anumit original grecesc. Capul se aseamănă ca gen de realizare, destul de mult, cu cel al lui Apollon. Nu este uşor, de pildă, să dovedim că aceste imitaţii ar fi putut folosi ca model capul lui Apollo de pe emisiunile de bronz sau mai degrabă de aur ale lui Filip al II-lea. Stilul şi locul unde apar aceste monede nu ne-ar putea îngădui însă o asemenea legătură directă. De aceea ne gîdim dacă nu s-ar putea admite că şi în cazul de faţă este vorba tot de imitaţii tîrzii după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Ele au ajuns cu timpul să redea capul uman imberb printr-o eliminare treptată şi în timp a elementelor care alcătuiau barba, poate sub influenţa unor monede greco-macedonene. În rest, cunună, părul şi celelalte părţi componente sînt realizate în genul imitaţiilor din partea de vest şi nord-vest a Daciei.

Toate imitaţiile de tipul *cu cifre romane* sînt emisiuni de argint şi după modul şi greutate se încadrează în rîndul tetradrahmelor. Ele au diametre cuprinse între 23—25 mm şi greutatea între 12 şi 13,96 g. Aproximativ jumătate din numărul monedelor cîntăreşte între 12 şi 12,90 g, iar cealaltă jumătate între 13,20 şi 13,96 g. Excepţie fac cîteva piese a căror greutate coboară sub limita inferioară, cîntărind, 11,32; 10,72 şi 9,51 g. Putem vorbi şi aici de o greutate relativ mai scăzută, media fiind sigur sub 13 g.

În clasificarea lui K. Pink imitaţiile la care ne referim fac parte din emisiunile caracteristice regiunii Banat ²⁸⁰. La baza acestei clasificări autorul amintit pune, pe de o parte legăturile stilistice dintre aceste emisiuni şi alte tipuri monetare din aceeaşi regiune, iar pe de altă parte, descoperirile de la Chişineu-Criş, Lugoj, Caraşova, Caraş (judet) şi Banat (regiune). Tot K. Pink mai pomeneşte de unele descoperiri făcute în R. S. F. Iugoslavia şi în R. P. Ungară, dar acestea nu sînt prea bine cunoscute şi nici cu tipurile suficient de bine precizate.

²⁷⁸ D. Popescu, *op. cit.*, p. 216—217 (fig. 54).

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 44—47.

²⁷⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 47.

Cel mai însemnat fond de monede din grupa B îl formează cele 28 piese din descoperirea de la Șilindia și cele șapte imitații din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare. Monedele din aceste depozite sînt unitare ca stil și constituie descoperirile cu cel mai mare număr de monede de acest fel.

Pe baza descoperirilor pomenite mai sus rezultă că monedele de tipul *cu cifre romane*, sînt caracteristice atît regiunii Banat, cit și părții de nord-vest a Transilvaniei. În această zonă trebuie să fi avut loc principala arie de circulație a lor, precum și centrul unde au fost emise.

Data lor de emisie ar putea fi fixată tot în jurul anului 200 î.e.n., mai sigur către începutul secolului al II-lea î.e.n.

Tipul Tulghieș — « Copăceni »

Din cuprinsul celor două tezaure de la Tulghieș-Mireșu Mare se detașează o grupă de monede, am putea spune, chiar cea mai importantă din punct de vedere numeric. Grupa respectivă se caracterizează printr-o stilizare accentuată, pe care n-a atins-o nici unul din tipurile monetare documentate în tezaurele amintite. Ea are însă ca prototip monede prezente în aceste depozite. De pildă, monedele de tipul *cu cifre romane* și cu ramură sub cal, care au pe avers un cap uman laureat și tinăr (Apollo), iar pe revers călărețul olimpic, au servit ca model emisiunilor de tip Tulghieș-« Copăceni ». Aici se poate urmări destul de ușor nu numai legătura dintre cele două tipuri, dar și evoluția stilului. Am ales această denumire deoarece cele două tezaure sînt deocamdată cele mai reprezentative. K. Pink a cunoscut la data publicării monografiei sale doar monedele din tezaurul de la Criciova. Noile descoperiri la care ne-am referit și la care se mai adaugă și cea de la Șilindia permit o mai bună cunoaștere a acestor monede, nu numai a stilului și caracterului lor tehnic, ci și a unor probleme mai largi de ordin numismatic.

Iată însă mai întii cum se distribuie ele pe variante:

1. *Av. 1 — Rv. 1*

Av. Cap uman tinăr (Apollo), imberb, cu cunună de lauri, în profil spre dr. Cununa este alcătuită din trei rinduri de frunze, redate prin proeminențe ovale ascuțite, care acoperă partea superioară a capului. Părul apare sub forma unor liniuțe care coboară, radiind, din creștet, pe cunună, în spate, una din plete se îndoaie, prelungindu-se pînă sub maxilar. Fruntea, timpla și obrazul sînt redate prin proeminențe mari, nasul din două liniuțe cu capetele de jos globulare, iar gura dintr-o liniuță și două globule unite; împrejur cerc perlat.

Rv. Călăreț cu calul, mult stilizați, la trap spre dr. Călărețul are corpul triunghiular, capul globular, cu o linie prelungită spre spate și brațele incerte. Calul are spatele arcuit, crupa mare și înălțată, capul mic și picioarele groase, sub bot o rozetă din patru globule; împrejur cerc perlat (pl. XIII, 4). Tulghieș-Mireșu Mare, 27 AR; 11,59—13,99 g; 23—25 mm. → ↑ ↙ ↘ ← ↓ « Copăceni », 4 AR; 11,22—13,54 g (cf. *Dacia*, IX—X, fig. 57—71; *NumKöz.*, pl. II, 6—15 și III, 1—2).

2. *Av. 1 — Rv. 2*

Av. Idem cu *Av. 1*.

Rv. Idem ca *Rv. 1*, dar corpul prelungit spre spate, brațul vizibil, ca un arc, calul mai voluminos, botul gros și cu o linie care leagă picioarele. Sub bot o rozetă alcătuită din șapte globule (pl. XIII, 5).

Tulghieș-Mireșu Mare, 12 AR; 11,62—13,26 g; ← ↗ → « Copăceni », 2 AR, 12,94; 12,90 g; 24—25 mm (cf. *Dacia*, IX—X, fig. 72—8; *NumKöz.*, pl. III, 3—4 și 6—8).

3. *Av. 2 — Rv. 3*

Av. Idem cu *Av. 1*, dar totul mai tocit, nasul, gura, și ochiul aproape complet dispărute.

Rv. Idem cu Rv. 2, dar călărețul mai voluminos, calul cu gitul mai lung, botul globular și o rozetă circulară între bot și picior (pl. XIII, 6).

Tulghieș, 1 AR; 13,14 g; 25 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 79).

4. *Av. 3 – Rv. 4*

Av. Idem cu Av. 2, dar ovalele cununii mai ascuțite și liniile părului mai scurte și ușor modificată poziția.

Rv. Idem cu Rv. 3, dar călărețul cu brațul unghiular, gitul o linie și piciorul vizibil; calul are botul mai subțire, picioarele complete și mai lungi, afară de cel ridicat; sub bot urme de rozetă, iar sub pintece mai multe globule (pl. XIII, 7).

« Copăceni », 1 AR; 12,86 g, 26 mm.

5. *Av. 4 – Rv. 5*

Av. Idem cu Av. 3, dar efigia mai tocită; obrazul oval, linia pletelor din spate și amănuntele feței dispărute.

Rv. Idem cu Rv. 4, dar brațul călărețului mai subțire și apropiat de coada calului, iar capul ceva mai mare; calul are botul și picioarele mai joase și mai puțin distanțate între ele; rozeta ștearsă și fără globule dedesubt (pl. XIII, 8).

Tulghieș, 1 AR; 13,13 g; 25 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 80).

6. *Av. 5 – Rv. 6*

Av. Idem cu Av. 1, dar cununa redată prin două șiruri de ovale mai lunguiețe și ascuțite. Liniile părului mai lungi, forma feței modificată, nasul dintr-o linie subțire lungă, sus unită cu fruntea, iar jos, patru globule, prin care este marcată și gura; pe spate fără plete, iar deasupra frunții o linie subțire ramificată.

Rv. Idem cu Rv. 4, dar călărețul cu corpul arcuit și capul globular. Calul are capul subțire, botul globular, picioarele subțiri și coama globulară. Sub bot o rozetă din patru globule, sub pintece o globulă mare și una mică; o altă globulă mică sub piciorul ridicat (pl. XIII, 9).

Tulghieș-Mireșu Mare, 3 AR.; 11,93; 12,03; 12,22 g; 23–25 mm (cf. *Dacia*, IX–X, 1941–44, fig. 101 și *NumKöz*, 1944, pl. IV, 3, 6).

7. *Av. 6 – Rv. 7*

Av. Idem cu Av. 5, dar cununa din proeminențe ovale neascuțite și globulare, liniile părului mai lungi și mai numeroase, linia nasului mai scurtă și mai joasă; globulele gurii și nasului altfel dispuse.

Rv. Idem cu Rv. 6, dar corpul călărețului cu brațul mult arcuit, fără cap, cu trei linii la git și două globule. Calul este mai voluminos, capul mai mic, picioarele groase, globulele rozetei mai distanțate și cele de sub picioare mai mari (pl. XIII, 10).

Tulghieș-Mireșu Mare, 3 AR; 12,13; 12,63; 12,78 g; 23–24 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 89, 103 și *NumKöz*, 1944, pl. III, 13); « Copăceni », 1 AR, 12,73 g.

8. *Av. 7 – Rv. 8*

Av. Idem cu Av. 6, dar liniile părului reduse ca număr, linia nasului mai lungă, globulele gurii altfel dispuse, bărbia evidentă și ovalele cununii ceva mai subțiri.

Rv. Idem cu Rv. 7, dar călărețul cu cap, mina unghiulară și ține ramură. Calul este ceva mai suplu; sub bot o rozetă din șase globule și sub pintece altă globulă mai mare, alungită (pl. XIII, 11).

Tulghieș, 1 AR; 12,50 g; 24 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 84).

9. *Av. 8 – Rv. 9*

Av. Idem cu Av. 7, dar părul redus doar la câteva liniuțe scurte, cununa are în plus un al treilea rând de ovale; ovalul feței o singură proeminență și la gură o singură globulă.

Rv. Idem cu Rv. 8, dar călărețul cu capul înclinat și brațul abia vizibil. Calul mai voluminos cu botul și picioarele mai groase. Rozeta diferit așezată, iar globulele de sub pintece mai sus și cu formă regulată (pl. XIII, 12).

Tulghieș, 1 AR; 13,40 g; 24 mm (Cf. *Dacia*, IX–X, fig. 81).

10. *Av. 9 – Rv. 9 a*

Av. Idem cu Av. 9

Rv. Idem cu Rv. 9, dar corpul călărețului vertical, capul triunghiular și brațul unghiular. Calul are botul mai mic și picioarele mai subțiri.

Criciova, 1 AR; 12,98 g (cf. Pink, p. 46, fig. 56).

11. *Av. 9 – Rv. 10*

Av. Idem cu *Av. 7*, dar ovalele cununii ușor diferite, bărbia ștearsă, linia nasului dreaptă și gura marcată cu o globulă.

Rv. Idem cu *Rv. 9*, dar mîna dr. a călărețului mai mică și capul mai puțin inform. Calul are botul globular și picioarele mai clare și mai subțiri. Rozeta din patru globule, iar sub cal globula mai jos (pl. XIV, 1).

Tulghieș-Mireșu Mare, 6 AR, 12,82–13,36 g (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 82; *NumKôz*, 1944, pl. IV, 1–2, 4–5,8); «Copăceni», 1 AR, 13,21 g; 24–25 mm.

12. *Av. 9 – Rv. 11*

Av. Idem cu *Av. 9*.

Rv. Idem cu *Rv. 10*, dar gîtul călărețului mai lung și mîna dr. lipsă. Calul are globula botului mai mică și încheieturile picioarelor fără globule (pl. XIV, 2).

Tulghieș, 1 AR; 13 g; 24 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 83).

13. *Av. 9 – Rv. 12*

Av. Idem cu *Av. 9*.

Rv. Idem cu *Rv. 11* dar brațul dr. al călărețului unghiular, la gît trei globule, brațul st., piciorul și ramura, lipsă; deasupra lui o linie unghiulară cu virful în sus. Calul are botul mai lung, poziția picioarelor diferită și dr. din față mai scurt, sub bot rozetă din șase globule, sub piciorul din față și cel din spate cite o globulă mică (pl. XIV, 3).

Tulghieș-Mireșu Mare, 8 AR; 12,30–13,14 g; 23–24 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 85–8; *NumKôz*, 1944, pl. III, 9–11; IV, 11; Criciova, 1 AR, 12,83 g (cf. Dessewffy 521; Pink, 56).

14. *Av. 9 – Rv. 13*

Av. Idem cu *Av. 9*.

Rv. Idem cu *Rv. 12*, dar brațul călărețului modificat, cu bara de sus orizontală și capul globular. Calul are capul mai scurt și picioarele mai subțiri; rozeta din patru globule, în jurul globulei mari, un cerc adîncit (pl. XIV, 4).

Tulghieș, 1 AR; 12,70 g; 23 mm (cf. *Dacia*, IX–X)

15. *Av. 9 – Rv. 14*

Av. Idem cu *Av. 9*

Rv. Idem cu *Rv. 13*, dar călărețul are corpul mai mare, mîna dr. mai sus și cu st. se ține de coama globulară a calului (ramura probabil). Calul are botul mai lung și picioarele din urmă mai subțiri (pl. XIV, 5).

Tulghieș-Mireșu Mare, 8 AR; 11,88–13,29 g; 23–25 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 94, 97–8, 100; *NumKôz*, 1944, pl. III, 12; IV, 7, 10, 12).

16. *Av. 10 – Rv. 14*

Av. Idem cu *Rv. 9*, dar linia nasului mai apropiată de ovalul feței și globula de la capătul ei, plasată în exterior; la gură alte trei globule; liniile părului ceva mai lungi ca și ovalele cununii.

Rv. Idem cu *Rv. 14* (pl. XIV, 6).

Tulghieș-Mireșu Mare, 6 AR; 12,63–13,12 g; 23–25 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 93, 96–6, 99; *NumKôz*, 1944, pl. IV, 9, 13). «Copăceni», 2 AR; 13,50; 12,83 g.

17. *Av. 10 – Rv. 15*

Av. Idem cu *Av. 10*.

Rv. Idem cu *Rv. 14*, dar călărețul cu brațul unghiular mai mare și în jurul capului cerc adîncit. Calul are capul mai lung, globula botului mai mică și picioarele mai groase și drepte (pl. XIV, 7).

Tulghieș, 3 AR; 13,05; 13,06; 13,35 g; 23–24 mm (cf. *Dacia*, IX–X, fig. 90–2). «Copăceni», 1 AR.

18. *Av. 11 – Rv. 16*

Av. Idem cu *Av. 10*, dar liniile părului mai scurte, linia nasului mai groasă și ovalele cununii mai voluminoase.

Rv. Idem cu *Rv. 15*, dar corpul călărețului mai lat sus și mai scurt, calul cu capul mai scurt, coama liniară (ramură) și picioarele mai depărtate.

Criciova, 1 AR; 12,85 g; 24 mm (cf. Dessewffy, 522).

19. *Av. 12 – Rv. 17*

Av. Idem cu *Av. 11*, dar liniile părului mai lungi și arcuite, bărbia lată, în fața nasului și la gură, cite o globulă.

Rv. Idem cu Rv. 16, dar mina călărețului ca un arc și capul prelung. Calul are botul mai gros, sub bot două globule și cite trei globule sub piciorul din față și la cel din spate.

Criciova, 1 AR; 11,63 g; 22 mm (cf. Dessewffy, 523).

Descrierea tipului monetar ne dă mai întâi indicații destul de clare asupra evoluției stilului. Așa cum am arătat la începutul prezentului capitol, monedele asupra cărora referim au ca prototip emisiunile cu *cifre romane*, pe cele cu ramură sub cal și pe cele cu rozetă și contramarcă, documentate în cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare. Pe avers este redat un cap uman tânăr (Apollo), destul de deformat însă, care păstrează totuși trăsăturile generale ale modelului. Însuși reversul poate fi socotit o copie imediat ulterioară a aceluiași prototip. Deși totul apare aici mai schematizat, atît calul, cit și călărețul păstrează caracteristici, forme, mișcare etc., proprii reversului emisiunilor folosite ca model. Reprezentarea reversului este similară cu cea a emisiunilor denumite de noi de tip Tulghieș-Criciova cu rozetă și contramarcă, unde calul și călărețul au aceleași trăsături. În plus întîlnim și aici o rozetă sub botul calului formată din patru globule.

În cuprinsul tipului au putut fi sesizate cu ușurință serii monetare tipologice, rezultat al unui proces continuu, care se desfășoară pornind de la piese mai bine realizate, la altele destul de degenerate. Am detașa din rîndul lor două serii principale. Prima ar cuprinde monedele descrise în catalog la: Av. 1 — Rv. 1 pînă la Av. 4 — Rv. 5. La această serie se observă cum capul uman de pe avers continuă să aibă încă trăsături precise, cununa din trei șiruri de ovale, părul pe spate prelungit în plete și privirea expresivă. La seria următoare, Av. 5 — Rv. 6 pînă la Av. 12 — Rv. 17, unele amănunte încep să dispară sau să fie modificate. De pildă cununa este redată doar din două șiruri de ovale, pletele de pe spate dispar complet, ovalul feței se modifică și nasul se reduce la o simplă linie. Între aceste două serii principale se constată prezența unor variante, care fac legătura dintre cele două serii. În total au putut fi sesizate 12 variante pentru avers și 17 pentru revers. Fiecare variantă în parte constituie o verigă în procesul acesta continuu de degenerare a stilului, unde globulele încep să joace un rol din ce în ce mai mare. Variantele sînt determinate nu atît de tocirea normală a ștanței în procesul de batere, cit mai ales de modificările aduse ștanței principale sau, în cazul seriilor principale, de folosirea unor ștanțe diferite.

La K. Pink aceste emisiuni sînt incluse în rîndul monedelor caracteristice regiunii Banat, grupa fără barbă ²⁸¹ (*die bartlose Gruppe*), din cuprinsul tezaurului de la Criciova. La data aceea era singura descoperire în care se semnalau astfel de imitații. Numărul lor era destul de redus și nu îngăduia o altă clasificare, sau o mai bună precizare tipologică.

Toate monedele care aparțin tipului Tulghieș-«Copăceni» se înscir în rîndul emisiunilor cu nominal mare, denumite curent tetradrahme. Din cele aproape 100 monede cu greutatea cunoscută, zece piese cîntăresc între 11,22—11,93 g; 54 au greutate cuprinse între 12,02—12,98 g, iar alte 35 piese cîntăresc între 13,00 și 13,99 g. Deci majoritatea monedelor au greutate cuprinse între 12 și 14 g și numai cîteva piese coboară sub 12 g. În general se observă că între monedele acestui tip și celelalte categorii de monede din aceleași descoperiri, respectiv de la Tulghieș-Mireșu Mare și «Copăceni», nu există diferențe de greutate. S-ar putea totuși vorbi, în cazul celor de față, de o ușoară scădere a pondului, dacă ne referim la greutatea medie a tipului sau chiar la unele piese luate izolat. De pildă, printre monedele de tip Tulghieș-«Copăceni» nu întîlnim piese care să cîntărească peste 14 g, așa cum se întîmplă cu unele emisiuni din celelalte categorii de monede din descoperirile amintite.

În privința modulului nu se constată însă diferențe. Diametrele lor oscilează, în general, între 23 și 25 mm.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 46

Descoperirile cu monede de acest tip nu sînt, așa cum rezultă din cele prezentate mai sus, prea numeroase. Totuși ele sînt relativ reprezentative și acolo unde ne sînt semnalate, numărul monedelor este relativ mare. Una dintre aceste descoperiri o constituie tezaurul de la Criciova, în cuprinsul căruia sînt semnalate pentru prima dată asemenea emisiuni. Numărul lor exact nu se cunoaște, Ö. Gohl vorbește de un număr de 11 monede,²⁸² iar alte trei piese sînt menționate de Dessewffy (521—3). Din aceeași descoperire, două piese au ajuns la Cabinetul numismatic din Viena²⁸³.

O a doua descoperire însemnată cu astfel de monede, caracteristice tipului descris mai sus, ar proveni de la Copăceni²⁸⁴ (jud. Vilcea). Așa cum am mai spus (p. 76—77), în legătură cu locul de descoperire a acestui «tezaur» situația nu este încă lămurită, pretinzindu-se că el a fost adus la Copăceni din Transilvania, în anul 1941. În rîndul monedelor din această descoperire se află un număr de 12 exemplare de tipul numit de noi *Tulghieș-«Copăceni»*. Aici nu am inclus cele cîteva exemplare achiziționate ulterior de Cabinetul numismatic al Academiei, pentru motivul că nu sîntem convinși de autenticitatea lor.

Un alt tezaur important în care s-au găsit și monede de tip Tulghieș-«Copăceni» este cel de la Șilindia (jud. Arad). Aici se constată prezența unui număr de 28 exemplare de tipul amintit²⁸⁵. Se face și în acest caz remarcat faptul că monedele respective apar în compania unor emisiuni de genul celor din tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare și «Copăceni».

Cele mai multe monede de tipul asupra căruia referim s-au găsit în cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare (jud. Maramureș). Așa cum am mai arătat, acest tezaur a ajuns, o parte la București, fiind publicat în *Dacia* IX—X, iar cealaltă parte la Budapesta, unde a fost apărut în *NumKöz*, 1944 (p. 9—14) sub numele de descoperirea de la Mireșu Mare. În lotul de la București se află 47 monede de tipul amintit, iar în cel de la Budapesta alte 40 exemplare. La un loc ele alcătuiesc un total de 87 monede²⁸⁶.

În afara acestor patru tezaure nu se mai cunosc alte descoperiri cu monede de tip Tulghieș-«Copăceni». Mai este semnalată doar prezența la Muzeul din Budapesta a șapte monede (greut. 13,14; 12,69; 12,62; 11,82; 11,71; 10,21; 10,17 g) și încă una la Muzeul din Cluj, fără însă să se precizeze locul lor de proveniență²⁸⁷. Deci cunoaștem pînă acum două descoperiri în Banat (Criciova și Șilindia), una în nord-vestul Transilvaniei (Tulghieș) și încă una în nordul Olteniei (Copăceni). Dacă descoperirile din nord-vestul Daciei și Banat se leagă teritorial între ele, cea de la Copăceni rămîne complet izolată față de fondul principal al descoperirilor. După cum rezultă din descriere, monede bătute cu aceeași ștanță apar în toate cele patru descoperiri, ceea ce înseamnă că emisiunile de tip Tulghieș-«Copăceni» provin dintr-un singur atelier. Acesta va trebui localizat, după cum ne indică gruparea descoperirilor, în partea de nord-vest a Daciei, într-o zonă pe care n-o putem încă fixa cu certitudine. Ar fi posibil ca atelierul respectiv să fi funcționat în cuprinsul actualelor județe Maramureș și Satu Mare. Cit privește monedele de la sud de Carpați, adică de la Copăceni, nu ne putem încă pronunța asupra împrejurărilor în care ele au ajuns în această parte a Daciei, atîta timp cit nu se va stabili cu certitudine locul exact de descoperire a tezaurului.

În cuprinsul celor patru tezaure, monedele de tip Tulghieș-«Copăceni» se înscriu în rîndul imitațiilor cu un stil destul de degenerat, ceea ce le situează printre cele mai recente emisiuni din descoperirile respective. Astfel, în timp, ele ar putea fi datate către începutul,

²⁸² Ö. Gohl, în *NumKöz*, XIII, 1914, p. 131—134.

²⁸³ K. Pink, *op. cit.*, p. 46.

²⁸⁴ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147; O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 2, 1961, p. 656—657. M. Gramatopol în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 450—454.

²⁸⁵ Eug. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 50—52.

²⁸⁶ D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—242 (fig. 57—103); Kerényi András, în *NumKöz*, XLIII, 1944, p. 9—14 (pl. II—IV).

²⁸⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 46.

sau în cursul primelor decenii ale secolului al II-lea î.e.n. Ele sînt, cel puțin în parte, contemporane cu unele din categoriile monetare din tezaurele în care ne sînt semnalate.

În cursul prezentării diferitelor tipuri monetare din tezaurele de la Tulghies-Mireșu Mare, Șilindia, « Copăceni » și parte din cel de la Criciova, categorii monetare caracteristice în special zonei de nord-vest a Transilvaniei, nu am amintit nimic în legătură cu problema atribuirii lor etnice. Am lăsat la urmă această problemă deoarece ea se referă în egală măsură la toate aceste tipuri monetare. Din descrierea făcută pentru fiecare tip monetar de imitații se poate observa că monedele respective alcătuiesc o grupă aparte, atît față de cele de tip Banat, cit mai ales față de cele de tip traco-getic și Rasa, caracteristice zonei balcano-dunărene. Deși tipurile sînt destul de variate, ele apar totuși combinate în tezaure. Pe reversul lor se întîlnesc frecvent simboluri, sigle și contramărci. Din rîndul acestora se remarcă în mod deosebit porcul mistreț pe coiful călărețului, leul sărînd în spatele călărețului, semnul S cu capetele spiralice, mai ales ca element component stilistic, ornamente în formă de liră etc. Toate aceste elemente sînt tipuri de ornamente celtice, frecvent întîlnite, nu numai în arta și monetăria vest-celtică, dar și pe o serie de obiecte și ceramică²⁸⁸.

Se constată de asemenea că în privința stilului, ca și a ariei de răspîndire, aceste tipuri monetare au strînse legături cu emisiunile din zona Tisei și a Dunării de mijloc. Tipurile imitate după tetradrahmele lui Audoleon, ca și cele cu capul lui Apollo sînt specifice acestor regiuni, cu precădere celei panonice și, mai tirziu, regiunii de azi a Slovaciei, unde apar emisiuni cu cap uman imberb și imitații cu ornamente în formă de liră. Este vorba aici, deci, de zone de locuire celtică. Chiar și cînd ne referim la partea de nord-vest a Daciei, unde s-au găsit monede de tip Tulghies, putem vorbi de o zonă de locuire celtică. Datele menționate mai sus ne dau dreptul, credem, să considerăm că tipurile de imitații monetare despre care am vorbit mai sus reprezintă emisiuni celtice, realizate în partea de nord-vest a Daciei, în a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

TIPUL CRIȘENI-BERCHIEȘ

Printre monedele caracteristice părților de nord și nord-vest ale Daciei se înscriu și imitațiile de tip *Crișeni-Berchieș cu animal sub botul calului*. Numele lor vine de la locul unde s-a făcut cea mai importantă descoperire cu astfel de monede, ca și de la semnul lor caracteristic de pe revers, prezența unui mic animal sub botul calului. Pînă la descoperirea tezaurului de la Crișeni-Berchieș, tipul monetar la care ne referim era reprezentat doar de un număr destul de redus de exemplare, găsite izolat pe o arie relativ întinsă. Tezaurul amintit, găsit în anul 1963 și publicat în 1965 de Eug. Chirilă²⁸⁹, a ajutat la o mai bună cunoaștere a caracteristicilor tipului monetar respectiv și la stabilirea unei clasificări a monedelor, pe variante. Vînd în general de tipul monetar Crișeni se poate constata că el cuprinde, în funcție de stil, două faze principale, care se înrudesc și se succed una pe cealaltă, mergînd de la un stil mai bun, la unul mai degenerat. În cadrul fiecărei faze se remarcă prezența varianțelor, deosebindu-se între ele prin mici amănunte stilistice.

²⁸⁸ A. Blanchet, *op. cit.*, passim; în lucrare sînt publicate monede pe care este redat frecvent porcul mistreț, leul, spirala, o palmă umană; idem la R. Forrer, *op. cit.*, passim; É. Bertrand, *Symboles et attributs sur les monnaies gauloises*, în *RN*, 1931, p. 141–143; J. B. Colbert de Beaulieu, în *OGAM*, VII, 39, 1955, p. 227–229; J. Filip, *Keltoné*

re Strédni Evrope, Praga, 1956, passim.

²⁸⁹ Eug. Chirilă, *Der dakische Münzschatz von Crișeni-Berchieș*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 185–200; vezi și B. Mitrea, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 468, și XV, 1964, p. 572.

Fața a

Av. Cap uman (Zeus) cu cunună și barbă, în profil spre dr. Cununa este alcătuită din trei șiruri de frunze, de formă ovală cu capetele ascuțite și acoperă toată partea superioară a capului. Din păr se mai văd două bucle deasupra frunții și a templei, ambele în formă de S culcat spre dr., iar pe ceafă citeva plete din linii ondulate, care uneori se prelungesc spre dr. până sub bărbie. Barba este redată dintr-un șir de proeminențe în forma unei duble virgule, cu concavitatea spre st., care se înlanțuie organic una după cealaltă, de la timplă până la bărbie. Nasul este relativ lung și ascuțit, ochiul o globulă într-un oval neregulat și buzele întărite cu cite o globulă. Gîtul este redat adesea dintr-un grup de linii suprapuse pe orizontală; împrejur, cerc perlat.

Rv. Cal și călăreț la trap spre st. Călărețul ține friul și ramura, iar pe cap poartă coif stilizat, ca un turban, cu criniera mult alungită spre spate, în formă de S cu un cerc la capăt. Calul ține piciorul dr. din față și pe cel st. din spate ridicate, cu copitele realist redade, însoțite adesea de pinteni, coada lungă, capul relativ mic, cu botul întredeschis, ochiul dintr-o globulă și urechile arcuite pe spate ca niște coarne mici; încheieturile picioarelor marcate prin cite o globulă; jos sub picioare două semne de formă ovală, neregulate, cu unul din capete ascuțite și cu două globule între ele; linia hățului vizibilă pe gîtul calului. Sub bot un mic animal stilizat, cu botul și urechile lungi, așezat în poziție verticală, cu fața spre dr. (pl. XV—XVI).

În general monedele din această primă serie sînt foarte unitare. Totuși ele se prezintă sub forma unor numeroase variante. Numai în tezaurul de la Crișeni-Berchieș, Eug. Chirilă a deosebit un număr de 42 de variante pentru avers și 54 pentru revers, din totalul de 82 exemplare. Variantele pot fi deosebite în funcție de unele mici amănunte privind detaliile părului și bărbii, mărimea și forma nasului și a ochiului, iar pentru revers mărimea și forma capului călărețului și a coifului, poziția și dimensiunile micului animal de sub botul calului, ca și unele detalii ale conformației calului. Uneori aceste deosebiri de variante abia pot fi sesizate. Același editor al tezaurului separă monedele în patru grupe, dar nu ni se pare că diferențele dintre ele ar depăși limitele unor variante. Poate să fie vorba de grupe de variante. Toate piesele aparțin unuia și aceluiași tip, fiind foarte unitare ca stil. Ele au avut sigur, inițial, o singură ștanță de bază. Nu excludem posibilitatea ca toate aceste monede să fi fost emise doar cu citeva ștanțe, care în cursul procesului de batere au suferit mici modificări și corectări, ceea ce a dat naștere la un așa mare număr de variante. Nu știm dacă este posibil să se fi folosit 42 de ștanțe pentru avers și 54 pentru revers, așa cum afirmă editorul tezaurului de la Crișeni²⁹⁰. Confecționarea unui așa de mare număr de ștanțe practic n-ar fi fost necesară și în același timp foarte greu de realizat. Uniformitatea stilistică a monedelor din tezaur nu vine în sprijinul unei asemenea concluzii. Dimpotrivă, ea reprezintă o dovadă a utilizării unui număr mic de ștanțe, dacă nu chiar a uneia singure, care a fost corectată în cursul procesului de batere.

În afara variantelor din tezaurul de la Crișeni-Berchieș se mai cunosc și altele, care se înscriu pe linia acelorași caracteristici. Din rîndul monedelor publicate în Dessewffy (265, 775), Ö. Gohl (*NumKö*, VI, 1907, p. 59, fig. 28), R. Forrer (289) și K. Pink (129—130) au mai putut fi identificate patru variante pentru avers, deci avem un total de 46 variante și încă opt pentru revers, ceea ce face să se ridice numărul lor la 60 variante. La aceste piese se observă mici modificări la cununa de pe capul lui Zeus sau la proeminențele bărbii; pe revers capul călărețului apare mai jos, cu coada coifului aproape de crupa calului, are o mină ridicată pe lingă ramură, calul cu gîtul subțire și arcuit, iar picioarele uneori mai subțiri și mai apropiate. Monedele publicate de Dessewffy (1199—1203) prezintă stilizări ceva mai accentuate, în special pe revers, unde capul călărețului este mult modificat, uneori chiar

cu coif fără crinieră. Aceste piese ar reprezenta ultimele emisiuni din faza *a*, cind ștanțele au devenit aproape de neutilizat.

Faza b

Imitațiile care aparțin fazei *b* constituie prin stilul lor, deși diferit, datorită schematizării reprezentărilor, o etapă ulterioară a imitațiilor din prima fază. Elementele caracteristice monedelor din etapa *a* sînt prezente și pe emisiunile din faza următoare. Este clar vorba însă de utilizarea unor alte ștanțe, care s-au inspirat și au avut sigur ca model pe cele din prima fază.

Pe avers apare același cap uman (Zeus) cu cunună și barbă în profil spre dr. Cununa acoperă toată partea de sus a capului și este redată din ovale, așezate fără o ordine oarecare, iar barba din linii duble, asemănătoare unor virgule. Părul de deasupra frunții apare sub forma unor linii care se frîng spre dr. Ochiul este o globulă într-un romb, fruntea și nasul din cîte o linie. Pe timplă apare un S cu cîte un punct la capete, iar urechile ca o spirală (pl. XVII).

Pe revers, cal și călăreț, destul de mult stilizați, la trap spre st. Călărețul păstrează același coif cu crinieră și coada lungă cu cerc la capăt. Nu mai este clar dacă el ține sau nu ramură. Forma lui însă diferă, de la cîteva contururi mai precise, pînă la o simplă linie. Calul are corpul redat din linii arcuite, capul din două linii cu deschidere la bot, ochiul o globulă, picioarele din spate din două semicercuri, copitele triunghiulare; dedesubt se află două ovale și o globulă, iar sub botul calului același animal, cu aceeași poziție, dar schițat doar, corpul și picioarele înfățișate printr-o simplă linie cu capetele globulare și capul un mic cerc (pl. XVII).

Nu se cunoaște pînă acum decît un număr redus de monede. Din rîndul imitațiilor publicate, în număr de 16 exemplare, fiecare în parte reprezintă o altă variantă. Pentru avers de pildă, frunzele cununii sînt diferit așezate și au dimensiuni diferite (pl. XVII, 3—11), liniile bărbii au de asemenea mărimi și forme variate (pl. XVII, 3—6), adesea sub bărbie două șiruri de globule (pl. XVII, 7). Pe revers călărețul, deși schițat, se întilnește în unele cazuri complet redat (pl. XVII, 1, 11), în altele incomplet, fără cap (pl. XVII, 3) sau fără picioare (pl. XVII, 10) și chiar dispărut. Uneori în locul călărețului apare cîte un semn sau o linie verticală cu un semicerc deasupra unei globule (pl. XVII, 7—9). Calul apare și el adesea fără cap (pl. XVII, 3), adesea cu corpul mult subțiat (pl. XVII, 5, 9) și picioarele cu forme și poziții diferite (pl. XVII). Animalul de sub botul calului nu mai apare pe toate imitațiile (pl. XVII, 3, 8) sau este uneori înlocuit cu cîteva globule (pl. XVII, 5, 7, 9).

Se pare că pentru baterea monedelor din faza *b* s-au folosit mai multe ștanțe. Deosebiri dintre unele variante sînt ceva mai mari ca să se poată vorbi doar de o simplă modificare, a unei singure ștanțe, pentru toate aceste piese.

O ramură a tipului monetar Crișeni-Berchieș o constituie unele emisiuni (Pink, 131—146) din regiunea de la vest de Tisa²⁹¹. O bună parte din aceste imitații sînt subdiviziuni, cu greutate de valoarea unei drahme. Nu este vorba de imitații identice cu cele descrise mai sus. Ele au însă elemente stilistice foarte apropiate, care indică o înrudire sau o influență. Capul lui Zeus, de pildă, are aceleași trăsături și aproximativ aceeași conformație a părului, a bărbii și a cununii. De asemenea, călărețul poartă adesea un coif cu coadă lungă arcuită și cu cerc la capăt și ramură similară cu cea de pe emisiunile de tip Crișeni. Există însă și unele deosebiri însemnate. Animalul de sub botul calului nu mai apare pe monede, iar calul și călărețul sînt adesea mult modificali. Asemenea emisiuni nu s-au descoperit pînă acum în regiunea de la est de Tisa, decît sporadic în zona de interferență a ariei de circulație a celor două categorii monetare. Nominalul mai mic, deosebiri de stil și aria lor de răspindire deplasată spre vest ne determină să nu le includem în rîndul emisiunilor de tipul Crișeni. Am găsit totuși cu cale să le menționăm, deoarece ele au avut sigur ca model, monedele de tip Crișeni din faza *a*, fiind în bună parte contemporane cu imitațiile de același tip din faza *b*.

²⁹¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 58—59.

O monedă cu capul uman asemănător, dar cu cununa mai puțin lată și cu părul vizibil, barba micșorată și cu un semn circular la ureche, iar pe revers călăreț-dublu cu un al treilea cap mai sus și eventual pasăre, cu calul spre dr., constituie o grupă aparte, deosebită, care nu se integrează organic între cele două serii. Are greutate 13,76 g. La această monedă nu se mai află animalul sub botul calului²⁹².

Descoperirile monetare de tip Crișeni, faza *a*, în afara tezaurului cu același nume, nu sînt prea numeroase și deloc semnificative. Sînt de obicei descoperiri intimplătoare și după părerea noastră multe dintre ele nesigure. Așa cum am mai arătat, principala descoperire o constituie tezaurul de la Crișeni-Berchieș, com. Mociu (jud. Cluj). El a fost găsit în anul 1963, pe panta de est a dealului numit «Țucliu Dracului». După spusele descoperitorului, monedele zăceau în pămînt direct, fără să fi fost puse într-un vas de lut, așa cum se obișnuia. Tezaurul cuprinde 82 de monede, toate din faza *a*²⁹³. Ele au greutatea de 12,98–14,85 g; 23–26 mm.

Cite o monedă similară s-a găsit prin 1900 la Ciubanca²⁹⁴ (jud. Cluj) 13,45 g și la Beclean²⁹⁵ (jud. Bistrița Năsăud).

Din descoperirile mai recente și mai sigure care vin să se alăture tezaurului de la Crișeni mai pot fi amintite: trei monede găsite în 1963 la Stina²⁹⁶ (jud. Sălaj) 13,93 g; 25 mm, alta la Prolissum – Moigrad²⁹⁷ (13,92 g; 25 mm), ambele păstrate la Muzeul din Zalău. La Muzeul național din Budapesta se află alte patru monede (14,35; 14,10; 13,68; 13,25 g) cu indicația că provin din Transilvania, din fostul județ Sălaj. La K. Pink găsim de asemenea menționate, fără alte amănunte, descoperiri făcute în localitățile: Reșița, Feleacul-Cluj, în fostul județ Someș și Sighet²⁹⁸ (Maramureș). În spre vest, în special în zona Tisei și a Dunării de mijloc, la Dessewffy (1213) este amintită descoperirea de la Sopron (12,96 g), iar la K. Pink, tot fără nici un fel de amănunte, următoarele localități: Sarkad, Bács (împrejurimi), Esseg, Mitrovița, Slankamén, Győr (împrejurimi), Fertőrákos, precum și localitățile Stradonitz și Virunum²⁹⁹ (Klagenfurt). Nu putem ști în ce măsură în toate aceste descoperiri avem de-a face sigur cu imitații ale tip Crișeni faza *b*. Informațiile sînt vagi și lipsa monedelor nu ne permite să facem o selecție a lor.

Se mai cunosc de asemenea și alte monede de tip Crișeni, faza *a*, dar cu locul de descoperire necunoscut. În acest sens sînt de amintit următoarele monede: De la Tour, 9782, 9787; Ö. Gohl, în *NumKöZ*, VI, 1907 (p. 59, fig. 28); R. Forrer, 289 (13,72 g); Dessewffy, 265, 775; 1199; 1202, 1203 (14,28; 11,76; 13,47; 13,30; 13,46 g; 23–26 mm); același în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 61; în Cabinetul numismatic din Viena două monede (13,85; 13,10 g – Pink, 129 și 140); la S. W. Grose (p. 47) sînt reproduse două monede de tip Crișeni faza *a* (12,44; 12,66 g, nr. 3341–2) și una din faza *b* (10,87 g, nr. 3344), fără loc de descoperire; o monedă din faza *a* este publicată de Franco P. Rosati, în *La moneta greca* (Bologna, 1958, p. 71, pl. XVI, 9); 2 AR (14,56; 13,15) la Staatliche Münzsammlung – din München. Mai pot fi menționate, patru monede la Muzeul din Cluj, două monede din col. Institutului de arheologie (inv. 1055/27 și 1261/5455; greutate 12,61; 14,33 g), alte două piese din Cabinetul numismatic Dresda (inv. 116–7, 14,02; 13,00 g), 1 AR la N. Zograf, în *MLA*, 16, pl. XII/3 și 1 AR (13,42 g) în *Bank Leu et Co. Ag. Zürich-Num. Abteilung*, Nov. 1968 (fig. 118); Polonia, Z. Wąsniak, *Wiadom. Numiz.* XI, p. 223–231.

Pentru faza *b*, cu stilul mai degenerat, numărul monedelor și al descoperirilor este mult mai mic. O monedă din această serie, după cele notate de Dessewffy (263) provine de la Bistrița Năsăud³⁰⁰ (12,95 g; 28 mm). Pe teritoriul comunei Orodelu³⁰¹ (jud. Dolj) s-au descoperit două monede asemănătoare cu tipul Crișeni, dar ceva mai degenerat, apropiat de tipul Pink 144–5. Alte două monede, aflate în Muzeul din Zagreb provin, una de la Martinici

²⁹² Monique Mainjonet, în *RN*, 1961, p. 28 (pl. III, B).

²⁹³ Eug. Chirilă, *op. cit.*, p. 185.

²⁹⁴ N. Lupu, în *SCN*, I, 1957, p. 411–412 (fig. 1).

²⁹⁵ Moneda se află în colecția Ilie Tabrea, București, publicată de B. Mitrea în *SCIV*, 1968, p. 173 (20), dar moneda nu este de tipul Prundu Birgăului.

²⁹⁶ Eug. Chirilă și M. Chidioșan, în *AMN*, II, 1965, p. 647 (fig. 3); idem, în *AMN*, VII, 1970, p. 507, se publică încă două monede.

²⁹⁷ Eug. Chirilă, V. Lucăcel, I. Chifor, în *AMN*, III, 1966, p. 421.

²⁹⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 59; vezi și M. Dessewffy, 1200 (pentru Reșița).

²⁹⁹ K. Pink, *op. cit.*

³⁰⁰ M. Dessewffy, 263; K. Pink, p. 60, face o confuzie cu 265.

³⁰¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Monete dace*, în *Oltenia*, I, fusc. XI, 1923, p. 163.

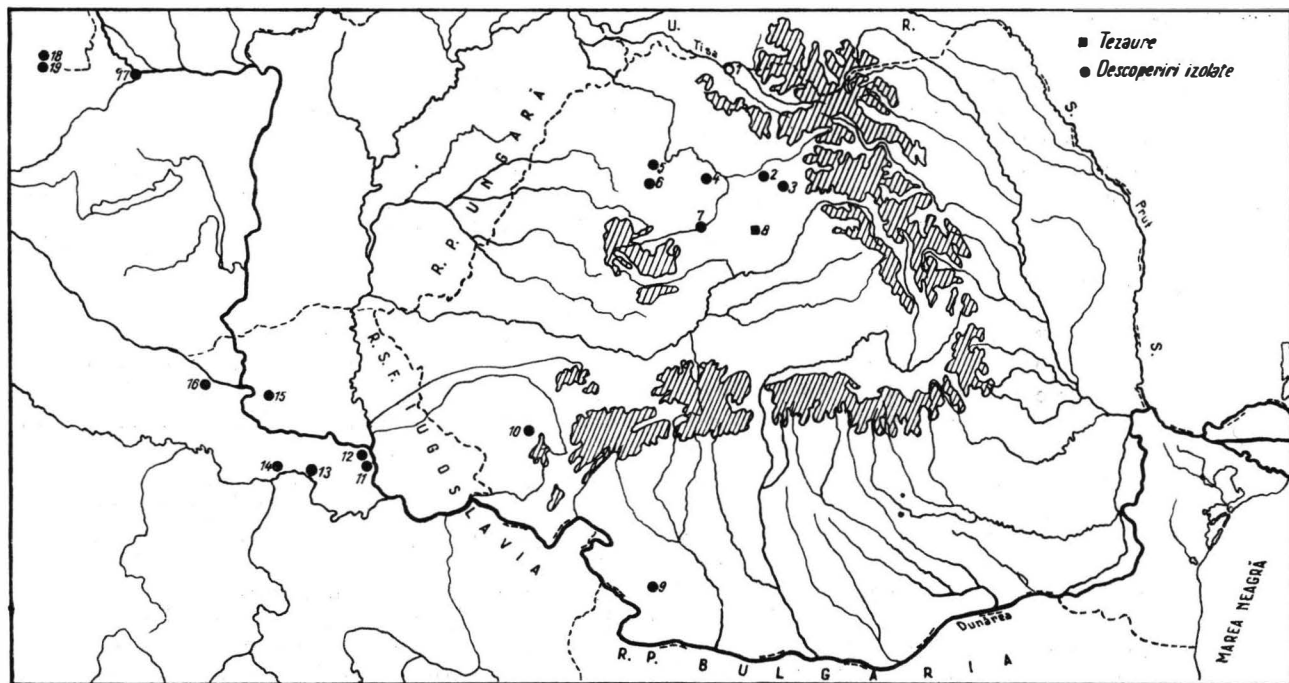

Fig. 8. — Descoperirile monetare de tip Crișeni-Berchiș.

— Bács, 15	— Mitrovița, 13
— Beclean, 2	— Orodclu, 9
— Bistrița Năsăud, 3	— Porolissum-Moigrad, 5
— Ciubanca, 4	— Reșița, 10
— Crișeni, 8	— Sighet, 1
— Esseg-Osijek, 16	— Sopron, 19
— Feleacul, 7	— Stina, 6
— Fertőrákos, 18	— Surduk-Szerém, 11
— Győr, 17	— Slankamen, 12
— Martinici, 14	

13,70 g și încă una de la Surduk³⁰². Acestea ar fi deocamdată singurele exemplare despre care se știe unde au fost descoperite (fig. 8). Mai există însă și altele a căror proveniență nu mai poate fi stabilită. Dintre acestea sînt de menționat: *Windisch-Grätz*, 2911 (9,10 g), Ö. Gohl, *NumKôz*, VI, 1907, p. 59 (fig. 29–30); R. Forrer, 291 (9,03 g); Dessewffy, 262, 264, 1206, 1207 (13,87; 13,94; 10,83; 8,75 g; 24–27 mm); în Muzeul din Budapesta³⁰³, 7 piese (14,07; 14,09; 14,06; 13,82; 13,20; 11,60; 9,74 g), alte două piese la Cabinetul numismatic din Viena³⁰⁴ (13,34; 8,77 g); 3 AR în col. Inst. de arheologie (inv. 1261, 5479, 5497–8), greut. 10,51; 11,26; 13,35 g; o monedă similară în col. Stoicescu – București³⁰⁵ și alta în Muzeul din Voivodina³⁰⁶ – Iugoslavia (11,5 g); 1 AR la Cab. num. Brno; 1 AR la Cab. num. din Bratislava și 3 AR la Muzeul național din Praga.

Atît emisiunile din faza *a*, cît și cele din faza *b* sînt monede de argint cu un titlu ridicat. Un titlu ridicat vădește în special argintul din care au fost bătute monedele din prima fază. După greutate și modul (22–27 mm) toate imitațiile de tip Crișeni se înscriu în rîndul emisiunilor cu valoare de tetradrahme. După cum era și de așteptat, emisiunile din faza *a* au greutatea mai mari decît cele din faza *b*. Cea mai mare parte a monedelor din această fază au greutatea care se înscriu în limitele cuprinse între 14 și 14,85 g. Un număr destul de mic de piese cîntăresc între 13 și 14 g și două piese coboară și sub această limită, avînd greutatea de 12,98 și respectiv 11,76 g. Deși între moneda cu cea mai mică greutate și moneda cea mai grea există o diferență de trei grame, se poate totuși vorbi de un echilibru ponderal, dacă ținem seamă că cele mai ușoare piese constituie o excepție, în timp ce majoritatea absolută a emisiunilor nu cunosc decît diferențe foarte mici de greutate. Un fapt însă ni se pare demn de scos în evidență. Monedele de tip Crișeni, faza *a*, au cea mai ridicată greutate medie din toate categoriile monetare locale din Dacia cunoscute pînă acum – în afara imitațiilor de tip Filip al III-lea – depășind limita de 14 g. Aceasta, după calculul făcut asupra monedelor cunoscute, ajunge la 14,07 g. Nu trebuie însă să uităm că aproape întreg calculul nostru se bazează pe cele 82 de monede din tezaurul de la Crișeni-Berchieș, celelalte exemplare, reprezentînd doar a noua parte din totalul pieselor cu greutatea cunoscută și utilizată de noi la stabilirea greutății medii. Chiar și așa, o astfel de situație merită să fie reținută ca un fapt deosebit.

Emisiunile monetare aparținînd fazei următoare, *b*, nu mai au greutatea care să se ridice pînă la limitele atinse de monedele din faza *a*. În cazul de față nu mai avem un tezaur important ca cel de la Crișeni. Dispunem doar de un număr mic de monede, cu locuri de descoperire foarte disparate, dar și cu stilul variantelor mult diferit. Din această cauză și greutatea sînt destul de variate. Trei piese ajung să cîntărească 14,06; 14,07 și 14,09 g; alte șase exemplare au greutatea cuprinse între 13,20 și 13,94 g; alte trei piese coboară la 12,95; 11,60 și 10,83 g, iar restul de 3 au cele mai scăzute greutatea, cîntărind 9,03; 8,75 și 8,77 g. După părerea noastră diferențele acestea mari de greutate se datorează împrejurării că monedele respective au fost bătute în ateliere și regiuni diferite. Nu provin toate din același atelier. Înseși deosebirea de stil, adesea destul de însemnată, pot constitui o dovadă în acest sens. Este puțin probabil ca din același atelier, în aceeași vreme, să iasă emisiuni cu asemenea variații de greutate. Nu este vorba aici de excepții, ci de o repartitie relativ egală a monedelor pe grupe de greutate. Pe seama perioadei de emisie de asemenea nu putem pune aceste diferențe, deoarece toate imitațiile din această fază sînt contemporane.

Alături de tetradrahme mai sînt publicate și unele emisiuni care prin nominalul și modulul lor constituie o grupă aparte de monede divizionare. Ele nu sînt întru totul asemănătoare ca stil cu tetradrahmele, însă redau elementele caracteristice principale, atît ale aversului cît și ale reversului. Deosebirea mai însemnată constă în aceea că lipsește animalul de pe revers,

³⁰² K. Pink, *op. cit.*, p. 60.

³⁰³ *Ibidem*, fig. 147–148.

³⁰⁴ *Ibidem*, fig. 150 și 154.

³⁰⁵ Conf. CNA, X, 1934, p. 108 (p. V, 2).

³⁰⁶ I. Dedmeți, în *Pag. Bojbozabckux Muzeja*, 8, 1959, p. 39.

de sub botul calului. Aceste emisiuni strinse de K. Pink³⁰⁷ au greutatea de drahme cîntărind 3,08-4,99 g. Ele se află în colecțiile Cabinetelor numismatice din Viena și Budapesta. Din păcate nu cunoaștem locul de descoperire al nici uneia dintre ele, nici cel puțin o indicație generală, regională. Faptul acesta ne împiedică să vorbim deocamdată despre o legătură a lor directă cu tetradrahmele de tip Crișeni. Dar stilul lor foarte asemănător ne dă totuși dreptul să întrevădem în aceste emisiuni, o subdiviziune a tetradrahmelor de tip Crișeni din prima fază. Pînă la noi descoperiri, presupunerea noastră va păstra însă caracterul unei ipoteze de lucru a cărei valoare totuși nu poate fi trecută cu vederea chiar și în stadiul actual de documentare (pl. xviii).

În clasificarea lui K. Pink, imitațiile de tip Crișeni-Berchieș, cu animal sub botul calului figurează în rîndul emisiunilor din sud, fiind denumite *der Baumreiter mit Bartkranzavers*. Pieseile din prima fază constituie în cadrul aceleiași clasificări o grupă aparte, sub numele de *gute Ausführung*, iar cele din faza *b*, o altă grupă diferită, intitulată *die verwilderte Gruppe — mit grossem Schrötling und liegendem Achter*³⁰⁸. Integrarea acestor emisiuni în rîndul imitațiilor de sud nu ni se pare, în lumina datelor existente, ca fiind pe deplin justificată. Cele citeva descoperiri făcute la Dunărea de mijloc și pe Sava inferioară nu sînt în măsură să justifice o astfel de localizare. Ele nu numai că apar în număr redus, dar nu sînt nici reprezentative și, în plus, nu este îndeajuns de verificată și asigurată proveniența lor. Pînă la această dată singura descoperire de seamă, pe care o putem socoti de bază, rămîne tezaurul de la Crișeni-Berchieș. Celelalte descoperiri izolate din aceeași zonă, nu se depărtează prea mult de regiunea în care s-a găsit tezaurul. În aceste condiții ni se pare mai probabil să admitem că tipul monetar Crișeni-Berchieș este caracteristic părții de nord și de vest a Daciei, fără a putea acum preciza unde a fost centrul lor de emiterie. Trebuie adăugat însă că monede de acest tip se întind și spre vest. O categorie de imitații cu aceleași caractere generale (vezi K. Pink, 137—141; 144—5 și 151—153) derivînd neîndoios din tipul Crișeni, faza *a*, este specifică zonei panonice. Deși mult asemănătoare ca stil, aceste emisiuni nu se suprapun regional cu cele de la Crișeni, decît într-o măsură foarte mică la zonele de contact. Descoperirile de tip Crișeni se masează către est de Tisa, în timp ce la vest de riul menționat se remarcă prezența celor derivate din tipul de bază. Cît privește descoperirile cu monede de tip Crișeni din ambele faze, se constată că ele se suprapun regional și deci ele se leagă și din acest punct de vedere. Este foarte probabil că aceste monede să fi fost emise de una și aceeași formațiune politică tribală, în etape de timp diferite, dar succesive. Aria lor de circulație ne apare, după datele de care dispunem, ca fiind foarte întinsă, cuprinzînd partea de nord a Transilvaniei, Banatul, zona Dunării de mijloc și cursurile inferioare ale Savei și Dravei (fig. 8). Recunoaștem însă că descoperirile sînt foarte izolate și unele poate incerte. Deocamdată se poate totuși presupune că aria principală a circulației lor, unde va trebui identificat și locul de emiterie, trebuie fixată în nordul și vestul Daciei. În același timp trebuie să recunoaștem că descoperirile monetare lasă să se întrevadă o strînsă legătură între triburile emitente din această regiune și cele de la Dunărea de mijloc. Probabil că este vorba nu numai de relații de schimb, ci și de o înrudire etnică. Avem în vedere desigur, înainte de toate, triburile de origine celtică stabilite în regiunile amintite, care au fost foarte probabil purtătorii imitațiilor monetare de care ne-am ocupat, dar la care va trebui să întrevădem și o participare dacică în cea de-a doua fază.

Și în cazul de față, stilul și greutatea monedelor rămîn singurele criterii de datare, fără a uita însă cadrul general al numismaticii locale din Dacia și contextul în care apar. După cum am văzut, emisiunile din faza *a* au un stil relativ bun și o greutate foarte ridicată, a cărei medie depășește 14 g. Celelalte emisiuni, din faza *b*, dimpotrivă, au un stil evident decă-

³⁰⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 59 (fig. 131—135).

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 58—60.

zut și o greutate mult mai mică. În consecință socotim că monedele din prima fază au putut fi emise către sfârșitul secolului al III-lea, iar cele din faza următoare în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

A rezultat din datele prezentate mai sus că din punct de vedere stilistic monedele de tip Crișeni-Berchieș au evidente legături cu emisiuni similare din zona Tisei și a Dunării de mijloc. În același timp s-a văzut că raporturile sînt nu numai stilistice, ci și de circulație, în sensul existenței unei zone parțial comune, în cuprinsul căreia ele apar împreună.

Unul din elementele stilistice caracteristice acestui tip monetar îl reprezintă animalul de sub botul calului, care, datorită stilizării, nu mai poate fi identificat. Unele încercări s-ar putea face, dar ele n-ar reuși să depășească cadrul unor simple ipoteze. Cel de-al doilea element stilistic, de asemenea caracteristic și prezent pe monedele ambelor grupe de imitații de tip Crișeni-Berchieș, este acel «opt culcat» cum îi spune K. Pink, sau mai exact un S cu capetele spiralice, la grupa *b* și cu puncte între bucle. El apare cînd deasupra frunții, cînd deasupra urechii, dar nu lipsește niciodată, avînd, desigur, și într-un caz și în altul, un rol decorativ. Atît animalul de sub botul calului, cît mai ales S-ul cu capetele spiralice reprezintă simboluri caracteristice lumii celtice. Referitor, de exemplu, la ornamentul în formă de S cu capetele spiralice, se poate observa că el este foarte frecvent întilnit în repertoriul decorativ de pe obiectele, ceramica, și chiar monedele celtice³⁰⁹.

Avînd în vedere, pe de o parte, aria de răspîndire a acestor monede, care coincide cu una din zonele de locuire celtică din Europa de răsărit, iar pe de altă parte, prezența elementelor decorative celtice, considerăm că imitațiile de tip Crișeni-Berchieș pot fi socotite emisiuni celtice. N-am exclude cu totul și o participare dacică, pe care la prima fază am vedea-o probabilă, iar la faza a doua destul de sigură. Avem în vedere împrejurarea că emisiunile din faza *b* transmit elemente de stil emisiunilor dacice de tip Chereluș, mai ales cînd este vorba de reversul acestora. Ele ar face astfel legătura între faza mai veche celto-dacică și cea pur dacică de după 150 î.e.n.

TIPUL TONCIU—CU SIGLA B PE REVERS

Numele dat imitațiilor din această categorie provine, așa cum o arată și titlul, pe de o parte de la numele localității unde s-a făcut cea mai însemnată descoperire cu astfel de emisiuni, iar pe de altă parte de la prezența pe reversul monedelor a siglei B. La K. Pink le întilnim sub denumirea simplă de *der B-Reiter*³¹⁰. Într-un anumit fel acest semn caracteristic constituie principalul motiv pentru care n-am inclus aceste monede, ca o grupă aparte, în rîndul emisiunilor de tip Crișeni-Berchieș, deoarece, așa cum se va vedea din descriere, elementele stilistice generale sînt comune celor două categorii monetare iar o înrudire și o influență de stil între ele nu pot fi puse la îndoială.

³⁰⁹ A. Blanchet, *op. cit.*, p. 340, 341 și 351 (pe monede), iar pe diferite obiecte la Françoise de Roux, *Contribution à une définition de l'art celtique*, în *OGAM*, VII, 39, 1955, p. 197—218; J. Déchlette, *Mannet*, IV, p. 210; Jan Filip,

Keltové re střední Evropy, Praga, 1956, p. 93 (fig. 27, 2—4); p. 151 (fig. 47); p. 187 (fig. 57) pl. XI, 2,4; pl. XV, 1, 6—7; pl. XXXVIII, 7; pl. LXXII și LXXIV, 6.

³¹⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 78—79.

Pe avers este redat un cap uman (Zeus) cu cunună și barbă în profil spre dr. Cununa acoperă aproape toată partea superioară a capului, fiind alcătuită din șiruri de ovale. Părul, deasupra frunții este redat dintr-un grup de linii arcuite spre st., unele formînd două S incomplete și mult îngroșate. Toate acestea sînt foarte asemănătoare cu tipul Crișeni; la ceafă părul este strîns într-un fel de coc spiralic. Barba este formată din linii arcuite, dese și lipite între ele, încît redau un relief aproape compact, de la ureche pînă la bărbie. Fruntea apare ca o linie reliefată, unită cu cea a nasului; ochiul, o globulă între două linii în unghi, buzele și nasul marcate prin cîte două globule. Sub bărbie o linie în zigzag și împrejur, cerc perlat.

Pe revers, cal și călăreț, aproape identici cu cei de pe emisiunile de tip Crișeni, faza *b*. Călărețul are capul mic, aproape circular, cu o globulă în față (nasul?) și cu coif, din care aici a rămas doar criniera cu coadă lungă, arcuită în sus. Calul are piciorul dr. din față foarte mult ridicat, capul dintr-un cerc cu o globulă la mijloc (ochiul) și din două linii în unghi, cu capetele globulare (botul); urechea este ca o linie arcuită pe spate în forma unui corn, coada lungă și cu multe ramificații, picioarele din linii drepte și arcuite, iar copitele de formă triunghiulară, dedesubt, linia pămîntului redată dintr-un șir de globule. În cîmp sus, în spatele călărețului și la virful coifului, sigla B. Împrejur cerc perlat (pl. XIX).

Exemplele cunoscute sînt foarte asemănătoare între ele, dar cu deosebiri mici, caracteristice unor variante. Pentru avers de pildă se întîlnesc: *a*) piese care au părul de deasupra frunții redat prin două spirale în formă de S și cu frunzele cununii înșirate în șiruri oarecum ordonate (pl. XIX, 3—4); *b*) piese cu frunzele cununii mai puține la număr și neorînduite în șiruri (pl. XIX, 5—8); *c*) efigii unde părul de deasupra frunții este redat printr-o singură spirală în formă de S și cu cocul aplatizat (pl. XIX, 7). Reversul apare în mai multe variante: *a*) călărețul cu nasul proeminent și cu criniera cu două globule în față și coada ușor arcuită; calul cu capul mic și sigla B lipită de coada calului (pl. XIX, 2); *b*) coada coifului terminată cu o spirală, sigla B cu altă poziție și capul calului mai mare (pl. XIX, 3); *c*) călărețul cu capul apropiat de urechea calului, capul alungit, sigla B în altă poziție și calul cu pieptul scos în afară (pl. XIX, 8); *d*) criniera cu partea superioară aproape trapezoidală și coada calului cu două ramificații mari la virf (Forrer, 290); *e*) coada calului răsucită și lungă pînă la nivelul copitelor (pl. XIX, 6); *f*) călărețul aplecat în față, criniera simplificată, cu o coadă scurtă, fără undulații, care se sprijină pe sigla B (Dessewffy 268—70).

Aceste variante rezultă doar din monedele publicate. Numărul lor este desigur mai mare. În tezaurul de la Tonciu au fost identificate 12 asemenea variante. Deci este vorba de o situație normală, cu mici deosebiri, în cuprinsul aceluiași tip.

Descoperirile nu sînt prea numeroase, dar ele par să fie însă unitare din punct de vedere geografic. Cea mai însemnată descoperire o constituie tezaurul de la Tonciu ³¹¹ (jud. Bistrița Năsăud). După toate datele de care dispunem, tezaurul s-a găsit în anul 1907 și era alcătuit din 160 monede. Din el se mai păstrează doar 19 piese în Muzeul din Budapesta (11,41—14,24 g) și încă una la Cabinetul numismatic din Viena. Alte șapte exemplare din aceeași descoperire le găsim reproduse la Dessewffy 268—274 (11,37—12,44 g; 24—27 mm).

O a doua descoperire importantă o constituie tezaurul de la Vișa ³¹² (jud. Cluj) care cuprinde un total de 158 monede. Dintre acestea, 130 piese sînt dintr-o primă serie (Pink, 308—310), iar restul de 28 din seria Pink, 353—5. La acestea din urmă aversul este tocit complet de la tipar, doar cu proeminențe, iar pe revers călărețul este mult stilizat sau înlocuit cu globule. Litera B nu se mai păstrează. Monede asemănătoare sînt semnalate în cîteva locuri din zona Dunării de Jos (K. Pink, p. 86—7). Ele reprezintă o altă fază a evoluției tipului și indică foarte clar o tocare și o probabilă modificare a ștanțelor mai vechi.

Cîteva monede similare provin de la Singeorzu Nou ³¹³ (jud. Bistrița Năsăud). Monede de același tip se pretinde

³¹¹G. Supka, în *NumKöz*, VII, 1908, p. 71—74; G. Fischer, în *Festgabe zur Feier*, Bistrița, 1910 (introducere); Dessewffy, 268—274; C. Moisil, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 59 (97); L. Ruzicka, în *CNA*, II, 1922, p. 56—57; K. Pink, *op. cit.*, p. 78; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 31 (42); I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 37 (171).

³¹² Despre această descoperire am luat cunoștință

datorită bunăvoinței colegului Eug. Chirilă, care ne-a arătat monedele respective și care pregătește un studiu asupra lor (mențione în *AMN*, VII, 1970, p. 507).

³¹³ I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, 1920, p. 34 (589); *NumKöz*, 1912, p. 118; K. Pink, *op. cit.*, p. 78; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 35 (150).

că ar fi fost găsite în fostul județ Someș³¹⁴, Sighet, Brașov³¹⁵ și chiar în Muntenia³¹⁶. Alte două piese s-au descoperit la Gherla³¹⁷ (jud. Cluj) și se află acum la muzeul local (12,05; 12,38 g; 25 mm). La acestea se mai adaugă încă una sau mai multe monede găsite la Sfintu Gheorghe³¹⁸ (jud. Covasna). O monedă aflată acum la același muzeu (12,55 g; 26 mm) provine din Săcalu de Pădure (com. Lueriu, jud. Mureș). Alte două monede de același tip, păstrate la Muzeul din Budapesta (11,50; 12,80 g) provin din regiunea Szabolcs. Există și unele exemplare a căror proveniență nu se mai cunoaște. Din rindul acestora fac parte: De la Tour publică o piesă în catalogul său (9789); șase exemplare se păstrează în Muzeul din Budapesta (greut. 13,84; 13,35; 12,04; 10,91; 10,29 g) precum și patru subdiviziuni; cinci piese în Muzeul din Cluj³¹⁹ și alta într-o colecție particulară din București, adusă pentru identificare la Institutul de arheologie (11,80 g, 25 mm); 2 AR la Muzeul Național din Praga; 1 AR la Cabinetul numismatic din Brno; 1 AR în *Kölner Münzkabinett-Auktion*, mai 1969, p. 7, nr. 54.

Toate monedele sînt emisiuni de argint, cu valoare de tetradrahme, cu greutate relativ scăzută. Cele mai multe exemplare cîntăresc între 11 și 12 g și doar cîteva depășesc limita superioară. Nici o monedă nu atinge greutatea de 13 g, dar nici nu se cunosc pînă acum piese care să cîntărească sub 11 g. Putem vorbi deci de o greutate constantă. Ele au diametre care măsoară între 24 și 27 mm.

În monografia lui K. Pink emisiunile de tip Tonciu cu sigla B figurează printre imitațiile din grupa estică³²⁰. Într-adevăr toate descoperirile pe care le cunoaștem pînă acum provin din Transilvania, în special din partea sa de nord. Cele mai de seamă descoperiri, Tonciu, Singeorzu și Gherla se grupează în partea de nord unde probabil că a existat și centrul lor de emiter. Piese găsite la Sf. Gheorghe și Brașov reprezintă cele mai de sud descoperiri ale ariei respective. Pînă acum nu știm ca asemenea monede să se fi găsit în regiunea extracarpatică³²¹ și nici înspre vest, dincolo de linia Tisei (fig. 9).

În ceea ce privește tipul, considerăm că el a luat naștere sub influența directă a monedelor de tip Crișeni. Nu știm din ce motive K. Pink separă aceste două tipuri, plasînd unul în sud, spre Sava, iar pe celălalt cu sigla B în est, respectiv în Transilvania. Înrudirea lor stilistică este mai presus de orice îndoială. Asemănările, mai ales în privința reversului, cu emisiunile din faza Crișeni *b*, merg pînă acolo că s-ar putea crede că provin din același atelier. Noi vedem însă între cele două tipuri monetare, nu numai o legătură stilistică, ci și una regională. Am amintit deja că cele mai de seamă descoperiri de tip Crișeni provin tot din nordul Transilvaniei și că în această regiune ar fi de căutat și de fixat și centrul lor de emiter. În acest caz influența pe care au exercitat-o acestea asupra emisiunilor cu litera B apare ca evidentă și neîndoioasă. Forma cununii și a bărbii capului lui Zeus, părul de deasupra frunții în formă de S, călărețul cu coif cu coadă lungă, forma și mișcările calului au aceleași trăsături cu cele ale emisiunilor de tip Crișeni, în special cu cele din faza *b*.

Cronologic, aceste emisiuni trebuie să se situeze în limitele stabilite pentru tipul Crișeni. Ele s-ar putea data astfel în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., fiind contemporane cu etapa finală a fazei Crișeni *a* și cu faza *b*. Raporturile stilistice și regionale strînse dintre aceste emisiuni și imitațiile din faza *b* Crișeni-Berchieș ne scutesc de a mai face unele comentarii în legătură cu apartenența lor etnică. Ar fi de adăugat numai că

³¹⁴ K. Pink, *op. și loc. cit.*

³¹⁵ R. Forrer, *op. cit.*, p. 151 (fig. 290).

³¹⁶ C. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 69.

³¹⁷ Eug. Chirilă, V. Lucăcel și I. Chifor, în *AMN*, III, 1966, p. 421–422.

³¹⁸ M. Roska, *Repertorium*, p. 246–247 (52); Székely Zoltan, în *SCN*, III, 1960, p. 557 (9) și într-o notă pentru

SCN, VI, de același autor.

³¹⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 79.

³²⁰ *Ibidem*, p. 70.

³²¹ Informația, păstrată de C. Moisil, *BSNR*, 1920, p. 69, că asemenea piese s-au găsit și în Muntenia este nu numai vagă și generală, dar și lipsită de orice temei. Se poate vorbi de o *preluare dacică* a acestor monede.

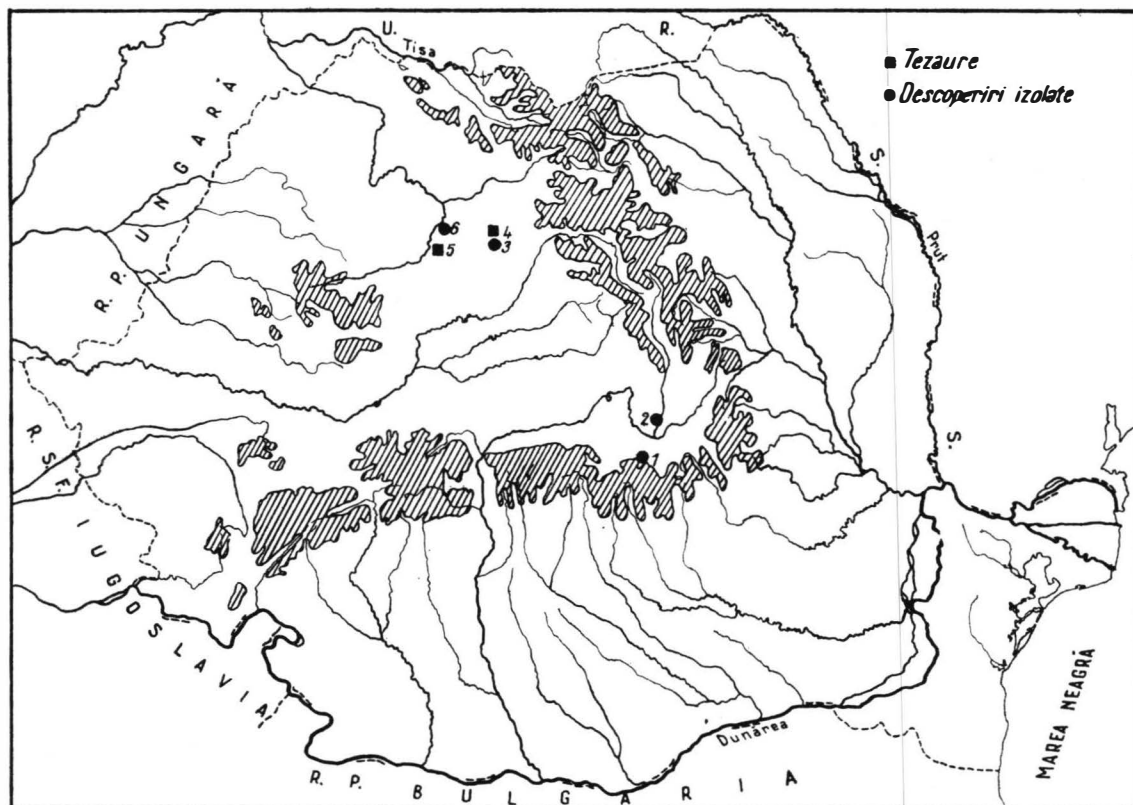
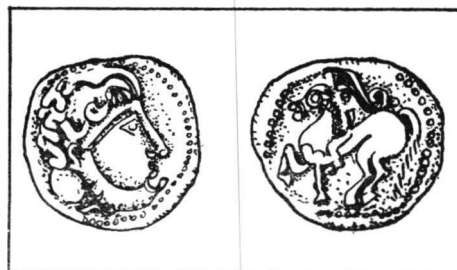

Fig. 9. — Descoperirile monetare de tip Tonciu «cu sigla B».

- Braşov, 1
- Gherla, 6
- Sfintu Gheorghe, 2
- Singeorzu Nou, 3
- Tonciu, 4
- Vişa, 5

monedele de tip Tonciu cu litera B se înscriu în rîndul emisiunilor care fac trecerea de la faza celtică sau celto-dacică la faza dacică, reprezentînd astfel momentul de tranziție. În acest caz nu putem ști cu exactitate, dacă aceste emisiuni sînt mai mult dacice sau mai mult celtice. Credem că s-ar putea vorbi acum de o preluare dacică, din care elementele celtice n-au ajuns încă să dispară complet.

TIPUL SIGHET

Tipul A — cu roată dințată

În cuprinsul tezaurului descoperit la Sighet se află cîteva tipuri monetare documentate aici pentru prima oară ³²². Între ele nu există însă legături stilistice, fiecare categorie monetară avînd trăsături proprii. Întrucît nu le mai întîlnim și în alte descoperiri am găsit cu cale să le dăm numele după cel al localității și să indicăm totodată în titlu, după caz, semnul caracteristic, dacă acesta constituie un element specific.

În primul rînd am ales emisiunile cu un stil mai bun.

Acestea au pe avers un cap uman (Zeus) cu barbă și cunună, în profil spre dr. Cununa este redată din trei rînduri de proeminențe ovale-ascutite, două împletite, cu capetele din stînga unite și al treilea deasupra frunții, în poziție oblică, cu înclinație spre st. Părul de deasupra cununii coboară în grupe de linii ramificate; între ele, la mijloc, un oval cu o globulă la centru. Barba este alcătuită din două șiruri de proeminențe ovale, ușor neregulate, mustața în formă de S, buzele din două globule și la virful nasului alte două globule. Bărbia mult redusă, iar gîtul este marcat printr-o linie semicirculară, cu arcul în sus.

Pe revers, cal și călăreț, la trap spre dr. Călărețul are capul ușor oval, uneori cu o prelungire pe spate și ține ramură. Calul ridică piciorul st. din față și dr. din spate, coada scurtă și ridicată, botul întredeschis, coama, un șir de perle; în fața calului o roată dințată. Împrejur cerc perlat, iar sub cal o linie orizontală (pl. XX, 1—4).

Din rîndul monedelor publicate, fiecare exemplar în parte reprezintă o variantă. Astfel avem aici patru variante pentru avers și patru pentru revers.

a) Barba lui Zeus mai bine redată; părul mai lung și cunună mai clară. Pe revers, călărețul ține ramură, are nasul proeminent; calul are ochiul globular (pl. XX, 1).

b) Capul lui Zeus mai stilizat, barba aproape un relief unificat. Pe revers călărețul fără ramură și cu capul hemisferic, cu o singură mină; deasupra, urme de legendă Λ II, iar sub cal două cununi (pl. XX, 4).

c) Asemănător cu varianta a, dar monedă divizionară. Capul uman mai stilizat, cu liniile părului mai scurte și cu altă conformație a bărbii. Pe revers, călăreț fără miini și picioare și fără ramură (pl. XX, 2).

d) Similară cu precedentă, dar cunună din mai puține frunze, iar călărețul ține ramura și cu proeminența de la cap mai scurtă; capul calului mai clar (pl. XX, 3).

După cum ne arată descrierea, stilul monedelor de acest tip este foarte apropiat de cel al emisiunilor de tip Tulghieș-Mireșu Mare — cu sigla Λ — și de tip Banat. De la primele

³²² E. Fiala, *Windisch-Grätz*, 204, 2856—2859; p. 148; K. Pink, *op. cit.*, p. 81—82.
A. Blanchet, *op. cit.*, II, p. 463 (3); R. Forrer, *op. cit.*,

s-au inspirat în redarea capului lui Zeus. Toate elementele stilistice și conformația lor, cununa, barba, părul, mustața în formă de S sînt aproape aceleași pe ambele tipuri monetare, cu deosebire că la cele asupra cărora referim trădează o ușoară stilizare și unele amănunte diferite în redarea părului. Apare clar că emisiunile de tipul Sighet A au avut ca prototip pe cele de tipul Tulghieș pentru avers.

Pentru revers ele au împrumutat reprezentarea imitațiilor de tip Banat³²³. Călărețul, dar mai ales calul, păstrează în linii generale aceeași formă și are aceleași mișcări, deosebirile fiind doar de amănunt. Aici apare în plus roata dințată, ca o caracteristică. Și în cazul reversului acestor emisiuni, putem afirma că a avut ca model, pe care l-a copiat, calul și călărețul întlnite la emisiunile de tip Banat. Este deci vorba de o îmbinare a celor două tipuri amintite, care sînt caracteristice părților de nord și vest ale Daciei.

Tipul monetar Sighet A cu roata dințată este reprezentat doar prin cîteva exemplare. Două monede, care se află la Cabinetul numismatic din Viena (13,55; 13,46 g) provin din tezaurul de la Sighet³²⁴, despre ale cărui condiții de descoperire nu ni s-a păstrat nici un fel de informație suplimentară în afara știrii sumare și generale care indică doar localitatea de proveniență. Alte două piese, ambele subdiviziuni, una în cabinetul din Viena³²⁵ (3,38 g) și alta publicată de Dessewffy, 863 (3,33 g) sînt cu locul de descoperire necunoscut; Polonia, Z. Ważniak, *Wiadom. Numiz.*, XI, p. 223—231.

Din cele patru monede cunoscute și amintite de noi, toate emisiuni de argint, două au valoare de tetradrahme, cu greutate de 13,55 și 13,46 g, iar celelalte două sînt subdiviziuni, putînd fi incluse, după modul și greutate, în rîndul imitațiilor cu valoare de drahme. Am arătat că cele două drahme redau destul de fidel reprezentările tetradrahmelor. Ele pot fi deci socotite ca subdiviziuni ale acestora. Din păcate locul lor de descoperire nu se cunoaște, dar rămîne de presupus că ele au putut fi găsite în aceeași regiune în care apar tetradrahmele. După K. Pink, emisiunile de tipul Sighet A — cu roata dințată, pe care el le numește *die Gruppe ohne Kinn, nach Banater Muster*, au ca model unele prototipuri din sud, înțelegîndu-se prin aceasta imitații din seriile prime din zona Banatului și a R.S.F. Iugoslavia și le consideră originare din partea de nord-est a lumii celtice³²⁶. Desigur că nici nu se poate face o altă localizare, atîta timp cît singura descoperire cunoscută provine din regiunea respectivă. Credem că trebuie păstrate rezerve pînă la noi descoperiri, pentru a face o localizare precisă, fără semne de întrebare. Să nu uităm că cele două tetradrahme de la Sighet au apărut într-un tezaur împreună cu alte tipuri monetare, caracteristice altor regiuni, mai mult sau mai puțin apropiate. Oricum, ținînd seama de stilul lor și legăturile cu alte tipuri monetare, ele nu pot fi scoase în afara zonei mai largi care cuprinde nordul și nord-vestul Transilvaniei și regiunea Banatului. Cu alte cuvinte și aceste emisiuni ar face parte din imitațiile realizate în cuprinsul teritoriului geto-dacic. O mențiune specială am vrea să mai facem asupra celor două drahme, în sensul că acestea se înscriu în rîndul puținelor subdiviziuni din Dacia și că, din punct de vedere stilistic, ele reprezintă copii fidele ale tetradrahmelor.

Emisiunile de tip Sighet cu roată dințată se datează după toate probabilitățile în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., fără a putea preciza dacă este vorba de al treilea sau de al patrulea sfert al secolului respectiv. După stil, care se apropie de emisiunile din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, ca și după prezența roții dințate de pe revers³²⁷, ar fi posibil ca emisiunile respective să aparțină triburilor celtice din această parte a Daciei.

³²³ K. Pink, *op. cit.*, p. 82.

³²⁴ *Ibidem*, p. 81 (fig. 314—315).

³²⁵ *Ibidem*, p. 82 (fig. 316).

³²⁶ *Ibidem*.

³²⁷ A. Blanchet, *op. cit.*, p. 158 (fig. 6) și p. 338; E. Bertrand, în RN, 1931, p. 141—143.

Tipul Sighet B

O categorie aparte din monedele descoperite la Sighet, în același tezaur cu emisiunile cu roata dințată, o formează imitațiile pe care K. Pink le consideră piese importate din sud, dinspre Serbia³²⁸. Într-adevăr, ele alcătuiesc o grupă stilistică aparte, nu numai față de tipurile monetare documentate în tezaur, ci și de emisiunile întâlnite în descoperirile din Banat și nord-vestul Transilvaniei. Unele elemente stilistice ar putea fi identificate pe anumite emisiuni din sud, dar în mod izolat și nu identic. Imitații aidoma sau asemănătoare cu acestea nu se mai cunosc. De aceea, în ciuda socotirii lor ca piese de import, noi le alăturăm emisiunilor din nordul Daciei, nu atât pentru a le considera emisiuni caracteristice acestei regiuni, ci doar pentru a fi menționate și cuprinse într-un anumit capitol. Atâta timp cât le avem documentate până acum în descoperirea de la Sighet, nu le putem lăsa de o parte, numai pentru motivul că ele au fost socotite de K. Pink monede de import din sud³²⁹. Precizăm însă că menționarea lor aici nu înseamnă în același timp și includerea lor în rîndul emisiunilor din nordul Transilvaniei, care ar putea fi făcută doar prin apariția unor noi descoperiri.

Aceste monede au pe avers un cap uman (Zeus) cu cunună și barbă, în profil spre dr. Cununa este alcătuită din trei șiruri de frunze, care acoperă aproape în întregime fruntea. Părul de deasupra cununii coboară în grupe de linii din virful capului. La mijloc se formează un semicerc înalt cu o linie la mijloc. Barba este redată din linii duble în semicerc, cu arcul înspre st.; ochiul o globulă și bărbia aproape complet dispărută.

Pe revers, cal și călăreț la trap spre st. Călărețul este fără miini și cu capul globular. Calul are piciorul dr. din față și cel st. din spate ridicate, capul în formă de liră, cu ochiul o globulă și coama o linie arcuită (pl. XX, 5—8).

Se deosebesc patru variante, tot atâtea cât și numărul pieselor publicate. Deosebirile sînt însă ceva mai mari, încît ar putea depăși granițele unor variante, aici avînd de-a face sigur cu ștanțe diferite, atît pentru avers, cît și pentru revers. Desigur între ele nu lipsesc asemănările stilistice generale și anumite trăsături comune.

a) Capul lui Zeus are cununa din frunze mai lungi și mai mari și cu părul pe spate în plete. Pe revers, calul are gîtul înalt și arcuit, piciorul din față mult ridicat, iar călărețul cu piciorul întins în față (pl. XX, 5).

b) Cununa cu șirurile de frunze mai subțiri, barba mai puțin ordonată și ochiul într-un oval. Calul mai scund, cu picioarele și gîtul mai scurte, coada însă mai lungă. Călărețul păstrează o poziție verticală (pl. XX, 6).

c) Frunzele cununii și liniile părului altfel stilizate. Calul mai mare cu copitele globulare, linia frîului perlată (pl. XX, 7), Dessewffy, 867.

d) Capul mai schematizat, cu părul și barba din linii mai puțin orînduite, nasul corioat și ochiul într-un oval cu capetele ascuțite. Calul de asemenea voluminos, cu picioarele mai groase. În fața lui, sub bot, un cerc. Călărețul mai mic (pl. XX, 8).

Monede de tipul mai sus descris s-au descoperit doar în tezaurul de la Sighet. Nu se știe cîte erau inițial. Se mai păstrează doar trei exemplare în Cabinetul numismatic din Viena (13,40; 13,35; 13,37 g). La acestea se mai adaugă cîteva piese cu proveniența necunoscută: un exemplar la Dessewffy, 867 (13,33 g); un altul la Cabinetul numismatic din Viena (13,23 g) și un al treilea la Muzeul din Budapesta (13,76 g).

Toate aceste monede sînt emisiuni de argint cu valoare de tetradrahme. Greutatea lor oscilează între 13,23 și 13,76 g. Trebuie să relevăm în acest sens uniformitatea greutateii, diferențele de la un exemplar la altul fiind aproape neînsemnate. În puține cazuri se poate vorbi de o greutate așa de stabilă și unitară.

În timp ele pot fi plasate către sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., urmînd pe cele de tipul cu roata dințată.

D. MONEDELE DIN ESTUL DACIEI — MOLDOVA

TIPUL HUȘI-VOVRIEȘTI

Monedele descoperite pe teritoriul Moldovei ridică o serie de probleme deosebit de dificile cu implicații istorice dintre cele mai importante. Particularitățile acestor imitații vin mai mult să complice decît să ușureze o mai bună cercetare a lor. Înseși datele istorice și arheologice din vremea respectivă, prin caracterul lor contradictoriu, nu sînt în măsură să aducă unele clarificări. Din această cauză multe întrebări vor primi răspunsuri ipotetice, adesea evazive și cu multe probabilități.

Imitațiile care aparțin acestei categorii de emisiuni au fost adesea denumite de tip Huși³³⁰, după numele localității și zonei unde s-au descoperit două din primele tezaure cu astfel de monede, sau de tip moldovean, după numele regiunii. K. Pink le-a inclus în rîndul primelor imitații, realizate nemijlocit după original, în seria pieselor uzate³³¹. Noi ne-am oprit la denumirea de emisiuni de tip Huși-Vovriești³³², avînd în vedere că cele mai importante descoperiri și în același timp și cele mai caracteristice, s-au făcut în aceste două localități.

Emisiunile la care ne vom referi sînt toate imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Pe avers apare capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dr. și mai rar și în profil spre st. Are diferite grade de stilizare. Există piese pe care capul apare relativ bine realizat și în același timp exemplare cu capul foarte mult schematizat. De la un exemplar la altul se pot urmări deosebiri în redarea părului, a bărbii, a cununii și în amănuntele feței. Alături de acest avers, se întîlnesc monede cu un cap uman tinăr, fără barbă; asemenea monede apar însă în număr destul de redus. Capul este mult stilizat și variază ca stil de la o monedă la alta. Reliefurile, aproape pentru toate aversurile sînt destul de tocite și aplatizate. Amănuntele stilistice nu mai apar aici cu suficientă claritate. De foarte multe ori, nasul și buzele sînt îngroșate, iar barba și părul unite în cite un singur relief, cu foarte puține și neînsemnate detalii. Pe unele piese relieful este așa de aplatizat și, am putea spune, unificat, încît cu greu se poate ghici conturul și poziția capului (pl. XXI—XXVII).

Pe revers este înfățișat un cal cu călăreț, stilizați, mergînd la trap, în profil spre dr., și, aproximativ pe o pătrime din monede, spre st. Călărețul este mult schematizat, redus la un simplu contur, ținînd uneori ramura și hățul într-o mină și cu cealaltă sprijinindu-se de spatele calului; în multe cazuri el apare fără picioare și nu se poate distinge dacă poartă sau nu ceva pe cap. Într-un singur caz, la Vovriești, călărețul este înlocuit de o pasăre. Calul apare pe multe exemplare mai bine realizat, în timp ce pe altele el este destul de stilizat. Are unul din picioarele din față și unul din

³³⁰ G. Severeanu, *Trésor de Huși*, în *București, Revista muzeului și pinacoteei municipiului București*, 1, 1935, p. 17—37.

³³¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 33—35.

³³² C. Preda, *Tezaurul de la Vovriești și unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 137-172.

spate ridicate, coada stufoasă, ținută în vînt, picioarele groase, în general fără globule la încheieturi. Și aici lipsesc detaliile, relieful fiind aplatizat. Pe aversul multor imitații se mai păstrează legenda cu numele lui Filip al II-lea, destul de rar completă, adesea parțial sau numai sub forma unor litere degenerate ca semne fără înțeles. De asemenea pot fi întîlnite și unele simboluri, printre care se remarcă: ramura, rozeta, steaua, făclia, cercul, globula, siglele II și E întors spre st. și altele, care nu mai pot fi precizate din cauza reliefului lor foarte aplatizat (pl. XXI–XXVII).

În această descriere sînt cuprinse caracteristicile generale ale tipului în care pot fi incluse toate monedele. O examinare atentă însă a fiecărei piese în parte a dus la constatarea că aici întîlnim un număr foarte mare de variante, atît pentru avers, cit și pentru revers. Este oarecum inexplicabil faptul că aproape fiecare monedă în parte constituie o variantă. De pildă în tezaurul de la Vovriești, din cele 125 monede, doar două exemplare sînt identice sub toate aspectele. În tezaurul de la Velikaia Gorazdovka din cele peste 50 de monede, se spune că numai două aparțin aceluiași ștanțe monetare³³³. De asemenea, în tezaurul de la Huși apar două aversuri similare, iar în cel de la Narta nu se întînesc decît variante singulare³³⁴. Urmărite în cuprinsul tuturor descoperirilor, monedele ne apar de asemenea într-o gamă aproape nesfîrșită de variante, fără ca una să fie identică cu cealaltă. Din acest motiv nici nu s-a putut ajunge la o clasificare și nici la o descriere a lor. Din cauza reliefurilor întinse și aplatizate nu s-a ajuns la o clară și sigură urmărire a detaliilor necesare stabilirii diferențelor și a unei clasificări ca în cazul altor categorii monetare. Nu este exclus ca multe din aceste monede să aibă la bază aceeași ștanță, care prin uzură rapidă a imprimat diferențe de la o monedă la alta, chiar fără să fie vorba întotdeauna de modificări aduse ștanței respective. Probabil că așa se explică și diferențele de stil de la unele piese mai bine realizate la altele cu reprezentările mult deformate.

Aproape la toate monedele de tip Huși-Vovriești se întînesc, în mod deosebit pe revers și destul de rar pe avers, tăieturi care pătrund adînc în miezul monedei sau o străbat pe întreaga grosime, și numeroase contramărci. Și unele și altele apar adesea în număr destul de mare, cîte două pînă la șase pe un singur exemplar.

Monedele în totalitatea lor sînt bătute din argint, cu un titlu destul de ridicat. Analizele, fie ele și parțiale, împreună cu observațiile atente de suprafață care s-au făcut ne îngăduie să vorbim despre un titlu foarte ridicat de peste 90 procente. În acest sens un ajutor prețios ne dau tăieturile de pe monede, care lasă să se vadă, pe toată grosimea monedelor, aceeași structură și consistență a metalului.

După toate indicațiile de care dispunem imitațiile de tip Huși-Vovriești au fost obținute pe calea procedului de batere. Foarte numeroasele variante, modificările frecvente ale conturului efigiilor, cercul perlat și cu urmele conturului ștanțelor monetare, care n-au acoperit întotdeauna întreaga suprafață a flanului monetar, pot fi socotite argumente în favoarea susținerii unei astfel de concluzii. Ceva mai mult, în cazul acestor imitații, se poate spune că ștanțele monetare n-au fost obținute dintr-un aliaj suficient de dur, fapt care a dus la ștergerea unor amănunte stilistice și la aplatizarea și îngroșarea reliefurilor. Din același motiv se pare că s-a ajuns să se dea și să se producă acea tocire a reliefurilor, care nu poate fi pusă numai pe seama circulației. Probabil că datorită aceleiași calități slabe a ștanțelor, pentru corectarea și îndreptarea părților deformate sau stricate, a fost nevoie de intervenții repetate, care au avut drept rezultat, firește, un așa mare număr de variante. În aceeași ordine de idei, plecînd de la constatarea referitoare la aspectul mult aplatizat al reliefurilor, s-ar putea întrevădea o maximă folosire a ștanțelor, pînă la completa lor epuizare.

³³³ P. Sova-Gmitrov, *Poklad barbarskijch mînci z Vel'kei Gorazdovky*, în *Studijne zvesti AVSAR*, 4, 1961, Nitra, p. 127–138.

³³⁴ Iosip Brunšmid, în *Vestnik Arheološkoga društva*, Zagreb, I, 1895, p. 96–107.

Imitațiile de tip Huși-Vovriești se înscriu, prin nominalul și modulul lor, în rîndul emisiunilor cu greutate de tetradrachme, denumirea fiind și de data aceasta convențională. Cele mai multe din monede, circa 70—75% din totalul lor, au greutate cuprinse între 13 și 14 g. Din restul de aproximativ 25—30%, o bună parte cîntăresc între 11—12 g, puține ajung să coboare sub 11 g. Se poate spune că, în cazul de față, diferențele de greutate nu sînt deloc prea mari și că în general monedele păstrează o greutate constantă.

Am arătat, odată cu descrierea tipului monetar respectiv, că monedele din această categorie se caracterizează prin prezența unor tăieturi, care de multe ori străpung piesa pe toată grosimea ei. Există și exemplare pe care nu se întîlnesc asemenea incizii. Numărul acestora este foarte redus, constituind mai mult excepții. Majoritatea monedelor sînt tăiate, cu cîte una sau mai multe incizii, ajungîndu-se în unele cazuri pînă la cinci incizii pe o singură piesă. Cele mai multe emisiuni, aproximativ 60—70% din totalul monedelor cunoscute, au doar cîte o singură incizie, după care urmează, în ordine proporțional descrescînd, cele cu cîte două, trei, patru și cinci tăieturi, acestea două din urmă întîlnindu-se foarte rar.

Tăieturile sînt aplicate aproape numai pe revers. Doar în puține cazuri apar și tăieturi pe avers (pl. xxv, 5). S-a făcut afirmația că alegerea reversului pentru a aplica astfel de incizii este de natură religioasă³³⁵, în sensul că prin aceasta se arată respectul sau teama față de zeul sau monarhul reprezentat pe monedă. Cercetările și unele descoperiri mai noi vin să infirme o astfel de ipoteză. Referindu-se la această problemă K. Pink socotește că motivul aplicării inciziilor pe reversul monedelor este pur tehnic³³⁶. Explicația dată de numismatul amintit rămîne după părerea noastră, singura de luat în considerație. În această privință se are în vedere împrejurarea că pentru executarea unor incizii așa de mari, făcute la intervale de timp diferite, ulterior baterii, deci la rece, se cereau instrumente speciale și eforturi deosebite. De aceea era nevoie ca moneda să fie bine fixată. Forma ei concav-convexă îngăduia o mai bună stabilitate doar în cazul în care aceasta se fixa într-o concavitate cu reversul în sus. Numai într-o asemenea poziție moneda putea să fie străpunsă pe toată grosimea ei. Semnificativ în acest sens ne apare și faptul că cele cîteva incizii de pe avers nu ating niciodată profunzimea celor de pe revers, ele reducîndu-se adesea doar la simple zgîrieturi.

În sprijinul aceleiași explicații mai pot fi aduse și alte argumente, a căror valoare nu poate fi neglijată. Pentru a nu ne referi decît la datele oferite de tazeurele de la Vovriești și Narta, reamintim că există cîteva piese care au tăieturi și pe avers. Prin urmare principiul evitării efigiei nu mai este respectat. În același timp considerăm că în concepția lumii antice exista același respect, atît pentru reprezentările religioase de pe avers, cît și pentru cele de pe revers. De asemenea noi nu știm dacă pentru geto-daci și celți, cu o concepție religioasă diferită, divinitățile lumii grecești înfățișate pe monedele imitate aveau sau nu vreo explicație sau vreo valoare de ordin religios. În consecință, rămîne să admitem că aplicarea aproape exclusivă a inciziilor pe reversul monedelor se datorează unei necesități practice cerută de procedeul tehnic amintit.

Urmărind poziția și locul pe care-l ocupă aceste tăieturi pe monede rămînem cu impresia că acestea n-au fost aplicate la întîmplare. De regulă ele nu depășesc lungimea razei pastilei monetare, pornind aproape de fiecare dată de la margine spre centru. Destul de puține sînt acelea care se află în partea de mijloc a monedei. Se remarcă de asemenea că pe cît a fost cu putință, ele au evitat atît calul, cît mai ales călărețul. Foarte multe dintre ele, mai ales cînd este vorba de o singură tăietură, au fost aplicate sub cal. Atunci cînd sînt mai multe incizii, pozițiile și locul sînt diferite, iar calul, mai rar călărețul, sînt în bună parte secționate de aceste tăieturi.

³³⁵ E. T. Newell, în *Numismatic Chronicle*, 1914, p. 1—33.

³³⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 39; în tezaurul de la Medieșul

Aurit monedele au tăieturi aproape numai pe avers; cf.

Ö. Gohl, în *NumKöZ*, II, 1903, p. 57—59.

Forma și dimensiunile inciziilor diferă între ele, în funcție de instrumentul cu care au fost făcute. Pare să fie vorba de instrumente-dălți speciale. Unele din tăieturi sînt lungi, altele foarte scurte. Dintre ele se remarcă o serie cu ambele capete ascuțite și cu mijlocul lățit, altă serie numai cu un capăt ascuțit și cu celălalt lățit. De foarte multe ori în jurul acestor incizii, mai ales în cazul celor care au secționat pastila pe toată sau aproape toată grosimea ei, moneda este deformată. Rezultă de aici că tăieturile s-au făcut la rece, după punerea în circulație a monedelor, și că loviturile au fost destul de puternice. Nu este exclus ca același proces să fi contribuit la aplatizarea reliefului de pe avers, care a suportat efectele loviturii pe toată suprafața.

Referitor la scopul pentru care au fost aplicate aceste tăieturi păreri sînt relativ împărțite și deci întîlnim puncte de vedere diferite. Vorbind despre prezența unor tăieturi pe monedele antice în general, s-a spus, și pe bună dreptate, că acestea au fost făcute în vederea verificării metalului. Explicația își găsește justificarea firească în faptul, bine cunoscut în antichitate, că adesea, alături de monedele originale emise de polisuri, din metal prețios, mai circulau și piese contrafăcute din metal inferior, acoperite la suprafață cu metal nobil. S-a constatat că asemenea tăieturi apar în special la triburile și populațiile din vecinătatea lumii grecești, care verificau în acest mod valoarea monedei ³³⁷. Asemenea tăieturi sînt foarte răspîndite (vezi amănunte la concluzii, p. 392—396). Pe teritoriul Daciei incizii de acest fel se întîlnesc atît pe monede locale, cit și pe originale grecești. În aceste cazuri tăieturile apar doar pe unele piese și de fiecare dată numai cite una pe monedă, ele reducîndu-se doar la ușoare adîncituri în miezul monedei.

Explicația de mai sus pare să nu satisfacă în întregime, atunci cînd o aplicăm la situația imitațiilor de tip Huși-Vovriești. Reamintim că de data aceasta tăieturile diferă mult ca formă de cele amintite mai sus, pătrunzînd adînc sau secționînd moneda pe toată grosimea. În plus, pe cite un singur exemplar se află adesea cite trei, patru și chiar cinci asemenea incizii. Tipuri de tăieturi de genul acesta apar numai pe imitațiile monetare de tip Huși-Vovriești și niciodată pe alte tipuri de imitații locale. Caracterul deosebit al acestor incizii a atras atenția numismatilor, care au căutat să dea alte explicații, total diferite de cea la care ne-am referit.

După R. Forrer tăieturile de genul celor întîlnite pe monedele de tip Huși-Vovriești nu trebuie privite ca mijloc de verificare a interiorului monedei, pentru a se vedea dacă piesa respectivă este sau nu în întregime din metal prețios. Acestea au ca scop, spune același numismat, să scoată din circulație monedele mai vechi și să le dedice divinităților, făcîndu-le în același timp inutilizabile pentru profanatorii care ar fi dorit să le întrebuinteze ³³⁸. Ideea o întîlnim ceva mai tîrziu și la Const. Moisil. Deși formulările sale în această direcție nu sînt suficient de clar precizate și nici limitate la un anumit aspect, totuși se poate desprinde poziția autorului. După Const. Moisil nu este deloc sigur dacă tăieturile în discuție erau produse cu scopul de a controla calitatea metalului sau dacă ele reprezentau un mijloc de demonetizare. Încîlinînd spre cea de a doua explicație, același numismat arată că o astfel de demonetizare ar putea avea la bază un motiv religios, monedele tăiate devenind *ex-voturi* ³³⁹. Teza lui R. Forrer, ușor modificată, apare, cu unele explicații suplimentare, la dr. G. Severeanu cu prilejul publicării tezaurului de la Epureni-Huși. El consideră că tăieturile despre care am vorbit reprezintă un fel de demonetizare, ca rezultat al unui obicei ritual al tribului dacic din regiunea cuprinsă între Prut și Siret. O asemenea demonetizare, precizează autorul, se făcea înainte ca monedele să fie îngropate alături de un individ mort pentru a-i servi acestuia dincolo de mormînt și totodată ca o măsură de precauție contra profanatorilor de morminte ³⁴⁰. Această

³³⁷ H. Willers, in *Numismatische Zeitschrift*, 1899, p. 350;
cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 39.

³³⁸ R. Forrer, *op. cit.*, p. 171.

³³⁹ Const. Moisil, in *BSNR*, XV, 35—36, 1920, p. 69.

³⁴⁰ G. Severeanu, *op. cit.*, p. 20.

ultimă parte a tezei sale ni se pare mai mult decît hazardată și fără nici un fel de temeî. Ideea respectivă este infirmată în primul rînd de faptul că atît tezaurele monetare geto-dace, cit și monedele izolate, s-au găsit în așezări sau în afara acestora, dar niciodată în morminte. Chiar tezaurul de la Epurenî-Huși, despre care se spune că s-ar fi descoperit într-un tumul, este departe de a putea fi considerat ca un inventar funerar. Prin natura și conținutul său, depozitul de la Epurenî nu reprezintă decît o îngropare obișnuită a unui tezaur monetar.

Spre deosebire de opiniile amintite, K. Pink consideră că inciziile ar fi avut, ca și contramărcile, un rol decorativ³⁴¹. P. Sava Gmitrov³⁴² și I. Winkler se mențin pe poziția clasică de interpretare, susținînd că tăieturile au fost aplicate exclusiv cu scopul de a verifica puritatea metalului. Oxidarea primelor tăieturi, după cum afirmă I. Winkler, atrăgea după sine necesitatea unei noi tăieturi. Aceasta ar fi după autoare și explicația prezenței, pe o singură monedă, a mai multor tăieturi³⁴³.

Sintetizînd ipotezele de mai sus, excluzînd de pe acum pe cea a lui K. Pink, ca fiind foarte puțin probabilă, se poate trage concluzia că tăieturile de pe imitațiile de tip Huși-Vovriești s-au aplicat cu scopul de a demonetiza, adică de a scoate din circulație monedele respective. Potrivit aceluiași păreri, motivul demonetizării este de natură religioasă. Explicația de față reprezintă, fără îndoială, un punct de vedere care a atras de partea sa mai mulți adepți. Credem însă, îndoială exprimată și cu alt prilej, că o atare interpretare dată tăieturilor de pe monedele din categoria în discuție nu poate fi susținută și confirmată de descoperirile monetare, ca și de caracterul social-economic al triburilor emitente.

Din datele prezentate de noi rezultă că asemenea incizii nu apar decît la imitațiile de tip Huși-Vovriești, ceea ce constituie o caracteristică a acestora. Este vorba deci de un obicei specific unei anumite uniuni de triburi, de la care nu fac excepție decît puține exemplare. Ar fi fost oare cu puțință ca membrii aceleiași societăți să fi scos din circulație aproape toate propriile lor monede și să le fi dedicat unei zeități? Faptele par să dovedească contrariul. După cum am văzut, piese cu una, două sau mai mult incizii apar în tezaure întotdeauna împreună cu imitații fără tăieturi, ceea ce înseamnă că în fața posesorului tezaurului nu existau deosebiri de valoare între monede. Foarte probabil că, și pe piață, și unele și altele se bucurau de aceeași apreciere. Nu trebuie să uităm că în fața omului antic, mai ales a celui din lumea situată în afara orașelor și statelor grecești, o monedă avea valoare, înainte de toate, prin calitatea metalului și greutatea ei. Prin aplicarea tăieturilor nu s-a știrbit cu nimic din greutatea monedei, ci s-a schimbat doar intrucitva aspectul formal al piesei, ceea ce pare să nu fi constituit deloc un prejudiciu valoric adus acesteia. Monede cu tăieturi găsite în așezări ca Poiana, probabil și altele, arată că ele se aflau în circulație, ci nu demonetizate. În altă ordine de idei ne întrebăm, cărei zeități și în ce fel s-ar fi putut dedica asemenea monede? Ar fi singurul caz din toată lumea geto-dacică și celtică. Toate aceste considerente ne îndreptătesc să nu acordăm tăieturilor de pe monedele de tip Huși-Vovriești un caracter religios și nici să considerăm că acestea au avut ca rezultat demonetizarea monedelor respective.

Nu avem pretenția că teza pe care o vom adopta constituie o rezolvare a problemei. Cu toate acestea avem sentimentul că ea se apropie mai mult de sensul pe care l-au avut aceste incizii. Mai întîi trebuie să recunoaștem că, ori cît am încerca să nu adoptăm explicația obișnuită, dată în general tăieturilor de pe toate monedele antice, nu vom reuși să ne îndepărtăm prea mult de conținutul acesteia. În consecință noi credem că cel puțin într-o primă fază, dacă nu întotdeauna și în toate cazurile cînd avem de-a face cu o singură incizie pe monedă,

³⁴¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 39—40.

³⁴² P. Sava Gmitrov, *op. cit.*, p. 95.

³⁴³ I. Winkler, in *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 95.

tăieturile despre care este vorba să fi fost aplicate în scopul verificării calității metalului din interiorul monedei. Reamintim că cele mai multe monede, depășind 60% din totalul lor, au doar cite o singură incizie, mai mult sau mai puțin adincă. Preocuparea de a nu știrbi cu nimic din greutatea monedei, de a evita oarecum reprezentarea, ar putea constitui indicii în plus că asemenea tăieturi nu aveau ca scop deprecierea și scoaterea din circulație a monedelor.

În al doilea rând, în situația emisiunilor pe care se întilnesc mai multe incizii, este posibil ca să nu fim în fața schimbării semnificației amintite, ci doar o lărgire a sferei acesteia. Lipsa de încredere care a existat asupra unor monede a determinat repetarea procesului de verificare, ori de cite ori a fost nevoie, pentru înlăturarea oricărui fel de dubiu. Aplicarea mai multor incizii pe o singură piesă a însemnat în același timp și o garanție în plus, un fel de certificare a autenticității ei. Moneda astfel însemnată capătă încrederea și drepturile de care se bucurau și celelalte exemplare. Nu știm în ce măsură mai putem vorbi de o oarecare îngrădire sau de o oarecare limitare a sferei lor de circulație, așa cum am susținut altădată. Multe monede arată o tocire evidentă, mai ales cele cu tăieturi mai numeroase, tocire la care procesul de circulație trebuie să fi contribuit într-o măsură însemnată. Dacă aceste tăieturi au reprezentat semne distincte ale autorităților tribale, ceea ce ar fi posibil, ele nu pot fi legate decît de procesul și de sfera lor de circulație și, în ultimă instanță, să indice drumul parcurs de o monedă pe piață, în circuitul ei de la o zonă la alta. Cu cit o monedă are mai multe tăieturi, cu atît ea pare să fi trecut prin mai multe miini.

O altă caracteristică de bază a imitațiilor de tip Huși-Vovriești o constituie prezența contramărcilor. Este singura categorie de imitații din toată monetăria geto-dacică și celtică, pe care întilnim un număr așa de mare și de variat de contramărți. Pe teritoriul Daciei, în afara Moldovei de astăzi, nu s-au cunoscut decît izolat monede contramărcate. Ele au fost semnalate mai ales în vestul și nord-vestul Daciei, prin descoperirile de la Chișineu-Criș, Criciova, Caraș, Lugoj, Tulghieș-Mireșu Mare, iar în sud « tezaurul de la Copăceni ». În aceste descoperiri, care cuprind alte tipuri monetare, contramărcile apar izolat și numai cite una pe o monedă. Pe emisiunile de tip Huși-Vovriești, mai ales în tezaurele de la Narta, Vovriești și Velikaia Gorazdovka, ele apar în număr impresionant, care depășește cifra de 100 tipuri.

În aceste tezaure se găsesc monede pe care s-au aplicat, pe cite un singur exemplar, de la una pînă la șase contramărți. Cele mai multe monede au cite una sau două contramărți, în timp ce piesele cu 4—6 contramărți sînt considerate ca excepții. În majoritatea lor ele au fost aplicate pe revers, în locuri și poziții diferite. Adesea ele apar pe corpul și gitul calului (pl. xxiv—xxvii) și mai rar în cîmpul monedei sau pe călăreț, (pl. xxiv—xxvii). Pe avers ele se întilnesc destul de rar. Preferința pentru revers are, ca și în cazul tăieturilor, o explicație și un motiv de ordin tehnic. Contramărta se făcea practic mai ușor dacă moneda se fixa într-un suport concav cu reversul în sus. Aceasta presupune că și contramărcile s-au aplicat ulterior procesului de batere. O dovadă în plus în acest sens ne-o oferă împrejurarea că aceleași tipuri de contramărți nu ocupă niciodată același loc. Dealtfel contramărcile sînt așa de variate ca forme și tipuri, incît cu greu le poți distinge și grupa pe cele asemănătoare. Se remarcă predilecția pentru folosirea unor semne cit mai deosebite și încercarea de a repeta cit mai puțin același tip de contramărta. Dintre acestea din urmă, semnele care s-au aplicat mai des sînt: cercul simplu, un X înscris într-un cerc și, mai rar, o palmă sau o labă de picior uman. Uneori și în aceste cazuri contramărcile de același tip diferă între ele prin amănunte stilistice și mărime. Pot fi urmărite de asemenea: cercuri concentrice, o stea cu 5 raze înscrise într-un cerc, soarele, triskeles și numeroase contramărți de forme geometrice simple și combinate, mai mult sau mai puțin regulate și o serie de semne greu de identificat (pl. xxiv—xxvii, LXXIX).

Se observă că inciziile și contramărcile nu se exclud unele pe altele, dar nici o legătură aparte între ele nu poate fi stabilită. Se remarcă, de pildă, că monedele cu contramărci au aproape întotdeauna și tăieturi. Nu întotdeauna însă monedele cu tăieturi au și contramărci. Amintim, ca exemplu, că monedele din tezaurele de la Huși și Epureni au incizii, dar nu au contramărci. Pe o singură piesă de la Epureni apare o contramărcă, dar diferită de cele la care ne-am referit noi, fiind reprezentată de litera C. Rămîne totuși un fapt inexplicabil, de ce contramărcile în Moldova apar numai în tezaurul de la Vovriești, în timp ce în celelalte descoperiri ele lipsesc cu desăvîrșire. Din acest punct de vedere ele se leagă cu descoperirile din Banat și de tezaurele de la Narta și Velikaia Gorazdovka. Să fie oare vorba de un tezaur deja constituit în zona Tisei și adus apoi în Moldova? O astfel de explicație, asupra căreia vom reveni mai jos, nu este deloc exclusă.

Un raport cronologic între tăieturi și contramărci, dacă se poate vorbi de așa ceva, nu este ușor de făcut. Din cercetările lui K. Pink, reiese că tăieturile sînt mai recente, fiind aplicate ulterior contramărcilor³⁴⁴. Părerea lui K. Pink pare să fie confirmată de unele observații ale noastre asupra unor monede din tezaurul de la Vovriești, unde contramărcile sînt deformate și suprapuse de incizii. Însă nu credem că aceasta poate fi o regulă generală. Este foarte probabil ca unele dintre cele două tipuri de semne să fie contemporane și ele să se fi aplicat în funcție de loc și de timp. Așa că, cel puțin în principiu, o contemporaneitate parțială a lor poate fi admisă.

Aplicarea contramărcilor în general pe monedele antice a avut desigur un scop, pe care cercetătorii l-au explicat în mod diferit, pozițiile lor variind, de multe ori, în funcție de timp și de categoria din care fac parte monedele contramărcate. Spre exemplu, într-un fel trebuie explicate contramărcile de pe emisiunile de bronz, altă semnificație trebuia căutată celor de pe monedele de aur și argint. Vorbind de scopul pentru care se aplicau contramărcile pe monedele grecești se poate spune că acestea urmăreau să redea o anumită valoare unei piese scoase din circulație, să asimileze și să unifice pe piață, la un moment dat, monedele mai vechi cu cele mai noi și pe cele care erau emise după etaloane diferite. Cu alte cuvinte, contramărcă investea cu o nouă valoare, atît piesele locale, cît și pe cele străine, punindu-le astfel pe picior de egalitate în circulație³⁴⁵ (a se vedea amănunte la concluzii, pag. 397—399).

Situația este însă deosebită atunci cînd discuția se referă la contramărcile de pe imitațiile de tip Huși-Vovriești. Aici avem de-a face cu alte tipuri de formații politice și cu alte forme de economie și de circulație monetară. De aceea, pentru contramărcile de pe imitații'e despre care este vorba, prezente în număr așa de mare și cu forme așa de variate, trebuie găsită o altă explicație. K. Pink încearcă să distingă două grupe. Contramărcile din prima grupă, considerate mai vechi, ar urma să fie explicate ca semne de circulație. Cele din grupa a doua, care sînt și cele mai noi și apar de obicei în același loc pe monedă, este de părere autorul citat, trebuie să fi avut un rol decorativ³⁴⁶. Mai întîi, așa cum se prezintă contramărcile, nu credem că poate fi vorba de două grupe cronologice. Nu este nici un criteriu care să ne îngăduie o separare a lor din acest punct de vedere. În al doilea rînd, nu credem că putem vorbi de contramărci care apar întotdeauna în același loc. Exemplele citate de K. Pink nu sînt deloc concludente, deoarece se remarcă faptul că, deși contramărcile la care ne referim se aseamănă, ele nu sînt identice între ele și nici înto deauna dispuse exact în același loc. Re-

³⁴⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 39—40.

³⁴⁵ K. Regling, *Gegenstempel, in Wörterbuch der Münzkunde*, 1930, p. 211—212; Th. Gerasimov, in *Izvestia-Institut*, XV, 1964, p. 51 și urm.; A. Bellinger, *Dura*

Europos, Final Report, 6, p. 193—194; Henry Seyrig, *Antiquités syriennes-Monnaies contremarquées en Syrie*, in *Syrie*, XXXV, 1958, p. 189—193.

³⁴⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 37—38.

versul diferă, ca tip sau variantă (Pink 377—381). Această observație dovedește încă o dată în plus că ștampila nu făcea parte și nu era gravată pe ștanță. După părerea noastră toate contramărcile de pe imitațiile de tip Huși-Vovriești formează, din punct de vedere crono-logic, o singură grupă. Se pare că aceste semne aparțin șefilor de triburi, care imprimau pe monedă anumite contramărci în semn de autentificare. Nu știm dacă semnele respective acordau monedelor un regim special în circulație. Ele trebuie să fi avut în ultimă analiză un rol decorativ și probabil că o monedă cu mai multe asemenea contramărci era întotdeauna preferată celorlalte, semnele, pe lângă caracterul ornamental, reprezentind o garanție în plus a autenticității monedei.

Aria de răspândire a imitațiilor de tip Huși-Vovriești cunoaște o mare întindere, constituind într-un anumit fel, și din acest punct de vedere, o excepție în cadrul monetăriei locale de Dacia. Faptul acesta creează dificultăți serioase în stabilirea centrului lor de batere și a originii etnice a triburilor emitente. Dar iată mai întâi cum se prezintă situația descoperirilor:

1. *Agrieșu Mare* (jud. Arad)

Informații cu caracter general indică descoperirea unor monede de tip Huși-Vovriești pe teritoriul acestei localități, fără alte precizări ³⁴⁷.

2. *Bicaș* (jud. Neamț)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit prin 1880 un tezaur din care au fost recuperate zece piese, depuse ulterior la Muz. național de antichități. Despre ele se spune că sint de același tip, imitații după Filip al II-lea « de fabrică foarte barbară și păstrătură urită » ³⁴⁸.

3. *Bira* (jud. Neamț)

În colecția Saint-Georges, aflată acum la Inst. de arheologie ³⁴⁹ există o imitație de acest tip, cu tăietură, cu indicația că provine din această localitate (inv. 235/203).

4. *Birlad* (împrejurimi)

În Muzeul local se află două imitații cu tăieturi, fiind găsite, după toate probabilitățile, în una din localitățile din apropierea orașului Birlad ³⁵⁰ (13,23; 13,87 g; 23 și 26 mm).

5. *Bogonos* (jud. Iași)

O monedă cu tăietură completă provine din această localitate. Ea a fost donată MNA (inv. 408) de prof. M. Petrescu Dimbovița ³⁵¹.

6. *Bucovăț* (jud. Timiș)

După unele informații, pe teritoriul acestei localități s-ar fi găsit o monedă de tip Huși-Vovriești ³⁵². Nu se cunosc amănunte (13,33 g).

7. *Bunești* (jud. Vaslui)

În Muzeul de istorie din Huși se află o tetradrahmă găsită în 1959 la punctul numit *Dealul Bobului*. Moneda are urme de legendă și o tăietură adincă pe revers, peste călăreț ³⁵³. Are greutate 13,40 g și diam. 24 mm.

8. *Caraș-Severin* (județ)

Fără alte precizări, se păstrează indicația că două monede de același tip s-ar fi găsit prin părțile Carașului ³⁵⁴ (12,86; 13,62 g).

³⁴⁷ C. Moisil, în *BSNR*, 1922, p. 59, nr. 95; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁴⁸ Dosar Muzeul național de antichități, 1880, nr. 29, f. 24; cf. și I. Winkler, în *SCS-Cluj*, VI, 1955, p. 76—77 (nr. 19).

³⁴⁹ C. Preda, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 162 (nr. 2).

³⁵⁰ *Ibidem* (nr. 3).

³⁵¹ *Ibidem* (nr. 4).

³⁵² M. Dessewffy, 304, și K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁵³ B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 609, și *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 493.

³⁵⁴ M. Dessewffy, 299; K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

9. *Chișineu-Criș* (jud. Arad).

În tezaurul găsit în 1835, care cuprinde mai multe categorii de monede, se aflau și 20 piese de tip Huși, cu tăieturi și contramărci³⁵⁵. Monedele se află în Cab. num. din Viena și au greutatea de 12,66–14,36 g. A se vedea și Dessewffy, 308, 12,25 g (pl. XXIV).

10. *Cindești* (jud. Neamț)

Pe teritoriul comunei³⁵⁶ s-a găsit o monedă cu tăieturi și urme din legendă și cu patru contramărci. Are greutatea de 13,60 g și diam. 20 mm.

11. *Cluj*

O monedă de același tip, cu tăieturi și contramărcă circulară pe gitul calului s-a găsit prin împrejurimile Clujului³⁵⁷. Nu se cunosc amănunte (13,48 g).

12. *Corbasca* (jud. Bacău)

Se păstrează informația că «prin anii 1890–1893, niște locuitori ai satului, săpind să scoată lut dintr-un mal, au găsit șase vase de lut cu monede barbare de argint, imitații după staterii (sic) lui Filip al II-lea. Toate au tăieturi mai mici sau mai adânci. Citeva sînt la D. G. Ionescu-Tulcea». Astăzi însă nu se mai știe nimic de soarta acestor monede³⁵⁸.

13. *Criciova* (jud. Timiș)

Din tezaurul descoperit la Criciova, printre imitațiile locale de tipuri caracteristice regiunii Banat se află și o piesă, acum la Muzeul din Viena (12,91 g), apropiată de tipul Huși-Vovriești.

14. *Dănești* (jud. Vaslui)

Pe teritoriul comunei s-au descoperit întimplător, prin 1953, patru monede cu tăieturi din aceeași categorie³⁵⁹.

15. *Dolhești* (jud. Iași)

După unele date mai vechi, la Dolhești s-ar fi găsit «mai multe monede tăiate». Sigur se vorbește despre descoperirea a două piese cu urme de legendă și cu tăieturi adânci³⁶⁰.

16. *Epiureni* (jud. Vaslui)

În 1922 s-a găsit într-un tumul (sic) un tezaur alcătuit din 76 monede de argint. El a fost mai întâi achiziționat de un argintar din Iași și apoi de dr. G. Severeanu, în colecția căruia se păstrează și astăzi. Din același tezaur mai fac parte patru fibule și două brățări de argint. Monedele sînt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, bătute cu ștanțe diferite, cu urme de tocare și cu una pînă la patru tăieturi pe cîte o monedă. Există și cîteva piese fără tăieturi. Pe unele se mai păstrează urme din legendă și simboluri³⁶¹ (pl. XXI–XXII).

17. *Focșani* (jud. Vrancea)

Se păstrează doar o mențiune vagă și neconfirmată, că aici s-a descoperit un tezaur de monede cu tăieturi³⁶².

18. *Hîrtospe* (jud. Iași)

Din informațiile primite de la prof. M. Petrescu-Dîmbovița reiese că în această comună s-au găsit două monede de argint cu tăieturi mari pe avers³⁶³.

19. *Huși* (jud. Vaslui)

După datele transmise de V. A. Urechia, în anul 1864 s-a găsit la Huși un tezaur cu «imitații barbare» de argint, imitații de tipul caracteristic regiunii Moldova. După unele indicații, monedele erau depuse într-un vas de

³⁵⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 35; C. Gooss, *AVSL*, XIV, 1877, p. 69, 77; R. Forrer, *op. cit.*, p. 166–169; L. Ruzicka, *CNA*, 1922, p. 56; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 33 (66).

³⁵⁶ C. Matasă și B. Mitrea, *Cîteva tezaure și descoperiri monetare în reg. Bacău*, în *SCN*, I, 1957, p. 475.

³⁵⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 40.

³⁵⁸ Const. Moisil, în *BNSR*, X, 1913, p. 22 (nr. 12); K. Pink, *op. cit.*, p. 36; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 34.

³⁵⁹ N. Zaharia, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 295; și în *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. XVIII*, București, 1970, p. 319 (f); informația este publicată și

de O. Iliescu ca inedită în *Însemnări privitoare la descoperiri monetare* (II), în *SCN*, II, 1958, p. 457(27).

³⁶⁰ Const. Moisil, în *BNSR*, X, 1913, p. 63–64, și XI, 1914, p. 56; Valentin Bude, *Cîteva monede antice în România*, în *CNA*, VI, 59–62, 1925, p. 40; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 34.

³⁶¹ G. Severeanu, *op. cit.*, p. 17–37.

³⁶² *Ibidem*, p. 17.

³⁶³ I. Winkler, în *SCIV-Cluj*, 1955, p. 82–83 (nr. 79), după informația lui M. Petrescu-Dîmbovița.

metal, a cărui fotografie se mai păstrează la Cab. numismatic al Academiei. Nu se știe cite monede s-au găsit inițial. Din acest depozit, 23 exemplare se mai păstrează la Muzeul de științe naturale al Universității Al. I. Cuza din Iași ³⁶⁴.

Din acest lot, doar o singură monedă nu are tăietură. Celelalte au: 19 piese cite o incizie adincă, iar restul de trei, cite două asemenea tăieturi. Inciziile au mărimi diferite cu lungimi între 7 și 12 mm. Multe monede mai păstrează urme clare din legendă ca: ΦΙΑΠΙ; ΦΙΑΙ... ΟΥ; ΑΠΙΟ; ΙΑΠΙ; ΑΠΙ; ΠΙ; ΔΙΑ; VIV; sigle: Ε, Κ, Α, ΙΙ, V și simboluri, din rândul cărora se remarcă: făclie, delfin, pasăre, rozetă, cerc, stea etc. (pl. XXIII). Cele 23 de piese au greutate cuprinsă între 13,40 și 14,90 g; diam. 23—27 mm și pozițiile reversului față de avers: ↑ ↗ → ↘ ↓ ←.

20. Iași

Din cele publicate de K. Pink rezultă că pe teritoriul oraşului s-ar fi găsit o monedă cu incizie ³⁶⁵.

21. *Lichitiseni* (jud. Bacău)

În această localitate s-a găsit în anul 1960, la punctul numit « Pe Tablă », o monedă caracteristică tipului Huși-Vovriesti. Moneda a dispărut din expoziția Muzeului de istorie Bacău³⁰⁸ în anul 1961.

22. Murgeni (jud. Vaslui)

Prin 1936, pe teritoriul comunei, s-a descoperit un mic tezaur, alcătuit din șapte tetradrahme, imitații locale, șase dintre ele fiind de tip Huși-Vovriești, cu tăieturi adinci pe revers³⁸⁷.

23. *Păncești* (jud. Bacău)

În colecția G. Severeanu se păstrează șase monede cu incizii cu indicația că provin de la Păncești³⁶⁶.

24. *Piatra Neamț* (jud. Neamț)

Din unele date mai vechi reiese că prin împrejurimile oraşului, în condiţii care nu se mai pot reconstitui, s-au găsit trei monede de argint, probabil din aceeaşi categorie cu cele de mai sus³⁶⁹.

25. *Poiana* (jud. Galati)

În cursul săpăturilor executate în 1949 în așezarea getică de la Poiana, pe lângă alte tipuri de imitații locale, s-a găsit și o monedă de tip Huși, cu tăieturi pe revers. Piesa respectivă se află în colecțiile Cabinetului num. al Institutului de arheologie ³⁷⁰.

26. Rîsești (jud. Vaslui)

După o informație a prof. R. Vulpe rezultă că pe teritoriul satului s-a găsit o imitație de tip Filip al II-lea³⁷¹ care se înscrie probabil în rîndul emisiunilor de tip Huși-Vovriesti.

27. *Rogoaza* (jud. Bacău)

Pe teritoriul acestei localități s-a găsit o monedă de tip Huși-Vovriești, care se află acum în colecțiile Muzeului, din Huși. Piesa are urme din legendă, semnul O și o contramarcă rectangulară; 11,40 g și 24 mm.

28. *Rozavlea* (jud. Maramures)

Din această localitate provine o monedă din același tip, cu tăietură mare peste gîtul calului. Călărețul și calul sînt în profil spre st. Moneda s-a găsit în 1911 (12,83 g)³⁷².

29. *Stănilești* (jud. Vaslui)

Fără să se cunoască amănunte, se afirmă doar că, pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă cu incizii adânci³⁷³.

30. *Șilindia* (jud. Arad)

În cuprinsul marelui tezaur descoperit la Șilindia în 1967 se află și nouă monede similare cu cele de la Chișineu-Criș. Ele prezintă tăieturi adânci.

³⁶⁴ C. Moisil, in *BSNR*, X, 1913, p. 62 (17); idem, in *BSNR*, XI, 1914, p. 57; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 34 (87); K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁶⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 36; I. Winkler, *op. cit.*, p. 82–83.

³⁸⁸ Informație de la Viorel Căpitanu de la Muzeul de istorie din Bacău.

³⁶⁷ I. Dimian, in *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 303.

³⁸⁸ C. Preda, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 163.

³⁶⁹ După însemnările *Anuarului Scolii normale de învă-*

țători din Piatra-Neamț, 1941, p. 193; cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 86–87 (113).

³⁷⁰ R. Vulpe, in *SCIV*, I, 1950, p. 48.

³⁷¹ I. Winkler, *Contribuții...*, p. 90–91 (133), după informația lui R. Vulpe.

³⁷² Ö. Gohl, in *NumKōz*, XIV, 1915, p. 71; K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁷³ I. Winkler, *Contribuții...*, p. 92(155), după informațiile lui D. Tudor și B. Mitrea.

31. *Șipote* (jud. Iași).

În această localitate, institutorul Dimitrie Popa a descoperit înainte de 1925 o imitație de tip Huși, cu urme de legendă și cu o incizie adincă ³⁷⁴.

32. *Teiuș* (jud. Alba)

Într-un tezaur descoperit de mai multă vreme la Teiuș ³⁷⁶ se păstrează la muzeul din Budapesta 16 imitații cu tăieturi similare cu cele de tip Huși-Vovriești. O piesă, probabil din aceeași descoperire, întâlnim la Dessewffy, 307 (13,45 g).

33. *Timișoara* (împrejurimi)

Din împrejurimile orașului ³⁷⁸ provine o monedă cu tăietură adincă, din seria imitațiilor de tip Huși-Vovriești.

33 a. *Turulung* (jud. Satu Mare)

Tezaur descoperit în 1972, alcătuit din 60 monede cu tăieturi și contramărci, similare celor de la Vovriești (B. Mitrea, SCIV, 1, 1973, p.141).

34. *Valea Lupului-Iași*.

Din informațiile prof. M. Petrescu-Dimbovița reiese că în acest punct s-ar fi găsit o monedă de argint, pare-se din aceeași categorie ³⁷⁷.

35. *Vovriești* (jud. Vaslui)

Pe teritoriul acestei comune, cu prilejul sădării unor pomi, pe terenul cooperativei agricole din localitate, la punctul numit « În Cier » sub Dealul Bozienilor, s-a descoperit în martie 1960 un tezaur cu monede de tipul asupra căruia referim. Tezaurul, achiziționat pentru Muzeul din Iași de N. Gostar și M. Dinu de la Universitatea din Iași, cuprinde un număr de 125 monede de argint. Este cel mai mare tezaur cu astfel de monede cunoscut pînă acum. În afara a două piese identice, celelalte sînt variante ale aceluiași tip. În afara unui singur exemplar, toate celelalte imitații au tăieturi și contramărci, care ajung pînă la cinci și chiar șase pe o singură piesă. S-au identificat aproape 60 tipuri de contramărci. Cu foarte puține excepții, atît inciziile, cit și contramărcile sînt aplicate pe reversul monedelor. Multe piese sînt foarte tocite sau cu reliefurile applatizate, atît de la circulație, cit și de la batere ³⁷⁸. Majoritatea monedelor, mai exact 90 de piese, cîntăresc între 13 și 14 g, nouă depășesc greutatea de 14 g, pînă la maximum de 14,25 g, iar restul de 22 cîntăresc între 12 și 13 g, două dintre ele între 10 și 11 g. S-a stabilit că greutatea medie a unei monede este de cca. 13,30 g. Diam. lor măsoară între 24 și 28 mm.

Poziția rv. față de avers se prezintă astfel: 26 AR., ↗; 10 AR., ↗; 2 AR., ↗; 17 AR., →; 7 AR., ↘; 20 AR., ↓; 2 AR., ↘; 10 AR., ↘; 20 AR., ←; 7 AR., ↖ (pl. XXV—XXVII).

36. *Moldova* (regiune)

În colecția M. și dr. G. Severeanu se află un număr de 19 monede de tip Huși, cu tăieturi, despre care se spune că provin din Moldova, fără să se poată preciza locul descoperirii ³⁷⁹.

37. *Transilvania* (regiune)

În cuprinsul Transilvaniei s-a descoperit în 1873 un tezaur de circa 100 monede, dintre care multe aveau tăieturi ³⁸⁰. Nu reiese însă din datele de care dispunem dacă aceste monede sînt sigur de tip Huși-Vovriești.

U.R.S.S.

38. *Leușeni-Orhei* (R. S. S. Moldovenească)

Un tezaur de cca. 30 imitații de tip Huși-Vovriești, cu tăieturi, s-a descoperit în această localitate ³⁸¹. Nu se mai știe nimic de soarta monedelor. O singură piesă se mai păstrează la Cab. num. al Institutului de arheologie (inv. 199).

39. *Lipoviti* (reg. Stanislav)

Se menționează descoperirea unei imitații de tip Filip al II-lea, dar nu cunoaștem despre ce tip de imitație este vorba ³⁸². Nu este exclus ca ea să fie de tip Huși-Vovriești, dar nu dispunem de nici un fel de date în acest sens.

³⁷⁴ V. Bude, *op. cit.*, p. 40; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 35.

³⁷⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 36; C. Moisil, în BSNR, 1922, p. 59; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 32.

³⁷⁶ M. Dessewffy, 306; K. Pink, *op. cit.*, p. 45; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 29; I. Winkler, *O minicib* . . . , p. 37.

³⁷⁷ I. Winkler, *Contribuții* . . . , p. 94—95, după informațiile lui M. Petrescu-Dimbovița.

³⁷⁸ C. Preda, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 137—

172; cf. și *Știința*, XXIX, 1960, nr. 4 789, și *România liberă*, XVIII, 1960, nr. 4 808; B. Mitrea, SCIV, 1, 1961, p. 147—148.

³⁷⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 163.

³⁸⁰ E. A. Beilz, *op. cit.*, în *AVSL*, Heft III, t. XI, fasc. 3; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁸¹ C. Preda, *op. cit.*, p. 164.

³⁸² M. I. Braicevski, *Римська монета на територии Украины*, Kiev, 1959, p. 88.

40. *Lopatnik* (r. Edineț, R. S. S. Moldovenească)

O monedă de același tip cu două tăieturi pe revers s-a găsit în apropiere de această localitate ³⁸³.

41. *Skomophi* (reg. Lvov)

O monedă similară fără să se cunoască amănunte s-a descoperit în această localitate ³⁸⁴.

42. *Terebovli* (reg. Tarnopol)

Din această localitate provine o imitație de tip Filip al II-lea, după toate probabilitățile din aceeași categorie cu cele de tip Huși-Vovriești ³⁸⁵.

43. *Velikaia Gorazdovka* (r. Beregovo)

În regiunea transcarpatică a U.R.S.S., pe teritoriul comunei Velikaia Gorazdovka (fostă Velikoje Gutovo), s-a descoperit în aprilie 1957, în mod întâmplător, un tezaur alcătuit din circa 100 imitații de tip Huși-Vovriești. Dintre acestea n-au putut fi recuperate decât 50 piese printre care și trei imitații de tip Alexandru—Filip al III-lea. Monedele, cu excepția a două piese, au tăieturi și contramărci, câte una până la patru pe un singur exemplar. Tipurile de tăieturi și contramărci sînt aceleași ca și pe emisiunile din Moldova. Ele au greutatea cuprinsă între 12—13 g și diam. 22—25 mm. Editorul acestei descoperiri precizează că există o gamă întreagă de variante și abia s-a găsit un duplicat. În plus, el adaugă că în această zonă s-au mai semnalat circa 20 descoperiri izolate ³⁸⁶.

44. *Lipovce*

În această localitate s-a găsit în 1873 un tezaur cu imitații de tip Huși-Vovriești. Din această descoperire se mai păstrează doar patru piese la Muzeul din Viena ³⁸⁷. Alte cinci exemplare se aflau în colecția Windisch-Grätz (nr. 2797—2801) și încă una la *Much. Kunst. Atlas* 91, 28. Aproape toate piesele au tăieturi pe revers (pl. XXIV, 6).

R. S. F. *Iugoslavia*

45. *Narta-Belovar*

În 1894, în această localitate s-a descoperit un tezaur cu monede de tip Huși-Vovriești, din care se mai păstrează în Muzeul din Zagreb un număr de 38 piese ³⁸⁸. Monedele au tăieturi și contramărci, între una și patru pe câte o singură piesă, aproape toate aplicate pe revers. Există doar o piesă cu incizii pe avers și una fără nici un fel de semn. Au fost identificate 25 de variante de contramărci. Greutățile sînt de 12,93—14,20 g; diametrele de 24—26 mm.

46. *Sirmium* ?

Din zona cuprinsă între Sava și Dunăre provine o monedă de același tip. Ea se află în colecția Ruz și se presupune că s-ar fi descoperit eventual la Sirmium ³⁸⁹.

47. *Vitina*

La Muzeul din Sarajevo se află o imitație de tipul mai sus descris, despre care se spune că provine din localitatea Vitina ³⁹⁰.

48. *Zagreb* ?

K. Pink publică o monedă de același tip cu tăieturi pe revers, cu indicația că ar proveni de la Zagreb ³⁹¹. Nu reiese însă limpede dacă această monedă se află în Zagreb sau a fost descoperită în această localitate (13,52 g).

R. P. *Ungară* ³⁹²

49. *Dunaaadony* (Fehér)

O monedă de aceeași categorie provine din această localitate ³⁹³ (12,55 g).

³⁸³ L. Polevoi, *Новые находки античных монет в Молдавской ССР*, în *СА*, 1962, p. 289—290.

³⁸⁴ M. I. Braicevski, *op. și loc. cit.*

³⁸⁵ *Ibidem*.

³⁸⁶ P. Sova-Gmitrov, *op. cit.*, în *Študijske zvesti, AVS AV*, 4, 1961, p. 127—137.

³⁸⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 36; *Windisch-Grätz*, p. 2797—2801.

³⁸⁸ Iosef Brunšmid, *op. cit.*, p. 96—107.

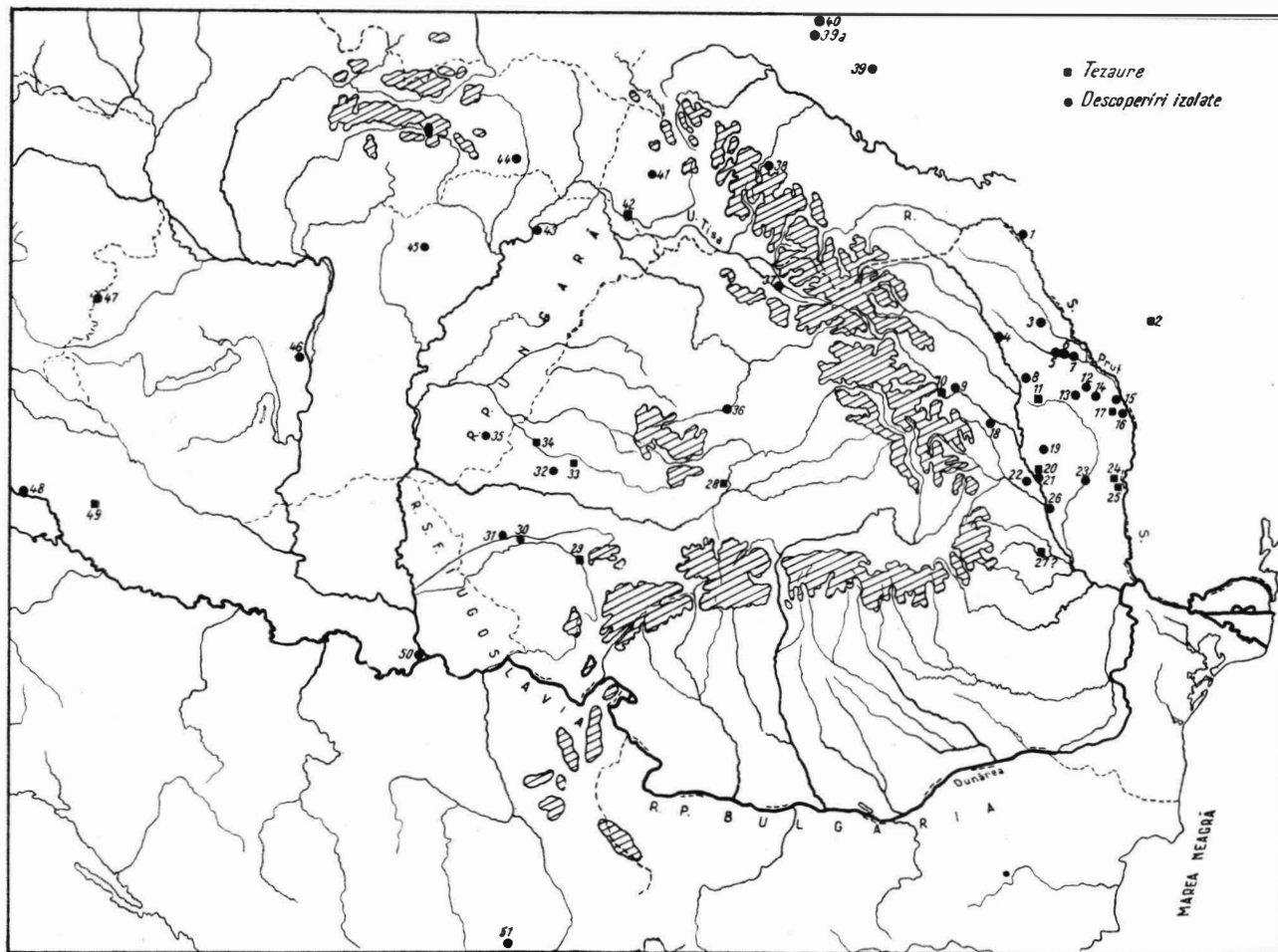
³⁸⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁹⁰ *Ibidem*, similară cu Dessewffy, 1238.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 39—40.

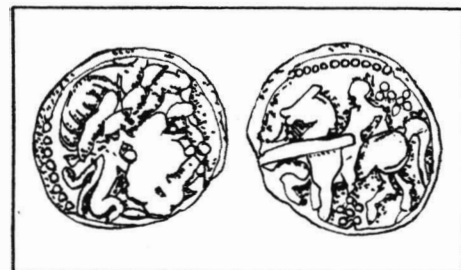
³⁹² În descoperirile din R.P. Ungară n-am inclus cele două monede cu tăieturi descoperite la Gyömk (Tolna) și publicate de R. Forrer (nr. 84 și 329), pe care K. Pink le integrează în această categorie de imitații, deoarece ele nu sînt de tip Huși-Vovriești.

³⁹³ *NumKöz*, 1924, p. 38; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 36

— Agrișul Mare, 32	— Iași, 7	— Șilindia, 33
— Bicăz, 10	— Kaschau-Kassa, 44	— Șipote, 3
— Birca, 8	— Leușeni, 2	— Teiuș, 28
— Birlad, 23	— Lichitișeni, 19	— Terebovli, 39
— Bogonos, 5	— Lipovce, 40	— Timișoara, 31
— Bucovăț, 30	— Lipoviti, 38	— Valea Lupului, 6
— Bunești, 14	— Lopatnic, 1	— Velem-St. Veit, 47
— Chișineu-Criș, 34	— Medgyesbodzás, 35	— Velikaia Gorazdovka, 42
— Cindești, 18	— Murgeni, 25	— Vitina, 51
— Cluj, 36	— Nagyfalú-Szabolcs, 43	— Vovriști, 11
— Corbasca, 20	— Narta-Belovar, 49	— Zagreb, 48
— Criciova, 29	— Păncești, 22	— Zemun, 50
— Dănești, 13	— Piatra Neamț, 9	
— Dolhești, 12	— Poiana, 26	
— Dunaadony-Fehér, 46	— Risești, 15	
— Epureni, 24	— Rogoza, 21	
— Felső Viznice, 41	— Rozavlea, 37	
— Focșani, 27	— Sirok-Heves, 45	
— Hirtoape, 4	— Skomphi, 39 a	
— Huși, 17	— Stăniilești, 16	

Fig. 10. — Descoperirile monetare de tip Huși-Vovriști.

50. *Felső Vizsnice (Bereg)*

O monedă de tipul amintit, aflată la Muzeul din Cluj, se specifică, fără alte amănunte, că s-ar fi descoperit pe teritoriul acestei comune ³⁹⁴ (12,60 g).

51. *Gömör* (regiune)

În cuprinsul acestei regiuni ³⁹⁵ se menționează descoperirea unei monede de tip Huși-Vovriești (13,23 g).

52. *Medgyesbodzás*

La Muzeul din Budapesta se află o monedă cu tăieturi pe revers, cu indicația că provine din această localitate ³⁹⁶ (13,39 g).

53. *Nagyfalu* (Szabolcs)

O mențiune generală, fără alte amănunte, se face despre descoperirea unei monede similare la Nagyfalu ³⁹⁷.

54. *Sirok* (Heves)

Din această localitate provine o monedă tăiată, din aceeași categorie cu cele de mai sus (13,82 g); se află la Muzeul din Budapesta ³⁹⁸.

55. *Velem-St. Veit* (Velemszentvid-Vas)

O monedă din aceeași categorie provine din această localitate. Ea are două tăieturi pe revers ³⁹⁹.

Austria

56. *Rauris* (Salzburg)

Trei monede cu tăieturi s-ar fi descoperit la Rauris ⁴⁰⁰. Nu știm și nici nu sintem convinși că aceste monede sînt de tip Huși-Vovriești.

R. P. Bulgaria

57. *Raškovo* (Botevgrad)

Din această localitate provin patru tetradrahme de tip Filip al II-lea, care au tăieturi adînci pe revers ⁴⁰¹. Nu se știe însă dacă monedele sînt de tip Huși-Vovriești. Noi le integrăm în acest catalog cu titlu provizoriu, dar nu vor fi luate în considerație la concluzii.

58. *R. S. Cehoslovacia*

O monedă de același tip este publicată de V. Ondrouch cu indicația că s-a găsit în Slovacia ⁴⁰² și încă una la Kosice, cu tăietură și contramarcă (14 g) ⁴⁰³.

Proveniență necunoscută

În afara monedelor cu locul de proveniență cunoscut, în unele muzee și colecții publice și private, se păstrează o serie de monede de tip Huși-Vovriești, despre care nu se mai știe unde au fost descoperite.

La Cab. num. al Institutului de arheologie (inv. 1261/5536—5554) se află un lot de 20 asemenea imitații, din fondul vechi al MNA, cu cite una pînă la trei tăieturi și contramărci. Ele au greutate de 11,28—14,58 g. Alte șapte piese au tăieturi și contramărci și provin din colecția Saint Georges (inv. 235). Au 11,90—13,84 g.

La muzeele din Bacău, Suceava (11,70 g) și Fălticeni se păstrează cite o monedă de tip Huși-Vovriești.

Cab. num. din Paris a achiziționat în 1960 o monedă de același tip cu tăietură și contramarcă ⁴⁰⁴ (13,06 g); 2 AR la Cab. num. Brno și 7 AR la Cab. num. al Bibl. Academiei.

Două monede similare sînt publicate de Dessewffy, 556—7 (13,72; 14,09 g; 24—25 mm).

Catalogul cuprinzînd descoperirile monetare de tip Huși-Vovriești ne dă posibilitatea să cunoaștem aria de răspîndire a acestor imitații. O primă remarcă ce se impune atenției noastre este aceea că, deși în general tipurile monetare geto-dacice și celtice au o arie de circulație relativ

³⁹⁴ K. Pink, *op. cit.* p. 36.

³⁹⁵ *Ibidem*.

³⁹⁶ *Ibidem*, p. 36.

³⁹⁷ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, 1908, p. 171; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 36.

³⁹⁸ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

³⁹⁹ R. Paulsen, *Die Münzprägung der Boier*, 1933 (pl.B. 40).

⁴⁰⁰ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁴⁰¹ T. Geherasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 344.

⁴⁰² V. Ondrouch, în *Moravské Num. zprávy*, 8, 1961, p. 5.

⁴⁰³ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, 1909, p. 131.

⁴⁰⁴ Monique Mainjonet, *Monnaies celtiques acquises par le Cabinet de médailles*, 1960, în RN, 1961, p. 26—31.

restrinsă, emisiunile tipului monetar la care ne referim cunosc o întindere oarecum neobișnuit de mare, în raport cu celelalte emisiuni locale. În această arie se include mai întâi teritoriul Moldovei, în special zona centrală. Descoperirile pot fi urmărite mai ales pe cursurile mijloicii ale Siretului și Prutului și ale afluenților acestora. Din această parte a Moldovei provine un număr de 23 descoperiri, însumând la un loc peste 300 monede. Aici se semnalează și cele mai însemnate tezaure ca cele de la Vovriești, Epurenii și Huși. Zona podișului central moldovenesc s-ar desemna ca centru principal al răspîndirii acestor monede. Descoperiri cu asemenea emisiuni, unele destul de însemnate, se cunosc și în alte părți. Mai întâi și în mod normal sînt cele cîteva descoperiri izolate din R.S.S. Moldovenească și monedele găsite la Lipovce în Galiția. Dar această arie se lărgește spre vest și nord vest, prin descoperirea mai nouă a tezaurului din Ucraina transcarpatică, de la Velikaia Gorazdovka, cu circa 100 monede de același tip, și cu încă alte cca. 20 descoperiri izolate din aceeași zonă, la care se adaugă descoperirile din Transilvania și Banat, din R.S.F. Iugoslavia și R.P. Ungară. Din rîndul acestora din urmă, descoperirea cea mai însemnată o formează tezaurul de la Narta (Belovár), ca și grupa de monede din tezaurul de la Chișineu-Criș. O a doua zonă însemnată a aceleiași arii se desenează la Dunărea de mijloc, de la Sava pînă la est de Tisa (Banat). Desigur că această parte nu se ridică la nivelul descoperirilor din Moldova, nici ca număr nici ca importanță, însă constatarea rămîne un fapt real. Între Moldova și zona vestică amintită se poate face o legătură prin nordul Daciei și al Carpaților prin descoperirile de la Sirok, Nagyfalú, Felzöznice, Lipovce, în mod deosebit prin tezaurul de la Velikaia Gorazdovka, Turulung și eventual Rozavlea (fig. 10).

Avînd în vedere împrejurarea că în Moldova s-au făcut cele mai însemnate descoperiri cu astfel de monede, ajunsesem la concluzia, în studiul asupra tezaurului de la Vovriești, că locul unde trebuia căutat și fixat centrul principal de emisie și de răspîndire al acestor imitații nu poate fi altul decît podișul central moldovenesc unde se concentrează majoritatea descoperirilor. O asemenea concluzie părea la acea dată, cu toate rezervele și îndoilele pe care le avem totuși, evidentă, dacă ținem seama că ar fi greu să admitem că monede «barbare», emise într-o regiune oarecare, au ajuns și au circulat, în majoritatea lor, în altă zonă geografică decît în locul unde ele au fost bătute. Prin urmare nu știam cum să explicăm prezența unui număr așa de mare de imitații de tip Huși-Vovriești în Moldova, numai pe calea schimbului, admițîndu-se că aceste monede ar fi fost emise în altă regiune. Nu ni se părea posibilă stabilirea unui alt centru de emisie în afara Moldovei, deoarece în nici o altă regiune nu erau concentrate atîtea monede de acest tip. Descoperirile din celelalte regiuni ne apăreau atunci ca izolate și risipite, în cuprinsul unei arii de circulație monetară unde se întîlnesc atîtea tipuri de imitații. Într-adevăr, așa cum am arătat, în regiunile vestice aceste monede apar mai dispersate și nu se poate vorbi de o concentrare a lor într-o anumită zonă mai bine delimitată ca în cazul Moldovei. De aceea am acceptat ca plauzibilă concluzia că monedele respective au fost emise în podișul central moldovenesc de o uniune de triburi geto-dace și prin relații de schimb ele au ajuns în vest⁴⁰⁵. În sprijinul acestei concluzii am adus o serie de date arheologice și istorice, care, împreună, au lăsat impresia că nu mai incapa loc pentru o altă interpretare. Susțineam cu același prilej că pe baza descoperirilor monetare se poate vorbi de o locuire intensă între Prut și Siret și o viață economică relativ dezvoltată, precum și de existența unei formațiuni politice tribale, poate o uniune de triburi getice, în cadrul căreia nu se șterseseră definitiv limitele teritoriale și nici autoritatea șefilor de triburi⁴⁰⁶.

O concluzie de acest fel, potrivit căreia monedele de tip Huși-Vovriești au fost emise de o uniune de triburi getice ni se înfățișa la acea dată asigurată. Interpretarea datelor arheo-

⁴⁰⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 166–168.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 170–171.

logice și istorice, deși în bună parte contradictorii, părea de asemenea că vine total în sprijinul acestei concluzii. Ceva mai mult, pornind de la situația monetară, încercam să sugerăm și unele căi de rezolvare a problemelor arheologice din această regiune, încă discutate și discutabile. Reluarea și schimbarea direcției de cercetare a imitațiilor de tip Huși-Vovriești în lumina tuturor descoperirilor monetare, ca și a recentelor descoperiri arheologice, sînt în măsură, dacă nu să ducă la o completă schimbare de interpretare, cel puțin să ne arate o a doua cale de urmat, care pare să nu fie cu nimic mai prejos decît cea la care ne-am referit. Înainte însă de a expune argumentația noastră în această nouă direcție, pentru o mai bună înțelegere a faptelor, ne vom opri mai întîi asupra stabilirii datei de emitere a monedelor respective.

Am dori să facem încă de la început precizarea că nu putem fi de acord cu datarea pe care o face P. Sava-Gmitrov cu ocazia publicării monedelor din tezaurul de la Velikaia Gorazdovka ⁴⁰⁷. Fără să aducă vreun argument în sprijinul tezei sale, autorul plasează emiterea acestor monede încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Nu numai caracterul imitațiilor dar însăși prezența unor imitații de tip Alexandru cel Mare pledează împotriva unei datări așa de timpurii.

În vederea unei cit mai exacte încadrări cronologice a emisiunilor de tip Huși-Vovriești vom ține seama, pe de o parte de argumente stilistice generale, iar pe de altă parte de prezența fibulelor din tezaurul de la Epurenii. Primul argument se referă la împrejurarea că monedele în discuție fac parte din prima fază principală de dezvoltare a imitațiilor « barbare », ceea ce permite datarea lor, în linii generale, către sfîrșitul secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Spre aceeași dată par să ne îndrepte și fibulele amintite, incluse ca tip în rîndul fibulelor de argint tracie. Deși varianta aceasta nu este suficient de bine datată, ea ocupă ultimul loc, plasîndu-se în timp, începînd cu secolul al II-lea î.e.n. ⁴⁰⁸. Dacă fibulele amintite nu ne dau indicații mai exacte asupra datei emiterii monedelor, ele sînt în măsură să ne ofere unele indicații cronologice asupra perioadei de circulație a acestora și chiar asupra momentului îngropării tezaurului de la Huși și probabil a celor mai multe dintre depozite. Astfel, s-ar putea ajunge la presupunerea că imitațiile monetare de care ne ocupăm au fost emise și au circulat în perioada de timp cuprinsă între sfîrșitul secolului al III-lea și pînă către mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Este posibil ca unele dintre acestea să fi continuat să circule și în cel de-al treilea sfert al aceluiași secol. Aceasta ar însemna că monedele de tip Huși-Vovriești au avut o durată de circulație relativ lungă. Tăieturile și contramărcile de pe aceste emisiuni, ca și urmele evidente de tocire ale multor piese, ar constitui un indiciu în acest sens.

Dacă am lua în considerație sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. ca perioadă în care poate fi fixat începutul baterii monedelor de tip Huși-Vovriești, ar urma să admitem că în aceeași vreme deținătorii acestor monede, organizați probabil într-o uniune de triburi, ocupau și stăpîneau partea centrală a Moldovei de astăzi. Era această populație locală getică sau o populație venită și stabilită aici? Ușor nu este de răspuns și nici de ales una dintre cele două alternative. Din păcate, după cum vom vedea, situația arheologică, informațiile istorice și descoperirile monetare, între care trebuie să existe o strînsă corelație, nu sînt deloc clare și suficient de concludente. Vom încerca totuși să vedem ce ne oferă fiecare din aceste categorii de documente și argumente în același timp și ce concluzii istorice se pot desprinde din confruntarea lor.

⁴⁰⁷ P. Sava Gmitrov, în *Študijne vvesti AŬS.AV*, 4, 1961, p. 138.

⁴⁰⁸ R. Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balkanique*, Paris, 1930, p. 59–62; V. Micov,

Așa cum am arătat și altă dată, situația arheologică nu este suficient de concludentă pînă în momentul de față. Faptul îl datorăm, pe de o parte lipsei de săpături în această direcție, iar pe de altă parte lipsei unor precizări în ceea ce privește caracterul etnic al multora dintre așezările din epoca Latène identificate pe teritoriul Moldovei. Pentru unele dintre ele se poate spune că aparțin, fără îndoială, populației geto-dace. Altele, care sînt și cele mai multe, au un caracter cultural dublu și de aceea există dificultăți în stabilirea etnicului lor. Identificarea unui nou aspect cultural în această zonă, atribuit populației bastarne, se datorește în primul rînd descoperirilor făcute de R. Vulpe la Poieniști, unde s-a găsit pentru întia dată o necropolă cu ceramică atribuită bastarnilor⁴⁰⁹. Cercetările ulterioare din cuprinsul Moldovei au dus la descoperirea în unele așezări și cimitire din perioada Latène II a unei categorii ceramice asemănătoare cu cea de la Poieniști, în asociere cu ceramică geto-dacică. Recunoașterile de teren, efectuate mai ales de colectivul Muzeului din Iași, au dus la identificarea unui număr de circa 70 puncte-așezări datînd din secolele III-I î.e.n.⁴¹⁰ Fiind vorba de cercetări de suprafață, în cele mai multe cazuri nu s-a ajuns la precizări de natură cronologică și nici etnică. Se fac doar mențiuni generale referitoare la epoca și la definirea unor tipuri ceramice. De aceea înțilnim menționate, fie așezări numai cu ceramică geto-dacică, fie așezări cu ceramică getică și bastarnă amestecată. Din rîndul acestor cercetări se impune mai întii atenției noastre așezarea de la Lunca Ciurii, unde, în bordeie apar asociate ambele categorii ceramice, împreună cu fragmente de amfore grecești⁴¹¹. Așezări de genul acesta au mai fost semnalate, în parte și cercetate, la Buhăești-Negrești⁴¹², Răducăneni⁴¹³, Tîrpești⁴¹⁴, Cucorăni și Spinoasa⁴¹⁵, iar la est de Prut, în R.S.S. Moldovenească⁴¹⁶, la Lukašovka, Brănești, Budești și altele. De fiecare dată cele două categorii ceramice apar de așa manieră asociate încît nu poate fi pusă la îndoială contemporaneitatea lor. Despre un raport cantitativ între cele două tipuri ceramice nu este simplu să se vorbească numai pe baza documentației existente. Se constată totuși că în unele așezări, cum este cea de la Lunca Ciurii, ceramica getică predomină cantitativ. Dar există și unele centre unde, deocamdată, ceramica bastarnă rămîne preponderentă.

După cum ne indică ceramica grecească de import și anume mănșile de amfore cu ștampile⁴¹⁷ găsite în bordeiele de la Lunca Ciurii, împreună cu cele două categorii ceramice amintite, toate așezările de acest tip ar data începînd cu ultimele două decenii ale secolului al III-lea și în primele decenii ale secolului al II-lea î.e.n. O cartografiere a acestor așezări ne dă posibilitatea să constatăm că ele sînt răspîndite în special în podișul central moldovenesc, mai ales între Prut și Siret. Repartiția lor geografică coincide aproape exact cu limitele ariei în care am constatat și prezența monedelor de tip Huși-Vovriești. Deci între așezările la care ne-am referit și emisiunile monetare amintite există, pe de o parte o legătură teritorială directă,

Thrakische Fibeln, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930—1931, p. 21 și urm.; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 1933, p. 158, 9; D. Berciu, *Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas — Die thrakischen Fibeln*, în *Balkanica*, VI, 1943, p. 283—306.

⁴⁰⁹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213—496.

⁴¹⁰ O lucrare care cuprinde toate aceste descoperiri a fost întocmită de N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia și urnează să fie în curînd editată; cf. și Silvia Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din sec. III—II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 25—43.

⁴¹¹ D. Tudor, în *Studii și referate*, I, 1954, 1, p. 82—83, și în *Arheologia Moldovei*, vol. V, 1967, p. 37—51; M. Petrescu-Dimbovița și colab., în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 183—187.

⁴¹² Dan Teodoru, *O necropolă La Tène la Buhăești-Negrești*, în *SCS Iași*, VIII, 2, 1957, p. 339—342.

⁴¹³ Idem, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 724.

⁴¹⁴ S. Marinescu-Bilcu, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 413—417.

⁴¹⁵ A. Nițu, Em. Zaharia și D. Teodoru, *Sondajul de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 353; cf. și Silvia Teodor, *op. cit.*, p. 41.

⁴¹⁶ G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I î.e.n.*, în *SCS—Iași*, VIII, 1957, 1, p. 159—160; cf. și M. Romanovskaia, în *SA*, 3, 1962, p. 293, E. A. Rikman, în *MLA*, Chișinău, 1960, p. 211, și G. B. Fedorov, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 371—375 și *MLA*, 89, 1960, p. 22—25.

⁴¹⁷ D. Tudor, *op. și loc. cit.*

avind aceeași arie de răspîndire, iar pe de altă parte același raport cronologic, și unele și altele datîndu-se către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. și prima jumătate a celui următor.

Asemenea raporturi strînse între cele două categorii de descoperiri, numismatice și arheologice, presupun și o apartenență etnică comună. Ar fi normal să credem și să admitem că purtătorii culturii Latene de tipul celei de la Poieniști și Lunca Ciurii au fost și posesorii monedelor de tip Huși-Vovriești. Dificultatea mare constă însă în faptul că pînă acum nu se știe cu destulă exactitate cine sînt acești posesori. Sînt ei geto-daci, așa cum am încercat să demonstrăm altă dată, sau o populație venită și stabilită aici. Dacă ar fi să ne bazuim strict numai pe datele arheologice, ar trebui să recunoaștem în regiunea amintită prezența a două populații, care în unele cazuri conviețuiesc, în altele au centre izolate de locuire. Ar fi vorba, pe de o parte, de populația geto-dacică, documentată clar de ceramica locală specifică din așezări, iar pe de altă parte de o populație străină, bastarnă. Părăsirea așezării getice din secolele IV—III î.e.n. din punctul « Măgura » de la Poieniști și stabilirea pe același loc a unei necropole aparținînd unei populații străine, venite în aceste părți pe la anul 200 î.e.n., rămîne semnificativă ⁴¹⁸. Desigur că deslușiri în plus vom avea amintind aici și ce ne spun știrile literare despre situația etnică și politică a acestei regiuni în vremea la care ne referim. Deși puține și nu indeajuns de edificatoare, informațiile literare, a căror valoare istorică a fost adesea subliniată, sînt în măsură să ne ofere unele amănunte prețioase, în vederea găsirii unui răspuns la problema ce ne preocupă.

Unul din primele și cele mai vechi valuri celtice se îndreaptă, se pare în jurul anului 300 î.e.n., spre est, după cum afirmă V. Pirvan, pe un drum nordic, prin Boemia, nordul Carpaților și apoi pe valea Nistrului pînă la gurile Dunării ⁴¹⁹. Din această perioadă dovezile arheologice despre prezența celților în Moldova sînt destul de rare, limitîndu-se la cîteva descoperiri ⁴²⁰. Ar rezulta de aici că aceste prime deplasări celtice n-au afectat prea mult din punct de vedere etnic și politic caracterul dominant getic din regiunea Moldovei. Ceva mai tîrziu însă, către sfîrșitul secolului al III-lea sau, mai precis, în jurul anului 200 î.e.n., după o scurtă relatare a lui Trogus-Justinus, regele get Oroles umilește pe ostași în fața femeilor pentru lipsa de bărbăție pe care au arătat-o în lupta împotriva invadatorilor bastarni ⁴²¹. Reiese de aici că geții sînt înfrinți și trebuie să se resemneze și să accepte noua dominație. Aceasta a însemnat o extindere a triburilor bastarne dinspre nord către sud, stabilindu-se oarecum statornic în podișul central moldovenesc.

Pe bastarni îi găsim mai tîrziu adesea menționați în această parte a Daciei într-o serie de izvoare antice. Aceleași surse de informație ne dau și unele indicații asupra caracterului și componenței etnice a noilor năvălitori. După Polybius (XXV, 6, XXX, 9), dar mai ales după T. Livius (XL, 57—58, XLIV, 26—27), Diodor (XXX, 19, XXXI, 14) și Plutarh (Aem. Paul 9, 12, 13), unde această populație apare sub numele de galați, ar fi vorba mai mult de triburi de neam celtic. Strabo (306), vorbind despre neamurile care locuiau în sudul și estul Carpaților, plasează pe bastarni în est, vecini cu tyrageții și cu germanii, cu care ei se înrudesc. În vremea lui Ptolemeu se mai vorbește încă despre un trib celtic al britogalilor ⁴²². După Tacit (Germania, 46) bastarnii se apropie mai mult de neamurile germanice.

Sprijinindu-se pe izvoarele antice, ca și pe unele date arheologice, Vasile Pârvan vedea în bastarni o populație de origine celto-germană, care coboară în secolul al III-lea î.e.n.

⁴¹⁸ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști*, în *Materiale*, I, 1953, p. 491—496.

⁴¹⁹ V. Pârvan, *Getica*, p. 65.

⁴²⁰ Dorin Popescu, în *Istoria României*, vol. I, p. 237.

⁴²¹ Trogus-Justinus, XXXII, 3, 16; cf. și V. Pârvan, p. 67—68.

⁴²² V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65.

dinspre Boemia și Silezia către gurile Dunării ⁴²³. Înaintea sa, Adolf Bauer susținea originea pur celtică a bastarnilor ⁴²⁴.

Nu este în intenția noastră să urmărim pe bastarni de la locul lor de origine și nici ce se întâmplă cu triburile care au pătruns în Moldova în perioada tirzie, când încep să aibă conflicte cu lumea romană în expansiunea sa spre est și nord-est. Dorim să ne oprim doar asupra momentului prim al venirii și stabilirii lor în podișul central moldovenesc, în perioada de timp care cuprinde sfârșitul secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Ceea ce pare să se desprindă cu oarecare claritate din datele de mai sus este că bastarnii nu sînt aproape niciodată pomeniți în zona de est a Carpaților ca o populație pur germanică. Dimpotrivă, se înclină adesea mai mult spre caracterul lor etnic celtic. Sub denumirea de bastarni se ascunde, după toate probabilitățile, o populație amestecată de triburi bastarne și celtice care au conviețuit și s-au contopit, într-o mare măsură, înainte de pătrunderea lor spre sud. Descoperirile arheologice din Polonia indică o puternică influență celtică în cultura locală, datorată nu numai unei înriuriri, ci însăși prezenței celților în zona respectivă ⁴²⁵. De asemenea, așa cum observă R. Vulpe, în descoperirile de la Poienesti, fibulele vădesc « o specifică celtică, firească la o populație care a fost într-un contact atît de strîns cu celții și care și în Moldova și-a făcut apariția în tovărășia celților » ⁴²⁶.

În ultima vreme, pe baza urmăririi tuturor descoperirilor arheologice din Moldova din această vreme, s-a încercat să se afirme că nu se poate vorbi decît de o prezență bastarnă ⁴²⁷. După aceeași opinie, celții nu ar fi dovediți alături de bastarni. Cele cîteva descoperiri arheologice celtice, care există totuși ⁴²⁸, n-ar fi suficiente pentru a îngădui să se vorbească de o prezență celtică în rîndul triburilor bastarne stabilite în podișul central moldovenesc. În ceea ce ne privește nu credem că se poate trece cu atîta ușurință, pe de o parte peste documentația arheologică, fie ea încă insuficient de concludentă, iar pe de altă parte peste datele oferite de izvoarele scrise. Ar fi oare posibil ca pomenirea oarecum stăruitoare a unei populații celto-bastarne în Moldova, de către unii scriitori antici, ca și unele descoperiri arheologice celtice din aceeași regiune să reprezinte doar o simplă întîmplare? Atîta vreme cît ambele categorii de izvoare sînt în deplină concordanță în a dovedi o prezență celtică în podișul central moldovenesc, nu avem dreptul să facem abstracție de ele. Împrejurarea că alte izvoare scrise îi pomenesc numai pe bastarni, iar urmele arheologice ale acestora sînt comparativ mult mai numeroase, trebuie explicate prin aceea că bastarnii au fost cei care dominau numeric, deci politic și economic, în cadrul conglomeratului de triburi din zona centrală, a Moldovei. Este de asemenea necesar să nu uităm niciun moment faptul că bastarnii se îndreptau spre sud, așa cum am mai spus, după o conviețuire cu celții, pe care reușiseră să-i asimileze într-o mare măsură. Celții nu mai reprezentau în cadrul acestei uniuni de triburi, probabil, decît o minoritate, care nu se mai putea impune sub nici o formă. Ni se pare cu totul îndreptățită ipoteza lui C. Daicoviciu, (*Steana*, X, 12, 1959, p. 92) atunci cînd spune că « nu ar fi exclusă nici posibilitatea existenței în această uniune tribală (bastarnă) și a unor semînții celtice, fapt prin care se pot explica și desele confuzii ale bastarnilor cu celții (Galatai) în unele izvoare ale vremii ».

Revenind la documentația numismatică, se pare că aceasta nu se îndepărtează de datele oferite de descoperirile arheologice și știrile literare. O corelație între toate acestea ar părea

⁴²³ *Ibidem*, p. 247.

⁴²⁴ Adolf Bauer, *Die Herkunft der Bastarnen*, in *Wiener Sitzb., philhist. Kl.*, 1918, 185, 2; cf. V. Părvan, *op. cit.*, p. 66.

⁴²⁵ J. Rosen-Przeworska, *Zabytki celtyckie na ziemiach Polski*, in *Swiatowit*, XIX, 1946—1947, p. 179—322.

⁴²⁶ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 494.

⁴²⁷ M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor*, in *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—216; Vl. Zirra, in *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 228—234.

⁴²⁸ I. Nestor, in *SCIV*, 1951, p. 67, și D. Popescu, in *Istoria României*, I, 1960, p. 237; Vl. Zirra, *op. și loc. cit.*

acum și mai evidentă. Reamintim că, atunci când am vorbit de repartitia geografică a descoperirilor monetare de tip Huși-Vovriești, ca și de aria lor de răspîndire, am specificat că în podișul central moldovenesc se concentrează cele mai multe și cele mai însemnate descoperiri. Acest centru însă se leagă direct cu zona Dunării de mijloc și a Tisei, unde se constată de asemenea unele descoperiri importante, prin coridorul nord-carpatic, marcat de cele două tezaure de la Lipovce-Galiția și Velikaia Gorazdovka din Ucraina transcarpatică, ca și prin descoperirile izolate din Slovacia și nord-estul R. P. Ungare. Am arătat totodată că despre o arie de circulație așa de mare pentru o categorie de monede « barbare », care în general are anumite limite destul de restrinse, nu poate fi vorba. Ar însemna o excepție de la întreaga gamă de tipuri monetare geto-dacice și celtice, care nu și-ar găsi nici o explicație de această natură. În altă ordine de idei, nu se pot face nici cel puțin deosebiri de grupe regionale între monedele găsite în Moldova și cele de la Dunărea de mijloc și Tisa. Aceeași manieră de batere și de tratare a reprezentărilor, aceleași tipuri de tăieturi și contramărci ne îndreptățesc să credem că avem de-a face cu una și aceeași populație emitentă. Contramărci și tăieturi de genul celor de pe monedele de tip Huși-Vovriești nu apar pe imitațiile curat geto-dacice din rîndul emisiunilor de tip Adincata, Virteju, Aninoasa, Dumbrăveni, Inotești și Hunedoara. Ele apar în schimb, mai ales contramărcile, pe emisiuni din Banat și nord-vestul Daciei, ca și pe monede de alte tipuri din Pannonia. Altfel spus, contramărcile de tipul descris de noi, ca și tăieturile adînci sînt preferate și folosite în monetăria proprie de unele triburi de origine celtică. Fără o legătură directă cu vestul, descoperirile din Moldova ar rămîne complet și nejustificat izolate. Este clar că din sud ele n-au primit nici un fel de influență și nici cu cîmpia munteană nu se intrudesc stilistic. Ele n-au ajuns să circule spre sud între Dunăre și Carpați și nici chiar în sudul Moldovei, în afara unor monede răzlețe, la Poiana și nesigur la Focșani. Ele încep să sporescă începînd cu regiunea de la nord de Poiana. Pe cursul inferior și la gurile riurilor Siret și Prut descoperirile de tip Huși-Vovriești lipsesc, după cum se va vedea mai jos, nu în mod întîmplător.

Dacă ar fi să luăm în considerație dovezile numismatice ca și pe cele arheologice și literare, ar urma să admitem că în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., unele triburi celtice din zona Tisei și a Dunării de mijloc s-au deplasat spre est prin nordul Carpaților, unde-i găsim coviețuind cu bastarnii. În jurul anului 200 î.e.n., unele triburi bastarne, însoțite și de elemente celtice, au pătruns și s-au stabilit în podișul central Moldovenesc, unde îi găsim atestați arheologic și literar. Aici au întîmpinat, după cum era de așteptat, rezistența populației locale getice, care nu reușește însă să pună stavilă atacurilor noilor veniți. Acum, și datorită acestor evenimente, impunătoarele cetăți traco-getice de tipul celor de la Stîncești, Moșna și Cotnari, încetează să mai existe ca atare. Probabil că o parte din rîndul locuitorilor acestor cetăți, ca și ai altor așezări, se retrage spre sud către gurile Siretului și ale Prutului, pe linia cetățuiei de la Poiana, rămasă centrul puterii getice din această zonă, unde bastarnii n-au reușit să pătrundă. Din punct de vedere numismatic știm de asemenea că de la Poiana în jos încep să domine tipurile monetare getice de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa. Culoarul de acces al bastarnilor spre sud pare să fi rămas partea de sud a R.S.S. Moldovenească. Regiunea ocupată de bastarni nu este părăsită de populația getică, decît, probabil, într-o mică măsură. Prezența în așezări a ceramicii getice, împreună cu cea bastarnă, este o dovadă de conviețuire a celor două populații, chiar dacă pe plan politic bastarnii dețineau rolul principal.

Una din concluziile ce s-ar desprinde din datele prezentate mai sus ar fi că emisiunile monetare de tip Huși-Vovriești aparțin triburilor celto-bastarne stabilite în podișul central moldovenesc, care au purtat și au adus cu ei aceste monede. Că ar fi vorba de emisiuni monetare celtice purtate de celto-bastarni, sau fie chiar și numai de bastarni singuri, ne-o

dovedește și împrejurarea, deosebit de semnificativă, că aceste emisiuni apar odată cu venirea bastarnilor și dispar odată cu decăderea lor. La aceasta se mai adaugă desigur și coincidența care există între zona principală ocupată de bastarni, repartitia geografică a monedelor de tip Huși-Vovriești și datarea în același timp a monedelor și a perioadei de dominație a triburilor amintite. Este de asemenea demn de semnalat și faptul că în Moldova, cu excepția părții de sud, nu mai există decît cu totul sporadic și alte tipuri de imitații monetare care să fi fost în regiunea respectivă. Nici înainte și nici după emiterea monedelor de tip Huși-Vovriești nu se mai cunosc aici, cu rare excepții, și alte tipuri monetare.

Este greu de precizat dacă monede de tip Huși-Vovriești au putut fi emise și pe teritoriul Moldovei. Felul în care am încercat să dăm o rezolvare diferitelor probleme legate de acest tip monetar ar exclude o astfel de posibilitate. Acest lucru ar fi fost realizabil numai în ipoteza că, odată cu monedele, a ajuns aici și o parte din ștanțe, fapt puțin probabil, dar nu cu totul exclus. În niciun caz, despre « existența unui puternic centru monetar celtic » în această parte a Daciei, nu credem că se poate vorbi. Reproșul pe care ni-l face Vl. Zirra (*Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 233) că am fi ajuns la o astfel de concluzie, este întrutotul gratuit. Nu știm ca în vreo împrejurare oarecare să fi formulat un asemenea punct de vedere. Concentrarea unui număr mare de descoperiri monetare de tip Huși-Vovriești în partea centrală a Moldovei nu implică neapărat și admiterea acolo a unui puternic centru monetar celtic.

Împreună cu datele istorice, monedele ar veni să sprijine ideea prezenței unor elemente celtice alături de bastarni în Moldova. Denumirea de celto-bastarni, adesea folosită de unii istorici, ar părea să redea mai exact realitatea istorică și că denumirea de *galataei*, care se întâlnește la unii autori antici ca T. Livius⁴²⁹, Diodor⁴³⁰ și Plutarh⁴³¹, ar putea să nu fie întâmplătoare.

Dacă ar fi să judecăm în lumina aceluiași date oferite de descoperirile monetare, ar trebui să admitem că după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. cînd nu se mai emit monede de tip Huși-Vovriești, puterea bastarnă din podișul central-moldovenesc începe nu numai să slăbească, dar să cedeze locul din nou celei getice. Îngropările de tezaur petrecute, probabil nu mult prea tirziu după mijlocul secolului al II-lea î.e.n., ar fi în măsură să ne indice că nu este vorba doar de un proces simplu și lent, ci de o impunere autoritară a puterii getice locale și cu impulsuri din sudul Moldovei. Nu este deloc exclus ca unele triburi bastarne să fi fost nevoite, după această dată, să părăsească podișul central moldovenesc și să se îndrepte către gurile Dunării unde îi vom găsi menționați de izvoarele scrise alături de peucini sau sub numele de peucini⁴³². Nu este exclus ca, aproximativ la aceeași dată, unele grupe de bastarni să fi părăsit, prin pasurile Carpaților răsăriteni, în Transilvania. Astfel s-ar putea explica cele câteva descoperiri monetare care provin din aceste regiuni și mai ales s-ar confirma concluziile lui K. Horedt cu privire la prezența ceramicii de tip Poienești, găsită în așezarea de la Morești⁴³³. Autorul susține că aceasta se datorește unei deplasări de bastarni din Moldova, pe valea Mureșului pînă la Morești. O asemenea mișcare de populație ar fi putut contribui și la desființarea așezărilor dacice, către sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. După cum ne-o dovedesc descoperirile monetare în general, atît cele de tip Huși-Vovriești, cît și cele de tip Hunedoara și Petelea, un asemenea eveniment, dacă a avut loc, trebuie plasat ceva mai devreme și anume pe la mijlocul secolului al II-lea î.e.n.

⁴²⁹ T. Livius, XLIV, 26–27.

⁴³⁰ Diodor, XXX, 19 și XXXI, 14.

⁴³¹ Plutarh, *Aemil. Paul*, 9 și 12.

⁴³² Strabo, 305–306; cf. și V. Părvan, *op. cit.*, p. 65–67.

⁴³³ K. Horedt, *Mittelatènezeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *Studien aus Alteuropa*, II, Köln-Graz, 1965, p. 74–75; *Beihft der Jahrbücher*, Band 10/II.

E. MONEDELE DIN SUD-VESTUL DACIEI — OLTENIA

TIPUL LARISSA-APOLLO AMPHIPOLIS

În rîndul imitațiilor din Dacia se înscriu și așa numitele emisiuni de tip Larissa-Amphipolis. Ele fac parte din rîndul puținelor excepții de imitații care n-au folosit ca model, decît parțial, tetradrahmele lui Filip al II-lea. Dintr-un anumit punct de vedere ele reprezintă una din curiozitățile monetăriei locale din Dacia și de aceea au dat naștere unor controverse, mai ales în ceea ce privește identificarea prototipului pentru avers. Nici studiile mai recente nu au ajuns la un punct de vedere comun în această privință și nici nu au reușit să răspundă la toate problemele mai importante pe care le ridică monedele amintite. Cu toate acestea, grație publicării unor descoperiri de seamă, s-a ajuns totuși la o mai bună cunoaștere a caracterului acestor monede, a ariei de răspîndire și a valorii lor istorice. Divergențele de păreri privesc mai ales stabilirea datei lor de emițere și a identificării efigiei. Multă vreme s-a crezut, și continuă încă să se mai creadă, că pe aversul acestor imitații apare capul nimphei *Larissa* de pe monedele orașului cu același nume din Thessalia. Teza care pare să cîștige teren aparține acelor cercetători care susțin că efigia în discuție copiază capul lui Apollo de pe tetradrahmele din Amphipolis, emise în secolul al IV-lea î.e.n. Despre fiecare din aceste probleme vom vorbi mai pe larg după ce vom face mai întîi o descriere și o caracterizare a tipului monetar respectiv.

Imitațiile monetare asupra cărora referim prezintă pe avers un cap uman, văzut din față, sau uneori foarte puțin în profil spre dreapta. Părul stilizat este redat în bucle, care înconjoară fața, sau, de cele mai multe ori, numai fruntea, prelungindu-se apoi în jos, de-a lungul feței, în plete cu capetele răsucite în sus. Fața este în general rotundă sau foarte puțin alungită, nasul lat, ochii și buzele proeminente; bărbia este despicată pe verticală și prevăzută cu două proeminențe. Întreaga efigie redă o imagine feminină cu ochii închiși, care este gata să plîngă. În jurul ei adesea se poate vedea un cerc perlat.

Pe revers este redat un călăreț mergînd cu calul la trap, în unele cazuri spre dr., în altele spre st. Călărețul este mult schematizat și mutilat. De cele mai multe ori apare fără miini și de asemenea fără picioare. El are capul de obicei descoperit, foarte rar cu coif țuguat și uneori cu o prelungire în formă de S, mult deschis (pl. XXVIII, 3—5 și pl. XXIX, 11—12) sau de cîrlig, cu ciocul în sus (pl. XXVIII, 6—9). Forma capului este cînd rotundă cînd neregulată. Într-un singur caz călărețul are două prelungiri în spate de forma unor aripi (pl. XXVIII, 15). Pe o monedă, în locul capului apare un semn oval neregulat (pl. XXX, 2). Calul este mai puțin stilizat; are piciorul drept din față ridicat, uneori și stingul din spate, coada în vînt, copitele ca simburile de migdală, pîntenii proeminenți și urechile citeodată ridicate. Sub cal, în majoritatea cazurilor, este redată o ramură, cu capătul de jos adesea îngroșat, cu cite două sau trei ramuri pe o parte și pe alta. Uneori ea are forma unui copac stilizat cu trunchi și crengi (pl. XXVIII, 1, 6—9, 12).

În spatele călărețului este redată de cele mai multe ori o cunună din globule, cu formă circulară sau ovală (pl. XXVIII, 10, 14 și pl. XXIX, 4–8).

Întreg materialul documentar privind aceste monede a fost strins, cercetat și clasificat într-un studiu monografic de către S. Dimitriu și Oct. Iliescu. Pe baza deosebirilor de amănunt, cei doi autori au identificat un număr de patru tipuri și peste 30 variante, ținându-se seama atât de avers cât și de revers⁴³⁴. Deși puțin cam greu de urmărit și nu îndeajuns de sistematizată, având în catalog incluse și monede Alexandru cel Mare și Seleucos (pl. xxx, 6–12), clasificarea respectivă are meritul de a se număra printre primele încercări de acest fel. Atragem doar atenția că nu putem vorbi de tipuri în cadrul aceluiași tip, așa cum au făcut autorii amintiți. Tipul este unul și același, cu serii și variante. În loc de tip, în cazul de față trebuie să înțelegem serie.

Într-adevăr, materialul numismatic pe care-l avem la îndemână pentru studiu îngăduie o clasificare, în cadrul căreia am putea distinge, avându-se în vedere evoluția aversului, trei serii de emisiuni, cu numeroase variante.

Seria a este reprezentată de circa zece monede, pe avers cu capul uman ușor în profil spre dr., relativ bine redat, cu puține elemente de stilizare; părul cu multe bucle înconjoară fața pînă la bărbie; buzele și bărbia sînt ușor reliefate, privirea expresivă și gura ușor întredeschisă (pl. XXVIII, 1–2). Pe revers se întilnește călărețul cu calul la trap spre st.; călărețul este fără picioare și are în două cazuri doar mina st. (pl. XXVIII, 1), iar în altele două apare fără nici una (pl. XXVIII, 2). Calul are piciorul dr. din față ridicat, copitele ascuțite și pînteni. Pe un număr de trei exemplare, în spatele călărețului se află o cunună din perle, de formă ovală și deschisă la partea inferioară; sub cal, ramură cu spate diferite (pl. XXVIII, 1). În funcție de amănunte, piesele cunoscute din publicații reprezintă fiecare cîte o variantă, atât pentru avers, cât și pentru revers. Monedele au modul mic și greutatea: 12,63; 12,71; 13,03; 13,25 și 13,62 g. Despre două piese se păstrează indicația că ar fi fost descoperite prin împrejurimile Lugojului și alta provine din Essig⁴³⁵. Celelalte exemplare, publicate de De la Tour (9694) și Pink (218) nu se știe de unde provin.

Seria b cuprinde emisiunile cu capul uman văzut complet din față, cu fața ușor alungită, mai stilizat decît la prima serie; părul este redat prin șase bucle în jurul frunții și apoi, de la urechi se prelungește în plete pînă la umeri. Ochii sînt reprezentați de cîte o globulă, buzele reliefate, bărbia despîcată și gîtul relativ scurt (pl. XXVIII, 3–15 și XXIX, 1–3). Nu s-au putut determina decît două variante, în funcție de undulațiile părului.

Reversul la această serie este mai variat. Putem distinge și aici două grupe; una în care calul și călărețul sînt orientați spre st. și alta în care aceeași reprezentare apare întoarsă spre dreapta. Din cele 43 monede ale seriei *b*, 36 au calul și călărețul spre st. (pl. XXVIII, 3–15), iar restul de 7 către dreapta (pl. XXIX, 1–3). De asemenea, variantele reversului sînt mult mai numeroase și ele se referă, atât la cal și călăreț, cât și la ramură și cunună. Valabil aproape pentru toate monedele rămîne observația că destul de frecvent, călărețul apare fără miini și picioare. La grupa întâi a acestei serii, în parte călărețul are la cap o prelungire în formă de cîrlig cu ciocul în sus (pl. XXVIII, 6–7), sau o simplă prelungire în linie dreaptă (pl. XXVIII, 8–9). Alteori el apare cu capul descoperit. În două cazuri călărețul apare înaripat (pl. XXVIII, 15). Calul este de obicei cu corpul voluminos, capul mic, coada uneori în vînt și mai lungă, alteori mai scurtă și schematizată. Cele mai multe monede au ramură sub cal, simplă (pl. XXVIII, 10, 11, 14), sau cu capătul de jos globular (pl. XXVIII, 6–9). Mai rar se întilnesc piese care au ramură sub cal și cunună în spatele călărețului, sau nu au nici una nici alta. Într-un singur caz, dacă desenul din catalogul lui De la Tour (9691) este corect, în locul călărețului apare un semn în formă de seceră (pl. XXX, 3). Desigur că variante se mai pot constata și atunci cînd vorbim de poziția călărețului și calului, forma lor diferă uneori în amănunte. Au putut fi urmărite circa 15 asemenea variante.

⁴³⁴ S. Dimitriu și O. Iliescu, *About the issues of the Apollo-Amphipolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians*, in *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 259–310.

⁴³⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 67 (fig. 219–220).

Cealaltă grupă a aceleași serii *b*, cuprinde, după cum am văzut, un număr mai mic de piese, care se cifrează deocamdată doar la șapte. Călărețul întors cu calul spre dr. de data aceasta, nu poartă nimic pe cap și are o singură mină (dreapta) cu care se sprijină de spatele calului; piciorul este uneori vizibil. Calul este în linii mari asemănător cu cel din grupa precedentă, cu coada în vînt și coama dintr-un șir de globule. Pe aceste emisiuni nu apare nici cununa și nici ramura (pl. XXIX, 1–3). Și aici se întîlnesc cîteva variante determinate de forma calului, dimensiunile și poziția picioarelor, ca și de poziția călărețului. Din cele șapte exemplare cunoscute, șase sînt variante după amănuntele reversului.

Seria *c* este cea mai bine reprezentată. Se cunosc peste o sută de monede. Ele se caracterizează prin același cap uman, cu privirea înainte, cu fața însă ceva mai rotundă și cu părul mai stilizat, redat prin cinci bucle în jurul frunții și cu prelungirea lui în plete pînă la umăr unde se arcuiește în sus; gîtul este ceva mai lung, nasul mai lat și obrajii mai proeminenți.

Pe revers întîlnim de asemenea aceeași reprezentare. În cele mai multe cazuri, calul și călărețul apar în mers la trap spre st. Din cele peste o sută de exemplare doar patru piese au pe revers calul și călărețul spre dr. Deci și în cadrul acestei serii se poate vorbi de două grupe distincte, în funcție de poziția calului și a călărețului.

Grupa principală are călărețul, fie cu capul descoperit (pl. XXIX, 7–9), fie cu o prelungire în formă de S mult deschis (pl. XXIX, 4–5), sau în formă de corn (pl. XXIX, 6); pe unele exemplare călărețul poartă un coif applatizat, ca un petasos (pl. XXIX, 12), fie unul cu virful ascuțit, în forma unui triunghi (pl. XXIX, 11, 13). Călărețul este redat, aproape fără excepție, fără miini și picioare, cînd cu corpul aplecat spre gîtul calului (pl. XXIX, 6), cînd în poziție dreaptă (pl. XXIX, 7–10). Pe o monedă publicată de Forrer (319) călărețul nu mai apare, în locul lui fiind schițat un relief cu ramificații în partea de sus.

Calul nu se diferențiază prea mult față de cel de pe monedele din seria *b*. Are în general aceeași formă și poziție și același grad de stilizare. Pare ceva mai suplu, cu coada mai ridicată, urechile vizibile și picioarele din urmă cu o poziție mai statică. Cele mai multe monede au atît ramură sub cal, cit și cunună perlată în spatele călărețului (pl. XXIX, 4–10). Pe o singură monedă, ramura este redată în poziție orizontală (pl. XXX, 10). În unele cazuri, cununa lipsește (pl. XXIX, 9–10), în altele, destul de rar de altfel, lipsește și cununa și ramura (pl. XXX, 11–14).

Cea de a doua grupă, reprezentată, cum am spus, doar prin trei monede, are calul și călărețul în profil spre dr. Călărețul este fără miini și picioare și nu poartă nimic pe cap. Calul are coadă și un picior din față ridicat; sub cal se află ramură, iar deasupra, în spatele călărețului, o cunună perlată de formă ovală (pl. XXIX, 15). Una din aceste monede (De la Tour, 9696) are pe revers două stele, una sub piciorul ridicat al calului și alta în spatele călărețului (pl. XXX, 4). Fiecare revers reprezintă o variantă.

Din clasificarea făcută de noi rezultă că pornind de la caracteristicile stilistice ale aversului, monedele de tip Larissa-Apollo Amphipolis se împart în trei grupe-serii distincte între ele. Această înseriere corespunde și unei evoluții stilistice și cronologice. De pildă, monedele din prima serie au efigia mai bine realizată și mai aproape de original, cu părul ondulat, de o manieră nu prea îndepărtată de a prototipului. Seria *b* are capul mai stilizat, cu undulațiile părului și detaliile feței simplificate. O nouă treaptă a schematizării o constituie seria *c*, unde aceleași elemente sînt și mai simplificate. Părul este cu mai puține combinații, iar fața umană mai rudimentar redată. Este destul de clar că o serie derivă din alta și că ele se înlanțuiesc direct, atît stilistic, cit și cronologic. Seriile ultime, *b* și *c* sînt mai apropiate și foarte probabil, în cea mai mare parte contemporane ca dată de emiter.

De la această clasificare generală o singură piesă face excepție. Ea nu se încadrează exact în nici una din cele trei serii. Pe avers întîlnim aceeași efigie văzută complet din față, cu părul ondulat, care coboară pînă sub urechi. Are mai puține bucle decît monedele din prima serie, dar mai multe decît cele din seria *b*. Ochii sînt redați prin cite o globulă și gura prin două mici proeminențe. Pe revers, călărețul merge cu calul la trap spre st. Se văd urme din mina și piciorul st. Calul are piciorul dr. din față ridicat și coada lungă și stufoasă (pl. xxx, 5). În general el se aseamănă cu reversul monedelor din prima serie.

Această monedă găsită la Costești (col. I. Dimian) reprezintă o fază de tranziție, de la seria *a* la seria *b*.

În privința reversului deosebirile sînt mai puțin pronunțate și evidente. De la seria *a* la seria *b* se poate vorbi de diferențe clare. Calul în special prezintă unele caractere distincte, prin poziția, forma și mișcările sale. Nu același lucru se poate spune de reversul seriilor *b* și *c*. În ambele cazuri, atît calul cit și călărețul prezintă multe asemănări, deosebirile fiind legate doar de detalii. Aceasta ne face să întărim afirmația noastră privind contemporaneitatea, dacă nu totală, cel puțin în mare parte, a celor două serii. Este adevărat că nu întîlnim același revers la ambele serii, dar stilul lor luat în ansamblu nu diferă prea mult. Despre contemporaneitatea lor de emitere, fie și numai parțială, ne vorbesc înseși tezaurele monetare, unde monede din ambele serii se găsesc întotdeauna împreună.

Și aici, ca și în alte cazuri, aversul prezintă un număr relativ limitat de variante, cîte 2—4 pentru fiecare serie, în timp ce reversul diferă de la o piesă la alta, sau de la un grup de monede la altul.

Denumirea tipului monetar general vine de la originalul care i-a servit de model. Asemănarea izbitoră a acestui cap văzut din față cu capul nimphei Larissa de pe unele emisiuni ale orașului cu același nume a determinat pe mulți numismați să le denumească imitații de tip Larissa. Ele apar astfel sub această denumire în catalogul De la Tour⁴³⁶, la R. Forrer⁴³⁷, Dessewffy⁴³⁸, Const. Moisil⁴³⁹, A. Metzulescu⁴⁴⁰, B. Mitrea⁴⁴¹, I. Winkler⁴⁴² și alții. Odată cu publicarea lucrării sale asupra monedelor est-celtice K. Pink ajunge la concluzia că la baza acestor imitații au stat ca model, atît emisiuni din Larissa, cît și emisiuni cu capul lui Apollo din Amphipolis. După părerea aceluiași autor, imitațiile incluse de noi în prima serie copiază aversul monedelor din Larissa, iar cele din seriile *b* și *c* pe cel al emisiunilor din Amphipolis⁴⁴³. S. Dimitriu și Oct. Iliescu, în studiul menționat, pe baza unor considerente de ordin istoric și comercial, emit părerea că imitațiile asupra cărora referim au avut ca model numai capul lui Apollo de pe emisiunile din secolul al IV-lea î.e.n. ale orașului Amphipolis. Importanța economică și comercială a orașului, aria de răspîndire a emisiunilor respective, poziția geografică mai bună, care întrec pe cele ale orașului Larissa, în aceași vreme, sînt argumentele mai însemnate pe care se sprijină cei doi autori⁴⁴⁴.

Deși, după opinia noastră, problema nu este dintre cele mai importante, ni se pare că este util să facem unele precizări, menite nu atît să stabilească o apropiere între cele două ipoteze, cit mai ales să atragă atenția că nu ne putem situa fără rezerve pe nici una din cele două poziții⁴⁴⁵. Examinînd efigiile celor două originale se poate ușor constata o asemănare de ansamblu; cap imberb, cu înfățișare feminină, văzut din față și cu păr bogat, cu foarte multe bucle. Reversul diferă însă. Pe cele din Amphipolis apare făclia, în timp ce pe cele din Larissa un cal. În stadiul și la gradul de stilizare și schematizare la care se află imitațiile, oricît am încerca să facem o legătură stilistică directă cu unul din originale, nu o vom putea realiza. Așa că din acest punct de vedere, ca model putea să fi servit deopotrivă și unul și altul dintre cele două originale amintite. Din păcate pînă acum nu avem dovada făcută că monede din Amphipolis sau Larissa ar fi circulat pînă la Dunăre. Este adevărat că cele din Amphipolis s-au întins mai mult spre nord decît emisiunile din Larissa, dar ele

⁴³⁶ De la Tour, *op. cit.*, p. 8 (fig. 9691—9692, 9694, 9696).

⁴³⁷ R. Forrer, *op. cit.*, p. 160—163.

⁴³⁸ M. Dessewffy, p. 42 (fig. 871—875).

⁴³⁹ Const. Moisil, în *CNA*, IV, 1923, p. 60, și în *BSNR*, XXI, 1926, p. 17.

⁴⁴⁰ A. Metzulescu, în *CNA*, XI, 1935, p. 151, și *CNA*, XII, 1936, p. 232.

⁴⁴¹ B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 50 și 59.

⁴⁴² I. Winkler, *Contribuții* . . . , p. 83 și 91.

⁴⁴³ K. Pink, *op. cit.*, p. 66—68.

⁴⁴⁴ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. și loc. cit.* Aceași denumire este preluată și de I. Winkler în *Acta arch. Carpathica*, VII, 1966, p. 98.

⁴⁴⁵ Vezi și studiul nostru din *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 356.

rămin încă departe de teritoriul Daciei ⁴⁴⁶. În altă ordine de idei, nu putem trece cu vederea nici împrejurarea că pe reversul monedelor din Larissa întâlnim calul, prezent și pe imitații, precum și un modul mai mic, de asemenea apropiat de cel al emisiunilor locale. Aceste considerente ar urma să ne îndrepte mai mult atenția spre un original din Larissa ⁴⁴⁷. Din lipsa unor date precise, care să îndreptățască adoptarea uneia din cele două poziții, am socotit că este mult mai nimerit ca aceste emisiuni să se numească imitații de tip Larissa-Apollo Amphipolis.

Teza emisă recent, după care pe aversul monedelor respective este redat capul zeiței «daciei Bendis», nu credem că poate fi luată în considerație. Ea rămâne doar o simplă ipoteză, pe care autorul a formulat-o fără o argumentare demnă de luat în considerație ⁴⁴⁸.

La emiterea monedelor asupra cărora referim nu s-a folosit același modul. Emisiunile din seria *a* au un modul mai mare, având diametrul în jurul a 25 mm, deci un modul apropiat de cel al celor mai multe imitații locale din Dacia, din rindul tetradrahmelor. Imitațiile din seriile *b* și *c*, care sînt și cele mai numeroase și mai caracteristice pentru întreg tipul monetar, sînt de un modul mai mic și măsoară în diametru între 19—21 mm. În schimb ele sînt groase în secțiune.

Nominalul, după cum ne indică greutatea, este acela al unor tetradrahme. Cele mai multe monede, circa 2/3 din totalul lor, au greutate cuprinsă între 13 și 14 g. Cele mai ușoare piese, nu multe la număr, cîntăresc între 11 și 12 g. O singură monedă are greutatea de 10,90 g. Piesecele cele mai grele, în număr de nouă exemplare, cîntăresc între 14 și 15 g. O singură monedă ajunge să cîntărească 15,46 g. Urmărite pe serii, se mențin în general aceleași proporții. După cum reiese din aceste cîteva date, la tipul monetar Larissa-Apollo, oscilațiile de greutate sînt ceva mai mari, fiind cuprinse între 11 și 15 g. Marea lor majoritate cîntărește însă între 12 și 14 g.

Toate monedele sînt emisiuni de argint, încă de bună calitate, cu un titlu de peste 90%. Așa cum ne indică reliefurile, variantele relativ numeroase și conturul ștanțelor, care nu este întotdeauna bine centrat, și în cazul de față avem de-a face cu emisiuni obținute prin batere.

Descoperirile cu astfel de imitații nu sînt prea numeroase. Totuși dispunem de o serie de date care ne îngăduie să cunoaștem, fie și cu aproximație, aria lor de circulație și să facem o eventuală încercare de a fixa centrul de emitere.

1. *Adincata* (jud. Dolj)

În tezaurul cu imitații de tip *Adincata* s-a semnalat și prezența unei tetradrahme de tip Larissa. Nu avem însă certitudinea că această monedă a aparținut tezaurului ⁴⁴⁹.

2. *Brașov* (împrejurimi)

Din catalogul publicat de Dessewffy (871) reiese că prin părțile orașului Brașov, fără alte precizări, s-ar fi găsit o monedă de tipul Larissa-Apollo. Piesa face parte din seria *b* și are greutate de 13,84 g. După K. Pink, S. Dimitriu și Oct. Iliescu, bazindu-ne tot pe catalogul lui Dessewffy, din împrejurimile Brașovului ar proveni mai multe monede ⁴⁵⁰.

3. *Bugiulești* (jud. Vilcea)

I. Prin anii 1956—7, pe teritoriul comunei, pe malul drept al apei Șasea, la punctul numit «Hotar», s-a găsit întimplător, ca urmare a surpării unei părți din malul apei, un tezaur cu monede de tip Larissa-Apollo și cu cap janiform. Nu se știe cit a fost de mare acest tezaur. Din el s-au mai păstrat doar patru imitații de tipul Larissa-

⁴⁴⁶ Cf. S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. și loc. cit.*

⁴⁴⁷ V. J. Hunter, in *Museum Notes*, 13, 1967, p. 33.

⁴⁴⁸ M. Gramatopol, in *Revista muzeelor*, I, 1969, p. 23 și 28—32; idem, in *Apulum*, IX, 1971, p. 209 și urmât.

⁴⁴⁹ Const. Moisil, in *BSNR*, XI, 1914, p. 23 (30); V. N. Popp, in *BSNR*, XIII, 28, 1916, p. 59—60.

⁴⁵⁰ M. Dessewffy, p. 42 (fig. 871—5); K. Pink, *op. cit.*, p. 67—68 (fig. 228).

Apollo și două cu cap janiform, toate achiziționate de Institutul de arheologie în anul 1961. Se pare că tezaurul a fost ceva mai mare, însă o bună parte din monede s-au împrăștiat printre locuitori și nu au mai putut fi recuperate ⁴⁵¹.

II. În cursul anului 1967, Cabinetul numismatic al bazei Academiei din Craiova a achiziționat, din aceeași localitate, un tezaur cu un număr de 88 emisiuni de tip Larissa-Apollo. Condițiile și punctul unde a avut loc descoperirea sînt aceleași ca și al monedelor amintite la punctul I. Aceasta ne face să credem că este vorba de unul și același tezaur. Din cuprinsul tezaurului mai fac parte 27 emisiuni de tip janiform și 5 imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, de un tip necunoscut pînă acum ⁴⁵².

4. Costești (jud. Argeș)

În colecția I. Dimian din București se află o monedă, modul mare (25 mm) și greu 12,46 g. Ca stil ea face legătura între seria *a* și *b*. Din spusele posesorului reiese că moneda s-ar fi descoperit, deși ea apare oarecum izolat în această regiune, pe teritoriul comunei Costești ⁴⁵³.

5. Hinova (jud. Mehedinți).

Una din principalele descoperiri cu monede de tip Larissa-Amphipolis s-a făcut în apropiere de Turnu-Severin, după toate probabilitățile pe teritoriul comunei Hinova. Inițial tezaurul se pare că era alcătuit din 65 monede. În 1923 Academia română a achiziționat din acest depozit 62 monede, dintre care 52 imitații Larissa-Apollo, opt tetradrahme originale și imitații Alexandru cel Mare și două tetradrahme Seleucus I (inv. 3026—3093). Din acestea, 10 piese au fost cedate dr. G. Severeanu, din care se mai păstrează în colecția cu același nume doar cinci imitații.

Tot din acest tezaur se mai păstrează o imitație la Muzeul din T. Severin (inv. 4071) și încă două au fost publicate de A. Metzulescu. Deci din tezaur se mai cunosc astăzi 50 imitații de tip Larissa-Amphipolis și 12 tetradrahme originale și imitații de la Alexandru cel Mare și Seleucus ⁴⁵⁴.

6. Lugoj (jud. Timiș)

La Muzeul din Budapesta se află trei imitații de tip Larissa-Apollo, din prima serie (12,63; 13,03; 13,25 g), despre care se spune că s-ar fi descoperit prin împrejurimile orașului Lugoj. Indicații suplimentare lipsesc ⁴⁵⁵.

7. Oltenia

În colecțiile particulare V. Canarache și Fl. Vezeanu din București se află, în prima o monedă (12,90 g) și în următoarea trei piese de tip Larissa-Amphipolis (13,16; 13,78; 14,02 g), cu indicația că ele provin din regiunea Oltenia, foarte probabil din apropierea orașului Craiova ⁴⁵⁶.

8. Sărbătoarea (jud. Dolj)

În anul 1935, la congresul de numismatică de la Cernăuți, și în 1936, la congresul de numismatică și arheologie de la Cluj, A. Metzulescu a prezentat o comunicare asupra unor monede de tip Larissa-Amphipolis. Același autor publică un album cu o serie de monede de argint geto-dacice printre care și imitații de tipul amintit. Din datele cuprinse în comunicare și în albumul menționat rezultă că monedele respective aparțin unui tezaur care s-a descoperit la Sărbătoarea, în apropiere de Craiova. Amănunte nu se cunosc și nici numărul total al monedelor. După reproducerile din album și din indicațiile publicate, A. Metzulescu a avut probabil la îndemînă un număr de nouă monede ⁴⁵⁷ (10,90—13,53 g).

⁴⁵¹ C. Preda, *Monnaies imitant le type «Larissa» et à tête janiforme découvertes à Bugiu-lești*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 353—359; cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147, și *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 586.

⁴⁵² C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Tezaurul dacic de la Bugiu-lești*, în revista *Magazin*, XI, nr. 524, 21, X, 1967; cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 173 (21).

⁴⁵³ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 292.

⁴⁵⁴ Const. Moisil, în *CNA*, IV, 1923, p. 60, și în *BSNR*, XXI, 1926, p. 17; Sidney P. Noc, *A Bibliography of Greek Coins Hoards*, New York, 1937, p. 299; A. Metzulescu, *Un album cu fotografii de monete dacice*, în *Arh.* 13—14, 1937—8, p. 5—14; K. Pink, *op. cit.*, p. 66; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 50 (42); S. Dimitriu și O. Iliescu,

op. cit., p. 259—310.

⁴⁵⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 67 (fig. 219—220); S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 292; C. Preda, *op. cit.*, p. 357.

⁴⁵⁶ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 282—283 și C. Preda, *op. cit.*

⁴⁵⁷ A. Metzulescu, *Cîteva monede dacice de tip Larissa găsite în jurul Craiovei*, în *CNA*, XI, 1935, p. 151; idem în *CNA*, XII, 1936, p. 232; idem, *Un album* . . . , în *Arh.* 13—14, 1937—1938, p. 10 (fig. 5/9); cf. și D. Berciu, în *Arh. preist. a Olteniei*, 1939, p. 211—212; (fig. 215—216); B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 59; J. Winkler, *Contribuții* . . . , p. 90; S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 281—282 (fig. 63—71).

9. *Șilindia* (jud. Arad)

În cuprinsul marelui tezaur de la Șilindia, după cum ne informează Eug. Chirilă, se află și două monede de tip Larissa-Amphipolis, seria *a*, tip Pink, 219.

10. *Vîrvoru* (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei, după cum ne informează Gh. Popilian și V. Ciucă, s-a găsit în 1969 o monedă de tip Larissa-Amphipolis.

R.P. *Bulgaria*

11. *Slana Bara* (reg. Vidin)

În cuprinsul unui tezaur cu mai multe tipuri de imitații, descoperit în 1940 pe teritoriul acestei localități⁴⁵⁸, s-au găsit și trei monede de tip Larissa-Amphipolis similare cu Pink 218.

12. *Vidin*

Fără cunoașterea unor detalii, se păstrează doar indicația vagă că din localitatea respectivă provine o imitație de tip Larissa-Apollo. Această monedă este similară, după spusele lui Ö. Gohl⁴⁵⁹, care publică această informație, cu tipul de la Forrer, 318.

R.S.F. *Iugoslavia*

13. *Jabukovac*-Negotin

Din această localitate provine o monedă de tip Larissa, pe care editoarea, Dușanka Bucikovici-Todorovici (*Starinar*, XX, 1969, p. 391—403, nr. 400) o datează la începutul secolului al III-lea î.e.n.

14. *Vîrșeș*

Pe teritoriul acestei localități s-a descoperit întâmplător o tetradrahmă de tip Larissa. Nu se cunosc alte detalii⁴⁶⁰.

15. *Zemun* (Singidunum)

În colecțiile Muzeului din Belgrad se păstrează un grup de monede macedonene printre care și două piese de tip Larissa. Monedele aparțin unui tezaur despre care s-a spus mai întâi că s-ar fi descoperit în sudul Serbiei. Recent, pe baza unor notițe rămase în manuscris de la E.T. Newell s-a stabilit că tezaurul a fost găsit la Zemun⁴⁶¹ (Singidunum). El conține originale de la Alexandru cel Mare, Lysimach, Seleucos I, Antiochus I, Eumenes I, Attalus I, o imitație de tip Alexandru cel Mare, zece imitații de tip Filip al II-lea (Pink, 102 și 156), precum și două imitații de tip Larissa (13,75—12,52 g).

16. R.P. *Ungară*

Una din monedele publicate de R. Forrer se pretinde că ar proveni din R.P. Ungară. În afara acestei indicații, foarte vagi, nu se mai știe nimic. Piesa respectivă, cu o greutate de 12,88 g, face parte din seria *c* și pe revers călărețul nu mai apare⁴⁶².

Proveniență necunoscută

În afara monedelor cu locul de descoperire cunoscut, au mai fost publicate sau se păstrează în colecții, o seamă de astfel de emisiuni despre a căror proveniență nu se mai știe nimic. Asemenea piese întâlnim la H. De la Tour, 9691—2, 9694, 9696 (13,62—14 g). E. Mouret-Chabouillet, 9690, 9693 și 9695 (12,25; 12,90; 13,10 g); E. Fiala, *Windisch-Grätz*, 2889; (13,70 g). Catalogul Ratto, 562 (13,38 g). Forrer 318 (14,10 g); R. Netzhammer publică în 1914 patru asemenea monede fără a indica locul descoperirii⁴⁶³ (greut. 11,13; 11,20; 11,46; 12,93; 13,50 g). La Dessewffy întâlnim o serie de monede în aceeași situație, publicate sub nr. 386—389; 872—875 și 1279; 11,78—14,45 g). Despre câteva monede similare vorbește și L. Ruzicka (în *BSNR*, XVII, 1922, p. 23). O monedă de același tip semnalată în *Keltische Münzen, Bank Len et Co. Ag. Zürich. Numis. -Abteilung-Sammlung*. Dr. O. 1964, fig. 120 (13,96 g). La Cab.

⁴⁵⁸ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—42; p. 284—285; *ibidem*, XXI, 1957, p. 324, probabil original descoperit în regiunea Stara Zagora.

⁴⁵⁹ Ö. Gohl, în *NumKöz*, XIV, 1915, p. 72; K. Pink, *op. cit.*, p. 67; S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁶⁰ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁴⁶¹ B. Saria, în *NZ*, 1927, p. 11; K. Pink, *op. cit.*, p.

p. 67—68; Virginia J. Hunter, în *Museum Notes*, 13, 1967, p. 17—40; K. Castelin, în *Num. Listy*, 5—6, 1969, 129—134.

⁴⁶² R. Forrer, *op. cit.*, p. 162 (fig. 319).

⁴⁶³ R. Netzhammer, în *Revista catolică*, III, 1914, p. 393—397.

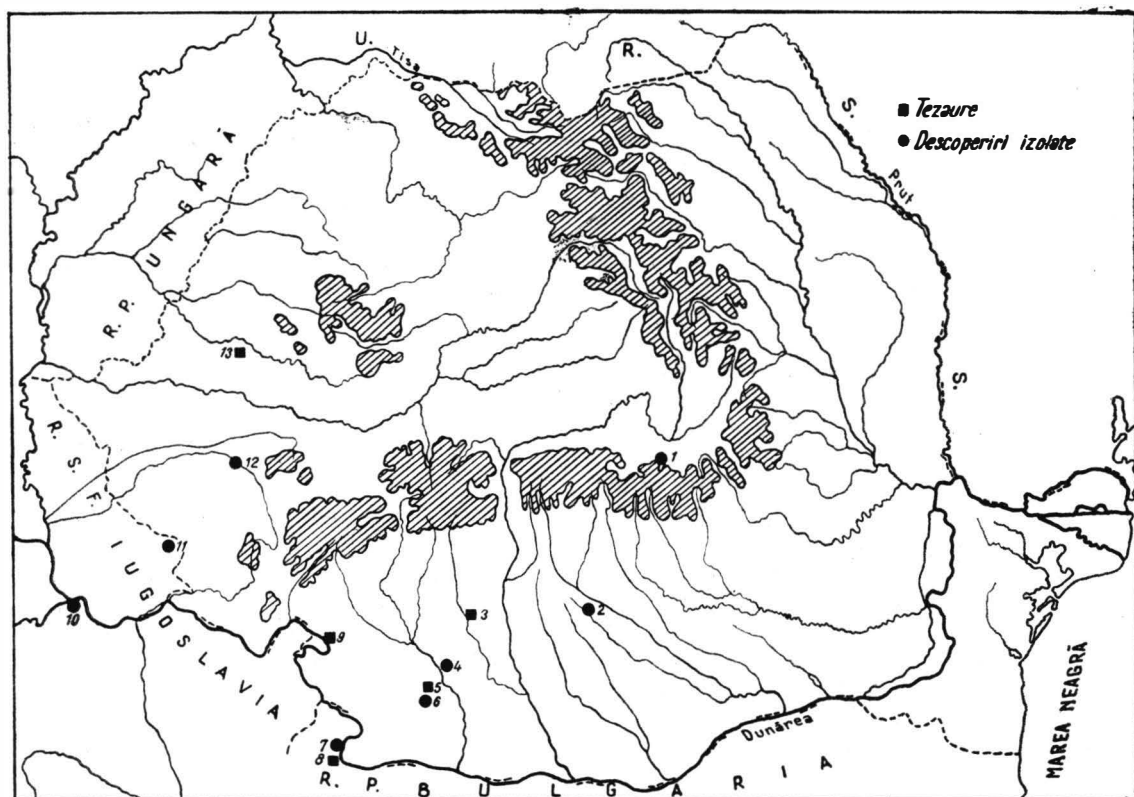

Fig. 11.— Descoperirile monetare de tip Larissa.

- Adincata, 4
- Braşov, 1
- Bugiuleşti, 3
- Costeşti, 2
- Hinova, 9
- Lugoj, 12
- Sărbătoarea, 5
- Slana Bara, 8
- Şilindia, 13
- Vidin, 7
- Virşeţ, 11
- Virvoru, 6
- Zemun-Singidunum, 10

Academiei se află 4 monede de același tip (inv. 393 și 1735). O altă piesă este publicată de C. Secășanu în 1934 fără alte indicații ⁴⁶⁴. De asemenea, K. Pink vorbește despre o piesă din aceeași categorie în Essig ⁴⁶⁵, în Budapesta, 11,03; 11,13; 11,32; 13,11 g; în Viena, 11,89; 12,28; 12,71; 13,99; 15,46 g; și Koblitz ⁴⁶⁶.

În colecția Fl. Vezeanu se află cinci monede, cu locul de descoperire necunoscut ⁴⁶⁷ (11,32; 11,54; 13,26; 13,71; 14,47 g). Alte patru piese se găsesc în colecțiile Inst. de arheologie, provenind din fondul vechi al Muzeului. La Muzeul din Tirnovo (inv. 2120) se află o monedă cu locul de descoperire neprecizat. La Cabinetul numismatic din Berlin se păstrează un lot de cinci imitații de tip Larissa-Amphipolis, a căror proveniență nu se mai cunoaște. Au următoarele greutatea: 9,64; 12,97; 12,99; 13,15; 13,38 g. Se mai adaugă 2 AR la Muz. Praga, 3 AR la Muz. ist. Buc. 1 AR, Cab. Brno și încă 2 AR (13,63; 13,06 g) la Staatliche Münzsammlung-München.

Catalogul sumar al descoperirilor, așa cum a putut el fi alcătuit pe baza informațiilor de care dispunem, ne dă posibilitatea să facem unele considerații privitoare la aria de răspindire a monedelor de tip Larissa-Apollo, la circulația și la o eventuală stabilire a centrului lor de emiter.

Fixarea pe hartă a tuturor descoperirilor scoate în evidență cu destulă claritate, că cele mai de seamă tezaure și numărul cel mai mare de monede provin din partea de nord și de vest a actualei regiuni Oltenia, ocupînd zona de dealuri sub-carpatică și atingînd linia Dunării în zona Porților de Fier. O prelungire a acestei arii se poate constata în continuare spre vest, pe malul celălalt al Dunării, prin descoperirile de la Slana Bara, Vidin și Virșet, la care se mai adaugă cele două monede din tezaurul de la Muzeul din Belgrad, care provine foarte probabil de la Zemun. Ținem să precizăm că descoperirile de mai sus, nu ajung să egaleze pe cele din Oltenia, nici sub aspectul frecvenței și nici sub acela al numărului de monede sau al importanței lor.

Cît privește celelalte descoperiri izolate de la Costești, Brașov și din Ungaria, ele se situează oarecum în afara ariei principale pe care am conturat-o noi. Ele ar putea fi puse desigur pe seama procesului de circulație. Este un lucru obișnuit ca piese izolate să fi ajuns la distanțe ceva mai mari față de centrul principal, unde monedele respective au fost emise și unde au circulat mai intens. Rezerve ne-am exprima totuși în privința monedelor despre care se spune că provin din împrejurimile orașului Brașov. Un oarecare dubiu în această privință poate fi sesizat și la K. Pink, atunci cînd vorbește despre o «pretinsă» proveniență de la Brașov ⁴⁶⁸. Indicațiile foarte sumare despre descoperirea unor monede în jurul Brașovului provin de la Dessewffy. Să nu uităm că Brașovul a reprezentat multă vreme înainte de primul război mondial un centru important unde s-au comercializat monede antice. Prin intermediul Brașovului, multe descoperiri din România sud-carpatică au luat drumul unor colecții din Viena și Budapesta. Cei care le-au comercializat, pentru a le prețui, necunoscînd sau ascunzînd voit locul de proveniență, au indicat simplu Brașovul cu împrejurimile sale ca loc de descoperire ⁴⁶⁹. Așa ne explicăm de ce multe din monede de tipuri diferite, caracteristice regiunii dintre Dunăre și Carpați, sînt semnalate la, sau în jurul Brașovului. De asemenea, unele rezerve avem și în privința prezenței sigure a unei astfel de monede la Costești, singura care depășește spre est linia Oltului. Nu este deloc exclus ca ea să fi ajuns aici pe calea circulației, dar depărtarea și completa ei izolare atrage asupra ei un semn de întrebare, pînă la noi descoperiri de acest fel la est de riul Olt. În consecință se poate spune că centrul și aria principală a răspindirii monedelor de tip Larissa-Apollo se află în partea

⁴⁶⁴ C. Secășanu, *Numismatica*, București, 1934 (pl. I, 2).

⁴⁶⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 67.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, p. 67–68 (fig. 218–219, 223–224, 227, 230–232).

⁴⁶⁷ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 285–287 (pl.

IX/82–87).

⁴⁶⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁶⁹ Vezi, în această privință, L. Ruzicka, în *BSNR*, XVIII, 1922, p. 47.

de nord-vest a Olteniei, cu o ușoară extindere pînă la malul drept al Dunării pe linia Porțile de Fier — Vidin, adică în partea de vest, imediat învecinată Olteniei (fig. 11).

Din felul în care se grupează cele mai de seamă descoperiri urmează să admitem că undeva în nord-vestul Olteniei, trebuie fixat și centrul unde au fost emise aceste imitații. Deocamdată nu întrevădem, oricît am încerca, o altă soluționare. În nici o altă parte nu avem atîtea monede și atîtea tezaure ca în regiunea amintită.

În cuprinsul ariei amintite au circulat în special monedele din seria *b* și *c*, emisiunile cele mai caracteristice și totodată cele mai numeroase. În tezaurele amintite apar combinate, nu numai în privința seriilor, ci și a variantelor. Deci monede bătute cu ștanțe diferite se regăsesc la un loc în tezaurele de la Hinova, Sărbătoarea și Bugiulești. Este o dovadă că monedele respective, după batere, au fost puse în circulație și apoi strînse în tezaure. O asemenea componență a tezaurelor nu putea să se formeze și să iasă direct dintr-un atelier monetar. Ea nu poate fi explicată decît ca urmare a unui amestec prealabil în procesul de circulație, în cadrul unei « piețe » oarecum restrînse. Deocamdată monedele din prima serie s-au găsit izolat. Ele n-au apărut în componența nici unui tezaur cu monede din seriile *b* și *c*. Este foarte probabil ca să fie vorba de locuri și ateliere diferite. Stilul lor, în bună parte diferit, modulul de asemenea deosebit și lipsa lor din tezaure sînt argumente care ne dau dreptul să considerăm că emisiunile din prima serie nu provin din același atelier cu seriile următoare *b* și *c*, care apar de fiecare dată împreună. Din păcate lipsa cunoașterii provenienței celor mai multe dintre ele nu mai îngăduie să vorbim, fie și cu aproximație, de o anumită regiune mai limitată, unde ar putea fi eventual fixat centrul lor de emiterie.

Datarea monedelor de tip Apollo-Amphipolis comportă unele discuții, date fiind divergențele de păreri care există. Nu ne vom mai referi la cronologia lui K. Pink, unde imitațiile respective sînt incluse în ansamblul monetăriei est-celtice și dateate după anul 110 î.e.n. De asemenea nu vom lua în discuție nici opinia mai nouă după care monedele respective ar data din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.⁴⁷⁰ Nu atît stilul, cît mai ales stadiul de dezvoltare economico-socială a triburilor geto-dace, n-ar permite nici cel puțin ipotetic o astfel de datare foarte timpurie.

Merită însă amintită aici părerea exprimată în această privință de S. Dimitriu și Oct. Iliescu în studiul întocmit asupra monedelor respective. Analizînd în mod special conținutul tezaurului de la Hinova, unde se află și monede originale și imitații după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare și Seleucos I (pl. xxx, 6—12), cei doi autori se consideră îndreptățiți să dateze imitațiile de tip Larissa-Apollo, începînd cu sfîrșitul secolului al IV-lea și pînă către mijlocul secolului al III-lea î.e.n. Deci este vorba de o datare foarte timpurie, folosită acum pentru prima dată. După cum remarcă aceiași autori, printre originalele de la Alexandru cel Mare și Seleucos din tezaurul de la Hinova sînt exemplare care pot fi coborîte în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.⁴⁷¹ Nu se vorbește însă, cînd se tratează problema datării, nimic despre imitațiile după aceste originale din același tezaur. Dacă unele originale pot atinge mijlocul secolului al III-lea în perioada lor de circulație, imitațiile după acestea trebuie să fie ori contemporane cu această fază, ori mai degrabă imediat ulterioare.

Stilul imitațiilor monetare în discuție este mult inferior emisiunilor de tip Filip al II-lea din primele serii, dateate în jurul anului 300 î.e.n. Atît capul uman de pe avers, cît și calul și călărețul, față de original sînt mult schematizate și simplificate. Privit prin prisma tuturor imitațiilor din Dacia, stilul acestor monede nu ne permite în nici un caz o datare la sfîrșitul secolului al IV-lea și nici chiar în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Avînd în vedere, pe de o parte analiza compoziției tezaurelor cu originale macedonene și imitații

⁴⁷⁰ M. Gramatopol, *op. și loc. cit.*

⁴⁷¹ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 308—309.

ale acestora, care au fost emise și au circulat multă vreme, iar pe de altă parte caracterele lor stilistice destul de mult îndepărtate de prototip, credem că putem data monedele de tip Larissa-Amphipolis către sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.⁴⁷². Către o astfel de datare tinde și V. J. Hunter. Analizând conținutul tezaurului de la Zemun (Singidunum), unde alături de originale macedonene (cea mai recentă monedă fiind o tetradrahmă de la Attalus I) se află și două imitații de tip Larissa. V. J. Hunter consideră că îngroparea tezaurului a avut loc pe la 220 î.e.n.⁴⁷³. După K. Castelin, același depozit a fost ascuns în jurul anului 200 î.e.n.⁴⁷⁴. Data de emisie a acelorași imitații ar fi deci fixată în general, după aceiași autori, în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n.

O întrebare firească se pune și în acest caz, în legătură cu apartenența etnică a monedelor în discuție, respectiv cu autorii acestor emisiuni. Desigur că felul cum se repartizează ele topografic și felul cum sunt concentrate cele mai însemnate descoperiri, pot constitui indicii de bază în formularea unui răspuns. Întrucât descoperirile mai importante se concentrează în zona de nord-vest a Olteniei, unde am arătat că poate fi fixat și centrul de emisie a monedelor, urmează să admitem că tribul sau o mică uniune de triburi care locuia în această regiune în jurul anului 200 î.e.n. poate fi considerat autorul emisiunilor respective.

Până acum în studiile de numismatică din România, aceste emisiuni monetare au fost atribuite aproape fără rezerve geto-dacilor⁴⁷⁵. În această privință ne-am exprimat mai de mult oarecari rezerve⁴⁷⁶. Nu numai aria de răspindire, care se întinde până dincolo de Dunăre și în Banat, în zona de locuire a scordiscilor, dar însăși perioada și caracterul monedelor pun sub semnul întrebării o asemenea atribuire etnică. Desigur ne gândim și la ipoteza nu atât a atribuirii lor unei populații celtice cât mai ales la o contribuție de acest fel. Deocamdată însă descoperirile arheologice cu caracter celtic din această parte a Olteniei nu ne dau încă indicații suficiente pentru a putea face o legătură între monede și descoperirile arheologice respective. În condițiile date am putea avea în vedere o origine totuși a lor getică, dar și cu o contribuție celtică urmînd să se stabilească în viitor, în ce constă și cât de însemnat a fost aportul celtic.

TIPUL „CU CAP JANIFORM“

Alături de monedele de tip Larissa-Apollo, imitațiile cu cap janiform reprezintă, în cadrul monetăriei locale din Dacia, unul din tipurile deosebite față de majoritatea monedelor care păstrează și imită în mod consecvent tetradrahma lui Filip al II-lea. De data aceasta, pe avers apare un cap uman dublu, asemănător, ca tip general de reprezentare, cu capul lui Janus cu două fețe. Desigur că o astfel de reprezentare printre imitațiile din Dacia a atras atenția numismaților prin noutatea efigiei, încă de la primele descoperiri. Tipul monetar, cum era de așteptat, și-a atras denumirea după caracterul efigiei, și a intrat în literatura de specialitate cu numele de imitații cu capul lui Janus⁴⁷⁷. Față de multe din celelalte categorii

⁴⁷² A se vedea și studiul nostru din *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 359.

⁴⁷³ V. J. Hunter, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁷⁴ K. Castelin, *op. și loc. cit.*

⁴⁷⁵ S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 259–310.

⁴⁷⁶ C. Preda, *op. cit.*, p. 358.

⁴⁷⁷ E. Fiala, *Col. Windisch-Grätz*, p. 206 (2891); R. Forrer, *op. cit.*, p. 169 (328); Const. Moisil, *Monede dace cu tipul lui Janus*, în *CNA*, XV, 1940, p. 241–249.

de monede locale din Dacia, aceste emisiuni au fost cunoscute ceva mai târziu, fiind reprezentate printr-un număr relativ mic de descoperiri, limitat la o zonă destul de restrânsă ca întindere geografică. Studii speciale asupra acestei monede nu s-au întocmit, în afara publicării de descoperiri însoțite de scurte comentarii. Lipsa unui material mai numeros nu ne îngăduie nici astăzi să putem răspunde la toate problemele pe care le ridică aceste monede. Vom încerca totuși ca, pe baza descoperirilor existente, să tratăm în cele ce urmează aspectele mai însemnate legate de studiul imitațiilor cu cap janiform.

Pe avers, așa cum am amintit, apare de fiecare dată un cap uman, stilizat, cu două fețe, văzute în profil, una spre dreapta, iar cealaltă spre stînga. Partea superioară a capului este comună. Părul aici este redat prin linii care coboară din creștetul capului și acoperă numai partea lui superioară. Urmează apoi, pentru fiecare față un număr de cîteva linii simple sau ușor ondulate deasupra frunții, care se întîlnesc la centrul monedei, deasupra urechii. În partea de mijloc a acestor linii, care înlocuiesc părul și cununa, se formează un triunghi, așezat cu vârful în jos. În jumătatea de jos a monedei sînt redată cele două fețe în profil, ambele cu barbă buclată, obraji proeminenți, nasul dintr-o linie ușor arcuită, ochiul dintr-o globulă, adesea plasată într-un cerc, buzele marcate prin cîte o globulă; în spatele nasului apare o globulă în plus, iar între cei doi obraji se află un oval, de cele mai multe ori deschis la capete, cu două liniuțe verticale în interior. Gîtul este redat printr-un arc de cerc dublu, pe care se sprijină două liniuțe așezate în unghi ascuțit cu vârful în sus. Împrejurul efiei, de cele mai multe ori, se poate vedea un cerc perlat. Cele două fețe se aseamănă între ele (pl. XXXI).

Pe revers întîlnim reprezentarea caracteristică monetăriei geto-dacice, un călăreț mergînd la trap cu calul spre dreapta. Totul este schematizat. Călărețul este redat foarte simplu, fără miini, cu corpul dintr-o linie îngustă, piciorul printr-o linie frîntă și capul adesea printr-o globulă, cu două linii lungi ondulate, prelungindu-se în spate; uneori se poate vedea un fel de *petasos* pe cap (pl. XXXI, 1—2), în dreptul umerilor cu două mici globule. Calul este de asemenea stilizat, cu coada de multe ori înfățișată prin intermediul unui sau a două șiruri de globule, piciorul stîng din față ridicat, copitele ca un simbur de migdală, iar la încheieturile picioarelor cîte una sau două globule. Capul este redat adesea din perle și este aproape întotdeauna cu botul deschis și ochiul printr-o globulă, uneori într-un cerc sau oval. Pe gîtul calului și pînă la bot se mai văd urme de la hăț. În cîmpul monedei, sub bot se întîlnește o rozetă din globule, iar sub piciorul ridicat din față, în unele cazuri, o ramură sprijinită pe un semicerc (pl. XXXI).

Aceasta reprezintă descrierea generală a tipului, dar examinate pe amănunte stilistice, în rîndul acestor monede se remarcă prezența a numeroase variante, atît pentru avers, cît și pentru revers. În general deosebirile nu sînt prea mari de la o variantă la alta. Ele se rezumă, în ceea ce privește aversul de pildă, la forma buclelor bărbii și poziția lor, la dispoziția și numărul liniilor părului, la prezența sau absența cercului din jurul ochiului ca și la ovalul cu cele două linii dintre obraji. S-a putut identifica pentru avers, din cele peste 80 de monede cunoscute, un număr de 31 variante.

Aceleași observații de amănunt au dus și pentru revers la identificarea unui număr de 35 variante. Ele se referă la forma calului și călărețului, redarea capului călărețului cu diferitele sale caracteristici, cu cap și cu *petasos* (pl. xxxi, 1—2), fără cap (pl. xxxi, 5); calul apare de asemenea cu capul perlat (pl. xxxi, 8—12), alteori din linii simple (pl. xxxi, 5, 15), cu coada dintr-un șir de perle (pl. xxxi, 9, 15) sau din două (pl. xxxi, 1—8, 10, 14); picioarele de asemenea nu sînt întotdeauna identice. În cîmp apare sub botul calului rozeta de mărimi diferite (pl. xxxi, 1—15) ramura sub piciorul ridicat (pl. xxxi, 9—13), sau sub cal destul de rar (pl. xxxi, 14), sau nu apare deloc (pl. xxxi, 1—8). Nici ramura nu este întotdeauna aceeași; uneori este curbă (pl. xxxi, 13—14), alteori dreaptă (pl. xxxi, 9—12). Într-un singur caz, sub piciorul ridicat al calului se întîlnește un semn în formă de liră (pl. xxxi, 15). Desigur că se mai pot distinge și alte deosebiri de amănunt privind felul cum sînt redată liniile, care sînt în spatele capului călărețului și, de asemenea, forma și poziția picioarelor calului.

Toate monedele sînt emisiuni realizate prin batere din argint cu un titlu ridicat, avînd peste 90 procente. Din celelalte elemente componente cuprul este cel care se impune într-o mai mare măsură. După modul și nominal, monedele în discuție se înscriu în rîndul imitațiilor locale din Dacia cu valoare de tetradrahme. Ele măsoară în diametru între 22 și 25 mm și au greutatea cuprinse între 11 și 14 g. Cele mai multe cîntăresc între 12 și 13 g și doar puține piese depășesc aceste limite. Ele au greutatea relativ constante dar mai scăzute decît ale emisiunilor de tip Larissa-Apollo.

După cum am amintit, denumirea tipului provine de la prezența capului biform de pe revers. Însă, odată cu începuturile studierii acestor emisiuni s-a pus întrebarea firească în legătură cu modelul utilizat și cu identificarea unei astfel de efigii pe imitațiile din Dacia. Se știe că pe multe emisiuni din monetăria Romei republicane, capul lui Janus apare destul de frecvent, încă din perioada de început a emiterii monedelor romane⁴⁷⁸. Dar un cap dublu de tip janiform se întîlnește și pe unele emisiuni din lumea greacă⁴⁷⁹. Astfel, Lampsacus emite monede cu un cap biform, cu înfățișare feminină, între anii 700 și 480 î.e.n.⁴⁸⁰. La Thasos, între anii 411—350 se emit de asemenea dioboli cu cap de satir biform⁴⁸¹. Orașul Tenedos bate două serii monetare cu cap janiform (probabil Zeus și Hera) în anii 400—336 și mai tîrziu în 189 (?) î.e.n.⁴⁸². În epoca elenistică tîrzie se întîlnesc emisiuni cu cap janiform la Amphipolis și Thessalonica Macedoniei⁴⁸³. În regiuni ceva mai îndepărtate emisiuni cu cap janiform mai apar în Sicilia, la Catana și Panormus⁴⁸⁴. După cum se vede reprezentarea unui cap biform era destul de răspîdită, nu numai în lumea romană, ci și în cea greacă. Dacă vreunul din aceste originale, și care anume ar fi putut să servească de model imitațiilor din Dacia, este greu de formulat un răspuns. Nici una din monedele grecești amintite n-a circulat în zona Dunării. Emisiunile romane au ajuns să circule în regiunile noastre ceva mai tîrziu de data emiterii acestor monede. De aceea nu se poate vorbi de unul din originale care să fi servit ca model. Poate să ne gîndim doar la o eventuală influență și o sugerare a ideii de reprezentare a unui cap janiform, care putea proveni fie din monetăria romană, fie poate și de la unele emisiuni din orașele grecești mai apropiate.

Deși aceste imitații au fost adesea numite «cu capul lui Janus», în general nu s-a văzut în această efigie însuși capul lui Janus, așa cum este cel interpretat pe emisiunile romane. C. Moisil⁴⁸⁵ a emis ipoteza, adoptată mai tîrziu și de Oct. Iliescu⁴⁸⁶, că pe imitațiile din Dacia cu cap dublu, trebuie să vedem capul lui Zeus cu două fețe. Ipoteza pare să fie confirmată de unele monede recent descoperite prin apropiere de Rm.-Vilcea, care au pe avers un cap uman simplu, dar care se aseamănă foarte mult prin trăsăturile și amănuntele stilistice cu capul biform de pe emisiunile de tip janiform. Aceste noi descoperiri, care au pe revers un cal și călăreț foarte asemănător cu cel de pe emisiunile la care ne referim, au putut să servească de model, prin combinarea aceluiași cap, sub influența probabilă a unor monede romane sau chiar grecești. Chiar dacă admitem ipoteza identificării capului biform de pe imitațiile din Dacia cu capul dublu al lui Zeus, aceasta nu exclude și o eventuală altă explicație. De aceea am considerat mai potrivit să acordăm tipului respectiv denumirea de «imitații cu cap janiform», care este mai generală și mai cuprinzătoare⁴⁸⁷. În orice caz nu

⁴⁷⁸ H. A. Gruber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, I, Londra, 1910.

⁴⁷⁹ Pierre Genthilhomme, *Les quadrigati nummi et le Dieu Janus*, in RN, 1934, p. 1—36; cf. și Const. Moisil, *op. cit.*, p. 248.

⁴⁸⁰ B. Head, *A guide to the principal coins of the Greeks*, Londra 1952, p. 4, pl. 2/27.

⁴⁸¹ *Sylloge, Trace*, II, nr. 1027—1028.

⁴⁸² B. Head, *op. cit.*, p. 33, pl. 18/29, și p. 71, pl. 39/38.

⁴⁸³ T. E. Mionnet, *Description des medailles antiques*, I, p. 465, nr. 440; B. Head, *Catalogue of Greek Coins, Macedonia*, Londra, 1879, p. 50 și 112.

⁴⁸⁴ E. Mionnet, *op. cit.*, I, p. 227 (156) și p. 279 (616).

⁴⁸⁵ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 247.

⁴⁸⁶ O. Iliescu, in SCN, II, 1958, p. 448—449; a se vedea aceeași denumire utilizată de I. Winkler in *Acta arb. Carpathica*, VIII, 1966, p. 98.

⁴⁸⁷ C. Preda, in *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 359—361.

putem fi de acord cu părerea că pe reversul acestor monede apare un cap de zeitate cu două fețe, identificat cu « dubla natură solară-htonica a lui Zamolxis-Gebeleizis »⁴⁸⁸. O discuție în legătură cu ipoteza amintită nu poate fi făcută, atâta timp cât autorul nu se sprijină pe nici un fel de argumente și face abstracție de tot ceea ce s-a scris până acum în această privință și atâta timp cât el se mulțumește cu simpla sa afirmație.

Descoperirile cu imitații de acest fel sînt relativ puține, unele dintre ele fiind nesigure sau cu indicații destul de vagi. Cele mai multe sînt descoperiri izolate și numai în puține cazuri putem vorbi de tezaur.

Iată cum se prezintă situația acestor descoperiri în ordine alfabetică, menționînd totodată și monedele cu proveniența necunoscută:

1. *Adincata* (jud. Dolj).

Din surse mai vechi de informare reiese că în tezaurul cu imitații getice de « tip Adincata », descoperit pe teritoriul acestei localități, se afla și o imitație cu cap janiform⁴⁸⁹.

2. *Bugiuilești* (jud. Vilcea)

I. În cuprinsul tezaurului descoperit în 1956–7, în marginea apei Șasea, în partea de vest a comunei, pe lingă emisiunile de tip Larissa-Apollo, s-au găsit și monede cu cap janiform, din care au putut fi recuperate doar două exemplare, aflate acum la Institutul de arheologie. Se pare că tezaurul cuprindea mai multe monede, dar în ce proporție nu se poate preciza⁴⁹⁰.

II. Tot din această localitate, centrul de istorie al bazei Academiei din Craiova a achiziționat în 1967 un tezaur cu imitații de tip Larissa-Amphipolis, alături de care se aflau și 27 tetradrachme de tip janiform⁴⁹¹. Nu este deloc exclus ca să fie vorba de unul și același tezaur, achiziționat în două etape.

3. *Bivolari* ? (jud. Vilcea)

În colecțiile Cab. num. al Bibliotecii Academiei (I, 7, 1963) se află o brățară cu 11 imitații de tip janiform. Nu este sigur de unde provin. După unele indicații din nota de inventar, ar fi vorba de *Craiova*. După părerea editorilor acestor monede (O. Iliescu și M. Gramatopol, în *Caiet Selectiv*, 10, 1964, p. 311–12) se preconizează ca loc de descoperire, localitatea Bivolari, pornindu-se de la identitatea matrițelor.

4. *Craiova* (împrejurimi)

I. Într-o localitate din apropierea orașului Craiova, la o dată și în condiții care nu mai pot fi precizate, s-a descoperit un tezaur alcătuit din 29 de imitații cu cap janiform⁴⁹². Un lot de 28 monede a intrat în colecțiile Cab. num. al Bibliotecii Academiei (inv. 26), 10,94 – 13,38 g; 23–25 mm.

Tot din împrejurimile orașului Craiova provine un lot de monede care a intrat în anul 1909 în colecțiile Muzeului din Budapesta⁴⁹³. Nu se știe dacă aceste monede fac parte din tezaurul citat mai sus, sau reprezintă o descoperire aparte. Dacă avem în vedere concordanța de loc și aproximativ de timp, nu ar putea fi exclus să fie vorba de una și aceeași descoperire.

5. *Govora-Băi* (jud. Vilcea)

În apropierea stațiunii Govora s-a găsit întimplător în anul 1957, o monedă cu cap janiform (12,13 g). Nu se cunosc alte detalii. Piesa se păstrează într-o colecție particulară din Rm.-Vilcea⁴⁹⁴.

6. *Govora-Sat* (jud. Vilcea)

O monedă cu cap janiform s-a găsit în satul Govora prin anii 1933–1934. Ea se află în colecția pr. Gh. Petre din localitate. Are 12,87 g și 24 mm.

⁴⁸⁸ M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, I, 1969, p. 23 și 32; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 210.

⁴⁸⁹ V. N. Popp, în *BSNR*, XIII, 28, 1916, p. 60.

⁴⁹⁰ B. Mitrea, *SCIV*, I, 1961, p. 147, și în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 586; C. Preda, *op. cit.*

⁴⁹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Tezaurul dacic de la Bugiu-lești*, în revista *Magazin*, XI, nr. 524, 21 octombrie 1967.

⁴⁹² Const. Moisil, *op. cit.*, p. 243; A. Metzulescu, în *A.Arb.* 13–14, 1937–1938; p. 10 (fig. 5/9).

⁴⁹³ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 72; Const. Moisil, în *CNA*, XV, 1940, p. 243; D. Berciu în *Arh. preistorică a Olteniei* (fig. 263 și 265).

⁴⁹⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 449.

7. Oltenia (regiune)

În colecția Fl. Vezeanu din București se află un lot de 28 monede de acest fel cu indicația că provine din regiunea Olteniei. Posesorul, originar din Craiova, și-a alcătuit colecția pe cind locuia în acest oraș, încît indicația că monedele respective s-au găsit în Oltenia, eventual nu departe de Craiova, nu poate fi pusă la îndoială ⁴⁹⁶.

8. Piatra Albă (jud. Mehedinți)

Din localitatea respectivă provine o monedă cu cap janiform, găsită întimplător în condiții pe care nu le mai cunoaștem ⁴⁹⁸ (12 g).

9. Polovragi (jud. Vîlcea)

Pe teritoriul acestei localități, la intrarea defileului ce duce la peștera Polovragi, prof. Al. Borza a găsit o monedă de același tip ⁴⁹⁷ (12,47 g). Moneda, care este bine conservată, a intrat în colecțiile Cab. num. al Academiei (inv. 966/1952).

10. Rîmnicu-Sărat (fostul județ)

După cum reiese dintr-o notă păstrată în arhiva Institutului de arheologie (dosar 1940, fila 154), pe teritoriul fostului județ Rîmnicu-Sărat, într-o localitate al cărui nume nu se mai cunoaște, s-a găsit o monedă cu cap janiform. Alte date suplimentare nu s-au mai înregistrat ⁴⁹⁹.

11. Rîmnicu-Vîlcea

Cu ocazia construirii gării CFR din orașul respectiv, puțin înainte de 1900, s-a descoperit o monedă din aceeași categorie, împreună cu emisiuni de tip Filip al II-lea și Filip al III-lea Arideul ⁴⁹⁸. Nu se lasă să se înțeleagă dacă este vorba de un tezaur cu o asemenea compoziție, ceea ce ni se pare puțin probabil, sau de descoperiri izolate. Această din urmă presupunere este mai degrabă de luat în considerație.

12. R.S. România

Pe teritoriul țării noastre, după unele indicații, care ni s-au transmis prin publicații, s-au mai găsit monede cu cap janiform, dar nu se mai poate preciza locul de proveniență, nici cel puțin regional ⁵⁰⁰.

Tot din R.S. România trebuie să provină și cele 18 monede aflate în colecțiile Institutului de arheologie, care s-au păstrat din fondul vechi al Muzeului național de antichități. La acestea s-ar mai putea adăuga încă trei monede similare din colecția G. și M. Severeanu (inv. 3247, 3250, 3251).

R.P. Bulgaria

13. Turtucaia

În colecția Cab. num. al Academiei (inv. 518) se află o monedă cu cap bifrons, cu indicația că s-ar fi descoperit la Turtucaia (12,46 g). Pe lângă partea generală a acestei informații, ea apare și nesigură, dacă avem în vedere locul de unde se pretinde că provine ⁵⁰¹.

14. Vidin

Se păstrează o veche informație, potrivit căreia la Vidin, sau în împrejurimile orașului, s-ar fi descoperit câteva imitații cu cap janiform. Alte date suplimentare nu se mai cunosc ⁵⁰².

R.P. Ungară

15. Tolna

În monografia lui R. Forrer găsim mențiunea că piesa pe care o publică a fost descoperită în comitatul Tolna din Ungaria. Moneda are greutate 12,98 g și este marcată pe avers cu două mici tăieturi paralele înclinate spre stînga ⁵⁰³.

⁴⁹⁶ S. Dimitriu și O. Iliescu, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 283.

⁴⁹⁸ M. Dessewffy, p. 80, nr. 1278; K. Pink, *op. cit.*, p. 68—69; Const. Moisil, *op. cit.*, p. 242—243.

⁴⁹⁷ O. Iliescu, *op. și loc. cit.*

⁴⁹⁹ Cf. și I. Winkler, *Contribuții* . . . , p. 90—91, nr. 131; C. Preda, *op. cit.*, p. 360.

⁴⁹⁹ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 241—242; Monedele achiziționate de Cab. num. al Academiei de la M. Bibra (Sănătescu) Rm.-Vîlcea, sînt falsuri moderne.

⁵⁰⁰ C. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, nr. 939, 1869, fig. 5; Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, 1880 (pl. I, 5); W. Knechtel, în *BSNR*, X, 1913, p. 16 (pl. I, 3); Const. Moisil, *op. cit.*, p. 243.

⁵⁰¹ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 242.

⁵⁰² Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 72; Const. Moisil, *op. și loc. cit.*; L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 22; K. Pink, *op. cit.*, p. 68—69.

⁵⁰³ R. Forrer, *op. cit.*, p. 169 (fig. 328); K. Pink, *op. și loc. cit.*

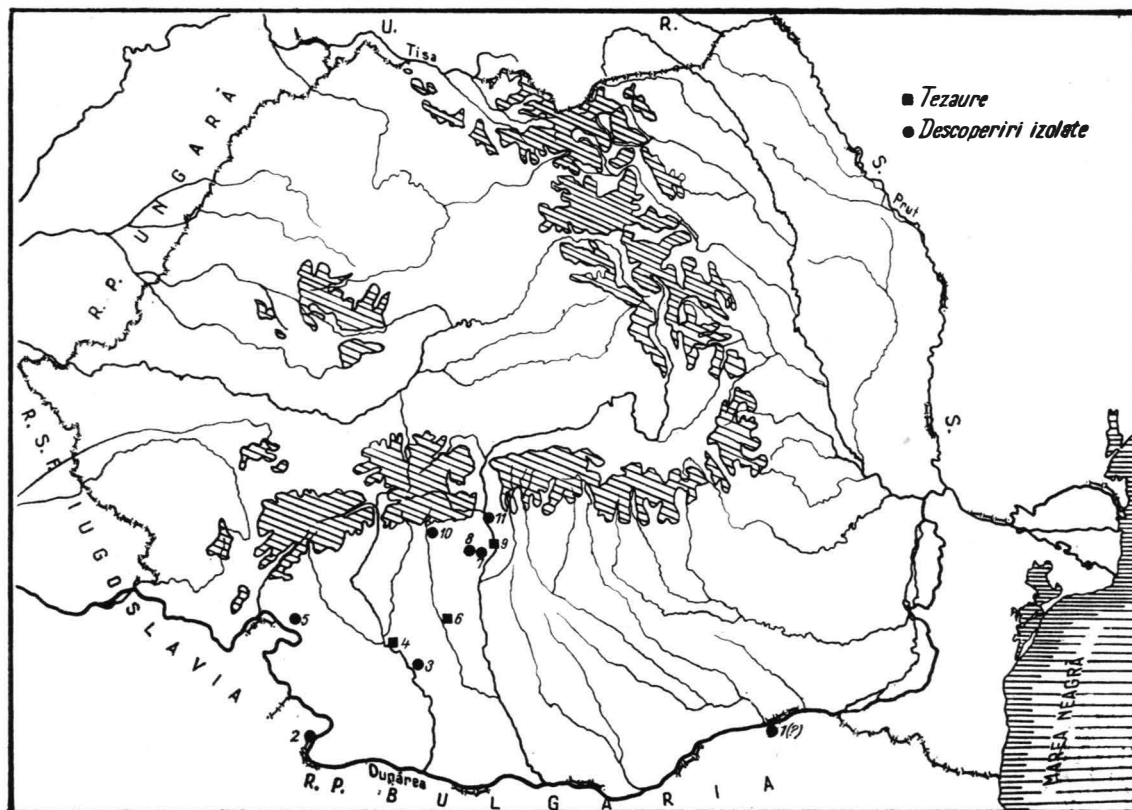
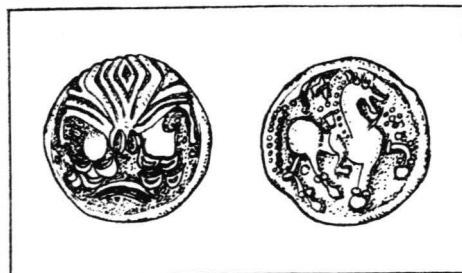

Fig. 12. — Descoperirile monetare de tipul « cu cap janiform ».

- Adincata, 3
- Bivolari, 11
- Bugiulești, 6
- Craiova, 4
- Govora-Băi, 7
- Govora-Sat, 8
- Piatra Albă, 5
- Polovragi, 10
- Rm. Vilcea, 9
- Turtucaia?, 1
- Vidin, 2

16. R. P. *Albania*

Într-un studiu publicat în *BSNR* XVII, 1922, p. 47—48, L. Ruzicka face afirmația, greu de verificat și foarte puțin probabilă, că monede cu cap janiform s-ar fi găsit și pe teritoriul R.P. Albania ⁵⁰⁴.

17. *Proveniență necunoscută*

În unele cataloage și lucrări mai vechi au fost înregistrate și reproduse monede cu cap janiform. Aceste monede, din diferite colecții, nu se mai știe de unde provin. Astfel de piese le întâlnim la Windisch-Grätz, 2891 (12,50 g); De la Tour, 9897—9 (12,90; 13,00 și 13,38 g); Dessewffy, 383—5; 814 (12,75; 13,32; 13,52 și 11,93 g); W. Knechtel, în *BSNR*, 1913, p. 16, pl. I, 3; K. Pink (p. 69) semnalează prezența a patru exemplare la Muzeul din Budapesta (12,68; 12,70; 13,14; 13,81 g); 1 AR (13,60 g) în *Sylloge*, New York, 1961, Macedonia. Încă o monedă (13,16 g) la Bayerische Staatsmünzsammlung-München.

Șase monede din aceeași categorie se află la Cab. num. din Berlin (11,89—12,82 g, și încă una la cel din Dresda 10,95 g); 1 AR (13,44 g) în *Keltische Münzen, Bank Leu et Co. Ag. Zürich, Num. Abt.*, 1964, fig. 121; Muz. din Praga, 1 AR; Kölner Münzkabinett-Auktion, mai 1969, p. 7, nr. 61; 1 AR.

Din acest catalog al descoperirilor rezultă, înainte de toate, faptul că tipul monetar cu cap janiform este relativ slab documentat, nu numai ca număr de descoperiri, dar și ca număr de exemplare. De pildă, toate monedele din aceste categorii, cu proveniența cunoscută sau necunoscută, depășesc cu puțin cifra de 100 piese, în timp ce acelea care provin din descoperiri sigure abia de ating numărul de 70 exemplare.

În al doilea rând reiese, din același catalog, oarecare incertitudine care există asupra unora dintre descoperiri, în special asupra celor semnalate la distanțe mari față de locul unde se concentrează cele mai însemnate dintre ele. Descoperirile în ordine alfabetică sigure sînt: Adincata, Bugiulești, Craiova, Govora, Oltenia, Polovragi, Piatra-Albă, Rîmnicu-Vîlcea, Vidin (R. P. Bulgaria). Mai puțin sigure ni se par monedele descoperite la Rîmnicul-Sărat și din comitatul Tolna, iar cele din Albania și Turtucaia ni se par lipsite de orice temei și deci cu totul nesigure.

Cele mai importante descoperiri, și cele mai numeroase, s-au făcut, așa cum ne arată tabelul de mai sus, în Oltenia și anume în partea ei nordică, în zona dealurilor (Bugiulești, Craiova, Govora, Polovragi și Rm.-Vîlcea). Ceva mai îndepărtat, dar nu complet izolat, ar mai fi de amintit descoperirile de la Piatra Albă și Vidin. Destul de izolate față de acest centru ni se par monedele de la Rm.-Sărat în partea de est, de la Tolna în direcția vestică. Desigur că s-ar putea avea în vedere o circulație cu totul sporadică și izolată a acestor monede în regiunile respective. Piesele de la Turtucaia și din Albania nu credem că pot fi luate în considerație din acest punct de vedere, dacă ținem seama că în regiunile respective n-au ajuns să circule niciodată imitațiile locale din Dacia și că ele ar face o excepție cu totul inexplicabilă de la această regulă. Dacă ne bazuim numai pe fondul de descoperiri existent, ar urma să stabilim că aria principală de circulație a monedelor de tipul cu cap janiform ocupă mai ales partea de nord-est a Olteniei, între Olt și Jiu, cu unele prelungiri către vest pînă în zona Porților de Fier (fig. 12). Pe o anumită zonă a limitei vestice a acestei arii, monedele respective se suprapun și circulă împreună cu cele de tip Larissa-Apollo. Avem în vedere descoperirea de la Bugiulești, unde ambele tipuri apar însă la un loc în același tezaur. Se observă însă că ariile fiecărui tip monetar gravitează, cea cu emisiuni de tip Larissa-Apollo spre nord-vestul Olteniei, iar cea cu emisiuni cu cap janiform către nord-estul aceleiași regiuni, cu o zonă de interferență între Jiu și Olteț. În aceeași parte va trebui căutat și fixat și centrul unde s-au emis monedele cu cap janiform. O astfel de localizare corespunde, deocamdată, bazei documentare existente și rămîne să fie confirmată de descoperiri viitoare.

Data emiterii acestei categorii de monede poate fi fixată mai ales în funcție de nivelul de decădere a stilului reprezentărilor. El vădește clar o depărtare față de primele și cele mai vechi originale. În special reversul prezintă multe elemente de schematizare a calului și călărețului, acesta din urmă fiind uneori greu de identificat. În al doilea rând, tot în scopul datării, trebuie luat în considerație tezaurul de la Bugiulești unde monede de tipul monetar asupra căruia referim s-au găsit împreună cu piese Larissa-Apollo. Având în vedere ambele argumente, credem că putem data emisiunile cu cap janiform între sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.⁵⁰⁵.

Monedele de tipul cu cap janiform aparțin, ca și celelalte tipuri de imitații, unei formațiuni politice cu caracter tribal. Conducătorii unei asemenea formațiuni au inițiat și dirijat, cu ajutorul meșterilor monetari, întreg procesul de emiteri al monedelor amintite. De asemenea aria de circulație ar urma să corespundă cu limitele aproximative ale întinderii teritoriale ocupată de membrii tribului emitent. În acest fel am putea identifica în partea de nord-est a Olteniei, între Olt, Jiu și Carpați o nouă formațiune politică tribală a cărei origine etnică, deocamdată, ca și în cazul emisiunilor de tip Larissa-Apollo Amphipolis, nu poate fi fixată cu certitudine. Dacă ar fi să ne bazuim pe recente descoperiri arheologice din așezarea de la Ocnița⁵⁰⁶ (jud. Vilcea), ar urma desigur să ne gândim la o formațiune politică tribală geto-dacică⁵⁰⁷. Dar o asemenea atribuire etnică nu poate încă fi asigurată. Tipul monetar ca atare, al cărui model a venit din sud nu pe calea unei circulații obișnuite, ci foarte probabil adus de către celti, ne îndeamnă să avem în vedere nu numai o influență celtică, ci eventual și o participare a acestora la procesul de emiteri a monedelor. Fixarea unei anumite poziții va fi posibilă numai atunci când ansamblul descoperirilor arheologice contemporane din această regiune, va putea fi bine cunoscut și îndeajuns de bine precizat.

TIPUL PRUNDU-JIBLEA

În cuprinsul acestei categorii monetare am integrat monedele care figurează pe primul loc în clasificarea lui Const. Moisil⁵⁰⁸ și pe care K. Pink le-a trecut în rîndul imitațiilor cu capul lui Lysimach, seria călărețului cu ramură⁵⁰⁹. Atît C. Moisil cît și K. Pink s-au bazat, aproape în mod exclusiv, pe descoperirea de la Prundu-Birgăului⁵¹⁰ (jud. Bistrița-Năsăud). Cei doi cunoscuți numismați, după cum se va vedea, au interpretat și datat în mod diferit monedele din această categorie.

Din păcate, acum nu se poate spune mult mai mult decît s-a știut și s-a consemnat pînă acum. Totuși, descoperirile noi care s-au făcut între timp, este adevărat nu prea multe și nici concludente, ca și posibilitățile noi de cercetare de care dispunem astăzi, ne permit să aducem date noi și să avem, astfel, o vedere de ansamblu, care să ne îngăduie o mai ușoară interpretare și înțelegere a întregului grup de descoperiri.

⁵⁰⁵ Datarea acestor monede în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. de către M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, I, 1969, p. 23 și 32, nu poate fi luată în considerație nici cel puțin ca ipoteză de lucru.

⁵⁰⁶ Săpăturile arheologice efectuate în așezarea de la Ocnița de către prof. D. Berciu au dus la descoperiri interesante, care arată o puternică locuire geto-dacică; cf. *Magazin istoric*, I, 1967, p. 5--9.

⁵⁰⁷ Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 120 (note), 167, 223, 254, 268 și 281.

⁵⁰⁸ Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 68.

⁵⁰⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 77.

⁵¹⁰ M. Dessewffy, 417--428; Const. Moisil, *op. și loc. cit.*; L. Ruzicka, *CNA*, 1922, p. 56; K. Pink, *op. și loc. cit.*; B. Mitrea, *Penetrațiune...*, p. 31.

Căutînd și de data aceasta să fim consecvenți principiului stabilit de a da numele diferitelor tipuri după principalele descoperiri, afară de cele care nu îngăduie acest lucru, am intitulat această categorie de imitații de tipul Prundu-Jiblea. La Prundu-Birgăului s-a făcut prima descoperire însemnată cu astfel de monede, iar cea de a doua, mai recentă, la Jiblea⁵¹¹. Celelalte descoperiri sînt de mai mică însemnătate și unele dintre ele cu locul de descoperire încă insuficient asigurat.

Tipul general se prezintă în felul următor.

Pe avers este înfățișat un cap uman, probabil cel al lui Zeus cu barbă, în profil spre dr. Cununa de lauri nu mai apare aici. Barba și o parte a părului sînt redată prin bucle, iar restul părului coboară din creștetul capului în grup de linii drepte, care se ramifică exact ca niște raze. Înfațișarea capului, în raport cu tipurile anterioare și cu originalul, apare aici ușor întinerită și cu privirea destul de expresivă. Întreaga reprezentare poartă amprenta unei evidente schematizări.

Pe revers este redat un călăreț cu calul la trap spre stînga. Atît calul, dar mai ales călărețul prezintă evidente trăsături de stilizare. De pildă călărețul, care ține în mîna st. o ramură, are capul mare, cu două linii prelungite pe spate și arcuite, înlocuind părul sau coiful, iar bustul mult micșorat și simplificat, cu două proeminente la piept.

Cît privește calul, se observă și aici o simplificare a mișcărilor, avînd aproape o poziție statică și o schematizare a picioarelor și a cozii.

Toate monedele cunoscute se prezintă din punct de vedere stilistic destul de unitar. Deosebiriile dintre diferitele piese sînt destul de neînsemnate și adesea greu de sesizat. Cu toate acestea, materialul consultat ne-a îngăduit să deosebim cîteva variante ale căror caracteristici vor fi scoase în evidență în descrierea de mai jos.

Seria I

1. Av. 1 — Rv. 1

Av. Cap uman cu barbă stilizat, fără cunună, ochiul redat printr-o globulă într-un unghi ascuțit, iar buzele din două liniuțe; deasupra frunții, la temple și pe ceafă, părul în bucle formate din grupe de linii în semicerc; din creștetul capului pornesc radiate grupe de cîte 3—4 linii drepte; barba este buclată, din cîte 2—3 rînduri suprapuse.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre st., ține dr. întinsă pe coama calului, iar în st. poartă o ramură; pe cap și în spate două linii paralele, indicînd un coif cu penaj; fruntea, nasul și gura din cîte o globulă, umerii proeminenți. Calul are o coamă stufoasă din linii hașurate, coada lungă arcuită sus și cu trei ramificații, trei picioare cu pînteni și copite triunghiulare; friul, o linie arcuită între bot și piept, dedesubt o linie orizontală (pl. XXXII, 1). Jiblea, 1 AR; ↑; 12,64 g; 24 mm (Cab. Acad. inv. I/103/22).

2. Av. 2 — Rv. 2

Av. Similar cu Av. 1, dar linia nasului mai subțire, adîncitura din jurul ochiului mai mare, buclele de deasupra frunții din linii mai groase, iar cele de pe ceafă modificate, cu capetele subțiate și răsucite în trei spirale; linia gîtului proeminentă.

Rv. Similar cu Rv. 1, dar capul călărețului cu linie la nas, gura din două globule, bustul marcat prin două globule; în fața lui o globulă în cîmp. Calul are urechea vizibilă; o globulă pe frunte, friul mai evident, picioarele mai groase și cu copitele lunguiețe (pl. XXXII, 2).

Prov. nec. 1 AR; →; 11,62 g; 24 mm (Inst. arh., inv. 1261-M.1036).

3. Av. 3 — Rv. 3

Av. Similar cu Av. 2, dar buclele de deasupra frunții mai clare, din linii subțiri, liniile din creștetul capului altfel grupate și globulă în spatele liniei nasului.

Rv. Similar cu Rv. 2, dar cele două linii ondulate ale capului călărețului ating ramura și umărul stîng proeminent; globula din față lipsă. Calul are coada cu trei ramificații și coama puțin mai înaltă (pl. XXXII, 3). Jiblea, 1 AR; 12,42 g; 25 mm (Col. Bratu-București). Cab. num. Berlin 1 AR; ↑; 12,80 g; 25 mm.

⁵¹¹ C. Preda, *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea*, în SCN, IV, 1968, p. 47—68.

4. *Av. 4 – Rv. 4*

Av. Similar cu *Av. 3*, dar buclele de pe ceafă cu spirale mai scurte și ușor modificate, iar liniile părului din creștet mai șterse.

Rv. Similar cu *Rv. 3*, dar liniile ondulate ale capului coborâte până aproape de umăr; pieptul marcat prin două globule, ramura cu câteva liniuțe și piciorul aproape de pîntecul calului. Coadă calului mai puțin ridicată deasupra crucei și cu ramificațiile mai mici și copitele de la picioarele din față mai puțin lunguiețe (pl. XXXII, 4).

Jiblea, 9 AR; → ↗ ↑; 12,40–12,68. Prundu Birgăului, 1 AR; 12,24 g (Dessewffy 424). Prov. nec., 1 AR; ↑; 11,86 g (Inst. arh., inv. 1261-M-1036); 21–24,25 mm.

5. *Av. 4 – Rv. 5*

Av. Idem cu *Av. 4*.

Rv. Similar cu *Rv. 4*, dar globula ochiului proeminentă, mina st. mai aproape de coada calului și ramura cu mai multe frunze, laba piciorului cu virful îndreptat în jos. Capul calului cu contur reliefat pe margine, pe frunte în locul globulei o liniuță, coada altfel ramificată (pl. XXXII, 5).

Jiblea, 1 AR; ↖; 12,39 g (Cab. Acad. inv. I.103/21). Prundu-Birgăului, 3 AR; 12,22; 12,27; 12,30 g (Dessewffy 419, 420, 424). Celei, 2 AR; 12,91 g. Pitești, 2 AR. România, 1 AR; 12,04 g (Pink, 296). Prov. nec., 1 AR; 24–25 mm. (Muz. Pitești).

6. *Av. 5 – Rv. 6*

Av. Similar cu *Av. 4*, dar nasul puțin coroiat, buclele părului mai aplatizate, cele ale bărbii din linii simple groase și linia gîtului lătită.

Rv. Similar cu *Rv. 5*, dar liniile capului mai ondulate și prelungite în sus, lipsă globula ochiului și cele ale buzelor, ceea ce dă impresia că are gura căscată, virful labei piciorului ceva mai ridicat, iar ramura cu liniuțe mai puține și complete. Calul are coama mai deasă, și friul mai ridicat (pl. XXXII, 6).

Jiblea, 26 AR; ↙ ↑ ↗ →; 12,02–12,65 g, Cab. Acad. și 2 AR. Rm. Vilcea. Prundu Birgăului, 2 AR, 12,33; 12,65 g (Dessewffy 425–426). Prov. nec. 1 AR; 12,53 g (Inst. arh. inv. 1261-M-1036); Pink 297, 1 AR; 23–25 mm.

7. *Av. 6 – Rv. 7*

Av. Similar cu *Av. 5*, dar buclele de deasupra frunții combinate între ele și simplificate, liniile din creștet mai subțiri și diferite, spiralele din spate ușor distanțate, iar unele bucle ale bărbii, din linii duble.

Rv. Călărețul are capul ceva mai mare, liniile de la cap mai scurte și ramura cu mai multe liniuțe. Calul are botul mai lat, crupa mai mare și coada mai arcuită și înălțată la partea de sus (pl. XXXII, 7).

Celei, 1 AR. Prov. nec., 1 AR; ↗; 11,01 g; 24 mm (Inst. arh., inv. 235/215).

8. *Av. 7 – Rv. 8*

Av. Similar cu *Av. 6*, dar liniile unghiului de la ochi mai lungi, buclele bărbii, toate din linii duble, buclele cu spirale mult modificate.

Rv. Similar cu *Rv. 6*, dar globulele ochiului și cea a gurii vizibile, peste cap o singură linie ondulată, ramura ușor diferită. Calul are botul mai ascuțit și piciorul dr. din față mai lung (pl. XXXII, 8).

Prov. nec., 1 AR; ↑; 11,91 g; 25 mm (Inst. arh., inv. 1055/34), 1 AR; 11,3 g (Cab. num. Dresda).

9. *Av. 8 – Rv. 9*

Av. Similar cu *Av. 7*, buclele părului și liniile din creștetul capului ușor diferite ca poziție; spiralele din spate mai apropiate.

Rv. Similar cu *Rv. 8*, dar nasul proeminent și cele două linii ale capului puțin ondulate la spate. Calul are capul mai mare, cu botul mai lat, crupa mărită, piciorul dr. din spate arcuit și copitele mai mari (pl. XXXII, 9). Prundu Birgăului, 1 AR; 12,56 g; 24 mm (Dessewffy 417).

10. *Av. 9 – Rv. 10.*

Av. Similar cu *Av. 8*, dar buclele bărbii și liniile părului cu forme și poziții ușor deosebite. Spirale de la bucla de jos din spate, au virful sub linia gîtului.

Rv. Similar cu *Rv. 9*, dar totul mai stilizat. Călărețul are gîtul și cele două linii ale capului alungite, ramura simplificată și corpul subțiat. Calul are botul mai ascuțit, coada depărtată de cal și mai subțire, friul lăsat mai jos și copitele subțiate (pl. XXXII, 10).

Prundu Birgăului, 1 AR, 11,99 g; 24 mm. Celci, 1 AR.

Seria II

11. Av. 10 — Rv. 11

Av. Similar cu Av. 9, dar mai stilizat. Buclele bărbii și ale părului modificate și altfel așezate. Spiralele din spate sînt în număr de patru.

Rv. Similar cu Rv. 10, dar călărețul are capul mai mic, linia capului mai scurtă, capul calului mai subțiat, coada apropiată de crupă, picioarele și copitele mai groase (pl. XXXII, 11).

Prov. nec. 1 AR (Pink, 299).

12. Av. 11 — Rv. 12

Av. Similar cu Av. 10, dar buclele bărbii și ale părului altfel redată și cu poziții diferite.

Rv. Similar cu Rv. 11, dar capul călărețului diferit, piciorul îndoit mult înapoi. Calul are botul lățit, capul cu trei liniuțe deasupra, friul mai jos, picioarele mai îndoite și cu multe globule (pl. XXXII, 12).

Prundu Birgăului, 1 AR; 12,49 g; 24 mm (Dessewffy, 427).

Seria *adiacentă a.*

Av. 1 — Rv. 1

Av. Cap uman în profil spre dr., asemănător cu cel de tip Prundu Av. 11, dar barba și părul în întregime buclat și ridicat spre creștetul capului. Gura și nasul mai clar conturat și gîtul clar detașat de cap.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre st., asemănător cu Rv. 11 al tipului Prundu-Jibea, dar călărețul fără ramură și brațe; cap cu crinieră la coif. Calul are corpul mai lung și mai subțire, coama din linii, zbirlită, și coada mai groasă, iar picioarele din urmă mai chircite (pl. XXXII, 13).

Prov. nec., 1 AR; 7,22 g (Inst. arh., inv. 235/208). 1 AR; inv. 800/17. Cab. Academiei, 2 AR; 7,00; 7,38 g, (inv. 885, 1013). Col. Darie-București, 2 AR. Col. V. Bratu-București; 1 AR; 7,10 g. Col. Weisskircher-Sibiu, 1 AR; 22—23 mm. Staatliche Münzsammlung-München, 1 AR (7,17 g).

Seria *adiacentă b.*

Av. 1 — Rv. 1

Av. Asemănător cu precedentul, dar nasul și buzele mai bine redată, părul și barba buclate, dar fără spirale; din creștet pornesc citeva șuvițe drepte; fără cerc perlat.

Rv. Asemănător cu Rv. de mai sus, dar călărețul mai mic și cu două linii arcuite în creștetul capului. Calul are capul și corpul mai mici, coama din liniuțe scurte, coada altfel arcuită și picioarele din urmă mai chircite (pl. XXXII, 14). Transilvania, 1 AR; 7,59 g; 22 mm (Dessewffy 1243).

Av. 2 — Rv. 2

Av. Similar cu Av. 1, dar capul mai stilizat, părul redat din linii drepte sau puțin ondulate și barba buclată, în creștet iese în evidență un grup de trei linii.

Rv. Similar cu Rv. 1, dar totul mai schematizat. Călărețul are corpul din două linii paralele, părul din două mici linii lăsate pe spate. Coada calului scurtă, capul mai mare și picioarele mai groase (pl. XXXII, 15). Győr, 1 AR; 6,30 g.

Din descrierea de mai sus se desprinde mai întii faptul că noi am mers oarecum pe linia tradițională, aceea împărtășită de Const. Moisil, în ceea ce privește identificarea capului uman de pe avers. Spuneam încă la începutul capitolului de față că numismatul austriac K. Pink a integrat aceste monede în categoria imitațiilor cu capul lui Lysimach, considerînd deci că pe aversul monedelor respective este redat capul regelui amintit⁵¹². Contrar acestei păreri, Const. Moisil, ca și alți numismați români, cărora ne alăturăm și noi, consideră că această efigie reprezintă la origine tot capul lui Zeus⁵¹³, ca pe majoritatea monedelor geto-dacice. Mai întii ținem să precizăm în această privință că pe monedele lui Lysimach nu apare capul regelui ca atare, ci capul idealizat al lui Alexandru cel Mare. În al doilea rînd se cuvine să facem mențiunea că monedele lui Lysimach, fie ele de aur sau de argint, nu le avem

⁵¹² K. Pink, *op. cit.*, p. 75—77.

⁵¹³ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 68.

pină acum documentate sigur în descoperirile de la nordul Dunării decit foarte rar și izolat. În zona unde au circulat staterii de aur ai lui Lysimach, respectiv în preajma gurilor Dunării, nu întâlnim astfel de imitații. În al treilea rând, felul în care este stilizat capul uman de pe emisiunile de tip Prundu-Jibea nu ne obligă cu nimic să facem o apropiere cu monedele lui Lysimach, cu atât mai mult cu cât efigia lui Alexandru cel Mare apare aici, ca și pe toate emisiunile sale, sub înfățișarea unui tânăr, fără barbă. Să nu uităm că efigia de pe imitațiile de tip Prundu-Jibea înfățișează un cap uman mai vîrstnic și cu barbă. Simpla și oarecum incerta asemănare a felului în care este redat părul pe monedele lui Lysimach, nu poate singură să justifice părerea lui K. Pink. Teza mai nou formulată, după care pe aversul acestor monede apare un cap de zeiitate care nu are nici o legătură cu emisiunile lui Filip al II-lea, fiind deci de inspirație locală⁵¹⁴, nu poate fi luată în considerație.

Părerea mai veche la care ne-am raliat și pe care o considerăm întemeiată, pe motivele mai sus arătate, este valabilă și pentru celelalte categorii monetare geto-dacice din cîmpia nord-dunăreană, care derivă ca stil din cele de tip Prundu-Jibea.

În legătură cu călărețul de pe reversul acestor monede s-a emis în ultima vreme părerea că acesta ar putea fi identificat în persoana zeiței Bendis⁵¹⁵. Autorul acestei teze consideră că părul, redat prin două linii lungi arcuite la spate, și cele două proeminențe din regiunea pieptului, care ar reprezenta sinii, îi dau dreptul să vadă în prezența călărețului un personaj feminin.

În primul rînd schematizarea destul de avansată a personajului uman de pe reversul monedelor, a cărei înfățișare este redusă la cîteva linii și contururi convenționale, nu ne permite să facem o atare identificare. Cele două linii de deasupra capului pot să fie luate mai degrabă ca urme de la criniera coifului. O astfel de interpretare ar fi mult mai conformă cu realitatea. Cele două proeminențe, care nu sînt evidente decît la unele exemplare, apar adesea ca niște puncte, de fiecare dată marcînd umerii, și nu pieptul. Este bine să se aibă în vedere că multe din imitațiile geto-dacice, în special cele tîrzii, prezintă frecvent, atît la încheieturile membrelor călărețului, cît și la picioarele calului, asemenea proeminențe-globule.

În al doilea rînd trebuie să recunoaștem că noi nu știm decît foarte puțin despre zeița Bendis. Din puținele informații de care dispunem nu reiese deloc că ar fi vorba de o zeiitate dacică. Dimpotrivă, aproape de fiecare dată, atît la Herodot, cît și la alți scriitori antici, ea este menționată printre zeitățile adorate la traci sau provenind din Tracia⁵¹⁶. Numai pe cale deductivă, deci destul de ipotetic, Bendis a ajuns să fie socotită o zeiitate dacică. Cele cîteva descoperiri arheologice făcute în așezările dacice din Munții Orăștiei⁵¹⁷ nu ni se par a fi suficient de concludente pentru a-i defini originea dacică. Identificată cu zeița Artemis, ea apare înfățișată ca atare pe un relief din Tracia și o statuie din Bithinia și probabil pe unele monede din Bithinia, Anchialos și Deultum⁵¹⁸.

În funcție de aceste date ne întrebăm dacă este posibilă o Bendis călare, în cadrul unei monetării, cu un prototip bine cunoscut, care se caracterizează printr-o gamă variată de schematizări, monetărie care nu este decît în parte geto-dacică. A opera deci cu incertitudini pentru a trage concluzii istorice de mare însemnătate, indică nu numai folosirea unei metode greșite de lucru, ci și o încercare de a construi adevăruri pe simple presupuneri și pe fantezie.

În consecință noi considerăm că nu avem nici un fel de argument stilistic care să ne îngăduie să vedem în călărețul de pe reversul monedelor de tip Prundu-Jibea un per-

⁵¹⁴ M. Gramatopol a formulat o astfel de teorie în studiul *Iconografia monetară dacică authtonă*, în *Revista muzeelor*, 1, 1969, p. 23–32.

⁵¹⁵ *Ibidem*, p. 23, 28; același, în *Apulum*, IX, 1971, p. 210 și următ.

⁵¹⁶ Pauly-Wissowa, 1899, p. 269–271.

⁵¹⁷ H. Daicoviciu, *Dacii*, 1965, p. 175–177.

⁵¹⁸ Datele respective se găsesc la Pauly-Wissowa, *op. cit.*

sonaj feminin și cu atît mai mult, nici un temei pentru a identifica acest personaj cu zeița Bendis. În cazul de față nu avem mai mult decît același călăreț, ca și pe celelalte monede geto-dace, stilizat într-o altă manieră. Dacă pentru geto-daci călărețul de pe reversul monedelor simboliza în general ceva și ce anume, cred că va fi foarte greu de spus. Atît timp cît știm că la baza acestor monede stă un prototip străin și că el este punctul de plecare și pentru monetăria triburilor est-celtice, deocamdată nu putem așa de ușor și simplu să recurgem la interpretări de acest gen.

În cuprinsul întregii categorii am deosebit, datorită stilului, două serii de emisiuni și mai multe variante. Facem însă precizarea că tipul ca atare este caracterizat de aceste prime două serii foarte asemănătoare între ele și documentate în descoperiri sigure, mai ales în cele de la Prundu și Jibea. Prima serie, care este și cea principală, cuprinde șapte variante pentru avers și opt pentru revers, ceea ce nu înseamnă de loc prea mult pentru un număr de peste 60 monede. Variantele între ele sînt foarte asemănătoare, diferențele, așa cum am mai spus, sînt aproape neglijabile. Nu este exclus ca toate aceste emisiuni să fi avut o ștanță comună, care a suferit unele mici modificări în cursul procesului de batere. Micile deosebiri de stil dintre variante îngăduie o asemenea concluzie. Cele mai numeroase piese identice, în număr de 30 exemplare, le întîlnim la varianta Av. 5 — Rv. 6. Celelalte variante cuprind un număr relativ mic de emisiuni.

Seria a doua, care nu este mult modificată față de prima, este reprezentată prin două variante, unde se remarcă unele modificări de stil mai accentuate. Nu știm în ce măsură este vorba aici de o modificare mai radicală a ștanței de bază sau de o altă ștanță. Poate că prima din cele două posibilități inserate de noi aici să fie mai aproape de realitate. Una dintre cele două piese ale acestei serii, var. Av. 11 — Rv. 12, provine din tezaurul de la Prundu (vezi Desseffy 427), pe cînd cealaltă are locul de descoperire necunoscut.

Celelalte două serii, pe care le-am numit adiacente *a* și *b*, sînt clar distincte de primele două. Aici deosebirile sînt evidente, iar stilul diferit. Toate piesele au însă unele apropieri stilistice cu cele din primele două serii, în ceea ce privește atît redarea părului în bucle a efigiei umane de pe avers, cît și felul în care sînt înfățișate corpul călărețului și parțial picioarele calului. Sigur de data aceasta, la baza emisiunilor respective au stat alte ștanțe, care au împrumutat însă ceva din stilul celei dintîi. Influența și înrudirea aceasta stilistică ne-a determinat să alăturăm aceste emisiuni imitațiilor de tip Prundu-Jibea.

Monedele din seria *a*, cu o singură variantă, sînt cunoscute numai din colecții. Nu avem încă dovada făcută că aceste monede provin din descoperiri sigure. Indicația că cele două piese din colecția Traian Darie din București ar proveni din nordul Dobrogei nu ni se pare deloc întemeiată. În plus, avem să adăugăm că toate piesele acestei serii sînt întru totul identice și prezintă aceleași particularități tehnice. Nu avem deocamdată motive să le considerăm a nu fi autentice, *însă oarecare îndoială stăruie încă*, ceea ce obligă pe viitor la o urmărire atentă a provenienței altor exemplare de acest fel.

Cele două piese din seria *b*, provin după K. Pink, una din Transilvania ⁵¹⁹, iar cealaltă din împrejurimile localității Győr ⁵²⁰ (R. P. Ungară).

Tot din punctul de vedere al stilului, monedele de tip Prundu-Jibea se leagă relativ strîns de o grupă de imitații pe care noi le-am numit, nu fără oarecare rezerve, tipul *Ocișfa-Cărbunești*. Ceea ce ne-a făcut să nu le tratăm împreună a fost singura împrejurare că aceste monede nu apar niciodată la un loc în descoperiri. Totodată deosebirile de stil care există între ele îngăduie totuși o cercetare separată a lor. Ceea ce le deosebește este tratarea părului la capul uman de pe avers și absența ramurii din mina călărețului. În plus, la această cate-

gorie se remarcă o roată în fața botului calului, ceea ce constituie o caracteristică a acestui tip monetar. Date mai amănunțite vom da la capitolul care urmează și care se referă exclusiv la aceste emisiuni.

Toate monedele de tip Prundu-Jibea, adică emisiunile din primele două serii, care înseamnă și masa principală, sînt bătute dintr-un argint cu titlu destul de ridicat. Analizele făcute la cîteva exemplare indică prezența argintului în proporții de peste 90%. În rest se întîlnesc elemente minore, sau numai slabe urme, printre care se remarcă: cupru, plumb, staniu, siliciu, aur și altele.

Greutatea monedelor este foarte constantă, cum rar se întîlnește la aceeași categorie de monede. Se constată de exemplu că nici o monedă nu are greutatea peste 13 g și că majoritatea exemplarelor cîntărește între 12,40 și 12,65 g. Numai cîteva piese au greutate cuprinse între 11 și 12 g. Aceste foarte mici oscilații de greutate merită să fie subliniate ca un fapt pozitiv pentru precizia cu care s-au turnat pastilele monetare, ceea ce presupune o cunoaștere avansată a tehnicii monetare și o preocupare a meșterilor monetari pentru o cît mai exactă menținere a greutății.

Seriile adiacente *a* și *b* se deosebesc radical și din acest punct de vedere, încă o dovadă în plus că ele fac corp separat de primele două grupe. Argintul din care au fost bătute pare să nu aibă aceeași puritate ca la celelalte monede. În același timp greutatea lor este total diferită, ea apropiindu-se de aceea a unei didrahme. Aici întîlnim greutatea care variază între 7–8 g, cu excepția monedei din seria *b*, var. 2, care cîntărește 6,50 g.

Referitor la aria de răspîndire a monedelor de tip Prundu-Jibea situația nu este suficient de limpede și ca atare o delimitare a ei precisă nu poate fi făcută. Dificultatea în stabilirea mai exactă a zonei în care au fost emise și au circulat monedele din această categorie, provine din împrejurarea că unele din descoperirile semnalate pînă acum nu au un temei documentar. Informațiile asupra lor sînt vagi, iar sursele din care provin le situează printre descoperirile neverificate și puse deci sub semnul întrebării. Înainte însă de a trage concluzii mai generale, să vedem care este situația cu catalogul descoperirilor.

1. Bacău (județ)?

Se păstrează cîteva informații vagi că în «ținutul Bacăului» s-ar fi descoperit patru monede de tip Prundu-Jibea. Descoperirea nu este verificabilă și cu atît mai mult nu există nici un fel de certitudine că monedele descoperite, pe care C. Moisil le integrează în prima grupă, ar aparține acestui tip. Am inclus totuși în catalogul nostru această informație dar am pus-o sub semnul întrebării ⁵²¹.

2. Bunești (jud. Vîlcea)

Pe teritoriul satului, cu ani în urmă s-a descoperit o monedă de tipul Prundu, care se află în colecția preotului din comună ⁵²². Are greut. 11,39 g și diam. 24 mm.

3. Celei (jud. Olt)

Din împrejurimile Celeiului provin patru monede de acest tip. Ele au fost aduse spre identificare la Inst. de arheologie și se află în posesia Lianeî Bogdan din București. Monedele sînt prinse într-o brățară ⁵²³.

4. Doroboi? (regiune)

În col. ing. Vezeanu din București se află 23 monede de acest tip, cu indicația probabilă că s-ar fi găsit prin părțile Dorohoiului ⁵²⁴. După toate aparențele însă nu credem că locul descoperirii poate fi luat în considerație.

4 (a). Drăgășani

După informațiile lui M. Butoi (*Rev. Muzeelor*, VIII, 4, 1971, p. 326), 1 AR (12,15 g), provine din împrejurimile orașului.

⁵²¹ Const. Moisil, *BSNR*, XV, 1920, p. 68.

⁵²² Moneda a fost adusă la Institutul de arheologie de Gh. Petre, pentru a fi identificată.

⁵²³ B. Mitrea, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 468, și în *Dacia*,

N.S., VII, 1963, p. 591.

⁵²⁴ Oct. Iliescu, *Un nou tezaur de monede dacice*, comunicare la Soc. Num. Română, 27 iunie 1948; cf. M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 28.

5. *Jiblea* (jud. Vilcea)

În anul 1954 s-a descoperit la Jiblea un mare și important tezaur de monede geto-dacice. Din cele peste 300 piese, care alcătuiesc conținutul tezaurului, 40 exemplare sînt de tipul Prundu. Este cel mai mare număr de monede din această categorie pe care le cunoaștem ca provenind dintr-o descoperire. Monedele se păstrează în cea mai mare parte (35 AR) în colecțiile Cab. Academiei, iar restul de 5 piese la Muzeul din Rm.-Vilcea și în cîteva colecții particulare ⁵²⁵. Greut. lor se cuprinde între 12,16–12,77 g, iar diam. este de 23–25 mm.

6. *Mediaș* (jud. Sibiu)

Pe teritoriul orașului s-a găsit o monedă din același tip, cu greut. de 12,42 g. și diam. 24 mm ⁵²⁶.

7. *Orșova* (jud. Mehedinți)

La muzeul de istorie și arheologie din Cluj se află 2 monede de același tip, despre care se spune că au fost descoperite la Orșova. Informația, pe care o datorăm lui K. Pink, nu știm în ce măsură ar mai putea fi verificată ⁵²⁷.

8. *Pitești* (jud. Argeș)

La muzeul de istorie din localitate se păstrează două monede de tip Prundu-Jiblea, care s-ar fi găsit chiar la Pitești. După aceleași informații monedele s-ar fi descoperit înainte de 1940, fiind apoi achiziționate de la descoperitor ⁵²⁸.

9. *Prundu-Birgăului* (jud. Bistrița-Năsăud)

Pe teritoriul comunei s-a găsit, înainte de 1920, un tezaur cu monede de tipul descris mai sus. Din păcate nu se cunosc mai multe date asupra condițiilor descoperirii și nici asupra numărului și răspîndirii monedelor. Cîteva piese sînt cunoscute în colecțiile muzeelor din Viena, Zagreb și Budapesta ⁵²⁹.

10. *Scundu* (jud. Vilcea)

Pe teritoriul comunei s-a găsit în 1960 o monedă de tipul Prundu. Ea a fost adusă spre identificare la Inst. de arheologie de prof. Emil Persu din Drăgășani. Moneda se află în muzeul liceului din Drăgășani ⁵³⁰.

11. *Muntenia de est*

La Inst. de arheologie se păstrează un mulaj după o monedă care s-a găsit prin părțile de est ale Munteniei sau eventual în sudul Moldovei.

12. *Transilvania*

Atît la C. Moisil, cit și la K. Pink se găsește mențiunea vagă și generală că, în regiunea intra-carpatică, s-au găsit astfel de monede, fără să se facă vreo altă precizare ⁵³¹ (vezi și Dessewffy, 1243).

13. *România*

La cabinetul numismatic din Viena se află o monedă de acest tip cu indicația că provine din România (K. Pink, fig. 296).

14. *Moson-Szentjános*

La Muzeul din Budapesta se află o astfel de monedă (12,1 g) cu indicația că s-a găsit în această localitate ⁵³².

Proveniență necunoscută (R. S. România)

În colecțiile Inst. de arheologie (inv. 235/1055 și 1261) se află 5 monede de tip Prundu-Jiblea al căror loc de proveniență nu se mai cunoaște (greut. 11,01; 11,62; 11,86; 11,91 și 12,53 g). Ele s-au găsit însă neîndoiros pe teritoriul R. S. România. În colecția Bibliotecii centrale universitare din București se găsește de asemenea un exemplar din aceeași categorie de monede cu locul descoperirii necunoscut. Are greut. 11,65 g și diam. 22 mm. La muzeul din Birlad se află o piesă similară, cu indicația vagă că s-ar fi găsit prin acele părți. Are greut. 12,52 g, diam. 22 mm. Două monede se află la Cab. Academiei (inv. 308 și 813); Cab. num. Brno, 1 AR.

⁵²⁵ C. Preda, în *JCN*, II, 1958, p. 465–466 și idem în *JCN*, IV, 1968, p. 47–68.

⁵²⁶ E. Chirilă, V. Lucăcel, V. Pepelea și G. Togan, în *AMN*, IV, 1967, p. 457.

⁵²⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 77.

⁵²⁸ Informație de la I. Nania de la Muzeul din Pitești.

⁵²⁹ M. Dessewffy, p. 19, nr. 417–428; Const. Moisil,

în *BSNR*, XV, 1920, p. 68.

⁵³⁰ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147, și în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 587.

⁵³¹ Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 68; K. Pink, *op. cit.*, p. 76–77.

⁵³² K. Pink, *op. cit.*, p. 77.

În fosta colecție a lui L. Ruzicka sînt menționate de K. Pink cîteva monede de același tip. O piesă este publicată în *BSNR*, XII, 1927, p. 23 pl. I, 1—2, de colecționar însuși, fără a se indica proveniența. 2 AR în *Sylloge*, New York, 1961, 131—2 (12,70; 12,54 g).

La Cabinetul numismatic din Berlin se păstrează alte două piese cu locul descoperirii necunoscut. Au greutate 11,96 și 12,80 g. O piesă similară (11,30 g) se află la cabinetul numismatic din Dresda (inv. 120). Un număr de șase exemplare din aceeași categorie se găsește în colecțiile Muzeului național de istorie din Praga. Nu se cunosc date referitoare la proveniența lor. Alte 4 monede le menționează *Kölner Münzkabinett-Auktion*, mai, 1969, p. 6. Monede din aceeași categorie mai sînt menționate la Forrer, 266/12,12 g); De la Tour (9870); S. W. Grose, II, 1926, p. 47, nr. 3343 (12,23 g), pl. 123/10; la Muzeul din Brașov, 1 AR (12,025 g, 23 mm); Cf. M. Marcu, în *Culegere de studii*, Brașov, I, 1967, p. 86 (fig. 5); 1 AR (11,55 g); în *Auktions-Katalog, 116 Frankfurter Münzhandlung Button*, ian. 1969, nr. 493, pl. XIV). La Staatliche Münzsammlung-München, 3 AR (9,92; 11,58 și 11,75 g).

Dacă ar fi să analizăm acum datele oferite de descoperiri pentru a fixa aria de răspîndire a acestor monede ne vom lovi de dificultățile la care făceam mențiune ceva mai sus. Descoperirile certe pe care trebuie să le luăm în considerație din acest punct de vedere ar fi Beclean, Bunești, Celei, Jiblea, Scundu și Prundu-Bîrgăului. Cu oarecare rezerve s-ar mai putea ține seama și de descoperirile de la Orșova și Pitești. Cele mai importante descoperiri, Prundu-Bîrgăului și Jiblea se plasează în mod cu totul curios la distanță mare una de alta și în regiuni cu totul diferite. Prima în nordul Transilvaniei, iar a doua în nordul Olteniei. Ca să punem la îndoială locul descoperirii lor, nu este posibil, deoarece informațiile de care dispunem sînt foarte exacte. Din aceleași date observăm însă o oarecare concentrare a descoperirilor în Oltenia, nu departe de valea Oltului. S-ar contura astfel ca un prim centru de emisie și circulație a acestor monede regiunea sud-carpatică amintită. Dar în aceeași măsură se poate vorbi de un centru al lor și în Dacia intracarpatică (fig. 13).

Plecînd de la o analiză a descoperirilor, fără o critică a lor riguroasă, s-a mers pînă a se afirma că aceste monede reprezintă emisiuni «pan-dacice»⁵³³. După cum se poate ușor observa o asemenea denumire este departe de a se putea aplica tipului Prundu-Jiblea a căruia arie de răspîndire nu se poate încă bine limita. Totodată trebuie avut în vedere că numărul descoperirilor și al monedelor rămîne totuși destul de redus. Cele circa 100 piese din această grupă, pe care le cunoaștem în prezent, marcate de cîteva descoperiri, unele concentrate în dreapta Oltului, nu sînt suficiente pentru a putea căpăta denumirea de «pan-dacice», atîta timp cit alte tipuri, mult mai bine reprezentate și mai răspîndite, nu sînt încă în situația de a primi o astfel de denumire. Cei care au atribuit acest nume n-au urmărit îndeaproape situația descoperirilor și s-au lăsat captați de toate informațiile vagi pe care le-au avut la îndemînă. Avem deci și în acest caz o emisiune limitată la o anumită regiune, ca și multe din celelalte monede geto-dacice și celtice.

În privința datării monedelor de tip Prundu-Jiblea a existat și mai continuă încă tendința de a li se atribui o dată destul de veche. Incluzîndu-le în prima grupă din clasificarea sa, Const. Moisil le-a plasat astfel în rîndul primelor imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Cum același numismat considera că geto-dacii au început să emită monede încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., admitea în mod implicit că monedele de tip Prundu datează încă din această vreme timpurie, sau, oricum, nu mult mai tîrziu de perioada menționată⁵³⁴. În același sens s-a încercat de curînd să se stabilească o nouă cronologie a monedelor în discuție. În studiul său privind iconografia monetară dacică autohtonă, la care am mai făcut aluzie, Mihai Gramatopol susține fără rezerve, că monedele de tip Prundu-

⁵³³ O. Iliescu, *Un nou tezaur de monede dacice*, comunicare la Soc. Num. Rom., la 27 iunie 1948; cf. și Mihai Gramatopol, *op. cit.*, p. 28.

⁵³⁴ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 69.

Jiblea, împreună cu emisiunile de tip Larissa-Amphipolis și «cu cap janiform», pe care le încadrează în seria monedelor autohtone, datează din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Potrivit părerii aceluiași autor, monedele respective nu au nimic de-a face cu tetradrahmele lui Filip al II-lea⁵³⁵.

Recunoaștem că o astfel de datare este cu totul ieșită din comun. Din păcate, în sprijinul susținerii ei nu este adus nici un fel de argument. M. Gramatopol nu numai că nu ține seama de stilul monedelor, care nu poate fi nici pe departe caracteristic unei perioade așa de timpurii, dar el uită complet de stadiul de dezvoltare social-economică a triburilor geto-dace din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., specific încă primei epoci a fierului, care nu îngăduia emiterea de monedă proprie. În plus de aceasta, tipul și stilul monedelor, care sînt sigur imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, se opun sub toate aspectele acestei cronologii foarte timpurii.

Nu avem pretenția că noi vom aduce în această direcție argumente suficient de grăitoare pentru poziția pe care o vom adopta. Socotim însă că plasate și judecate în ansamblul monetăriei est-celtice și geto-dacice și în lumina ultimelor descoperiri, am putea să ne apropiem mai mult de perioada în care au fost bătute.

Știm că aceste emisiuni precedă în timp pe cele de tip Adincata Pitești și desigur pe cele de tip Virteju. Totodată ele au servit drept model celor din urmă, ceea ce înseamnă o apropiere și o continuitate nu numai în stil, ci și în timp. Deci luînd în considerație, pe de o parte, stilul, care reprezintă clar o perioadă de decădere față de primele imitații, iar pe de altă parte raportul lor cronologic cu monedele de tip Adincata pe care le precedă în timp, ne-ar îndreptăți să credem că monedele de tip Prundu-Jiblea datează din jurul anului 200 î.e.n. ele fiind probabil emise între ultimele două decenii ale secolului al III-lea și primele trei decenii ale secolului al II-lea î.e.n.⁵³⁶. Spre o astfel de datare ne îndreaptă și unele descoperiri mai recente. Ne referim mai întîi la tezaurul de la Jiblea, în care monedele din categoria Prundu apar împreună cu imitațiile de tipul cu cap uman sub cal și cu pasărea pe revers, cu care trebuie să fie contemporane, precum și cu imitații de tip Jiblea, al căror stil nu ne îngăduie (vezi capitolul respectiv) să le datăm mai devreme de prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

Dispersarea descoperirilor și lipsa precizării centrului de emitere a acestor monede sînt motive care nu ne îngăduie să facem o atribuire etnică cu certitudine. Cu toate acestea, nu se poate trece cu vederea împrejurarea, deja amintită, că aceleași emisiuni au o mai mare frecvență în regiunea Olteniei, unde se găsesc și izolat, probabil în așezări. Trebuie de asemenea să reamintim că tipul monetar Prundu-Jiblea va servi ca model emisiunilor monetare getice ulterioare dintre Dunăre și Carpați, de tip Adincata și Virteju-București. Legătura stilistică dintre aceste tipuri apare de o așa manieră încît se poate vorbi mai degrabă de o evoluție continuă a aceluiași tip monetar, în care avem de-a face cu faze de dezvoltare sau serii de emisiuni. De aceea este firesc să ne întrebăm, ținînd seama că imitațiile Adincata-Virteju apar ca sigur getice, dacă nu cumva și emisiunile de tip Prundu-Jiblea au aceeași origine etnică. O continuitate stilistică ar putea însemna și una etnică. Pentru a da însă un răspuns mai precis la această întrebare, credem că mai este încă nevoie de noi descoperiri cu astfel de monede. În felul acesta s-ar putea eventual stabili o cale mai sigură de interpretare. Deocamdată nu știm dacă, și în ce măsură, celții au jucat un rol în emiterea imitațiilor respective. S-ar contura însă ceva mai clar ideea că pe geto-daci nu-i putem exclude din rîndul emitenților monedelor de tip Prundu-Jiblea.

⁵³⁵ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 23 și în *Apulum*, IX, 1971, p. 228—229.

⁵³⁶ A se vedea și studiul nostru din *SCN*, IV, 1968, p. 64.

TIPUL OCNIȚA-CĂRBUNEȘTI

Printre imitațiile realizate după tetradrahmele lui Filip al II-lea în Dacia se întâlnește o grupă de monede mai puțin cunoscută din descoperiri și chiar din literatura de specialitate. Cîteva piese sînt publicate de K. Pink⁵³⁷ împreună cu emisiunile de tip Prundu-Jibea, cu care sînt foarte înrudite din punct de vedere stilistic. Pentru nici una din aceste piese nu se cunoaște însă locul de descoperire. De asemenea se mai cunosc și alte exemplare în cîteva colecții de stat și particulare, la care se adaugă două mici descoperiri și acestea nu cu suficiente precizii. Una din aceste descoperiri, care constă doar dintr-o singură piesă, s-a făcut la Ocnița⁵³⁸ (jud. Vilcea), iar cealaltă, de data aceasta un mic tezaur, în împrejurimile comunei Cărbunești (jud. Gorj). În lipsa altor descoperiri mai importante, am acordat denumirea tipului după numele celor două descoperiri cunoscute pînă acum și de aceea monedele din această categorie sînt încadrate în tipul Ocnița-Cărbunești.

Am amintit că monedele despre care vom vorbi mai jos sînt foarte apropiate ca stil de cele de tipul Prundu-Jibea, cu care dealtfel se înrudesc. Acesta este și motivul pentru care K. Pink le tratează împreună⁵³⁹. Noi am găsit de cuviință să le grupăm și să le cercetăm separat, deoarece, așa cum am mai spus, în descoperirile de pînă acum ele nu apar împreună. Este deci un indiciu că aceste emisiuni provin dintr-un alt atelier. Apropierea de stil nu înseamnă și identitate. Între cele două categorii există deosebiri evidente, care vor fi relevate odată cu descrierea fiecărei variante în parte.

Seria I

1. Av. 1 — Rv. 1

Av. Cap uman stilizat, în profil spre dr. Are nasul dintr-o linie cu globulă la capăt și alta alăturată, ochiul încadrat de o linie frîntă și alta oblică dedesubt; buzele din două liniuțe paralele cu capetele globulare, părul și barba redată prin bucle simple și în formă de spirale, arcuite la un capăt sau la amindouă, fiecare buclă fiind formată din grupe de cîte două trei linii; linia gîtului este marcată printr-un ușor prag în relief, dublat de un șir de perle; împrejur cerc perlat.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre st. Călărețul ține brațul drept întins în față, format dintr-o linie cu ramificații, cu cealaltă mină ține friul, iar părul este redat prin două linii în spirală.

Calul ține ridicate picioarele, dreptul din față și stingul din spate, capul mic cu botul ascuțit, picioarele groase, între bot și picior un cerculeț cu punct la mijloc, ca o roată; în fața capului și sub piciorul drept din față, cîte o globulă. Totul așezat pe o linie orizontală (pl. XXXIII, 1).

Prov. nec., 3 AR; ↑; 12,53; 12,66; 13,05 g (Inst. arh., inv. 1261-M. 1036). 1 AR; ↑; 11,88 g (inv. 235/207). CNA, X, 1934 (p. 108, pl. V, 1); 1 AR. Pink, 291, 1 AR; 13,65 g; 25—26 mm.

2. Av. 2 — Rv. 2

Av. Similar cu Av. 1, dar bucla de pe frunte din două liniuțe în loc de trei, spirala urechii mai mică, pletele de pe ceafă puțin diferite ca poziție și mărime, linia de sub ochi dispărută.

Rv. Similar cu Rv. 1, dar capul călărețului este ușor ridicat și mina dr. fără arcuire; calul are crupa aproape circulară, coada arcuită sus și mai lungă, picioarele mai lungi și mai subțiri, globulele din fața calului și de sub picior, lipsă (pl. XXXIII, 2—3).

Ocnița, 1 AR; 10,50 g. Prov. nec., 2 AR; ↑; 10,51; 11,13 g (Inst. arh., inv. 1261-M. 1036); 24 mm.

3. Av. 3 — Rv. 3

Av. Similar cu Av. 2, dar în creștetul capului părul formează două spirale cu virful în sus; fruntea mai lată și pletele de pe ceafă puțin deosebite ca poziție.

⁵³⁷ K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 76 (fig. 291—292).

⁵³⁸ Informația o datorăm lui Emil Moscalu de la Insti-

tatul de arheologie; cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, 1969, p. 165.

⁵³⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 75—76.

Rv. Similar cu Rv. 1, dar linia de jos a părului călărețului mai lungă și mai arcuită, capul calului puțin diferit cu botul mai ascuțit și coada mai stufoasă; roata cu spițe și mai mare, atinge piciorul și botul calului (pl. XXXIII, 4).
Prov. nec., 1 AR; 12,46 g; 25 mm (Dessewffy 525).

4. Av. 4 — Rv. 4

Av. Similar cu Av. 2, dar bucele părului și spirala în formă de S altfel grupate și așezate; în locul globulei de deasupra buzei o linie arcuită.

Rv. Similar cu Rv. 3, dar capul călărețului mai turtit, cu bărbia proeminentă. Botul calului în formă și unit cu globula din fața lui; roata puțin turtită (pl. XXXIII, 5).
Prov. nec., 1 AR; 13,17 g; 25 mm (Dessewffy 416).

Seria II

5. Av. 5 — Rv. 5

Av. Similar cu Av. 2, dar capul mai schematizat. Nasul este scurtat, barba redusă doar la câteva bucle informale și părul de asemenea din bucle și spirale mai simplificate și din linii frunte.

Rv. Similar cu Rv. 4, dar totul mai stilizat. Călărețul mai înalt și mai suplu, fără picioare; copitele calului în formă de triunghi, coada lungă și arcuită sus, cu o globulă în arc; între gitul calului și mina călărețului o linie intermediară; roata a devenit un cerc cu punct la centru (pl. XXXIII, 6—7).
Prov. nec., 2 AR; ↑; 6,29; 6,30 g; 24 mm (Inst. arh., inv. 1261-M.1036).

6. Av. 6 — Rv. 6

Av. Similar cu Av. 5, dar nasul mult subțiat, cu o globulă mică în spate, forma și poziția unor linii de deasupra frunții ușor modificate, lingă bucla în formă de S un cerc cu punct.

Rv. Similar cu Rv. 5, dar călărețul subțiat și mai înalt, capul redus la o globulă. Calul separat în două, capul rectangular și cercul abia vizibil (pl. XXXIII, 8).
Prov. nec., 1 AR; ↑; 6,10 g; 22—27 mm (Inst. arh., inv. 1261-M. 1036).

7. Av. 6 — Rv. 7

Av. Idem cu Av. 6.

Rv. Similar cu Rv. 6, dar cele două linii care se prelungesc în spatele capului călărețului sunt mai lungi, brațul st. mai arcuit, capul calului mai subțire, piciorul dr. din față mai ridicat și din linii drepte (pl. XXXIII, 9).
Cărbunești, 1 AR; 6,36 g; 24 mm.

8. Av. 7 — Rv. 8

Av. Similar cu Av. 5, dar liniile părului de pe ceafă mai groase și mai mari, spiralele micșorate; pe față un semicerc cu punct, nasul puțin mai subțire și coroiat.

Rv. Similar cu Rv. 6, dar călărețul puțin mai mic, cu bărbia vizibilă. Calul are crupa mai mare, picioarele din spate mai groase și capul modificat cu botul ascuțit (pl. XXXIII, 10).
Oltenia? (Col. Magheru), 1 AR; ↑; 6,12 g. Prov. nec., 1 AR; ↑; 6,46 g; 25 mm (Inst. arh., inv. 1261-M, 1045).

9. Av. 8 — Rv. 9

Av. Similar cu Rv. 7, dar liniile părului modificate și simplificate. Barba este redată din trei triunghiuri cu cite o linie mediană, iar obrazul printr-o linie paralelă cu nasul.

Rv. Similar cu Rv. 8, dar capul calului aproape rectangular, picioarele mai subțiri, corpul mai mic, coada mai sus și copitele triunghiulare (pl. XXXIII, 11).
Cărbunești, 1 AR; →; 5,99 g; 25 mm.

10. Av. 9 — Rv. 10

Av. Similar cu Rv. 8, dar totul mult mai schematizat. Din păr se mai păstrează doar câteva bucle în spirale, nasul, ochiul și gura din cite o globulă, fața aplatizată; deasupra, linii subțiri, iar în spate citeva globule.

Rv. Similar cu Rv. 9, dar mai stilizat. Din călăreț se mai vede doar parte din cap, iar din cal partea dinapoi, cu picioarele scurtate, copitele mărite și coada apropiată de crupă (pl. XXXIII, 12).
Cărbunești, 1 AR; ↑; 5,34 g; 26 mm.

Din descrierea de mai sus rezultă și caracteristicile stilistice ale tipului respectiv. Față de tipul Prundu-Jiblea se remarcă pe aversul monedelor de tip Ocnița-Cărbunești, o altă manieră de redare a părului. El este, în cazul de față, înfățișat prin mai multe bucle și altfel dispuse, dar mai ales prin prezența a două bucle mari, principale în formă de spirală, aflate una în dreptul urechii, iar cealaltă către ceafă. Barba se apropie de cea a efigiei de pe emisiunile Prundu. Atit călărețul, cit și calul sint redați într-o manieră asemănătoare cu cei de pe monedele de tip Prundu-Jiblea. La călăreț se observă, de pildă, aceleași linii în regiunea capului, aproape aceeași formă a corpului, mai puțin proeminențele de la umeri. Călărețul nu mai are ramură, dar ține mina dr. întinsă înainte. Calul prezintă doar ușoare modificări la copite și la cap, fără coamă și cu mișcări mai puțin statice. Ca element cu totul nou apare aici, în fața botului calului, o roată cu spițe.

În cuprinsul tipului s-au putut deosebi două serii de emisiuni. Prima, pe care am caracterizat-o în rindurile precedente, cuprinde un număr de patru variante, reprezentate doar prin 11 exemplare. În afară de moneda descoperită la Ocnița, care se înscrie în această primă serie, proveniența celorlalte piese nu se cunoaște.

A doua serie nu este mai bine reprezentată decît prima. Și aici numărul pieselor cunoscute este destul de mic. Această serie derivă și continuă pe prima. Stilistic, monedele sint din ce în ce mai schematizate. Cele șase variante pe care le-am putut deosebi cunosc o degradare treptată a stilului, dar păstrează trăsături generale comune cu prima serie, care a servit ca model. Efigia de pe avers apare deformată, cu buclele părului înfățișate adesea din grupe de linii foarte diferit combinate, din care nu lipsesc spirala, bucla în formă de S, adesea triunghiul și altele. Aceeași schematizare poate fi urmărită și pe revers, unde călărețul este mult subțiat și incomplet, fără picioare. Simplificări se observă și la cal, unde capul și picioarele sint mult stilizate. Cele două serii, în cazul de față, înseamnă sigur tipare monetare și perioade diferite. Cea de a doua derivă clar din prima serie și o continuă în timp.

Am considerat că și la acest tip, la baza reprezentării aversului, a stat tot capul lui Zeus de pe monedele originale, și nu au servit de model monedele lui Lysimach, cum s-a considerat îndreptățit să afirme K. Pink. Întrucît asupra acestei probleme am stăruit mai pe larg, atunci cînd am tratat despre emisiunile de tip Prundu-Jiblea, nu vom mai reveni, argumentele aduse în sprijinul tezei noastre fiind valabile și pentru această categorie de monede.

Titlul argintului din care au fost bătute monedele de tipul Ocnița-Cărbunești nu diferă de cel constatat la grupa Prundu-Jiblea. O oarecare scădere a titlului poate totuși fi remarcată la seria a II-a unde proporția aramei cunoaște o oarecare creștere în dauna argintului. Decăderea stilului atrage după sine și pe aceea a titlului argintului, care se depreciază.

Asupra greutateii monedelor este de făcut o constatare principală. Aceasta se referă la împrejurarea că între cele două serii, pe lingă deosebirile de stil menționate, există o netă diferență de greutate. Pentru a exemplifica, menționăm că monedele din prima serie au greutatea apropiată de ale unei tetradrahme grecești, fiind cuprinse între 12,46 și 13,17 g. Excepție de la această constatare fac trei piese care cîntăresc 11,88; 11,13 și respectiv 10,51 g. Să poate spune prin urmare că și din acest punct de vedere grupa de față se aseamănă cu emisiunile de tip Prundu-Jiblea. Cît privește seria a II-a se remarcă o bruscă scădere a greutateii la jumătate. Aici întîlnim piese care cîntăresc între 6,10 și 6,42 g, afară de două exemplare cu greutatea de 5,99 și 5,34 g. Ele se apropie astfel de valoarea unei didrahme grecești fără să le asimilăm însă cu acestea din urmă. Este vorba doar de o apropiere convențională pentru a putea face deosebirile ponderale dintre cele două serii. Ceea ce apare însă comun, în mod ciudat la cele două serii monetare în discuție este diametrul, care și

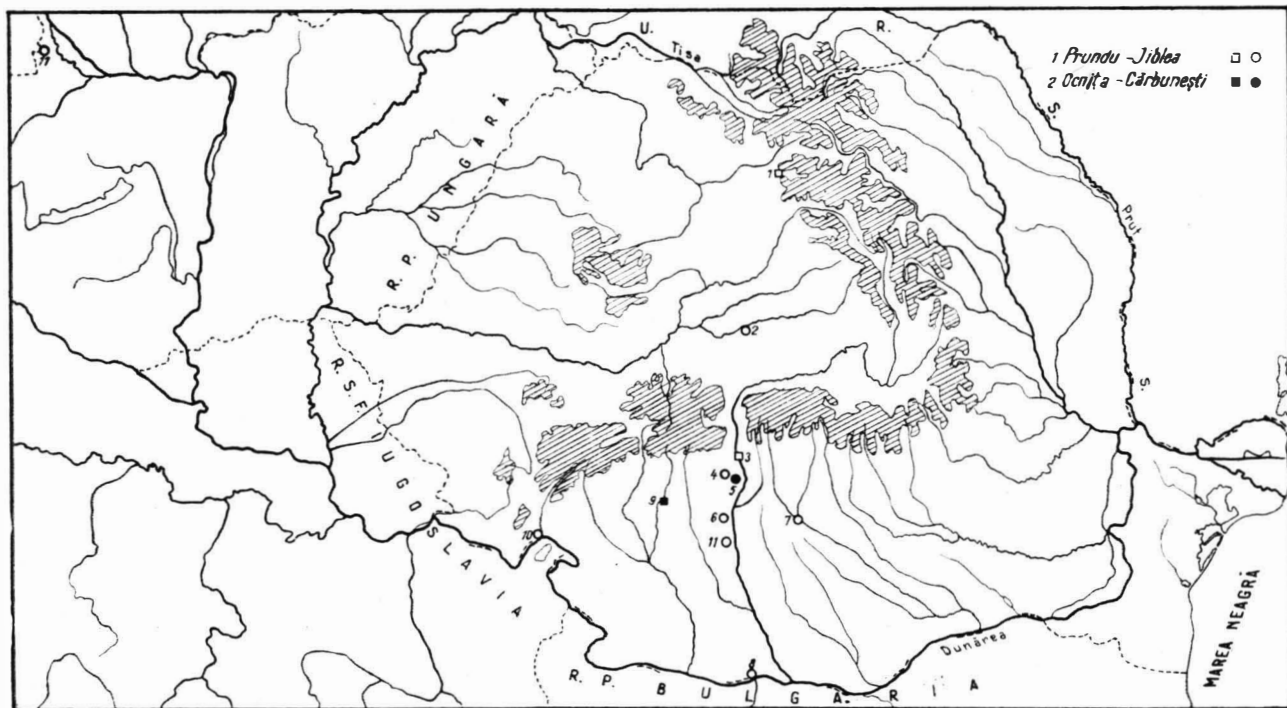
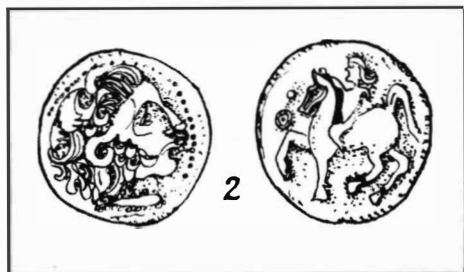

Fig. 13. — Descoperirile monetare de tip Prundu-Jibla și Ocnița-Cărbunești.

- Bunești, 4
- Cărbunești, 9
- Celei, 8
- Drăgășani, 11
- Jibla, 3
- Mediaș, 2
- Moson-Szentjanos, 12
- Ocnița, 5
- Orșova, 10
- Pitești, 7
- Prundu-Birgăului, 1
- Scundu, 6

de o parte și de alta măsoară 24—26 mm. Aceasta ar putea fi un indiciu că în circulație monedele din seria a II-a apăreau cu o valoare sporită, similară sau apropiată celor din prima grupă. Diferența de greutate ar trebui pusă eventual pe seama perioadei diferite de timp în care s-a emis fiecare serie.

Iată acum situația descoperirilor și a monedelor cunoscute din diferite colecții.

1. *Cărbunești* ? (împrejurimi, jud. Gorj)

Institutul de arheologie a achiziționat în anul 1966 (inv. 1327/15—20) un lot de monede, printre care și șase piese de tipul asupra căruia referim, seria a doua. Din informațiile primite de la posesorul lotului monetar reiese că piesele în discuție provin sigur din Oltenia, foarte probabil din împrejurimile localității Cărbunești ⁵⁴⁰.

2. *Ocnîța* (jud. Vâlcea)

Pe teritoriul acestei localități s-a găsit în anul 1934 o monedă din această categorie, seria I. Moneda, care a fost achiziționată în 1967 de la descoperitor de către Emil Moscalu, a fost descoperită, după declarația posesorului, la suprafața așezării geto-dace de la Ocnîța ⁵⁴¹. Are greutate 10,50 g, diam. 23 mm.

3. *Oltenia* (regiune)

În colecția particulară Magheru din București se află o monedă de același tip, seria a II-a (greutate 6,12 g), cu indicația că provine din Oltenia. Moneda a fost adusă la Institutul de arheologie, împreună cu alte piese, pentru a fi identificată ⁵⁴².

4. *Transilvania*

În catalogul Cahn se menționează o monedă de acest fel ca provenind din Transilvania (greutate 12,2 g) ⁵⁴³.

5. *Königsbeim* (Silesia)

În împrejurimile acestei localități s-a găsit înainte de 1931 o monedă de tip Ocnîța ⁵⁴⁴.

Proveniență necunoscută

În *CNA*, X, 1934 (p. 108, pl. V, 1) se publică o monedă de tip Ocnîța-Cărbunești (seria I) din fosta colecție a Iosefinei Stoicescu San Marino. Nu se indică locul descoperirii, dar se pare că în mare parte colecția respectivă se baza pe piese colecționate din Oltenia.

În lucrarea sa, K. Pink menționează prezența citorva piese de acest tip (seria I) la Cab. num. Viena ⁵⁴⁵, 3 AR; 13,65; 11,83; 11,65 g; Muz. Budapesta ⁵⁴⁶, 3 AR; 13,60; 13,27; 13,12 g; Muz. Zagreb ⁵⁴⁷, 1 AR; 13,10 g; tot aici, 1 AR (seria a II-a), 6,30 g; toate aceste monede sînt cu locul de descoperire necunoscut. Dessewffy publică de asemenea două monede, 416, 525 (13,17 și 12,46 g), cu locul de găsim necunoscut. Alte trei piese se află la Muz. ist. a orașului București (expoziție) și două la Cab. Academiei (inv. 99 și 462). Monede similare se află și la Inst. arheologie, 6 AR seria I (inv. 235/207 și 1261/3555—59); 10,51—13,05 g; 4 AR, seria a II-a (inv. 1261/5560—1, 5570—1) 6,10; 6,29; 6,30; 6,46 g; Muz. Praga, 1 AR; Polonia, Z. Wazniak, *Wiadom. Numiz.*, XI, p. 223 — 231.

A vorbi de o arie de răspindire a acestui tip monetar și de stabilirea granițelor ei pe baza documentară oferită de descoperiri, ar fi o încercare zadarnică. Numărul monedelor, în general, este foarte mic, iar al descoperirilor și mai mic, avînd în plus și incertitudini. Sigur ne apare deocamdată faptul că puținele descoperiri de care dispunem ne îndreaptă atenția spre Oltenia. Este singura regiune unde ni se semnalează prezența oarecum certă a acestor monede din ambele serii. Deci, pentru moment, n-am avea motive să ne îndoim de o astfel de plasare geografică și nici de găsirea centrului lor de emisie undeva în zona

⁵⁴⁰ B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 196 (34), sub voce « Oltenia ».

⁵⁴¹ B. Mitrea, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 165, după informația lui Emil Moscalu.

⁵⁴² Nu se cunosc amănunte cu privire la locul exact al descoperirii.

⁵⁴³ Cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁴⁴ Martin Jahn, *Die Kelten in Schlesien*, 1931, p. 84 (pl. XII/1), și K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁵⁴⁵ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁵⁴⁶ *Ibidem*.

⁵⁴⁷ *Ibidem*.

cuprinsă între valea Oltului și cea a Jiului (fig. 13). În acest fel s-ar putea face o legătură și pe această cale, cu monedele de tip Prundu-Jibea, în sensul că centrele lor de emitere trebuie să fi fost apropiate, ceea ce explică și legăturile lor stilistice.

Asupra datării monedelor din categoria prezentată în paginile precedente nu avem prea multe de spus. Considerăm că argumentele aduse în sprijinul datării emisiunilor de tip Prundu-Jibea sînt în întregime valabile și pentru monedele de față. După părerea noastră, între ambele tipuri monetare există o contemporaneitate perfectă. În consecință noi datăm și emisiunile de tip Ocnița-Cărbunești tot în jurul anului 200 î.e.n., adică spre sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n. Adăugăm însă că seria a doua este ceva mai nouă, ea aparținînd sigur mijlocului și poate începutului celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea î.e.n.

Ca și în cazul emisiunilor de tip Prundu-Jibea, nici despre apartenența etnică a imitațiilor de tip Ocnița-Cărbunești nu putem vorbi cu certitudine. Probabil și aici să avem de-a face tot cu o emisiune locală getică, așa cum ne-ar indica descoperirile de pînă acum. Desigur că legăturile și înrudirile stilistice dintre monedele celor două tipuri, apropierea sau vecinătatea geografică indică de la sine nu numai o înrudire etnică, ci și relațiile foarte strînse dintre cele două triburi emitente.

TIPUL „CU CAP UMAN SUB CAL”

În rîndul imitațiilor după tetradrahmele lui Filip al II-lea realizate în Dacia se întîlnește o grupă de monede mai puțin cunoscută și mai puțin răspîdită. Ea este reprezentată doar printr-un număr mic de piese și prin descoperiri de mică însemnătate, însoțite aproape de fiecare dată de incertitudini. Acesta a fost și motivul pentru care n-am acordat acestor emisiuni o denumire topografică. Am ales de data aceasta una legată de stilul monedelor respective. Tipul a fost numit « cu cap uman sub cal »⁵⁴⁸ deoarece prezența, pe revers, sub cal, a unui cap uman în profil spre dr. constituie caracteristica principală a acestor emisiuni. După cum se va vedea mai departe tipul ca atare prezintă un interes deosebit în cercetarea de față, deoarece el va servi ca model unor serii de monede ulterioare, deosebit de interesante.

Tetradrahmele lui Filip al II-lea par a fi destul de fidel copiate, deși la o dată relativ tîrzie față de perioada de circulație a originalului. Capul lui Zeus apare aici neîndoișor cu caracteristicile sale principale, barba stufoasă și cununa de lauri, deși toate acestea poartă amprenta unei etape de degradare stilistică. Toate elementele noi vor reieși însă mai complet din catalogul care va cuprinde descrierea fiecărei variante în parte.

Av. 1 – Rv. 1

Av. Capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, stilizat, spre dr. Părul este format deasupra frunții din trei bucle, iar pe spate coboară de la ureche în plete, care se separă în două părți; din creștet coboară linii scurte radiate; cununa este alcătuită din două șiruri paralele de linii groase, iar barba din bucle așezate cu capetele în sus; împrejur, cerc perlat.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre dr., totul este stilizat. Călărețul ține cu dr. friul, iar st. nu se vede. Pe cap poartă un petasos. Calul este voluminos, cu capul alcătuit din șiruri de globule; pe git se văd patru linii paralele

⁵⁴⁸ K. Pink (*op. cit.*, p. 50) dă aceeași denumire tipului monetar respectiv.

oblice și încă una mai jos de piept, indicind probabil harnașamentul. Sub cal se află un cap uman spre dr. cu părul ușor ridicat (pl. XXXIV, 1–2).

Jiblea, 2 AR; ↑↙ ; 13,57; 14,25 g; 23–24 mm. Prov. nec., 1 AR; 14,31 g (Pink, 89).

Av. 2—Rv. 2

Av. Similar cu *Av. 1*, dar liniile părului din creștet, simple și mai puține la număr; pletele și urechea mai stilizate, iar bucele bărbii unite aproape toate într-un relief.

Rv. Similar cu *Rv. 1*, dar corpul călărețului mai mic și incomplet, calul are picioarele segmentate și coada apropiată de crupă, iar capul de sub cal aplecat pe spate și apropiat de piciorul din față (pl. XXXIV, 3).

Jiblea, 1 AR; ← ; 13,96 g; 24 mm.

Av. 3—Rv. 3

Av. Similar cu *Av. 1*, dar cununa din două șiruri de dreptunghiuri cu capetele ramificate, urechea un semicerc, părul din creștet din grupe de linii ramificate, pletele din două linii paralele, barba din bucle înalte și buzele marcate de două globule.

Rv. Similar cu *Rv. 1*, dar călărețul mai complet, fără petasos, cu plete însă pe spate. Calul mai voluminos, fără urme de harnașament pe git. Capul uman de sub cal mai mare, cu nasul lung și părul prelungit pe ceafă (pl. XXXIX, 4).

Caracal, 1 AR. Jiblea, 1 AR; ↑ ; 12,60 g; 25 mm. Oltenia?, 2 AR (cf. O. Iliescu, *CNA* 1942, p. 40–42, pl. I, 2, 3). 1 AR; 13,70 g; 23 mm (cf. A. Metzulescu, *Arta-Arb.* 1937/8, p. 8, fig. 10). Cab. num.-Berlin, 1 AR; 13,38 g.

Av. 4—Rv. 4

Av. Similar cu *Av. 3*, dar bucele de pe frunte și pletele părului, ondulate și diferite; barba din bucle cu ramificații.

Rv. Similar cu *Rv. 3*, dar piciorul călărețului ușor arcuit, părul pe spate mai lung și ondulat, iar capul calului mai mare și cu proeminențe (pl. XXXIV, 5).

Oltenia? 2 AR (cf. O. Iliescu, *CNA*, 1942, p. 40–42, pl. I, 4, 6). Prov. nec., 1 AR; 13,60 g; 22 mm (cf. Dessewffy, 300; De la Tour, 9748).

Av. 5—Rv. 5

Av. Similar cu *Av. 4*, dar liniile cununii fără ramificații, pletele ușor modificate, iar bucele bărbii aplatizate.

Rv. Similar cu *Rv. 4*, dar călărețul mai schematizat, cu musculatură evidentă, neregulată, calul cu botul mai lat, coama mai mare, iar capul uman cu o proeminență deasupra (pl. XXXIV, 6–8).

Oltenia?, 1 AR (cf. O. Iliescu, *CNA*, 1942, p. 40–42, pl. I, 1); 2 AR, Cab. Viena.

Av. 6—Rv. 6

Av. Similar cu *Av. 5*, dar cununa din două șiruri de linii dublate, pletele drepte și bucele bărbii fără ramificații.

Rv. Similar cu *Rv. 4*, dar călărețul cu mâna dr. ridicată din umăr, nasul proeminent; calul are urme de harnașament pe git și piept și o linie arcuită pe coamă; capul uman cu părul țepos și nasul arcuit (pl. XXXIV, 9).

Oltenia?, 1 AR (cf. O. Iliescu, *CNA*, 1942, p. 40–42, pl. 1/5). Cab. num. Berlin, 1 AR; 13,43 g.

Av. 7—Rv. 7

Av. Similar cu *Av. 6*, dar cununa redusă la două șiruri simple de linii, ochiul între două semicercuri și barba numai din câteva bucle, două prelungindu-se pînă la gură.

Rv. Similar cu *Rv. 4*, dar călărețul cu laba piciorului lipsă, o linie a părului prelungită și arcuită în sus, la spate; capul calului din trei șiruri de globule; capul uman de sub cal ceva mai mic plasat mai departe de piciorul din față (pl. XXXIV, 10).

Prov. nec., 1 AR; 13,05 g (Cab. num. Berlin).

Examinarea atentă a tuturor monedelor, pe care le-am avut la îndemînă pentru studiu (în număr de 23 exemplare), ne-a îngăduit să distingem în funcție de tiparele monetare, un număr de șapte variante, atît pentru avers cit și pentru revers. Deosebiri de la o variantă la alta sînt relativ mici, adesea neînsemnate, ceea ce presupune folosirea unei ștanțe comune, care a suferit modificările necesare în cursul procesului de batere. Excepție ar face totuși vari-

anta Av. 3—Rv. 3, unde deosebirile apar ceva mai pronunțate, în special la capul uman de pe avers, unde redarea părului și a bărbii este de o manieră oarecum aparte. Totuși elementele de bază, ansamblul efigiei și al reversului, păstrează caracteristicile generale ale tipului. Nu știm în ce măsură se poate vorbi aici de o altă ștanță sau nu. Sigur este însă faptul că baza de plecare este aceeași pentru toate variantele. Aceasta ne-ar face să ne gândim la ipoteza existenței unei ștanțe de bază în relief, cu care s-au realizat matrițele necesare baterii. Așa s-ar putea mai ușor explica asemănările de ansamblu dintre toate variantele.

Deosebirile dintre variante pot fi sesizate urmărind amănunțele stilistice ale redării bărbii și a cununii capului lui Zeus, sau pentru revers poziția călărețului, prezența sau absența petasos-ului, poziția și forma picioarelor calului, ca și înfățișarea și locul pe care-l ocupă capul uman de sub cal.

În privința prezenței și identificării capului uman de pe revers este relativ greu să formulăm un răspuns fără a nu păstra rezervele cuvenite. Dificultatea constă, pe de o parte în noutatea și singularitatea apariției lui pe imitațiile de tip Filip al II-lea, iar pe de altă parte în faptul că înfățișarea lui diferă de la unele exemplare la altele. De pildă, uneori el apare când cu înfățișarea mai tină și cu părul zbirlit, când cu înfățișare vîrstnică cu barbă și cu părul mai puțin sau deloc zbirlit. În acest sens s-au emis unele păreri demne de menționat. Fiecare în parte aduce elemente interesante, care ar putea fi luate în considerație.

Am vrea mai întâi să facem mențiunea că obiceiul de a plasa în cîmpul monedelor, ca element decorativ suplimentar un cap uman, desigur o zeitate, aparține lumii grecești. Asemenea elemente le observă K. Pink pe unele monede din Maroneea, Dyrrhachium și pe o piesă de la Antigonos Gonatas.⁵⁴⁹ Deci, s-ar putea vorbi în cazul nostru de o influență, și nu de o apariție întîmplătoare sau o creație originală, izvorită din imaginația gravorului. În același timp, aceeași observație ne indică nouă, o dată în plus, direcția din care s-a exercitat o asemenea influență, care nu s-a limitat probabil numai la împrumutarea unor elemente decorative stilistice, ci și asupra tehnicii monetare în general. Potrivit părerii aceluiași numismat, pe reversurile imitațiilor asupra cărora referim, ar putea fi vorba de prezența copiei capului lui Helios sau al lui Heracles.⁵⁵⁰ Într-un alt sens se pronunță Oct. Iliescu, căruia îi datorăm un studiu asupra acestui tip monetar. El consideră, pornind de la prezența bărbii pe unele exemplare, că s-ar putea vorbi și de o copie a capului lui Zeus.⁵⁵¹

Reiese limpede că nu avem încă temeuri să ieșim din cîmpul ipotezelor. În cadrul acelorași discuții, nu ni se pare lipsit de sens să atragem atenția asupra împrejurării că pe unele exemplare capul uman de sub cal este aproape identic cu capul lui Heracles de pe unele imitații ale drahmelor lui Alexandru cel Mare — Filip al III-lea din tezaurul de la Comana. Prin aceasta ar avea de cîștigat ipoteza lui K. Pink, dar în ceea ce ne privește nu tindem să dăm o explicație de acest gen. Socotim că drumul rămîne deschis în mod egal ipotezelor menționate, cit și altora ce se mai pot adăuga pe viitor.

Toate monedele au fost bătute din argint cu un titlu destul de ridicat, cu peste 90 procente. În rest, apar elemente minore, în fruntea cărora se situează arama. Greutatea pieselor cercetate, ca și la celelalte categorii, este și aici destul de constantă. Monedele au greutate cuprinse între 13,05 g și 14,31 g, cele mai multe situîndu-se în jurul de 13,50 g. Ele se apropie astfel de valoarea ponderală a tetradrahmelor grecești.

1. Banat (regiune)

În lucrarea sa asupra monedelor est-celtice, K. Pink vorbește de două monede cu cap uman sub cal, care se

⁵⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁵⁰ *Ibidem.*

⁵⁵¹ Oct. Iliescu, *O emisiune interesantă de monede dace*, în *CNA*, XVI, 1942, p. 40–42.

află la Viena și care s-ar fi descoperit în regiunea Banatului. Alte amănunte nu se cunosc, în afara acestei indicații cu caracter general ⁵⁶².

2. Caracal (împrejurimi, jud. Olt)

În posesia lui Dinopol din București se află două monede din această categorie. Una din monede a fost oferită pentru cumpărare Institutului de arheologie (13,75 g). Din spusele posesorului monedele au fost găsite prin împrejurimile orașului Caracal pe proprietatea acestuia, de către localnici, de la care le-a achiziționat. Dat fiind faptul că nu este vorba de o colecție, ci doar de câteva monede pe care le avea în păstrare, putem da crezare spuselor posesorului, chiar și numai pentru asigurarea că ele provin din Oltenia ⁵⁶³.

3. Jiblea (jud. Vilcea)

În cuprinsul tezaurului monetar geto-dacic descoperit în anul 1954 pe teritoriul localității Jiblea se află și trei monede de tipul « cu cap uman sub cal », toate în colecțiile Cab. num. al Academiei. Au greutatea de 13,57; 13,96 și 14,25 g. Sint singurele piese care au o proveniență pe deplin asigurată, fiind găsite în condiții care nu lasă loc nici unui fel de indoială ⁵⁶⁴.

4. Oltenia (regiune)

Oct. Iliescu a adunat și publicat un număr de șase monede din aceeași categorie. La data aceea piesele respective se aflau, două în colecțiile Muzeului de istorie din Craiova și două în colecțiile Cabinetului num. al Olteniei, una la Cab. num. al Academiei și alta în colecția Metzulescu. Cu toate că nu se cunoaște locul lor de descoperire, autorul afirmă că ele au fost găsite în cuprinsul regiunii Oltenia ⁵⁶⁵.

5. Șilindia (jud. Arad)

Din informațiile primite de la Eug. Chirilă rezultă că în cuprinsul tezaurului de la Șilindia se află, alături de alte categorii monetare și un număr de 21 de monede de tipul « cu cap uman sub cal ».

R. S. F. Iugoslavia

6. Prilep

După indicațiile păstrate la K. Pink o monedă, care se află în colecția L. Ruzicka, s-ar fi găsit pe teritoriul localității Prilep ⁵⁶⁶.

7. Kosovo

Din aceleași surse aflăm că o monedă similară, care se află la Budapesta, s-a descoperit la Kosovo, tot în R. S. F. Iugoslavia. Aceste ultime două descoperiri ni se par destul de vagi, totuși ele trebuie luate ca atare, cu toate că informațiile nu mai pot fi verificate ⁵⁶⁷.

Proveniență necunoscută

În lucrările de specialitate și în câteva colecții mai sint semnalate câteva piese pe care noi le-am menționat deja în catalogul cu descrierea monedelor și care nu au locul de descoperire cunoscut. Astfel întâlnim cite o piesă la De la Tour 9748, la Forrer (267), Dessewffy (300) și la Pink (p. 50), moneda din urmă aflându-se la Budapesta. La acestea s-ar mai adăuga alte trei piese de la Cabinetul numismatic din Berlin, toate cu proveniența necunoscută; 4 AR în colecția C. Doncea din București (se pare false); 1 AR la Prähistorische Staatssammlung din München, achiziție 1969; 1 AR, publicată de G. Macdonald, *Catalogue of Greek coins in the Hunterian collection*, I, 1899, p. 292 (pl. XX, 16); 1 AR, în *Keltische Münzen*, Bank Leu et Co. Ag. Zürich, *Numismatische Abteilung-Sammlung*, Dr. O., 1964, fig. 119 (13,32 g), și 1 AR în *Auktions-Katalog*, 116, ian. 1969, *Frankfurter Münzbandlung E. Button*, pl. XIV, 488 (13,40 g); 1 AR, în RN, 1961, p. 27—31; 1 AR, Muz. Praga; la Cab. Academiei se află două monede (inv. 100/2737 și 813/45.059) cu locul de descoperire necunoscut.

Așa cum încercăm să subliniem mai sus, situația descoperirilor nu este suficient de concludentă. Cu toate acestea unele concluzii referitoare la aria de circulație și la centrul lor de emisie credem că se pot totuși formula, chiar și numai pe baza datelor pe care ni le oferă descoperirile și publicațiile.

⁵⁶² K. Pink, *op. și loc. cit.* (fig. 89).

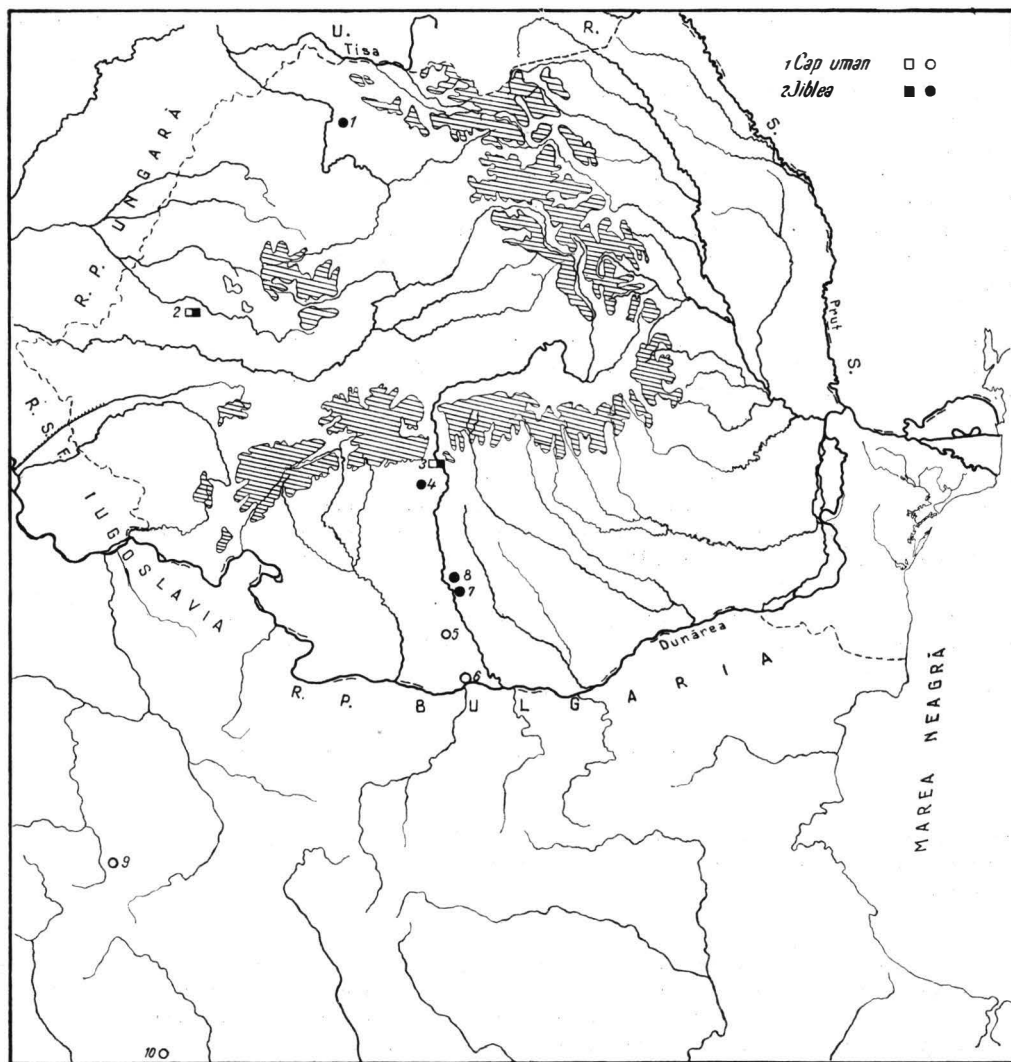
⁵⁶³ C. Preda, în SCN, IV, 1968, p. 553.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, p. 553—354.

⁵⁶⁵ Oct. Iliescu, *op. și loc. cit.*

⁵⁶⁶ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁵⁶⁷ *Ibidem*.

- Caracal, 5
- Celei, 6
- Gătejești, 4
- Ipotești-Milcov, 7
- Jiblea, 3
- Kosovo, 9
- Prilep, 10
- Slatina, 8
- Șilindia, 2
- Tulghieș-Mireșu Mare, 1

Fig. 14. — Descoperirile monetare de
tipul « cu cap uman sub cal » și Jiblea.

Luind în considerație cele două descoperiri din R.S.F. Iugoslavia, ca și unele elemente de stil puțin concludente, K. Pink a integrat monedele cu cap uman sub cal în grupa sud-serbică. În mod firesc, același autor atribuie emisiunile respective unei populații celtice⁵⁵⁸.

Descoperirile și precizările mai recente ne îndreptățesc însă să aducem modificări tezei numismatului mai sus pomenit. Încă din 1942 Oct. Iliescu, cu prilejul publicării unor monede de acest tip, într-un articol la care am mai făcut aluzie în cursul prezentării noastre, făcea observația, după noi foarte judicioasă, că, dacă luăm în considerație materialul numismatic cunoscut, urmează să « circumscriem emisiunea acestor monede mai degrabă în Banat și în Oltenia, decît în Serbia »⁵⁵⁹. Adăugînd acum la fondul de monede publicat și cunoscut la data aceea, piesele de la Jibea și cele din apropiere de Caracal, am putea avea o imagine și mai clară, nu numai asupra răspunderii lor, ci și asupra locului lor de emiter. Se poate astfel să se fixeze mai sigur și mai restrîns repartiția lor geografică, chiar față de cea stabilită de Oct. Iliescu.

Luind ca punct de plecare cele două descoperiri certe, ca și monedele publicate de Oct. Iliescu cu indicația că provin din Oltenia, am putea constata că majoritatea emisiunilor cu cap uman sub cal își au locul de proveniență în actuala regiune a Olteniei. Monedele semnalate în zona Banatului și Iugoslaviei, atîta timp cît locul lor de descoperire poate fi asigurat, rămîn oarecum mai izolate și prezența lor în aceste părți ar putea fi explicată ca urmare a procesului de circulație și a legăturilor intertribale. Rămîne deci de presupus că centrul de emiter va trebui identificat undeva în regiunea de azi a Olteniei. A încerca de pe acum o astfel de localizare înseamnă a face mai mult decît ne permite materialul documentar (fig. 14).

Nu considerăm în nici un caz discuția asupra acestor probleme încheiată. Descoperirile de pînă acum, puține la număr și nu deosebit de însemnate, sînt numai indicative, și nu hotărîtoare. Formulările noastre în acest sens rămîn din aceste motive mai mult cu un caracter ipotetic, ele urmînd să fie confirmate sau infirmate de descoperiri viitoare mai importante și mai concludente decît cele care au stat la baza cercetării noastre. Ori cîte eventuale modificări s-ar impune, credem totuși că Oltenia nu poate fi scoasă din posibilitățile principale care trebuie avute în vedere. În acest sens este semnificativ și faptul că monedele în discuție sînt înrudite stilistic cu monedele cu cap janiform și au servit de model emisiunilor de tip Jibea (vezi capitolul de la pag. 170—176), caracteristice deocamdată nordului Olteniei. Cele din urmă se leagă organic și reprezintă o suită a celor dintii, în așa fel incît, dacă pe emisiunile de tip Jibea n-ar lipsi capul uman de sub cal, ar fi putut fi tratate împreună, în cadrul unui și aceluiași tip. Observațiile noastre credem că pot avea o anumită însemnătate și în privința locului de emiter și a apartenenței etnice a monedelor cu cap uman sub cal.

Pentru datarea acestui tip monetar singurul criteriu de care ne putem folosi este cel stilistic. În acest fel s-a putut reține din descrierea monedelor că atît capul lui Zeus de pe avers, cît și calul și călărețul de pe revers, deși prezintă urme de schematizare, păstrează în același timp și elemente ale unui stil încă bun, apropiat de prototip. Ele sînt cel puțin în parte contemporane cu primele serii ale emisiunilor de tip Prundu-Jibea și Ocița-Cărbunești. În funcție de aceste date ca și de felul cum se prezintă emisiunile respective în cadrul general al monetăriei locale din Dacia, ni se pare potrivit a le data către sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.

Lipsa unei documentații mai ample, pe care nu ne-o poate oferi grupa descoperirilor de pînă acum, ne împiedică să vorbim cu certitudine despre apartenența etnică a acestor

emisiuni. Nu le putem considera fără rezerve imitații geto-dacice, cum tot așa nu ni se pare că este posibilă o eliminare a celtismului lor. Ele se integrează ca timp și gen de manifestare în rindul emisiunilor din Oltenia, care au legături cu zona Banatului și parțial cu Serbia. Aceasta ne face să ne gândim cel puțin la o influență celtică, dacă nu chiar la o emisiune comună daco-celtică.

TIPUL PRE-JIBLEA

Am acordat această denumire unei grupe de monede din cuprinsul tezaurului de la Jiblea, documentată acum pentru prima dată. Întrucât ceva din stilul acestor emisiuni se întâlnește în imitațiile de tip Jiblea, le-am considerat pe cele dintii nu numai anterioare în timp, dar și ca motiv de inspirație stilistică, dacă nu chiar ca model pentru cele din urmă. Acestea sînt și motivele, la care se mai adaugă numele singurei localități unde s-au găsit pînă acum asemenea piese, pentru care am intitulat-o grupa monetară de față «Pre-Jiblea». Ni s-a părut mai potrivit să separăm aceste monede de tipul Jiblea propriu zis, dat fiind totuși caracterul lor distinct. Se cunosc doar două exemplare. În publicațiile și descoperirile mai vechi nu ni se mai semnalează monede de acest fel. Emisiunile existente sînt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

Pe avers este înfățișat capul lui Zeus, desigur stilizat, în profil spre stînga. Are cununa din două rinduri de frunze; părul coboară din creștet prin linii ușor ondulate, care se sprijină pe cunună; pe ceafă părul cade în trei plete. Sub cap apare o linie dublă curbată.

Pe revers apar calul și călărețul galopînd spre dreapta. Se remarcă o schematizare a trăsăturilor. Călărețul pare să aibă mina dreaptă incompletă, capul mare și cu barbă. Calul are ambele picioare din față ridicate, copitele în forma simbului de migdală, coama zbirlită și botul din trei linii paralele. În cimpul din stînga sus și sub botul calului cite un K, iar sub cal un semn monogramat în forma unui dublu K (pl. XXXV, 1—2).

Ambele monede sînt identice, fiind bătute deci cu aceeași ștanță. Greutatea lor este de 14,09 g și respectiv 13,50 g. Una, după cum se vede, este ceva mai ușoară, deoarece ea a mai pierdut din greutate cu prilejul analizelor la care a fost supusă. Argintul din care au fost bătute are un titlu destul de ridicat, însumînd 90 procente.

Referitor la stilul acestor două monede se pot constata unele apropieri cu cele cîteva exemplare menționate de K. Pink și încadrate în categoria imitațiilor cu litera K pe revers⁵⁴⁰. Trebuie să facem însă precizarea că legătura dintre cele două piese de la Jiblea și cele menționate de K. Pink, se poate face doar atunci cînd este vorba de prezența literei K pe revers. În ansamblu însă constatăm deosebiri însemnate, mai ales în privința felului cum este redat capul lui Zeus, unde manierele sînt cu totul altele. În plus, exemplarele de la Jiblea au un stil vădit mai bun, celelalte apărînd ca derivate. De aceea considerăm că monedele asupra cărora referim ar putea să reprezinte prima serie a tipului monetar cu litera K, adică a tipului Jiblea în totalitatea sa.

În ceea ce privește încadrarea în timp a acestei grupe monetare, credem că nu greșim atunci cînd le considerăm contemporane cu imitațiile cu cap uman sub cal și să le

datăm ca atare, către sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n. Între cele două tipuri există însă și unele asemănări stilistice, mai ales în redarea capului lui Zeus. Legătura aceasta de stil constituie o înlănțuire a unor elemente și a unei maniere generale în redarea părului sau a bărbii capului uman de pe avers, cât și unele mici detalii în schematizarea calului, elemente pe care le remarcăm, nu numai pe cele două tipuri monetare menționate, ci și pe emisiunile de tip Jiblea. Acesta ar putea constitui un motiv pentru a căuta o regiune comună de emiterie și circulație a tuturor imitațiilor pomenite aici. Deci, descoperirea lor în comun, în cuprinsul tezaurului de la Jiblea ⁵⁶¹, pare să nu fie deloc întâmplătoare, înrudirea de stil însemnând probabil și o înrudire de loc, timp și chiar origine etnică. Numai pe baza acestor monede nu se poate ajunge la formularea unor concluzii de ordin numismatic și istoric mai general. Concluziile la care ne vom opri pentru monedele din seriile următoare de tipul Jiblea, în general, pot fi socotite valabile și pentru aceste monede, pe care le-am tratat separat.

Din aceeași categorie mai fac parte și alte câteva monede, asemănătoare cu primele, dar cu evidente deosebiri în privința aversului. Aici capul uman, deși păstrează anumite trăsături comune, el este redat în profil spre dr. și este ceva mai stilizat. Pe revers apare de asemenea un călăreț spre dr. cu aceleași trăsături generale, dar cu unele deosebiri de amănunt. Călărețul poartă ramură, iar calul merge la trap spre dr. și are picioarele mai groase. În câmp sus dr. și sub cal, cite un K (pl. xxxv, 3—5).

TIPUL JIBLEA

Una din categoriile de imitații din Dacia, cunoscută mai bine în ultima vreme, ⁵⁶² o formează emisiunile de tip Jiblea. Numele provine de la locul unde s-a făcut cea mai mare și însemnată descoperire cu astfel de monede. Până la descoperirea tezaurului de la Jiblea se cunoșteau doar câteva exemplare, dar nu toate cu proveniența bine stabilită. Pe baza numeroaselor monede din cuprinsul tezaurului s-a putut ajunge la o caracterizare și o delimitare mai precisă a tipului și a seriilor monetare, precum și la stabilirea legăturilor sale cu alte categorii de imitații din Dacia. Aceași descoperire ridică o serie de probleme deosebit de interesante care au suscitat în ultima vreme unele discuții contradictorii. Asupra lor vom reveni mai pe larg în partea finală a capitoului de față.

Monedele de tip Jiblea sînt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. În cadrul lor s-a putut remarca prezența a trei grupe principale care se leagă și se succed în serii și variante. Se poate urmări ușor cum o serie derivă din alta, fiecare serie păstrînd caracteristicile tipului general. După cum vom încerca să demonstrăm, acest tip reprezintă o sinteză a emisiunilor cu cap uman sub cal și a celor cu litera K, numite de noi Pre-Jiblea.

Seria a

Au fost incluse în prima serie monedele cu stilul cel mai bun, care se pot situa în rîndul primelor emisiuni ale tipului. Numărul acestora nu este prea mare, dar în rîndul lor se pot distinge mai multe variante, ce se deosebesc între ele printr-o ușoară decădere a stilului.

⁵⁶¹ C. Preda, *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea*, în SCN, IV, 1968, p. 57 (pl. II, 9—10).

⁵⁶² Idem, *Unele considerații...*, SCN, IV, 1968, p. 47—68.

Varianta 1 cuprinde monedele care au pe avers capul lui Zeus, aproape identic cu cel de pe emisiunile de tip Pre-Jiblea, cu deosebirea că de data aceasta el este întors spre dreapta, fiind și puțin mai stilizat. Are, ca și la emisiunile precedente, cununa din două rinduri de frunze și barba din bucle cu undulațiile în sus. La vârful nasului apar două globule, iar în fața ochiului un cîmp adîncit. Reversul derivă din imitațiile cu cap uman sub cal. Călărețul este redat în aceeași manieră, cu petasos și cu ramură; calul este voluminos, coada în vînt, picioarele din față groase, botul cu două creștături și cu coama perlată. Sub piciorul ridicat din față se remarcă o umflătură (pl. XXXV, 6).

Acastă variantă este reprezentată în tezaurul de la Jiblea prin două piese. Una se află la Muzeul din Rm.-Vilcea, iar cealaltă într-o colecție particulară din același oraș.

Varianta 2 se aseamănă foarte mult cu prima, doar că efigia este puțin mai stilizată, cu părul și cununa ușor schematizate. Pe revers, calul este mai suplu, cu picioarele mai lungi și mai subțiri, iar capul micșorat. Din ramură nu se mai văd decît urme (pl. XXXV, 7). Se cunoaște doar un singur exemplar în același tezaur de la Jiblea.

Varianta 3 se apropie de precedenta prin majoritatea trăsăturilor sale de stil. Deosebirea constă în aceea că, pe avers capul lui Zeus are barba ceva mai stufoasă și cununa mai ordonată, dar reliefurile mai șterse. Pe revers, calul este mult apropiat de varianta 1, dar mai stilizat și cu copitele în afara flanului monetar. În spatele călărețului se remarcă urme probabil de la litera K (pl. XXXV, 8–9).

Grupa aceasta este reprezentată în tezaurul de la Jiblea prin opt exemplare (11,85–14,09 g; 24–25 mm). Două dintre monede prezintă pe revers cite o tăietură. Alte două exemplare se cunosc în tezaurul de la Tulgheș-Mîrcșu Mare ⁵⁶³ (jud. Maramureș) și au greutatea 13,76 și 13,80 g.

Varianta 4 se deosebește de precedenta doar printr-o mai accentuată stilizare a calului de pe revers cu capul ușor modificat și picioarele aproape complete; pe reversul a trei piese se întîlnește cite o tăietură (pl. XXXV, 10). Această serie este reprezentată prin 45 exemplare, toate găsite în cuprinsul tezaurului de la Jiblea. Dintre acestea 41 piese se păstrează la Cab. num. al Academiei, trei la Muzeul din Rm.-Vilcea și una într-o colecție particulară din același oraș. Ele au greutatea cuprinse între 12,99 și 14,20 g; diam. 23–25 mm.

Varianta 5 este identică în ceea ce privește aversul cu varianta 4, dar cîmpul din jurul ochiului mai lărgit și adîncit. Pe revers, călărețul este incomplet, iar calul mai schematizat și mai « barbarizat »; piciorul dinapoi apare ușor modificat, mai ales ca poziție (pl. XXXV, 11–12). Din această serie se cunosc nouă exemplare, toate provenind din tezaurul de la Jiblea. Ele se păstrează: opt piese la Cab. num. al Academiei și una la Muzeul din Rm.-Vilcea. Au greutatea: 12,92–14,46 g; diam. 23–25 mm.

Varianta 6 este cea mai deosebită, ieșind oarecum din cadrul seriei. Capul lui Zeus are cununa din trei rinduri de frunze, părul pe spate din plete ondulate, urechea ca un semn de întrebare întors, barba un relief compact și ochiul o globulă incercuită. Pe revers, călărețul cu miinile incomplete, calul cu cap modificat, cu botul ca un cioc de pasăre. Piciorul stîng din față cu partea de jos lipsă. În cîmp stînga sus, în spatele călărețului, urme de la sigla K (pl. XXXV, 13). Această monedă, care se leagă intrucitva de tipul Jiblea, fiind bătută cu o ștanță diferită însă, s-a găsit la Celei (jud. Olt) în așezarea civilă ⁵⁶⁴. Are 13,02 g și 25 mm.

Din rîndul monedelor de tip Jiblea seria *a*, în general, mai fac parte și alte piese cunoscute din publicații sau aflate în unele colecții, ca urmare a descoperirilor mai noi. Printre acestea se remarcă: 1 AR, De la Tour, 9722; 1 AR, Catalog-Ball, VI, 144 (12,5 g); 1 AR (13,97 g), Dessewffy, 998. K. Pink, fig. 75–6; 2 AR (13,20; 13,36 g) la Cab. num. Budapesta.

Una din piesele publicate de K. Pink, p. 48 (fig. 75) provine, după autor, din Banat. Moneda se află la Cab. num. din Budapesta și are greutatea de 13,57 g.

În tezaurul de la Șilindia se află de asemenea un număr de 21 de monede de tipul Jiblea, seria *a*.

O monedă din aceeași serie s-a găsit la Gătejești ⁵⁶⁵ (Băile Govora, jud. Vilcea) în 1952. Ea se află la Institutul de arheologie (inv. 400) și are greutatea 12,31 g și diam. 24 mm.

În colecțiile Inst. de arheologie (inv. 172/1–8) se mai află un lot de opt monede care se înscriu în aceeași grupă. Ele au fost achiziționate de Institut în 1944 de la o persoană particulară, împreună cu alte monede dacice și

⁵⁶³ Kerényi, András, *Nagynyíresi barbár tetradramalelet*, în *NumKöz.*, 1944, p. 11 (pl. V, 2–3).

⁵⁶⁴ B. Mîtreă, în *SCIV*, 1, 1968, p. 173.

⁵⁶⁵ Idem, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 196.

thasiene. Au greutate între 11,60 și 13,23 g. Tot aici (inv. 235/213 și 1261/5565—9) se află alte șase monede cu proveniență necunoscută: 11,23—13,90 g; 2 AR la Cab. num. al Academiei (inv. 649, 1687).

Seria b

Aversul monedelor din această serie se aseamănă cu cel al emisiunilor din seria a, var. 5, numai că este ceva mai tocit, adică aplatizat. Reprezentarea de pe revers apare ceva mai schematizată decât la seria precedentă. Astfel, calul cît și călărețul sînt redați incomplet și într-o manieră ceva mai stilizată.

Partea anterioară a calului are conturul imprecis, iar proeminența dintre picioarele din față mai evidentă (pl. XXXV, 14). Această grupă cuprinde 136 monede, toate provenind de la Jiblea. Dintre acestea 130 exemplare se află la Cab. num. al Academiei, două la Muzeul din Rm.-Vilcea și alte patru piese în colecții particulare. Un număr de 13 monede au cîte o mică tăietură pe revers. O piesă similară este publicată de K. Pink⁵⁶⁶ și alte două monede, ne informează M. Butoi (*Rev. Muzeelor*, 4, 1971, p. 326), provin din jud. Olt, de la Slatina și Ipotești, com. Milcov. Monedele cîntăresc 12,45—14,61 g; au diametrul 23—25 mm.

Seria c

Această serie, care este și ultima din cadrul tipului Jiblea, prezintă pe avers capul lui Zeus mai șters și cu cimpul adîncit din jurul ochiului mai larg decât la seria precedentă. Pe revers călărețul aproape că a dispărut, capul calului abia că se mai poate distinge, iar în locul picioarelor din față o proeminență mare și neregulată (pl. XXXV, 15). Din seria respectivă se cunosc 64 monede, toate din tezaurul de la Jiblea. Ele se află: 62 exemplare la Cab. num. al Academiei, unul la Muzeul din Rm.-Vilcea, iar altul într-o colecție particulară din București⁵⁶⁷. Monedele au greutate de 12,76—14,35 g; diam. 23—25 mm.

Deocamdată, monedele din tezaurul de la Jiblea sînt singurele în măsură să ne dea o serie de indicații privind caracteristicile generale ale tipului respectiv. Numărul relativ mare de piese, înscirarea lor tipologică și descoperirea într-un tezaur constituie elementele principale de care va trebui să ținem seama atunci cînd vorbim de aceste emisiuni.

Înainte de toate merită făcută precizarea că toate monedele de tip Jiblea au fost emise din argint al cărui titlu este destul de ridicat, însumînd peste 90 procente. Cuprul face încă parte din rîndul elementelor componente minore, care nu afectează puritatea metalului de bază. De asemenea, toate piesele au greutate apropiate de acelea ale unor tetradrahme. Cea mai ușoară piesă, singura care coboară sub 12 g, cîntărește 11,85 g, iar cea mai grea are o greutate de 14,61 g. Între aceste limite se înșiră toate celelalte piese, majoritatea situîndu-se între 13 și 14 g. Statistic, după greutate ele se pot grupa astfel: o singură piesă sub 12 g; două monede între 12—12,50 g; 11 monede între 12,50—13 g; 77 exemplare între 13—13,50 g; 136 piese între 13,50—14 g; 30 monede între 14—14,50 g și o singură piesă de 14,61 g. Se poate vorbi deci de o greutate puțin oscilatorie și că diferențele de la un grup de monede la altul, ca și în cazul altor imitații din Dacia, nu sînt deloc prea sensibile. Se remarcă și aici grija cu care s-a urmărit menținerea unei greutăți cît mai exacte și că nu putem vorbi de o simplă întîmplare, sau cu atît mai mult de o situație anarhică.

În legătură cu întrebarea dacă monedele de tip Jiblea au fost bătute sau turnate, au avut loc în ultima vreme unele discuții asupra cărora trebuie să ne oprim. Deși problema generală a tehnicii monetare tratată la sfîrșitul lucrării (vezi p. 371—377) cuprinde și acest aspect parțial, credem totuși că este util să subliniem și aici caracterul nou al uneia dintre tezele principale și în ce măsură putem fi sau nu de acord cu o poziție sau alta.

S-a considerat aproape întotdeauna, avîndu-se mai mult în vedere aspectul exterior general al monedelor, că toate imitațiile din Dacia au fost obținute pe calea procedului clasic al baterii. Analize speciale în această direcție nu se făcuseră. Nici acum nu avem o asemenea pretenție, în afara unor încercări și începuturi, care, după părerea noastră, sînt de-

⁵⁶⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 48 (fig. 77).

⁵⁶⁷ Este vorba de colecția V. Bratu.

parte de a putea să ne ofere rezultate complete, demne de luat în considerație, fără rezerve serioase. Analizele la care ne referim au fost efectuate în ultima vreme de către ing. Eug. Stoicovici din Cluj, iar rezultatele lor prelucrate și publicate împreună cu I. Winkler. Un loc însemnat îl ocupă comentariul asupra citorva piese de tip Jiblea, analizate metalografic de către inginerul amintit. Concluzia finală a celor doi autori este că monedele respective, împreună cu toate seriile de emisiuni din care fac parte, nu au fost bătute, ci turnate⁵⁶⁸. Este desigur vorba de o nouă cale de cercetare a imitațiilor din Dacia și de o nouă teză care, oricât de surprinzătoare ar apărea, exprimă rezultatul unei analize. La un prim examen s-ar părea că în favoarea aceleiași concluzii pledează și aspectul general al monedelor de tip Jiblea. Ele au reliefurile relativ șterse, un număr relativ mic de variante și în unele cazuri mici porozități și denivelări pe suprafața monedelor. Deci nimic mai simplu în a trage o concluzie de genul celei menționate. Situația este însă mult mai complicată, iar factorii determinanți mult mai complecși.

Nu numai pentru a verifica primul rezultat al analizelor de la Cluj, dar și pentru a avea o vedere de ansamblu asupra principalelor tipuri monetare din Dacia, au fost analizate la Institutul de cercetări metalurgice din București, sub conducerea ing. P. Marcu și M. Păunel, un număr de peste 50 monede dacice și câteva piese originale grecești și romane. Rezultatele brute, luate și admise în consecință, arată că nu numai monedele geto-dacice, dar și unele din originale au fost turnate. Fără îndoială că s-ar comite o greșeală dacă aceste rezultate nu ar fi prelucrate și examinate critic în lumina unor date și fapte reale. Înainte de toate trebuie ținut seama de faptul că pastilele monetare înainte de batere au fost turnate. În general toate au o grosime apreciabilă și când s-a efectuat baterea, aceasta n-a schimbat structura metalică decât la suprafața monedei. În al doilea rând, de cele mai multe ori, marginea monedei n-a fost cuprinsă în suprafața ștanței și ea a rămas cu aceeași structură nemodificată, ca și înainte de batere. Toate analizele despre care am vorbit au tăiat monedele doar în zona marginală, ele n-au pătruns pînă în centrul monedei pentru a încerca o comparație între felul cum se prezintă structura monedei în centru și cum arată ea la marginea pastilei. Rezerva, pe care ne-am exprimat-o și cu alt prilej⁵⁶⁹ în privința acceptării fără rezervă a rezultatelor obținute de pe urma analizelor, apare și mai întemeiată dacă ținem seama că cercetători și ingineri francezi, specializați în această direcție, au arătat că și în cazul unor analize multiple și complexe există neajunsuri și riscuri de a ajunge la concluzii eronate, dacă nu se ține seama de un întreg complex de fapte și observații.

Dacă analizăm cu mai multă atenție însuși aspectul general al emisiunilor de tip Jiblea, se poate ajunge la unele încheieri care pot tot așa de bine să vină în sprijinul ideii baterii monedelor respective. Am arătat, de exemplu, la capitoul cu descrierea monedelor, că întîlnim trei serii de emisiuni, însă perfect legate între ele în privința stilului. O serie derivă și continuă pe alta, fără deosebiri esențiale. Asemănările sînt așa de mari încît deseori este greu de făcut o categorisire exactă a unora dintre emisiuni și de stabilire a unor granițe de netrecut. De la o serie la alta se ajunge aproape pe neobservate. Ne întrebăm de aceea dacă este posibil să se fi obținut pe calea turnării o asemenea suită organic legată. Dintr-un tipar, în general, piesele turnate, indiferent de caracterul lor, ies mult mai unitare ca aspect general și nu dau diferențe între ele. Așa cum se prezintă suita celor trei serii monetare din tezaurul și de tipul Jiblea, ar fi putut să rezulte mai degrabă din tocirea treptată a unei ștanțe, care a fost utilizată pînă la completa ei uzură. Valoarea acestor observații pare să cîștige în conținut dacă ținem seama că deosebirile dintre serii se referă în mod

⁵⁶⁸ I. Winkler, în *SCN*, IV, 1968, p. 336–340; Eug. Stoicovici, în *SCN*, IV, 1968, p. 343–354.

⁵⁶⁹ C. Preda, *op. cit.*, în *SCN*, IV, 1968, p. 66.

special la revers, unde se observă mici modificări. Aversul rămâne aproape tot timpul același, fără modificări. Diferențele dintre serii, privind numai aversul, uneori nu există, alteori se rezumă la o treptată tocire a reliefului. O astfel de situație, după părerea noastră, nu poate fi explicată decât admitând folosirea procedurii de batere. În cazul de față, o serie nu este legată de alta printr-o decădere a stilului, ca la alte tipuri, ci de o tocire treptată.

Am adus aici unele date și observații, nu atât pentru a dovedi că monedele de tip Jiblea sînt bătute, ci mai ales pentru a demonstra că teza privind obținerea lor prin turnare este încă departe de a putea fi asigurată și acceptată. Există, după cum am văzut, multe semne de întrebare și contraargumente, pe care le aduc atât analizele cît și observațiile de natură stilistică. Toate acestea denotă graba cu care s-a formulat o atare concluzie cu consecințe deosebit de însemnate. De aceea socotim că nu avem vreun temei care să ne determine să îmbrățișăm teza turnării, ci mai degrabă, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, avem motive în virtutea cărora să înclinăm spre ipoteza obținerii monedelor de tip Jiblea, tot pe calea baterii.

Despre tipul monetar Jiblea s-a cunoscut, pînă la descoperirea tezaurului cu același nume, destul de puțin. Au fost publicate doar cîteva piese în mod izolat și cu locul de descoperire neprecizat (Ball VI, 144 (12,5 g); Dessewffy, 998 (13,97 g); De la Tour 9722 și Pink, 75—77 (greut. 13,36; 13,57 și 13,59 g). Doar despre o singură piesă (13,65 g) aflată la Muzeul din Viena, se afirmă că provine din Banat, iar altele două s-au găsit în cuprinsul tezaurului de la Mireșu Mare (jud. Maramureș). Acestor două descoperiri vin să se adauge acum locul cu cele circa 270 monede din tezaurul de la Jiblea, cel mai de seamă fond monetar pentru studierea tipului respectiv și cele 21 monede de la Șilindia.

În clasificarea lui K. Pink monedele de tip Jiblea sînt incluse în seria «creațiilor proprii», grupa de legătură din Banat spre Serbia, numită *mit Birnenscheitel*, seria cu trei litere⁶⁷⁰. Rezultă din această clasificare că locul de emiterie și proveniență a monedelor de tipul la care ne referim a fost plasat în zona Banatului, cu unele legături spre Serbia. Pentru o asemenea localizare s-a avut în vedere, înainte de toate, locul de descoperire al uneia dintre monede și în al doilea rînd unele trăsături stilistice. Noile descoperiri din tezaurele de la Mireșu Mare (jud. Maramureș) și mai ales de la Jiblea și Șilindia, mult mai importante și cu locul de găsim bine stabilit, vin, dacă nu să infirme concluzia lui Pink, cel puțin să lărgască mult cadrul regional al stabilirii locului de emiterie. Cum descoperirile de bază constituie punctul de plecare, ar urma să considerăm că centrul unde s-au emis monedele în discuție trebuie căutat și stabilit undeva în nord-estul Olteniei, iar piesele din celelalte descoperiri să fie puse pe seama procesului de circulație. Desigur că nu este ușor să te oprești la o asemenea concluzie. Numărul descoperirilor și dispersarea lor nu ne îngăduie să excludem din cadrul unei asemenea discuții regiunea Banatului și nord-vestul Transilvaniei, mai ales dacă ținem seama și de unele înrudiri de ordin stilistic. Însă, cel puțin deocamdată, în stabilirea centrului de emiterie a monedelor de tip Jiblea trebuie avută în vedere, înaintea celorlalte regiuni, partea de nord-est a Olteniei (fig. 14). Înseși legăturile stilistice directe dintre aceste emisiuni și alte tipuri monetare din același tezaur pot servi ca argument în acest sens. Avem în vedere monedele «cu cap uman sub cal» și mai ales pe cele cu litera K pe revers. De pildă, prima categorie de monede pare să fi servit ca model, mai ales în ceea ce privește reversul. Forma, poziția și mișcarea calului sînt în linii mari aceleași și pe piesele de tip Jiblea. Aceași observație este valabilă și în ceea ce privește forma corpului călărețului, petasos-ului și a ramurei. De la monedele cu litera K au împrumutat, aproape fără deosebire capul uman de pe avers, cu toate caracteristicile lui, cu singura și

⁶⁷⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 48.

principala deosebire că a fost întors în profil, spre dreapta. Credem că nu greșim atunci când afirmăm că monedele de tip Jiblea au avut ca model aversul celor cu litera K și reversul celor cu cap uman sub cal.

Prezența monedelor de tip Jiblea într-un tezaur cu alte tipuri monetare îngăduie o mai ușoară datare a lor. Considerând că ele sînt o continuare stilistică a emisiunilor cu cap uman sub cal și a celor cu litera K, în mod normal trebuie să admitem că ele sînt și o continuare în timp imediată și directă a acestora. Cum toate celelalte tipuri din tezaur datează din jurul anului 200 î.e.n., emisiunile de tip Jiblea au putut să fie emise foarte probabil la începutul secolului al II-lea î.e.n.

Despre o arie de circulație a lor, ca și despre o încercare de fixare a originii etnice și limitelor teritoriale ale tribului emitent, nu putem încă vorbi, atîta vreme cît documentarea numismatică este redusă și nu îndeajuns de edificatoare. Rezolvarea unor astfel de probleme nu poate veni decît odată cu înmulțirea descoperirilor și cu fixarea centrului de emisie a acestor monede.

TIPURI ȘI DESCOPERIRI MONETARE DIFERITE

Printre monedele descoperite în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei se întîlnesc unele piese pe care nu le-am putut încadra în una din categoriile de imitații mai bine cunoscute și mai clar precizate. Este vorba doar de unele piese, care provin fie din tezaure, fie din descoperiri izolate. Pînă la noi descoperiri, care vor veni să îmbogățească și să completeze acest mic fond de monede, unele reprezentînd tipuri noi, am găsit cu cale să le rezervăm un mic capitol aparte, atît pentru a semnală caracterul inedit al unora dintre monede, cît și pentru a nu lăsa în afara lucrării o seamă de descoperiri. Toate aceste monede se încadrează în prima fază de dezvoltare a monetăriei din Dacia.

1. Tipul Bugiulești

În cuprinsul celui de al doilea tezaur, sau poate lotul principal al primului și aceluiași depozit monetar cu imitații de tip Larissa-Apollo Amphipolis și cu cap janiform, descoperit la Bugiulești (jud. Vilcea), se află și un număr de cinci imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea⁵⁷¹.

Pe avers au capul lui Zeus, ușor stilizat, în profil spre dr. Cununa este redată din două șiruri de frunze alungite, cea de deasupra frunții arcuită; liniile părului de deasupra, arcuri de cerc și unghiuri, gura din două liniuțe, barba un singur șir de linii verticale alăturate, ceea ce-i dă o formă zbirlită; în spatele urechii un oval, iar gîtul marcat de o linie.

Pe revers este înfățișat un cal și călăreț la trap spre st., cu urme evidente de stilizare. Călărețul are corpul de formă triunghiulară, capul globular și trei mîini, cu una ține friul, iar celelalte două sînt ridicate în sus, fiecare avînd cîte trei ramificații (degete). Calul are corpul voluminos, capul rectangular neregulat și piciorul din față mult arcuit (pl. XXXVI, 1).

Tipul monetar descris este destul de puțin cunoscut, am putea spune, sub anumite aspecte chiar inedit. Asemănări evidente găsim la piesa publicată de Pink, 173, provenind,

⁵⁷¹ O fotografie din rîndul celor patru monede ne-a fost pusă la dispoziție pentru studiu și pentru a o putea utiliza în lucru, de Gh. Popilian de la Centrul Academici din Craiova.

se pare, din Iugoslavia. Nu se poate vorbi de o identitate însă, ci doar de o manieră și de anumite elemente de stil care sînt comune. Monedele de la Bugiulești au însă un modul mai mare. Un călăreț ceva mai deosebit, dar cu mîinile ridicate și ramificate, apare și pe o piesă publicată de Dessewffy, 866. Calul însă, ca și aversul, au cu totul alte caracteristici.

Interesant de remarcat este și prezența, pentru prima oară, a acestor imitații de tip Filip al II-lea alături de emisiuni de tip Larissa și cu cap janiform. După toate aparențele ele datează din jurul anului 200 î.e.n.

2. Tipuri specifice « tezaurului de la Copăceni »

Printre monedele achiziționate din « tezaurul de la Copăceni » se află și două monede, diferite ca stil, care sînt documentate acum pentru prima dată⁵⁷². Ele diferă atît față de celelalte imitații din tezaur, cit și între ele. Nu se constată nici un fel de legătură a lor stilistică, nici în privința aversului, nici în cea a reversului. Anumite elemente comune pot fi sesizate totuși între aceste emisiuni și unele monede din tezaurele la care ne-am referit. Despre ele vom face mențiuni, odată cu prezentarea fiecărui tip în parte.

Cele două monede de care am vorbit constituie fiecare în parte cît un tip, denumite de noi de tip « Copăceni ». Le-am inseriat și aici în ordinea stilului aversului.

Tipul « Copăceni » a

Av. Capul lui Zeus, puțin stilizat, cu cunună de lauri și barbă, în profil spre dr. Deasupra frunții apar două șiruri de linii și ovale paralele, care se prelungesc pe spate într-o fasciculă de linii cu capătul de jos arcuit; deasupra sînt alte două rînduri de globule, redînd cununa, peste care coboară liniile părului. Barba este formată dintr-o îngrămădire de globule, unele informe și urechea un arc cu punct.

Rv. Cal și călăreț stilizați, la trap spre dr. Călărețul are capul inform, trupul triunghiular cu umerii marcați de cite o globulă și fără brațe. Calul are capul conturat, ochiul o globulă și urechile scurte fiind vizibile; coada cu globulă; sub piciorul din față un cerc cu punct, iar în spatele călărețului o linie în zigzag cu capetele globulare (pl. XXXVI, 2).

« Copăceni », 1 AR, 13,46 g; 24 mm.

Acestei monede nu i-am găsit deocamdată analogii, ca în cazul celorlalte imitații din « tezaurul de la Copăceni ». În ansamblu s-ar putea vorbi de o integrare a ei în rîndul emisiunilor caracteristice zonei de vest și nord-vest a Daciei, unde reversul pare să fie mai apropiat. Oarecare apropiere s-ar putea face sub acest aspect cu reversul monedelor de tipul Tulghies, cu monogramă Audoleon. În general însă moneda descrisă indică un alt tip, pentru a cărui mai bună cunoaștere sînt de așteptat noi descoperiri.

« Copăceni » b

Av. Capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, stilizat, în profil spre dr. Cununa și părul de pe frunte sînt unite într-un grup de proeminențe, iar deasupra liniile părului coboară radiat din creștet; pe spate apar patru plete ondulate și sub bărbie o linie unghiulară, gura este marcată prin două globule, iar barba din reliefuri neregulate.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul este mult stilizat, are capul întors cu fața înapoi și cu brațele inegale întinse lateral. Calul are gitul lung și arcuit, cu picioarele groase și copitele globulare (pl. XXXVI, 3).

« Copăceni », 1 AR, 13,09 g; 24 mm.

⁵⁷² Cele două monede au fost aduse pentru studiu la Institut de B. Mitrea, fiind împrumutate din colecția

M. Bibra (Sănătescu), din Rm.-Vilcea. Mulajele după cele două monede se păstrează la Institut.

Nici pentru această monedă nu dispunem de analogii foarte exacte. Ca aspect general ea s-ar înscrie în rîndul imitațiilor specifice regiunii Banat și nord-vestul Transilvaniei. Rămîne, și în cazul de față, ca descoperiri viitoare să sporească numărul monedelor de acest tip.

Ambele tipuri par să reprezinte emisiuni datînd din jurul anului 200 î.e.n.

3. Tipul Voloșcani

Printre monedele descoperite în Dacia, ca și în afara granițelor ei vestice, care rămîn încă puțin cunoscute și cu locul pe care-l ocupă în cadrul monetăriei celto-dacice încă neprecizat, se numără și emisiunile de tip Voloșcani. Denumirea provine de la una din cele două descoperiri, singurele pe care le cunoaștem pînă acum. Este vorba de cîteva imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

Au pe avers capul lui Zeus cu barbă, în profil spre dr. Cununa este redată ca două șnururi torsionate și paralele, care pornesc de deasupra frunții și se opresc pe ceafă; din creștet, părul coboară în linii scurte și ușor arcuite; în spatele urechii apar două șuvițe de păr ondulate; în partea superioară, deasupra frunții, cele două capete ale torsadelor sînt arcuite, avînd uneori în interior cîte o globulă. Mustăța este înfățișată din două linii ondulate, iar barba din bucle. Nasul apare proeminent cu două globule la virf, iar ochiul dintr-o globulă.

Pe revers întîlnim cal și călăreț la trap spre st. Călărețul este redat simplist, fără miini, pe cap cu o cunună dintr-un șir de globule. Calul, deasemenea stilizat, are piciorul drept din față și cel stîng din spate ridicat, cu pinteni, coada dublă, coama un șir de globule și capul prevăzut sus cu o linie, ca un corn, iar ochiul o globulă. În spatele călărețului și sub botul calului este redată cîte o rozetă stilizată dintr-un cerc de globule cu punct la mijloc (pl. XXXVI, 9—13).

O caracteristică a acestor imitații o constituie grosimea pastilei monetare și modulul lor mic (18—20 mm). În schimb ele au greutatea cuprinse între 12 și 13,90 g, ceea ce le-ar situa în rîndul tetradrahmelor.

Tipuri de monede asemănătoare, deși nu identice, și ca stil și ca modul, mai sînt cunoscute și publicate de K. Pink⁵⁷³ (pl. VIII—IX). Între aceste piese se pot urmări anumite legături stilistice, chiar dacă nu se poate vorbi de identitate. De pildă cununa de lauri, din două șiruri torsionate, apare și pe piesele publicate de numismatul amintit, fig. 161, 166, 170, 174, 175. De asemenea, un cal similar, uneori și cu rozetă în spatele călărețului, întîlnim pe piesele fig. 160, 166, 171, 174—178.

Descoperirile cu monede de tip Voloșcani sînt foarte puțin numeroase și nu suficient de concludente. Cea mai importantă pare să fie pînă în prezent cea de la Voloșcani (com. Vidra, jud. Vrancea). Este vorba de un tezaur descoperit prin 1914, după toate probabilitățile, într-o așezare străveche. Monedele, însumînd un total de circa 60 exemplare, s-au împrăștiat printre săteni. Un număr de cinci piese au ajuns în colecțiile Cab. num. al Academiei (12,11; 12,40; 13,43; 13,53; 13,83 g). Alte două monede similare au fost achiziționate de C. Giurescu cu prilejul unei cercetări făcute în acest loc⁵⁷⁴.

O monedă de același tip provine de la Cladovo⁵⁷⁵ (R.S.F. Iugoslavia) fără să cunoaștem alte amănunte. Are greut. 12,69 g. La Cab. num. din Budapesta se păstrează o altă piesă similară cu indicația că s-a găsit la Vilajet-Košovo⁵⁷⁶ (12,92 g). Nesigură ar părea indicația că o monedă de același tip ar proveni din R.P. Albania⁵⁷⁷ (13,16 g;

⁵⁷³ K. Pink, *op. cit.*, p. 61—64.

⁵⁷⁴ Const. Moisil, *Monede dace de tip vrancean — Tezaurul din Voloșcani-Putna*, în *BNSR*, 92—95, 1944—1947, p. 59—61.

⁵⁷⁵ M. Dessewffy, 563; K. Pink, *op. și loc. cit.* (fig. 158), p. 62.

⁵⁷⁶ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁵⁷⁷ M. Dessewffy, 885; K. Pink, *op. și loc. cit.* (fig. 157).

18 mm). Alte câteva monede, cu locul de proveniență necunoscut, apar publicate la: De la Tour, 9.809; Dessewffy, 1303 (12,07 g); K. Pink, p. 62 (12,48 g); și la Cab. num. Viena (12.05 g); Pink, fig. 159; și Budapesta ⁵⁷⁸ 2 AR (13,34; 13,50 g).

În cadrul clasificării lui K. Pink aceste emisiuni au fost incluse în rindul monedelor din grupa serbică cu modul mic și pastila groasă, piese realizate după modelul din Banat și Serbia ⁵⁷⁹. Const. Moisil, care a publicat știrea despre descoperirea tezaurului de la Voloșcani și câteva date asupra caracterului celor cinci monede achiziționate, avind în vedere valoarea descoperirii, le-a dat denumirea de *monede dace de tip Vrincean*⁵⁸⁰. În ceea ce ne privește am inclina mai mult spre părerea lui K. Pink. Un astfel de tip monetar cu caracterele stilistice și tehnice amintite, rămâne cu totul izolat în zona Vrancei, sau, mai bine zis, în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei. Nu cunoaștem în această regiune imitații locale cu care s-ar putea înrudi stilistic sau ca modul. În schimb, monede asemănătoare, cu care ar putea fi asociate imitațiile de tip Voloșcani, sînt oarecum caracteristice zonei de nord-est a Serbiei și Banatului de sud, la care eventual s-ar mai putea adăuga vestul Olteniei. Am conturat o zonă mai largă spre care ne-am putea îndrepta atenția. Rămâne însă ca precizări să aducă descoperirile viitoare, care probabil nu vor întârzia să apară. Din această cauză nu putem însă să ne pronunțăm nici asupra caracterului lor etnic. Nu credem că dispunem de argumente care să ne permită să vorbim de o origine geto-dacică a lor. Așa cum se prezintă situația, am vedea în aceste monede mai degrabă emisiuni celtice sau celto-dacice. Socotim această poziție doar o ipoteză de lucru, urmînd ca ea să fie verificată de descoperiri viitoare mai concludente.

În privința datării lor nu dispunem de alte elemente în afară de criteriul stilistic. Caracterul general al pieselor, privit în cadrul general al monetăriei est-celtice și geto-dacice, ne îndreaptă către perioada de început a secolului al II-lea î.e.n.

Alte tipuri

4. Dorohoi (jud. Botoșani)

La muzeul din Dorohoi se află o imitație de tip Filip al II-lea, care s-a găsit pe teritoriul orașului la punctul «Vorniciei de Sus» ⁵⁸¹. Pe avers are un cap uman tinăr, imberb, cu cunună de lauri, în profil spre dr. Pe rv. apare un călăreț cu calul la trap spre st.; călărețul este mult stilizat, fără miini și picioare, calul ceva mai puțin stilizat, are coada stufoasă și copitele globulare; în fața călărețului o globulă mare (pl. XXXVI, 4).

5. Naipu (jud. Ilfov).

Pe teritoriul comunei s-a găsit întimplător prin 1935, o imitație de tip Filip al II-lea ⁵⁸². Pe avers apare capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, în profil dr., cu ușoare urme de stilizare. Pe revers, călărețul olimpic, cu ramură în mină, merge cu calul la trap spre dr.; sub botul calului, urme din legendă. Deosebit, la această imitație, apare forma flanelui monetar, care este ovală, ceea ce nu am întilnit pînă acum la nici una din monedele cercetate. Are greutate 13,91 g; diam. 22×26 mm (pl. XXXVI, 5).

6. Zepling (jud. Mureș)

În colecția Liceului din Sighișoara se află două imitații de tip Filip al II-lea, cu un stil relativ bun, nu prea îndepărtat de cel al originalului. Ambele monede au tăieturi adinci și complete ⁵⁸³. Una dintre monede are un stil ceva mai bun, pe rv. cu urme din legendă, greu. 14,08 g; diam. 23 mm (pl. XXXVI, 6). Cea de-a doua este ceva mai schematizată și diferită ca stil. Pe revers are urme din legendă, un cerc sub botul calului și o ramură sub piciorul din față; 14,08 g; 26 mm (pl. XXXVI, 7).

⁵⁷⁸ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁵⁷⁹ *Ibidem*, p. 61–62.

⁵⁸⁰ Const. Moisil, *op. și loc. cit.*

⁵⁸¹ O. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 457 (28); moneda a fost examinată de noi la Muzeul din Dorohoi.

⁵⁸² O notă informativă despre această descoperire, aflată

la Institutul de arheologie, o datorăm lui B. Mitrea.

⁵⁸³ N. Lupu, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 3, 1960, p. 122. (pl. I, 5–6). Nu știm exact dacă nu cumva una din aceste monede este cea la care se referă C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, 219 și XIV, 1877, p. 77; B. Mitrea, *Penetrațiune* . . . , p. 31 (40).

F. SITUAȚIA DIN DOBROGEA

MONEDELE DE TIP MOSKON

În cursul prezentării diferitelor categorii de monede emise în cuprinsul teritoriului geto-dacic nu s-a vorbit cituși de puțin de regiunea cuprinsă între Dunăre și Mare, ceea ce s-a chemat în antichitate Scythia Minor, adică Dobrogea zilelor noastre. Sintem convinși că lipsa acesteia din rindul celorlalte părți ale Daciei ar surprinde pe orice cititor care ar parcurge paginile primei părți a lucrării de față. Nu este vorba de o omisiune și nici de o intenție a noastră de a rezerva Dobrogei un capitol special. Realitatea este cu totul alta. Până acum nu avem dovada făcută că geții dintre Dunăre și Mare ar fi emis monede de genul celor bătute de frații lor din nordul fluviului. În cuprinsul teritoriului Dobrogei nu s-a făcut nici o descoperire care să dovedească existența unei monetării locale, fie ea de tip greco-macedonean, fie de tip roman. Apare și mai curioasă împrejurarea că în Dobrogea nu se cunosc, deocamdată, nici cel puțin descoperiri de monede geto-dacice, caracteristice zonei nord-dunărene, care să fi ajuns acolo pe calea schimburilor intertribale.

Dacă vom ține seama însă de situația general-istorică și economică din Scythia Minor dinainte de cucerirea romană, lipsa monedei locale de genul celei din stînga Dunării, nu ne mai apare inexplicabilă. Se știe că înființarea și dezvoltarea pe litoralul de vest al Mării Negre a unor orașe-polis grecești, ca Histria, Tomis și Callatis, a creat condiții diferite de dezvoltare pentru societatea traco-getică locală. Ca centre de civilizație ale lumii antice grecești acestea au adus cu ele toate formele specifice de viață economică, caracteristice unei societăți sclavagiste. Nu mult de la data înființării lor, orașele vest pontice emit monedă proprie care va pătrunde repede în mediul autohton⁵⁸⁴. Prin intermediul aceluiași oraș vor ajunge de asemenea să circule în mediul local și monede ale altor centre grecești mai apropiate sau mai îndepărtate. Sint cunoscute în această privință descoperirile de monede din Histria, Tomis, Callatis, Odessos, Olbia, Cyzic etc., ca și alte emisiuni din lumea greco-macedoneană⁵⁸⁵.

Numărul relativ mare de astfel de monede și permanența lor pe piața din Scythia Minor, precum și prezența numeroaselor produse grecești folosite în schimburile dintre autohtoni și greci, au înlocuit și înlăturat nevoia unei monede proprii a traco-geților. Atragerea

⁵⁸⁴ B. Pick și K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Dacien und Moesien*, I, 1, 1898 și I, 2, 1910; Em. Condurachi, în *Buletin științific*, II, 1950, 1, p. 14–26; idem, în *Wissenschaftliche Annalen* (Berlin), 6, 1957, p. 289–304; B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V–IV î.e.n.*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 143–167.

⁵⁸⁵ Em. Condurachi, în *Balkanica*, VII, 1, 1944, p. 23–44; idem în *ElRENE*, I, 1960, p. 61–67; T. Gerasimov, în *Annuaire du Musée National de Sofia*, VII, 1944, p. 72–89; C. Moisil, în *BSNR*, X, 1913, p. 63; Suzana Dimitriu, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 103–111; C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 21–35; B. Mitrea, *op. cit.* și *loc. cit.*

societății locale din Dobrogea în sfera economică a orașelor vest-pontice a prilejuit autohtonilor însușirea unor forme de viață sclavagistă. Încetățenirea la ei a tot felul de produse și monede grecești nu mai lăsa loc pentru o monedă de tip « barbar ». Dimpotrivă, așa cum au arătat-o descoperirile, virfurile conducătoare ale acestei societăți încep să aibă anumite veleități și pretenții, nu numai de a obține monede ale orașelor vest-pontice, ci și de a comanda atelierelor acestora să emită monedă în numele lor. Desigur că nu este vorba aici doar de o simplă pretenție a unor dinastii locale, ci de o reflectare a stadiului de dezvoltare la care se ridicase populația locală din Dobrogea, pe de o parte ca urmare a unei evoluții interne proprii, iar pe de altă parte și ca urmare a relațiilor directe și permanente cu lumea greacă din orașele vest-pontice.

Starea economică și politică a Dobrogei preromane a făcut deci posibilă ridicarea, din sinul populației locale, a unor basilei, spre care începe să se îndrepte adesea atenția orașelor vest-pontice. Protecția și ajutorul pe care le solicită deseori cetățile grecești sint mărturii ale prestigiului de care s-au bucurat și rolul însemnat pe care l-au jucat unii dintre acești dinastii⁵⁸⁶. Pentru a marca și mai clar poziția lor în cadrul societății pe care o reprezentau și pentru a copia modul de viață al monarhilor din lumea elenistică, ei nu uită să uzeze și de dreptul de a emite monede cu numele și calitatea pe care o dețineau.

Unul dintre puținele tipuri monetare de acest gen, care aparține unui regișor traco-getic, este reprezentat prin câteva piese de argint descoperite în nordul Dobrogei.

Ele au pe avers un cap uman tânăr, în profil spre dr., cu părul în plete și cu diademă. Pe revers apare un călăreț cu calul la pas spre st., cu urme de stilizare și împrejur legenda: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ, iar sub cal monograma Α. Din rîndul monedelor cunoscute pînă acum, una provine de la Somova, alta din apropierea orașului Tulcea, iar cea de-a treia s-a găsit la Mihai Viteazu, toate în cuprinsul județului Tulcea⁵⁸⁷. Au greutate de 7,28–7,45 g și diam. 25 mm (pl. XXXVI, 8). Încă o monedă similară se află în colecția lui Barbu Ionescu din Oltenița, cu locul de descoperire necunoscut.

Monedele de acest tip ne dezvăluie pentru prima oară numele unui dinast local traco-getic, Moskon, necunoscut din celelalte categorii de documente. El a stăpînit, așa cum ne-o dovedesc descoperirile arheologice și numismatice, în nordul Dobrogei, în cursul secolului al III-lea î.e.n.

Tot în Dobrogea, dar de data aceasta în sud, cu precădere în jurul orașului Callatis, se cunoaște o altă categorie de monede tipic grecească aparținînd unor regișori sciți. Toate emisiunile sint din bronz și prezintă pe avers capetele unor divinități grecești ca: Zeus, Apollon, Demetra, Hermes, Herakles, Dioscurii, Helios și alții, iar pe revers: spicul de griu, acvila, armele lui Herakles, caduceul, cornul abundenței, caii dioscurilor etc. În plus, tot pe revers este redată legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ, însoțită de nume ca: Tanusa, Kanites, Sariakes Akrosas, Charaspes și Ailios. În studiile întocmite asupra acestor monede s-a ajuns la concluzia că ele au fost bătute în atelierelor din Callatis în cursul secolului al II-lea î.e.n.⁵⁸⁸.

O emisiune deosebită de argint cu legenda ΑΤΑΙΑ, dar cunoscută deocamdată doar prin câteva piese aflate în colecții, provenind probabil, tot din atelierelor din Callatis, a fost

⁵⁸⁶ D. M. Pippidi, în *SCIV*, XI, 1960, p. 39–54; idem, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 137–161, și idem, în *Din istoria Dobrogei*, 1965, p. 225–235.

⁵⁸⁷ C. Preda, *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea*, în *SCIV*, 15, 1964, p. 401–408; R. Ocheșanu, Pontica, III, 1970, p. 125–129.

⁵⁸⁸ D. F. Tachella, în *RN*, IV, 1900, p. 397–401, și VII, 1903, p. 31–39; K. Regling, în *Corolla numismatica*,

Oxford, 1906, p. 259–265; W. Knechtel, în *BSNR*, 1915, p. 25–34; A. V. Oreșnikov, în *Нумизматический сборник*, III, 1915, p. 1–22, și în *IRAIMK*, I, 1921, p. 218; Const. Moisil, în *CNA*, 1935, p. 103–104; V. Canarache, în *SCIV*, I, 1950, p. 213–257; T. Gerasimov, în *Izvestiia-Varna*, IX, 1950, p. 53–59; L. I. Tarasiuk, în *Kratkie Soobscenia*, 63, 1956, p. 22–30.

atribuită cunoscutului rege scit Ateas⁵⁸⁹. În legătură cu autenticitatea acestor monede, cu atribuirea lor lui Ateas și cu baterea lor la Callatis, mai există încă unele dubii. Va fi nevoie ca cel puțin o descoperire viitoare să vină în sprijinul celor formulate pînă acum.

Am căutat ca în legătură cu monedele emise de unii regișori traco-geți și sciți din Dobrogea să nu facem decît o prezentare cu totul succintă. Emisiunile respective au fost cercetate și publicate mai pe larg în lucrările de specialitate. Intenția noastră a fost doar de a le menționa, ținînd seama că ele aparțin unor dinastii locale din Dobrogea. Nu am insistat asupra lor și a problemelor pe care le ridică, deoarece astfel de monede, în afară de Moskon, sînt în realitate emisiuni grecești, realizate în atelierele orașelor vest-pontice pentru satisfacerea orgoliului unor regișori de genul celor amintiți. Excluzînd totuși monedele lui Moskon, care înfățișează un tip nou, original în felul lui, doar inspirat din monetăria greacă, toate celelalte piese, cu nume de regi sciți, au fost, nu numai emise în atelierele cetăților pontice, dar ele redau numai divinități și simboluri tipic grecești. De aceea ele se leagă în mod direct de lumea elenistică, nu numai ca manifestare de ordin monetar, ci și ca semnificație economică și politică.

Din rîndul acestor emisiuni, cele de tip Moskon constituie totuși o categorie aparte, care nu este pur grecească. Aici nu apare nici o zeitate reprezentată și nici ceva copiat fidel după monedele grecești. În plus se constată că pe revers monedele indică oarecare stîngăcie în redarea calului și a călărețului, am putea spune chiar un început de barbarizare. Elemente de acest fel pot fi sesizate chiar și pentru avers, unde bărbia este proeminentă și împreună cu buzele, redată prin globule. Din acest punct de vedere am putea apropia monedele de tip Moskon de cele din nordul Dunării.

Deosebirea esențială rezidă însă în prezența legendei cu numele dinastului emitent și descoperirea lor în preajma orașelor grecești vest-pontice.

Ținînd seama de elementele clare de stilizare, înclinăm și de data aceasta spre concluzia că monedele lui Moskon n-au fost emise într-un atelier grecesc, respectiv la Histria, așa cum este cazul cu cele scitice, emise la Callatis. Ele trebuie să fi fost bătute într-un atelier local, fie de un meșter grec, fie de un autohton cunoscător al acestui meșteșug.

Am dorit să scoatem în evidență emisiunile monetare de tip Moskon, pentru a releva încă o dată faptul că ele nu se leagă în mod organic de cele scitice și cele grecești. Mai degrabă ele au un specific local traco-getic, chiar dacă sînt de inspirație și tehnică grecească. În consecință, socotim că, ori de cîte ori se va vorbi despre monedele geto-dacice, va trebui să se facă mențiuni și asupra celor de tip Moskon.

⁵⁸⁹ Adolf Rogalski, in *Izvestiia-Varna*, X, p. 119—123, și XII, 1961, p. 23—27; T. Gerasimov, in *Izvestiia-Varna*, 1972, p. 3—16; V. Blavatski, in *VIIIe Congrès*

international d'archéologie classique. Rapports et communications, Paris, 1963, p. 144.

III. A DOUA FAZĂ PRINCIPALĂ DE DEZVOLTARE ȘI ETAPA FINALĂ

Ca și în cazul primelor două grupe mari din clasificarea noastră cronologică, pe care am urmat-o în prezentarea materialului numismatic, ținem să precizăm și aici că, atunci cind vorbim despre trecerea de la o fază la alta, nu reușim întotdeauna să încadrăm în mod sigur unele categorii de imitații. Acestea pot fi socotite etape de tranziție și ele își pot găsi locul, tot așa de bine, atît în partea finală a primei faze, cît și în etapa de început a fazei următoare. De aceea criteriul nostru de clasificare nu trebuie să fie înțeles într-un sens strict cronologic. Dacă uneori am inclus anumite categorii de monede, din rindul celor care se situează la punctul de contact, aceasta am făcut-o adăugînd și alte criterii, ca cele stilistice sau chiar etnice, atunci cind acest discernămint a fost posibil. Totodată socotim necesar să reamintim că separarea monedelor pe faze de dezvoltare reprezintă o clasificare cu totul generală, ținîndu-se seama de principalele grupe de monede și de caracterele de ansamblu ale acestora. Niciodată însă n-a fost în intenția noastră să separăm arbitrar monetăria din Dacia, care reprezintă un proces unitar și continuu, sub toate aspectele sale. În consecință facem atent pe cititor să nu încerce să ne reproșeze de ce, de pildă, unele categorii de monede de la faza de tranziție, cum ar fi imitațiile de tip Dumbrăveni, Medieșul Aurit, Cladovo-Saschiz etc., le-am atribuit sau nu uneia sau celeilalte faze principale de dezvoltare. Principiul a fost cu totul general și el a avut în vedere cele mai de seamă tipuri monetare. De pildă, nimeni nu se va îndoi că emisiunile de tip Adîncata, Virteju-București, Ionești-Răcoasa, Aninoasa-Dobrești, Filip al III-lea Ardeul, Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara, Petelea și Chereluș aparțin celei de a doua faze principale de dezvoltare și finale a monetăriei din Dacia. Nimeni nu va putea contesta de asemenea că aceleași categorii de monede se deosebesc clar de cele din perioada de început și faza primă de dezvoltare ale aceleiași monetării, printr-o gamă întreagă de particularități, atît de ordin numismatic cît și de ordin stilistic. Asistăm acum la reducerea simțitoare a greutateii monedelor, la scăderea mult a titlului argintului, pînă la o aproape completă dispariție a lui în favoarea cuprului, la schematizarea extremă a reprezentărilor de pe monede, precum și la apariția unor noi elemente de stil și de modificare a modului, petrecute sub influența tetradrahmelor grecești din Thasos și a celor din Macedonia Prima. Prin urmare nu a fost vorba doar de un criteriu pur și strict cronologic, pe care l-am adoptat ca schelet al clasificării noastre, ci de un întreg complex de fapte și de date numismatice și chiar arheologico-istorice.

Această a doua fază principală de dezvoltare a monetăriei din Dacia începe să se facă remarcată pe la mijlocul secolului al II-lea î.e.n., odată cu apariția unor tipuri de monede intermediare, care fac legătura dintre cele două faze, prin intermediul cărora se pot surprinde elementele de stil care se transmit de la o etapă la cealaltă. Ne gîndim, de pildă, la unele emisiuni de genul celor de la Medieșu-Aurit, Mănăstirea, Adîncata, Cladovo-Saschiz, Dumbrăveni, grupele tîrzii ale monedelor de tip Crișeni și cu sigla B pe revers etc. Însă principalele și cele

mai caracteristice emisiuni ale fazei amintite iau naștere și se dezvoltă în a doua jumătate a secolului al II-lea și la începutul secolului I î.e.n. Primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n. reprezintă pentru aceste tipuri monetare, ca dealtfel pentru întreaga activitate monetară de tip greco-macedonean din Dacia, etapa finală.

Despre specificul fiecărei categorii monetare în parte, încadrarea cronologică și stilistică, stabilirea centrelor de emisie și a ariei lor de circulație vom vorbi pe rând în paginile ce urmează acestei succinte caracterizări a perioadei.

Capitolelor rezervate fiecărui tip în parte le vor succeda prezentările despre monedele de tip Alexandru cel Mare — Filip al III-lea Arideul și cele hibride din această grupă, monetăria de tip roman (Tilișca) din Dacia și monedele de aur de tip Koson. Fiecare dintre aceste ultime două prezentări nu are nici un fel de legătură cu monetăria de tip greco-macedonean din Dacia. Ele se referă la alte categorii de emisiuni, cu caractere total deosebite, dar care fac parte din rîndul manifestărilor de ordin numismatic al populației geto-dace dinainte de cucerirea romană.

Înainte de a trece la prezentarea fiecărei categorii de monede în parte ținem să facem o precizare în legătură cu tipurile Dumbrăveni și Medieșu Aurit. Dacă ne-am fi ghidat după criteriul strict cronologic, ar fi însemnat să includem aceste tipuri monetare în cadrul primei faze. Am optat pentru plasarea lor în cuprinsul celei de a doua faze mai mult din motive de ordin metodologic, și nu cronologic, deoarece problemele de ordin istoric și numismatic pe care le ridică aceste monede se leagă în bună măsură, în mod organic, de concluziile de ordin general ce decurg din studiul monedelor din ultima fază. Aceasta nu ne va împiedica însă ca la considerațiile de ordin general de la finele lucrării să nu recurgem, după caz, la unele schimbări, de la o fază la alta. Dealtfel noi am precizat că anumite tipuri, care se situează la granița dintre cele două faze, pot fi incluse în una sau alta dintre cele două capitole mari, după cum o cer nevoile de prezentare a materialului, în vederea unei cât mai bune înțelegeri a problemelor.

A. MONEDE DIN DACIA EXTRACARPATICĂ (MUNTENIA ȘI MOLDOVA DE SUD)

TIPUL DUMBRĂVENI

Printre emisiunile monetare din Dacia se enumeră și monedele de tip Dumbrăveni. Reprezentate pînă nu demult printr-un număr redus de exemplare, imitațiile asupra cărora ne vom referi în acest capitol sînt ceva mai bine cunoscute acum, ca urmare a descoperirii tezaurului de la Dumbrăveni⁵⁹⁰ (jud. Vrancea). Tipul monetar respectiv, care și-a căpătat recent numele de la cea mai importantă descoperire cu emisiuni de acest fel, era denumit de K. Pink *der Kreuzelreiter*, datorită prezenței pe reversul monedelor a unui X, situat în cîmpul din spatele călărețului⁵⁹¹. Față de cele stabilite de numismatul amintit cu privire la aceste emisiuni, sintem astăzi în situația, prin înmulțirea numărului de descoperiri, să aducem date noi, suplimentare, nu numai de ordin stilistic, ci și topografic. În plus, s-a putut ajunge la unele concluzii de ordin numismatic și istoric, care aruncă o nouă lumină asupra cunoștințelor noastre privind viața economică și politică a triburilor getice de pe cursul inferior al riului Siret și de pe valea Buzăului.

Deși toate emisiunile aparțin aceleiași tip, prin trăsăturile lor stilistice generale, ele aparțin la două grupe distincte, datorită atît unor amănunte de stil, cit mai ales diferențelor de greutate. De pildă, există o grupă de monede, cu un stil ceva mai bun și cu calul în profil spre dreapta, care au greutatea apropiată de ale unei tetradrahme, cîntărind între 10 și 12,52 g. Cealaltă grupă apare ceva mai stilizată, cu calul de pe revers întors spre st. și cu greutatea cuprinse între 3,36 și 4,95 g. Le vom prezenta pe rînd, în ordinea de mai sus, scoțînd în evidență caracteristicile fiecărei grupe în parte.

a. Grupa cu nominal mare și calul în profil spre dreapta.

Nu se cunosc prea multe exemplare care alcătuiesc această grupă. Cele cîteva monede sînt răspîndite în colecții și publicații foarte diferite. Din aceste motive nu se poate face o clasificare a lor cu toată precizia necesară. Vom căuta totuși să scoatem în evidență variantele pe care le-am putut remarca în rîndul materialului ce ne-a stat la dispoziție pentru studiu, indicînd doar deosebirile cu caracter mai general. O clasificare a variantelor, similară cu cea pe care o vom face pentru imitațiile din grupa următoare, nu este posibilă numai pe baza unui număr așa de redus de monede.

⁵⁹⁰ C. Preda și Gh. Constantinescu, *Geții dintre riul Buzău și Siretul inferior în lumina descoperirii monetare de la*

Dumbrăveni, în *SCN*, IV, 1968, p. 21—45.

⁵⁹¹ K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 51.

Pe aversul acestor emisiuni este redat un cap uman (Zeus) stilizat, cu cunună și barbă, în profil spre dr. Cununa este alcătuită din două șiruri de frunze, unite la capetele de jos, două câte două; barba, care acoperă întreaga față este redată din linii curbe, dispuse cu convexitatea în jos și se micșorează până la timplă. Ochiul apare ca un oval, nasul o linie undulată, cu o globulă în partea st. Părul coboară din creștet, până la cunună, în linii drepte, scurte. În zona gîtului apare un triunghi mare. Împrejur cerc perlat.

Pe revers apare călărețul cu calul la trap spre dr.; călărețul are capul de formă ovală, corpul prelung și este redat fără mîini. Calul are picioarele mult îngroșate, prevăzute cu pinteni, botul din două globule unite și coama perlata. Înapoia călărețului, în cîmpul din st. sus, se remarcă prezența semnului X cu capetele globulare. Împrejur, cerc perlat (pl. XXXVII, 1—5).

Aversul deși este destul de unitar ca reprezentare, față de tipul general descris de noi, prezintă totuși unele deosebiri de amănunt, constituind următoarele variante:

1. Cap uman cu triunghiul gîtului mic, linia nasului undulată, ochiul dintr-un oval și cununa din două șiruri de ovale (pl. XXXVII, 1—2); Pink, 108.

2. Triunghiul gîtului mare, cununa din proeminențe de formă ovală, nasul cu umflătură la partea de sus; Pink, 109.

3. Triunghiul ceva mai mic, ovalele cununei mai mari; părul din linii groase și ochiul, o jumătate de oval. M. Mainjoutet, pl. III, 3.

4. Triunghiul gîtului ascuțit în sus, ovalele cununii goale în interior, linia nasului cu o curbă exterioară în partea de sus (pl. XXXVII, 4—5); Forrer 278; Dessewffy 1285; Pink, 110.

5. Triunghiul gîtului redus ca proporții, liniile bărbii mai ondulate, frunzele din ovale și din cele două linii, paralele și părul din linii subțiri; Dessewffy 880; Sărata Monteoru, B. Mitrea, *SCIV*, 1, 1968, fig. 5.

6. Triunghiul gîtului ascuțit spre dr., frunzele din ovale și mai puțin bine orînduite în șiruri și la bărbie două ovale alungite; Dessewffy 882.

O seamă de variante pot fi urmărite și în privința reversului, unde elementele stilistice sînt mai deosebite de la un exemplar la altul.

1. Călăreț cu capul prelung spre spate și calul cu pinteni pronunțați, gîtul scurt și gros (pl. XXXVII, 1—2); Pink, 108.

2. Capul calului mai subțire, pîntenii mai scurți și globule la genunchii picioarelor ridicate; Dessewffy 881, 883.

3. Călărețul are capul hemisferic, iar calul cu capul oval și botul ușor îngroșat, copitele ascuțite sau globulare (pl. XXXVII, 3, 5); Dessewffy 882.

4. Capul călărețului prelung la față, calul cu două globule lipite de bot, picioarele groase; sub cal și sub botul acestuia, două semne în formă de S întors și desfăcut, aproape ca un semn de întrebare; Pink, 109; M. Mainjoutet, pl. III, 3.

5. Călărețul mai stilizat, calul cu capul ușor triunghiular și pîntenii pronunțați, sub cal o ramură aplecată spre st. (pl. XXXVII, 4—5); Dessewffy, 1285 și Pink, 110; Forrer, 278.

6. Călăreț cu corpul oval-alungit și capul elipsoidal, iar calul cu capul oval și copitele globulare; semnul X mai stilizat, cu brațele inegale; B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1968, p. 174.

În total, din această grupă se cunoaște doar un număr de 17 monede, care au greutatea: 8,57—12,52 g; diam. 23—25 mm.

După cum se poate ușor observa, cele mai multe dintre ele cîntăresc între 11,32 și 12,52 g, iar restul coboară sub această limită. Ceva mai mult se depărtează de acest grup principal, piesa de 8,57 g, care poate fi socotită o excepție. Cu toate că emisiunile respective în general au o greutate mai mică decît alte categorii monetare, putem totuși să le integrăm în rîndul tetradrahmelor. Pondul lor mai redus este legat de un proces firesc de micșorare a greutății, în funcție de perioada lor de emiter. Acest fenomen este caracteristic mai ales fazei de mijloc și finale a monetăriei locale din Dacia.

b. Grupa cu nominal mic și calul în profil spre stînga.

Această grupă de emisiuni se cunoaște ceva mai bine, datorită descoperirii tezaurului de la Dumbrăveni, cu un număr de 263 monede. Acest tezaur ne-a dat posibilitatea să ajungem la o mai bună clasificare a tuturor variantelor cunoscute, atît în ceea ce privește aversul, cit și reversul. Trăsăturile principale stilistice sînt aceleași ca și la prima grupă, numai că reprezentările sînt ceva mai schematizate. Se constată de asemenea pentru avers, unele mici modificări la liniile bărbii și la dispoziția frunzelor cununii. Pe revers, calul și călărețul sînt întotdeauna spre st., iar cununa de sub cal apare ca element stabil împreună cu semnul X.

Iată descrierea și clasificarea pe variante a monedelor:

1. *Av. 1 — Rv. 1*

Av. Capul lui Zeus schematizat: are nasul proeminent redat printr-un unghi, ochiul un punct și gura dintr-o linie verticală cu globulă jos; barba și obrazul la un loc sînt reprezentate prin patru unghiuri cu virful în jos, crescînd în mărime către virf, cu două ovale în partea de jos, poate un spic de griu sau o ramură de brad; în spate, un triunghi dreptunghi cu virful ascuțit puțin, înclinat spre dreapta; părul este înfățișat printr-un șir de patru ovale înclinate spre dr., fruntea dintr-un oval în poziție verticală, toate fiind prevăzute la virful superior cu liniuțe subțiri aplicate spre st.; cununa este un șir de patru grupe de linii scurte, care se succed două cite două pe o linie ușor oblică; împrejur cerc perlat.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre st.; călărețul foarte schematizat are corpul redat printr-un triunghi ascuțit cu virful în jos, gîtul dintr-o linie lungă cu o globulă în loc de cap; piciorul redus la o proeminență în formă de semilună, fixată între gîtul și corpul calului; miinile lipsesc. Calul, ceva mai puțin stilizat, are picioarele, drept din față și stîngul din spate, ridicate, toate avînd în loc de copite cite o globulă și cite o mică linie; capul se apropie de forma unei lire cu virful în jos, coama din liniuțe cu virful arcuit spre st. și coada o linie în formă de baston. În cîmp dr. sus, în spatele călărețului, un X cu capetele punctate și cu două liniuțe, care pornesc din virful hastei înclinată spre st. dînd impresia că X este un trident; sub cal o ramură (pl. XXXVII, 6).

33 AR; 4,08—4,86 g; 21—23 mm.

2. *Av. 1 a — Rv. 1*

Idem cu precedentă, dar aversul cu urme de surfrapare (pl. XXXVII, 7).

1 AR; 4,41 g; 23 mm.

3. *Av. 1 — Rv. 2*

Av. Idem cu precedentă.

Rv. Idem cu *Rv. 1*, dar corpul călărețului mai prelung, gîtul mai scurt și globula capului mai mare; coama din liniuțe mai scurte, ramura de sub cal cu patru rînduri de frunze (pl. XXXVII, 8).

1 AR; 4,52 g; 21 mm.

4. *Av. 1 — Rv. 2 a*

Av. Idem cu *Av. 1*.

Rv. Idem cu *Rv. 2*, dar corpul, piciorul dinapoi al calului și ramura ușor diferite (pl. XXXVII, 9).

1 AR; 4,76 g; 21 mm.

5. *Av. 2 — Rv. 3*

Av. Idem cu *Av. 1*, dar nasul mai ascuțit, liniile bărbii sînt semicercuri cu baza în jos și cu ovalele de jos în formă de frunze; în spate un triunghi ascuțit, cununa din două rînduri de globule mari, alungite și ovale mai puțin alungite și altfel dispuse; liniile părului pornesc radiînd de sus în jos; cerc din perle foarte dese.

Rv. Idem cu *Rv. 2*, dar corpul călărețului mai puțin triunghiular și fără linia gîtului. Calul are crupa mai mare, picioarele cu pinteni pronunțați și cu botul mai ascuțit; coama lipsă; ramura de sub cal are 3 rînduri de frunze și la capăt jos, o globulă; semnul X, simplu fără alte linii complementare (pl. XXXVII, 10).

1 AR; 4,95 g; 23 mm.

6. *Av. 3 – Rv. 4*

Av. Asemănător cu *Av. 1*, dar barba din trei linii unghiulare, ovalele de deasupra cununii mai mici și mai puțin ordonate, triunghiul din st. jos ascuțit, cu baza mai lată; cercul din perle mai dese.

Rv. Idem cu *Rv. 3*, dar corpul călărețului are umerii marcați prin cite o globulă, gîtul dintr-o linie ramificată jos și capul cu cite o prelungire în față și în spate, seamănă cu un cap de pasăre cu ciocul ascuțit; capul calului cu deschidere jos și cu coama din linii radiale; ramura altfel stilizată, cu frunzele mai lungi și semnul X cu bara de sus mult redusă (pl. XXXVII, 11).

35 AR; 3,36–4,75 g; 21–22 mm.

7. *Av. 3 – Rv. 5*

Av. Idem cu *Av. 3*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 4*, dar gîtul călărețului o linie oblică spre st. și cu capul globular. Calul are capul mai mare și cu linii mai rigide; buzele globulare mai deschise și coama dintr-o rețea de linii; ramura de sub cal din linii mai puțin ordonate și semnul X fără linii în plus (pl. XXXVII, 12).

22 AR; 3,65–4,87 g; 21–22 mm.

8. *Av. 3 a – Rv. 5 a*

Av. Idem cu *Av. 3*, dar cununa modificată, la ochi două globule și alte două globule deasupra cununii.

Rv. Idem cu *Rv. 5*, dar urme de surfrapare la copitele calului (pl. XXXVII, 13).

1 AR; 4,29 g; 22 mm.

9. *Av. 4 – Rv. 1*

Av. Asemănător cu *Av. 1*, dar nasul mai ascuțit, liniile bărbiei dispărute în partea dreaptă, triunghiul este ascuțit și mai mare, liniile cununii mai distanțate, iar deasupra numai două ovale.

Rv. Identic cu *Rv. 1* (pl. XXXVII, 14).

38 AR; 3,64–4,68 g; 21–23 mm.

10. *Av. 4 a – Rv. 1*

Av. Idem cu *Av. 4*, dar matrița tocită și urme de surfrapare.

Rv. Idem cu *Rv. 1* (pl. XXXVII, 15).

1 AR; 4,26; 22 mm.

11. *Av. 4 – Rv. 4*

Av. Idem cu *Av. 4*.

Rv. Idem cu *Rv. 4* (pl. XXXVIII, 1).

12 AR; 3,89–4,59 g; 21–22 mm.

12. *Av. 4 – Rv. 5*

Av. Idem cu *Av. 4*.

Rv. Idem cu *Rv. 5* (pl. XXXVIII, 2).

11 AR; 3,64–4,37 g; 20–22 mm.

13. *Av. 5 – Rv. 6*

Av. Idem cu *Av. 3*, dar ochiul dintr-un oval, liniile cununii ușor mai distanțate, cele 4 ovale de deasupra mai regulate și o globulă în spatele liniei nasului.

Rv. Idem cu *Rv. 5*, dar corpul călărețului fără globule la umăr, gîtul mai scurt și vertical, capul alungit, semnul X deformat și incomplet, iar ramura de sub cal mai clară (pl. XXXVIII, 3).

4 AR; 5,64; 4,68; 4,71; 5,29 g; 21–22 mm.

14. *Av. 5 – Rv. 6 a*

Av. Idem cu *Av. 5*.

Rv. Idem cu *Rv. 5*, dar corpul călărețului ceva mai lat la umeri, gîtul aplecat spre dr. și capul globular. Picioraile dinapoi și coada calului mai subțire, coama din liniuțe curbe cu virful spre st. Semnul X complet și ramura de sub cal cu frunzele răsfirate și dispartate (pl. XXXVIII, 4).

1 AR; 4,77 g; 22 mm.

15. *Av. 5* — *Rv. 7*

Av. Idem cu *Av. 5*.

Rv. Idem cu *Rv. 6 a*, dar corpul călărețului dintr-o linie dublă, gitul inclinat spre st. și capul alungit. Calul mai voluminos și coama lui din linii simple. Semnul X are o bară mai lungă și ramura mai bine redată, cu trei rinduri de frunze (pl. XXXVIII, 5).

1 AR; greut. 4,17 g; diam. 22 mm.

16. *Av. 5 a* — *Rv. 7*

Av. Idem cu *Av. 5*, dar liniile tocite și pe alocuri întretăiate de la aceeași ștanță tocită (pl. XXXVIII, 6).

Rv. Idem cu *Rv. 7*.

1 AR; 4,35 g; 22 mm.

17. *Av. 6* — *Rv. 8*

Av. Asemănător cu *Av. 5*, dar în locul ochiului două liniuțe, liniile bărbii mai larg deschise, în locul ovalelor de la cunună linii oblice și triunghiul dreptunghi și mai mic.

Rv. asemănător cu *Rv. 7* dar corpul călărețului fără picioare este redat din două linii subțiri paralele, tăiate de una mică orizontală; cu două globule la umăr, capul oval, cu o pălărie întinsă (petasos) deasupra. Calul este mai suplu, cu copitele în formă de simbare de migdală și cu piteni, coada globulară și coama din multe liniuțe spre st. Semnul X, subțire și cu globule la capete și în centru, iar ramura din 5 perechi de frunze, totul sprijinit pe o globulă. (pl. XXXVIII, 7).

18 AR; 3,92—4,68 g; 20—22 mm.

18. *Av. 6* — *Rv. 9*

Av. Idem cu *Av. 6*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 8*, dar capul călărețului simplificat fără petasos și linia gitului puțin aplecată spre dr. Calul are coada ramificată, perlată numai sus și coama mai lungă. Ramura cu liniile mai pronunțate și altfel orinduite (pl. XXXVIII, 8).

15 AR; 3,91—4,84 g; 20—22 mm.

19. *Av. 6* — *Rv. 10*

Av. Idem cu *Av. 6*.

Rv. Idem cu *Rv. 9*, dar corpul călărețului în formă de X cu piciorul vizibil și capul, o linie îngroșată, prelungă și arcuită în față. Calul ceva mai voluminos, coama din trei linii, picioarele mai apropiate și ramura din patru perechi de frunze (pl. XXXVIII, 9).

23 AR; 3,71—4,79 g; 20—22 mm.

20. *Av. 7* — *Rv. 8*

Av. Idem cu *Av. 6*, dar liniile bărbii mai scurte, ovalele de jos mai mari și deschise la partea superioară; liniile cununii așezate ncercuit, cele ale părului coboară radiat, iar triunghiul mai mare, aproape echilateral.

Rv. Idem cu *Rv. 8* (pl. XXXVIII, 10).

6 AR; 4,04—4,82 g; 21—22 mm.

21. *Av. 7* — *Rv. 11*

Av. Idem cu *Av. 7*.

Rv. asemănător cu *Rv. 10*, dar corpul călărețului din linii aproape paralele, cu două globule pronunțate la umăr; capul are pălărie cu penaj. Calul are gitul mai lung, coama deasă și coada mai voluminoasă și perlată sus; semnul X cu altă poziție, iar ramura mai mare și cu un rind de frunze în plus (pl. XXXVIII, 11).

24 AR; 4,02 — 4,87 g; 21 — 22 mm.

22. *Av. 7* — *Rv. 12*

Av. Idem cu *Av. 7*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 11*, dar corpul călărețului inclinat în față și capul fără petasos. Calul cu picioarele mai lungi, cel ridicat din față cu o globulă la genunchi. Semnul X mai mare, iar ramura numai cu trei rinduri de frunze (pl. XXXVIII, 12).

1 AR; 4,50 g; 22 mm.

23. *Av. 7 — Rv. 13*

Av. Idem cu Av. 7.

*Rv. Asemănător cu Rv. 11, dar capul călărețului mai mic. Capul calului mai mare, în formă de liră și copitele de asemenea mai mari; X are brațele mai lungi, iar ramura cu frunzele mai bine orinduie (pl. XXXIX, 1).
1 AR; 4,81 g; 22 mm.*

24. *Av. 7 — Rv. 14*

Av. Idem cu Av. 7.

*Rv. Asemănător cu Rv. 13, dar liniile corpului călărețului aproape paralele, pe cap cu petasos clar; calul are coama mai puțin bogată și coada aproape numai din globule; ramura are frunze lungi care acoperă tot cîmpul de sub cal (pl. XXXIX, 2).
1 AR; 4,56 g; 22 mm.*

25. *Av. 8 — Rv. 12*

Av. Apropiat de Av. 7, dar linia nasului cu o proeminență sus, liniile bărbii mai lungi și cununa fără ovale.

Rv. Idem cu Rv. 12 (pl. XXXIX, 3).

1 AR; 4,56 g; 23 mm.

26. *Av. 9 — Rv. 15*

Av. Asemănător cu Av. 1, dar linia nasului mai arcuită, liniile bărbii mai larg arcuite, iar triunghiul mai mare și echilateral.

Rv. Asemănător cu Rv. 12, dar capul calului mai lung, coada mai rară, copitele lunguiețe și ramura cu un rind de frunze în plus; la genunchiul călărețului o globulă (pl. XXXIX, 4).

2 AR; 4,53; 4,58 g; 21–22 mm.

27. *Av. 10 — Rv. 15*

Av. Idem cu Av. 9, dar liniile bărbii mai arcuite, cele ale cununii reduse la jumătate și triunghiul ușor diferit (pl. XXXIX, 5).

Rv. Idem cu Rv. 15.

1 AR; 4,76 g; 12 mm.

28. *Av. 11 — Rv. 16*

Av. Apropiat de Av. 10, dar linia nasului cu altă curbură în unele dintre ovalele cununii cite o globulă, liniile de sub ovale aproape dispărute și triunghiul cu baza mult lătită.

Rv. Asemănător cu Rv. 15, dar călărețul cu gîtul clar; capul calului mai mare; ramura cu cinci rinduri de liniuțe scurte, iar X cu barele mai lungi (pl. XXXIX, 6).

1 AR; 4,35 g; 22 mm.

29. *Av. 12 — Rv. 17*

Av. Idem cu Av. 11, dar în fiecare oval al cununii cite o globulă.

Rv. Asemănător cu Rv. 16, dar călărețul cu petasos și corpul mai lung; capul calului ceva mai subțire, coama mai deasă; X fără globule și ramura cu frunze mai puține (pl. XXXIX, 7).

1 AR; 4,42 g; 23 mm.

30. *Av. 13 — Rv. 18*

Av. Asemănător cu Av. 12, dar liniile cununii în formă de oval și triunghiul mai ascuțit; un oval de sub barbă a devenit o linie.

Rv. Asemănător cu Rv. 17, dar liniile corpului călărețului mai apropiate, capul fără petasos și ascuțit în față; coama și coada calului mai stufoase, picioarele dinapoi mai subțiri; X cu capetele și mijlocul globulare, iar ramura cu patru rinduri de frunze (pl. XXXIX, 8).

1 AR; 4,65 g; 22 mm.

31. *Av. 13 – Rv. 18 a*

Av. Idem cu Av. 13.

Rv. Idem cu Rv. 18, dar capul călărețului ceva mai rotund și corpul din linii mai groase; capul calului mai mare și coama din linii mai groase; X cu brațele mai groase, iar ramura cu trei rinduri de frunze (pl. XXXIX, 9). 1 AR; 4,60 g; 22 mm.

32. *Av. 14 – Rv. 19*

Av. Asemănător cu Av. 13, dar linia nasului deplasată spre st., liniile bărbii mai puțin arcuite, iar triunghiul cu baza mai mare.

Rv. Similar cu Rv. 18, dar coama calului din liniuțe mai mari; X cu globule mai mici și ramura mai prelungă, cu cinci rinduri de frunze (pl. XXXIX, 10).

1 AR; 4,23 g; 21 mm.

33. *Av. 15 – Rv. 20*

Av. Apropiat de Av. 14, dar cununa mai stilizată, din două șiruri paralele de linii scurte și cu un rind de proeminențe neregulate deasupra; în locul ochiului și al nasului apar trei ovale.

Rv. Idem cu Rv. 14, dar călărețul cu corpul ușor curbat în față, copitele calului ovale alungite și ramura mai mult aplecată spre st. și cu frunzele din linii scurte (pl. XXXIX, 11).

1 AR; 7,26 g; Giurgiu-Pink, 111.

34. *Av. 16 – Rv. 21*

Av. Asemănător cu Av. 14, dar capul întors cu fața spre st., linia nasului cu un S deschis, liniile bărbii semicercuri larg arcuite, frunzele cununii alungite și triunghiul cu baza în sus și virful ascuțit și deschis.

Rv. Idem cu Rv. 15, dar botul calului mai lung și lipsă globula de la genunchii călărețului (pl. XXXIX, 12). 1 AR; 4,25 g; 22 mm.

Din descrierea făcută mai sus reiese că toate monedele sînt imitații tirzii după tetradrahmele lui Filip al II-lea, aparținînd aceluiași tip. Elementele caracteristice ale fiecărei piese în parte sînt: barba în formă de ramură, gîtul un triunghi, ochiul o globulă sau un oval, iar cununa combinată cu părul, sînt din două rinduri de linii paralele, grupate două cîte două, deasupra avînd un rînd format din patru ovale, înclinate spre dreapta. Pe revers apar ca elemente caracteristice, călărețul cu corpul triunghiular, cu gîtul dintr-o linie lungă ce se termină cu o globulă sau o proeminență alungită și în mod special semnul X în spatele călărețului și o ramură sub cal. Desigur că nu toate aceste elemente stilistice sînt identice pe fiecare piesă în parte. Forma, dimensiunea și pozițiile lor diferă de la un grup de monede la altul. Diferența de stil dintre monede, care nu depășește în nici un caz limitele caracteristice ale tipului respectiv, este o consecință a procesului de emisie al acestor imitații. De aici rezultă că monedele n-au fost bătute cu o singură ștanță. Analiza stilistică a întregului tezaur ne dă posibilitatea să stabilim că toate imitațiile provin din același atelier și că pentru baterea lor s-au folosit mai multe ștanțe. După felul cum se prezintă diferitele elemente de stil la unele din monede, lasă impresia că este vorba de folosirea unei singure ștanțe, care să fi suferit modificări în cursul procesului de batere. Diferențele ni se par în câteva cazuri destul de mari pentru a se putea vorbi numai de o ștanță modificată. Admițînd ipoteza modificării ștanței, deosebiri de stil ar trebui să fie foarte mici și numai parțiale, restrinse la un singur element, sau oricum nu la prea multe. În cazul nostru se constată însă, între diferitele grupe de monede, deosebiri și modificări ale tuturor elementelor, fie că este vorba de avers, fie de revers. Observația aceasta este în măsură să ne indice mai degrabă modificări aduse uneia sau citorva ștanțe de bază. Nu vrem prin aceasta să considerăm că am ajuns la conturarea unei concluzii, ci mai degrabă să atragem atenția asupra uneia din direcțiile spre care vor trebui îndreptate cercetările viitoare.

Gruparea și clasificarea monedelor pe baza diferențelor de ștanțe monetare au permis întocmirea următoarelor două scheme:

I. AVERS – REVERS

Av. 1 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 1 (33 AR)} \\ \text{Rv. 2 (1 AR)} \\ \text{Rv. 2a (1 AR)} \end{array} \right\}$	35 AR
Av. 1a —	Rv. 1 (1 AR)	1 AR
Av. 2 —	Rv. 3 (1 AR)	1 AR
Av. 3 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 4 (35 AR)} \\ \text{Rv. 5 (22 AR)} \end{array} \right\}$	57 AR
Av. 3a —	Rv. 5a (1 AR)	1 AR
Av. 4 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 1 (38 AR)} \\ \text{Rv. 4 (12 AR)} \\ \text{Rv. 5 (11 AR)} \end{array} \right\}$	61 AR
Av. 4a —	Rv. 1 (1 AR)	1 AR
Av. 5 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 6 (4 AR)} \\ \text{Rv. 6a (1 AR)} \\ \text{Rv. 7 (1 AR)} \end{array} \right\}$	6 AR
Av. 5a —	Rv. 7 (1 AR)	1 AR
Av. 6 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 8 (18 AR)} \\ \text{Rv. 9 (15 AR)} \\ \text{Rv. 10 (23 AR)} \end{array} \right\}$	56 AR
Av. 7 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 8 (6 AR)} \\ \text{Rv. 11 (24 AR)} \\ \text{Rv. 12 (1 AR)} \\ \text{Rv. 13 (1 AR)} \\ \text{Rv. 14 (1 AR)} \end{array} \right\}$	33 AR
Av. 8 —	Rv. 12 (1 AR)	1 AR
Av. 9 —	Rv. 13 (2 AR)	2 AR
Av. 10 —	Rv. 15 (1 AR)	1 AR
Av. 11 —	Rv. 16 (1 AR)	1 AR
Av. 12 —	Rv. 17 (1 AR)	1 AR
Av. 13 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 18 (1 AR)} \\ \text{Rv. 18a (1 AR)} \end{array} \right\}$	2 AR
Av. 14 —	Rv. 19 (1 AR)	1 AR
Av. 15 —	Rv. 20 (1 AR)	1 AR
Av. 16 —	Rv. 21 (1 AR)	1 AR

Total 264 AR

II. REVERS – AVERS

Rv. 1 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 1 (33 AR)} \\ \text{Av. 1a (1 AR)} \\ \text{Av. 4 (38 AR)} \\ \text{Av. 4a (1 AR)} \end{array} \right\}$	73 AR
Rv. 2 —	Av. 1 (1 AR)	1 AR
Rv. 2a —	Av. 1 (1 AR)	1 AR
Rv. 3 —	Av. 2 (1 AR)	1 AR
Rv. 4 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 3 (35 AR)} \\ \text{Av. 4 (12 AR)} \end{array} \right\}$	47 AR
Rv. 5 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 3 (22 AR)} \\ \text{Av. 4 (11 AR)} \end{array} \right\}$	33 AR
Rv. 5a —	Av. 3a (1 AR)	1 AR
Rv. 6 —	Av. 5 (4 AR)	4 AR
Rv. 6a —	Av. 5 (1 AR)	1 AR
Rv. 7 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 5 (1 AR)} \\ \text{Av. 5a (1 AR)} \end{array} \right\}$	2 AR
Rv. 8 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 6 (18 AR)} \\ \text{Av. 7 (6 AR)} \end{array} \right\}$	24 AR
Rv. 9 —	Av. 6 (15 AR)	15 AR
Rv. 10 —	Av. 6 (23 AR)	23 AR
Rv. 11 —	Av. 7 (24 AR)	24 AR
Rv. 12 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 7 (1 AR)} \\ \text{Av. 8 (1 AR)} \end{array} \right\}$	2 AR
Rv. 13 —	Av. 7 (1 AR)	1 AR
Rv. 14 —	Av. 7 (1 AR)	1 AR
Rv. 15 —	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Av. 9 (2 AR)} \\ \text{Av. 10 (1 AR)} \end{array} \right\}$	3 AR
Rv. 16 —	Av. 11 (1 AR)	1 AR
Rv. 17 —	Av. 12 (1 AR)	1 AR
Rv. 18 —	Av. 13 (1 AR)	1 AR
Rv. 18a —	Av. 13 (1 AR)	1 AR
Rv. 19 —	Av. 14 (1 AR)	1 AR
Rv. 20 —	Av. 15 (1 AR)	1 AR
Rv. 21 —	Av. 16 (1 AR)	1 AR

Total 264 AR

Din cele două tabele, ca dealtfel și din tabelul cu descrierea monedelor, rezultă că pentru baterea aversului imitațiilor tezaurului de la Dumbrăveni s-au folosit 16 ștanțe, iar pentru revers 21 de ștanțe, sau poate că un număr mai redus, dar modificat în timpul baterii. Cu fiecare ștanță în parte nemodificată s-au bătut mai multe monede, numerele maxime ajungând pentru avers la 61, 57, 56, 35 și 33, iar pentru revers la 73, 47, 33, 24 și 23 de exemplare. În rest se constată doar cite una pînă la șase monede de fiecare ștanță, atît pentru avers cit și pentru revers. Este puțin probabil ca în aceste din urmă cazuri, cu o singură ștanță să se fi bătut doar cîteva piese. De aceea rămîne nu numai să presupunem, ci și să admitem existența unor imitații similare, ieșite din același atelier, din care nu s-au desco-

perit încă. Este deci de așteptat ca pe viitor să apară și alte descoperiri monetare, în care să întâlnim emisiuni identice cu cele de la Dumbrăveni.

Aceleași scheme ne dau posibilitatea să stabilim că o grupă de monede cu aversul identic, bătute deci cu o ștanță, are de la două pînă la cinci variante ale reversului și invers, piese cu reversul identic au două sau patru aversuri diferite. De asemenea, se constată că reversul apare în mai multe variante (21) decît aversul (16), ceea ce duce la presupunerea că ștanțele pentru rețers se uzau mai repede ca cele ale aversului. Faptul ni se pare normal dacă avem în vedere că aversul se imprima de la ștanța fixă, cea de jos, iar reversul concav, de la ștanța de sus, cea mobilă, care primea lovitura ciocanului.

După greutate, monedele se înscriu în rîndul emisiunilor geto-dace cu nominal mult scăzut, caracteristice fazei tîrzii și aproape exclusiv regiunii dintre Dunăre și Carpați. Piesele cele mai grele cîntăresc pînă aproape de 5 grame, iar cele mai ușoare în jurul a 3,50 g. Greutatea medie a unui exemplar se ridică la 4,23 g. Cele mai multe monede, în număr de 157, au greutate cuprinse între 4 și 4,50 g, altele 62 piese cîntăresc între 4,50 și 4,95 g, iar restul de 43 între 3,36 și 3,99 g. Doar două piese fac excepție (Dessewffy 223 și Pink, 111) ridicîndu-se la 7,26 și 7,28 g. Din aceste date se observă că diferențele de greutate dintre monede sînt destul de mici, ceea ce presupune, cu toată imperfecțiunea sistemului de cîntărire, o cît mai mare grijă acordată greutății de bază.

După greutate, fiecare monedă din tezaurul nostru ar echivala, ca valoare ponderală, cu o drahmă, iar ca modul ele se apropie de emisiunile getice de tip Virteju-București și Inotești-Buzău, care cîntăresc circa 6—7 grame. Ne este greu să le integrăm fără rezerve în cadrul uneia din aceste categorii. Mai întîi nu le putem considera drahme, deoarece pentru această vreme se cunosc imitații după drahmele lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul, care circulă în Dacia, cu același modul ca al originalelor, dar cu greutate mult redusă, cuprinse între 2 și 3 grame. Poate mai de grabă le-am putea alătura, din acest punct de vedere, imitațiilor de tip Virteju și Inotești, avînd același modul cu acestea din urmă, dar greutatea ceva mai scăzută. Chiar dacă nu le putem acorda fără rezerve una din cele două denumiri, în schimb n-am exclude cu totul posibilitatea ca ele să reprezinte o subdiviziune în cadrul monetăriei geto-dace. Această presupunere ar fi întărită prin prezența monedelor din grupa A, care au clar un nominal mai mare, cu greutate duble și mai mari decît duble, față de imitațiile din grupa B. După modul însă ele se apropie foarte mult de imitațiile de tip Virteju și Inotești-Răcoasa.

Monedele din ambele grupe sînt toate emisiuni de argint, cu un titlu încă ridicat. Deși nu dispunem decît de unele analize parțiale în scopul precizării titlului lor, fie și numai pe baza acestor începuturi, ca și pe baza unui simplu examen, se poate aprecia că argintul se ridică la circa 80—85%. Celelalte componente, arama în special, apar aici în proporții mai reduse decît la imitațiile de tip Inotești-Răcoasa și Virteju-București⁵⁹².

Tipul monetar Dumbrăveni, privit în ansamblu, nu constituie din punct de vedere stilistic, o continuare firească, directă a unui tip anterior. El reprezintă un tip oarecum nou, care are însă combinate o serie de elemente, prezente la alte tipuri monetare. Se observă mai întîi că în ansamblu forma calului se apropie destul de mult de aceea întîlnită pe unele monede de tip Prundu-Jiblea. Acestea din urmă, fiind imediat anterioare în timp, au folosit probabil, în parte, ca motiv de inspirație. Apoi ar fi de menționat ramura de pe reversul monedelor de tip Dumbrăveni, aflată sub cal, pe care o putem urmări, deși variată ca realizare și stilizare, pe unele emisiuni de tip Banat și pe unele piese de tip Larissa-Amphi-

⁵⁹² Datele sînt obținute în urma analizelor efectuate la P. Marcu și M. Păunel. Institutul de cercetări metalurgice din București de ing.

polis și cu cap janiform. De asemenea, legături pot fi sesizate și în ceea ce privește copitele calului care au forma unui simbur de migdală, atît în cazul monedelor de care ne ocupăm, cit și pe exemplare de tip Prundu-Jibla și Adincata. Toate acestea arată clar că, pe de o parte, pentru realizarea tipului monetar Dumbrăveni au fost luate ca model elemente de pe alte emisiuni locale mai vechi din Dacia, altfel combinate și stilizate, iar pe de altă parte că diferitele tipuri și grupe ale monetăriei geto-dace nu reprezintă creații izolate și independente, cum ar indica la o primă vedere diversitatea de variante regionale. Dimpotrivă, între acestea se remarcă existența unor clare legături și influențe stilistice, reflectare a relațiilor strînse dintre triburile sau uniunile de triburi geto-dace, relații pe care le putem urmări, nu numai în timp, ci și în spațiu. Este, credem, un fenomen firesc și el apare mai evident în secolul al II-lea î.e.n. cînd tendința de asociere și unificare pe zone geografice mai întinse a populației geto-dace se poate urmări și pe calea lărgirii sferei de circulație și de întrepătrundere a imitațiilor locale din vremea respectivă.

Desigur, în primul rînd din punct de vedere stilistic, K. Pink integrează emisiunile de tip Dumbrăveni, în grupa sud-serbică ⁵⁹³, seria *der Kreuzelreiter*. Dar atît legăturile stilistice, despre care noi am amintit, cit și aria de răspîndire a acestor emisiuni, pe care o vom contura mai jos, nu îndreptătesc cu nimic încadrarea geografică făcută de K. Pink. Descoperirile pe care s-a sprijinit numismatul amintit, erau la acea dată nu numai insuficiente, dar parte dintre ele se dovedesc acum a fi nesigure. Situația prezentă, întărită simțitor prin descoperirea tezaurului de la Dumbrăveni, ne dă posibilitatea să aducem precizări noi și importante, nu numai asupra ariei de circulație, ci și asupra locului de emiterie a imitațiilor cu semnul X pe revers. Descoperirile nu sînt prea numeroase. În schimb unele dintre ele sînt dispartate. Iată cum se prezintă catalogul lor:

1. Craiova (împrejurimi)

După unele informații mai vechi, o monedă de tip Dumbrăveni, s-ar fi descoperit prin împrejurimile orașului Craiova ⁵⁹⁴.

2. Dumbrăveni (jud. Vrancea)

În aprilie 1966, în cuprinsul comunei Dumbrăveni, s-a descoperit intimplător un tezaur alcătuit din 263 monede cu semnul X pe revers. Monedele erau depuse într-un vas de lut ars și îngropate la o adîncime de circa 0,30 m, pe panta terasei drepte a riului Rimna. De remarcat că tezaurul a fost îngropat în apropierea unei așezări geto-dace ale cărei urme au fost sesizate începînd de la o distanță de circa 200 m de locul îngropării. Monedele au fost achiziționate de Muzeul de istorie din Focșani, în colecțiile căruia se păstrează și acum ⁵⁹⁵. Toate emisiunile sînt de același tip, cu mai multe variante. Ele au un nominal mult scăzut, cîntărind între 3,50 și 5 g, greutatea medie fiind de 4,23 g, iar diam. între 20—30 mm.

3. Giurgiu (jud. Ilfov)

La Cabinetul numismatic din Viena se află o monedă de tip Dumbrăveni cu indicația că s-a găsit la Giurgiu ⁵⁹⁶. Ea are greut. de 7,26 g și face parte din grupa B, cu calul spre st. (Pink, 111). După K. Pink, moneda publicată de Dessewffy, 223, cu greut. 7,28 și care face parte tot din grupa B, provine tot de la Giurgiu. Faptul acesta nu reiese însă din catalogul lui Dessewffy, unde moneda respectivă apare cu locul de descoperire necunoscut.

4. Maramureș (județ)

Dessewffy publică o monedă de același tip, grupa A, cu calul spre dr., cu indicația că ea s-a găsit în cuprinsul județului Maramureș ⁵⁹⁷. Are 10,97 g; 24 mm.

⁵⁹³ K. Pink, *op. cit.*, p. 50—51.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, p. 51.

⁵⁹⁵ C. Preda și Gh. Constanținescu, *op. și loc. cit.*

⁵⁹⁶ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁵⁹⁷ *Ibidem*, cf. Dessewffy, 1285.

5. *Rîmnicul Sărat* (fostul județ)

În anul 1940, Muzeul naț. de antichități a achiziționat o imitație de tip Dumbrăveni de la Ing. Blumen cu indicația că s-a descoperit în fostul județ R.-Sărat⁵⁹⁸. Moneda se păstrează la Institutul de arheologie (inv. 105), și are 8,57 g, 24 mm.

6. *Sărata Monteoru* (jud. Buzău)

În timpul săpăturilor efectuate de I. Nestor în 1956 la Sărata Monteoru, la punctul « pe Scoruş » s-a descoperit « passim » o imitație de tip Dumbrăveni. După indicațiile de care dispunem, moneda provine dintr-o așezare geto-dacică⁵⁹⁹. Ea cîntărește 9,99 g și are diam. 25 mm. Face parte din grupa A.

7. *Sighetul Marmației* (jud. Maramureș)

În Muzeul din Budapesta se păstrează o monedă cu X pe revers, grupa A, greut. 9,55 g, despre care se spune că s-a găsit la Sighetul Marmației⁶⁰⁰. O imitație similară este publicată de R. Forrer, 278 (greut. 9,45), indicîndu-se același loc de descoperire. În catalogul colecției Windisch-Grätz, 2857, figurează de asemenea o monedă care ar proveni de la Sighetul Marmației. Aceasta are 12,2 g.

7. *Sinaia* (jud. Prahova)

La Cab. num. din Viena se păstrează o monedă de același tip, grupa A, despre care se afirmă că s-a găsit în împrejurimile stațiunii Sinaia⁶⁰¹. Are 12,36 g.

8. *Stilpu* (jud. Buzău)

În colecțiile Cab. num. al Institutului de arheologie (inv. 174) se află o imitație de tip Dumbrăveni, găsită de Stelian Săvulescu, în zona de cîmpie a comunei Stilpu⁶⁰². Ea a fost achiziționată în 1943, prin Hortensia Dumitrescu. Are 11,32 g și 23 mm.

9. *R. P. Albania*

Dessewffy, 880—83, publică patru monede de tip Dumbrăveni, grupa A, despre care se face afirmația că s-au găsit în Albania⁶⁰³. Nu se cunosc amănunte. Monedele au 11,46; 11,90; 12,03; 12,52 g și 23—25 mm.

10. *R. P. Bulgaria*

O monedă de același tip, grupa B, provine probabil din cuprinsul fostului teritoriu al Traciei⁶⁰⁴.

11. *Proveniență necunoscută*

În publicațiile de specialitate și în unele colecții și muzee publice se menționează prezența unor monede de tip Dumbrăveni al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște. Din rîndul acestora cităm: Dessewffy, 223, grupa B, 7,28 g; 22 mm; G. Severeanu, în *BSNR* XXI, 1926, p. 52, pl. II, 15, 17; Cab. num. al Inst. de arheologie (inv. 1261/5466—8) 3 AR, 8,09; 8,82; 9,80 g și la cel al Academiei, 2 AR; Muzeul din Fălticeni, 1 AR (inv. 2094); Muzeul din Budapesta, 2 AR; 10,40 și 11,52 g; Cab. num. Viena, 1 AR; 11,66 g; Cab. num. Paris, 1 AR; 11,22 g.

Catalogul cuprinzînd descoperirile de tip Dumbrăveni nu este prea mare, însă el apare mult sporit față de cel cunoscut de K. Pink. Din cuprinsul acestuia putem conta pe cîteva descoperiri sigure, cum ar fi cele de la Dumbrăveni, Sărata Monteoru, Stilpu, Rm.-Sărat (județ), Sighetul Marmației și eventual Craiova și Giurgiu. Mai puțin probabilă apare descoperirea de la Sinaia și cu totul nesigure și greu de dovedit, monedele din Albania. Față de aria de circulație a acestora, care se conturează din tabelul de mai sus, cele patru monede pretinse din Albania, apar cu totul izolate. Probabil că în acest caz este vorba de înregistrare sau o indicație, care a fost fals transmisă lui Dessewffy, editorul monedelor respective. În acest sens ni se pare semnificativă remarca făcută de Leon Ruzicka, el însuși colecționar, cunosător al centrelor de achiziționat monede antice, potrivit căreia Dessewffy ar fi cumpărat

⁵⁹⁸ I. Winkler, în *SCS-Cluj*, 1—2, 1955, p. 90 (131); C. Preda și Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36.

⁵⁹⁹ B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 174.

⁶⁰⁰ K. Pink, *op. și loc. cit.*, Dessewffy, 1 285; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 31 (47).

⁶⁰¹ *Ibidem*.

⁶⁰² I. Winkler, *op. cit.*, p. 92 (156); C. Preda și Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36; moneda a fost republicată de B. Mitrea în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 165—166.

⁶⁰³ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁶⁰⁴ N. Mușmov, *Die Münzen Thrakiens*, pl. 56/6; cf. K. Pink, *op. cit.*, p. 51.

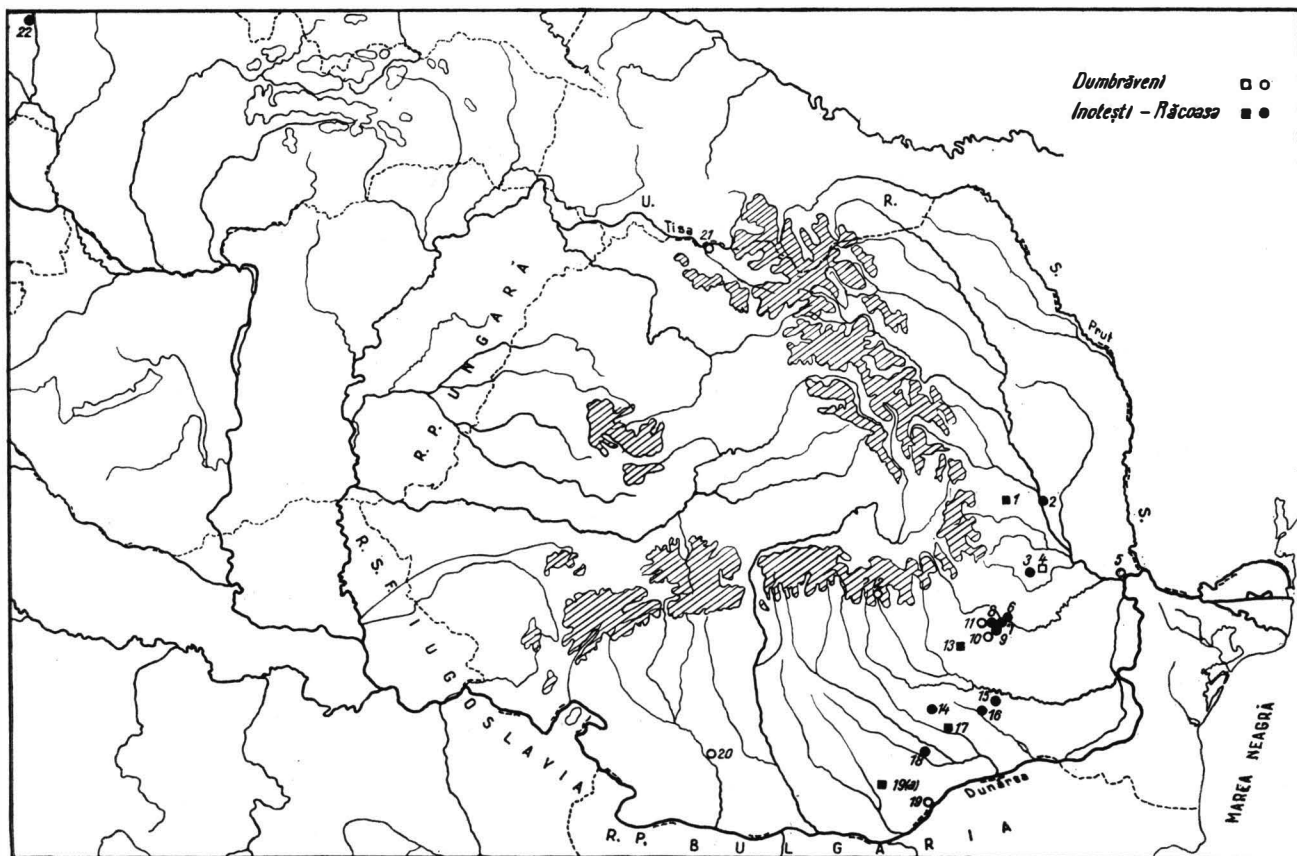

Fig. 15. — Descoperirile monetare de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa.

- Buzău, 7
- Cindești, 3
- Craiova, 20
- Dumbrăveni, 4
- Focșani, 6
- Galați, 5
- Giurgiu, 19
- Inotești, 13
- Jevicko, 22
- Lipia, 8
- Meci, 9
- Mirzânești, 19 (a)
- Pelinul, 15
- Petrești, 14
- Pipera-București, 17
- Poiana, 2
- Popești, 18
- Răcoasa, 1
- Sărata Monteoru, 11
- Sighetul Marmăției, 21
- Sinaia, 12
- Snagov, 16
- Stîlpu, 10

monede de la negustori din Viena, Budapesta și Brașov și ca atare indicațiile privind locul de descoperire nu este întotdeauna de luat în considerație ⁶⁰⁵.

În consecință socotim că monedele din Albania nu s-au găsit în această țară și deci nu le putem include în aria de răspindire a imitațiilor de tip Dumbrăveni. În aceeași situație ni se pare că se află și moneda de la Sinaia, care nu are ce căuta într-o regiune muntoasă. Probabile, dar nu excluse, sau oricum nu suficient documentate ar părea descoperirile de la Giurgiu și Craiova. De descoperirea monedelor de la Sighetul Marmăției, deși izolată, nu avem încă motive de îndoială asupra veracității ei. (fig. 15).

Același catalog al descoperirilor este în măsură să ne arate că, cele mai multe și mai importante, ca și cele mai sigure descoperiri cu monede de tip Dumbrăveni, provin din județele vecine, Vrancea și Buzău, respectiv din zona cuprinsă între văile riurilor Buzău și Siretul inferior. Celelalte monede, provenind de la Giurgiu, Craiova și mai ales cele de la Sighetul Marmăției, se situează destul de departe față de aria principală de circulație la care ne-am referit. În lipsa unor alte dovezi, până la noi descoperiri, rămâne să credem că aceste din urmă monede, puține la număr, au ajuns în locurile respective, pe calea schimburilor intertribale și centrul de emisie trebuie fixat undeva în zona dintre Siretul inferior și Buzău. Deci monedele de tip Dumbrăveni se dovedesc a nu avea nici un fel de legătură teritorială și etnică cu grupa imitațiilor sud-serbice. Acestea pot fi considerate sigur imitații locale, înscriindu-se astfel în rindul emisiunilor geto-dace.

Problema datării monedelor de tip Dumbrăveni nu comportă dificultăți, chiar dacă nu ne orientăm în acest sens decât după stadiul și gradul de stilizare al reprezentărilor. Precizăm că aceste emisiuni fac parte oarecum din etapa de trecere la faza tirzie a monetăriei geto-dace. Schematizarea însă, nu este dusă până la ultimele sale consecințe. Dimpotrivă, putem constata încă prezența unor linii care marchează relativ clar conturul capului uman de pe avers și al calului de pe revers. În ansamblu, monedele trădează un stil care le situează în timp, înaintea imitațiilor de tip Virteju-București și a celor de tip Inotești-Răcoasa, la care mai putem adăuga și pe cele de tip Hunedoara-Petelea din regiunea intracarpatică. După cum bine se știe, s-a stabilit că toate aceste ultime tipuri reprezintă etapa finală a monetăriei dacogetice și că ele se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea și la începutul secolului I î.e.n. Rezultă de aici că monedele de tip Dumbrăveni, care stilistic și cronologic precedă celelalte tipuri tirzii, ar putea fi datate către mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Ele ar putea fi astfel contemporane în bună parte cu imitațiile de tip Adincata și cu cele de tip Aninoasa din primele serii, constituind împreună penultimul orizont al monetăriei locale din Dacia.

Concentrarea celor mai de seamă descoperiri cu monede de tip Dumbrăveni, din rindul cărora se remarcă tezaurul din localitatea cu același nume, în zona cuprinsă între Siretul inferior și valea riului Buzău, ne face să ne gândim la existența, în această parte a Daciei, a unei formațiuni politice cu caracter tribal sau chiar unional tribal. Este vremea cînd în societatea geto-dacică aflată în plină dezvoltare economică și politică, încep din ce în ce mai mult să se întărească și să se extindă uniunile de triburi. Prezența unui tezaur ca cel de la Dumbrăveni, presupune nu numai existența unor șefi de triburi-basilei cu o însemnată autoritate politică, ci și o viață economică locală dezvoltată, bazată pe resurse locale.

În sprijinul unor astfel de concluzii mai pot fi aduse și alte descoperiri monetare din această regiune, dar care aparțin altor tipuri de imitații. Ele ne indică însă capacitatea și posibilitățile economice de care dispunea populația getică din regiunea amintită. Numeroase așezări getice identificate în aceeași zonă vin și ele să sprijine cele formulate de noi mai sus. Aceași populație începe să-și intensifice relațiile cu lumea exterioară, în special cu orașele

⁶⁰⁵ L. Ruzicka, in *BSNR*, 1922, p. 36–38.

grecești de pe coasta dobrogeană. Produse ale acestor orașe se îndreaptă din ce în ce mai mult și către această parte a Daciei, iar orașul Histria se pare că este adesea nevoit să ceară însuși ajutorul politic al unora dintre basilei locali de la gura Siretului ⁶⁰⁶.

Problema relațiilor dintre populația getică dintre Siret și Buzău și orașele pontice, Histria în special, comportă, prin complexitatea ei o discuție mai largă. Ea se sprijină pe o documentație mai amplă, care are în vedere și alte categorii de monede, cele de tip Inotești-Răcoasa de pildă, ca și pe unele originale greco-macedonene găsite în regiunea respectivă. De aceea vom reveni asupra discuției respective la capitolul privind monedele de tip Inotești-Răcoasa, care provin din aceeași regiune și ridică probleme similare.

TIPUL ADÎNCATA-MĂNĂSTIREA

Emisiunile pe care le-am inclus în categoria monedelor de tip Adîncata-Mănăstirea, succed în timp pieselor de tip Prundu-Jiblea, din care derivă stilistic. Cele mai multe descoperiri cu astfel de monede s-au făcut în regiunea cuprinsă între Dunăre și Carpați, ceea ce le-a atras adesea denumirea de monede geto-dace de tip «muntean». Trebuie arătat încă de pe acum că termenul acesta nu este suficient de cuprinzător, deoarece, așa cum se va vedea, descoperiri însemnate se cunosc și în Oltenia. Am adoptat pentru aceste monede denumirea de tip Adîncata-Mănăstirea, după numele localităților unde s-au făcut două din cele mai caracteristice descoperiri.

Tipul ca atare cuprinde mai multe serii de emisiuni, care se disting prin amănunte de stil. Ele au elemente comune pe baza cărora se poate face legătura de la o serie la alta, privite în mod special după variațiile aversului.

Acest tip nu a fost tratat pînă acum ca o categorie de monede aparte. De obicei el a fost asociat cu piesele de tip Vîrteju-București. Distincția dintre cele două tipuri s-a făcut abia în ultima vreme. Desigur că nu este vorba aici de o deosebire cu totul categorică, ci doar de o separare în timp bazată pe o serie de amănunte de stil. În general vorbind, între cele două tipuri monetare există o legătură genetică directă, tipul Vîrteju fiind o continuare firească a celui dintîi.

Deși răspindite pe o arie destul de întinsă, nu se poate spune că descoperirile cu astfel de monede sînt prea numeroase. Cu toate acestea, fondul monetar studiat, în bună măsură cu locul de proveniență necunoscut, este în măsură să ne ofere posibilitățile de a face o prezentare cuprinzătoare, menită să fixeze specificul monedelor respective.

Pentru a putea ajunge la unele concluzii de caracter mai general este nevoie de a înfățișa mai întîi descrierea monedelor pe serii și variante.

Seria I

1. Av. 1 — Rv. 1

Av. Capul lui Zeus schematizat spre dr. Are nasul redat dintr-o linie, cu o globulă alăturată la capătul de jos, ochiul dintr-o globulă, părul din grupe de cite trei linii, care pornesc radiat din creștetul capului spre frunte și

ureche; în locul urechii apare un oval, în spatele lui o dungă curbată cu liniuțe la capete; barba este alcătuită din inele unite la capete sau izolate, dispuse în poziții diferite.

Rv. călăreț cu calul la trap spre st. Din călăreț a mai rămas doar capul mult schematizat și două globule în locul bustului; în spatele lui o proeminență. Calul are corpul din două proeminențe circulare, gitul arcuit și capul rectangular cu ondulații laterale spre interior; coada desprinsă de corp; picioarele sînt din linii subțiri cu globule la încheieturi și la copite (pl. XL, 1).

Prov. nec., 1 AR; 8,74 g; 24 mm (col. M. Bibra, fost Sănătescu, R. Vilcea).

2. *Av.* 2 — *Rv.* 2

Av. Similar cu *Av.* 1, dar amănuntele bărbii altfel redată.

Rv. Similar cu *Rv.* 1, dar capul călărețului mai redus, și urme în relief în spatele lui. Gitul calului mai scurt și capul arcuit sus (pl. XL, 2).

Mănăstirea, 1 AR; ↓; 8,75 g; 23 mm (Cab. Acad., inv. 650/34.230). Prundu Birgăului, 1 AR; 11,26 g; 23 mm.

3. *Av.* 3 — *Rv.* 3

Av. Similar cu *Av.* 2, dar fruntea mai proeminentă, liniile părului ușor diferite și bărbia teșită.

Rv. Similar cu *Rv.* 1, dar fără proeminență în spatele călărețului; calul cu partea de jos a capului, rectangulară, cea de sus semicirculară și coada arcuită, prinsă de corp; gitul mai gros (pl. XL, 3).

Virteju (col. Bratu-Buc.), 1 AR; 9,02 g; 24 mm.

4. *Av.* 4 — *Rv.* 4

Av. Similar cu *Av.* 3, dar reliefurile mai tocite și liniile părului și ale bărbii simplificate.

Rv. Similar cu *Av.* 3, dar capul călărețului fără prelungire în spate cu o globulă în față, în formă de coif; în urma lui un semn alungit în relief, în poziție verticală; crupa calului mai mare, copitele în formă de simbur de migdală, coada îngroșată și gitul subțiat la partea superioară (pl. XL, 4).

Comana, 2 AR; 7,25; 8,86 g. Prov. nec., 1 AR; ↓; 8,74 g; 23—24 mm (Inst. arh., 1261-M.1095). L. Ruzicka, 1 AR. (BSNR, 61—64, 1927, pl. I/3—4).

5. *Av.* 5 — *Rv.* 5

Av. Similar cu *Av.* 4, dar totul mult mai schematizat. Liniile părului și ale bărbii au dispărut; apar reliefuluri inofirme în locul lor.

Rv. Similar cu *Rv.* 4, dar capul călărețului modificat, piciorul proeminent. Calul are gitul arcuit, coada subțiată și picioarele aproape șterse (pl. XL, 5).

Oltenia, 2 AR; 8,30; 10,60 g. Prov. nec., 1 AR; 10,48 g (Cab. Acad. 1735/190); 23—24 mm.

Seria II

6. *Av.* 6 — *Rv.* 6

Av. Derivat din *Av.* 5, dar totul complet șters, fără urme de relief sau contur.

Rv. Apropiat de *Av.* 5, dar capul călărețului cu două prelungiri în spate, care se unesc cu semnul vertical, iar cele două globule mai mari și așezate mai jos. Calul mai voluminos, botul lățit și ureche evidentă (pl. XL, 6). Prov. nec., 2 AR; 8,63 g; 8,86 g; 24—25 mm (Inst. arh. inv. 235/249), și Dessewffy, 1245, 8,68 g; 24 mm.

Seria III

7. *Av.* 7 — *Rv.* 7

Av. Similar cu *Av.* 1, dar fruntea prelungită și unită cu obrazul; globula ochiului fixată în colțul unui unghi, părul de deasupra frunții și barba buclate.

Rv. Asemănător cu *Rv.* 1, dar în locul călărețului două globule; capul calului mai rectangular cu globulă la ochi; linia care separă corpul calului un unghi ascuțit și picioarele mai ordonat redată; în cîmp sus asperități cu puncte neregulate (pl. XL, 7).

Comana, 3 AR; ←; 8,47; 8,64; 8,94 g. Jibla 1 AR; ←; 6,91 g. Orșova, 3 AR. Caverna (R. P. Bulgaria), 4 AR ↙ ←; 7,35; 8,04; 8,30; 8,42 g. Prov. nec., 2 AR; ←; 7,71; 7,85 g (Inst. arh., inv. 1261-M.1055—1092). Dessewffy, 1245, 1 AR; 22—23 mm.

8. *Av. 8 – Rv. 7*

Av. Similar cu *Av. 7*, dar liniile părului dispărute, iar bucele bărbii și ale părului altfel dispuse.

Rv. Idem cu *Rv. 7* (pl. XL, 8).

Orșova, 2 AR, Prov. nec., 13 AR; ↓; 7, 16–8,45 g (Inst. arh., inv. 1261-M., 1052–1054, 1056, 1063, 1094). 1 AR; ↙; 8,95 g (Cab. Acad., inv. 1687/8). Muzeul Fălticeni 1 AR (inv. 2093).

9. *Av. 8 – Rv. 8*

Av. Idem cu *Av. 8*.

Rv. Similar cu *Rv. 7*, dar capul calului mai rectangular și liniile picioarelor mai groase (pl. XL, 9).

Prov. nec., 1 AR; ←; 8,00 g; 24 mm (Inst. arh. inv. 1261-M.1049).

10. *Av. 9 – Rv. 9*

Av. Similar cu *Av. 8*, dar bucele părului mai șterse, cele din față însă vizibile; bucele bărbii diferit așezate.

Rv. Similar cu *Rv. 8*, dar gîtul calului mai subțire, linia care separă corpul curbată, coada micșorată și piciorul st. din față scurtat (pl. XL, 10).

Petrești 1 AR. Comana 2 AR; ←; 8,56 g. Cavarua (R. P. Bulgaria) 1 AR; 7,99 g. Prov. nec., 3 AR; ←; 8,19; 8,27; 8,37 g (Inst. arh. 1261-M.1052, 1055, 1063), 1 AR; ←; 8,67 g (inv. 1055/35). Pink, 301, 1 AR; 22–24 mm.

11. *Av. 9 – Rv. 10*

Av. Idem cu *Av. 8*

Rv. Similar cu *Rv. 9*, dar capul calului mai mare și linia care separă corpul, unghiulară și mai groasă; la piciorul dr. din spate lipsă globula mică (pl. XL, 11).

Comana, 3 AR; ←; 8,32; 8,55; 8,60 g. Orșova, 2 AR. Oltenia 1 AR; 8,00 g. Cavarua (R. P. Bulgaria) 3 AR; ↙; 7,81; 8,18; 8,19 g. Prov. nec. (Inst. arh. 1261-M.1052–57, 1063, 1094–5), 32 AR; ↙; 7,31–8,69 g; 22–24 mm.;

Seria IV

12. *Av. 10 – Rv. 11*

Av. Asemănător cu *Av. 7*, dar părul de deasupra frunții și barba din bucle în formă de virgule; părul de pe ceafă este redat din grupe de linii arcuite paralele; liniile buzelor mai apropiate; totul arată o simplificare.

Rv. Similar cu *Rv. 9*, dar cele două globule din locul călărețului legate printr-o linie bifurcată și continuată sub cal, avînd la capăt două mici proeminente pe gîtul calului este mai gros, coada lungă și cu liniuțe ramificate, iar picioarele mai groase, fără globule la încheieturi și cu copitele în forma simbului de migdală (pl. XL, 12).

Petrești, 2 AR; ↑. Comana, 6 AR; ↑; 7,91 – 8, g. Buzești 1 AR; ↑; 8 g. Mărgineni, 1 AR; ↑; 5,96 g. Pietrele 1 AR; ↑ 7,70 g. Cavarua (R. P. Bulgaria), 3 AR; ↑; 6,15; 7,01; 7,20 g. Pozsony, 1 AR (Dessewffy 429). România, 1 AR (Pink, 300). Prov. nec. 22 AR; ↑; 6,35–7,91 g (Inst. arh. 1261-M.1052–55, 1057, 1063, 1093), 1 AR; 8,36 g (inv. 1055/36), 2 AR, 8,55; 8,90 g (inv. 235/233, 236). Muz. Timișoara, 1 AR (inv. 291); 22–25 mm.

13. *Av. 11 – Rv. 12*

Av. Similar cu *Av. 10*, dar liniile părului puțin modificate, urechea clară, barba cu bucle verticale.

Rv. Similar cu *Rv. 11*, dar sub cal o linie curbă și o globulă; coada fără ramificații și picioarele calului mai groase și puțin informate (pl. XL, 13).

Comana, 1 AR, 7,61 g; 23 mm.

14. *Av. 12 – Rv. 13*

Av. Similar cu *Av. 11*, dar deasupra frunții trei linii arcuite, un semicerc cu punct, urechea puțin vizibilă și bucele bărbii mai groase, așezate orizontal.

Rv. Similar cu *Rv. 12*, dar calul mai stilizat, cu coada subțire arcuită, picioarele subțiri și cu globule la încheieturi și copite; la copita piciorului dr. din spate o linie arcuită; sub cal nu se mai vede nimic (pl. XL, 14).

Comana, 5 AR; ↓; 7,60; 7,97; 8,04; 8,16; 8,25 g. Odobasca, 2 AR. Cavarua, 2 AR; 7,33; 7,76. Prov. nec., 6 AR; ↓; 6,93–7,68 g; (Inst. arh., 1261-M.1052, 1054, 1056, 1093); 22–24 mm.

15. *Av. 12 – Rv. 14*

Av. Idem cu *Av. 12*.

Rv. Similar cu *Rv. 13*, dar la copitele tuturor picioarelor cite o linie arcuită ca o ghiară (pl. XL, 15).

Comana, 1 AR; →; 8,17 g. Cavarua, 2 AR; 7,04; 7,67 g. Prov. nec. 3 AR; 7,03; 7,34; 7,55 g (Inst. arh., 1261-M. 1054, 1092); 22–23 mm.

16. *Av. 12 — Rv. 15*

Av. Idem cu Av. 12.

Rv. Similar cu Rv. 14, dar capul rectangular și mai îngust, coada mai scurtă și picioarele cu poziții modificate (pl. XLI, 1).

Cavarna, 2 AR; ↓; 7,04; 7,40 g. Prov. nec., 4 AR; ↓; 6,81; 7,52; 7,59; 7,84 g (Inst. arh., 1261-M. 1052, 1055, 1092); 22–23 mm.

17. *Av. 12 — Rv. 16*

Av. Idem cu Rv. 12.

Rv. Similar cu Rv. 15, dar capul cu botul lătit, coada mai lungă, picioarele mai groase (pl. XLI, 2).

Comana, 1 AR; →; 8,09 g. Prov. nec., 1 AR; →; 6,91 g (Inst. arh., 1261-M.1094); 23 mm.

18. *Av. 12 — Rv. 17*

Av. Idem cu Av. 12.

Rv. Similar cu Rv. 16, dar capul conturat de o linie reliefată, coada mai lungă, picioarele subțiate și mai lungi, la gîtul și mijlocul calului cite o linie vizibilă (pl. XLI, 3).

Comana, 1 AR; 7,48 g; 23 mm.

19. *Av. 13 — Rv. 18*

Av. Similar cu Av. 12, dar liniile deasupra frunții, trei semicercuri, urmate de o spirală; liniile din cîmp st. altfel aranjate; buclele bărbii mai groase și cu poziții diferite.

Rv. Similar cu Rv. 17, dar coada calului mai scurtă, picioarele subțiate și cu copitele îndreptate în jos (pl. XLI, 4). Pietrele, 1 AR; ↓; 8,01 g. Comana, 11 AR; ↓; 7,09–8,61 g. Jiblea, 1 AR, 7,38 g. Cavarna, 3 AR; ↓; 6,80; 7,43; 7,80 g. Prov. nec. 42 AR; ↓; 5,44–7,99 g (Inst. arh. 1261-M.1052–1057, 1063, 1083–4); 21–24 mm.

20. *Av. 13 — Rv. 19*

Av. Idem cu Av. 13.

Rv. Similar cu Rv. 18, dar partea dinapoi a calului mai mică, coada unghiulară și la copite globule puțin alungite (pl. XLI, 5).

Comana, 3 AR; ↓; 7,23; 7,81; 8,04 g. Prov. nec., 4 AR; ↓; 6,41; 6,49; 6,80; 6,88 g (Inst. arh., 1261-M.1056, 1063; 1093); 22–24 mm.

*Seria V*21. *Av. 14 — Rv. 20*

Av. Similar cu Av. 13, dar totul mai schematizat. Linia nasului simplă cu o globulă alături, deasupra frunții trei liniuțe unite sus printr-o proeminență, liniile părului care coboară din creștet sînt simplificate, barba și liniile părului de pe ceafă dispărute.

Rv. Similar cu Rv. 19, dar gîtul calului lung și mai gros, coada plasată mai sus ca și cele două globule de deasupra calului, corpul separat de o linie unghiulară și gîtul de o alta oblică; picioarele mai scurte și cu copitele globulare, fără linii arcuite (pl. XLI, 6).

Comana, 2 AR, 8,04; 8,54 g. Adincata, 1 AR, Brașov, 1 AR, 8,72 g (Dessewffy 4435). Orșova, 1 AR. Oltenia?, 1 AR; 8,30 g. Cavarna, 2 AR; 7,78; 8,18 g, Ruse, 12 AR; ←; Prov. nec., 11 AR; 7,47–8,50 g (Inst. arh., 1261-M. 1048, 1065–7, 1063). Cab. Acad., 2 AR; ←; 8,45; 8,74 g (inv. 1407, I/40); 22–25 mm.

22. *Av. 15 — Rv. 21*

Av. Similar cu Av. 14, dar linia nasului mai scurtă, globulele mai mici, cele trei liniuțe de deasupra frunții cu alte poziții și liniile părului evidente.

Rv. Similar cu Rv. 20, dar partea dinapoi a calului spre interior, liniile de la mijloc și gît cu dimensiuni și poziții diferite; liniile picioarelor mai lungi și complete (pl. XLI, 7).

Adincata, 1 AR. Comana, 5 AR; ↘; 8,37; 8,38; 8,53; 8,58; 8,72 g. Cavarna, 11 AR; ↘; 7,75–8,45 g. Ruse, 24 AR. Prov. nec., 49 AR; ←; 6,47–8,82 g (Inst. arh., 1261-M.1046–1048, 1052–57, 1063, 1095); 22–25 mm.

23. *Av. 16 — Rv. 21*

Av. Similar cu Av. 15, dar fruntea informă, cele trei liniuțe de deasupra ei dispărute și linia curbă din spatele urechii mai groasă.

Rv. Idem cu Rv. 21 (pl. XLI, 8).

Braşov, 1 AR, 7,66 g (Dessewffy, 432). Ruse, 1 AR. Prov. nec., 28 AR; ←; 6,07–8,74 g (Inst. arh., 1261-M.1051–56, 1063); 22–25 mm.

24. *Av. 17 – Rv. 22*

Av. Similar cu Av. 15, dar liniile şi proeminenţa de deasupra frunţii altfel dispuse, ovalul urechii mai mare şi liniile părului mai scurte.

Rv. Similar cu Rv. 21, dar capul conturat, linia unghiulară care separă corpul cu altă formă şi poziţie, cele două globule mai mici şi picioarele mai subţiri (pl. XLI, 9).

Prov. nec., 1 AR; →; 7,89 g; 23 mm (Inst. arh., 1261-M.1051).

25. *Av. 17 – Rv. 23*

Av. Idem cu Av. 17.

Rv. Similar cu Rv. 22 dar capul calului şters parţial şi cu botul proeminent, cele două globule mai sus şi distanţate, coada lipsă şi linia care separă corpul ştersă aproape complet (pl. XII, 10).

Braşov, 1 AR; 8,52 g (Dessewffy, 431). Bistriţa, 2 AR; 9,15; 9,26 g (Dessewffy 433–4). Reci, 1 AR; 5,90 g. Cavarna, 4 AR; ↖; 7,76; 7,97; 8,05; 8,18 g. Ruse, 6 AR; ↖ (Sredne Kula, inv. 1612). Ruse, 1 AR (inv. 988). Prov. nec., 16 AR; ←; 6,28–8,14 g (Inst. arh., 1261-M.1048, 1051–54). Muz. Ruse, 1 AR (inv. 945). Cab. num. Dresda, 1 AR; 8,87 g; 22–24 mm.

26. *Av. 17 – Rv. 24*

Av. Similar cu Av. 17.

Rv. Similar cu Rv. 22, dar capul rotunjit la partea superioară, cele două globule distanţate între ele, coada arcuită şi picioarele mai groase (pl. XLI, 11).

Prov. nec., 1 AR; ↑; 7,59 g; 24 mm (Inst. arh., inv. 1261-M.1051). Pink, 1 AR (303).

27. *Av. 18 – Rv. 25*

Av. Similar cu Av. 17, dar capul de dimensiuni mai mari, fruntea şi liniile părului cu alte poziţii şi alte proporţii.

Rv. Similar cu Rv. 24, dar capul calului mai îngust, coada, o linie dreaptă cu proeminenţă sus la capăt, deasupra calului globulele apropiate şi puţin vizibile, iar picioarele subţiri (pl. XLI, 12).

Orşova, 2 AR. Ruse (Sredne Kula), 1 AR. Cavarna, 1 AR; 8,22 g. Prov. nec., 1 AR, 8,87 g (Inst. arh., inv. 1261-M.1056). Muz. Fălticeni, 1 AR (inv. 2096). Muz. Varna, 2 AR (inv. 1915–16); 22–24 mm.

28. *Av. 19 – Rv. 26*

Av. Similar cu 18, dar linia nasului mai subţire, globula ochiului clară şi liniile de deasupra frunţii cu poziţii diferite şi cu capetele superioare globulare.

Rv. Similar cu Rv. 25, dar capul calului mult subţiat, linia care separă corpul clară şi picioarele din spate mai apropiate şi cu globule în plus la copite (pl. XLI, 13).

Ruse (Sredne Kula), 2 AR. Prov. nec., 2 AR; ←; 8,27; 8,67 g (Inst. arh., inv. 1261-M. 1051–2). Muz. Varna, 1 AR (inv. 1917); 22–24 mm.

29. *Av. 19 – Rv. 27*

Av. Idem cu Av. 19.

Rv. Similar cu Rv. 26, dar botul calului lăţit, deasupra o globulă în plus, picioarele mai scurte şi numai cu cite o globulă la copite (pl. XLI, 14).

Orşova, 1 AR. Ruse (Sredne Kula), 9 AR. Bratislava, 1 AR; 9,86 g. Prov. nec., 3 AR; 8,16, 8,27; 8,35 g (Inst. arh., inv. 1261–M. 1050, 1053, 1057). Cab. Dresda, 1 AR; 6,77 g; 22–23 mm.

30. *Av. 20 – Rv. 28*

Av. Similar cu Av. 19, dar întreg conturul capului un relief compact, aproape fără amănunte. Mai întâi sînt vizibile: fruntea, linia nasului şi trei liniuţe simple deasupra frunţii.

Rv. Similar cu Rv. 27, dar capul cu contur regulat, piciorul st. din spate mai lung, fără linie de separare la mijlocul capului. Deasupra mai multe globule şi urme de la capul călăreşului (pl. XLI, 15).

Ruse (Sredne Kula), 8 AR. Cavarua, 1 AR; 7,92 g. Prov. nec., 1 AR; ↙; 8,00 g (Inst. arh., inv. 1261-M. 1052); 22–24 mm.

Seria V/1 «cu capul Romei»

31. *Av. 21 – Rv. 29*

Av. cap uman stilizat, asemănător cu Av. 14, dar cu înfățișare feminină, probabil sub influența denarilor romani, asemănător cu capul Romei. Are părul redat de asemenea din grupe de linii radiate, gura marcată de două linii paralele, deasupra frunții trei linii verticale, unite cu o globulă sus; bărbia este clară și ascuțită, gitul evident și ovalul urechii coborât către ceafă.

Rv. Similar cu Rv. 17, dar deasupra calului trei globule, capul rectangular și piciorul ridicat din față, ușor arcuit (pl. XLI, 16).

Căscioarele, 1 AR; ↓; 7,37 g. Cojasca, 3 AR; ↓; 6,43; 7,06; 7,70 g.

Oltenia? 1 AR; 7,70 g. Ruse, 2 AR; ↓. Muz. Ruse, 3 AR (inv. 924, 944, 954). Prov. nec., 2 AR; ↓; 5,85; 7,67 g (Inst.-arh., inv. 1261 – M. 1054, 1092). Cab. Acad., 3 AR; ↓; 7,70; 7,81 g (inv. 1587, 1651, 1735); 22–24 mm.

32. *Av. 21 – Rv. 30*

Av. Idem cu Av. 21.

Rv. Similar cu Rv. 29, dar botul calului lățit, globulele de deasupra inofirme și una dispărută, piciorul st. din față cu partea de jos lipsă, iar celălalt cu liniile drepte (pl. XLI, 17).

Comana, 1 AR; ↑; 6,77 g. Prov. nec. 1 AR, 7,25 g (Ins. arh., inv. 1261 – M. 1092). Muz. Ruse, 1 AR (inv. 950); 22–32 mm.

33. *Av. 22 – Rv. 31*

Av. Similar cu Av. 21, dar gitul fără proeminență, iar deasupra frunții doar o globulă cu codiță și o liniuță alături.

Rv. Similar cu Rv. 29, dar cele trei globule așezate mai sus, linia unghiulară, care separă corpul mai mică și piciorul st. din față cu o globulă mică exterioară la genunchi (pl. XLI, 18).

Petrești, 3 AR. Comana, 1 AR; 8,14 g. Cojasca, 5 AR; ↓; 6,61; 6,57; 6,81; 6,91; 6,97 g. Ruse, 2 AR. Prov. nec., 1 AR; ←; 7,72 g (Inst. arh., inv. 1261 – M. 1092). 1 AR; ←; 5,48 g (inv. 235/234). Cab. Acad., 4 AR; ↓; 7,67; 7,68; 7,70; 7,84 g (inv. 1301, 1587, 1681, 1735). Muz. Ruse, 3 AR; ↓ (inv. 949, 986, 618); 21–24 mm.

Din descrierea de mai sus rezultă că tipul monetar, privit în ansamblu, are pe avers un cap uman stilizat spre dr., iar pe revers, un cal, cu sau fără călăreț, spre stînga. Capul uman este fără cunună, cu barba și părul buclat la primele două serii și din linii și ovale la ultimele patru serii. Aceste emisiuni au ca prototip monedele din categoria Prundu-Jiblea, din care derivă direct și pe care le continuă în timp. Legătura genetică dintre cele două categorii monetare a fost sesizată și tratată ca atare de K. Pink⁶⁰⁷. Privite în desfășurare, toate seriile de emisiuni pot fi ușor urmărite, după felul în care ele s-au simplificat stilistic. Unele elemente de bază, cum sînt buclele părului și barba, au continuitate aproape la toate seriile.

În clasificarea lui C. Moisil, tipul de față ocupă locul cinci, împreună cu emisiunile de tip Virteju. După același autor, capul de pe avers imită, ca și celelalte, modelul lor imediat anterior, capul lui Zeus de pe emisiunile de argint ale lui Filip al II-lea⁶⁰⁸. După K. Pink, aceste monede, ca și cele de tip Prundu-Jiblea, fac parte din grupa imitațiilor, care redau pe avers capul lui Lysimach. Ele constituie seria denumită, după forma capului calului *Sat-*

⁶⁰⁷ Raportul dintre cele două categorii de monede este clar înfățișat în *Münzprägung* . . . , p. 75–78.

⁶⁰⁸ Const. Moisil, în *BȘNR*, 1920, p. 70–71; de obicei aceste monede au fost tratate împreună cu cele de tip

Virteju-București, sub numele de tip muntean, așa cum apar și la B. Mitrea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 290–302, și I. Winkler, în *AMN*, VI, 1969, p. 76–78.

telkopffferd, și ocupă primele două locuri după gradul de stilizare ⁶⁰⁹. Absența indiciilor de cunună nu este, după părerea noastră, un motiv suficient de grăitor pentru a dovedi că la baza acestor imitații stă aversul tetradrahmelor lui Lysimach. De aceea noi ne menținem la ideea lui C. Moisil, acceptată de aproape toți specialiștii care s-au ocupat cu aceste monede, că și în acest caz a fost imitat indirect tot capul lui Zeus, chiar dacă semnificația nu mai este aceeași.

În funcție de gradul de stilizare progresivă, având în vedere mai ales aversul, s-au putut delimita șase serii — grupe de emisiuni. Primele două serii au reversul asemănător și continuă să mai păstreze încă urme din călăreț. Deosebirea esențială dintre ele constă însă în faptul că aversul din seria (grupa) a II-a, datorită tocirii ștanței, este complet șters. Seriile următoare (III-VI) au reversul fără călăreț, înlocuit aici prin cîte două sau trei globule. Diferențe mai însemnate și evidente pot fi sesizate la avers, unde stilul variază de la o serie (grupă) la alta, fără să fie însă vorba de o lipsă de legătură între ele. Ultimele două serii (V—VI) sînt ceva mai distincte de rest, printr-o mai accentuată schematizare a efigiei.

O mențiune aparte se cuvine făcută asupra aversului monedelor din seria a VI-a (pl. xli, 16—8). Privite cu mai multă atenție se observă că, pe lângă elementele stilistice, inspirate și păstrate din seriile anterioare, ale aceluiași tip, mai apar și altele în plus, cum sînt gîtul detașat, nasul, bărbia și ochiul, care sînt combinate de așa manieră încît vădesc, se pare, o influență a capului Romei de pe denarii romani republicani. Motivul integrării acestor monede în rîndul emisiunilor de tip Adîncata, este de natură stilistică, eventual și metodologică. Cronologic însă, dar chiar și stilistic, aceleași monede pot fi tot așa de bine să fie integrate și în cadrul emisiunilor de tip Virteju, cu care apar uneori în descoperiri (tezaurul Frătești).

Fiecare serie cuprinde mai multe variante, determinate de modificări aduse ștanțelor în cursul baterii. Deosebirile dintre variantele aceleiași serii sînt uneori destul de mici și se reduc adesea doar la unele foarte mici amănunte. Totuși între ele s-a putut face distincție, ceea ce ne-a îngăduit alcătuirea următoarelor două tabele:

I. Avers-Revers

Seria I

Av. 1	—	Rv. 1	(1 AR)	1 AR
Av. 2	—	Rv. 2	(2 AR)	2 AR
Av. 3	—	Rv. 3	(1 AR)	1 AR
Av. 4	—	Rv. 4	(4 AR)	4 AR
Av. 5	—	Rv. 5	(3 AR)	3 AR

Seria II

Av. 6	—	Rv. 6	(3 AR)	3 AR
-------	---	-------	--------	------

Seria III

Av. 7	—	Rv. 7	(14 AR)	14 AR
Av. 8	—	{ Rv. 7 (17 AR) Rv. 8 (1 AR) }		18 AR
Av. 9	—	{ Rv. 9 (9 AR) Rv. 10 (41 AR) }		50 AR

Seria IV

Av. 10	—	Rv. 11	(42 AR)	42 AR
Av. 11	—	Rv. 12	(1 AR)	1 AR

Av. 12	—	{ Rv. 13 (15 AR) Rv. 14 (6 AR) Rv. 15 (6 AR) Rv. 16 (2 AR) Rv. 17 (1 AR) }		30 AR
--------	---	--	--	-------

Av. 13	—	{ Rv. 18 (58 AR) Rv. 19 (7 AR) }		65 AR
--------	---	-------------------------------------	--	-------

Seria V

Av. 14	—	Rv. 20	(33 AR)	33 AR
Av. 15	—	Rv. 21	(90 AR)	90 AR
Av. 16	—	Rv. 21	(30 AR)	30 AR

Av. 17	—	{ Rv. 22 (1 AR) Rv. 23 (33 AR) Rv. 24 (2 AR) }		36 AR
--------	---	--	--	-------

Av. 18	—	Rv. 25	(8 AR)	8 AR
--------	---	--------	--------	------

Av. 19	—	{ Rv. 26 (5 AR) Rv. 17 (15 AR) }		20 AR
--------	---	-------------------------------------	--	-------

Av. 20	—	Rv. 28	(10 AR)	10 AR
--------	---	--------	---------	-------

Seria VI (cu capul Romei)

Av. 21	—	{Rv. 29 (15 AR) Rv. 30 (3 AR)}	18 AR
Av. 22	—	Rv. 31 (20 AR)	20 AR

*II. Revers — Avers.**Seria I*

Rv. 1	—	Av. 1 (1 AR)	1 AR
Rv. 2	—	Av. 2 (2 AR)	2 AR
Rv. 3	—	Av. 3 (1 AR)	1 AR
Rv. 4	—	Av. 4 (4 AR)	4 AR
Rv. 5	—	Av. 5 (3 AR)	3 AR

Seria II

Av. 6	—	Av. 6 (3 AR)	3 AR
Rv. 7	—	{Av. 7 (14 AR) Av. 7 (14 AR)}	31 AR
Rv. 8	—	Av. 8 (1 AR)	1 AR
Rv. 9	—	Av. 9 (9 AR)	9 AR
Rv. 10	—	Av. 9 (41 AR)	41 AR

Seria III

Rv. 11	—	Av. 10 (42 AR)	42 AR
Rv. 12	—	Av. 11 (1 AR)	1 AR
Rv. 13	—	Av. 12 (15 AR)	15 AR

Rv. 14	—	Av. 12 (6 AR)	6 AR
Rv. 15	—	Av. 12 (6 AR)	6 AR
Rv. 16	—	Av. 12 (2 AR)	2 AR
Rv. 17	—	Av. 12 (1 AR)	1 AR
Rv. 18	—	Av. 12 (58 AR)	58 AR
Rv. 19	—	Av. 13 (7 AR)	7 AR

Seria V

Rv. 20	—	Av. 14 (33 AR)	33 AR
Rv. 21	—	{Av. 15 (90 AR) Av. 16 (30 AR)}	120 AR
Rv. 22	—	Av. 17 (1 AR)	1 AR
Rv. 23	—	Av. 17 (33 AR)	33 AR
Rv. 24	—	Av. 17 (2 AR)	2 AR
Rv. 25	—	Av. 18 (8 AR)	8 AR
Rv. 26	—	Av. 19 (5 AR)	5 AR
Rv. 27	—	Av. 19 (15 AR)	15 AR
Rv. 28	—	Av. 20 (10 AR)	10 AR

Seria VI «cu capul Romei»

Rv. 29	—	Av. 21 (15 AR)	15 AR
Rv. 30	—	Av. 21 (3 AR)	3 AR
Rv. 31	—	Av. 22 (20 AR)	20 AR

Total	499 AR.
-------	---------

Cele două tabele rezumative ne dau posibilitatea să urmărim mai ușor felul cum se distribuie monedele pe variante. Pentru avers au fost stabilite deocamdată 20 variante, iar pentru revers 31 de variante. Pe serii însă numărul lor scade simțitor. Cu o singură ștanță nemodificată s-a ajuns să se bată 90 piese cu același avers și 120 cu reversul identic. De asemenea, se întâlnesc piese cu același avers sau revers, care ajung pînă la numere cuprinse între 30 și 65, ceea ce ne face să presupunem că ștanțele utilizate la emiterea monedelor de tip Adincata erau relativ rezistente. Trebuie remarcat și faptul că în cazul de față, deși monedele cercetate se ridică la aproape 500 exemplare, numărul variantelor este destul de mic, atît pentru avers, cit și pentru revers.

În totalitatea lor monedele sînt bătute din argint cu titlu relativ scăzut. Pe lingă argint, în procente care variază aproximativ între 70—70%, cel de al doilea element component de seamă este arama, care apare aici în proporții de 20-30%. Celelalte elemente prezente în compoziția monedelor sînt toate de ordin cu totul secundar. Printre acestea se remarcă în ordine: urme de plumb, aur, magneziu, staniu etc.

Pe baza datelor furnizate de analizele metalografice, ca și pe temeiul studierii amănunțelor stilistice și a reliefurilor reprezentărilor de pe monede, s-a ajuns la concluzia că și aceste emisiuni s-au obținut prin batere, ci nu prin procedeul turnării.

În raport cu celelalte emisiuni geto-dace din categoriile anterioare, aceste piese se prezintă cu greutatea și modulul mai scăzute. De pildă, ele măsoară în diametru între 22—25 mm. Exceptînd cîteva din piesele primei serii, care cîntăresc între 9 și 11 g, majoritatea monedelor au greutate cuprinsă între 7 și 9 g. Urmărite pe serii, greutatea variază și scad de la o serie la alta.

În prima serie se întâlnesc: un exemplar de 11,26 g, altul de 10,48 g și restul de șase piese cu o greutate cuprinsă între 8 și 9 g. Seria a II-a cuprinde două monede grele de 8,81 și 8,86 g. Situația din seria a III-a se prezintă astfel: o monedă de 6,91 g; 24 piese cîntăresc

între 7 și 8 g; celelalte 41 monede au greutate cuprinse între 8 și 9 g. În seria a IV-a se remarcă prezența a două exemplare cu greutate de 5,44 și 5,96, un număr de 26 monede care cîntăresc între 6—7 g, majoritatea de 78 piese între 7—8 g și alte 23 monede între 8—9 g. A cincea serie are o singură monedă cu o greutate de 5,90 g, alte 8 exemplare care cîntăresc între 6—7 g, urmate de un număr de 49 monede cu greutate între 7—8 și 72 piese cîntărind între 8—9 g. Seria ultimă, a șasea, mai puțin numeroasă, cuprinde o piesă grea de 5,48 g, alte 5 exemplare cu greutate între 6—7 g, urmate de un număr de 11 piese care cîntăresc între 7—8 g și o singură piesă care depășește 8 g.

Grupînd monedele pe greutate în cadrul întregului tip, indiferent de serii am obține următorul tabel general:

Monede cu greutate între 9—11 g =	5 exemplare
Monede cu greutate între 8— 9 g =	144 exemplare
Monede cu greutate între 7— 8 g =	162 exemplare
Monede cu greutate între 6— 7 g =	40 exemplare
Monede cu greutate între 5— 6 g =	4 exemplare

Din acest tabel rezultă că majoritatea monedelor de tip Adîncata au greutate cuprinse între 7 și 9 g. Un număr relativ mic între 6—7 g și doar cîteva piese au greutate extreme care pot fi considerate excepții. Trebuie să facem observația că, în raport cu toate celelalte tipuri monetare geto-dacice prezentate pînă acum, cele asupra cărora ne referim, au greutate evident mai scăzute. Am văzut că celelalte categorii de monede nu coboară sub 10 g, decît anumite excepții, în timp ce emisiunile tipului Adîncata cîntăresc, în majoritatea lor, între 7 și 9 g. Nu este limpede dacă această scădere ponderală trebuie pusă pe seama unei modificări de nominal, sau ea urmează să fie legată de epoca în care se datează. Amintim în această privință că pentru antichitate este frecvent fenomenul scăderii greutății monedelor în funcție de timp. Trecerea de la o perioadă la alta este marcată în această direcție și prin scăderea greutății monedelor. De obicei monedelor de tip Adîncata, ținîndu-se seama de greutatea lor, li s-a atribuit denumirea de diadrahme. Este credem o denumire improprie, în sensul că ele nu pot fi în nici un caz asociate cu monedele grecești cărora li se atribuie acest nume. Emisiunile acestea nu mai au la bază un sistem ponderal ca originalele și nu este exclus ca în ochii populației locale din Dacia ele să nu fi fost diferențiate în raport cu celelalte emisiuni. Numele de didrahme deci nu poate fi menținut și folosit în sens ponderal, ci poate doar ca o denumire generală pentru a face deosebirea între aceste emisiuni și cele mai vechi cu greutate mai mari, pe care le numim îndeobște tetradrahme.

Descoperirile cu monede de tip Adîncata sînt relativ numeroase și răspîndite pe o arie destul de întinsă. Pentru cunoașterea tuturor aspectelor legate de circulație și limitele răspîndirii lor am întocmit un catalog sumar cu toate descoperirile semnalate pînă acum.

1. *Adîncata* (jud. Dolj)

În anul 1908, pe teritoriul comunei, s-a descoperit un tezaur alcătuit din 28 de monede, dintre care 25 de tipul mai sus descris, iar celelalte trei de tip Larissa, cu cap janiform și probabil Filip al III-lea⁶¹⁰. După părerea noastră însă aceste ultime piese nu pot să aparțină tezaurului. Ele au fost achiziționate împreună și atribuite apoi tezaurului. Nu se mai cunosc alte date asupra condițiilor de descoperire și nici unde se află în prezent monedele respective.

⁶¹⁰ Const. Moisil, în BSNR, XI, 21, 1914, p. 23; Victor N. Popp, *Monete barbare din Adîncata de Jos*, în BSNR, XIII, 28, 1916, p. 57—60.

2. *Bălțați*, com. Mărgineni (jud. Olt)

Înainte de 1930, pe izlazul satului, locuitorul I. Nedelea din Mărgineni, a găsit întâmplător o monedă de tip Adincata. Ea a fost achiziționată și adusă la Inst. de arheologie (inv. 182) de B. Mitrea ⁶¹¹. Are 5,96 g și 24 mm.

3. *Bistrița* (jud. Bistrița-Năsăud)

Prin împrejurimile Bistriței s-au găsit cu ani în urmă mai multe monede geto-dacice, printre care și două exemplare de tip Adincata ⁶¹².

4. *Bîrlad* (jud. Vaslui)

În muzeul local se află o monedă de tipul descris, găsită prin împrejurimile orașului. Are 7,83 g.

5. *Bogdănești* (jud. Vilcea)

În colecția I. Dimian din București se află o monedă de tipul Adincata, serie cu «capul Romei», provenind din această comună ⁶¹³.

6. *Brașov*

Se păstrează informația că prin împrejurimile orașului s-au găsit înainte de 1908 câteva monede de tip Adincata ⁶¹⁴ (8,22—8,58 g).

7. *Bucovăț* (jud. Timiș)

La Dessewffy, 442, se păstrează informația că la Bucovăț s-a găsit o astfel de monedă (8,81 g).

8. *Buzești* (jud. Gorj)

În muzeul de istorie din Suceava se află o monedă de același tip, provenind din com. Buzești. Ea cântărește 8 g. Alte trei monede găsite în aceeași localitate, s-ar fi aflat la Muzeul București, însă informația nu se verifică ⁶¹⁵.

9. *Căscioarele* (jud. Ilfov)

În cursul săpăturilor arheologice efectuate în anii 1962—63 la Căscioarele ⁶¹⁶, s-au găsit și câteva monede geto-dacice de tip Virteju și una de tip Adincata.

10. *Cioara-Săliște* (jud. Alba)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă de tip Adincata, care se păstrează acum la Muzeul de arheologie din Cluj ⁶¹⁷.

11. *Cimpulung* (jud. Argeș)

La Cab. num. al Academiei (inv. 1263) a intrat un grup de monede geto-dacice, printre care și piese de tip Adincata, cu indicația că au fost descoperite la Cimpulung ⁶¹⁸.

12. *Cojasca* (jud. Prahova)

Tot la Cab. num. al Academiei (inv. 419.1587 și 1651) se află șase monede de tip Adincata, despre care se spune că provin de la Cojasca ⁶¹⁹.

13. *Comana* (jud. Ilfov)

În colecția Dr. M. și G. Severeanu se află un grup de monede cu indicația că provin de la Comana ⁶²⁰. Probabil ca ele să facă parte dintr-un tezaur mai de mult descoperit.

14. *Frătești* (jud. Ilfov). În cuprinsul tezaurului descoperit la Frătești în 1968, pe lângă cele 185 monede getice de tip Virteju s-au găsit și 15 exemplare de tipul «cu capul Romei». Întreg tezaurul se află în colecțiile Muzeului din Giurgiu și este publicat de Gh. Rădulescu și M. Ionescu, în SCIV, 21, 4, 1970, p. 649—652.

⁶¹¹ Informații asupra descoperirii în dosar *MNA*, 1944, f. 800; cf. și I. Winkler, *O minich*..., p. 25 (14).

⁶¹² Ö. Gohl, în *NumKz*, VII, 1908, p. 121—122; M. Dessewffy, 433—434; Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 79 (74); L. Ruzicka, în *CNA*, II, 1922, p. 56; K. Pink, *Münzprägung*..., p. 134 (25); B. Mitrea, *Pene-trazione*..., p. 31 (45); I. Winkler, *O minich*..., p. 26 (21).

⁶¹³ I. Winkler, în *AMN*, VI, 1969, p. 77.

⁶¹⁴ Ö. Gohl, în *NumKz*, 1908, p. 9.

⁶¹⁵ Moneda a fost examinată de noi în 1966; cf. și I. Winkler, *O minich*..., p. 26 (29).

⁶¹⁶ Silvia Marinescu-Bilcu, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 15—116 (fig. 3/1).

⁶¹⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 77; M. Roska, *Repertorium*, p. 17 (41).

⁶¹⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 152, și în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 494.

⁶¹⁹ Fl. Moisil a prezentat o comunicare despre această descoperire la Congresul național de numismatică și arheologie de la Cluj din 1936; cf. în *CNA*, XII, 1936, p. 232; Const. Moisil, în *Balkanica*, VII, 1, 1944, p. 16, vede în acest cap de pe av. o influență a capului lui Dionisios.

⁶²⁰ Nu știm sigur dacă aceste monede fac parte din tezaurul menționat de Const. Moisil în *BSNR*, XIII, 27, 1916, p. 42; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 77.

15. *Hărman* (jud. Brașov)

La Muzeul de Istorie din Cluj se află o monedă de tip Adincata, descoperită pe teritoriul acestei localități ⁶²¹. Nu s-au păstrat indicații suplimentare.

16. *Jibla* (jud. Vilcea)

Din această localitate provin două monede de tip Adincata, aflate în colecția M. Bibra (Sănătescu) din Rm.-Vilcea. Nu se cunosc împrejurările descoperirii lor ⁶²². Au 6,91 și 7,38 g; 22 mm.

17. *Leu* (jud. Dolj)

Cu prilejul unor lucrări de terasare executate în primăvara anului 1967, la punctul « Balta Lungă », s-a descoperit un vas de lut cu monede geto-dacice de tip Adincata. Vasul, de forma unei căni dacice cu miner, a fost lucrat cu mîna din pastă brună-castanie. Tezaurul este alcătuit dintr-un număr de 24 monede. Din cercetările făcute la fața locului rezultă că tezaurul a fost ascuns în apropierea unei așezări getice ⁶²³.

18. *Măgura* (jud. Olt?)

O monedă din seria « cu capul Romei », ar proveni de la Măgura. Ea se află în colecția I. Dimian din București ⁶²⁴.

19. *Măneci* (jud. Prahova)

La Muzeul din Ploiești se păstrează două monede de tip Adincata, cu indicația că provin din această localitate.

20. *Mănăstirea* (jud. Ilfov)

În anul 1939, pe teritoriul comunei, s-a descoperit un tezaur de circa 25 monede getice de tip « muntean » înrudite direct cu cele de tip Adincata, pe care le preced în timp și stilistic. Din acest tezaur se mai păstrează doar o singură monedă la Cab. num. al Bibl. Academiei. Un număr de 22 piese au fost studiate de Const. Moisil și prezentate într-o comunicare la Soc. num. Română, la 28 XI, 1943. Din manuscrisul comunicării rezultă că tezaurul cuprindea două variante ⁶²⁵, cu greutatea cuprinse între 8,63 și 8,78 g; diam. 22–24 mm.

21. *Odobasca* (jud. Vrancea)

Din această localitate provin două monede de tipul Adincata, aflate acum în colecțiile Muzeului din Focșani ⁶²⁶.

22. *Orăștie* (jud. Hunedoara)

La Muzeul din Cluj se află o monedă de același tip, găsită la Orăștie în împrejurări necunoscute ⁶²⁷.

23. *Orșova* (jud. Severin)

Pe teritoriul acestei localități s-a descoperit un tezaur de monede getice de tip Adincata. Din acest tezaur, 11 monede se află la Muzeul din Timișoara, patru exemplare la Graz și alte 2 piese la Muzeul din Cluj. Nu cunoaștem nici numărul monedelor descoperite și nici amănunte în legătură cu împrejurările în care s-au găsit acestea ⁶²⁸.

24. *Pietrele* (jud. Ilfov)

În cuprinsul tezaurului descoperit la Pietrele în 1964, format din monede de tip Virteju (Inst. arh. inv. 1258, nr. 16 și 23) au apărut și două monede Adincata ⁶²⁹. Ambele exemplare sînt foarte mult tocite.

25. *Pitești* (jud. Argeș)

La Muzeul de istorie a orașului București (inv. 2909–3018) se află un tezaur de 109 monede de acest fel, cu indicația că s-ar fi găsit prin împrejurimile orașului Pitești, înainte de primul război mondial. Informația aceasta, publicată de B. Mitrea, nu se mai poate verifica acum ⁶³⁰. Monedele par să fie amestecate cu alte piese din aceeași categorie din colecțiile muzeului, iar datele asupra descoperirii nu mai pot fi verificate.

26. *Prundu Birgăului* (jud. Bistrița-Năsăud)

Din această localitate, potrivit datelor păstrate la Dessewffy, 428, provine o monedă de tip Adincata.

⁶²¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 77–78; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 30 (76).

⁶²² Mulaje după aceste două monede se află la Institutul de arheologie grație lui B. Mitrea; cf. și M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 453.

⁶²³ G. Popilian și T. Niță publică o notă asupra acestei descoperiri în *Revista muzeelor*, VI, 3, 1969, p. 267.

⁶²⁴ I. Winkler, în *AMN*, VI, 1969, p. 77.

⁶²⁵ Const. Moisil, în *CNA*, XVII, 1943, p. 199; O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 13–14, 1965, p. 6–12 (pl. I, 4).

⁶²⁶ Informație de la Gh. Constantinescu; vezi și Gh. Constantinescu și H. Boos, care publică în mod greșit aceleași monede ca fiind găsite la Dobasu (în *SCN*, I, 1957, p. 470 (3)).

⁶²⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 77.

⁶²⁸ *Ibidem*, p. 77 și 142; cf. și I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 32(106).

⁶²⁹ B. Mitrea, în *SCIV*, 16,3, 1964, p. 610 (nr. 22).

⁶³⁰ Idem, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 296.

27. *Racovița-Bălș* (jud. Olt.)

La Cab. num. al Bibliotecii Academiei (inv. 723) se află un lot de șase monede de tip «oltean și muntean» descoperit la Racovița, înainte de 1948.

28. *Reșița* (jud. Covasna)

În vara anului 1956, la punctul «Telek» s-a găsit, cu prilejul muncilor agricole, o monedă de argint de tip Adincata, cu greutate de 5,91 g ⁶³¹.

29. *Sadova* (jud. Dolj)

Se păstrează informația că pe teritoriul acestei comune s-a descoperit un tezaur de 160 monede geto-dacice, dintre care 36 de tip Adincata. Despre soarta monedelor nu mai avem nici o cunoștință. Nu avem însă nici suficientă certitudine în legătură cu datele transmise, că alături de aceste monede s-au găsit și alte tipuri, printre care și imitații de tip Alexandru cel Mare ⁶³².

30. *Salcia* (jud. Olt?)

Pe teritoriul acestei comune s-ar fi găsit câteva monede de același tip, aflate acum în colecția lui I. Dimian din București ⁶³³.

31. *Sfântu Gheorghe*

Pe teritoriul orașului s-au găsit, la punctul «Debrenkapu», două monede de tip Adincata. Ele se aflau înainte de 1944, la Muzeul de istorie din Sfântu Gheorghe (inv. 658—9), dar s-au pierdut între timp ⁶³⁴.

31 (a). *Valea Voievozilor* (jud. Dimbovița)

O monedă de acest tip (6,90 g) provine din această localitate (B. Mitrea, în SCIV, 23, 1, 1972, p. 137).

32. *Virteju-București*.

În colecția V. Bratu din București se află o monedă de tip Adincata, care s-a găsit la Virteju în mod întâmplător. Are 9,02 g și 24 mm. Un mulaj după această piesă se află la Inst. de arheologie.

33. *Oltenia* (regiune)

A. Metzulescu a publicat în *Arta și arheologia* (13—14, 1937—8, p. 10—11, fig. 10—12) patru monede de tip Adincata, cu indicația că acestea provin probabil din regiunea Oltenia.

*R.P. Bulgaria*34. *Cavarna*

În anul 1910, pe teritoriul acestei localități, s-a descoperit un tezaur alcătuit din 42 monede de tip Adincata. Dintre acestea, 40 piese se păstrează și acum la Muzeul din Sofia ⁶³⁵ (inv. XVIII, 1910).

35. *Ruse* (oraș)

La Muzeul din Ruse (inv. 986—1000) se păstrează un tezaur format din 15 monede getice, dintre care 5 de tip Adincata și 10 de tip Virteju. Pe baza informațiilor primite de la Violetta Dimova, tezaurul s-a găsit pe teritoriul orașului Ruse.

36. *Ruse* (Sredne Kula)

În apropierea orașului s-a găsit în 1965 un tezaur alcătuit din 64 monede getice de tip Adincata și trei drahme de tip Filip al III-lea ⁶³⁶. Tezaurul se află la Muzeul din Ruse (inv. 1612).

37. *Slana-Bara* (Vidin)

În cuprinsul unui tezaur descoperit în această localitate, în 1940, se află și un număr de 13 monede getice de tip Adincata ⁶³⁷.

38. *Varna* (regiune)

La Muzeul din Varna se află trei monede de același tip (inv. 1915—17), găsite în zona învecinată orașului.

R.P. Ungară

⁶³¹ Zoltán Székely, în SCN, III, 1960, p. 557(9).

⁶³² Const. Moisil, în BSNR, X, 1913, p. 63; L. Ruzicka, în BSNR, XVII, 1922, p. 13.

⁶³³ I. Winkler, în AMN, VI, 1969, p. 78.

⁶³⁴ Zoltán Székely, în SCN, III, 1960, p. 557.

⁶³⁵ N. Mușmov, în *Izvestiia-Institut*, II, 1911, p. 281—282.

⁶³⁶ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXIX, 1966, p. 213.

⁶³⁷ *Ibidem*, nr. XIV, 1940—42, p. 284—285.

39. Győr.

Prin împrejurimile localității Győr s-a descoperit o monedă de tip Adincata. Nu se cunosc amănunte ⁶³⁸.

R.S. Cehoslovacă

40. Bratislava

Prin împrejurimile orașului s-au descoperit trei monede de tip Adincata ⁶³⁹. Ele au greutate de 8,49; 8,73; 8,86 g.

41. Pezínok (Bazin)

Din această localitate provine o monedă de același tip, în condiții pe care nu le cunoaștem ⁶⁴⁰.

42. Szemec (Szempc).

O monedă similară provine din această localitate ⁶⁴¹.

43. Znojmo (Moravia).

Se păstrează o informație vagă în legătură cu descoperirea lui Znojmo a unei monede de tip Adincata ⁶⁴².

Proveniență necunoscută

Institutul de arheologie posedă în colecțiile sale, la Cabinetul său numismatic (inv. 235/232—34, 36, 242, 249, 250; 1055/35—39 și 1261) un număr de 266 monede de tip Adincata. Ele au fost incluse în catalogul cu descrierea pe tipuri și variante, dar locul lor de descoperire nu se mai cunoaște. Alte 18 monede de același tip se află în colecțiile Cab. num. al bibliotecii Academiei ⁶⁴³ (inv. 26, 275, 419, 650, 1301, 1490, 1587, 1651, 1681, 1687, 1735, 1737, 1964, 1407/I 40). La Muzeul de istorie a orașului București se află șase monede din aceeași categorie. De asemenea imitații de tip Adincata se mai întâlnesc și în următoarele colecții: 1 AR la Muzeul din Timișoara; 1 AR la Muzeul din Fălticeni (inv. 2093); 3 AR la Muzeul din Brașov, ⁶⁴⁴ 7,74; 8,05; 8,79 g; 22—23 mm; 3 AR la Muzeul din Cluj. Muzeul din Ruse are în colecțiile sale șapte monede de tip Adincata (inv. 618, 942, 944, 949—50, 954, 986), cu locul de descoperire necunoscut, dar care provin foarte probabil din apropiere de Ruse. La Muzeul Naț. din Praga se păstrează șase asemenea monede și încă trei la Cab. num. din Brno. La Cab. num. din Dresda se găsesc de asemenea două piese de tip Adincata (inv. 105—6).

În multe din publicațiile de specialitate se întâlnesc imitații de același tip dar cu locul de descoperire necunoscut. Din rindul acestora amintim: De la Tour, 2 AR (9807 și 9874); V. Knechtel, 1 AR (BSNR, 1913, p. 16, pl. I, 17); L. Ruzicka publică câteva monede în BSNR, 1927, p. 23—4, (pl. I). Ar fi posibil ca aceste monede să provină din Oltenia. La K. Pink, 1 AR (nr. 300); D. Berciu, în *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939 (fig. 260), 1 AR cu «capul Romei» și 1 AR tip Mănăstirea. O altă monedă de același tip menționată și cu locul de descoperire necunoscut o găsim într-o publicație recentă ⁶⁴⁵.

Catalogul descoperirilor monetare de tip Adincata, în general, ne dă indicații prețioase, atât asupra ariei de răspindire a monedelor, cât și asupra frecvenței circulației diferitelor grupe și variante. Referindu-ne mai întâi la aria lor de răspindire constatăm că principalele descoperiri se masează în regiunea cuprinsă între Dunăre și Carpați, spre vest limita fiind marcată aproximativ de valea Jiului, iar spre est de linia care duce de la vărsarea Argeșului și pînă către izvoarele Prahovei. În afara acestor limite de bază se mai constată prezența unor descoperiri, pe care noi le considerăm izolate, cum este de pildă tezaurul de la Orșova și monedele de la Slana-Bara (Vidin), descoperirile de la Ruse, cele din zona Brașovului și a Sf. Gheorghe, precum și cele de la Odobasca și Birlad. Cu totul izolate apar cele câteva monede găsite în nordul Transilvaniei, R.P. Ungară și R.S. Cehoslovacă.

⁶³⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 78 (fig. 303).

⁶³⁹ M. Dessewffy, 1244; J. Eisner, în *Num. Casopis*, III, 1927, p. 14—15; K. Pink, *op. cit.*, p. 78, 143; V. Ondrouch, în *Moravské Num. zprávy*, 8, 1961, p. 27.

⁶⁴⁰ M. Dessewffy, p. 19 (nr. 429—430); Ö. Gohl, în *NumKözl*, 1914, p. 22; J. Eisner, în *Num. Casopis*, III, 1927, p. 14; V. Ondrouch, în *Moravské Num. zprávy*, 8, 1961, 27; K. Pink, p. 77; Eva Kolníková, în *JCN*, V, 1971, p. 41.

⁶⁴¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 78, 146.

⁶⁴² J. Eisner, în *Slovensko v praveku*, 1933 (pl. LX, 3).

⁶⁴³ Date asupra acestor monede a se vedea, la O. Iliescu și M. Gramatopol, în *Caiet selectiv*, 10, 1964, p. 304—314, nr. 154—157.

⁶⁴⁴ M. Marcu, în *Culegere de studii și cercetări*, Brașov, I, 1967, p. 86 (fig. 2—3).

⁶⁴⁵ Dr. Busso Peus Nachf., *Münzen und Medaillen*, Katalog, 269, Frankfurt a.M., 1968, p. 10, fig. 89.

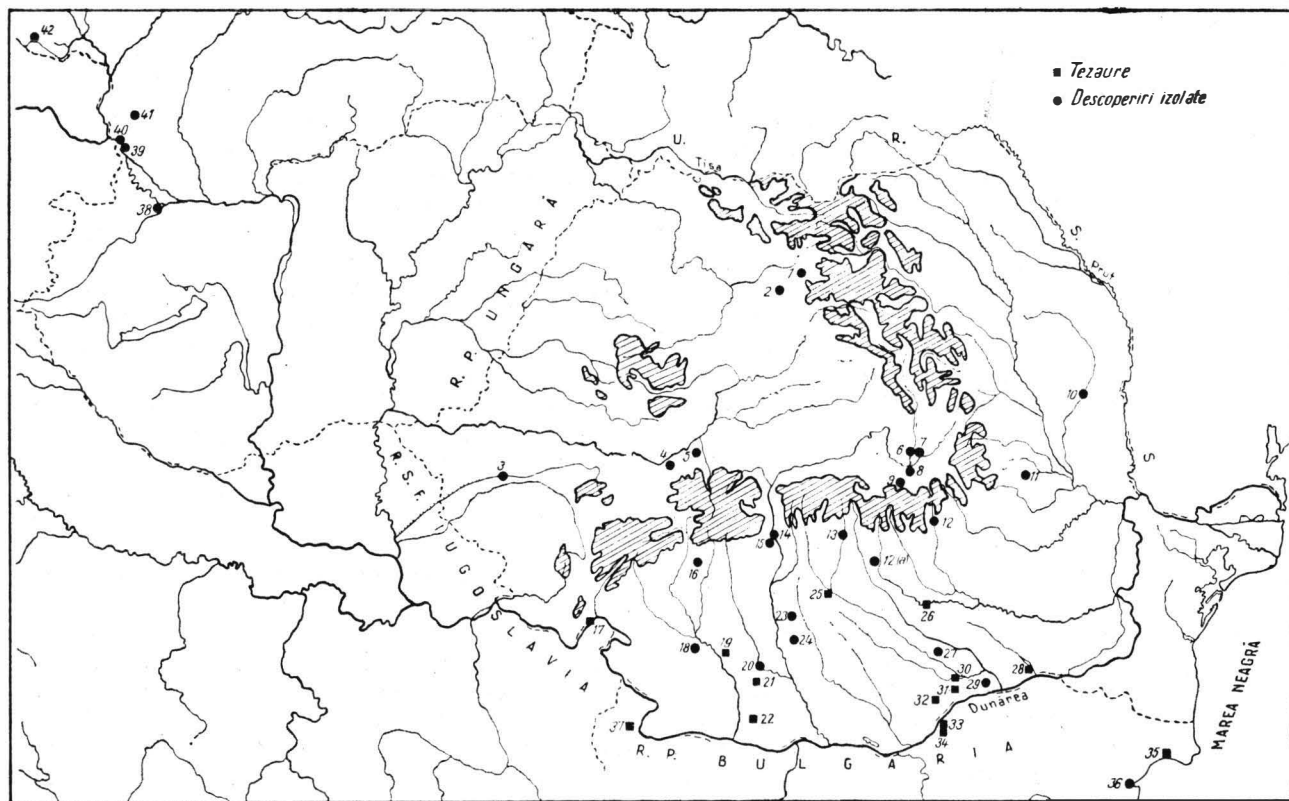

Fig. 16. — Descoperirile monetare de tip Adincata-Mănăstirea.

— Adincata, 19	— Măneci, 12
— Bălțați, 24	— Mănăstirea, 28
— Bistrița Năsăud, 2	— Odobasca, 11
— Birlad, 10	— Orăștie, 4
— Bogdănești, 15	— Orșova, 17
— Brașov, 9	— Pezinok (Bazin), 41
— Bratislava, 40	— Pietrele, 31
— Bucovăț, 3	— Pitești, 25
— Buzzești, 16	— Prundu Birgăului, 1
— Caverna, 35	— Racovița-Balș, 20
— Căscioarele, 29	— Reci, 7
— Cioara-Săliște, 5	— Ruse, 33
— Cimpulung, 13	— Ruse-Sredne Kula, 34
— Cojasca, 26	— Sadova, 22
— Comana, 30	— Salcia, 18
— Frătești, 32	— Sfintu Gheorghe, 6
— Győr, 38	— Slana Bara, 37
— Hărman, 8	— Szemec (Szempc), 39
— Jibla, 14	— Valea Voievozilor, 12 (a)
— Leu, 21	— Varna, 36
— Măgura, 23	— Virteju, 27
	— Znojmo, 42

Neconcludente ni se prezintă descoperirile de la Caverna și zona orașului Varna. Ne exprimăm această îndoială, deoarece pînă acum, nu se cunosc descoperiri certe de monede geto-dace sau celtice în apropierea orașelor grecești vest-pontice și a teritoriilor exploatate de ele. Credem că mai degrabă aici este vorba de o întregistrare sau o informare greșită. De aceea noi nu le luăm în considerație din acest ultim punct de vedere.

Cît privește celelalte descoperiri mai izolate pe care le-am menționat, pot fi simplu explicate, ca fiind ramificații ale procesului de circulație, dar care nu se integrează organic în aria principală unde sînt grupate cele mai însemnate descoperiri. Ar fi foarte greu de precizat și chiar numai de presupus, unde a fost centrul de dezvoltare al acestor emisiuni. Dacă ar fi să ne conducem după numărul descoperirilor, ca și după faptul că seriile mai vechi ale aceluiași tip provin din partea de est a Oltului, ar trebui să ne gîndim la existența unui astfel de centru în jumătatea de vest a Munteniei, sau oricum nu mult spre vest de valea Oltului. Descoperirile sînt destul de răspindite în cuprinsul ariei stabilite de noi (fig. 16). De o concentrare a lor într-un anumit punct nu se poate vorbi.

Tot pe baza aceluiași argumente, adică după numărul descoperirilor și după proveniența celor mai vechi serii, ar urma să admitem o răspîndire a lor, de la est de linia Oltului, către vest, pînă aproximativ în zona văii Jiului.

Ca și în cazul celorlalte categorii de monede și aici se constată că în descoperirile colective, în speță a tezaurelor, se întîlnesc în asociere foarte numeroase variante, de obicei din ultimele trei, unde numărul descoperirilor este mult mai mare și mai variat. Piese ale aceluiași variante se pot deci întîlni în cuprinsul mai multor tezaure, fie ele la distanțe destul de mari. De pildă, piese din prima serie, din care nu posedăm decît un număr foarte redus de exemplare, apar la Mănăstirea pe Dunăre, la Virteju, lingă București, cit și pe linia Oltului. Seriile III—V cu toate variantele lor sînt cele mai numeroase și cele mai răspindite. Ele sînt prezente în toate descoperirile mai însemnate și răspindite pe întreaga arie geografică pe care am conturat-o mai sus. Pentru a cita numai un singur exemplu, amintim că piese din var. Av. 7—Rv. 7, seria a III-a, se întîlnesc în tezaurele de la Comana, Jibea, Orșova, Ruse și Caverna (R.P. Bulgaria). Deci monede emise cu aceeași ștanță se găsesc de la un capăt la altul al ariei de răspîndire a întregului tip. Asemenea exemple mai pot fi date și cu multe din celelalte variante. Excepție face deocamdată doar ultima serie, a șasea denumită cu «capul Romei», ale cărei variante nu sînt documentate decît în descoperirile din centrul Munteniei (Comana, Cojasca, Căscioarele și Frătești), precum și la Ruse în sudul Dunării, pe aceeași linie. Ele nu sînt pînă acum atestate în descoperirile din partea de vest a Munteniei și nici în Oltenia. Poate că este vorba de o variantă a tipului Virteju.

Din felul cum se repartizează diferitele variante în cadrul descoperirilor cunoscute, reiese că în cuprinsul ariei geografice de care am mai vorbit a avut loc o circulație relativ activă a tuturor monedelor. Compoziția tezaurelor cu destul de numeroase variante, aparținînd mai multor serii, infirmă teza potrivit căreia monedele geto-dace n-au circulat sau au circulat foarte puțin. Un tezaur cu o asemenea componentă eterogenă de variante nu putea să iasă gata constituit dintr-un atelier. Că aceste monede n-au circulat prea mult timp și nici la distanțe mari, poate să fie socotită o observație judicioasă.

Este foarte probabil că în cazul tipului Adincata — Mănăstirea nu avem de-a face numai cu un singur atelier. Diferențele relativ mari dintre primele două grupe și celelalte patru indică de la sine existența a cel puțin două ateliere și centre diferite de emisie, chiar dacă între ele este și o diferență de timp.

Rămîne încă greu de explicat faptul că pînă acum monede de acest fel nu s-au găsit în așezări decît foarte rar. În această privință avem de semnalat doar monedele descoperite în așezarea de la Căscioarele. Desigur că multe din monedele descoperite izolat și întîmplă-

tor, cum sint cele de la Bălțați, Hărman, Odobasca, Reci, Sf. Gheorghe, Virteju etc. provin din așezări, numai că lipsa unor cercetări și săpături la locul unde s-au găsit nu ne permite să avem certitudini în acest sens. Cît privește tezaurele ele nu intră în această discuție, deoarece se știe că de obicei acestea se găsesc în afara așezărilor, la depărtări mai mari sau mai mici.

Datarea monedelor de tip Adincata—Mănăstirea comportă, în linii mari, aceleași dificultăți ca și celelalte tipuri ale numismaticii geto-dace. De asemenea, și de data aceasta, criteriile de datare rămîn aceleași. Stilul pe care sîntem nevoiți să-l cităm în primul rînd, dacă avem în vedere că el derivă direct și continuă pe cel al emisiunilor de tip Prundu-Jibla, ne îndreaptă atenția către mijlocul secolului al II-lea și primele 2—3 decenii ale celei de a doua jumătăți a aceluiași secol. Ele urmează deci nu numai stilistic, ci și în timp, emisiunilor de tip Prundu-Jibla, ca și celorlalte grupe de monede din prima parte a secolului al II-lea î.e.n. Ele fac legătura apoi, în continuare, cu monedele de tip Virteju, pe care le precedă. Semnificativ în această privință este faptul că monede din seriile ultime ale tipului Adincata apar în cîteva tezaure combinate cu emisiuni de tip Virteju. Ne referim la tezaurul de la Pietrele, în cuprinsul căruia se află două monede de tip Adincata, la cel de la Ruse (oraș), unde s-a găsit cinci asemenea monede și la tezaurul de la Frătești, în care s-au găsit 15 piese cu «capul Romei».

Prezența monedelor de la Căscioarele într-o așezare dacică din secolul al II-lea î.e.n., deși nu aduce precizii cronologice mai însemnate, vine să întărească cele formulate de noi în această privință. De asemenea, descoperirea de la Ruse (Sredne Kula) în care se întilnesc și trei drahme, imitații de tip Filip al III-lea, care par să nu fie mai vechi de mijlocul secolului al II-lea, nu face decît să vină în sprijinul argumentației noastre. Sfîrșitul acestor emisiuni corespunde în parte cu începutul celor de tip Virteju, cele din urmă fiind o continuare firească, fără întrerupere, a celor dintii.

Pornind de la teoria emisă mai demult, după care diferitele tipuri monetare reprezintă emisiuni tribale sau unional tribale, teză cu care ne-am declarat întotdeauna de acord, urmează să considerăm și să interpretăm ca atare și monedele de tip Adincata—Mănăstirea. Aria lor de răspîndire îmbrățișează o zonă destul de întinsă, chiar mai mult decît de obicei se întind principalele tipuri monetare geto-dace. Putem deci, fără nici un fel de îndoială să afirmăm că monedele despre care am vorbit au aparținut unei uniuni de triburi getice. Limitele acesteia corespund cu cele ale răspîndirii monedelor. În consecință ar urma să admitem că uniunea de triburi getice, care a emis monedele de tip Adincata—Mănăstirea stăpînea jumătatea de vest a Munteniei și estul Olteniei, pînă în zona văii Jiului.

Dacă ne orientăm după felul cum se grupează diferitele serii monetare ale aceluiași tip, ar urma să credem că această uniune-tribală nu se întindea pe întreaga zonă amintită încă de la începutul primelor emisiuni. Dacă admitem, așa cum am încercat să explicăm și să interpretăm mai sus, evoluția seriilor monetare, că mai întîi a existat un centru între valea Oltului și Argeș-Prahova și după aceea monedele au cuprins și regiunea estică a Olteniei în mod firesc trebuie să acceptăm existența unui proces asemănător și pe plan politic. Cu alte cuvinte ar urma să considerăm că zona de vest a Munteniei, în care am vedea cuprinsă și valea Oltului, a constituit centrul principal al acestei uniuni de triburi, care mai apoi și-a extins autoritatea politică și în dreapta Oltului. Nu vedem în această extindere politică o cucerire teritorială, ci o aderare a triburilor din partea de est a Olteniei, la uniunea, deja constituită și mai întărită, din stînga Oltului. Ar fi posibil această unificare să se fi făcut sub impulsul unor amenințări din afară, dar nu dispunem de date care să ne ducă la o astfel de concluzie.

Celelalte monede din afara ariei principale, indică relațiile uniunii de triburi getice cu celelalte formațiuni politice vecine. Interesante ne apar din acest punct de vedere relațiile

cu triburile de dincolo de Carpați, din părțile actualei zone a Brașovului și Sf. Gheorghe, precum și cu populația din jurul actualului oraș Ruse. Descoperirile monetare din această regiune arată că în acest sector relațiile dintre populațiile de pe cele două maluri dunărene erau foarte strânse.

Consemnăm ca un fapt deosebit împrejurarea că până acum nu cunoaștem în cuprinsul tezaurilor de tip Adincata și monede grecești care se aflau în circulație în Dacia. Se știe că la această dată începuseră să fie folosite pe piața din Dacia drahmele din Apollonia și Dyrrhachium, precum și tetradrahmele Macedoniei Prima. Nici una din aceste emisiuni străine nu apare alături de monedele getice de tip Adincata. Ele își păstrează individualitatea, ca de altfel toate celelalte monede geto-dace. Unele excepții vom întâlni totuși la citeva din tezaurile de tip Vîrteju-București.

Deși cuprindea un teritoriu relativ vast, această uniune tribală getică, pare să nu fi fost suficient de bine încheată atât din punct de vedere economic, cât și politic. Mai întâi, numărul nu prea mare de monede, circa 1300, cunoscute până acum, față de întinderea uniunii de triburi respective, pare să confirme o astfel de presupunere. În al doilea rând, trebuie să avem în vedere împrejurarea, de asemenea semnificativă, că această uniune se destramă în etapa imediat următoare și în locul ei apar două uniuni de triburi, stăpîne pe teritorii mai mici, dar mai încheiate și mai întărite, atât pe plan politic, cât și pe plan economic. Avem în vedere pe de o parte uniunea getică de tip Vîrteju și în al doilea rând cea din Oltenia, posesoarea monedelor de tip Aninoasa-Dobrești. Despre fiecare în parte se va vorbi în capitole separate în paginile următoare.

Oricum ar fi însă, uniunea tribală care a emis monedele de tip Adincata-Mănăstirea reprezintă o nouă etapă însemnată în viața politică și economică a geto-dacilor. Se poate spune că aceasta este una dintre cele mai mari uniuni tribale geto-dace cunoscută pînă la această dată. Ea coincide în timp cu faza de început a celor mai de seamă așezări getice de tip Popești din cimpia munteană. Totodată trebuie să ținem seama și de împrejurarea că în această perioadă se intensifică și se extind relațiile populației getice cu lumea tracă și greco-elenistică. O parte din numeroasele produse de proveniență grecească pătrunse la nord de Dunăre și găsite în așezările getice, aparțin acestei perioade ⁶⁴⁶.

Uniunea de triburi la care ne-am referit ar putea eventual să fie identificată cu neamul potulatensilor și al keiagisilor, care ocupă, după V. Pârvan, Oltenia și vestul Munteniei ⁶⁴⁷. Dacă ar fi posibilă o asemenea identificare, atunci va trebui să localizăm cele două neamuri, doar în jumătatea estică a Olteniei și cea vestică a Munteniei.

În încheiere, la acest capitol ar mai trebui adăugat că monedele despre care am vorbit se integrează în rîndul celor mai sigure și mai curențe emisiuni din monetăria locală din Dacia. Asupra apartenenței lor getice nu mai poate încăpea nici un fel de discuție ⁶⁴⁸. În plus, emisiunile respective se prezintă unitar din punctul de vedere al răspîndirii lor geografice, încît nici asupra locului de emiterie nu mai pot încăpea discuții, ca în cazul altor imitații din Dacia. Determinarea acestor laturi importante ne dă dreptul să considerăm că cele citeva concluzii de ordin istoric privind situația politică și economică a populației getice dintre Dunăre și Carpați, de la mijlocul secolului al II-lea, găsesc un sprijin temeinic în mărturiile numismatice și că ele pot fi acceptate ca un rezultat pozitiv pe care ni-l oferă seria de documente înfățișate în prezentul capitol.

⁶⁴⁶ V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în ARBSH, X, 1923, p. 23–47; Fl. Preda, *Răspîndirea produselor grecești în Dacia extracarpatică*, în *Analele Univ. Buc.*, XV, 1966, p. 15–32.

⁶⁴⁷ V. Pârvan, *Getica*, p. 249.

⁶⁴⁸ Chiar și la K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 129–30, găsim aceste imitații trecute în rîndul emisiunilor dacice din sudul României.

TIPUL VÎRTEJU-BUCUREȘTI

Monedele getice cunoscute sub numele «imitații de tip Virteju-București» se înscriu printre cele mai caracteristice emisiuni ale monetăriei geto-dace⁶⁴⁹. Numele tipului vine de la localitatea Virteju⁶⁵⁰ (lingă București), unde s-a făcut una din cele mai de seamă descoperiri cu astfel de monede și de la regiunea Bucureștilor, unde se constată cea mai intensă circulație a acestor «imitații» și unde trebuie căutat și plasat centrul lor de emiterie⁶⁵¹.

Ele nu alcătuiesc un tip aparte față de emisiunile anterioare din regiunea cuprinsă între Dunăre și Carpați, ci o urmare firească a acestora, nu numai cronologică, ci și stilistică. După cum se poate ușor remarca, ele derivă din emisiunile de tip Adincata și Prundu Jibelea și au deci la bază același prototip macedonean al tetradrahmelor lui Filip al II-lea. Față de surorile lor, imediat anterioare, dintre Dunăre și Carpați, pe care le folosesc ca model, monedele de tip Virteju-București reprezintă, din punctul de vedere al stilului, un și mai accentuat grad de schematizare. Efigia de pe avers este redusă la o combinație de linii drepte, unghiuri, ovale și globule, cu ajutorul cărora abia este înfățișată schița unui cap uman, uneori greu de identificat. Pe revers călărețul nu mai apare, fiind înlocuit prin câte una, două sau trei globule, ca și la emisiunile precedente de tipul Adincata, iar calul are corpul secționat și picioarele redată din linii frunte cu globule la încheieturi și la capete. Întotdeauna calul apare în profil spre stînga.

Am considerat că monedele de tip Virteju sînt cele mai caracteristice emisiuni getice, nu pentru că ele ar purta semne tipice, locale, ci pentru motivul că acestea se găsesc în număr foarte mare, au o arie de răspîndire pe care n-a atins-o nici una din celelalte categorii de imitații din Dacia și că perioada lor de emiterie și circulație coincide cu una din cele mai înfloritoare etape de dezvoltare a vieții și culturii geto-dace dintre Dunăre și Carpați. Adăugăm tot ca un fapt semnificativ, că aceste monede sînt printre foarte puținele emisiuni locale care se găsesc în număr ceva mai mare în așezările getice contemporane.

Pentru studierea acestui tip monetar am putut utiliza întreg fondul de descoperiri, atît din țară, cît și de peste hotare. Punctul de plecare l-au constituit principalele tezaure, cele mai multe fiind descoperite recent, care ne-au dat posibilitate să punem bazele unei clasificări a monedelor în funcție de tiparele monetare identificate. Deși sistemul pe care l-am utilizat în această clasificare, de altfel ca și în celelalte cazuri, se va putea dovedi în viitor a nu fi cel mai bine ales, totuși acești primi pași pe care-i avansăm în direcția unei mai bune categorisiri a monetăriei «barbare» în general, sîntem convinși că reprezintă un progres. Eforturile, de cele mai multe ori anevoioase și migăloase, au cerut mult timp și răbdare. Despre rezultatele cercetărilor noastre asupra acestui tip monetar, ca și despre cele pe care ni le oferă clasificarea amintită, vom vorbi după ce mai întîi vom prezenta catalogul cu descrierea monedelor după tiparele monetare. Criteriul folosit este desigur cel stilistic, descrierea pieselor și fixarea ordinei lor succesive fiind făcută în funcție de evoluția, în sensul schematizării, a aversului, unde schimbările de stil, de la o grupă la alta de monede sînt mai evidente și deci mai ușor de urmărit. Problemele de ordin numismatic și istoric pe care le ridică acest tip monetar vor fi de asemenea discutate în partea a doua a capitoului de față.

⁶⁴⁹ Caracterul lor local getic este clar recunoscut și admis de K. Pink, care spune că «au un stil propriu și sînt dacice»; a se vedea în *Münzprägung der Ostkelten* . . . , p. 129–130.

⁶⁵⁰ B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dacice descoperit la*

București de o echipă de muncitori a întreprinderilor Sfatului Popular, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 290–302.

⁶⁵¹ C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *SCN*, II, 1958, p. 380–389.

1. *Av. 1 – Rv. 1*

Av. Capul lui Zeus foarte mult schematizat, redat printr-o combinație de linii și ovale, în profil spre dr. Are fruntea lată, nasul o linie oblică, părul alcătuit din șase linii înclinate spre st., ochiul dintr-o globulă înconjurată de un semicerc cu capetele lipite de linia frunții, gura înlocuită de o globulă, iar bărbia de două. În mijloc, în poziție oblică, pornind din creștet și pînă la gură apare un oval mult alungit, din care pornesc sus, către dr., trei linii, cele două de deasupra unite în unghi ascuțit, cu vârful lipit de oval; la capătul de jos, dedesubt, un oval mic și trei linii paralele, iar în rest, sus, un unghi ascuțit cu vârful în sus, trei linii oblice, inegale, și un arc de cerc neregulat, cu capetele în sus.

Rv. Cal foarte mult schematizat, la trap spre st., cu piciorul dr. din față ridicat. Corpul este format din două mari proeminențe de formă circulară neregulată, alcătuită, cea din st., mai mică, pieptul și în același timp și jumătatea anterioară a calului, iar cea din dr., mai mare, crupa și totodată și jumătatea posterioară a calului. Astfel calul apare trunchiat, cele două părți fiind separate printr-un unghi cu deschiderea spre dr. Capul are forma unui cap de pasăre cu ciocul foarte mult lățit, cu ochiul dintr-o globulă; gîtul este separat de piept printr-o linie oblică; picioarele sînt rediate fiecare din cîte două linii frînte, cu cîte o globulă la încheieturi și la capete, cu excepția celui st. din față, alcătuit dintr-o linie dreaptă. Copitele sînt înlocuite de cîte o globulă separată cu excepția piciorului dr. din spate, unde sînt două globule. Coadă apare ca o linie cu cîrlig la capăt. În locul călărețului apar trei globule, așezate în unghi, cu vârful în jos (pl. XLII, 1).

Vîrteju, 4 AR; ↗; 6,81; 7,10; 7,17; 7,45 g. Adîncea, 4 AR; 6,71; 6,96; 7,35; 7,36 g. Comana, 2 AR; 7,06; 7,18 g. Negoști, 3 AR; 7,26; 7,36; 7,78 g. Col. Inst. arh., 7 AR; 7,57; 7,38; 7,22; 7,55; 7,22; 7,24; 7,54 g. (inv. 1261 – M. 1050, 1059, 1061, 1088). Muzeul Ruse, 1 AR; 21–24 mm. (inv. 951). L. Ruzicka (*BSNR*, 1927, pl. I. 6–7), 2 AR.

2. *Av. 1 – Rv. 2*

Av. Idem cu *Av. 1*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 1*, dar botul calului mai scurt, linia care separă corpul ștearsă, picioarele din linii mai lungi, iar în locul călărețului, două globule, sub botul calului, o proeminență neregulată (pl. XLII, 2).

Vîrteju, 3 AR; ↑; 6,54; 7,63 g. Adîncea, 1 AR; 6,81 g. Comana, 1 AR; 7,37 g. Petrești, 1 AR; 7,37 g. Col. Inst. arh. 2 AR; 7,54; 7,54 g (inv. 1261); 21–23 mm.

3. *Av. 2 – Rv. 3*

Av. Asemănător cu *Av. 1*, dar cele două ovale mai aplatizate, liniile de la capătul de sus al ovalului mare pornesc dintr-un punct ca trei raze, iar unghiul de sub ovalul mare mai depărtat de acesta.

Rv. Similar cu *Rv. 2*, dar liniile care separă corpul calului vizibile, coada mai sus, iar proeminența din față calului, lipsă; coada cu ramificații (pl. XLII, 3).

Vîrteju, 2 AR; ↑; 7,07; 7,65 g. Crevedia, 4 AR; 6,74; 7,09; 7,15; 7,37 g. Schitu, 1 AR; 8,01 g. Stoenești, 1 AR; 7,30 g. Petrești, 3 AR; 7,20; 7,35; 7,20 g (inv. 2988, 2969, 9012). Comana, 1 AR; 7,72 g. Negoști, 1 AR; 7,26 g. Col. Inst. arh. 6,61; 7,17 g (inv. 1261, M. 1050 și 1091). Pirgovo (Ruse), 2 AR; 7,34 g. Curtea de Argeș, 2 AR; 21–23 mm.

4. *Av. 3 – Rv. 4*

Av. Asemănător cu *Av. 1*, dar linia nasului mai lungă, cu o prelungire la capătul de jos, fruntea mai lată, ochiul într-un cerc, cele două ovale mai aplatizate și arcul de cerc din cîmp st. mai ordonat.

Rv. Asemănător cu *A. 3*, dar capul calului aproape dreptunghiular, piciorul st. din spate mai ridicat, relieful corpului mult șters și în locul călărețului trei globule, așezate în triunghi cu vârful în sus. (pl. XLII, 4).

Vîrteju, 1 AR; ←; 7,43 g; 23 mm.

5. *Av. 4 – Rv. 5*

Av. Asemănător cu *Av. 3*, dar cercul din jurul ochiului mai subțire părul de deasupra frunții din cinci linii, ovale cu ușoare modificări, liniile de la capătul de sus al ovalului mare grupate, cu unghiul deasupra izolat și linia lipită de oval; liniile de sub oval șterse și parțial în afara flanului monetar.

Rv. Idem cu *Rv. 4*, dar crupa clară, picioarele cu alte poziții, avînd două în plus; în locul călărețului nici o globulă (pl. XLII, 5).

Adîncea, 1 AR; 7,20 g; 22 mm.

6. *Av. 5 – Rv. 6*

Av. Idem cu *Av. 3*, dar cercul din jurul ochiului mai subțire și neregulat; liniile de deasupra frunții mai distanțate și liniile de sub ovalele feței, în mare parte, în afara flanului monetar.

Rv. Idem cu *Rv. 3*, dar totul mai clar, și globulele de la picioare mai mici (pl. XLII, 6).

Virteju 11 AR; ⚡; 6,80–7,68 g. Crevedia, 7 AR; 6,60–7,48 g. Pietrele, 1 AR; 7,57 g. Schitu, 1 AR; 7,27 g. Stoenști, 1 AR; 7,00 g. Col. Inst. arh., 5 AR; 7,17; 7,43; 7,66; 7,84 g (inv. 1261, M. 1049; 1050, 1062 și 1088); 21–23 mm.

7. *Av. 6 – Rv. 6*

Av. similar cu *Av. 5*, dar fără cerc în jurul ochiului.

Rv. Idem cu *Rv. 6* (pl. XLII, 7).

Virteju, 5 AR; ⚡; 7,09; 7,12; 7,26; 7,38; 7,46 g. Crevedia 1 AR; 7,20 g. Schitu, 1 AR; 7,27 g. Stoenști, 2 AR; 6,90; 7,20 g. Muz. Birlad, 1 AR; 7,42 g; 22–23 mm.

8. *Av. 7 – Rv. 6 a*

Av. Idem cu *Av. 6*, dar ochiul mai aproape de frunte, ovalul mic mai aplatizat.

Rv. Idem cu *Rv. 6*, dar picioarele din față mai lungi și liniile care separă corpul și gîtul calului, cu poziții modificate (pl. XLII, 8).

Virteju, 22 AR; ⚡; 6,79–7,79 g. Crevedia, 6 AR; 6,77–7,68 g. Schitu, 1 AR; 7,23 g. Adinca, 1 AR; 7,12 g. Muz. Ruse (inv. 953 și 987), 2 AR; 21–23 mm.

9. *Av. 7a – Rv. 6*

Av. Idem cu *Av. 5*, dar cercul din jurul ochiului mai ordonat ovalul mic al feței mai turtit și liniile de sub el, vizibile, ovalul mare mai bombat.

Rv. Similar cu *Rv. 6* (pl. XLII, 9).

Virteju, 1 AR; ⚡; 7,41 g. Adinca, 1 AR; 6,25 g; 22 mm.

10. *Av. 8 – Rv. 7*

Av. Asemănător cu *Av. 6*, dar ovalele feței mai apropiate și ușor aplatizate, iar liniile de deasupra frunții cu capetele ascuțite.

Rv. Similar cu *Rv. 6*, capul calului cu contururile mai rotunjite, poziția picioarelor și a liniilor care separă corpul, puțin diferite; proeminența pieptului mai mare (pl. XLII, 10).

Schitu, 1 AR; 7,35 g. Negoești, 1 AR; 6,59 g; 23 mm.

11. *Av. 8 – Rv. 8*

Av. Idem cu *Av. 8*.

Rv. Similar cu *Rv. 7*, dar liniile care separă corpul apropiate între ele, coada mai în spate, botul mai gros, picioarele mai subțiri și globulele de sus mai mici (pl. XLII, 11).

Schitu, 1 AR; ⚡; 7,56 g. Pîrgovo(Ruse), 1 AR; 7,21 g. Col. Inst. arh. 1 AR; 7,38 g, (inv. 1261 M. 1088) 22–23 mm.

12. *Av. 8 – Rv. 9*

Av. Idem cu *Av. 8*.

Rv. Asemănător cu *Av. 8*, dar coada mai în față și ramificată, liniile care separă corpul aproape paralele și altfel dispuse, iar dimensiunile picioarelor diferite (pl. XLII, 12).

Schitu, 1 AR; 7,15 g. Crevedia, 1 AR; 6,88 g; 22 mm. Virteju, 1 AR; ⚡; 7,24 g.

13. *Av. 8 – Rv. 10*

Av. Idem cu *Av. 8*.

Rv. Idem cu *Rv. 9*, dar liniile care separă corpul mai distanțate globulele de deasupra mai sus și mai mici, iar picioarele mai subțiri sau incomplete (pl. XLII, 13).

Virteju, 17 AR; ⚡; 6,52–7,59 g. Crevedia, 5 AR; 6,21; 6,51; 6,89; 7,18; 7,23 g. Stoenști, 3 AR. 6,50; 7,00; 7,20 g. Căscioarele (1963) 1 AR; 7,24 g. Curtea de Argeș, 2 AR. Col. Ins. arh. 2 AR; 7,32; 7,49 g. (inv. 1261, M. 1047, 1060) Col. Cab. Acad. 2 AR; 6,48; 7,68 g (inv. I, 41; I 49); 22–24 mm.

14. *Av. 8 – Rv. 11*
Av. Idem cu *Av. 8*.
Rv. Similar cu *Rv. 10*, dar botul mai subțire, proeminența pieptului mai mare și două din globulele de sus aproape dispărute (pl. XLII, 14).
Virteju, 1 AR; ↓; 7,17 g.
15. *Av. 9 – Rv. 6 a*
Av. Idem cu *Av. 8*, dar liniile de deasupra frunții mai scurte și mai groase la mijloc și linia nasului ușor strimbă; în jurul ochiului urme din cerc.
Rv. Idem cu *Rv. 6 a* (pl. XLII, 15).
Virteju, 1 AR; ←; 7,02 g. Crevedia, 4 AR; 6,98; 6,99; 7,09; 7,31 g. Pirogovo (Ruse) 3 AR; 7,16; 7,20; 7,22 g. Mus. Tirnovo (inv. 1008), 1 AR; 7,00 g; 22–23 mm.
16. *Av. 9 – Rv. 12*
Av. Idem cu *Av. 9*.
Rv. Asemănător cu *Rv. 9*, dar liniile care separă corpul lipite, globulele de sus cu o poziție puțin modificată unele din liniile picioarelor mai lungi (pl. XLIII, 1).
Virteju, 2 AR; ↑; 7,12; 7,70 g. Crevedia, 4 AR; 7,12; 7,16; 7,16; 7,49 g. Adinca, 1 AR; 7,37 g. Schitu, 1 AR; 7,41 g. Pirogovo (Ruse), 1 AR; 7,27 g; 22–24 mm.
17. *Av. 9 – Rv. 13*
Av. Idem cu *Av. 9*.
Rv. Similar cu *Rv. 12*, dar capul mai voluminos, pieptul și crupa mai mari, liniile separatoare cu alte poziții și paralele (pl. XLII, 2).
Virteju, 2 AR; ↗; 7,24; 7,46 g. Col. Inst. arh. 3 AR; 7,37; 7,38; 7,42 g; (inv. 1261, M. 1088) 22–23 mm.
18. *Av. 10 – Rv. 14*
Av. Similar cu *Av. 9*, dar linia nasului mai groasă, cele de deasupra frunții mai lungi și ovalele feței mai neregulate.
Rv. Asemănător cu *Rv. 11*, dar capul cu contur neregulat, crupa mai mică și cele trei globule de sus clare și mai spațiate (pl. XLIII, 3).
Virteju, 2 AR; ↘; 7,12; 7,17 g. Petrești (Col. G. Severeanu), 1 AR; 7 g (inv. 3043) 22–23 mm.
19. *Av. 11 – Rv. 15*
Av. Asemănător cu *Av. 10*, dar ovalul mic puțin mai bombat, iar liniile de sub el mai distanțate și mai subțiri; *av.* mai convex.
Rv. Similar cu *Av. 14*, dar liniile care separă corpul mai apropiate și altfel înclinate, iar liniile picioarelor cu alte dimensiunii (pl. XLIII, 4).
Virteju, 1 AR; ←; 7,24 g. Crevedia, 3 AR; 6,76; 6,82; 7,55 g. Schitu, 1 AR; 7,32 g; 22–24 mm.
20. *Av. 11 – Rv. 15 a*
Av. Idem cu *Av. 12*.
Rv. Similar cu *Rv. 18*, dar deasupra crucei și sub globula din dr. a triunghiului, o linie curbă cu concavitatea în sus, cu cele trei globule mai mari (pl. XLIII, 5).
Crevedia, 4 AR; →; 7,09; 7,12; 7,32; 7,12 g. *Virteju*, 1 AR; 6,88 g.
21. *Av. 11 – Rv. 16*
Av. Idem cu *Av. 11*, dar liniile părului șterse de la tocirea ștanței.
Rv. Idem cu *Rv. 15*, dar capul, corpul și picioarele calului șterse aproape complet (pl. XLIII, 6).
Virteju, 1 AR; ←; 7,62 g. Alba-Iulia (Muz. Arad), 1 AR.
22. *Av. 11 – Rv. 17*
Av. Idem cu *Av. 11*.
Rv. Idem cu *Rv. 15*, dar în locul călărețului, două globule, coada lipită de una din aceste globule și liniile picioarelor din față mai lungi și mai groase (pl. XLIII, 7).
Virteju, 6 AR; ↓ ↘ 7,37; 7,45 g. Crevedia, 1 AR; 6,55 g; 22 mm.

23. *Av. 12 — Rv. 18*

Av. Similar cu *Av. 11*, dar capătul de jos al ovalului mare neascuțit, liniile de la capătul lui de sus, mai lungi, linia nasului mai subțire și mai scurtă, iar ovalul mic al feței mai scurt.

Rv. Asemănător cu *Rv. 15*, dar capul calului mai mare, crupa mai rotundă, liniile care separă corpul cu altă poziție și globulele de deasupra calului, mai mici și deformate (pl. XLIII, 8).

Virteju, 4 AR; ↓; 6,88; 6,98; 7,13; 7,30 g. Crevedia 5 AR; 6,89; 6,95; 7,06; 7,17; 7,23 g. Stoenesti, 1 AR; 6, 70 g. Ruse (tez. inv. 998), 1 AR. Col. Inst. arh., 1 AR. 7,60 g (inv. 235/241); 23 mm.

24. *Av. 12 — Rv. 19*

Av. Idem cu *Av. 12*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 18*, dar botul calului rectangular, proeminența pieptului mai mică, piciorul st. din față cu globulă la mijloc, liniile separatoare ale corpului diferit așezate, iar cele trei globule de deasupra lipsesc (pl. XLIII, 9). Virteju, 9 AR; ↑↓; 6,14—7,51 g. Crevedia, 8 AR; 6,18—7,74 g. Stoenesti, 2 AR; 6,50; 6,70 g. Petrești (Col. Severeanu, inv. 2910, 2921, 2924, 2927, 2930, 2984, 2992, 3010, 3016—17, 3031, 3040), 13 AR; 6,40—7,75 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 8,16 g. (inv. 1261 — M. 1050) Cab. Acad., 1 AR; 7,48 g (inv. 1735/216); 20—23 mm.

25. *Av. 13 — Rv. 20*

Av. Asemănător cu *Av. 12*, dar liniile părului de deasupra frunții și de la capătul superior al ovalului mare, neregulate.

Rv. Asemănător cu *Rv. 19*, dar crupa mai mică, liniile separatoare altfel dispuse, piciorul st. din față fără globulă la mijloc, iar în locul călărețului, două globule (pl. XLIII, 10).

Virteju, 11 AR; ↘; 7,20; 7,29 g. Crevedia, 8 AR; 6,58; 6,70—7,29 g. Stoenesti, 1 AR; 6,80 g. Petrești (col. Severeanu, inv. 2991, 3005, 3018, 3042), 4 AR; 7,20; 7,20; 7,20; 7,00 g. Desewffy, 437, 1249, 2 AR; 5,87; 7,268 g; 21—23 mm. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,58 g (inv. 235/245); 22 mm.

26. *Av. 14 — Rv. 21*

Av. asemănător cu *Av. 13*, dar liniile de deasupra frunții șterse, iar în rest, ovalele și liniile neingrijit lucrate; sub linia nasului o globulă.

Rv. Asemănător cu *Rv. 20*, dar capul mai mare și incomplet jos la bot, liniile care separă corpul lipsă, ca și picioarele din față (pl. XLIII, 11).

Virteju, 1 AR; ←; 7,31 g; 23 mm.

27. *Av. 14 — Rv. 21 a*

Av. Idem cu *Av. 14*.

Rv. Apropiat de *Rv. 21*, dar capul puțin diferit, liniile care separă corpul cu altă poziție, în locul călărețului trei globule și picioarele din față mai clare (pl. XLIII, 12).

Crevedia, 1 AR; ←; 6,58 g; 22 mm.

28. *Av. 15 — Rv. 22*

Av. Similar cu *Av. 9*, dar linia nasului dreaptă, ovalul mare mai ordonat, iar cel mic apropiat de forma literei D.

Rv. Asemănător cu *Rv. 1*, dar liniile care separă corpul mai mici cu altă poziție, liniile picioarelor din față mai subțiri și un punct în loc de ochi (pl. XLIII, 13).

Virteju, 2 AR; ←; 7,36; 7,37 g. Adinca, 1 AR; 6,73 g. Curtea de Argeș, 1 AR; 21—23 mm. Col. Weisschircher (Sibiu), 1 AR.

29. *Av. 15 — Rv. 23*

Av. Idem cu *Av. 15*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 22*, dar cele trei globule de deasupra calului sînt în triunghi, cu vârful în sus, capul fără globulă la ochi și liniile care separă corpul, altfel dispuse (pl. XLIII, 14).

Virteju, 3 AR; ←; 6,23; 7,11; 7,14 g. Crevedia, 3 AR; 7,27 g. Schitu, 1 AR; 7,58 g. Col. Inst. arh., 7,54; 7,64 g (inv. 1261 M. 1059, 1088), Pîrgovo-Ruse, 1 AR; 7,44 g; 21—23 mm.

30. *Av. 16 — Rv. 22*

Av. Similar cu *Av. 15*, dar linia frunții mai subțire, cea a nasului mai scurtă și fără globulă, iar liniile părului de deasupra frunții înclinate spre st.

Rv. Idem cu Rv. 22 (pl. XLIII, 15).

Virteju, 10 AR; ←; 7,25–7,43 g. Crevedia, 6 AR; 6,32; 6,87; 7,10; 7,17 g. Adinca, 1 AR; 7,13 g. Schitu 1 AR; 7,46 g. Negoești, 1 AR; 7,48 g. Col. Inst. arh., 4 AR; 7,15; 7,24; 7,50; 7,58 g (inv. 1261 – M. 1050, 1058, 1059, 1062); 21–24 mm; 1 AR; 7,41 g; 25 mm (inv. 235/243).

31. *Av. 16 – Rv. 22 a*

Av. Idem cu Av. 16.

Rv. Idem cu Rv. 22, dar cu greșeală de batere, crupa apare înjumătățită, piciorul dr. din față aproape dublat în lungime, iar cel dr. din spate deformat, linia unghiulară care separă corpul mai mică și globulele de sus turtite (pl. XLIV, 1).

Crevedia, 1 AR; ←; 6,60 g; 22 mm.

32. *Av. 16 – Rv. 22 b*

Av. Idem, cu av. 17.

Rv. Idem cu Rv. 22, dar capul diferit, liniile care separă corpul așezat cu o poziție ușor diferită și deasupra urmele a patru globule, în față jos o proeminență neregulată de la batere (pl. XLIV, 2).

Crevedia, 1 AR; ←; 7,06 g. Col. Ins. arh., 1 AR; 7,57 g; 22–23 mm (inv. 1261 – M. 1088).

33. *Av. 17 – Rv. 24*

Av. Idem cu Av. 16, dar cu cerc în jurul ochiului, linia nasului mai lungă și linia arcuită de sub ovalul mic, mai groasă.

Rv. Idem cu Rv. 13, dar crupa mai rotundă, linia unghiulară care separă corpul cu altă poziție și linia cozii arcuită, iar piciorul dr. din față mai lung (pl. XLIV, 3).

Virteju, 8 AR; ←; 5,78–7,51 g. Crevedia, 12 AR, 6,44–7,59 g. Adinca, 1 AR; 6,37 g. Pietrele, 1 AR; 7,51 g. Schitu, 1 AR; 7,10 g. Stoenesti, 1 AR; 7,10 g. Negoești, 3 AR; 7,06; 7,26; 7,41 g. Comana, 4 AR; 6,74; 7,44; 7,46; 8,14 g. Col. Inst. arh. 8 AR; 6,64; 7,08; 7,51; 7,60; 7,61; 7,62 g (inv. 1261 M. 1049, 1050, 1060–1088) Muz. Birlad, 1 AR; 7,4 g. Pirogovo-Ruse, 1 AR; 7,30 g. Muz. Ruse (inv. 992), 1 AR. L. Ruzicka (BSNR, 1927, pl. I, II), 1 AR; 21–24 mm.

34. *Av. 17 – Rv. 24 a*

Av. Idem cu Av. 17.

Rv. Asemănător cu Rv. 24, dar capul mai voluminos, unghiul care separă corpul mai mic, coada unghiulară și liniile picioarelor altfel proporționate (pl. XLIV, 4).

Crevedia, 2 AR; ↓; 7,12, 7,31 g; 22–23 mm. Pietrele, 1 AR. Col. M. Bibra-Sănătescu (prov. nec.), 1 AR.

35. *Av. 17 – Rv. 25*

Av. Idem cu Av. 17.

Rv. Similar cu Rv. 24, dar totul mai schematizat, corpul cu botul mai lat, crupa mică și ovală-alungită, picioarele mai subțiri, cel st. din față cu globulă la genunchi; pe exemplarul de la Virteju în spate un șir de cinci globule, linia nasului și globula ochiului de pe un avers, rebătut aici (pl. XLIV, 5).

Virteju, 1 AR; ↑; 7,89 g. Crevedia, 1 AR; 7,25 g. Cab. Inst. arh. 2 AR; 6,70; 7,92 g (inv. 1261 M. 1057–1063). Cab. Acad. (inv. 435–20917), 7, 49 g. Pirogovo-Ruse, 1 AR; 7,35 g. Muz. Ruse (inv. 994), 1 AR; 21–24 mm. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,42 g (inv. 235/235) 22 mm.

36. *Av. 17 – Rv. 25 a*

Av. Idem cu Av. 17.

Rv. Asemănător cu Av. 25, dar capul ușor modificat, crupa mai mică, deasupra calului două globule, coada mai sus și globula de la genunchiul piciorului st. din față mai sus (pl. XLIV, 6).

Crevedia, 1 AR; ←; 7,53 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,75 g (inv. 1261 M – 1081) 22 mm.

37. *Av. 17 – Rv. 25 b*

Av. Idem cu Av. 17.

Rv. Idem cu Rv. 25 a, dar surfrapată (pl. XLIV, 7).

Crevedia, 1 AR; 7,61 g; 23 mm.

38. *Av. 17 a* — *Rv. 24 b*

Av. Idem cu *Av. 17*, dar linia frunții mai subțire la capătul din dr. și linia nasului mai depărtată de ochi.

Rv. Asemănător cu *Rv. 24*, dar capul mai lung și liniile care separă corpul cu altă poziție (pl. XLIV, 8).

Negoști, 1 AR; ↓; 6,92 g. Cab. Dresda, 1 AR; 6,65 g; 22 mm.

39. *Av. 18* — *Rv. 26*

Av. Similar cu *Av. 17*, dar fruntea mai lată, linia nasului ceva mai groasă, iar ovalele feței șterse în mare parte.

Rv. Asemănător cu *Rv. 24*, dar crupa mai mare și ovală, linia unghiulară care separă corpul diferită, picioarele din față șterse în mare parte, iar coada în afara flanului monetar (pl. XLIV, 9).

Virteju, 1 AR; ←; 7,00 g; 22 mm.

40. *Av. 19* — *Rv. 27*

Av. Aproape de *Av. 17*, dar linia frunții ușor arcuită, liniile părului de deasupra frunții reunite într-o proeminență alungită, crestată, ochiul înconjurat de două semicercuri, liniile din creștetul capului cu ramificațiile la capete.

Rv. Apropiat de *Rv. 26*, dar capul mai voluminos, crupa mai mică, și rotundă, liniile care separă corpul diferit așezate și piciorul st. din față cu globulă la genunchi; picioarele vizibile și mai subțiri (pl. XLIV, 10).

Virteju, 5 AR; 7,29; 7,33; 7,48; 7,76; 7,85 g. Crevedia, 4 AR; 6,36; 7,04; 7,04; 7,51 g. Pietrele, 4 AR; 7,40 g. Adinca, 1 AR; 7,38 g. Schitu, 1 AR; 7,52 g. Movila-Snagov, 1 AR; 7,38 g. Col. Inst. arh., 9 AR; 6,99—7,80 g. (inv. 1261 — M. 1049, 1050, 1060, 1088), Cab. Acad., 6,13; 7,82 g (inv. 427), 2 AR; Ruse 1 AR (tez. inv. 991), Muz. Ruse, 2 AR; (inv. 1231 și 955), 21—24 mm.

41. *Av. 20* — *Rv. 28*

Av. Idem cu *Av. 19*, dar linia frunții mai mare, cele două semicercuri din jurul ochiului mai clare, unghiul de sus din creștetul capului mai mare și coada mai arcuită.

Rv. Idem cu *Rv. 27*, dar botul calului mai lat (pl. XLIV, 11).

Virteju, 1 AR; 7,37 g. Pietrele, 1 AR, Curtea de Argeș, 1 AR. Dessewffy, 550, 1 AR; 7,40 g; 22—23 mm.

42. *Av. 21* — *Rv. 29*

Av. Idem cu *Av. 20*, dar liniile părului și nasul vizibile.

Rv. Idem cu *Rv. 28*, dar piciorul st. din față, fără globulă la genunchi, iar linia unghiulară care separă corpul, dublă (pl. XLIV, 12).

Pietrele, 1 AR; 7,30 g; 22 mm.

43. *Av. 22* — *Rv. 30*

Av. Idem cu *Av. 21*, dar arcurile de la ochi mai deschise și ovalul în formă de D răsturnat mai mare.

Rv. Asemănător cu *Rv. 28*, dar capul mai lung și mai subțire, liniile care separă corpul, mai groase și altfel dispuse, cele trei globule grupate diferit, iar picioarele mai groase (pl. XLIV, 13).

Virteju, 1 AR; 8,11 g. Pietrele, 1 AR; 7,77 g. Col. Inst. Arh. (inv. 1261 — M. 1049, 1063), 2 AR, 6,52; 7,78 g. Cab. Acad. (inv. 212), 1 AR, 7,55 g. Pîrgovo-Ruse, 1 AR; 7,66 g; 22—23.

44. *Av. 22* — *Rv. 30 a*

Av. Idem cu *Av. 22*.

Rv. Idem, cu *Rv. 30*, dar surfrapat (pl. XLIV, 14).

Crevedia, 1 AR; ↙; 7,11 g; 23 mm.

45. *Av. 22* — *Rv. 30 b*

Av. Idem cu *Av. 22*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 30*, dar capul ușor modificat, liniile care separă corpul diferit așezate, picioarele mai lungi și bătute incomplet cele din spate și dublu cele din față (pl. XLIV, 15).

Crevedia, 1 AR; ↓; 7,80 g; 24 mm.

46. *Av. 23* — *Rv. 31*

Av. Asemănător cu *Av. 22*; dar în jurul ochiului un semicerc, ovalele diferite, cel în formă de D. mult micșorat, iar liniile din cîmp dr. mai mici.

Rv. Asemănător cu *Rv. 30*, dar capul mai mic, liniile care separă corpul și cele trei globule diferit așezate, picioarele mai lungi și mai subțiri, cu globulele mai mici (pl. XLV, 1).

Virteju, 3 AR; ↑; 7,11; 7,35; 7,47 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,76 g; 22—23 mm (inv. 1926 — M. 1049).

47. *Av. 23 – Rv. 32*

Av. Idem cu Av. 23.

Rv. Idem cu Rv. 31, dar capul ceva mai lung și în spate o proeminență mare informă, poate de la deformarea ștanței (pl. XLV, 2).

Virteju, 1 AR; ↑; 6,93 g. Crevedia, 2 AR; 7,67; 7,68 g. Adinca, 1 AR; 7,69 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,50 g (inv. 1261 – M. 1062) Cab. Acad., 1 AR; 7,40 g (inv. 1651) 22–23 mm.

48. *Av. 24 – Rv. 33*

Av. Idem cu Av. 23, dar în jurul ochiului un cerc complet, iar linia curbă de sub ovalul în formă de D, cu 4 ramificații la capătul din st.

Rv. Apropiat de Rv. 32, dar botul mai lat, coada apropiată de grupul celor trei globule și liniile separatoare diferite (pl. XLV, 3).

Pietrele, 1 AR; 7,13 g; 24 mm.

49. *Av. 25 – Rv. 34*

Av. Idem cu Av. 24, dar în jurul ochiului cerc incomplet, liniile părului de deasupra frunții arcuite spre st. și linia nasului vizibilă și cu o globulă la capăt.

Rv. Idem cu Rv. 33, dar liniile care separă corpul altfel așezate, crupa mai rotundă; la picioare o linie în plus, iar deasupra calului două globule (pl. XLV, 4).

Virteju, 1 AR; ←; 7,40 g. Schitu, 1 AR; 7,84 g. Comana, 1 AR; 7,67 g; 22–23 mm.

50. *Av. 25 – Rv. 34 a*

Av. Idem cu Av. 25.

Rv. Idem cu Rv. 34, dar piciorul stâng din față, liniile separatoare și globulele de deasupra calului ușor modificate (pl. XLV, 5).

Pietrele, 1 AR; →; 7,34 g. Petrești, 2 AR; 7,75; 8,00 g (inv. 2945, 3033). Pîrgovo (Ruse), 1 AR; 7,20 g; 22–24 mm.

51. *Av. 26 – Rv. 35*

Av. Similar cu Av. 25, dar cercul din jurul ochiului aproape complet, liniile de deasupra frunții devenite o proeminență.

Rv. Asemănător cu Rv. 34, dar crupa puțin mai mare, piciorul st. din față mai lung și cu globulă la genunchi; liniile care separă corpul diferit așezate și cele două globule mai mici (pl. XLV, 6).

Virteju, 2 AR; →; 6,51 g. Crevedia; 1 AR; 7,37 g. Adinca, 1 AR; 6,68 g. Schitu, 1 AR; 7,84 g. Petrești, 3 AR; 7,40; 7,60; 7,80 g (inv. 2925, 2934, 3001). Negoști, 1 AR; 7,48 g. Col. Inst. arh., 3 AR, 7,25; 7,42; 7,81 g (inv. 1261 – M. 1049–1050) Cab. Acad., 1 AR; 6,37 g; 22–24 mm (inv. 427, Mehedinți. ?).

52. *Av. 26 – Rv. 36*

Av. Idem cu Av. 26.

Rv. Idem cu Rv. 35, dar liniile care separă corpul cu poziții modificate și coada lipită de crupă (pl. XLV, 7). Crevedia, 2 AR; 7,48; 7,60 g. Schitu, 1 AR; 6,86 g. Col. Inst. arh., 2 AR, 6,77; 7,39 g; 22–23 mm (inv. 1261 – M. 1060, 1091) 1 AR; 6,44 g; 22 mm inv. 1055.

53. *Av. 26 – Rv. 37*

Av. Idem cu Av. 26.

Rv. Asemănător cu Rv. 36, dar capul mai lung și botul mai lat, liniile separatoare diferite ca poziție, coada mai sus, globulele din locul călărețului lipsă (pl. XLV, 8).

Virteju, 1 AR; ↗; 6,64 g. Crevedia, 2 AR; 7,41; 7,41 g. Petrești, 2 AR. Schitu, 1 AR; 7,38 g (inv. 2967, 2980). Col. Inst. arh., 3 AR; 7,36; 7,62 g; 22–24 mm (inv. 1211 M. 1049, 1060–61).

54. *Av. 27 – Rv. 38*

Av. Idem cu Av. 26, dar linia frunții ascuțită, de la capătul de sus al ovalului mare, mai lungă, globula ochiului mai mică și cercul din jurul ei mai puțin ordonat.

Rv. Asemănător cu Rv. 36, dar botul puțin mai lat, picioarele mai subțiri, liniile care separă corpul aproape dispărute, iar cele două globule de deasupra calului mai mici (pl. XLV, 9).

Virteju, 2 AR; → 6,38; 7,68 g. Crevedia, 6 AR; 7,14—7,71 g. Stoenеști, 1 AR; 7,30 g. Negoеști, 1 AR; 7,71 g. Snagov, 1 AR; 7,93 g. Petrești (inv. 2915), 1 AR; 7,70 g. Comana, 3 AR; 7,64; 7,83; 8,10 g. Col. Inst. arh. 4 AR; 6,74; 7,03; 7,08; 8,27 g (inv. 1261 — M. 1049 1058, 1059, 1061). Pirgovo (Ruse), 1 AR; 7,56 g; 22—24 mm. Col. Inst. arh. 1 AR, 7,82 g; 23 mm (inv. 235—246).

55. Av. 28 — Rv. 31 a

Av. Idem cu Av. 27, dar linia frunții mai subțire, grupul de linii de la capătul de sus al ovalului mare, diferite ca mărime, în jurul ochiului un semicerc, iar linia curbă de sub ovalul mic, diferită.

Rv. Idem cu Rv. 31 dar liniile separatoare și cele trei globule diferite și stilizate mai mult (pl. XLV, 10). Virteju, 1 AR; ↑; 7,47 g. Cab. Acad. (inv. 1651/2) 1 AR; 7,40 g; 23—24 mm.

56. Av. 29 — Rv. 38

Av. Idem cu Av. 28, dar linia frunții ca un semicerc, ovalul mare neregulat, semicercul din jurul ochiului mult îngropat.

Rv. Idem cu Rv. 38 (pl. XLV, 11).

Virteju, 1 AR; ↑; 23 mm.

57. Av. 29 a — Rv. 38 a

Av. Idem cu Av. 29, dar liniile de la capătul din st. al ovalului mare mai lungi și semicercul din jurul ochiului puțin modificat.

Rv. Idem cu Rv. 38, dar cele două globule de deasupra calului mai sus, iar linia care separă gîtul calului, vizibilă (pl. XLV, 12).

Snagov, 1 AR.

58. Av. 30 — Rv. 39

Av. Asemănător cu Av. 29, dar totul mai stilizat. Deasupra nasului două proeminențe neregulate și o linie în unghi, ovalul mare cu alte ondulații și ascuțit spre capătul de sus; ochiul fără cerc împrejur și liniile din cîmp st. și de jos, altfel combinate.

Rv. Idem cu Rv. 38, dar botul mai îngust, picioarele mai lungi și mai subțiri, iar liniile separatoare diferite (pl. XLV, 13).

Virteju 1 AR; ←; 7,19 g; 23 mm.

59. Av. 30 — Rv. 39 a

Av. Idem cu Av. 30.

Rv. Asemănător cu Rv. 39, dar botul calului mai lat, piciorul st. din față mai lung și fără globulă la genunchi; în locul călărețului trei globule (pl. XLV, 14).

Tîrgșor, 1 AR; 6,31 g; 22 mm.

60. Av. 30 a — Rv. 39 b

Av. Idem cu Av. 30, dar ușoare deosebiri de poziții și dimensiuni la liniile din cîmp st., cea ondulată în formă de semilună mai subțire.

Rv. Idem cu Rv. 39, dar liniile care separă corpul mai apropiate, crupa mai mare, picioarele puțin mai groase și globula de la genunchiul st. din față în afara liniei (pl. XLV, 15).

Crevedia, 1 AR; ↑; 7,51 g; 21 mm.

61. Av. 31 — Rv. 40

Av. Asemănător cu Av. 30, dar linia frunții ascuțită la capătul dr. linia nasului mai lungă, iar deasupra frunții trei linii înclinate puțin spre st.

Rv. Apropiat de Rv. 39, dar capul mult mai mic, cu globulă la ochi, gîtul subțire și arcuit, liniile care separă corpul și cele trei globule așezate altfel (pl. XLVI, 1).

Virteju, 1 AR, 7,13 g. Col. Inst. arh. 1 AR; 7,75 g (inv. 1261 — M. 1060); 22 — 23mm.

62. Av. 32 — Rv. 41

Av. Asemănător cu Av. 31, dar linia nasului mai scurtă, globula ochiului mai sus, gura și bărbia din 4 globule, deasupra frunții 4 liniuțe, ovalul mic cu poziția mai înclinată și linia arcuită de sub el mult îngropată.

Rv. Apropiat de Rv. 38, dar botul mai ascuțit, liniile care separă corpul altfel așezate, piciorul st. din față mai scurt și mai gros; la fel și cele din spate (pl. XLVI, 2).

Virteju, 4 AR; ← →; 7,40; 7,40; 7,46; 7,90 g. Crevedia, 8 AR; 6,64—7,67 g. Schitu, 2 AR; 7,36; 7,79 g. Negoști, 1 AR; 7,15 g. Comana, 2 AR, 7,40; 7,87 g. Curtea de Argeș, 1 AR. Col. Inst. arh., 7 AR; 7,54; 7,93 g (inv. 1261 — M. 1049—50,1058—9) 22—23 mm.

63. *Av. 32 — Rv. 41 a*

Av. Idem cu Av. 32.

Rv. Idem cu Rv. 41, dar crupa mai mare, piciorul st. din față mai lung, cele din spate mai scurte și globulele de deasupra calului cu poziție ușor modificată (pl. XLVI, 3).

Negoști, 2 AR; 7,91; 8,02 g; 24 mm.

64. *Av. 32 — Rv. 42*

Av. Idem cu Av. 32.

Rv. Similar cu Rv. 41, dar cu botul rectangular, piciorul st. din față mai lung, poziția liniilor care separă corpul diferită și jumătatea superioară a picioarelor din spate mai scurtă (pl. XLVI, 4).

Pietrele, 1 AR.

65. *Av. 32 a — Rv. 41*

Av. Similar cu Av. 32, dar ovalul mic mai ascuțit la capătul de jos și liniile din câmp st. sus mai apropiate între ele.

Rv. Idem cu Rv. 41 (pl. XLVI, 5).

Virteju, 6 AR; ←; 7,46; 7,90 g. Crevedia, 3 AR, 6,89, 7,50; 7,65 g. Pietrele, 1 AR, 7,70 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,82 g (inv. 1261 — M. 1050); 22—23 mm.

66. *Av. 33 — Rv. 43*

Av. Similar cu Av. 32, dar cele două ovale ale feței au forma ușor modificată, cel mare mai voluminos la capătul de sus, cel mic în formă de D, cu capetele mai ascuțite; deasupra frunții cinci liniute, iar liniile din câmp st. dispuse altfel.

Rv. Similar cu Rv. 41, dar botul mai lat, crupa ușor ovală, piciorul st. din față mai subțire și cu două globule la genunchi (pl. XLVI, 6).

Virteju, 11 AR; 7,61—8,01 g. Crevedia, 1 AR; 7,07 g. Schitu, 1 AR; 7,59 g. Stoenesti, 1 AR; 7,50 g. Negoști, 2 AR; 7,46; 7,74 g. Petrești, 1 AR; 7,60 g (inv. 716/3055). Comana, 2 AR; 7,82; 7,98 g. Col. Inst. arh., 8 AR; 6,90; 7,50; 7,70; 7,71; 7,92; 7,93; 8,00; 8,18 g (inv. 1261 — M. 1049, 1060/1062). Dessewffy, 438, 2 AR; 6,27; 7,49 g; 21—23 mm.

67. *Av. 33 — Rv. 44*

Av. Idem cu Av. 33.

Rv. Similar cu Rv. 42, dar crupa rotundă, capul mai voluminos liniile care separă capul și cele două globule altfel așezate (pl. XLVI, 7).

Virteju, 5 AR; ↑; 6,82; 7,39 g. Crevedia, 4 AR; 7,30; 7,40; 7,46; 7,57 g. Stoenesti, 1 AR. 7,20 g. Stoenesti, 1 AR; 7,20 g. Negoști, 2 AR; 7,57; 7,89 g. Comana, 1 AR, 7,62 g. Col. Inst. arh., 6 AR; 7,54; 7,56; 7,58; 7,66; 7,75; 7,89 g (inv. 1261 — M. 1059, 1061 1089), 22—23 mm.

68. *Av. 33 — Rv. 45*

Av. Idem cu Av. 33.

Rv. Idem cu Rv. 43, dar crupa mai mare, capul mai rectangular, liniile care repară corpul diferit așezate piciorul st. din față scurtat la jumătate; globulele de deasupra lipsă (pl. XLVI, 8).

Virteju, 16 AR; ↑; 7,17—7,98 g. Crevedia, 9 AR; 7,30—7,82 g. Adinca 2 AR; 7,43; 7,98 g. Pietrele, 1 AR; 7,83 g. Schitu, 1 AR; 7,97 g. Stoenesti, 3 AR; 6,70; 7,00, 7,20 g. Negoști, 1 AR; 7,55 g. Căscioarele, 1 AR; 7,36 g. Comana, 2 AR; 7,68; 7,87 g. Petrești, 1 AR (Col. Severeanu inv. 2813); Col. Inst. arh., 18 AR; 6,78 — 8,19 g (inv. 1261 — M. 1058—1062, 1090); 21—24 mm.

69. *Av. 33 a — Rv 45 a*

Av. Similar cu 33, dar în spatele liniei frunții o proeminență circulară; ovalul mic în formă de D culcat și sub el trei linii paralele.

Rv. Similar cu Rv. 45, dar botul calului mult alungit, picioarele groase și deasupra două globule (pl. XLVI, 9). Prov. nec., 1 AR; ← ; 7,50 g; 21 mm (Inst. arh. 1261 M. 1091).

70. *Av. 34* — *Rv. 46*

Av. Similar cu Av. 33, dar deasupra frunții 4 liniuțe, ovalele feței cu forma puțin modificată, sub ovalul mic trei liniuțe.

Rv. Asemănător cu Rv. 44, dar capul mai mic și cu colțurile mai rotunjite, picioarele mai lungi și mai groase; jumătatea superioară a piciorului dr. din față cu o globulă la mijloc, iar liniile care separă corpul mai groase și altfel așezate (pl. XLVI, 10).

Virteju, 8 AR; ↓ ↗ ; 6,64–8,15 g. Crevedia, 2 AR; 7,14; 7,92 g. Schitu, 2 AR; 7,64; 7,78 g. Col. Inst. arh., 8 AR; 7,56–8,81 g (inv. 1261 — M. 1059, 1061, 1090); 22–24 mm.

71. *Av. 34* — *Rv. 47*

Av. Idem cu Av. 34.

Rv. Idem cu Rv. 45, dar capul mai scurt și mai gros, piciorul din față ridicat, mai scurt și fără globulă în jumăt. lui superioară; liniile care separă corpul altfel dispuse și cu alte dimensiuni; deasupra două globule (pl. XLVI, 11).

Virteju, 10 AR; ↓ ↘ ; 7,33; 7,50 g. Crevedia, 6 AR, 6,96–7,49 g. Adinca, 1 AR, 6,33 g. Pietrele, 3 AR; 7,26; 7,39; 7,55 g. Stoenesti, 1 AR; 7,50 g. Negoesti, 5 AR; 6,76; 7,23; 7,27; 7,33; 7,49 g. Petresti (inv. 3048, 3053) 2 AR; 7,40; 7,80 g. Comana, 5 AR; 7,14; 7,17; 7,44; 7,48; 7,53 g. Pirgovo (Ruse), 1 AR, 7,74 g. Col. Inst. arh., 12 AR; 6,93; 8,10 g (inv. 1261 — M. 1048, 1057–1062, 1089); 22–24 mm.

72. *Av. 34* — *Rv. 48*

Av. Idem cu Av. 34.

Rv. Asemănător cu Rv. 46, dar gîtul și capul mai lungi, botul lătit și liniile care separă corpul diferit așezate (pl. XLVI, 12).

Virteju, 2 AR; ↓ ; 8,34 g. Crevedia, 4 AR; 7,05; 7,24; 7,35; 7,73 g. Schitu, 1 AR; 7,52 g. Negoesti, 1 AR; 7,68 g. Rogojina, 1 AR; 6,92 g (inv. 281). Col. Inst. arh., 6 AR; 7,32–8,23 g (inv. 1261 — M. 1050, 1058–9, 1089). Muz. Ruse, 1 AR (inv. 988); 22–24 mm.

73. *Av. 35* — *Rv. 44 a*

Av. Asemănător cu Av. 34, dar ovalul mare cu jumătate superioară romboidală, cel mic cu un simbur de migdală, fruntea mai lată și unită cu proeminența de deasupra.

Rv. Idem cu Rv. 44, dar piciorul st. din față mai lung, iar jumătatea de sus a celor din spate mai scurte, coada mai groasă și mai apropiată de crupă (pl. XLVI, 13).

Virteju, 6 AR; ↓ ; 7,02–7,55. Crevedia, 4 AR, 6,76; 6,85; 7,07; 7,38 g. Schitu 1 AR; 7,39 g. Stoenesti, 1 AR; 7,00 g. Negoesti, 3 AR; 7,60; 7,65; 7,83 g. Petresti, 1 AR; 7,60 g (inv. 3047). Comana, 1 AR, 7,79 g. Pirgovo-Ruse, 1 AR; 7,16 g. Col. Inst. arh., 9 AR; 6,99–7,92 g (inv. 1261 M. 1062, 1090) 22–23 mm.

74. *Av. 35 a* — *Rv. 44 b*

Av. Similar cu Av. 35, dar surfrapat.

Rv. Similar cu Rv. 44 a, dar surfrapat și mai slab imprimat (pl. XLVI, 14). Crevedia, 1 AR; ↑ ; 7,38 g; 24 mm.

75. *Av. 36* — *Rv. 42*

Av. Asemănător cu Av. 35, dar forma și poziția ovalelor feței sint diferite, liniile din cîmp st. altfel așezate, la virful nasului două globule, iar deasupra frunții urmele slabe ale celor cinci liniuțe.

Rv. Idem cu Rv. 42 (pl. XLVI, 15).

Virteju, 6 AR; ↘ ↙ ; 7,55; 7,83 g. Crevedia, 11 AR; 6,66–7,94 g. Pietrele, 4 AR; 7,47; 7,70; 7,74; 7,80 g. Schitu, 1 AR; 8,23 g. Negoesti, 2 AR; 7,52; 7,70 g. Comana; 5 AR; 7,63; 7,77; 8,04; 8,08; 8,54 g. Ruse, 1 AR (inv. 990). Col. Inst. arh., 13 AR; 7,54–7,94 g (inv. 1261 — M. 1049–50, 1058, 1060, 1062, 1089). Györ, 1 AR, 7,85 g; 22–24 mm (Dessewffy, 436).

76. *Av. 37 — Rv. 10 a*

Av. Asemănător cu Av. 36, dar ovalul cel mare arcuit în jos, cel mic cu virful deplasat mai jos, unghiul din cîmp st. jos fără linie la mijloc și arcul de sub ovalul mic mai dezvoltat.

Rv. Idem cu Rv. 10, dar capul ceva mai voluminos și liniile picioarelor din față ușor curbate (pl. XLVII, 1). Adinca, 1 AR; 7,05 g; 22 mm.

77. *Av. 37 — Rv. 48*

Av. Idem cu Av. 37.

Rv. Asemănător cu Rv. 48 (pl. XLVII, 2).

Virteju, 4 AR; 7,63—7,69 g. Crevedia, 4 AR; 7,51; 7,69; 8,10; 8,19 g. Comana, 1 AR; 7,70 g. Col. Inst. arh. (inv. 1261 M — 1050, 1057, 1060—1,1089), 8 AR; 7,61—8,05 g; 22—24 mm.

78. *Av. 37 — Rv. 49*

Av. Idem cu Av. 37.

Rv. Asemănător cu Rv. 48, dar crupa mai ovală, liniile care separă corpul cu poziția modificată, globula de la genunchiul st. din față în față liniei (pl. XLVII, 3).

Virteju, 8 AR; ↑ ←; 6,85—7,60 g. Crevedia, 5 AR; 7,00; 7,14; 7,29; 7,44; 7,63 g. Pietrele, 1 AR; 8,13 g. Schitu, 1 AR; 7,48 g. Negoști, 1 AR; 7,81 g. Stoenești, 1 AR; 7,30 g. Comana, 2 AR; 7,74, 7,98 g. Petrești (inv. 3051), 1 AR; 7,20 g. Col. Inst. arh., 10 AR; 7,20—8,46 g (inv. 1261 M. 1049—50, 1060—1, 1089) 22—24 mm.

79. *Av. 37 — Rv. 50*

Av. Idem cu Av. 37.

Rv. Asemănător cu Rv. 49, dar crupa rotundă, capul mai scurt și mai voluminos, liniile care separă corpul cu altă poziție, liniile picioarelor cu alte dimensiuni și cel st. din față fără globulă la genunchi (pl. XLVII, 4).

Virteju, 6 AR; ↓ ↑; 7,44; 7,45 g. Negoști, 1 AR; 7,72 g. Curtea de Argeș, 1 AR; ← →; col. Inst. arh., 3 AR; 6,37; 7,72; 8,05 g (inv. 1261 — M. 1058—9,1062) 22—23 mm.

80. *Av. 37 — Rv. 51*

Av. Idem cu Av. 37.

Rv. Asemănător cu Rv. 50, dar crupa mai mică, gitul mai lung și arcuit, botul lățit, liniile picioarelor mai lungi (pl. XLVII, 5). Virteju, 1 AR; 7,23 g. Crevedia, 1 AR, 7,36 g. Ruse, 1 AR (inv. 996); 22—23 mm.

81. *Av. 38 — Rv. 52*

Av. Asemănător cu Av., 37, dar proeminența de deasupra frunții mai mare și liniile unghiulare din cîmp st. cu pozițiile ușor schimbate.

Rv. Apropiat de Rv. 50, dar capul mai voluminos, linia unghiulară, care separă corpul cu poziția modificată și liniile picioarelor mai groase și complete (pl. XLVII, 6).

Virteju, 2 AR; ↓; 6,51; 8,12 g. Crevedia, 3 AR; 7,02; 7,36; 7,42 g. Adinca, 1 AR; 7,48 g. Pirgovo (Ruse), 1 AR; 6,75 g. Ruse, 1 AR. (inv. 997).

82. *Av. 38. Rv. 53*

Av. Idem cu Av. 38.

Rv. Asemănător cu Rv. 52, dar capul mai mic, liniile care separă corpul ușor diferite ca poziții și cele două globule de deasupra vizibile (pl. XLVII, 7).

Virteju, 1 AR; ↓; 7,21 g. Crevedia, 4 AR; 7,07; 7,31; 7,33; 7,55; Negoști, 1 AR; 7,37 g. Col. Inst. arh., AR; 7,33; 7,55 g (inv. 1261 — M. 1050—1058); diam. 22—23 mm 7,27 g; 23 mm (inv. 235/240, 1 AR).

83. *Av. 39 — Rv. 54*

Av. Asemănător cu Av. 38, dar dunga frunții devine o proeminență, ovalul mic al feței ceva mai mărit și cu o formă ușor diferită; cele trei linii de sub el mai groase, iar liniile unghiulare din cîmp st. mai schematizate.

Rv. Apropiat de Rv. 53, dar capul mai îngust, crupa proeminentă, liniile picioarelor mai groase, liniile care separă corpul cu altă formă și poziție; în locul călărețului o singură globulă (pl. XLVII, 8).

Virteju, 4 AR; ↘; 7,42; 7,47; 7,69; 8,20 g. Stoenești, 1 AR; 7,20 g. Pirgovo (Ruse), 1 AR; 7,68 g; 23 mm.

84. *Av. 39* — *Rv. 55*

Av. Idem cu *Av. 39*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 54*, dar capul mai mare, arcuit în partea superioară, linia unghiulară care separă corpul mai mică și liniile picioarelor cu poziții și dimensiuni diferite (pl. XLVII, 9).

Adinca, 3 AR; ↓; 6,87; 7,30; 7,64 g. Schitu, 1 AR; 7,78 g; 23 mm.

85. *Av. 39* — *Rv. 55 a*

Av. Idem cu *Av. 39*.

Rv. Similar cu *Rv. 55*, dar coada vizibilă, globulă în fața unuia din picioarele anterioare și alta în fața pieptului (pl. XLVII, 10).

Schitu, 2 AR; 7,53; 8,85 g; 23 mm.

86. *Av. 39* — *Rv. 56*

Av. Idem cu *Av. 39*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 55*, dar botul calului mai subțire fără arcuire sus, cu linia unghiulară, care separă corpul mult alungită; în locul călărețului o globulă mare și două mici deasupra; piciorul st. din față mai scurt și o globulă sub botul calului (pl. XLVII, 11).

Virteju, 1 AR; ↓; 8,27 g. Adinca, 7 AR; 6,99–7,62 g. Schitu, 3 AR; 7,08; 7,65; 8,24 g. Stoenesti, 2 AR, 7,30; 7,70 g. Dessewffy, 1247, 1 AR; 7,71 g; 21–23 mm. Col. Inst. arh., 1 AR; 6,73 g; 22 mm (inv. 235/248).

87. *Av. 39 a* — *Rv. 56*

Av. Nu se mai distinge nimic.

Rv. Idem cu *Rv. 56* (pl. XLVII, 12).

Schitu, 1 AR; 4,81 g; 21 mm.

88. *Av. 39 b* — *Rv. 56 a*

Av. Similar cu *Av. 39*, dar ovalele feței diferite ca formă și trei liniuțe deasupra frunții.

Rv. Similar cu *Rv. 56*, dar poziția picioarelor diferită și capul mare și rectangular (pl. XLVII, 13).

Prov. nec., 1 AR; 7,38 g; 22 mm (Inst. arh., inv. 1261 — M. 1058).

89. *Av. 40* — *Rv. 57*

Av. Asemănător cu *Av. 39*, dar liniile unghiulare de la capătul din st. al ovalului mare ușor modificate și liniile de sub ovalul mic ca și cea în formă de semilună, turtite.

Rv. Asemănător cu *Rv. 56*, dar botul mai lat, globula care înlocuiește călărețul mai mare și picioarele mai groase (pl. XLVII, 14).

Virteju, 3 AR; ↓; 7,57; 7,62; 8,06 g. Adinca, 2 AR; 7,42; 7,42; 7,48 g. Schitu, 1 AR, 7,70 g. Pirgovo (Ruse), 1 AR; 7,91 g. Muz. Ruse, 1 AR, (inv. 947). Col. Inst. arh., 2 AR, 6,67; 7,19 g (inv. 1261. M. 1059, 1060). Dessewffy, 552, 1 AR; 7,48 g; 22–23 mm.

90. *Av. 41* — *Rv. 58*

Av. Asemănător cu *Av. 40*, dar ovalele feței mai mici și cu forma modificată, proeminențele frunții și părului reunite în una mare întinsă, iar unghiurile din cimp st. clare și altfel dispuse; lingă linia nasului trei globule.

Rv. Idem cu *Rv. 57*, dar capul puțin diferit, liniile care separă corpul dispărute, globula de deasupra calului mai mică iar piciorul st. din față mai scurt (pl. XLVII, 15).

Virteju, 1 AR; →; 6,87 g. Schitu, 1 AR; 7,63 g. Adinca, 2 AR; 7,16; 7,43 g. Căscioarele, 1 AR; 7,80 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 7,80 g (inv. 1261 — M. 1049) 22–23 mm.

91. *Av. 42* — *Rv. 59*

Av. Asemănător cu *Av. 41*, dar ovalele cu forma diferită, globulele mai rare și fruntea clară, urme de batere dublă.

Rv. Asemănător cu *Rv. 41*, dar capul și botul calului mai subțiri, coada vizibilă, piciorul st. din față mai lung, iar cel dr. aproape sters, iar deasupra trei globule incomplete și urme de surfrapare (pl. XLVIII, 1).

Crededia, 1 AR; →; 7,22 g. Col. Inst. arh., 1 AR; 5,08 g (inv. 1261 — M. 1088), 22–24 mm.

92. *Av. 42 a* — *Rv. 59 a*

Av. Similar cu *Av. 42*, dar ovalele feței diferite, globulele de la nas mai mici și mai dese.

- Rv. Similar cu Rv. 59, dar liniile picioarelor și globulele duble, calul ceva mai mare (pl. XLVIII, 2).
Prov. nec., 1 AR; ↑; 6,49 g; 22 mm (Inst. arh. 235/239).
93. *Av. 43* — *Rv. 60*
Av. Asemănător cu Av. 42, dar fruntea lată, deasupra frunții patru linii, iar ovalele feței modificate.
Rv. Similar cu Rv. 59, dar botul calului mai mare, liniile picioarelor mai puțin clare; deasupra calului trei globule și coada o linie aproape verticală (pl. XLVIII, 3).
Negoști, 2 AR; →; 6,99; 7,68 g; 22–23 mm.
94. *Av. 43* — *Rv. 60 a*
Av. Similar cu Av. 43.
Rv. Similar cu Rv. 60, dar botul calului mai subțire, ochiul vizibil, picioarele complete și cu globulele proeminente (pl. XLVIII, 4).
Prov. nec., 1 AR; →; 6,34 g; 23 mm (Inst. arh. 1055/42).
95. *Av. 43 a* — *Rv. 60 a*
Av. Similar cu Av. 43, dar unele mici deosebiri la liniile unghiulare din cimp st.
Rv. Similar cu Rv. 60, dar calul mai mic, sus două globule, iar la picioare cite două globule mari (pl. XLVIII, 5).
Dessewffy, 817, 1 AR; 7,00 g; 22 mm. Inst. arh., 1 AR; ↗; 7,57 g (1261 M — 1088); 23 mm.
96. *Av. 44* — *Rv. 61*
Av. Asemănător cu Av. 42, dar linia nasului mai scurtă, ovalele feței mai mici, părul de deasupra frunții vizibil și liniile din cimp st. ușor diferite ca poziții.
Rv. Asemănător cu Rv. 61, dar forma capului puțin diferită, liniile care separă corpul cu alte poziții și liniile picioarelor ceva mai groase (pl. XLVIII, 6).
Virteju, 1 AR; ←; 5,29 g; 20–23 mm.
97. *Av. 45* — *Rv. 62*
Av. Similar cu Av. 41, dar linia nasului ușor arcuită, iar ovalele feței mai ordonat redată și globulele mai distanțate.
Rv. Apropiat de Rv. 60, dar capul diferit cu globulă în loc de ochi, picioarele mai groase și cu liniile care separă corpul calului diferit așezate (pl. XLVIII, 7).
Negoști, 1 AR; ↓; 6,60 g; 22 mm.
98. *Av. 46* — *Rv. 63*
Av. Asemănător cu Av. 45, dar deasupra frunții liniile părului clare.
Rv. Apropiat de Rv. 62, dar capul în formă diferită, liniile picioarelor mai subțiri, cele din spate fiind mai oblice și apropiate mult de cel st. din față (pl. XLVIII, 8).
Negoști, 1 AR; →; 6,75 g. Dessewffy, 1248, 1 AR; 6,78 g; 24 mm.
99. *Av. 47* — *Rv. 64*
Av. Apropiat de Av. 46 m, dar mai barbarizat și simplificat; liniile părului, a nasului și cele din cimp st. lipsesc.
Rv. Asemănător cu Rv. 41, dar crupa mai mare, liniile care separă corpul mai subțiri și cu altă poziție; piciorul st. din față mai scurt (pl. XLVIII, 9).
Negoști, 1 AR; →; 7,24 g; 22 mm.
100. *Av. 48* — *Rv. 65*
Av. Apropiat de Av. 46, dar ovalul mic arcuit, sub el două linii și globulele feței mai mici.
Rv. Apropiat de Rv. 61, dar totul mai schematizat, capul lipsă, corpul inform și picioarele din linii incomplete (pl. XLVIII, 10).
Cab. Acad. 1 AR; ←; 7,40 g; 23 mm (inv. 1735/219). Col. Dresda, 1 AR; 6,65 g (inv. 107).
101. *Av. 49* — *Rv. 66*
Av. similar cu Av. 48, dar liniile de sub ovalul feței altfel dispuse și globulele feței mai mari.
Rv. Similar cu Rv. 65, dar calul mai clar, cu trei globule deasupra și cu linia separatoare a corpului (pl. XLVIII, 11).
Prov. nec., 1 AR; ←; 5,08 g; 21 mm (Inst. arh. 1261 M. 1088).

102. *Av. 50 — Rv. 67*

Av. Similar cu *Av. 49*, dar poziția liniilor de sub ovalul mare ușor diferită.

Rv. Similar cu *Rv. 66*, dar linia care separă corpul este diferită, piciorul st. din față cu globulă la genunchi (pl. XLVIII, 12).

Prov. nec., 1 AR; ↓; 5,12 g; 22 mm. (Inst. arh. 1055/41).

103. *Av. 51 — Rv. 68*

Av. Apropiat de *Av. 47*, dar fruntea, părul și nasul dispărute, în plus apar globulele feței în număr de patru, iar liniile din cimp st. și de jos cu alte dimensiuni și poziții.

Rv. Apropiat de *Rv. 64*, dar capul calului diferit, trei globule în locul călărețului, piciorul st. din față fără globulă la genunchi (pl. XLVIII, 13).

Cab. Acad., 1 AR; 7,11 g; 25 mm (inv. 970/49.726).

104. *Av. 52 — Rv. 69*

Av. Apropiat de *Av. 46*, dar mai schematic, cu globule mici și mai rare, liniile din cimp st. aproape dispărute.

Rv. Apropiat de *Rv. 66*, dar capul calului mai arcuit, liniile care separă corpul cu alte poziții și globulă la genunchiul piciorului st. din față (pl. XLVIII, 14).

Popești, 1961, 1 AR; (subaerată); 4,28 g; 22 mm (inv. 1172/11).

105. *Av. 53 — Rv. 70*

Av. Apropiat de tipul *Adincata*, dar relief mult șters se mai vede conturul feței și liniile părului de deasupra frunții și din creștetul capului.

Rv. Apropiat de *Rv. 67*, dar capul calului aproape dispărut, globulele lipsă și picioarele mult subțiate (pl. XLVIII, 15).

Poiana (1950), 1 AR (argintată); 6,33 g; 22 mm (inv. 296).

Așa cum reiese din descrierea de mai sus, ca și din cele schițate la începutul acestui capitol, monedele de tip *Virteju-București* sînt imitații tîrzii ale *tetradrahmelor* lui Filip al II-lea, care nu au fost însă inspirate nemijlocit după original. Între originale și emisiunile acestea se interpune o serie de tipuri, fiecare dintre ele constituind o etapă cronologică și stilistică din șirul neîntrerupt al evoluției de ansamblu a monetăriei geto-dacice. Tipul asupra căruia referim se situează la capătul final al acestei dezvoltări, care poate fi urmărită pe timp de peste un secol și jumătate. El derivă direct din tipul *Adincata*, care-l precede imediat în timp. Deosebiriile dintre ele se observă în special la avers, unde diferențele de stil sînt evidente. Cît privește reversul, el este mai mult apropiat, deosebiriile stilistice fiind destul de mici. Schematizarea de pe piesele de tip *Virteju-București* este mai accentuată și ea constituie o dovadă a datării lor mai tîrzii.

Monedele încadrate în această categorie au fost cunoscute și publicate de Const. Moisil încă din anul 1920. În cadrul clasificării făcute de numismatul amintit, piesele respective au fost integrate în ultima grupă, care coincide cu tipul V, fiind considerate copii tîrzii ale *tetradrahmelor* lui Filip al II-lea⁶⁵². Un prim studiu cu privire la aceste monede îl datorăm lui B. Mitrea, cu prilejul publicării tezaurului de la *Virteju*⁶⁵³.

K. Pink le denumeste monede *cal cu capul în formă de șa (mit Sattelkopfpferd)* și este de părere că ele au avut ca model pentru avers emisiuni de argint ale regelui trac *Lysimach*⁶⁵⁴. Ne exprimăm și de data aceasta îndoiala că la origine monedele de tip *Virteju* ar fi avut ca model, ca și cele de tip *Adincata* și *Prundu Birgăului*, pentru avers, emisiuni ale lui *Lysimach*. Excludem o asemenea posibilitate pentru motive deja arătate. Se știe de pildă că monedele lui *Lysimach* sînt aproape inexistente în Dacia în afara unor emisiuni

⁶⁵² Const. Moisil, in *B.S.N.R.*, XV, 1920, p. 70—71.

⁶⁵³ B. Mitrea, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁶⁵⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 77—78.

de aur găsite la Dunărea de Jos împreună cu stateri de la Alexandru cel Mare și Filip al II-lea. Adăugăm la aceasta și faptul că este greu de stabilit o legătură stilistică între imitațiile de tip Virteju și monedele Lysimach. Schematizarea lor dusă aproape la maximum posibil nu poate îngădui, după părerea noastră, nici cea mai mică apropiere de stil de un asemenea model.

În ceea ce ne privește rămânem la părerea exprimată de Const. Moisil și adoptată de toți cercetătorii români care s-au ocupat cu studierea acestei categorii de monede, că la baza monedelor de tip Virteju-București au stat ca model emisiunile de tip Adincata și cele de tipul Prundu Bîrgăului-Jiblea, care au ca prototip mai îndepărtat tetradrahmele lui Filip al II-lea, cu capul lui Zeus pe avers. Desigur că nu este în intenția noastră să considerăm că geto-dacii, autori ai acestor monede, ca și ai celorlalte categorii de altfel, au văzut în capul uman de pe emisiunile lor, capul lui Zeus. Legătura pe care o întrevădem noi, și la care am făcut aluzie, este de natură să ne indice numai motivul de inspirație pe linia folosirii unui model, dar nu ne-am gândit că geto-dacii au luat și au adoptat și semnificația reprezentărilor imitate. Ce semnificație au acordat geto-dacii capului uman și călărețului de pe monedele bătute de ei, în general, sau dacă au acordat vreuna, rămîne o taină pe care numai cercetări complexe și descoperiri noi arheologice și numismatice vor putea eventual pe viitor s-o deslege.

Monedele din această categorie au fost bătute după procedeul clasic grecesc, ca majoritatea emisiunilor geto-dace. Ele sînt ușor scyphate, avînd aversul convex și reversul concav, formă întâlnită și la alte categorii de monede geto-dace. Pentru baterea lor, așa cum o lasă să se întrevadă catalogul de mai sus, s-au utilizat mai multe ștanțe. Numărul așa de mare de variante constituie o indicație în această direcție. În cadrul aceleiași clasificări putem distinge, după anumite caracteristici de ansamblu ale aversului, un număr de circa cinci grupe de monede, trecînd peste unele piese care par să facă trecerea de la o grupă la alta. Prima grupă ar cuprinde piesele descrise la nr. 1—4, a doua pe cele dintre 5—36, a treia monedele prezentate la nr. 37—60, a patra pe cele de la 61—92, și ultima, piesele cuprinse în catalog între nr. 93—105. Deși în cadrul fiecărei grupe se remarcă prezența a numeroase variante, prin deosebiri mărunte de stil, uneori foarte anevoios de identificat, totuși urmărite în funcție de caracteristicile lor generale, se pot stabili unele granițe. Nu este, desigur, vorba de deosebiri esențiale, ci numai de anumite trăsături diferențiate în cuprinsul aceluiași tip. Din această stare de lucruri am fi dispuși să admitem că pentru fiecare grupă în parte a existat o șanță de bază, în relief, cu ajutorul căreia s-au creat matrițele propriu-zise, cu ajutorul cărora s-au bătut monedele. Micile deosebiri de la o matriță la alta se datoresc, fie tocirii unor amănunte de stil ale ștanței principale în relief, fie deteriorării și apoi modificării acesteia din urmă pe parcursul folosirii ei.

De pe urma întregului proces de batere a monedelor din cadrul tipului Virteju-București, după cum ne-o arată materialul studiat, a rezultat deocamdată un număr destul de însemnat de variante, atît pentru avers, cît și pentru revers. Numărul variantelor ar putea eventual să fie egal cu acela al ștanțelor folosite la baterea monedelor.

Fără îndoială că aceste cifre rămîn susceptibile de modificări, în sensul sporirii lor pe măsură ce descoperirile viitoare vor îmbogăți fondul numismatic cu noi exemplare.

Cu o singură șanță s-au bătut, cum era și de așteptat, mai multe monede. O situație lămuritoare în această privință, ca și în direcția cunoașterii raportului existent între avers și revers ne-o prezintă întocmirea următoarelor tabele sintetice:

I. *Avers* — *Revers*

Av. 1	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 1 (23 AR)} \\ \text{Rv. 2 (8 AR)} \end{array} \right\}$	32 AR
Av. 2	—	Rv. 3 (19 AR)	19 AR
Av. 3	—	Rv. 4 (1 AR)	1 AR
Av. 4	—	Rv. 5 (1 AR)	1 AR
Av. 5	—	Rv. 6 (26 AR)	26 AR
Av. 6	—	Rv. 6 (10 AR)	10 AR
Av. 7	—	Rv. 6a (32 AR)	32 AR
Av. 7a	—	Rv. 6 (2 AR)	2 AR
Av. 8	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 7 (2 AR)} \\ \text{Rv. 8 (3 AR)} \\ \text{Rv. 9 (3 AR)} \\ \text{Rv. 10 (32 AR)} \\ \text{Rv. 11 (1 AR)} \end{array} \right\}$	41 AR
Av. 9	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 6 (9 AR)} \\ \text{Rv. 12 (9 AR)} \\ \text{Rv. 13 (5 AR)} \end{array} \right\}$	23 AR
Av. 10	—	Rv. 14 (3 AR)	3 AR
Av. 11	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 15 (5 AR)} \\ \text{Rv. 15a (5 AR)} \\ \text{Rv. 16 (2 AR)} \\ \text{Rv. 17 (7 AR)} \end{array} \right\}$	19 AR
Av. 12	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 18 (12 AR)} \\ \text{Rv. 19 (34 AR)} \end{array} \right\}$	46 AR
Av. 13	—	Rv. 20 (27 AR)	27 AR
Av. 14	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 21 (1 AR)} \\ \text{Rv. 21a (1 AR)} \end{array} \right\}$	2 AR
Av. 15	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 22 (5 AR)} \\ \text{Rv. 23 (14 AR)} \end{array} \right\}$	19 AR
Av. 16	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 22 (24 AR)} \\ \text{Rv. 22a (1 AR)} \\ \text{Rv. 22b (2 AR)} \end{array} \right\}$	27 AR
Av. 17	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 24 (43 AR)} \\ \text{Rv. 24a (4 AR)} \\ \text{Rv. 25 (8 AR)} \\ \text{Rv. 25a (2 AR)} \\ \text{Rv. 25b (1 AR)} \end{array} \right\}$	58 AR
Av. 17a	—	Rv. 24b (2 AR)	2 AR
Av. 18	—	Rv. 26 (1 AR)	1 AR
Av. 19	—	Rv. 27 (31 AR)	31 AR
Av. 20	—	Rv. 28 (4 AR)	4 AR
Av. 21	—	Rv. 29 (1 AR)	1 AR
Av. 22	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 30 (7 AR)} \\ \text{Rv. 30a (1 AR)} \\ \text{Rv. 30b (1 AR)} \end{array} \right\}$	9 AR
Av. 23	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 31 (4 AR)} \\ \text{Rv. 32 (6 AR)} \end{array} \right\}$	10 AR
Av. 24	—	Rv. 33 (1 AR)	1 AR
Av. 25	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 34 (3 AR)} \\ \text{Rv. 34a (4 AR)} \end{array} \right\}$	7 AR
Av. 26	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 35 (13 AR)} \\ \text{Rv. 36 (6 AR)} \\ \text{Rv. 37 (9 AR)} \end{array} \right\}$	28 AR
Av. 27	—	Rv. 38 (21 AR)	21 AR
Av. 28	—	Rv. 31a (2 AR)	2 AR
Av. 29	—	Rv. 38 (1 AR)	1 AR
Av. 29a	—	Rv. 38a (1 AR)	1 AR
Av. 30	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 39 (1 AR)} \\ \text{Rv. 39a (1 AR)} \end{array} \right\}$	2 AR
Av. 30a	—	Rv. 39b (1 AR)	1 AR
Av. 31	—	Rv. 40 (2 AR)	2 AR
Av. 32	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 41 (25 AR)} \\ \text{Rv. 41a (2 AR)} \\ \text{Rv. 42 (1 AR)} \end{array} \right\}$	28 AR
Av. 32a	—	Rv. 41 (11 AR)	11 AR
Av. 33	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 43 (29 AR)} \\ \text{Rv. 44 (19 AR)} \\ \text{Rv. 45 (55 AR)} \end{array} \right\}$	103 AR
Av. 33a	—	Rv. 45a (1 AR)	1 AR
Av. 34	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 46 (22 AR)} \\ \text{Rv. 47 (46 AR)} \\ \text{Rv. 48 (16 AR)} \end{array} \right\}$	84 AR
Av. 35	—	Rv. 44a (27 AR)	27 AR
Av. 35a	—	Rv. 44b (1 AR)	1 AR
Av. 36	—	Rv. 42 (44 AR)	44 AR
Av. 37	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 10a (1 AR)} \\ \text{Rv. 48 (17 AR)} \\ \text{Rv. 49 (30 AR)} \\ \text{Rv. 50 (11 AR)} \\ \text{Rv. 51 (3 AR)} \end{array} \right\}$	62 AR
Av. 38	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 52 (8 AR)} \\ \text{Rv. 53 (9 AR)} \end{array} \right\}$	17 AR
Av. 39	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 54 (7 AR)} \\ \text{Rv. 55 (4 AR)} \\ \text{Rv. 55a (2 AR)} \\ \text{Rv. 56 (15 AR)} \end{array} \right\}$	28 AR
Av. 39a	—	Rv. 56 (1 AR)	1 AR
Av. 39b	—	Rv. 56a (1 AR)	1 AR
Av. 40	—	Rv. 57 (11 AR)	11 AR
Av. 41	—	Rv. 58 (7 AR)	7 AR
Av. 42	—	Rv. 59 (2 AR)	2 AR
Av. 42a	—	Rv. 59a (1 AR)	1 AR
Av. 43	—	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Rv. 60 (2 AR)} \\ \text{Rv. 60a (1 AR)} \end{array} \right\}$	3 AR
Av. 43a	—	Rv. 60a (2 AR)	2 AR
Av. 44	—	Rv. 61 (1 AR)	1 AR
Av. 45	—	Rv. 62 (1 AR)	1 AR
Av. 46	—	Rv. 63 (2 AR)	2 AR

Av. 47	—	Rv. 64	(1 AR)	1 AR
Av. 48	—	Rv. 65	(2 AR)	2 AR
Av. 49	—	Rv. 66	(1 AR)	1 AR
Av. 50	—	Rv. 67	(1 AR)	1 AR
Av. 51	—	Rv. 68	(1 AR)	1 AR
Av. 52	—	Rv. 69	(1 AR)	1 AR
Av. 53	—	Rv. 70	(1 AR)	1 AR
				Total 957 AR

II. REVERS — AVERS

Rv. 1	—	Av. 1	(23 AR)	23 AR
Rv. 2	—	Av. 1	(8 AR)	8 AR
Rv. 3	—	Av. 2	(19 AR)	19 AR
Rv. 4	—	Av. 3	(1 AR)	1 AR
Rv. 5	—	Av. 4	(1 AR)	1 AR

Rv. 6	—	{ Av. 5 (26 AR) Av. 6 (10 AR) Av. 7a (2 AR) Av. 9 (9 AR) }		47 AR
-------	---	---	--	-------

Rv. 6a	—	Av. 7	(32 AR)	32 AR
Rv. 7	—	Av. 8	(2 AR)	2 AR
Rv. 8	—	Av. 8	(3 AR)	3 AR
Rv. 9	—	Av. 8	(3 AR)	3 AR
Rv. 10	—	Av. 8	(32 AR)	32 AR
Rv. 10a	—	Av. 37	(1 AR)	1 AR
Rv. 11	—	Av. 8	(1 AR)	1 AR
Rv. 12	—	Av. 9	(9 AR)	9 AR
Rv. 13	—	Av. 9	(5 AR)	5 AR
Rv. 14	—	Av. 10	(3 AR)	3 AR
Rv. 14	—	Av. 10	(3 AR)	3 AR
Rv. 15	—	Av. 11	(5 AR)	5 AR
Rv. 15a	—	Av. 11	(5 AR)	5 AR
Rv. 16	—	Av. 11	(2 AR)	2 AR
Rv. 17	—	Av. 11	(7 AR)	7 AR
Rv. 18	—	Av. 12	(12 AR)	12 AR
Rv. 19	—	Av. 12	(34 AR)	34 AR
Rv. 20	—	Av. 13	(27 AR)	27 AR
Rv. 21	—	Av. 14	(1 AR)	1 AR
Rv. 21a	—	Av. 14	(1 AR)	1 AR

Rv. 22	—	{ Av. 15 (5 AR) Av. 16 (24 AR) }		29 AR
--------	---	--------------------------------------	--	-------

Rv. 22a	—	Av. 16	(1 AR)	1 AR
Rv. 22b	—	Av. 16	(2 AR)	2 AR
Rv. 23	—	Av. 15	(14 AR)	14 AR
Rv. 24	—	Av. 17	(42 AR)	42 AR
Rv. 24a	—	Av. 17	(5 AR)	5 AR
Rv. 24b	—	Av. 17	(2 AR)	2 AR
Rv. 25	—	Av. 17	(8 AR)	8 AR

Rv. 25a	—	Av. 17	(2 AR)	2 AR
Rv. 25	—	Av. 17	(1 AR)	1 AR
Rv. 26	—	Av. 18	(1 AR)	1 AR
Rv. 27	—	Av. 19	(31 AR)	31 AR
Rv. 28	—	Av. 20	(4 AR)	4 AR
Rv. 29	—	Av. 21	(1 AR)	1 AR
Rv. 30	—	Av. 22	(7 AR)	7 AR
Rv. 30a	—	Av. 22	(1 AR)	1 AR
Rv. 30b	—	Av. 22	(1 AR)	1 AR
Rv. 31	—	Av. 23	(4 AR)	4 AR
Rv. 31a	—	Av. 28	(2 AR)	2 AR
Rv. 32	—	Av. 23	(6 AR)	6 AR
Rv. 33	—	Av. 24	(1 AR)	1 AR
Rv. 34	—	Av. 25	(3 AR)	3 AR
Rv. 34a	—	Av. 25	(4 AR)	4 AR
Rv. 35	—	Av. 26	(13 AR)	13 AR
Rv. 36	—	Av. 26	(6 AR)	6 AR
Rv. 37	—	Av. 26	(9 AR)	9 AR

Rv. 38	—	{ Av. 27 (21 AR) Av. 29 (1 AR) }		22 AR
--------	---	--------------------------------------	--	-------

Rv. 38a	—	Av. 29a	(1 AR)	1 AR
Rv. 39	—	Av. 30	(1 AR)	1 AR
Rv. 39a	—	Av. 30	(1 AR)	1 AR
Rv. 39b	—	Av. 30a	(1 AR)	1 AR
Rv. 40	—	Av. 31	(2 AR)	2 AR

Rv. 41	—	{ Av. 32 (25 AR) Av. 32a (11 AR) }		36 AR
--------	---	---------------------------------------	--	-------

Rv. 41a	—	Av. 32	(2 AR)	2 AR
---------	---	--------	---------	------

Rv. 42	—	{ Av. 32 (1 AR) Av. 36 (44 AR) }		45 AR
--------	---	--------------------------------------	--	-------

Rv. 43	—	Av. 33	(29 AR)	29 AR
Rv. 44	—	Av. 33	(19 AR)	19 AR
Rv. 44a	—	Av. 35	(27 AR)	27 AR
Rv. 44b	—	Av. 35a	(1 AR)	1 AR
Rv. 45	—	Av. 33	(55 AR)	55 AR
Rv. 45a	—	Av. 33a	(1 AR)	1 AR
Rv. 46	—	Av. 34	(22 AR)	22 AR
Rv. 47	—	Av. 34	(46 AR)	46 AR

Rv. 48	—	{ Av. 34 (16 AR) Av. 37 (17 AR) }		33 AR
--------	---	--------------------------------------	--	-------

Rv. 49	—	Av. 37	(30 AR)	30 AR
Rv. 50	—	Av. 37	(11 AR)	11 AR
Rv. 51	—	Av. 37	(3 AR)	3 AR
Rv. 52	—	Av. 38	(8 AR)	8 AR
Rv. 53	—	Av. 38	(9 AR)	9 AR
Rv. 54	—	Av. 39	(7 AR)	7 AR
Rv. 55	—	Av. 39	(4 AR)	4 AR

Rv. 55a —	Av. 39 (2 AR)	2 AR
Rv. 56 —	{Av. 39 (15 AR) Av. 39a (1 AR)}	16 AR
Rv. 56a —	Av. 39b (1 AR)	1 AR
Rv. 57 —	Av. 40 (11 AR)	11 AR
Rv. 58 —	Av. 41 (7 AR)	7 AR
Rv. 59 —	Av. 42 (2 AR)	2 AR
Rv. 59a —	Av. 42a (1 AR)	1 AR
Rv. 60 —	Av. 43 (2 AR)	2 AR
Rv. 60a —	{Av. 43 (1 AR) Av. 43a (2 AR)}	3 AR

Rv. 61 —	Av. 44 (1 AR)	1 AR
Rv. 62 —	Av. 45 (1 AR)	1 AR
Rv. 63 —	Av. 46 (2 AR)	2 AR
Rv. 64 —	Av. 47 (1 AR)	1 AR
Rv. 65 —	Av. 48 (2 AR)	2 AR
Rv. 66 —	Av. 49 (1 AR)	1 AR
Rv. 67 —	Av. 50 (1 AR)	1 AR
Rv. 68 —	Av. 51 (1 AR)	1 AR
Rv. 69 —	Av. 52 (1 AR)	1 AR
Rv. 70 —	Av. 53 (1 AR)	1 AR
Total		957 AR

Din prezentarea celor două tabele rezultă că pentru baterea aversului s-au folosit 64 variante de ștanțe, iar pentru revers 95. Deci reversul, care coincide cu partea concavă a monedelor, a necesitat întrebuințarea mai multor ștanțe. Faptul nu trebuie să ne mire dacă ne gândim că, în procesul de batere, ștanța reversului era cea care primea lovitura ciocanului și deci este de așteptat ca aceasta să sufere cele mai frecvente deteriorări și modificări sau înlocuiri.

Din cuprinsul tabelelor mai observăm că același avers are corespondente mai multe variante ale reversului. Totodată se poate observa că o singură matriță s-a utilizat pentru baterea aversului unui număr maxim de 103 monede, iar pentru revers, tot cu o singură ștanță nemodificată s-au emis 55 exemplare. Aceste cifre nu reprezintă, după toate probabilitățile, și limitele maxime ale întrebuințării unei ștanțe. Oricum însă, credem că nici mult prea departe nu ne aflăm de realitate. Din datele pe care ni le oferă și statisticile întocmite pentru celelalte categorii de monede geto-dace reiese de asemenea că numărul maxim de piese emise cu aceeași ștanță se ridică la câteva zeci sau pînă aproape de o sută de exemplare și foarte rar peste această cifră. De aici se poate deduce că ștanțele folosite în monetăria geto-dacă erau lucrate dintr-un material mai puțin dur decît cele din atelierele grecești, cu toate că baterea citorva zeci de monede cu aceeași matriță în condițiile unei tehnici nu tocmai avansate înseamnă totuși o realizare și un progres demne de subliniat.

Emiterea monedelor de tip Virteju-București pare să se fi făcut într-un singur centru, adică într-un singur atelier principal oficial, chiar dacă s-ar mai putea, eventual, admite și unele încercări și inițiative particulare, lipsite însă de importanță. Către concluzia existenței unui singur centru monetar organizat ne îndeamnă și împrejurarea că piese aparținînd celor cinci grupe în cadrul tipului apar de fiecare dată împreună, aproape în cuprinsul tuturor tezaurelor descoperite pînă acum. O încercare de a separa și regional grupele amintite nu este posibilă, deoarece ele apar egal răspîndite și întotdeauna împreună, pe întreaga lor arie de circulație. În cazul că am admite prezența mai multor ateliere, ar urma să întîlnim și o separare regională a grupelor, fie ea chiar și numai pe întinderi foarte limitate, sau să constatăm că o anumită grupă predomină într-un sector, iar altă grupă este caracteristică unui sector mai apropiat sau mai îndepărtat. Diferențele de stil, destul de mici dealtfel, dintre cele cinci grupe trebuie mai degrabă puse pe seama nu a unor ateliere separate, ci a confecționării ștanțelor de bază de către meșteri diferiți, cu maniere de lucru și cu priceperi deosebite. La acestea s-ar mai putea adăuga, eventual, și o oarecare diferențiere în timp între grupe, dar o înseriere cronologică a lor nu este posibilă, cu atît mai mult cu cît reprezentarea de pe revers, care este mult mai unitară, nu face decît să complice situația. Uneori un revers barbarizat, de pildă, apare în asociere cu un avers din seriile oarecum mai îngrijit redate, și invers. O astfel de observație nu face decît să pledeze în favoarea unei stricte

contemporaneității și nicidecum în sprijinul unei diferențieri cronologice a lor. În consecință, și aceste ultime considerații s-ar înscrie în rîndul argumentelor care ar da cîștig de cauză ideii existenței unui singur mare atelier pentru toate monedele de tip Virteju-București.

Metalul de bază folosit la baterea monedelor din categoria în discuție este și aici tot argintul. Specificăm însă că, spre deosebire de emisiunile mai vechi, în cazul de față, deși argintul constituie elementul principal, titlul lui este mult mai scăzut, avînd în aliaj o proporție destul de însemnată de cupru. Analizele spectroscopice făcute asupra cîtorva piese, deși inegale în rezultatele lor, arată că proporția de cupru, în raport cu argintul, crește de la 10 pînă la 30%. Celelalte elemente componente, plumb, siliciu, calciu, staniu și aluminiu, apar în proporții foarte reduse și nu sînt în măsură să influențeze cele două elemente predominante. Deci remarcăm la emisiunile de tip Virteju, o scădere a titlului argintului prin creșterea simțitoare a procentului de cupru.

Printre numeroasele descoperiri făcute pînă acum se constată prezența unor exemplare *subaerate*. Acestea au miezul de aramă și pe deasupra o foiță subțire de argint. Deși puține la număr, astfel de monede, bătute după un anume procedeu, se dovedesc a fi fost destul de răspîndite. Pînă acum monede *subaerate* sau numai argintate de tip Virteju-București ne sînt semnalate în următoarele descoperiri: două în tezaurul de la Virteju, una în cel de la Schitu, încă o monedă în așezarea de la Popești⁶⁵⁵ și alte două în așezarea getică de la Zimnicea⁶⁵⁶. S-ar mai putea adăuga aici și o piesă de bronz găsită în cetățuia de la Poiana⁶⁵⁷, care a fost probabil inițial argintată. Prin circulație însă moneda a pierdut stratul de argint, pe care-l bănuim a fi fost foarte subțire. După cum se poate ușor observa, numărul monedelor *subaerate* (*fourrées*) sau argintate este destul de mic. Nu excludem totuși posibilitatea ca în rîndul descoperirilor cunoscute să mai existe și alte piese de acest fel, însă foița de argint cu care este acoperit simbul de metal comun să fie mai groasă și să nu se fi tocit în așa măsură, încît să poată da la iveală adevăratul ei conținut. Este interesant de remarcat faptul că exemplarele *fourrées* apar în monetăria geto-dacă doar în faza ei finală, la tipul Virteju-București, și numărul lor sporește simțitor la monedele de tip Inotești-Răcoasa. Procesul emiterii monedelor *subaerate* era destul de cunoscut și răspîndit în antichitate. Deși se pare că el comporta unele dificultăți tehnice, era uneori preferat, deoarece în acest fel să făcea economie de argint. Adoptarea și folosirea de către geto-daci a unui atare procedeu poate constitui un indiciu despre nivelul destul de avansat, al tehnicii monetare și al prelucrării metalelor în general. Se consideră de către specialiști că procedeul aplicării unei cămăși de argint peste un miez de metal comun presupune o bună cunoaștere și mînuire a tehnicii monetare, el fiind mult mai pretențios și mai dificil decît o simplă argintare. După părerea noastră, se folosea acest procedeu, deși mai dificil, deoarece el dădea o anumită siguranță emitentului, că moneda *fourrée* nu putea să fie așa de ușor descoperită, cum era cazul cu cea argintată, care, numai în urma unei ușoare frecări, ajunge să-și «dea arama pe față».

Cele cîteva monede *subaerate* din rîndul emisiunilor de tip Virteju ne-au dat posibilitatea să constatăm că ele n-au fost bătute de particulari, ci că ele au ieșit din atelierele «oficiale». Dovada acestei afirmații constă în observația că piesele respective se integrează sub toate aspectele în cadrul general al tipului și au surori de argint bătute cu aceeași ștanță. Prin urmare emiterea cu aceeași matriță a unei serii de monede, printre care apare și cite o piesă *subaerată*, nu poate pune la îndoială cele afirmate de noi mai sus. Raritatea lor se explică prin grija emitentului de a nu se lăsa ușor descoperit că pune în circulație monede fără valoare. Atîta timp cit majoritatea monedelor care ieșeau dintr-un atelier erau emise

⁶⁵⁵ Moneda se află la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie și are nr. inv. 1172/11.

⁶⁵⁶ B. Mitrea, *Monede antice și feudale descoperite la Zim-*

nicea, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 245.

⁶⁵⁷ A fost descoperită în 1950 și se află la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie sub nr. inv. 296.

din argint cu titlu relativ ridicat, printre ele se puteau strecura destul de ușor și câteva exemplare *subaerate*. Era vorba acum doar de un început timid și de o încercare de folosire a procedurii asupra căruia referim. El va fi însă dezvoltat, dacă nu în anumite cazuri, și generalizat, la monedele din Transilvania, de tip Hunedoara, și la cele din vestul Munteniei și sudul Moldovei, cunoscute sub numele de «imitații de tip Inotești-Răcoasa».

Observațiile ce se pot face în legătură cu nominalul și modulul emisiunilor de tip Virteju-București sint și ele în măsură să ne rețină atenția, prin interesul pe care-l prezintă. Și din acest punct de vedere monedele din categoria de față se aseamănă cu cele de tip Adîncata, deosebirile fiind de cele mai multe ori aproape de neobservat.

Majoritatea monedelor, așa cum reiese de pe urma cîntăririi fiecărei piese în parte, au greutate cuprinse între 7 și 8 grame. Un număr relativ redus de exemplare cîntărește între 6 și 7 grame și tot așa de puține depășesc greutatea de 8 grame, fără ca vreuna să ajungă însă pînă la 9 grame. Diferențele dintre greutatea minimă și cea maximă sint în jurul a două grame, ceea ce nu reprezintă un decalaj prea mare. Această situație se referă la un număr destul de mic de piese, fondul principal al întregii categorii fiind mult mai unitar, diferențele fiind aici de obicei sub un gram. Privite în ansamblu, variațiile de greutate nu sint deloc prea mari, chiar în raport cu cele ale emisiunilor grecești se poate spune că triburile geto-dace emitente ale monedelor de tip Virteju-București nu au «tăiat» pastila monetară la întimplare. Dimpotrivă, se observă în mod limpede preocuparea de a păstra o greutate destul de constantă de la un exemplar la altul. Avem astfel încă un motiv în plus, pe lingă cele deja semnalate, să nu vorbim de o activitate monetară anarhică, ci mai sigur despre una destul de bine organizată.

Și în ce privește modulul se remarcă o anumită uniformitate. Majoritatea monedelor măsoară în diametru între 21—23 mm. O mică parte, cele care au conturul mai puțin circular, ajung să aibă diametrul minim de 20 mm, iar cel maxim de 24 mm.

Pe baza modulului, ca și a nominalului, s-a acordat adesea monedelor de tip Virteju-București denumirea de didrahme așa cum pieselor mai mari și mai grele din alte categorii li s-a dat numele de tetradrahme. Desigur că nu este aici vorba de o echivalare a valorii unei piese cu cea a unei didrahme grecești. Despre o apropiere pe această linie nu poate încăpea discuție. Denumirea de didrahmă, pe care o acordăm monedelor getice din această categorie, trebuie înțeleasă ca ceva convențional, ea fiind utilă pentru precizarea diferențelor de nominal și modul, în raport cu celelalte tipuri monetare geto-dace.

Monedele getice de tip Virteju fac parte din perioada de maximă dezvoltare a monetării locale din Dacia. Ele cunosc o largă răspindire și o circulație destul de intensă. Dovada în acest sens o fac numeroasele descoperiri monetare, pe care le prezentăm pe scurt, în ordinea alfabetică a localităților din care provin.

1. *Adîncă* (jud. Dimbovița)

Tezaur descoperit în 1953, în marginea apei Pîrscov. Cuprinde 46 monede getice și 6 tetradrahme din Thasos. Recuperate în două etape, monedele au ajuns, 20 la Institutul de arheologie (inv. 401), alte 20 la Muzeul din Tîrgoviște și restul de 6 piese la Muzeul regional din Ploiești ⁶⁵⁸.

2. *Izvoarele* (Bivolîța, jud. Teleorman)

După o informație primită de la I. Nestor, pe teritoriul fostei comune Bivolîța s-ar fi descoperit o monedă, probabil de tip Virteju-București.

⁶⁵⁸ R. Geoglovian, în *Studii și referate*, II, 1954, p. 1
868—1 870; C. Preda, în *SCN*, II, 1948, p. 380—393;

I. Winkler, în *Num. Sborník*, V, Praga, 1958, p. 39, dar greșit indicat locul de descoperire, orașul Tîrgoviște.

3. *Birlad* (jud. Vaslui)

În colecțiile muzeului local se află două monede, care provin, după toate probabilitățile, din împrejurimile orașului.

4. *Brad* (jud. Bacău)

În cursul săpăturilor executate de Alex. Vulpe și V. Andronescu în așezarea getică de la Brad⁶⁵⁰, s-a găsit o monedă din această categorie.

5. *Brașov* (împrejurimi)

În împrejurimile orașului Brașov s-ar fi găsit câteva monede⁶⁶⁰.

6. *București*

În 1934, lângă spitalul Brîncovenesc, cu prilejul săpăturilor făcute în vederea acoperirii Dimboviței cu planșeu de beton, s-a găsit o monedă. Ea a fost donată de C. Moisil Cabinetului numismatic al Bibl. Academiei (inv. 508).

7. *Căscioarele* (jud. Ilfov)

Cu prilejul săpăturilor arheologice executate sub conducerea lui Vl. Dumitrescu în anii 1962–63, în stratul de pământ de deasupra așezării neolitice, s-au descoperit trei monede⁶³¹.

8. *Cetățeni* (jud. Argeș)

Încă din secolul trecut, prin 1851, s-a găsit o monedă pe teritoriul comunei Cetățeni⁶⁶². Alte două monede, din aceeași categorie, au ieșit la iveală în cursul săpăturilor arheologice executate în anii 1956 și 1960, în importanta așezare getică din această localitate⁶⁶³.

9. *Cîmpulung* (jud. Argeș)

În colecțiile Cab. num. al Academiei (inv. 1263) se află un grup de 10 monede descoperite prin împrejurimile orașului. Ele au fost achiziționate în 1956, prin cumpărare⁶⁶⁴.

10. *Comana* (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei, în anul 1915 s-a găsit un tezaur alcătuit din circa 300 monede getice, imitații de tip Virteju și divizionare de tip Alexandru-Filip al III-lea. Un număr de 134 piese din rîndul primei categorii se află în colecția M. și dr. G. Severeanu⁶⁶⁵.

11. *Corbu Nou* (jud. Brăila)

În această localitate s-a descoperit în 1957 o ulică cu 15 monede getice de tip Virteju⁶⁶⁶. Ele au greutatea cuprinse între 5,97–7,50 g.

12. *Craiova* (jud. Dolj)

În colecțiile Cab. num. al Academiei (inv. 135) se află 8 monede de tip Virteju, provenind după toate probabilitățile dintr-un tezaur descoperit la Craiova⁶⁶⁷.

13. *Crăsani* (jud. Ialomița)

În așezarea getică de la Crăsani, I. Andrieșescu⁶⁶⁸ a descoperit în cursul săpăturilor o monedă de tip Virteju.

14. *Crevedia* (jud. Ilfov)

Pe terenul G.A.S. din localitate, în marginea lacului Buftea, Ene Dragomir a găsit în anul 1956 un vas de lut cu circa 250 monede getice de tip Virteju-București. Din acestea, 200 au fost achiziționate de Cab. num. al Academiei (inv. 1176), și alte 7 piese de Institutul de arheologie⁶⁶⁹ (inv. 751).

⁶⁵⁰ Al. Vulpe, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 238; B. Mitrea, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 418.

⁶⁶⁰ M. Dessewffy, fig. 431–432; cf. Ö. Gohl, în *Num-Kösz*, XI, 1912, p. 142; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 30, nr. 31–32, și I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 32, nr. 102 a.

⁶⁶¹ S. Marinescu-Bilcu, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 115–117.

⁶⁶² C. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului. Prima reședință a României*, București, 1855, p. 98, nota 3.

⁶⁶³ D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 399.

⁶⁶⁴ Cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1958, p. 152, nr. 5.

⁶⁶⁵ Const. Moisil, în *BSNR*, XIII, 1916, p. 42, nr. 59; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 34, nr. 84; I. Winkler,

O mincih . . . , p. 28, nr. 46.

⁶⁶⁶ Irimia Dimian, în *SCIV*, VI, 1955, p. 303, nr. 2; cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 39 (nr. 198).

⁶⁶⁷ Monedele au fost cumpărate de la Eschenasy-Craiova, în 1923: B. Mitrea, în *SCIV*, 23, 1, 1971, p. 137, menționează o altă monedă descoperită la Craiova în 1963 (7,74 g).

⁶⁶⁸ I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, în *ARMSI*, seria a III-a, t. III, p. 110 (fig. 287); V. Părvan, *Getica*, p. 211 (fig. 179).

⁶⁶⁹ C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 466, nr. 2, B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1958, p. 152, nr. 3.

15. *Curtea de Argeș* (jud. Argeș)

Prin 1934 s-a găsit un tezaur cu peste 30 monede. Din acestea, 11 exemplare se păstrează într-o colecție particulară din Curtea de Argeș⁶⁷⁰.

16. *Frătești* (jud. Ilfov)

În vara anului 1968 în comuna Frătești cu prilejul nivelării terenului din curtea unui locuitor, s-a scos la iveală un tezaur cu monede dacice. Vasul în care fuseseră depuse a fost distrus la lama buldozerului, iar monedele s-au răspândit printre copiii și locuitorii din sat. Cercetările întreprinse de Gh. Rădulescu și M. Ionescu de la Muzeul de istorie din Giurgiu au dus la recuperarea și achiziționarea monedelor, care sînt în număr de 200 exemplare. Din totalul amintit, 185 piese sînt de tipul Virteju-București, iar restul de 15 de tip Adîncata, « cu capul Romei »⁶⁷¹. Încă două monede recuperează E. Moscalu de la Inst. de arheologie.

17. *Greaca* (jud. Ilfov)

Pe izlazul comunal, în anul 1945 s-a descoperit o monedă, pe coasta dealului, la circa 500 m spre vest de punctul de pescărie « Peru »⁶⁷².

18. *Hărman* (jud. Brașov)

Cîteva monede se află la Muzeul din Cluj, cu indicația că provin din această localitate⁶⁷³.

19. *Hotarele* (jud. Ilfov)

Se păstrează unele informații că pe teritoriul comunei s-au găsit « monede de argint scyphate »⁶⁷⁴.

20. *Movila*, com. *Poenari-Vulpești* (jud. Ilfov)

De pe teritoriul satului provin trei monede, găsite în timpul aratului la punctul « Gorgan ». Este vorba aici foarte probabil de o așezare getică⁶⁷⁵.

21. *Negoești* (jud. Ilfov)

În vara anului 1965, pe teritoriul satului Negoești, la punctul « Uleia », situat la circa 2 km spre vest de sat, s-a descoperit, în timpul prășitului, un vas de lut cenușiu cu 36 monede getice de tip Virteju-București⁶⁷⁶. În urma cercetării făcute de noi la fața locului s-au mai descoperit încă 6 piese, ajungîndu-se astfel la un total de 42 monede. Tezaurul a intrat în colecțiile Muzeului de istorie din Oltenița. În preajma locului unde a apărut tezaurul s-au identificat și urma de așezare getică.

22. *Ocina* (jud. Prahova)

Pe teritoriul acestei localități s-a găsit o monedă, după toate indicațiile de tip Virteju⁶⁷⁷.

23. *Olteni* (jud. Teleorman)

În cursul lunii mai 1966, în partea de nord a comunei, în apropierea punctului de bifurcare a șoselei Alexandria-Pitești, s-a descoperit un tezaur format din 45 monede de tip Virteju și 4 tetradrahme din Thasos. Descoperirea a fost făcută de doi copii în cuprinsul unei gropi de unde scoteau lut pentru nevoi gospodărești. Ca urmare a cercetării făcute la fața locului de B. Mitrea s-au putut recupera 43 monede getice și una din Thasos⁶⁷⁸. Acestea se află acum la Institutul de arheologie (inv. 1347).

24. *Oltenia* (județ)

În cuprinsul regiunii s-au găsit două monede fără să se știe însă locul exact al descoperirii lor⁶⁷⁹.

⁶⁷⁰ B. Mitrea, în *SCIV*, 16,3, 1965, p. 610, și în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 493.

⁶⁷¹ Gh. Rădulescu și N. Ionescu de la Muzeul de istorie din Giurgiu au pregătit pentru tipar o notă asupra acestei descoperiri, publicată în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 649—652.

⁶⁷² Moneda se află la Cab. numismatic al Institutului de arheologie cu nota de inv. nr. 417, întocmită de Eug. Comșa.

⁶⁷³ K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

⁶⁷⁴ Chestionarul Odobescu, 227, 90, 93; Cf. I.

Winkler, *op. cit.*, p. 30(80).

⁶⁷⁵ B. Mitrea, în *SCIV*, XI, 1960, p. 191, și în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 589.

⁶⁷⁶ Primele 36 de monede au fost achiziționate de Muzeul de istorie din Oltenița prin B. Ionescu.

⁶⁷⁷ Informație de la pr. Sachelărescu.

⁶⁷⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 196.

⁶⁷⁹ A se vedea *Oltenia*, I, fasc. VIII, p. 113, cu 2 figuri.

25. *Odobasca* (jud. Vrancea)

La muzeul din Focșani se află o monedă provenind din Odobasca. Nu se cunosc alte amănunte⁶⁸⁰.

26. *Petrești* (jud. Ilfov)

În colecția M. și Dr. G. Severeanu se află un tezaur alcătuit din 138 monede de tip Virteju și 11 de tip Adinacata, cu indicația că provine din comuna Petrești⁶⁸¹, fostul județ Ilfov. După toate probabilitățile este vorba de localitatea Petrești, com. Corbeanca, nu departe de Crevedia, locul descoperirii unui alt mare asemenea tezaur. Nu se cunosc date suplimentare.

27. *Pietrele* (jud. Ilfov)

Cu ocazia unor lucrări de terasare efectuate la « Punctul Scorției », la o depărtare de cca. 3 km spre NE de sat, s-a descoperit un tezaur de circa 40 monede getice. Monedele se aflau depuse într-un vas de lut la adâncimea de 0,40 m. Vasul a fost spart și nu s-a mai putut reface. Din tezaur s-au recuperat 35 monede, dintre care 29 piese au ajuns la Institutul de arheologie (inv. 1258), iar alte 6 exemplare de Muzeul din Giurgiu⁶⁸². Cercetarea făcută la locul descoperirii a dus la constatarea că tezaurul nu a fost îngropat în cuprinsul unei așezări.

28. *Pietroasele* (jud. Buzău)

Pe teritoriul acestei comune s-ar fi descoperit, după unele informații, un tezaur cu monede de tip Virteju. Nu dispunem de alte date.

29. *Poiana* (jud. Galați)

În cursul săpăturilor executate de R. Vulpe în importanta cetățuie de la Poiana, în anii 1948–1951, au fost scoase la iveală câteva monede getice printre care și șapte piese de tip Virteju-București. Ele se află în colecțiile Institutului de arheologie⁶⁸³ (inv. 395/8–9, 296 și 325) și prezintă unele particularități, în sensul că în majoritate sînt emisiuni de bronz argintate și au elemente de schematizare mai accentuate.

30. *Popești* (jud. Ilfov)

În cunoscuta așezare getică de pe malul drept al Argeșului de la Popești⁶⁸⁴, s-au descoperit printre altele și câteva piese din seria celor de tip Virteju. Facem și aici observația că aceste piese sînt puțin deosebite prin stilizarea lor mai accentuată și prin titlul lor mult scăzut. De asemenea ele sînt foarte prost conservate.

31. *Popești-Leordeni* (București)

În anul 1967, pe teritoriul comunei s-a descoperit un tezaur alcătuit din 15 monede de tip Virteju-București. Dintre acestea, șase piese au intrat într-o colecție particulară și au greutatea de 6,92; 7,14; 7,28; 7,33; 7,73 și 8,09 g. Despre soarta celorlalte monede nu se mai știe nimic⁶⁸⁵.

32. *Rogoșina* (jud. Gorj)

În colecțiile Institutului de arheologie (inv. 281/1) se află o monedă cu indicația că provine din această localitate. Ea a fost predată de Pr. Popescu pentru expoziția din 1906.

33. *Sadova* (jud. Dolj)

După toate informațiile de care dispunem, pe teritoriul acestei comune s-ar fi descoperit un tezaur alcătuit din circa 160 monede geto-dace. Tezaurul, care se afla în colecția lui L. Ruzicka, a ajuns la Viena. El cuprindea, după spusele posesorului inițial, mai multe categorii de monede. Printre acestea se aflau 25 piese de tip Virteju.⁶⁸⁶

⁶⁸⁰ G. Constantinescu și H. Boos, în *SCN*, I, 1957⁷ p. 470, nr. 3. Atragem atenția că autorii au publicat greșit localitatea afirmînd că moneda s-a găsit la Dobasu, care nu există ca localitate. Verificînd datele am constatat că este vorba de comuna Odobasca.

⁶⁸¹ Nu se știe în ce măsură s-ar putea vorbi de comuna Petrești (jud. Dimbovița). Am înclinat spre Petrești (com. Corbeanca), jud. Ilfov, deoarece singura localitate cu acest nume din fostul județ Ilfov este aceasta la care ne-am oprit.

⁶⁸² Pe baza informațiilor lui Eug. Comșa ne-am deplasat de două ori, împreună cu B. Mitrea, la fața locului, unde am reușit să recuperăm 28 de monede pentru Institutul

de arheologie (inv. 1258); cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 610.

⁶⁸³ Pentru unele din ele, a se vedea R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1950, p. 48, și în *SCIV*, III, 1952, p. 194 și 202; cf. și I. Winkler, *op. cit.* p. 33.

⁶⁸⁴ Monedele se află la Institutul de arheologie (inv. 413 și 564) și la Muzeul București. Informații generale vezi la R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1–2 1955, p. 258; Const. Moisil, în *CNA*, XVII, 1943, p. 159(16).

⁶⁸⁵ B. Mitrea, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 165.

⁶⁸⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, 1913, p. 62; L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 13; K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

Prezența la un loc a mai multor tipuri monetare geto-dace ne determină să punem totuși sub semnul întrebării, nu descoperirea tezaurului, ci componența lui. Am fi înclinați să credem mai degrabă că aici nu s-au găsit monede de tip Virteju, ci că ele au fost amestecate în colecție, sau L. Ruzika le-a achiziționat sub această formă.

34. *Schitu*, com. Siliștea (jud. Teleorman)

Cu ocazia unor lucrări de grădinarit, executate în mai 1963, pe terenul C.A.P. din localitate, în partea de nord a satului, în marginea bălții, s-a găsit un tezaur de monede getice de tipul mai sus amintit. Tezaurul a fost găsit într-un vas de lut la adâncimea de 0,40 m. El este alcătuit dintr-un număr de 75 piese⁶⁸⁷. Deplasându-ne la fața locului am constatat că în preajma punctului « Valea Stuparului », unde s-a găsit tezaurul, există urmele unei așezări getice.

35. *Sohatu* (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei, cu ani în urmă, s-au găsit patru monede, aflate acum în colecția lui B. Ionescu din Oltenița⁶⁸⁸.

36. *Stoenești* (jud. Ilfov)

În cursul anului 1963, cu ocazia unor lucrări agricole s-a găsit un tezaur format din 28 monede de tip Virteju și 14 tetradrahme thasiene. Întreg tezaurul a intrat în colecțiile Muzeului de istorie din Giurgiu⁶⁸⁹.

37. *Tirgșor* (jud. Prahova)

În timpul săpăturilor efectuate în anul 1962 de Gh. Diaconu și N. Constantinescu a ieșit la iveală o monedă getică de tip Virteju⁶⁹⁰.

38. *Virteju-București*

În toamna anului 1953, o echipă de lucrători și topometri ai Sfatului Popular al Capitalei, în timp ce săpa o groapă pentru fixarea unei borne, a dat la adâncimea de 0,40 m, de o cană de lut cenușie, lucrată la roată, plină cu monede getice, pe atunci zise de tip muntean. Locul descoperirii se află la circa 1,5 km nord de linia de centură C.F.R. a orașului București, la hotarul dintre comunele Virteju și Bragadiru. Cercetarea făcută de noi la fața locului a prilejuit descoperirea a încă 19 piese, risipite în pământul săpat. În felul acesta s-a putut întregi unitatea tezaurului, alcătuit din 299 monede. El a intrat și se păstrează în colecțiile cabinetului numismatic al Institutului de arheologie⁶⁹¹ (inv. 387). S-a stabilit că greutatea medie a unei monede este de 7,4 grame.

39. *Zimnicea* (jud. Teleorman)

În timpul săpăturilor arheologice din anul 1948, executate de un colectiv al Institutului de arheologie condus de I. Nestor, au fost scoase la iveală, pe lângă alte monede și două piese de tip Virteju. Ambele monede sînt *subaerate*, avînd miezul de metal comun, acoperit cu o foiță de argint⁶⁹². Ele cîntăresc 6,62 și 6,85 grame și se află în colecțiile Institutului de arheologie (inv. 1100).

40. *Regiunea Bucureștilor* (passim)

La Cabinetul num. al Bibliotecii Academiei (inv. 970/49) se află o monedă donată de Const. Moisil, cu indicația generală că provine din regiunea București.

41. *Moldova*

La același cabinet numismatic (inv. 129/3028) se păstrează o monedă despre care se spune că provine din Moldova.

42. *R.S. România*

A. Metzulescu publică în *Arta și Arheologia*, 13—14, 1927—1928, p. 9—10, fotografiile a șase monede de tip Virteju, care provin din România, foarte probabil zona sud-carpatică. În lucrările lui Dessewffy și K. Pink se mențio-

⁶⁸⁷ Informație de la prof. A. Marinescu din Alexandria și date în plus culese de noi cu prilejul unei deplasări făcute la locul descoperirii; cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 572—573.

⁶⁸⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 147; idem, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 587. Facem observația că descoperirea nu s-a făcut la Luica, ci la Sohatu.

⁶⁸⁹ Formațiile au fost primite de la Gh. Rădulescu și M. Ionescu de la Muzeul de istorie din Giurgiu; cf. B.

Mitrea, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 610, și în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 493.

⁶⁹⁰ Moneda se află la Institutul de arheologie (inv. 1215); vezi B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 573, și în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 37.

⁶⁹¹ B. Mitrea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 290—302; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 39(197), unde indică vag ca loc al descoperirii orașul București.

⁶⁹² B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 245.

nează că în colecțiile Cab. num. din Viena și Budapesta se află câteva monede de tip Virteju, cu indicația că s-au găsit în România ⁶⁹³. Probabil din zona sud-carpatică provin și aceste monede.

R.P. Bulgaria

43. *Hirşovo* (Razgrad)

Pe teritoriul acestei localități s-a descoperit, în cursul anului 1966, un tezaur de monede de tipul Pink, 302—305, adică de tip Virteju ⁶⁹⁴.

44. *Nikolov* (fost Gagalea, Ruse)

* Pe teritoriul acestei comune s-a găsit, în anul 1951, un tezaur de imitații de tip Virteju-București, împreună cu tetradrahme Thasos și Maronea ⁶⁹⁵. Tezaurul nu se mai păstrează. Nu se mai cunoaște nici numărul monedelor și nici în ce colecție se află.

45. *Pirgovo* (Ruse)

În această localitate s-a descoperit, înainte de 1938, un tezaur format din 87 monede, din care 76 piese de tip Virteju și celelalte 11 de tip Filip al III-lea Arideul, similare cu cele de la Pielești (Dolj). Din prima categorie de imitații se mai păstrează la Muzeul național din Sofia un număr de 20 exemplare, iar din cealaltă categorie, doar trei piese ⁶⁹⁶. Restul s-a pierdut sau a intrat în colecții particulare.

46. *Ruse*

Pe teritoriul orașului Ruse s-a găsit un tezaur format din 46 imitații, dintre care au fost cercetate 10 exemplare de tip Virteju și alte 5 de tip Adincata. Tezaurul se păstrează la Muzeul din Ruse ⁶⁹⁷.

47. *Slivo Pole* (Ruse)

În această localitate s-a descoperit în anul 1967 zece monede de acest tip, aparținând foarte probabil unui tezaur ⁶⁹⁸. Monedele s-au dispersat.

48. *Proveniență necunoscută*

Cîteva monede de acest tip se află la Muzeul din Budapesta cu indicația că s-au găsit în Bulgaria.

R.P. Ungară

49. *Győr* (Raab)

Să păstrează o vagă informație că pe teritoriul acestei localități s-ar fi descoperit o monedă de tip Virteju ⁶⁹⁹.

R.S. Cehoslovacă

50. *Bratislava* (Pressburg)

După unele indicații, o monedă de același tip, s-ar fi găsit pe teritoriul Bratislavei ⁷⁰⁰.

51. *Vrbové* (Trnava)

În muzeul din Budapesta se află o monedă de tip Virteju cu indicația că provine din această localitate ⁷⁰¹.

52. *Jevicko*

Descoperirea unei monede de tip Virteju la (Gewitsch) Jevicko în Moravia (7,15 g) semnalată de R. Forrer, 287, este socotită de K. Pink ca fiind foarte îndoielnică ⁷⁰².

Proveniență necunoscută

În colecțiile Institutului de arheologie, la sectorul numismatic se află un număr de 275 monede tip Virteju-București (inv. 235/235—248; 1055/41—43 și inv. 1261). Toate aceste monede fac parte din vechile colecții, care provin fie din donații, fie din unele descoperiri al căror loc de găsim nu se mai cunoaște. Cu puține excepții, toate aceste piese au fost integrate în catalog și în clasificarea făcută pentru tipul monetar respectiv.

⁶⁹³ K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

⁶⁹⁴ T. Gerasimov, în *Izvestia-Institut*, XXX, 1967, p. 190.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, XVIII, 1952, p. 404.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, XII, 1938, p. 455.

⁶⁹⁷ Monedele sînt înregistrate sub nr. inv. 986—1000 și ne-au fost puse la dispoziție pentru studiu de Violetta Dimova, căreia îi mulțumim cu acest prilej; cf. și T. Gerasimov, în *Izvestia-Institut*, XXIX, 1966, p. 213.

⁶⁹⁸ T. Gerasimov, în *Izvestia-Institut*, XXXII, 1969,

p. 234.

⁶⁹⁹ *Windisch-Grätz*, 2868; cf. K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁰⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 78; V. Ondrouch, în *Moravské Numismatické zprávy*, Brno, 1961, nr. 8, p. 24 și urm.; idem, *Nález y keltských, antických, a byzantských mincí na Slovensku*, Bratislava, 1964, p. 29 și urm.; Eva Kolníková, în *SCN*, V, 1971, p. 41—43.

⁷⁰¹ *Ibidem*.

⁷⁰² R. Forrer, *op. cit.*, p. 150 (fig. 278); K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

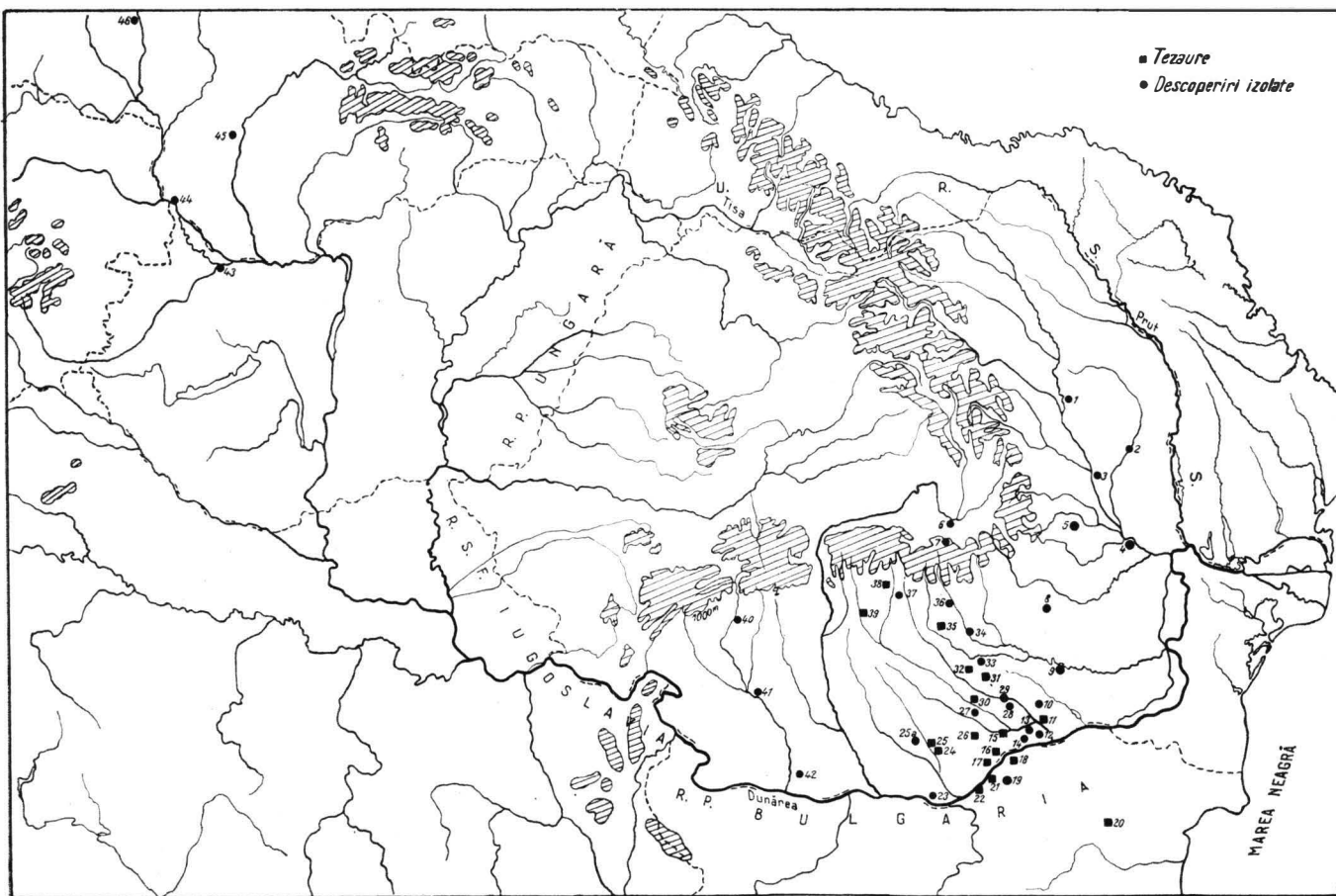
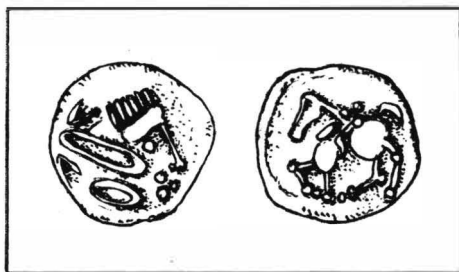

Fig. 17. — Descoperirile monetare de tip Virteju-București.

— Adinca, 35	— București, 29	— Ocina, 36
— Birlad, 2	— Căscioarele, 12	— Odobasca, 5
— Brad, 1	— Cetățeni, 37	— Olteni, 25
— Brașov, 7	— Cîmpulung, 38	— Petrești, 31
— Bratislava, 44	— Comana, 15	— Pietrele, 16
	— Corbu, 4	— Pietroasele, 8
	— Craiova, 41	— Pîrgovo, 22
	— Crâșani, 9	— Poiana, 3
	— Crevedia, 32	— Popești, 27
	— Curtea de Argeș, 39	— Popești Leordeni, 28
	— Frătești, 17	— Rogojina, 40
	— Greaca, 14	— Ruse, 21
	— Györ, 43	— Sadova, 42
	— Hărman, 6	— Schitu, 24
	— Hîrșovo, 20	— Silvo Pole, 18
	— Hotarele, 13	— Sohatu, 10
	— Izvoare, 25 a	— Stoenesti, 26
	— Jevičko, 46	— Tîrgșor, 34
	— Movila, 33	— Virteju, 30
	— Negoești, 11	— Vrbovă, 45
	— Nikolovo, 19	— Zimnicea, 23

La Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei se află 23 monede de tip Virteju cu locul de proveniență necunoscut (inv. 26, 45, 129, 134, 212, 275, 384, 427, 435, 1651, 1735, I, 40/964, I, 42/964). Alte zece monede din aceeași categorie au aparținut colecției Dessewffy și sint publicate în lucrarea posesorului lor (inv. 436—8, 550, 552, 817, 1246—1249). Nici în acest caz nu se cunoaște locul lor de găsim dar ele provin fără îndoială din România. La Muzeul din Arad se păstrează o monedă de același tip, care provine eventual din împrejurimile orașului Alba-Iulia. Locul descoperirii pare mult îndoielnic și de aceea am încadrat această piesă în acest capitol. O monedă similară (7,46) se află la Muzeul din Brașov. În BSNR, XXII, 1927, p. 23—24, pl. I, 6, 7, 11, L. Ruzicka publică fotografia a două reversuri și a unui avers, a trei monede de tip Virteju, fără să se indice locul descoperirii. După cum ne informează C. Moisil (CNA, 1934, p. 73—74), într-o colecție particulară din București, înainte de 1934 se aflau șase monede de tip Virteju prinse într-o paftă. Altă imitație, fără loc de găsim, este publicată de A.N. Zograf (pl. XII, 5). Colecția monetară a Muzeului de Stat din Dresda posedă o monedă de tip Virteju (inv. 107). La muzeul din Praga se găsesc două monede de același tip (inv. 722, 730) și încă una la Cabinetul numismatic din Brno. Alte patru monede de același tip sint menționate în colecții particulare din Viena și Frankfurt ⁷⁰³ (7,20; 7,84 și 8,90 g) și încă 6 (7,30—7,76 g) la Staatliche Münzsammlung-München.

Catalogul sumar al descoperirilor monetare de tip Virteju-București și fixarea lor pe hartă ne îngăduie să stabilim aria de circulație a monedelor respective, centrul unde se concentrează cele mai multe descoperiri și mișcarea în cuprinsul acestei arii a diverselor variante.

Deocamdată, așa cum reiese din catalogul pomenit, se cunosc peste 40 de descoperiri sigure. Din rindul acestora, 16 sint tezaure, iar restul descoperiri izolate, dintre care șapte sint făcute în așezări getice, ele fiind scoase la iveală prin săpături arheologice.

În afara descoperirilor sigure, se mai cunosc piese în diferite colecții și muzee, al căror loc de proveniență nu mai poate fi stabilit. Ele constituie un fond însemnat, care se adaugă celui care are proveniența bine precizată. Deși aceste monede se află răspindite în diferite colecții și muzee din țară și de peste hotare, ele provin sigur din regiunea cuprinsă între Dunăre și Carpați.

Pornind de la descoperirile monetare sigure se constată că emisiunile de tip Virteju-București sint caracteristice numai regiunii de azi a Munteniei, grupindu-se în mod special, în partea ei centrală. O concentrare a lor se observă mai întâi pe cuprinsul inferior al riului Argeș, în zona de confluență cu Dimbovița, Neajlovul și Sabarul, unde ne sint semnalate nu mai puțin de 11 descoperiri. Apoi ele mai apar în număr mare și în zona dintre București și Ploiești, în preajma cursurilor superioare ale riurilor Ialomița și Prahova. În rest se remarcă doar prezența citorva descoperiri izolate în estul Munteniei și în Moldova pe valea Siretului pînă mai sus de Bacău, alte trei descoperiri, dintre care două tezaure, în vestul Munteniei pe Vedea și Telorman, una în Oltenia, două în preajma Brașovului și cinci la sud de Dunăre, în preajma orașului Ruse. Singura descoperire oarecum răzleată este aceea de la Sadova din Oltenia. Aceasta ne face să ne întrebăm dacă nu cumva tezaurul găsit aici și aflat cîndva în posesia lui L. Ruzicka era format din monede de tip Adincata. Informația pe care o avem de la K. Pink ni se pare mult prea vagă pentru a o primi fără rezerve.

Cu totul izolat și la o mare distanță de aria de circulație principală a monedelor de tip Virteju-București apar cele trei piese despre care ni se păstrează informații că ar proveni, una din R. P. Ungară și două R. S. Cehoslovacă. Între aceste descoperiri și cele din Muntenia nu se poate face nici o legătură directă, ele fiind complet rupte și izolate de întreg lotul de descoperiri din Republica Socialistă România. De aceea prezența lor la o astfel de

⁷⁰³ *Sammlung Hollschek, XIII, Dorotheum-Kunstabteilung*, 571 (pl. XI/571) și 116, ianuarie, 1969, nr. 495—497 (pl. XIV/496/497).
Wien, 1961, p. 12, nr. 220—227; *Auktion Katalog, Frankfurter Münzhandlung*, E. Button, 113, ianuarie 1967, nr.

distanță nu este ușor de explicat. Dacă ele au ajuns aici ca o consecință a schimburilor, sau au fost aduse eventual mai târziu de geții lui Burebista, sînt întrebări la care nu putem da un răspuns deocamdată.

Revenind la aria principală de răspîndire a monedelor de tip Virteju reamintim că aceasta ocupă partea de mijloc a Munteniei, cuprinsă între Dunăre, Carpați, riul Vedea spre vest și Ialomița spre est (fig. 17). În cuprinsul acestor limite trebuie plasat și centrul unde au fost emise și de unde apoi s-au răspîndit monedele din această categorie. Dacă ne-am conduce după felul cum se grupează cele mai de seamă descoperiri, centrul de emisie ar trebui căutat poate undeva pe cursul inferior al Argeșului, dar nu este cu totul exclusă nici plasarea lui în părțile de sus ale Prahovei și Ialomiței.

Ceea ce am stabilit în unele din capitolele referitoare la circulația monedelor geto-dace, pe zone geografice, poate fi verificat și chiar mai bine ilustrat în cazul emisiunilor de tip Virteju-București. Avînd la dispoziție pentru studiu un numeros și valoros material, cea mai mare parte cu locul de descoperire cunoscut, am reușit să urmărim mai bine decît în alte cazuri procesul de circulație internă. Catalogul cu descrierea monedelor pe variante de ștanțe este deosebit de sugestiv în această privință. El este în măsură să ne releve destul de limpede mișcarea monedelor între limitele mai sus conturate.

Analiza internă a tezaurilor ne-a arătat că fiecare depozit în parte cuprinde o gamă destul de însemnată de variante. În același timp s-a putut stabili că cele mai multe variante se repetă fiind prezente, dacă nu în toate, sigur în cele mai importante descoperiri. De asemenea s-a precizat că nu se poate vorbi de o grupare a variantelor pe anumite zone mai limitate din cadrul ariei lor generale de răspîndire, ci dimpotrivă, exemplare ale aceluiași variant pot fi urmărite și descoperite, atît în nord, cît și la vest și la est.

Afirmațiile noastre pot fi ilustrate cu cîteva exemple edificatoare. De pildă, exemplare ale variantei Av. 1—Rv. 1 apar în descoperirile de la Virteju, Adîncata, Comana, Negoști și Ruse; Av. 2—Rv. 3, în tezaurele de la Virteju, Crevedia, Stoenesti, Comana, Petrești, Curtea de Argeș și Pîrgovo (Ruse); Av. 17—Rv. 24 și Av. 34—Rv. 47 în descoperirile: Virteju, Crevedia, Adîncata, Pietrele, Stoenesti, Negoști, Comana și Pîrgovo (Ruse). Exemple de acest fel sînt mult mai numeroase. Am luat dintre ele doar cîteva. În întregime ele pot fi urmărite, sub toate aspectele, în catalogul cu descrierea fiecărui tip în parte. Această dispersare a variantelor stabilite pe baza tiparelor monetare ne demonstrează încă o dată în plus că monedele de tip Virteju-București au avut o circulație evidentă pe întreaga zonă pe care o delimitează tipul ca atare. De aici putem deduce că tezaurele n-au ieșit gata constituite sub forma pe care o avem noi astăzi. Conținutul lor variat lasă să se întrevadă că, înainte de constituirea în tezaur, monedele au fost în procesul de circulație pe o perioadă de timp, se pare, relativ scurtă. Credem că un tezaur avînd o asemenea compoziție cu variante diferite nici nu putea să iasă dintr-un atelier. Altfel era de așteptat ca el să aibă o componență mult mai unitară. În favoarea tezei alcătuirii ulterioare a tezaurilor pledează conținutul celor două mari descoperiri de la Virteju și Crevedia, în care s-au identificat peste 40 emisiuni bătute cu ștanțe diferite. Este greu de admis că într-un atelier getic se putea lucra concomitent, sau la intervale de timp așa de scurte, cu un număr mare de ștanțe. Chiar dacă am presupune existența la început a unor mici nuclee, care s-au dezvoltat ulterior, sîntem nevoiți să admitem că sporul de monede adăugat ulterior a fost luat din circulație.

La cele cîteva considerații ale noastre privind circulația monedelor de tip Virteju mai putem aduce încă un argument, a cărui valoare nu poate fi pusă la îndoială. Amintim de pildă aici că printre descoperirile cu monede de tip Virteju se află un număr însemnat de exemplare scoase la iveală în așezări sau în preajma acestora, care nu au fost constituite în tezaure. Din lotul pe care l-am avut la dispoziție pentru studiu, reiese că multe din aceste

piese sînt identice cu cele din tezaure. Că aceste emisiuni găsite izolat au fost în circulație și n-au ajuns să fie teaurizate este un fapt care nu poate fi contestat.

Un alt aspect al cercetării descoperirilor cu monede de tip Virteju — București se leagă de prezența unor monede străine în unele din tezaurele menționate. După cum s-a putut observa, în general tezaurele monetare geto-dace sînt alcătuite numai din piese aparținînd aceluiași tip și mai rar ele cuprind și alte categorii de emisiuni locale. Tot în număr mic se semnalează și descoperirile care au în asociere monede grecești. Din acest punct de vedere, tezaurele cu piese de tip Virteju, în cuprinsul cărora apar și monede străine, contemporane, sînt ceva mai numeroase decît depozitele cu celelalte categorii monetare geto-dace.

Printre descoperirile prezentate în catalogul de mai sus se cunosc patru tezaure, Comana, Pietrele, Pîrgovo și Ruse, care mai au pe lîngă emisiunile de tip Virteju, primele două, imitații de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea, iar ultimele, monede de tip Adîncata. După cum se poate ușor remarca, chiar cînd este vorba de emisiuni geto-dace, ele pătrund greu în aria de circulație a celor de tip Virteju. Dacă am exclude pe cele două din R. P. Bulgaria, am rămîne doar cu două descoperiri (Comana și Pietrele), care au două categorii monetare getice. Este un fenomen specific aproape al întregii monetării geto-dace, ca fiecare tip să-și păstreze individualitatea. Sînt doar cîteva excepții și ele au fost menționate la locul potrivit.

Alte trei tezaure din același grup Adîncă, Olteni și Stoenști, cuprind, pe lîngă imitații de tip Virteju, și tetradrahme din Thasos. O asemenea asociere apare ca deosebit de importantă. Mai întîi, după cum vom vedea ceva mai jos, tetradrahmele thasiene vor aduce unele precizări de ordin cronologic, atunci cînd ne referim la datarea monedelor de tip Virteju-București. În al doilea rînd, aceeași asociere de monede poate fi un indiciu în legătură cu o eventuală apropiere de valoare în fața posesorului tezaurului a celor două tipuri monetare. De asemenea ar fi de presupus că ambele categorii de monede circulînd împreună se bucurau de aceeași apreciere. Prin aceasta, valoarea circulatorie și intrinsecă a monedelor de tip Virteju-București apare sporită.

Cît privește problema datării tipului monetar asupra căruia ne referim putem spune că dispunem de indicații care să ne permită o mai ușoară rezolvare a ei. Pînă acum s-au exprimat unele păreri, dar ele au mai mult un caracter general și în parte contradictoriu. C. Moisil, căruia îi datorăm prima încercare de datare a acestui tip monetar, considera că emisiunile respective, împreună cu cele de tip Adîncata și Inotești, toate integrate în grupa a V-a din clasificarea sa trebuie plasate în a doua jumătate a secolului I î.e.n. și în secolul I e.n.⁷⁰⁴. În sprijinul părerii sale aduce ca argument faptul că monede de acest fel s-au găsit împreună cu denari romani republicani. Trebuie să spunem însă că pînă acum nu cunoaștem nici un tezaur în care să întîlnim combinate monede de tip Virteju cu denari romani din timpul republicii. Chiar dacă pe viitor ar apărea o descoperire de acest fel, nu am putea justifica datarea așa de tirzie propusă de C. Moisil. Cu ocazia publicării tezaurului de la Adîncă am adus o primă precizare cronologică a tipului monetar în discuție. Deși nu făcăm o analiză cu totul specială, afirmăm că monedele din această categorie au fost emise în cursul secolului al II-lea î.e.n. fără a specifica însă despre care parte a secolului amintit este vorba⁷⁰⁵. O precizare în plus a adus în această privință I. Winkler, care plasează aceste monede după 150 î.e.n.⁷⁰⁶.

Acum, cînd avem adunat întreg materialul monetar, se impune o datare mai precisă și mai limitată în timp. Un prim element pe care trebuie să-l utilizăm în răspunsul la această problemă este prezența în cîteva tezaure a unor tetradrahme thasiene. După cum se știe

⁷⁰⁴ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 71.

⁷⁰⁵ C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 383.

⁷⁰⁶ I. Winkler, în *Acta archaeologica Carpathica*, X, 1—2, 1968, p. 115.

aceste tetradrahme au circulat în Dacia în a doua jumătate a secolului al II-lea și în secolul I î.e.n., până la o dată pe care nu o putem încă stabili cu suficientă precizie. Totuși unele indicații cronologice mai exacte par să ne ofere anumite tetradrahme thasiene din cuprinsul tezaurului cu monede dacice. Printre aceste monede se întîlnesc emisiuni cu siglele M și M tăiat. După Gina Kațarova, care a studiat sub aspecte diferite monedele thasiene din cuprinsul tezaurului găsit la Padarevo (R. P. Bulgaria), emisiunile cu siglele M și M tăiat s-ar data în al doilea deceniu al secolului I î.e.n.⁷⁰⁷. O astfel de datare poate constitui o dovadă sigură că monedele getice de tip Virteju-București coboară în timp până la începutul secolului I î.e.n. Este greu de precizat dacă această dată o putem referi la perioada baterii și circulației sau numai la momentul îngropării. Oricum, credem că nu avem nici un motiv să ne îndoim că încă în deceniul al II-lea al secolului I î.e.n. emisiunile de tip Virteju-București continuau nu numai să circule, ci și să fie emise. Vorbim de o continuitate de emisie și circulație, considerînd că procesele respective, ca atare, trebuie să fi început cu cîteva decade mai devreme, adică, în ultimul sfert al secolului al II-lea î.e.n. În al doilea rînd este de luat în considerație descoperirea unor monede de tip Virteju în așezări geto-dace, datînd în mare, din secolele II—I î.e.n. În același sens nu trebuie uitat și argumentul de ordin stilistic, pe care, în ciuda valorii celorlalte două, nu-l putem neglija. După stil reiese limpede că emisiunile de tip Virteju sînt ulterioare celor de tip Adîncata, din care derivă genetic și că ele fac parte din faza finală a monetăriei geto-dace. Pe baza argumentelor mai sus citate putem data monedele de tip Virteju-București după mijlocul secolului al II-lea și pînă în primele 2—3 decenii ale secolului I î.e.n. Dacă ele coboară pînă către mijlocul secolului I î.e.n. deocamdată nu ne putem pronunța. Este limpede însă că emisia lor încetează odată cu pătrunderea în Dacia a denarilor romani republicani, proces care are loc, după toate probabilitățile, începînd cu al doilea sfert al secolului I î.e.n. Absența denarilor romani din tezaurele cu monede de tip Virteju este o dovadă grăitoare în acest sens. În cazul în care se va putea dovedi că denarii romani ajung în Dacia mai tîrziu, de pildă către mijlocul secolului I î.e.n., dată cînd geto-dacii schimbă sistemul monetar și bat monedă identică cu cea romană⁷⁰⁸, atunci s-ar putea cobori și data finală a emisiunilor de tip Virteju-București pînă către începutul domniei lui Burebista. Oricum, din cele expuse pînă acum, avem, credem, toate motivele să facem afirmația că în timpul marelui rege Burebista atelierele monetare nu mai emiteau piese de acest fel, ele fiind înlocuite cu emisiunile copiate fidel după denarii romani republicani. Toate aceste considerații nu exclud însă rămînerea în circulație a unor piese izolate și ulterior desființării atelierelor respective. Datarea noastră are în vedere numai activitatea monetară propriu-zisă, nu și cea de circulație, care în linii mari se suprapun totuși în timp, decalajul dintre ele reprezentînd doar accidente și excepții.

Datarea monedelor de tip Virteju-București în ultimele trei decade ale secolului al II-lea și primele 2—3 decenii ale secolului I î.e.n. coincide în timp cu una din perioadele de înflorire economică și politică a geților dintre Dunăre și Carpați. Dovada ne-o oferă atît numărul mare al emisiunilor monetare, cît și descoperirile arheologice din aceeași vreme și din aceeași regiune.

Stabilirea limitelor principale ale ariei de răspîndire a emisiunilor de tip Virteju este deosebit de sugestivă în vederea identificării unuia din cele mai de seamă uniuni tribale getice dintre Dunăre și Carpați.

⁷⁰⁷ Gina Kațarova, in *Izvestiia-Institut*, XXVII, 1964, p. 131—152.

⁷⁰⁸ N. Lupu, *Die Münzen in der dakischen Burg von Tilișca*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7/1, 1964,

p. 5—36; cf. și C. Preda, *Un atelier monetar în Dacia*, in *Magazin istoric*, II, 1(10), ianuarie 1968, p. 33—35; B. Mitrea, in *Unitate și continuitate*..., p. 53—63.

Reamintim ipoteza, mai demult exprimată și aproape unanim acceptată, că fiecare tip monetar geto-dacic corespunde întinderii teritoriale a unui trib sau unei uniuni de triburi. Se are în vedere faptul că fiecare tip monetar este o emisiune tribală făcută sub autoritatea șefului politic și are ca scop satisfacerea nevoilor de circulație ale formațiunii politice respective. În lumina datelor numismatice de mai sus și a ipotezei menționate ne considerăm îndreptățiți să afirmăm că în partea centrală a regiunii dintre Dunăre și Carpați, în limitele pe care ni le indică aria de răspindire a emisiunilor de tip Vîrteju, a existat una din cele mai importante uniuni tribale getice din a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. Pentru moment se poate de asemenea spune, pe aceleași baze documentare numismatice, că limitele teritoriale ale uniunii de triburi menționate nu depășeau spre vest liniile rîurilor Vedea și Teleorman, iar spre est rîul Ialomița. Descoperirile monetare din estul Munteniei, din preajma Brașovului și din regiunea Ruse (R. P. Bulgaria) au ajuns în aceste părți pe calea schimburilor. Ele nu ne indică în nici un caz o extindere a uniunii de triburi despre care am vorbit, pînă în aceste regiuni, decît, eventual, spre sud. După V. Pîrvan, în această parte a Daciei ar fi locuit neamul dacic al piefigilor⁷⁰⁹. O astfel de localizare coincide în liniile sale generale cu aria principală de răspindire a monedelor de tip Vîrteju-București. În consecință, credem că nu greșim identificînd uniunea de triburi despre care am vorbit cu neamul piefigilor menționat de Ptolemeu⁷¹⁰.

În plus se poate acum face, pe aceleași temeiuri numismatice, o mai sigură și clară localizare a piefigilor, care, în principiu, trebuie să fi locuit între rîurile Vedea și Ialomița cu o concentrare a lor pe cursul inferior al Argeșului. Judecînd după cum sînt răspîndite teritorial descoperirile se poate ajunge la constatarea că uniunea getică din centrul Munteniei era destul de unitar organizată și că relațiile sale externe cu celelalte formațiuni politice similare înrudite par a nu fi fost chiar așa de intense. Legături ceva mai substanțiale ar fi de remarcat în direcția estică, cu sudul Moldovei în special și cu zona imediat învecinată din dreapta Dunării. În astfel de relații trebuie să vedem, dacă luăm în considerare caracterul oricum destul de limitat al circulației monetare în cadrul granițelor ocupate de uniunea tribală, nu numai unele legături de schimb, ci poate unele extinderi teritoriale ale formațiunii politice respective.

Din același repertoriu al descoperirilor monetare de tip Vîrteju-București, ca și din cel al pieselor aflate în diferite colecții de stat și particulare, reiese că pînă acum s-au găsit circa 1 800 monede de acest tip. Comparativ cu celelalte categorii de monede geto-dace luate separat, emisiunile la care ne referim sînt reprezentate aproape prin numărul cel mai mare de piese. Am socotit necesar să menționăm acest fapt deoarece el ne poate da unele prețioase indicații în legătură cu posibilitățile economice de care dispuneau geții dintre Vedea și Ialomița. Un număr așa de mare de monede presupune desigur existența unor resurse de ordin economic mult sporit și o circulație relativ mare a produselor. Prin urmare, uniunea de triburi la care ne-am referit, adică aceea a piefigilor, ne apare, în lumina documentelor numismatice, ca o formație politică bine încheiată, cu o viață economică destul de dezvoltată, bazată pe ocupațiile principale: agricultura și creșterea vitelor.

Să nu uităm, dacă avem în vedere descoperirile arheologice, că cele mai însemnate și cele mai numeroase produse grecești de import s-au găsit în stațiunile getice dintre Vedea,

⁷⁰⁹ Ptolemeu, III, 8, 3; cf. și V. Pîrvan, *Getica*, p. 248—250.

⁷¹⁰ V. Pîrvan, *op. și loc. cit.*, spune că piefigii ocupau județele Vlașca, Ilfov și Ialomița; cf. și C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichete*, în *Emlekönny Kelemen Layos* . . . , Cluj,

1957, p. 180, și R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 51; ambii vorbesc despre prezența în centrul Munteniei a neamului argesenses sau ordesenses, respectiv sienses, de la Ptolemeu.

Dunăre, Ialomița și Carpați ⁷¹¹. Ceramica de lux, amfore cu mânuși ștamplate, obiecte de tot felul aduse din lumea greacă, apar aici în mod frecvent. Toate acestea sînt o mărturie grăitoare a relațiilor de schimb dintre geții nord-dunăreni și lumea grecească și tracică din sud și, implicit, o mărturie a nivelului lor de dezvoltare economică avansată care să le permită realizarea unui așa de mare volum de schimburi.

Dacă ar trebui să judecăm după numărul monedelor descoperite, după aria lor de răspindire și după frecvența lor în circulație și în așezări, la care să mai adăugăm importurile produselor și imitațiile acestora găsite în număr mare în așezări, ar urma să admitem că ne aflăm, pentru această perioadă, în fața uneia din cele mai de seamă uniuni tribale getice.

Așezările getice din zona la care ne referim, Popești, Crăsani, Radovanu, Tinosul, Cetățeni, Zimnicea etc. au straturi de cultură care atestă o locuire intensă și o dezvoltare cu totul deosebită a lor, tocmai în perioada în care se emit monedele de tip Virteju-București. De aceea nu este deloc exclus ca uniunea de triburi getice din centrul Munteniei de astăzi, locuitorii așezărilor amintite și realizatorii emisiunilor despre care am vorbit, să fi constituit nucleul de bază al viitoarei formațiuni politice cu caracter statal condusă de Burebista ⁷¹².

TIPUL INOTEȘTI—RĂCOASA

În rîndul categoriilor monetare din zona extracarpatică, aparținînd etapei finale a numismaticii geto-dace, se înscriu și emisiunile cunoscute sub numele de monede de tip Inotești-Răcoasa. Denumirea, ca și în celelalte cazuri, a fost dată de două mari descoperiri, făcînd una de mai multă vreme la Inotești ⁷¹³ (jud. Prahova) și alta mai recent la Răcoasa ⁷¹⁴ (jud. Vrancea).

Deși este vorba de un tip monetar distinct prin anumite trăsături caracteristice, el se leagă direct, stilistic, în parte și cronologic, de emisiunile de tip Virteju-București. După cum se va vedea, cele două tipuri se suprapun parțial, atît teritorial cît și în timp. Monedele din grupa Inotești-Răcoasa au avut ca model pe cele de tip Virteju, de unde meșterii gravori au copiat elementele de bază, pe care le-au modificat și îmbogățit cu altele noi. Trebuie spus că reprezentările cunosc un grad și mai accentuat de schematizare, dus la unele exemplare, se poate spune pînă la ultimele sale limite. Modificări vom constata și atunci cînd este vorba de metalul din care au fost bătute, în sensul că proporția de aramă crește în dauna argintului. Totodată se remarcă și o scădere a greutateii monedelor, cele mai multe cîntărind între 4 și 5 grame, iar forma lor devine și mai scyphată.

⁷¹¹ Idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *ARBS H*, X, 1923, p. 23—47; I. Andricșescu, *Piscul Crăsani*, în *ARMSI*, III, 1924, p. 70—89; V. Părvan, *Getica*, p. 173—220; Radu și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 166—223; Gh. Ștefan, *Fouilles de Mănăstirea*, în *Dacia*, II, 1925, p. 385—399; I. Nestor, *Raport sumar asupra săpăturilor de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1950, p. 91—102; R. Vulpe, *Șantierul Popești*, în *SCIV*, p. 1955, p. 239—264; idem, în *Materiale*, III, 1957, p. 227—242; V, 1959, p. 345—347; VI, 1959, p. 307—324; VII, 1961, p. 321—336; D. V. Rosetti, în *SCIV*, 1960, p. 391—400; D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului*

R.P.R., în *Studii și referate*, I, 1954, p. 81—88; V. Eftimie, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 195—215; Fl. Preda, *Răspîndirea produselor...*, în *Analele Univ. București*, Seria istorie, XV, 1966, p. 15—34.

⁷¹² R. Vulpe, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în *Studii și referate*, Muzeul Pitești, I, 1968, p. 33 și urm.

⁷¹³ George Severeanu, *Le trésor monétaire d'Inotești*, în *BSNR*, XXI, 57—58, 1926, p. 7—10.

⁷¹⁴ Tezaurul a fost găsit în 1969 și este alcătuit din peste 100 de monede, aflate acum la Muzeul din Galați.

Printre caracteristicile de seamă ale acestor monede se numără și încărcarea spațiilor libere de pe revers, cu litere și păsări, mai mult decât în alte cazuri. De asemenea, pe revers apar unele elemente în plus, cum ar fi de pildă rozeta. Toate acestea sînt inspirate de pe unele monede străine care au circulat în același timp în Dacia și asupra cărora vom reveni la timpul cuvenit.

Monedele de tip Inotești-Răcoasa se întind în jumătatea de est a Munteniei, remarcîndu-se o concentrare a lor între riul Buzău și cursul inferior al Siretului.

La baza cercetării noastre a stat aproape întreg materialul monetar cunoscut pînă la această dată, existînd în colecțiile publice sau private. El ne-a dat posibilitatea să întocmim un catalog pe variante de batere pe care-l prezentăm în continuare.

1. Av. 1 – Rv. 1

Av. Cap uman, probabil la origine al lui Zeus, foarte mult schematizat, fiind redat printr-o combinație de linii, ovale și puncte. Nasul este redat de o linie, fruntea de o dungă în relief, părul de un grup de 6 linii oblice și paralele, perpendiculare pe frunte, de o rozetă formată de 7 globule și un unghi ascuțit; fața apare ca un oval mult alungit, la capătul din stînga prelungit în părți cu cite o linie; sub el o proeminență ovală, neregulată, un unghi ascuțit și o linie dedesubtul ei; ochiul, gura și bărbia, din cite o globulă.

Rv. Cal mult schematizat, la trap spre st.; are corpul format din două proeminențe circulare, legate între ele cu o linie groasă, capul rectangular, cu urechiile ascuțite și cu o globulă în loc de ochi și picioarele din linii frînte, cu globule la încheieturi și în loc de copite; gîtul tăiat de o linie și coada ușor arcuită și cu două liniuțe. Deasupra și dedesubtul calului cite un M barat și cu T, alături sau dedesubt; împrejur cerc perlat (pl. XLIX, 1).

Răcoasa, 1 AR; ⚭ ; 6,18 g; 25 mm. Inotești, 1 AR; ⚭ ; 6,48 g; 23 mm;

2. Av. 2 – Rv. 2

Av. asemănător cu Av. 1, dar liniile părului mai distanțate și proeminența de sub ovalul lung al feței mai mic și puțin diform, iar gîtul tăiat de două linii.

Rv. Apropiat de Rv. 1, dar proeminențele corpului mai mari, coada unghiulară și fără liniuțe, iar deasupra și sub cal cite un M barat, cel de jos inversat (pl. XLIX, 2).

Răcoasa, AR; ↑ ; 5,00; 5,60; 5,77; 5,82; 5,99 g; 22–23 mm. Inotești, 3 AR; ↑ ⚭ ; 6,39; 6,47; 6,48 g; 23,24, 26 mm.

3. Av. 3 – Rv. 3

Av. Similar cu Av. 2, dar globulele rozetei diferite și altfel dispuse.

Rv. Apropiat de Rv. 2, dar piciorul st. din față frînt, iar M de sub cal în poziție normală (pl. XLIX, 3). Răcoasa, 1 AR; ⚭ ; 4,24 g; 24 mm.

4. Av. 4 – Rv. 4

Av. similar cu Av. 2, dar liniile de deasupra frunții cu poziții diferite, iar rozeta numai din 5 globule.

Rv. Similar cu Rv. 3, dar sub bot o pasăre cu capul spre dr. și globulele din cercul perlat mai mari. Litera M de sub cal cu capetele superioare puțin diferite ca proporții (pl. XLIX, 4).

Inotești, 1 AR; ⚭ ; 6,17 g; 25 mm (inv. 546, și în *BSNR*, 1926, pl. I, 13).

5. Av. 5 – Rv. 5

Av. Asemănător cu Av. 2, dar liniile părului cu alte poziții, fruntea mai subțire, ovalul mare cu globulă la capătul inferior și proeminența de sub el aproape rectangulară.

Rv. Asemănător cu Rv. 2, dar piciorul st. din față mai lung, poziția lui M de sub cal puțin diferită, el nu atinge calul și sub bot o pasăre cu capul ridicat în sus; jos sub picioare, litera N (pl. XLIX, 5).

Inotești, 2 AR; ↑ ; 5,78; 6,45 g; 24–26 mm. Răcoasa, 2 AR; ↑ ; 5,72; 5,86 g; 25–26 mm.

6. Av. 6 – Rv. 6

Av. Similar cu Av. 5 dar fruntea mai groasă, liniile părului și globulele rozetei ușor deformate și altfel așezate.

Rv. Similar cu Rv. 5, dar coada calului mai puțin arcuită și mai groasă, gîtul mai gros, capul plin, fără ochi și urechi; sub cal numai litera N și pasărea cu capul spre dr. (pl. XLIX, 6).

Inotești, 1 AR; ⚭ ; 6,10 g; 26 mm. Răcoasa, 2 AR; ↑ ; 5,70, 6,08 g; 25 mm.

7. *Av.* 6 — *Rv.* 7

Av. Idem cu *Av.* 5.

Rv. Idem cu *Rv.* 6, dar capul conturat, cu ochi și urechi, gitul tăiat de două linii, piciorul st. din față mai scurt și mai drept, litera N de sub cal aplecată spre dr. (pl. XLIX, 7).

Răcoasa, 3 AR; ↘; 4,86; 5,09; 5,57 g; 24–25 mm (1 AR subaerat).

8. *Av.* 7 — *Rv.* 6

Av. Similar cu *Av.* 6, dar liniile părului de deasupra frunții și globulele rozetei mai spațiate și linia nasului mai spre dr.

Rv. Similar cu *Rv.* 6 (pl. XLIX, 8).

Răcoasa, 1 AR; ↑; 5,81 g; 24 mm. Popești 1 AR; 3,84 g; 25 mm (inv. 1172/8).

9. *Av.* 7a — *Rv.* 8

Av. Idem cu *Av.* 7, dar liniile părului mai apropiate și mai puțin drepte, iar globulele rozetei orinduite altfel, cu o globulă la centru și celelalte în jurul ei, așezate în cerc.

Rv. Idem cu *Av.* 6, dar poziția picioarelor dinapoi diferită, fără globule în spatele lor și litera N cu altă poziție și formă (pl. XLIX, 9).

Inotești, 1 AR; ↑; 6,20 g; 25 mm.

10. *Av.* 8 — *Rv.* 8

Av. Similar cu *Av.* 7, dar liniile părului mai distanțate între ele, linia frunții incompletă și proeminența de sub ovalul mare mai redusă.

Rv. Similar cu *Rv.* 8 (pl. XLIX, 10).

Răcoasa, 1 AR; ↑; 5,79 g; 25 mm.

11. *Av.* 9 — *Rv.* 9

Av. Idem cu *Av.* 8, dar ovalul feței mai bombat, liniile părului puțin mai ridicate de linia frunții și globulele rozetei altfel așezate.

Rv. Similar cu *Rv.* 8, dar picioarele mai scurte și litera N coborită până la virful picioarelor calului (pl. XLIX, 11).

Inotești, 1 AR; ↘; 5,84 g; 25 mm. Răcoasa, 1 AR; ←; 5,52 g; 25 mm.

12. *Av.* 10 — *Rv.* 10

Av. Similar cu *Av.* 9, dar capul dr. al ovalului mare ceva mai sus, cu virful între globula ochiului și a gurii, proeminența de sub el mai voluminoasă și globulele rozetei altfel așezate.

Rv. Similar cu *Av.* 9, dar picioarele calului mai lungi, literele M și N cu forme și poziții diferite (pl. XLIX, 12).

Inotești, 1 AR; ↘; 5,87 g; 24 mm.

13. *Av.* 11 — *Rv.* 11

Av. Asemănător cu *Av.* 10, dar ovalul feței mai subțire și cu capul dr. mai jos, proeminența de sub el mai mică și rozeta cu globulele ordonate în cerc și una la mijloc.

Rv. Idem cu *Rv.* 9, dar picioarele și litera M mai groase, litera N și pasărea cu poziții diferite (pl. XLIX, 13).

Răcoasa, 1 AR; ↑; 5,15 g; 25 mm.

14. *Av.* 12 — *Rv.* 12

Av. Similar cu *Av.* 11, dar liniile părului cu alte poziții, capătul dr. al ovalului mare îngroșat, iar proeminența de sub el de asemenea cu capătul dr. îngroșat.

Rv. Similar cu *Av.* 11, dar picioarele cu poziții ușor diferite, litera M fără bară, iar litera N mai mică (pl. XLIX, 14).

Inotești, 1 AR; ↑; 5,99 g; 25 mm. Răcoasa, 3 AR; ↘; 5,09; 5,50; 5,55 g; 24–25 mm.

15. *Av.* 13 — *Rv.* 13

Av. Similar cu *Av.* 12, dar ovalul feței mai mare și cu capătul dr. mai dezvoltat, proeminența de sub el mai subțire la capătul și globulele rozetei cu altă ordine.

Rv. Idem cu *Av.* 11, dar litera N mai mică și cu globule deasupra ei și sub pintecele calului; un picior din față și unul din spate unite printr-o linie (pl. XLIX, 15).

Răcoasa, 3 AR; ↘; 5,17; 5,31; 5,39 g; 25 mm.

16. *Av. 14 – Rv. 14*

Av. Similar cu *Av. 12*, dar linia unghiulară și proeminența de sub ovalul feței mai mare și globulele rozetei puțin diferit așezate; ovalul mare și fruntea legate prin două liniuțe paralele.

Rv. Similar cu *Rv. 13*, dar coada unghiulară, picioarele fără linie de unire jos și litera N mai sus (pl. I., 1). Răcoasa, 1 AR.

17. *Av. 14 – Rv. 15*

Av. Idem cu *Av. 14*.

Rv. Similar cu *Rv. 14*, dar picioarele lungi și subțiri și litera U (pl. I., 2).

Inotești, 1 AR; ←; 6,09 g; 27 mm (inv. 541 și BSNR, 1926, pl. I, 11). Popești, 1 AR; 4,29 g; 23 mm (col. Inst. arh., inv. 413/16).

18. *Av. 15 – Rv. 16*

Av. Similar cu *Av. 14*, dar proeminența de sub ovalul feței mai îngustă și globulele rozetei mai mari.

Rv. Asemănător cu *Rv. 14*, literele M și N mai mari, coada calului arcuită, ochiul vizibil și fără pasăre sub bot (pl. I., 3).

Inotești, 1 AR; ↖; 6,39 g; 26 mm. Răcoasa, 3 AR; 5,17; 5,25; 5,62 g; 24–25 mm. Popești, 1 AR; 4,29 g; 23 mm (inv. 413/6).

19. *Av. 16 – Rv. 17*

Av. Similar cu *Av. 15*, dar liniile părului de deasupra frunții mai puțin ondulate și proeminența de sub ovalul feței mai ascuțită la capătul dr.

Rv. Similar cu *Rv. 16*, dar capul calului mai lung, litera M mai mare, iar N mai mică (pl. I., 4).

Inotești, 1 AR; ←; 6,02 g; 24 mm. Răcoasa, 2 AR; ↑; 5,00; 5,44 g; 24–25 mm.

20. *Av. 16 – Rv. 18*

Av. Idem cu *Av. 16*.

Rv. Similar cu *Rv. 17*, dar capul și litera M dispărute, iar bara dr. a literei N aplecată spre dr. (pl. I., 5).

Răcoasa, 1 AR; ←; 5,80 g; 25 mm.

21. *Av. 16 – Rv. 19*

Av. Idem cu *Av. 16*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 17*, dar gîtul și capul calului alungite, literele M și N mai mici (pl. I., 6).

Lipia, 1 AR; ←; 5,97 g; 26 mm.

22. *Av. 17 – Rv. 20*

Av. Asemănător cu *Av. 16*, dar proeminența de sub ovalul mare al feții cu capătul dr. îngroșat, globulele rozetei și liniile părului diferite ca poziție.

Rv. Similar cu *Rv. 19*, dar litera M lipsă, iar N puțin diferit (pl. I., 7).

Răcoasa, 1 AR; 5,50 g; 24 mm (col. Muz. Bacău).

23. *Av. 18 – Rv. 21*

Av. Asemănător cu *Av. 17*, dar globulele rozetei diferite ca poziție, iar linia unghiulară din spatele lor, numai cu o latură.

Rv. Similar cu *Rv. 20*, dar capul mai gros, piciorul st. din față cu o globulă mare la genunchi și litera N cu forma și poziția diferite și cu capetele globulare (pl. I., 8).

Inotești, 1 AR; ↖; 6,10 g; 25 mm.

24. *Av. 19 – Rv. 22*

Av. Similar cu *Av. 18*, dar dunga frunții lată, rozeta mai ordonată și ovalul feței mai bombat.

Rv. Similar cu *Rv. 26*, dar literele M și N mai mari și cu alte poziții, iar picioarele din față ale calului mai subțiri (pl. I., 9).

Răcoasa, 1 AR; ←; 5,51 g; 25 mm.

25. *Av. 20 – Rv. 23*

Av. Similar cu *Av. 19*, dar globulele altfel dispuse, iar liniile de sub ovalul mare al feței cu o altă poziție.

Rv. Similar cu Rv. 22, dar capul mai scurt și cu globulă la ochi, picioarele mai lungi, litera M mai sus și diferită ca formă, iar litera N în forma unui N culcat (pl. L, 10).

Răcoasa, 1 AR; ↑; 6,06 g; 24 mm.

26. Av. 20 — Rv. 24

Av. Idem cu Av. 20.

Rv. Similar cu Rv. 23, dar gitul calului mai scurt și mai gros, deasupra calului semnul ✱, iar dedesubt litera M inversată și cu o bară, $\overline{M}$; sub botul calului și sprijinită pe genunchiul piciorului dr. din față, o pasăre în picioare spre dr. (pl. L, 11).

Inotești, 4 AR; ←; 6,33; 6,54; 6,64; 6,90 g. Răcoasa 3 AR; ←; 5,76; 5,83; 5,84 g; 23–26 mm. Col. Inst. arh., 1 AR; 5,92 g; 24 mm (inv. 235/252). G. Severeanu 1 AR, (BfNR, 1926, pl. II, 11).

27. Av. 20 — Rv. 25

Av. Idem cu Av. 20.

Rv. Idem cu Av. 24, dar deasupra calului litera M, litera T ștersă, iar pasărea în poziție verticală (pl. L, 12). Răcoasa, 1 AR; ↑; 5,33 g; 23 mm. Pipera, 1 AR; 5,30 g; 24 mm (Muz. București inv. 958).

28. Av. 21 — Rv. 26

Av. Idem cu Av. 20, dar globulele rozetei altfel așezate, linia unghiulară de sub ovalul feței mai mică și liniile de sub rozetă mai distanțate.

Rv. Idem cu Rv. 25, dar ambele sigle M în poziție normală, dar puțin diferite ca formă, litera T clară, iar pasărea în picioare spre dr., cu ciocul pe pieptul calului (pl. L, 13).

Răcoasa, 4 AR; ↑; 4,72; 5,66; 5,79; 5,89 g; 23–25 mm.

29. Av. 22 — Rv. 27

Av. Idem cu Av. 21, dar ovalul feței cu capătul dr., mai ridicat în dreptul globulei de sub ochi; linia unghiulară de sub el cu altă poziție, dunga frunții mai îngustă și fără cele două liniuțe care o leagă de ovalul feței.

Rv. Idem cu Rv. 26, dar siglele M mai mici și plasate altfel; cea de jos fiind inversată; pasărea în poziție verticală, cu fața spre st. (pl. L, 14).

Inotești, 1 AR; ↑; 6,25 g; 24 mm.

30. Av. 23 — Rv. 28

Av. Idem cu Av. 22, dar fruntea mai lată, liniile părului mai groase și ușor diferite ca poziție, cele două linii dintre ovalul feței și frunte prezente și linia unghiulară de sub ovalul feței cu altă poziție.

Rv. Asemănător cu Rv. 27, dar deasupra calului $\overline{M}$, iar dedesubt $\overline{\Delta}$; pasărea stă pe genunchiul calului cu capul spre dr. (pl. L, 15).

Răcoasa, 1 AR; ↑; 5,40 g; 24 mm.

31. Av. 24 — Rv. 28

Av. Similar cu Av. 23, dar cele două mici linii paralele de sub rozetă unesc ovalul feței cu fruntea, iar linia unghiulară de sub ovalul feței lipită aproape de proeminența din dr.

Rv. Idem cu Rv. 28 (pl. LI, 1).

Inotești, 1 AR; ↑; 6,50 g. Răcoasa, 3 AR; ↑; 5,55; 5,84; 4,98 g; 24–26 mm. Pipera, 1 AR; 26 mm (col. Inst. arh.; inv. 12/6) (fragmentară); Prov. nec., 1 AR; 6,40 g; 24 mm (col. Inst. arh.; inv. 1261 M. 1061).

32. Av. 25 — Rv. 29

Av. Asemănător cu Av. 24, dar liniile părului mai scurte, rozeta ordonată, proeminența de sub ovalul feței aproape ovală și linia unghiulară din st. ei cu altă poziție; cele două liniuțe de sub rozetă cu poziția ușor diferită.

Rv. Asemănător cu Rv. 28, dar sus numai $\overline{M}$, jos $\overline{\Delta}$ și pasăre cu poziție verticală cu fața spre st. și sub botul calului semnul $\overline{\Delta}$, fără pasăre (pl. LI, 2).

Răcoasa, 5 AR; ↘; 5,16; 5,27; 5,53; 5,86; 6,11 g. (1 AR subacrat). Pipera, 1 AR; 6,04 g; 25 mm (col. Inst. arh.; inv. 12/5). Dessewffy, 553, 1 AR; 5,96 g; 24–26 mm.

33. *Av.* 25 — *Rv.* 30

Av. Similar cu *Av.* 25.

Rv. Similar cu 29, dar litera **M** mai mare și poziția celor doi Δ puțin diferită (pl. LI, 3).

Inotești, 1 AR; ∞ ; 6,18 g. Răcoasa, 2 AR; $\leftarrow$; 5,10; 5,91 g; 23 — 24 mm.

34. *Av.* 25 — *Rv.* 31

Av. Idem cu *Av.* 25.

Rv. Similar cu *Rv.* 30, dar capul calului puțin diferit și litera **M** mai mare și sprijinită cu hasta dr. pe crupă (pl. LI, 4).

Răcoasa, 1 AR; $\downarrow$; 6,35 g; 23 mm.

35. *Av.* 25 — *Rv.* 32

Av. Idem cu *Av.* 25.

Rv. Similar cu *Rv.* 31, dar crupa mai mare, picioarele mai subțiri cu globule între capetele lor inferioare, literele Δ cu alte poziții și litera **M** mai sus (pl. LI, 5).

Răcoasa, 1 AR; $\leftarrow$; 6,05 g; 23 mm.

36. *Av.* 25 — *Rv.* 33

Av. Idem cu *Av.* 25.

Rv. Similar cu *Rv.* 32, dar capul calului aproape dreptunghiular cu globulă la ochi și cu urechi, litera **M** mai mare și literele Δ cu poziții diferite (pl. LI, 6).

Inotești, 1 AR; ∞ ; 6,09 g. Răcoasa, 2 AR; $\leftarrow$ $\uparrow$; 5,28; 5,85 g; 23—25 mm. Pipera 1 AR; 6,60 g; 25 mm. (col. Inst. arh., inv. 14/1).

37. *Av.* 26 — *Rv.* 29

Av. Similar cu 25, dar cele două linii mici paralele dintre ovalul feței și frunte plasate mai jos, iar rozeta cu globulele așezate diferit.

Rv. Idem cu *Av.* 29 (pl. LI, 7).

Răcoasa, 1 AR; $\uparrow$; 5,85 g; 25 mm. Pipera, 1 AR; 5,75 g; 26 mm (col. Inst. arh., inv. 12/1). Prov. nec., 1 AR; 6,04 g; 24 mm (Inst. arh., inv. 1261-M. 1060).

38. *Av.* 27 — *Rv.* 34

Av. Similar cu *Av.* 26, dar rozeta mai bine organizată, cele două liniuțe paralele mai sus plasate, iar sub ovalul feței linia unghiulară combinată și prelungită în st.

Rv. Similar cu *Rv.* 33, dar litera **M** mai mică și ușor deformată, cele două sigle Δ și pasărea diferite ca poziții (pl. LI, 8).

Răcoasa, 2 AR; $\uparrow$; 5,52; 6,00 g; 24—25 mm.

39. *Av.* 27 — *Rv.* 34

Av. Similar cu *Av.* 27, dar globula ochiului mai jos, linia frunții mai îngustă și latura de sus a unghiului de sub ovalul feței mai aproape de proeminență.

Rv. Idem cu *Rv.* 34 (pl. LI, 9).

Inotești, 1 AR; $\uparrow$; 6,03 g; 25 mm.

40. *Av.* 28 — *Rv.* 35

Av. Similar cu *Av.* 27, dar linia nasului depărtată de cea a frunții, părul răsfirat sus și proeminența de sub ovalul feței mult mărită.

Rv. Similar cu 34, dar gitul calului mai înalt, capul rectangular cu liniile urechilor aplecate spre st. și picioarele diferite ca poziție; litera **M** mai mare, iar cei doi Δ cu virfurile în sus (pl. LI, 10).

Răcoasa, 1 AR; $\downarrow$; 5,70 g; 26 mm (Muz. Bacău).

41. *Av.* 29 — *Rv.* 36

Av. Similar cu *Av.* 27, dar liniile părului ușor diferite, cele două linii mici paralele dintre oval și frunte așezate diferit, proeminența și unghiul de sub ovalul feței mai mici.

Rv. Similar cu *Rv.* 35, dar capul calului mai mic și fără urechi, iar sus în locul călărețului Δ (pl. LI, 11).

Inotești, 1 AR; $\leftarrow$; 6,25 g. Răcoasa, 4 AR; $\leftarrow$; 5,31; 5,84; 5,92; 6,56 g. Inst. arh., 3 AR; 6,37; 6,52; 6,59 g; 23—26 mm (inv. 1261-M. 1062, 1092). Pipera, 1 AR; 6 g; 24 mm (col. Inst. arh., inv. 14/2).

42. *Av. 29* — *Rv. 37*

Av. Idem cu *Av. 29*.

Rv. Similar, dar botul calului mai lat, Δ de deasupra cu baza în jos, iar cel de sub cal și din fața lui, deasemenea cu poziții schimbate; sub coadă o globulă (pl. LI, 12).

Răcoasa, 2 AR; $\uparrow$; 5,77; 6,15 g. Pink, 306, 1 AR; 5,56 g; 24–25 mm (col. Budapesta). Prov. nec., 1 AR; 6,37 g; 23 mm (col. Inst. arh., inv. 1261-M. 1062/20).

43. *Av. 29* — *Rv. 38*

Av. Idem cu *Av. 29*.

Rv. Asemănător cu *Rv. 37*, dar Δ de deasupra calului cu baza în sus, coada ramificată și fără globulă sub ea (pl. LI, 13).

Răcoasa, 3 AR; $\uparrow$; 5,72–6,08 g; 23–24 mm. Pipera, 1 AR; 5,94 g; 26 mm (col. Inst. arh., inv. 12/2).

44. *Av. 29 a* — *Rv. 38*

Av. Idem cu *Av. 29*, dar ovalul feței și globulele rozetei ușor deformate de la batere.

Rv. Idem cu *Rv. 38* (pl. LI, 14).

Inotești, 2 AR; $\leftarrow$; 6,07; 6,52 g; 24–26 mm (col. G. Severeanu, inv. 5,53; 5,63). Pipera, 1 AR; 5,98 g; 26 mm (col. Inst. arh., inv. 12/2).

45. *Av. 30* — *Rv. 39*

Av. Similar cu *Av. 29*, dar linia nasului deplasată mai spre dr., liniile părului mai puțin drepte și globulele rozetei mai spațiate între ele și mai sus.

Rv. Similar cu *Rv. 38*, dar pasărea aproape ștearsă complet și surfrapare în cimp dr. cu partea dinapoi a calului de la *Rv. 37* (pl. LI, 15).

Răcoasa, 1 AR.

46. *Av. 31* — *Rv. 40*

Av. Similar cu *Av. 30*, dar liniile părului radiate, globula ochiului mai jos și proeminența de sub ovalul feței mult mărită; cele două liniuțe de sub rozetă mai apropiate.

Rv. Asemănător cu *Rv. 39*, dar capul calului dreptunghiular, gîtul ca o scară cu două trepte, forma și poziția celor trei Δ diferite, pasărea cu altă poziție și picioarele din față indoite jos, spre st. (pl. LII, 1).

Inotești, 1 AR; $\rightarrow$; 6,28 g; 25 mm (col. Severeanu inv. 542 și în *BSNR*, 1926, pl. I, 9).

47. *Av. 32* — *Rv. 41*

Av. Apropiat de *Av. 29*, dar liniile părului mai late și mai apropiate, proeminența și linia unghiulară de sub ovalul feței mai mari.

Rv. Asemănător cu *Rv. 40*, dar capul mai mare, cei trei Δ cu pozițiile schimbate, pasărea de sub cal dispărută și o linie subțire în spatele piciorului st. din spate (pl. LII, 2).

Inotești, 1 AR; $\leftarrow$; 6,30 g. (col. Severeanu, inv. 562), 1 AR (*BSNR*, pl. I, 8). Răcoasa, 1 AR; 5,98 g; 23; 25 mm, Pipera, 1 AR; 6,32 g; 25 mm (col. Inst. arh. inv., 12/4).

48. *Av. 33* — *Rv. 42*

Av. Similar cu *Av. 32*, dar globula ochiului mai mică, liniile părului mai subțiri, rozeta mai sus și proeminența de sub ovalul feței mărită; cele două liniuțe de sub rozetă mai sus.

Rv. Similar cu *Rv. 41*, dar partea dinapoi a calului deformată, coada mică și diferită ca formă, capul arcuit sus și cei trei Δ diferiți ca formă și poziție; picioarele mai apropiate între ele (pl. LII, 3).

Răcoasa, 1 AR; $\downarrow$; 6,69 g; 26 mm.

49. *Av. 34* — *Rv. 43*

Av. Similar cu *Av. 33*, dar linia nasului mai depărtată de frunte, rozeta și cele două liniuțe de dedesubt mai coborîte, linia unghiulară de sub ovalul feței cu altă poziție, iar proeminența din fața ei mai mică.

Rv. Similar cu *Rv. 42*, dar calul mai ordonat redat și patru litere Δ , cea de a patra între picioarele din față (pl. LII, 4).

Inotești, 1 AR; $\leftarrow$; 6,30 g (col. Severeanu, inv. 565; *BSNR*, 1926, pl. I, 5). Răcoasa, 8 AR; $\uparrow$; 4,96; 5,50; 5,67; 5,73; 5,79; 6,05; 6,22; 6,45 g; 23–26 mm.

50. *Av. 35 — Rv. 44*

Av. Similar cu Av. 34, dar globulele rozetei strins grupate, ovalul feței unit cu globula de sub ochi și linia unghiulară de sub ovalul feței mai deschisă.

Rv. Asemănător cu Rv. 43, dar capul ușor arcuit sus, sub cal și sub bot cite un Δ , iar deasupra, în locul călărețului trei globule așezate în triunghi cu vârful în sus (pl. LII, 5).

Răcoasa, 3 AR; $\searrow$; 5,85; 6,25; 6,26 g. Pipera, 2 AR; $\searrow$; 5,51; 5,98 g (inv. 12/4, 14/4). Popești, 1 AR; $\searrow$; 4,97 g (Inst. arh., inv. 1090/2). Dessewffy, 441, 1 AR; 6,57 g; 23—25 mm (Forrer 287 A).

51. *Av. 36 — Rv. 45*

Av. Similar cu Av. 35, dar liniile părului puțin mai scurte, proeminența de sub ovalul feței mai joasă la capătul din dr., iar linia unghiulară din st. ei mai mică.

Rv. Similar cu Rv. 44, dar botul calului mai lat, cele trei globule mai ridicate, sub bărbia calului o globulă; Δ de sub bot lipsă (pl. LII, 6).

Răcoasa, 3 AR; $\uparrow$; 5,79; 6,49; 6,60 g. Dessewffy, 439; Forrer 287 A, 1 AR; 5,98 g; 23—25 mm. Prov. nec., 1 AR; 6,96 g; 25 mm (col. Inst. arh., inv. 1261-M. 1092/15) 1 AR; 5,91 g; 25 mm (inv. 235/255).

52. *Av. 37 — Rv. 46*

Av. Similar cu Av. 36, dar globulele rozetei mai mici și cu altă dispunere, proeminența de sub ovalul feței mai ungă și subțiată.

Rv. Similar cu Rv. 45, dar capul calului ușor dreptunghiular, coada mai mică, triunghiul celor trei globule cu vârful în jos; picioarele mai lungi (pl. LII, 7).

Răcoasa, 3 AR; $\leftarrow \uparrow$; 5,80; 6,02; 6,38 g. Pipera, 1 AR; $\leftarrow$; 6,27 g; 23 mm (Inst. arh., inv. 12/3).

53. *Av. 38 — Rv. 46*

Av. Similar cu Av. 37, dar liniile părului puțin scurtate, proeminența de sub ovalul feței subțiată la capătul st. și în spatele ei, în loc de unghi, apar două linii aproape paralele.

Rv. Idem cu Rv. (pl. LII, 8).

Răcoasa, 1 AR; $\searrow$; 7,04 g; 24 mm.

54. *Av. 39 — Rv. 47*

Av. Similar cu 38, dar liniile părului mai lungi și spațiate, dunga frunții mai subțire, globulele rozetei și ale feței mai mici.

Rv. Similar cu Rv. 46, dar capul calului mai subțire și lunguieț, gîtul arcuit, fără globulă sub bărbie, picioarele subțiri și cu alte poziții; triunghiul celor trei globule cu baza în jos și mai mici; Δ abia vizibil (pl. LII, 9).

Răcoasa, 2 AR; $\leftarrow \uparrow$; 5,80; 6,15 g; 23—24 mm.

55. *Av. 39 — Rv. 48*

Av. Idem cu Av. 39.

Rv. Similar cu Rv. 47, dar crupa calului ovală și Δ cu altă formă și poziție; capul și cele trei globule șterse (pl. LII, 10).

Răcoasa, 1 AR; $\leftarrow$; 5,57 g; 23 mm.

56. *Av. 39 — Rv. 49*

Av. Idem cu Av. 39.

Rv. Similar cu Rv. 48, dar capul calului vizibil, coada și picioarele mai groase, iar globulele de sus șterse (pl. LII, 11).

Răcoasa, 1 AR; $\leftarrow$; 6,60 g; 23 mm.

57. *Av. 39 — Rv. 50*

Av. Idem cu Av. 39.

Rv. Similar cu Rv. 49, dar botul calului mai lat, sub bărbie o globulă; cele trei globule de deasupra, vizibile, coada subțire și Δ șters (pl. LII, 12).

Răcoasa, 2 AR; $\rightarrow$; 5,50; 6,71 g; 23—25 mm.

58. *Av. 39 — Rv. 51*

Av. Idem cu Av. 39.

Rv. Similar cu Rv. 50, dar gîtul și capul mai subțiri, fără globulă sub bărbie, Δ vizibil, iar deasupra calului numai o globulă (pl. LII, 13).

Răcoasa, 1 AR; $\rightarrow$; 5,69 g; 25 mm.

59. *Av. 39 a — Rv. 50 a*

Av. Similar cu Av. 39, dar sub ovalul mare, în locul proeminenței, un oval mic și liniile părului mai scurte.

Rv. Similar cu Rv. 50, dar cele două părți ale calului foarte apropiate între ele și sub cal linii fragmentare. Dessewffy, 440 (De la Tour 9883), 1 AR; 6,30 g; 22 mm.

60. *Av. 40 — Rv. 52*

Av. Similar cu Av. 39, dar liniile părului inegale sus ca lungime, cele două linii mici paralele dintre frunte și ovalul feței mai coborâte și apropiate între ele; rozeta mai jos și globulele ei ușor mărite.

Rv. Similar cu Rv. 51, dar gitul mai gros, calul mai mare și capul aproape oval; sub cal Δ și deasupra globulele lipsă (pl. LII, 14).

Răcoasa, 1 AR; $\leftarrow$; 5,89 g; 24 mm.

61. *Av. 41 — Rv. 53*

Av. Similar cu Av. 40, dar liniile părului în parte lipsă, unele unite între ele, globulele rozetei aplatizate, cele două liniuțe dintre ovalul feței și frunte mai depărtate între ele.

Rv. Similar cu Rv. 52, dar deasupra calului trei globule, iar jos Δ mai mare și ușor diferit ca poziție (pl. LII, 15). Răcoasa, 1 AR; $\rightarrow$; 5,24 g; 25 mm.

62. *Av. 41 — Rv. 54*

Av. Idem cu Av. 41.

Rv. Similar cu Rv. 53, dar botul calului subțiat, cele trei globule de deasupra mai sus așezate, litera Δ mai jos și greu vizibilă (pl. LIII, 1).

Răcoasa, 1 AR; $\swarrow$; 5,82 g; 22 mm.

63. *Av. 42 — Rv. 55*

Av. Similar cu Av. 41, dar liniile părului, toate clar vizibile, rozeta cu globulele mai mici și grupate, iar liniile de sub ovalul feței, din cimp st. neunite.

Rv. Similar cu Av. 54, dar botul calului rotunjit, picioarele mai groase, deasupra numai o globulă vizibilă și coada mai jos plasată (pl. LIII, 2).

Răcoasa, 1 AR; $\searrow$; 5,65 g; 23 mm.

64. *Av. 43 — Rv. 56*

Av. Similar cu Av. 42, dar linia părului, fruntea și rozeta șterse; proeminența de sub ovalul feței cu o formă clar ovală.

Rv. Similar cu Rv. 55, dar capul calului mai scurt și oval, coada mai groasă, sus trei globule și jos Δ clar (pl. LIII, 3).

Răcoasa, 1 AR; $\nwarrow$; 6,60 g (col. Bacău). Pipera, 1 AR; 6,21 g; 23—24 mm (col. Inst. arh., 14/3).

65. *Av. 44 — Rv. 57*

Av. Similar cu Av. 43, dar liniile părului, fruntea și rozeta vizibile; rozeta din 9 globule mici, proeminența de sub ovalul feței lățită spre capătul dr.

Rv. Similar cu Rv. 56, dar botul calului puțin îngroșat, coada plasată mai sus, crupa ovală și cele trei globule mutate mai spre dr. (pl. LIII, 4).

Inotești, 1 AR; $\uparrow$; 6,30 g; 24 mm (col. Severcanu, inv. 571).

66. *Av. 45 — Rv. 58*

Av. Similar cu Av. 44, dar liniile părului subțiate, globulele feței mai mari și proeminența de sub ovalul feței ovală și mărită; rozeta din 7 globule.

Rv. Similar cu Rv. 57, dar capul și partea din față a calului mai mari, coada mai jos plasată și mai lungă, iar picioarele din spate mai apropiate (pl. LIII, 5).

Popești, 1 AR; $\uparrow$; 5,69 g; 24 mm (col. Inst. arh., inv. 1172/7).

67. *Av. 46 — Rv. 59*

Av. Similar cu 45, dar părul din 5 linii, mai spațiate, rozeta mai mare, linia frunții ușor ascuțită spre capete și proeminența de sub ovalul feței ascuțită la capătul st.

Rv. Similar cu Av. 58, dar între gîtul calului și piept un mic prag, coada mai sus și mai scurtă; Δ cu o globulă la mijloc și cele trei globule de deasupra așezate mai sus (pl. LIII, 6).

Răcoasa, 1 AR; $\uparrow$; 6,24 g; 25 $\times$ 28 mm.

68. Av. 47 – Rv. 60

Av. Similar cu Av. 46, dar părul din 6 linii; rozeta cu globulele deformate și incomplete, fruntea lătită și proeminența de sub ovalul feței micșorată.

Rv. Similar cu Rv. 59, dar jumătatea anterioară a calului mărită, coada mai lungă, Δ mai mare și fără globulă la mijloc. (pl. LIII, 7).

Răcoasa, 1 AR; $\uparrow$; 5,45 g; 26 mm.

69. Av. 48 – Rv. 61

Av. Apropiat de Av. 47, dar fruntea mai îngustă, rozeta din globule bine redată și ordonat așezate, iar în față, deasupra frunții încă o rozetă din 7 globule.

Rv. Similar cu Rv. 60, dar pieptul calului mai mic, coada mai lungă și ramificată și grupul celor trei globule așezat mai sus, alături de a patra globulă (pl. LIII, 8).

Răcoasa, 1 AR; $\downarrow$; 6,11 g; 23 mm.

70. Av. 49 – Rv. 62

Av. Similar cu Av. 48, dar rozeta din spate incompletă și cu globulele deformate, cea din față cu globulele mai strinse, iar liniile părului paralele.

Rv. Similar cu Av. 61, dar capul calului mai subțire și pieptul mai mic (pl. LIII, 9).

Răcoasa, 2 AR; $\downarrow$; 5,12; 5,28 g; 24–25 mm. Inotești, 1 AR (BSNR, 1926, pl. I/2). Prov. nec., 1 AR (L. Ruzicka, BSNR, 1927, pl. I, 13–14).

71. Av. 50 – Rv. 63

Av. Similar cu Av. 49, dar rozeta din spate ștersă aproape complet, iar cea din față cu globule mai mari și bine orinduie.

Rv. Similar cu Rv. 62, dar capul mult îngroșat, coada arcuită, deasupra globulele altfel aranjate, cu forma și poziția diferite; în jurul proeminenței, la bărbie, un șir de globule semicirculare (pl. LIII, 10).

Răcoasa, 1 AR; $\leftarrow$; fragmentară; 5,35 g; 23 mm.

72. Av. 51 – Rv. 64

Av. Similar cu Av. 50, dar liniile părului diferite ca poziții, globulele rozetei din spate ușor deformate, iar semicercul de globule de la bărbie mai clar.

Rv. Similar cu Rv. 63, dar botul subțiat, coada unghiulară și deasupra grupul de trei globule așezate în triunghi cu baza în jos; Δ cu capetele mai puțin globulate (pl. LIII, 11).

Inotești, 1 AR; $\rightarrow$; 5,94 g; 25 mm (col. Severeanu, inv. 549). Idem, 1 AR; $\rightarrow$ (G. Severeanu, in BSNR, pl. I/1).

73. Av. 52 – Rv. 65

Av. Similar cu Av. 51, dar liniile părului mai ordonat aranjate, ovalul lung al feței ușor deformat și arcuit în jos, șirul semicircular de globule din zona bărbiei șters parțial.

Rv. Similar cu Av. 64, dar capul calului mărit, partea lui anterioară aproape dublată, crupa înconjurată de un cerc; deasupra câteva globule în plus (pl. LIII, 12).

Răcoasa, 1 AR; $\downarrow$; 5,39 g; 23 mm.

74. Av. 53 – Rv. 66

Av. Similar cu Av. 52, dar liniile părului altfel așezate și mai șterse, rozeta din spate completă și din 8 globule, cea din față parțial ștersă; ovalul feței lunguiet și șirul de globule de la bărbie complet.

Rv. Similar cu Rv. 65, dar capul subțiat mult, crupa mărită, fără cerc imperejur, Δ cu virful în jos și deasupra vizibile doar două globule (pl. LIII, 13).

Răcoasa, 2 AR; $\leftarrow$; 6,21; 6,80 g; 22; 24 mm.

75. Av. 54 – Rv. 67

Av. Asemănător cu Av. 53, dar fără nici o rozetă; liniile părului scurte, în spatele lor o linie unghiulară și sub ovalul lung al feței, în locul proeminenței, un semn în formă de D cu arcul în jos; în st. lui linie unghiulară, iar dedesubt o dungă în semicerc; fără semicerc perlat la bărbie.

Rv. Asemănător cu Rv. 66, dar capul dreptunghiular cu globulă la ochi, proeminențele corpului calului foarte mici, coada arcuită, picioarele groase și deasupra litera M (pl. LIII, 14).

Răcoasa, 1 AR; ←; 4,98 g. Popești, 1 AR; 5,34 g; 23–24 mm (col. Inst. arh., inv. 564).

76. *Av. 54* — *Rv. 68*

Av. Idem cu Av. 54.

Rv. Similar cu Rv. 67, dar coada mai lungă și mai groasă, picioarele mai groase și ușor diferite ca poziție, iar M fără bară și cu altă poziție (pl. LIII, 15).

Prov. nec., 1 AR; ↑; 5,62 g; 24 mm (Cab. Acad., inv. 20.694). Popești, 1 AR; 5,20 g; 23 mm (Muz. Buc., inv. 965).

77. *Av. 54* — *Rv. 69*

Av. Idem cu Av. 54.

Rv. Similar cu Rv. 68, dar gîtul mai lung și arcuit, M în poziție dreaptă și sub el o globulă (pl. LIV, 1).
Prov. nec., 1 AR; 5,42 g; 26 mm (Cab. Acad., inv. 20.696). Popești, 1 AR; 6,10 g; 23 mm (Muz. București, inv. 967).

78. *Av. 54* — *Rv. 69 a*

Av. Idem cu Av. 54.

Rv. Asemănător cu Rv. 69, dar calul ușor diferit; M întors și fără globulă dedesubt (pl. LIV, 2).

Prov. nec., 1 AR; ↑; 5,09 g; 24 mm (col. Inst. arh., 1261-M 1058).

79. *Av. 55* — *Rv. 70*

Av. Idem cu Av. 54, dar linia unghiulară din spatele semnului D mai mică, iar linia semicirculară mai subțire și cu trei linii radiate; ovalul feței cu capul dr. mai sus.

Rv. Similar cu Rv. 69, dar picioarele din spate mai depărtate de cele din față și cu cite o globulă la capete, separate, ←, iar sub cal două mici semne în formă de semilună cu concavitatea în sus (pl. LIV, 3).

Prov. nec., 1 AR; ←; 5,83 g (col. Inst. arh., inv. 1261-M. 1058/16). 1 AR; 5,93 g; 24–25 mm (Cab. Acad., inv. 20.698). Mehedinți?).

80. *Av. 55* — *Rv. 70 a*

Av. Idem cu Av. 55.

Rv. Similar, dar picioarele calului mai groase și apropiate; litera M, de sus, și cele două semne de sub cal lipsesc (pl. LIV, 4).

Prov. nec., 1 AR; 5,13 g; 24 mm (col. Inst. arh., 1261-M. 2146).

81. *Av. 55* — *Rv. 71*

Av. Idem cu Av. 55.

Rv. Similar cu Rv. 70, dar piciorul st. din față mai ridicat, litera M ușor deformată și sub cal trei semne în formă de semilună (pl. LIV, 5).

Popești, 1 AR; ←; 3,23 g (col. Inst. de arh., inv. 1172/10). Dessewffy, 1250, 1 AR; 6,00 g; 25 mm.

82. *Av. 55* — *Rv. 72*

Av. Idem cu Av. 55.

Rv. Similar cu Rv. 71, dar capul calului mai mic, deasupra și sub cal cite un mic cerc; celelalte semne și litera M lipsesc (pl. LIV, 6).

Prov. nec., 2 AR; ←; 4,98; 5,36 g (Cab. Acad., inv. 20.692, 20.695). Dessewffy, 555, 1 AR; 5,58 g; 22; 25 mm.

83. *Av. 56* — *Rv. 73*

Av. Similar cu Av. 55, dar sub ovalul mare al feței, în locul semnului D, un altul, ca o roată cu patru spițe, ușor applatizată sus.

Rv. Similar cu Rv. 72, dar capul calului ascuțit ca un cioc de pasăre, coada cu trei ramificații; sus două globule, iar sub cal trei semne în formă de semilună (pl. LIV, 7).

Petrești, 1 AR; 4,84 g; 25–27 mm (Col. Inst. arh., inv. 352). Popești, 1 AR; 7,70 g; 25 mm (Muz. București, inv. 959).

84. *Av. 56* — *Rv. 73 a*

Av. Idem cu Av. 56.

Rv. Similar cu Rv. 73, dar capul calului diferit, deasupra trei globule, iar dedesubt fără cele trei semne (pl. LIV, 8).

Prov. nec., 1 AR (Col. Inst. arh., inv. 235/256); 6,06 g; 25 mm.

85. *Av. 56 — Rv. 74*

Av. Idem cu Av. 56.

Rv. Similar cu Rv. 73, dar capul cu partea anterioară aproape dispărută, coada cu 4 ramificații, sus și sub cal doar cite o globulă (pl. LIV, 9).

Popești, 1 AR; (Col. Inst. arh., inv. 1172/9) 5,13 g; 24 mm.

86. *Av. 56 — Rv. 75*

Av. Idem cu Av. 56.

Rv. Similar cu Rv. 74, dar piciorul st. din spate mai ridicat botul deschis, sus și jos fără globule sau semne, doar între copite, jos, o globulă mare (pl. LIV, 10).

Popești, 1 AR; ←; 6,19 g; 25 mm (col. Inst. arh., inv. 1090/1).

87. *Av. 56 — Rv. 76*

Av. Similar cu Av. 56.

Rv. Similar cu Rv. 75, dar coada arcuită, fără ramificații, corpul deosebit, picioarele cu alte poziții și jos între ele o mică globulă; corpul unit prin două linii paralele (pl. LIV, 11).

Popești, 1 AR; ←; 5,60 g; 24 mm (Col. Inst. arh., inv. 1007).

88. *Av. 57 — Rv. 77*

Av. Capul mult schematizat și simplificat, redat printr-un oval lung, deasupra lui o rozetă din 7 globule, cea din centru mai mare, cu o linie unghiulară în st., iar dedesubt un X și în st. o linie mică simplă.

Rv. Similar cu Rv. 76, dar capul calului dispărut, picioarele mai lungi și mai drepte, coada ușor arcuită, iar sub cal litera H și o globulă dedesubt ei (pl. LIV, 12).

Popești, 1 AR; ↑; 6,84 g; 28 mm (col. Inst. arh., inv. 914/6). Idem, 1 AR; ↑; 5,83 g; 29 mm (găsită în jud. Dorohoi?) (inv. 235/254).

89. *Av. 58 — Rv. 78*

Av. Idem cu Av. 57, dar rozeta din mai multe globule, X cu toate capetele globulare, iar la capătul dr. al ovalului feței două globule.

Rv. Capul vizibil, crupa apropiată de gâtul calului, capul unit printr-o linie, picioarele mai groase și H mai mare (pl. LIV, 13).

Prov. nec., 2 AR; 7,29; 7,40 g (col. Budapesta, Pink, 307, p. 78).

90. *Av. 59 — Rv. 79*

Av. Idem cu Av. 58, dar mai puține globule în jurul celei mari.

Rv. Idem cu Rv. 78, dar deasupra capului calului trei globule, iar litera H, cu altă formă (pl. LIV, 14).

Prov. nec., 1 AR (?); ↑; 5,83 g; 29 mm (Inst. arh., inv. 235/254).

91. *Av. 60 — Rv. 80*

Av. Similar cu Av. 59, dar vizibile liniile frunții, rozeta din două globule centrale mari.

Rv. Similar cu Rv. 59, dar calul altfel redat și deasupra trei globule, fără H dedesubt (pl. LIV, 15).

Prov. nec., 1 AR; ↑; 6 g; 25 mm (Inst. arh., 235/244).

Descrierea de mai sus arată că monedele de tip Inotești-Răcoasa fac parte din familia mare a imitațiilor de tip Filip al II-lea, care redau pe avers capul mult stilizat al lui Zeus în profil spre dr., iar pe revers un călăreț cu calul în galop spre stînga. Remarcăm și aici absența călărețului, în locul căruia apare cite una sau două litere și uneori globule ca și la emisiunile de tip Virteju.

Pe avers apare, la cele mai multe monede, o rozetă, la altele chiar două, formate de obicei din cite șapte globule, șase dispuse în cerc, iar cea de a șaptea în mijloc. Uneori rozeta este alcătuită din cite 8 sau 9 globule, dar acestea sînt numai excepții. Ele sînt plasate de obicei în spatele liniilor părului, dar se întîlnesc, mai rar este adevărat, și deasuprafrunții. Cînd se întîlnesc două rozete, una este plasată în spate, iar cealaltă în față, deasupra liniei

frunții. Acestea sînt elementele în plus, pe care nu le întîlnim la alte tipuri monetare. Constatăm și aici același gen de linii prin care se redă părul, fruntea și nașul, ovalul lung al feței și unele linii unghiulare, ca și pe monedele de tip Virteju și chiar pe cele de tip Adincata, numai că formele, dimensiunile și maniera de lucru sînt diferite. Pe unele piese din seriile mai tirzii apare sub ovalul mare al feței un cerculeț inform, avînd în interior un altul mai mic, din care pornesc, radiat, patru linii. Totul se înfățișează ca o roată cu spițe, turtită în partea inferioară (pl. LIV, 7—9). Pe cele mai tirzii emisiuni ale aceluiași tip, deci și cele mai schematizate, se mai întîlnește doar ovalul lung al feței, deasupra rozeta alcătuită dintr-o globulă mare și altele mici împrejur, iar dedesubt un X cu capetele globulare (pl. LIV, 12—14).

Cît privește reversul, prezintă și el, așa cum s-a mai spus, o serie de particularități. În linii mari trebuie să spunem că între calul de pe aceste monede și cele de tip Virteju nu este o diferență de stil prea mare. Maniera este aceeași, deosebirile fiind de ordin secundar și de amănunt. Legătura stilistică, pe această cale, dintre cele două categorii monetare este evidentă. Capul calului aproape dreptunghiular, corpul din două proeminențe circulare unite între ele și picioarele din linii frînte cu globule la încheieturi sînt caracteristici comune celor două tipuri de emisiuni. Deosebirile principale constau însă atunci cînd vorbim de cîmpul din jurul calului. Pe monedele de tip Virteju cîmpul este liber, în timp ce pe emisiunile de tip Inotești acesta apare ocupat cu semne și litere. Din acest punct de vedere trebuie să facem observația că monedele în discuție fac excepție în cadrul întregii monetării a getodacilor și est-celtice. Chiar dacă izolat, pe unele emisiuni mai întîlnim cite un accesoriu decorativ, cum este cazul cu monedele care au un cap uman sub cal (pl. xxxiv) sau cele cu o gîză sub botul calului (pl. xv—xvi), precum și piesele cu litera B (pl. xix) în spatele călărețului, acestea nu încarcă și nu acoperă întreg cîmpul monetar liber și nici nu-și schimbă locul sau forma de la un exemplar al altul, fiind întotdeauna același și ocupînd de fiecare dată un loc precis. Pe monedele de față apar elemente combinate, se repetă pe aceeași monedă de cite două sau trei ori și uneori își schimbă și locul.

Elementele accesorii cele mai frecvente sînt: pasărea, literele M, N, T și Δ; mai rar se întîlnește și litera H, probabil un M deformat și semnul ✕. Pasărea este plasată, fie sub botul calului, fie sub pîntecele acestuia, fixată pe piciorul sting din față. Ea nu apare niciodată singură, ci în companie, fie cu litera M și N, fie cu M și Δ. Litera M, care este aproape întotdeauna cu bară transversală, apare de obicei deasupra calului, în locul călărețului, dar și sub cal, fiind adesea inversată. Ea este însoțită de obicei de literele N și T; uneori ea apare pe monede și împreună cu litera sau semnul Δ. Litera N se întîlnește plasată numai sub pîntecele calului, singură sau însoțită de T sau Δ. Litera T apare fie sus, împreună cu M, fie sub cal, alături de litera N. Frecvent este redat pe aceste monede semnul Δ, în care sîntem înclinați să vedem litera grecească delta. Ea este uneori redată de trei ori pe aceeași piesă, deasupra calului, sub pîntecele lui și sub bot; alteori se întîlnește numai sub bot și sub pîntece, sau numai sub pîntece, însoțit de pasăre. Există și citeva piese pe care în locul accesoriilor amintite se remarcă prezența cite unui mic cerculeț, așezat în locul călărețului și sub cal (pl. LIX, 6).

Dacă avem în vedere diferențele de stil de la o grupă de monede la alta se pot stabili serii de emisiune. Piesele care au pe avers o singură rozetă, și care sînt cele mai numeroase, ar putea constitui o primă serie (nr. 1—68). Cele cu două rozete ar reprezenta seria a doua (nr. 69—74). În cea de a treia serie s-ar înscrie monedele fără nici o rozetă, cu ovalul mic al feței în formă de D culcat (nr. 75—82). Seria a patra ar cuprinde piesele care au pe avers «roata» cu patru spițe (nr. 83—87), iar seria a cincea și ultima ar urma să includă cele citeva emisiuni care au pe avers o rozetă și un X (nr. 88—91).

Am schițat această inseriere după avers, deoarece, pe baza reversului este mai greu de încercat o astfel de grupare. Variațiile frecvente de litere și felul diferit în care sînt redade,

nu pot servi ca bază de clasificare. Se constată totuși, pornind nu de la deosebiri de amănunt, ci de la diferențe de ansamblu, că pentru primele trei serii aversul este relativ apropiat. El se deosebește însă prin dispariția literelor și a păsării, ca și printr-o mai accentuată schematizare a calului la ultimele două serii.

Spuneam că prezența literelor și a păsării pe monedele de tip Inotești-Răcoasa reprezintă o particularitate a acestor emisiuni, care constă nu numai în varietatea elementelor menționate, ci și în gruparea, s-ar putea spune chiar în aglomerarea lor pe reversul unei singure monede. Probabil că asemenea elemente suplimentare au o semnificație oarecare, dar socotim noi, foarte greu de determinat. De pildă, o primă tentație ar fi aceea de a încerca să întrevădem în literele de pe monede, inițialele unui șef de trib getic. Ni se pare însă că o astfel de investigație s-ar dovedi de la început lipsită de orice sorți de izbândă. Mai întâi se observă că toate sînt consoane și oricum ar fi asociate nu ne pot sugera nici un nume. În plus se constată că gruparea lor pe monede este foarte diferită. Uneori apare, de pildă, o singură literă, alteori două, trei sau chiar patru pe o monedă. Deci este o regulă strictă în păstrarea aceluiași număr de litere pe fiecare piesă. În al doilea rînd, noi nu cunoaștem nici un « basileu » get din această perioadă al cărui nume ar putea să rezulte din combinarea literelor de pe monedele de tip Inotești. Totodată nu trebuie să uităm că nici una din categoriile monetare geto-dacice, nici chiar cele mai răspindite și mai numeroase, nu au păstrat indicații asupra numelui șefilor de triburi inițiatori ai procesului de emiterie a monedelor. De asemenea noi nu cunoaștem încă motivele exacte pentru care geto-dacii n-au folosit pe monede numele unor « basilei ». Este vorba de o interdicție religioasă sau de o lipsă de cunoaștere și de folosire a scrierii? Răspunsul la aceste întrebări este încă greu de găsit în stadiul actual al cunoștințelor noastre și formularea unor noi ipoteze o socotim a fi de prisos.

O explicație a unora din elementele suplimentare de pe monedele de tip Inotești poate fi totuși găsită. Este vorba de rozeta de pe avers și litera M barat de pe revers. După cum se știe aceste două accesorii le întîlnim pe tetradrahmele din Thasos, care circulă în Dacia, începînd pare-se cu sfîrșitul secolului al II-lea și pînă după mijlocul secolului I î.e.n. Meșterii monetari geți au împrumutat atît rozeta, cît și litera M de pe emisiunile thasiene⁷¹⁵. Celelalte litere au fost eventual copiate de pe reversul aceluiași monede și de la tetradrahmele Macedoniei Prima. În acest caz sîntem înclinați să acordăm acestor elemente mai de grabă un rol decorativ, fără a exclude însă și alte eventuale explicații.

Tipul ca atare, independent, nu a fost definit pînă acum. În schița de clasificare făcută de Const. Moisil, aceste monede ocupă locul VIII și sînt considerate ca făcînd parte din ultima fază a monetăriei dace⁷¹⁶. K. Pink le integrează în grupa imitațiilor cu capul lui Lysimach, seria *mit Sattelkopfsperd*, gradul 3 și 4 de degenerare⁷¹⁷. La data cînd cei doi numismați își expuneau punctul lor de vedere nu se cunoșteau decît foarte puține monede de acest fel. Deci era firesc să nu se poată ajunge la fixarea caracteristicilor emisiunilor respective și nici la determinarea tipului. Numărul sporit de descoperiri cu astfel de emisiuni, precizarea ariei de circulație și datarea lor ne îngăduie acum să stabilim că avem de-a face cu un tip monetar aparte, cu caractere specifice, pe care l-am denumit « tipul Inotești-Răcoasa » după numele celor două localități, unde s-au descoperit cele mai de seamă tezaure.

În cadrul tipului general, ca și la celelalte categorii monetare, pornind de la examinarea atentă a deosebirilor de amănunt de la un grup de piese la altul, am reușit să deosebim și să reperăm numeroase variante-serii. Această clasificare, concretizată în descrierea de mai

⁷¹⁵ În legătură cu rozeta, împrumutată de pe monedele thasiene, vezi și L. Ruzicka, în *BSNR*, XXII, 1927, p. 21–22.

⁷¹⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 74–75.

⁷¹⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 78.

sus, are la bază deosebirea dintre « tiparele » monetare. Din materialul pe care l-am avut la îndemână pentru studiu am reușit să întocmim schema următoare:

I. *Avers — Revers*

Av. 1 —	Rv. 1 (2 AR)	2 AR	Av. 29a —	Rv. 38 (3 AR)	3 AR
Av. 2 —	Rv. 2 (8 AR)	8 AR	Av. 30 —	Rv. 39 (1 AR)	1 AR
Av. 3 —	Rv. 3 (1 AR)	1 AR	Av. 31 —	Rv. 40 (1 AR)	1 AR
Av. 4 —	Rv. 4 (1 AR)	1 AR	Av. 32 —	Rv. 41 (4 AR)	4 AR
Av. 5 —	Rv. 5 (4 AR)	4 AR	Av. 33 —	Rv. 42 (1 AR)	1 AR
Av. 6 —	{Rv. 6 (3 AR) Rv. 7 (3 AR)}	6 AR	Av. 34 —	Rv. 43 (9 AR)	9 AR
Av. 7 —	Rv. 6 (2 AR)	2 AR	Av. 35 —	Rv. 44 (7 AR)	7 AR
Av. 7a —	Rv. 8 (1 AR)	1 AR	Av. 36 —	Rv. 45 (6 AR)	6 AR
Av. 8 —	Rv. 8 (1 AR)	1 AR	Av. 37 —	Rv. 46 (4 AR)	4 AR
Av. 9 —	Rv. 9 (2 AR)	2 AR	Av. 38 —	Rv. 46 (1 AR)	1 AR
Av. 10 —	Rv. 10 (1 AR)	1 AR	Av. 39 —	{Rv. 47 (2 AR) Rv. 48 (1 AR) Rv. 49 (1 AR) Rv. 50 (2 AR) Rv. 51 (1 AR)}	7 AR
Av. 11 —	Rv. 11 (1 AR)	1 AR	Av. 39a —	Rv. 50a (1 AR)	1 AR
Av. 12 —	Rv. 12 (4 AR)	4 AR	Av. 40 —	Rv. 52 (1 AR)	1 AR
Av. 13 —	Rv. 13 (3 AR)	3 AR	Av. 41 —	{Rv. 53 (1 AR) Rv. 54 (1 AR)}	2 AR
Av. 14 —	{Rv. 14 (1 AR) Rv. 15 (2 AR)}	3 AR	Av. 42 —	Rv. 55 (1 AR)	1 AR
Av. 15 —	Rv. 16 (5 AR)	5 AR	Av. 43 —	Rv. 56 (2 AR)	2 AR
Av. 16 —	{Rv. 17 (3 AR) Rv. 18 (1 AR) Rv. 19 (1 AR)}	5 AR	Av. 44 —	Rv. 57 (1 AR)	1 AR
Av. 17 —	Rv. 20 (1 AR)	1 AR	Av. 45 —	Rv. 58 (1 AR)	1 AR
Av. 18 —	Rv. 21 (1 AR)	1 AR	Av. 46 —	Rv. 59 (1 AR)	1 AR
Av. 19 —	Rv. 22 (1 AR)	1 AR	Av. 47 —	Rv. 60 (1 AR)	1 AR
Av. 20 —	{Rv. 23 (1 AR) Rv. 24 (9 AR) Rv. 25 (2 AR)}	12 AR	Av. 48 —	Rv. 61 (1 AR)	1 AR
Av. 21 —	Rv. 26 (4 AR)	4 AR	Av. 49 —	Rv. 62 (4 AR)	4 AR
Av. 22 —	Rv. 27 (1 AR)	1 AR	Av. 50 —	Rv. 63 (1 AR)	1 AR
Av. 23 —	Rv. 28 (1 AR)	1 AR	Av. 51 —	Rv. 64 (2 AR)	2 AR
Av. 24 —	Rv. 28 (6 AR)	6 AR	Av. 52 —	Rv. 65 (1 AR)	1 AR
Av. 25 —	{Rv. 29 (9 AR) Rv. 30 (3 AR) Rv. 31 (1 AR) Rv. 32 (1 AR) Rv. 33 (4 AR)}	18 AR	Av. 53 —	Rv. 66 (2 AR)	2 AR
Av. 26 —	Rv. 29 (3 AR)	3 AR	Av. 54 —	{Rv. 67 (2 AR) Rv. 68 (2 AR) Rv. 69 (2 AR) Rv. 69a (1 AR)}	7 AR
Av. 27 —	Rv. 34 (2 AR)	2 AR	Av. 55 —	{Rv. 70 (3 AR) Rv. 70a (1 AR) Rv. 71 (2 AR) Rv. 72 (3 AR)}	9 AR
Av. 27a —	Rv. 34 (1 AR)	1 AR	Av. 56 —	{Rv. 73 (2 AR) Rv. 73a (1 AR) Rv. 74 (1 AR) Rv. 75 (1 AR) Rv. 76 (1 AR)}	6 AR
Av. 28 —	Rv. 35 (1 AR)	1 AR			
Av. 29 —	{Rv. 36 (9 AR) Rv. 37 (4 AR) Rv. 38 (4 AR)}	17 AR			

Av. 57	—	Rv. 77	(2 AR)	2 AR
Av. 58	—	Rv. 78	(2 AR)	2 AR
Av. 59	—	Rv. 79	(1 AR)	1 AR
Av. 60	—	Rv. 80	(1 AR)	1 AR
<hr/>				
Total:				213 AR

II Revers — Avers

Rv. 1	—	Av. 1	(2 AR)	2 AR
Rv. 2	—	Av. 2	(8 AR)	8 AR
Rv. 3	—	Av. 3	(1 AR)	1 AR
Rv. 4	—	Av. 4	(1 AR)	1 AR
Rv. 5	—	Av. 5	(4 AR)	4 AR
Rv. 6	—	{Av. 6 (3 AR) Av. 7 (2 AR)}		5 AR
Rv. 7	—	Av. 6	(3 AR)	3 AR
Rv. 8	—	{Av. 7a (1 AR) Av. 8 (1 AR)}		2 AR
Rv. 9	—	Av. 9	(2 AR)	2 AR
Rv. 10	—	Av. 10	(1 AR)	1 AR
Rv. 11	—	Av. 11	(1 AR)	1 AR
Rv. 12	—	Av. 12	(4 AR)	4 AR
Rv. 13	—	Av. 13	(3 AR)	3 AR
Rv. 14	—	Av. 14	(1 AR)	1 AR
Rv. 15	—	Av. 14	(2 AR)	2 AR
Rv. 16	—	Av. 15	(5 AR)	5 AR
Rv. 17	—	Av. 16	(3 AR)	3 AR
Rv. 18	—	Av. 16	(1 AR)	1 AR
Rv. 19	—	Av. 16	(1 AR)	1 AR
Rv. 20	—	Av. 17	(1 AR)	1 AR
Rv. 21	—	Av. 18	(1 AR)	1 AR
Rv. 22	—	Av. 19	(1 AR)	1 AR
Rv. 23	—	Av. 20	(1 AR)	1 AR
Rv. 24	—	Av. 20	(9 AR)	9 AR
Rv. 25	—	Av. 20	(2 AR)	2 AR
Rv. 26	—	Av. 21	(4 AR)	4 AR
Rv. 27	—	Av. 22	(1 AR)	1 AR
Rv. 28	—	{Av. 23 (1 AR) Av. 24 (6 AR)}		7 AR
Rv. 29	—	{Av. 25 (9 AR) Av. 26 (3 AR)}		12 AR
Rv. 30	—	Av. 25	(3 AR)	3 AR
Rv. 31	—	Av. 25	(1 AR)	1 AR
Rv. 32	—	Av. 25	(1 AR)	1 AR
Rv. 33	—	Av. 25	(4 AR)	4 AR
Rv. 34	—	{Av. 27 (2 AR) Av. 27a (1 AR)}		3 AR
Rv. 35	—	Av. 28	(1 AR)	1 AR
Rv. 36	—	Av. 29	(9 AR)	9 AR
Rv. 37	—	Av. 29	(4 AR)	4 AR

Rv. 38	—	{Av. 29 (4 AR) Av. 29a (3 AR)}		7 AR
Rv. 39	—	Av. 30	(1 AR)	1 AR
Rv. 40	—	Av. 31	(1 AR)	1 AR
Rv. 41	—	Av. 32	(4 AR)	4 AR
Rv. 42	—	Av. 33	(1 AR)	1 AR
Rv. 43	—	Av. 34	(9 AR)	9 AR
Rv. 44	—	Av. 35	(7 AR)	7 AR
Rv. 45	—	Av. 36	(6 AR)	6 AR
Rv. 46	—	{Av. 37 (4 AR) Av. 38 (1 AR)}		5 AR
Rv. 47	—	Av. 39	(2 AR)	2 AR
Rv. 48	—	Av. 39	(1 AR)	1 AR
Rv. 49	—	Av. 39	(1 AR)	1 AR
Rv. 50	—	Av. 39	(2 AR)	2 AR
Rv. 50a	—	Av. 39a	(1 AR)	1 AR
Rv. 51	—	Av. 39	(1 AR)	1 AR
Rv. 52	—	Av. 40	(1 AR)	1 AR
Rv. 53	—	Av. 41	(1 AR)	1 AR
Rv. 54	—	Av. 41	(1 AR)	1 AR
Rv. 55	—	Av. 42	(1 AR)	1 AR
Rv. 56	—	Av. 43	(2 AR)	2 AR
Rv. 57	—	Av. 44	(1 AR)	1 AR
Rv. 58	—	Av. 45	(1 AR)	1 AR
Rv. 59	—	Av. 46	(1 AR)	1 AR
Rv. 60	—	Av. 47	(1 AR)	1 AR
Rv. 61	—	Av. 48	(1 AR)	1 AR
Rv. 62	—	Av. 49	(4 AR)	4 AR
Rv. 63	—	Av. 50	(1 AR)	1 AR
Rv. 64	—	Av. 51	(2 AR)	2 AR
Rv. 65	—	Av. 52	(1 AR)	1 AR
Rv. 66	—	Av. 53	(2 AR)	2 AR
Rv. 67	—	Av. 54	(2 AR)	2 AR
Rv. 68	—	Av. 54	(2 AR)	2 AR
Rv. 69	—	Av. 54	(2 AR)	2 AR
Rv. 69a	—	Av. 54	(1 AR)	1 AR
Rv. 70	—	Av. 55	(3 AR)	3 AR
Rv. 70a	—	Av. 55	(1 AR)	1 AR
Rv. 71	—	Av. 55	(2 AR)	2 AR
Rv. 72	—	Av. 55	(3 AR)	3 AR
Rv. 73	—	Av. 56	(2 AR)	2 AR
Rv. 73a	—	Av. 56	(1 AR)	1 AR
Rv. 74	—	Av. 56	(1 AR)	1 AR
Rv. 75	—	Av. 56	(1 AR)	1 AR
Rv. 76	—	Av. 56	(1 AR)	1 AR
Rv. 77	—	Av. 57	(2 AR)	2 AR
Rv. 78	—	Av. 58	(2 AR)	2 AR
Rv. 79	—	Av. 59	(1 AR)	1 AR
Rv. 80	—	Av. 60	(1 AR)	1 AR
<hr/>				
Total:				213 AR

Întocmirea acestor două schițe ne dă posibilitatea să urmărim mai ușor felul în care se separă pe tipare monetare, toate piesele studiate. O primă observație pe care o putem face se referă la faptul că numărul variantelor este foarte mare. Pentru avers s-au putut identifica deocamdată 64 variante, iar alte 84 pentru revers. În același timp merită relevată și constatarea că fiecare variantă în parte este reprezentată printr-un număr foarte redus de piese.

Cele mai multe sînt documentate prin cîte una pînă la patru monede. Destul de rar se întîlnesc variante care să fie exemplificate prin cîte 5 pînă la 9 exemplare. Doar la reversul 25 și 29 numărul lor se ridică la 17 și respectiv 18, iar la reversul 29, la 12 piese. Aceasta nu trebuie să ne ducă la interpretarea greșită că o singură stanță a servit doar la baterea a 2 sau 3 monede. Dimpotrivă, însuși faptul că avem cîteva variante reprezentate prin cîte 12 sau 17 monede, este de presupus că și celelalte variante au avut surori mai numeroase decît cele cunoscute pînă acum și că este de așteptat ca pe viitor să apară noi tezaure, în care variantele din tabelul nostru să fie mai bogat reprezentate. Nu trebuie uitat că pentru studiu și separare pe stanțe monetare n-am avut la îndemină decît un fond de 213 monede repartizate, după cum am văzut, într-un număr destul de mare și complex de variante. Dacă avem în vedere faptul că o stanță nemodificată servea la emiterea a cîtorva zeci de piese, urmează să admitem existența a numeroase monede încă nedescoperite. Cu toate acestea ni se pare util să precizăm convingerea noastră, după care monedele de tip Inotești n-au fost emise totuși într-o cantitate așa de mare ca cele de tip Vîrteju-București, iar rezistența ștanțelor se dovedește a fi fost mai mică la prima categorie. Cel puțin deocamdată, materialul examinat nu ne îngăduie să opinăm pentru alte puncte de vedere.

Monedele de tip Inotești-Răcoasa au fost considerate ca emisiuni de argint. Este vorba mai întîi de sensul și aprecierea pe care le-au dat acestor monede, autoritatea emitentă, care le-a considerat legal emisiuni de argint. În al doilea rînd, cercetarea și analizele făcute monedelor respective au arătat că în principiu se poate menține încadrarea lor în rîndul emisiunilor de argint, cu toate că aici trebuie să ținem seama de o serie de date, care arată deseori un conținut diferit la o serie de monede din cadrul acestei categorii.

Observația primă, pe care trebuie s-o facem, se referă la împrejurarea că titlul argintului este mult scăzut. Elementele de bază predominante sînt și aici argintul și cuprul. Proporția lor în aliaj nu este constantă, ea variînd, cînd în favoarea argintului, cînd în a cuprului. La majoritatea monedelor însă predomină totuși argintul, care apare deobicei în procente de peste 50%. Există însă și o serie de emisiuni, cum sînt piesele din tezaurul de la Pipera, ca și cele descoperite în așezări (Popești, Poiana, Cîndești etc.), unde cuprul nu numai că depășește argintul în procente, dar singur ajunge să constituie elementul de bază, argintul fiind folosit numai pentru argintare. Este foarte probabil ca exemplarele de cupru pe care le posedă unele colecții să fi fost inițial argintate, dar cu timpul stratul de argint destul de subțire a dispărut, mai ales ca urmare a circulației monedelor și a îndelungatei lor rămîneri în pămînt. Din toate tipurile monetare din zona extra-carpatică, emisiunile asupra cărora referim, au titlul argintului cel mai scăzut și cel mai mare procent de cupru. Sub acest aspect se apropie foarte mult de monedele de tip Rădulești și Chereluș, din zona intra-carpatică.

Pe lingă argint și cupru, emisiunile de față mai conțin în aliaj și alte elemente, toate însă secundare și în proporții foarte reduse. Printre cele mai de seamă se remarcă: staniu, siliciu, plumb, bismut, la care se mai adaugă urme de fier și de aur. Acestea sînt dealtfel și elementele secundare care se găsesc aproape constant și în celelalte categorii monetare geto-dacice.

Monedele au o formă scyphată, destul de accentuată, partea concavă aparținînd întotdeauna reversului, iar cea convexă aversului. Ele au diametru cuprins între 22–26 mm. Greutatea lor este relativ variată. Din totalul monedelor cercetate, 106 piese cîntăresc între 5

și 6 g, 70 exemplare între 6 și 7 g, 11 între 4 și 5 g, 4 piese între 7 și 7,70 g, iar 2 exemplare cântăresc 3,23 și 3,84 g. După cum se vede, din această înșirare de date, majoritatea monedelor, adică 176 exemplare, au greutatea cuprinse între 5 și 7 g. În rest, 15 piese coboară sub 5 g, iar alte 4 piese cântăresc peste 7 g. Acestea din urmă constituie deci excepții față de masa principală. Se poate spune astfel că monedele de tip Inotești se înscriu printre emisiunile geto-dacice cu cea mai scăzută greutate, fără însă să coboare pînă la cea a emisiunilor de tip Dumbrăveni, unde majoritatea pieselor cântăresc între 4 și 5 g.

Greutatea scăzută la jumătate față de imitațiile din fazele anterioare ale monetăriei geto-dacice, ridică problema dacă avem cumva de-a face cu subdiviziuni sau cu o reducere treptată, în timp a greutății. Cum în această vreme nu mai cunoaștem în zona de circulație respectivă și alte monede de același tip, sau din altă categorie, care să se situeze în rîndul tetradrahmelor, este foarte posibil ca emisiunile de tip Inotești-Răcoasa să nu reprezinte subdiviziuni. Ele contau probabil pe piața locală ca emisiuni egale cu piesele de alt tip, mai vechi și mai grele, care nu mai existau însă acum în circulație.

Nu se cunosc prea multe descoperiri cu astfel de monede. Totuși numărul lor ne poate oferi posibilitatea să stabilim aria de răspîndire a tipului monetar respectiv și pe această bază să încercăm unele generalizări cu caracter istoric și numismatic.

Iată descoperirile, în ordinea alfabetică a localităților:

1. *Buzău* (împrejurimi)

După unele informații, fără alte precizări, reiese că din jurul orașului Buzău provin trei monede tip Inotești⁷¹⁸.

2. *Cindești* (jud. Vrancea)

În cursul săpăturilor efectuate în cetățuia dacică de pe teritoriul comunei, în anii 1965–1966, s-a găsit o monedă din aceeași categorie⁷¹⁹. Piesa este foarte slab păstrată și a fost identificată cu oarecare dificultate.

3. *Focșanei* (jud. Buzău)

În colecțiile Muzeului din Buzău se află o monedă de acest tip găsită pe teritoriul satului Focșanei, com. Vadul Pașii⁷²⁰ (5,90 g; 26 mm).

4. *Galați* (împrejurimi)

În colecțiile Institutului de arheologie (inv. 235/256) se află o monedă de tip Inotești, cu indicația că s-a găsit prin împrejurimile orașului Galați⁷²¹.

5. *Inotești* (jud. Prahova)

În anul 1914 s-a descoperit într-o vie, de pe teritoriul localității Inotești, un tezaur alcătuit din 64 monede de argint, imitații « foarte barbarizate » după tetradrahmele lui Filip al II-lea, deci de tipul al cărui nume a fost dat de locul unde s-a făcut această descoperire. Din tezaur nu se mai păstrează decît 33 piese în colecția G. Severeanu. Restul s-a pierdut, sau eventual se află răspîndite prin unele colecții particulare. Din datele de care dispunem nu cunoaștem situația acestor monede și nici alte informații asupra acestei descoperiri⁷²².

6. *Lipia* (jud. Buzău)

În colecțiile Institutului de arheologie (inv. 579) se află o monedă de tip Inotești, cu indicația că ea a fost găsită pe teritoriul acestei comune⁷²³.

7. *Merei* (jud. Buzău)

Pe teritoriul comunei s-ar fi găsit o monedă de acest tip. Nu posedăm alte date⁷²⁴.

⁷¹⁸ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 75; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 78, 135.

⁷¹⁹ Moneda ne-a fost pusă la dispoziție pentru studiu de Marilena Florescu și Gh. Constantinescu.

⁷²⁰ C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 464.

⁷²¹ Moneda provine din fosta colecție Saint Georges, donată colecționarului de Societatea « Mica » din Galați.

⁷²² George Severeanu, în *BSNR*, XXI, 57–58, 1926, p. 7–10; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 77–78. B. Mitrea,

Penetrazione . . ., p. 34, și I. Winkler, *O mincih . . .*, p. 321(86); tot la Buzău se vorbește de un tezaur de denari romani și o « monedă barbară », foarte probabil o imitație de tip Inotești; cf. Const. Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 25(38), și B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 112.

⁷²³ C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 464(1); B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1958, p. 152(6).

⁷²⁴ Informație Eug. Comșa de la Institutul de arheologie.

8. *Mîrzănești* (com. Teleormanul, jud. Teleorman)

În vatra comunei, în 1958, cu ocazia săpării fundației casei lui Marin Dobrin, s-a descoperit un tezaur de circa 20 monede geto-dacice. Din acest tezaur doar o singură monedă a ajuns la Muzeul din Alexandria. Este vorba de o emisiune de tip Inotești, cu sigla N sub cal (5,12 g) și nu de o monedă de tip Virteju, cum s-a spus (B. Mitrea în *SCIV*, I, 1⁹⁷², p. 137). Datele au fost furnizate de C. Beda din Alexandria.

9. *Pelulul* (fost Eliza Stoenescu, jud. Ilfov)

Înainte de 1925 s-a descoperit pe malul vechii albie a Ialomiței « o monedă dacică, din metal negricios, aliaj inferior sau bronz oxidat »⁷²⁵. Moneda, care nu se știe unde se mai află, avea diam. de 25 mm.

10. *Petrești* (jud. Ilfov)

La Institutul de arheologie (inv. 352, B. Mitrea) se păstrează o monedă de tipul descris mai sus donată de D. V. Rosetti cu indicația că s-a găsit în această localitate.

11. *Pipera-București*

Pe teritoriul comunei respective, înainte de 1936, s-a găsit un vas de lut cu monede de tip Inotești, împreună cu tetradrachme thasiene. Din acest tezaur, zece monede se află în colecțiile Institutului de arheologie (inv. 12. 14), iar alte câteva piese în colecțiile Muzeului de istorie a orașului București. Nu se știe cit de mare a fost tezaurul și nici împrejurările în care a avut loc descoperirea⁷²⁶.

12. *Poiana* (jud. Galați)

În cursul săpăturilor efectuate de R. Vulpe, în anul 1950, în importanta cetățuie getică de la Poiana, s-a găsit două monede de acest tip (4,31; 5,06 g; 24–25 mm). Ele se află la Institutul de arheologie (inv. 296/52–53).

13. *Popești* (jud. Ilfov)

În săpăturile executate în așezarea getică de la Popești, mai întâi de D. V. Rosetti și apoi de R. Vulpe, s-a găsit 19 monede de tip Inotești⁷²⁷. Dintre acestea 11 se află la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie (inv. 354, 413, 564, 914, 1007, 1090, 1171, 1172), iar restul de opt la Muzeul de istorie a orașului București (inv. 959, 967, 969).

14. *Răcoasa* (jud. Vrancea)

În cursul anului 1961, în grădina locuitorului Ștefan Benciu s-a găsit cel mai mare tezaur cu monede de tip Inotești. Cercetări la fața locului nu s-au făcut și nici amănunte în legătură cu împrejurările descoperirii nu se cunosc. Din acest tezaur 105 monede au fost achiziționate de Muzeul de istorie Galați, iar alte 10 piese de cel din Bacău. Din spusele lui I. Dragomir, directorul Muzeului din Galați reiese că depozitul cuprindea, pe lângă cele peste 170 monede și două lingouri de argint, care n-au fost văzute încă de nimeni⁷²⁸.

15. *Snagov-București*

O monedă din aceeași categorie s-a descoperit în săpăturile de la Snagov, provenind desigur dintr-o așezare geto-dacică⁷²⁹. Nu se știe unde se mai află acum moneda.

16. *România*

În catalogul lui Dessewffy, 1250, este publicată o piesă cu indicația că provine din România. Probabil tot de aici sînt și exemplarele menționate în același catalog la nr. 449, 441, 553 și 555.

17. *Jevičko* (Moravia)

La R. Forrer (p. 150, fig. 287 a) găsim o mențiune despre o monedă găsită în această localitate (Gewitsch). *Proveniență necunoscută*

În colecțiile Institutului de arheologie, la cabinetul numismatic se află 17 monede de tip Inotești (inv. 235/244 251–55 și inv. 1261), al căror loc de descoperire nu se cunoaște, dar care provin foarte probabil din cîmpia getică

⁷²⁵ V. Bude, în *CNA*, VI, 1925, p. 40–41.

⁷²⁶ B. Mitrea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 297.

⁷²⁷ R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 258.

⁷²⁸ Primele informații în legătură cu descoperirea acestui tezaur le datorăm lui V. Căpitanu și I. Mitrea de la Muzeul

județean Bacău, care au primit cele 10 piese ca donație de la elevul Gh. Adam, nepotul descoperitorului. Mențiunea la C. Preda, în *SCN*, IV, 1968, p. 39–40.

⁷²⁹ D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Snagov*, în *Publicațiile Muzeului municipiului București*, nr. 2, 1935, p. 15–16.

Un număr de alte 5 piese se află la cabinetul numismatic de pe lângă biblioteca Academiei, fără precizarea locului de descoperire (inv. 427/20. 692, 20.694—96 și 20.698). Pe plicul uneia dintre ele este specificat Mehedinți, dar cu semnul întrebării. Ele s-au găsit sigur însă în România.

În colecția Gh. Miloi (Arad) se află o monedă, care s-ar fi găsit, după spusele colecționarului, cu rezerve, în zona Aradului. Noi am trecut-o la acest capitol, indicarea locului de descoperire fiind mult prea incertă.

Cabinetul numismatic din Paris a achiziționat în 1960, printre altele și o monedă de tip Inotești, fără precizarea locului de descoperire⁷⁹⁰. Cîteva piese se află în *Sammlung Holschek, XIII, Gricen I, Dorotheum-Kunstabteilung, Wien, 1961, p. 12.*

Prezentarea descoperirilor cunoscute pînă la această dată, deși puține la număr, ne dau totuși posibilitatea să stabilim cu destulă exactitate aria de circulație a monedelor de tip Inotești-Răcoasa. Fixarea lor pe hartă ne arată două centre mai importante, unul, cel mai însemnat, în jurul orașului Buzău, iar celălalt situat între Argeș și Ialomița, aproximativ pe cursul lor mijlociu.

Ceva mai izolat, dar nu prea depărtat, ne apar descoperirile de la Răcoasa și Poiana. Tezaurul mare de la Răcoasa ne dă însă dreptul să credem că în spațiul dintre aceste două descoperiri și zona Buzăului, lipsa monedelor nu este decît o întîmplare și că putem considera întinderea ariei lor de circulație principală pînă în împrejurimile așezării de la Poiana. În consecință, aria de circulație a emisiunilor de tip Inotești se întinde între Argeș și cursul inferior al Siretului, ocupînd în special zona de intersecție a dealurilor cu cîmpia. Limitele ei către sud nu ating Dunărea, iar spre nord nu urcă pînă către zona muntoasă accesibilă (fig. 15). De asemenea se mai poate face constatarea că, față de limitele amintite, cel puțin pînă acum, nu se cunosc descoperiri izolate și mult depărtate ca în cazul altor tipuri. Dimpotrivă, descoperirile ne apar destul de grupate și legate între ele, fără spații mari intermediare.

Dacă au existat unul sau două centre de emiterie este greu de dat un răspuns precis. Despre existența unui centru principal în zona Buzăului, pornind de la felul în care se grupează descoperirile, pare să nu încapă nici un fel de discuție. Problema se pune dacă acesta este singurul sau mai poate fi admisă și existența unuia în zona Bucureștiului. Dificultatea formulării unor precizări provine din faptul că variantele tipului nostru monetar se găsesc răspîndite pe întreaga arie de circulație. Din această cauză o grupare a diferitelor variante pe zone nu este posibilă. O singură remarcă se cuvine a fi făcută totuși. Variantele Av. 54-Rv. 68 și pînă la Av. 58—78, sînt documentate deocamdată în zona centrală a regiunii București, ceea ce ar putea pune problema existenței în această parte, a unui alt atelier monetar. Cum însă descoperirile de pînă acum sînt după părerea noastră mult prea puține pentru a ajunge la o concluzie în această direcție și cum celelalte variante acoperă întreaga arie de circulație fără excepție, socotim că o rezolvare într-un sens sau altul nu este posibilă deocamdată. Totuși unitatea tipului în ansamblu și folosirea aceleiași tehnici și aceleiași componente metalice, ne-ar sugera existența unui singur centru de emiterie.

O statistică a monedelor descoperite pînă la această dată, așa cum rezultă ea din literatura de specialitate, ne arată că numărul lor, care se apropie de cifra 300 este aproximativ redus. Cu toate acestea, fondul monetar existent ne oferă suficiente date în vederea studierii și cercetării tipului ca atare.

A reieșit din descrierea făcută fiecărei variante în parte, fapt pe care l-am subliniat imediat mai sus, că monedele aparținînd unei anumite variante nu sînt grupate într-o singură

descoperire și nici nu sînt caracteristice unei anumite zone geografice restrinse. Dimpotrivă, aceeași descriere ne arată în mod limpede că cele mai multe variante circulă în cuprinsul întregii arii de răspîndire a tipului luat în general, unele dintre ele putînd fi urmărite de la Poiana de pe Siret și pînă la Popești pe Argeș. Dispersarea aceasta pe întreaga arie de circulație a diferitelor variante și însăși componența fiecărui tezaur în parte, cu o întreagă gamă de deosebiri de stanțe, sînt motive care ne îndreptătesc să putem vorbi clar despre o circulație a acestor emisiuni în cuprinsul zonei menționate, după ieșirea lor din atelier. Urmărirea dispersării acestor monede pe baza ștanțelor monetare, constituie un criteriu care nu mai poate pune la îndoială folosirea lor ca mijloc de circulație, în relațiile de schimb dintre indivizi. Admițînd că emisiunile respective n-au fost puse în circulație, era de așteptat ca în cuprinsul fiecărui tezaur să se găsească doar cîteva serii monetare, ci nu o așa de mare gamă de variante, reprezentate prin cîte 1, 2 sau 3 piese.

Despre folosirea certă a monedelor de tip Inotești-Răcoasa ca mijloc de circulație, una din funcțiile de bază ale banilor, ne vorbesc în chip lămuritor și descoperirile de monede din așezările getice aflate în cuprinsul zonei conturate de noi mai sus. În rîndul acestora se înscriu așezările: Popești, Pipera, Snagov, Cindești și Poiana. După cum se poate observa, asemenea monede sînt nelipsite din așezările cercetate pînă acum. Numărul lor ajunge să fie record (19 exemplare) în cetățuia de la Popești, unde s-au făcut dealtfel și cele mai ample săpături.

Pentru datarea emisiunilor monetare din cadrul tipului Inotești-Răcoasa, nu dispunem de criterii multiple și nici deosebit de precise. Cu toate acestea credem că o încadrare a lor cronologică relativ exactă poate fi făcută. În această privință este de luat în considerație mai întîi criteriul stilistic, raportat desigur la celelalte categorii monetare geto-dacice. Reamintim că tipul asupra căruia referim face parte din faza cea mai tîrzie, constituind limita inferioară, alături de emisiunile de tip Rădulești, a schematizării reprezentărilor de pe ambele fețe ale monedelor. Totodată am arătat că, din acest punct de vedere, monedele de tip Inotești se apropie, prin stilul lor de cele de tip Virteju, care par să fi servit ca model. Faptul acesta, ca și împrejurarea că piesele de față sînt mai stilizate, ne dă dreptul să considerăm că ele sînt în parte contemporane cu cele de tip Virteju, în parte depășesc data finală a acestora. De asemenea ele sînt ulterioare monedelor de tip Dumbrăveni din aceeași zonă, pe care le continuă în timp, preluînd nevoile de circulație ale celor din urmă. Astfel se poate spune că monedele de tip Inotești-Răcoasa se datează începînd poate cu sfîrșitul secolului al II-lea și în mod special în prima parte a secolului I î.e.n. Nu putem încă preciza dacă ajung pînă la mijlocul secolului I î.e.n. dar ele coboară sigur în primele trei decenii ale secolului I î.e.n. Un indiciu despre rămînerea în circulație a unor piese cu totul izolat l-ar putea reprezenta moneda descoperită la Buzău în cadrul tezaurului cu denari romani republicani. Faptul acesta nu schimbă însă datele problemei.

Datarea lor în acest interval de timp este sprijinită în mare măsură de cronologia fixată de G. Kașarova pentru tetradrahmele thasiene cu sigla M. Se știe că numismata de la Sofia ajunge la concluzia că acest tip de emisiuni thasiene începe să fie bătut după anul 88 î.e.n.⁷³¹. Dacă luăm în considerație faptul că monedele getice de tip Inotești preiau de la tetradrahmele din Thasos sigla și rozeta și dacă se confirmă datarea propusă de G. Kașarova, atunci va trebui să admitem că emisiunile getice în discuție, în special cele cu sigla M și rozetă, care constituie dealtfel majoritatea, se datează începînd cu al doilea deceniu al secolului I î.e.n. O asemenea cronologie nu este deloc exclusă, dar credem că ea mai are nevoie de unele verificări, pe care le așteptăm de la descoperiri și studii viitoare.

⁷³¹ Gina Kașarova, în *Izvestia-Institut*, XXVII, 1964, p. 131–152.

Considerațiile făcute asupra circulației monedelor de tip Inotești-Răcoasa și asupra limitelor ariei lor de răspindire ne permit formularea unor concluzii importante pe plan politic și istoric. Având în vedere cele ce s-au spus de mai multă vreme referitor la legătura strinsă dintre un tip principal monetar geto-dacic și întinderea teritorială a tribului sau uniunii tribale emitente, datele pe care ni le oferă cercetarea acestei categorii de monede, vin să confirme și să susțină ideia menționată. Cu alte cuvinte, teza după care fiecare tip monetar principal corespunde pe plan politic unui trib sau unei uniuni de triburi, poate fi confirmată și în cazul de față.

Potrivit unei astfel de interpretări urmează să admitem că teritoriul unde s-au emis și în cuprinsul căruia au circulat monedele de tip Inotești, aparține unei formațiuni politice locale cu caracter tribal. Ca atare se poate afirma că jumătatea de est a Munteniei și cea de sud a Moldovei constituia în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.e.n. teritoriul pe care îl locuia o uniune de triburi getice. Considerăm că este vorba de o uniune tribală, și nu de un trib, deoarece limitele teritoriale destul de întinse pe care le-am conturat, nu ne îngăduie o altă interpretare. În plus, dacă avem în vedere și perioada la care ne referim, este greu să mai admitem la această dată, persistența, în cadrul societății geto-dace, a unor triburi izolate, neunificate, mai ales în regiunea despre care este vorba. Totodată să nu uităm faptul că tipul nostru monetar este unitar de la un capăt la altul al zonei respective, ceea ce presupune și pe plan politic aceeași unitate.

După felul cum se repartizează regional descoperirile se poate ușor remarca faptul că, deși cele mai multe și cele mai importante se concentrează în zona Buzăului și a Vrancei, o parte din rindul lor se întinde pe cursul mijlociu al Argeșului și Dimboviței. Prezența acestor emisiuni, într-un număr relativ mare în centrul Munteniei, unde în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. domina economic și politic uniunea de triburi autoare a emisiunilor de tip Virteju-București, nu poate trece neobservată.

Ne-am putea gândi în primul rînd la o consecință a procesului de circulație, ca urmare a unor raporturi foarte strînse între cele două zone. Desigur că o asemenea explicație, cea mai simplă de altfel, ar putea fi luată în considerație, dar ea se dovedește a nu fi suficient de edificatoare. Faptul acesta ar presupune și o prezență, în aceeași cantitate a monedelor de tip Virteju în estul Munteniei și sudul Moldovei. De aceea, credem că trebuie să ne îndreptăm atenția spre alte explicații, care pot fi de natură cronologică și politică.

Am arătat ceva mai sus că emisiunile de tip Inotești-Răcoasa sînt nu numai înrudite cu cele de tip Virteju, dar ele derivă stilistic și în mod organic din acestea din urmă. În același timp s-a putut vedea că aceleași imitații Inotești sînt doar parțial contemporane cu cele de tip Virteju. În mare parte însă ele sînt succed pe cele de tip Virteju, atît stilistic, cit și cronologic, încît pot fi socotite o nouă și ultimă treaptă de dezvoltare a celor din urmă. O asemenea precizare și constatare totodată ne dă dreptul să ne întrebăm dacă nu cumva monedele de tip Inotești Răcoasa au fost emise deopotrivă, în centrul, cit și în estul Munteniei. În felul acesta ar fi de presupus că în primele decenii ale secolului I î.e.n. are loc, ori o extindere spre est a uniunii de triburi de tipul Virteju, sau mai degrabă, ipoteză spre care tindem, avem de a face cu o unificare, sau fie și un început de unificare, a celor două uniuni de triburi. Împrejurarea că stilistic aceste emisiuni își au originea în zona centrală a Munteniei, nu este exclus ca să fie vorba și de o exercitare a unei mai mari influențe politice de la vest spre est. Faptul însă că cele mai însemnate descoperiri se situează, deocamdată, în zona Buzăului și a Vrancei, n-ar exclude de loc ideea unei deplasări sau întăriri a puterii getice, la această dată, către nord-estul Munteniei. Independent de felul cum vom interpreta concentrarea într-un număr mai mare a monedelor de tip Inotești-Răcoasa în zona

Buzăului și a Vrancei, felul în care sînt ele răspindite în ansamblu, ne indică în mod clar existența, la începutul secolului I î.e.n. a unei strînse legături a geților dintre Argeș și Siretul inferior. Dacă asemenea legături au putut merge pînă la a îmbrăca forma unei unificări, nu putem încă ști, dar o asemenea eventualitate ar fi de luat în considerație, poate înaintea celorlalte. Apropierea aceasta dintre cele două uniuni de triburi, nu va face decît să ușureze și să favorizeze procesul de unificare generală realizat apoi de Burebista.

N-am vrea să încheiem discuțiile noastre asupra monedelor de tip Inotești-Răcoasa, fără a releva și un alt aspect cu caracter istoric general. Am subliniat în repetate rînduri că majoritatea descoperirilor de tip Inotești se grupează în aceeași regiune unde apar și emisiunile monetare de tip Dumbrăveni. Cele două categorii monetare se suprapun numai regional, dar nu în timp. Din punct de vedere cronologic, unele urmează pe celelalte. În altă ordine de idei, se constată că, în aceeași regiune se întîlnesc cîteva așezări getice importante, ca cele de la Poiana, Cîndești, Barboși, Cîrlomănești. etc. Toate aceste date adunate la un loc sînt în măsură să ne dovedească existența în zona Buzăului și a Vrancei a unui însemnat centru economic și politic getic.

Descoperirile arheologice și cele numismatice din aceste așezări și din această zonă reprezintă mărturii evidente ale legăturilor strînse care au existat între geții din sudul Moldovei și nord-estul Munteniei cu grecii din coloniile vest-pontice, cu cei din Histria, în mod special. Publicarea tezaurului de la Dumbrăveni ne-a oferit prilejul să facem o discuție mult mai largă asupra acestor raporturi⁷³². Printre altele am căutat să scoatem în evidență, în primul rînd, însemnătatea economică și politică a formațiunii tribale getice din această regiune, capabilă să întrețină, nu numai simple relații de schimb cu orașele grecești, ci și să acorde sprijin politic unora dintre acestea. În stadiul actual al documentației noastre arheologice și numismatice, fără a pierde din vedere și cadrul geografic, nu vedem posibilă existența unui alt centru geto-dacic, capabil să ofere un sprijin eficace și la timp unui oraș grecesc ca Histria.

Toate aceste date ne-au îndemnat să inclinăm spre ipoteza că cei doi basilei, Zalmodigkos și Rhemaxos, pomeniți de unele documente epigrafice din Histria⁷³³, ar putea fi localizați în sudul Moldovei, unit cu nord-estul Munteniei. Partea de sud-est a cîmpiei Dunării pînă la Ialomița n-ar putea fi de luat în considerație sub acest raport. Antichitățile getice, ca și importurile și monedele de tot felul, fie că lipsesc din această regiune, fie că sînt cu totul sporadice. Asemenea urme arheologice și numismatice abundă însă în zona centrală a Munteniei, unde am întîlnit importante uniuni de triburi getice, posesoare a monedelor de tip Virteju-București. Marea depărtare a acestui centru getic de Pontul Stîng, ca și lipsa dovezilor unor relații directe și permanente cu orașele vest-pontice sînt motive care n-ar permite o localizare a celor doi regi în această zonă.

Desigur că nu trebuie trecută cu vederea nici regiunea situată în nordul Deltei, respectiv cea de la vest de Nistru. Aici ar fi fost, după unii istorici, regatul lui Rhemaxos. Considerat de origine scitică, regele respectiv, n-ar putea fi localizat în altă parte, decît în această zonă, sau chiar mai spre est⁷³⁴. Ne întrebăm dacă singur argumentul lingvistic, fără îndoială

⁷³² C. Preda și Gh. Constantinescu, *Geții dintre Siretul inferior și riul Buzău în lumina descoperirii monetare de la Dumbrăveni*, în SCN, IV, 1968, p. 39—45.

⁷³³ D. M. Pippidi, *Știri noi despre legăturile cu geții în epoca elenistică*, în SCIV, XI, 1960, p. 34—52; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 87—90; S. Lambrino, în *Historia*, XI, 1962, p. 21—22; D. M. Pippidi,

Histria și geții în sec. II î.e.n., în *Studii clasice*, V, 1963, p. 137—161.

⁷³⁴ I. I. Russu, *Zoltes și Rhemaxos*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 123—143; cf. și H. Daicoviciu, în *AMN*, IV, 1967, p. 445—447, după care Rhemaxos putea fi oriunde în stînga Dunării, chiar și în dreapta fluviului.

deosebit de important, poate să fie hotărâtor în stabilirea etnicului unui basileu. Înseși dificultățile pe care le comportă o analiză morfologică de acest gen ne determină să ne îndoim că un nume cu rezonanță scito-iraniană poate să ne indice în mod sigur și originea etnică scitică a purtătorului lui. În altă ordine de idei trebuie să ținem seama de împrejurarea că, până acum, în zona de la vest de Nistru, urmele arheologice și numismatice sînt departe de a face dovada existenței unei locuiri sau a statornicirii unei puteri politice, fie ea și scitică, în măsură să acorde sprijin unui oraș grecesc ca Histria. În plus, ni se pare că din această parte un ajutor prin nordul Dobrogei, peste gurile Dunării, deci peste deltă, nu era posibil, iar mai spre vest, ar fi venit în conflict cu geții, care stăpîneau și controlau gura Siretului. Ajutorul pe Mare, singurul lesnicios pornindu-se de la Nistru inferior, nu era cel așteptat de Histria, care avea greutăți pe uscat, așa cum rezultă și din contextul inscripției. Geții din nordul Dobrogei, așa cum ne-o dovedesc descoperirile arheologice, chiar și cele numismatice de până acum, par să nu se fi ridicat la nivelul economic și mai ales politic, la care ajunseseră frații lor din stînga Dunării. Sprijinul serios solicitat de Histria depășea posibilitățile modeste, mai ales politice, ale unor regișori de genul lui Moskon.

În lumina acestor date ni se pare că partea de sud a Moldovei și cea de nord-est a Munteniei, cuprinsă în linii mari între apa Buzău și cursul inferior al Siretului, întrunește cele mai multe condiții pentru a admite că cei doi basilei au putut să stăpînească în cuprinsul zonei delimitată de noi. Depărtarea nu mai constituie în acest caz un impediment, iar legăturile pe apă și uscat spre Dobrogea erau de asemenea mult mai lesnicioase cu sudul Moldovei. În plus, descoperirile arheologice și monetare getice din regiunea amintită, așa cum am arătat în paginile de mai sus, sînt foarte numeroase și deosebit de grăitoare. Nu trebuie să uităm nici împrejurarea că în cursul secolelor IV—III î.e.n. Histria a întreținut relații de schimb, poate și politice, cu geții din Moldova și în special cu cei din jumătatea ei sudică. Nu ne referim atît la ceramica grecească, cît mai ales la destul de numeroasele drahme histriene descoperite în aceste părți. Nu mai puțin de 10 descoperiri cu piese de argint histriene ne sînt semnalate în partea de sud a Moldovei. Unele dintre ele, am putea spune în număr destul de mare, apar în cuprinsul cetății de la Poiana ⁷³⁵. La fel, monede de bronz emise la Histria în epoca elenistică apar în așezarea de la Barboși ⁷³⁶, demonstrînd o continuitate a legăturilor orașului grecesc cu geții din sudul Moldovei.

Pe aceeași linie se înscrie și tezaurul de la Mărășești. Descoperit în anul 1909, depozitul cuprinde circa 800 stateri aur de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Lysimach, Filip Arideul, unii dintre aceștia fiind emiși în orașele vest-pontice ⁷³⁷. La acesta se mai adaugă și cițiva stateri de la Alexandru cel Mare, provenind de la Nicorești ⁷³⁸ (jud. Galați). Este greu de admis că staterii respectivi au ajuns la nordul Dunării ca urmare a procesului simplu de circulație monetară și al schimbului de mărfuri. Mai sigură rămîne interpretarea după care aceștia reprezintă stipendii plătite de una din cetățile din Pontul Stîng, foarte probabil chiar de Histria, unuia din basileii locali din partea de sud a Moldovei.

Desigur că discuțiile noastre nu înseamnă o rezolvare a problemei. Am indicat doar ipotetic o nouă cale pe care s-ar putea merge, bîzuindu-ne pe datele oferite de descoperirile monetare și arheologice. Știm că mai persistă încă semne de întrebare, pentru a căror soluționare definitivă mai este încă de așteptat.

⁷³⁵ B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 143—167.

⁷³⁶ Informația o datorăm lui N. Gostar, conducătorul săpăturilor executate în ultima vreme la Barboși.

⁷³⁷ Cons. Moisil, în *BSNR*, 1914, p. 23(21); idem, în *CNA*, XIV, 113—114, p. 142—143; B. Mitrea, *Penetrațiune...*, p. 34(86).

⁷³⁸ I. Winkler, *SCȘ-Cluj*, 1955, p. 70(18).

TIPUL CLADOVO-SASCHIZ

Cu toate că imitațiile pe care le-am inclus în această categorie alcătuiesc doar o grupă restrinsă de emisiuni, nu îndeajuns de bine cunoscută, am găsit necesar să le prezentăm într-un capitol aparte, deoarece ele au servit ca model, atât emisiunilor din Oltenia de tip Dobrești Șușița, cit și celor de tip Aiud-Rădulești din Transilvania. Faptul că până acum nu posedăm un număr mai mare de monede, poate să însemne doar o simplă întâmplare. Importanța lor constă nu numai în aceea că pot fi considerate precursori ale celor trei categorii de emisiuni din Oltenia și Transilvania, ci și în împrejurarea că ele reprezintă o verigă de legătură între aceste emisiuni tîrzii și imitațiile mai vechi de tip Banat. Legătura aceasta a fost sesizată și înfățișată ca atare de K. Pink, care integrează monedele respective în rîndul emisiunilor din zona de est ⁷³⁹.

În cuprinsul acestei categorii se pot distinge două grupe, care au următoarele caracteristici:

Grupa a cuprinde cîteva imitații, care, în privința aversului, vădesc o continuare a tipului Banat (pl. LV, 1,3). Capul lui Zeus este încă relativ bine redat cu cununa dintr-un șir de trei ovale, avînd deasupra unul sau două șiruri de globule; se mai păstrează parte din barbă și mustață și o buclă în spirală, care pornește de la ureche spre ceafă și se arcuiește apoi în sus. Pe revers asistăm însă la o schimbare față de tipul Banat. Călărețul merge la trap spre dr., poartă pe cap o pălărie și are picioarele mai lungi. Calul are corpul oval, cu pieptul mai dezvoltat, gîtul lung și capul cu bot în forma unui cioc de pasăre (pl. LV, 2,3).

Grupa b reprezintă o fază imediat ulterioară a emisiunilor din prima grupă. Pe avers, capul uman este mai schematizat și are unele elemente noi. Întîlnim și aici cununa dintr-un șir de două sau trei ovale, cu cele două șiruri de globule deasupra și spirala din spate mult mai arcuită, ca un melc. Nasul este modificat, bărbia mult redusă, din barbă doar urme, deasupra frunții o spirală; de la frunte pornește o linie arcuită în jos ca un corn; ochiul este o globulă plasată într-un cîmp adîncit. Reversul este mult mai asemănător cu cel al grupeii precedente. Călărețul este mai schematizat și fără pălărie. Calul este aproape același dar cu gîtul ceva mai subțire și cu botul în forma unui cioc de pasăre de baltă mai pronunțat; piciorul ridicat, din față, cu o mai mare arcuire (pl. LV, 4—6).

Descoperirile cu monede de acest tip sînt relativ puține și nici nu cuprind un număr prea mare de exemplare. Iată ce se cunoaște pînă acum:

1. *Baraolt* (jud. Covasna)

Din această localitate provin două monede de tip Cladovo. Nu se dau amănunte ⁷⁴⁰.

2. *Brașov* (împrejurimi)

O monedă similară s-ar fi descoperit prin împrejurimile Brașovului ⁷⁴¹. Ea face parte din grupa *b* și are greut. 11,94 g.

3. *Doclin* (jud. Caraș-Severin)

Despre o monedă din aceeași categorie se spune că s-ar fi descoperit pe teritoriul comunei Doclin ⁷⁴². Are greutatea de 12,60 g și diam. 23 mm.

⁷³⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 70—71.

⁷⁴⁰ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, VII, 1908, p. 22; C. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 79 (75); K. Pink, *op. cit.*, p. 71; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 30(33); I. Winkler, *O mincich . . .*, p. 25(12).

⁷⁴¹ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁷⁴² M. Dessewffy, 1251; L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 12; K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 30(23); I. Winkler, *O mincich . . .*, p. 29(60).

4. *Ozd* (jud. Mureș)

Din aceeași categorie face parte și o altă monedă semnalată ca fiind descoperită pe teritoriul acestei localități. Are greutatea de 11,78 g și se află în colecțiile Muzeului din Cluj ⁷⁴³.

5. *Saschiz* (jud. Mureș)

1 AR se păstrează la Muzeul din Cluj ⁷⁴⁴ aparține grupei *b* și are greut. 12,10 g.

6. *Șilindia* (jud. Arad)

În cuprinsul marelui tezaur descoperit în acest loc se află și două monede de tip Pink, 241.

7. *Transilvania*

Din această regiune provin două imitații din grupa *b* ⁷⁴⁵, au greut. 11,70 g; 20 mm.

8. *Cladovo* (R.S.F. Jugoslavia)

Două imitații din grupa *a* provin din această localitate ⁷⁴⁶; cîntăresc 13,83; 14,30 g. și cu diam, 21 mm.

9. *Austria*

O monedă din aceeași grupă *b*, ar proveni din Austria ⁷⁴⁷.

Proveniență necunoscută

Cîteva monede de tipul Cladovo-Saschiz, cu locul de descoperire necunoscut, întîlnim la De la Tour, 9630. Dessewffy, 415, 1 AR; 14,22 g; 20 mm. Muzeul-Budapesta, 6 AR; 10,19; 11, 46; 12,24; 13,51; 14,40; 14,44 g. Cab. num. Viena, 2 AR; 11,46; 11,61. Muzeul Cluj, 2 AR, 12,30 g. Inst. arheologie (inv. 1261/5469), 1 AR; 11,79 g. Muzeul din Praga, 3 AR. Cab. num. Brno, 3 AR. Staatliche Münzsammlung-München, 1 AR, 13,55 g.

O caracteristică principală a emisiunilor monetare la care ne referim o formează modulul lor mic și grosimea mai puțin obișnuită a pastilei. K. Pink spune că aceasta este o modă specifică Serbiei ⁷⁴⁸. Deși au un asemenea modul, monedele respective continuă totuși să aibă greutatea destul de ridicată. În afara unei singure monede care cîntărește 10,19 g, toate celelalte exemplare au greutatea cuprinse între 11,46 și 14,44 g. Se poate spune astfel că ele se ridică la valoarea celorlalte tetradrahme din Dacia.

Titlul argintului din care au fost bătute se păstrează încă ridicat, se pare, aproape de 90%. Cuprul, cel de-al doilea element component principal, n-a ajuns încă să depășească anumite limite ca în perioada imediat următoare.

Stilul, încă bun, ar fi o dovadă că baterea lor a avut loc în perioada de timp care cuprinde al doilea sfert și mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Este sigur că ele au fost emise în faza imediat precedentă a imitațiilor de tip Dobrești, Aiud și Rădulești-Hunedoara.

Felul cum se repartizează descoperirile, ca și numărul lor redus, nu ne îngăduie să stabilim o arie mai precisă de circulație și nici centrul lor de emisie. Piese din grupa *a* sînt documentate doar prin descoperirea de la Cladovo. Celelalte, din grupa *b*, apar mai ales în zona intracarpatică a Daciei (fig. 18). Dacă avem în vedere că aceste monede transmit direct anumite elemente stilistice unor emisiuni tîrzii din Transilvania (tipurilor Aiud și Rădulești), n-ar fi exclus ca ele să fi fost bătute în această regiune. O confirmare a presupunerii noastre nu ar fi posibilă decît prin apariția unor noi descoperiri mai importante și mai concludente.

⁷⁴³ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁴⁴ M. Roska, *Repertorium*, p. 259(74); K. Pink, *op. și loc. cit.*; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 35(139).

⁷⁴⁵ M. Dessewffy, 1 252; K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁴⁶ M. Dessewffy, 1 253; K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁴⁷ *Materialen f. Urgeschichte Österreich*, Heft, V, 17.10; cf. K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁴⁸ K. Pink, *op. și loc. cit.*

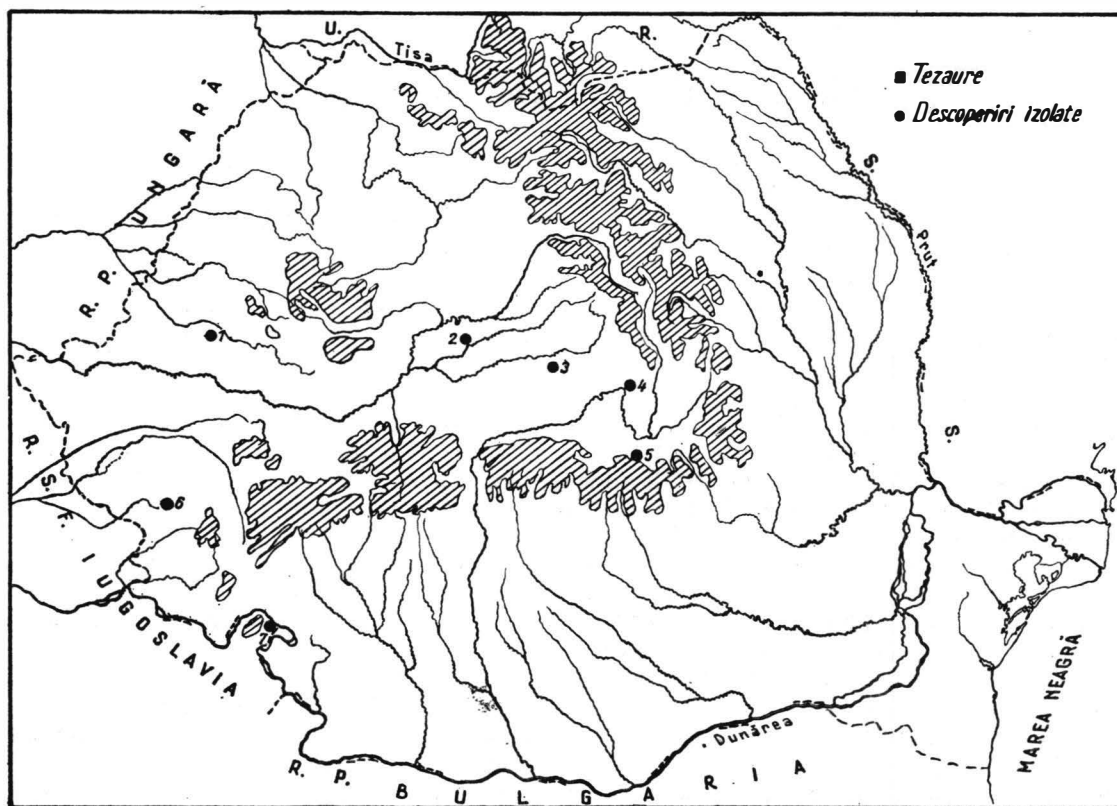

Fig. 18. — Descoperirile monetare de tip Cladovo-Saschiz.

- Baraolt, 4
- Braşov, 5
- Cladovo, 7
- Doclin, 6
- Ozd, 2
- Saschiz, 3
- Şilindia, 1

TIPUL ANINOASA-DOBREȘTI

Pentru regiunea Olteniei, în faza tirzie a monetăriei geto-dace, se impun în mod autoritar imitațiile cunoscute la K. Pink sub denumirea de *Entenschnabel*⁷⁴⁹. Adesea ele au fost numite în publicațiile românești de numismatică, imitații de tip oltean, pentru motivul că ele sînt caracteristice acestei regiuni. Noi ne-am oprit la denumirea de imitații de tip Aninoasa-Dobrești, deoarece în prima localitate s-a descoperit unul din cele mai mari tezaure cu astfel de emisiuni în care se includ și primele serii ale tipului respectiv, iar de la Dobrești provine un tezaur cu monede care alcătuiesc o a doua grupă în cadrul general al tipului. Ambele nume pot acoperi mai bine caracterele generale ale tuturor seriilor de emisiuni din această categorie.

Pînă acum nu s-a întreprins un studiu special asupra monedelor de tipul Aninoasa-Dobrești în afara datelor generale înfățișate de K. Pink și a publicării izolate și sumare a unor descoperiri. Se poate spune că dispunem de un fond însemnat de monede și de un număr destul de mare de descoperiri. Unele dintre acestea au rămas încă pînă acum inedite și vin acum să se alăture celor deja publicate.

Emisiunile asupra cărora vom referi sînt considerate imitații tirzii ale tetradrahmelor lui Filip al II-lea. Ca atare ele au pe avers capul lui Zeus mult stilizat, în profil spre dr. Cununa este redată dintr-un șir de trei, uneori patru ovale dispuse în poziție oblică; în partea de deasupra se află două șiruri paralele de globule mici și un grup de linii scurte verticale, care înlocuiesc părul. Din amănuntele feței nu se mai văd decît linia nasului și uneori o dungă prelungă în dreptul urechii, în rest proeminențe neregulate. Pe revers se întilnește călărețul cu calul la trap spre dr. El este înfățișat cu partea de sus a corpului în formă triunghiulară, capul dintr-o combinație de linii, care încearcă să reprezinte nasul, bărbia și părul, iar picioarele lungi, din linii paralele. Calul are corpul ca un oval alungit, pieptul arcuit, gîtul lung și capul mult micșorat prevăzut cu o prelungire ca un cioc de pasăre de baltă. Coama este înlocuită de un șir de perle. Picioarele constau, de cele mai multe ori din linii subțiri cu copite triunghiulare. Între ele se vede linia pămîntului cu o globulă la mijloc.

Descrierea aceasta redă desigur caracterele generale ale tipului. Urmărite însă pe bază de amănunte vom putea deosebi mai întîi două grupe principale, iar în cuprinsul fiecărei grupe numeroase variante. Prima dintre grupe, pe care am numi-o *Aninoasa*, cuprinde monedele de o execuție mai bună cu modul normal, obișnuit și cu o greutate destul de ridicată, reprezentînd faza primă de dezvoltare în cadrul tipului. Cea de a doua grupă, denumită grupa *Dobrești*, este alcătuită din monede cu reprezentările mai schematizate, cu un modul ceva mai mare și subțire, iar greutatea scăzută. Acestea din urmă nu reprezintă decît o continuare în timp, sau am putea spune, faza a doua de dezvoltare a celor din prima grupă. În continuare vom descrie monedele în ordinea lor stilistică și cronologică.

Grupa a — *Aninoasa*

1. Av. 1 — Rv. 1

Av. Capul lui Zeus stilizat, în profil spre dr. Cununa este redată prin două șiruri de 12 și respectiv 13 globule, părul de deasupra frunții o linie curbă dublă, apoi spre spate două ovale și două linii curbe, una simplă și alta dublă. Bărbia lipsește, barba redată prin două bucle, nasul o linie lungă cu capătul de jos triunghiular, ochiul o globulă, într-un semicerc. Deasupra, liniile părului, care coboară radiat pe o altă linie orizontală

Rv. Călăreț cu calul la trap spre dr. Călărețul are capul triunghiular, piciorul scos în evidență, în special pulpa, și capul cu două plete pe spate, o linie scurtă la frunte și gura cu bărbia o linie dublă prelungă, ca un bot de ciine.

Calul mult stilizat, cu gitul lung și arcuit, cu botul în forma unui cioc de pasăre (rață); picioarele din linii subțiri și cu copite triunghiulare, unite printr-o linie cu punct la mijloc (pl. LVI, 1).

Aninoasa, 9 AR; $\uparrow \downarrow \rightarrow \nearrow \leftarrow$; 14,55 — 15,14 g; 24—25 mm.

2. *Av. 1 a — Rv. 1 a*

Av. Idem cu Av. 1, dar linia curbă din spate mai arcuită și mai lungă, nasul modificat și ochiul lipsă.

Rv. Idem cu Rv. 1, dar liniile capului călărețului ușor modificate și picioarele calului mai apropiate (pl. LVI, 2).

Govora, 1 AR; 12,95 g; 25 mm.

3. *Av. 2 — Rv. 2*

Av. Idem cu Av. 1, dar fruntea detașată, ochiul fără semicerc și linia dublă curbă din spate diferită.

Rv. Idem cu Rv. 1, dar liniile pletelor și nasul călărețului mai lungi, bărbia cu gura necondulate, iar piciorul coboară către punctul din mijlocul liniei orizontale (pl. LVI, 3).

Aninoasa, 1 AR; $\downarrow$; 14,65 g; 25 mm.

4. *Av. 3 — Rv. 3*

Av. Idem cu Av. 2, dar globulele cununii mai mici, linia curbă dublă, din spate, diferită, liniile părului aproape dispărute.

Av. Idem cu Av. 2, dar capul călărețului are în spate o linie unghiulară, iar linia bărbiei și a gurii mai mică, laba piciorului mai mică și mai sus (pl. LVI, 4).

Aninoasa, 2 AR; $\leftarrow \downarrow$; 14,68; 14,83 g.

5. *Av. 3 — Rv. 4.*

Av. Idem cu Av. 3.

Rv. Idem cu Rv. 3, dar capul călărețului fără linia nasului și cea din spate și gitul mai lung; coama calului dintr-un număr mai mic de globule (pl. LVI, 5).

Aninoasa, 1 AR; $\downarrow$; 14,97 g; 24 mm.

6. *Av. 4 — Rv. 5*

Av. Idem cu Av. 3, dar urechea mică, capătul de jos al nasului semicircular, iar linia curbă, dublă, din spate, diferită.

Rv. Idem cu Rv. 4, dar capul călărețului mai mare, cu linia din spate, și din față (nasul) vizibile; laba piciorului este lipită de pîntecele calului. Botul calului mai rectangular și coama dintr-un șir foarte des de perle (pl. LVI, 6). Pietrari, 1 AR; $\uparrow$; 13,15 g. Inst. arh., 13,06; 11,67 g (inv. 1261).

7. *Av. 5 — Rv. 6*

Av. Idem cu Av. 4, dar linia curbă, dublă, din spate, cu capul mai arcuit, ochiul între un unghi și nasul mai coroiat.

Rv. Idem cu Rv. 5, dar capul călărețului redus la o proeminență, și linia gitului lipsă. Capul calului incomplet, coama redusă la câteva globule mici și picioarele jos mai apropiate, cele din spate fiind mai lungi (pl. LVI, 7).

Cab. Acad., 1 AR; $\nearrow$; 12,87 g (inv. 26/277).

8. *Av. 6 — Rv. 7*

Av. Idem cu Av. 5, dar ovalele părului, de sub cunună mai prelunghi și linia dublă, curbă din spate mai lungă și cu altă poziție.

Rv. Idem cu Rv. 4, dar călărețul mai aplecat pe spate și laba piciorului diferită. Botul și piciorul dr. din față ale calului, deasemenea modificate (pl. LVI, 8).

Pietrari, 1 AR; $\rightarrow$; 11,23 g; 24 mm.

9. *Av. 7 — Rv. 8*

Av. Idem cu Av. 6, dar liniile de sus ale părului vizibile, ovalele de sub cunună mai puțin aplatizate și linia curbă, dublă, din spate mai arcuită.

Rv. Idem cu Rv. 1, dar laba piciorului călărețului mai aproape de cel al calului și bărbia ceva mai scurtă. Piciorul dr. din față al calului mai scurt, iar linia care unește picioarele diferită (pl. LVI, 9).

Aninoasa, 5 AR; $\uparrow \rightarrow \downarrow$; 13,79—14,92 g; 23—25 mm. Cab. Acad., 1 AR; 13,79 g (inv. 26/241). Inst. arh., 1 AR; 15,02 g (inv. 1261).

10. *Av. 7 – Rv. 9*

Av. Idem cu Av. 7.

Rv. Idem cu Rv. 8, dar cele două linii ale părului și cea a nasului călărețului, vizibile, laba piciorului mai spre centru. Botul calului și poziția picioarelor din urmă sînt puțin diferite (pl. LVI, 10).

Aninoasa, 1 AR; ↓; 14,46 g.

11. *Av. 8 – Rv. 10*

Av. Idem cu Av. 7, dar globulele cununii mai mari și amănuntele feței mai estomate.

Rv. Idem cu Rv. 8, dar bărbia călărețului mai arcuită și corpul un triunghi mai regulat. Coama calului din mai multe globule, iar botul cu linia din față mai arcuită (pl. LVI, 11).

Aninoasa, 2 AR; ←↑; 14,60; 14,92 g.

12. *Av. 9 – Rv. 11*

Av. Idem cu Av. 8, dar șirurile de globule mai puțin paralele, fruntea detașată și ochiul mai mic.

Rv. Idem cu Rv. 10, dar capul călărețului ceva mai mic și linia gitului mai lungă, capul calului mai subțire și coama mai scurtă (pl. LVI, 12).

Aninoasa, 2 AR; →↓; 14,89; 14,91 g. Cab. Acad., 1 AR; 14, 92 g (inv. 26/238). Muz. Suceava, 3 AR; 14,20; 14,50; 14,60 g.

13. *Av. 9 – Rv. 12*

Av. Idem cu Av. 9.

Rv. Idem cu Rv. 11, dar liniile părului mai lungi și sub bărbie o altă linie în plus; piciorul dr. din față al calului mai mare (pl. LVII, 1).

Aninoasa, 1 AR; ↓; 14,52 g. Cab. Acad., 1 AR; 14,92 g (inv. 26/236).

14. *Av. 10 – Rv. 13*

Av. Idem cu Av. 9, dar șirurile de globule paralele și mai mari, ochiul mai mare, nasul simplificat și linia bărbii și a gurii aproape dispărute.

Rv. Idem cu Rv. 12, dar gîtul călărețului mai scurt și capul diferit; coama calului are globulele mai rare, iar piciorul dr. din față doar dintr-o linie simplă (pl. LVII, 2).

Aninoasa, 3 AR; ↗; 14,67; 14,74; 14,80 g. Pietrari, 2 AR; ↗; 14,37; 14,94 g; 24 mm. Muz. Suceava, 1 AR; 14,70 g.

15. *Av. 11 – Rv. 13*

Av. Idem cu Av. 10, dar globulele cununii mai mici, ovalul din spate ușor diferit și barba redată prin două proeminențe.

Rv. Idem cu Rv. 13 (pl. LVII, 3).

Aninoasa, 2 AR; ↗; 14,27; 13,84 g.

16. *Av. 11 – Rv. 14*

Av. Idem cu Av. 11.

Rv. Idem cu Rv. 13, dar bărbia cu un triunghi drept și la spate două linii distanțate, linia de sub cal este întreruptă (pl. LVII, 4).

Pietrari, 1 AR; ↗; 14,47 g. Cab. Acad., 2 AR; 19,08; 14,35 g (inv. 26/240 și 1735/206). Inst. arh., 7 AR; 12,03; 12,84; 12,85; 13,48; 13,72; 13,88; 14,05 g (inv. 1261).

17. *Av. 11 – Rv. 15*

Av. Idem cu Av. 11.

Rv. Idem cu Rv. 14, dar capul călărețului cu două liniuțe la frunte, bărbia modificată și gîtul mai scurt. Botul calului mai puțin rectangular și linia dedesubt, neîntreruptă (pl. LVII, 5).

Pietrari, 3 AR; ↗; 14,34; 14,38; 14,59 g; 24 mm. Cab. Acad., 1 AR; 14,65 g (inv. 26/239).

18. *Av. 12 – Rv. 16*

Av. Idem cu Av. 11, dar cele două linii arcuite duble din față și din spate au devenit ovale, iar șirul de jos al cununii cu globulele incomplete.

Rv. Idem cu Rv. 15, dar corpul călărețului mai lung și capul cu bărbia mai prelungă, iar la frunte o singură linie (pl. LVII, 6).

Pietrari, 7 AR; →↗; 14,04–14,47 g; 24–26 mm.

19. *Av. 12 — Rv. 17*

Av. Idem cu Av. 12.

Rv. Idem cu Rv. 16, dar liniile din spate ale capului ondulate și în fața corpului un punct de formă romboidală, piciorul dr. din față la cal mai gros (pl. LVII, 7).

Pietrari, 2 AR; →; 13,80; 14,50 g; 23—25 mm.

20. *Av. 12 — Rv. 18*

Av. Idem cu Av. 12.

Rv. Idem cu Rv. 17, dar capul călărețului modificat, gîtul mai lung și corpul mai scurt; calul are coama dintr-un șir complet de globule, iar calul mai rectangular (pl. LVII, 8).

Pietrari, 2 AR; ↓; 14,22; 14,24 g; 25 mm. Inst. arh., 7 AR; 12,61—14,88 g (inv. 1261).

21. *Av. 13 — Rv. 19*

Av. Idem cu Av. 12, dar ovalele de sub cunună modificate, șirurile de globule complete și globula ochiului mai mică, în plus o adîncitură de formă circulară.

Rv. Idem cu Rv. 18, dar capul călărețului mai șters, bărbia redată printr-o linie simplă, corpul mai scurt, iar laba piciorului modificată. Botul calului, piciorul din față și linia de sub cal, deasemenea prezintă ușoare modificări (pl. LVII, 9).

Pietrari, 1 AR; 14,28 g; 24 mm.

22. *Av. 13 — Rv. 20*

Av. Idem cu Av. 13.

Rv. Idem cu Rv. 19, dar totul mai șters, călărețul fără cap și picior, capul diferit, iar calul cu piciorul dr. din față lipsă (pl. LVII, 10).

Pietrari, 2 AR; ↑; 14,14; 14,33 g. Inst. — arh., 4 AR; 13,36; 13,62; 13,86; 14,02 g (inv. 1261).

23. *Av. 14 — Rv. 21*

Av. Idem cu Av. 13, dar cununa și ovalele părului mai clare, în locul urechii o globulă mare.

Rv. Idem cu Rv. 19, dar, bărbia călărețului lungă și cele două linii din spate alăturate, piciorul mai lung și cu altă poziție. Calul are botul mai scurt, coama, un șir de globule complet, poziția picioarelor diferită și linia de sub cal cu trei globule (pl. LVII, 11).

Cab. Acad., 1 AR; 13,37 g (inv. 26/235).

24. *Av. 14 — Rv. 22*

Av. Idem cu Av. 14.

Rv. Idem cu Rv. 21, dar capul călărețului și corpul mai voluminos, botul calului mai lung și ușor arcuit, iar copitele mai mari (pl. LVII, 12).

Cab. Acad., 1 AR; ↑; 14,33 g (inv. 528/23535).

25. *Av. 15 — Rv. 23*

Av. Idem cu Av. 14, dar ovalele de sub cunună ceva mai bombate, șirurile de globule mai ordonate, iar deasupra urme de la liniile părului.

Rv. Idem cu Rv. 22, dar linia frunții la călăreț arcuită în sus, corpul mai subțire și piciorul coborît mai mult sub cal. Copitele calului mai mici (pl. LVIII, 1).

Cab. Acad., 1 AR; →; 13,68 g (inv. 528/23,534).

26. *Av. 16 — Rv. 24*

Av. Idem cu Av. 15, dar șirurile de globule mici și incomplete, ovalul din dr. sus mai mic, și ochiul lipsă.

Rv. Idem cu Rv. 23, dar capul călărețului modificat cu bărbia mai ridicată și deasupra un unghi ascuțit. Botul calului mai mic și coama completă (pl. LVIII, 2).

Aninoasa 2 AR; ↑; 13,30; 14,13 g. Cab. Acad., 1 AR; 13,85 g (inv. 26/242). Inst. arh. (inv. 1261), 11 AR; 12,81—14,35 g. Cărbunești, 7 AR; 11,91 (fragm.); 13,50—14,06 g.

27. *Av. 16 — Rv. 25*

Av. Idem cu Av. 16.

Rv. Idem cu Rv. 24, dar bărbia și liniile din spate ale capului călărețului mai scurte și botul calului ceva mai lung (pl. LVIII, 3).

Aninoasa, 1 AR; ↑ ; 13,39 g. Inst. arh., 1 AR; 14,24 g (inv. 1261).

28. *Av. 16 — Rv. 26*

Av. Idem cu Av. 16.

Rv. Idem cu Rv. 25, dar liniile capului călărețului mai lungi și modificate și piciorul mai jos. Calul are gitul mai gros și mai scurt, iar botul ceva mai mic (pl. LVIII, 4).

Aninoasa, 1 AR; ↑ ; 13,94 g; 25 mm. Cărbunești, 1 AR; 13,91 g.

29. *Av. 17 — Rv. 27*

Av. Idem cu Av. 16, dar ovalele mai mici și globulele cununii ceva mai mari; linia nasului este vizibilă ca și parte din liniile părului.

Rv. Idem cu Rv. 26, dar capul călărețului are bărbia mai scurtă, iar calul botul mai mare (pl. LVIII, 5).

Aninoasa, 1 AR; ↗ ; 13,55; 25 mm.

Grupa b — Dobrești

30. *Av. 18 — Rv. 28*

Av. Capul lui Zeus complet stilizat și schematizat, forma și trăsăturile lui au fost abandonate. Părul este redat prin 2 liniuțe rămase parțial în afara flanului, sprijinite pe o linie orizontală, iar cununa din două șiruri de globule paralele; sub acestea apar patru ovale dispuse diferit și o linie oblică, puțin curbată; dedesubt cîmp liber.

Rv. Călăreț cu calul la trap spre dr., foarte mult schematizat. Călărețul are capul globular, cu o proeminență în față ca un bot de ciine și cu două linii ale părului în spate; corpul este triunghiular și piciorul coboară sub pîntecele calului. Calul are unul din picioarele din față ridicat, redat printr-o linie frîntă; celălalt picior din față este unit cu unul din spate printr-o linie orizontală cu trei globule; la picioarele din urmă se văd și copitele triunghiulare. Capul calului este asemănător unui cap de pasăre cu ciocul lat (rață-gîscă), tăiat de două linii paralele și oblice; coama apare ca un șir de globule, iar coada dintr-o linie dublă, arcuită (pl. LVIII, 6).

Dobrești, 96 AR; 86 monede între 9,02—9,90; 10 monede între 8,50—8,99 g; 25—27 mm. Șușița, 3 AR; 9,12; 9,29; 9,37 g. Inst. arh., 4 AR; 8,87; 9,40; 9,36; 9,45 g (inv. 1261).

31. *Av. 19 — Rv. 28*

Av. Idem cu Av. 18, dar al doilea oval din st., cu o globulă în centru, iar linia ovală, cu ramificație. Șirurile de globule au undulații puțin diferite.

Rv. Idem cu Rv. 28 (pl. LVIII, 7).

Dobrești, 50 AR; 42 monede între 9,01—9,56 g; 7 monede între 8,73—8,98 g și 1 AR; 7,96 g.

32. *Av. 20 — Rv. 29*

Av. Idem cu Av. 12, dar ovalele mai ascuțite la capete, fără globulă la mijloc și cu linia din cîmp stînga nera-mificată. Cununa este redată din globule mai mici.

Rv. Idem cu Rv. 28, dar călărețul are proeminența din față diferit redată și cu o linie deasupra ei, indicînd probabil nasul. Botul calului este mai scurt și ușor modificat, iar coada ceva mai lungă (pl. LVIII, 8).

Dobrești, 3 AR; 8,30; 8,35; 8,43 g; Șușița, 3 AR; 8,17; 8,26; 8,52 g; 26 și 28 mm.

33. *Av. 21 — Rv. 30*

Av. Idem cu Av. 20, dar linia ușor arcuită din cîmp st., prevăzută cu o proeminență la mijloc.

Rv. Idem cu Rv. 29, dar gura și bărbia călărețului mai arcuită și proeminentă, liniile din spate mai lungi, iar gitul și botul calului mai scurte (pl. LVIII, 9).

Șușița, 54 AR; 52 monede între 8,03—8,85 g; 2 monede 7,78 și 7,92 g; 25—27 mm. Cab. Acad., 1 AR; 8,50 g; 28 mm (inv. 1735/203). Cab. Inst. arh., 1 AR; 8,92 g (inv. 1261).

34. *Av. 21 — Rv. 31*

Av. Idem cu Av. 21.

Rv. Idem cu Rv. 30, dar proeminența capului la călăreț aproape dispărută și liniile ușor diferit dispuse. Botul calului cu formă rectangulară mai precisă (LVIII, 10).

Dobrești, 2 AR; 8,27; 8,93 g.

35. *Av. 22 — Rv. 32*

Av. Idem cu Av. 18, dar ultimul oval din stînga tăiat cu o linie oblică.

Rv. Idem cu Rv. 31, dar capul călărețului fără linia nasului, iar botul calului puțin mai subțire. Întreaga reprezentare tocită (pl. LVIII, 11).

Dobrești, 72 AR; 38 monede între 8,17–8,99; 34 monede între 9,02–9,37 g; 25–27 mm. Șușița, 2 AR; 8,72; 9,07 g; 26 mm.

36. Av. 23 – Rv. 33

Av. Idem cu Av. 22, dar ovalul din stînga fără linie interioară, iar șirurile de globule cu poziție puțin diferită și cu alte puncte mai mici împrejur.

Rv. Idem cu Rv. 32, dar totul mai șters. Din călăreț se mai vede doar parțial piciorul și capul și urme vagi din linia corpului. Conturul calului se vede deasemenea vag, ceva mai clar fiind capul, gîtul și partea din urmă; picioarele sînt aproape complet șterse (pl. LVIII, 12).

Șușița, 64 AR; 4 monede; 9,02–9,13 g; 55 monede între 8,17–8,91 g; 5 monede; 7,75; 7,80; 7,93; 7,98; 7,98 g; 25–27 mm. Dobrești, 7 AR; 7,93–8,66 g; 26–28 mm. Inst. arh., 4 AR; 8,98–9,59 g (inv. 1261). Cab. Acad., 2 AR; 8,43; 9,38 g (inv. 1737)/14–5).

Așa cum am arătat la începutul capitoului prezent și cum rezultă și din catalogul imediat precedent, cele două grupe de imitații se leagă și se succed nu numai stilistic, ci și în timp. Elementele de stil componente sînt aproape aceleași la ambele grupe de monede, mai ales cînd este vorba de revers, unde diferențele sînt adesea de neobservat. Există totuși citeva serii de monede din grupa Dobrești-Șușița a căror reprezentare de pe revers apare mult mai ștearsă sau incompletă. Faptul în sine nu reprezintă însă un nou stadiu de degenerare, ci doar o consecință a uzurii stanțelor. În privința aversului însă diferențele de stil sînt în unele cazuri ceva mai mari. Se întîlnesc de pildă monede din prima grupă Aninoasa, pe care capul uman de pe avers apare cu părțile lui componente principale, chiar dacă ele sînt schematic înfățișate. La emisiunile din grupa *b* (Dobrești) nu mai apar toate aceste elemente. Se păstrează, de pildă, partea superioară a capului, cu cele două șiruri de globule, ovalele și liniile părului întru totul asemănătoare cu cele din grupa *a*. Au dispărut însă complet, nasul, gura, bărbia și semnele bărbii, încît aproape jumătate din suprafața aversului este calpă. Ceea ce separă însă în mod clar cele două grupe, nu este atît stilul, cît mai ales nominalul și modulul.

În grupa *a* (Aninoasa) monedele au, de pildă, pastilă relativ groasă, măsoară în diametru între 23–26 mm și sînt puțin scyphate. De asemenea, greutatea lor este foarte ridicată, depășind din acest punct de vedere, chiar și multe din emisiunile aparținînd primei faze de dezvoltare. Din numărul total, de aproape 120 monede, a căror greutate o cunoaștem, trei monede cîntăresc, 15,02; 15,13 și 15,14 g; 85 piese între 14–14,97 g; 60 exemplare între 13,06–13,97 g; alte 31 monede între 12,03–12,95 g și un număr de trei piese au greutatea mai scăzute de 11,23; 11,67 și 11,91 g. Deci majoritatea din rîndul acestor emisiuni cîntărește între 13 și 15 g, ceea ce indică un fond foarte ridicat.

Situația din grupa *b* (Dobrești) se schimbă cu totul. Pastila monetară se subțiază, devine mai scyphată, conturul mai neregulat și diametrul crește, măsurînd între 25–28 mm. Schimbări însemnate se remarcă și în privința pondului. Cele aproape 370 monede, a căror greutate am avut-o la îndemînă, se împart astfel: 9 AR cîntăresc între 7,75–7,98; 182 AR între 8,03–8,99 g și 175 AR între 9,01–9,90 g. Cu excepția celor 9 piese a căror greutate coboară sub 8 g, celelalte, care înseamnă o majoritate covîrșitoare, cîntăresc între 8,01 și 9,90 g. Nici o monedă nu ajunge să depășească greutatea de 10 g. Deci, între cele două grupe există o diferență de greutate medie de circa 4–5 g. Între cele mai grele monede din grupa *a* și cele mai ușoare din grupa *b* diferența de pond ajunge aproape și chiar la jumătate.

Cu toate diferențele ponderale existente între cele două grupe, monedele alcătuiesc un tip comun, ceea ce ne-a determinat să le includem în aceleași catalog, inserîndu-le pe

variante. Emisiunile din grupa Aninoasa sînt ceva mai variate, deși numărul monedelor nu este așa de mare. Au fost identificate, în fondul pe care l-am studiat, 17 variante pentru avers și 27 pentru revers. Baza au format-o cele două tezaure de la Aninoasa și Pietrarii de Sus. În rîndul celorlalte emisiuni din grupa Dobrești-Șușița numărul variantelor este mai mic, în schimb crește cel al monedelor. Aici au putut fi deosebite șase variante pentru avers și tot atîtea pentru revers. Numărul monedelor aparținînd unei singure variante ajunge pînă la 5, 58, 71, 74 și 163, ceea ce nu se întîmplă în prima grupă, unde doar în cazul unei singure variante întîlnim un număr maxim de aproape 20 exemplare.

O remarcă pe care ținem s-o facem încă de pe acum se referă la împrejurarea că monedele celor două grupe nu se întîlnesc asociate în același tezaur. De pildă, în tezaurele de la Aninoasa și Pietrarii de Sus există numai monede din grupa *a*, în timp ce la Dobrești și Șușița, numai emisiuni din grupa *b*. Acesta poate fi înaintea de toate un indiciu cronologic în sensul celor deja subliniate mai sus. Ar mai putea fi vorba, în același timp, și de faptul că posesorii și emitenții celor două grupe de monede făceau o distincție între ele din punct de vedere valoric. De o separare a lor de alt ordin nu credem că s-ar putea discuta, mai ales dacă ținem seama că în procesul de circulație ele folosesc, după cum va reieși din catalogul descoperirilor, aceeași regiune și au același centru de răspîndire și nu este exclus chiar și un atelier comun de emisie.

În clasificarea lui K. Pink, monedele de tip Aninoasa-Dobrești sînt incluse în grupa de est a emisiunilor est-celtice și denumite *mit Ringellocken*. Ele sînt prezentate ca o continuare a emisiunilor denumite de noi mai sus de tip Cladovo-Saschiz, grupa *b* ⁷⁵⁰. Într-adevăr, între cele două categorii de imitații există mari asemănări și înrudiri stilistice. Am văzut că pe aversul ambelor categorii monetare capul uman apare cu o cunună de două sau trei ovale, cu două șiruri de globule deasupra și cu bărbia aproape dispărută. Pe revers, călărețul are aceeași formă, iar calul aproape că nu se deosebește. Forma corpului gîtul lung și subțire, botul în forma unui cioc lat de pasăre, sînt aproape identice. Se remarcă doar o execuție ceva mai artistică și un modul mic la emisiunile de tip Cladovo-Saschiz.

Pe baza asemănărilor de pe revers, o apropiere se poate face și între monedele de tip Aninoasa-Dobrești și Aiud-Rădulești, unde calul are aceleași caracteristici generale. Rămîne însă de stabilit dacă aceste legături se datoresc unei influențe directe sau uneia indirecte, exercitate de emisiunile anterioare de tip Cladovo-Saschiz.

1. *Alba Iulia* (jud. Alba)

În colecțiile Koblitz (14,97) și Windisch-Grätz, 2884 (14,30 g; 24 mm), se păstrează cite o monedă de tip Aninoasa, despre care se afirmă că s-au descoperit la Alba Iulia ⁷⁵¹. Nu se cunosc amănunte.

2. *Aninoasa-Cornișani* (jud. Gorj)

În toamna anului 1934, pe teritoriul comunei Aninoasa, după toate indicațiile în raza satului Cornișani, s-a descoperit un tezaur alcătuit din circa 130—150 monede. Descoperirea s-a făcut cu prilejul construirii unei pivnițe. Dintre acestea, un lot de 45 piese au intrat în colecțiile Cab. num. al Academiei, iar altele în colecții particulare ⁷⁵². Monedele cercetate de noi au 13,30—15,14 g; 24—26 mm. Trei monede din același tezaur au fost achiziționate de Inst. de arheologie (inv. 2 și 11) și cîntăresc: 13,70; 14,39; 14,66 g; diam. 23—26 mm.

⁷⁵⁰ *Ibidem*, p. 70; cf. și I. Winkler, în *Acta arb. Carpathica*, VIII, 1966, p. 99.

⁷⁵¹ R. Forrer, *op. cit.*, fig. 285; K. Pink, *op. cit.*, p. 70.

⁷⁵² I. Iscrulescu, *Monografia comunei Aninoasa*, 1935, p. 14. Archiva MNA, dosar 1935, fila 246, 225, și 1936,

fila 38; A. Metzulescu, în *AArb.* 13—14, 1937—1938, p. 12; Const. Moisil, în Acad. Rom. *Buletin științific*, II, 3, 1947, p. 9; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 28(49).

3. *Baziaș-Socol* (jud. Caraș-Severin)

Pe dealul Lunca, situat între Baziaș și Socol s-a descoperit întâmplător o monedă de tip Aninoasa. Nu se mai păstrează alte informații ⁷⁶³.

4. *Bârboiu, com. Grecești* (jud. Dolj)

Al. Bărcăcilă publică fotografiile a două monede de același tip, descoperite, după toate probabilitățile, la Bârboiu ⁷⁶⁴.

5. *Brașov* (împrejurimi)

La cabinetul din Viena se păstrează o piesă de tip Aninoasa despre care se afirmă că s-a găsit prin împrejurimile Brașovului ⁷⁶⁵. Ea cântărește 14,60 g. Alte două sînt publicate de Dessewffy (1256–57), 13,93; 13,51 g; 25–26 mm.

6. *Cărbunești ?* (jud. Gorj)

Institutul de arheologie a achiziționat în anul 1966 (inv. 1327), un lot de 14 monede de tip Aninoasa de la familia Magheru din București. Din informațiile primite, monedele, care alcătuiesc pare-se un tezaur, provin probabil de la Cărbunești, unde familia amintită deține o proprietate ⁷⁶⁶. Monedele au greutate cuprinse între 11,91–14,52 g și diam. 25–26 mm. (4 AR; 14,02–14,52; 9 AR; 13,50–13,99; 1 AR; 11,91 g).

7. *Craiova* (împrejurimi)

Un tezaur cu monede de același tip s-ar fi găsit, după unele date mai vechi, prin împrejurimile orașului Craiova ⁷⁶⁷. Monedele ar fi ajuns în colecția Dr. G. Severeanu, unde însă nu se mai păstrează.

8. *Dej* (jud. Cluj)

La Cabinetul numismatic din Berlin se află o monedă de tip Aninoasa (14,88 g), publicată de E. Chirilă, în *AMN*, VII, 1970, p. 508 (5).

9. *Dobrești* (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit în anul 1911 un tezaur format din 284 imitații de tipul descris mai sus, faza *b*. Monedele, care se aflau depuse într-un vas de lut de formă bitronconică au fost găsite de către locuitorul Ion Gh. Stan, în malul unui pîrîiaș. Un număr de 231 piese a intrat în colecțiile Muzeului din Craiova ⁷⁶⁸.

Toate piesele aparțin grupei *b*, constituind pînă acum cea mai însemnată descoperire cu monede de acest fel. În registrul Muzeului din Craiova el figurează inventariat sub numele de tezaurul de la Murta, sat dependent de comuna Dobrești. După greutate, monedele se grupează astfel: 2 AR cântăresc 7,93; 7,96 g; 68 AR între 8,03–8,99 g; 163 AR între 9,01–9,90 g. După cum se vede nici-o monedă nu ajunge să aibă mai mult de 10 g; diam. 25–27 mm.

10. *Geoagiu* (jud. Hunedoara)

Printre alte monede găsite în anul 1888 la Geoagiu, într-o vie de la punctul « Sub Piatră », se menționează și o piesă de tip Aninoasa ⁷⁶⁹. Are 26 mm și se află la Muzeul din Cluj (inv. 2–1942/3).

11. *Govora* (jud. Vilcea)

În colecția Gh. Petre din localitate se află o monedă de tipul menționat (12,95 g; 25 mm.), care s-a descoperit la Govora.

12. *Leu* (jud. Dolj)

Din informațiile primite de la Gh. Popilian (Craiova) rezultă că în cuprinsul așezării geto-dace din această comună ⁷⁷⁰, s-a găsit o monedă de tip Dobrești.

⁷⁶³ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, 1912, p. 141; Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 21(86); L. Ruzicka, *BSNR*, 1922, p. 11–12 și 37; K. Pink, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁶⁴ Al. Bărcăcilă, *Comunicări*, în *BCMI*, XXX, 1937, fasc. 91, p. 137 (fig. 10); I. Winkler, *O mincich . . .*, p. 25(13).

⁷⁶⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁶⁶ B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 196(34), sub voce « Oltenia ».

⁷⁶⁷ Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 70 (nota 3 indică prezența acestui tezaur în colecția G. Severeanu);

K. Pink, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁶⁸ Const. Moisil, în *BSNR*, X, 1913, p. 62 (16); idem, în *Acad. Rom., Dezbatere*, XXXVII, 1915, p. 148; A. Metzulescu, *op. și loc. cit* (fig. 2); K. Pink, *op. și loc. cit.*; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 33(74); I. Winkler, *O mincich . . .*, p. 29(59).

⁷⁶⁹ I. Winkler, *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în *SCN*, II, 1958, p. 405(X).

⁷⁷⁰ Gh. Popilian și T. Niță, în *Revista muzeelor*, 3, 1969, p. 267 (fig. 25).

13. *Novaci* (jud. Ilfov)

Institutul de arheologie a achiziționat în anul 1950 (inv. 935) un lot de monede antice găsite pe teritoriul com. Novaci⁷⁶¹. Printre acestea se află și imitație de tip Aninoasa cu greutate, 13,69 g și diam. 24,5 mm.

14. *Oltenia*

Cîteva monede de tipul descris mai sus sînt publicate de A. Metzulescu, alături de piese din tezaurul Dobrești. Nu se menționează proveniența lor, însă ele provin sigur din Oltenia⁷⁶². Un mular, după o piesă similară găsită în aceeași regiune (13,80 g; 25 mm) se află la Inst. de arheologie.

15. *Orăștie* (jud. Hunedoara)

La cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta, ca și în colecția lui Weisskircher din Sibiu se află cîte două monede de tip Aninoasa cu indicația că provin de la Orăștie⁷⁶³.

16. *Ostrovul Șimian* (jud. Mehedinți)

Din localitate provine un tezaur de monede dacice, încă inedit, aflat la Muzeul din Turnu Severin. Alături de monede de tip Aninoasa-Dobrești se aflau și două drahme Apollonia-Dyrrhachium. Informații de la G. Popilian și B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1972, p. 137.

17. *Petroșeni* (jud. Hunedoara)

În colecția liceului din Sighișoara se află o monedă de același tip, cu indicația că a fost cumpărată de la Petroșeni, unde probabil a și fost descoperită⁷⁶⁴. Are greutate, 14,76 g și diam. 25 mm.

18. *Pietrarii de Sus* (jud. Vilcea)

În anul 1902, un grup de țărani din localitate, în timp ce lucrau pe proprietatea Caterinei Tepeș, au dat peste un vas de lut în formă de «plocă», în cuprinsul căruia se aflau depuse monede de tip Aninoasa. Vasul a fost spart iar monedele s-au împărțit între descoperitori. Autoritățile locale au reușit să mai recupereze un număr de 21 monede pe care le-au trimis apoi Muzeului național de antichități în colecțiile căruia se află și acum⁷⁶⁵ (inv. 1043). Monedele au greutate de 11,23–14,94 g.

19. *Rm. Vilcea* (împrejurimi)

La Muzeul de istorie din Rm.-Vilcea se păstrează o monedă de tip Aninoasa găsită probabil prin împrejurimile orașului.

20. *Sadova* (jud. Dolj)

În cuprinsul tezaurului descoperit la Sadova în anul 1912 s-au găsit și 37 monede de tip Aninoasa. Se pare că o bună parte din ele au intrat în colecția lui L. Ruzicka. Astăzi nu se mai cunoaște soarta lor⁷⁶⁶.

21. *Slatina* (jud. Olt)

Despre un tezaur de circa 5–600 monede de tipul la care ne referim se păstrează o informație la C. Bolliac. Mai tirziu aceeași știre apare la C. Moisil. După părerea noastră atît numărul monedelor, cît și tipul rămîn nesigure. Date mai exacte nu se cunosc. Din această descoperire nu s-a mai păstrat nici o monedă⁷⁶⁷.

22. *Șușița* (jud. Mehedinți)

Cu prilejul unor lucrări agricole efectuate în 1962 de cîțiva țărani colectiviști au fost scoase la iveală 22 monede de tipul descris mai sus, grupa *b*. Sondajul făcut la fața locului de către personalul Muzeului din Craiova, a dus la descoperirea încă unui număr de 107 piese de același tip și a trei vase de lut dacice. Acolo este vorba foarte probabil de o așezare geto-dacică. Monedele, care însumează la un loc un număr de 129 exemplare, se află în colecțiile Muzeului din Craiova. Toate aparțin aceleiași faze, au pastila subțire și mult concavă, greutatea mai scăzută și provin

⁷⁶¹ C. Preda, *Monede găsite la Novaci*, în *SCN*, III, 1960, p. 468 (fig. 1, 5–6).

⁷⁶² A. Metzulescu, *op. și loc. cit.*

⁷⁶³ A se vedea pentru monedele de la¹ Budapesta, I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 99. Monedele din colecția *Weisskircher* au fost văzute de noi în posesiunea colecționarului.

⁷⁶⁴ N. Lupu și Al. Mureșan, *Forschungen zur Volks und Landeskunde*, 3, 1960, p. 120.

⁷⁶⁵ Archiva MNA, dosar 1902, file, 67, 77, 105–238; vezi nota inv. 1043, întocmită de B. Mitrea și același, în *SCIV*, 22, 1, 1971, p. 121–122.

⁷⁶⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, X, 20, 1913, p. 63(22); Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 72; L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 38; K. Pink, *op. cit.*, p. 47, 71, 77–8, 83; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 33(72).

⁷⁶⁷ C. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, 1869, nr. 299; Const. Moisil, *BSNR*, 1913, p. 21 și 1920, p. 70; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 77.

toate dintr-un atelier. Au reliefurile mai șterse și reprezentările mai degenerate ⁷⁶⁸. Monedele se aseamănă cu cele din tezaurul de la Dobrești sub toate aspectele. După greutate, monedele se grupează astfel: 7 AR au greutate cuprinse între 7,75–7,98 g; 114 AR între 8,03–8,91 g și 8 AR între 9,02–9,37 g; diametrul 25–28 mm. În raport cu monedele de la Dobrești aici se remarcă o ușoară scădere a greutății cele mai multe cîntărind între 8 și 9 g.

23. Transilvania

Citeva monede similare provin din Transilvania, dar nu se mai cunoaște locul lor exact de descoperire. Monedele se păstrează la cabinetele din Viena și Budapesta ⁷⁶⁹ (11,43; 12,2; 13,49g).

24. Turda (jud. Cluj)

O monedă de tip Aninoasa provine de la Turda. Ea are greut. 14,10 g. Nu se cunosc amănunte ⁷⁷⁰.

25. Turnu Severin (imprejurimi)

În apropiere de Turnu Severin s-au găsit citeva monede de același tip, Aninoasa despre care nu mai cunoaștem alte date. Trei monede se află în col. Dr. G. Severeanu. O copie-estampaj după această monedă se află la Inst. de arheologie.

26. Zalău (Moigrad? jud. Sălaj)

În colecția muzeului local se păstrează o monedă de tip Aninoasa (14,40 g; 24 mm), despre care se spune că s-a găsit în cătunul « Valea Miței », inclus în orașul Zalău. Despre aceeași monedă s-a spus că provine de la Moigrad. ⁷⁷¹.

R.P. Bulgaria

27. Beleanovo (Ruse)

În cuprinsul tezaurului de imitații de tip Filip al III-lea s-au găsit și trei monede de tip Aninoasa. Ele se află în Muzeul din Ruse ⁷⁷² (inv.1530).

28. Gorsko-Novo-Selo (Gorno-Oreahovo)

În această localitate s-a descoperit în anul 1936 un tezaur cu monede de tip Aninoasa-Dobrești. Un număr de nouă monede se află în colecțiile Muzeului din Sofia ⁷⁷³ (inv. XCIX-1936).

29. Kozlodui (Vrața)

La Muzeul din Vrața (inv. 255) se află o monedă de același tip (14 g; 25 mm), care aparține unui tezaur descoperit la Kozlodui ⁷⁷⁴.

30. Varna ?

În fosta colecție L. Ruzicka se afla o monedă din aceeași categorie, despre care s-a spus că s-ar fi găsit la Varna. Informația pare puțin probabilă, de aceea noi am primit-o cu multă îndoială. Alte date nu se mai cunosc ⁷⁷⁵.

R. S. F. Iugoslavia

31. Jidovar

În cursul săpăturilor efectuate în oppidum « celto-dacic » de la Jidovar s-a descoperit și o monedă de tip Aninoasa. ⁷⁷⁶

32. Prisren

O monedă de același tip provine din această localitate (14,69 g). Nu se cunosc amănunte ⁷⁷⁷.

⁷⁶⁸ *Știința*, XXXI, 5579, 4 iulie 1962; I. Firu, în *România liberă*, XX, 5 513, 5 iulie 1962; B. Mitrea, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 468, și în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 591.

⁷⁶⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 71; *NumKöz*, LXII–LXIII, 1964, pl. IV, 3; după E. Chirilă, *AMN*, VII, 1970, p. 508, o monedă similară la *Dej*, 14,80 g.

⁷⁷⁰ I. Marțian, în *CNA*, 1921, p. 22; K. Pink, *op. cit.*

⁷⁷¹ După I. Winkler ar fi vorba de două monede găsite pe teritoriul localității Moigrad; a se vedea în *Acta Mus. Nap.*, I, 1964, p. 217 (nota 13), și *Acta arb. Carpathica*, VIII, 1966, p. 99. Din cele publicate de Eug. Chirilă în *Acta Mus. Nap.*, II, 1965, p. 646–647, rezultă că este vorba doar de o singură monedă (cealaltă fiind de tip

Pink, 330) și că s-ar fi găsit la Zalău, în cătunul Dealul Miței. Nu știm dacă s-ar putea face vreo legătură cu moneda menționată de M. Roșka, *Repertorium*, p. 184–185 (252); I. Winkler, *O mincib...*, p. 31(95), despre care se spune că e « o monedă barbară » descoperită la Moigrad.

⁷⁷² T. Gerasimov, *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 257.

⁷⁷³ *Ibidem*, XI, 1937, p. 320.

⁷⁷⁴ Informația o datorăm lui B. Nicolov de la Muzeul din Vrața.

⁷⁷⁵ K. Pink, *op. cit.*

⁷⁷⁶ Informația ne-a furnizat-o Z. Stojanović.

⁷⁷⁷ R. Forrer, *op. cit.*, p. 150 (fig. 284); K. Pink, *op. cit.*, p. 71.

33. *Serbia*

La Cab. num. din Viena se află o monedă similară (13 g) cu indicația că provine din Serbia ⁷⁷⁸.

R.P. *Ungară*

34. *Ujfalu* (Sopron-Neudörf)

În această localitate s-ar fi descoperit un tezaur alcătuit din 36 monede de tip Aninoasa. Nu se cunosc amănunte ⁷⁷⁹.

35. *Vác*

La cabinetul numismatic din Budapesta se află o monedă de tip Aninoasa, despre care se afirmă că s-a găsit în această localitate ⁷⁸⁰.

Proveniență necunoscută

În unele publicații de specialitate, cabinete numismatice și muzee, se întâlnesc monede de tip Aninoasa-Dobrești al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște. Printre acestea se enumeră: De la Tour ⁷⁸¹, 9618, 9626, 9628. Dessewffy, 411—414; 1254 (13,86; 10,97; 10,62; 14,84; 12,73 g; 24—27 mm). Muz. Budapesta (23 AR), 7,80; 14,46; 13,50; 14,60 g. Viena, 1 AR, 13,65 g. Inst. arheologic, 101 AR, cu greutatea: 1 AR, 15,02 g; 25 AR; 14,02—14,88 g; 41 AR, 13,03—13,97 g; 23 AR, 12—12,98 g; 1 AR, 11,67 g; 10 AR, 7,89—9,59 g (1261/5603—5703); 8 AR, cu greut. 9,30; 12,05; 12,18; 12,59; 13,18; 13,19; 13,97; 13,81 g (inv. 235/258—65); 4 AR. greut. 8,15; 8,21; 8,44 și 12,82 g (inv. 1055/29—32); Cab. Acad., 2 AR, 13,76; 14,35 g (inv. 1735/206—7). Staatliche Münzsm-lung-München posedă 4 AR, care au greutatea de 14,34; 14,70; 12,61; 14,60 g. Muz. Ist. București, 2 AR. Col. Dr. Severeanu, 3 AR (Aninoasa); și 2 AR (Dobrești). Muz. Suceava, 5 AR; 14,20—14,70 g. Muz. Cluj, 3 AR. Muz. Brașov, 1 AR; 11,92 g. Muz. Timișoara, 1 AR (inv. 99). Col. Bratu-București, 1 AR; 13,67 g; 23 mm. Muz. Praga, 4 AR, 14,95 g; 24 mm. 1 AR; 12,80 g (inv. DS. 731). S.W. Grose, *Catalogue of the Clean Collection*, II, 1926, p. 47, pl. 123, 1, 3334, 1 AR; 14,23 g. În *Keltische Münzen, Bank Leu et Co Ag. Zürich, Num. Abt.-Sammlung Dr. O.*, 1964, 123—129, 7 AR (14,82; 13,17; 12,31; 13,56; 14,06; 13,64; 13,99 g). *Münzen und Medaillen Katalog*, 269, p. 10, fig. 87, Dr. Busso Peus Nachf. Frankfurt 1968, 1 AR (14,23 g). *Auktion Katalog*, 60, Dec. 1968, Gerard Hirsch, München, nr. 10, pl. I, 10, 1 AR (13,87 g). *Auktions-Katalog*, 116, Inv. 1969, *Frankfurter Münzhandlung E. Button*, nr. 491, pl. XIV, 491, 1 AR (14,80 g). D. Berciu, în *Arh. preist. a Olteniei*, fig. 268, 270—271, p. 213—215, 6 AR.

Catalogul prezentat mai sus care cuprinde în ordine alfabetică toate localitățile în care s-au găsit monede de tip Aninoasa-Dobrești ne dă posibilitatea să avem o vedere de ansamblu asupra caracterului descoperirilor și a ariei de răspîndire și de circulație a monedelor amintite. În general se poate spune că posedăm date destul de exacte și complete asupra celor mai multe descoperiri. Rămîn încă nesigure citeva descoperiri, din rîndul cărora se remarcă tezaurul de la Slatina. Nu vrem să infirmăm datele pe care le posedăm în legătură cu această descoperire, dar există unele neclarități. De exemplu, C. Bolliac, de la care posedăm prima știre, notează în *Trompeta Carpaților*, 699 din 1869, doar că la Slatina s-au găsit în malul stîng al Oltului, vreo 5—600 bucăți, imitații dace, fără artă, după staterii macedoneni ⁷⁸². Nu rezultă și nici nu se poate deduce din cele consemnate de Bolliac, despre ce fel de emisiuni este vorba. În clasificarea lui C. Moisil ele apar trecute la tipul IV, adică tipul Aninoasa-Dobrești, fără să se specifice pe ce se întemeiază o astfel de identificare ⁷⁸³. Pe lîngă incertitudinea referitoare la tipul exact de imitații, ni se pare mult exagerat și numărul monedelor.

Din același catalog rezultă că monedele provin atît din tezaure cit și din descoperiri izolate. Din rîndul tezaurilor se remarcă cele de la Dobrești-Șușița, Cornișani-Aninoasa,

⁷⁷⁸ K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁷⁹ M. Dessewffy, p. 1225; Ö. Gohl, în *NumKöZ*, 1914, p. 18; K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁷⁸⁰ I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 99.

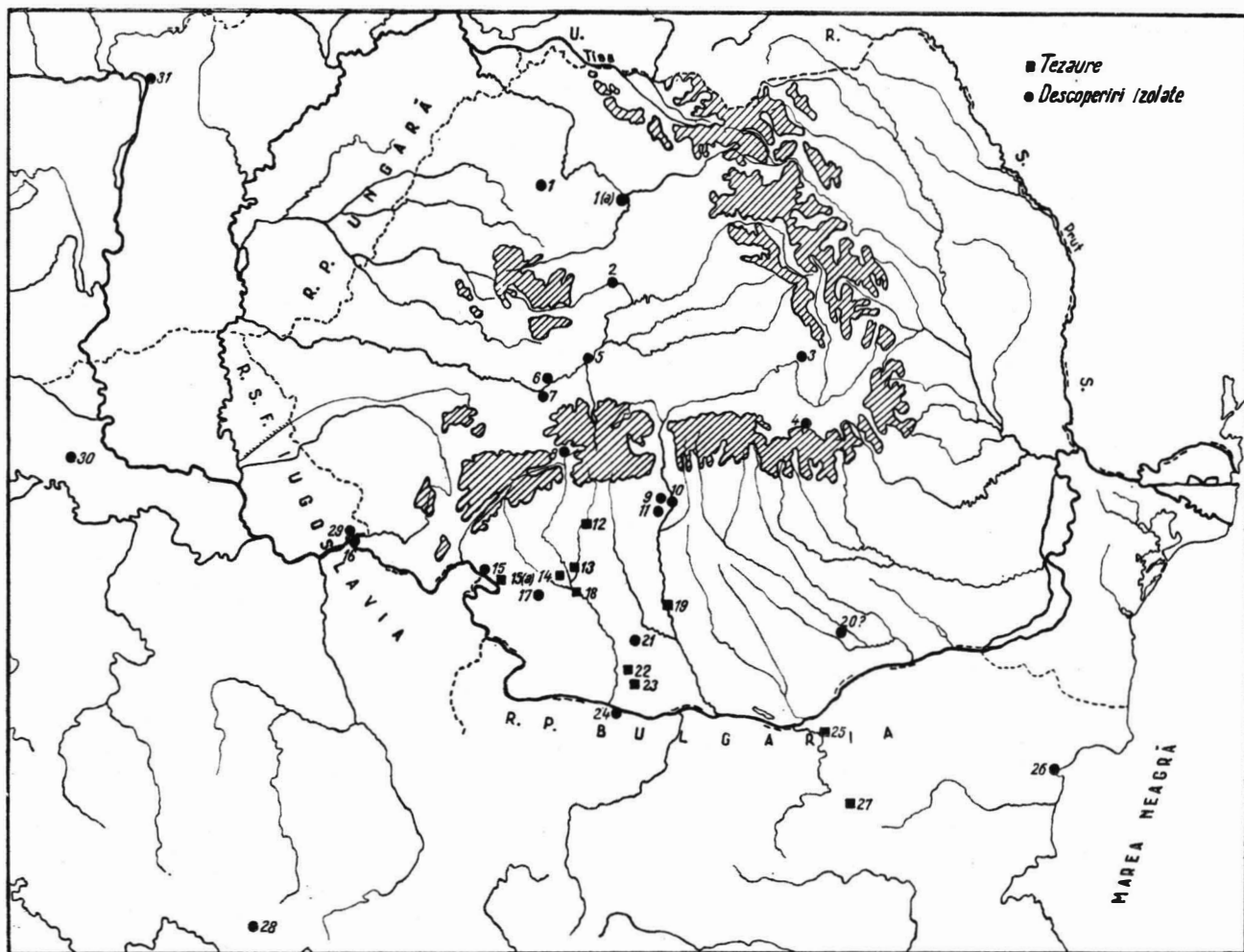
⁷⁸¹ Este posibil ca o monedă de acest fel să provină de

la Baraolt (jud. Covasna); cf. Ö. Gohl, în *NumKöZ*, VII, 1908, p. 122; C. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 79; K. Pink, *op. cit.*, p. 134; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 30(33).

⁷⁸² C. Bolliac, *op. și loc. cit.*

⁷⁸³ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 70 (nota 2).

- Alba Iulia, 5
- Aninoasa-Cornișani, 13
- Baraolt, 3
- Baziaș-Socol, 16
- Bărboi, 17
- Beleanovo, 25
- Brașov, 4
- Cărbunești?, 12
- Craiova, 18
- Dej, 1 (a)
- Dobrești, 22
- Geoagiu, 6
- Gorsko-Novo Selo, 27
- Govora, 11
- Jidovar, 29
- Kozlodui, 24
- Leu, 21
- Novaci?, 20
- Orăștie, 7
- Ostrovul Șimian, 15 (a)
- Petroșeni, 8
- Pietrarii de Sus, 9
- Prisren, 28
- Rm. Vilcea, 10
- Sadova, 23
- Slatina, 19
- Sușița, 14
- Turda, 2
- Turnu Severin, 15
- Ujfalú, 30
- Vác, 31
- Varna?, 26
- Zalău, 1

Fig. 19. — Descoperirile monetare de tip Aninoasa-Dobrești.

Sadova, Slatina, Pietrarii de Sus, și eventual Craiova și Cărbunești. În rest ne sînt semnalate monede găsite izolat. Doar într-un singur caz (Jidovar) știm sigur că moneda s-a găsit într-o așezare. Nu este exclus ca și celelalte monede singulare să provină tot din așezări, sau oricum din imediata lor apropiere. Caracterul cu totul întimplător al descoperirii lor nu a făcut posibile observații și precizări de acest gen.

Cartografierea tuturor acestor descoperiri ne dă posibilitatea să cunoaștem aria de răspîndire a monedelor și să fixăm în același timp centrul lor de emiter. În linii generale se constată că majoritatea descoperirilor provin din Oltenia. Ele nu sînt însă răspîndite în mod egal pe întreaga suprafață a regiunii. Cele mai importante, totodată și cele mai numeroase descoperiri se situează pe valea Jiului. Tezaurele de la Dobrești, Sadova, Craiova, Cornișani-Aninoasa și chiar Șușița se înșiră de-a lungul cursului mijlociu și inferior al Jiului sau în zona imediat învecinată. Singurele tezaure care apar ceva mai departe sînt cele de la Pietrarii de Sus și Slatina, ambele găsite pe valea Oltului. Față de această zonă principală se remarcă prezența unor monede de același tip în Dacia intracarpatică, mai ales în regiunea Orăștiei. Este vorba desigur de o pătrundere a acestora în Transilvania, venind din Oltenia pe valea Jiului. Linia Oltului către est nu este depășită decît de monedele de la Novaci pe Argeș și Brașov. În spre vest ele ating Dunărea la Turnu Severin și Baziaș. O relativă extindere cunosce monedele de tip Aninoasa-Dobrești către sud, dincolo de linia Dunării. Asemenea descoperiri sînt semnalate între Dunăre și Balcani în regiunile Vrața, Ruse și Gorno Orehovița (fig. 19). Toate aceste monede, care se situează în afara limitelor principale amintite, respectiv în afara Olteniei, trebuie înțelese și explicate ca o consecință a relațiilor de schimb intertribale. Se poate spune astfel că imitațiile de tip Aninoasa-Dobrești au cunoscut o relativ largă răspîndire, în special spre nord și sud, dincolo de Carpați și Dunăre. Frecvența descoperirilor din aceste două direcții indică existența unor relații intense și cu caracter permanent. Nu este vorba de ceva cu totul întimplător, ca în cazul descoperirilor de la Prisren (Iugoslavia), Sopron (Ungaria) și chiar ca cea de la Varna, care se situează mult în afara ariei de răspîndire la care ne-am referit. Felul cum sînt grupate descoperirile ne dă și indicații prețioase privind fixarea aproximativă a centrului de emiter a monedelor. Prezența celor mai de seamă tezaure pe cursul mijlociu și inferior al Jiului ar fi o indicație că undeva în această zonă trebuie să fie existat centrul lor de emiter. De aici ele au fost puse în circulație și au slujit ca etalon de schimb, nu numai în cadrul limitelor ocupate de populația emitentă, ci și în afara acestora. Apare ca sigur faptul că monedele din prima grupă provin din unul și același atelier. Descoperirea diferitelor variante pe întreaga arie de răspîndire a tipului monetar Aninoasa, felul cum se grupează ele în tezaure, vorbesc nu numai în favoarea circulației lor, ci și în favoarea existenței unui singur atelier. Variante ale aceleiași serii pot fi întîlnite nu numai de la un tezaur la altul, ci și de la o regiune la alta. Nu este deloc exclus totuși ca înseși emisiunile din faza următoare, adică din grupa *b*, documentat prin tezaurele de la Dobrești și Șușița, să fi fost bătute în același atelier. Dar se poate admite și cea de-a doua alternativă, ca ele să provină dintr-un al doilea atelier, care nu este decît o continuare firească a celui dintîi. Stilul ar pleda mai mult în favoarea primei ipoteze. Sigur rămîne faptul că ambele grupe de imitații au fost emise în aceeași regiune și de aceeași populație.

Cînd au fost bătute aceste monede și de către cine sînt întrebări firești care se pun și la care vom căuta să răspundem în cele ce urmează. Mai întîi, în privința datării, ținem să menționăm că și în cazul de față ne vom sprijini în principal pe criteriul stilistic, privit comparativ cu celelalte tipuri de imitații din Dacia. Dispunem de două descoperiri, și anume tezaurele de la Sadova și Beleanovo (Ruse), în care imitații de tip Aninoasa-Dobrești, s-au găsit împreună cu emisiuni de tip Filip al III-lea Arideul. Această situație nu ne ajută decît să stabilim o cronologie a lor relativă. Dealtfel se poate spune că emisiunile de tip Aninoasa-

Dobrești sînt contemporane nu numai cu imitațiile de tip Filip al III-lea ci și cu cele de tip Adîncata-Vîrteju, Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara, Petelea și Chereluș, chiar dacă ele nu apar în descoperiri comune. În sprijinul contemporanității monedelor de tip Aninoasa-Dobrești cu cele de tip Aiud și Rădulești în special, pot fi amintite aici înruderile stilistice de pe revers, la care am făcut unele aluzii mai sus. Ținînd seama pe de o parte de aceste rapoarturi de contemporaneitate, iar pe de altă parte de gradul de stilizare, credem că emisiunile de tip Aninoasa-Dobrești pot fi datate în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., seriile ultime ajungînd și la începutul secolului I î.e.n. Între aceste limite trebuie să se fi emis întreaga gamă de serii și variante, iar activitatea principală a monetăriei a avut loc probabil în ultimele trei decenii ale secolului al II-lea î.e.n. În nici-un caz nu putem fi de acord cu părerea lui Ö. Gohl că aceste emisiuni s-ar număra printre cele mai vechi monede din Dacia și nici cu cea a lui C. Moisil, care le plasează în secolele III—II î.e.n.⁷⁸⁴.

Răspunsul la cea de a doua întrebare care se pune are în vedere originea etnică a populației emitente și posesoare a monedelor de tip Aninoasa-Dobrești. În această privință K. Pink arată limpede că emisiunile *Entenschnabel* respectiv Aninoasa-Dobrești sînt de localizat în sudul României și ele relevă așa-zisul « stil dacic »⁷⁸⁵. După părerea aceluiași autor, aici ar fi vorba de un alt trib dacic. Desigur că, avînd în vedere pe de o parte, numărul mare de monede emise, iar pe de altă parte răspîndirea lor pe o arie destul de întinsă, avem dreptul să considerăm că imitațiile în discuție au aparținut unei uniuni de triburi, a cărei origine etnică nu poate să fie decît geto-dacică. Centrul ei politic și economic, după cum ne-o arată repartitia descoperirilor monetare trebuie să fi fost de-a lungul văii Jiului, pe cursul lui mijlociu și inferior. Perioada anterioară, adică sfîrșitul secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., s-a caracterizat printr-un număr mare de tipuri monetare, dar cu arii foarte restrînse de circulație, ceea ce indică de la sine o mai mare fărîmîtare politico-administrativă. În același timp s-a constatat că aceste triburi erau mai mult concentrate în zona de dealuri subcarpatice, unde s-au făcut descoperirile cele mai de seamă. După mijlocul secolului al II-lea î.e.n. asistăm nu numai la o unificare politică a triburilor geto-dacice din această regiune, dar și la o întindere a lor către Dunăre. Zona de cîmpie începe deci să fie mai mult locuită și exploatată din punct de vedere economic decît fusese pînă acum. Constituirea unei uniuni de triburi a însemnat nu numai o întărire politică, ci și una economică. Situația documentară de natură arheologică din păcate nu este pe măsura celei numismatice. Deși se cunosc multe așezări geto-dacice din această regiune, ele nu au fost în suficientă măsură, sau deloc cercetate. Cu o documentare arheologică mai bogată și concluziile noastre ar fi fost mai complete. Dar fie și numai cu dovezile numismatice, cele consemnate de noi cu privire la populația getică dintre Olt-Dunăre și Carpați, nu credem că pot fi puse la îndoială. Ceva mai mult, avem convingerea că pe baza acelorași documente numismatice se poate vorbi de raporturile pe care uniunea de triburi posesoare a monedelor de tip Aninoasa-Dobrești le-a întreținut cu vecinii. Direcțiile în care monedele au avut o circulație mai mare sînt destul de sugestive în acest sens. Astfel se poate spune că uniunea de triburi amintită a întreținut legături strînse și permanente, pe de o parte cu populația dacică din zona intra-carpatică, iar pe de altă parte, cu populația din sudul Dunării. Rămîne puțin explicabilă absența descoperirilor monetare de tip Aninoasa-Dobrești în Muntenia. N-am vrea să spunem că între populația getică dintre Olt-Dunăre și Carpați și uniunea de triburi getică posesoare a emisiunilor monetare de tip Vîrteju-București n-au existat decît relații sporadice. Se vede însă că interesele economice ale celor două uniuni de triburi le-au determinat să-și îndrepte atenția, nu atît către dezvoltarea raporturilor reciproce, cît mai ales către

⁷⁸⁴ Cf. BSNR, 1920, p. 70.

⁷⁸⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 129.

intensificarea relațiilor lor cu ceilalți vecini. Așa se explică faptul că uniunea getică din Oltenia actuală își orientează raporturile sale către nord spre Dacia intracarpatică, în timp ce populația din centrul Munteniei către sudul Moldovei. În același timp se constată că ambele uniuni de triburi sînt legate strîns prin relații de schimb cu populația din dreapta Dunării. Semnificative din acest punct de vedere sînt nu numai emisiunile de tip Aninoasa-Dobrești descoperite în dreapta Dunării, ci și emisiunile de tip Filip al III-lea din tezaurele de la Pielești și Sadova, venite din sud pe calea schimbului. În aceeași ordine de idei ar fi de menționat și prezența în așezările getice dintre Dunăre, Olt și Carpați a unui număr sporit de produse grecești, vehiculate spre nord de către triburile sud-dunărene traco-getice. Nu este deloc exclus ca în rîndul uniunii de triburi de pe actualul teritoriu al Olteniei să fi fost cuprinse și unele neamuri geto-dace pomenite de Ptolemeu⁷⁸⁶. După părerea lui V. Pârvan, în Oltenia, s-ar putea localiza *potulatensii* și *buridavensii*. Primul dintre aceste neamuri se întindea, după același autor, și în vestul Munteniei. Pînă acum nu avem decît o singură categorie de monede care ar avea o astfel de arie de răspîndire. Ne referim la emisiunile de tip Adîncata care se întindeau în estul Olteniei și vestul Munteniei. Aceasta ar însemna să credem că *potulatensii* apar documentați încă de la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Al doilea neam ocupă după localizarea lui V. Pârvan județele Vilcea, Argeș și zonele Făgăraș și Sebeș⁷⁸⁷. Dacă admitem că *buridavensii* au fost autorii emisiunilor de tip Aninoasa-Dobrești, ceea ce n-ar fi exclus, atunci trebuie să-i extindem în întreaga Oltenie și să deplasăm oarecum centrul lor de greutate către valea Jiului. N-ar fi de asemenea imposibilă și o întindere a lor pînă în regiunea Sebeșului unde există cîteva descoperiri monetare de tip Aninoasa-Dobrești. Împrejurarea că de la mijlocul secolului I î.e.n. în toată Oltenia avem un singur tip monetar ne dă dreptul să admitem că după această dată, cele două neamuri getice, *potulatensii* și *buridavensii* se găseau unificate. Întrucît o continuare tipologică a emisiunilor de tip Adîncata se constată numai în Muntenia, prin imitațiile de tip Virteju-București, n-ar fi exclus ca în Oltenia, în perioada despre care este vorba, rolul principal să-l fi deținut *buridavensii*, puterea lor fiind concentrată între văile Jiului și Oltului.

Independent de raporturile care au existat între *potulatensi* și *buridavensi* și de fixarea lor teritorială mai mult sau mai puțin probabilă, datele prezentate ne dau dreptul să admitem că în a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. în regiunea cuprinsă între Dunăre-Olt și Carpați a existat o însemnată uniune de triburi getice. Ea se ridică, prin importanța sa politică și economică, la nivelul celorlalte două uniuni tribale geto-dacice contemporane din cîmpia Muntenă și Transilvania. Împreună ele au reprezentat nu numai cele trei nuclee principale, ci întreaga temelie pe care Burebista și-a ridicat formațiunea sa politică cu caracter statal.

B. MONEELE DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT

1. ETAPA DE TRANZIȚIE TIPUL MEDIEȘU AURIT

O categorie interesantă de imitații o constituie monedele, cu modul ceva mai redus, care se caracterizează în special prin redarea calului cu cioc de pasăre. Cea mai importantă descoperire cu astfel de monede s-a făcut la Medieșu Aurit (jud. Satu Mare), de unde și denumirea acordată tipului. Ö. Gohl, care a studiat și clasificat pentru prima dată acest tezaur și tipul monetar respectiv, a reușit să distingă două grupe principale ⁷⁸⁸.

a. Din prima grupă fac parte două piese care au pe avers un cap uman spre dr. cu gîtul triunghiular, nasul proeminent, cununa din trei șiruri de frunze, barba din ovale așezate fără vreo ordine oarecare, ochiul un punct într-un oval, deasupra frunții și în jurul bărbiei cite un șir de globule; împrejur cerc perlat.

Pe revers este redat un cal mult stilizat în galop spre st., cu corpul mult arcuit, ca un S culcat și picioarele din patru șiruri de globule; călărețul, aproape dispărut, este redat aici printr-un triunghi (corpul) și o rozetă (capul) dintr-un cerc perlat cu o globulă mare la mijloc. Cele două piese au greutate 11,45; 11,52 g și diam. 24–25 mm (pl. LIX, 3–4).

b. În cea de a doua grupă se include majoritatea monedelor de la Medieșu Aurit. Acestea prezintă pe avers un cap uman spre dr., mult stilizat, avînd oarecare asemănări cu cel de pe monedele primei grupe, în privința stilului și aspectului general. De pildă și aici se întîlnesc cele două linii de perle care marchează fruntea și bărbia, precum și felul de redare a ochiului, închis de data aceasta de un triunghi. Există însă multe elemente deosebite. Nasul s-a redus la o simplă linie, barba a dispărut, deasupra frunții se ridică un semicerc, în dreptul urechii un semn, în formă de S cu două globule jos, iar cununa și părul redat la un loc printr-un grup de ovale fără o ordine oarecare.

Cît privește însă reversul, el ne apare complet schimbat. Calul are corpul de formă ovală, picioarele incomplete, strînse sub pîntece, cu copitele triunghiulare, capul în forma unui cioc de pasăre deschis, cu virfurile globulare și ochiul o globulă; în locul călărețului două șiruri de globule arcuite, care se unesc deasupra capului la cal, iar pe mijloc o linie simplă (pl. LIX, 5–12).

În cadrul acestor grupe Ö. Gohl a reușit să distingă un număr de 11 variante. Reluînd recent studiul celor 45 monede păstrate la Muzeul din Budapesta, I. Winkler distinge două subgrupe cu un număr de zece variante pentru revers și dublu pentru avers ⁷⁸⁹.

De tipul Medieșu Aurit se mai poate lega, mai ales de reversul emisiunilor din grupa a, o monedă divizionară, cu o greutate de 2,44 g, menționată de Ö. Gohl ⁷⁹⁰ și considerată de

⁷⁸⁸ Ö. Gohl, *Koizstobókus éremlelet Aranyos Medgyesen, in NumKöz*, II, 1903, p. 57–59; K. Pink, *Münzprägung der Ostkelten*, 1939, p. 82–83; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 31 (49); I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 31(93); idem, in *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, 1968, p. 6–17;

Tiberiu Bader, *Descoperiri monetare în cîmpia someșană*, Baia Mare, 1967, p. 9–10 (fig. 4).

⁷⁸⁹ I. Winkler, in *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, p. 8–10.

⁷⁹⁰ Ö. Gohl, in *NumKöz*, XXV, 1926, p. 33.

K. Pink ca provenind de la Medieșu Aurit ⁷⁹¹. Capul de pe avers este mult mai stilizat și cu conturul imprecis, iar pe revers apare calul cu picioarele din șiruri de globule, în locul călărețului este redată o roată cu patru spițe.

Nu am inclus în descrierea de mai sus două serii monetare, asemănătoare cu tipul Medieșu Aurit, deoarece ele reprezintă, pe de o parte un alt modul, iar pe de alta, au și caractere proprii. Deși au unele trăsături de stil comune, nu știm dacă ele aparțin aceluiași tip. Oricum, este vorba de alte ștanțe și de alt atelier. Una din aceste piese provine de la Slovenské Nove Mesto ⁷⁹², Satoráljaújhely (R.S. Cehoslovacă). Ea are o greutate de 10,58 g și diam. 26 mm. Pe avers, capul uman are aceleași elemente de stil, numai că sînt altfel combinate. Pe revers apare același semn care înlocuiește călărețul, calul are corpul mai proporționat, cu capul și parte din picioare aproape dispărute.

Cealaltă serie este reprezentată de o piesă cu un modul și mai mare (diam. 28 mm) și cu greutate de 8,86 g, despre care se spune că provine din Transilvania ⁷⁹³. Capul uman de pe revers apare aici mai stilizat, cununa redusă la cîteva frunze, fața imprecisă, cu nasul și ochiul greu de distins și fără linia perlată la frunte. Împrejur un cerc perlat foarte pregnant. Pe revers, calul foarte asemănător cu cel de pe piesele de modul mic, dar mai mare, înconjurat de două cercuri perlate.

Și aceste emisiuni trebuie să aparțină aceleiași regiuni din nord și nord-vestul Transilvaniei. Emiterea lor, ori s-a făcut în alte ateliere, ori poate reprezintă o etapă ulterioară a emisiunilor cu modul mic. Stilul celor din urmă, adică acelora cu modul mai mare, dar cu greutatea de asemenea redusă, este ceva mai decăzut, așa că n-ar fi exclus ca diferențele amintite să fie determinate de data lor de emitere.

Aceste emisiuni figurează la K. Pink printre imitațiile caracteristice zonei de nord-est a lumii celtice, grupa *ohne Kinn-mit Schnabelfsferd*, realizat după modele din sud. Numismatul austriac observă foarte bine legătura dintre aversul monedelor primei grupe de la Medieșu Aurit, cu o piesă descoperită la Munkacs în bazinul superior al Tisei ⁷⁹⁴. Aceleași piese vor servi ca model aversului monedelor din grupa *b* de la Medieșu Aurit (pl. LIX, 1—2). Deși I. Winkler ⁷⁹⁵ nu este de acord cu părerea lui K. Pink, totuși o legătură stilistică dintre emisiunile cu gîtul triunghiular și cele de tip Medieșu Aurit nu poate fi negată. Cele două șiruri de globule de deasupra frunții și din jurul bărbiei, ca și forma frunzelor cununii sînt elemente de stil de continuitate și de legătură dintre tipurile monetare amintite. Pentru revers însă situația este mai complicată, în sensul că nu putem încă stabili tipul din care derivă. De unele elemente s-ar putea vorbi, dar acestea au un caracter cu totul general, care n-ar putea să ne dea vreo indicație mai precisă ⁷⁹⁶.

1. *Andrid* (jud. Satu Mare)

Pe teritoriul comunei s-a făcut în 1893 o importantă descoperire, din care însă nu s-a păstrat nici o monedă ⁷⁹⁷.

2. *Bunești* (Săplac, jud. Cluj)

Se păstrează informația vagă despre descoperirea unor monede de același tip, în această localitate ⁷⁹⁸.

⁷⁹¹ K. Pink, *op. cit.*, p. 82 (fig. 324).

⁷⁹² Ö. Gohl, în *NumKöZ*, III, 1904, p. 7; M. Dessewffy, 445; K. Pink, *op. cit.*, p. 83 (fig. 330); V. Ondrouch, *Moravské Num. zprávy*, 1961, p. 27(56).

⁷⁹³ K. Pink, *op. cit.* (fig. 331).

⁷⁹⁴ *Ibidem*, p. 82.

⁷⁹⁵ I. Winkler, *op. cit.*, p. 10—11; VI. Liseic, în *Num. Vjesti*, IV, 1957, p. 1—11.

⁷⁹⁶ I. Kovács, în *Erdélyi Museum*, XLV, 1940, p. 305, presupune existența unui prototip necunoscut; cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 10.

⁷⁹⁷ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, II, 1903, p. 59 (83); XVI, 1915, p. 14; G. Finaly, în *Arch. Anzeiger*, 1904; p. 150; K. Pink, *op. cit.*, p. 83; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 31(71); I. Winkler, *O mincich...*, p. 25(5).

⁷⁹⁸ C. Gooss, în *AVSL*, XIV, 1877, p. 77; G. Téglás, *Erdélyi Museum*, IV, 1877, p. 142; idem, în *Ungarische Revue*, IX, 1889, p. 325; V. Russu, în *Bul. Soc. geografice române*, Buc. 1880, p. 859; A. Blanchet, *op. cit.*, II, p. 463 (3); K. Pink, *op. și loc. cit.*; I. Winkler, *O mincich...*, p. 26 (27).

3. *Lușca* (jud. Bistrița Năsăud)

Un tezaur alcătuit din 34 monede s-a găsit în acest punct în anul 1842. Nu se cunosc alte amănunte ⁷⁹⁹.

4. *Medieșu Aurit* (jud. Satu Mare)

Cel mai important tezaur cu astfel de monede s-a descoperit în 1903 la Medieșu Aurit. Tezaurul cuprindea 107 monede, dintre care 43 au ajuns în colecțiile Muzeului din Budapesta, două în colecția lui Dessewffy (443, 444) și încă una la Muzeul din Satu Mare. Editorul descoperirii, Ö. Gohl, a remarcat că un număr de 48 de exemplare au tăieturi aplicate indeosebi pe avers ⁸⁰⁰. Ținem să precizăm că sîntem de acord cu interpretarea că aceste tăieturi au fost făcute cu scopul de a verifica metalul. Asemenea tăieturi mici și cite una pe monedă nu au sensul pe care-l au tăieturile de pe monedele de tip Huși-Vovriești. Greutățile medii, pe grupe, stabilite de Ö. Gohl, sînt următoarele: 7,71; 8,43; 8,71; 9,97; 9,10; 9,55; 9,74; 9,79; 9,91; 10,10 g. Monedele au greutate cuprinse între 6,82 și 10,52 g, iar diam. 21–23 mm.

5. *Sadova* (jud. Dolj)

După unele informații monede similare s-ar fi descoperit și la sud de Carpați, în Oltenia, la Sadova ⁸⁰¹. Informația ni se pare însă puțin verosimilă. Este vorba desigur de o confuzie a acestor monede cu tipul Aninoasa-Dobrești.

6. *Sintioana* (jud. Cluj)

La Muzeul din Gherla se află o monedă cu indicația că s-a descoperit pe teritoriul acestei comune ⁸⁰².

7. *Stoiana* (jud. Cluj)

De la Stoiana provine un tezaur alcătuit din 22 monede ⁸⁰³, descoperit în cursul anului 1842.

8. *Tîrgul Mureș* (jud. Mureș)

Din zona orașului provine un tezaur alcătuit din circa 20 monede, dintre care 16 exemplare au tăieturi ⁸⁰⁴.

9. *Zalău* (jud. Sălaj)

La Zalău, în cursul anului 1964, s-a descoperit o monedă în strada Gh. Lazăr ⁸⁰⁵ (10,30 g; 24 mm).

10. *Județul Satu Mare*

La Dessewffy (807) se păstrează indicația că o monedă din aceeași serie s-ar fi găsit în cuprinsul județului Satu Mare.

R.P. Ungară

Unele descoperiri cu monede de tipul Medieșu Aurit s-au făcut și în partea de nord-est a R.P. Ungare, în localitățile: *Mező-Tarpa*, *Ugornya*, *Dercen*, *Gyertyánvölgy* (Borsod) și în regiunea Nograd ⁸⁰⁶.

R.S. Cehoslovacă

Cîteva monede de același tip sînt menționate ca fiind descoperite în Slovacia la: *Slovenské Nove Mesto* ⁸⁰⁷ (Satorajauhely), 2 AR; *Beniakovec* ⁸⁰⁸, 1 AR; și o descoperire în Moravia, la *Hodonin* ⁸⁰⁹ (Göding), 7 AR.

Proveniență necunoscută

Monede de același tip cu locul de descoperire necunoscut se mai cunosc în unele colecții sau sînt menționate în lucrări de specialitate. Printre acestea se numără: Muzeul din Cluj, 5 AR, 9,82 g; Muzeul din Succava, 1 AR,

⁷⁹⁹ J. Seidel, *Chronik arch. Funde in Öster. Blätter für Literatur u. Kunst*, III, 1846, p. 27; C. Gooss, *Chronik*, p. 234; G. Téglás, *Értésítő az Erdeli Museum*, XII, 1887, p. 302; K. Pink, *op. cit.* p. 83; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, 31 (44); I. Winkler, *O mincích . . .*, p. 31 (91).

⁸⁰⁰ A se vedea bibliografia de la nota 788.

⁸⁰¹ Ö. Gohl, în *NumKözl*, 1915, p. 72; cf. și K. Pink, *op. cit.* p. 83.

⁸⁰² B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1962, p. 218 (14); E. Chirilă, V. Lucăcel și I. Chifor, în *AMN*, III, 1966, p. 422 (fig 5).

⁸⁰³ J. Seidl, *op. cit.*, p. 27; C. Gooss, *op. cit.*, p. 200; G. Téglás, *Ungarische Revue*, IX, 1889, p. 325–326; E. Fiala, *Windisch-Grätz*, 205, 2879–2881; Ö. Gohl, în *NumKözl*, II, 1903, p. 59; M. Dessewffy, 20, 447; L. Ruzicka, în *CNA*, II, 1921, p. 56; K. Pink, *op. cit.*, p. 83; B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 31 (48); I. Winkler, *O mincích . . .*,

p. 36 (157).

⁸⁰⁴ Ö. Gohl, *op. cit.*, XVI, 1917, p. 51; K. Pink, *op. cit.*; I. Winkler, *O mincích . . .*, p. 37 (169).

⁸⁰⁵ E. Chirilă, N. Chidioșan, V. Lucăcel, I. Milea și I. Ordentlich, în *AMN*, II, 1965, p. 647, nr. 4; este de tip Pink, 330.

⁸⁰⁶ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁸⁰⁷ M. Dessewffy, 445 și 1232; K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*; V. Ondrouch, în *Moravské num. zprávy*, 8, Brno, 1961, p. 27 (56).

⁸⁰⁸ V. Ondrouch, *op. cit.* și *loc. cit.* (55); idem, *Nalezky keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*, Bratislava, 1968, p. 42.

⁸⁰⁹ J. Eisner, în *Numismatický časopis Československý*, III, 1927, p. 15–16 (fig. 6–7, nota 130).

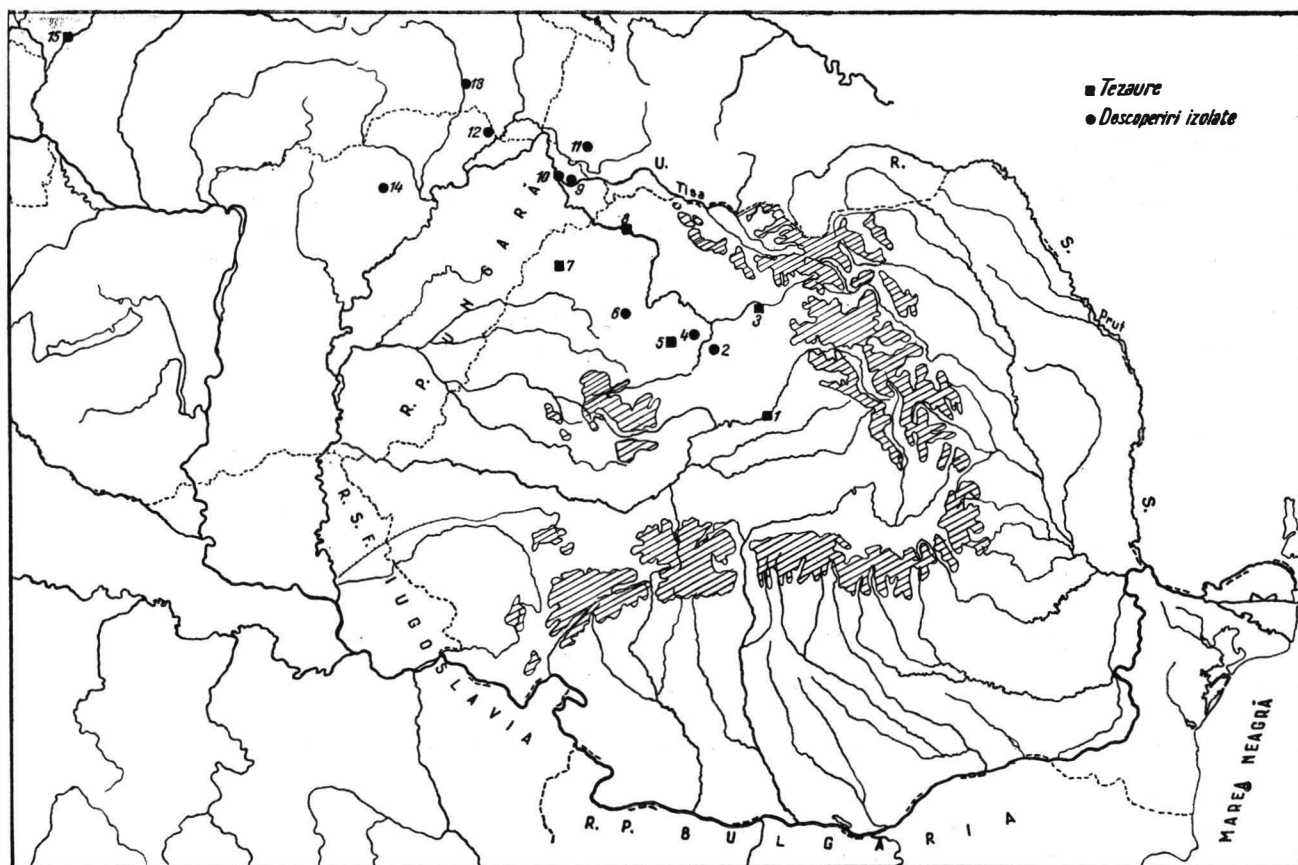

Fig. 20. — Descoperirile monetare de tip Mediesu Aurit.

- Andrid, 7
- Beniacovce, 13
- Bunești, 4
- Dercen, 11
- Gyertgyánvölgy, 14
- Hodonin (Göding), 15
- Lușca, 3
- Mediesu Aurit, 8
- Mezö Tarpa, 9
- Sintioana, 2
- Slovenské Nove Mesto, 12
- Stoiana, 5
- Tîrgu Mureș, 1
- Ugornya, 10
- Zalău, 6

6,70 g; Cabinetul num. Viena, 2 AR, 8,20; 9,96 g; Cabinetul num. Brno, 1 AR; Muzeul național din Praga, 3 AR; D. Berciu, *Arheologia preist. a Olteniei*, p. 270 (fig. 214–215); Dessewffy (446 și 1233), cu greut. 8,38; 9,50 g; A. Blanchet (516).

Tipul monetar asupra căruia referim cuprinde numai emisiuni de argint. După modul și greutate, monedele respective nu se mai pot înscrie în rîndul tetradrahmelor. Ele au, după cum s-a văzut, diametre cuprinse între 18 și 23 mm și greutatea între 6,70 și 10,52 g. Doar cîteva piese depășesc greutatea de 10 g, cele mai multe cîntărind între 9 și 10 g. Este vorba deci de o greutate mult scăzută față de cea a tetradrahmelor mai vechi. O astfel de scădere a greutății constituie un fenomen firesc, care se leagă strict de etapa de timp în care au fost emise.

Piesa despre care am arătat că reprezintă un alt nominal și un alt modul, cu o greutate de 2,44 g, poate fi socotită o monedă divizionară, înscriindu-se astfel printre puținele emisiuni cu caracter divizionar din monetăria locală din această regiune. Pentru stabilirea ariei de circulație și chiar a locului de emiterie par să nu existe dificultăți. Cele mai însemnate descoperiri se situează în partea de nord a Daciei, reprezentate de tezaurile de la Medieșu Aurit, Stoiana, Lușca și Bunești. Mai spre sud sînt de remarcat monedele de la Tg. Mureș. Nu includem aici descoperirea de la Sadova, care nu numai că este complet izolată, dar, după părerea noastră, nu poate fi verificată și confirmată. Aria aceasta se întinde însă spre nord și nord-vest, pe cursul superior al Tisei. Aici este vorba însă mai mult de monede izolate și foarte rar sau problematic de tezaur. Centrul însă unde a luat naștere și s-a dezvoltat acest tip credem, că poate fi plasat în partea de nord și nord-vest a Transilvaniei, situîndu-se undeva pe valea Someșului (fig. 20).

Stilul cît și greutatea tuturor emisiunilor de tip Medieșu Aurit ar îndreptăți datarea acestora către mijlocul secolului al II-lea î.e.n.⁸¹⁰. *Ele marchează, prin aceleași caractere, adică prin stil și nominal, o etapă de trecere de la prima fază principală de dezvoltare a monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia, la cea de a doua și ultima în același timp.*

Încă de la publicarea tezaurului de la Medieșu Aurit, Ö. Gohl vedea în aceste monede emisiuni locale pe care le atribuia costobocilor⁸¹¹. Este greu, desigur, să se poată merge pînă la astfel de precizări de ordin etnic. Situația se complică și mai mult dacă ținem seama de împrejurarea că nu se poate ști sigur dacă la această dată costobocii locuiau în nord-vestul Daciei. După părerea lui K. Pink, aceste emisiuni, avînd capul calului în forma unui cioc de pasăre, s-ar apropia de stilul dacic. Deși în zona Maramureșului, spune același numismat, se crede că ar fi locuit teuriscii, stilul acestor monede ar pleda în favoarea unui popor neceltic⁸¹². Pentru o origine a lor dacică, dar cu influențe celtice, pledează și I. Winkler în studiul său asupra tezaurului de la Medieșu Aurit⁸¹³.

Situația, fără îndoială, nu este de loc simplă. Pentru fixarea unei poziții trebuie avut în vedere stilul, cu toate elementele sale componente, data de emiterie și chiar aria de răspîndire. A reieșit din descrierea generală a tipului că monedele de tip Medieșu Aurit derivă stilistic din tipul cu gît triunghiular, monede care nu știm să fie caracteristice teritoriului dacic.

De asemenea, pe avers apare ca element ornamental, în dreptul urechii un semn în formă de S, precum și șiruri de globule, frecvent întîlnite în arta decorativă celtică. La acesta se mai adaugă și faptul că aria de răspîndire, care cuprinde o zonă din partea de

⁸¹⁰ A se vedea în privința datării Ö. Gohl, în *NumKöZ*, II, 1903, p. 60–61 și I. Winkler, în *Tezaurul monetar din județul Satu Mare* 1968, p. 12.

⁸¹¹ Ö. Gohl, *op. cit.*, p. 57–59.

⁸¹² *Ibidem*.

⁸¹³ I. Winkler, *op. cit.*, p. 12.

nord-vest a Daciei, se întinde și în afara granițelor acesteia spre nord și nord-vest. Este adevărat însă că cele mai de seamă descoperiri cunoscute până acum aparțin teritoriului Daciei, dar tot așa de real este și faptul că multe dintre ele apar într-o regiune unde urmele arheologice celtice din perioada anterioară apar în număr relativ mare.

Există însă și temeuri, poate mai importante, pe baza cărora se poate admite o origine a lor dacică, așa cum o sublinia însuși K. Pink. Referindu-ne tot la stilul general al monedelor, se pot stabili anumite legături cu emisiunile geto-dacice de tip Aiud-Cugir, Hunedoara, Chercluș și Aninoasa-Dobrești. Redarea capului la cal în forma unui cioc de pasăre, deși în mod diferit, este comună tuturor acestor emisiuni. În același timp, pe unele din tipurile monetare din Transilvania la care ne-am referit, întâlnim, ca și la piesele de tip Medieșu Aurit, șiruri de globule, ornamentul în formă de S și călărețul cu corpul triunghiular și cu cerc redat deasupra. Deși unele din acestea reprezintă elemente ornamentale de caracter celtic, ele trebuie socotite moșteniri transmise unora dintre triburile dacice.

În altă ordine de idei reamintim că la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. celții nu mai alcătuiesc pătura dominantă, în nici una din regiunile ocupate de ei în secolele IV—III î.e.n., rolul principal, politic și economic, revenind acum geto-dacilor. Însuși nominalul micșorat și stilizarea accentuată, par să reprezinte caracteristici ale monetăriei geto-dacice.

În lumina acestor date noi am vedea în monedele de tip Medieșu Aurit una din emisiunile daco-celtice, rolul principal fiind jucat, după cum o arată și numele, de unul din triburile dacice din această regiune. Cercetărilor arheologice le revine sarcina de a stabili în ce măsură vom putea vorbi în viitor numai de emisiuni dacice, cu elemente de influență celtică.

2. ETAPA TÎRZIE

EMISIUNILE MONETARE CU MODUL MARE ȘI FORMĂ SCYPHATĂ

În cuprinsul acestui capitol am inclus toate imitațiile din regiunea intracarpatică și din vestul Daciei, emise în etapa târzie a monetăriei geto-dace. Deși nu toate aparțin aceluiași tip monetar, ele au anumite trăsături comune, care le apropie, nu numai pe plan stilistic, ci și pe plan istoric și etnic. După cum vom încerca să dovedim, aceste monede reprezintă cele mai sigure categorii de emisiuni geto-dace din zona amintită și oglindesc în mod limpede nu numai noul stadiu de dezvoltare economică al triburilor dacice, ci și caracterul organizării lor politice. Descoperirile monetare, relativ numeroase, adesea tezaure cu un număr însemnat de monede, n-au lăsat nici un fel de îndoială în privința atribuirii lor populației dace de pe valea Mureșului. Toți numismații, fără excepție, atunci când s-au referit la astfel de imitații, au scos în evidență specificul lor neîndoielnic local.

Una din trăsăturile comune și caracteristice a celor mai multe emisiuni, indiferent de tipul căruia aparțin, o constituie modulul mult mai mare decât s-a obișnuit la celelalte imitații din Dacia. Mărimea lui, care ajunge să măsoare 33—34 mm, împreună cu forma puternic concav-convexă, au atras în mod deosebit și întotdeauna atenția numismaților. Imitații cu un astfel de nominal, cu aversul bombat și reversul mult concav și cu pastila foarte subțire,

nu se mai cunosc în nici o altă parte a Daciei sau a lumii celtice. Însuși stilul îl găsim modificat. Pe lângă schematizarea foarte accentuată a reprezentărilor, întâlnim aici și elemente noi de stil, împrumutate de pe alte originale grecești. Se pare că un rol important l-au avut aici, nu numai tetradrahmele din Macedonia Prima, care își au reprezentatele lor directe printre aceste imitații (vezi tipul Petelea), ci și tetradrahmele din Thasos. Modulul mare despre care vorbeam a fost desigur împrumutat de la cele două categorii de monede aflate în acea vreme în circulație în Dacia. Deși reprezentarea reversului rămâne aceeași, calul și călărețul, dar cu un stil aparte, pe avers este redat capul lui Herakles, bustul zeiței Artemis și probabil capul lui Zeus, dacă nu o combinație între acesta și cel al lui Herakles. Rozetele sau semi-rozetele, cercurile, șirurile de perle și alte combinații de linii trădează un amestec de elemente împrumutate, nu numai de pe originalele mai vechi ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, ci și de pe tetradrahmele Macedonia Prima și Thasos.

Tot ca o trăsătură generală a tuturor acestor emisiuni, indiferent de categoria din care fac parte, poate fi menționat titlul foarte scăzut al argintului. El nu numai că a cedat locul cuprului, dar există emisiuni numai de aramă, cu urme de argintare. Din acest punct de vedere, al deprecierei valorii intrinsece, ele depășesc toate celelalte imitații tirzii din Dacia, care n-au ajuns pînă la pierderea aproape totală a argintului.

Deosebit de important ni se pare faptul că în rîndul unora dintre categoriile monetare la care ne referim, întâlnim și monede divizionare. Cu toate că numărul lor este încă mic, valoarea lor documentară nu scade cu nimic.

Trăsăturile comune la care ne-am referit, însemnînd oarecum un gen de manifestare generală a triburilor dace din Transilvania și Banat, au dus adesea, deși avem de-a face cu tipuri diferite, la folosirea unor nume comune, ca «imitații de tip Hunedoara, sau specifice regiunii Transilvania». K. Pink a denumit fiecare categorie în parte, după caracterele tipologice.

În clasificarea pe care o vom face, vom păstra în linii generale, aceleași criterii și aceleași categorii monetare pe care le întâlnim la K. Pink, numai că vom folosi alte denumiri, în funcție de descoperirile mai însemnate, și de numele care, pentru unele, se întrebuițează destul de frecvent.

TIPUL AIUD-CUGIR

În această categorie am inclus monedele, care la K. Pink figurează sub denumirea *mit Zeuskopf*⁸¹⁴. Nu avem pretenția că denumirea folosită de noi corespunde în întregime. Din păcate nu avem alte descoperiri mai reprezentative, în afară de cea de la Aiud. Ar mai fi de luat în considerație Cugirul, dar tezaurul respectiv cuprinde mai multe tipuri monetare. Nu am rămas la denumirea lui K. Pink, nu din simplul motiv de a aduce o schimbare, ci pentru faptul că numele dat de el «cu capul lui Zeus», nu ni se pare pe deplin justificat. Identificarea, după noi, rămîne probabilă, deoarece efigia de pe aceste emisiuni are anumite elemente caracteristice pentru capul lui Zeus, iar altele pentru cel al lui Herakles. Gradul de stilizare foarte avansat nu îngăduie o precizare de genul celei făcute de K. Pink. Deocamdată, denumirea de *Aiud-Cugir* este în afară de a păcătui din acest punct de vedere și rămîne cel puțin o precizare topografică pentru tipul monetar respectiv.

⁸¹⁴ K. Pink, *Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, p. 72.

În cadrul monedelor de tip Aiud-Cugir se disting în mod clar două grupe, pe care le întâlnim și la K. Pink. Ele au desigur elementele de bază comune, dar și trăsături ce îngăduie o separare a lor în două părți distincte, în afara variantelor care pot fi sesizate în cuprinsul fiecărei serii.

Grupa A. Av. Cap uman în profil spre dr. Are nasul ascuțit și cu o globulă în vîrf, ochiul dintr-un cerc cu un punct la centru, iar sub bărbie două semicercuri neregulate. Deasupra frunții se află o rozetă alcătuită din globule; părul și urme de cunună sînt redată din două șiruri de globule, două frunze de formă ovală și în st. un șir de linii în unghi ascuțit, așezat simetric, una după alta, cu virful în jos; deasupra lor, către frunte, o linie groasă semicirculară, dublată de o alta globulară. Din zona urechii în jos coboară o linie dublă, care se îndoaie jos, în unghi drept, către stînga; împrejur cerc liniar.

Rv. Călăreț cu calul la trap, în profil spre dr. Călărețul mult schematizat, are corpul triunghiular, picioarele lipsă și capul un cerc cu punct la mijloc, din care pornesc în sus patru linii radiate; în spatele lui un șir de perle. Calul, de asemenea foarte mult schematizat, are pieptul mai dezvoltat, de formă oarecum ovală; gîtul subțiat și capul mult micșorat și cu botul asemănător unui cioc de pelican. Picioarele sînt redată din linii frînte și cu copite triunghiulare, coada scurtă și coama dintr-un șir de perle; sub cal o linie orizontală cu punct la mijloc (pl. LX).

Deși se cunoaște un număr relativ mic de piese, în rîndul lor se poate urmări prezența cîtorva variante:

Pentru avers: *a.* Capul uman cu nasul foarte lung și ascuțit, gura din două linii paralele și rozeta de deasupra frunții dintr-o globulă mare înconjurată de un cerc de perle foarte mici (pl. LX, 1–4).

b. Capul are nasul ceva mai scurt, gura redată printr-o rozetă din perle și rozeta de deasupra frunții cu globulele egale (pl. LX, 5,7).

c. Capul asemănător, dar nasul mai mic, rozeta de la gură din șapte globule în loc de opt și semicercurile de sub bărbie mai mari. Rozeta și semicercul de deasupra frunții nu se mai văd (pl. LX, 6).

d. O variantă mai deosebită este reprezentată de o piesă publicată de Eug. Stoicovici și I. Winkler⁸¹⁵, care redă capul uman mai realist, nasul obișnuit, cununa din două șiruri de globule între un șir de linii scurte în val și o linie în relief, iar părul din linii ușor arcuite; rozetele lipsă. Pe revers se păstrează aceleași caracteristici, dar coama calului este redată din două șiruri de globule, călărețul mai mic, cu capul prevăzut numai cu două linii (AMN, IV, 1967, p. 450, pl. III, 33).

Pentru revers: *a.* Călărețul este aplecat pe spate, iar calul are capul mai omogen, cu corpul egal redat (pl. LX, 4,5,7).

b. Călăreț cu poziție verticală, calul cu pieptul mai dezvoltat decît crupa și cu poziția picioarelor diferită (pl. LX, 6).

c. Razele capului de la călăreț mai lungi, botul calului ceva mai mare și apropiat de gît; picioarele cu poziții și dimensiuni ușor diferite (pl. LX, 1–2).

Monede de acest fel, pe care K. Pink le numește «*Reiter mit Ringelkopf*», se cunosc din următoarele descoperiri:

1. *Aiud* (jud. Alba)

De la Aiud provin patru tetradrahme de tipul descris mai sus, descoperite înainte de 1935. Date referitoare la condițiile de descoperire, sau dacă au făcut parte dintr-un tezaur nu se cunosc. Deși ele au fost publicate, nu avem nici datele tehnice (greutatea și diametrul). Se păstrau la data editării (1935) la Institutul de studii clasice din Cluj⁸¹⁶. Două monede sînt din var. *a.*, iar altele două din var. *b.* Pe crupa calului, de pe aversul uneia din monede, se vede un semn în formă de semicerc, probabil o contramarcă. Este posibil ca și tetradrahma, menționată de M. Roska ca fiind găsită în aceeași localitate să facă parte din categoria descrisă de noi.

⁸¹⁵ AMN, IV, 1967, p. 449–455 (pl. III, 33); K. Pink, *op. cit.*, p. 72.

⁸¹⁶ O. Floca, *Considerații asupra unor monede barbare dace*, Deva, 1935, p. 5–14. Tot la Aiud mai este mențio-

nată descoperirea unei monede dacice, dar nu se cunoaște tipul; cf. M. Roska, *Repertorium*, p. 188 (nr. 25); I. Winkler, *O mincih...*, p. 24 (nr. 3 și 3 a).

2. *Alba* (județ)

În cuprinsul județului Alba s-a descoperit o monedă din seria descrisă mai sus, cu două rozete pe avers, var. b. Amănunte nu se cunosc⁸¹⁷.

3. *Arad* ?

În colecția Dr. G. Severeanu se află un număr de șase monede, cu indicația că s-au găsit la Arad. Date suplimentare nu se păstrează și de aceea socotim descoperirea ca fiind îndoielnică.

4. *Cugir* (jud. Alba)

În cuprinsul tezaurului descoperit la Cugir se menționează și prezența citorva tetradrahme de același tip, fără să dispunem de alte amănunte⁸¹⁸.

5. *Piatra Craivii* (Craiva, com. Cricău, jud. Alba)

În cursul săpăturilor arheologice executate în 1963, în cetatea dacică din acest punct⁸¹⁹, s-a descoperit o tetradrahmă similară cu tipul Pink, 251. Ea are greutate 12,49 g și diam. 31 mm.

6. *Sîngeorzu* (jud. Bistrița Năsăud)

În colecția Liceului din Sighișoara, printre alte imitații locale din Dacia, se află și o tetradrahmă de tip Pink, 251; Bielz, IV,3, cu indicația că s-a găsit în această localitate. Nu se dau alte amănunte⁸²⁰. Are greutatea de 12,60 g și diam. 32 mm.

7. *Transilvania* (regiune)

La Cabinetul numismatic din Viena se păstrează o imitație de același tip, despre care se spune că provine din Transilvania⁸²¹. Are greutate 12,88 g.

8. *Proveniență necunoscută*

În unele cataloage și lucrări de specialitate sînt publicate cîteva asemenea monede, dar fără să se mai precizeze proveniența lor. Asemenea piese sînt reproduse de De la Tour, 9611 (12 g); Forrer, 345 (8,68 g) și Dessewffy, 554 (10,01 g; 34 mm).

Grupa B, păstrează, în linii generale aceleași elemente stilistice de bază; deosebiri ceva mai însemnate se observă pe revers. K. Pink o denumește *Reiter mit Henkelarm*⁸²².

Av. Cap uman în profil spre dr. asemănător cu cel de pe monedele din prima serie, cu deosebirea principală că aici lipsesc rozetele. În rest se constată același nas ascuțit, deși ușor diferit ca formă, ochiul o globulă simplă sau încadrată într-un romb, sub bărbie două semicercuri, cununa și părul redat prin intermediul a două rînduri de globule paralele și unul de frunze, uneori cu o diademă semicirculară în partea superioară, deasupra frunții.

Rv. Cal și călăreț la trap spre dr.; călărețul are capul redat cînd dintr-un cerc cu ovale sau semicercuri deasupra, cînd el este înlocuit de un grup de globule. Calul, ca și la prima serie, are capul mult redus, botul în forma unui cioc de pelican, picioarele din linii frînte, cu copitele triunghiulare; coada este scurtă, coama un șir de perle și pe crupă, o globulă (pl. LXI–LXII).

Față de această descriere generală se remarcă următoarele variante:

Pentru avers: a. Cununa din două ovale, ochiul, o globulă într-un romb și deasupra frunții diademă semicirculară (pl. LXI, 1).

b. Nasul unghiular, ascuțit, ochiul o simplă globulă, deasupra frunții două globule în locul diademei, gura redată din două linii paralele, iar cununa din trei frunze (pl. LXI, 4; LXII, 1).

c. Deasupra nasului două liniuțe, șirurile de globule ale părului vizibile, în locul gîtului un cerc incomplet și globulele de deasupra frunții lipsă (pl. LXI, 6; LXII, 4).

d. Nasul mai mic, semicercurile de sub bărbie micșorate, gura redată dintr-o globulă, în locul gîtului un mic semicerc, iar deasupra frunții cîteva globule (pl. LXI, 5).

⁸¹⁷ O. Floca, în *Dacia*, XI–XXII, 1948, p. 103 (pl. IX, 2).

⁸¹⁸ C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 232–233; K. Pink, *op. cit.*, p. 72; I. Winkler, *O mîncib...*, p. 46; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 30 (nr. 29).

⁸¹⁹ I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, *Actes du IVe Congrès international d'études gauloises*,

celtiques et protoceltiques, Sarrebruck, septembrie 1964, Rennes, 1965, p. 138(pl. 88,1); B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1967, p. 196.

⁸²⁰ N. Lupu și Al. Mureșan, *op. cit.*, p. 121 (pl. I, 4).

⁸²¹ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁸²² *Ibidem*.

e. Nasul aproape dispărut, ochiul un mic cerc, gura din două linii paralele și globulele de deasupra frunții dispărute (pl. LXII, 3).

Pentru revers: a. Călărețul are brațul în formă de toartă, capul circular, cu un oval și semicerc deasupra; calul are gîtul lung, părțile corpului relativ proporționale (pl. LXI, 1; LXII, 2).

b. În locul călărețului, un grup de globule; capul calului redus la o globulă, linia corpului reliefată, iar interiorul rămas la nivelul suprafeței pastilei; pe crupă o globulă (pl. LXI, 4; LXII, 1,4,6).

c. În locul călărețului câteva ovale neregulate, conturul calului vizibil parțial, liniile picioarelor șterse în parte (pl. LXI,5,7; LXII, 2,5,6).

d. Crupa calului rectangulară, în locul călărețului, globule și ovale, botul mai subțire și picioarele șterse în bună parte (pl. LXI, 2).

e. În locul călărețului nu se mai distinge nimic, capul calului și parte din liniile picioarelor dispărute și copitele ușor ovale (pl. LXI, 7).

Din descrierile făcute ambelor serii de monede rezultă că între emisiunile amintite nu există deosebiri esențiale. Prima grupă este ceva mai bine realizată, cu mai multe elemente de stil. Grupa a doua are reprezentările mai schematizate și cu lipsa unor elemente stilistice. De pildă, la seria ultimă nu mai întîlnim rozeta, șirul de unghiuri care redă părul și ochiul circular. De asemenea, pe revers calul este mai stilizat, călărețul înlocuit adesea numai cu globule sau ovale și niciodată cu capul radiat. În schimb, forma capului de pe avers cu șirurile de globule și cununa, ovalele de sub bărbie, precum și forma calului, a picioarelor și botului, rămîn în linii generale aceleași pentru ambele serii.

În privința identificării capului uman de pe avers, am arătat încă de la începutul capitoului că nu este o unanimitate de păreri. De pildă, R. Forrer vedea pe aversul acestor monede o copie mult stilizată a capului lui Herakles de pe tetradrahmele lui Alexandru cel Mare⁸²³. Oct. Floca considera, ca și R. Forrer, că este vorba de aceeași reprezentare stilizată a capului lui Herakles, la care au fost adăugate unele elemente, cum este rozeta de exemplu, de pe tetradrahmele din Thasos.⁸²⁴ Spre deosebire de cei doi numismați amintiți, K. Pink și N. Lupu consideră că pe aversul emisiunilor de tip Aiud-Cugir apare capul lui Zeus⁸²⁵. Desigur că așa cum este redat capul uman pe imitațiile de care ne ocupăm este greu de identificat. În ansamblu el pare să se apropie de stilizarea capului lui Herakles, în special în privința redării părului și a pieii leului, dar are și urme din cununa de lauri a lui Zeus. În plus, cum bine a observat O. Floca, pe monedele din prima serie apare și rozeta, care este caracteristică redării capului lui Dionysos de pe tetradrahmele din Thasos. Acestea au fost și motivele pentru care noi am ales acestor emisiuni o denumire topografică, chiar dacă ea nu este documentată de descoperiri mai importante.

Am arătat că emisiunile din grupa doua figurează la K. Pink în categoria imitațiilor cu «călăreț cu brațul în formă de toartă». Trebuie specificat însă că denumirea lui K. Pink nu cuprinde toate emisiunile din aceeași grupă, deoarece brațul călărețului în formă de toartă nu se întîlnește decît la monedele din var. a. La celelalte corpul călărețului este înlocuit în întregime prin globule sau ovale.

Iată și descoperirile cu monede din această grupă:

1. Cugir (jud. Alba)

În cadrul tezaurului descoperit la Cugir se semnalează și prezența unor imitații de tipul «cu capul lui Zeus și călăreț cu brațul în formă de toartă». Două monede din grupa și descoperirea respectivă sînt publicate de Dessewffy

⁸²³ R. Forrer, *op. cit.*, p. 181.

⁸²⁵ K. Pink, *op. și loc. cit.*; N. Lupu, în SCN, I, 1957,

⁸²⁴ O. Floca, *Considerații asupra unor monede barbare* p. 42—46.
date, Deva, 1935, p. 5—14.

1258—9 (12,15; 12,56 g; diam. 33 mm). Tot din acest tezaur, patru exemplare se află la Muzeul din Budapesta⁸²⁶ (11,39; 11,81; 12,86 și 13,28).

2. Sibiu (jud. Hunedoara)

În cunoscutul tezaur descoperit la Sibiu în anul 1801 este menționată și prezența a trei imitații din seria Aiud-Cugir, aflate acum la Cabinetul numismatic din Viena⁸²⁷ (11,18; 11,9; 12,11 g).

3. Cugir-Sibiu

La Muzeul Brukenthal din Sibiu se află un lot de opt monede de același tip, despre care se spune că s-au găsit în apropiere de Cugir și Sibiu⁸²⁸. Nu se poate spune dacă ele fac sau nu parte din unul din tezaurele cunoscute, sau ele reprezintă o descoperire aparte. Monedele au următoarele greutate: 10,75; 10,93; 11,09; 11,50; 11,69; 11,82; 12,06; 12,12 g și diam. 31—34 mm.

4. Transilvania (regiune)

Cu mențiunea că s-au descoperit în Transilvania se cunosc trei monede, una publicată de R. Forrer (12,10 g) și alte două aflate în Cabinetul numismatic din Viena⁸²⁹ (11,75; 12,86 g).

5. Proveniență necunoscută

Cu locul de descoperire necunoscut se mai cunosc următoarele monede: De la Tour 9613—5 (11,35; 12,51; 12,60 g); Dessewffy, 820 (10,48 g; 34 mm); Muzeul din Cluj, 4 AR (11,11; 12,16; 12,32; 12,45 g). În Muzeul din Suceava se mai află o piesă similară (11,20 g; diam. 33 mm); 5 AR la Muzeul Național din Praga și încă o piesă la Cabinetul numismatic din Dresda (11,05 g). Două monede se află la Staatliche Münzsammlung-München (12,16 și 11,21 g).

O monedă de același tip este menționată de K. Pink ca provenind de la Gösing⁸³⁰ (Austria). Însă nu poate fi vorba de o descoperire, ci probabil de prezența ei într-o colecție. Ea apare prea izolată pentru a putea fi trecută în rândul descoperirilor cunoscute.

În privința clasificării monedelor din ambele serii, pe variante, nu avem pretenția că reprezintă ceva complet. Acest lucru nu este posibil, deoarece nu dispunem de un fond prea mare de monede. De aceea noi am atras doar atenția mai mult asupra principalelor variante, rămânând ca o clasificare strictă să se facă odată cu descoperirea unui tezaur mare, care să permită o asemenea înscriere. Sîntem convinși că numărul variantelor este mult mai mare decît cel indicat de noi cu caracterizări mai generale. Aceasta ne-o dovedesc cele opt monede din Muzeul Brukenthal, care, deși în mare se înscriu în cadrul variantei *b* al grupei a doua, au amănunte care le fac să se deosebească între ele.

Toate imitațiile de tip Aiud-Cugir sînt emisiuni cu modul și nominal de tetradrahme și o formă pronunțat scyphată, cu reversul concav și aversul convex. Monedele respective se înscriu în categoria imitațiilor cu pastila monetară subțire și mare, avînd diametre cuprinse între 31 și 34 mm. Greutatea lor, deși este mai mică decît a celorlalte emisiuni anterioare, continuă totuși să se mențină la un nivel oarecum ridicat. Din cele peste 30 monede cu greutatea cunoscută, 17 au greutate cuprinse între 12,06 și 12,86 g, alte 12 piese coboară între 11,09 și 11,90 g, iar restul de trei exemplare cîntăresc 10,01; 10,75 și 10,93 g. Doar două piese depășesc limitele menționate. Una ajunge să depășească limita superioară, cîntărind 13,28 g, iar alta coboară mult sub limita inferioară, avînd o greutate doar de 8,68 g. Se poate încă vorbi, lăsînd la o parte excepțiile, de o anumită stabilitate ponderală, chiar dacă uneori diferențele se ridică de la unu pînă la două grame între anumite piese.

⁸²⁶ K. Pink, *op. cit.*

⁸²⁷ E. A. Bielz, *Dakische Tetrachmen. Ein Beitrag zur Münzkunde Siebenbürgens*, în *AVSL*, XI, p. 461; K. Pink, *op. cit.*; I. Winkler, *O mincih...*, p. 35 (144).

⁸²⁸ N. Lupu, în *SCN*, I, 1957, p. 46.

⁸²⁹ R. Forrer, *op. cit.*, p. 181 (fig. 346); K. Pink, *op. cit.*

⁸³⁰ *Ibidem*.

Monedele de tip Aiud-Cugir sînt considerate emisiuni de argint, ca și celelalte imitații din Dacia. Asistăm însă de data aceasta la o scădere simțitoare a cantității de argint. Două monede din această categorie, recent analizate de către Eug. Stoicovici din Cluj au, una 59,5% Ag – 7,3% Cu și 33,2% Cu₂O + CuO + carbonați bazici Cu, iar cealaltă: 39,8% Ag – 57,5% Cu și 2,7% C₂O + C₄O. De asemenea, noi mai dispunem de câteva rezultate de analize chimice făcute de E. Bielz la unele monede din tezaurul de la Sibiu⁸³¹. Nu știm însă dacă ele se referă și la monedele de tipul Aiud-Cugir. Totuși este interesant de remarcat că și aici argintul apare numai în proporție de 33,82%, iar arama de 54,42%, restul fiind elemente secundare. Deci se poate spune că titlul argintului ajunge să coboare în general sub 50%, iar arama să crească în proporție, în dauna metalului prețios.

Numărul descoperirilor și cu imitații de tip Aiud-Cugir este însă prea mic pentru a putea vorbi despre o arie a lor de răspîndire. Totuși, cele câteva descoperiri pe care le cunoaștem și care figurează în tabelele de mai sus, se concentrează în județele Alba și parțial în Hunedoara. Ele se situează aproape exclusiv de-a lungul văii Mureșului de mijloc, în spațiul dintre Munții Apuseni și Carpații sudici (fig. 21). În afara acestei zone destul de restrînsă nu se mai cunosc alte descoperiri. Moneda menționată de K. Pink ca fiind găsită la Gösing în Austria, nu poate fi luată în considerație din acest punct de vedere. Este vorba ori de ceva cu totul întîmplător, sau mai exact de o informație eronată care s-a strecurat în documentare.

Disigur că în zona amintită trebuie căutat și centrul de emisie, care ar putea fi fixat numai în urma unei descoperiri mai mari. Alte probleme de ordin istoric pe care le ridică aceste emisiuni, ca și datarea lor, vor fi tratate într-un capitol special, care va avea în vedere întreaga gamă de emisiuni din Transilvania și Banat din faza tîrzie a monetăriei geto-dace.

TIPUL RĂDULEȘTI-HUNEDOARA

Emisiunile dacice cunoscute îndeobște și nu fără temei, sub numele de monede dacice de tip *Hunedoara*, alcătuiesc categoria cea mai numeroasă de descoperiri din Transilvania din perioada tîrzie a monetăriei locale. La denumirea amintită, pe care o datorăm lui O. Floca, noi am mai adăugat și numele localității Rădulești, unde s-a făcut una din cele mai importante descoperiri cu astfel de monede⁸³². Mulțumită aceluiași autor și aceiași descoperiri, imitațiile la care ne referim s-au bucurat de o cercetare mai atentă și minuțioasă. Clasificarea pe ștanțe monetare făcută de O. Floca monedelor din tezaurul de la Rădulești, ca și a celui din tezaurul de la Sălașul de Sus, care se dovedește și astăzi valabilă, se bazează pe o metodă științifică de cercetare⁸³³.

Monedele de tip Rădulești-Hunedoara figurează la K. Pink printre emisiunile din est cu modul mare, *mit Herakleskopf*⁸³⁴. În rîndul lor el deosebește o serie cu modul mic și alta cu modul mare, precum și o grupă deosebită cu călărețul spre stînga. Într-adevăr, există câteva piese cu modul mic, nu întotdeauna constant și o grupă aparte, reprezentată de asemenea de un număr foarte redus de piese, care se deosebesc stilistic de fondul principal de monede.

⁸³¹ E.A. Bielz, *op. cit.*, p. 455–468; cf. și Eug. Stoicovici, I. Winkler, în *AMN*, IV, 1967, p. 454.

⁸³² O. Floca, *Monnaies « daciques » du type Hunedoara*,

în *Dacia*, XI–XII, 1945–1947, p. 71–104.

⁸³³ *Ibidem*.

⁸³⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 72–73.

În prezentarea și descrierea monedelor de tip Rădulești-Hunedoara nu vom stăruî și nu vom face o clasificare amănunțită a diferitelor variante. Considerăm că rezultatele obținute de O. Floca în acest sens și clasificarea sa pe ștanțe monetare pot fi utilizate în continuare. O reeditare a lor în lucrarea noastră nu și-ar avea rostul. Noi vom căuta să descriem doar caracterele generale ale tipului și să rezumăm concluziile la care s-a ajuns în această privință până acum.

Pe avers este redat capul lui Herakles mult stilizat, în profil spre dr. Bărbia este ascuțită și proeminentă, buzele din două linii paralele cu capetele globulare, nasul o linie lungă ușor oblică și ochiul un cerc cu punct la mijloc. Deasupra frunții, și ea marcată de o linie orizontală, se află două semicercuri concentrice, indicind bucelele părului, alături de care apare uneori un cerc cu punct la mijloc. Pe obraz se vede un oval cu punct central. În partea de dinapoi este redat pe verticală un semicerc mult îngroșat, în spatele căruia se pot urmări citeva cornuri de lună, însoțite uneori de semicercuri sau semirozete. Sub bărbie se vede un unghi ascuțit, culcat cu vârful spre dr., cu cite o globulă la capete și pe lături. În fața nasului apare un S mare cu puncte în cadrul bucelor. Totul este înscris într-un cerc perlat.

Pe revers este redat călărețul cu calul la trap, mult stilizați, în profil spre dr. Călărețul are corpul redat în întregime dintr-o linie dublă, care se frînge în zona genunchilor. Capul și coiful apar împreună, fie într-o formă ovală neregulată, în poziție orizontală, fie ca o căciulă cu vârful ascuțit, din linie dublă și cu globulă în partea din urmă. Gîtul este o linie simplă. Calul are corpul mult arcuit din spate, unde șade călărețul, gîtul lung și subțire, care se termină cu un corp rectangular, coama dintr-un singur șir de perle. Unul din picioarele din față este dublu și fără copite, iar celelalte din linii simple cu copitele triunghiulare. Coadă are o formă triunghiulară, cu o prelungire în jos. Sub cal se vede linia pămîntului, cu cite o globulă la capete și încă una la mijloc. Totul într-un cerc perlat, dublat uneori și de unul liniar (pl. LXIII–LXVI).

Din rîndul monedelor cunoscute, față de această descriere generală se pot desprinde cîteva serii principale, determinate de prezența sau absența unor elemente stilistice sau de caracterul lor deosebit. Ele nu se depărtează și nici nu se separă de specificul tipului general.

Seria a. Am inclus în această primă serie imitațiile cu modul mic, pentru motivul că din punct de vedere stilistic ele reprezintă un grad superior de realizare. Capul lui Herakles apare mult mai clar, cu nasul, ochiul, mai realist redat, iar amănuntele pieii de leu, de asemenea ceva mai apropiate de original. Buclele de deasupra frunții apar ca semicercuri sau ovale. Buzele și semnul S, rămîn aceleași ca în descrierea generală.

Pentru revers nu există deosebiri mai însemnate, față de cele descrise. Călărețul are aceeași formă, cu capul și coiful în forma unei căciuli ascuțite cu o îndoitură spiralică în urmă și cu globulă la mijloc. Botul este ceva mai lung și copitele din spate romboidale (pl. LXIII, 1).

Monede din această serie se cunosc: 1 AR, la Toc⁸³⁶ (jud. Arad) 10,77 g; Craiova⁸³⁶ (împrejurimi) și încă cîteva piese în Cabinetele numismatice din Cluj, Budapesta și Viena⁸³⁷, precum și la De la Tour, 9605; Forrer, 342. Greutățile lor sînt: 8,76; 9,20; 9,21; 9,46; 9,47; 9,73; 10,31; 10,36; 10,45; 10,77; 10,80; 10,89 g; diam. 24–26 mm.

Seria b cuprinde de asemenea un număr nu prea mare de monede. Capul lui Herakles este aici mai stilizat decît la seria anterioară. Apare ochiul în formă de cerc cu punct, un oval pe obraz, semicercuri concentrice deasupra frunții și semilună în cîmpul din stînga și sub bărbie. Pe marginea monedei apare cite o semirozetă din linii simple dublată de alta perlată. Reversul nu suferă multe modificări. Călărețul are aceeași formă de cap unită cu coiful, iar

⁸³⁶ J. G. Seidl, in *Österreichische Blätter f. Literatur und Kunst*, III, 1846, p. 146–147; C. Gooss, in *AVSL*, XIV, 1877, p. 88; K. Pink, *op. cit.*, p. 73; B. Mitrea, *Pene-trazione . . .*, p. 33 (67); I. Winkler, *O mineich . . .*, p. 37 (170).

⁸³⁶ M. Dessewffy, p. 28, fig. 528 (9,20 g); K. Pink, *op. și loc. cit.*, fig. 253 (greut. 9,73; 10,8 g).

⁸³⁷ K. Pink, *op. și loc. cit.*, grupa „mit kleinerem Schrötl-ing“.

calul cu botul mai scurt și copitele triunghiulare. În partea de sus este redat un semicerc cu punct la mijloc. Totul într-un cerc liniar dublat uneori de unul perlat (pl. LXIII, 2 și pl. LXIV, 1—7).

Ö. Gohl distinge printre aceste emisiuni un număr de șapte grupe⁶³⁸, după noi șapte variante, determinate de locul pe care-l ocupă rozeta de pe avers și forma călărețului. Cealaltă variantă, prima la care se referă Ö. Gohl, aparține seriei următoare din clasificarea de față.

Deocamdată, monede din această serie nu se cunosc decît în tezaurul de la Temeșești și au următoarele greutate: 7,78; 8,50; 8,82; 9,67; 9,90; 10,44; 10,87 g; diam. 31—34 mm. Ni se pare demn de remarcat la aversul acestor emisiuni, că deși ele copiază capul lui Herakles, sînt preluate și unele elemente decorative de pe tetradrahmele Macedonia Prima. De pildă semirozetele și semicercurile de pe marginea flanului monetar sînt realizate sub influența decorului scutului macedonean de pe aversul tetradrahmelor din Macedonia Prima și probabil a celor din Thasos.

Seria c este nu numai cea mai caracteristică, dar și cea mai bine documentată de descoperirile monetare. Ea figurează însă în rîndul al treilea al clasificării prezente, deoarece ni s-a părut că în ordine stilistică ea ar ocupa acest loc. De exemplu capul lui Herakles apare mai simplificat cu un singur cerc cu punct și fără rozetă și semicercuri pe linia flanului monetar. Se mai păstrează doar citeva semilune în cîmpul din st. și unghiul cu capetele globulare de sub bărbie. Pe revers apare modificată forma capului și a coifului călărețului, care este un oval neregulat, deschis în partea de sus și cu o globulă la mijloc. De asemenea a dispărut și semicercul cu punct la mijloc din cîmpul de sus (pl. LXIII, 3, 4, 6; LXV). În cadrul monedelor din această serie, ca dealtfel și la celelalte, există însă o gamă de variante, care constau însă în deosebiri foarte mici, privind poziția sau forma anumitor elemente componente. În tezaurul de la Rădulești, cu cele 245 monede, O. Floca identifică opt variante pentru avers și 13 pentru revers, iar în cel de la Sălașu de Sus, cu peste 50 imitații, nouă pentru avers și 14 pentru revers⁶³⁹. În ambele tezaure există însă piese identice bătute cu aceleași matrițe. Este vorba probabil și aici de același atelier și aceleași ștanțe de bază, ambele suferind desigur modificări în cursul procesului de emisie. Numărul cel mai mare de monede care au fost bătute cu aceeași ștanță nemodificată este reversul a 69 piese și este documentat în tezaurul de la Rădulești. Ele au însă cinci reversuri diferite.

Descoperirile cu monede caracteristice seriei *c*:

1. *Alba Iulia*

În rîndul celor cinci monede descoperite la Alba Iulia se află și două tetradrahme de tip Hunedoara. Nu cunoaștem amănunte în legătură cu condițiile și caracterul descoperirii⁶⁴⁰.

2. *Bozeș* (Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara)

Pe teritoriul satului Bozeș s-a descoperit în anul 1964 un tezaur cuprinzînd 39 tetradrahme de tip Rădulești-Hunedoara. Monedele se află în colecțiile Muzeului din Deva⁶⁴¹ (inv. 19.774—19.812). Ele au greutate cuprinsă între 8,10 și 9,70 g și diam. 28—31 mm. Din analizele chimice efectuate rezultă că monedele au un procent de 23,50% argint, 56% cupru, iar restul aparține unor componenți minori, printre care se remarcă în special zincul și cositorul.

3. *Cîrjiți* (jud. Hunedoara)

La Muzeul de istorie din Deva se află o monedă găsită în 1969, în grădina unui țăran din această localitate⁶⁴² (inv. 23.175).

4. *Costești* (jud. Hunedoara)

La punctul « Valea Plaiului », în anul 1953, s-a găsit o monedă de argint, similară cu cele din tezaurul de la Rădulești. În 1956 s-a descoperit o a doua monedă de același tip, ceea ce a dus la presupunerea că ar fi vorba de un tezaur. « În acest caz, spune editorul celei de-a doua monede, la Costești s-ar plasa al treilea tezaur monetar dacic de tip Hunedoara⁶⁴³ ».

⁶³⁸ Ö. Gohl, *A temesdi barbárpénzlelet*, în *NumKöz*, XV, 1916 p. 97—104.

⁶³⁹ O. Floca, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 71—104.

⁶⁴⁰ E.A. Bielz, în *AVSL*, XI, 1874, p. 461; C. Gooss, *op. cit.*, p. 229; K. Pink, *op. cit.*, p. 71; B. Mitrea, *Penetraziune* . . . , p. 32(59); I. Winkler, *O minciab* . . . , p. 24—25(4).

⁶⁴¹ Tr. Bălan, *Tezaurul de monede dacice de la Bozeș*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 51—64; cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, 1965, p. 609.

⁶⁴² Informația o datorăm lui M. Valea de la Muzeul din Deva.

⁶⁴³ C. Daicoviciu și colectivul, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 153; H. Daicoviciu, în *AMN*, I, 1964, p. 114.

5. *Cugir* (jud. Alba)

În anul 1968 s-a descoperit la Cugir un tezaur alcătuit din circa 200 monede scyphate, caracteristice fazei tirzii a monetăriei geto-dace din regiunea intracarpatică. Printre aceste imitații se află și emisiuni de tip Hunedoara. Parte din ele se păstrează la Muzeul din Budapesta ⁸⁴⁴. Ele au greutatea între 10,51 și 13,09 g.

6. *Decea* (jud. Alba)

Din această localitate provine un tezaur alcătuit din 15 monede de tipul Hunedoara. Tezaurul s-a descoperit în 1954 și se află la Muzeul din Cluj ⁸⁴⁵.

7. *Hunedoara* (regiune)

La Muzeul din Deva (inv. 3594—3602) se află un lot de nouă monede de același tip cu cele pomenite mai sus, cu indicația că s-au găsit în regiune ⁸⁴⁶. Nu se cunosc amănunte.

8. *Orăștie* (jud. Hunedoara)

Printre monedele descoperite la Orăștie se menționează și două imitații de tip Rădulești cu greutatea 10,90 g. Nu se cunosc amănunte ⁸⁴⁷.

9. *Rădulești* (jud. Hunedoara)

În primăvara anului 1944, pe teritoriul comunei, la punctul « Valea Dosului », în timpul unor lucrări agricole, s-a descoperit într-un vas de lut un mare tezaur cu monede de tip Hunedoara. El se compune din 245 piese de același tip și din aceeași serie, dar cu variante diferite, opt pentru av. și 13 pentru rv. Monedele cântăresc între 9,5 și 11,5 g și au diam. între 29—33 mm. Monedele au fost studiate și publicate cu toate datele necesare de O. Floca ⁸⁴⁸.

10. *Sălașul de Sus* (jud. Hunedoara)

În cuprinsul comunei s-a descoperit întâmplător, în anul 1935, un tezaur alcătuit din circa 100 monede de tip Hunedoara. Monedele erau depuse într-un vas de lut, spart de descoperitor. O parte din tezaur s-a pierdut după descoperire. Un număr de 51 piese au fost salvate de O. Floca și achiziționate de Muzeul din Deva. Două piese au ajuns la Muzeul din Cluj. Despre celelalte exemplare nu se mai știe unde au ajuns ⁸⁴⁹. Ele au greutatea cuprinse între 9 și 11,5 g, iar diam. între 29—32 mm.

11. *Sibișel* (jud. Hunedoara)

În cuprinsul cunoscutului tezaur de la Sibișel, descoperit în anul 1801, s-au găsit și câteva imitații de tip Hunedoara, grupa cu călăreț spre st. Piese de acest tip se află în Muzeul din Budapesta și au următoarele greutatea: 9,96; 11,56; 11,80; 12,76. O altă piesă este publicată în catalogul colecției Windisch-Grätz (2886), cu greutatea 11 g și diam. 34 mm ⁸⁵⁰.

12. *Șoimuș* (jud. Hunedoara)

În Muzeul din Deva se află o imitație de tip Hunedoara, care provine din această localitate ⁸⁵¹.

13. *Teaca* (jud. Bistrița-Năsăud)

Din această localitate provine o monedă de tip Hunedoara, seria cu modul redus. Piesa respectivă se află la Muzeul din Cluj ⁸⁵².

14. *Temeșești* (jud. Arad)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit în 1916, un tezaur alcătuit din 135 imitații de tip Rădulești-Hunedoara. Ö. Gohl care a publicat acest tezaur a deosebit un număr de opt variante principale ⁸⁵³. Semnalăm că aici s-au găsit

⁸⁴⁴ C. Gooss, *AVŞL*, XIII, 1876, p. 232—233, și în vol. XIV, 1877, p. 82; R. Forrer, *op. cit.*, p. 180; K. Pink, *op. cit.*, p. 72; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , 30(29); I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 28(55).

⁸⁴⁵ I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 39(199).

⁸⁴⁶ *Ibidem*, p. 30(81).

⁸⁴⁷ Ö. Gohl, în *NumKöz*, XI, 1912, p. 142; K. Pink, *op. cit.*, p. 73; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 30 (27); I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 32(104).

⁸⁴⁸ O. Floca, *Monnaies « daciques » du type Hunedoara. Les trésors de monnaies de Rădulești et de Sălașul de Sus, în Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 71—104.

⁸⁴⁹ *Ibidem*, p. 86—95; cf. și *CNA*, XI, 1935, p. 156

(comunicare ținută la congresul de la Cernăuți, 1935; idem în *Rassegna Monetaria*, XXXIII, Roma, 1936, p. 1—4.

⁸⁵⁰ E. A. Bielz, *op. cit.*, p. 461; E. Fiala, *Windisch-Grätz*, 2886 (greutate 11 g); K. Pink, *op. cit.*, p. 73; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 35 (144), cu localizarea eronată.

⁸⁵¹ B. Mitrea, în *SCIV*, 4, 1964, p. 573.

⁸⁵² K. Pink, *op. cit.*; I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 36(163).

⁸⁵³ Ö. Gohl, *A temesdi barbárpénzlelet*, în *NumKöz*, XV, 1916, p. 97—104; K. Pink, *op. cit.*; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 32 (64) și 48(19); I. Winkler, *O mincih* . . . , p. 36—7(165).

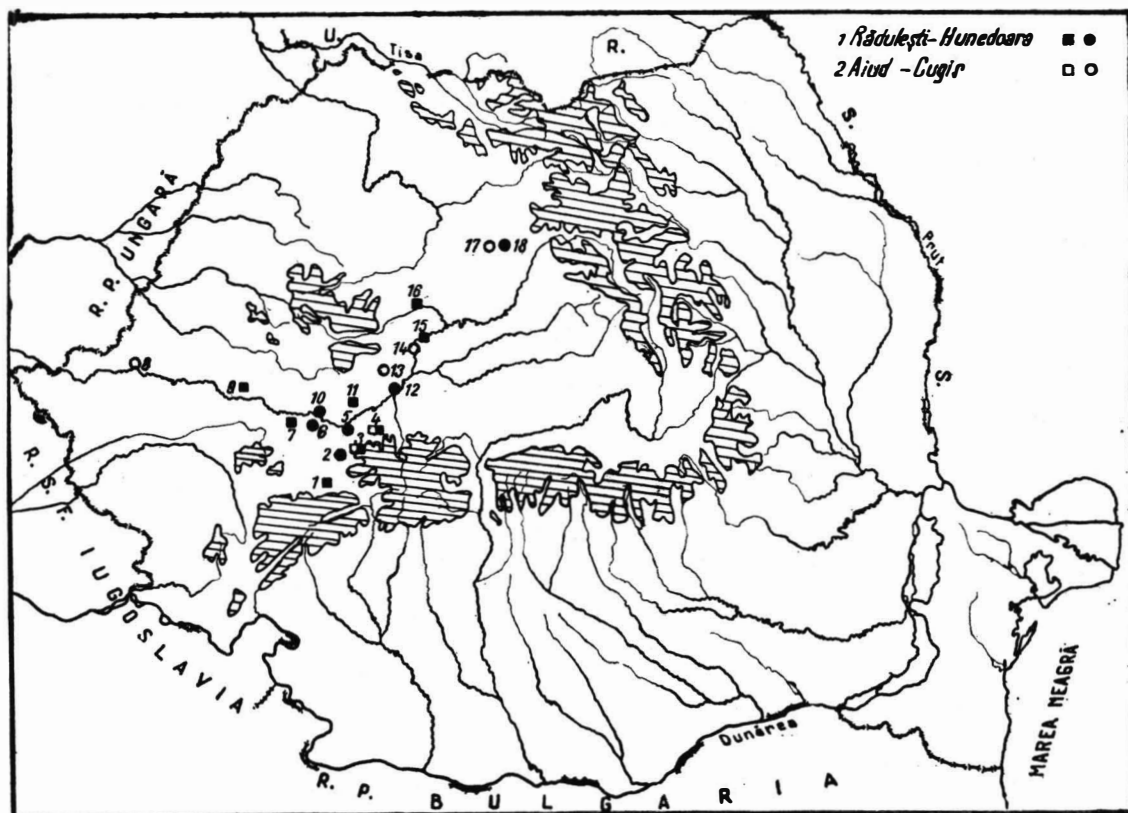
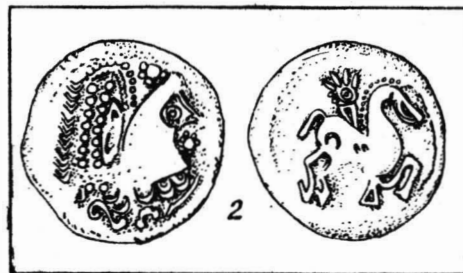
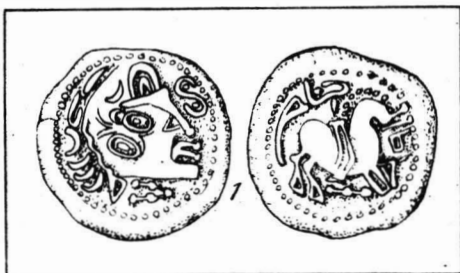

Fig. 21. — Descoperirile monetare de tip Rădulești-Hunedoara și Aiud-Cugir.

— Aiud, 14	— Piatra Craivi, 13
— Alba Iulia, 12	— Rădulești, 7
— Arad, 8	— Sălașul De Sus, 1
— Bozeș, 11	— Sibișel, 3
— Cîrjiți, 6	— Singeorzu, 17
— Costești, 2	— Șoimuș, 10
— Cugir, 4	— Teaca, 18
— Decea, 15	— Temeșești, 9
— Orăștie, 5	— Turda, 16

monede caracteristice scriilor *b* și *c*. Ele au greutate cuprinse între 8,50 și 11,9 și diam. 28–33 mm. Citeva piese se află în Muzeul din Budapesta și cântăresc: 7,78; 8,50; 9,32; 9,38; 9,67; 10,44; 10,87 g.

15. Turda (jud. Cluj)

Prin anii 1940–1941, în apropiere de Turda, cu prilejul unor lucrări de terasament de cale ferată s-a găsit un tezaur de circa 100–160 monede scyphate de tip «Hunedoara». Patru exemplare au ajuns în posesia inv. Nic. Chițoran din Bălteni (jud. Vilcea), care le-a donat apoi Muzeului din Horezu-Măldărești⁸⁵⁴. Nu știm însă exact dacă nu cumva este vorba de piese de tip Toc-Cherluș.

16. Transilvania

La K. Pink găsim menționată o monedă de tip Hunedoara cu indicația că s-a descoperit în Transilvania. Moneda, care se află la Cabinetul numismatic din Viena, are greut. 13,36 g. R. Forrer publică de asemenea o monedă de același tip indicând aceeași proveniență⁸⁵⁵. Are greut. 14,26 g.

17. Proveniență necunoscută

Monede de tip Rădulești-Hunedoara al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște, întâlnim în unele publicații și colecții. Dintre acestea fac parte: De la Tour, 9607 (9,47 g). Dessewffy 410, 818 (9,12 g; 26 mm și 11,10 g; 31 mm). La Muzeul – Praga, 2 AR. La Cabinetul numismatic – Brno, 1 AR. Muzeul din Cluj⁸⁵⁶, 1 AR; 10,56 g. Muzeul Brukenthal⁸⁵⁷, 4 AR; 7,00; 8,90; 10,06; 10,93 g; 29,5–32,5 mm. Inst. de arheologie, 1 AR; 7,11 g (inv. 235/265). Muzeul din Suceava, 1 AR; 10,70 g; 26 mm. Muzeul din Dresda, 2 AR; 10,05 și 12,08 g.

Seria *d* este reprezentată deocamdată doar printr-o singură monedă. Ea prezintă elemente noi și deosebite; chiar dacă păstrează încă trăsăturile generale ale tipului. Pe avers, bărbia a dispărut, gura apare ca două semicercuri concentrice; în cimpul din st. linii subțiri dispuse ca într-o ramură de brad, iar pe față în locul ovalilor apar două triunghiuri și două unghiuri, unul cu linie spiralică; semnul S apare acum întors. Pe revers capul călărețului este redat printr-un cerc liniar cu punct la mijloc și dublat pe jumătate cu un șir de perle, botul calului înlocuit cu un cerc, picioarele din linii simple și coada cu ramificații de linii scurte. Această monedă cântărește 11,10 g și are diam. de 31 mm și nu se cunoaște locul ei de descoperire⁸⁵⁸.

Grupa cu călăreț spre stînga

În afara seriilor pe care le-am prezentat mai există o grupă de monede, care deși aparțin aceleiași tip Rădulești-Hunedoara, prezintă unele deosebiri esențiale, care justifică includerea lor de restul imitațiilor într-o grupă separată. Principala deosebire este legată de revers unde nu numai că reprezentarea este diferită, dar călărețul este întors spre stînga. Aversul este aproape același. Nasul, forma gurii, semicercul dublu de deasupra frunții, liniile de sub bărbie și cimpul din st. sînt similare cu cele de pe monedele din primele serii. Semnul S apare însă inversat, în locul ochiului și a ovalilor de pe față, se întînesc romburi cu punct la mijloc. Pe revers, călărețul este în profil spre st. El este înlocuit de data aceasta prin trei linii, cu capetele superioare globulare, ele radiind de jos în sus. Deasupra lor sînt citeva globule și un semicerc. Calul tot mult stilizat, nu mai are botul redat printr-un pătrat sau triunghi. Picioarele apar incomplete în partea de jos, iar în sus se vede în față cite o linie în plus. Uneori apare sub bot un grup de cinci globule, sau numai două în prelungirea capului. Coada este fie simplă, fie triunghiulară, iar linia pămîntului de asemenea dublă sau simplă (pl. LXIII, 7–8).

Monede caracteristice acestei grupe s-au descoperit, citeva piese în tezaurul de la Sibișel⁸⁵⁹, un exemplar în fostul județ Turda⁸⁶⁰ și încă unul în Transilvania⁸⁶¹. De asemenea, piese similare mai sînt menționate la Windisch-Grätz (2886) în colecțiile Muzeului Brukenthal⁸⁶² și Koblitze⁸⁶³, și 1 AR la Muzeul din Praga. Ele au greutate între 8,90 și 12,76 g; diam. 32–34 mm.

⁸⁵⁴ B. Mitrea, în *SCIV*, 2, 1966, p. 419.

⁸⁵⁵ K. Pink, *op. și loc. cit.*; R. Forrer, *op. cit.*, p. 179 (fig. 343).

⁸⁵⁶ K. Pink, *op. și loc. cit.*, grupa „mit grossem Schrätling”.

⁸⁵⁷ N. Lupu, în *SCN*, I, 1967, p. 48–50, pl. III, 1,3–5.

⁸⁵⁸ M. Dessewffy, p. 818.

⁸⁵⁹ E.A. Bielz, *op. cit.*; K. Pink, *op. și loc. cit.*, grupa

„mit Reiter links”.

⁸⁶⁰ R. Forrer, *op. cit.*, p. 208, fig. 381 (11,43 g).

⁸⁶¹ Moneda se află în col. Muzeului din Kremnitz (Slovacia), unde este înregistrată cu indicația că s-a găsit în Transilvania.

⁸⁶² N. Lupu, în *SCN*, I, 1957, p. 49, pl. III, 2.

⁸⁶³ K. Pink, *op. și loc. cit.*

Monedă divizionară

În aceeași grupă de imitații se înscrie și o monedă cu modul mic, care provine din tezaurul de la Cugir⁸⁶⁴. Ea redă pe avers capul lui Herakles, dar foarte mult degenerat. Se mai văd doar câteva elemente, ochiul, care este un romb cu punct la mijloc, două cercuri și o jumătate de rozetă pe marginea flanelui monetar. Pe revers întîlnim cal și călăreț spre st. Călărețul este înlocuit printr-un oval din perle, iar calul cu șase picioare (pl. LXIII, 5). Moneda, care se află în Muzeul din Budapesta, poate fi trecută în rîndul monedelor divizionare dacice și numită, desigur convențional, drahmă, ca și celelalte subdiviziuni descoperite în Dacia. Are greut. 2,45 g și diam. 18,5 mm.

Din descrierea făcută pentru fiecare serie în parte, mai puțin reversul grupei cu călăreț spre st., rezultă anumite trăsături generale comune întregului tip. Astfel se poate ușor vedea că pe avers, nasul, forma gurii, buclele de deasupra frunții și S din fața capului lui Herakles sînt prezente la toate seriile. Pentru revers rămîn de asemenea comune forma călărețului și a calului; capul rectangular și unul din picioarele din față dublu. Prezența unui număr însemnat de globule și a cercurilor perlate din globule mari constituie la fel una din caracteristicile tipului.

Cu excepția celor câteva monede din seria *a*, ca și a drahmei din ultima grupă, toate celelalte imitații, care alcătuiesc majoritatea monedelor, au un modul mare, care măsoară în diametru între 29 și 34 mm, cele mai multe măsurînd între 31—33 mm.

Pastila monetară este subțire și continuă să aibă aceeași formă scyphată. Greutatea se menține între anumite limite și nu diferă prea mult de la o serie la alta. De pildă, la prima serie se întîlnesc greutateți între 9,20 și 10,89 g; o singură piesă coboară la 8,76 g. Aceasta este seria cu modul mic, cu diam. de 24—26 mm. Seria *b* are piese care cîntăresc între 8,50 și 10,87 g; excepție face aici o monedă care coboară la 7,78 g. În seria *c*, cea mai bogat documentată, circa 300 monede au greutateți între 9 și 11,5 g. O monedă singură scade la 7 g. Doar câteva piese cîntăresc 12,51; 12,61; 12,62; 12,63, 13,09; 13,36 și 14,26 g. Singura piesă din seria *d* are o greutate de 11,10 g, iar cele din grupa cu călăreț spre st. cîntăresc: 8,90; 9,49; 9,94; 11; 11,56; 11,80 și 12,76 g, deci sînt greutateți ceva mai variate. Privind acum situația ponderală de ansamblu, în cadrul întregului tip vom putea constata că cele mai multe monede cîntăresc între 9 și 11,50 g și numai un număr destul de mic depășește aceste limite. Sub această greutate unele piese coboară pînă la 7 și respectiv 7,78 g, iar în sus, citeva urcă pînă la maximum 13,36 și respectiv 14,26 g. Variațiile de greutate sînt aici ceva mai mari ca de obicei, iar pondul mai scăzut. Cu toate acestea emisiunile respective au fost numite și pot încă să păstreze denumirea de tetradrahme.

Schimbări însemnate intervin și în privința titlului argintului. Raportul dintre cele două elemente principale componente, argint și cupru, este acum mult în favoarea celui din urmă. De pildă, din analizele efectuate de Eug. Stoicovici asupra unei tetradrahme din grupa cu calul spre stînga, rezultă că aceasta conține 24,5% argint, 74,8% cupru și 0,7% elemente secundare⁸⁶⁵. Pentru emisiunile din seria *c*, cu cele mai multe monede, se constată că raportul dintre argint și cupru variază foarte mult, de la un grup de piese la altul. După cum arată analizele chimice făcute asupra unor monede din această serie, argintul ajunge să scadă pînă la 18%, la alte piese coborînd chiar sub această cifră. Există monede care se pare că au fost doar argintate sau acoperite cu o foiță subțire de argint (suberate). Această instabilitate a aliajului dintre argint și cupru, în cadrul seriei *c* se constată nu numai de la o descoperire la alta, ci chiar în cuprinsul aceluiași tezaur.

Descoperirile monetare, pe care le-am prezentat în cadrul fiecărei serii sau grupe, sînt în măsură să ne arate mai întîi că imitațiile de tip Rădulești-Hunedoara alcătuiesc una din

⁸⁶⁴ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XXV, 1926, p. 35, nr. 24;

K. Pink, *op. cit.*, p. 73 (fig. 266); I. Winkler, în *AMN*, p. 458.

III, 1966, p. 79—80.

⁸⁶⁵ Eug. Stoicovici și I. Winkler, în *AMN*, IV, 1967,

categoriile cele mai bine reprezentate în rîndul emisiunilor tîrzii din Transilvania. Aceasta reiese nu numai din numărul mai mare de descoperiri, ci și din numărul important de monede din care se compun unele din tezaurele amintite, ca cele de la Rădulești, Sălașul de Sus, Bozeș etc.

În al doilea rînd, aceleași descoperiri sînt în situația să ne indice, pe de o parte, aria de circulație a acestor monede, iar pe de alta, locul unde poate fi situat aproximativ centrul lor de emiteră. Se poate, de pildă, ușor observa, că majoritatea descoperirilor, în rîndul cărora figurează cele mai importante tezaure, provin din regiunea Hunedoara. Cîteva dintre ele se întind spre nord în jud. Alba și Bistrița Năsăud, iar alte cîteva ating partea de est a județului Arad. Aproape toate se înșiră de-a lungul văii Mureșului și parțial pe cursul unora din afluenții acestuia. În general ele ocupă zona de podiș și de dealuri, cuprinsă între Carpați și Munții Apuseni (fig. 21). Izolat apare doar moneda de la Craiova, care se situează complet în afara ariei de răspîndire la care ne-am referit. Desigur că aici este vorba, ori de o înregistrare greșită a descoperirii, ori de rezultatul schimburilor intertribale, cunoscut și la alte tipuri monetare geto-dace. Felul cum se grupează celelalte descoperiri constituie un fenomen de circulație obișnuit și normal. Ele se întind pe o anumită zonă geografică cu centrul principal în județul Hunedoara. Este foarte probabil ca aici să existe și locul unde au fost emise toate aceste monede, considerînd că emisiunile respective nu pot proveni decît dintr-unul și același atelier.

TIPUL TOC—CHERELUȘ

Categoria de monede de care ne vom ocupa în acest capitol este cunoscută la K. Pink sub denumirea *mit Bartkranzavers* și este integrată, împreună cu tipurile precedente, în rîndul emisiunilor din est cu modul mare și formă scyphată⁸⁶⁶. În ceea ce ne privește am adoptat pentru acest tip monetar denumirea de « Toc-Chereluș », de la numele localităților unde s-au făcut două din cele mai vechi și mai reprezentative descoperiri. Această nouă denumire, pe care prima dată o întîlnim mai întîi la I. Winkler⁸⁶⁷, ne dă posibilitatea să evităm unele confuzii pe care le-ar putea crea numele mai vechi cu o formă generală și nu suficient de caracteristic. Stilizarea dusă aici pînă la ultimele sale consecințe nu ne mai îngăduie să vorbim, pentru avers în mod special, de multe din elementele componente ale unui cap uman, ci doar de semne și forme și combinații diferite. De aceea nici K. Pink nu mai încearcă o identificare a efigiei. Nu se poate preciza dacă este vorba de capul lui Zeus, al lui Herakles⁸⁶⁸ sau chiar al zeiței Artemis. Ceva mai mult, deseori abia dacă reușești să identifici că este vorba de reprezentarea unui cap uman. Poate că s-ar putea susține ideea combinației dintre capul lui Herakles și al zeiței Artemis. Ca realizare și aspect general stilistic și numismatic monedele de tip Toc-Chereluș au legături și trăsături comune cu celelalte emisiuni din Dacia intracarpatică din faza tîrzie a monetăriei locale și reprezintă o continuare stilistică a unor monede mai vechi din aceeași regiune. Asupra acestui aspect al problemei vom reveni cu amănunte, după ce vom face mai întîi descrierea tipului monetar ca atare.

Pe avers este înfățișat schematic un cap uman în profil spre dr. Părul este redat, la spate, printr-un grup de cinci, uneori patru sau trei linii, în poziție oblică spre st., iar în față printr-un grup de patru linii ușor arcuite, care

⁸⁶⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 73—74.

⁸⁶⁸ R. Forrer, *op. cit.*, p. 182, (fig. 348); I. Winkler,

⁸⁶⁷ I. Winkler, *Tezaurele de monede dacice de la Chereluș*, *op. cit.*, p. 70—79.
în SCN, IV, 1968, p. 70—71.

coboară de deasupra frunții și pînă în dreptul nasului, unde se încheie cu o linie verticală și un șir de globule, după care urmează apoi un patruleter neregulat situat în dreptul gurii. Fruntea apare de cele mai multe ori ca o scară culcată, cu mai multe trepte, iar deasupra un ornament spiralic în formă de S, dispus oblic, cu cite un punct în fiecare buclă. Din bucla stîngă a acestuia pornește în sus un șir de globule. Nasul este înfățișat de o linie oblică, gura din două liniuțe mici paralele și ochiul printr-o globulă plasată într-un romb. Barba este alcătuită dintr-un șir de globule, cu o linie dedesubt, care pornesc de la ureche și merg pînă la bărbie; linii scurte, oblice, pornesc în jos și spre stînga. În dreptul bărbiei se vede o linie în formă de arc, iar deasupra capului și în spatele lui, ornamente în forma unor ovale, resturi de la cununa de lauri. Împrejur apare un cerc perlat.

Pe revers este înfățișat un cal la trap spre st., foarte mult schematizat, cu corpul un oval prelungit și neregulat. Capul este redat din două linii paralele, cu deschidere largă spre bot și cu o globulă în locul ochiului. Picioarele sînt alcătuite din linii frînte sau puțin arcuite, cu globule la încheieturi și cu copitele în formă de triunghiuri mici. Piciorul st. din față și cel drept din spate sînt legate printr-o linie cu punct. Coadă are forma unei linii simple sau zimțată, ușor arcuită, cu capătul de sus semicircular și cu o globulă în semicerc. Coama este înlocuită de un șir de globule. În locul călăreșului apare un fel de rozetă, ușor alungită, alcătuită dintr-un cerc perlat cu o globulă mai mare în centru. Împrejur se află un cerc perlat.

Față de această descriere cu caracter general se constată în rîndul acestei categorii de monede, ca și în toate celelalte cazuri, o serie de variante. Nu credem că se poate vorbi de mai multe tipuri, așa cum a încercat I. Winkler să deosebească în cuprinsul tezaurului de la Chereluș⁸⁶⁹. Avem de-a face doar cu un singur tip, pe care însăși autoarea amintită îl denumește «Chereluș» și cu variante ale acestuia. Din acest punct de vedere se pot deosebi mai întîi grupe de monede, unde diferențele stilistice, atît pentru avers, cît și pentru revers, sînt ceva mai evidente. Din rîndul acestora ar fi de semnalat următoarele principale grupe:

a. Cap uman schematizat, în profil spre dr., cu nasul dintr-o linie cu capătul de jos globular, buzele marcate de globule, părul dintr-un grup de linii ușor ondulate care coboară din creștet pînă sub frunte, iar în spate din linii oblice, sub bărbie se vede de asemenea un grup de linii, iar deasupra capului frunze în formă ovală, resturi de la cunună; în dreptul templei apare un ornament în formă de S cu cite un punct în fiecare buclă, iar mai jos de acesta un cîrlig, de asemenea cu globulă. Pe revers se întîlnește un cal mult schematizat la trap spre st., similar cu cel din descrierea generală a tipului, dar cu deosebirea că are capul mai mic, cu partea de sus circulară și cu două liniuțe în sus, în locul urechilor. Rozeta de deasupra calului este formată dintr-o roțiță dințată cu globulă la mijloc. Sub cal o proeminență. Monede din această grupă sînt menționate în tezaurul de la Toc, din care un număr de șase piese se află la Cabinetul numismatic din Viena. Alte două piese provin de la Chereluș. Încă o piesă o găsim la De la Tour, 9608, cu locul de descoperire necunoscut (LXVI, 1—2).

b. În grupa a doua se include majoritatea monedelor de tip Chereluș. Pe avers întîlnim același cap uman spre dr., dar cu semnul S deplasat mai sus, deasupra frunții și cu un șir de perle; ochiul este o globulă într-un romb, fruntea cu un ornament în formă de scară, barba dintr-o linie și un șir de perle, situate între ureche și bărbie. Părul de pe frunte coboară în linii, în formă de semicerc pînă către virful nasului, unde se întretaie de o linie verticală; în continuare, în fața gurii apare un patruleter neregulat, iar sub bărbie o linie semicirculară. Pe revers un cal similar ca la grupa a, dar adesea cu picioarele din urmă mai groase și cu capul modificat, fără urechi, redat din două linii paralele sus unite în semicerc cu globulă la mijloc, iar jos larg deschise și cu capetele globulare. Rozeta de deasupra calului are o formă ușor ovală și este alcătuită numai din globule (pl. LXVI, 3—10 și LXVII, 1—3, 5—6). Monede din această grupă se cunosc în toate tezaururile descoperite pînă acum, în mod special, în cele de la Chereluș, Almaș și Feniș.

c. O a treia și ultimă grupă ar cuprinde monedele pe care capul uman este redat și mai schematizat sau uneori el nu mai poate fi identificat, păstrîndu-se doar liniile părului, ornamentul în formă de S, barba perlată, resturi din

frunze de la cunună etc. În cazul cînd conturul lui mai poate fi urmărit, atunci elementele feței, nasul, fruntea, buzele și ochiul, variază ca formă și mărime. Și pe revers se constată unele modificări. Capul calului este în unele cazuri aproape dispărut, ca și parte din picioare; coada este de cele mai multe ori simplă, coama apare adesea în forma unei scări, iar rozeta deformată. Astfel de piese le întîlnim în tezaurele de la Chereluș, Almaș, Feniș și Pecica (pl. LXVII, 4,7–8).

Cele trei grupe se completează stilistic și ordinea prezentării pare să corespundă și ordinii lor cronologice. În cadrul fiecărei grupe se pot deosebi mai multe variante, atît pentru avers cit și pentru revers. Este vorba de deosebiri de amănunt, datorită ștanțelor și modificărilor aduse acestora în cursul procesului de batere. Cele mai numeroase aparțin grupelor *b* și *c*. Numai în cuprinsul tezaurelor de la Chereluș, după clasificarea făcută de I. Winkler, pot fi deosebite peste 40 de variante⁸⁷⁰. De asemenea, în tezaurele de la Almaș⁸⁷¹ și Feniș⁸⁷² se semnalează prezența unui număr aproape egal de variante.

K. Pink deosebește în cadrul emisiunilor de tip Toc-Chereluș tot un număr de trei grupe, numai că el folosește alte criterii, tipice separării variantelor. Primele două grupe se referă la avers și anume la poziția lui S, iar a treia, la revers, la coama calului în formă de scară.⁸⁷³ Tot la K. Pink întîlnim publicată o piesă (nr. 268) cu capul uman în profil spre stînga, pe care însă n-o putem integra în cadrul tipului Chereluș, deoarece deosebirile sînt esențiale, mai ales în privința aversului. Oarecare asemănări ar putea fi consemnate doar în privința formei calului de pe avers. Și aici însă există elemente de stil noi și deosebite.

Descoperiri cu monede de tipul Chereluș-Feniș s-au făcut în următoarele localități:

1. Almaș (jud. Arad)

În luna iunie a anului 1964, pe teritoriul comunei Almaș, la punctul numit «Pietroaie», pe valea «La Pleșa», s-a descoperit, într-un vas de lut, un tezaur alcătuit din 200 monede de tip Chereluș. Majoritatea monedelor s-a răsbindit și pierdut, iar vasul a fost distrus. Din tezaur s-au mai putut recupera doar 16 piese, care se păstrează în Muzeul din Oradea⁸⁷⁴. Monedele, în rîndul cărora s-a deosebit un număr de șase variante, au greutatea de 5,10–8,20 g.

2. Arad

La Muzeul național din Budapesta se păstrează patru monede de tip Toc-Chereluș cu mențiunea că s-au descoperit la Arad și în împrejurimi. Ele se încadrează seriilor monetare din «tezaurele» de la Chereluș⁸⁷⁵. O monedă similară se află în colecția Dr. G. Severeanu, cu indicația că s-a găsit tot la Arad.

3. Buzzești ? (jud. Gorj)

De pe teritoriul localității provine o monedă de tip Chereluș. Informația este relativ vagă și nu știm în ce măsură se poate afirma că descoperirea este absolut sigură⁸⁷⁶. Aceasta cu atît mai mult, cu cît ea se situează în afara ariei de circulație a monedelor de tip Toc-Chereluș.

4. Chereluș (jud. Arad)

La Cabinetul numismatic al Muzeului național din Budapesta (inv. 53 A, 77A și 88 A) se păstrează trei loturi de monede de tipul descris mai sus, cu indicația că reprezintă trei tezaure descoperite la Chereluș. Din indicațiile care însoțesc monedele respective rezultă că primul tezaur s-a găsit în 1900 și este alcătuit din 76 exemplare, al doilea, format din 28 piese s-a descoperit în 1901, iar cel de-al treilea în 1910 și este alcătuit din 16 monede⁸⁷⁷. Nu știm

⁸⁷⁰ *Ibidem*.

⁸⁷¹ E. Chirilă și N. Chidioșan, în *AMN*, II, 1965, p. 111–118.

⁸⁷² E. Chirilă, I. Ordentlich și N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, Muzeul regional Crișana, 1, p. 4–19.

⁸⁷³ K. Pink, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁸⁷⁴ E. Chirilă și N. Chidioșan, în *AMN*, II, 1965, p. 111–118.

⁸⁷⁵ Cf. I. Winkler, în *SCN*, IV, 1968, p. 79.

⁸⁷⁶ I. Winkler, *O minich* . . . , p. 26 (29), după o informație de la M. Petrescu-Dimbovița.

⁸⁷⁷ Ö. Gohl, în *NumKözl.*, I, 1902, p. 49, și XV, 1916, p. 104; R. Forrer, *op. cit.*, p. 359; K. Pink, *op. cit.*, p. 74; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 32(65); I. Winkler, *O minich* . . . , p. 27(35, a,b,c.); idem în *SCN*, IV, 1968, p. 69–100.

însă în ce măsură se poate vorbi de trei tezaure sau de un singur tezaur achiziționat în trei etape. Această presupunere ar fi de luat în considerare mai ales pentru « primele două tezaure » dacă avem în vedere împrejurarea că între datele de descoperire ale lor nu există decît un interval de timp de un an. În aceeași ordine de idei este semnificativ și faptul că « primul tezaur » este alcătuit dintr-un lot de 76 monede, în timp ce « celelalte două » din 28 și respectiv 16 exemplare, adică dintr-un total de 44 monede. În plus se constată că, între piesele din cele trei loturi de monede, există o deplină unitate stilistică și tehnică. Desigur că nu facem prin aceasta decît să ne exprimăm o părere care nu pare să fie lipsită de interes.

În cadrul acestui tezaur I. Winkler distinge un număr de șase tipuri, ceea ce nu este cazul. Un tip nu mai poate cuprinde tot tipuri, ci, așa cum s-a arătat, doar grupe de imitații și variante. Monedele au greutate cuprinse între 7 și 15 g. Un număr de 39 exemplare cîntăresc între 10 și 15 g; alte 62 au greutate cuprinse între 8 și 10 g, iar restul de 12 între 7 și 8 g. Una singură, ruptă parțial, coboară pînă la 6,22 g. Diametrul lor măsoară între 25 și 33 mm.

5. Feniș (jud. Arad)

În partea de NE a satului Feniș, la punctul « Juvitești » s-a descoperit în 1966 un tezaur format din 127 monede de tip Toc-Chereluș. Monedele erau depuse într-un vas de pămînt, din care s-au mai păstrat doar cîteva fragmente. Atît monedele, cît și resturile din vas se păstrează la Muzeul din Oradea. Două piese au fost achiziționate de Institutul de arheologie (inv. 1354).

Editorii acestui tezaur, E. Chirilă, I. Ordentlich și N. Chidioșan au separat monedele în zece grupe și 25 variante⁸⁷⁸. Aici se întîlnesc piese identice cu cele din tezaurele de la Chereluș și Almaș. Monedele cîntăresc între 5,76 și 9,59 g. Cele mai multe piese, în număr de 111 exemplare, au greutate cuprinse între 7 și 8,96 g. O singură piesă cîntărește 5,76 g și alte două au greutate maxime de 9,49 și 7,59 g. Restul de 12 exemplare cîntăresc între 6 și 7 g. În diametru ele măsoară între 27 și 31 mm.

6. Mehadia (jud. Caraș Severin)

În Institutul de Arheologie (inv. 235/268) se află o monedă de tip Chereluș (11,93 g) cu indicația că s-ar fi descoperit la Mehadia.

7. Pecica (jud. Arad)

În colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei (inv. 1111/1955) se află un tezaur cu imitații de tip Toc-Chereluș, găsit la Pecica, la punctul denumit « Sgîrietura », pe o movilă alungită, probabil o așezare. Tezaurul este alcătuit din 17 monede întregi și 20 fragmente⁸⁷⁹. Două monede din aceeași localitate și probabil același tezaur se află în colecția lui Gh. Miloi din Arad și o a treia în colecția ing. O. Luchian (București).

8. Toc (jud. Arad)

Se păstrează o indicație sumară din care rezultă că pe teritoriul satului Toc, în anul 1840, s-a descoperit un tezaur cu imitații de tipul descris mai sus, caracteristice mai ales primei grupe. Este vorba de monede care fac trecerea de la tipul Crișani tirziu, la imitațiile de tip Chereluș-Almaș-Feniș. Nu se știe sigur dacă tezaurul cuprindea și imitații din celelalte grupe, ceea ce nu este exclus. Din tezaur se mai păstrează șase piese la Cabinetul numismatic din Viena⁸⁸⁰ (greut. 9,04–10,18 g).

9. Turda (jud. Cluj)

a. Din cele publicate de R. Forrer reiese că la Turda s-a găsit un tezaur cu monede de tip Toc-Chereluș. Numismatul amintit vorbește de 12 piese din care el publică două asemenea exemplare, cu greutate 8,68 și 12,159 g. Amănunte nu se mai cunosc⁸⁸¹.

b. Pe la 1900 s-au găsit la Turda patru monede de tip Toc-Chereluș. Nu se știe exact dacă este vorba de una și aceeași descoperire cu cea amintită mai sus sau de o a doua descoperire⁸⁸².

⁸⁷⁸ Eug. Chirilă, I. Ordentlich și N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 1–23; B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1967, p. 195–196(30).

⁸⁷⁹ O. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 459–460 (37), pl. 4–5.

⁸⁸⁰ C. Gooss, în *AVSL*, XIV, 1877, p. 80; A. Blanchet, II, 466; K. Pink, *op. cit.*, p. 73; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 33(67); I. Winkler, *O mincib...*, p. 37 (170).

⁸⁸¹ R. Forrer, *op. cit.*, p. 210 (fig. 347–348); o monedă

se află în *Auktions-Katalog*, 116. *Frankfurter Münzhandlung E. Button*, Ianuarie 1969, (pl. XV, 492), greutate 13,40 g, unde se spune că provine de la Turda.

⁸⁸² I. Marțian, în *CNA*, 1921, p. 20–22, (fig. 1–2); C. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 74; K. Pink, *op. cit.*, p. 71, 74; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 32(55); I. Winkler, *O mincib...*, p. 37(173).

10. *Turdaș* (jud. Hunedoara)

La Cabinetul numismatic al Muzeului de istorie din Cluj (inv. 2—1942/1) se află o tetradrahmă de tip Chereluș (Dessewffy, 408/819, R. Forrer, 347), despre care se spune că provine din com. Turdaș⁸⁸³. Are greutate de 11,32 g și diam. 35 mm.

11. *Transilvania*

În colecțiile cabinetului numismatic din Viena se păstrează o monedă de tip Toc-Chereluș, cu indicația vagă că s-a găsit în Transilvania⁸⁸⁴. Are greutate 9,34 g.

12. *Vladimirescu* (jud. Arad)

Pe teritoriul acestei localități s-au găsit două monede de tip Toc-Chereluș, menționate de B. Mitrea, în *SCIV*, 23, 1. 1972, p. 137.

R. P. Ungară

13. *Sarkad*

De pe teritoriul acestei localități provine o monedă de tipul Chereluș⁸⁸⁵. Are greutate 9,44 g și diam. 30 mm.

14. *Seghedin* ?⁸⁸⁶

O monedă similară pare să se fi descoperit la Seghedin. Indicațiile de care dispunem nu sînt însă suficient de clare privind tipul exact.

Proveniență necunoscută

Monede de tip Toc-Chereluș avem menționate în unele publicații sau existente în unele colecții numismatice. Iată care sînt aceste imitații: Col. Koblitzi⁸⁸⁷, 2 AR, 8,9 și 9,18 g. Dessewffy, 407—409 și 819, 4 AR, greutate 13,37; 11,57; 12,18; 9,04 g; diam. 29—33 mm. Tour, 9608, 1 AR; 9,05 g. La Muzeul din Budapesta⁸⁸⁸ se păstrează un număr de 4 AR, cu greutate 9,24; 9,33; 9,42; 9,92 g. O piesă similară făcea parte din col. L. Ruzicka, (10,58 g). La Dr. Busso Peus Nachf., *Münzen und Medaillen Katalog* 269, p. 10, Frankfurt, 1968, 1 AR (13,40 g). La E. Button, *Auktions Katalog*, 116, Frankfurt, 1969, pl. XV, 492. Cite o monedă de același tip se mai păstrează la Muzeele din Cluj și Praga și la Cabinetul numismatic — Brno. Alte 5 monede în *Sammlung Hollschek, XIII. Dorotheum-Kunstabteilung*, Wien, 1961, p. 11—12.

Descoperirile monetare pe care le-am prezentat arată că cele mai de seamă tezaure cu monede de tip Toc-Chereluș se grupează în cuprinsul actualului județ Arad, pe o zonă care se întinde între Mureș, Munții Apuseni și cursul inferior al Crișurilor Alb și Negru.⁸⁸⁹ Undeva în cadrul acestei zone, poate chiar în jurul Aradului, va trebui fixat centrul unde au fost emise aceste monede, care nu provin decît dintr-un singur atelier. Este interesant de remarcat faptul că la sud de Mureș nu se cunosc descoperiri cu astfel de monede. În schimb ele pătrund pe valea aceluiași riu către regiunea intracarpatică (fig. 22). Avem în vedere descoperirile de la Turda și Turdaș. Spre vest ele se apropie de valea Tisei, însă destul de sporadic, iar la sud de Carpați ele sînt aproape ca și inexistente. Monedele găsite la Sarkad (R. P. Ungară) și cea probabil de la Buzești (Gorj) depășesc aria principală de circulație. Ele indică existența unor eventuale relații de schimb la distanțe ceva mai mari. În nici un caz ele nu pot fi luate în considerare atunci cînd vorbim despre întinderea teritorială a tribului emitent, ale cărui limite pot fi marcate de principalele descoperiri, care se masează între Mureș, Crișuri și Munții Apuseni. Legături intense se constată a fi existat între această zonă și regiunea intracarpatică.

⁸⁸³ I. Winkler, în *SCN*, II, 1958, p. 409 (XIX).

⁸⁸⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 73.

⁸⁸⁵ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XV, 1916, p. 104; K. Pink, *op. cit.*, p. 144(287); I. Winkler, în *SCN*, IV, 1968, p. 79, 81, 99.

⁸⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁸⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 74.

⁸⁸⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁸⁸⁹ I. Winkler, în *SCN*, IV, 1968.

TIPUL PETELEA—CU BUSTUL ZEIȚEI ARTEMIS

Printre emisiunile monetare geto-dacice tirzii din Transilvania se enumeră și imitațiile de tip Petelea. Deși ele au anumite trăsături comune cu celelalte tipuri din aceeași regiune și din aceeași vreme, ele constituie oarecum o categorie aparte. De data aceasta, pe avers nu mai întâlnim nici una din efigiile tradiționale, obișnuit și repetat copiate de imitațiile din Dacia, ci bustul zeiței Artemis Tauropolos, copiat de pe tetradrahmele provinciei Macedonia Prima. În rest găsim același modul mare și formă scyphată, iar pe revers, aceeași aproape nelipsită, reprezentare a călărețului macedonean. Aspectul lor general tehnic, noutatea aversului și numărul mare de monede descoperite în tezaurul de la Petelea au atras însă de timpuriu atenția cercetătorilor. Așa se explică faptul că aceste monede se enumeră printre primele imitații geto-dacice studiate și publicate. Primele cercetări în acest sens se leagă de numele lui E. A. Bielz, care a definit pentru prima dată caracterul acestor emisiuni și le-a atribuit fără rezerve populației geto-dacice. El a avut la îndemină pentru studiu monede din cunoscutele tezaure de la Petelea și Sibiușel.⁸⁹⁰ Din păcate, deși s-au mai publicat unele piese din colecții, nu se mai poate vorbi de descoperiri și deci nici de studii cu caracter general. De aceea cunoștințele noastre despre acest tip monetar se vor baza în principal pe aceeași documentație de care s-a folosit și E. A. Bielz.

În funcție de modul se pot distinge trei grupe, al căror stil însă nu diferă prea mult.

a. Din prima grupă, care este și cea mai importantă, cuprinzând marea majoritate a monedelor, fac parte imitațiile cu modul mare.

Ele prezintă pe avers bustul stilizat al zeiței Artemis Tauropolos, în profil spre dr. Are nasul redat printr-o linie, buzele din două globule, bărbia marcată de o dungă arcuită, care pornește de la ureche; părul coboară pe spate în plete ondulate, neregulate, iar deasupra din linii paralele oblice; deasupra frunții urme din diademă, reprezentate de două linii paralele, iar la spate un semicerc. Linia bustului este marcată uneori printr-un dublu semicerc. Totul este închis într-un cerc perlat, nu întotdeauna complet și vizibil. În afara acestuia se întâlnesc urme, adesea părți de rozete din ornamentația scutului macedonean de pe originale.

Pe revers apare călărețul cu calul la trap spre st. Forma călărețului este destul de imprecisă și nesigură sau incompletă. Se mai văd doar urme din partea superioară a corpului, redată printr-o linie dublă, capul mic globular, cu un semicerc radiat deasupra. Calul are crupa circulară, pieptul oval, urechile ascuțite, coada uneori ramificată; picioarele din spate unghiulare cu copitele ovale, despicate și deschise în partea de jos și numai cu un picior vizibil în față, de formă mult arcuită; în locul celui alt picior apare uneori un cerc simplu sau cu punct la centru. Uneori pe margine sînt redată frunze de stejar, copiate de la cununa de pe originale și cerc perlat împrejur (pl. LXVIII, 1—4; LXIX).

Față de această descriere cu caracter general există o deosebire stilistică de amănunt, în funcție de ștanțe și de modificările aduse acestora în timpul procesului de batere. Se constată astfel, printre aceste emisiuni, mai multe variante, atât pentru avers, cit și pentru revers. Se disting printre acestea piese pe care bustul zeiței Artemis mai păstrează încă multe din elementele de pe original, cum ar fi, urme din conturul bustului, părul, diadema și părți ornamentale din scutul macedonean (Pink, 277). Pe anumite exemplare capul continuă să se mențină încă pe aceeași linie de stilizare mai puțin accentuată, dar linia bustului este aproape complet dispărută. Urmează apoi monede cu bustul mai schematizat, cu ochiul dintr-o globulă,

părul de pe ceafă aproape că nu se mai distinge, la git un semn în formă de X, iar în locul liniei bustului un semicerc dublu cu puncte în mijloc; din scutul macedonean abia dacă mai pot fi sesizate urme (pl. LXVIII, 2). Există de asemenea și piese mult mai stilizate. Capul este micșorat, cu nasul inform, globula ochiului mare, părul redat doar prin câteva linii mici, iar din bust se păstrează câteva reliefuri informe, scutul a dispărut complet (pl. LXVIII, 3—4; LXIX).

Variante pot fi sesizate și pentru revers. De pildă există imitații pe care călărețul apare cu un semicerc radiat, iar calul cu copite ovale — despicate la picioarele din urmă și cu un cerc simplu dedesubt (pl. LXIII, 4 și Pink, 276-7). La acestea se adaugă piese pe care călărețul este redat cu un semicerc simplu deasupra capului, calul cu picioarele fără copite, cu coada ramificată și cercul de sub cal cu punct la mijloc (pl. LXVIII, 2—3). Se întâlnesc și monede pe care calul este înfățișat fără coadă, cu piciorul din față numai pe jumătate și cu semilună dedesubt (Pink, 276). Pe alte exemplare, atit călărețul, cit și calul aproape că au dispărut. Din călăreț nu se mai văd decit urme foarte vagi, iar calul are vizibilă doar partea din urmă și cerc dedesubt (Pink, 280).

Monedele din această grupă cîntăresc între 8,35 și 13 g; pentru piesele de la Petelea s-a stabilit o greutate medie de 8,72 g. Ele au diam. de 29—33 mm.

b. Grupa a doua cuprinde emisiunile cu un modul mai redus — mijlociu.

Pe aversul acestor piese bustul zeiței Artemis este destul de apropiat ca stil de original. Simplificări și schematizări se pot vedea în redarea părului și a părții de jos a bustului; nu se mai văd urme de la scutul macedonean. Reversul este deosebit de cel al emisiunilor cu modul mare. Călărețul este fără picioare, cu corpul mic, triunghiular, gîtul dintr-o linie dublă și capul combinat cu o pălărie întinsă. Calul are corpul subțire, capul foarte mic cu o globulă la legătura cu gîtul, picioarele cu copite globulare și coama un șir de perle; deasupra capului un grup de trei globule așezate în triunghi (pl. LXVIII, 1; Pink, 281).

Monedele care fac parte din această grupă au greutatea de 8,38; 9,97; 10,09 și 10,20 g, iar diam. 27 mm.

c. Grupa a treia cuprinde câteva piese, care pot fi socotite subdiviziuni ale pieselor cu modul mare.

Ele au pe avers bustul zeiței Diana, cu o stilizare nu tocmai accentuată. Nasul este redat printr-o linie cu globulă la vîrf, buzele globulare, părul din linii ușor arcuite și pletele din trei linii ondulate. Bustul este marcat din patru linii care pornesc dintr-un punct. Sub nas apare o stea, iar sub bărbie o rozetă din perle. Pe revers apare călărețul la trap spre st. El are capul globular cu o semilună cu raze deasupra. Calul are crupa circulară, capul și picioarele din față aproape dispărute; cele din urmă au copitele ovale. Împrejur cerc perlat (pl. LXVIII, 5—7).

Monedele care alcătuiesc această grupă, în număr de trei exemplare, provin toate din tezaurul de la Sibișel. Ele se află în Cabinetul numismatic din Viena și cîntăresc 2,50; 2,72 și 3,35 g.

Descoperirile cu imitații de tip Petelea, cu bustul zeiței Artemis, nu sînt prea numeroase, dar printre ele se întâlnesc câteva foarte importante. Iată ce se cunoaște pînă acum:

1. *Petelea* (jud. Mureș)

Pe teritoriul comunei Petelea, în anul 1869, s-a descoperit un tezaur cu peste 200 monede, emisiuni cu aversul imitat după tetradrahele din provincia Macedonia Prima⁹⁹¹. Din acest tezaur se mai păstrează zece monede în Muzeul

⁹⁹¹ *Ibidem*; C. Gooss, in *AVSL*, XIII, 1876, p. 214, și XIV, 1877, p. 82; E. Fiala, *Windisch-Grätz*, p. 206, 2885—2887; R. Forrer, p. 209; Ö. Gohl, in *NumKö*,

VIII, 1909, p. 133—135; C. Moisil, in *BSNR*, 1920, p. 74; K. Pink, *op. cit.*, p. 74—75; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 30(39); I. Winkler, *O mincih...*, p. 32 (110).

Brukenthal⁸⁹², alte cîteva piese la Muzeul din Budapesta și Cabinetul numismatic din Viena. Ele au greutatea după cum urmează: 8,35; 8,80; 8,80; 8,89; 9,39; 9,67; 9,84; 10,39 g.

2. *Sibișel* (jud. Hunedoara)

În tezaurul descoperit la Sibișel în anul 1801, printre cele 395 monede majoritatea de tip Rădulești, s-au găsit și imitații cu bustul zeiței Artemis. Din rîndul acestora unele exemplare se mai află în colecțiile Cabinetului numismatic din Viena⁸⁹³ și au greutatea: 10,40; 11,63; 11,98; 13,00 g, la acestea se mai adaugă trei subdiviziuni, care cîntăresc 2,50; 2,72; 3,35 g.

3. *Turda* (jud. Cluj)

La Muzeul din localitate se află o imitație de tip Petelea⁸⁹⁴. Are greut. de 11,55 g și diam. 33 mm.

4. *Turnu Roșu*

În colecția liceului din Sighișoara se află o monedă cu bustul zeiței Artemis, cu indicația că provine de la Turnu Roșu⁸⁹⁵. Are greut. de 9,41 g și diam. 31,20 mm.

5. *România*

La Muzeul din Budapesta se află o imitație de tip Petelea, cu modul mijlociu și greut. 9,97 g. despre care se spune că s-a găsit în România⁸⁹⁶.

6. *Proveniență necunoscută*

Imitații de același tip, despre proveniența cărora nu se mai știe nimic, se află în unele colecții sau au fost publicate în unele cataloage. Printre acestea se enumeră: De la Tour, 9857; Dessewffy, 323 (10,09 g; 27 mm); Cabinetul numismatic din Viena, 8,38; 10,20 g; Muzeul din Cluj (1 AR), și la cel din Budapesta, 8,97; 8,98; 10,53 g; col. Horvat, 10,9 g; Inst. de arheologie, 1 AR, 8,74 g (inv. 1055/33); La G. Macdonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian collection*, I, 1899, p. 376, pl. XXV, 12, 1 AR; la S.W. Grose, *Catalogue of the McClean collection*, II, 1926, p. 48, pl. 124/2, nr. 3352, 1 AR (11,95 g).

Toate cele trei grupe de imitații alcătuiesc împreună o unitate, atît în ceea ce privește tipul general, cit și stilul lor. Fără excepție, monedele aparținînd celor trei grupe, sînt emisiuni care au aversul imitat după tetradrahmele din Macedonia Prima, cu bustul zeiței Artemis Tauropolos, iar reversul continuă să redea călărețul macedonean de pe emisiunile lui Filip al II-lea într-o formă mult degenerată. Prezența și circulația tetradrahmelor din Macedonia Prima în cuprinsul Daciei a prilejuit uneia din formațiunile politice tribale dacice din zona intracarpatică să folosească un nou model pentru realizarea aversului monedelor proprii. Din acest punct de vedere aceste imitații se înscriu printre puținele emisiuni locale din Dacia, care se abat de la tradiție, înlocuind capul lui Zeus cu bustul zeiței Artemis. Cît privește reversul însă, puterea tradiției se dovedește mai tare. Se poate spune doar că stilizarea este alta și apar cîteva elemente noi. Este vorba pe de o parte de prezența în jurul capului călărețului a unui semicerc dințat și a cîtorva frunze de stejar pe marginea flanului monetar, preluate de la cununa de pe reversul acelorăși tetradrahme din Macedonia Prima. Calul prezintă unele deosebiri, mai ales în ceea ce privește forma capului și a urechilor ascuțite, precum și înlocuirea unuia din picioarele din față cu un cerc.

Am constatat că monedele de tip Petelea, după modul se impart în trei grupe diferite. Primele două au modulul mai mare cuprins între 27 și 33 mm și ar putea fi trecute împreună în rîndul tetradrahmelor. Diferența nu se păstrează cînd este vorba de nominal. Ambele grupe au monede cu greutatea similare sau apropiate. Și la o grupă și la cealaltă, cele mai multe piese cîntăresc între 8 și 11 g. Doar cîteva exemplare ajung să depășească limita superioară,

⁸⁹² N. Lupu, în *JCN*, I, 1957, p. 50—57 (pl. IV—V).

⁸⁹³ E. A. Bielz, *op. cit.*; K. Pink, *op. cit.*, p. 74.

⁸⁹⁴ Eug. Chirilă și N. Chidioșan, în *AMN*, II, 1965, p. 647 (fig. 2).

⁸⁹⁵ N. Lupu și Al. Mureșan, în *Forschungen Volks-und Landeskunde*, 3, 1960, p. 185.

⁸⁹⁶ K. Pink. *op. cit.*, p. 75.

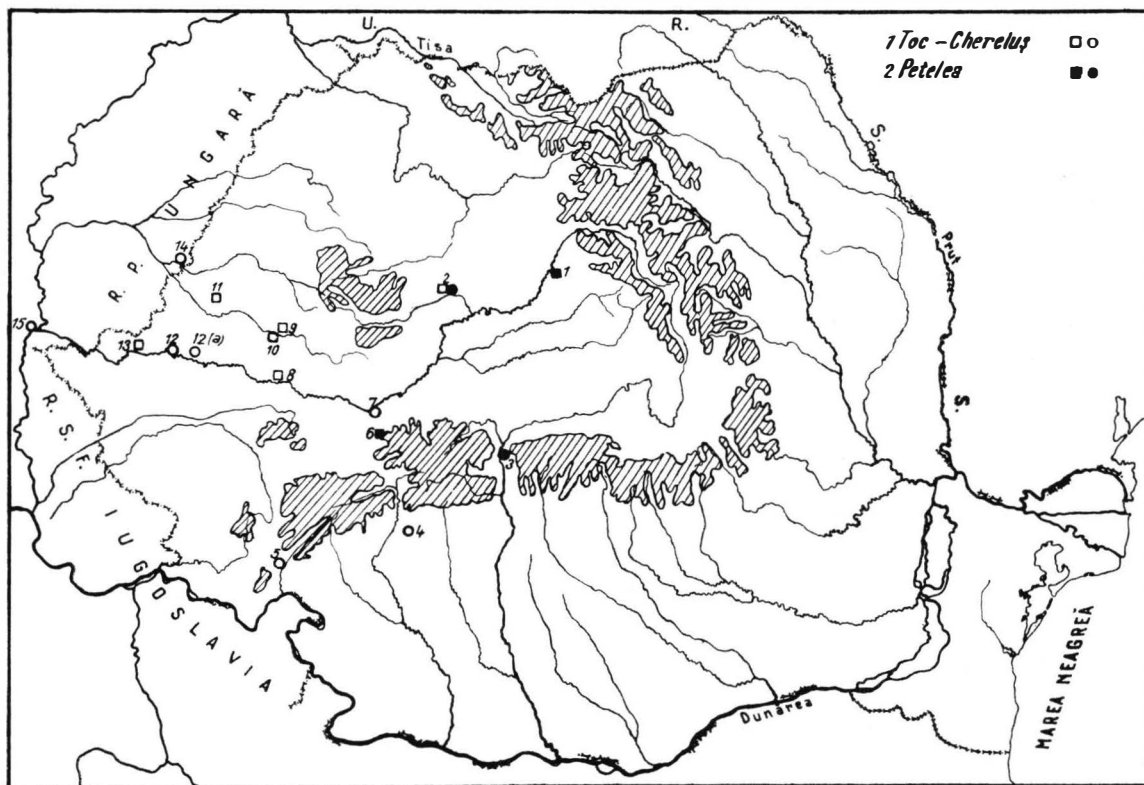
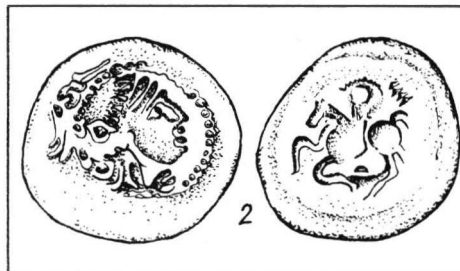

Fig. 22. — Descoperirile monetare de tip Toc-Chereluș și Petelea.

- Almaș, 10
- Arad, 12
- Buzești, 4
- Chereluș, 11
- Feniș, 9
- Mehadia, 5
- Pecica, 13
- Petelea, 1
- Sarkad, 14
- Seghedin, 15
- Sibiușel, 6
- Toc, 8
- Turda, 2
- Turdaș, 7
- Turnu Roșu, 3
- Vladimirescu, 12 (a)

cântărind pînă la maximum 13 g. Cu totul alta este situația la grupa a treia. Cele trei piese pe care le cunoaștem, cu greutatea de 2,50; 2,72 și 3,35 g reprezintă subdiviziuni ale tipului general.

Ca și în cazul celorlalte imitații tirzii din Transilvania și Banat, emisiunile de tip Petelea au titlul argintului foarte scăzut. Unele din aceste piese sînt considerate emisiuni de metal comun. Din analizele efectuate la cîteva piese din tezaurul de la Sibișel rezultă că arama a depășit cu mult cantitatea de argint. De pildă, argintul se întilnește într-o proporție de 33,82% cuprul 54,42%, cositorul 9,40%, aurul 0,28% și alte elemente minore 2,08%.

Cele cîteva descoperiri cu monede de tip Petelea nu ne permit să vorbim cu certitudine despre o anumită arie de circulație și mai ales despre fixarea centrului lor de emiter. Pe lingă faptul că numărul descoperirilor este foarte mic, ele apar și relativ dispersate. Două descoperiri, printre care și tezaurul de la Petelea, se situează către cursul și valea superioară a Mureșului, în timp ce alte două descoperiri apar, una pe valea Oltului, la Turnu Roșu, iar alta, cea de la Sibișel, în zona Orăștiei (fig. 22). A spune că centrul lor de emiter s-ar putea plasa la limita nordică a ariei amintite, nu ar fi justificat decît prin prezența în această regiune a celui mai important tezaur. De aceea credem că numai mențiunile generale făcute asupra ariei de răspindire sînt deocamdată suficiente, precizările de amănunt urmînd să fie făcute în urma unor noi descoperiri cu imitații de tip Petelea, cu bustul zeiței Artemis.

Alte descoperiri cu tipul neprecizat

În afara descoperirilor prezentate la capitolele rezervate fiecărui tip monetar în parte din faza tirzie din Transilvania se mai cunosc și altele, însă nu se mai poate preciza tipul căruia aparțin: Acestea sînt:

1. *Breaza* (jud. Brașov)

I. Winkler vorbește de o monedă scyphată găsită în această localitate, pe care o posedă Muzeul din Cluj⁸⁹⁷. Din păcate n-am reușit s-o vedem și nu știm tipul exact.

2. *Galeș* (jud. Sibiu)

Se păstrează o mențiune vagă despre descoperirea în 1860 a unor monede scyphate⁸⁹⁸. Nu se cunosc amănunte.

3. *Ieud* (jud. Maramureș)

De asemenea se vorbește de descoperirea unor monede scyphate și la Ieud, dar nu se mai dă nici un fel de indicație⁸⁹⁹.

* * *

În partea introductivă a capitolului rezervat prezentării imitațiilor locale tirzii din Transilvania și parțial din Banat⁹⁰⁰ am arătat că, pe de o parte aceste emisiuni alcătuiesc, mai ales în privința stilului, categorii de imitații separate, iar pe de altă parte și în același timp, că ele au și trăsături comune, care indică oarecum o unitate a lor. Referindu-ne mai întîi la primul aspect al problemei am constatat că există în rîndul emisiunilor descrise de noi, un număr de patru tipuri principale și anume: Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara, Toc-Chereluș și Petelea — cu bustul zeiței Artemis. În cadrul fiecărui tip au putut fi identificate, grupe sau serii și numeroase variante. Ordinea prezentării lor a avut la bază mai mult un criteriu stilistic, care coincide în parte și cu cel cronologic, cu toate că în ambele cazuri nu este vorba decît de o oarecare relativitate. Ne referim la împrejurarea că diferențele de stil,

⁸⁹⁷ I. Winkler, *O mincih*..., p. 26(23).

⁸⁹⁸ I. Winkler, *O mincih*..., p. 31(84).

⁸⁹⁹ G. Téglás, în *Ertesítő az Erdély Múzeum*, Cluj, XII, 1887, p. 190 (201); K. Pink, *op. cit.*, p. 35; I. Winkler, *O mincih*..., p. 30(70).

⁹⁰⁰ A se vedea și I. Winkler, în *AMN*, VI, 1969, p. 84—87.

de la un tip la altul, sînt de cele mai multe ori cu totul neînsemnate. La fiecare categorie în parte există unele piese, ca să le spunem așa, cap de serie, care sînt mai bine realizate stilistic, și există altele, cele mai multe, foarte mult schematizate. Primul tip, Aiud-Cugir, în majoritatea cazurilor redă, atît aversul, cît și reversul, cu contururi mai precise și ceva mai clare, în timp ce tipurile Rădulești și Chereluș, mai ales cînd este vorba de avers, ajung la forme în întregime schematice. Imaginea capului uman ajunge uneori să nu mai poată fi identificată decît cu multă dificultate. Preocuparea meșterului monetar pare să fi fost nu atît de a reda o imagine umană, cît mai ales de a ajunge la combinații de linii, puncte, semicercuri, spirale etc.: Tipul monetar, cu bustul zeiței Artemis ocupă ultimul loc, în mod special prin faptul că aversul este deosebit de celelalte, reprezentînd copia unui alt original. Asupra deosebirilor existente între un tip și altul nu vom mai reveni, considerînd că descrierile amănunțite pe care le-am făcut sînt suficiente pentru a defini caracterul fiecărui tip în parte. Vom încerca în schimb să scoatem în evidență ceea ce au comun aceste tipuri monetare și ca atare de unde ar rezulta o oarecare unitate a lor⁹⁰¹.

O primă caracteristică a tuturor emisiunilor tirzii din Transilvania și Banat, asupra căreia am mai făcut unele aluzii, este de natură tehnică și se referă la forma și mărimea pastilei monetare. Deși există și unele emisiuni cu modul normal, majoritatea imitațiilor au o pastilă mare, cu un diametru de 29 pînă la 34 mm. Nu se cunoaște pînă acum nici o altă categorie de imitații locale din Dacia, care să fi ajuns la astfel de dimensiuni. Pe lîngă mărimea ei obișnuită, pastila monetară are și o formă adesea foarte accentuat scyphată, adică cu aversul convex și reversul concav. În plus, ea este foarte subțire în secțiune, ceea ce nu este cazul la celelalte imitații din Dacia. La monedele de tip Chereluș, în tezaurele de la Almaș și Feniș, E. Chirilă observă prezența citorva exemplare a căror formă nu mai este scyphată. Ea a devenit aproape plată. Autorul citat consideră că forma acestora se datorează influenței exercitată de monedele din Macedonia Prima și Thasos și ele « marchează sfîrșitul emisiunilor propriu-zise ». Nu credem că o asemenea transformare de ordin tehnic are vreo legătură cu emisiunile greco-macedonene menționate. Să nu se uite că întreaga monetărie tirzie din Transilvania se dezvoltă, încă de la începuturile sale, în mare parte sub influența celor două categorii de monede originale, de la care împrumută o serie de elemente stilistice și mărimea pastilei monetare. Acest lucru se petrece după anul 150 î.e.n. Dacă monedele plate sînt cele mai tirzii, poate către începutul secolului I î.e.n., ceea ce nu este exclus, atunci ele nu mai pot fi puse în legătură cu monedele din Macedonia Prima și Thasos, a căror perioadă principală de influență se exercită înainte de această dată, ci mai degrabă ele trebuie trecute pe seama unei întîmplări ivite în procesul de batere. Cele cîteva piese, care reprezintă o excepție, nu pot fi socotite « o încercare a monetăriei dace de a se adapta și de a concura cu emisiunile monetare amintite⁹⁰² », tocmai într-o vreme cînd monetăria geto-dacă se afla la capătul existenței sale.

O altă caracteristică comună, tot de ordin tehnic, are în vedere natura metalului din care au fost bătute monedele respective. La toate cele patru tipuri la care ne-am referit, fără excepție, se constată o scădere simțitoare a titlului argintului. Cuprul constituie acum elementul de bază principal. Cele cîteva analize efectuate pînă acum arată că titlul argintului diferă nu atît de la o categorie monetară la alta, cît mai ales în cuprinsul aceluiași tip. Se întîlnesc piese cu următoarele procente de argint: 18%; 24,5%; 33,82%; 39,8% și 59,5%. Există și piese subaerate sau numai argintate. Cele mai frecvente anomalii se constată la emisiunile de tip Toc-Chereluș. Cuprul care crește simțitor apare în proporții de 40%;

⁹⁰¹ Legături între toate tipurile din Transilvania a văzut O. Floca, în *Dacia*, XI–XII, p. 98–99.

⁹⁰² Eug. Chirilă, I. Ordentlich și N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 20.

54,42%; 57,50%; 74,6% și circa 80%. Unele monede ajung să fie în întregime de aramă și să aibă doar o foiță sau un strat foarte subțire de argint.

Însăși greutatea se prezintă ca un element comun la toate tipurile de care am vorbit. Cu puține excepții monedele au greutate cuprinse între 8 și 11 g. Un număr relativ mic ajunge să depășească limita superioară până la 13 g și cea inferioară până la 7 g. O astfel de situație ponderală nu este însă valabilă pentru emisiunile de tip Toc-Chereluș. Aici cele mai multe monede au greutate sub 8 g, coborînd pînă la 5 g.

Unele trăsături comune pot fi urmărite și pe linie stilistică, cu deosebirea că ele nu mai sînt deopotrivă valabile pentru toate tipurile la un loc. De pildă, calul de pe monedele de tip Aiud-Cugir și cel de pe reversul imitațiilor de tip Hunedoara, au caracteristică tendința de a reda botul ca un cioc lat de pasăre, chiar dacă stilizarea lui diferă de la o categorie la alta. De asemenea se pot vedea că atît pe monedele de tip Aiud-Cugir, cît și pe cele de tip Chereluș, călărețul este înlocuit printr-o rozetă sau un grup de globule. Între aversul imitațiilor de tipurile Hunedoara și Chereluș există asemănări în ceea ce privește prezența unor categorii de elemente decorative aproape similare, printre care pot fi menționate unele ovale și semicercuri. La acestea s-ar mai adăuga și faptul că rozetele de pe aversul imitațiilor de tip Petelea pot fi observate și pe unele emisiuni de tip Rădulești și chiar Toc-Chereluș.

Pentru toate emisiunile la care ne-am referit rămîne valabilă constatarea că ele s-au dezvoltat și sub influența tetradraamelor Macedonia Prima și Thasos, aflate în circulație în această vreme pe piața din Dacia. Nu ne referim numai la imitațiile de tip Petelea, unde întîlnim bustul zeiței Artemis copiat de pe monedele provinciei Macedonia Prima, ci și la celelalte categorii de imitații care au modulul mare, rozetele, frunzele de stejar etc., împrumutate de la cele două originale greco-macedonene.

Am arătat că aproape toate monedele, indiferent de categorie și unele diferențe de modul și greutate, au același nominal, și li s-a acordat de fiecare dată denumirea de tetradrahme, ceea ce nu ni se pare nici greșit și nici exagerat. Avem în vedere și în cazul de față că numele rămîne convențional în raport cu caracterul și conținutul denumirii grecești.

Există însă alături de tetradrahme și cîteva emisiuni cu modul și greutate foarte mici. Asupra caracterului lor divizionar nu mai poate încăpea discuție. Este vorba de o piesă de tip Hunedoara din tezaurul de la Cugir (2,45 g) și de cele trei monede cu bustul zeiței Artemis din tezaurul de la Sibîșel. Ele au greutate de 2,45; 2,50; 2,72 și 3,35 g, ceea ce le-ar putea situa în rîndul imitațiilor cărora li se acordă de obicei denumirea de drahme. Deși acestea apar în număr mic, valoarea lor este cu totul deosebită, deoarece se înscriu printre puținele subdiviziuni monetare geto-dace sigure⁹⁰³. Ele au aceleași reprezentări și aceleași stilizări ca și tetradrahmele cu care se află în raport direct. Preocuparea de a emite alături de monede mari și piese mărunte divizionare, întărește caracterul de monedă al imitațiilor geto-dace în general.

Este interesant de remarcat pe cîteva piese de tip Hunedoara-Rădulești, prezența unor semne, pe care O. Floca le consideră contramărci. Acestea au o formă semi-sferică, fiind imprimate în corpul monedei⁹⁰⁴. Nu știm în ce măsură însă astfel de adîncituri semi-sferice pot fi socotite contramărci. Forma lor cu totul aparte nu amintește cu nimic de contramărcile întîlnite pe imitațiile de tip Huși sau de cele de tip Tulghieș. Oricum, prezența lor pe monede merită să fie menționată și reținută, chiar dacă nu putem avea certitudinea că ne aflăm în fața unor contramărci.

⁹⁰³ I. Winkler, in *AMN*, III, 1966, p. 75—89; cf. și recenzia noastră din *SCIV*, 2, 1969, p. 347—352.

⁹⁰⁴ O. Floca, in *Dacia*, XI—XII, 1945—47, p. 98 (pl. III, 7,8).

Toate monedele aparținând tipurilor descrise mai sus au fost obținute prin batere. Nu există nici un fel de indiciu că ar fi fost turnate. Numărul mare de variante, pastila mare și subțire, forma ei scyphată, urmele clare ale conturului și ale limitelor ștanței monetare, reprezintă tot atâtea argumente în favoarea baterii lor. Varietatea tipurilor și caracterul răspindirii lor ne dau dreptul să considerăm că ne aflăm în fața unor ateliere diferite, care deși au un caracter independent, păstrează totuși anumite legături între ele, determinate de situația generală economică și politică din această parte a Daciei.

Nu este poate lipsit de interes să admitem că la unele categorii de emisiuni s-au păstrat anumite elemente și caractere stilistice de la unele emisiuni mai vechi. Cele mai evidente apar la imitațiile de tip Toc-Chereluș. Ele au fost sesizate însă de K. Pink⁹⁰⁵ și apoi reluate de E. Chirilă cu prilejul publicării tezaurului de la Almaș⁹⁰⁶. Imitațiile care par să fi constituit în parte un motiv de inspirație pentru aceste emisiuni sînt monedele de tip Crișeni-Berchieș, faza tirzie. Semnul în formă de S, dar cu altă stilizare, întilnit pe aversul monedelor menționate, apare și pe imitațiile de tip Toc-Chereluș. Calul de pe aversul ambelor categorii de monede este foarte asemănător, deși în cazul din urmă este mult mai schematizat. Capul din două linii paralele cu deschidere la partea inferioară și cu ochiul redat printr-un punct, ca și poziția picioarelor cu copite triunghiulare vădesc o legătură directă între cele două tipuri de imitații. Același S, în poziție normală sau întors, așezat însă în fața capului uman de pe avers, ca și linia frunții acestuia, par să fi fost transmise imitațiilor de tip Rădulești-Hunedoara, de aceleași emisiuni de tip Crișeni-Berchieș. Asemănări și legături de stil există și între reversul monedelor de tip Aiud și Rădulești-Hunedoara și cel al imitațiilor de tip Aninoasa din Oltenia. Forma calului cu corpul oval, pieptul dezvoltat și gîtul lung și arcuit, cu botul în forma unui cioc de pasăre, sînt elemente comune tuturor acestor emisiuni, existînd doar diferențe de stilizare, proprii fiecărui tip monetar în parte. De pildă botul calului are forma unui cioc de rață pe emisiunile din Oltenia, în timp ce pe cele de tip Aiud el este mai mare și arcuit la partea inferioară, ca la pelican. La monedele de tip Hunedoara el are o formă rectangulară mai mult sau mai puțin regulată.

Apar aici și unele elemente noi. În afara celor deja menționate, rozeta și frunza de stejar, care sînt preluate de la tetradrahmele din Thasos și Macedonia Prima, se mai întilnesc: capul circular al călărețului semiradiat (pl. LX) sau înconjurat de globule (pl. LXII); capul călărețului în forma unei frunze de trifoi (pl. LXI, 2) sau a unui oval neregulat, deschis la capătul din urmă (pl. LXV); capul călărețului în forma unei pălării ascuțite și cu spirală la spate (pl. LXIV); capul călărețului cu un semicerc dințat deasupra (pl. LXVIII 2); călărețul înlocuit de linii cu capetele globulare (pl. LXIII, 7—8) sau de un grup de globule (pl. LXII) și înmulțirea cercurilor și a semicercurilor în redarea capului uman de pe avers.

Din datele la care ne-am referit rezultă mai întîi că imitațiile din faza tirzie a monetărilor din Dacia intracarpatică s-au dezvoltat ca o continuare a emisiunilor mai vechi din această zonă, de la care a împrumutat o serie de elemente de stil. În al doilea rînd, se poate observa că în această fază intervine ceva nou, care rupe oarecum cu tradiția din anumite puncte de vedere. Pastila monetară mare, neobișnuită pînă acum, copierea parțială a unor alte prototipuri din lumea greco-macedoneană, modificarea titlului argintului, indică o schimbare față de linia obișnuită pe care se dezvoltase pînă acum monetăria locală din Dacia. Se poate vorbi în același timp de o continuitate, dar și de o schimbare parțială, care trebuie desigur să aibă o anumită explicație pe plan economic și politic. Asupra acestui aspect al problemei vom reveni mai jos, atunci cînd vom încerca să identificăm populația care a emis toate aceste categorii de monede.

⁹⁰⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 22—75.

⁹⁰⁶ E. Chirilă și N. Chidioșan, in *AMN*, II, 1965, p. 112.

În cadrul prezentării fiecărui tip în parte nu ne-am oprit asupra datării monedelor respective. Am socotit că este mai bine să tratăm această problemă la capitolul cu considerații generale, deoarece noi pornim de la premisa că toate cele patru tipuri monetare aparțin uneia și aceleiași faze. Diferențele eventuale de timp dintre unele tipuri sînt cu totul neînsemnate și ele ar putea să existe doar în anumite momente, legate fie de începutul, fie de sfîrșitul emisiunilor fiecărei categorii în parte. În principal însă toate tipurile amintite sînt contemporane și alcătuiesc la un loc faza finală a monetării geto-dace din Transilvania și Banat, fiind emise în același timp cu imitațiile de tip Virteju, Inotești-Răcoasa și Aninoasa-Dobrești din sudul Carpaților.

În legătură cu datarea acestor emisiuni cunoaștem deja anumite puncte de vedere. Mai întîi trebuie să arătăm că nu putem fi de acord cu datarea lui E.A. Bielz, care încadrează aceste emisiuni între anii de domnie a lui Filip al II-lea și anul cuceririi Daciei de către romani ⁹⁰⁷. După R. Forrer aceleași emisiuni pot fi plasate cel mai devreme între anii 200—150 î.e.n., iar cele de tip Petelea după această dată ⁹⁰⁸.

Editorii celor două tezaure de la Almaș și Feniș, recent descoperite și publicate, opinează pentru o datare timpurie a monedelor de tip Toc-Chereluș. Ei consideră că emisiunile respective reprezintă o fază finală a tipului denumit de K. Pink *der Baumreiter mit Bartkranzavers*, respectiv Crișeni, și se datează în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. După aceiași autori, monedele amintite, cînd se opresc la mijlocul secolului al II-lea î.e.n., cînd coboară între anii 120—110 î.e.n. ⁹⁰⁹. Pentru emisiunile de tip Rădulești — Hunedoara, ca și pentru cele de tip Aiud-Cugir, Oct. Floca propune ca dată de emiterie sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. ⁹¹⁰. Cu ocazia publicării monedelor de la Chereluș, deci de același tip cu cele de la Almaș și Feniș, I. Winkler ajunge la concluzia că emisiunile acestea se datează începînd cu prima jumătate a secolului al II-lea și continuă pînă la începutul secolului I î.e.n. ⁹¹¹. Aproximativ către o datare similară tinde și N. Lupu pentru imitațiile de tip Petelea. El spune, de exemplu, că emisiunile respective au fost bătute « în jurul secolului I î.e.n. și au rămas în circulație pînă spre jumătatea sa » ⁹¹². Cu excepția editorilor tezaurelor de la Almaș și Feniș, care datează cu o jumătate de secol mai devreme aceste emisiuni, ceilalți autori citați se încadrează în limitele cronologice care corespund și vederilor noastre.

Primele serii monetare din cadrul fiecărei categorii în parte trebuie situate imediat după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Pentru aceste începuturi putem lua ca *terminus post quem* data emiterii și pătrunderii în Dacia a tetradrahmelor Macedonia Prima și Thasos. Primele au fost emise între anii 158—148 î.e.n., celelalte începînd cu anul 148 î.e.n. Aceasta înseamnă că monedele amintite au pătruns în Dacia, cele din Macedonia Prima, probabil nu mult după anul 150 î.e.n., iar cele din Thasos la puțin timp după anul 148 î.e.n. Ele au rămas încă mai multă vreme în circulație și anume în tot cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea, tetradrahmele thasiene sigur și multă vreme în secolul I î.e.n. Odată cu descrierea tipurilor monetare la care ne referim și cu indicarea relațiilor lor stilistice, am arătat că aproape toate aceste emisiuni au împrumutat anumite elemente de stil și s-au dezvoltat sub influența directă a celor două categorii de monede originale greco-macedonene. Un astfel de proces nu putea să aibă loc decît în momentul în care tetradrahmele Macedonia Prima și Thasos ajunseseră să se răspîndească în Dacia în număr destul de mare. S-ar putea astfel deduce că prin anii 140—130 î.e.n. încep să fie emise monede pentru fiecare tip în parte.

⁹⁰⁷ E.A. Bielz, *op. cit.* și *loc. cit.*

⁹⁰⁸ R. Forrer, *op. cit.*, p. 182.

⁹⁰⁹ Eug. Chirilă, N. Chidioșan, în *AMN*, II, 1965, p. 118; împreună cu I. Ordentlich, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, p. 22.

⁹¹⁰ O. Floca, *op. cit.*, p. 103—104.

⁹¹¹ I. Winkler, în *JCN*, IV, 1968, p. 85, și în *Acta arb. Carpathica*, X, 1968, p. 115.

⁹¹² N. Lupu, în *JCN*, I, 1957, p. 57.

Activitatea principală a atelierelor pare însă să fi avut loc în ultimele două-trei decenii ale secolului al II-lea și la începutul secolului I î.e.n. Când au încetat însă aceste ateliere să mai emită monede, este greu de dat un răspuns precis. Ar fi posibil ca după primul sfert sau după primele trei decenii ale secolului I î.e.n., ele să-și fi încetat activitatea. Piese izolate au mai rămas probabil în circulație până către mijlocul secolului respectiv. Închiderea acestor ateliere coincide cu data finală a întregii monetării geto-dace, care se leagă, pe de o parte de pătrunderea denarului roman în Dacia, iar pe de altă parte și în mod special, de procesul de unificare a triburilor locale, incluse în formațiunea statală condusă de Burebista. Despre acest aspect al problemei, care privește cronologia și cauzele încetării activității monetărilor locale din Dacia, vom reveni mai pe larg și cu amănunte la capitolul final al lucrării, rezervat concluziilor generale.

Urmărind repartitia geografică a tuturor descoperirilor cu monede din faza tirzie a monetării geto-dace din zona intra-carpatică, se poate observa că în afara citorva excepții, masa principală, reprezentată prin cele mai de seamă și mai numeroase descoperiri, se grupează în special pe cursul mijlociu și superior al Mureșului și al afluenților acestuia. Ele se întind astfel în județele Hunedoara, Alba, Cluj și Mureș, o concentrare a lor se remarcă în primele două județe. Aici își dau întâlnire toate tipurile monetare despre care am vorbit. Locul prim îl ocupă desigur imitațiile de tip Rădulești-Hunedoara, alături și împreună cu care își fac apariția și imitațiile de tip Aiud-Cugir și Petelea. Tezaurele de la Sibîșel și Cugir cuprind monede caracteristice celor trei categorii de emisiuni amintite, ceea ce înseamnă nu numai o contemporaneitate, ci și folosirea unei arii de circulație comună. O deplasare ceva mai spre vest, în cuprinsul zonei Aradului, cunosc emisiunile de tip Toc-Chereluș. Tezaurele cele mai însemnate provin din această regiune, însă unele descoperiri arată că ele au circulat și în cuprinsul ariei de răspindire a celorlalte tipuri. Deci se poate vorbi de faptul că, pe lângă înruderile stilistice dintre aceste monede și contemporaneitatea lor, se constată și o întrepătrundere în procesul de circulație. Limitele regionale ale fiecărui tip în parte nu mai sînt respectate ca în cazul altor categorii de imitații. Se cunosc și descoperiri care se situează mult în afara limitelor principale ale ariei de circulație mai sus conturată. Ar fi de menționat în acest sens, monedele găsite la sud de Carpați în localitățile Craiova și Buzescu (jud. Gorj), la care s-ar mai adăuga cele din zona intra-carpatică de la Breaza (jud. Brașov) și Ieud (jud. Maramureș). Desigur, în aceste cazuri avem de-a face cu piese izolate care au ajuns să circule la distanțe mai mari, ca urmare a schimbului intertribal. Excepțiile acestea nu modifică cu nimic valabilitatea principiului potrivit căruia imitațiile locale din Dacia cunosc, în funcție de tipuri, o arie de circulație cu limite oarecum restrinse.

Categoriile monetare despre care am vorbit reprezintă emisiuni ale unor formațiuni politice cu caracter tribal. Nu numai zona unde se constată cele mai însemnate descoperiri, dar și vremea în care se emit, ne dau dreptul să afirmăm că aceste imitații aparțin triburilor dace din bazinul Mureșului. Caracterul specific dacic al acestor emisiuni și atribuirea lor unor triburi dacice, sînt recunoscute fără rezervă, atît de R. Forrer⁹¹³, cit și de K. Pink⁹¹⁴. Repartitia geografică a monedelor ne dă anumite indicații asupra caracterului schimbărilor politice care au loc în viața acestei populații. Am dori însă de la început să socotim ca puțin probabil faptul că toate imitațiile la care ne referim ar putea să reprezinte emisiuni ale uneia și aceleiași formațiuni politice cu caracter tribal. Baterea lor a avut loc în ateliere diferite, iar diversitatea tipurilor ar indica și emitenți diferiți. Două din aceste formațiuni politice, triburi sau uniuni de triburi, ies în evidență. Prima și cea mai importantă este autoarea monedelor de tip Rădulești-Hunedoara, iar cea de-a doua, a emisiunilor de tip Toc-Chereluș.

⁹¹³ *Keltische Numismatik* . . . , p. 181–182.

⁹¹⁴ *Münzprägung der Ostkelten* . . . , p. 130.

Celelalte două triburi, care emit monede de tip Aiud-Cugir și Petelea sînt mai puțin proeminente și se pare că ele se confundă cu autorii emisiunilor de tip Hunedoara. Întîlnim aici o situație mai puțin obișnuită, care se caracterizează prin existența a două tendințe oarecum opuse. Una dintre ele se manifestă ca un curent ce tinde spre o unificare politică a tuturor acestor triburi, în timp ce următoarea indică un anumit conservatorism în menținerea mai departe a fărîmîțării tradiționale. Această din urmă tendință apare însă diminuată și supusă în mare măsură celei dintîi. Sugestive în această privință sînt datele prezentate de noi mai sus în legătură cu caracterul particular al fiecărui tip monetar în parte și cu elementele comune tuturor categoriilor de imitații. Prin urmare, în spatele fiecărui tip monetar trebuie să vedem o anumită formațiune politică tribală, restrînsă ca întindere teritorială, care ține însă să-și păstreze individualitatea. Elementele comune și anume, înrudirea de stil, identitate de tehnică și metal, precum și o arie comună de circulație, dovedesc existența unor legături strînse între toate aceste formațiuni politice. Apropierea dintre tipurile monetare înseamnă o ștergere a deosebirilor principale dintre triburi și o tendință vădită către o unitate politică. Avem sentimentul că nu greșim dacă vom admite că aceste mici formațiuni politice, eventual fără tipul Chereluș, alcătuiau totuși, în ultimă analiză, o singură uniune tribală, în cadrul căreia diferențele și granițele tribale, deși mult atenuate, continuau însă să joace un anumit rol. Poate nu indeajuns de sudată, această uniune tribală reușește din ce în ce mai mult să se impună în fața tendințelor interne de izolare.

Nu găsim lipsit de interes să facem o încercare de identificare a unora dintre triburile dacice componente ale acestei uniuni și cele semnalate de Ptolemeu și localizate de V. Pârvan. După autorul *Geticei*, pe platoul transilvănean, între Someș și Tîrnave s-ar fi întins tribul dacic cunoscut sub denumirea ratacensii sau racatensii ⁹¹⁵. O astfel de plasare nu corespunde decît parțial cu aria de răspîndire a monedelor de tipul Hunedoara-Aiud și Petelea. Dacă ar fi să facem o legătură între aceste emisiuni, și avem în vedere mai ales, dacă nu exclusiv, monedele de tip Rădulești-Hunedoara, și între ratacensi, atunci localizarea acestui neam dacic ar trebui să fie deplasată mai spre sud, cuprinzînd zona Tîrnavelor și în mod deosebit bazinul mijlociu al Mureșului. O asemenea localizare nu ni se pare mai puțin probabilă decît cea făcută de V. Pârvan, pentru că de data aceasta dispunem de un material documentar destul de precis și sugestiv. În primul rînd, știm că un anumit tip monetar bine precizat constituie o emisiune tribală și că aria de circulație a monedelor respective indică în linii generale limitele teritoriale ale tribului emitent. În al doilea rînd, pentru regiunea amintită nu mai cunoaștem nici o categorie monetară, mai veche sau mai nouă, care să ajungă la valoarea și importanța emisiunilor de tip Hunedoara, Petelea și Aiud. Importanța unui anumit tip monetar presupune în același timp și o formațiune politică emitentă remarcabilă ca posibilități economice și putere politică.

Tribul emitent al emisiunilor de tip Toc-Chereluș ar putea fi identificat cu unul dintre neamurile de origine dacică situate de Pârvan în vestul Daciei și anume cu predavensii, bieții sau albocensii ⁹¹⁶. Unul dintre aceste neamuri dacice ar fi putut ocupa zona Aradului, de la Mureș pînă la Crișuri și regiunea de dealuri din vestul și sud-vestul Munților Apuseni ⁹¹⁷.

Indiferent dacă identificarea și localizarea unor neamuri dacice după repartitia monetară poate sau nu să fie dovedită, ceea ce rămîne de luat în considerație este faptul important că în a doua jumătate a secolului al II-lea și primele trei decenii ale secolului I î.e.n. aproape întreaga vale a Mureșului și zona Tîrnavelor, cu precădere regiunea cuprinsă între Munții Apuseni și Carpații sudici, era locuită de neamuri dacice strînse într-o uniune de triburi

⁹¹⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 249.

⁹¹⁶ *Ibidem*, p. 248—249.

⁹¹⁷ I. Winkler, in *JCN*, IV, 1968, p. 100, propune « tribul Predavenses ».

pe cale de sudare și de întărire politică și economică. Ridicarea acestora are loc, după cum ne-o dovedesc aceleași descoperiri monetare, în dauna triburilor care locuiau în vestul și nord-vestul Daciei și care jucaseră pînă acum un rol monetar, deci și economic și politic destul de însemnat. Semnificativ în această ordine de idei este faptul că pe măsură ce ia naștere și se dezvoltă monetăriile de pe valea Mureșului și de pe Tîrnave, atelierele din vestul și nord-vestul Daciei, cu emisiuni de tip Tulghieș, Ramna, Criciova, Agriș etc., încetează să mai bată monedă. Importanța economică și politică a triburilor care locuiau în această parte a Daciei scade după anul 150 î.e.n. Rolul principal va fi preluat, de la această dată, de triburile dace posesoare ale emisiunilor monetare de tip Hunedoara, Chereluș, Petelea și Aiud. Schimbările care au loc pe linia dezvoltării monetare trebuie să însemne o reflectare a modificărilor care au loc pe plan politic și economic în Dacia intra-carpatică.

Din păcate nu dispunem și de o documentare arheologică similară. Pentru această vreme, așezările dace din Transilvania și Banat sînt mai puțin bine cunoscute și nu îndeajuns de cercetate. Ne aflăm în faza imediat premergătoare a așezărilor dace întărite de tip *oppida*. Este de așteptat însă ca paralel cu dezvoltarea monetăriilor să aibă loc și o ridicare a așezărilor. Descoperirile arheologice de la Pecica (Ziridava?) ar putea fi un indiciu în această direcție⁹¹⁸. Chiar și în lipsa unei documentații arheologice mai bogate, se poate susține totuși că uniunea de triburi care a emis monede de tip Hunedoara, Chereluș, Petelea și Aiud a constituit, alături de uniunea de tip Virteju-București, unul din nucleele de bază, care a contribuit la alcătuirea formațiunii politice cu caracter statal condusă de Burebista. De asemenea, această uniune trebuie să fi reprezentat una din principalele forțe politice pe care s-a sprijinit Burebista în campania sa plină de succes întreprinsă împotriva celților boi. Ridicarea treptată a populației dace din Transilvania la care asistăm după anul 150 î.e.n. va culmina la mijlocul secolului I î.e.n., odată cu înființarea primelor cetăți din zona Orăștiei și a Sebeșului.

⁹¹⁸ I.H.Crișan, în *Apulum*, V, 1965, p. 127—135; 1969, p. 93—106.
idem, în *AMN*, III, 1966, p. 91—100 și *AMN*, VI,

IV. TIPURI MONETARE COMBINATE

TIPUL COMBINAT FILIP AL II-LEA—ALEXANDRU CEL MARE

O categorie interesantă de monede o constituie câteva piese provenind foarte probabil din Oltenia, fiind descoperite, după cum rezultă din datele publicate de Oct. Iliescu, prin împrejurimile oraşului Craiova⁹¹⁹. Este vorba doar de trei monede, care au imitat aversul după tetradrahmele lui Filip al II-lea, iar reversul după cele ale lui Alexandru cel Mare.

Toate cele trei piese au deci pe avers capul lui Zeus cu barbă şi cunună, cu urme uşoare de stilizare, în profil spre dr.; barba apare stufoasă, mustaţa lungă, părul din linii ondulate şi semicercuri îngroşate şi cununa din două rânduri de ovale paralele, unul mic şi altul proeminent; la gură se văd două globule.

Pe revers este redat Zeus şezînd pe tron spre st.; ţine în dr. acvila, iar în st. sceptrul; în cîmp dr. urme de legendă, care indică numele lui Alexandru cel Mare (pl. LXX, 1, 2).

Monedele au fost bătute din argint cu titlul foarte ridicat şi au următoarele greutate: 16,87; 16,43 şi 16,15 g; diam. 25 mm. Pe aversul fiecărei monede se află cîte o tăietură mică, la suprafaţă, semn de control şi verificare a metalului.

După stil, monedele s-ar putea data către sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n.

Ulterior publicării acestor monede nu s-au mai făcut, sau oricum nu se mai cunosc alte descoperiri, în afara unei piese aflată la Muzeul din Belgrad⁹²⁰. De aceea, numai pe baza acestor trei monede, nu se pot trage concluzii, referitoare la locul de emitere sau în legătură cu apartenenţa lor etnică. De aceea ne mulţumim deocamdată cu semnalarea lor.

TIPUL FILIP AL II-LEA CU „CUNUNĂ LINIARĂ TRIPLĂ”

Printre imitaţiile tirzii de tip Filip al II-lea, aparţinînd foarte probabil spaţiului carpato-dunărean se întîlneşte un grup de monede, care se deosebeşte de restul imitaţiilor, atît ca

⁹¹⁹ Oct. Iliescu, *Un nou tip monetar dacic*, în *CNA*, XVII, 1943, p. 170–173.

⁹²⁰ B. Saria, în *Starinar*, IV, 1926–1927, p. 90; moneda

are pe av. capul lui Zeus, iar pe rv. Zeus pe tron; în plus se constată şi prezenţa unei tăieturi de verificare; idem, în *NZ*, 1927, p. 11 (pl. I, 2); cf. şi La Tour, 9631.

stil, cit și ca realizare tehnică. Ele nu pot fi legate clar de nici unul din tipurile cunoscute și descrise pînă acum. Toate au reliefurile mult aplatizate, în bună parte chiar incomplete. Despre un loc al lor de descoperire nu putem încă vorbi. De aceea am dat numele tipului după unul din elementele de pe avers, socotit de noi caracteristic, cununa de pe capul lui Zeus, care este redată prin trei șiruri de linii simple paralele.

Pe avers apare capul lui Zeus stilizat, în profil spre dr. Are cununa, cum am spus, din trei șiruri de linii, pîrul coboară din creștet în linii radiate, cu ondule pe frunte, iar pe spate în plete; obrazul și barba sînt din proeminențe neregulate, iar nasul dintr-o linie lungă; la gură două globule, iar sub gît un șir de globule.

Pe revers apare un călăreț cu calul la trap spre st., cu relielul foarte șters. Se mai poate distinge conturul reprezentării, care ar indica, în cazul de față, o copiere ulterioară a reversului monedelor de tip Ocnița-Cărbunești. La călăreț capul este redat în același stil cu două linii ondulate pe spate, iar calul are aceleași copite și același cap (pl. LXXI, 1–3).

Pînă acum se cunosc doar 12 monede, găsite într-un lot din colecțiile vechi ale Institutului de arheologie (inv. 1261/5483–5495) împreună cu imitații de tipul combinat Filip al II-lea Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul, care au același revers și aceleași caractere tehnice. La toate, metalul este asemănător, fiind bătute din argint foarte mult depreciat. După toate probabilitățile este vorba de o descoperire unitară, poate un tezaur, cu proveniență necunoscută. Celelalte imitații le-am descris la capitolele cu tipurile respective (pl. LXXI, 3–5).

Cele 12 monede la care ne-am referit au următoarele greutate: 12,06; 12,06; 11,83; 11,82; 11,57; 11,55; 11,31; 11,16; 11,14; 11,10; 10,82; 10,57 g; diam. 25–27 mm. S-ar putea deci spune că monedele continuă să păstreze încă o greutate care se apropie de cea a unei tetradrahme.

Cît privește datarea lor, este probabil că ele să aparțină mijlocului și celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea î.e.n. Pentru atribuirea lor etnică va fi nevoie de descoperiri sigure și de un număr mai mare de monede.

TIPUL COMBINAT FILIP AL II-LEA—FILIP AL III-LEA ARIDEUL

Vorbind de imitațiile de tip Filip al II-lea cu cunună liniară am amintit că lor li se mai alătură încă un grup de emisiuni, găsite în același lot din colecțiile vechi ale Institutului de arheologie (inv. 1055/21 și 1261/5481–2, 5499–5507, 5532–3), bătute în aceeași tehnică și cu același stil.

Pe avers este înfățișat capul lui Zeus cu barbă și cununa din trei șiruri de linii paralele. Deosebirile nu sînt decît foarte mici sau ele nu există. După cît se pare, atît prima categorie, cît și cea la care ne referim, au fost emise cu aceeași ștanță pentru avers. Ceea ce le deosebește este însă reversul care copiază pe cel al tetradrahmelor lui Filip al III-lea Arideul. În consecință, ele redau pe revers pe Zeus șezînd pe tron, cu acvilă în dr. și sceptru în st.; totul poartă o amprentă clară a unci stilizări avansate; în cîmpul din st. și sub tron se păstrează urme de legendă, după toate indicațiile din numele lui Filip al III-lea (pl. LXXI, 4–5).

Monedele de la Inst. de arheologie sînt în număr de 14 și au greutate între 9,74 și 12,20 g; diam. 25–26 mm.

În afara acestor monede se mai cunosc încă trei piese. Una s-ar fi descoperit la Brașov ⁹²¹. După părerea noastră însă, nu credem că se poate pune bază pe această indicație, știut fiind că M. Dessewffy, la care se păstrează indicația, și-a procurat multe monede în colecția sa, de la negustori din Brașov. O piesă similară o întilnim menționată de R. Forrer (greut. 14,44 g) fără loc de descoperire ⁹²² și încă una se află la cabinetul din Viena ⁹²³ (11,33 g).

Reamintim că monedele au fost bătute din argint cu un titlu foarte scăzut, incit lasă impresia că au la bază o cantitate mai mare de cupru. Ele au fost emise foarte probabil pe la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. În legătură cu locul lor de batere și atribuirea etnică nu putem încă avansa nici un fel de ipoteză.

TIPUL COMBINAT ALEXANDRU CEL MARE—FILIP AL II-LEA

Printre imitațiile monetare descoperite în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei se enumeră și unele piese care fac excepție de la regula obișnuită, în sensul că ele au copiat aversul după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare, iar reversul după cele ale lui Filip al II-lea.

Aceste emisuni au pe avers capul lui Herakles, în profil spre dr., coafat cu blana de leu, redat într-o manieră «barbară», cu urme evidente de stilizare. Pe revers se întilnește călărețul cu calul la trap, uneori la st., alteori la st., de asemenea cu urme de stilizare (pl. LXX, 3–7). Se cunosc destul de puține exemplare. În rîndul lor se deosebesc însă variante diferite. Pentru avers, în funcție de gradul de stilizare se cunosc patru variante.

În privința reversului deosebiriile sînt mai evidente. a) Mai întii se remarcă prezența unui singur exemplar care are calul și călărețul la trap spre dreapta. Călărețul este aplecat pe spate și ține o ramură. Calul cu picioarele groase și botul din două proeminente (pl. LXX, 3). b) Monede cu calul și călărețul spre st.; călărețul ridică mina dr. și cu st. se sprijină pe cal (pl. LXX, 6); c) călărețul așezat mult în urmă pe crupă și o monogramă sub botul calului ➤, iar sub cal un ciine (pl. LXX, 7); d) cal și călăreț redați în altă manieră; calul mai suplu, cu picioarele din linii duble. Călărețul este de asemenea cu corpul dublat; în cîmp sus, dr., un cerc cu ✕ la mijloc (pl. LXX, 5).

Numărul descoperirilor, ca și al monedelor este destul de redus. Două tetradrahme din seria cu cal și călăreț spre st., realizate încă într-un stil bun, s-au găsit în tezaurul de la Jibla ⁹²⁴ (jud. Vilcea).

Alte două exemplare, ambele cu calul și călărețul spre dr., dintre care unul cu ciine sub cal și monogramă (14,87 g) și altul cu stilul diferit și cu cercul în cîmp, provin din tezaurul din Banat ⁹²⁵. Piese asemănătoare mai sînt semnalate cite un exemplar la cabinetele din Viena (13,77 g) și Budapesta ⁹²⁶ (13,52 g).

Aceste imitații sînt toate emisiuni de argint cu un titlu ridicat și cu greutate echivalente unor tetradrahme. În stadiul actual al documentării nu este posibil de stabilit centrul unde au fost emise aceste imitații. După cum am văzut, sînt documentate deocamdată doar prin două descoperiri, una în nordul Olteniei și alta în Banat. Am vrea să specificăm că aceste emisiuni nu se înscriu în rîndul numeroaselor imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul. Cele la care ne referim reprezintă emisiuni aparte ca stil și probabil că ele aparțin unei alte zone geografice.

⁹²¹ M. Dessewffy, *op. cit.*, p. 41 (fig. 830); cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 118 (fig. 589).

⁹²² R. Forrer, *op. cit.*, p. 176 (fig. 337).

⁹²³ K. Pink, *op. cit.*, p. 116–117 (fig. 565).

⁹²⁴ C. Preda, în *SCN*, IV, 1968, p. 64 (pl. III, 24).

⁹²⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 52 (fig. 113–115).

⁹²⁶ *Ibidem*.

După toate aparențele monedele de tip combinat Alexandru-Filip al II-lea au fost bătute în jurul anului 200 î.e.n. Ele trebuie să fi avut ca model pentru avers tetradrahmele originale ale lui Alexandru cel Mare, de tipul celor care s-au găsit în tezaure cu monede locale ca cele de la Sărbătoarea, Tulghieș, Rasa și care datează de la sfârșitul secolului al III-lea î.e.n. Imitațiile urmează imediat în timp acestor originale.

În cuprinsul aceleiași categorii mai poate fi inclusă o piesă aflată la Inst. de arheologie (inv. 1261/5491) care se deosebește însă destul de mult de celelalte imitații de același tip. Și aici este redat pe avers capul lui Herakles în profil spre dr., iar pe revers, călărețul spre st. Reliefurile sînt însă foarte șterse, încît abia se mai pot urmări contururile lor, iar stilizarea este mai accentuată. Amănuntele de stil au dispărut aproape complet. Nu este vorba de un fenomen de tocire de pe urma circulației, ci de o ștergere și o simplificare a reliefurilor datorită uzurii ștanței cu care s-a bătut moneda respectivă. În plus se constată că și argintul este mult depreciat, încît examinată la suprafață moneda lasă impresia că este o emisiune de bronz. Are greutatea de 10,85 g și diam. 27 mm.

Deocamdată nu se cunoaște decît o singură monedă de acest fel. Ea s-a găsit însă la Inst. de arheologie într-un grup de imitații de tip Filip al II-lea și tip combinat Filip al II-lea—Alexandru cel Mare sau Filip al III-lea Arideul (pl. LXXI, 6). Deși ca tip se deosebesc, toate aceste monede au aceleași caractere stilistice generale, cu reliefurile simplificate, foarte șterse și incomplete. De asemenea toate au aceleași caractere tehnice și sînt emise din același metal, fără nici o deosebire. De aici se poate deduce că toate provin dintr-un atelier și din aceeași descoperire.

Numai pe baza unei singure monede nu se pot trage concluzii mai generale. De aceea ne mulțumim doar cu semnalarea ei. După stil ea s-ar data cel mai devreme, începînd cu mijlocul secolului al II-lea î.e.n.

Tot în cuprinsul aceleiași categorii mai putem integra o monedă divizionară, care are pe avers capul lui Herakles mult stilizat, iar pe rv. un călăreț la trap spre st., de asemenea stilizat. Este unica piesă de acest fel (pl. LXX, 4). Ea se află în colecțiile Institutului de arheologie. Ea poate fi contemporană cu emisiunile de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul, imitațiile din categoria drahmelor.

TIPUL ALEXANDRU CEL MARE—FILIP AL III-LEA ARIDEUL

Cu toate că imitațiile monetare din această categorie nu sînt specifice teritoriului Daciei, prezența, dacă nu chiar frecvența descoperirilor cu emisiuni de acest tip la nord de Dunăre, ne-a determinat să le includem în cadrul lucrării de față. La aceasta am mai adăugat ca justificare și faptul că un catalog și un studiu de ansamblu, cu concluziile de rigoare asupra emisiunilor la care ne referim, nu s-au întocmit pînă acum. În altă ordine de idei, nu avem încă certitudinea dacă nu cumva unele din aceste emisiuni n-au constituit o manifestare comună ambelor maluri ale Dunării. Sigură rămîne deocamdată constatarea că aria lor de circulație s-a întins sigur și în regiunea carpato-dunăreană.

Emisiunile monetare care aparțin acestei categorii fac excepție, am putea spune, de la regula generală a imitațiilor din Dacia, în sensul că ele nu mai au ca prototip tetradrahmele lui Filip al II-lea, ci emisiunile monetare ale celor doi regi macedoneni, Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul. Pînă acum, în lucrările în care le găsim menționate, nu figurează

intotdeauna cu același nume. Cel mai frecvent ele sînt denumite « imitații de tip Filip al III-lea ». Alteori li se spune, în special în literatura numismatică românească, « imitații de tip Pielești », după numele celei mai de seamă descoperiri de la nord de Dunăre. După cum o arată și titlul, noi am găsit cu cale să dăm acestor monede denumirea de « imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul », deoarece un astfel de nume este nu numai cu o sferă mai cuprinzătoare, dar el pare să corespundă și mai exact unei realități. Se știe că atît tetradrahmele, cit și drahmele de argint ale celor doi regi sînt identice în privința tipului, deosebindu-se doar prin numele diferit al dinastilor amintiți. Deci tipul monetar folosit de Filip al III-lea este același din vremea lui Alexandru cel Mare, fără nici un fel de diferență, fiind înlocuit doar numele înaintașului său. Se pare că imitațiile, în marea lor majoritate, au folosit ca prototip emisiunile lui Filip al III-lea. Urmele de legendă care se mai păstrează pe multe din imitații redau încă parte din numele lui Filip al III-lea. Mai există însă o seamă de emisiuni, cu slabe urme de legendă, ilizibile, pe baza cărora nu se mai poate preciza dacă ele au folosit emisiunile lui Filip al III-lea sau pe ale lui Alexandru cel Mare.

În plus, trebuie să precizăm, că, deși în număr foarte mic, există unele imitații, mai ales de drahme, care lasă să se întrevadă că au folosit ca model emisiunile lui Alexandru cel Mare. O încercare de separare a lor este în multe cazuri dificilă. Denumirea folosită de noi are deci avantajul că strînge la un loc o categorie monetară cu caractere stilistice și ateliere de batere comune. Cu toate acestea, nu putem trece cu vederea faptul că imitațiile sigure de tip Alexandru cel Mare apar oarecum sporadic și izolat, în timp ce emisiunile de tip Filip al III-lea sînt numeroase și baterea lor s-a făcut în serii. De aceea, acolo unde avem indicii clare despre originalul imitat, vom întrebuița denumirea în consecință, iar unde acestea lipsesc, sau nu sînt suficient de limpezi, vom folosi numele comun al celor două prototipuri.

Pe aversul tuturor monedelor din această categorie este redat capul lui Herakles, coafat cu blana de leu, cu grade diferite de stilizare, în profil spre dr. Pe revers apare Zeus Aetophoros, șezînd pe tron spre st. El ține în mina dreaptă o acvilă, iar cu st. se sprijină pe sceptru; în spatele lui, pe verticală urme de legendă, de la numele lui Alexandru cel Mare sau Filip al III-lea Arideul; în față și sub tron, diferite sigle, monograme și simboluri.

Descrierea aceasta cu totul generală se referă atît la drahme cit și la tetradrahme. În amănunte se constată însă deosebiri între cele două nominale, care urmează oarecum căi proprii de schematizare.

Referindu-ne în primul rînd la imitațiile despre care se poate spune sigur că au folosit originalul lui Alexandru cel Mare, putem constata că stilizarea lor rămîne oarecum apropiată de prototip. Capul lui Herakles, ca și Zeus Aetophoros de pe revers, păstrează în continuare multe din elementele originalului, schematizarea afectînd doar o parte a acestora. Simbolurile și monogramele se întînesc adesea neschimbate, iar legenda desigur prescurtată și modificată (pl. LXX, 8—9; LXXI, 8; LXXII, 1—2).

Situația se schimbă atunci cînd vorbim de imitațiile de tip Filip al III-lea. Ele sînt numeroase și se împart pe grupe și serii. După gradul de stilizare ele pot fi împărțite pe grupe, iar evoluția lor clar urmărită. Observația aceasta este valabilă atît pentru tetradrahme, cit și pentru drahme.

Urmărind mai întîi evoluția stilului tetradrahmelor, trebuie precizat că el cunoaște trei grupe-serii principale de degradare și desigur o gamă întreagă de variante.

a. În prima grupă se includ imitațiile pe care capul lui Herakles este relativ bine realizat, destul de apropiat de original; încep să apară însă clar elementele de stilizare, la blana leului, care are părul redat în diferite feluri și lungimi

variate, buzele globulare, urechea și nasul modificate. Pe revers, Zeus pe tron, continuă să-și păstreze înfățișarea cu barbă, poziția, cu pasărea și sceptru în miini; capul capătă însă altă formă, imprecisă, fiind gol sau acoperit, miinile din segmente și cu musculatură proeminentă. Tronul, cit și sceptrul sint adesea redade din șiruri de globule. Din legendă deseori se pot citi părți întregi cu litere clar imprimate; cimpul din st. și de sub scaun continuind să fie ocupat de sigle și monograme (pl. LXXII).

În cadrul acestei grupe, cum este și de așteptat abundă numeroase variante, în special pentru revers, deosebirile fiind determinate de o serie de amănunte folosite la redarea lui Zeus, a acvilei, a tronului, a legendei și siglelor. Gradul de stilizare nu este același pentru întreaga grupă. Apar piese mai corect realizate din punct de vedere artistic (pl. LXXII, 3—5), precum și serii cu o schematizare evidentă (pl. LXXII, 6—7).

b. Grupa a doua cuprinde emisiunile pe care capul lui Herakles este micșorat și redus la cîteva elemente de stil. Amănuntele și părul de la pielea de leu ajung să fie complet schimbate și schematizate sau abia să se mai distingă. Adesea, întreg conturul capului abia se mai poate preciza. Pe revers Zeus șezînd pe tron devine ori foarte vag schițat, încît abia dacă mai poate fi sesizat, ori întreg reversul devine calp (pl. LXXII, 8—10).

c. Grupa a treia o constituie imitațiile al căror avers devine calp. Capul lui Herakles nu mai poate fi identificat nici cel puțin ca trăsături generale. Nu se mai poate ști nici cel puțin poziția lui. Reliefurile sint complet dispărute. Dimpotrivă, cînd este vorba de revers, se constată că el își menține caracterul lui principal. Deși mult mai stilizat ca la grupa întii, Zeus apare pe tron cu acvilă și sceptru; nu lipsesc nici siglele și monogramele. Din legendă, mai rar se identifică litere; în schimb se întîlnesc numeroase linii izolate, sau unite între ele la capete. Și în cazul de față, desigur numai la revers, putem vorbi de numeroase variante (pl. LXXIII, 1—10).

Între cele trei grupe nu există granițe de netrecut. Printre imitații există piese care fac trecerea și legătura firească între grupe, în așa fel încît de la o grupă la alta se trece aproape pe nesimțite. Credem că aici, mai mult decît la oricare tip de imitații se poate vorbi de o suită continuă, fără întrerupere, de la original, la imitații din primele serii și pînă la cele mai degenerate emisiuni. Folosirea mai multor ștanțe este neîndoioasă, dar de netăgăduit apare și faptul că unele ștanțe au ajuns să fie utilizate pînă la epuizare. Aversul, ca și reversul unor monede care ajung să aibă reprezentările abia schițate sau să fie complet calpe, reprezintă o dovadă în acest sens. Se pare de asemenea, acesta fiind încă un argument în favoarea folosirii maxime a unei ștanțe, că între imitațiile apropiate de original și cele stilizate nu este diferență de timp prea mare. De pildă, emisiuni cu aversul calp au reversul care se apropie ca realizare artistică de imitațiile din primele serii și invers, emisiuni cu reversul calp au aversul nu așa de mult stilizat. Se vede că în procesul de batere, pe măsură ce una din matrițe continuă să fie folosită mai departe, se introducea una nouă, fie pentru avers, fie pentru revers, cu care se lucra încă multă vreme, ajungîndu-se astfel la situația de a prezenta una din fețe fără nici o urmă de imagine. Cu alte cuvînte, schimbarea ștanțelor uzate cu altele noi sau refăcute nu se făcea întotdeauna concomitent, ci o dată pentru avers, altă dată pentru revers. În aceeași ordine de idei mai este posibil ca această diferență să provină și de la împrejurarea că una din ștanțe, de obicei cea a reversului, ajungea să se epuizeze înaintea celeilalte și se continua baterea totuși, pînă la scoaterea din funcțiune și a celeilalte.

Toate tetradrahmele sint emisiuni de argint, încă cu un titlu nealterat. Ele au cele mai ridicate greutateți din toată monetăria locală din Dacia. O parte din aceste emisiuni, în special cele din grupa întii, adică cu stilul mai bun, au greutateți cuprinse între 16 și 17 g, deci ponderal egale cu originalele. La grupele și seriile următoare greutatea scade treptat ajungînd să cîntărească între 14 și 16 g. Există și piese a căror greutate se situează sub 14 g, dar acestea nu sint decît excepții. Ele au un modul mare cu diametre cuprinse între 27—30 mm.

Poate că aspectul unora din monede, și ne referim la cele cu aversul sau reversul calp, ar putea lăsa, la prima vedere, impresia că ele nu sint bătute. La emisiunile în discuție, se

vede mai clar decît la altele, conturul ștanței monetare, care nu acoperă niciodată întreg flanul monetar. Suprafața ștanței se adîncește în miezul monedei, marginile pastilei fiind puțin reliefate. Totodată, inscrierea de care vorbeam și înlănțuirea stilistică, nu poate să apară sub această formă decît de pe urma baterii. Atunci cînd avem și reliefuri, ele sînt redată cu amănunte și chiar finețe.

Drahmele, deși cu ușoare deosebiri, cunosc și ele în linii generale aproape aceleași faze de stilizare, cu deosebirea că aici varietatea este mai mare și nu apare aceeași înlănțuire treptată de schematizare. În timp ce la tetradrahme Zeus Aetophoros dispăre complet, pe drahme el ajunge să fie redat din cîteva linii fragmentare și globule, din care nu se mai poate decît ghici reprezentarea inițială. Nu lipsesc nici aici piesele cu reversul aproape complet șters, dar ele nu au totuși același aspect al tetradrahmelor.

Iată cum se grupează după stil, în linii desigur generale, drahmele de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul.

1. Prima grupă cuprinde imitațiile cu un stil bun apropiat de original. De pildă, capul lui Herakles nu diferă decît foarte puțin față de cel de pe modelul original. Liniile părului au ușoare modificări, buzele globulare. Pe revers, Zeus șade pe tron cu acvilă și sceptru spre est. Capul este deja modificat, miinile din segmente și musculatura pieptului proeminentă. Continuă să apară sigle, monograme și urme de legendă (pl. LXXIV, 1—2). În această primă grupă pot fi cuprinse imitații după originalele ambilor regi macedoneni, uneori clare, alteori fără indicii sigure. În grupele următoare cele mai multe emisiuni au la bază ca prototip drahma lui Filip al III-lea Arideul.

2. La grupa următoare, gradul de stilizare este mai accentuat. Deja capul lui Herakles apare modificat, cu amănunte diferite și simplificate. Aceleași constatări sînt valabile și pentru revers, unde Zeus continuă să păstreze din forma și poziția sa anterioară, dar mult schimbate. Pasărea, scaunul și sceptru sînt doar schițate. Din legendă, sigle și monograme n-au rămas decît semne informale (pl. LXXIV, 3—5).

3. A treia grupă cuprinde imitații, pe care capul lui Heracles apare în întregime cu păr scurt buclat. Pe revers Zeus este redus la cîteva semne, linii scurte și șiruri de globule, din care cu greu mai poți reconstitui imaginea anterioară (pl. LXXIV, 6—13).

4. Ultima grupă ar mai urma să fie alcătuită din imitațiile, care au aversul aproape complet calp. Din capul lui Herakles mai pot fi uneori urmărite: conturul general, ochiul, nasul și bărbia, toate însă reduse la semne, adesea imprecise. Pe revers totul este redus la o schiță complet sumară, sau la semne simple, precum și, în anumite cazuri, la o ștergere aproape completă a reliefului (pl. LXXIV, 14—15).

Ca și în cadrul tetradrahmelor, la imitațiile după drahme se constată o gamă de variante, care pot fi urmărite în cadrul fiecărei grupe. Ele se datoresc nu numai numărului de ștanțe folosit la baterea monedelor, ci și repetatelor modificări aduse acestora în timpul procesului de emitere. Numai în cadrul tezaurului de la Comana s-a identificat un număr de 18 variante, cu grade de stilizare diferite.

Imitațiile la care ne referim reprezintă evident subdiviziuni, cărora li s-ar putea simbolic acorda numele de drahme, după numele originalului macedonean. Ele reprezintă corespondentul tetradrahmelor de același tip, în domeniul monedei mărunte — divizionare. Deși noi le vom numi în continuare drahme, trebuie să precizăm că greutatea lor este foarte diferită, de la o grupă de imitații la alta. Cele mai grele dintre ele, care sînt în număr relativ mic și aparțin primei grupe, au greutate cuprinse între 3 și 4 g. Deci este vorba de o greutate normală pentru o drahmă și ea reprezintă a patra parte dintr-o imitație cu valoare de tetradrahmă.

Majoritatea imitațiilor cîntăresc însă între 2 și 3 g. Avem de-a face cu o greutate mai scăzută, dar care nu constituie totuși o anomalie în cadrul numismaticii de tip « barbar ». Există și piese, deși nu prea multe, a căror greutate coboară sub două grame. Acestea sînt

și cele mai tocite și unele dintre ele provin din așezări. În nici un caz nu le putem considera, chiar și cu o așa de mică greutate, alt nominal. Este foarte probabil că în fața celor care le minuiuau, ele să fi continuat să aibă aceeași valoare, cu cele din primele serii, care au greutatea ceva mai ridicate. Nu ni se pare că este deloc obligatoriu să căutăm neapărat un raport între greutatea unei drahme și cea a unei tetradrahme și de aici să tragem concluzia, așa cum s-a făcut, că geto-dacii au emis și nominale echivalente cu hemidrahma⁹²⁷. Este vorba și aici doar de o reducere treptată a greutății, ca și în cazul tetradrahmelor din faza tirzie a monetăriei geto-dacice, cind acestea ajung să cîntărească jumătate din greutatea unei tetradrahme din primele serii. Modulul se păstrează aici destul de constant, la toate grupele avînd diametre cuprinse între 16—19 mm.

Descoperirile cu imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul, drahme și mai ales tetradrahme, sînt relativ numeroase și cuprind un număr însemnat de monede. Ele se constată în nordul Dunării, în Dacia, dar mai ales în dreapta fluviului. Catalogul lor va prezenta mai întîi descoperirile din țara noastră și după aceea pe cele din R. P. Bulgaria.

1. *Amărăștii de Sus* (jud. Dolj)

În posesia preotului I. Vasilescu din localitate se află o tetradrahmă, imitație Filip al III-lea Arideul, cu indicația că s-a găsit pe teritoriul comunei⁹²⁸.

2. *Băsești* (jud. Vaslui)

În 1935, un sătean a găsit în timp ce săpa, în grădina sa, trei tetradrahme, imitații bune după originalele lui Alexandru cel Mare. Nu se știe dacă a fost sau nu un tezaur. Din spusele descoperitorului reiese că monedele se aflau împrăștiate⁹²⁹.

3. *Bistrița-Năsăud*

Din împrejurimile Bistriței, printre alte monede, provine și o drahmă, imitație de același tip⁹³⁰.

4. *Brașov* (împrejurimi)

Se păstrează cîteva informații vagi și generale că din împrejurimile orașului Brașov provine o serie de imitații de același tip, atît drahme, cit mai ales tetradrahme (13,22; 14,96; 15,23; 15,28; 16,25 g). Un număr de șapte tetradrahme sînt menționate ca existînd în cabinetul numismatic din Viena. Alte amănunte nu se cunosc și nici nu se specifică dacă avem de-a face cu tezaure, așa cum s-a interpretat recent⁹³¹.

5. *Breșcu* (jud. Harghita)

În zona castrului roman s-a găsit întimplător, prin anul 1935, o imitație — drahmă de tip Alexandru-Filip Arideul⁹³².

6. *București*

Pe teritoriul capitalei s-a găsit o drahmă (2,94 g) în condiții care nu mai pot fi stabilite⁹³³.

7. *Căscioarele* (jud. Ilfov)

În cursul săpăturilor arheologice executate de Vl. Dumitrescu în această localitate, în anii 1962—3, s-a găsit într-un strat de cultură geto-dacică, o monedă divizionară de același tip (1,98 g; 16,5 mm). Ea se păstrează în colecțiile Institutului de arheologie⁹³⁴.

8. *Cernatu* (jud. Covasna)

În așezarea dacică de la Cernat s-a găsit o drahmă din aceeași categorie. Un mulaj al acesteia se află la Institutul de arheologie⁹³⁵.

⁹²⁷ I. Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în *AMN*, III, 1966, p. 75—89; cf. și C. Secășanu, în *CNA*, XVII, 1943, p. 166; cf. și C. Preda, în *SCIV*, 2, 1969, p. 347—352.

⁹²⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1969, p. 164(14), după informația primită de la Maria Chițescu și O. Toropu.

⁹²⁹ I. Dimian, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 304; cf. și I. Winkler, *O minciub...*, p. 39(195).

⁹³⁰ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, VII, 1908, p. 121—2; Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 79(74); K. Pink, *op. cit.*, p.

134(25).

⁹³¹ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, VII, 1908 (9); Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 79; I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 79 și 85.

⁹³² I. Dimian, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 304(6); I. Winkler, *O minciub...*, p. 39.

⁹³³ Oct. Iliescu, în *BSNR*, 1944—1947, p. 34; I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 81.

⁹³⁴ S. Marinescu-Bîlcu, în *SCIV*, 17,1, 1966, p. 117.

⁹³⁵ Din informațiile lui Z. Székely.

9. *Cirjiți* (jud. Hunedoara)

Pe baza unor date mai vechi, dinainte de 1900, se afirmă că aici s-au descoperit imitații după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Nu se dau detalii ⁹³⁶.

10. *Cluj*

O imitație după o drahmă macedoneană, care se află la Budapesta, se pretinde că ar fi fost găsită la Cluj ⁹³⁷ (2,12 g).

11. *Colentina-București*

După informațiile lui D. V. Rosetti, la Colentina, cu mulți ani în urmă, s-ar fi găsit o imitație locală de « tip Pielești ». A ajuns într-o colecție privată ⁹³⁸.

12. *Comana* (jud. Ilfov)

În colecția Maria și Dr. G. Severeanu se află un lot de peste 72 imitații după drahmele lui Alexandru cel Mare — Filip al III-lea Arideul. După indicațiile care se mai păstrează în arhiva acestei colecții, rezultă că monedele aparțin unui tezaur descoperit la Comana, probabil împreună cu imitații locale de tip Adincata-Pitești, care se află în aceeași colecție. Acest lot de monede, singurul care se află în colecția Severeanu, este unul și același cu cele care au apărut în unele publicații sub numele de tezaurele din județele Ilfov și Vlașca. Comana, care se afla la limitele dintre cele două județe a putut da naștere la confuzii, în sensul că s-a ajuns să se transmită ulterior că este vorba de două descoperiri, făcute, una în județul Vlașca și alta în Ilfov. Nu excludem eventualitatea existenței a două descoperiri deosebite, dar nu avem pentru aceasta nici o bază documentară certă. Oricum, unul din cele două eventuale tezaure este cel de la Comana, care se află în colecția Severeanu, singurul pe care-l posedă colecția respectivă ⁹³⁹.

Imitațiile se împart în grupe diferite de stilizare, care pornesc de la exemplare cu un stil încă bun, până la piese mult schematizate. Au fost identificate în total 16 variante. Cele mai multe piese cîntăresc între 2 și 3 g. Un număr de cinci piese au greutate cuprinse între 3—4 g și alte două exemplare a căror greutate coboară sub două grame. Ele au dimensiuni de 16—19 mm.

13. *Cugir* (jud. Alba)

În cuprinsul tezaurului cu monede geto-dacice de la Cugir este semnalată și prezența unei imitații după drahmele lui Alexandru-Filip al III-lea. Ea este destul de stilizată și are pe rv. pe Zeus stînd pe tron spre dr. ⁹⁴⁰.

14. *Dudeștii Noi* (fost Beșenova Nouă, jud. Timiș).

Din această localitate provine o imitație de tip Alexandru cel Mare, care ar fi intrat în colecțiile Muzeului din Timișoara. Nu se cunosc detalii ⁹⁴¹.

15. *Hinova* (jud. Mehedinți)

În cuprinsul tezaurului cu imitații de tip Larissa-Amphipolis de la Hinova s-au găsit și trei tetradrahme, imitații bune după emisiunile lui Alexandru cel Mare, mult apropiate de originale și cu urme de legendă ⁹⁴². Au greut. 16,39; 16,54; 14,84; diam. 28 mm.

16. *Mărăcineni* (jud. Buzău)

În colecția lui I. Dimian din București se află două drahme, imitații de același tip pomenit mai sus (2,18; 3,30 g; 17—18 mm), cu indicația că s-au descoperit la Mărăcineni, fiind donate colecționarului de către învățătorul din localitate ⁹⁴³.

17. *Moldova-Veche* (jud. Caraș-Severin)

După unele informații cu caracter general rezultă că pe teritoriul acestei localități s-au descoperit imitații după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Nu se dau alte amănunte ⁹⁴⁴.

⁹³⁶ M. Roska, *Repertorium*, p. 121 (92); I. Winkler, *Contribuții* . . . , p. 78(41).

⁹³⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 117.

⁹³⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 572; idem, în *Dacia*, N.S., VIII 1964, p. 374.

⁹³⁹ Const. Moisil, în *BSNR*, 1916, p. 42; *ibidem*, 1920, p. 71; K. Pink, *op. cit.*, p. 77; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 34; C. Secășanu, *op. și loc. cit.*

⁹⁴⁰ E.A. Bielz, *op. cit.*, p. 6,10—11 (pl. V,3); I. Winkler,

AMN, III, p. 80.

⁹⁴¹ I. Berkeszi, *Délmagyarország érmeleletei*, 1907, 2, p. 10; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 48(9).

⁹⁴² S. Dimitriu și Oct. Iliescu, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 272—274.

⁹⁴³ I. Winkler, *op. cit.*, p. 82.

⁹⁴⁴ B. Milleker, *Délmagyarország*, I, 1896, p. 78; II, 1898, p. 48; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 28; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 48(17); I. Winkler, *O mineich* . . . , p. 31 (96).

18. *Oancea* (jud. Galați)

În cursul anului 1938, cu prilejul unor lucrări agricole, s-au găsit întâmplător șase drahme de argint, dintre care patru originale Alexandru cel Mare ⁹⁴⁶, una Filip al III-lea și o imitație locală tip Alexandru cel Mare (2,60 g; 20 mm).

19. *Ocina* (jud. Prahova)

Din informația lui D. V. Rosetti rezultă că la Ocina s-a descoperit o imitație-tetradrahmă de tip « Pielești », care a ajuns într-o colecție particulară. Amănunte nu se cunosc ⁹⁴⁶.

20. *Oltenița* (jud. Ilfov)

În colecția lui I. Dimian din București se păstrează patru drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul cu indicația că s-au descoperit la Oltenița ⁹⁴⁷. Ele au stadii diferite de stilizare și cântăresc 3,06—3,75 g; 17—21 mm.

21. *Oprești* (com. Rădești — jud. Argeș)

În aceeași colecție a lui I. Dimian se află un număr de șapte tetradrahme de tip Alexandru-Filip al III-lea, care provin dintr-un tezaur descoperit la Oprești. Ele fac parte din grupa imitațiilor cu aversul aproape complet calp. Pe revers mai păstrează urme de legendă și monogramă ⁹⁴⁸.

22. *Pielești* (jud. Dolj)

Pe teritoriul acestei comune s-a descoperit, în condiții rămase necunoscute, un tezaur alcătuit din 51 tetradrahme de tip Filip al III-lea Arideul. Tezaurul a ajuns la Muzeul din Craiova, de unde a dispărut cea mai mare parte încă înainte de 1940. Acum se mai păstrează, la același muzeu, doar un număr de zece exemplare. Toate sînt imitații cu aversul calp și cu reversul care redă încă clară imaginea lui Zeus pe tron cu acvilă și sceptru, urme din legendă și monograme ⁹⁴⁹. Este cea mai importantă descoperire de la nord de Dunăre, prin numărul relativ mare de monede. După unele amănunte de stil s-a putut constata că în rîndul acestor imitații sînt mai multe variante. Greutatea lor se înscrie între 15 și 16 g.

23. *Pîna Pietrii* (jud. Ialomița)

Colecția lui I. Dimian cuprinde și trei imitații după tetradrahmele lui Alexandru-Filip al III-lea Arideul, care au fost descoperite în această localitate. Nu se cunosc detalii ⁹⁵⁰. Au următoarele greutatea 2,37; 2,39 și 1,82 g (ruptă); 17—18 mm.

24. *Popești* (jud. Ilfov)

În cuprinsul așezării getice de la Popești, mai ales în cursul săpăturilor executate aici de R. Vulpe în anii 1954—1961 s-au descoperit cîteva imitații ale drahmelor lui Alexandru-Filip al III-lea Arideul. Una din aceste imitații s-a găsit în 1954 și constă dintr-un fragment păstrat la Institutul de arheologie (inv. 413); alta s-a găsit în 1960 și se află tot la Inst. de arheologie (inv. 1090) și are 1,04 g. O monedă similară a fost achiziționată între 1937—9 de muzeul din Cluj ⁹⁵¹.

25. *Porțile de Fier*

Se păstrează o informație mai veche potrivit căreia, în zona Porților de Fier, cu prilejul unor lucrări de reglementare a cursului Dunării, executate înainte de 1915, s-au descoperit, printre altele și cîteva tetradrahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul. Nu se dau amănunte ⁹⁵².

26. *Radovanu* (jud. Ilfov)

La punctul numit « Movila lui Dinică » s-a găsit o imitație după drahmele de tip Filip al III-lea, care mai păstrează încă efigia clară a lui Herakles și pe Zeus pe tron cu acvilă și urme de legendă ⁹⁵³.

27. *Rîmniceu Vilcea*

În apropierea gării orașului, cu prilejul construirii căii ferate Piatra Olt — Rm.-Vilcea, s-au găsit, pe lingă alte monede, și cîteva tetradrahme de la Filip al III-lea Arideul, « mai mult de factură barbară » ⁹⁵⁴.

⁹⁴⁵ I. Dimian, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 304(4).

⁹⁴⁶ B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 1964, p. 572(21).

⁹⁴⁷ I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 80.

⁹⁴⁸ *Ibidem*, p. 85.

⁹⁴⁹ A. Metzulescu, în *AArb*, 13—14, 1937—8, p. 7—8;

B. Mitrea, *Penetrations* . . . , p. 52(49).

⁹⁵⁰ I. Winkler, *op. cit.*, p. 80.

⁹⁵¹ Cf. și Const. Moisil, în *CNA*, XVII, 1943, p. 159 (16); I. Winkler, *O minciab* . . . , p. 33(118).

⁹⁵² Ö. Gohl, în *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 72; K. Pink, *op. cit.*, p. 118.

⁹⁵³ C. Secășanu, în *CNA*, XVII, 1943, p. 166(fig. 2); I. Winkler, *O minciab* . . . , p. 33—34(122).

⁹⁵⁴ Const. Moisil, *CNA*, XV, 1940, p. 21.

28. *Rovine* (jud. Arad)

Din această localitate provine o drahmă, imitație de tip Alexandru-Filip al III-lea, dar cu aversul deosebit, avind reprezentat probabil capul zeiței Pallas Athena mult stilizat ⁹⁵⁵. Are 2,98 g și 17 mm.

29. *Sadova* (jud. Dolj)

În colecția lui L. Ruzicka se afla un număr de 39 de imitații după tetradrahmele lui Filip al III-lea Arideul, provenind dintr-un tezaur descoperit la Sadova, în anul 1912. Tezaurul mai cuprindea monede de tip Aninoasa și Adincata ⁹⁵⁶.

30. *Saschiz* (jud. Brașov)

În Muzeul din Cluj este semnalată prezența unei drahme, imitație de tip Filip al III-lea Arideul, despre care se spune că s-a descoperit în această localitate ⁹⁵⁷. Are greut. 3,39g.

31. *Sobatu* (jud. Ilfov)

Pe teritoriul acestei localități s-au descoperit cu ani în urmă două imitații după drahmele de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul ⁹⁵⁸. Ele cîntăresc 2,40 și 2,88 g.

32. *Ștefănești* (jud. Vilcea)

În colecțiile cabinetului numismatic al Institutului de arheologie (inv. 1145) se află o tetradrahmă-imitație de tip Filip al III-lea, cu indicația că s-a găsit pe teritoriul comunei Ștefănești ⁹⁵⁹.

33. *Tinosul* (jud. Prahova)

Printre monedele descoperite în așezarea geto-dacică de la Tinosul se află o piesă cu diam. de 15 mm, foarte slab conservată, care pare să fie o imitație după drahmele lui Alexandru-Filip al III-lea Arideul ⁹⁶⁰.

34. *Vedea* (jud. Ilfov)

Pe teritoriul acestei localități s-a descoperit în anul 1965 un tezaur alcătuit din 18 tetradrahme, originale în cea mai mare parte și se pare că erau imitații, de la Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arideul, Lysimach și Seleucos. Tezaurul se află în colecțiile Muzeului de istorie din Giurgiu ⁹⁶¹.

35. *Zimnicea* (jud. Teleorman)

Printre monedele descoperite în așezarea getică de la Zimnicea se află și o imitație, subdiviziune, cu o greutate de 1,47 g. și diam. 17,5 mm. Pe avers nu se mai distinge nimic. Pe revers apare însă Zeus Aetophoros pe tron și cu siglă în cîmp. Este probabil vorba de o imitație după drahmele de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea Arideul ⁹⁶².

36. *Olt* (județ)

În luna mai 1964 au fost prezentate spre identificare la Cab. num. al Institutului de arheologie, patru tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea, cu indicația că ele au fost descoperite pe teritoriul județului Olt ⁹⁶³.

37. *Prahova* (județ)

În cuprinsul județului Prahova, într-o localitate și în condiții care nu mai pot fi stabilite, s-au descoperit, în a doua jumătate a secolului trecut, câteva imitații de tip Filip al III-lea Arideul ⁹⁶⁴.

38. *România*

Printre monedele publicate de Dessewffy (825—7) se află și trei drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul, cu indicația că provin din România. Ele au 3,90; 3,18; 3,46 g. și 18—20 mm. Imitațiile fac parte din primele serii cu un stil apropiat de original și cu urme de legendă ⁹⁶⁵.

39. *Transilvania*

Se păstrează o informație cu caracter general, potrivit căreia, pe teritoriul Transilvaniei s-ar fi descoperit o drahmă, imitație de tip Filip al III-lea Arideul ⁹⁶⁶.

⁹⁵⁵ Ö. Gohl, *NumKöZ*, VIII, 1909, p. 132 (6); K. Pink, *op. cit.*, p. 119—140.

⁹⁵⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, 1913, p. 62—63; L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 13; K. Pink, *op. cit.*, p. 118 și 144.

⁹⁵⁷ M. Roska, *Repertorium*, 259 (74); K. Pink, *op. cit.*, p. 118 și 138.

⁹⁵⁸ C. Secășanu, *op. și loc. cit.*; I. Winkler, în *AMN*, p. 82.

⁹⁵⁹ B. Mitrea, în *SCIV*, 1970, 2, p. 336.

⁹⁶⁰ R. Vulpe și Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 212; B. Mitrea, *Penetrazione...*,

p. 40(51).

⁹⁶¹ B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1967, p. 195(25); Gh. Rădulescu și M. Ionescu, în *SCN*, IV, 1968, p. 442—443.

⁹⁶² B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 246.

⁹⁶³ Informație de la B. Mitrea.

⁹⁶⁴ C. Bolliac, *Trompeta Carpaților*, 1871, 939 (fig. 50, 44, 41) și, reproducere la Gr. Tocilescu, în *Dacia*, 506 și 580 (pl. 1/2).

⁹⁶⁵ Cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 118.

⁹⁶⁶ *Ibidem*.

40. *Vlașca* (fostul județ)

În colecția G. Severeanu se află un lot de 29 tetradrahme, împreună și cu drahme (menționate de noi mai sus la descoperirea de la Comana) cu indicația că s-au descoperit în fostul județ Vlașca⁹⁶⁷. Din păcate monedele au fost amestecate în ultimii ani și nu se mai știe exact, care este lotul de la Comana (fost în județul Vlașca) și care din fostul județ Ilfov, de unde se pretinde că ar proveni o parte din aceste monede. Din această cauză, în legătură cu aceste descoperiri s-au strecurat greșeli și confuzii, care nu mai pot fi înlăturate. Nu se mai poate ști acum dacă avem de-a face cu două sau cu o singură descoperire.

R. P. *Bulgaria*

41. *Alexandrovo* (Lovciianko)

Tezaur alcătuit din 71 imitații după tetradrahmele lui Filip al III-lea descoperit în anul 1939; monedele, care pe avers sînt calpe, ca cele de la Pielești, s-au găsit depuse într-un vas⁹⁶⁸. Cea mai mare parte din monede a intrat într-o colecție particulară.

42. *Altimir* (Vrața)

În Muzeul din Vrața (inv. 4183) se află o drahmă, imitație tip Alexandru-Filip al III-lea, găsiră în această localitate⁹⁶⁹. Are greutatea 2,50 g.

43. *Beioslav* (Varna)

În Muzeul din Varna (inv. 396) se află o tetradrahmă, imitație de tip Filip al III-lea⁹⁷⁰.

44. *Beleanovo* (Ruse)

În această localitate s-a descoperit în anul 1960 un tezaur alcătuit din 377 monede, dintre care 374 tetradrahme, imitații Filip al III-lea și trei emisiuni tip Aninoasa. Monedele se află în colecțiile Muzeului din Ruse⁹⁷¹ (inv. 1530).

45. *Cioba* (Plovdiv)

Tezaur descoperit în 1940, constind din 63 tetradrahme, imitații de tip Filip III Arideul⁹⁷².

46. *Demir Hisar* (Ruse)

În Muzeul din Ruse (inv. 1532) se află două tetradrahme, imitații de tipul mai sus amintit, provenind din această localitate⁹⁷³.

47. *Dolna Zlatița* (Tirgoviște)

În anul 1962 s-au găsit aici imitații ale tetradrahmelor lui Alexandru cel Mare, emisiuni din Odessos și Meseimbria⁹⁷⁴.

48. *Glavași* (Vrața)

În această localitate s-a găsit în 1936 un tezaur de 244 tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea Arideul. Din acest tezaur se mai păstrează 10 exemplare în Muzeul din Sofia (inv. CIX, 1936) și alte patru piese în Muzeul din Vrața. Tot aici se găsesc și câteva drahme cu indicația că ar proveni din același tezaur⁹⁷⁵.

49. *Gorna Oreahovița*

Tezaur cu circa o mie de drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, descoperit în această localitate în anul 1939. Pe avers, în locul capului lui Herakles apare doar relieful mai pronunțat, fără urme de reprezentare⁹⁷⁶ (Pink, 594).

50. *Kamenovo* (Kubratsko)

Tezaur descoperit în 1940, compus din 52 tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea (Pink 584), cu reversul foarte șters. Monedele se află în Muzeul din Razgrad⁹⁷⁷.

51. *Kamenovo* (Razgrad)

În Muzeul din Ruse a intrat un tezaur format din 54 tetradrahme imitații de tip Filip al III-lea, descoperit în anul 1961 la Kamenovo⁹⁷⁸.

⁹⁶⁷ I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 81.

⁹⁶⁸ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 341.

⁹⁶⁹ Informație de la B. Nikolov de la Muzeul din Vrața.

⁹⁷⁰ Informație de la M. Mircev de la Muzeul din Varna.

⁹⁷¹ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 257.

⁹⁷² *Ibidem*, XIV, 1940—42, p. 285.

⁹⁷³ Informație de la V. Dimova de la Muzeul din Ruse.

⁹⁷⁴ T. Gerasimov, *op. cit.*, XXVII, 1964, p. 238 și 245.

⁹⁷⁵ *Ibidem*, XI, 1937, p. 320.

⁹⁷⁶ *Ibidem*, XIII, 1939, p. 342.

⁹⁷⁷ *Ibidem*, XIV, 1940—1942, p. 283.

⁹⁷⁸ *Ibidem*, XXVI, 1963, p. 263.

52. *Kostandeneŭ* (Ruse)

În această localitate s-a descoperit în anul 1956 un mare tezaur cu tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea. Din acest tezaur se mai păstrează doar câteva exemplare în Muzeul din Ruse ⁹⁷⁹.

53. *Lomec*

Din această localitate provine un tezaur din circa 100 drahme de tip Alexandru cel Mare. Nu se dau amănunte ⁹⁸⁰.

54. *Ostrița* (Ruse)

Un tezaur alcătuit din 50 tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea s-a descoperit în anul 1958 la Ostrița ⁹⁸¹.

55. *Pepelina* (Ruse)

În Muzeul din Ruse (inv. 1613) se află un lot de 12 tetradrahme imitații de tip Filip al III-lea, care aparține unui tezaur descoperit la Pepelina ⁹⁸².

56. *Pirgovo* (Ruse)

În anul 1938, la Pirgovo, lângă Ruse, s-a descoperit un tezaur alcătuit din 87 imitații tip Virteju-București, împreună cu 11 tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea. Din acest ultim grup, trei monede se mai află în Muzeul din Sofia ⁹⁸³ (15,02; 15,03 și 16,56 g).

57. *Pordim* (Pleven)

În Muzeul din Sofia (inv. CCIV, 1960 și CCVII, 1960, 38 T) se află un lot de monede aparținând unui tezaur descoperit la Pordim. Este vorba de câteva tetradrahme (15,21—15,96 g) și două drahme (3,44; 3,50 g), imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea ⁹⁸⁴.

58. *Radanovo* (Tirnov)

Din această localitate provine un tezaur alcătuit din 47 tetradrahme și două drahme, toate imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea. Tezaurul se află în colecțiile Muzeului din Tirnov ⁹⁸⁵ (inv. 2020, 2021 și 2118).

59. *Radoslavovo* (Mirkov)

În această localitate s-a descoperit în anul 1931, un tezaur alcătuit din emisiuni originale ale lui Alexandru cel Mare, Lysimach și Filip al III-lea, împreună cu care se aflau și câteva imitații după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare ⁹⁸⁶.

60. *Ruse* (Sredne Kula)

La Muzeul din Ruse (inv. 162) se află trei drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, care au fost descoperite în apropierea orașului, într-un tezaur, împreună cu 64 imitații de tip Adincata ⁹⁸⁷.

61. *Samovodene* (Tirnov)

Pe teritoriul acestei localități, la o carieră de piatră, muncitorii au găsit, în 1933, printre alte monede și cinci drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea. Nu rezultă dacă este vorba sau nu de un tezaur ⁹⁸⁸.

62. *Tirnov* (Regiune)

În cuprinsul regiunii s-a descoperit în anul 1962 un tezaur de tetradrahme, imitații de tip Filip al III-lea. Nu se cunosc date în legătură cu numărul monedelor. Se știe doar că patru exemplare au intrat într-o colecție particulară din Gorna Orehovița ⁹⁸⁹.

63. *Traian* (regiune)

În Muzeul din Varna (inv. 2800—2803) se află patru drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, cu indicația că s-au descoperit în regiunea Traian. Ele sînt cu reliefurile foarte șterse ⁹⁹⁰.

⁹⁷⁹ *Ibidem*, XXII, 1959, p. 358.

⁹⁸⁰ K. Pink, *op. cit.*, p. 117.

⁹⁸¹ T. Gerasimov, *op. cit.*, XXV, 1962, p. 231.

⁹⁸² După informația primită de la V. Dimova (Ruse).

⁹⁸³ T. Gerasimov, *op. cit.*, XII, 1938, p. 455.

⁹⁸⁴ Descoperirea este inedită și ea ne-a fost pusă la dispoziție pentru studiu de T. Gerasimov.

⁹⁸⁵ N. Angelov, în *Izvestiia-Musei Tirnov*, II, 1964,

p. 87—88; cf. și T. Gerasimov, *op. cit.*, XXVII, 1964, p. 240.

⁹⁸⁶ T. Gerasimov, *op. cit.*, XI, 1937, p. 316—317.

⁹⁸⁷ După informație primită de la V. Dimova (Ruse).

⁹⁸⁸ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, VIII, 1934, p. 469.

⁹⁸⁹ *Ibidem*, XXVII, 1964, p. 241.

⁹⁹⁰ Informație de la M. Mircev de la Muzeul din Varna.

64. *Vraceș* (Orhanisco)

Cu prilejul unor lucrări agricole s-a găsit în anul 1933 un tezaur alcătuit din 178 tetradrahme, imitații Filip al III-lea⁹⁹¹.

65. R. P. *Bulgaria* (Prov. necunoscută)

a. În unele cataloage și muzee se întâlnesc monede despre care se spune că au fost descoperite în Bulgaria, fără să se cunoască proveniența lor *exactă*⁹⁹². Din această categorie fac parte următoarele imitații: Forrer, 338,1 drahmă Filip al III-lea (3,06 g). Dessewffy, 829, 1 drahmă Alexandru cel Mare (2,14 g), și 320,1 drahmă Filip al III-lea (3,23 g). La cabinetul din Viena, 3 tetr. Filip al III-lea (16,35; 16,40; 16,95 g. Pink 581-2). La Muzeul din Budapesta, 2 drahme Filip III (2,21; 3,86 g). În fosta colecție L. Ruzicka, 2 tetradrahme și 5 drahme Filip al III-lea (3,15; 3,10; 3,20 g).

b. În unele cataloage, la cele de mai sus se mai adaugă un număr de imitații care se află în unele muzee din R. P. Bulgaria, al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște, dar care provin din regiunea sud-dunăreană. În Muzeul din Ruse se găsesc trei tetradrahme (inv. 619, 1517, 1519) și o drahmă (inv. 667). Muzeul din Stara Zagora posedă 2 tetradrahme și 10 drahme. La Muzeul din Tirnovo (inv. 626—7, 1020, 1244, 2032, 2036) se află 9 tetradrahme. Muzeul din Varna (inv. 396, 1754, 2217—8) posedă 5 tetradrahme care ar putea să provină din regiune. La Muzeul din Vrața (inv. 256, 409, 2086) se află un număr de 13 tetradrahme (greut. 13,50—15,50 g.) provenind probabil din regiunea respectivă.

R. S. F. *Iugoslavia*

66. *Kosovopolje*

În Muzeul din Zagreb se află o drahmă (3,50 g) imitație de același tip, cu indicația că s-a descoperit la Kosovo-polje⁹⁹³.

67. *Modruš*

Tot în Muzeul din Zagreb se află și o tetradrahmă, imitație Filip al III-lea (12,47 g), despre care se spune că s-a găsit în zona Modruš⁹⁹⁴. Are greutate de 12,47 g.

68. *Panciova* (împrejurimi)

Din împrejurimile acestei localități provine o drahmă, imitație Alexandru cel Mare⁹⁹⁵. Are greutate 2,87 g.

69. *Serbia* (Proveniență necunoscută)

Dessewffy publică (1003) o drahmă, imitație Alexandru cel Mare menționind că ea provine din Serbia⁹⁹⁶. Are greutate 3,79 g și diam. 18 mm.

70. R.P. *Ungară*

La R. Forrer (547 și 339) se întâlnesc o tetradrahmă (15,75) și o drahmă, imitații tip Alexandru-Filip al III-lea, cu indicația că provin din Ungaria.

71. R.P. *Albania*

Două drahme, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, se pretinde că s-au găsit în R.P. Albania. Una din ele se află la Viena, iar cealaltă la Muzeul din Zagreb⁹⁹⁷ (2,85)g.

Proveniență necunoscută

Tot în lucrările de specialitate, ca și în unele muzee îndepărtate de zona la care ne referim, sint menționate și se află monede al căror loc de descoperire nu mai poate fi precizat nici cel puțin în ceea ce privește țara. Iată aceste imitații, după tip și modul, așa cum au fost ele grupate de K. Pink⁹⁹⁸.

⁹⁹¹ T. Gerasimov, *op. cit.*, VIII, 1934, p. 467; cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 117.

⁹⁹² Pentru mențiunile de mai sus, a se vedea K. Pink, *op. cit.*, p. 118—119.

⁹⁹³ K. Pink, *op. cit.*, p. 118.

⁹⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁹⁵ *Ibidem*, p. 117.

⁹⁹⁶ Cf. și K. Pink, *op. și loc. cit.*

⁹⁹⁷ *Ibidem*, p. 118.

⁹⁹⁸ *Ibidem*, p. 116—119.

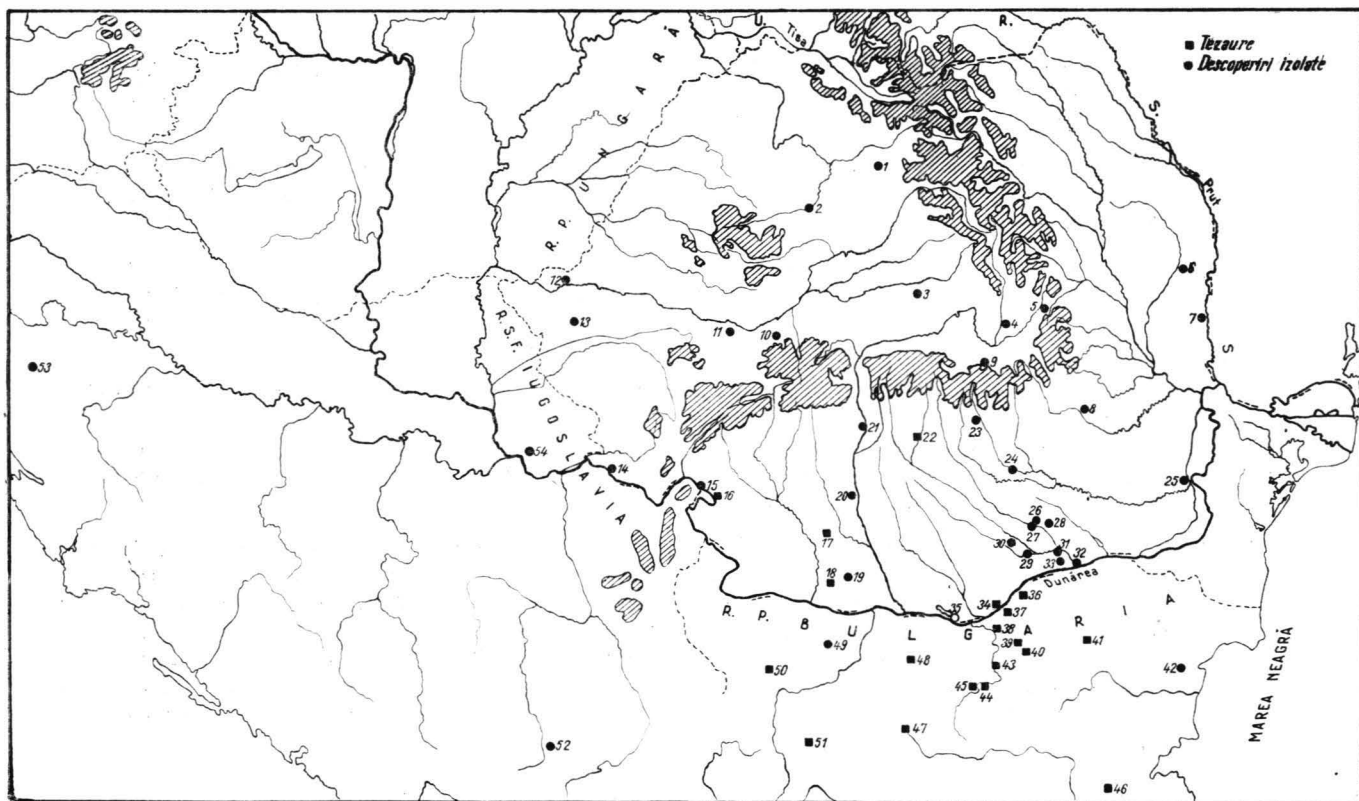
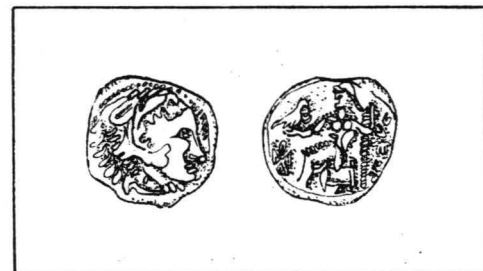

Fig. 23. — Descoperirile monetare de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea Ardeul.

— Alexandrovo, 46	— Dolna Zlatița	— Pirgovo, 37
— Altimir, 49	— Dudeștii Noi (Beșenova), 13	— Piua Pietrii, 25
— Amărăștii de Sus, 19	— Glavați, 50	— Popești, 30
— Băsești, 6	— Gorna Oreahovița, 44	— Pordim, 48
— Beioslav, 42	— Hinova, 16	— Porțile de Fier, 15
— Beleanovo, 38	— Kamenovo	— Radanovo, 43
— Bistrița Năsăud, 1	— Kosovopolje, 52	— Radoslavovo
— Brașov, 9	— Kostandeneț, 41	— Radovanu, 31
— Brețcu, 5	— Lomec, 47	— Rm. Vilcea, 21
— București, 27	— Mărăcineni, 8	— Rovine, 12
— Căscioarele, 33	— Modruș, 53	— Ruse, 36
— Cernatu, 4	— Moldova Veche, 14	— Sadova, 18
— Cioba	— Oancea, 7	— Samovodene, 45
— Cîrjiți, 11	— Ocina, 23	— Saschiz, 3
— Cluj, 2	— Oltenița, 32	— Sohatu, 28
— Colentina-București, 26	— Oprești, 22	— Ștefănești, 20
— Comana, 29	— Ostrița, 40	— Tinosul, 24
— Cugir, 10	— Panciova, 54	— Vedea, 34
— Demir-Hisar	— Pepelina, 39	— Vraceș, 51
	— Pielești, 17	— Zimnicea, 35

a. *Tetradrahme Alexandru cel Mare*: Dessewffy, 8 AR, 314, 315, 530—533, 539, 1002 (15,30—17,37g; 27—30 mm. *Col. Koblitz* (17,34 g). *Cat. Naville*, IV, 22 (17,06 g). *Cat. Hess*, 1936, 454 (16,40 g). Cab. Viena, 8 AR (14,77—17,64 g).

b. *Drahme Alexandru cel Mare*: Windisch-Grätz, 2915 (2,40 g). De la Tour, 4 AR, 9660—3, 9659 (1,94—3,12 g). Dessewffy, 828, 1004 (2,76; 3,33 g). Cab. Viena, 5 AR (2,28—3,91 g). Muz. Budapesta, 2 AR (2,67; 3,04 g); fosta colecție L. Ruzicka, 1 AR.

c. *Tetradrahme Filip al III-lea*: De la Tour, 3 AR, 9635—7 (16,23; 16,35; 16, 73 g); *Windisch-Grätz*, 2913 (14,20 g). *Cat. Ball*, VI, 208 (15,70 g). *Col. Koblitz*, 1 AR (13,05 g). Forrer, 4 AR, 330, 335—337 (16,63; 16,25; 15,01; 14,44 g). Dessewffy, 4 AR, 316—318, 1006 (15,19—16,50 g). Cab. Viena, 4 AR (14,72—15,91 g). Muzeul Budapesta (13,05; 15,20 g). *Col. L. Ruzicka*, 1 AR. Cab. num. Berlin, 6 AR (11,91—17,23 g).

d. *Drahme Filip III*: De la Tour, 3 AR, 9653—4, 9646 (3,95; 2,98; 3,35 g). Forrer, 3 AR, 332—4 (3,84; 1,28; 2,90 g). Dessewffy, 4 AR, 320—2, 534 (2,26—3,53 g). *Col. Koblitz*, 1 AR (3,07 g). Cab. Viena, 7 AR (1,90—3,96 g). Muzeul Budapesta, 9 AR (1,94—2,71 g). *col. L. Ruzicka*, 10 AR. Cabinet Berna, 1 AR (3,74 g). La acestea se mai adaugă un număr de 34 tetradrahme și 13 drahme de la Inst. de arheologie (inv. 235/217—230; 1055/44—50; 1261/5426—5452) cu greutatea de 11,79—16,36 g. drahme: 1,69—3,51 g.

Alte tetradrahme se află la Cab. num. al Bibl. Academiei (inv. 26,40, 275, 393, 498; 684; 1596 și 1735). La Muzeul din Timișoara (inv. 187 și 291) se păstrează încă două tetradrahme cu locul de descoperire necunoscut. Monede de același tip se mai păstrează la: Muzeul din Praga, 24 tetradrahme și 27 drahme; Cab. num. Brno, 2 tetradrahme și 1 drahmă; Cab. num. Berlin, 5 AR (13,40—17, 23 g), și Cab. num. Dresda, 1 AR (14,90 g); S.W. Grose, II, 1926, p. 65, 2 tetradrahme și 2 drahme, pl. 132/8—11; *Keltische Münzen, Banck Leu et Co. Ag. Zürich, Numismatische Abteilung-Sammlung Dr. O.*, 1964, 4 tetradrahme (159—162) și 2 drahme (163—4); *Sylloge Nummorum Graecorum*, New York, 1961, I Macedonia, 1 tetr. (331) și 2 drahme (332—3); Staatliche Münzsammlung-München. 9 tetradrahme și 3 drahme.

Descoperirile pe care le-am prezentat arată mai întâi în mod limpede că ne aflăm pentru prima dată în fața unui tip monetar de factură «barbară», care are corespondent un număr foarte mare de subdiviziuni. Deși în cadrul monetăriei denumite de Pink «est-celtică», se mai întâlnesc monede divizionare, acestea sînt de cele mai multe ori reprezentate doar prin cîteva exemplare. Faptul că de data aceasta constatăm un număr așa de mare de monedă măruntă, se explică nu numai ca o nevoie economică, ci și datorită împrejurării că triburile emitente au avut la îndemînă modelul original pe care l-au imitat — drahmele lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul, răspîndite concomitent și poate în egală măsură cu tetradrahmele celor doi regi macedoneni. Legătura dintre cele două nominale este evidentă, chiar dacă uneori diferențele de greutate nu sînt proporționale. Din acest punct de vedere ne apare semnificativă descoperirea în comun a ambelor nominale în unele tezaure, deși în toate cazurile domină numeric tetradrahmele. Printre acestea se numără tezaurele de la Glavați, Pordim și Radanovo.

La data întocmirii lucrării sale asupra monedelor est-celtice, K. Pink nu dispunea de o documentație prea bogată privind imitațiile de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul. El a adunat însă la un loc numeroase informații din publicații, muzee, colecții publice și particulare. Descoperirile erau puține și disperate, încît nu i-au permis să stabilească mai precis aria principală de circulație și centrul lor de emisie. El a denumit aceste emisiuni de «tip Brașov», bazîndu-se pe cîteva informații, potrivit cărora în jurul Brașovului s-au făcut cîteva descoperiri însemnate⁹⁹⁹. Informațiile însă, nu numai că sînt generale, dar nu prezintă nici

suficiente garanții. Monedele care au ajuns la Viena și în colecția lui Dessewffy, au fost desigur achiziționate prin Brașov, centru în care înainte de primul război mondial să făcea un mare trafic de antichități. Multe din monedele găsite la sud de Carpați luau drumul spre Viena și Budapesta, prin Brașov. Cei care le comercializau, cînd nu știau unde s-au găsit, pentru a spori valoarea vînzării, indicau Brașovul și împrejurimile sale, din care nu a lipsit uneori nici Sinaia, ca loc de proveniență. Așa se explică faptul că multe monede de tipuri diferite, care n-au ajuns să circule în împrejurimile Brașovului, sînt socotite ca provenind din aceste părți. Nu excludem cu totul eventualitatea ca unele monede de tip Alexandru-Filip al III-lea de la Viena și Dessewffy să se fi descoperit în apropiere de Brașov. Însă ni se pare puțin probabil ca toate imitațiile semnalate ca fiind găsite în această regiune să poată fi luate și folosite ca atare, fără o cîntărire a informațiilor, în lumina actualelor date de care dispunem. Față de aria de răspîndire a monedelor de care ne ocupăm, descoperirile de la Brașov rămîn oarecum izolate, în special tetradrahmele, care nu au prea depășit linia Carpaților. Deci noi rămînem la ipoteza că majoritatea acestor monede au fost răspîndite în Cimpia Dunării și ele au ajuns prin Brașov, la Viena și Budapesta.

Catalogul cuprinzînd descoperirile de tezaure și monede izolate, cu imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul, scoate mai întîi în evidență că aceste emisiuni sînt răspîndite în zona cuprinsă între cele două lanțuri de munți, Balcani și Carpați, întîlnindu-se deci atît la sudul cit și la nordul Dunării (fig. 23). Pornind de la această constatare generală, sprijinindu-se exclusiv pe descoperirile din Dacia, neglijînd total pe cele din sudul Dunării, I. Winkler ajunge la concluzia că atît drahmele cit și tetradrahmele de care ne ocupăm, « au fost bătute în nordul Dunării, probabil în Oltenia¹⁰⁰⁰ ».

Dacă luăm în considerație raportul dintre numărul monedelor descoperite în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei și cel al emisiunilor de același tip provenind din sudul Dunării, vom putea ușor observa că el este clar în favoarea descoperirilor care provin din fostul teritoriu al Traciei. Numărul descoperirilor din țara noastră apare la prima vedere ca foarte important. Însă cele 40 de localități reprezintă mai mult descoperiri izolate. Aici au fost adunate tot felul de informații generale, unele vagi și cu semne de întrebare. Mai importante apar tezaurele de tetradrahme de la Pielești (51 AR) și Sadova (39 AR), precum și tezaurul cu drahme de la Comana (respectiv Ilfov-Vlașca). Celelalte sînt descoperiri simple. Chiar cînd se menționează că este vorba de tezaure, acestea sînt reprezentate prin cîteva piese.

Repartiția lor prezintă unele aspecte demne de subliniat. Mai întîi se remarcă faptul că majoritatea descoperirilor, printre care se află și cele mai importante, se grupează în centrul Munteniei, cu precădere în județul Ilfov, și în Oltenia. Monedele din zona intracarpatică, cu excepția celor de la Brașov și Cîrjiți, sînt toate imitații divizionare (drahme), cunoscute numai prin descoperiri izolate. Imitațiile de același tip găsite în estul Munteniei și sudul Moldovei apar teritorial oarecum izolate. Între ele și grupa principală din Muntenia de mijloc se află un gol. Nu am vrea să punem la îndoială exactitatea datelor privind aceste descoperiri, dar este curios că toate acestea, fără excepție, sînt furnizate de colecționarul I. Dimian. Nici una nu are altă sursă de informare. Ne întrebăm dacă nu cumva numele acestor localități nu reprezintă doar o aducere aminte și o reconstituire tîrzie a datelor.

În total se cunosc pînă acum la nordul Dunării 15 descoperiri monetare cu tetradrahme, însumînd un număr de circa 120—130 exemplare și 22 descoperiri de drahme cu circa 110 exemplare. Analizînd situația din sudul Dunării, sub același aspect, se constată că cele circa 25 de descoperiri sînt în special tezaure și destul de rar descoperiri izolate. Cronica descoperirilor monetare întocmită de T. Gerasimov cuprinde în special tezaure, proveniențele

¹⁰⁰⁰ I. Winkler, in *AMN*, III, 1966, p. 88.

singulare, care nu i-au ajuns la cunoștință, au rămas neînregistrate, de aceea numărul apare mai scăzut. În rindul acestor descoperiri însă se constată un număr nu mai puțin de 16 mari tezaure, cele mai multe fiind cu tetradrahme. Reamintim printre acestea, Beleanovo, 374 AR; Glavați, 224 AR; Gorna Oreahovița, 1000 AR (drahme) și Vraceș, 178 AR. În total se cunosc la sudul Dunării peste 1200 tetradrahme și circa 1150 drahme. Deci raportul dintre numărul monedelor provenind din stînga Dunării și al celor din dreapta fluviului este, așa cum spuneam și cum rezultă din datele statistice mai sus prezentate, în mod evident în favoarea descoperirilor făcute între Dunăre și Balcani. Monedele găsite la nordul Dunării ar reprezenta doar a zecea parte din numărul total al imitațiilor de tip Alexandru-Filip al III-lea. În urma unor astfel de date statistice comentariile în legătură cu locul unde au fost emise aceste monede ar părea de prisos. Este neîndoios faptul că imitațiile monetare amintite au fost bătute de traco-geții din regiunea cuprinsă între Dunăre și Balcani, unde ele au cunoscut o largă răspindire și se poate spune, chiar o intensă circulație¹⁰⁰¹. O concentrare a lor se poate remarca în regiunile Ruse, Razgrad și Tîrnovo, unde sînt semnalate cele mai multe și cele mai importante tezaure, și unde stăpînea unul din triburile tracice, autor al acestor imitații. De aceea nu este deloc exclus ca centrul lor de emiterie să fi fost undeva în zona centrală. Față de acest centru, ele se găsesc răspindite mai rar spre vest, pînă în regiunea Vrața. Mai izolat rămîne tezaurul de la Cioba, din părțile Plovdivului, care se depărtează spre sud față de aria principală de răspindire, cuprinsă în linii mari, între Dunăre și Balcani.

Revenind la monedele descoperite din stînga Dunării, care apar mult în minoritate în raport cu cele din dreapta fluviului, în lumina datelor amintite credem că nu mai pot fi socotite emisiuni locale getice. Ele trebuie privite, înainte de toate, ca monede aflate în circulație, ca urmare a schimbului dintre triburile getice de pe ambele maluri ale Dunării. O eventuală batere concomitentă a aceluiași tip monetar atît la sudul cît și la nordul Dunării nu ni se pare posibilă. Eventual, unele imitații din primele serii după monedele lui Alexandru cel Mare, cunoscute în puține exemplare și din descoperiri izolate, care nu se grupează pe serii, ar putea să fi fost emise și în nordul Dunării. Atunci însă cînd vorbim de masa principală a monedelor, care se înscrie în serii, cu caractere tehnice unitare și cu trăsături de stil comune, nu poate fi vorba decît de un singur centru de emiterie, care trebuie fixat în regiunea dintre Ruse și Tîrnovo. Monedele din tezaurele de la Pielești, Sadova și Comana (Ilfov-Vlașca) se înscriu sub toate aspectele în limitele tehnice și stilistice ale imitațiilor din tezaurele de la Beleanovo, Glovați, Gorna Oreahovița, Vraces și altele.

Faptul că astfel de imitații apar răspindite și la nord de Dunăre nu trebuie să ne mire. Dimpotrivă, circulația lor la triburile getice apare ca o expresie firească a raporturilor tradiționale strînse dintre populațiile celor două maluri ale fluviului. Reamintim că fenomenul de circulație monetară se petrece și invers, în sensul că imitații monetare getice de tip Adincata, Virteju-București și Dobrești, au pătruns la sud de Dunăre, unde apar într-o serie de descoperiri monetare, tezaure în special, semnalate mai ales în regiunea Ruse.

Aceste întrepătrunderi și schimburi monetare reciproce pot servi ca dovadă, alături de numeroasele documente arheologice, a existenței complexului de relații de schimb ale populațiilor de pe cele două maluri ale Dunării, încît am fi tentați să ne întrebăm dacă nu cumva în perioada din care datează cele două tipuri monetare amintite, nu există și o oarecare unitate politică, fie ea înțeleasă și ca interes politic comun de moment. Și de data aceasta raporturile strînse pot fi constatate mai ales între partea centrală a Munteniei, unde

¹⁰⁰¹ Vezi date mai ample la recenzia noastră făcută p. 75—89, apărută în *SCIV*, 2, 1969, p. 347—352. articolului publicat de I. Winkler, în *AMN*, III, 1966,

se situează uniunea de triburi autoare a tipului monetar Virteju-București și zona Ruse-Razgrad-Tirnov, din sudul Dunării, unde se concentrează majoritatea imitațiilor de tip Alexandru-Filip al III-lea. Schimbul de produse locale proprii, vehicularea mărfurilor grecești și circulația monetară, emisiuni proprii și străine, se efectuează între aceste două regiuni fără nici un fel de dificultate și cu o regularitate care este proprie doar piețelor mari comune.

Pentru datarea imitațiilor de tip Alexandru-Filip al III-lea Ardeul dispunem de câteva elemente demne de luat în considerație. În primul rând, avem în vedere descoperirea unor imitații după tetradrahmele lui Alexandru cel Mare împreună cu originalele. Ne referim la cele trei exemplare din tezaurul de la Hinova¹⁰⁰², găsite în asociere cu originalele Alexandru și cu imitații de tip Larissa-Amphipolis. În aceeași ordine de idei ar mai putea fi amintite și imitațiile din tezaurul de la Vedeia¹⁰⁰³, Oancea¹⁰⁰⁴ și Satu Nou¹⁰⁰⁵, găsite de asemenea împreună cu originalele prototip. După toate probabilitățile, tezaurele la care ne-am referit se pot plasa în timp în cursul secolului al III-lea î.e.n. În aceste cazuri am putea considera că primele imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, care au folosit ca model emisiunile lui Alexandru cel Mare, datează de la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.

O etapă ceva mai veche, poate din prima jumătate sau de la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. ar reprezenta-o eventuală imitație din tezaurele de la Vedeia, care sînt foarte apropiate de originale. În plus, se observă că ele nu se aseamănă cu imitațiile din seriile mai noi. Pentru perioada de maximă dezvoltare și de sfârșit a acestei monetării, cînd întîlnim mai ales sau numai imitații de tip Filip al III-lea, sînt semnificative două din descoperirile făcute la sud de Dunăre. Avem în vedere pe de o parte tezaurul de la Beleanovo¹⁰⁰⁶, în care s-au găsit și trei imitații de tip Aninoasa, iar pe de altă parte, tezaurul de la Pîrgovo¹⁰⁰⁷, unde cele 11 tetradrahme de tip Filip al III-lea s-au găsit împreună cu 87 imitații de tip Virteju-București. Ambele descoperiri ne arată că ne aflăm în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Precizăm că în ambele descoperiri se întîlnesc numai imitații din seriile foarte stilizate sau cu una din fețe calpe.

În concluzie am putea spune că masa principală a imitațiilor de tip Alexandru-Filip al III-lea, drahme și tetradrahme, care au folosit ca model, aproape exclusiv, originalele lui Filip al III-lea, datează de la mijlocul secolului al II-lea î.e.n., activitatea atelierelor încetînd probabil odată cu sfârșitul secolului respectiv. În acest interval de timp, urmează să fie datată și moneda din așezarea de la Zîmnicea. În nici un caz nu poate fi urcată, așa cum a făcut editorul ei, pînă în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., cu un secol mai devreme¹⁰⁰⁸. Nu excludem posibilitatea ca unele monede să fi continuat să circule și la începutul secolului I î.e.n., ca piese izolate, rămase în procesul de schimburi intertribale.

¹⁰⁰² S. Dimitriu și O. Iliescu, *op. și loc. cit.*

¹⁰⁰³ B. Mitrea, în *SCIV*, 1, 1967, p. 195(25).

¹⁰⁰⁴ I. Dimian, *op. cit.*, p. 304.

¹⁰⁰⁵ Const. Moisil, în *Buletin științific*, II, 2-4, 1950,

¹⁰⁰⁶ T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 257.

¹⁰⁰⁷ *Ibidem*, XII, 1938, p. 455.

¹⁰⁰⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 246.

V. MONETĂRIA DE TIP ROMAN REPUBLICAN DIN DACIA (TILIȘCA)

Din prezentarea diferitelor categorii monetare geto-dacice, care aparțin fazei finale a monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia rezultă că acestea se opresc cronologic în primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n. După această dată monetăriile în care se bătuseră timp de aproape două secole imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Filip al III-lea, își încetează pe neașteptate activitatea. Sfârșitul unei bogate și variate monetării locale a stîrnit nu numai interes, ci și nedumerire în rîndul specialiștilor. Nedumerirea, care a stăruit multă vreme, provenea tocmai de la împrejurarea că o astfel de monetărie înceta să mai existe, nu într-o perioadă de criză economică sau politică, ci exact în perioada cînd are loc una din cele mai importante etape de dezvoltare a societății geto-dace. Acum are loc procesul de unificare generală a triburilor și uniunilor de triburi geto-dacice sub conducerea marelui rege Burebista, cînd se pun bazele primei formațiuni politice cu caracter statal. În același timp asistăm la crearea unui nou aspect cultural superior de tip *oppida* reprezentat în special de așezările din Munții Orăștiei.

Încetarea activității atelierelor monetare de tip greco-macedonean și transformările importante care se petrec pe plan economic și politic în Dacia coincid cu perioada de început a pătrunderii denarilor romani republicani la nord de Dunăre. Faptul acesta a dat prilejul unor numismați și arheologi români să facă o legătură directă între cele două fenomene. Astfel, s-a emis teoria, multă vreme unanim acceptată, că moneda romană republicană venită în Dacia în cantități însemnate, a constituit cauza încetării emiterii vechilor tipuri monetare. Meritul de a fi pus în circulație aceasta, recunoaștem, pînă nu de mult ingenioasă și plauzibilă teorie, revine lui M. Macrea. Pornind de la o idee sugerată de C. Daicoviciu, autorul amintit făcea afirmația că monedele mai vechi din Dacia au fost scoase din circulație, încă de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., de puternica invazie a monedei romane¹⁰⁰⁹. Aceeași teză este preluată ceva mai tirziu de C. Daicoviciu, care admite că monetăria locală geto-dacică încetează odată cu venirea denarilor romani republicani¹⁰¹⁰. « Marea cantitate de monede romane prezente pe teritoriul daco-getic, spune B. Mitrea, nu putea să nu influențeze activitatea monetărilor locale. Epoca emisiunilor locale a trecut și o nouă monedă i-a luat locul: este moneda romană, care tinde să devină universală »¹⁰¹¹. După O. Floca moneda romană ia locul celei locale, care nu mai putea să satisfacă noile exigențe social-economice mereu crescînde ale dacilor secolului I î.e.n.¹⁰¹². În același sens se pronunță și I. Winkler, care spune: « Monedele romane republicane împinzesc tot teritoriul patriei noastre, înlo-

¹⁰⁰⁹ M. Macrea, în *AISC*, II, 1933–1935, p. 163, și apoi în *R/R*, XVI, 1946, p. 202.

¹⁰¹⁰ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 59, și în *Istoria României*, I, 1960, p. 275.

¹⁰¹¹ B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 124; *SCN*, II, 1958, p. 183.

¹⁰¹² O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956, p. 24.

cuind toate monedele anterioare, căci în acest timp denarul roman devine *monedă universală*, ceea ce atrage după sine închiderea monetărilor anterioare și ieșirea din circulație a monedelor pe care le emisese acestea ¹⁰¹³ ».

Desigur că o legătură între pătrunderea denarilor romani în Dacia și încetarea vechilor monetării nu putea fi contestată. Fenomenul apariției unei noi monede la începutul secolului I î.e.n. și dispariția alteia reprezenta o realitate, de care nimeni nu se putea îndoi. Potrivit interpretărilor de mai sus, moneda romană intrată în Dacia a reprezentat cauza închiderii atelierelor locale anterioare. Oare acest fenomen a constituit o cauză sau mai degrabă el trebuie privit ca un efect al unei alte cauze? Analizând pe alte baze motivele care au determinat pe geto-daci să înceteze de a mai emite monede de tip Filip al II-lea, am încercat să demonstrăm că ele sînt de altă natură și mult mai complexe. Considerăm de pildă că la baza unui astfel de proces stau cauze mai adînci, determinate de transformările de ordin economic și politic care au loc în societatea geto-dacică de la începutul secolului I î.e.n.

A rezultat din expunerea noastră de pînă acum că sfîrșitul vechii monetării locale din Dacia coincide în linii generale cu perioada Burebista. Atît izvoarele scrise, cit și rezultatele arheologice sînt în măsură să ne indice că în timpul domniei marelui rege geto-dac Burebista, Dacia a cunoscut, atît pe plan economic, cit și pe plan politic, una din cele mai importante etape de dezvoltare din istoria sa. Au loc acum însemnate progrese pe linia dezvoltării tuturor ramurilor de activitate internă, ca și pe linia relațiilor cu lumea externă. Condițiile noi interne de ordin economic au determinat importante transformări pe plan politic. În consecință asistăm acum la procesul de unificare a uniunilor de triburi într-o formațiune politică cu caracter statal condusă de Burebista. Renunțarea uniunilor de triburi la fărîmîțarea și drepturile lor teritoriale a dus implicit și la anularea dreptului de a emite monedă. Fărîmîțarea dreptului monetar de pînă acum nu mai este în concordanță cu noul stadiu de dezvoltare. O formă de organizare politică superioară, care unea pe geto-daci pentru prima dată într-o formațiune politică mult mai cuprinzătoare, cu evidente însușiri statale, avea nevoie de o monedă unitară, valabilă pentru întreaga Dacie ¹⁰¹⁴. În vremea aceasta se impuse pe piața internațională și începuse să pătrundă și la geto-daci denarul roman republican. Spre această monedă se îndreaptă acum atenția populației geto-dace, care o adoptă și o folosește treptat ca pe o emisiune proprie. Însă, ori cît de intense ar fi fost legăturile geto-dacilor cu lumea externă, monedele venite pe calea schimbului nu puteau satisface toate nevoile interne. O formațiune politică cu caracter statal, superioară uniunilor de triburi anterioare, avea nevoie de o monedă proprie care să răspundă cerințelor unei noi piețe interne mult dezvoltată.

Timp îndelungat, așa cum spuneam la începutul capitoului, s-a crezut că în această perioadă în Dacia s-a folosit numai moneda romană venită pe calea schimburilor. Tot timp îndelungat a stăruit în mintea cercetătorilor întrebarea firească, de ce au încetat să mai emită monede atelierelor de tip greco-macedonean, tocmai în vremea în care ajunseseră să se realizeze progrese simțitoare de natură economică și politică? Părea un *non-sens* să constăți că se desființează anumite monetării într-o epocă în care te-ai fi așteptat, ori la dezvoltarea lor, ori la înlocuirea lor cu altele noi, superioare. O primă latură a răspunsului o formează tocmai

¹⁰¹³ I. Winkler, *SCȘ* — Cluj, 1955, p. 46.

¹⁰¹⁴ C. Preda, *Probleme de numismatică geto-dacică*, în *SCN*, III, 1960, p. 71; idem, *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, în *JNG*, XVI, 1966, p. 81, precum și în *Magazin istoric*, II, 1, 1968, p. 34. În studiul *Ștanțele și stilul monedelor geto-dace*, publicat de I. Winkler, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 209—228, întîlnim o concluzie asemănătoare. Autoarea ajunge « să descopere » exact după opt

ani de la publicarea studiului nostru din *SCN*, III, 1960, p. 71, unde vorbeam clar despre cauzele încetării monetărilor de tip Filip al II-lea din Dacia, că acest proces se datorează condițiilor economice și sociale ale triburilor geto-dace din vremea lui Burebista. I. Winkler nu face însă nici o aluzie la acest studiu și nici la celelalte ulterioare cuprinse în această notă, pe care le trece complet sub tăcere.

expunerea noastră imediat precedentă, din care rezultă că o fărîmîtare a dreptului monetar nu corespundea cu noua formă politică cu caracter de stat. Cea de a doua latură a răspunsului, anume aceea a înlocuirii emisiunilor vechi cu altele noi, superioare, o dă descoperirea de la Tilișca.

Încă cu mult înainte de a se face această descoperire, asupra căreia vom reveni, s-a semnalat pe teritoriul Daciei, prezența a trei ștanțe monetare, pe care erau săpate imagini identice ale unor denari romani republicani. Una din aceste ștanțe monetare s-a descoperit la Ludești¹⁰¹⁵ (jud. Hunedoara), nu departe de cetatea dacică de la Costești. Alte trei ștanțe similare au fost semnalate la Brașov și la Poiana¹⁰¹⁶ (jud. Galați). Descoperirea unor astfel de ștanțe l-a făcut pe M. Macrea să se întrebe dacă nu cumva acestea ar fi un indiciu de felul monedei pe care dacii din burgurile din munții Hunedoarei și în general din întreaga Dacie o imitau în secolul I î.e.n., moneda romană¹⁰¹⁷. Dar numai pe baza citorva ștanțe nu se puteau trage concluzii cu consecințe așa de importante. Se făcea simțită nevoia unor date noi mai concludente care au venit odată cu descoperirea de la Tilișca. În cursul săpăturilor arheologice efectuate de N. Lupu în anul 1961, în cetatea dacică din această localitate s-a găsit un vas de lut în care se aflau depuse 14 ștanțe monetare de bronz (pl. LXXV). Dintre acestea, zece exemplare redau în mod fidel copii ale unor denari romani republicani (șase avers și patru revers), iar restul sînt rateuri complet calpe (pl. LXXVI). Apariția unor asemenea tipare monetare într-o așezare dacică a dus în mod firesc pe N. Lupu, descoperitorul și editorul lor, la concluzia că toate piesele găsite aparțin unui atelier monetar¹⁰¹⁸ dacic. În mod logic s-a ajuns la constatarea mai generală că geto-dacii au emis în secolul I î.e.n. monede, copiind întru totul, stilistic și tehnic, denarul roman republican venit la nordul Dunării. Astfel s-a lămurit nedumerirea care exista în legătură cu caracterul monetăriei locale din Dacia, după încetarea emisiunilor de tip greco-macedonean. Se poate spune acum cu certitudine că după primele 2—3 decenii ale secolului I î.e.n. geto-dacii n-au încetat să emită monedă proprie. Ei n-au făcut decît să schimbe, nu numai modelul ci și caracterul monetărilor¹⁰¹⁹, în funcție de schimbările survenite pe plan economic și politic. Noua formă de organizare politică, concretizată într-un « regat » de genul celui condus de Burebista, a avut nevoie de o monedă nouă, unitară și generală pentru întreaga Dacie. Aceasta a fost copia fidelă a denarului roman.

O ștanță de același tip, dar fără urme de reprezentări, constituind pare-se un rateu, a fost descoperită de I. H. Crișan în 1960, în așezarea dacică de la Pecica (Arad) în cuprinsul unui atelier pentru obiecte de metal¹⁰²⁰.

Aceeași descoperire de la Tilișca, precum și cea de la Pecica, vin să explice și numărul mare de denari descoperiți în Dacia¹⁰²¹, care se cifrează la peste 20 000 exemplare și care depășește cantitativ monedele romane republicane descoperite în Tracia, Pannonia, Germania și chiar Gallia. Sugestive sînt în acest sens statisticile întocmite de B. Mitrea, care discută întreaga problemă într-un cadru mai larg al circulației denarului roman republican în Dacia. Pe această bază autorul citat demonstrează că pe teritoriul Daciei s-a descoperit o cantitate

¹⁰¹⁵ M. Macrea, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 162, după Finaly, în *Erdelyi Museum*, III, p. 97.

¹⁰¹⁶ C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 216 (nota 1), și în *Istoria României*, I, 1960, p. 276; cf. și B. Mitrea, în *Unitate și continuitate*, 1968, p. 60; I. Winkler, în *SCS-Cluj*, 1955, p. 50.

¹⁰¹⁷ M. Macrea, *op. cit.*, p. 162—163.

¹⁰¹⁸ N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*,

in *Forschung zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1964, p. 5—31; idem, *Aspekte des Münzumschlufs im vorrömischen Dakien*, în *JNG*, XVII, 1967, p. 102—121.

¹⁰¹⁹ C. Preda, în *JNG*, XVI, 1966, p. 81, și *Un atelier monetar în Dacia*, în *Magazin istoric*, II, 1, 1968, p. 34; M. Chișescu, în *SCN*, IV, 1968, p. 134—135.

¹⁰²⁰ I. H. Crișan, în *AMN*, VI, 1969, p. 100—101.

¹⁰²¹ I. Winkler, *SCS-Cluj*, 1955, p. 46—50.

mult mai mare de denari romani republicani comparativ cu celelalte țări, într-un număr de peste 250 de localități ¹⁰²².

Admițind că o bună parte din acești denari au fost emiși de geto-daci, nu s-ar mai putea vorbi de legături comerciale de mari proporții între geto-daci și lumea romană. Acestea au existat desigur și nimeni nu le poate nega, dar proporția lor trebuie să fi fost mai redusă decât s-a crezut până acum ¹⁰²³. Ceea ce ar mai rămâne de clarificat în viitor în legătură cu *monetăria geto-dacică de tip roman sau de tip Tilișca* este, pe de o parte identificarea monedelor emise în atelierele locale din Dacia, din masa mare de denari descoperiți în nordul Dunării, iar pe de altă parte, numărul lor aproximativ, în raport cu originalele venite pe calea schimburilor. Identitatea dintre copii și originale va face însă anevoioasă o asemenea cercetare.

Referitor la data când geto-dacii trec la emiterea unui nou tip de monedă, adică la copierea exactă a denarului roman republican, nu ni se pare că încercările de până acum se pot dovedi pe deplin justificate. Sprijinindu-se pe datele de emitere a denarilor reproduse de tiparele de la Tilișca, cronologic înșirându-se între anii 145—72 î.e.n., N. Lupu ajunge la concluzia că atelierul respectiv a funcționat în perioada de timp cuprinsă aproximativ între anii 85 și 65 î.e.n. ¹⁰²⁴

Pentru fixarea cronologiei matritelor de la Tilișca, precum și a celorlalte cunoscute ca și a altora ce se vor mai descoperi nu putem opera în mod strict cu datele de emitere a denarilor utilizați ca model. Folosind un astfel de procedeu ar trebui să admitem că cea mai veche ștanță de la Tilișca a fost lucrată între anii 145—138, data celui mai vechi model. Dealtfel autorul amintit aplică acest procedeu pentru cea mai recentă ștanță, care s-ar fi lucrat nu mult după anul 72 î.e.n. Stabilirea însă a unei cronologii a ștanțelor monetare după data de emitere a denarilor copiați se poate dovedi de la început ca fiind greu de susținut și de dovedit. Se știe că, fapt pe care N. Lupu îl amintește în studiul său, denari romani emiși în cursul secolului al II-lea î.e.n., după datarea mai veche, chiar și în secolul al III-lea, ajung să pătrundă în Dacia abia la începutul secolului I î.e.n., iar o bună parte după primul sfert al aceluiași secol. Așa se explică faptul că denari emiși în secolul al II-lea și primele decenii ale secolului I î.e.n. se întâlnesc frecvent în asocieri cu emisiuni de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului I î.e.n. Atunci când dacii și-au ales modelele pentru ștanțe n-au ales și nici nu puteau alege prototipuri în suită cronologică. Credem că mai degrabă se poate vorbi eventual de un criteriu tipologic. De aceea pentru datarea unui atelier monetar ca cel de la Tilișca, trebuie să avem în vedere mai întâi ansamblul de factori de natură economică, numismatică și politică, la care am făcut deja aluzie mai sus. Abia în al doilea rând ar urma să ne orientăm după data de emitere a denarilor folosiți ca model. În acest caz singurele piese care ne-ar putea oferi anumite indicații cronologice, ar fi denarii cu data cea mai recentă, aceștia stabilind nu limita inferioară, ci dimpotrivă, limita superioară pentru întreg atelierul, adică data de la, sau mai sigur, după care ia ființă un astfel de atelier. În nici un caz nu se poate admite că ștanța copiată după cel mai recent denar, ar indica data după care atelierul încetează activitatea. De aceea nu trebuie să ne mire dacă ștanțe monetare copiate după denari din secolul al II-lea î.e.n. pot să fie utilizate în ateliere care activează la mijlocul secolului I î.e.n. Este deci de așteptat ca multe din monedele ieșite din noile ateliere locale, ale căror originale datează din secolul al II-lea î.e.n., să fi fost emise la mijlocul secolului I î.e.n. Faptul ni se pare deosebit de important pentru că

¹⁰²² B. Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace în Unitate și continuitate*, p. 58; M. Chirescu, in *SCN*, IV, 1968, p. 127—128.

¹⁰²³ N. Lupu, *op. și loc. cit.*; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 53—64.

¹⁰²⁴ N. Lupu, *op. și loc. cit.* și in *JNG*, XVII, 1967, p. 117.

dacă nu va fi luat în considerație la întocmirea statisticilor, acestea ar putea prezenta situații mai puțin exacte și pe baza lor nu ar fi posibil să se ajungă la generalizări.

Ținând seama deci, pe de o parte de transformările generale care au loc în Dacia în primele decenii ale secolului I î.e.n., iar pe de altă parte de analiza internă a ștanțelor din cetatea de la Tilișca, sintem încredințați că atelierul monetar de tip roman asupra căruia referim, ca și altele de același fel, nu puteau să ia ființă așa de timpuriu, adică de la mijlocul deceniului al doilea al secolului I î.e.n. Această activitate trebuie pusă în corelație directă cu epoca lui Burebista și cu prima etapă de dezvoltare a cetăților dacice. Astfel s-ar putea spune că activitatea monetară geto-dacică de tip roman a început odată cu cel de-al treilea deceniu al secolului I, poate chiar în jurul anului 70 î.e.n. Faza principală trebuie plasată către mijlocul secolului respectiv, iar etapa finală până aproape de sfârșitul aceluiași secol. N-ar fi exclusă ipoteza ca unele ateliere să fi funcționat și până în pragul secolului I e.n.¹⁰²⁵. Indicații prețioase asupra unei asemenea cronologii ne dau tezaurele cu denari romani descoperite în Dacia. Din unele statistici făcute recent¹⁰²⁶, *dacă se pot dovedi a fi corect întocmite*, ar rezulta că în rindul acestor descoperiri se întâlnesc 14 tezaure cu un număr de aproape 600 denari, în care cele mai noi monede datează din anii 80–70 î.e.n., 44 tezaure, cu circa 6 500 denari, cu cele mai recente monede din anii 68–28 î.e.n. și 20 tezaure, cu aproape 3 000, denari având cele mai noi monede dintre anii 20 î.e.n. și 37 e.n. Deci, cele mai multe tezaure și cele mai multe monede aflate în circulație în Dacia indică o activitate locală activă începând cu deceniul al patrulea al secolului I î.e.n. și o sensibilă dezvoltare a ei până în deceniul al șaselea al aceluiași secol.

Apare deci ca sigur faptul că atelierele de tip roman activează cu întreaga lor capacitate în tot cursul perioadei de domnie a lui Burebista. Nu putem încă ști ce se întâmplă cu atelierele monetare după dispariția lui Burebista, cunoscând că acum statul său se dezmembrează, nu însă ca în forma anterioară înființării lui. Ar fi să credem că și în aceste condiții activitatea atelierelor nu este întreruptă. Numai că par să nu mai emită cantități însemnate de monede ca în perioada anterioară. Cu o capacitate mai redusă ar fi posibil ca o parte din ateliere să fi funcționat până către sfârșitul secolului I î.e.n. Rămâne de văzut dacă nu cumva unele dintre acestea au activat chiar și la începutul secolului I e.n. Dar pentru a putea susține o astfel de părere este nevoie de o documentație suplimentară, pe care ne-o pot oferi numai descoperirile monetare viitoare.

Prin descoperirea de la Bozieni, publicată de Maria Chițescu, cunoștințele noastre asupra caracterului monetăriei de tip roman din Dacia capătă o mai mare consistență și contururi noi. Examinarea monedelor din tezaur a prilejuit autoarei să observe că aici este vorba de monede-imitații fidele ale denarilor romani, dar numai piese *fourrées*, bătute probabil de geto-daci într-un atelier din sudul Moldovei¹⁰²⁷. N-ar fi exclus totuși, datorită friabilității extrem de mari, de care se vorbește, să nu avem de-a face decît cu o încercare nereușită de a emite monede de tipul celor semnalate în tezaur. Tot prin această descoperire se pune și problema duratei *unor* ateliere monetare, de tip Tilișca și în secolul I e.n.

Înainte de a încheia această prezentare asupra monetăriei de tip roman din Dacia am dori să relevăm un fapt sugerat de repartitia descoperirilor de denari romani din Dacia. B. Mitrea, care a publicat de curînd o hartă cu aceste descoperiri, observă că denarii romani republicani se găsesc răspîndiți pe întreg teritoriul Daciei, ceea ce ar reprezenta, după

¹⁰²⁵ B. Mitrea, *op. cit.*, p. 62.

¹⁰²⁶ I. Winkler, în *JNG*, XVII, 1967, p. 123–156; vezi și recenzia lui B. Mitrea la acest articol, în care arată că multe din tezaure nu sînt bine datate, publicată în

SCN, V, 1971, p. 439–440.

¹⁰²⁷ M. Chițescu, *Unele considerații pe marginea contrafacerii monedei romane în Dacia, bazate pe o recentă descoperire din Moldova*, în *SCN*, IV, 1968, p. 127–135.

părerea autorului, o dovadă sigură că întreaga viață economică a strămoșilor noștri, de pe întreg teritoriul Daciei se dezvoltă sub influența romană¹⁰²⁸. Deși nu avem impresia că răspindirea denarilor romani, din spațiul carpato-dunărean, în rindul cărora noi trebuie să avem în vedere prezența unei însemnate părți de emisiuni ieșite din atelierele locale, ar documenta o influență romană așa de puternică și generală, constatarea în sine are totuși o deosebită importanță. Pe baza unei astfel de documentații se poate afirma că în cursul secolului I î.e.n. exista o unitate economică aproape pentru întreg teritoriul Daciei, unitate, care, pe plan politic, se concretizează în noua formă de organizare statală. În același timp se poate observa o mai mare concentrare a acestor descoperiri la sud de Carpați, între riurile Jiu și cursul superior al Ialomiței, adică exact acolo unde în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. se constată cele mai numeroase monede getice de tip Adîncata, Virteju-București și Aninoasa-Dobrești și unde am identificat două din cele mai mari și cele mai întărite economice uniuni de triburi getice. Zona intracarpatică, precum și cea a cursului mijlociu al Siretului, între Poiana și Răcătău, ni se înfățișează de asemenea ca centre însemnate, cu o viață economică unitară și prosperă.

Nu putem ști în ce măsură în centrele la care ne-am referit au funcționat și ateliere de genul celui de la Tilișca. O astfel de posibilitate nu este de loc exclusă. Pentru emiterea unui așa de mare număr de denari a fost nevoie de crearea mai multor ateliere. Că unul dintre ele a funcționat sigur în zona cetăților dacice din Transilvania, nu mai încapă nici un fel de îndoială. Descoperirea unei ștanțe în apropiere de Poiana este un indiciu că și în această parte a Daciei ar fi putut funcționa un asemenea atelier monetar. Pînă acum între Dunăre și Carpați nu s-a descoperit nici o ștanță. Însă numărul mare de descoperiri din regiunea amintită ar fi totuși în favoarea existenței unui atelier și în cîmpia munteană, cu o bogată tradiție pe linia activității monetare.

Monetăria locală de tip roman este un capitol nou al numismaticii geto-dacice. Din această cauză rămîn încă multe semne de întrebare sau probleme importante de rezolvat. Avem convingerea că în mod treptat se va ajunge și la soluționarea acestora. Considerăm însă că datele pe care le avem pînă acum la dispoziție rămîn totuși deosebit de valoroase. Ele ne-au permis să răspundem la una din cele mai importante probleme din istoria economică și politică a geto-dacilor din cursul secolului I î.e.n.

Poate că nu este lipsit de sens să încheiem discuția despre *moneda locală geto-dacică de tip roman republican* fără a spune citeva cuvinte și despre imitațiile acelorăși emisiuni romane, dar de o manieră deosebită, «barbară». De data aceasta nu mai este vorba de copii fidele, care nu se deosebesc de originale, ci de imitații care redau schematic și deformat, atît reprezentările, cit și legenda. Uneori se poate cunoaște originalul care a servit ca model.

Numărul unor astfel de imitații nu este prea mare. Se pare că ele nu se apropie de cifra de două sute de piese¹⁰²⁹. Se găsesc de obicei în tezaure ca exemplare rare, fiind răspîndite aproape pe întreg cuprinsul Daciei¹⁰³⁰. Dacă s-ar putea vorbi de o frecvență a lor mai mare, în una sau alta din regiunile carpato-dunărene, aceasta se datorează doar concentrării de descoperiri monetare romane republicane cu care apar împreună.

¹⁰²⁸ B. Mitrea, în *Unitate și continuitate*, p. 62.

¹⁰²⁹ M. Chițescu, în *Memoria Antiquitatis*, III, 1971, p. 209–258.

¹⁰³⁰ L. Ruzicka, *Barbarische republicanische Denare aus Rumänien*, în *Frankfurter Münzzeitung*, 1913, nr. 150, p. 2–3, și în *Berliner Münzblätter*, 1921, 239, p. 266–268;

B. Mitrea, *Le trésor de Fărcașele*, în *Dacia*, IX–X, 1945, p. 380–383; S. Ferenczi, *Az erdélyi dákok pénzéről*, Cluj, 1947, p. 4, 7; C. Daicoviciu, în *SCȘ-Cluj*, I, 2, 1950, p. 118; I. Winkler, *SCȘ-Cluj*, 1955, p. 50–51; O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, 1956, p. 24.

Din studiile făcute pînă acum rezultă că toate aceste imitații nu se deosebesc cu nimic de originale din punctul de vedere al titlului argintului și nici în privința pondului. Ele au greutatea care nu sînt mai prejos decît ale pieselor originale și un argint cu titlu ridicat. Privite deci din acest punct de vedere, adică acela al valorii intrinsece, ele nu erau, în afară de o inferioară execuție artistică, cu nimic mai prejos denarilor romani republicani. Faptul că ele apar în tezaure aproape întotdeauna în compania originalelor este tocmai o dovadă că în circulație ele se bucurau de aceeași apreciere. Se vede că latura mai puțin estetică nu juca un rol deosebit în procesul de circulație, valoarea constituind-o pondul și titlul argintului.

Stilul lor nu este întotdeauna același. Se întîlnesc piese care se apropie de original, de care se deosebesc doar prin cîteva mici amănunte. Altele însă se depărtează destul de mult de prototipuri. Din ceea ce se cunoaște pînă acum, imitațiile nu se aseamănă între ele, fiecare în parte constituind, aproape exclusiv, un tip aparte. Nu se poate vorbi deocamdată de emisiuni în serie.

În legătură cu acest tip de imitații se ridică unele întrebări referitoare, pe de o parte la proveniența lor, iar pe de altă parte, la locul și autorii emiterii lor. S-a afirmat uneori că astfel de imitații reprezintă piese incidentale, sau falsuri provinciale, fără a avea o valoare recunoscută¹⁰³¹. Alteori s-a spus că imitațiile de denari romani au fost bătute cu scop fraudulos de către persoane particulare în ateliere clandestine¹⁰³². Împrejurarea că ele apar foarte dispersate și nu ajung să formeze serii monetare a dus la concluzia că asemenea monede sînt rezultatul unei inițiative particulare, ci nu al unei activități organizate cu caracter oficial¹⁰³³.

Studiul special pe care l-a întocmit recent M. Chișescu asupra tuturor imitațiilor de denari romani din Dacia aduce date noi și interesante. Pe lingă stringerea la un loc a întregului material, autoarea ajunge la concluzia că aceste monede se deosebesc clar de cele găsite în afara granițelor Daciei. Aceasta duce în mod implicit la încheierea că ele au fost emise în cuprinsul teritoriului dacic¹⁰³⁴.

Analizînd sub toate aspectele imitațiile asupra cărora referim, adică, din punct de vedere stilistic, tehnic și al ariei de răspîndire, se poate ajunge la schițarea citorva probleme de ordin mai general. În primul rînd se poate afirma că asemenea piese nu sînt rezultatul unei activități desfășurate de ateliere monetare oficiale, organizate de către o anumită formațiune politică statală sau unional tribală. Ele par să provină din mici ateliere, cu caracter limitat și particular, care au putut să ia ființă în diferite regiuni ale Daciei sau în afara acesteia. Asemenea ateliere nu trebuie înțelese ca o activitate ilegală, clandestină, în înțelesul modern al cuvîntului, ci doar ca încercări ale unor grupuri mici de indivizi, care nu reușesc să depășească un anumit nivel în atingerea scopului urmărit. Nu credem că ar fi posibil ca persoane izolate să fi putut ajunge la astfel de rezultate. Un atelier, fie el cit de mic și primitiv, presupunea totuși un complex întreg de activități cerute de prelucrarea argintului, de realizarea ștanțelor, fie ele din fier sau bronz, de gravarea lor, de turnarea pastilelor monetare și de însăși batere. Toate aceste operații nu puteau în nici un caz să fie executate de o singură persoană sau să poată constitui ceva cu totul accidental. Însăși greutatea monedelor

¹⁰³¹ O. Floca, *Descoperirea monetară de la Sălașul de Sus*, în *SCN*, III, 1960, p. 102—4, 133.

¹⁰³² I. Winkler, *SCS-Cluj*, 1955, p. 50; N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1, 1964, p. 5—31.

¹⁰³³ C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 47; I. Winkler, în *ING*, XVII, 1967, p. 130—131.

¹⁰³⁴ Comunicare prezentată în cadrul ședinței de secție

la Institutul de arheologie, în februarie 1970; la o concluzie similară ajunge și L. Ruzicka, în *Frankfurter Münzzeitung*, 1913, nr. 150 (extras p. 3), dar mai ales în *Berliner Münzblätter, Neue Folge*, 1921, nr. 239, p. 266—268; G. Severeanu inclină mai mult spre regiunea Pannoniei și doar în parte spre ținuturile românești ale Dunării, *Tezaurul de la Gherghina*, în *BSNR*, 1919, p. 131—138.

și titlul argintului, cu nimic inferioare celor originale, sînt dovezi că ele n-au fost bătute la întîmplare și nici de persoane străine de cunoașterea și înțelegerea unei activități monetare. Faptul că nu cunoaștem pînă acum serii de imitații bătute cu aceeași ștanță și nici așa de multe imitații, poate să fie explicat în sensul că matrițele nu erau suficient de rezistente și cu un singur tipar nu se putea emite decît un număr foarte limitat de exemplare.

Pentru unele imitații, în special pentru cele foarte apropiate de originale ca realizare artistică, ne-am putea gândi chiar la realizarea lor în atelierele mari oficiale. Astfel, ele ar putea fi socotite ca piese nereușite sau exemplare cu defecte provenite de la deteriorarea ștanțelor.

Într-o situație similară trebuie să se fi găsit și imitațiile după drahmele din Apollonia și Dyrrhachium¹⁰³⁵, emise în genul celor după denarii romani republicani. Ceea ce ar fi de reținut pentru ambele categorii de imitații, este împrejurarea deja menționată că ele circula și valorau ca și piesele originale contemporane.

VI. MONEDELE DE AUR DE TIP „KOSON”

Printre monedele descoperite în Dacia un loc cu totul aparte îl ocupă emisiunile de aur cunoscute sub numele de « Kosoni ». Puține sînt tipurile monetare din numismatica antică în jurul cărora s-au iscat atîtea discuții și controverse și în legătură cu care stăruie atîtea semne de întrebare, ca în cazul acestor monede. Discuțiile s-au purtat nu numai în jurul tipului ca atare, cu combinație de elemente romane și grecești, ci și asupra semnificației inscripției, asupra locului de batere și apartenenței lor. Nu s-a ajuns de pildă nici pînă acum să se precizeze locul de batere, emitenții și nici ce semnificație poate să aibă inscripția. Ceva mai mult, adesea a fost și încă mai este pus la îndoială caracterul lor dacic și chiar acela de monedă. Dar înainte de a trece la discutarea problemelor pe care le ridică aceste monede și felul cum au fost ele văzute de specialiști să facem o descriere a lor.

Toate monedele cunoscute pînă acum aparțin unui singur tip, dar cu mici variante. Pe una din fețe, socotită de toți specialiștii ca reprezentînd aversul monedelor, este redat un consul roman între doi lictori, mergînd spre stînga; dedesubt, în exergă legenda în limba greacă ΚΟΣΩΝ, iar în cîmpul din st., în fața primului lictor, monograma **R** ; împrejur cerc perlat.

Pe revers este înfățișat un vultur cu aripile deschise, în profil spre st., el șade cu un picior pe un sceptru și ține în gheara dr. o cunună; împrejur cerc perlat (pl. LXXVII, 1–8).

După cum am arătat, toate monedele sînt emisiuni de aur, care după greutate se apropie de staterul grecesc, precum și de aureus-ul roman din aceeași vreme. Ca formă, stil, aspect și factură tehnică se apropie foarte mult de tipurile monetare romane. Dealtfel, reprezentarea de pe avers este considerată o copie a unui denar roman cu M. Iunius Brutus, iar vulturul de pe revers, o copie după un denar a lui Pomponius Rufus¹⁰³⁶. Numărul monedelor cunoscute nu este prea mare. Max Bahrfeldt, căruia îi datorăm unul din cele dintîi și cele mai complete studii¹⁰³⁷ despre *kosoni*, înregistra la data publicării lucrării sale un număr de 112 monede. Dintre acestea, 75 piese sînt cu monogramă, în timp ce restul de 37 sînt fără monogramă. Greutățile variază, după aceleași date, între 8,08 și 8,70 g. Doar o singură piesă coboară la 7,69 g. Greutatea medie este stabilită la 8,41 g, iar diam. între 18–21 mm. Printre monedele cercetate se menționează și o imitație la Muzeul din Budapesta cu greutate de 10,08 g.

Față de fondul monetar cunoscut de Max Bahrfeldt situația nu este mult schimbată. Cele cîteva piese care se mai întîlnesc prin unele publicații sau colecții nu sînt în măsură

¹⁰³⁶ E. Sydenham, *The coinage of the roman republic*, Londra, 1952, p. 130 și 150, nr. 793, 906.

Berliner Münzblätter, XXXIII, 1912, nr. 121, p. 251–255, nr. 124, p. 323–326 și nr. 126, p. 360–369.

¹⁰³⁷ Max Bahrfeldt, *Über die ΚΟΣΩΝ Münzen*, in

să modifice prea mult numărul amintit ¹⁰³⁸. Dealtfel este și greu de precizat dacă nu cumva unele exemplare din actualele colecții ale multor cabinete numismatice sau muzee nu fac deja parte din grupa celor deja înregistrate de numismatul menționat. După părerea aceluiași numismat rezultă că emisiunile cu monogramă sint anterioare celor fără monogramă ¹⁰³⁹. Se pare însă că numai pe această bază este greu de făcut o inseriere cronologică. De pildă, se observă că piesele fără monogramă au pe omicron și omega mai mici decit celelalte litere. În acest caz s-ar putea vorbi de o cronologie inversă. Un argument sigur însă pentru o părere sau alta nu există. Timpul foarte scurt sau mai exact momentul în care au fost emise n-ar permite și o inseriere cronologică a lor.

Cele mai multe, dacă nu toate, monedele se cunosc din colecții unde nu figurează locul lor de descoperire. În schimb în diferite publicații, se înțelege, mai ales în cele de specialitate, sint menționate unele descoperiri, parte din ele dovedindu-se sigure, parte probabile sau incerte.

După informațiile care ni s-au păstrat rezultă că în marele tezaur cu monede de aur de la Lysimach descoperit în apa *Streiului* s-ar fi aflat și emisiuni de tip Koson ¹⁰⁴⁰. Una din cele mai importante descoperiri însă s-a făcut la *Grădiștea Muncelului*. Tezaurul, alcătuit din circa 1 000 kosoni, s-a găsit în anul 1803. Un număr de 400 piese au fost predate pentru topire monetăriei din Alba Iulia. Celelalte au fost vindute la diferite persoane și nu se mai poate ști în ce colecții au ajuns ulterior ¹⁰⁴¹. La *Axente Sever* — fost Friua (jud. Sibiu) s-a descoperit de asemenea un tezaur alcătuit din circa 20 kosoni ¹⁰⁴². O monedă similară ar proveni de pe Valea Oltului, de la *Brezoi* ¹⁰⁴³ (jud. Vilcea). Pe teritoriul localității *Cozma* (jud. Mureș) se spune că s-au găsit mai mulți kosoni, dar despre care nu se mai știe unde se află ¹⁰⁴⁴. După o informație primită de la N. Gostar, pe teritoriul județului *Dolj* ¹⁰⁴⁵ (Craiova) s-ar fi găsit o monedă de tip Koson. Monede similare, cite o piesă, s-au mai descoperit în următoarele localități: *Orăștie* ¹⁰⁴⁶, (jud. Hunedoara), *Gusterița* ¹⁰⁴⁷, *Hațeg* ¹⁰⁴⁸ (jud. Hunedoara), *Nochrich* ¹⁰⁴⁹ (jud. Sibiu), *Sarmizegetusa* ¹⁰⁵⁰ (jud. Alha), *Timișoara* ¹⁰⁵¹ (împrejurimi), *Vizejdia* ¹⁰⁵² (jud. Timiș), *Virtuope* ¹⁰⁵³. *Orăștie* (jud. Hunedoara), *Virșef* ¹⁰⁵⁴ (R.S.F. Iugoslavia).

¹⁰³⁸ M. Dessewffy, 537 și 892; R.S. Poole, *Catalogue of Greek Coins*, VII, 1877 (reeditat la Bologna, 1963, p. 208,1 AV; S. W. Grose, II, 1926, p. 200, nr. 4 547, pl. 171/6, 1 AV, 8,33 g cu monogramă; O. Ilescu, in *Caiet selectiv*, 12,1965, p. 279—280, 1 AV; I. Winkler, in *Sbornik filosofické Faculty univerzity Konvinského*, XVII, Bratislava, 1966, p. 40—41, vorbește de 3 AV la Muzeul din Odorhei; *Auktions-Katalog*, 116, 1969, Frankfurter Münzhandlung E. Button, 1 AV, 8,40 g (pl. I, 4); N. P. Rozanova, in *Kratkie Soobscenia*, 66, 1956, p. 118—122, publică 6 «kosoni» cu greutatea: 8,22; 8,26; 8,35; 8,42; 8,43; 8,45 g, aflate la secția de numismatică a Muzeului «A. C. Pușkin» din Moscova; Z. Nemeskalová, in *Numismatické Lysty*, 1957, 1 AV (la Muzeul din Brno); 7 AV la Institutul de arheologie (inv. 235 și 1261/95—100) cu greutatea de 8,20; 8,43; 8,45; 8,55; 8,56; 8,75 g; alte 10 AV la Muzeul de istorie din Cluj; 1 AV la Muzeul Craiova; 9 AV la Biblioteca națională din Plovdiv. Pentru unele date, vezi I. Winkler, *Contribuții...*, p. 124—125.

¹⁰³⁹ Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 255.

¹⁰⁴⁰ Cf. bibliografia la I. Marțian, *Comori ardeleni*, in BSNR, XVI, 37, 1921, p. 13—18, și B. Mitrea, in *ED*, X, 1945, p. 49, nota 1.

¹⁰⁴¹ A se vedea bibliografia la L. Ruzicka, in BSNR, XVII, 1922, p. 40—43, și la B. Mitrea, in *ED*, X, 1945, p. 126 (note); cf. și C. Daicovicu și Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, 1951, p. 97.

¹⁰⁴² J. G. Neigebaur, *Dacien*, p. 254 (nr. 3); B. Mitrea,

ED, X, 1945, p. 126 (nr. 6); I. Winkler, *SCȘCluj*, 1955, p. 124 (nr. 1), după o lucrare inedită a lui L. Ferenczi și L. Ruzicka, in BSNR, XVII, 1922, p. 42; apare sub denumirea veche de Friua sau Frauendorf.

¹⁰⁴³ *Academia Română. Dezbatere*, LIII, p. 180; cf. I. Winkler, *op. cit.* (nr. 2).

¹⁰⁴⁴ I. Winkler, *op. cit.* p. 124.

¹⁰⁴⁵ Idem, *op. cit.* (3).

¹⁰⁴⁶ Informație de la Constanța Știrbu de la Muzeul de istorie al R. S. România.

¹⁰⁴⁷ Ö. Gohl, in *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 82; I. Winkler, in *Sbornik filoz. Fakulty*, XVII, 1966, p. 40—41.

¹⁰⁴⁸ M. Roska, *Repertorium*, p. 105; nr. 21; I. Winkler *op. cit.*, nr. 7.

¹⁰⁴⁹ C. Gooss, *Chronik*, p. 233; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 126, nr. 7.

¹⁰⁵⁰ J. G. Neigebaur, *op. cit.*, p. 39, nr. 123; B. Mitrea, *op. cit.*, nr. 5.

¹⁰⁵¹ I. Berkeszi, *Délmagyarország éremelelei*, p. 43; B. Mitrea, *op. cit.* p. 125, nr. 3.

¹⁰⁵² Fr. Kenner, in *Archiv*, XXXIII, 1865, p. 111; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 47; cf. B. Mitrea, *op. cit.*, nr. 1.

¹⁰⁵³ L. Ruzicka, in BSNR, XVII, 1922, p. 18.

¹⁰⁵⁴ B. Milleker, *Délmagyarország...*, I, 1896, p. 47; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 46; B. Mitrea, *op. cit.*, nr. 2; a se vedea, pentru toate descoperirile de mai sus, și Ö. Gohl, in *NumKöZ*, XIV, 1915, p. 82—84 și XXI—XXII, 1922—1923, p. 9.

De asemenea la Max Bahrfeldt mai găsim menționate unele descoperiri de kosoni la distanțe ceva mai mari sau foarte mari, dar nesigure și generale, ca: *Bács Bodrog* (comitat), *Dobrogea, Turcia de Est*, și în zona *Olbiei*¹⁰⁵⁵. Asupra ultimelor trei regiuni unde se presupune că s-ar fi găsit kosoni există nu numai incertitudini, dar ele n-au fost luate în considerație de nici un cercetător din acest domeniu. Cele care au reținut și continuă să rețină atenția ca descoperiri sigure sînt cele din regiunea Transilvaniei, unde ele se concentrează cu precădere.

Cele mai multe, ca și cele mai contradictorii teorii s-au emis, după cum era de așteptat, în legătură cu locul de batere și cu emitenții acestor monede. Ceea ce a stîrnit atît de numeroase discuții a fost tocmai legenda de pe monede, ΚΟΣΩΝ. În loc ca prezența ei să ușureze și să ducă la lămurirea principalelor probleme menționate, ea este cea care a dat naștere la atîte controverse și cea care pînă astăzi a rămas încă nedeslușită.

În legătură, mai întîi, cu datarea kosonilor trebuie să spunem că nu s-au întîmpinat dificultăți deosebite. Împrejurarea că aversul lor copiază denarul consulului roman L.I. Brutus, venit în Macedonia, Illyria, Grecia, Tracia, ca trimis al senatului roman după asasinarea lui Caesar, s-a apreciat că monedele cu legenda ΚΟΣΩΝ au fost emise în, sau după anii 43—42 î.e.n. Prezența monogramei lui Brutus pe aceste emisiuni, pe care o întîlnim pe numeroasele sale monede de argint și aur emise în anii 43—42 î.e.n. în peninsula balcanică, este o dovadă în plus, care vine să sprijine datarea propusă¹⁰⁵⁶. Datorită însă unora dintre interpretările date legendei, în care s-a încercat să se vadă numele unui rege, s-a presupus că monedele în discuție au putut fi emise între anii 40—29 î.e.n.¹⁰⁵⁷.

Situația, așa cum am arătat, se complică însă atunci cînd încep discuțiile asupra locului de emiter, autorului acestor emisiuni și legat de acestea, semnificației legendei. Încă de la primele preocupări din domeniul numismaticii antice J. Eckhel considera că monedele de aur cu legenda ΚΟΣΩΝ au fost bătute în Etruria în orașul Cosa sau Cosea¹⁰⁵⁸. Același numismat revine însă mai tîrziu asupra primei păreri vorbind despre emiterul lor în Tracia, în vremea lui Brutus¹⁰⁵⁹. După B.M. Kenderesi, kosonii ar reprezenta emisiuni din insula Cos¹⁰⁶⁰. Menținînd ideea copierii lor după monedele lui Brutus, B. Head emite părerea, împărtășită apoi și de Kahrstedt, că monedele Koson au fost bătute de un dinast scit la Olbia. El vedea în monogramă prescurtarea numelui orașului grecesc nord-pontic OAB.¹⁰⁶¹ Aceleași monede au fost socotite și drept emisiuni ale unui oraș cu numele de Kóssa, ai cărei locuitori se numeau kossanoi, sau au fost puse în legătură cu Kossós, munte în Bithynia, precum și cu numele de Kosséa, regiune în Persia și oraș în Tracia¹⁰⁶².

Încercările făcute pentru a găsi explicația legendei ΚΟΣΩΝ de pe monede au adus în centrul discuției nu numai o serie de nume de dinastii, ci și Tracia și Dacia ca centre de emiter a monedelor. Mulți dintre numismați și istorici de seamă au pus în legătură directă emiterul kosonilor cu evenimentele care au avut loc în Tracia după moartea lui Caesar. Din informațiile transmise de Appian¹⁰⁶³ rezultă că Brutus a reușit să intre în posesia marelui tezaur al regelui trac Sadala al II-lea, cu sprijinul nemijlocit dat de soția acestuia Polemo-

¹⁰⁵⁵ Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 325; cf. și L. Ruzicka, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 41—43.

¹⁰⁵⁶ Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 361; V. Părvan, *Getica*, p. 84 (nota 1); I. Marțian, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰⁵⁷ Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 368; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 276.

¹⁰⁵⁸ J. Eckhel, *Catalog Mus. Caes.* I, 1779, p. 14; cf. Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 323.

¹⁰⁵⁹ J. Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, VI, 1796, p. 23.

¹⁰⁶⁰ *A Koson aranyokról vizsgálando értekezések*, Cluj, 1812,

12, p. 72; cf. și Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 324.

¹⁰⁶¹ B. Head, *Historia numorum*, 1911, p. 272 și 289; idem, *British Museum Catalogue-Thrace*, p. 208; Pauly-Wissowa, 1922, p. 1499; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 58.

¹⁰⁶² A se vedea datele adunate la Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 265; pentru Kosséa, oraș trac, cf. și N. P. Rozanova, în *Kratkie Soobszenia*, 66, 1956, p. 118—122.

¹⁰⁶³ Bell. Civ. IV, 75; cf. și Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 361; V. Părvan, *Getica*, p. 84 (nota 1).

krateia. Brutus, sub protecția căruia se încredințaseră văduva și fiul lui Sadala, a transformat comoara primită în monedă. Încă înainte de descoperirea inscripției de la Bizya unde se pomenește numele lui Sadala, Th. Mommsen și A. Oreșnikov citeau în legenda de pe monede, numele soțului Polemokrateiei.¹⁰⁶⁴ J. Friedlaender vedea în legenda ΚΟΣΩΝ numele fiului principelui trac dispărut¹⁰⁶⁵, iar A.V. Sallet numele unui magistrat grec sau roman, însărcinat de Brutus cu baterea monedelor, sau eventual o formă mai veche a denumirii de consul = *cosol*¹⁰⁶⁶. F. Lenormant afirmă despre kosoni că sînt monede bătute de principele trac Coson, drept acordat de Brutus, înainte de bătălia de la Philippi¹⁰⁶⁷.

Trecerea în revistă, ca și critica făcută celor mai multe din teoriile emise anterior, îi permit lui Max Bahrfeldt, care a adunat la un loc nu numai literatura asupra problemei, dar și cea mai mare parte a materialului numismatic, să-și îndrepte atenția spre o altă interpretare. Ideea fusese dealtfel avansată de J. Neigebaur, după care ar fi mai probabilă părerea că asemenea monede să fi fost bătute de un rege din sudul Transilvaniei unde se masează cele mai multe descoperiri de kosoni¹⁰⁶⁸. Luînd ca punct de plecare această nouă teză, Max Bahrfeldt ajunge să atribuie monedele de tip Koson regelui get Cotiso, pomenit de istoricul roman Suetonius¹⁰⁶⁹. Citînd cîteva din edițiile manuscriselor lui Suetonius, autorul amintit crede că în legenda de pe monede va trebui să vedem numele regelui *Cotiso-Cosonius-Coson* și că acestea au fost emise între anii 31—29 î.e.n.¹⁰⁷⁰, iar monograma ar putea fi citită BA(σΙΛΕΥC)¹⁰⁷¹. Autorul nu se pronunță în mod expres și asupra locului unde s-au emis monedele respective. Însă faptul acesta poate fi dedus cu destulă ușurință din cuprinsul aceleiași expunerii, atunci cînd se face precizarea importantă că cele mai de seamă descoperiri de kosoni, dealtfel și singurele, provin aproape exclusiv din Dacia, respectiv din Transilvania. O astfel de constatare, împreună cu atribuirea monedelor unui rege dac Cotiso, sînt dovezi care mărturisesc de la sine că autorul le considera emisiuni dacice din cuprinsul actualei regiuni a Transilvaniei. Acest aspect al problemei este reliefat de L. Ruzicka mai tirziu. El se raliază, ca și N. Iorga, tezei generale a lui M. Bahrfeldt, atunci cînd afirmă că dacii au avut monede de aur și susține chiar că singura monedă dovedită pînă azi pur dacică este tocmai aceea a lui Cotison bătută între anii 30—24 î.e.n.¹⁰⁷².

V. Pârvan revine și îmbogățește una din teoriile mai vechi. Pentru marele arheolog apare ca ceva sigur și îndeajuns de demonstrat faptul că emisiunile de aur cu legenda Koson au fost emise de Brutus în anul 42 î.e.n., după ce el intrase în posesia tezaurului regelui Sadala al II-lea al Traciei. Monedele au ajuns în Dacia, spune V. Pârvan în continuare, ca urmare a prădăciunilor getice frecvente din Tracia și ca plată făcută de Brutus mercenarilor geto-daci¹⁰⁷³.

B. Mitrea rezumă părerile exprimate de Max Bahrfeldt și V. Pârvan, subliniind aspectele mai importante ale acestora, cu părțile lor plauzibile și vulnerabile. Fără a se declara în mod expres în favoarea uneia din cele două teze, dar înclinînd totuși spre formulările lui V. Pârvan,

¹⁰⁶⁴ Th. Mommsen, *Über das römische Münzwesen*, p. 693, și *Histoire de la monnaie romaine*, III, 1873, p. 283—284.

A. V. Oreșnikov, *Описание древнегреческих монет принадлежащих Московскому университету*, Moscova, 1891, p. 244—5; Cf. Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 362.

¹⁰⁶⁵ J. Friedlaender, în *Berliner Münzblätter*, II, 1865, p. 145.

¹⁰⁶⁶ A. V. Sallet, *Katalog Berlin*, II, p. 23.

¹⁰⁶⁷ F. Lenormant, *La monnaie dans l'antiquité*, II, 1897, p. 120—122.

¹⁰⁶⁸ J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Altertums, mit Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kron-

stadt (Brașov), 1851; cf. și Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 366.

¹⁰⁶⁹ Suetonius, LXIII, 4.

¹⁰⁷⁰ Cf. Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 367; autorul face trimitere și la diferitele lecturi ale manuscriselor lui Suetonius; cf. și Ö. Gohl, în *NumKö*, XI, 1912, p. 63—67; A. Alföldi, CAH, XI, 1936, p. 83—82.

¹⁰⁷¹ *Ibidem*, p. 363.

¹⁰⁷² L. Ruzicka, în BSNR, XVII, 1922, p. 40—43; N. Iorga, *Istoria românilor* I, partea a II-a, 1936, p. 37.

¹⁰⁷³ V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 84 (nota 1); cf. și Const. Moisil, în BSNR, 1927, p. 36—37.

B. Mitrea ar vedea în kosoni o eventuală nouă monedă a lui Brutus, ca mijloc de propagandă sau necesară plății mercenarilor daci folosiți contra triumviratului ¹⁰⁷⁴.

O părere cu totul nouă și fundamental deosebită de tot ceea ce s-a scris până acum, aparține lui Mayer Halevy, care vede în legenda ΚΟΣΩΝ, un simbol de verificare și de marcă, exprimând ideea de garanție necesară unei monede de aur ¹⁰⁷⁵.

După C. Daicoviciu, monedele de tip Koson atestă existența unui rege get, care nu este același cu Cotiso. Monedele au fost emise din ordinul regelui, sau de un străin pentru el, între anii 40—29 î.e.n. Acestea au fost aduse în capitala dacică de un rege din partea de sud-vest a Ardealului, fie ca pradă fie ca moștenire firească ¹⁰⁷⁶. Identitatea dintre legenda de pe monede și regele get Coson este admisă și de H. Daicoviciu. Reluând discuția asupra diferitelor texte ale manuscriselor lui Suetonius, cercetătorul clujan afirmă că formele numelui de Cosoni și Cosini indică pe unul și același rege, care nu este altul decât Coson. El ar fi domnit undeva în cimpia munteană după moartea lui Burebista. Intrând în legătură cu Brutus, căruia probabil că i-a dat soldați, a primit de la acesta monede de aur cu numele său ¹⁰⁷⁷.

În privința legăturii dintre legenda de pe monede și lectura de *Cosoni* transmisă de Suetonius trebuie spus că acesta nu reprezintă ceva nou. Încă în 1912 Max Bahrfeldt aducea în discuție ambele nume din manuscrisele lui Suetonius, pentru lectura de Coson, citind și *cod. Memmianus, Gudianus și Vaticanus, M. Jhm*, Leipzig 1907, p. 89. unde apare *dein Cosoni Getarum regi*, acesta fiind deci ΒΑ[σιλεύς]ΚΟΣΩΝ de pe monedele de aur. După părerea numismatului amintit, numele de Cotiso și Coson n-ar fi decât unul și același rege ¹⁰⁷⁸.

Prezența citorva piese în muzeele din Odorhei și Budapesta cu legenda sau numai cu unele litere scrise punctat, în unele cazuri chiar indescifrabil imprimate, ar fi după I. Winkler, o dovadă că monedele de tip Koson nu s-au emis în lumea greco-romană, ci în regiunile geto-dace, de un rege dac, prieten și aliat cu Brutus ¹⁰⁷⁹.

Am adunat aici diferitele păreri exprimate în decursul timpului asupra monedelor de tip Koson. Nu avem pretenția că am făcut și o prezentare completă a întregii bibliografii. Intenția noastră a fost aceea de a da cititorului nu numai o orientare în problemă, ci și de a-i pune la dispoziție fondul principal bibliografic.

Din cele înfățișate de noi mai sus, unde am prezentat o gamă variată de păreri, s-ar putea desprinde două teze principale, în jurul cărora pot fi grupate cele mai multe din opiniile exprimate până acum. Încă de la început trebuie spus că nu mai pot fi luate în discuție afirmațiile că monedele de tip Koson ar aparține unor orașe sau regiuni din Etruria, Cos, Bithinia și Persia, cum nu poate fi împărtășită nici părerea lui B. Head și Kahrstedt că acestea au fost emise la Olbia de un dinast scit.

Discuțiile cele mai multe s-au concentrat, pe de o parte asupra raportului dintre monedele de tip Koson și prezența lui Brutus în Tracia, în împrejurările povestite de Appian (Bell. civil. IV, 75), iar pe de altă parte în jurul numelui regelui geto-dac Coson-Cotiso, pomenit de Suetonius. O mare majoritate din rindul numismaților și arheologilor, care s-au ocupat cu astfel de probleme, au văzut în kosoni emisiuni monetare ale lui Brutus, realizate din tezaurul

¹⁰⁷⁴ B. Mitrea, *Penetrazione...*, 127—128.

¹⁰⁷⁵ Mayer Halevy, *Autour d'un problème de numismatique antique*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 89—92.

¹⁰⁷⁶ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 276; a se vedea și părerea sa mai veche cu Al. Ferenczi, în *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.

¹⁰⁷⁷ H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 118—119, dar, mai ales, *Coson sau Cotiso?*, în *AMN*, VI, 1969, p. 107—110; atragem atenția că B. Head, în *Historia Numo-*

rum, 1911, p. 272 și 289, crede că pe monede este vorba de un rege scit și că acestea au fost emise la Olbia.; A. Mócsi, în *Acta antiqua*, XIV, 1966, p. 101—2, plasează pe Cotiso la sudul Dunării.

¹⁰⁷⁸ Max Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 367—368.

¹⁰⁷⁹ I. Winkler, în *Sbornik filozofickej Faculty univ. Komenského*, XVII (VI), Bratislava, 1966, p. 40—41; idem, *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 173—197.

lui Sadala al II-lea înainte de lupta de la Philippi din anul 42 î.e.n. Scopul baterii acestor monede ar fi fost nevoia de a plăti mercenarii angajați de Brutus, în mod special pe cei veniți din Dacia, ca urmare a înțelegerii dintre conducătorul roman și regele geto-dac Cotiso-Coson. Cu alte cuvinte, ar fi vorba de monede emise în Tracia de Brutus și apoi ajunse în Dacia, fie de pe urma prădăciunilor, fie ca plată a mercenarilor, așa cum susțin în general, Th. Mommsen, J. Friedlaender, V. Pârvan, B. Mitrea, H. Daicoviciu și alții. Desigur că aici se întilnesc nuanțe diferite, de la un cercetător la altul, în sensul că legenda ar reprezenta, după unii, numele unui principe trac, după alții, pe cel al regelui geto-dac Cotiso-Coson. Punctul lor comun constă în aceea că toți consideră că emisiunile Koson provin din Tracia și se leagă direct de activitatea lui Brutus în Orient.

Potrivit celei de a doua teze principale, al cărei susținător principal rămâne fără îndoială Max Bahrfeldt, monedele de tip Koson ar reprezenta emisiuni realizate în cuprinsul teritoriului geto-dacic. Autorul acestor monede nu este altul decât regele geto-dac Cotiso-Coson, al cărui nume apare pe monede și a fost transmis de istoricul roman Suetonius. Acestui punct de vedere i s-au alăturat L. Ruzicka, și în ultima vreme Oct. Iliescu și I. Winkler. Natural că între cele două poziții se pot găsi anumite puncte de legătură în general, în sensul că, deși aceste monede s-ar fi bătut în sud de către Brutus, ele ar fi fost emise în mod special pentru regele geto-dac Cotiso-Coson. Dacă pe linia interpretării legendei se pot face unele apropieri în sensul amintit, nu mai pot încăpea discuții în legătură cu locul de emiter, unde cele două teze se deosebesc în mod clar.

Din păcate, de la începutul discuțiilor purtate de-a lungul a mai bine de un secol, fondul monetar și documentar, în general, pe baza căruia s-au emis atâtea ipoteze, nu s-a modificat cu nimic. Lipsa completă a unor noi descoperiri de kosoni nu îngăduie nici astăzi să se poată ajunge la găsirea unei soluții mult mai plauzibile decât cele propuse până acum. Vom încerca totuși să vedem ce s-ar putea menține și ce nu, din cele ce s-au spus până acum despre kosoni.

Aspectul general al kosonilor ca formă, stil, tehnică și reprezentări, ne îndreaptă clar către caracterul monetăriei de tip roman. Pastila monetară subțire și întinsă, identică aureusului și denarului roman nu are nimic asemănător cu staterul grecesc, cu pastila groasă și ușor concav-convexă. Reprezentările sînt de asemenea copiate sau inspirate din monetăria romană republicană. Arătăm de pildă că, aversul, cu un consul roman între doi lictori, copiază, dar nu fidel, cum s-a spus până acum, sau mai exact se inspiră după unul din denarii romani ai lui Q. Caepio Brutus emis în anul 60 î.e.n., iar reversul după un denar al lui Pomponius Rufus din anul 71 î.e.n. Ca atare kosonii nu redau nici una din imaginile de pe denarii emiși de M. Junius Brutus în calitatea sa de proconsul în orient, ci copiază, sau iau ca model reprezentări de pe denari bătuți cu aproape două decenii mai devreme. Pe aversul aceluiași monede se remarcă și o monogramă socotită de cei mai mulți specialiști ca indicînd numele monogramat al lui Brutus. Am văzut în același timp însă că aceeași monogramă poate fi socotită și o abreviație a numelui de BA[σιλευς]. În consecință, despre o legătură între emiterea kosonilor și prezența lui Brutus în Tracia, chiar dacă se poate vorbi, ea nu este deloc obligatorie, cel puțin din punct de vedere pur numismatic.

Complicațiile încep însă atunci cînd trecem la explicația legendei ΚΟΣΩΝ, care contrar așteptărilor apare scrisă în grecește, fiind plasată în exergă. Constatăm astfel abateri de la regulile monetare atât de la cele specifice numismatiei grecești, cit și celei romane. Ne referim aici în primul rînd la apariția curioasă și neobișnuită pînă la această dată, a unei legende grecești pe o monedă de tip roman. În al doilea rînd nu cunoaștem ca în numismatica grecească să fi existat monede care să aibă exergă pe avers, în plus și cu legendă. Exerga în care

sint înscrise legende sau numai sigle și monograme, este un element tipic reversului unei monede antice. Unele excepții apar în această privință doar în monetăria romană republicană tirzie.

Ce-ar putea să însemne legenda ΚΟΣΩΝ din exerga monedelor? Iată întrebarea către care și-au îndreptat atenția cei mai mulți dintre numismați și arheologi. Unii au interpretat-o, și nu întimplător, ca redând numele unui oraș antic. Deși nimeni nu explică motivele de ordin numismatic puse la baza unei astfel de poziții, credem că toți au avut în vedere împrejurarea că în monetăria greacă în exerga unei monede apare de obicei numele orașului emitent, sub forma genitivului plural. Interpretând deci caracterul legendei în spiritul regulilor folosite în numismatica greacă, unde numele regilor nu se întâlnește plasat în exergă și niciodată în genitiv plural, ar fi pe deplin justificat să vedem numele orașului, sau mai bine zis al locuitorilor orașului emitent. Până acum nu avem nici un fel de dovadă că ar fi existat un oraș în Tracia așa de însemnat, care să poată emite monede de aur în a doua jumătate a secolului I î.e.n. Pe de altă parte, admitând prin absurd existența unui astfel de oraș, cu greu s-ar putea explica prezența kosonilor numai în Dacia, și nici o descoperire deocamdată, în Tracia. Toate acestea ne îndeamnă să nu vedem deci în legenda de pe kosoni un genitiv plural, ci mai de grabă un nominativ singular, pentru care explicația ar fi mai ușor de găsit.

Analizând sub aspect tehnic și stilistic monedele de tip Koson a reieșit că ele nu se deosebesc aproape cu nimic de emisiunile monetare romane republicane. În afara legendei redată cu caractere grecești, totul este luat din monetăria romană. Se știe de asemenea că pe monedele romane numele magistraților și mai apoi al caesarilor și împăraților este redat întotdeauna la nominativ. Bazați pe atari considerente am putea socoti că legenda ΚΟΣΩΝ, este o transcriere cu caractere grecești a unui nume de dinast la nominativ, după regulile monetare romane. În acest fel s-ar adevăra opinia celor care au citit în legenda de pe monede numele unui rege trac sau geto-dac. Tot astfel nu s-ar mai putea obiecta nici faptul că numele unui dinast, sau al unui magistrat monetar, apare în exerga monedei. Situații de genul acesta încep să se întâlnească în monetăria romană republicană pe la mijlocul și în a doua jumătate a secolului I î.e.n.

Argumentele numismatice, ca și datele istorice la care am făcut adesea aluzie, ne-ar îndrepta atenția deci către numele unui rege trac, de cultură elenistică, în numele căruia se emit monede de tip roman, cu legenda grecească pentru serviciile aduse de el unui reprezentant al Romei în orient, foarte probabil lui Brutus. Descoperirile monetare de la care așteptăm deslușiri, au venit, dacă nu să complice problema, oricum să lărgască sfera ei de cercetare. S-a remarcat astfel că până acum, cele mai de seamă descoperiri, și singurele totodată, au apărut numai în Dacia, cu precădere în Dacia intracarpatică. Nu s-a semnalat până în prezent nici o descoperire sigură de kosoni la sud de Dunăre, unde ar fi fost de așteptat să apară. Situația descoperirilor a fost motivul principal care a determinat pe Max Bahrfeldt să admită ideea baterii kosonilor în cuprinsul teritoriului geto-dacic. Tot de la descoperiri s-a ajuns și la identificarea pe monede a numelui regelui geto-dac Cotiso-Coson. Și un fapt și celălalt ne obligă să legăm, direct sau indirect, monedele de aur de tip Koson de teritoriul Daciei. Prezența lor în descoperiri care apar numai la nordul Dunării nu poate să fie deloc doar o simplă întimplare, cu atât mai mult cu cât ele se semnalează în mod deosebit în jurul centrului politic dacic din zona intracarpatică. Cum aceleași emisiuni și descoperiri apar în Dacia în vremea în care este documentat un rege cu numele de Cotiso-Coson, este firesc să se facă o legătură între legenda de pe kosoni și numele regelui amintit. Părerea noastră este că o astfel de poziție, care se impune din ce în ce mai mult, poate fi socotită ca una din cele mai verosimile. De asemenea, credem că, așa cum a remarcat la timpul său Max Bahrfeldt în denumirile de Cotiso și Coson din manuscrisele lui Suetonius va trebui să vedem unul

și același rege geto-dac, pe numele lui mai adevărat chemându-se foarte probabil Coson, ca pe monede.

Mult mai dificilă rămâne problema locului unde au fost emiși kosonii. Datele și descoperirile numismatice, ca și împrejurările istorice sînt în măsură să ne dea anumite indicații prețioase, dar ele nu pot servi în același timp și ca argumente hotărîtoare pentru adoptarea unei păreri. Atît pentru una, cit și pentru alta din cele două teze vom găsi argumente ca și contraargumente.

În favoarea ipotezei că monedele de tip Koson au fost emise de Brutus în Tracia pentru regele get Cotiso-Coson, pledează, pe de o parte asocierea dintre caracterul roman al monedelor și legenda grecească, iar pe de altă parte, ansamblul evenimentelor istorice din această vreme petrecute în Tracia. Rămîne totuși greu de explicat faptul, cum au ajuns toate aceste monede numai în Dacia. S-a spus desigur că, ele au fost emise pentru a plăti pe mercenarii geto-daci. Dar este oare posibil ca aceste monede să fi fost exclusiv emise și predate mercenarilor geto-daci sau eventual direct lui Coson-Cotiso, fără să fi avut în vedere și pe ceilalți mercenari angajați? Dacă s-a gîndit și la satisfacerea nevoilor de plată și a celorlalte categorii de ostași care știau că Brutus intrase în posesia tezaurului regelui trac Sadala al II-lea, acestora nu le-a distribuit, sau nu le-a emis monedă de aur? Au cîntărit atît de mult relațiile cu geto-dacii, încît au trimis totul în Dacia? Era oare nevoie ca acest lucru să se facă neapărat pe cale de monedă? Așa cum sînt grupate descoperirile se pare că asemenea monede n-au ajuns nici o dată direct în mina ostașilor geto-daci. Altfel era de așteptat ca să le găsim răspîndite pe o arie mult mai mare din Dacia și mai ales ca descoperiri izolate, atît în zona intracarpatică, cit mai ales între Dunăre și Carpați unde ar fi domnit eventual regele get Coson. Pentru o înțelegere directă între Coson și Brutus nu ar fi fost absolut necesară monetizarea unui tezaur de aur, a cărui valoare nu era cu nimic inferioară în ochii regelui get, în cazul că ea cuprindea obiecte de artă și monede elenistice. Cu atît mai puțin am putea vedea în emisiunile Koson o pradă adusă în Dacia de pe urma jafurilor. Aceasta ar presupune că asemenea emisiuni existau deja la sudul Dunării. Însă lipsa totală a descoperirilor de kosoni din Tracia și numărul lor relativ mare în Dacia, exclud o astfel de eventualitate, cu atît mai mult cu cit nu cunoaștem un fenomen similar, cînd monede emise într-o regiune sau într-un oraș antic, să fi ajuns și circulat exclusiv într-o altă zonă destul de îndepărtată.

Încercările și eforturile noastre de pînă acum de a găsi un răspuns la diferitele probleme legate de monedele de tip Koson, ultima fiind aceea referitoare la locul de emisie, ne-au adus în mod treptat, prin eliminarea succesivă a multora dintre ipoteze, la teritoriul Daciei. Dacă pentru admiterea Traciei ca loc de emisie a kosonilor se ivește o serie de obiecții, singura care mai rămîne de luat în discuție și de acceptat totodată, este Dacia. Argumentul prim și principal în același timp, deseori relevat în expunerea noastră, îl constituie descoperirile monetare, pe care le avem deocamdată documentate numai în Dacia, respectiv, în partea ei intramontană, unde la data aceasta se concentra principala putere economică și politică a geto-dacilor. Cel de-al doilea argument, într-un anumit fel nu cu mult mai prejos decît primul, ni-l oferă izvoarele antice, indicînd exact la această dată, un rege geto-dac cu numele de Coson-Cotiso. Totodată ar fi de reamintit faptul că după descoperirea atelierului monetar de la Tilișca s-a făcut dovada că începînd cu epoca lui Burebista, se emite în Dacia un nou tip de monede, copie fidelă a denarului roman republican. Cu alte cuvinte geto-dacii ajunseseră, nu numai să imite denarul republican, dar să și cunoască în întregime tehnica monetară romană. La aceasta s-ar mai adăuga și observația făcută de I. Winkler că în rîndul monedelor se găsesc piese cu legenda barbarizată. În același timp ar trebui să nu uităm că prezența tipului de construcție al cetățîilor dacice după sistemul grecesc, ca și înscrierea unor

litere cu caractere grecești pe unele blocuri din zidurile de apărare de la Sarmizegetusa¹⁰⁸⁰, indică o puternică influență a culturii grecești în centrul puterii dacice din vremea lui Burebista. Deci, o orientare și un interes din partea conducătorilor daci către și pentru cultura elenistică nu pot fi puse la îndoială.

Tendința populației geto-dace către o scriere cu caractere grecești se vedește clar în unele imitații locale după denarii romani republicani găsite în tezaure din Muntenia și sudul Transilvaniei. Încercînd să copieze legenda, meșterii locali din Dacia au înlocuit uneori literele alfabetului latin cu altele cu caracter grecesc¹⁰⁸¹. Am avea astfel o dovadă în plus în legătură cu orientarea populației geto-dace către o cultură elenistică și încercarea totodată, de a bate monedă de tip roman cu inscripție grecească.

Toate aceste date ne-ar permite acum să conchidem, mai clar și mai precis decît a făcut-o la timpul său Max Bahrfeldt, că regele geto-dac Coson-Cotiso, unul din urmașii imediați și direcți ai lui Burebista, poate cel mai de seamă, în împrejurări istorice și economice favorabile, avînd la dispoziție o monetărie de tip roman și o înclinație către cultura grecească, ca să nu spunem o formație de acest fel, a reușit să emită o monedă de aur, copie a celei romane, așa cum sugerează și Oct. Iliescu¹⁰⁸², pe care și-a înscris numele cu caractere grecești, mai bine cunoscute și poate parțial încetățenite în burgurile geto-dacice. Către o astfel de concluzie ne-ar îndrepta argumentele rezumate în ultima parte a prezentării noastre. Nu trebuie să înțelegem însă de aici că formulările noastre nu îmbracă totuși și un caracter ipotetic. Rezervele noastre sînt determinate înainte de toate de dificultatea problemei, cu toate aspectele sale variate. În al doilea rînd am văzut că ele se sprijină uneori pe date sigure, alteori pe date ipotetice. Și în al treilea rînd, la teza propusă de noi, nu se poate da așa de ușor un răspuns în legătură cu proveniența aurului folosit la baterea monedelor, în ipoteza, desigur, că ele au fost emise în Dacia. Bogăția auriferă a Munților Apuseni pentru epoca romană este pe deplin documentată. În vremea la care ne referim, ca și înainte de această perioadă, nu cunoaștem în Dacia monede și nici obiecte de aur care să fi fost lucrate de geto-daci. S-ar putea vorbi oare de un început al procesului de extragere și prelucrare a aurului odată cu centralizarea puterii geto-dacice? Dacă răspundem afirmativ, atunci nu mai putem să explicăm aceeași lipsă de aur și după această dată. Este vorba prin urmare de un moment care a prilejuit lui Coson-Cotiso să intre în posesia unei însemnate cantități de aur. Ar fi oare posibil ca el să fi primit totuși aur de la Brutus, din comoara lui Sadala al II-lea, pe care apoi l-a transformat în monedă? N-ar fi exclus, dar destul de greu de făcut vreo precizare. Iată motivele pentru care noi avem încă unele rezerve referitoare la locul de batere a kosonilor. Pînă la apariția unor noi documente de ordin numismatic sau istoric, ideea că monedele de aur cu legenda ΚΟΣΩΝ au fost bătute în inima de atunci a Daciei, de regele geto-dac Coson-Cotiso, pare deocamdată cea mai probabilă.

¹⁰⁸⁰ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 319—328.

¹⁰⁸¹ Din analiza făcută de M. Chișescu asupra imitațiilor de denari romani din Dacia rezultă că adesea apar pe

monede litere grecești în locul celor latine.

¹⁰⁸² O. Iliescu, în *Caiet selectiv*, 12, p. 280, socotește kosonii monede dacice bătute după modelul denarilor romani republicani.

VII. CONSIDERAȚII GENERALE

A. NUMISMATICE

Prezentarea întregului material documentar pe capitole, în funcție de loc, timp și stil, ca și încheierile parțiale la care am ajuns în urma studierii fiecărei categorii monetare, impun acum, în partea finală a lucrării de față, formularea unor concluzii de ansamblu. Desigur că încheierile noastre în acest sens vor îmbrăca adesea o formă ipotetică sau se vor ridica doar la stadiul de probleme. Faptul acesta nu trebuie să ne mire, dacă ținem seama de dificultățile care au stat la baza unei astfel de lucrări. Cu titlu de exemplu ar fi, credem, de ajuns să menționăm printre altele, dispersarea materialului monetar, gama foarte variată de tipuri și serii, lipsa unor elemente de datare mai exactă, problema atribuirilor etnice și altele.

Concluziile finale vor avea fără îndoială darul să ne ofere o vedere generală, mai ales asupra întregii monetării locale din Dacia din perioada anterioară lui Burebista. Vom putea vedea cu acest prilej care sînt progresele ce s-au realizat în ultima vreme în acest domeniu și care sînt capitolele încă insuficient documentate și cercetate. Vor fi scoase în evidență problemele mai dificile pentru a se ține seama în viitor de nevoia soluționării lor.

Domeniul pe care l-a îmbrățișat cercetarea noastră cuprinde așa cum am arătat încă din primele capitole, studiul tuturor imitațiilor monetare realizate în Dacia după monedele macedonene sau după unele prototipuri grecești. Un accent deosebit am pus, cum era și de așteptat, pe emisiunile cele mai bine reprezentate și cele mai caracteristice, fără a neglija însă nici o clipă și celelalte categorii mai puțin cunoscute și care nu îngăduie încă o cercetare completă. Au fost luate de asemenea în considerație și acele imitații, care sînt în parte specifice teritoriilor de graniță ale Daciei de nord-vest, dar care se întind și în zonele învecinate spre vest. Avem aici de-a face cu arii de circulație comune, dar, probabil, în unele cazuri, și cu zone comune de emiterie. Uneori a fost greu și va fi încă greu să se facă precizarea exactă a unor centre de emisie pentru a ști dacă ele au fost bătute în Dacia sau în regiunile învecinate. Poate din aceleași motive unele dintre tipurile monetare au fost aici numai menționate sau ele nu au fost incluse printre emisiunile locale din Dacia. În mare măsură munca noastră în această direcție a fost determinată de numărul și valoarea descoperirilor monetare, care au permis sau nu să se facă investigații cit mai complexe. Deși se vor putea semnală unele lipsuri de acest gen, inerente unei astfel de lucrări, avem convingerea că am reușit să stringem la un loc și să supunem unei analize științifice tot ceea ce prezintă interes pentru istoria Daciei ante-romane și să oferim arheologului un sprijin substanțial în interpretarea datelor oferite de cercetările arheologice.

Cu toate că în general am vorbit despre imitațiile geto-dacice, a reieșit din cuprinsul lucrării și vom sublinia și în partea finală, că nu toate monedele găsite în Dacia sînt emise numai de triburi geto-dace. De aceea am găsit de cuvință că nu este greșit ca unele categorii monetare, bătute desigur în cuprinsul Daciei, să poarte denumirea de imitații celto-dacice. O astfel de denumire ar putea corespunde într-o mai mare măsură faptelor istorice și datelor arheologice, de aceea ea nu trebuie să ne mire și cu atît mai mult să ne surprindă. Aceasta nu înseamnă că ne întoarcem la unele interpretări mai vechi. Dimpotrivă, o poziție de acest fel ne dă posibilitatea să înțelegem mai bine că adevărul istoric este strîns legat de dovezile pe care ni le oferă la un anumit moment dat suma de materiale documentare. Asemenea schimbări pot surveni ori de cîte ori apar noi descoperiri și se ivesc astfel noi posibilități

de a ne apropia din ce în ce mai mult de realitate. Ceea ce ne apare acum ca adevăr de netăgăduit, poate să se dovedească, nu peste multă vreme, că a reprezentat doar o treaptă în cercetarea unei anumite probleme.

1. Prototipurile

S-a remarcat încă de multă vreme, chiar de la începuturile studierii numismaticii de tip « barbar », că emisiunile cunoscute îndeobște sub numele de « monede celtice » nu au constituit, din punct de vedere stilistic, creații proprii ale triburilor emitente. La baza acestora au stat o serie de modele greco-macedonene și romane. De aceea toate aceste monede au căpătat denumirea de « imitații », nume care este folosit și acum aproape în mod curent. O astfel de calificare se potrivește, după părerea noastră, mai ales pentru primele serii de emisiuni, care au avut la îndemână și au copiat direct modelul original. Pentru seriile ulterioare, inspirate la rindul lor din primele emisiuni imitate și care treptat încep totuși să aibă anumite caractere proprii și o oarecare originalitate, denumirea de imitații devine improprie, ea păstrând doar un caracter convențional.

Pentru numismatica vest-celtică au servit ca modele principale staterii de aur ai lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare și moneda romană republicană¹⁰⁸³. În ceea ce privește însă monetăria est-celtică și geto-dacică, ea a utilizat ca model, în mod cu totul special, tetradrahma aceluiași rege macedonean¹⁰⁸⁴. Desigur că la prototipul principal amintit vin să se mai adauge și altele, dar acestea nu se ridică la valoarea celor dintii.

La baza imitațiilor din Dacia se constată prezența a numeroase prototipuri. Aici și-au dat întâlnire o gamă variată de modele, ceea ce face din teritoriul Daciei unul din cele mai complicate, dar și interesante domenii de cercetare. Se pare că aici, mai mult decât în altă parte, au găsit teren prielnic o serie de originale grecești. Influența greco-macedoneană joacă și din acest punct de vedere un rol cu totul deosebit.

Așa cum am mai spus și cum a reieșit limpede și din prima parte a lucrării, modelul principal pe care l-au imitat geto-dacii cu predilecție a fost tetradrahma regelui macedonean Filip al II-lea. Este vorba de cunoscutele emisiuni de argint ale dinastului amintit, remarcabile prin valoarea lor intrinsecă, circulatorie și artistică. Ele au pe avers capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, întotdeauna în profil spre stînga. Pe revers este redat un călăreț cu calul la trap, în profil, spre dreapta sau spre stînga. Este vorba aici de cele două serii principale din emisiunile de argint ale lui Filip al II-lea. De pildă, călărețul cu calul la trap spre st., cu capul acoperit, cu mina ridicată, cu mina st. ținînd friul și adesea cu mantia fluturînd în urma lui, reprezintă pe așa zisul « călăreț regal » macedonean (pl. 1, 3). Pe cealaltă serie călărețul merge cu calul la trap spre dr. El apare nud, cu diademă în jurul capului, cu st. ține friul, iar în dr. are o ramură de palmier. Acesta reprezintă pe cavalerul (tipic și simbolic) învingător în întrecerile olimpice¹⁰⁸⁵ (pl. 1, 1—2). Și pe unele și pe altele este redat numele regelui prin legenda simplă ΦΙΛΙΠΠΟΥ, la care se mai adaugă o serie de simboluri și monograme, semne distinctive ale diferitelor ateliere monetare în care au fost bătute.

Nu putem vorbi în monetăria locală din Dacia de o predilecție pentru unul sau celălalt din tipurile de pe aversul originalului. Se întîlnesc, am putea spune, în mod aproape egal, atît călărețul regal, cit și cel olimpic. Observația aceasta este valabilă pentru etapa de maximă dezvoltare a monetăriei geto-dacice. În faza de început însă, imitațiile realizate nemijlocit după original, în special după cel postum, sau oricum la o dată nu prea tîrzie, înfățișează în

¹⁰⁸³ A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, Paris, 1905; R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, 1908; R. Paulsen, *Die Münzprägung der Boier*, 1933.

¹⁰⁸⁴ C. Moisil, *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920,

p. 66—71; K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, 1939; C. Preda, *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, în *JNG*, XVI, 1966, p. 63—82.

¹⁰⁸⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 29.

cea mai mare parte călărețul olimpic și numai rareori ele redau și pe cel «regal». După aceea asistăm la o repartitie relativ egală a ce or două tipuri, cu deosebirea că ramura, la unele categorii de imitații, apare și la călărețul întors spre stînga.

De la aceleași originale s-a transmis imitațiilor, legenda, de obicei incompletă sau numai litere. Dar pe unele piese din primele serii o întîlnim în întregime redată. De asemenea unele simboluri de pe aceleași originale, despre care va fi vorba mai departe, sînt copiate aidoma sau ușor transformate, în funcție de locul și data la care au fost emise imitațiile.

Tetradrahmele și drahmele de argint ale lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul au servit de asemenea ca model multor serii de imitații locale din Dacia. Ne referim deopotrivă la emisiunile celor doi regi macedoneni, deoarece ele sînt, cu excepția legendei, întru totul identice. Avem în vedere tipul monetar care are pe avers capul lui Herakles cu blana de leu, în profil spre dr., iar pe revers pe Zeus Aetophoros, cu sceptru, stînd pe tron spre stînga și legenda: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ sau ΦΙΛΙΠΠΟΥ¹⁰⁸⁶.

La unele emisiuni care au la bază un astfel de original se mai poate stabili dacă ele au copiat monede de la Alexandru cel Mare sau de la Filip al III-lea Arideul. Această distincție se poate face la unele serii mai vechi, unde copia legendei mai păstrează unele litere clare. De exemplu, printre imitațiile de tip Filip al III-lea, sau în rîndul drahmelor din tezaurul de la Comana, se remarcă urme clare din legenda lui Filip al III-lea Arideul (pl. LXXII—LXXIII). La altele însă, care sînt cele mai numeroase, o asemenea deosebire nu mai este posibilă. Se pare totuși că la baza celor două categorii de imitații menționate, cele care se impun mai mult ca model sînt emisiunile lui Filip al III-lea Arideul. Totuși printre ele se remarcă și unele monede copiate după cele ale lui Alexandru cel Mare, dovada fiind făcută și de data aceasta tot de legendă (pl. LXX, 8—9; LXXI, 8; LXXII, 1—2).

Mai există însă unele grupe de imitații care au copiat numai aversul, adică efigia lui Herakles, iar pe revers păstrează calul și călărețul de pe tetradrahmele lui Filip al II-lea (pl. LXX, 3—7). În aceste cazuri nu mai știm dacă au servit ca model emisiunile lui Alexandru sau Filip al III-lea. S-ar putea ca de data aceasta monedele lui Alexandru să fi avut prioritate. Din rîndul acestor emisiuni se impun în mod deosebit imitațiile de tip Rădulești-Hunedoara. Se întîlnesc și situații inverse, atunci cînd pe avers este copiat capul lui Zeus de pe tetradrahmele lui Filip al II-lea, iar pe revers apare Zeus Aetophoros cu sceptru șezînd pe tron, de pe emisiunile celorlalți doi regi macedoneni (pl. LXX, 1—2). Astfel de emisiuni se cunosc însă într-un număr foarte mic, putînd fi socotite ca excepții.

Am considerat, dată fiind situația pe care ne-o prezintă descoperirile, că n-am greșit atunci cînd am intitulat emisiunile locale din Dacia și din sudul Dunării din categoria mai sus pomenită, imitații de tip Alexandru-Filip al III-lea, iar pe cele combinate, de tip Filip al II-lea-Alexandru.

La baza imitațiilor din Dacia mai stau însă și alte modele din lumea greacă. Avem în vedere mai întîi imitațiile pe care noi le-am numit de tip Larissa-Amphipolis, unde întîlnim pe avers un cap uman văzut din față, cu părul în bucle, înconjurînd fața de o parte și de alta. K. Pink consideră că unele imitații din această categorie au avut ca model pentru avers capul Larissei de pe tetradrahmele orașului grecesc Larissa, iar altele redau capul lui Apollon de pe tetradrahmele din Amphipolis¹⁰⁸⁷ (pl. XXVIII—XXX). În lucrările mai vechi din numismatica românească s-a folosit aproape exclusiv denumirea de imitații de tip Larissa, de unde și concluzia că acestea au copiat aversul tetradrahmelor orașului Larissa¹⁰⁸⁸. Mai

¹⁰⁸⁶ *Ibidem*, p. 116—117.

¹⁰⁸⁷ *Ibidem*, p. 66—68.

¹⁰⁸⁸ C. Moisil, în *CNA*, IV, 1923, p. 60; *idem*, în *BSNR*, XXI, 1926, p. 17; B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 50 și

59. A se vedea și R. Forrer, *op. cit.*, p. 160—163; Dessewffy, *op. cit.*, p. 42; V. J. Hunter, în *Museum Notes*, 1967, p. 17—40.

recent, așa cum am arătat la capitolul rezervat acestor emisiuni, s-a încercat să se demonstreze că imitațiile despre care este vorba au avut ca model capul lui Apollon de pe tetradrahmele orașului Amphipolis¹⁰⁸⁹. Gradul de stilizare al emisiunilor locale din Dacia nu ne permite să distingem elementele caracteristice ale uneia sau alteia din monedele amintite, cu atât mai mult cu cât nici între originale nu există deosebiri esențiale. Este adevărat că tetradrahmele din Amphipolis au avut o circulație mai mare, dar ele n-au ajuns pînă în Dacia și nici nu știm să fi atins nici chiar linia Dunării. De asemenea, se cunoaște rolul comercial pe care l-a avut orașul Amphipolis în secolul al IV-lea î.e.n., fapt care a imprimat emisiunilor sale un curs însemnat în circulația monetară. Cu toate acestea este greu să poți adopta, numai pe aceste considerente, teza după care la baza imitațiilor de tipul mai sus pomenit, a stat capul lui Apollon de pe tetradrahmele din Amphipolis. Din punct de vedere strict stilistic însă, există anumite elemente care ne îndreaptă, după cum s-a mai arătat, mai mult spre capul Larisei de pe tetradrahmele orașului cu același nume¹⁰⁹⁰. Din lipsa unor date precise și a unor motive bine întemeiate, care să ne îngăduie să optăm pentru una sau alta din cele două poziții, am considerat că o denumire cu caracter general, care să cuprindă ambele teze, ar fi, pentru stadiul cercetărilor noastre, una din formulele cele mai rezonabile. În consecință noi am numit aceste emisiuni, imitații de tip Larissa-Amphipolis. O astfel de denumire poate nu numai să apropie cele două teze, ci și să fie mai puțin expusă unor modificări viitoare. Oricum, întrebarea cum au ajuns triburile locale dintre Olt, Dunăre și Carpați să cunoască și să folosească unul sau altul din cele două originale, rămîne pe mai departe fără dezlegare. Nu este deloc exclus ca și în acest caz un rol însemnat să-l fi jucat mișcările triburilor celtice, care au ajuns în peregrinările lor pînă în zona orașelor Amphipolis și Larissa. Ele au putut să aducă monede din aceste centre și să fie folosite mai tîrziu ca modele în monetăria locală din Dacia.

O situație oarecum similară de incertitudine în ceea ce privește prototipul imitat, o întîlnim și în cazul imitațiilor cu *cap janiform* (pl. xxxi). În general s-a considerat că monedele romane cu capul lui Janus au putut servi de model imitațiilor amintite¹⁰⁹¹, deși moneda romană a pătruns în Dacia cu aproape un secol mai tîrziu de la data emiterii imitațiilor cu cap uman de tip janiform. Obiceiul însă de a reda pe monede un cap dublu este cunoscut și în lumea greacă. De pildă orașele Thenedos, Mallos, Thasos, Amphipolis, Chersones, Thesalonica emit monede cu cap dublu în secolele IV—III î.e.n.¹⁰⁹². Aria lor de circulație însă este foarte restrînsă și n-a părăsit limitele oarecum locale ale orașelor emitente. În acest caz va trebui să admitem totuși o influență, pe care n-o vedem deocamdată venind decît din lumea romană. Unele descoperiri mai recente din zona orașului Rm.-Vilcea au făcut dovada că în cazul imitațiilor cu cap dublu, nu este vorba de o copie a capului lui Janus de pe un model străin, ci de o combinație locală a capului lui Zeus. Ne referim la împrejurarea că se cunosc monede care redau capul lui Zeus, pe unele exemplare în profil spre dr., pe altele în profil spre st., stilizat de așa manieră încît, alăturate, cele două variante sînt aproape identice cu capul dublu de pe emisiunile la care ne referim¹⁰⁹³. Dacă putem vedea în capul dublu de pe aceste monede capul combinat al lui Zeus, ideea de a-l reda sub această formă trebuie să fie o influență a

¹⁰⁸⁹ S. Dimitriu și O. Iliescu, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 260—310; cf. și I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1—2, 1966, p. 98.

¹⁰⁹⁰ C. Preda, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 356.

¹⁰⁹¹ E. A. Fiala, *Windisch-Grätz*, p. 26 (2891); R. Forrer, *op. cit.*, p. 169 (328); C. Moisil, în *CNA*, XV, 1940, p. 241—249.

¹⁰⁹² *Beschreibung der antiken Münzen. Königliche Museen zu Berlin*, 1888, I, p. 3 (pl. I, 7); W. Greenwiel, în *Num.*

Chronicle, 1897, p. 262; E. Babelon, *Traité*, II, 1, pl. 366; II, 2, p. 638 și 870; III, 2, p. 723; Art. Janus, redactat de K. Regling, în Fr. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, 1930; P. Le Gentilhomme, în *RN*, 1934, p. 1—22.

¹⁰⁹³ C. Moisil, în *CNA*, XV, 1940, p. 247; O. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 448—449; I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 98, adoptă aceeași denumire; M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 451.

monetăriei romane. Originalitatea constă în cazul de față în faptul că meșterii locali n-au copiat un model, ci au folosit numai ideea de a reprezenta un nou tip în monetăria locală din Dacia. Ni s-a părut, prin urmare, că folosirea denumirii de monede cu *cap janiform* pentru aceste emisiuni exprimă în suficientă măsură realitatea, atît în ce privește conținutul cît mai ales în ceea ce privește forma ¹⁰⁹⁴.

Într-o măsură mai mică o influență asupra unor tipuri monetare din Dacia par să fi exercitat și tetradrahmele regelui peon Audoleon ¹⁰⁹⁵ (pl. x, 12—15). Influența acestora este destul de redusă și se întilnește doar la citeva tipuri din zona intracarpatică. Este vorba de unele monede din tezaurul de la Tulghieș, ca și de unele variante ale tipului cu pasăre. Este probabil ca aceste elemente de tip Audoleon să fi fost preluate din vest de la triburile celtice așezate la Dunărea de mijloc.

Tetradrahmele provinciei Macedonia Prima, care au cunoscut o largă răspindire în Dacia, au servit și ele parțial de model unora dintre imitațiile monetare geto-dacice. De pildă, printre emisiunile din Transilvania, din faza tirzie, se întilnesc monede care au împrumutat și copiat stingaci bustul zeiței Artemis Tauropolos de pe tetradrahmele Macedoniei Prima ¹⁰⁹⁶ (pl. LXVII—LXIX). Acestea apar într-un număr relativ mic și pe o zonă destul de restrînsă ca întindere.

Moneda romană republicană, apărută ceva mai tirziu la Dunărea de Jos, își exercită într-o măsură mult mai mică influența stilistică în monetăria geto-dacică premergătoare perioadei de domnie a lui Burebista. În afară, probabil, de capul lui Janus, după care se inspira tipul cu același nume, se remarcă în rîndul emisiunilor tirzii din regiunea cuprînsă între Dunăre și Carpați, denumite de noi tipul Adîncata, o serie de monede, nu prea multe la număr, a căror efigie de pe avers redă unele trăsături ale capului Romei de pe denarii romani republicani (pl. XLI, 16—18). Începînd cu perioada Burebista geto-dacii imită fidel denarul roman republican.

Acestea ar fi în linii generale monedele originale greco-macedonene și romane, care au servit ca model de inspirație în mod direct sau indirect, imitațiilor monetare din Dacia. Mai sînt încă unele aspecte neclarificate în această privință, dar ele sînt legate de gradul de stilizare și schematizare, care nu întotdeauna îngăduie o identificare exactă. De aceea nu este exclus ca și alte categorii de monede grecești să-și fi exercitat într-un fel sau altul influența stilistică asupra monetăriei locale din Dacia. Sigur rămîne însă faptul că tetradrahmele lui Filip al II-lea, și într-o măsură mai mică ale lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea, au constituit modelele principale pe care se axează aproape întreg stilul monetăriei est-celtice și geto-dacice. Cît privește semnificația pe care au dat-o geto-dacii și celții elementelor de stil copiate, este o altă problemă, deosebit de dificilă, asupra căreia vom reveni în unul din capitolele de mai jos.

2. Metalul

Pentru emiterea monedelor locale din Dacia s-a folosit cu predilecție argintul. Majoritatea tipurilor monetare, în special cele din seriile mai vechi, sînt emisiuni de argint. Dacă ar trebui să ținem seama nu de rezultatele pe care ni le dau analizele, ci de sensul pe care l-au acordat triburile emitente tuturor tipurilor monetare, am putea face afirmația că în perioada anterioară lui Burebista, în Dacia s-au emis numai monede de argint. Din acest punct de vedere este semnificativ faptul că monedele tirzii din aramă păstrează urme de argintare.

Toate seriile monetare emise în cursul secolului al III-lea și în primele 2-3 decenii din secolul al II-lea î.e.n., indiferent de regiune și de tip, sînt în întregime și sub toate aspectele emisiuni de argint. Titlul argintului este foarte ridicat, depășind aproape de fiecare dată procen-

¹⁰⁹⁴ C. Preda, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 359—360.

¹⁰⁹⁵ K. Pink, *op. cit.*, p. 96—97.

¹⁰⁹⁶ E. A. Bielz, *Die dakischen Tetrachmen Sieben-*

bürgens, în *AVSL*, Heft III, t. XI, fasc. 3, 1870, p. 458;

cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 119—120.

tul de 90%. Celelalte componente minore, în rindul cărora se remarcă cuprul, sint reprezentate în proporții reduse și variate de la o categorie monetară la alta. Printre aceste elemente secundare, alături de cupru se mai constată aproape în mod frecvent, plumb, staniu, aur, fier și altele.

Începînd cu mijlocul secolului al II-lea î.e.n. titlul argintului folosit la baterea monedelor începe să scadă simțitor, crescînd tot mai mult proporția de cupru. În anumite cazuri cele două metale de bază ajung să fie folosite în proporții egale sau aproape egale. Tot în această perioadă încep să apară, izolat este adevărat, monedele *subaerate*. În cadrul expunerii noastre (p. 234—235) am semnalat de pildă prezența citorva exemplare *subaerate* printre monedele de tip Adîncata și Virteju.

Către sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n., adică în perioada finală a monetăriei locale din Dacia, metalul de bază îi constituie de data aceasta cuprul. Argintul, care continuă să se mențină încă în proporții de peste 50—60% în primele 2-3 decenii după mijlocul secolului al II-lea î.e.n., ajunge, către sfîrșitul secolului al II-lea și începutul celui următor să scadă pînă la 20—30%, sau chiar sub acest procent. Este cazul cu unele emisiuni tirzii din rindul monedelor de tip Inotești-Răcoasa și mai ales din categoria celor de tip Rădulești-Hunedoara și Chereluș. În cuprinsul acestor categorii monetare se întîlnesc și unele exemplare numai de cupru, fie cu foarte puține procente de argint, fie numai argintate. După toate indicațiile de care dispunem, se pare că nu au fost emise monede în întregime din cupru. De aceea se poate spune, ținînd seama de caracterul valoric acordat de emitenți, că în Dacia nu s-au emis monede de aramă. Scăderea treptată a titlului argintului și înlocuirea lui cu moneda de aramă subaerată sau argintată este o consecință a lipsei de metal, în raport cu numărul mare de monede pe care-l cereau schimburile de pe piața internă.

În legătură cu scăderea în timp a titlului argintului se constată fenomene similare și în monetăria clasică, în special în cea romană imperială. În cazul monetăriei locale din Dacia acest proces cunoaște o evoluție în timp aproape matematică. De exemplu, cele mai vechi monede din secolul al III-lea conțin argint cu titlul cel mai ridicat. În cursul secolului al II-lea are loc deprecierea treptată și în timp, a titlului argintului, pînă la aproape completa lui dispariție, în cadrul unor exemplare din perioada finală. Un astfel de proces ar putea avea două explicații. Mai întîi, deprecierea de care am vorbit ar putea să fie strîns legată de cantitatea de argint pe care au reușit să și-o procure emitenții. Aceasta ar fi o indicație că în cursul secolului al III-lea și în primele decenii ale secolului al II-lea î.e.n. triburile geto-dace și cele celtice stabilite în Dacia dispuneau de cantități însemnate de argint sau de posibilități de a-l procura cu o relativă ușurință. O astfel de situație se remarcă în special în perioada din a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. și începutul celui următor. În al doilea rînd procesul de depreciere a argintului trebuie să fie strîns legat și de cantitatea de monede emise în una sau alta din perioade. În acest sens se remarcă faptul că în cursul secolului al III-lea numărul monedelor emise este mai mic. El crește însă în mod treptat în timp. Cantitatea cea mai mare de monede se întîlnește către mijlocul și a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Pe măsură ce numărul monedelor emise crește, în aceeași proporție scade titlul argintului. Deci se poate stabili o corelație între deprecierea titlului argintului și cantitatea de monede emise. Presupunînd că în permanență au existat aceleași surse de procurare a argintului, în cantități oarecum egale de la o perioadă la alta, cererea pe piață a unui număr mult sporit de monede a necesitat distribuirea, eventual a aceleiași cantități de argint, la un număr mult mai mare de emisiuni. O astfel de explicație ar veni să dea oarecum un răspuns mai plauzibil problemei la care ne-am referit. O eventuală scădere a cantității de argint și o creștere a numărului de monede în secolul al II-lea sînt cauzele care au dus la deprecierea titlului argintului în monetăria locală din Dacia, în epoca premergătoare lui Burebista. A pune această depreciere a argintului pe seama unei decăderi sau crize economice, ar însemna susținerea unei teze contrare realităților existente

în secolul al II-lea î.e.n. în Dacia. A reieșit din capitolele afectate de noi studiului complex al tipurilor monetare de tip Adincata, Vîrteju-București, Aninoasa, Hunedoara, Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa, că în cursul secolului al II-lea î.e.n. triburile geto-dacice cunosc un nou și însemnat stadiu de dezvoltare economică și politică. Acum mai mult decît înainte se extind relațiile cu lumea greco-tracică, avînd ca urmare răspîndirea în Dacia a unui însemnat număr de produse grecești, se intensifică agricultura și creșterea vitelor, ceramica lucrată la roată se dezvoltă și se generalizează, iar pe plan politic au loc unificări și constituiri de uniuni de triburi. Piața se extinde, iar schimburile interne pretind o cantitate sporită de monedă care să faciliteze o mai mare mobilitate a diferitelor produse.

Tot în legătură cu metalul folosit la baterea monedelor se ridică întrebarea, adesea pusă și rămasă fără răspuns satisfăcător, referitoare la proveniența argintului. Despre extragerea argintului din mine existente în regiunea carpatică nu avem pînă acum nici cea mai neînsemnată dovadă. Din păcate analizele nu ne pot oferi, ca în cazul altor metale, o cit de mică indicație în acest sens. Argintul și elementele adiacente sînt de obicei aceleași sau aproape aceleași pretutindeni. Dozajul de aramă nu este legat de o anumită particularitate a argintului, ci de procesul de prelucrare, în care interveneau meșterii monetari, care introduceau cupru după dorința și nevoile lor. Deci, neavînd nici o dovadă despre existența unor mine de argint în Dacia, nu putem rămîne decît în domeniul presupunerilor.

O primă sursă de procurare a argintului pentru o anumită perioadă de timp ar fi putut s-o reprezinte retopirea monedelor străine și utilizarea metalului obținut la emiterea imitațiilor locale. Sînt însă motive care pledează împotriva unei asemenea probabilități. De pildă, în secolul al III-lea monedele străine care pătrund în Dacia sînt extrem de rare. Acestea circulă destul de izolat și pe zone foarte limitate. Numărul lor foarte mic n-ar fi putut oferi în nici un caz o cantitate de argint care să asigure activitatea unui atelier monetar local, fie și pe o perioadă foarte limitată. În secolul al II-lea î.e.n., cînd numărul monedelor străine care circulă în Dacia sporește simțitor, asistăm, cum am arătat mai sus, la fenomenul de depreciere a argintului folosit la baterea monedelor locale, ca și la o probabilă scădere cantitativă a lui. Deci, în această perioadă de o relativ intensă circulație a monedelor străine, Apollonia și Dyrrhachium, Macedonia Prima, Thasos și mai apoi a denarului roman republican, nu se poate în nici un caz vorbi de o creștere a cantității de argint folosit la emiterea monedei locale. Totodată, se pare că triburile geto-dace, așa cum o dovedesc descoperirile, n-au subapreciat moneda străină în raport cu cea proprie. Dimpotrivă, se poate constata că monedele străine mai sus pomenite, admise pe piața din Dacia, circulă în același timp și împreună cu unele din categoriile de emisiune locală. Însuși numărul mare de tezaure cu monede străine descoperite în zona carpato-dunăreană dovedește aprecierea de care s-au bucurat, și am putea spune, chiar și ocrotirea lor pe piața din Dacia. În cazul în care s-ar fi topit astfel de monede pentru scopul amintit era de așteptat ca numărul descoperirilor cu astfel de emisiuni să fie, dacă nu aproape inexistent, oricum mult mai mic și să nu fie descoperite în compania celor bătute local. În același timp nu trebuie să uităm că triburile geto-dace au știut întotdeauna să aprecieze o monedă bună, de aceea nu avem deloc certitudinea că ei au putut să topească o monedă cu valoare intrinsecă asigurată și cu un stil artistic recunoscut, pentru a folosi argintul la baterea unei monede proprii cu o valoare artistică și circulatorie mult inferioară. De aceea părerea noastră este că monedele străine n-au putut și n-au constituit o sursă de procurare a argintului pentru monetăria din Dacia, decît poate cu totul local și incidental. Ceea ce am încercat să demonstrăm în această privință cu prilejul publicării tezaurului de la Stăncuța, se referă la o perioadă ulterioară ¹⁶⁹⁷.

¹⁶⁹⁷ C. Preda, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele dacice în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 113—122 și în *SCN*, II, 1958, p. 239—249.

Era în fond vorba de teza lui V. Pârvan, după care argintul folosit la obținerea obiectelor de podoabă și a vaselor de argint geto-dace din secolul I î.e.n., provenea din topirea monedelor străine de argint¹⁰⁹⁸. Arătam atunci că teza lui V. Pârvan poate parțial fi susținută, în sensul că doar o parte din argintul utilizat la podoabele și vasele geto-dacice din secolul I î.e.n. ar fi putut să provină din topirea unor monede străine¹⁰⁹⁹. Acum, în lumina celor înfățișate mai sus am fi înclinați să credem că monedele străine nu au constituit în Dacia surse de procurare a argintului în vederea altor nevoi. Acestea, după cum ne-o dovedesc descoperirile, și-au păstrat în permanență caracterul și valoarea lor în fața geto-dacilor, care le-au adunat și tezaurizat și le-au ascuns apoi cu grijă de frica fujutorilor de orice fel.

O a doua ipoteză în legătură cu proveniența argintului necesar emiterii monedelor este aceea a procurării lui din sud¹¹⁰⁰. De cite ori s-au făcut referiri la o astfel de posibilitate, niciodată nu s-a arătat în mod mai clar de unde și prin ce mijloace a putut fi adus în Dacia. Dacă am opta pentru o asemenea ipoteză ar trebui să admitem că Dacia s-a aprovizionat continuu, timp de trei secole, cu argint din sud, indiferent de relațiile și de evenimentele politice care au avut loc în această vreme și în această foarte frământată parte a lumii. Furnizorii principali și posibili ar fi trebuit să fie găsiți în lumea greco-macedoneană. Aceștia nu știm să fi avut față de populația geto-dacică vreo obligație prin intermediul căreia s-ar fi putut obține argintul. Ar rămâne astfel calea schimburilor de produse, dar și în acest caz se cunoaște faptul că în Dacia au pătruns mărfuri grecești, ca vin, ulei, ceramică de lux, podoabe și monede, cele mai multe fiind vehiculate prin intermediul tracilor. În altă ordine de idei, nu credem că în sud mai existau așa de mari resurse de argint ca să se ajungă la exportarea lui. Am putea spune că acum începe chiar să se simtă lipsa lui chiar în sud. În acest sens este semnificativ faptul că o serie de orașe-polis-uri grecești nu mai au posibilitatea să mai emită monede de argint, rezumându-se aproape exclusiv la emisiunile de bronz. De aceea nu întrevădem cum au reușit geto-dacii să-și procure din sud, în mod permanent, argint pentru nevoile monetăriei locale. S-ar putea eventual presupune că o parte din argint a fost adus de triburile celtice stabilite în Dacia, dar cantitatea adusă, pe care noi o vedem mai mult sub formă de monedă, nu putea să satisfacă nici cel puțin o parte din nevoile existente și decit pentru o perioadă foarte limitată de timp.

Cu toate că zona muntoasă a Daciei, mai ales cea intramontană, s-a remarcat de-a lungul timpurilor ca una din cele mai însemnate surse de procurare de minereuri, în general, a fost mai puțin luată în considerație. Desigur că lipsa identificării urmelor unor mine de argint în această zonă reprezintă una din principalele dificultăți care a dus la formularea unor ipoteze, de genul celor amintite mai sus. Dar nu trebuie să se uite că, așa cum se afirmă de către specialiștii din domeniul cercetărilor cu caracter geologic și metalografic, descoperirea unor foste mine din care s-a extras argintul este aproape exclusă. Specificul minereului de argint, care apare întotdeauna împreună cu aurul, nu îngăduie să se determine în mod exact dacă o mină a servit pentru extragerea argintului sau a aurului. Se afirmă de asemenea de către aceiași specialiști că există astăzi numeroase indicii de existență a unor surse de argint în regiunea intercarpatică și mai ales în jurul Munților Apuseni¹¹⁰¹.

Nu trebuie să pierdem din vedere și împrejurarea, deosebit de semnificativă, că multe din cele mai de seamă monetării locale din Dacia, am putea spune chiar din toată lumea est-celtică, iau naștere și se dezvoltă în preajma Munților Carpați. Lipsa aproape completă a obiec-

¹⁰⁹⁸ V. Pârvan, *Getica*, p. 560.

¹⁰⁹⁹ G. Téglás, în *Arch. Ertesítő*, 1892, p. 408; V. Pârvan, *op. și loc. cit.*, și D. Popescu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 197.

¹¹⁰⁰ Cu prilejul unor discuții purtate la ședințele Societății de numismatică și la unele comunicări din cadrul

Institutului de arheologie, B. Mitrea și M. Gramatopol au susținut teza procurării argintului din sud.

¹¹⁰¹ Este o problemă pe care o susțin toți specialiștii din acest domeniu și pe care am discutat-o mai pe larg cu ing. Petre Marcu de la Institutul de cercetări metalurgice din București.

telor de argint din Dacia, înainte de secolul al III-lea î.e.n., nu trebuie să fie interpretată ca o lipsă a unor surse locale de argint. Este foarte probabil ca celtii stabiliți în Dacia, posesori ai unei cunoașteri superioare a prelucrării metalelor, au identificat și exploatat resursele locale de argint. Să nu uităm că cele mai multe monetării din zona carpatică, în care se emit numai monede de argint, iau ființă odată cu stabilirea masivă a acestora în vestul și nordul Daciei. Odată deschisă calea în această direcție, le va fi ușor triburilor geto-dace să exploateze mai departe și intensiv sursele și tehnica prelucrării argintului.

Numai, sau aproape numai din sursele locale a fost posibilă emiterea în secolele III—II î.e.n. în Dacia, a unui număr foarte mare de monede de argint. Tot numai astfel ne putem explica apariția în Dacia, în secolul I î.e.n. a unor bogate serii de podoabe și vase de argint, ca și emiterea în cantități însemnate de imitații fidele după denarul roman republican. Fără existența unor surse locale însemnate de argint în Dacia, nu ar fi putut fi posibile asemenea realizări. A socoti că timp de aproape trei secole în șir triburile geto-dace, pentru o anumită perioadă și cele celtice, de la Dunăre și pînă în nordul extrem al Daciei s-au aprovizionat cu argint din sud, respectiv din Grecia și Macedonia, reprezintă o teză care nu poate fi susținută cu nici un fel de argumente.

După părerea noastră, problema provenienței argintului necesar emiterii monedelor locale din Dacia, în stadiul actual al cercetărilor nu poate căpăta încă un răspuns pe deplin satisfăcător. Dacă am considera că toți factorii menționați în rîndurile precedente au contribuit la asigurarea argintului, ar fi un răspuns de compromis, întemeiat mai mult pe motive de ordin speculativ.

Cu toate dificultățile pe care le prezintă ultima teză, aceea referitoare la existența unor surse locale în Dacia, respectiv în Munții Apuseni, fie deocamdată bazați atît pe argumente de ordin logic, cît și pe cele de ordin documentar ¹¹⁰², ar fi după noi cea dintîi care ar trebui luată în considerație. Ni se pare că ea poate rezista criticilor înaintea celorlalte ipoteze formulate.

3. Tehnica monetară

Nu credem că greșim atunci cînd facem afirmația încă de la început că întreaga numismatică celtică și geto-dacică are la bază tehnica grecească, împrumutată din lumea elenistică. Metodele de prelucrare și de emiteră a diferitelor categorii de monede sînt aceleași ca și în lumea elenistică. Ele diferă doar ca proporții și ca posibilități tehnice și artistice, mult mai reduse la populațiile din afara granițelor statelor elenistice.

În linii generale însă tehnica este aceeași. Contactul pe care triburile celtice și geto-dacice l-au avut cu statele elenistice le-au permis să împrumute nemijlocit tehnica monetară de proveniență și tradiție grecească. Se poate presupune că cel puțin pentru etapa de început a monetării « barbare » în general, au putut fi folosiți chiar meșteri greci specializați. Pe măsură însă ce noua monetărie s-a extins, meșteșugul acesta trebuie să fi fost însușit de localnici care au ajuns treptat să cunoască și să se specializeze în arta monetară.

Referindu-ne însă în mod special la monetăria locală proprie din Dacia, atunci cînd vorbim de direcțiile și originea tehnicii monetare trebuie să facem anumite distincții și nuanțări în funcție de loc și de timp.

În repetate rînduri, în cuprinsul studiilor sale, C. Moisil a arătat că geto-dacii au învățat să bată monedă direct de la greci și că deci la baza întregii monetării din Dacia stă tehnica

¹¹⁰² K. Pink, *op. cit.*, p. 127—129, vorbește de o serie de centre din Dacia de unde s-a extras argintul. Nu întotdeauna însă se sprijină pe o anumită documentare.

grecească, adaptată însă mentalității locale ¹¹⁰³. Referindu-se la aceeași problemă, V. Pârvan se deosebește de numismatul român amintit. El consideră că monetăria geto-dacică s-a dezvoltat mai mult sub influența celtică decît a grecilor, subliniind faptul că acestea sînt creații proprii cu elemente sudice, trecute prin mîini celtice și realizate cu mijloace tehnice inspirate de celți. Același autor mai adaugă că tehnica monetară a venit în Dacia dinspre vest ¹¹⁰⁴. Concluzia generală a lui V. Pârvan este îmbrățișată și de C. Daicoviciu, atunci cînd arată că monedele geto-dacilor nu sînt anterioare influenței celtice ¹¹⁰⁵.

Nici una nici alta din cele două teze, luate separat, nu explică în suficientă măsură problema în discuție. Trebuie aici avute în vedere situațiile determinate de timp și de loc, pentru care este nevoie de stabilit nuanțe și diferențe. O aplicare mecanică generală a uneia sau alteia din cele două păreri, riscă să explice doar parțial fenomenul.

Am încercat în prima parte a lucrării noastre să demonstrăm, bazați pe o serie de date și descoperiri numismatice, că primele imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, deci cele mai vechi monede de tip « barbar », au fost emise în regiunea balcano-dunăreană, aproximativ în jurul anului 300 î.e.n. Realizatorii acestui început au fost unele triburi de origine tracogetică. Aceste prime imitații sînt destul de bine executate, atît din punct de vedere tehnic, cît și artistic. La baza emisiunilor respective stă sigur tehnica grecească, împrumutată direct de către triburile emitente. Execuția lor, adesea foarte puțin deosebită de original, presupune că pentru acest început au fost folosiți meșteri greci cunoscători ai artei și tehnicii monetare antice. De aici putem trage concluzia că triburile getice din valea Dunării au împrumutat tehnica monetară de la greci, direct sau indirect prin intermediul tracilor.

Cît privește triburile geto-dace din regiunea Banatului și intra-carpatică, poate și cele din Moldova, au emis monede proprii tot după tehnica grecească, dar aceasta au luat-o nu direct, ci indirect prin intermediul celților. Se pare că nu avem motive să ne îndoim că celții stabiliți în nord-vestul Transilvaniei au fost cei care au transmis localnicilor tehnica monetară. Contactele pe care triburile celtice din centrul și sud-estul Europei le-au avut cu lumea elenistică, imediat după anul 300, le-au permis acestora să cunoască direct tehnica grecească. Pe lingă stipendiile pe care le-au primit adesea celții, pe lingă monedele pe care și le-au însușit din jafurile comise, ei au avut grijă să-și procure meșteri care să-i învețe tehnica monetară. De aceea nu excludem posibilitatea ca triburile celtice stabilite în Dacia, în regiunile de nord și nord-vest să fi dispus de condiții care să le permită trecerea la emiterea de monede proprii. Așa trebuie să ne explicăm unele serii de monede bine executate, care apar în această zonă. Însăși prezența unor originale Filip al II-lea și mai ales Alexandru cel Mare, descoperite în regiunea intracarpatică, nu poate fi explicată decît admitînd o vehiculare a lor de către triburile celtice, din Macedonia, prin Illyria și apoi la est de Tisa. Dacă și triburile dacice din aceleași părți ale Daciei participă încă de la început la emiterea primelor imitații locale sau aceasta se petrece ceva mai tirziu, rămîne deocamdată pentru noi încă un semn de întrebare. Este foarte probabil totuși ca în anumite centre și în anumite condiții, mai ales acolo unde se poate constata o conviețuire strînsă a celor două categorii de populații, dacii să fi participat de la început și poate în măsură egală la baterea primelor monede locale. Ceea ce ni se pare neîndoios este faptul că triburile geto-dacice de dincolo de Carpați, au ajuns să cunoască tehnica monetară, la origine grecească, de la triburile celtice venite și stabilite în regiunile respective.

¹¹⁰³ C. Moisil, *Problema monedelor dace*, în *Bulet. Șt. Acad. RPR*, seria c. I, 1, 1948, p. 21—23; aceeași teză o regăsim la I. Winkler, *Num. Sbornik*, V, 1958, p. 41, unde spune că monetăria geto-dacică s-a dezvoltat independent de cea celtică, sub influența directă a tehnicii grecești;

cf. și K. Pink, *op. cit.*, p. 18—19.

¹¹⁰⁴ V. Pârvan, *Getica*, p. 599—600.

¹¹⁰⁵ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 44 și 57.

Ca o concluzie generală ce s-ar desprinde din aceste ultime considerații, se poate spune că monetăria geto-dacică are la bază în întregime o tehnică grecească, pe care a împrumutat-o însă în chipuri diferite. Triburile de la Dunăre au putut să ia contact cu tehnica respectivă, fie direct fie prin intermediul tracilor. Celelalte triburi din restul Daciei, anume cele din Dacia intramontană au preluat-o prin intermediul celților, alături de care, sau împreună cu care, au conviețuit încă de timpuriu. Pentru aceasta nu trebuie să uităm că celții veneau în această parte a Daciei deja cu o experiență avansată în cunoașterea metalurgiei și a prelucrării metalelor, ceea ce le-a permis o mai ușoară adaptare a tehnicii monetare.

Aproape toate studiile de numismatică referitoare la monedele celtice și geto-dacice, în mod direct sau indirect consideră că cea mai mare parte a lor a fost obținută prin intermediul procedurii de batere, cel mai răspândit în întreaga lume antică. Pentru aceasta s-a avut în vedere înainte de toate descoperirea unor ștanțe monetare, reprezentând diferite tipuri și diferite regiuni. Deși numărul acestora nu este prea mare, el poate fi socotit ca îndestulător pentru a trage concluziile corespunzătoare. Ar fi de amintit în această privință, mai întâi atelierul de la Szalacska, din Pannonia. Pe lângă matrițe aici s-au descoperit și o serie de unelte necesare procesului de batere¹¹⁰⁶. Apoi, ar fi de menționat ștanțele monetare găsite, una în Bulgaria¹¹⁰⁷, alta în vestul Europei, la Aventicum¹¹⁰⁸. Semnificative în aceeași ordine de idei sînt și bucățelele de lut ars cu lăcașul pentru turnarea pastilelor monetare, descoperite în oppida celtice de la Manching¹¹⁰⁹, Carlstein¹¹¹⁰ și Hrazani¹¹¹¹. Bucăți de lut similare mai sînt menționate și la Stratonice și Hradisko, de data aceasta și împreună cu urme de ateliere¹¹¹². Rezultă de aici clar procedeul folosit, care consta mai întâi în obținerea prin turnare a pastilelor monetare, după care se trecea la baterea propriu-zisă, imprimîndu-se cu ajutorul ștanțelor imaginile celor două părți ale monedei. Desigur că se cunosc și unele monede turnate în vest, dar numărul lor este foarte redus¹¹¹³.

Din păcate, pentru Dacia nu cunoaștem pînă acum nici o urmă de atelier monetar local din această perioadă. Că asemenea ateliere au existat nu încapă nici-un fel de îndoială. Că nu s-au păstrat sau încă nu s-au descoperit pînă acum urme de atelier sau nici o ștanță, nu poate infirma cu nimic teza existenței lor certe. Se acreditează de obicei ideea că asemenea ștanțe erau distruse odată cu închiderea unui atelier, pentru a nu mai fi refolosite în mod fraudulos. Nu credem însă, și descoperirile ne-o demonstrează, că aceasta era o regulă. Avem dovada că ștanțele monetare erau întrebuințate pînă la completa lor epuizare, încît ele nu mai puteau fi utilizate ulterior. Foarte probabil însă, și credem că în acest fel trebuie înțeleasă situația, că după uzură, ștanțele erau retopite, nu de teama de a nu ajunge în mîini străine¹¹¹⁴, ci mai degrabă pentru a reutiliza metalul din care erau lucrate, în vederea obținerii unor noi ștanțe monetare. Despre prezența unor ateliere monetare în Dacia¹¹¹⁵ și despre cunoașterea întregului proces de batere, stă mărturie evidentă descoperirea ștanțelor din cetatea dacică de la Tilișca, din

¹¹⁰⁶ Ö. Gohl, in *Arch. Értésítő*, XXI, 1901, p. 351—359 și 403—421; Darnay Kálmán, in *Arch. Értésítő*, XXVI, 1906, p. 416—433.

¹¹⁰⁷ V. Dobruski, *Исторический взгляд на археологическую монетную культуру на территории Чарое*, Sofia, 1897.

¹¹⁰⁸ R. Forrer, *op. cit.*, p. 31, fig. 56.

¹¹⁰⁹ W. Krämer, *Zu den Ausgrabungen in den keltischen Oppidum von Manching*, 1955, in *Germania*, 35, 1957, p. 42—44.

¹¹¹⁰ Manfred Menke, *Schrötlingsformen für keltisches Silbergeld aus Karlstein*, in *Germania*, 46, 1968, p. 27—35.

¹¹¹¹ K. Kastelin, *Die Goldprägung der Kelten in den Böhmerischen Ländern*, Gratz, 1965, p. 71—81; idem, *Keltische Münzen*, in *Numismatische Listy*, 2, 1967, p. 37.

¹¹¹² *Ibidem*.

¹¹¹³ R. Forrer, *op. cit.*, p. 29—30 (fig. 46—55).

¹¹¹⁴ E. Babelon, *Traité de monnaies grecques et romaines*, I, 1, 1901, p. 905—914; cf. și I. Winkler, *SCȘ—Cluj*, 1955, p. 29.

¹¹¹⁵ Nu putem încă pune suficientă bază pe informația din arhiva MNA (dosar 1865, f. 126), potrivit căreia în jud. Dolj s-au găsit două tipare de tip Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. Datele sînt vagi și imprecise și ca atare le menționăm doar; cf. și I. Winkler, in *SCȘ—Cluj*, 1955, p. 29. Nici la Surcea nu credem că se poate vorbi de vreo ștanță monetară (cf. N. Fettich, in *Acta archaeologica*, Budapesta, III, 1957, p. 127).

secolul I î.e.n.¹¹¹⁶. Deși ceva mai recente față de perioada de care ne ocupăm și de alt caracter, ștanțele monetare de la Tilișca sînt o dovadă sigură că și în perioada imediat anterioară geto-dacii au avut astfel de ateliere și că au cunoscut întreaga gamă a procesului de tehnică monetară. Aceleași ștanțe nu pot să fie înțelese decît ca o urmare firească a unei experiențe mai vechi, pe care geto-dacii au acumulat-o timp de două secole.

Procedeul baterii nu este însă dovedit numai de descoperirea ștanțelor și a urmelor de ateliere. Însăși examinarea atentă a fiecărui tip monetar în parte, ca și unele analize, pot dovedi că dacă nu toate, sigur cea mai mare parte a monedelor celtice și geto-dace au fost emise prin batere, ci nu prin turnare. De pildă, reliefurile, adesea destul de pronunțate ale reprezentărilor de pe monede pot servi ca argument în acest sens. O dovadă și mai grăitoare în favoarea aceleiași teze o constituie gama foarte variată a numeroaselor serii și variante ale fiecărui tip monetar în parte. O astfel de varietate nu putea fi obținută pe calea procedeului turnării, de pe urma căruia nu se pot obține nici reliefuri pronunțate. Într-o asemenea situație am avea de înțeles serii de monede cu reliefuri simple, fără multe amănunte, applatizate și cu un număr destul de redus de variante.

La aceste considerente s-ar mai adăuga și prezența urmelor de ștanțe pe multe din monede, al căror contur n-a putut acoperi întotdeauna întreaga suprafață a pastilelor monetare.

În ultima vreme s-a adus însă în discuție problema turnării unora dintre monedele locale din Dacia. Ing. Eug. Stoicovici și I. Winkler din Cluj, în urma analizei citorva monede din tezaurul de la Jiblea, au ajuns la concluzia că imitațiile, cărora noi le-am dat numele descoperirii, au fost obținute prin turnare¹¹¹⁷. Argumentul principal pe care se bazează cei doi autori atunci cînd fac o astfel de afirmație îl constituie rezultatul analizelor. Trebuie însă amintit că o serie de studii de specialitate mai recente, atrag atenția asupra pericolului pe care-l poate prezenta rezultatul unor analize parțiale și nu îndeajuns de specializate, atunci cînd este vorba de a trage concluzii cu caracter general. Avem în vedere lucrările publicate de Julien Guey, Jeanne Condamin și Maurice Picon, în care se arată, ca urmare a unor variate și minuțioase investigații tehnice, că atunci cînd se procedează la o analiză tehnică a monedei trebuie avut în vedere că o analiză de suprafață nu corespunde cu cea internă, cum nu corespunde de la o anumită piesă la alta¹¹¹⁸. Concluziile cercetătorilor francezi sînt cu atît mai valoroase și de avut în vedere, cu cît ele se referă în mod special la emisiunile romane, sigur bătute și cu o tehnică monetară avansată. Situația însă este mult mai complicată în cazul monedelor geto-dacice, cu o tehnică mai puțin perfecționată decît cea clasică greco-romană și de aceea rezultatul analizelor de laborator nu trebuie luat și folosit întotdeauna ca atare, fără o prealabilă examinare critică. Facem această precizare determinată fiind de unele rezultate recente obținute pe cale de laborator. Din fondul de monede geto-dacice din colecțiile Institutului de arheologie am ales un număr de circa 50 exemplare din serii și tipuri diferite, la care am adăugat și cîteva emisiuni din Histria, Thasos și romane republicane, pe care le-am încredințat Institutului de cercetări metalurgice din București, pentru a fi supuse unor analize tehnice de labo-

¹¹¹⁶ N. Lupu, în *JNG*, 17, 1967, p. 102—121; a se vedea și I. H. Crișan, în *AMN*, VI, 1969, p. 100—101.

¹¹¹⁷ I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, în *SCN*, IV, 1968, p. 335—341, și Eug. Stoicovici, în aceeași publicație, p. 343—353; teza este criticată de A. Sulișteanu, în *SCN*, V, 1971, p. 251—253, care aduce obiecții întemeiate tezei turnării anumitor categorii de monede geto-dacice.

¹¹¹⁸ J. Guey și J. Condamin, în *RN*, 1961, p. 51—73; J. Condamin și M. Picon, în *RN*, 1964, p. 69—89; J.

Condamin, J. Guey și M. Picon, în *RN*, 1965, p. 123—133; pentru probleme de analize și tehnică monetară, a se vedea și C. M. Craay și Vera M. Emeleus, *The composition of greek silver coins. Analysis of neubron Activation*, Oxford, 1962; Earle R. Caley, *Analysis of ancient metals*, 1964, cu o bogată bibliografie; Werner Käss, *Die Anwendung der Röntgenfluorimetrie in der Münzfunde auf die Zerstörungsfrei Metallanalyse*, în *Hamburger Beiträge z. Numismatik*, 20, 1966, p. 505—518.

rator. Lucrările efectuate de ing. Petre Marcu și Maria Păunel au relevat o serie de aspecte deosebit de prețioase pentru problema cunoașterii unei monede bătute sau turnate. Analizele metalografice efectuate la toate monedele amintite, după cum o arată fotografiile cu structura secțiunilor, ar demonstra că aproape toate monedele supuse unei astfel de operații au fost obținute pe calea procedurii turnării. Această observație se referă nu numai la emisiunile geto-dacice, ci și la cele grecești și romane din același lot. Deși structura variază de la o monedă la alta, datele obținute și interpretate în consecință duc către aceeași concluzie. Despre o singură monedă getică de tip Inotești-Răcoasa s-a putut spune cu certitudine că este bătută.

Interpretate însă în spirit critic, rezultatele analizelor la care ne-am referit ne dau posibilitatea să nu alunecăm pe panta unor concluzii care s-ar putea dovedi eronate, încă de la prima încercare. Se știe că pastila monetară se obținea prin turnarea metalului în lăcașuri cu forme și capacitate adecvate. În cele mai multe cazuri aceste pastile au o grosime apreciabilă în secțiune. După turnare ele erau supuse baterii. Cum însă pastila era groasă, iar procedeul baterii relativ imperfect, structura internă a monedei nu se modifica decît la suprafață și pe mărirea diametrului ștanței, care era adesea mai mic decît al pastilei sau nu suficient de bine centrat pe flanul acesteia.

În consecință, structura monedei după batere a rămas aproape aceeași, decît ușor modificată la suprafață. De aceea analizele metalografice, care nu surprind structura foarte subțire de batere, scot în evidență și în mod real o structură de turnare, care este a pastilei, rămasă neschimbată și după batere. Singurul exemplar de care vorbeam că este determinat de analize ca fiind sigur bătut, se explică prin aceea că pastila lui, destul de subțire, n-a mai fost turnată, ci detașată dintr-o tablă ciocănită. Poate că, în afară de unele piese de tipul Inotești-Răcoasa să mai existe o serie de monede de tip Hunedoara tîrzii, ale căror pastile să fi fost obținute tot din tablă ciocănită și nu prin turnare. Ne referim în mod special la tezaurele de la Chereluș, unde se întîlnesc o serie de piese foarte subțiri și unele fragmentare, care ar putea eventual să fi fost obținute pe calea acestui procedeu.

Ar rezulta din cele înfățișate de noi că pentru a determina dacă monedele unui anumit tip de emisiuni geto-dacice sînt bătute sau turnate, analizele făcute pînă acum nu pot să reprezinte un argument determinant. Ca atare, concluziile celor doi cercetători de la Cluj, care afirmă cu certitudine că monedele de tip Jibea sînt obținute prin turnare, se dovedesc a nu fi suficient de întemeiate. Singurele criterii care ni se pare că pot fi luate în considerație și care nu sînt lipsite de importanță, sînt acelea referitoare la relief și similitudinea reprezentărilor. Într-adevăr, monedele la care ne referim au reliefurile destul de șterse și aplatizate, cu puține detalii de stil. Totodată se constată că aceleași monede nu sînt documentate decît printr-un număr destul de mic de variante. Dar chiar și în aceste condiții, concluzia că aceste piese au fost turnate nu ni se pare a fi totuși dovedită. Fără a o exclude totuși, în principiu și ca ipoteză de lucru, amintim că se pot aduce dovezi și în favoarea celeilalte teze.

În clasificarea pe care am făcut-o monedelor de tip Jibea, am reușit să distingem cîteva grupe, nu în funcție de decăderea stilistică, ci în funcție de ștergerea reliefului și apariția unor denivelări sau umflături pe suprafața pieselor respective. Deoarece nu este vorba de o degradare a stilului, diferențele de la o grupă la alta, adesea greu de stabilit, s-ar putea explica prin utilizarea aceleiași ștanțe pentru toate monedele și pe măsură ce reliefurile acesteia s-au tocit și anumite părți din suprafață au căpătat un aspect mai puțin plan, în aceeași măsură și treptat s-au estompat și aplatizat reprezentările de pe monede. Ne întrebăm dacă în cazul procedurii de turnare era posibilă o asemenea evoluție și diferență de relief. Un tipar pentru turnat nu credem că ar fi ajuns să dea naștere la o astfel de suită, care pornește de la piese cu reliefuri clare pînă la exemplare, cu aceleași trăsături, dar cu reprezentările mult mai estompate. O suită de acest gen, care numără peste 200

exemplare, o vedem mai degrabă ieșită dintr-o matriță folosită pînă la completa ei scoatere din uz, decît dintr-un tipar care nu putea să imprime un astfel de ritm aproape matematic al ștergerii reliefurilor. Să ținem seama în același timp că toate monedele la care facem aluzie sînt descoperite într-un singur tezaur, alături de alte tipuri monetare bătute, înrudite ca stil, fiecare serie fiind reprezentată printr-un număr însemnat de piese identice. Împrejurairea aceasta ar putea sugera ideea că monedele de tip Jiblea, din tezaurul cu același nume, provin direct dintr-un atelier. Ele ar urma astfel să fie socotite seria care a rezultat din puterea de rezistență a unei ștanțe monetare. În plus trebuie să mai amintim că aceste emisiuni ar fi singurele piese turnate din toată monetăria geto-dacică, într-o vreme în care atelierile locale foloseau probabil exclusiv procedeul baterii și cînd monetăriile din Dacia ajunseseră în perioada de maximă dezvoltare. De aceea avem credința că argumentele aduse de noi în sprijinul unei eventuale baterii a tipului monetar Jiblea, chiar dacă nu înlătură teza referitoare la turnarea lor, o pune sub un mare semn de întrebare, reducînd-o la nivelul unei ipoteze de lucru.

Vorbînd despre procedeul tehnic al emiterii monedelor prin batere, este foarte probabil că, în linii generale, se urma aceeași cale și aceleași metode ca în lumea greacă. Problema se pune și aici, ca și pentru monetăria clasică antică, dacă celtii și geto-dacii au utilizat sau nu pentru fiecare categorie de monede o ștanță în relief, cu care s-au obținut apoi ștanțele necesare baterii. Discuțiile asupra acestei probleme nu au ajuns încă la un punct de vedere comun. Astfel, în unele publicații mai recente W. Schwabacher se situează pe poziția mai veche a existenței unor ștanțe în relief, care transmiteau ștanțelor propriu-zise, tipul general, detaliile fiind imprimate apoi de gravori ¹¹¹⁹. Așa s-ar explica asemănarea izbitoare de ansamblu dintre tipuri, pe de o parte și variațiile considerabile de detalii, pe de altă parte.

Împotriva teoriei existenței unor ștanțe inițiale pozitive s-au ridicat mai întîi L. Naville ¹¹²⁰ și recent Georges Le Rider, care susțin inutilitatea unui astfel de procedeu ¹¹²¹. Ei găsesc că asemănările dintre diferitele reprezentări se datorează doar unor mici modificări aduse aceleiași ștanțe negative în cursul procesului de batere. Și pentru o teză și pentru alta sînt aduse argumente și observații tehnice din studiul amănunțit al unor categorii de monede grecești, precum și unele considerații de ordin logic. Se remarcă faptul că aceleași argumente, prin intermediul susținătorilor celor două teze, sînt folosite de unii în favoarea, de alții împotriva aceleiași teorii. Nu dispunem de date care să ne permită o lărgire a discuției acestei probleme și nici adoptarea uneia sau alteia dintre cele două teorii. Aceasta este cu atît mai greu de făcut cu cît nu sîntem în posesia unei cunoașteri mai amănunțite a tehnicii monetare antice. Lipsa unor dovezi materiale nu ne îngăduie nici în cazul monetăriei celtice și geto-dacice să ne pronunțăm asupra acestui aspect de tehnică monetară. Se constată și aici însă, așa cum am subliniat-o în mai multe rînduri, asemănările de ansamblu dintre seriile monetare ale aceluiași tip, sau uneori chiar între tipuri și varietatea amănunțitelor stilistice de la o piesă la alta. Dacă aceste asemănări cu caracter general și deosebirile de amănunt se datorează folosirii unor ștanțe comune în relief sau modificărilor aduse în cursul procesului de batere a ștanțelor negative, rămîne o problemă care comportă un studiu special, bazat pe cercetări complexe de ordin tehnic și de observații directe asupra materialului numismatic.

¹¹¹⁹ Willy Schwabacher, *Zur Prägetechnik und Deutung der inkusen Münzen Grossgriechenlands*, în *Congres Int. Num.*, Roma, 1961, II, p. 107—114; idem, *Zu den Herstellungsmethoden der griechischen Münzstempel*, în *Schweizer Münzblätter*, 1958, an. 8, H. 31, p. 57—63; cf. și J. B. Colbert de Beaulieu, *La numismatique celtique de la Gaule*, în *OGAM*, V, 30, 1953, p. 97—106; P. Naster, în *Congres Int. Num.*,

Roma, 1961, II, p. 25—36.

¹¹²⁰ L. Naville, *Les monnaies d'or de la Cyrénaïque*, Geneva, 1951, Anexe III: *Le prétendu poinçonnage des coins*, p. 113—119.

¹¹²¹ Georges Le Rider, *Sur la fabrication des coins monétaires dans l'antiquité grecque*, în *Schweizer Münzblätter*, 1958, an. 8, H. 29, 1958, p. 1—5.

Legată și într-un anumit fel determinată de tehnica monetară este și forma pe care o capătă unele tipuri monetare. Ne referim la emisiunile din faza de maximă dezvoltare a monetării geto-dace care au o formă scyphată, adică concav-convexă. De exemplu, aversul lor este întotdeauna convex, iar reversul concav. În această situație se află în special emisiunile de tip Rădulești-Hunedoara, Chereluș, Inotești-Răcoasa, Dumbrăveni, Adincata și Virteju-București. La celelalte piese din categoriile mai vechi, această formă este mai puțin pronunțată, apropiindu-se oarecum de cea a emisiunilor greco-macedonene. Forma scyphată pronunțată este caracteristică mai ales monedelor bătute către mijlocul și a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Aici nu este vorba de o preferință, ci, după cum unanim se recunoaște de către toți cei care într-un fel sau altul s-au referit la o astfel de problemă, o asemenea formă are o explicație de ordin tehnic. Meșterii monetari, în dorința de a asigura o stabilitate a pastilei monetare în timpul baterii, au creat această formă concav-convexă. Fixată pe ștanța stabilă, probabil concavă, pastila primea lovitura ciocanului fără teama că ea s-ar putea deplasa sau aluneca dintre cele două matrițe. Dacă unele din monedele subțiri în secțiune, cum sînt cele de tip Hunedoara, Chereluș și Răcoasa, se detașau din foi de tablă ciocănită, imprimarea unei astfel de forme la batere ușura și operația de tăiere a lor.

În altă ordine de idei, descoperirile monetare din Dacia ne-au arătat că în faza tirzie a monetării locale, meșterii monetari geto-daci își însușiseră o serie de cunoștințe tehnice, care le-au permis să bată monede *subaerate* și argintate¹¹²². În capitolele rezervate prezentării monedelor de tip Adincata și Virteju, am arătat că, deși în număr redus, printre monedele cercetate se întîlnesc și unele piese care au miezul de aramă, îmbrăcat apoi într-o cămașă subțire de argint. Acolo unde această foiță de argint a fost mai subțire, s-a tocit între timp, lăsînd să se vadă simburile de cupru. Nu este deloc exclus, am putea spune chiar foarte probabil, ca printre celelalte monede să mai existe exemplare *subaerate*, dar care, dispunînd de o cămașă de argint mai groasă, nu ne permit să le identificăm.

În rîndul emisiunilor de tip Chereluș, Hunedoara și Inotești-Răcoasa se întîlnesc piese doar argintate. Unele dintre acestea au pierdut cu timpul stratul subțire de argint de la suprafață, încît nu se mai păstrează decît monede din cupru bătute ca atare. Procedeele în sine, în primul caz mai complicate, presupunînd o bună stăpînire a tehnicii monetare și a prelucrării metalului, în al doilea mai simple, dar cunoscut și răspîndit în lumea antică, aveau ca singur și principal scop economisirea de metal prețios. Extinderea monetărilor și sporirea numărului de emisiuni, concomitent probabil cu scăderea cantității de argint necesară baterii, au determinat pe șefii de triburi geto-daci să recurgă la folosirea acestor procedee. Datele referitoare la emiterea de monede *subaerate* și argintate, alături de cele înfățișate în cuprinsul acestui capitol, vin să ne dea o imagine de ansamblu — chiar dacă nu este încă îndeajuns de completă, pe alocuri chiar cu unele incertitudini — asupra tehnicii monetare la triburile geto-dace și celtice în cursul secolului III—II î.e.n.

4. Nominal și modul

Cea mai mare parte a emisiunilor locale din Dacia o formează piesele mari, care sînt cunoscute în toate publicațiile sub numele de tetradrahme. Este vorba desigur de aplicarea numelui grecesc la situația din Dacia, determinată de greutatea și diametrul, egale sau apropiate de tipul de monedă grecesc cu același nume¹¹²³. Urmărind din acest punct de vedere

¹¹²² În legătură cu acest procedeu, a se vedea pentru monetăria vest-celtică R. Forrer, *Zur Charakteristik des keltischen Potinmetalles*, în *Berliner Münzblätter*, nr. 40, XXXIV, 1913, p. 651—656.

¹¹²³ Fr. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, 1862; idem, *Die Gewichte des Altertums*, Leipzig, 1898.

emisiunile din Dacia se constată că în special greutatea lor variază în funcție de epocă. Toate monedele emise în secolul al III-lea și la începutul secolului al II-lea î.e.n. au diametrul constant de circa 23–26 mm și o greutate variind între 12–15 g. Excepție fac în această privință doar emisiunile de tip Larissa-Amphipolis și cele așa zise «fără bărbie», care deși se mențin în limitele aceleiași greutate, au diametrul mai mic. De asemenea, imitațiile de tip Alexandru-Filip al III-lea depășesc atât în greutate, cât și în diametru pe celelalte categorii. De pildă ele cîntăresc între 15–17 g și au diametre cuprinse între 27–30 mm.

În linii generale se constată că variațiile de greutate sînt legate de perioada în care au fost emise diferitele tipuri de imitații. Cele mai vechi sînt adesea și cele mai grele, apropiindu-se și din acest punct de vedere de originalul pe care l-au copiat. De exemplu, monedele emise în prima etapă cîntăresc în jurul a 14 și 13 g, chiar dacă sînt și piese a căror greutate coboară sub aceste limite. Diferențele în cazul de față se datoresc unor imperfecțiuni ale procesului de batere, inerente tehnicii monetare antice. Pe măsură ce ne apropiem de începutul și pătrundem în secolul al II-lea, greutatea începe să scadă treptat și aproape în mod constant în jurul a 13 și 12 g, unele exemplare ajungînd pînă la 11 și chiar 10 g. Anumite diferențe de greutate mai sînt determinate și de tipul monetar, dar în mod special de epoca de emisie a imitațiilor respective. Trebuie însă să reținem faptul, deseori remarcat în cuprinsul lucrării, că de cele mai multe ori în cadrul aceluiași tip diferențele de greutate dintre monede sînt foarte mici, ceea ce duce la presupunerea că pentru menținerea greutății a existat o permanentă grijă și că nu este vorba de o simplă întîmplare.

Coborînd către mijlocul și a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și începutul celui următor, asistăm la o schimbare a liniei tradiționale. În regiunea dintre Dunăre și Carpați asistăm la o reducere simțitoare a greutății, care ajunge la jumătate față de perioada mai veche. Majoritatea imitațiilor de tip Adîncata și aproape toate cele de tip Virteju-București, au greutate cuprinse între 5–7 g, cele mai multe situîndu-se în jurul a 6 și 7 g. O greutate ceva mai scăzută, oscilînd în jurul a 5 și 6 g întîlnim la emisiunile de tip Inotești-Răcoasa și Dumbrăveni. În general diametrul nu scade decît într-o măsură foarte mică sau uneori rămîne același la toate aceste emisiuni.

Reducerea greutății la jumătate sau aproape de jumătate a atras monedelor respective denumirea de didrahme. În legătură cu descreșterea ponderală așa de sensibilă a monedelor din categoriile amintite se pune întrebarea, pe deplin justificată, dacă în aceste cazuri avem de-a face cu subdiviziuni monetare geto-dacice sau cu o reducere însemnată a greutății, determinată de anumite condiții de ordin economic și bineînțeles de timp. Urmărind felul în care scade, oarecum treptat, greutatea seriilor monetare de tip Prundu-Jiblea, Adîncata și Virteju, considerîndu-le stilistic și în timp ca derivînd unele din altele, s-ar putea face afirmația că nu este vorba de o subdiviziune, cu atît mai mult cu cît în același timp nu există în aceeași regiune și alte monede cu greutate mai mari. Această concluzie ar da cîștig de cauză părerii oarecum similare exprimată de J. H. Kellner¹¹²⁴. Către o încheiere asemănătoare ne-ar duce și datele oferite de seria ultimă a monedelor din Oltenia de tip Aninoasa-Șușița. Deși imitațiile respective continuă să aibă aceleași dimensiuni și reprezentări cu cele din primele serii, ele ajung să cîntărească între 8 și 10 g.

Ceva mai deosebită ne apare situația monedelor de tip Dumbrăveni, unde în același timp există piese cu greutate în jurul a 10 și 11 g și serii de emisiuni care cîntăresc între 4 și 6 g. Diametrul și stilul continuă însă să rămînă aproape neschimbate și la o grupă și la alta. Dacă avem în vedere întreg aspectul numismatic al epocii și regiunii ca și al pieselor în sine, nu credem că avem suficiente temeiuri să le considerăm subdiviziuni.

Cît privește denumirea de didrahme, care li s-a dat și care probabil că va continua să se mai folosească, trebuie înțeleasă ca o denumire cu totul convențională, ci nu ca una care să însemne o echivalare a valorii lor cu o didrahmă grecească propriu zisă. Însăși denumirea de tetradrahmă trebuie să i se acorde același sens convențional, ca și celei de drahmă, despre care vom vorbi în rindurile ce urmează. În lipsa unor termeni, care să exprime cît mai real diferențele de valori dintre diferitele nominaluri, credem că nu se face o greșeală atunci cînd se folosesc denumirile grecești, general răspîndite și utilizate în lumea antică greco-macedoneană. Nu trebuie însă să se piardă din vedere nuanțările de conținut pe care le-am făcut, pentru a nu se ajunge la identificarea numelui grecesc cu valoarea acordată de geto-daci fiecărei emisiuni în parte.

În zona intra-carpatică, în aceeași perioadă de timp, asistăm de asemenea la schimbări de modul și nominal. Caracterul aparte al emisiunilor de tip Rădulești-Hunedoara, Petelea și Chereluș cu diametrul de 31–34 mm, cu forma lor scyphată, a atras în mod deosebit atenția numismaților. Monedele respective au greutatea în plină descreștere, ajungînd să cîntărească între 12 și 6 g. Cu toate acestea ele au fost întotdeauna incluse în rîndul tetradrahmelor. Nu s-a încercat și nici nu putea să se stabilească nominaluri diferite în funcție de diferența ponderală, atît timp cît se constată o scădere treptată a greutății.

În cadrul monetăriei geto-dacice se cunosc însă și monede divizionare, emise cu un astfel de rol și caracter. Este vorba de cîteva piese mici, pe care le cunoaștem în unele descoperiri din Dacia. Ele au ajuns să atragă atenția numismaților încă de multă vreme, fiind înregistrate și studiate alături și împreună cu celelalte emisiuni celtice și geto-dacice. Date referitoare la monede cu caracter divizionar, privind tipul și proveniența lor, întîlnim și la Ö. Gohl ¹¹²⁵, C. Moisil ¹¹²⁶, K. Pink ¹¹²⁷, C. Secășanu ¹¹²⁸, O. Iliescu ¹¹²⁹ și alții. Un articol special asupra acestor emisiuni datorăm cercetătoarei I. Winkler, care a strîns și studiat recent moneda divizionară din monetăria geto-dacică ¹¹³⁰.

Din toate lucrările de specialitate rezultă în mod limpede că alături de marea masă a emisiunilor cu nominal mare, apar și piese cu un nominal foarte mic, denumite în mod curent drahme. Numărul lor este destul de redus, iar tipurile puțin variate. Din rîndul acestora se impun atenției noastre în primul rînd cele trei exemplare de tip Petelea, cu bustul zeiței Artemis, descoperite în tezaurul de la Sibiușel. Piese se păstrează la cabinetul din Viena și cîntăresc 2,50; 2,72; și 3,35 g. Ele reproduc întocmai tipul de tetradrahmă cu bustul zeiței Artemis de pe emisiunile Macedonia Prima ¹¹³¹. În aceeași ordine de idei poate fi menționată și moneda din tezaurul de la Cugir, apropiată ca stil și reprezentare de tipul Chereluș-Feniș ¹¹³². Ea se află la cabinetul din Budapesta și cîntărește 2,45 g. Eventual poate fi luată în considerație și moneda de la Medieșul Aurit, cu o greutate de 2,44 g (Pink, 324), precum și unele din piesele publicate de Dessewffy, 241–251 și K. Pink, 131–135. Printre aceste din urmă emisiuni se întîlnesc piese cu un stil foarte apropiat de tipul Crișeni-Berchiș ¹¹³³, care au greutatea cuprinse între 2,50–4,63 g. În aceeași situație se află și cele două monede de tip Tulghieș cu roata dințată, publicate de asemenea de Dessewffy, 863 și K. Pink, 316–317. Ele au greutatea de 3,33 și 3,38 g.

¹¹²⁵ Ö. Gohl, *Introducere la Dessewffy*, I, p. 7; idem în *NumKöZ*, V, 1906, p. 122–125; XIV, 1915, p. 82, 120; XXV, 1926, p. 31–36.

¹¹²⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 72; idem, în *Bulet. Științific Acad. R.P.R.*, seria C, II, 2–4, 1950, p. 58.

¹¹²⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 58–60; 68, 73–4; 82, p. 105–110, 116–119 (fig. 131–136, 143, 146, 225, 226, 279, 316–7, 324, 574–6, 590–599).

¹¹²⁸ C. Secășanu, în *CNA*, XVII, 1943, p. 166.

¹¹²⁹ O. Iliescu, în *BSNR*, 1944–1947, p. 29–33.

¹¹³⁰ I. Winkler, *Drahma și bemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în *AMN*, III, 1966, p. 75–89.

¹¹³¹ E. A. Bilez, *op. și loc. cit.*; K. Pink, *op. cit.*, p. 74 (fig. 279); I. Winkler, *op. și loc. cit.*

¹¹³² K. Pink, *op. cit.*, p. 73 (fig. 266).

¹¹³³ *Ibidem*, p. 59 (fig. 131–136).

Mai puțin ni se pare că ar putea fi trecute printre monedele divizionare emise în Dacia moneda din tezaurul de la Sighetul Marmăției (2,30 g) și cea de la Sarkand¹¹³⁴ (1,97 g). Ambele piese, prin stilul și caracterul reprezentărilor ne îndreaptă mai degrabă către regiunea Tisei și a Dunării de Mijloc.

Cele mai multe monede divizionare descoperite în Dacia sînt imitațiile de tip Alexandru cel Mare — Filip al III-lea Arideul. Se cunosc pînă acum aproximativ 110 asemenea emisiuni provenind, în majoritate, din regiunea cuprinsă între Dunăre și Carpați. Deși la timpul lor, Ö. Gohl¹¹³⁵ și Const. Moisil¹¹³⁶ vedeau în aceste monede emisiuni venite din dreapta Dunării, unii dintre numismații români și în special I. Winkler, le consideră ca imitații geto-dacice nord-dunărene¹¹³⁷.

În capitolul rezervat prezentării monedelor de tip Alexandru cel Mare—Filip al III-lea Arideul am arătat că majoritatea covârșitoare a monedelor, atît a tetradrahmelor, cît și a drahmelor, s-au descoperit în sudul Dunării. Adesea se întîlnesc în aceleași descoperiri ambele nominaluri. Imitațiile de același tip găsite în Dacia reprezintă, sub raport numeric, doar a zecea parte din totalul celor descoperite între Dunăre și Balcani. În plus, imitațiile găsite în stînga fluviului, nu se grupează într-un anumit centru, așa cum se întîmplă cu celelalte tipuri monetare, ci se întîlnesc răspindite din Oltenia pînă în sudul Moldovei și sudul Transilvaniei, ceea ce indică un proces de circulație aproape asemănător cu cel al tuturor monedelor străine venite în Dacia.

Reexaminînd doar problema locului de emiterie a imitațiilor după drahmele de tip Alexandru-Filip al III-lea, în lumina datelor oferite de descoperirile din R. P. Bulgaria, bătărea lor în nordul Dunării, cum ne lasă să înțelegem I. Winkler, nu mai poate fi în nici un caz asigurată¹¹³⁸. Ca și în cazul tetradrahmelor de același tip, trebuie să întrevădem desigur și pentru drahme o emiterie a lor în sudul Dunării. Dacă același proces a putut avea loc și în cîmpia getică, nu putem da încă un răspuns. Apare însă ca sigură venirea lor din sud, ca urmare a relațiilor strînse dintre populațiile celor două regiuni, relații materializate în schimburile permanente de produse. A încerca să considerăm că a existat un proces invers, adică să admitem că aceste imitații au fost emise în nordul Dunării de către geto-daci și că de aici s-au răspîndit în sud, ar însemna să trecem peste temeiul documentar. O asemenea teză ar fi cu atît mai greu de susținut, cu cît se știe că, în principiu, un anumit tip de imitații circulă în principal în cadrul limitelor teritoriale ale tribului sau uniunii de triburi emitente și că în afara acestor granițe monedele se răspîndesc într-un număr destul de mic și nu la distanțe prea îndepărtate. Nu excludem totuși eventualitatea ca unele piese asemănătoare, găsite în așezările getice din cîmpia munteană, care, deși au la bază același original, prezintă unele caractere proprii față de seriile întîlnite în tezaure, să fi fost emise în Dacia. Avem în vedere unele monede divizionare găsite în așezările de la Popești, Zimnicea și Poiana, pe care numai după revers le poți identifica a fi imitații după drahmele lui Alexandru sau Filip al III-lea Arideul.

Independent însă de faptul că toate aceste subdiviziuni monetare, sau oricum cea mai mare parte a lor, a venit din dreapta Dunării răspîndirea lor în număr relativ mare în Dacia arată că triburile geto-dace din zona extracarpatică au utilizat pentru nevoile lor și moneda divizionară, chiar dacă aceasta nu era o emisiune proprie.

Vorbînd despre aceleași imitații cu caracter divizionar de tip Alexandru-Filip al III-lea din Dacia, se constată că deși modulul lor este aproape același, greutatea lor nu este întot-

¹¹³⁴ *Ibidem*, p. 80 și 144 (fig. 374), și I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 79 și 81.

¹¹³⁵ Ö. Gohl, *op. cit.*, 86—88.

¹¹³⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 72.

¹¹³⁷ I. Winkler, *op. cit.*, p. 86.

¹¹³⁸ A se vedea pentru aceasta și recenzia noastră făcută studiului publicat de I. Winkler, în *AMN*, III, 1966, p. 75—89, și apărută în *SCIV*, 2, 1969, p. 347—352.

deauna constantă și între anumite exemplare există diferențe ceva mai mari decât în mod obișnuit. Faptul acesta a dat prilejul, mai întâi lui C. Secășeanu¹¹³⁹ și mai apoi I. Winkler¹¹⁴⁰, să identifice printre emisiunile amintite, pe lingă drahme și hemidrahme. De aici s-a tras apoi concluzia mai generală că populația geto-dacică a emis, pe lingă alte nominaluri și subdiviziuni cu valoare de hemidrahme. Lăsând la o parte faptul că imitațiile după drahmele lui Alexandru-Filip al III-lea Arideul n-au fost emise de geto-daci, problema existenței a două nominaluri în rindul imitațiilor de care este vorba, pusă de cei doi autori nu poate fi trecută cu vederea. Din datele de care dispunem rezultă că emisiunile de acest tip descoperite în Dacia au greutatea cuprinse între 2,18 și 4,06 g., exceptind cele câteva piese din așezările getice de la Popești și Zimnicea, care au o pondere ceva mai scăzută, sub 2 g. Greutățile amintite reprezintă limitele maxime de jos și de sus, pe care le ating doar câteva exemplare. De pildă, doar o singură monedă depășește greutatea de 4 g și un număr destul de mic de piese ajunge să cîntărească între 3 și 4 g. Toate aceste emisiuni, mai ales imitațiile după drahmele lui Alexandru cel Mare, fac parte din prima fază a acestei categorii monetare. Celelalte emisiuni de tip Filip al III-lea Arideul, care alcătuiesc majoritatea și se înscriu în serii, au greutatea cuprinse între 2 și 3 g și fac parte din etapa târzie, cînd instabilitatea ponderală devine una din caracteristicile monetăriei de tip «barbar». Prin urmare, numai pe baza citorva exemplare, după cum am arătat excepții, ce pot fi explicate în funcție de loc și de timp, nu avem nici cea mai mică dovadă în virtutea căreia să putem vorbi de hemidrahmă ca o altă monedă divizionară la geto-daci. Nu este deloc obligatoriu ca diferențelor de pondere să le căutăm și să le găsim neapărat un corespondent pe scara subdiviziunilor. În acest caz rămîne să considerăm că toate imitațiile după drahmele celor doi regi macedoneni, ca și celelalte tipuri de imitații cu modul mic, găsite în Dacia și despre care a fost vorba mai sus, reprezintă monede divizionare cu același nominal și li se poate acorda, în mod convențional denumirea de drahme. Ea are menirea să ne indice nu un nominal ca atare, ci o monedă divizionară generală, pe care o întîlnim și în Dacia. Avînd în vedere oscilațiile de greutate din faza târzie a imitațiilor din Dacia, nu putem opera cu calcule metrologice și raporturi de greutate absolut stricte. Dacă asemenea raporturi pot fi luate în considerație în lumea greacă, uneori și aici nu fără dificultăți, ele nu pot fi aplicate în mod mecanic la caracterul monetăriei locale din Dacia, deoarece vor duce în mod inevitabil la interpretări și concluzii eronate.

Rezervele exprimate de noi în legătură cu hemidrahma în «sistemul monetar al daco-geților» nu se referă și la unele nominaluri foarte mici existente în monetăria celtică în general. Avem în vedere mai ales piesele publicate de K. Pink (fig. 136, 143, 190, 209, 372, 506—9, 561—4) care au greutatea cuprinse între 0,40—0,70 g. De asemenea și modulul este mult mai mic decât al drahmelor. Emisiunile respective reprezintă clar o altă monedă divizionară, care ar putea fi echivalată, după greutate, cu un obol. Adăugăm însă că aceste monede se înscriu în anumite serii și ele păstrează în mod constant același nominal și modul. Ele nu reprezintă deci simple accidente.

Despre asemenea subdiviziuni nu se poate vorbi în monetăria geto-dacică. Cele câteva exemplare a căror greutate se situează la extremități nu sînt decît excepții, care continuă însă să păstreze același modul ca și monedele cu greutatea zise normale. Ele nu se înscriu în serie ca emisiunile cu nominal foarte mic din monetăria vest-celtică și nici nu păstrează un pond constant.

Din datele referitoare la problema imitațiilor cu caracter divizionar reținem ca fapt esențial și deosebit de important, indiferent dacă unele dintre ele au fost emise în sudul

¹¹³⁹ C. Secășeanu, *op. și loc. cit.*

¹¹⁴⁰ I. Winkler, *op. și loc. cit.*

Dunării, prezența în rindul monedelor geto-dacice a unor subdiviziuni. Această constatare, deși se sprijină deocamdată pe un număr nu prea mare de descoperiri, vine să întărească caracterul de monedă al imitațiilor din Dacia, adesea pus sub semnul întrebării ¹¹⁴¹. Cînd pe o anumită piață, fie ea și limitată, apare și monedă mărunță cu aceleași caractere ca și piesele mari din categoria tetradrahmelor, nu mai putem vorbi, pe lângă alte argumente, că emisiunile din Dacia reprezintă «o formă numoidală a mărții bani». În tot ansamblul lor, imitațiile din Dacia prezintă suficiente caractere și au îndeplinit funcții de natură să ne îndreptățescă să le numim monede, chiar dacă ele nu se situează la nivelul celor clasice greco-romane.

5. Simboluri-sigle-monograme

Pe multe din tipurile monetare emise în Dacia, dealtfel ca și pe o serie de imitații celtice de la Dunărea de Mijloc, se întîlnesc numeroase simboluri, sigle și monograme, care acoperă și împodobesc cîmpul monetar rămas liber. Unele din aceste semne pot fi clar și ușor identificate și în parte chiar explicate, altele însă n-au întotdeauna o formă care să îngăduie o precizare a caracterului lor și ca atare nu pot fi determinate. Dificultăți există și atunci cînd se încearcă o interpretare și o stabilire a sensului lor. Unele încercări sporadice și parțiale care s-au făcut în această direcție, n-au ajuns după părerea noastră la soluții care să satisfacă. Este de altfel și greu să pătrunzi adevăratul sens al tuturor acestor simboluri, cită vreme nu poate fi cunoscută concepția care a stat la baza realizării lor. De aceea încercările ce se vor mai face riscă adesea să ducă la rezultate care să deformeze realitatea, deoarece multora din aceste semne li se pot acorda în același timp, sensuri și interpretări diferite. Poate că pe calea mai simplă a integrării celor mai multe din ele, în rindul elementelor cu rol decorativ, adesea întîmplător, ne-am apropia eventual mai mult de adevăr. Nu excludem ca la baza unora să stea o concepție de ordin religios, ceea ce în condițiile unei societăți, aflate încă în stadiul de comună primitivă, constituie o manifestare obișnuită și frecventă. Dar pentru aceasta trebuie avut în vedere în ce măsură este vorba de simboluri proprii sau copiate, uneori aidoma, după modele străine.

Așa cum se va vedea, multe, dacă nu majoritatea simbolurilor și celorlalte semne de pe imitațiile din Dacia sînt copii, identice sau cu timpul deformate, după cele întîlnite pe originalele care le-au servit de model sau după alte originale grecești. De aceea, pe emisiunile din primele serii apar simboluri sau sigle, care sînt frecvente pe tetradrahmele lui Filip al II-lea. Mai tirziu, pe monedele din seriile următoare aceste prime semne încep să dispară sau să degenereze în altele și se adoptă tipuri noi, împrumutate și combinate de pe monede grecești de diferite proveniențe. Apar și simboluri noi, care nu-și găsesc un model pe emisiunile grecești, dar care nu se îndepărtează prea mult de acestea.

Siglele și unele monograme, sau chiar simple semne de diferite forme, sînt rămășițe din legenda de pe monedele lui Filip al II-lea sau copii, mai mult sau mai puțin fidele, de pe alte originale grecești, printre care nu trebuie omise, pentru etapa mai tirzie, tetradrahmele din Thasos și, în parte, nici cele din Macedonia Prima și Apollonia și Dyrrhachium. Deci, despre originea și izvorul lor de inspirație există suficiente date. Ceea ce însă rămîne de explicat, este sensul pe care l-au acordat geto-dacii și celtii tuturor acestor simboluri și sigle. Le-au luat ei și le-au aplicat într-un stil propriu pe monede, numai cu scop decorativ, sau aceasta a convenit unui anumit fond religios specific, căruia noi trebuie să-i găsim o dezlegare? Vom încerca să dăm unele răspunsuri, după ce mai întîi vom vedea în ce constau aceste simboluri, sigle și monograme.

¹¹⁴¹ C. Daicoviciu, *Dacii din Munții Orăștiei și Începuturile statului sclavagist dac*, în *JCS—Cluj*, I, 1950, p. 117; cf. și M. Macrea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 130.

Doar cu foarte puține excepții, toate semnele despre care vom vorbi se întâlnesc pe reversul monedelor. Aceasta, pentru că pe avers efigia acoperă de obicei întreg flanul monetar, în timp ce pe revers, în afara reprezentării, rămâne de obicei un câmp liber, pe care s-au putut grava astfel de semne. De aceea, în cursul prezentării noastre, vom face mențiune specială, când vom vorbi de simbolurile de pe avers. Pentru o mai ușoară urmărire a expunerii lor, le-am încadrat, oarecum după specific, pe grupe, fără a avea pretenția că am reușit să realizăm o clasificare după anumite principii bine stabilite.

Nu este vorba aici de criterii de ordin cronologic sau stilistic, după care o clasificare ar fi greu de încheiat, în așa fel încât ea să fie într-un fel înțeleasă și utilă. Ni s-a părut mai potrivit să le înfățișăm pe grupe generale, tipologice, fără a face însă o strictă delimitare a lor.

Simboluri a. Imaginea umană este mai puțin prezentă în rândurile simbolurilor de pe monedele daco-getice și celtice în general. Totuși ea nu lipsește din acest repertoriu relativ bogat și variat. Până acum nu posedăm decât un singur tip monetar, cunoscut numai în Dacia, pe care apare, sub calul de pe revers, un cap uman în profil spre dreapta. Este vorba de emisiunile denumite de tipul « cu cap uman sub cal » documentate în descoperirile din Banat și din Oltenia de la Jiblea și Caracal (pl. xxxiv).

În capitolul rezervat acestui tip monetar, am arătat, pornind de la cele stabilite încă de K. Pink, că aici avem de-a face cu o influență grecească¹¹⁴². Exemple de a decora câmpul monedei cu un cap uman, deși puține, ne oferă câteva monede din lumea elenistică. Cităm în acest sens capul lui Pan de pe unele emisiuni de bronz ale lui Antigonas Gonatas¹¹⁴³, capul lui Helios, pe emisiuni de la Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arideul¹¹⁴⁴, pe o serie monetară din Dyrrhachium¹¹⁴⁵ și un cap uman văzut din față pe unele piese din Maroneia¹¹⁴⁶. Nerezolvată rămâne problema identificării capului de pe imitațiile menționate și eventual a sensului pe care i l-ar fi putut acorda emitenții. Deși s-au formulat unele ipoteze, care încearcă să vadă în acest simbol, capul lui Herakles, al lui Helios¹¹⁴⁷ sau chiar al lui Zeus¹¹⁴⁸, nu avem nici un temei care să ne dea asigurarea unei astfel de identificări. Dacă se poate face vreo apropiere cu una din efigiile zeităților grecești, aceasta se poate referi numai la înfățișarea ca atare, ci nu la identificarea sensului pe care l-au imprimat triburile emitente. Dacă acestui cap i s-a acordat vreo semnificație, aceasta nu putea avea decât o bază pentru identificarea căreia ar fi, credem, de prisos chiar și schițarea unor încercări

b. Din domeniul animalier găsim ceva mai multe reprezentări, folosite ca simboluri în câmpul monetar. Calul, de pildă, pe care-l întâlnim așa de frecvent pe reversul monedelor ca reprezentare principală, este redat, destul de rar însă și ca simbol. Ca protomă, el apare pe un tip monetar, în fața calului de pe revers și complet pe aversul unei serii monetare, dispus exact în fața nasului efigiei lui Zeus. Ambele tipuri monetare nu aparțin însă terito-

¹¹⁴² K. Pink, *op. cit.*, p. 50 (fig. 89).

¹¹⁴³ H. Gaebler, *Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin, 1935, pl. XXXIV, 9.

¹¹⁴⁴ G. Macdonald, *Catalogue of Greek coins in the Hunterian collection*, Glasgow, I, 1899, pl. XXIII, 10; L. Forrer, *The Weber Collection*, Londra, II, 1924, nr. 2057; *Sylloge-Macedonia*, Copenhaga, II, 1943, nr. 1 083.

¹¹⁴⁵ S. W. Grose, *Catalogue of the Mc. Clean collection of Greek Coins (Fitzwilliam Museum)*, Cambridge, II, 1926, pl. 183/16.

¹¹⁴⁶ *Ibidem*, pl. 144/7.

¹¹⁴⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 50.

¹¹⁴⁸ O. Iliescu, în *CN.A.*, XVI, 1942, p. 40–42.

riului geto-dacic, fiind emise în dreapta Dunării ¹¹⁴⁹. De la Tour publică o monedă (9744) care are sub cal un bucraniu.

Pe reversul monedelor numite de Pink *Der Baumreiter mit Bartkranzavers* ¹¹⁵⁰, după noi de tip Crișeni, sub botul calului se află un animal în poziție verticală, cu capul în sus și cu privirea spre cal. Are coadă și urechi proeminente (pl. xv—xvii). Stilizarea lui nu îngăduie o identificare. Uneori poți să-l iei drept șoarece, alteori vulpe sau chiar lup, după părerea lui Eug. Chirilă ¹¹⁵¹. K. Pink, pe bună dreptate, se reține de la orice fel de identificare, dându-i doar numele de animal.

Un animal asemănător ciinelui și pe care K. Pink îl denumeste în consecință, este mai mult schișat pe reversul unor monede, în cîmpul de sub pîntecele calului (pl. ix, 5—6). Piese respective care se află la Viena provin după toate probabilitățile din zona Banatului ¹¹⁵². Ele se apropie într-o oarecare măsură de stilul emisiunilor de tip Jibea. Probabil tot un ciine este redat și pe reversul monedelor de la Dessewffy 1237. În cuprinsul tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare, se află o categorie de monede pe reversul cărora este înfățișat un animal, năpustit asupra călărețului ¹¹⁵³. El se sprijină cu picioarele din urmă pe spatele calului, și cu cele din față pe spatele călărețului. Capul este apropiat de cel al călărețului. Întreaga poziție a animalului, socotit de D. Popescu ciine ¹¹⁵⁴, indică o poziție de atac prin surprindere asupra călărețului. Înfațișarea lui generală, cu coada și corpul lungi, cu mișcări specifice unui animal de pradă, ne-ar îndrepta mai mult atenția spre un leu, și mai puțin spre ciine. O reprezentare puțin asemănătoare, dar pe alt tip monetar, o întîlnim pe un exemplar publicat de De la Tour (9729), unde pare să fie vorba de același animal. Tot pe o piesă publicată de De la Tour (9746), aparținînd monetăriei est-celtice, este redat, sub cal, un animal, care ar putea fi identificat cu un porc. Cum moneda este desenată, ca și celelalte exemplare, nu avem certitudinea unei astfel de determinări. Moneda este o emisiune din afara teritoriului geto-dacic.

Porcul mistreț se întîlnește pe trei monede de acelaș tip, din tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare și Șilindia. El este fixat cu picioarele pe capul călărețului, în profil spre dr. Are botul lung și coada deasemenea lungă și arcuită ¹¹⁵⁵ (pl. x, 1).

Păsărea ca simbol pe monedele din Dacia a fost preferată celorlalte reprezentări din domeniul faunistic. Numeroase monede, din regiuni și perioade diferite, poartă un astfel de simbol. Ea este reprezentată în special pe reversul monedelor, dar nu lipsește nici de pe avers (Tour, 9823; Pink, 327). O întîlnim cînd în spatele călărețului, cînd sub sau în fața calului.

Despre precizarea tipului de pasăre nu credem că poate fi vorba. Stilizarea, adesea destul de pronunțată, nu ne îngăduie o identificare. Dacă ne gîndim că, în general, acvila a fost redată deseori pe monedele grecești, n-ar fi exclus ca și în cazul de față să avem de-a face cu același tip de pasăre. Nu intră în cadrul discuțiilor noastre acvila de pe imitațiile de tip Alexandru-Filip al II-lea, unde aceasta nu apare ca simbol, ci face parte din ansamblul reprezentării de pe revers.

În cuprinsul prezentei lucrări am vorbit mai pe larg despre un tip monetar, pe care l-am numit «*cu pasăre*». Pe reversul acestor emisiuni, cu diferitele lor variante, pasărea este

¹¹⁴⁹ K. Pink, *op. cit.*, p. 55, (fig. 120—1) și p. 94 (fig. 410).

¹¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 58—9 (fig. 129—30).

¹¹⁵¹ E. Chirilă, *Der dakische Münzschatz von Crișeni-Berchiș*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 185—200.

¹¹⁵² R. Forrer, *op. cit.*, p. 168 (fig. 324; K. Pink, *op. cit.*, p. 149 (fig. 82 și 113).

¹¹⁵³ D. Popescu, *Le trésor de monnaies «daces» de Tulgheș*,

în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 209—10 (fig. 20—29); Kerényi András, în *NumKöz* XLIII, 1944, p. 13 (pl. VII).

¹¹⁵⁴ D. Popescu, *op. cit.*, p. 209.

¹¹⁵⁵ D. Popescu, *op. cit.*, p. 213 (fig. 38); Kerényi András, *op. cit.*, p. 11 (pl. V, 1); a se vedea pe monedele vest-celtice frecvent porcul mistreț, dar altă manieră, la A. Blanchet, *op. cit.*, passim.

redată în spatele călărețului, uneori fără un anumit suport, alteori așezată pe o ramură ¹¹⁵⁶ (pl. IX, 8—12).

Pe monedele de tip Inotești-Răcoasa, pasărea este de asemenea un simbol des întrebuintat. Ea apare pe reversul acestor emisiuni, cînd sub cal, cînd în fața acestuia. Există și piese pe care pasărea este redată atît sub cal, cit și în fața acestuia (pl. XLIX—LII).

Pe lingă aceste două tipuri monetare unde acest simbol se întilnește frecvent și constituie o caracteristică a emisiunilor respective, mai există o serie de monede, din afara teritoriului Daciei, unde pasărea înlocuiește călărețul (Pink, 33, 530, 538, 542) sau apare pe capul călărețului (Pink, 343/4, și De la Tour 9839), sub cal (Pink, 15, 61), în fața calului (Pink, 120/1, 123/4; De la Tour 9813); pe alte piese călărețul ține în mîini una sau două păsări (Tour 9805, 9810/11). Desigur că mai pot fi amintite și alte exemple, pe care le găsim pe monedele vest-celtice. Nu credem însă necesar să le menționăm. Considerăm că cele arătate sînt suficiente pentru a putea dovedi frecvența acestui simbol pe imitațiile monetare daco-getice și celtice (pl. LXXVIII, A).

După toate probabilitățile, meșterii monetari au avut ca model principal și au copiat acvila pe care o ține în mîină Zeus, pe drahmele și tetradrahmele lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul. Cele mai multe din reprezentările de pe imitațiile din Dacia se aseamănă tipologic cu acvila de pe monedele amintite și mai ales cu cea de pe imitațiile acestora, așa de frecvente în zona Dunării de jos. Cu aceasta nu vrem să excludem posibilitatea folosirii și a altor modele de pe unele originale grecești unde acvila este așa de des întilnită. Ni s-a părut însă că principalul model a fost oferit de monedele lui Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul.

c. Destul de numeroase și variate sînt simbolurile unor zeități grecești, copiate mai ales după originalele lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, precum și cele care redau o serie de forme geometrice sau elemente obișnuite de decor.

Monedele pe care sînt redat simboluri ale unor divinități din lumea greacă, fac parte, în majoritatea lor, din primele imitații realizate nemijlocit după originale sau dintre piesele nu îndepărtate în timp de această perioadă. Pe emisiunile din Dacia asemenea simboluri sînt foarte rare sau lipsesc cu desăvîrșire. Ele apar mai frecvent în zona Tisei. Din rîndul acestora am avea de menționat *fulgerul* ¹¹⁵⁷ (De la Tour, 9703; Pink, 2, 16, 86, 128, 449; Dessewffy 869), *tridentul* ¹¹⁵⁸ (Pink, 283, 415/6, 453) în proporții și mai reduse *caduceul* ¹¹⁵⁹. Trebuie să specificăm că toate acestea au, în cele mai multe cazuri, stilul inferior, adesea chiar greu de identificat.

Făclia de pe tetradrahmele lui Filip al II-lea, dar prezintă și pe alte monede macedonene ¹¹⁶⁰, a fost copiată pe multe monede imitații din primele serii, fiind adesea înfățișată ca o săgeată ¹¹⁶¹. Se poate afirma că dintre celelalte simboluri din această categorie, făclia apare cel mai frecvent (Dessewffy 848—53, 861; Pink, 10/1, 17, 22, 65, 71, 134, 467) și în lucrarea de față (pl. I—IV).

¹¹⁵⁶ K. Pink, *op. cit.*, p. 84 (fig. 336—342).

¹¹⁵⁷ L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, Copenhague, 1855, pl. III, X, XXIV, XXVII; *Sylloge-Macedonia*, II, 1943, pl. 13/548, 556 și 17/698, 771.

¹¹⁵⁸ L. Müller, *op. cit.*, pl. IV, X, XIII, XV, passim; idem, *Die Münzen des thracischen Königs Lysimachus*, 1858, pl. IV—VIII, passim.

¹¹⁵⁹ Idem, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, 1855, pl. III—V, XIV, XIX, XXIV; idem, *Die Münzen des thraci-*

schen Königs Lysimachus, 1858, pl. IV; E. T. Newell, *Reattribution of certain Tetradrachms Alexander the Great*, New York, 1912, fig. XX, 8; XXXII, 5—6.

¹¹⁶⁰ Idem, *Numismatique...*, pl. III-IV; idem, *Die Münzen...*, pl. III, VIII, passim.

¹¹⁶¹ G. Macdonald, *op. cit.*, pl. XXI, 6; S. W. Grose, *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins*, Copenhaga, II, 1926, pl. 122/3; *Sylloge-Macedonia*, II, 1943, nr. 697—703.

*Arcul*¹¹⁰² se întâlnește pe una din seriile monetare din tezaurul de la Tulghieș (pl. XI, 5—6), dar nu lipsește nici de pe alte piese din zona Tisei (Pink, 373; De la Tour, 9716).

Ramura, sub forme și în locuri diferite, este utilizată ca simbol de asemenea pe un mare număr de piese emise în Dacia. Și în cazul de față facem precizarea că nu avem în vedere ramura pe care o ține călărețul în mină, ci aceea care apare izolat ca simbol, plasată în cimpul monedei. O asemenea ramură se întâlnește pe emisiunile din Banat (Pink, 43/4; Dessewffy 860, 1235; De la Tour, 9721, 9751), așezată sub pîntecele calului, pe unele monede din tezaurul de la Tulghieș (pl. XII—XIII) ca și pe cele de tip Larissa-Amphipolis (pl. XXVIII—XXX) cu cap janiform (pl. XXXI), Dumbrăveni (XXXVII—XXXIX), Petelea, precum și pe unele piese mai izolate menționate și publicate de K. Pink (14, 72, 92, 104, 425). De fiecare dată ramura apare numai pe revers, fiind plasată sub pîntecele calului. Ea este de obicei stilizată în aceeași manieră la toate piesele, deosebiri existînd numai atunci cînd este vorba de numărul ramurilor. Ceva mai aparte este ea înfățișată pe monedele cu cap janiform, unde are forma unui trunchi de copac cu cîteva ramuri (pl. XXXI, 10—12).

Este lesne de înțeles de unde au luat geto-dacii modelul¹¹⁰³. *Ramura* de palmier pe care o ține călărețul olimpic pe monedele lui Filip al II-lea, ca și pe numeroase serii de imitații după acest original, a constituit desigur sursa de inspirație pentru meșterii monetari locali din Dacia. Numai în cazul imitațiilor după tetradrahmele Macedonia-Prima din Transilvania, trebuie să recunoaștem influența cununii de stejar de pe originalele menționate. Excepție face aici și poziția pe care o are ramura, plasată în dublu exemplar, pe marginea stanței monetare, așa cum este ea și pe original, ci nu sub cal ca la celelalte tipuri monetare.

*Cununa*¹¹⁰⁴ este și ea prezentă printre simbolurile de pe imitațiile monetare din Dacia. Ea apare în mod obișnuit pe emisiunile de tip Banat și pe cele de tip Larissa-Amphipolis, de fiecare dată în cimpul de sus din spatele călărețului. Izolat ea mai este semnalată (Pink, 36, 100, 156, 181) și pe alte monede din zona și din vestul Tisei. Datorită stilizării, ea este alcătuită de cele mai multe ori din șiruri circulare sau ovale de globule, încît nu știi adesea dacă trebuie sau nu s-o consideri cunună.

Printre simbolurile aparținînd acestei grupe face parte și *rozeta*¹¹⁰⁵. Ea apare întotdeauna stilizată și redată din șiruri circulare de globule. De cele mai multe ori ne este înfățișată ca un cerc de globule cu un punct în centru. Uneori se întâlnește și sub forma a două cercuri concentrice de globule și cu un punct central (pl. LXXVIII, A).

Într-un singur caz ea are un cerc de globule, cel exterior, unul liniar și o globulă în mijloc (De la Tour 9826). Rozeta o întîlnim mai ales pe reversul monedelor, plasată, fie sub botul calului, fie sub pîntece, sub piciorul ridicat, fie în cimpul de deasupra. Ea este prezentă însă și pe aversul unor tipuri monetare, cînd deasupra urechii efigiei, cînd în fața gurii (pl. LXXVIII, A).

Ca simbol caracteristic, rozeta este redată pe monedele de tip Inotești-Răcoasa, cu cap janiform, numai pe revers, și pe cele de tip general Hunedoara, atît pe avers cît și pe revers. De asemenea, ea mai apare și pe emisiunile de tipul cu pasăre și pe imitațiile după tetradrahmele Macedonia Prima din Transilvania. Mai rar, rozeta se întâlnește și pe unele emisiuni de la vest de Tisa (Pink, 83/4, 156/60, 181, 321/2, 348/52, 451/2, 464, 544; De la Tour, 9823, 9825/6 și 9866; Dessewffy, 230, 563, 885, 1229).

¹¹⁰² L. Müller, *Numismatique* . . . , pl. IX, 586; XVIII, 1287; XXIV, 85; XXVI, XXVII, 58, a 252; E. T. Newell, *op. cit.*, pl. 24/10—22.

¹¹⁰³ *Ibidem*. pl. VI, 321; IX, XIX, XXV, XXVI (passim); E. T. Newell, *op. cit.*, pl. XLIX a, 11; XLIX, 1—3.

¹¹⁰⁴ *Ibidem*, pl. III—XXIX (passim); idem, *Die Münzen* . . . , pl. III—VIII, passim; *Sylloge-Macedonia*, II, 1943, nr. 706—7; E. T. Newell, *op. cit.*, pl. 14/8.

¹¹⁰⁵ L. Müller, *Numismatique* . . . , pl. IV; R. Paulsen, *op. cit.*, p. 55, pl. C.

Rozeta a fost preluată de meșterii monetari din Dacia, în cele mai multe cazuri, de pe tetradrahmele din Thasos. Din această categorie fac parte sigur imitațiile de tip Inotești-Răcoasa, unde rozeta împodobește, ca și pe originalele amintite, efigia umană de pe avers.

De asemenea, o influență în același sens trebuie să se fi exercitat și din partea ornamentului de pe scutul macedonean redat pe monedele Macedonia Prima. De această sursă s-au folosit desigur emitenții imitațiilor cu același nume și poate într-o anumită măsură și ai celor de tip Hunedoara, cu capul lui Heracles. La acestea din urmă nu lipsește probabil nici influența exercitată de tetradrahmele thasiene, care circulă în aceeași vreme și în aceeași regiune în număr destul de însemnat. De asemenea trebuie să întrevădem și o influență reciprocă între diferitele tipuri de imitații, care și-au transmis unele altora, nu numai anumite caractere stilistice, ci și o serie de semne particulare.

*Roata*¹¹⁶⁶ nu lipsește din repertoriul simbolurilor de pe imitațiile celto-dacice, fiind redată de fiecare dată numai pe reversul monedelor. Ea are de obicei o formă simplă; alcătuită dintr-un cerc liniar, cu sau fără punct central și cu patru pină la opt spițe (Pink 13, 80/1, 99, 114, 157, 178/9, 187/90, 318/9, 525; De la Tour, 9794, 9801, 9869; Dessewffy, 416, 527, 559, 659, 674, 749, 886), după care urmează cea cu șase spițe (Pink, 291, 524, 528, 533, 539; De la Tour, 9932, 9950; Dessewffy, 504, 696, 887) și apoi roata cu opt spițe (Pink, 532, 535, 537; De la Tour, 9916, 9933; Dessewffy, 474). Avem și câteva excepții de la aceste trei tipuri principale. De exemplu, se întâlnește un tip de roată cu două cercuri concentrice, patru spițe și punct la mijloc (Pink 466), sau altul care are în spațiile dintre cele patru spițe câte o mică globulă (De la Tour, 9826). La acestea mai putem adăuga și tipul de roată dințată, prezent și el pe câteva piese (Pink, 267, 314/7 și De la Tour, 9932, 9950).

Ținem să facem precizarea că cele mai multe monede care au roata în câmpul liber al reversului aparțin ariei de răspindire a emisiunilor celtice din afara granițelor Daciei. Din rîndul celor emise în cuprinsul teritoriului geto-dacic amintim piesele pe care le-am denumit de tip Ocnița-Cărbunești (pl. xxxiii și Pink 291/2) și unele piese de tip Hunedoara și Pink, 267. În primul caz roata are șase spițe și este redată sub botul calului, iar în cazul al doilea avem de-a face cu o roată dințată, fiind plasată deasupra calului (a se vedea diferite tipuri de roată, pl. lxxviii, A).

*Cercul*¹¹⁶⁷ este destul de des întâlnit printre semnele de pe monedele celtice și geto-dacice. El este de obicei redat sub formă simplă (Pink, 1628, 35, 64/6, 73, 90, 137, 256, 277, 285, 312, 424, 442, 467, 471, 513, 540, 543, 555; Dessewffy 229, 230, 261, 285, 298, 664, 818, 877; De la Tour, 9812), sau cu globulă la mijloc (Pink, 45, 57, 84, 180, 193/4, 196/9, 201, 206/8, 278, 320, 362, 466, 510, 516/19, 521, 526, 534; De la Tour 9716, 9771, 9787, 9815; Dessewffy, 408, 661, 664, 668, 679, 675/6, 750/1, 876). Apare cînd sub pînteccele sau piciorul ridicat al calului, cînd în câmpul de deasupra, sub botul calului sau în spatele călărețului. Nu ocupă deci, ca și multe din celelalte simboluri sau semne, un loc anume. Într-un singur caz (Pink, 325) cercul se întâlnește și pe avers.

Pe imitațiile monetare din cuprinsul teritoriului Daciei, cercul nu este totuși prea frecvent. El este redat pe o serie de emisiuni din tezaurul de la Tulghies, pe piese de tip Huși-Vovriești și pe unele din monedele de tip Hunedoara, categoria cu capul lui Herakles, unde cercul înlocuiește uneori botul calului și pe cele cu bustul zeiței Artemis. De asemenea el se mai întâlnește și pe unele piese din primele serii de emisiuni de tip Filip al II-lea.

¹¹⁶⁶ *Ibidem*, pl. IV, 148–150; XXVII, 23.

S. W. Grose, *op. cit.*, pl. 122/5; *Sylloge-Macedonia*, II,

¹¹⁶⁷ *Ibidem*, pl. V, 214; VIII, 492, 496, 5; XXV, 115; 1943, nr. 710,

Printre simbolurile de pe monedele celto-dacice se poate enumera și *lira*¹¹⁶⁸, care este stilizată sub formă simplă, cu două brațe spiralice (Pink 384/7, 427/30), sau combinată cu elemente florale (Pink, 211/2, 388/9, 395/8 și 464; De la Tour, 9869; Dessewffy, 527). Locul pe care-l ocupă diferă de la o monedă la alta. Uneori ea este așezată în locul călărețului (Pink 211/2), alteori sub cal (Pink 384—389, 395—398) în fața calului (Pink, 427—430) sau în spatele călărețului (Pink 464).

În Dacia, lira este redată doar pe unele piese din tezaurul de la Tulghieș (pl. XI, 1—2). Mai frecvent ea apare pe emisiuni din zona cuprinsă între Nitra și Bratislava.

Cu toate că *globula* este folosită frecvent ca mijloc de reprezentare a unor elemente stilistice în toată monetăria «barbară», ea este utilizată uneori cu proporții mărite, și ca element decorativ al cîmpului monetar. Exemple sînt numeroase și de aceea nu vom menționa decît tipurile monetare din Dacia pe care ea apare izolat, cu rol decorativ. Cele care se impun mai întîi din acest punct de vedere sînt unele imitații din cele de tip Tulghieș-Copăcenii (pl. XIII—XIV; cf. și Pink 36; Dessewffy, 521—3) unde se întîlnește o globulă mare sub pîntecele calului. De asemenea, sub piciorul ridicat al calului și în fața capului, pe monedele anterioare de tip Prundu-Jiblea și pe unele serii din cele cu pasăre, se află cite o globulă. Ocupînd locuri diferite, ele se întîlnesc și pe unele emisiuni de tip Hunedoara, Larissa-Amphipolis și altele.

La acestea se mai pot adăuga anumite semne, care nu puteau avea decît un sens și un rol decorativ. De pildă, din rîndul lor se poate menționa semnul în formă de S întors de pe o monedă de tip Dumbrăveni (Pink, 109), un semn în formă de arc (Pink, 299) și C unghiular pe unele emisiuni din primele serii (Pink 71—2). Numărul și forma unor asemenea semne cu caracter ornamental este mai mare și mai variat, în raport cu cele amintite de noi, dar acestea apar pe emisiuni din afara teritoriului Daciei. Tot în zona centrală și vestică a ariei de răspîndire a monedelor celtice mai apar semne și simboluri, pe care nu le găsim în Dacia. Din rîndul acestora amintim: *triskeles* (Pink, 388, 434—9, 415, 443—5; Dessewffy, 329—379, 405, 526, 779—98, 1179; De la Tour, 9734—6, 9793, 9838); *stea*¹¹⁶⁹ (Pink, 164, 279, 985—95; Dessewffy, 227); *semiluna*¹¹⁷⁰ (Pink, 18, 84, 169, 171, 383, 442, 463, 484—9503; Dessewffy 877); *linia în zig-zag* (Pink, 285, 332—4, 415, 417, 454/5, 457—61, 529, 559). Desigur că la acestea s-ar mai putea adăuga și altele, dar ele se leagă mai mult de numismatica vest celtică și nu am găsit necesară să le menționăm aici pe toate și nici să facem un catalog exhaustiv al lor. Cele pe care le-am prezentat mai sus, au fost indicate mai mult cu titlul de exemple.

d. *Sigle-monograme*. În cîmpul monetar al multora dintre emisiunile locale din Dacia și din afara granițelor ei se întîlnesc destul de des diferite sigle. Nu vom lua în considerație urmele de legendă, din care adesea se mai păstrează citeva litere, ci acele sigle sau monograme, care se repetă pe unele tipuri monetare, chiar dacă cea mai mare parte a lor își are originea în literele legendei de pe originalele imitate.

*Audoleonmonogram*¹¹⁷¹ numește Pink semnul în forma unui x cu capetele globulare, sus cu o linie intermediară și jos cu alta unghiulară (Pink, 429—30; Dessewffy, 226—7; De la

¹¹⁶⁸ L. Müller, *Numismatique*..., pl. V, 238; XIV, 967; XV, 1007—8; XXV, 138; XXVII, 47,50; idem, *Die Münzen*... pl. VIII, 403, pentru zona Nitra-Bratislava, a se vedea, Eva Kolníková, în *Studijné zvesti, AUSAV* Nitra, 13, 1964, p. 195—206.

¹¹⁶⁹ Idem, *Numismatique*..., pl. III-VII, X, XIII, XIX, XXIV, XXVI, XXVII, XXIX, passim; idem, *Die Münzen*..., pl. III, VI—VII, passim.

¹¹⁷⁰ Idem, *Numismatique*..., pl. VI, VII, IX, XIII,

XXV, passim; idem, *Die Münzen*..., pl. III, VII, VIII, passim; *Sylloge-Macedonia*, II, 1943, nr. 550—551, 674.

¹¹⁷¹ Într-adevăr, pe monedele emise de Audoleon se întîlnește un semn similar, care probabil a fost copiat pe imitații. A se vedea L. Ferrer, *Weber Collection*, Londra, II, 1924, nr. 2 240—2 242; H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paonia*, 1935, pl. XXXVIII, 1, 5—8, 10, 12—13.

Tour, 9740), sau în alte cazuri ușor modificată (Pink, 212, 422). În Dacia această monogramă se întâlnește doar pe unele piese din tezaurul de la Tulgheș-Mireșu Mare (pl. x, 12—15).

Sigla B este redată în mod curent pe reversul monedelor denumite de Pink *B-Reiter*. Ea se află în cimpul din spatele călărețului (pl. xix); cf. și Pink, 128, 308—10; Dessewffy, 268—74, 313; De la Tour 9789.

Sigla Δ se întâlnește pe unele piese din zona Tisei (Pink, 1805 378—82, 413—16), iar sub forma unui triunghi este caracteristică monedelor de tip Inotești-Răcoasa (pl. LI—LIII) cf. și Pink, 306. Pe aceste emisiuni, sigla Δ sub formă de triunghi apare, cînd sub cal, cînd deasupra sau în fața lui, pe rînd sau toate odată.

Sigla E simplă, sau uneori cu un adaos la hasta de sus sau de jos, o întîlnim pe cîteva piese din seriile mai vechi; sub piciorul calului (Pink, 12, 15; De la Tour, 9701, 9770) și pe unele emisiuni din Pannonia (Pink, 443—6, 457) sub botul calului.

Sigla K este caracteristică emisiunilor care precedă în timp și stil, monedele de tip Jiblea. Ea se întîlnește singură, sau repetindu-se de cîte trei ori pe același revers sub cal, deasupra sau sub botul acestuia (pl. xxxv 1—5; cf. și Pink, 75—6). Pe unele piese din aceeași categorie *K* este redat sub formă dublă (pl. xxxv, 1—2). Izolat și cu relieful mult estompat, nu lipsește nici de pe anumite monede de tipul Jiblea din primele serii. Pe unele piese din tezaurul de la Tulgheș este redată și litera Λ (pl. x, 2—5 și pl. XIII, 1).

Sigla M simplă sau cu bară orizontală la mijloc este foarte frecvent reprezentată pe reversul emisiunilor de tip Inotești-Răcoasa. Ea ocupă locuri diferite, fie în cimpul de sub cal, fie deasupra acestuia și are poziții de asemenea diferite (pl. XLIX—LI). Pe aceleași monede într-o măsură mult mai mică se întîlnește și litera *N*, adeseori cu hasta mediană inversată (pl. XLIX—LI). Nu este exclus ca *N* să fie la origine un *M* stilizat și deformat. Referitor la prezența siglei *M* pe emisiunile Inotești-Răcoasa, am făcut deja precizarea, în capitolul respectiv, că ea este împrumutată de pe tetradrahmele thasiene.

Sigla Π apare pe reversul unor monede din categorii diferite, deasupra calului sau sub piciorul ridicat al acestuia. Mai des se întîlnește pe emisiuni din Pannonia. (Pink, 18, 388—9, 408—9, 417, 422—3, 432, 434—9, 447—8; Dessewffy, 306; De la Tour, 9731). În tezaurul de la Tulgheș-Mireșu Mare este plasat sub botul calului, în poziție culcată, pe seria de emisiuni cu animal în spatele călărețului (pl. x, 6).

Sigla T este caracteristică prin frecvența ei monedelor de tip Inotești-Răcoasa. Ea este redată cînd sub cal, cînd deasupra acestuia, odată pînă la de trei ori pe aceeași piesă. (pl. L—LI). Mai rar ea se întîlnește și pe alte tipuri monetare din afara Daciei (Pink, 29, 403—5).

Siglele V sau *Y*, uneori nu se poate face distincția între ele, ocupă locuri diferite pe reversul monedelor. Astfel sigla este redată sub cal, sub piciorul sau în fața acestuia, în special pe emisiuni din zona Tisei. În Dacia cele două sigle, sub formă de *V* sau *Y*, se întîlesc doar pe unele piese din tezaurul de la Tulgheș (pl. x, 7—8).

Sigla Φ apare ceva mai rar, doar pe cîteva piese din Banat și Pannonia. Ea este redată pe revers, fie sub cal, fie deasupra acestuia, în spatele călărețului (Pink, 43; De la Tour, 9697, 9751, 9779).

Semnul în formă de *X* se întîlnește pe o serie de monede, așezat, cînd sub cal, cînd sub botul sau deasupra acestuia, în spatele călărețului. În afara unor piese din primele serii (Pink, 16) sau de tip Huși (Pink, 34), precum și pe o serie de emisiuni din zona de vest a Tisei (Pink, 162, 212, 432—3; Dessewffy, 469—71, 800). Semnul *X* în spatele călărețului constituie un semn distinctiv și caracteristic al monedelor de tip Dumbrăveni (pl. xxxvii—xxxix; cf. și Pink, 108—11, Dessewffy, 880—3, 1285). Într-un singur caz îl găsim redat pe aversul unor monede din categoria celor de tip Inotești-Răcoasa (pl. LIV, 12—14). Reamintim

că sigla sau semnul X, l-am încadrat la această grupă, deoarece noi nu sîntem de părerea lui K. Pink, că avem de-a face cu un semn în formă de cruce.

Pe lingă toate aceste sigle, se mai întîlnesc unele monede din Dacia și din afara acesteia, pe care sînt redată *cifrele romane*: II, III și IIII (Pink, 65—70, 72, 79, 101, 384; Desseffy, 308, 406, 812, 879, 991, 1238—40; De la Tour, 9772, 9774, 9859—60). Pe emisiunile din Dacia asemenea cifre sînt prezente pe unele monede din tezaurele de la Tulghieș, Jiblea și pe piese de tip Huși-Vovriești. Credem că și aici avem de-a face cu resturi stilizate de la legenda originalului.

În cadrul prezentării acestei schițe cuprinzînd principalele simboluri, semne sau sigle de pe imitațiile din Dacia, nu am căutat să stringem la un loc, sau să urmărim răspîndirea și frecvența lor în toată monetăria celtică. Am considerat că o astfel de operație nu s-ar integra în tema lucrării și nici nu s-a dovedit necesară. Am recurs și la o serie de analogii din monetăria est-celtică din Pannonia și Serbia, nu numai pentru a arăta frecvența lor, ci și raporturile dintre ele. Am voit de asemenea să scoatem în evidență unde anumite semne sînt caracteristice și unde întîmplătoare.

Încă de la începutul capitolului de față, ca și în cuprinsul lui, am încercat să arătăm că încă nu dispunem de date care să ne îngăduie o precizare a sensului tuturor sau numai a unei părți din aceste semne și simboluri. Datorită dificultăților pe care le prezintă o astfel de problemă, ca și lipsei unor temeiuri documentare, n-a făcut încercări în această direcție nici unul dintre principalii numismați din domeniul monetăriei celtice și geto-dacice. Trebuie totuși menționată aici contribuția lui G. Severeanu, care face un început și o încercare de interpretare a unora dintre simbolurile descrise mai sus. După autorul citat, multe dintre aceste simboluri sînt celtice și au la bază o explicație cu caracter religios. De pildă, el pune în legătură cu cultul soarelui la celți cercul punctat, roata, rozeta, capul radiat al călărețului, triskeles și torques-ul. Pasărea de pe imitațiile Inotești-Răcoasa, ca și de pe alte tipuri monetare, o identifică cu lebăda, pasărea divină a unor populații europene din epoca bronzului și a fierului, printre care sînt menționați și celții¹¹⁷².

Desigur că nu putem înlătura, dar nici admite încercarea lui G. Severeanu. Nimeni nu poate tăgădui, dar nici afirma, că unele din semnele de pe monede au o anumită legătură cu cultul soarelui. Atita vreme cît asemenea simboluri se repetă sub diferite forme și cît timp ele își au o corespondență, așa de altfel cum recunoaște și autorul, pe monedele emise în lumea elenistică, nu credem că ne putem pronunța în favoarea unor asemenea opinii. Din păcate, manifestările artistice, atît la celți, cît mai ales la geto-daci, sînt destul de reduse. Ceramica, sau alte tipuri de obiecte caracteristice fiecărei populații în parte, nu ne dezvăluie nimic, sau mult prea puțin din manifestările lor artistico-religioase, la care ne-am putea referi și la care am putea raporta anumite simboluri întîlnite pe monede.

Porcul mistreț despre care am amintit că apare pe trei monede din tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare și Șilindia ar putea constitui unul din elementele sigur de origine celtică. Este relativ bine cunoscut faptul că porcul mistreț apare ca element decorativ în arta celtică¹¹⁷³. El apare, de asemenea frecvent, pe monedele din Gallia și în general pe cele vest-celtice¹¹⁷⁴.

¹¹⁷² G. Severeanu, *Symboles religieux sur les monnaies celtiques*, în *BSNR*, XXI, 1926, p. 38—54.

¹¹⁷³ Françoise le Roux, *Contribution à une définition de l'art celtique*, în *OGAM*, VII, 39, 1955, p. 203; André Varagnac, Gabrielle Fabre et Monique Mainjonet, *L'art Gaulois*, Paris, 1956 (fig. 47—8).

¹¹⁷⁴ A. Blanchet, *op. cit.*, passim; J. B. Colbert de Beaulieu, *Le type du lion et du sanglier superposés*, în *OGAM*, VII, 39, 1955; p. 227—229; Pierre Carlo Vian, *Monnaies Gauloises inédites ou peu connues*, în *OGAM*, VII, 1955, p. 328, nr. 10—11.

Leul, prezent în manifestările artistice vest-celtice,¹¹⁷⁵ ar putea fi identificat cu animalul din spatele călărețului de pe monedele din tezaurul de la Tulghieș. De asemenea, pasărea se întâlnește pe monede celtice mai ales, precum și pe unele obiecte, ca în cazul coifului de la Ciumești,¹¹⁷⁶ cit și pe capul călărețului de pe medalionul de la Surcea. Tot pe același medalion, sub cal, se întâlnește redat un animal, pare-se un ciine în profil spre stînga.¹¹⁷⁷

Un fapt rămîne însă limpede. Dacă nu toate, majoritatea acestor simboluri, semne și sigle își găsesc corespondentul pe monedele originale copiate, sau pe alte emisiuni grecești care au circulat în regiunile respective. Am mai arătat că tridentul, caduceul, făclia, arcul, pasărea, capul uman, bucraniu, cununa, rozeta, steaua, triskeles și altele, se întâlnesc în mod frecvent pe monedele lui Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Filip al III-lea, ca și pe alte emisiuni din lumea greco-macedoneană¹¹⁷⁸. De asemenea, despre siglele de pe imitații, se poate spune că ele reprezintă resturi din legenda de pe tetradrahmele lui Filip, sau copii după siglele similare de pe monedele greco-macedonene. Nu este încă limpede pînă unde aceste semne erau simple copii și de unde eventual începe sensul pe care l-au acordat lor triburile emitente. Sintem convinși că foarte multe din simbolurile și siglele amintite au avut un rol decorativ. De altfel, în acest sens am și precizat că există anumite semne, cărora de la început li s-a acordat un atare rol.

Se observă din prezentarea noastră că cele mai variate și cele mai multe semne se întâlnesc pe emisiunile din partea de nord vest a Daciei, în Pannonia și Serbia. Cele mai puține se remarcă pe emisiunile din cîmpia Dunării, exceptînd zona de est a Munteniei și sudul Moldovei. Tridentul, făclia, fulgerul, caduceul, arcul, apar în mod special pe emisiunile din primele serii, realizate după original. Ele nu se mai întâlnesc pe emisiunile din perioada tîrzie. Pasărea este comună nu numai teritoriului geto-dacic, ci și regiunilor din vest. Animalul, indiferent de tip, este specific mai ales zonei de nord-vest a Daciei, iar capul uman sub cal îl găsim doar pe unele emisiuni din Oltenia și Banat. Rozeta, cercul, roata, globulele, lira, ca și majoritatea siglelor, sînt comune multor emisiuni, atît din Dacia, cit și celor de la vest de Tisa. Nu apar deocamdată în Dacia triskeles, steaua, potcoava și cornul de lună. Din această multitudine de simboluri, semne și sigle, așa de răspîndite, este greu să se ajungă la stabilirea unor limite pentru unul sau altul dintre acestea și a-l considera caracteristic unui anumit tip monetar sau numai anumitor zone. Am amintit cele cîteva excepții de la regulă, însă ele nu infirmă cu nimic teza generală și nu ne pot încă sugera și îndrepta către anumite concluzii.

Din felul cum se repartizează regional cele mai multe și cele mai de seamă dintre simboluri și semnele descrise de noi, se poate întrevădea faptul că acestea au fost nu numai preferate de celți, dar și mult întrebuițate și răspîndite de ei. Nu este exclus ca unele din aceste semne, fie ele folosite ca ornamente, cum ar fi de pildă cercul simplu sau dublu și cu globulă la mijloc roata, rozeta, spirala etc. care apar relativ frecvent pe ceramică și o serie de obiecte celtice, să fie aduse chiar din lumea celtică¹¹⁷⁹. Despre rolul important al celților în

¹¹⁷⁵ A. Blanchet, *op. cit.*, p. 298—482; J. B. Colbert de Beaulieu, *op. cit.*

¹¹⁷⁶ M. Rusu a întocmit un studiu asupra acestui coit în *BerRGK*, 1969, Berlin, 1971 p. 295; pentru monede, a se vedea A. Blanchet, *op. cit.*, p. 326, 329, 390, 352, și R. Paulsen, *op. cit.*, p. 55, pl. C.

¹¹⁷⁷ N. Fettich, în *Acta archaeologica*, Budapesta, 1953, p. 128 și urm.

¹¹⁷⁸ L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, 1955, pl. I—XXIX, passim; idem, *Die Münzen des thracischen Königs Lysimachus*, 1858, pl. I—VIII, passim; G. Mac-

donald, *Catalogue of Greek coins in the Hunterian collection*, I, 1899, pl. XXI—XXIII; Collection R. Jameson, I, 1913; L. Forrer, *The Weber Collection*, II, 1924; S. W. Grose, *Catalogue of the McClean collection of Greek Coins*, II, 1926; H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, 1935; *Sylloge-Macedonia*, II, 1943, nr. 523—1 109

¹¹⁷⁹ E. Bertrand, *Symboles et attributs sur les monnaies gauloises*, în RN, 1931, p. 141—3; K. Horedt, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 199 (fig. 6); A. Varagnac, G. Fabre et M. Mainjonet, *op. cit.*, fig. 44, 46.

răspindirea unor asemenea simboluri, credem că nu pot încăpea discuții. Se pare că prin intermediul lor s-au răspândit multe din aceste semne pe monedele emise în zona de nord-vest a Transilvaniei și a Banatului. Am văzut că o bună parte din ele sînt comune emisiunilor din regiunile amintite, ca și celor din Pannonia și Serbia. De aceea se poate considera că unele din aceste simboluri au fost preluate de triburile geto-dacice prin intermediul celților și folosite pe emisiunile lor proprii. Altele însă, cum sînt cele de pe monedele locale dintre Dunăre și Carpați, au fost desigur copiate direct de geți de pe originalele grecești. De pildă, pasărea de pe emisiunile de tip Inotești-Râcoasa a putut fi copiată de pe aversul monedelor Alexandru-Filip al III-lea, sau chiar de pe imitațiile acestora. Sigla *M* și rozeta de pe aceleași emisiuni nu puteau fi copiate decît de pe tetradrahmele thasiene. De asemenea, ramura de pe monedele de tip Dumbrăveni și cu cap janiform, trebuie să fie o recopiere în stil propriu și poate cu o anumită semnificație, a ramurii de palmier pe care o ține în mînă călărețul olimpic.

Este interesant de menționat că ramura apare ca motiv decorativ și pe copiile getice după cupele deliene, găsite în așezările getice din cîmpia munteană ¹¹⁸⁰. Semnificativ din acest punct de vedere ni se pare însăși prezența reversului unei monede de tip Filip al II-lea, pe un fragment de cupă deliană, copie getică locală ¹¹⁸¹. Chiar ștampilele de pe amforele grecești, cu inscripțiile și simbolurile lor, trebuie să fi influențat partea de ornamentație a unor emisiuni getice. În consecință, se poate vorbi de o influență greacă directă, exercitată dinspre sud, ca urmare a răspîndirii multor produse și monede grecești între Dunăre și Carpați, și de aceeași influență, însă exercitată indirect, prin intermediul celților în zona intra-carpatică, mai ales în Banat și nord-vestul Transilvaniei, către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. și începutul celui următor.

6. Tăieturi

Unele monede sau serii monetare geto-dacice sau celtice poartă urmele unor tăieturi, care pătrund mai mult sau mai puțin în miezul monedei. Am vrea încă de la început să facem precizarea că este vorba de două categorii de tăieturi, cu forme, dar și cu semnificații diferite.

Prima din aceste două categorii se caracterizează prin tăieturi simple, de obicei una pe monedă, care nu pătrunde decît puțin în miezul monedei. Este mai mult o tăietură mică de suprafață, întilnită de obicei pe revers, dar nu lipsește nici de pe avers. Asemenea tăieturi nu sînt prea numeroase și nici prea răspîndite la imitațiile din Dacia. Le întilnim relativ izolat pe unele piese din tezaurul și de tipul Jiblea, la Tulgheș, pe monede de tip Adîncata și Virteju-București, Larissa-Amphipolis, cu cap janiform, pe imitații din seriile mai vechi din descoperirile de la Bunești (Vîlcea), sau pe unele publicate de De la Tour (6999, 9708, 9756, 9767), Dessewffy (381, 519, 520, 847—8, 1197—8, 1238, 1290, 1292) și Pink (377—83 și pl. xxx, 7—12). Mai numeroase apar pe monedele de la Medieșu Aurit.

Tăieturi de genul acesta se găsesc însă și pe monede grecești originale. Tetradrahmele lui Alexandru cel Mare din tezaurele de la Satu Nou, Copăcenii, Hinova ¹¹⁸² și Tulgheș-Mireșu Mare ¹¹⁸³ au astfel de tăieturi, atît pe revers, cît și pe avers. Monede de aur macedonene de tip Alexandru cel Mare, tetradrahme Macedonia Prima, poartă adesea pe revers cite o tăietură de suprafață. Asemenea incizii se observă și pe unele tetradrahme Filip al

¹¹⁸⁰ Irina Franga, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele « deliene » getice de pe teritoriul României*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 7—34; Al. Vulpe, în *SCIV*, 1965, p. 341—349.

¹¹⁸¹ D. V. Rosetti *Săpăturile arheologice de la Snagov*, vol. I, București, 1936, p. 16—17; R. Vulpe, în *Mate-*

riale, III, 1957, p. 232 (fig. 14, 1).

¹¹⁸² S. Dimitriu și O. Iliescu, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 271—276 (pl. V și VI).

¹¹⁸³ Dorin Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944 (pl. VI, 104); Kerényi András, în *NumKöz*, XLIII, 1944, p. 14 (pl. VII/10, 12, 14).

II-lea și Patraos descoperite în R.P. Bulgaria ¹¹⁸⁴, ca și pe o serie de monede originale din cabinetul numismatic din Berlin, printre care amintim emisiuni Alexandru cel Mare, Lysimach, Filip al III-lea sau din orașele Abdera, Chersonesul Tracic, Heraclea Pontică, Mesebria, Thasos și altele. Exemple de acest fel sînt mult mai numeroase ¹¹⁸⁵ și nu am intenționat decît să facem cîteva mențiuni cu caracter documentar general.

Obiceiu de a aplica pe monede tăieturi de acest fel era cunoscut de mai multă vreme în lumea greacă și antică în general. Fenomenul ca atare a fost observat pe monede ateniene sau pe alte emisiuni grecești găsite în Asia Mică, Macedonia și Tracia ¹¹⁸⁶. S-a făcut observația, după noi îndeajuns de îndreptățită, că tăieturile pe monede se întîlnesc mai ales la populațiile din preajma lumii grecești. Exemple de monede originale tăiate pot fi înșirate la infinit. Cele la care ne-am referit noi au darul să scoată în evidență răspîndirea și vechimea acestui obicei, propriu lumii antice în general.

Tăieturile mici de suprafață, uneori și adînci, au fost explicate de numismați ca fiind semne de verificare a purității metalului din care au fost bătute monedele ¹¹⁸⁷. Întrucît pe piața antică începuseră să-și facă apariția și monede de metal comun cu înveliș de metal prețios, pentru a se verifica autenticitatea monedei se făceau aceste tăieturi. Cum multe din aceste monede pătrundeau la populațiile «barbare» din afara granițelor lumii grecești, ca stipendii sau pentru procurarea de produse, în vederea înlăturării neîncrederii se proceda la verificarea metalului prin tăieturi. Nu însă întotdeauna și în toate cazurile se recurgea la un asemenea procedeu. Cînd era vorba de un număr mai mare de monede, găsite în zilele noastre sub formă de tezaure, se făceau doar unele sondaje. De aceea în anumite tezaure cu monede de aur sau argint se întîlnesc doar cîteva piese cu tăieturi. Aceeași explicație este întru totul valabilă și pentru imitațiile din Dacia sau în general din lumea celtică, pe care au fost aplicate tăieturi mici de suprafață. Sensul este unul și același, atît pentru imitații, cît și pentru originalele greco-macedonene găsite împreună, sau care au circulat în regiunile respective. Deci, prima categorie de tăieturi despre care a fost vorba constituie un fenomen răspîndit și cu un scop practic bine definit. Explicația este destul de simplă și însușirea ei nu comportă nici un fel de comentariu. În plus am mai adăuga că, o monedă astfel tăiată nu-și pierde cu nimic din valoarea ei intrinsecă. Procedul simplu de tăiere nu ducea la pierdere de metal, ceea ce reprezenta un lucru esențial, adică se menținea greutatea piesei respective și avea totodată asigurată calitatea verificată a metalului.

Cea de a doua categorie de tăieturi se deosebește de prima, nu numai prin forma, ci și prin semnificația deosebită pe care o au. Despre o serie de amănunte referitoare la aceste tăieturi am vorbit în capitolul asupra monedelor de tip Huși-Vovriești, de aceea aici nu vom face decît o prezentare de ansamblu a problemelor generale.

Tăieturi din această a doua categorie, adînci, aplicate una sau mai multe pe o singură monedă se întîlnesc aproape pe toate imitațiile de tip Huși-Vovriești. Mai rar ele apar și pe piese aparținînd altor categorii monetare. În afară de imitațiile amintite, cuprinse în catalogul de la capitolul privind emisiunile de tip Huși-Vovriești, mai pot fi menționate monedele cu tăieturi adînci de la Petroșeni, Sighișoara, Zepling ¹¹⁸⁸, Borsod ¹¹⁸⁹, Ujfalu ¹¹⁹⁰, Gyömk ¹¹⁹¹ etc.

¹¹⁸⁴ Monede de acest fel se păstrează în muzeele din Sofia, Vrata și Ruse.

¹¹⁸⁵ B. Saria, în *Starinar*, IV, 1926—1927, p. 9; Rastislav Marič, în *Sbornik-Ragova narodnog Muzeja*, III, 1962, p. 17—25.

¹¹⁸⁶ H. Willers, în *Num. Zeitschrift*, 1899, p. 350—354; E. T. Newell, în *Numismatic Chronicle*, 1914, p. 1—33 (pl. I—IV); K. Pink, *op cit.*, p. 39.

¹¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸⁸ N. Lupu și A. Mureșan, în *Vorschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu, 3, 1960, p. 120—22 (pl. I, 3, 5—7).

¹¹⁸⁹ L. Andor, în *NumKöz*, VII, 1908, p. 99 (fig. 6).

¹¹⁹⁰ J. Lakos, în *NumKöz*, 1941, p. 80.

¹¹⁹¹ R. Forrer, *op. cit.* (fig. 84 și 329).

După cum am mai spus, asemenea incizii pătrund mult în miezul monedei și deseori ajung să o secționeze complet pe toată grosimea ei. Pe o singură monedă se întâlnesc de la una pînă la cinci tăieturi cu adîncimi și mărimi variate, ceea ce presupune folosirea de instrumente diferite. După toate probabilitățile tăieturile s-au aplicat ulterior procesului de batere și la date diferite. Cele mai multe s-au făcut pe reversul monedelor, și un număr destul de redus pe avers.

Nu este vorba aici de o preferință sau, așa cum s-a încercat să se susțină, de ocrotirea efigiei zeității sau a regelui de pe avers¹¹⁹². Teama și respectul față de zei și de regi l-ar fi împiedicat pe posesor să taie moneda pe avers. Teza este contrazisă, pe de o parte prin însuși faptul că, deși rare, tăieturile apar și pe avers, iar pe de altă parte de împrejurarea că efigia zeului grec sau a unui dinast nu mai avea aceeași valoare și semnificație religioasă în fața posesorului « barbar ». Părerea lui K. Pink că aici nu este vorba de cit de un motiv pur tehnic¹¹⁹³, ni se pare îndreptățită. Întrucît o tăietură într-o monedă nu se face chiar așa de ușor, era nevoie ca aceasta să fie bine fixată. Forma concav-convexă a monedelor îngăduia o fixare a lor cu reversul în sus, care devenea astfel și fața prielnică primirii tăieturii. În majoritatea cazurilor tăieturile au fost aplicate către marginea monedei și numai rare ori ele se întâlnesc pe mijlocul monedei, ținîndu-se seama însă de fiecare dată și de lungimea lor. Pe cit posibil ele se feresc să atingă din plin atît călărețul cit și calul, de pe revers. Cînd sînt mai multe pe o monedă, una apare sub cal, alta deasupra sau în fața acestuia. Nu este însă o regulă. Cînd spațiul nu îngăduie altfel, tăietura atinge sau trece chiar uneori peste întreaga reprezentare. Trebuie avut în vedere și faptul că tăietura se făcea în așa fel încît să nu se ajungă la desprinderea unor părți din monedă, ea urmînd să-și păstreze complet integritatea ponderală. Tăierea unei părți din monedă ar fi dus desigur la deprecierea ei, ceea ce se pare că nu se urmărea prin aplicarea unor astfel de tăieturi.

Genul de tăieturi adînci, aplicate de multe ori cîte două pînă la cinci pe un singur exemplar este caracteristic monedelor de tip Huși-Vovriești. Imitațiile de acest tip descoperite în Moldova, nordul Carpaților, vestul Daciei și Serbia, în majoritatea lor au tăieturi de acest tip. Există însă și unele piese care n-au fost tăiate. Numărul lor este însă destul de mic. Pe celelalte tipuri monetare geto-dacice și celtice nu apar asemenea incizii. În felul lor, tăieturile în discuție apar ca o curiozitate, ceea ce a și împiedicat pînă acum găsirea unei explicații plauzibile a sensului lor. Tezele de pînă acum, fără a le considera lipsite de temei, exprimă puncte de vedere care nu ies din cîmpul unor ipoteze de lucru, sau oricum, ipoteze care nu ajung să dea o rezolvare completă a problemei.

Înainte de toate și în mod normal, ar trebui să se tindă și în cazul de față către o explicație similară cu cea acordată primei categorii de tăieturi. Astfel, ar urma să admitem că și tăieturile adînci de pe emisiunile de tip Huși-Vovriești au fost aplicate cu scopul de a verifica monedele. Deci nimic mai simplu și mai normal. Dar o asemenea teză pare să nu dea un răspuns complet. De pildă, dacă admitem că aceste incizii urmăreau verificarea metalului, de ce se aplicau cîte două pînă la cinci incizii și de ce ele se întâlnesc aproape numai pe monedele de tip Huși-Vovriești? Am arătat că în general pe celelalte emisiuni locale din Dacia nu se aplică decît foarte rar tăieturi mici, de suprafață, majoritatea fiind fără incizii.

Încă din 1908 R. Forrer încerca să dea o nouă interpretare acestor tăieturi, deosebită de cea care se folosea în mod obișnuit. El făcea afirmația, ce nu poate fi însă susținută cu nici un fel de argument, că astfel de incizii nu se găsesc decît pe emisiunile celtice mai vechi sau foarte vechi. Aceste monede, care își pierdeau valoarea lor în circulație, chiar înainte de a fi tăiate, erau dedicate zeilor. Deci tăierea nu se mai făcea în scopul verificării calității metalului,

ci prin aceste incizii se urmărea să se indice schimbarea caracterului lor, devenit acum religios și să se înlăture orice încercare de a mai fi întrebuințate în scopuri profane ¹¹⁹⁴.

Ideea de bază a acestei teze, cu oarecare mici deosebiri, o întâlnim mai tirziu la C. Moisil. După părerea numismatului român este puțin probabil ca tăieturile în discuție să fi fost aplicate cu scop de a controla calitatea metalului. Mai degrabă, susține același autor, inciziile respective aveau la bază un motiv de ordin religios. Monedele cu asemenea tăieturi erau scoase din circulație printr-o demonetizare și deveneau astfel *ex-voturi* ¹¹⁹⁵. Aceeași teză este preluată și de G. Severeanu, care susține că monedele tăiate se demonetizau, ca rezultat al unui obicei ritual local dintre Prut și Siret și se îngropau apoi alături de un individ, spre a-i servi acestuia dincolo de mormint și ca măsură de precauție contra profanatorilor de morminte ¹¹⁹⁶.

K. Pink caută de data aceasta să vină cu o explicație simplă și să atribuie acestor tăieturi, ca și contramărcilor, un rol decorativ ¹¹⁹⁷.

După P.S. Gmitrov ¹¹⁹⁸, ca și după I. Winkler ¹¹⁹⁹, tăieturile respective au fost aplicate în scopul verificării metalului. Părerea noastră referitoare la această problemă, pe care am exprimat-o mai întâi cu ocazia publicării tezaurului de la Vovriești ¹²⁰⁰ nu are pretenția că reprezintă un punct de vedere acceptabil sub toate aspectele sale. Ne dăm seama că el nu este complet și că nu poate deci satisface pe deplin.

Înainte de toate nu credem că se poate susține teza lui K. Pink după care inciziile adinci și multe la număr ar fi avut un rol decorativ. Este greu să ne imaginăm că o populație, fie ea și primitivă și lipsită de gust artistic, ceea ce nu este cazul aici, să-și împodobească monedele prin tăieturi, care nu duceau în fond decît la un proces invers, de mutilare a unei opere de artă.

Despre o demonetizare, și deci despre o scoatere din circulație a acestor monede, fie ea și cu scop religios, cum susțin R. Forrer, C. Moisil și G. Severeanu, indiferent de nuanțe, nu credem că se poate vorbi. Pînă acum nu știm să se fi descoperit asemenea monede în morminte sau în preajma unei construcții religioase, care să ne îngăduie să admitem o astfel de teză. Monedele tăiate s-au găsit și se găsesc întotdeauna împreună cu exemplare fără incizii, fie în tezaure, fie în așezări. Descoperirea în așezarea de la Poiana a unei monede de tip Huși-Vovriești este un indiciu că piesa se afla în circulație, mai ales dacă avem în vedere împrejurarea că în cuprinsul aceleiași așezări getice s-au găsit drahme histriene și alte tipuri de monede grecești aflate în plină circulație ¹²⁰¹. Prezența la un loc, în tezaure sau în așezări, a monedelor tăiate cu cele netăiate, fie ele imitații, fie monede grecești originale, este în măsură să ne indice că între cele două categorii de monede nu se făcea diferențiere de valoare. Aceeași concluzie se desprinde și din faptul că toate aceste monede se aflau în circulație concomitent și că pe piață nu se făcea probabil nici un fel de deosebire. După cum am mai precizat, tăieturile erau în așa fel aplicate, încît să nu ducă la desprinderea unor bucăți din monedă și deci la o depreciere a lor. Ele își mențin greutatea, care nu este cu nimic mai prejos decît a pieselor fără incizii. În același sens merită să reamintim faptul că amestecul de monede în tezaure cu tăieturi de la una pînă la cinci pe o singură piesă, pare să nu fi schimbat cu nimic indicele valoric și că ele se bucurau de aceeași apreciere în fața poseso-

¹¹⁹⁴ R. Forrer, *op. cit.*, p. 171.

¹¹⁹⁵ C. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 69.

¹¹⁹⁶ G. Severeanu, în *Revista Muzeului și pinacotecii municipiului București*, I, 1935, p. 20.

¹¹⁹⁷ K. Pink, *op. cit.*, p. 40.

¹¹⁹⁸ P. Sova-Gmitrov, în *Studijne Zvesti*, AŬSAV, Nitra, 4, 1961, p. 138.

¹¹⁹⁹ I. Winkler, în *Acta arb. Carpathica*, VIII, 1966, p. 95.

¹²⁰⁰ C. Preda, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 137–172.

¹²⁰¹ R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, p. 187, și tot în *SCIV*, III, 1952, p. 202.

rului și a «negustorului». De aceea nu știm dacă se mai poate susține și ipoteza noastră, din studiul amintit, potrivit căreia în acest caz ar fi vorba de o limitare sau de o îngrădire a circulației acestor monede.

Un prim punct de vedere care, după părerea noastră, nu poate fi pus la îndoială, este că, cel puțin într-o primă etapă, cele dintii tăieturi trebuie să fi avut drept scop o verificare a metalului. În sprijinul acestei păreri ar putea veni și împrejurarea că pe majoritatea monedelor de tip Huși-Vovriești se întâlnește totuși cite o singură tăietură. Ulterior însă, pe măsură ce au început să se aplice mai multe incizii pe o singură piesă, asistăm, se pare, nu la o schimbare de sens, ci mai degrabă la o întărire a autenticității monedelor respective. Era foarte probabil nevoie ca, în anumite cazuri, pentru a se înlătura orice fel de dubiu asupra valorii intrinsece a monedei, să se aplice noi incizii, ceea ce dădea o asigurare în plus. Aceasta nu exclude și faptul că în același timp unele din aceste tăieturi să fi acordat monedei un anumit regim în circulație impus de autoritatea tribală. Deci, unele din aceste incizii ar putea fi interpretate ca semne distinctive ale conducerii tribale, fie cu scopul de a acorda un plus de autenticitate monedelor, fie de a le impune un anumit curs de circulație, în funcție de nevoile pieții. În ultimă instanță nu ar fi exclusă nici ideea ca tăieturile suplimentare să aparțină unor persoane particulare, prin mîna cărora să fi trecut moneda în timpul procesului de circulație și care, neîncrezătoare, au aplicat cite o nouă tăietură pentru verificarea metalului. De aici s-ar desprinde ipoteza că mai multe tăieturi pe o monedă constituie dovada unei circulații mai intense și nu o demonetizare sau o restrîngere a circulației ei. În acest sens este semnificativ faptul că multe din monedele cu cele mai multe incizii sînt și cele mai tocite, unele cu reversul aproape complet calp, datorită, după toate probabilitățile, unei mai largi perioade de circulație a lor. Totodată, aria destul de întinsă pe care ne este documentat acest tip monetar, din R.F.S. Iugoslavia, prin nordul Carpaților, pînă la Prut, poate servi ca argument că monedele de tip Huși-Vovriești au trecut prin mîini și regiuni diferite. De aceea credem că nu ne îndepărtăm prea mult de adevăratul sens al scopului pentru care s-au aplicat mai multe incizii pe o singură piesă, atunci cînd le socotim semne suplimentare de verificare a metalului și în același timp de autentificare în plus a monedei respective, ajungîndu-se astfel la deplina înlăturare a oricărei neîncrederi sau dubiu ce ar fi existat.

7. Contramărcile

Pe unele tipuri monetare din cuprinsul teritoriului geto-dacic se întîlnesc aplicate numeroase semne, în formă și cu rol de contramarcă. Acestea apar pe o serie de imitații din vestul și nordul Daciei, regiunea intracarpatică și în mod special pe monedele de tip Huși-Vovriești. În afara granițelor Daciei prezența lor se remarcă în Illyria și într-o măsură mai mică în Pannonia și Tracia ¹²⁰². Deocamdată, pe imitațiile tipice regiunii sud carpatice, respectiv Munteniei, Olteniei și sudul Moldovei, nu se întîlnesc contramărci, sau doar cu totul excepțional. Aceeași observație este valabilă și pentru emisiunile de tip Hunedoara din Transilvania. Contramarcarea se dovedește pînă acum un fenomen specific, cu precădere, emisiunilor din Moldova (Huși-Vovriești) și unor serii monetare din Banat și nord-vestul Daciei ¹²⁰³. (Dessewffy, 308, 519, 561; 1236; 1240).

¹²⁰² De la Tour, 9772, 9774, 9779; Iosif Brunšmid, în *Vestnik Zagreb*, I, 1895, p. 96–107; E. Fiala, *W'indisch-Grätz*, 2853; Ö. Gohl, în *NumKöz*, 1901, p. 418 (fig. 17); 1911, p. 26 și 1914, p. 123; R. Forrer, *op. cit.* (fig. 324–328); Dessewffy, 308–309, 519, 557, 561, 777, 990, 998, 1197–1198, 1236, 1240; K. Pink, *op. cit.* (fig. 377–381); M. Andor, în *NumKöz*, 1942, p. 58; Ivița Dedmetici, în

Pag Bojbošaukux Myzeja, 8, 1959, p. 21–43; în muzeul din Vrața se întîlneste o monedă contramarcată; P. S. Gmitrov, *op. cit.*, p. 127–137.

¹²⁰³ Dessewffy, p. 308; 1240; 1257; K. Pink, *op. cit.*, fig. 71–72, 82; D. Popescu, în *Dacia*, IX–X, p. 225; Kerényi András, în *NumKöz*, 1944, pl. V. 4–8, 11, 12 și VI, 11.

Contramărcile sînt aplicate aproape exclusiv pe reversul monedelor fiind realizate cu instrumente speciale, care au imprimat în negativ în corpul monedei un anumit semn. Ele ocupă locuri diferite, fie pe corpul calului, uneori și pe al călărețului, fie în cîmpul liber din jurul acestora. Pe avers ele se întîlnesc mai rar, fiind semnalate pe cîteva exemplare la Vovriești, Chișineu-Criș, Narta (Belovar) și Velikaia Gorazdovka (pl. LXXVIII—LXXIX). Aplicarea contramărcilor mai mult pe revers are, ca și tăieturile, tot o explicație de ordin tehnic, aceasta oferind condiții practice mai ușoare de imprimare. Pe cîte o singură monedă se află uneori între două pînă la șase contramărci, atît pe avers, cit și pe revers (pl. XXIV—XXVII).

Este foarte greu să se poată încerca o definire și o clasificare a lor pe tipuri. Formele lor, de o varietate puțin întîlnită, au în special caractere geometrice, mai mult sau mai puțin regulate. Se cunosc pînă acum peste o sută de tipuri de contramărci. În rîndul lor se remarcă: cercul simplu sau dublu cu punct la centru, cu cîte o literă sau semn înscrise în interiorul lui; pătratul tăiat de un x sau de o diagonală, cu puncte sau cu cerc în interior; roata dințată, triunghiul, triskeles, semiluna, romb, puncte sau litere, palmă sau labă umană, precum și alte semne, a căror identificare nu o putem încă face. Excepție fac doar cîteva monede de același tip dintre care două sînt găsite pe teritoriul R. P. Ungară și publicate, una de R. Forrer (324) și alta de Dessewffy (1237), pe aversul cărora se întîlnește o contramărcă cu un cap uman în profil spre dr. (pl. IX, 5—6).

Atît obiceiul de a ștampila, cit și unele tipuri de contramărci provin din lumea greacă. K. Pink consideră că regiunea din nord a Macedoniei a exercitat în secolele II—I î.e.n. o influență deosebită în acest sens. După opinia aceluiași numismat, contramărcile din zona est-celtică sînt caracteristice aproape numai regiunilor de sud din apropiere de Sava și Dunăre ¹²⁰⁴. Descoperiri ulterioare au dovedit însă că aria lor de răspîndire este mult mai mare și cuprinde și regiunea Dunării de mijloc, a Tisei, zona intracarpatică în general și Moldova.

Am căutat să arătăm, atunci cînd am vorbit despre contramărci, la capitolul privind monedele de tip Huși-Vovriești, că nu este posibilă o împărțire pe grupe a contramărcilor, în funcție de vechime (vezi p.116-117). K. Pink distinge o grupă mai veche, pe care o formează contramărcile de pe monedele de la Chișineu-Criș și Narta și una mai tîrzie, reprezentată printr-un număr foarte redus de exemplare din alte descoperiri, fără însă să indice criteriile de care s-a folosit pentru a ajunge la o asemenea clasificare ¹²⁰⁵. O împărțire a lor după vechime nu poate găsi nici-un sprijin în datele pe care ni le oferă studiul monedelor cu contramărci. Forma lor este departe de a se putea folosi în acest scop, iar tipurile monetare care poartă contramărci sînt departe de a ne veni în ajutor cu anumite date cronologice. Aproape toate monedele contramărcate se datează către sfîrșitul secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Deci este vorba de o perioadă de timp de cîteva decenii și ca atare greu de determinat și inseriat cronologic diferitele tipuri de contramărci. După toate probabilitățile ele sînt contemporane, în sensul că aparțin unei anumite etape de timp din dezvoltarea monetăriei geto-dacice, care pare să fi fost destul de limitată. Am văzut că asemenea contramărci nu au fost aplicate nici pe monede din primele serii și nici pe monedele din seriile tîrzii de tipurile Adîncata, Vîrteju-București, Aninoasa, Hunedoara-Rădulești, Chereluș, Petelea, Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa, acestea din urmă datate între mijlocul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. În schimb, ele apar din plin pe imitațiile de tip Huși-Vovriești și într-o măsură mai mică pe emisiunile din tezaurile de la Tulghieș-Mireșu Mare și Copăcenii, toate datînd din jurul anului 200 î.e.n.

O explicație a sensului pe care trebuie să-l acordăm ștampilelor de pe monedele geto-dacice și celtice nu este deloc simplă, cum ar părea la prima vedere. Și de data aceasta

¹²⁰⁴ K. Pink, *op. cit.*, p. 38.

¹²⁰⁵ *Ibidem*, p. 38—39.

trebuie să ținem seama că nu este vorba de emisiuni originale grecești, unde într-adevăr situația este oarecum limpede, ci de emisiuni dintr-o lume mai puțin civilizată, unde cursul unei monede capătă, de cele mai multe ori, un sens deosebit.

Aplicarea contramărcilor pe monede în orașele grecești devenise în epoca elenistică un fenomen obișnuit și răspândit. Contramărți se întilnesc mai ales pe emisiunile de bronz ¹²⁰⁶. Acest fapt este explicabil dacă avem în vedere că o monedă de bronz care avea, în general, o valoare redusă și limitată la piața internă a statului sau orașului emitent, ajungea într-un timp relativ scurt să se deprecieze și să fie astfel scoasă din circulație. În momente de criză economică și politică, uneori și din neputința de a-și procura metal, orașele repuneau în circulație monede mai vechi, ca și monede străine, prin aplicarea de contramărți. Se ajungea astfel să se dea tuturor emisiunilor un nou curs în circulație, de obicei cu o valoare redusă, prin asimilarea lor valorică cu noile emisiuni, realizându-se totodată și o unificare a monedelor bătute în locuri diferite și cu etaloane diferite ¹²⁰⁷.

Emisiunile de argint, prin valoarea lor intrinsecă general recunoscută, atât în lumea greacă, cât și în cea situată la granițele acesteia, nu au fost decît rareori contramărcate. O monedă de argint care ieșea de pe piața orașului sau a statului emitent nu-și pierdea, de cele mai multe ori, nimic din valoarea ei inițială. Din această cauză nu se simțea nevoia aplicării de contramărți ca la emisiunile de bronz. În cazul însă cînd unele din monedele de argint au fost contramărcate, aceasta s-a făcut în principiu de un oraș sau stat străin, cu intenția de a acorda pieselor preferate o anumită valoare, care să fie egală cu cea a emisiunilor locale. În acest fel moneda contramărcată căpăta pe o piață străină aceleași drepturi și funcții pe care le avea și le îndeplinea moneda proprie a orașului sau statului care efectua contramărcarea ¹²⁰⁸.

Explicațiile de mai sus, date procesului de contramărcare a emisiunilor greco-macedonene, nu pot fi aplicate și imitațiilor din lumea geto-dacică și celtică. Aici situația economică și politică deosebită, cu o economie aproape în întregime naturală, imprimă contramărcilor un conținut cu un alt sens decît al emisiunilor clasice. Se știe de pildă că imitațiile daco-getice și celtice în general, au avut arii de circulație foarte restrinse, limitate în principal la granițele pe care le ocupa tribul sau uniunea de triburi emitente. Deci problema contramărcării lor pe o piață străină, pe care n-au ajuns, nu se poate pune. Pe deasupra, se constată că nici o monedă străină greco-macedoneană, care a ajuns și a circulat în Dacia, nu a fost contramărcată de triburile locale. Este o dovadă în plus că în fața populației geto-dacice toate emisiunile de metal nobil se bucurau de aceeași apreciere, fără să se facă deosebire de tip sau de proveniență. Se ținea seama în schimb de greutatea monedei și de calitatea metalului, verificată uneori prin tăieturi. La aceste considerente mai putem adăuga și observația că, tipurile de contramărți, cu o gamă foarte variată de forme, nu se detașează regional, ci sînt răspândite deopotrivă pe toată aria unde se constată monede contramărcate.

Din cele arătate în rîndurile de mai sus, reiese că nu putem acorda contramărcilor de pe imitațiile din Dacia și din afara granițelor ei același sens pe care l-au avut cele de pe emisiunile originale greco-macedonene. În parte această deosebire a fost sesizată de K. Pink, după opinia căruia contramărcile din grupa mai veche ar putea fi socotite semne de circulație, în timp ce contramărcile mai noi trebuie să fi avut un rol decorativ ¹²⁰⁹. Deși argumentul invocat de K. Pink că unele tipuri de contramărți, care nu sînt întotdeauna identice cum crede autorul (fig. 377—81 și Dessewffy, 519, 1236), se aplică în același loc, pe gîtul

¹²⁰⁶ K. Regling, *Gegenstempel*, în *Wörterbuch der Münzkunde*, 1930, p. 211—212; T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, 1946, p. 51 și urm.; A. Bellinger, *Dura Europos-Final Report*, 6, p. 193—194.

¹²⁰⁷ *Ibidem*.

¹²⁰⁸ Henry Seyrig, în *Syrie*, XXXV, 1958, p. 189—193.

¹²⁰⁹ K. Pink, *op. și loc. cit.*

sau pieptul calului, nu poate fi deloc convingător pentru a dovedi caracterul ornamental al contramărcilor mai recente, totuși ideea ni se pare că merită să fie reținută.

Am arătat și cu alt prilej că după părerea noastră contramărcile la care ne referim ar putea fi interpretate ca semne distinctive ale șefilor de triburi, pentru a-și face astfel remarcate autoritatea și dreptul de care se bucurau și cu care erau investiți. Nu știm însă în ce măsură aceste semne imprimau monedelor sau nu un anumit curs în circulație. Este foarte greu de precizat dacă contramărcile investeau monedele cu valori noi suplimentare pe piața unde circulau, în raport cu cele neșampilate, sau ele constituiau numai indicii generale de autentificare și de proveniență, care jucau însă mai mult un rol decorativ. S-ar părea că într-adevăr, după forme și varietate, combinații de tot felul, aceste contramărci au îndeplinit până la urmă o funcție de ornamente. Dacă toate contramărcile și întotdeauna au avut un rol decorativ, nu se poate da încă un răspuns. În ceea ce ne privește sintem înclinați mai mult să credem că ștampilele respective, în majoritatea lor și multă vreme, au jucat un rol mai puțin însemnat în procesul de circulație, în raport cu funcția lor decorativă. Căutarea unor semne cât mai variate, care nu se repetă decît foarte rar, ar putea fi socotit un argument în plus în acest sens.

Obiceiul de a contramarca monedele în cadrul monetăriei de tip « barbar » aparține, după toate probabilitățile, triburilor de origine celtică. Ele redau nu numai semne, în mare parte întilnite în ornamentistica celtică ¹²¹⁰, dar au fost aplicate pe monede, cărora li se atribuie o origine celtică. Pe monedele atribuite sigur geto-dacilor nu se constată, deocamdată, prezența unor asemenea contramărci, cele cîteva semne remarcate de O. Floca pe monedele dacice din tezaurul de la Sălașul de Sus ¹²¹¹, par să nu contravină observațiilor noastre cu caracter general.

¹²¹⁰ Pentru partea privind reprezentările de pe contramărci, vezi motivele de inspirație, A. Blanchet, *op. cit.*, passim, și special pentru palmă, p. 174, 332, 418; cf. și R. Paulsen, *op. cit.*, p. 55, pl. C.

¹²¹¹ O. Floca, *Considerazioni su alcune monete daciche di Sălaș*, în *Rassegna Monetaria*, Roma, XXXIII, 1936, p. 3 (fig. 2); cf. și în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 86—95.

B. CRONOLOGIA

Deși pentru fiecare tip monetar în parte am încercat să fixăm anumite limite cronologice în cadrul cărora au fost emise și au circulat diferitele categorii de imitații, o privire de ansamblu asupra problemei datării monetăriei locale din Dacia, mai ales în ceea ce privește începutul și faza finală a acesteia, se impune totuși, aproape ca o necesitate. Referitor mai întâi la data de început a monetăriei din Dacia, trebuie arătat că opiniile specialiștilor au fost destul de diferite. Nu putem spune că acum există o unanimitate de păreri, însă unele descoperiri mai recente aduc o serie de informații noi și prețioase, menite să fixeze anumite jaloane importante.

Încă de la primele preocupări în domeniul numismaticii geto-dacice s-au făcut în mod firesc și cele dintii încercări de cronologie. Meritul de a-și fi îndreptat pentru prima dată atenția în direcția amintită revine fără îndoială lui E. A. Bielz. Cu prilejul publicării unor date importante asupra tezaurilor de la Petelea, Sibiușel și Cugir, cercetătorul amintit își exprima părerea că cele dintii imitații geto-dacice după tetradrahmele lui Filip al II-lea au fost emise încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.¹²¹². Către o datare așa de timpurie a celor dintii imitații după originalele lui Filip al II-lea tinde și R. Forrer, care ar vedea deja început acest proces în ultimul sfert al secolului al IV-lea î.e.n.¹²¹³. Același punct de vedere, dar cu unele nuanțări, îl întâlnim mai târziu la Const. Moisil. Cunoscutul numismat român a arătat în mai multe rânduri că monedele locale din Dacia, cu o artă mai bună, realizate nemijlocit după originale, au început să fie bătute încă din timpul domniei lui Filip al II-lea. În a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima parte a secolului al III-lea î.e.n. același numismat plasează tipurile monetare de tip Prundu-Jiblea, Huși-Vovriești, pe care le considera primele imitații geto-dacice¹²¹⁴. V. Pârvan, prin formulările sale, se apropie în mare parte de realitate. El nu se declară de acord cu E. Bielz, Ö. Gohl, R. Forrer și Const. Moisil, care admit o monetărie dacică din veacul al IV-lea î.e.n. El consideră o asemenea datare ca « o imposibilitate istorică », pentru motivul că dacii din Carpați au intrat în contact mai strâns cu celții și cu sudul elenistic abia pe la 300 î.e.n. « Înainte de 300 î.e.n., spunea V. Pârvan, dacilor le lipsește nu numai putința tehnică de fabricare, dar chiar nevoia de monedă proprie ». În continuare el adaugă că « între anii 280—200 î.e.n. trebuie să așezăm primele încercări de monetărie celto-dacică după monedele macedonene¹²¹⁵ ». Fără a se referi în mod special la problema începuturilor monetăriei locale din Dacia, atît B. Mitrea cit și M. Macrea s-au pronunțat în favoarea existenței unor bogate serii de emisiuni geto-dacice în cursul secolului al III-lea î.e.n.¹²¹⁶. După C. Daicoviciu, nu se poate vorbi de o monetărie geto-dacică decît începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n.¹²¹⁷.

¹²¹² E. A. Bielz, *Dakische Tetrachmen*, in *AVSL*, XI, 1874, 454—468.

¹²¹³ R. Forrer, *Keltische Numismatik*, p. 182.

¹²¹⁴ Const. Moisil, in *BSNR*, 1920, p. 69; idem in *Buletin științific*, II, 1950, p. 57—58; *Ibidem*, I, 1948, p. 19—25.

¹²¹⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 601—602.

¹²¹⁶ B. Mitrea, *Penetrazione . . .*, p. 43—44; M. Macrea, in *RIR*, XVI, p. 201—202.

¹²¹⁷ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 57—9; idem, *Dacii în Munții Orăștiei*, p. 117.

În raport cu opiniile amintite, de unde rezultă că începuturile unei monetării în Dacia nu pot în nici-un caz să coboare sub anul 200 î.e.n., K. Pink stabilește pentru întreaga monetare est-celtică, deci și geto-dacică, o cronologie cu totul nouă. El își orientează datările sale după cele stabilite de G. O. Brooke cu privire la prezența în vest a staterilor de aur ai lui Filip al II-lea ¹²¹⁸, ca și după anumite evenimente politice mai însemnate din sud-estul Europei. De pildă, el consideră că pînă la 168 î.e.n., cînd, în urma bătăliei de la Pidna, Macedonia este înfrîntă de romani, nu a fost nevoie de o monedă proprie, deoarece în statele dinspre nord s-au trimis prin intermediul orașului Amphipolis numeroase monede originale de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Filip al III-lea, Lysimach și Seleucos. Rezultă de asemenea, din cele expuse de același numismat, că în Macedonia au continuat să fie emise monede de tip Filip al II-lea pînă la această dată. În consecință, K. Pink conchide că primele imitații din lumea est-celtică, realizate nemijlocit după originale, au început să fie emise în jurul anului 150 î.e.n. Monedele din faza următoare, considerate de autor ca fiind creații noi, proprii, încep să fie emise abia după anul 110 î.e.n. ¹²¹⁹. Socotind ca puțin probabilă cronologia lui K. Pink, O. Floca face afirmația că opera de imitare a monedelor macedonene în Dacia a trebuit să înceapă în secolul al III-lea î.e.n. ¹²²⁰. Pentru o datare timpurie a imitațiilor de tip macedonean s-a pronunțat de curînd și V. J. Hunter. Cu toate că nu face o analiză specială a descoperirilor monetare din lumea est-celtică și nici nu se referă la lucrările unde s-au abordat astfel de probleme, autoarea amintită, luînd ca bază descoperirea monetară de la Zemun (Singidunum), ajunge la concluzia că începuturile emisiunilor monetare celtice de tip Filip al II-lea ar putea fi plasate în timp după primul sfert al secolului al III-lea î.e.n. ¹²²¹. Începutul aceluiași monetării ar fi avut loc, după K. Castelin, în secolul al III-lea, fără să precizeze o dată mai exactă ¹²²².

O cronologie cu totul nouă, pentru cele mai vechi monede geto-dacice a încercat să fixeze recent M. Gramatopol. Vorbînd despre emisiunile monetare de tip Larissa-Amphipolis « cu cap janiform » și Prundu-Jiblea, autorul amintit face afirmația categorică, potrivit căreia aceste monede au fost emise în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. ¹²²³. În susținerea unei atari noi teorii autorul nu aduce nici-un fel de argument. Așa cum am mai arătat la capitolele unde am vorbit despre fiecare categorie de monede în parte, autorul amintit nu numai că neglijează stilul monedelor respective, dar el face abstracție de un întreg ansamblu de date și realități istorice și numismatice. Cu o ușurință rar întîlnită, el trece peste tot ceea ce s-a scris pînă acum în acest sens și nu face nici cea mai mică referire la stadiul de dezvoltare a societății geto-dace din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Cercetările și rezultatele arheologice de pînă acum demonstrează limpede că la această dată, în cea mai mare parte a Daciei, populația continua să trăiască încă în condițiile specifice primei epoci a fierului. O monetare locală cu o tehnică așa de avansată nu putea să se nască în rîndul unei societăți care nu ajunsese încă să cunoască decît sporadic și izolat, avantajul schimbului cu moneda.

O seamă de descoperiri mai recente din nordul Dunării și o mai bună cunoaștere a întregului material monetar din teritoriul traco-getic ne-au dat prilejul să aducem noi contribuții la problema stabilirii datei începuturilor monetăriei locale din Dacia ¹²²⁴. Într-o anumită formă

¹²¹⁸ G. O. Brooke, *The Philippe in the West and the Belgic invasion of Britain*, in *Num. Chronicle*, 1933, p. 88—138.

¹²¹⁹ K. Pink, *Münzprägung...*, p. 123—125; idem, in *Einführung in die keltische Münzkunde...*, p. 31.

¹²²⁰ O. Floca, in *SCN*, II, 1958, p. 105—106.

¹²²¹ V. J. Hunter, *A third century Hoard from Serbia and its significance for celtic history*, in *Museum Notes*, 13, 1967, p. 35—36.

¹²²² K. Castelin, in *Num. Listy*, 1969, p. 129—134.

¹²²³ M. Gramatopol, in *Revista muzeelor*, 1, 1969, p. 23—32.

¹²²⁴ C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Getique et la datation des premières imitations de type Philippe II*, in *Dacia*, N.S., p. 221—235; idem, *Despre începuturile imitațiilor de tip Filip II*, in *Studii clasice*, XI, 1969, p. 69—83.

aceste rezultate sînt expuse și în prima parte a lucrării de față, în capitolul rezervat special discuțiilor asupra emiterii celor dintii imitații de tip Filip al II-lea. Din cele întreprinse de noi în acest sens reiese cu claritate că datarea propusă de K. Pink nu poate în nici-un fel fi luată în considerație. Analiza numeroaselor tezaure cu tetradrahme emise de Filip al II-lea, descoperite mai ales în R. P. Bulgaria, nu lasă să se întrevadă că asemenea monede au fost emise pînă în anul 168 î.e.n. Prezența în aceste tezaure a unor monede grecești și chiar macedonene, datînd din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., cum sînt monedele de argint din Histria, Parion, Mesembria, Damastion, tetradrahmele regelui peonilor Patraos, emisiuni ale lui Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arideul, Lysimach, etc., poate reprezenta o dovadă că tetradrahmele lui Filip al II-lea au circulat în principal, pînă către sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. Lipsa din aceste tezaure a unor emisiuni monetare tîrzii, din secolele III—II î.e.n., dovedește că monedele de tipul tetradrahmelor lui Filip al II-lea, nu numai că nu se mai emiteau în această perioadă, dar însăși circulația lor dacă nu încetase definitiv, devenise cu totul sporadică ¹²²⁵. Teza lui K. Pink cu privire la emiterea pînă foarte tîrziu a tetradrahmelor lui Filip al II-lea și datarea primelor imitații ale acestora începînd cu anul 150 î.e.n., este din ce în ce mai mult pusă la îndoială. Încă cu multă vreme în urmă, M. Rostovtzeff considera că emisiunile postume ale lui Filip al II-lea trebuie să fi încetat pe la începutul secolului al III-lea î.e.n. După această dată s-au emis foarte probabil primele imitații în Tracia și lumea est-celtică ¹²²⁶. Referindu-se în general la cronologia fixată de K. Pink pentru emisiunile «est-celtice», K. Christ afirmă că aceasta este aproximativă, iar pentru spațiul balcanic se dovedește a fi greșită ¹²²⁷. În aceeași ordine de idei, Peter la Baume arată că este greu de dovedit afirmația numismatului austriac, potrivit căreia monedele lui Filip al II-lea au circulat pînă în anul 168 î.e.n. ¹²²⁸.

Analiza, de data aceasta a tezaurelor cu imitații descoperite împreună cu originale macedonene, ne oferă date deosebit de valoroase. Ar fi de amintit în acest sens mai întii tezaurele de la Mecica și Krușovița (R. P. Bulgaria), în care originalele de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare apar împreună cu imitații de tip Filip al II-lea care au un stil bun și foarte bun ¹²²⁹. În al doilea rînd, se întîlnesc în nordul Dunării tezaure ca cele de la Vaidomir-Rasa, Tulghieș-Mireșu Mare, Chișineu-Criș, Hinova, Copăceni, Jiblea, etc., în care alături de imitații de același tip, dar cu un stil ceva mai puțin artistic, s-au găsit și originale de la Alexandru cel Mare, Lysimach și Seleucos. Emisiunile locale din aceste tezaure reprezintă o fază imediat ulterioară și ele pot indica astfel un *terminus ante quem* pentru fixarea datei primelor imitații de tip Filip al II-lea.

La aceste prețioase indicații pe care le-am obținut din analiza tezaurelor comune, cu originale și imitații ale acestora și invers, se adaugă datele importante oferite de tezaurul de la Scărișoara (jud. Ilfov). Reamintim că tezaurul cuprinde nouă drahme din Histria și două tetradrahme, imitații bune de tip Filip al II-lea. După cum am încercat să demonstrăm cu alt prilej, drahmele histriene, bine conservate, au fost emise și au circulat în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Nu avem pînă acum dovezi că ele ar putea aparține secolului al III-lea î.e.n. În consecință, am ajuns la concluzia că tezaurul poate fi datat către sfîrșitul secolului al IV-lea și eventual începutul secolului al III-lea î.e.n., fiind probabil îngropat în primul deceniu al secolului al III-lea î.e.n., în timpul luptelor dintre Lysimach și Dromichete ¹²³⁰. Pe baza tuturor acestor date credem că se poate susține teza potrivit căreia primele imitații de tip Filip al

¹²²⁵ Ibidem.

¹²²⁶ M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, III, 1, p. 1510(30).

¹²²⁷ K. Christ, *Ergebnisse und Probleme der keltischen Numismatik und Geldgeschichte*, în *Historia*, 6, 1957, p. 222.

¹²²⁸ Peter la Baume, *Keltische Münzen-ein Breviar*, Braunschweig, 1960, p. 44.

¹²²⁹ N. Mușmov, în *Izvestia-Institut*, VI, 1930—31, p. 314.

¹²³⁰ C. Preda, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221—235.

II-lea au început să fie bătute de traco-geții din zona Dunării către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea, sau mai exact în jurul anului 300 î.e.n.¹²³¹.

Ulterior publicării tezaurului de la Scărișoara și a problemelor pe care le pune această descoperire, I. Winkler plasează începuturile monetăriei geto-dacice, deci și primele imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, în jurul anului 250 î.e.n. Autoarea nu face nici o aluzie la cele publicate de noi în legătură cu începuturile monetăriei locale de tip Filip al II-lea, ca urmare a descoperirii de la Scărișoara¹²³². Am arătat că la data aceasta emisiunile monetare sînt foarte dispersate și destul de rar le găsim constituite în tezaure. Totodată a reieșit că în rîndul primelor imitații nu putem încă vorbi de tipuri și serii monetare, ca în etapele următoare. Monedele diferă foarte mult între ele, nu numai de la o descoperire la alta, ci chiar în cadrul acelorași descoperiri. Etapa următoare reprezintă prima fază principală de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia. Asistăm acum la crearea de tipuri și serii, numărul monedelor sporește, iar circulația lor începe să se contureze din ce în ce mai precis. Este cazul imitațiilor de tip Rasa, Banat, Prundu-Jibla, Tulghieș, Ramna, Criciova, Crișeni, cu cap uman sub cal, cu litera K pe rv., Huși-Vovriești, Larissa, cu cap janiform, etc. Fără îndoială că nu toate aceste tipuri sînt întru totul contemporane. Unele au putut fi emise în același timp, altele se suprapun în timp doar la limitele lor cronologice, așa cum reiese din datările făcute pentru fiecare tip în parte. În general însă ele alcătuiesc o etapă ale cărei începuturi pot fi fixate cu aproximație pe la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. Cele mai multe, dacă nu toate aceste imitații, se emit, sau încep să fie emise, în cursul celei de a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Monedele macedonene de la Alexandru cel Mare și Seleucos găsite în tezaurele de la Rasa, Tulghieș-Mireșu Mare, Copăceni și Hinova, vin să sprijine o astfel de încadrare cronologică. Este adevărat însă că, deși avem de-a face cu originale, nu putem opera cu ele cu suficientă exactitate și ușurință. Printre altele, se știe că multe din monedele diadohilor, dar mai ales tetradrahmele lui Alexandru cel Mare, la care ne referim în special, au avut nu numai o durată mai lungă de circulație, dar o parte din aceste monede au fost emise și după moartea marelui rege macedonean. S-au putut astfel identifica emisiuni care coboară pînă în primul deceniu al secolului al II-lea î.e.n. Din păcate, nu întotdeauna dispunem de elemente precise de date. Toate tezaurele amintite, în care avem asemenea originale, în majoritate cu urme evidente de tocare de pe urma circulației, uneori alături și de imitații ale acestora, ca în cazul tezaurului de la Hinova, ne îndreaptă atenția către a doua jumătate a secolului al III-lea și poate chiar începutul secolului al II-lea î.e.n. Prezența lor în cadrul unor descoperiri cu imitații locale, care nu pot fi mai vechi de mijlocul secolului al III-lea î.e.n. este un fapt care nu trebuie pierdut din vedere. La toate acestea mai trebuie adăugată și împrejurarea, deloc lipsită de interes și semnificație, că astfel de originale nu puteau ajunge în Dacia, mai ales în zona nord-carpatică, înainte de venirea celtilor, respectiv înainte de prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.

Dacă facem abstracție de începuturile sporadice și nu îndeajuns de definite ale perioadei inițiale a imitațiilor de tip Filip al II-lea din spațiul balcano-danubian și avem în vedere doar prima fază principală de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia, atunci datarea noastră se apropie de cele formulate în această privință de V. Pârvan și Const. Daicoviciu. Majoritatea monedelor aparținînd tipurilor menționate mai sus pare să aparțină sfârșitului secolului al III-lea și începutului secolului al II-lea î.e.n. O parte din ele au serii care coboară pînă către mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Am vedea deci toate seriile monetare ale primei faze principale de dezvoltare înșirîndu-se și desfășurîndu-se aproximativ între 250 și 150 î.e.n. Nu credem că

¹²³¹ *Ibidem*, precum și în *Studii clasice*, XI, 1969, p. 70–74.

¹²³² I. Winkler, în *Acta arch. Carpathica*, X, 1–2, 1968, p. 112.

este posibilă separarea unei alte faze între 200 și 150, așa cum susține I. Winkler¹²³³. Deocamdată materialul monetar nu ne îngăduie astfel de precizări, iar stilul singur nu este întotdeauna în măsură să ne asigure date cronologice mai strinse decât cele indicate de noi.

De la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. începe cea de a doua etapă principală a monetăriilor din Dacia. Acum numărul tipurilor monetare se reduce, sporește însă numărul monedelor emise și se extind ariile lor de circulație. Este cazul cu imitațiile de tip Adincata, Virteju-București, Dobrești-Sușița, Dumbrăveni, Inotești-Răcoasa, Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara, Petelea și Chereluș-Feniș. Toate aceste tipuri monetare datează din a doua jumătate a secolului al II-lea și până în primele circa trei decenii ale secolului I î.e.n. Etapa respectivă este ceva mai precis fixată din punct de vedere cronologic. Apare ca sigur faptul că monedele de tip Petelea au fost emise după anul 150 î.e.n. Acestea, după cum ne-o arată unele descoperiri și amănuntele de stil și tehnică monetară, sînt contemporane cu emisiunile de tip Rădulești-Hunedoara, Aiud-Cugir și Chereluș-Feniș. La sud de Carpați se întîlnesc de asemenea monede originale din Thasos împreună cu imitații de tip Virteju-București, ca în cazul tezaurului de la Adinca și Stoenști (Ilfov). Se semnalează de asemenea monede originale din Macedonia Prima și Thasos în tezaurul de la Cojasca, alături de imitații de tip Adincata¹²³⁴. Am văzut totodată că imitații de tip Dobrești se întîlnesc în tezaure cu emisiuni de tip Filip al III-lea, iar monede de tip Virteju sînt găsite uneori în asocieri cu cele de tip Adincata.

Problema sfîrșitului monetăriilor locale din Dacia, care au emis imitații de tip greco-macedonean, a reținut deasemenea atenția specialiștilor. Întîlnim și aici păreri comune, dar și diferite. De pildă, după E. A. Bielz, imitațiile «barbare» din Dacia au dăinuit din vremea domniei lui Filip al II-lea și pînă în anul 106 e.n., adică pînă la ocuparea Daciei de către romani¹²³⁵. Pe o poziție relativ similară se situează și Const. Moisil, atunci cînd afirmă că tipurile monetare care imită «staterii» lui Filip al II-lea au avut o circulație intensă și îndelungată, deoarece ele apar în toate regiunile Daciei și în tot cursul perioadei anteromane, precum și atunci cînd spune că în vremea lui Burebista și Decebal nu se bate o monedă unitară, ci se menține aceeași fărîmîtare a dreptului monetar¹²³⁶. Un pas mai departe face și în această direcție V. Părvan, cu toate că el plasează în mod nejustificat majoritatea monedelor «barbare» din Dacia, după anul 100 î.e.n. și pînă «cel puțin pe vremea lui Burebista»¹²³⁷. Pentru o datare similară opinează și K. Pink care coboară ultimele imitații ale monetăriei «est celtice» pînă în al cincilea deceniu al secolului I î.e.n.¹²³⁸.

Cercetările arheologice întreprinse în cetatea dacică de la Costești, ca și în celelalte centre mai importante din munții Hunedoarei, i-au permis pentru prima dată lui D. M. Teodorescu să constate lipsa monedelor de factură locală din cuprinsul acestor importante centre dacice¹²³⁹. Publicarea monedelor descoperite în cetatea de la Costești a permis lui M. Macrea să aducă nu numai precizări suplimentare, ci și să ajungă la unele interpretări noi. Punînd la îndoială cele exprimate de V. Părvan cu privire la perioada cînd au loc cele mai multe emisiuni locale din Dacia, M. Macrea este de părere că «principală epocă de activitate a monetăriei dace sfîrșește înainte de data construirii din piatră a burgurilor din munții Hunedoarei, înainte de Burebista». În continuare, același autor precizează, ca urmare a unei sugestii primite de la C. Daicoviciu, că imitațiile de tip macedonean încetaseră să mai circule în Dacia, în

¹²³³ *Ibidem*.

¹²³⁴ Fl. Moisil, în *CNA*, 1936, p. 232.

¹²³⁵ E. A. Bielz, *op. și loc. cit.*

¹²³⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 76; *idem*, în *Buletin științific*, I, 1948, p. 23.

¹²³⁷ V. Părvan, *Getica*, p. 602.

¹²³⁸ K. Pink, *op. cit.*, p. 125.

¹²³⁹ D. M. Teodorescu, *Cercetările arheologice din munții Hunedoarei*, Cluj, 1923; *Cetatea dacică de la Costești*, în *Anuarul Comisiei Monum. istorice*, Cluj, 1929, p. 265–298, și *Cetatea dacică de la Grădișteța Muncelului*, în *ibidem*, 1930–1931, p. 45–68.

secolul I, sau poate chiar de la sfârșitul secolului II-lea î.e.n., fiind scoase din circulație de « puternica invazie a monetei romane »¹²⁴⁰. Avem deci exprimat un punct de vedere mai precis și documentat în legătură cu data încetării emisiunilor geto-dacice pe de o parte, iar pe de alta cu cauzele care au determinat închiderea acestor ateliere. Referitor la raportul care există între încetarea emisiunilor geto-dacice și prezența monedelor romane republicane în Dacia, o părere similară își exprimase încă mai de mult V. Pârvan, atunci cînd spunea că « despre tipurile Filip II și Alexandru — Filip nimeni nu se mai îndoiște că au fost bătute pînă — cel puțin — pe vremea lui Burebista, cînd invazia monedelor romane în Dacia devine generală și deci încep și imitațiile mai frecvente ale acestor tipuri »¹²⁴¹. După C. Daicoviciu, imitațiile de tip greco-macedonean încetează aproximativ pe la începutul secolului I î.e.n., odată cu părănderea denarului roman în Dacia¹²⁴². Emiterea monedelor locale încetează după O. Floca odată cu sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. « Începînd cu veacul I î.e.n., spune autorul, în urma pătrunderii romanilor spre Dunăre și a legăturilor economice și de schimb cu aceștia, dacii nu au mai bătut monedă proprie. Ei adoptă moneda romană, instrumentul de schimb general în acea vreme »¹²⁴³. După I. Winkler, încetarea monetăriei din Dacia ar fi de pus în jurul anului 80 î.e.n., după ce mai înainte vorbise în general de începutul secolului I î.e.n.¹²⁴⁴. O datare similară, la care autoarea nu face nici-o aluzie, am propus-o noi cu alt prilej, atunci cînd am arătat că încetarea monetăriei dacice a putut să aibă loc după primele două decenii ale secolului I î.e.n.¹²⁴⁵. Cercetările și descoperirile arheologice și numismatice mai recente au venit nu numai să confirme ideile principale cuprinse în păreri rezumate imediat mai sus, dar să și aducă date și precizări noi și deosebit de importante. Reamintim mai întîi că în cursul săpăturilor arheologice efectuate în ultimii 18 ani în cetățile dace din munții Orăștiei sub conducerea lui C. Daicoviciu nu s-a descoperit nici o imitație dacică de tip greco-macedonean¹²⁴⁶. Doar o monedă de tip Aiud-Cugir s-a găsit recent în cetatea dacică de la Piatra Craivii, Craiva (jud. Alba), reprezentînd fără îndoială o excepție¹²⁴⁷. În al doilea rînd, se constată că în cuprinsul tezaurilor cu monede geto-dacice din faza tîrzie nu se întîlnește nici un denar roman republican și nici invers, în numeroasele depozite de monede romane republicane, nu se remarcă prezența imitațiilor locale de tip greco-macedonean. Descoperirile de la Poiana¹²⁴⁸ (Galați), Buzău¹²⁴⁹ și Lunca¹²⁵⁰ (Caraș-Severin), despre care se spune că pe lîngă monede romane cuprind și cite o imitație dacică, nu schimbă cu nimic datele problemei. După părerea noastră nu se poate spune cu certitudine dacă în primele două tezaure a existat într-adevăr cite o monedă dacică, iar în cazul descoperirii de la Lunca nu este clar dacă avem de-a face cu un tezaur comun, sau poate mai sigur cu descoperiri separate. Dar chiar și în situația că ar fi vorba de tezaure comune, imitațiile respective pot fi socotite ca piese izolate rămase în circulație mai multă vreme de la data încetării monetăriei de tip greco-macedonean. După cum se vede, acestea apar nu numai foarte rar, dar sînt și nesigure. În aceeași ordine de idei, se poate face constatarea că imitații geto-dacice nu s-au găsit pînă acum nici în cuprinsul tezaurilor de obiecte de argint dacice din a doua jumă-

¹²⁴⁰ M. Macrea, *Monedele din cetatea dăcă de la Costești*, în *AISC* II, 1933–35, p. 162.

¹²⁴¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 602.

¹²⁴² C. Daicoviciu, *La Transylvanie* . . . , p. 59.

¹²⁴³ O. Floca, în *JCN*, II, 1958, p. 106.

¹²⁴⁴ I. Winkler, *SCS-Cluj*, 1955, p. 31; idem, în *Acta arb. Carpathica*, X, 1968, p. 112–115.

¹²⁴⁵ C. Preda, în *JCN*, III, 1960, p. 71.

¹²⁴⁶ C. Daicoviciu, *Săpăturile din Munții Orăștiei*, în *SCIV*, I, 1950, VI, 1955; idem, *Cetatea dacică de la Piatra*

Roșie, 1954, p. 122–123.

¹²⁴⁷ I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, *Actes du IVe Congrès international d'études gauloises, celtiques et protoceltiques*, Sarrbruck, 1964, Rennes, 1965, p. 138.

¹²⁴⁸ G. Severeanu, în *București*, I, 1935, p. 17.

¹²⁴⁹ Const. Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 25 (38); cf. și B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 112.

¹²⁵⁰ L. Ruzicka, în *BSNR*, 1922, p. 35; cf. și B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 111.

tate a secolului I î.e.n. Se întâlnesc în schimb, în unele din aceste depozite, monede din Apollonia și Dyrrhachium, tetradrahme thasiene și denari romani republicani.

Din datele arheologice și numismatice care le-am amintit mai sus ar reieși cu claritate că activitatea atelierelor monetare de tip greco-macedonean din Dacia încetează *după cel de-al treilea deceniu al secolului I î.e.n.* Se poate admite totuși că unele piese s-au mai fi circulat și după această dată. Numai că numărul acestora este cu totul redus (vezi Piatra Craivii), iar durata lor de circulație pare să nu fi depășit mijlocul secolului I î.e.n.

Încetarea activității monetare geto-dacice a fost pusă, după cum am văzut, de cei mai mulți cercetători, pe seama pătrunderii masive în Dacia a denarilor romani republicani. S-a arătat, și nu fără justificare, că moneda romană, cu o valoare internațională recunoscută, a înlocuit de pe piață imitațiile geto-dacice, care aveau o valoare redusă, cu caracter local ¹²⁵¹. Legătura dintre încetarea activității monetare locale din Dacia și venirea denarului roman la nord de Dunăre nu poate fi cituși de puțin pusă la îndoială. Numai că, așa cum am încercat să demonstrăm și cu alte prilejuri, la baza unei astfel de schimbări stau cauze mult mai adânci de ordin economic și istoric.

Vorbind, de pildă, despre faza finală a monetăriei locale de tip greco-macedonean din Dacia s-a făcut constatarea că momentul încetării ei coincide în timp cu perioada Burebista, cind Dacia a cunoscut una din cele mai importante faze de dezvoltare din istoria sa. Acum are loc unificarea triburilor și uniunilor de triburi geto-dace într-o formațiune politică mare cu caracter statal. O astfel de transformare a atras după sine și nevoia unei monede unice. Emisiunile mai vechi, cu caracter tribal, limitat regional, nu mai corespundeau noului stadiu de dezvoltare a societății geto-dace. S-a făcut deci simțită nevoia unei monede unice. La acea dată denarul roman republican își făcuse deja apariția pe piața din Dacia. Spre această monedă își îndreaptă acum atenția noua formă de organizare politică statală condusă de Burebista ¹²⁵². Pentru satisfacerea noilor cerințe de ordin economic nu era suficientă numai simpla adoptare a unei monede străine. De aceea, geto-dacii au recurs la copierea fidelă a denarului roman republican ¹²⁵³. Dovada unei astfel de activități monetare o face în mod clar descoperirea celor 14 ștanțe monetare din cetatea dacică de la Tilișca ¹²⁵⁴. Pe baza acestei descoperiri, ca și a altor ștanțe de același fel, se poate afirma că începind cu epoca lui Burebista geto-dacii nu încetează de a mai emite monede proprii. Ei renunță doar la fărâmițarea dreptului monetar tribal și trec la emiterea unei monede unice, care va fi copia fidelă a denarului roman republican. Cu alte cuvinte, nu este vorba decât de o trecere de la un sistem și un tip monetar la altul ¹²⁵⁵, schimbare impusă cu necesitate de transformările generale de ordin economic și politic care au loc în Dacia după primele două-trei decade ale primului secol î.e.n.

¹²⁵¹ M. Macrea, în *AIJC*, II, 1933–1935, p. 163; C. Daicoviciu, în *La Transylvanie...*, p. 59, și în *Istoria României*, I, 1960, p. 275; B. Mitrea, *Penetrațiune...*, p. 124; O. Floca, în *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, 1956, p. 24; I. Winkler *SCȘ-Cluj*, 1955, p. 46.

¹²⁵² C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 71.

¹²⁵³ Idem, în *JNG*, 16, 1966, p. 81.

¹²⁵⁴ N. Lupu, în *Forschungen zur Volks u. Landeskunde*, 7, 1964, p. 5–31.

¹²⁵⁵ C. Preda, *Un atelier monetar în Dacia*, în *Magazin istoric*, 1, 1968, p. 35; și B. Mitrea, în *Unitate și continuitate...*, p. 53–65.

C. TIPURILE MONETARE ȘI TRIBURILE DIN DACIA ÎN SECOLELE III—I Î.E.N. ORIGINEA LOR ETNICĂ

Studiul monedelor emise în Dacia în secolele III—II î.e.n., după modele greco-macedonene, ne dă indicații prețioase nu numai asupra stadiului de dezvoltare economică, ci și asupra organizării politice a populației din zona car ato-dunăreană. S-a considerat, și pe bună dreptate, că diversitatea tipurilor de imitații monetare din Dacia se află într-o strinsă legătură cu diferitele organisme politice cu caracter tribal. Meritul de a fi pus însă pentru prima dată această problemă într-un mod mai concret și documentat revine fără îndoială lui Const. Moisil. Vorbind de tipurile monetare geto-dace, el spune că acestea « ne permit să pătrundem întrucitva în organizația politică a acestui popor. Monedele, arată același numismat, au fost emise de către șefii de triburi »¹²⁵⁶.

Mai mult decît aceste formulări generale nu era posibil în stadiul de atunci al documentației monetare. Asupra conținutului celor stabilite de Const. Moisil în această privință nu s-au exprimat îndoieli. Dimpotrivă, ori de cîte ori s-au făcut referiri, directe sau indirecte, la raporturile dintre tipurile monetare și triburile din Dacia, s-a lăsat să se înțeleagă de fiecare dată că între acestea există o interdependență și unele explică pe celelalte¹²⁵⁷. Ceea ce însă nu s-a făcut pînă acum este încercarea de a localiza, pe baza descoperirilor monetare, diferitele triburi sau uniuni tribale din Dacia. Stringerea la un loc a tuturor descoperirilor, studierea și cartografierea fiecărui tip monetar în parte permit acum o schițare a organizării politice din Dacia în secolele III—I î.e.n. Desigur că nu în toate cazurile se pot face precizări teritoriale. Întîlnim însă unele tipuri monetare care îngăduie o singură localizare a triburilor emitente, precum și o destul de exactă stabilire a limitelor lor teritoriale. Într-un anumit fel este ceea ce a reușit să realizeze D.F. Allen pentru monedele celtice din Marea Britanie. Aici este vorba însă nu atît de precizarea teritorială a triburilor, cît în mod special de deplasările de populații și de direcțiile pe care le-au urmat acestea, deduse din răspîndirea și circulația monedelor celtice din această parte a Europei¹²⁵⁸.

Din cele ce s-au scris pînă acum, ca și din concluziile parțiale de la finele fiecărui capitol în parte al prezentei lucrări, rezultă cu claritate că fiecare tip monetar este o emisiune monetară cu caracter tribal. De obicei s-a spus că în spatele fiecărui tip monetar trebuie să vedem un anumit trib geto-dacic. Noi am adăuga însă că tipurile principale, cu un număr mare de monede și o arie de răspîndire destul de întinsă, trebuie socotite emisiuni unional-tribale¹²⁵⁹. Este dificil de întrevăzut cum era organizată legătura între trib sau uniunea tribală

¹²⁵⁶ Const. Moisil, *Monedele dacilor*, în *BNSR*, 1920, p. 77; O. Floca, în *Dacia*, XI—XII, 1945—47, p. 103; I. Winkler, în *AMN*, VII, 1970, p. 93—106.

¹²⁵⁷ K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 126—132, a făcut unele începuturi pentru nord-vestul Daciei.

¹²⁵⁸ D. F. Allen, *The Origins of coinage in Britain: A Reappraisal*, 1958.

¹²⁵⁹ C. Preda, *Despre începuturile imitațiilor monetare de tip Filip II*, în *Studii clasice*, XI, 1969, p. 69—83; a se vedea și capitolul special asupra acestei probleme din lucrarea prezentă (p. 29—47).

și activitatea monetară proprie. Nu știm, de exemplu, dacă această activitate se afla direct sub conducerea și supravegherea șefului de trib sau a unui sfat cu astfel de atribuții. Lîmpede apare însă faptul că monetăriile depindeau direct de conducerea tribală sau unional-tribală, independent de forma pe care o îmbrăcau raporturile și organizarea lor. Se poate spune astfel, fără teama de a greși, că monetăriile din Dacia de tip greco-macedonean n-au aparținut unei inițiative particulare. Ele nu se dezvoltă deci ca ceva accidental, ci ca o formă a unei activități centrale organizate. Unele dificultăți în acest sens creează desigur lipsa legendei de pe monede. Pînă acum nu cunoaștem emisiuni din Dacia pe care să se fi putut identifica numele unui șef de trib sau al unei uniuni tribale. Caracterul unitar al fiecărui tip monetar, atît în privința stilului, cît și a facturii tehnice, unitatea în circulație și limitarea oarecum precisă la un anumit teritoriu, dovedesc îndeajuns că ne aflăm în fața unei activități monetare organizate și în directă legătură cu conducerea tribală sau unional-tribală.

Pentru perioada de început a monetăriei de tip macedonean, care coincide în timp cu prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., este mai greu de fixat un anumit centru de batere și de localizare a triburilor emitente. Lipsa unor serii de emisiuni, necesare precizării unui anumit tip de imitații, dispersarea monedelor descoperite pe arii foarte întinse (fig. 1), ar indica pentru început o activitate monetară puțin concentrată și nu suficient de organizată. Ar urma să credem că organizarea politică la data amintită se caracterizează prin existența unui număr foarte mare de triburi. Mai mult decît această sumară și generală remarcă nu este posibil în stadiul actual al cercetării. În plus, am arătat că nici nu dispunem de dovezi sigure care să ne permită să știm în ce proporții au contribuit geto-dacii la realizarea începuturilor monetăriei de tip Filip al II-lea. Aria de răspindire a acestor prime monede traco-getice este departe de a ne da indicații în acest sens. Neputința de a data însă unele imitații din această perioadă de început, ca și cunoașterea incompletă a descoperirilor din Tracia sînt motive care nu ne dau posibilitatea unor formulări mai exacte.

Situația se schimbă însă odată cu mijlocul secolului al III-lea î.e.n. După această dată, adică în a doua jumătate a secolului respectiv și la începutul secolului al II-lea î.e.n., cînd are loc prima fază principală de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia, asistăm la crearea de tipuri de imitații, clar definite între ele. Numărul lor este totuși destul de mare. În schimb, numărul monedelor pentru fiecare tip în parte este destul de mic. De asemenea se constată că, în general, ariile lor de răspindire sînt limitate uneori, iar alteori nesigure și nu ușor de stabilit. Se întîlnesc și situații în care nu se poate spune cu certitudine care este locul de emisie al unora dintre tipurile monetare.

Din această primă fază de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia, caracterizată, cum am văzut, printr-un număr mare și variat de tipuri, prin monede puțin numeroase și arii de circulație reduse sau imprecise, fac parte următoarele tipuri monetare: *Banat*, *Criciova*, *Ramna*, *Agriș*, *Tulghieș-Mireșu Mare* cu toate categoriile sale, *Crișeni*, *Tonciu*, *Sighet*, *Prundu-Jibea*, «*cu cap uman sub cal*», «*călăreț cu pasăre*», *Huși-Vovriești*, *Larissa-Apollo* «*cu cap janiform*», și altele mai puțin precizate sau derivate din acestea. Categoriile de monede amintite se concentrează în mod deosebit în zona Banatului, nordul și nord-vestul Transilvaniei, Oltenia de nord și podișul central moldovenesc (fig. 24). Rămîne oarecum în afară, Muntenia, sudul Moldovei, o bună parte a Olteniei, unde tipuri monetare din această perioadă nu apar deloc sau sînt cu totul sporadice.

Între cele mai multe dintre tipurile de imitații citate se constată legături de stil și arii comune de circulație. În capitolele cu descrierea și caracteristicile fiecărei categorii în parte, am amintit de pildă că între emisiunile de tip Banat și cele de tip Criciova A, Ramna B și Sighet A există anumite elemente stilistice asemănătoare, mai ales în ceea ce privește redarea efigiei de pe avers. De asemenea, înrudiri stilistice pot fi remarcate, atît pentru avers cît și

pentru revers, nu numai între diferitele tipuri monetare documentate în tezaurele de la Tulghieș-Mireșu Mare și Copăcenii, ci și între acestea și imitațiile de tip Ramna A, Criciova cu rozetă și emisiunile cu « cifre romane ». Raporturi directe de ordin stilistic există între monedele de tip Crișeni și cele de tip Tonciu cu litera B pe revers. Ultimele au împrumutat, în cea mai mare parte, elemente și trăsături specifice imitațiilor de tip Crișeni. Despre raporturi similare se poate vorbi și între emisiunile cu « cap uman sub cal », cele cu « litera K » pe revers și imitațiile de tip Jiblea. De asemenea se poate vorbi de unele legături între monede din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, precum și emisiunile de tip Crișeni, cu unele tipuri de imitații din zona Tisei și a Dunării de Mijloc. Pentru unele sînt semnificative trăsăturile aversului, pentru altele, cele ale reversului. Adesea se întîlnesc doar anumite elemente comune, mai mult sau mai puțin semnificative. Și unele și altele reprezintă indicii referitoare la raporturile culturale și etnice care au existat între triburile emitente.

Spuneam că pe lângă legăturile de stil există și multe descoperiri comune. De exemplu, o bună parte din monedele caracteristice descoperirilor din Banat, de la Ramna, Criciova, Agriș, Șilindia etc., se întîlnesc în tezaurele din nord-vestul Daciei, de la Tulghieș-Mireșu Mare, precum și invers. Mai rar, piese similare sînt semnalate și la vest de Tisa, în R.S.F. Iugoslavia și R.P. Ungară. Unele tipuri monetare apar în descoperiri comune, dar se situează la distanțe destul de mari unele de altele. Ar fi de menționat în această privință, mai întîi monedele de tip Prundu-Jiblea, pe care le cunoaștem în tezaurul din nordul Transilvaniei de la Prundu Birgăului și în Oltenia de nord, la Jiblea. Din această cauză nu se poate stabili cu certitudine locul lor de emiterie. Într-o situație similară se află și unele tipuri de imitații din tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, deci din nord-vestul Transilvaniei, pe care le găsim la sud de Carpați, la Copăcenii, în zona de dealuri a Olteniei. Monedele de tipul cu « cap uman sub cal » ca și cele cu « pasăre pe revers », se semnalează nu numai în Oltenia, ci și în Banat și nord-vestul Transilvaniei, iar spre vest pînă în zona Tisei. Înseși monedele de tip Larissa-Apollo, cunoscute pînă acum în special în Oltenia, se semnalează și în Banat, în cuprinsul tezaurului de la Șilindia, împreună cu monede de tip Tulghieș-Mireșu Mare. Imitațiile de tip Huși-Vovriești am văzut că se întîlnesc nu numai în podișul central moldovenesc, ci și în nordul Carpaților, zona Tisei și a Dunării de Mijloc.

Atît din datele referitoare la legăturile stilistice dintre anumite tipuri monetare, cît și din cele oferite de descoperirile comune, de multe ori cu un însemnat număr de categorii monetare, rezultă că în Dacia, în a doua jumătate a secolului al III-lea î. e. n. au existat cîteva centre monetare cu o intensă activitate. Asemenea centre au existat în Banat, în nordul și în nord-vestul Transilvaniei și în zona de dealuri subcarpatice ale Olteniei. În același timp se constată că între aceste centre au avut loc relații culturale și schimburi comerciale directe și permanente. O parte din faptele amintite ne indică și anumite raporturi și înrudiri etnice între unele din triburile emitente.

Pe baza acelorăși date se poate ușor releva că raporturi culturale, de schimb, poate și etnice au existat între cele două centre din Banat și nord-vestul Transilvaniei, respectiv între triburile care locuiau în această parte a Daciei. Legături de același gen, dar ceva mai reduse, au avut loc între triburile din cele două regiuni amintite și populația imediat învecinată din vest, dintre Tisa și Dunărea de Mijloc. Am văzut că între tipurile monetare din aceste zone există înrudiri de ordin stilistic și totodată că multe dintre aceste imitații au arii comune de circulație. Legături, a căror natură nu apare suficient de limpede, au existat totodată între triburile din nordul și nord-vestul Daciei și cele din Oltenia de nord. Desigur că nu excludem de la aceste raporturi cu zona de dealuri dintre Olt și Porțile de Fier, nici populația din vestul Daciei și Illyria, numai că astfel de relații par să nu fi atins intensitatea celor dintîi.

Cine sînt emitenții imitațiilor din această perioadă și din centrele amintite și care era originea lor etnică, sînt întrebări ce se impun în mod firesc. Răspunsul nu este ușor de găsit și de formulat, însă datele istorice, numismatice și arheologice la un loc fac posibilă, dacă nu o rezolvare a problemei, cel puțin găsirea unei căi spre care vor trebui îndreptate cercetările și atenția noastră. Chiar dacă va fi greu să ne obișnuim cu unele concluzii, nu putem face abstracție de datele și faptele pe care le oferă o întreagă documentație.

În general s-a considerat de către numismații și arheologii români, direct sau indirect, adesea ca un fapt de la sine înțeles, că toate principalele emisiuni monetare din Dacia au aparținut triburilor geto-dace. O astfel de poziție venea ca un răspuns la concluziile unor numismați ca A. Blanchet, R. Forrer și K. Pink, care, deși acordau unora dintre aceste imitații un caracter local, eventual geto-dacic, vedeau în cele mai multe monede din Dacia, emisiuni ale triburilor celtice. S-a mers, atît de o parte, cit și de cealaltă, dacă nu pe linii exclusiviste, cel puțin pe calea unor exagerări, determinate înainte de toate de un fond documentar numismatic insuficient sau de interpretarea unilaterală a datelor istorice.

Referindu-se la emisiunile din Transilvania cu rondelul mare și de formă pronunțat scyphată, în special la monedele de tip Petelea, E.A. Bielz atribuie acestora o origine dacică neîndoieală ¹²⁶⁰. Problema atribuirii etnice a emisiunilor monetare de tip greco-macedonean din Dacia este reluată pe plan general de C. Moisil în studiul său din 1916 intitulat *Avut-au dacii monete proprii* și republicat apoi, în 1920, cu unele completări sub titlul *Monedele geto-dacilor*. El acordă o origine locală geto-dacică tuturor tipurilor monetare descoperite și cunoscute pînă la acea dată ¹²⁶¹. Ceva mai tirziu, V. Pârvan, în cunoscuta sa *Getica*, admitea, ca și C. Moisil, că monedele de tip greco-macedonean din Dacia sînt «creații getice», dar «cu elemente sudice trecute prin mîini celtice și cu mijloace tehnice inspirate de la celți. Geții au învățat de la celți arta de a bate monetă proprie» ¹²⁶². Pornind de la cele stabilite de E.A. Bielz, C. Moisil și V. Pârvan, toți numismații și arheologii români, aproape fără excepție, au interpretat ca geto-dacice toate imitațiile de tip greco-macedonean descoperite pe teritoriul R. S. România.

Pe o poziție cu totul nouă s-a plasat însă numismatul austriac K. Pink în cunoscuta sa monografie *Münzprägung der Ostkelten und Ihrer Nachbarn*. După el monedele emise în partea de vest și nord a Daciei, în special emisiunile din descoperirile făcute în Banat și Transilvania, sînt în întregime monede emise de celți. Același numismat se și vedea îndreptățit să atribuie aceste tipuri monetare unor triburi de origine celtică documentate istoric în aceste părți, din rîndul căroara cităm: scordisci, saldensi, cotini, teurisci, etc. K. Pink însă este nevoit totuși să admită ca dacice, adesea cu rezerve, emisiunile din Transilvania cu rondelul mare de tip Petelea, Rădulești, Aiud-Cugir și Chereluș, precum și pe cele dintre Dunăre și Carpați, reprezentate de tipurile Adîncata, Virteju-București, Aninoasa-Dobrești și Inotești-Răcoasa. Despre unele dintre acestea el spunea că au clar un «așa zis stil dacic» ¹²⁶³.

Tezele lui K. Pink au fost îmbrățișate aproape în totalitatea lor de numismații, arheologii și istoricii străini. Împotriva lor s-au declarat numismații și arheologii români. Din rîndul acestora din urmă doar Dorin Popescu înclină parțial, dar nedecis, către concluziile lui K. Pink. În studiul său asupra tezaurului de la Tulgheș, referindu-se la toate tipurile monetare din acest tezaur, caracteristice zonei de nord-vest a Daciei, spunea: Si nous admettons qu'elles étaient déjà fabriquées au IIIe siècle av. J.-C., il faut aussi admettre leur caractère celte, du moment que les celtes se trouvaient encore en Dacie à cette époque» ¹²⁶⁴.

¹²⁶⁰ E. A. Bielz, *Dakische Tetradrachmen*, în *AVSL*, XI, 455–468.

¹²⁶¹ Const. Moisil, în *BSNR*, 1920, p. 59–78.

¹²⁶² V. Pârvan, *Getica*, p. 599.

¹²⁶³ K. Pink, *op. cit.*, p. 128–131.

¹²⁶⁴ D. Popescu, *Le trésor de monnaies «daces» de Tulgheș*, în *Dacia*, IX–X, 1945, p. 229.

Reluind studiul antichităților celtice din Dacia, pe baza unei documentații noi și mult îmbogățite în ultima vreme, Vl. Zirra consideră că o parte din rîndul imitațiilor monetare din Dacia a fost pusă în circulație de celții stabiliți în Transilvania. Afirmatia sa se întemeiază desigur pe numărul mare de descoperiri celtice făcute în Dacia intracarpatică, raportat la antichitățile dacice, relativ sărace, din aceeași vreme și din aceeași regiune ¹²⁶⁵.

Studierea atentă și multilaterală a fiecărui tip monetar, cartografierea tuturor descoperirilor monetare pe tipuri și cronologic ne-au dezvăluit date și situații noi, ne-au îndreptățit să reluăm și să reconsiderăm tezele mai vechi ale lui K. Pink, desigur pe baze noi și cu o documentare mult superioară. După cum se va vedea, de un real ajutor ne-au fost rezultatele oferite de ultimele studii și descoperiri arheologice.

Referindu-ne mai întâi la izvoarele scrise, rezultă că în secolul al IV-lea și la începutul secolului al III-lea î.e.n. au loc deplasări importante de triburi celtice care se îndreaptă spre estul Europei, cu precădere către Balcani, țintă principală fiind Macedonia și Grecia. Anul 278 î.e.n. data înfrîngerii celților de către Antigonos Gonatas, a însemnat o cotitură deosebit de importantă în mișcarea populației celtice ¹²⁶⁶. O asemenea înfrîngere a reprezentat nu numai o slăbire și o destrămare a puterii politice a celților, ci și o tendință de fixare a diferitelor triburi în zona Dunării și în Peninsula Balcanică. Din rîndul acestora s-au impus în mod deosebit regatul celtic de la Tylis și ramura scordiscilor stabilită în regiunea Drinei, Savei și Moravei de Jos ¹²⁶⁷. Chiar și după data amintită au mai existat mișcări și deplasări ale celților, numai că acestea par să fi avut mai mult un caracter local, fără să se fi ridicat la proporțiile celor anterioare.

Teritoriul Daciei a fost atins de mișcarea celtică, după cum s-a afirmat încă de la primele investigații, în cursul secolului al IV-lea î.e.n. ¹²⁶⁸. La data aceea însă, descoperirile arheologice de caracter celtic, databile într-o perioadă așa de timpurie, erau sporadice și nu întotdeauna suficient de concludente. Problema vechimii urmelor de cultură celtică din Dacia și în general a cronologiei lor a fost pusă deja în cadrul unora din cercetările mai vechi. Cu prilejul publicării descoperirilor de la Mediaș, I. Nestor separa în Transilvania două grupe de descoperiri celtice. O grupă la sud de Mureș, care este mai veche și datează din faza Latène B, după cronologia lui Reinecke, și o grupă în nordul provinciei, datînd mai ales din etapa Latène C. După părerea aceluiași autor, grupa celților din sud a fost împinsă spre nord de o presiune tracică ¹²⁶⁹.

Reluarea de curind a cercetărilor privind antichitățile celtice din România, în special ale celor din Transilvania, este în măsură să aducă date noi și prețioase în legătură cu prezența celților în Dacia. Săpăturile efectuate în necropola de la Ciumești (jud. Satu Mare) i-au permis lui Vl. Zirra să constate în vestul și nordul Ardealului un grup compact celtic,

¹²⁶⁵ Vl. Zirra, *Les Celtes dans le Nord-Ouest de la Transylvanie*, în *Actes du VII-e Congrès*, Praga, 1966, p. 893; idem, în *Celticum*, XX, 1971; idem, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 216–219; a se vedea aici și poziția îndreptățită a autorului față de opinia lui T.G.E. Powell, referitor la un vechi centru monetar celtic în Transilvania (*Prehistoric Art*, London, 1966, p. 253) și față de părerea lui R. Bianchi Bandinelli (*Organicità e astrazione*, Mailand, 1956, p. 58), cu privire la prezența unor monede celtice în Transilvania atribuite lui Kavachus-Kavaros).

¹²⁶⁶ Trogus-Pompeius Justinus, XXXII; Camille Jullien, *Histoire de la Gaule*; I, 1926, p. 303–366; H. Hubert, *Les celtes depuis l'époque de La Tène et la civilisation celtique*,

II, 1932, p. 46–50; J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1958, p. 35 urm.; K. Pink, *op. cit.*, p. 126; A. Piatkowski, în *Studii clasice*, II, 1960, p. 189–198.

¹²⁶⁷ G. Alföldy, *Des territoires occupés par les scordisques*, în *Acta antiqua*, XII, 1–2, 1964, p. 107–127.

¹²⁶⁸ V. Părvan, *Getica*, p. 65 și urm.; M. Ebert, în *Reallexikon*, sub voce *Ungarn*, Wilke vorbește despre migrația celtică peste Carpați și spre Transilvania; I. Nestor, *A propos de l'invasion celtique en Transylvanie*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 547–549; A. Mócsi, în *Acta Antiqua*, XIV, 1–2, 1966, p. 87–112.

¹²⁶⁹ I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 159–182; a se vedea și K. Horedt, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 189–200.

cu o cultură unitară și cu strinse legături spre vest cu celții din Ungaria de nord și Slovacia meridională. Analizând sub aspect cronologic descoperirile de la Ciumești și sprijinindu-se pe o serie de analogii din teritoriile vecine, autorul amintit ajunge la concluzia că necropola respectivă se situează în timp între anii 230-130 î.e.n., lăsând să se înțeleagă totodată că nu se poate vorbi de o prezență celtică în Dacia înainte de secolul al III-lea î.e.n.¹²⁷⁰. Revizuindu-și ulterior propria cronologie, Vl. Zirra admite o primă prezență celtică în Dacia încă de la sfârșitul secolului al IV-lea și o pătrundere masivă în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.¹²⁷¹. Stringerea la un loc și studierea materialelor arheologice din necropola și așezarea de la Ciumești l-au îndreptățit pe I.H. Crișan să dateze necropolele celto-dacice din Transilvania între sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.¹²⁷². Descoperirile recente din interesantul cimitir celtic de la Fintinele (jud. Bistrița-Năsăud) i-au permis aceluiași cercetător clujean să ridice data celor mai vechi urme celtice din această parte a Daciei până la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.¹²⁷³. În studiul asupra coifului celtic descoperit la Ciumești, M. Rusu ajunge la concluzia că cele mai vechi urme celtice din Dacia trebuie plasate către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n.¹²⁷⁴. Din cuprinsul tuturor acestor studii rezultă în același timp că cele mai multe și mai intense urme de locuire și de cultură celtică descoperite până în prezent în România aparțin secolului al III-lea și primei jumătăți a secolului al II-lea î.e.n.

Era stabilit până acum că în Transilvania celții au pătruns dinspre vest și nord-vest, pe valea Mureșului și a Someșului. Nu s-a pus însă niciodată problema dacă nu cumva printre aceștia există și triburi care au revenit din sud, din Illyria, Macedonia și Grecia, ca urmare a dezastrului de la Delphi. În sprijinul unei astfel de ipoteze ar fi de luat în considerație mai întâi descoperirile de monede originale macedonene de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, din Banat și nord-vestul Transilvaniei. Se adaugă apoi vechimea imitațiilor locale din această parte a Daciei, care se situează în rîndul celor dintii emisiuni de tip « barbar », dar mai ales specificul lor pregnant grecesc, în ceea ce privește tehnica, stilul, modulul și nominalul, simbolurile și contramărcile, imprumutate din monetăria greco-macedoneană, după toate aparențele în mod direct.

Ar putea oare fi vorba chiar de o reîntoarcere a unora dintre celții lui Brennus? După V. Pârvan, care are în vedere cele pomenite de Trogus-Justinus (XXV, 1), « geții din sud-vest (Oltenia și Banat) încearcă să se opună celților lăsați de Brennus la plecarea lui în Grecia »¹²⁷⁵. Ar putea rezulta de aici că undeva în apropierea Daciei sau chiar în Dacia, existau deja contingente de celți, din rîndul cărora unii pornesc să atace Grecia. În urma înfrîngerii suferite însă în 278 î.e.n., nu este deloc exclus ca unii dintre aceștia să fi revenit la locurile pe care vremelnic le părăsiseră și pe care le lăsaseră totuși în grija fraților lor. Aceste date și interpretări ar coincide în mare măsură cu rezultatele descoperirilor monetare și caracterul pur grecesc al imitațiilor de tip macedonean din nordul și vestul Daciei. Dacă în legătură cu problema venirii din sud a unor triburi celtice în nord-vestul Daciei mai pot încăpea unele discuții, poate fi socotit ca sigur faptul că influența elenistică în aceste părți ale Daciei s-a transmis prin intermediul celților.

¹²⁷⁰ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Muzeul regional Maramureș, 1968, p. 105–115.

¹²⁷¹ Idem, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 208–216.

¹²⁷² I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 70.

¹²⁷³ Idem, *Contribuții la problema celților din Transilvania*, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 149–164; idem, în *AMN*, VIII,

1971, p. 37–52.

¹²⁷⁴ M. Rusu și O. Bandula, *Mormintul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970; M. Rusu, *Das keltische Fürstengrab von Ciumești*, în 50 *BerRGK*, 1969, Berlin, 1971, p. 295.

¹²⁷⁵ V. Pârvan, *op. cit.*; a se vedea o idee asemănătoare la M. Rusu, în 50 *BerRGK*, 1969, Berlin, 1971, p. 295.

Aceleași cercetări arheologice la care ne-am referit au scos în evidență și faptul că în cuprinsul ariei de răspindire a culturii celtice din Dacia sînt frecvente și urmele de cultură geto-dacică, chiar și în centrele cele mai populate de celți. Au fost descoperite și identificate nu numai așezări și cimitire separate, proprii fiecărei populații, ci și centre în care urmele de cultură celto-dacă apar împreună. Date arheologice de acest fel îi permiteau lui I. Nestor să stăruie asupra prezenței populației autohtone în zona ocupată de celți la sud de Mureș. Analizînd tocmai acest aspect al raporturilor dintre celți și daci în Transilvania, bazat pe descoperirile de la Dezmir, Blaj, Hărman, Ciumești etc., I. Crișan afirmă că materialele arheologice descoperite indică în mod clar o conviețuire intimă între daci și celți, conviețuire care se va solda cu dispariția celților în masa autohtonilor. Despre raporturi relativ egale între cele două populații în partea de nord-vest a Transilvaniei vorbește și Vl. Zirra, ca urmare a constatărilor de natură arheologică de la Ciumești și Berea.

Datele de ordin numismatic pe care ni le oferă descoperirile monetare, distribuirea tipurilor pe zone geografice, caracterul aparte al anumitor emisiuni, situația arheologică la care ne-am referit, stadiul de dezvoltare social-economică și politică a populației geto-dace din această vreme și cadrul istoric și geografic în care se plasează toate aceste manifestări culturale, ne îndreptătesc să fixăm anumite jaloane, care să poată servi ca argumente în vederea atribuirii etnice a principalelor tipuri monetare din prima fază de dezvoltare a monetăriei locale de tip greco-macedonean.

a. Înainte de mijlocul secolului al III-lea î.e.n., respectiv înainte de stabilirea în număr mare a celților în Dacia intramontană, nu se poate vorbi de o monetărie locală în zona de nord și nord-vest a Transilvaniei și nici chiar în regiunea Banatului. Triburile dacice din aceste zone nu ajunseseră încă, pînă la data amintită, să cunoască și să folosească moneda proprie sau străină, ca pe un nou instrument de schimb. Imitații monetare de tip Filip al II-lea din primele serii începuseră să-și facă apariția doar la Dunărea de jos, înainte de mijlocul secolului al III-lea î.e.n., acestea fiind emisiuni traco-getice din zona Dunării.

b. Datele arheologice de pînă acum, după cum ne declară și verbal unii dintre cei care au urmărit recent această problemă, ne arată pe dacia din zona intracarpatică, la data amintită, cu o cultură și o viață caracteristică încă primei epoci a fierului. Nici un fel de manifestare din domeniul economic, prelucrarea metalelor, ceramica etc., nu ne dau vreo indicație din care să rezulte că dacia din regiunile menționate ar fi ajuns la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. la realizări tipice începutului epocii La Tène¹²⁷⁶.

c. Odată cu venirea și stabilirea oarecum masivă a celților în Dacia de peste Carpați, evenimente care par să aibă loc pe la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. (nu avem în vedere pe primii celți care ajung în Dacia încă din secolul al IV-lea î.e.n.), ia naștere și se dezvoltă aici, dintr-o dată, o monetărie locală cu un pregnant caracter greco-macedonean, cu un stil propriu, adesea aproape cu nimic mai prejos decît cel grecesc. Majoritatea sînt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea, la care se mai adaugă copii ale emisiunilor lui Alexandru cel Mare și Audoleon. Printre acestea se întîlnesc piese sau tipuri monetare realizate cu multă

¹²⁷⁶ În discuțiile personale purtate cu Vl. Zirra ne-a atras atenția asupra deosebirilor mari pe plan arheologic care există între antichitățile celtice și dacice din Transilvania. Își exprima îndoiala, pe bună dreptate socotim noi acum, că dacia din zona intramontană, cu o cultură tribu-

tară încă epocii hallstattiene, nu puteau fi emitenții monedelor descoperite în această regiune; pentru caracterul hallstattian al așezărilor dacice din această vreme și regiune, a se vedea și K. Horedt, în *Studien aus Alteneuropa*, II, 1965, p. 54–75.

indemînare și chiar finețe artistică. Toate aceste emisiuni au la bază tehnica grecească a baterii monedelor și nominaluri copiate fidel după cele greco-macedonene. O serie de simboluri grecești, cum sint, de pildă, fulgerul, arcul, triskeles, făclia, cununa, cornul de lună, ornamente florale, steaua etc., ca și anumite sigle sau tipuri de contramărci, deși stilizate, apar frecvent pe reversul acestor monede.

Alături de imitațiile monetare la care ne-am referit, își face apariția la aceeași dată și în aceeași regiune, pentru prima dată, o serie de monede originale de la Filip al II-lea, dar mai ales de la Alexandru cel Mare, pe care le găsim uneori, în tezaure, împreună cu imitațiile locale (tez. Mireșu Mare-Tulghieș, Chișineu Criș, Ramna etc.). Zeci de descoperiri cu astfel de originale pot fi urmărite începînd cu Banatul sîrbesc și pînă în nordul extrem al Daciei. Influența grecească evidentă pe care o constatăm la această monetărie și în această zonă se exercită dinspre sud-vest. După toate indicațiile de care dispunem, această monetărie locală nu a fost cu nimic influențată de curentul elenic și elenistic venit în nordul Dunării prin intermediul tracilor. Reiese limpede din aceleași date că acesta n-a ajuns să depășească așa de timpuriu linia Carpaților, sau, oricum, forța lui nu s-a dovedit suficient de tare, încît să poată avea urmările pe care le-a avut la geții din cîmpia Dunării încă din sec. IV î.e.n. Prin urmare, trebuie să admitem că rolul de vehiculator al influenței grecești în părțile Daciei intramontane, revine fără îndoială triburilor celtice.

Am încercat să demonstrăm în unul din capitolele precedente că nu ar fi deloc exclus ca aici să avem de-a face cu unele cete de celți veniți din sud, după dezastrul de la Delphi din anul 278 î.e.n. Participarea unora dintre aceștia la campaniile de jaf din Grecia și Macedonia, fie chiar și pentru o scurtă durată de timp, le-a dat prilejul să intre în contact direct cu civilizația și cultura greacă în general. Cunoșcători buni și pricepuți ai prelucrării metalelor, ei s-au dovedit foarte receptivi la noile elemente de civilizație superioară. Ei au putut cunoaște moneda greco-macedoneană direct, însușindu-și-o prin jaf sau obținînd-o ca stipendii. Tot în asemenea împrejurări au avut posibilitatea să aducă monede originale și să-și recruteze chiar meșteri monetari greci, pe care i-au luat cu ei, retrăgîndu-se către munții Apuseni, bogați în zăcămintele de argint. Credem că numai așa ne putem explica faptul că în nordul și nord-vestul Daciei ia naștere o monetărie locală de tip greco-macedonean, care se dezvoltă în a doua jumătate a secolului al III-lea și la începutul secolului al II-lea î.e.n. Poate numai așa ne putem explica de ce aici apar cele mai vechi și cele mai bogate serii de monede din toată lumea celtică, chiar decît ale scordiscilor, situați mai aproape de lumea greco-macedoneană.

d. Urmărind aria de răspîndire a diferitelor tipuri monetare din această primă fază de dezvoltare, care datează începînd cu mijlocul secolului al III-lea și pînă în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., se poate ușor constata că aceasta se suprapune, desigur în linii generale, cu zonele unde s-au scos la iveală cele mai însemnate și cele mai numeroase urme celtice. Avem în vedere în mod special partea de nord și de nord-vest a Transilvaniei. Nu dispunem încă de o documentare arheologică similară pentru Banat¹²⁷⁷. Se constată de asemenea că în regiunile unde n-au locuit celți sau aceștia n-au ajuns să se impună geto-dacilor, nici economic nici politic, cum este cazul Munteniei, sudului Moldovei, parțial Oltenia și sudului Transilvaniei, nu se întîlnesc deloc, sau doar cu totul sporadic, monede din această primă fază principală de dezvoltare a monetăriei de tip Filip al II-lea (fig. 24). În cuprinsul aceluiași zone însă, se remarcă o puternică monetărie care se dezvoltă începînd cu mijlocul

¹²⁷⁷ Egon Dörner vorbește de urme celtice descoperite la Pecica, Cicir, Vârșand, Arad-Gai și Aradul Nou, în *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Muzeul județean Arad, 1968, p. 9–12.

secolului al II-lea î.e.n. sau imediat după această dată (fig. 25). În același timp dispar complet sau aproape complet monetăriile din regiunile unde înainte de mijlocul secolului al II-lea avusese loc prima fază principală de dezvoltare a lor. Coincidența de suprapunere teritorială și cronologică dintre monede și urmele arheologice celtice, între apariția primelor emisiuni locale și a celor originale macedonene în Dacia intracarpatică, cu stabilirea în număr mai mare a celților în această zonă, între dispariția acestor monetării și ridicarea altora noi după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. în celelalte regiuni ale Daciei, constituie fapte deosebit de semnificative în vederea stabilirii caracterului etnic al principalelor tipuri monetare. Această schimbare pe plan numismatic indică de asemenea, în mod clar, o decădere treptată a celților și o ridicare pe plan politic și economic a triburilor geto-dace, care recuceresc teritoriile ocupate vremelnice de celți.

e. Pe unele tipuri monetare descoperite în nord-vestul Transilvaniei și în Banat, în special pe seriile mai vechi din a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., apare o serie de simboluri tipic celtice, sau oricum frecvent folosite de celți în arta decorativă. În primul rând se impune atenției noastre, din acest punct de vedere, porcul mistreț, care este redat pe reversul unor monede de la Tulgheș și Șilindia, unde apare pe coiful călărețului (pl. x, 1). În aceleași tezaure apar de asemenea emisiuni pe care este redat un animal, poate un lup sau o panteră, sărind în spatele călărețului (pl. x, 9). La acestea se mai adaugă pasărea pe o ramură, roata cu spițele sau dințată, rozeta, lira, cercul cu punct la mijloc, spirala simplă, în formă de S sau de opt, cu capetele deschise și altele. Asemenea elemente se întâlnesc destul de des, nu numai în decorul de pe vase sau obiecte de os și metal, ci și pe monede celtice din partea centrală și de vest a Europei¹²⁷⁸. Astfel de simboluri nu mai apar pe monedele din faza următoare de după mijlocul secolului al II-lea î.e.n.

f. Pe o serie de monede emise în nord-vestul Daciei, cum sînt cele de tipurile Tulgheș-Mireșu Mare, Șilindia, Chișineu-Criș și pe cele din Moldova de tip Huși-Vovriești, ca și pe anumite categorii de imitații din Pannonia și chiar Illyria se întâlnesc numeroase contramărci. Pe lângă faptul că asemenea contramărci se aplică numai pe monede din prima fază de dezvoltare, emise în special în nord-vestul Daciei, acestea redau curent tipuri de ornamente celtice. Pînă acum nu se cunosc contramărci pe monedele sigur dacice, care aparțin cu precădere celei de a doua faze principale de dezvoltare și etapei finale. Cele cîteva semne de pe unele monede din tezaurul de la Sălașul de Sus¹²⁷⁹ nu sînt în măsură să afecteze cele formulate de noi în acest sens. Rezultă de aici că obiceiul de a contramarka monedele în această zonă nu poate aparține decît celților.

g. După cum reiese din cele înfățișate la capitolele cu descoperirile monetare, toate imitațiile aparținînd primei faze principale de dezvoltare provin din tezaure și descoperiri izolate, fără nici o legătură cu vreun context arheologic oarecare. Există însă o singură informație, deși vagă, demnă totuși de luat în considerație. Vorbind despre unele descoperiri făcute la Craiva (jud. Alba), M. Roska arată că, la punctul numit «Piatra Caprii»,

¹²⁷⁸ A. Blanchet, *Traité de monnaies gauloises*, 1905, passim; R. Forrer, *Keltische Numismatik*..., passim; R. Paulsen, *Die Münzprägung*..., p. 55 (pl. C); E. Bertrand, *Symboles et attributs sur les monnaies gauloises*, in RN, 1931, p. 141–143; J. Déchlette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine*, 1904, p. 127–129; J. B. Colbert de Beaulieu, in OGAM, VII, 39, 1955, p. 227–229; Françoise le Roux, *Contribution à une définition de l'art celtique*, in OGAM, VII, 39, 1955, p. 197–218; André Varagnac,

Gabrielle Fabre și M. Mainjonet, *L'art gaulois*, Paris, 1956; Jan Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956 passim; D. Allen, in *Num. Chronicle*, IX, 1969, p. 33–78; pentru Transilvania a se vedea și Vl. Zirra, in *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 181, 193, 199 și 221; M. Rusu, *op. cit.*, p. 276–278 și 287.

¹²⁷⁹ O. Floca, in *Rassegna Monetaria*, XXXIII 1936, p. 3, și in *Dacia*, XI–XII, 1945–1947, p. 86–95.

un păstor a găsit o serie de obiecte de fier printre care se remarcă: o scoabă, fragmente de sabie, una cu virful îndoit, lance fragmentară și alte două virfuri de lance. *Tot acolo, mai târziu, au ieșit la iveală și două imitații barbare după tetradrabmele lui Filip II* ¹²⁸⁰. Desenul uneia dintre monede, mai mult o schiță idealizată, este departe de a ne da vreo indicație asupra tipului monetar de care ar putea aparține imitațiile în discuție. Se desprinde totuși cu claritate că monedele respective pot fi atribuite sigur primei faze principale de dezvoltare a monetăriei din Dacia. Aceeași schiță lasă să se întrevadă pe monedă și prezența a trei tăieturi adânci, ceea ce ne-ar face să ne gândim la niște imitații asemănătoare celor din descoperirile de la Teiuș și Chișineu-Criș.

Indiferent cărui tip au putut să aparțină cele două monede, ceea ce ni se pare că merită să reținem este faptul că pentru întâia oară o descoperire monetară din prima fază principală de dezvoltare pare să provină dintr-un complex arheologic. Dacă ne-am rezuma la conținutul strict al informației, ar trebui să admitem că monedele provin dintr-un cimitir celtic, împreună cu obiectele de fier pe care le-am amintit. Împrejurarea însă că ele s-au găsit ulterior obiectelor, deși se precizează clar că s-au descoperit *tot acolo*, adică pe același, loc, ne obligă să păstrăm încă unele rezerve. Totuși situația ca atare nu este deloc lipsită de importanță și o legătură între cele două categorii de descoperiri apare ca foarte probabilă. Am avea astfel un nou argument în sprijinul caracterului celtic al unora dintre monedele emise în prima fază de dezvoltare a monetăriei din Dacia.

Datele de ordin istoric, arheologic și numismatic la care ne-am referit, împreună cu grupul de argumente prezentat în paragrafele imediat anterioare, ne dau o primă și importantă indicație în ceea ce privește atribuirea etnică a unora dintre monedele emise în prima fază principală de dezvoltare a monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia. Toate aceste date și considerații ne indică pe celții așezați în nordul și nord-vestul Daciei ca cei dintii realizatori ai unei părți însemnate din monetăria locală amintită. Am dori însă să precizăm faptul, asupra căruia vom reveni ceva mai jos, că nu toate monedele pot fi socotite celtice și că unora dintre ele va trebui să le acordăm o origine geto-dacică. De asemenea, ni se pare că este absolut necesar ca de fiecare dată să avem în vedere, nu întreg ansamblul de emisiuni, ci diferențele tipuri, pe regiuni. Referindu-ne mai întâi la nordul și nord-vestul Transilvaniei, ar rezulta, ținând seama de toate argumentele mai sus pomenite, că cele mai multe tipuri monetare aparținând acestor regiuni reprezintă emisiuni celtice. În fruntea acestora s-ar situa înainte de toate monedele de tip Tulghieș cu porc mistreț pe coiful călărețului (pl. x, 1), care pot fi datate pe la mijlocul sau în primele decade ale celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n. Asemenea monede apar, în afara tezaurului de la Tulghieș-Mireșu Mare (jud. Maramureș) și în cuprinsul depozitului de la Șilindia (jud. Arad). Aceste imitații se înscriu printre cele mai artistice realizări din toată monetăria locală din Dacia și din lumea celtică. Prezența frecventă a porcului mistreț pe reversul multor categorii de monede din Europa de vest nu mai are nevoie de comentarii. Ar urma apoi o serie de alte tipuri, documentate mai ales în tezaurul de la Tulghieș-Mireșu Mare, parțial și în cel de la Șilindia. Multe din aceste tipuri se leagă stilistic de imitațiile cu porc mistreț despre care am vorbit. Din rîndul acestora ar fi de menționat monedele de tipul Tulghieș cu lup sau panteră aruncîndu-se asupra călărețului (pl. x, 9–10) și cele cu siglele Λ și V în spatele călărețului (pl. x, 3–7). Capul lui Zeus de pe aversul acestor tipuri monetare se apropie și se înrudește stilistic cu cel de pe aversul tipului cu porc mistreț. Ar urma apoi să fie avute în vedere imitațiile din aceleași

¹²⁸⁰ M. Roska, în *Közlemények*, 1–2, 1944, p. 60, nr. 51 (fig. 23/7). Mulțumim și pe această cale colegului I. H. Crișan, care ne-a atras atenția asupra condițiilor de descoperire a celor două monede.

descoperiri, numite de tipul *cu arc* (pl. xi, 5—6) și cele ale surorilor sale *cu rozetă și contramarcă, în formă de palmă* (pl. xi, 7—8) și eventual imitațiile zise de tip Tulghieș-Copăcenii, cu rozetă, care nu par să fie decît o continuare stilistică a celor dintii, atunci cînd este vorba de revers, dar mai ales a imitațiilor din aceleași tezaure, cu cap imberb (Apollo) pe avers și cu ramură și contramarcă pe revers. Aceleași emisiuni prezintă unele analogii pentru avers cu monedele de tipul *cu cifre romane*, unde apare același cap uman imberb (Apollo) (pl. xii, 11—12). Imitațiile acestea, care par să fie tot celtice, se întîlnesc în vestul și nordul Daciei, dar sînt destul de răspîndite și spre sud-vest între Dunăre și Sava, zona de ocupație a scordiscilor. Astfel de imitații sînt semnalate și în tezaurul de la Criciova. Ele figurează în clasificarea noastră (p. 83) cu numele de monede de tipul Tulghieș-Criciova cu rozetă sau cu cap imberb și contramarcă. Reamintim de asemenea că o bună parte din tipurile monetare caracteristice tezaurului de la Tulghieș Mireșu Mare, apar și la Șilindia (Arad), precum și la sud de Mureș, la Criciova. Din același tezaur de la Criciova pot fi socotite celtice și monedele care au pe obrazul capului uman de pe avers o mare spirală, iar pe revers, în fața calului, un cerc cu punct și patru raze (pl. viii, 3—4).

Piese similare se află și în lotul de monede dintr-un tezaur descoperit în Transilvania, după toate indicațiile aparținînd celui de la Tulghieș și ajuns la Copăcenii (jud. Vîlcea). În colecția lui Mihai Bibra se păstrează o monedă din acest lot, care are pe revers, sub cal, un animal nedistinct, poate chiar o pasăre, iar deasupra, în spatele călărețului, o protomă de lup ¹²⁸¹.

Tot în rîndul monedelor celtice par să se includă și emisiunile de tipul *cu liră și cu monogramă de tip Audoleon*. Ambele tipuri au pe avers un cap uman cu relief foarte pronunțat, deosebit de celelalte categorii, cu barba din triunghiuri hașurate și pe frunte cu bucle semiovale cu puncte la mijloc. Calul de pe revers se aseamănă în multe privințe, în ambele cazuri, iar analogii, mai ales referitor la prezența lirei, în locul călărețului, se găsesc spre vest și nord, către Pannonia și Slovacia ¹²⁸². De aceleași emisiuni cu relief înalt, dar deosebite pe avers, unde mustața apare redată în formă de S culcat, iar pe revers fără călăreț, însă calul destul de puțin deosebit, se leagă și monedele de tipul Tulghieș, fără călăreț (pl. xi, 3—4).

Există o serie de alte tipuri monetare, deosebite de grupele întîlnite în tezaurele Tulghieș-Mireșu Mare, Șilindia și Criciova, pe care le întîlnim mai ales în partea de nord a Transilvaniei. Din rîndul acestora menționăm mai întîi imitațiile din tezaurul de la Sighet, în special pe cele care au pe revers roata dințată, iar pe avers se constată aceeași mustață în formă de S (pl. xx, 1—4). Prezența roții dințate, ca și ansamblul stilistic al monedelor, ar pleda în favoarea originii lor celtice. Fiind vorba doar de cîteva descoperiri și monede, ne vedem nevoiți totuși să păstrăm încă anumite rezerve.

Tot în sfera monetăriei celtice sau influenței acesteia par să se includă și emisiunile de tip Crișeni-Berchieș (pl. xv—xvi). La ambele tipuri sînt caracteristice: părul în formă de S deasupra frunții și coiful cu crinieră lungă, spiralică, la călăreț. Primele au în plus un animal sub botul calului, iar cele din grupa cu B au pe avers părul strîns la spate într-un coc aplatizat și spiralic. Deși mai deosebite ca stil, în aceeași categorie a monetăriei celtice par să se includă și emisiunile de tipul cu «călărețul cu pasăre pe ramură», a căror răspîndire și analogii ne îndreaptă spre regiunile din afara granițelor de nord și de vest ale Daciei. Pe lîngă pasăre, monedele respective mai au caracteristic rozeta de sub botul calului, iar pe avers mustața în formă de S culcat și cu capetele spiralice (pl. ix, 9—12).

¹²⁸¹ M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, 5, 1969, p. 453 (fig. 15).

¹²⁸² Eva Kolníková, în *Studijné Zvesti, AUSAV*, 13, 1964, p. 195—206.

Referitor la emisiunile monetare din podișul central moldovenesc, cunoscute sub numele de imitații de tip Huși-Vovriești, am arătat pe larg la capitolul respectiv că există suficiente dovezi să le atribuim unei populații de origine celtică. De aceea nu socotim necesar să mai stăruim asupra problemelor pe care le ridică acest grup de monede. Reamintim doar că asemenea emisiuni, de unde nu lipsesc tăieturile și contramărcile cu un anumit specific, se întind din Serbia, Banat, nord-estul Ungariei, nordul Carpaților și poposesc în centrul Moldovei, unde ele se întâlnesc în număr mare (fig. 10). A reieșit de asemenea că imitațiile de tip Huși-Vovriești nu se leagă de lumea greco-macedoneană prin sudul Moldovei și Dobrogea. Nu există nici un fel de argument care să îndreptățească o astfel de presupunere. De asemenea nu este posibilă o legătură a lor nici prin cimpia Dunării, unde nu se constată nici o descoperire cu monede de acest fel și nici elemente de stil caracteristice, tăieturi sau contramărci, la emisiunile specifice zonei dintre Dunăre și Carpați. În plus, am amintit că emisiunile de tip Huși-Vovriești își fac apariția în Moldova odată cu venirea triburilor bastarne, se întind exact în cuprinsul regiunii ocupate de acestea și dispar odată cu decăderea lor politică și economică.

Pe baza descoperirilor monetare ar urma să admitem că în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., triburi celtice din zona Tisei și a Dunării de mijloc s-au deplasat spre est, prin nordul Carpaților, regiuni unde au locuit vremelnice împreună cu unele triburi bastarne, cu care s-au deplasat și stabilit apoi în partea centrală a Moldovei. Deși după unele izvoare scrise s-ar putea vorbi clar de o populație celto-bastarnă, ultimele descoperiri arheologice ar indica în centrul Moldovei doar o populație bastarnă. Urmele celtice sînt destul de sporadice și, după unele interpretări, acestea n-ar putea atesta o prezență celtică între Carpați și Prut¹²⁸³. Cu toate acestea credem că nu se poate trece cu atîta ușurință peste faptul că bastarnii se deplasau în aceste părți după o conviețuire cu anumite triburi celtice, rămase probabil în minoritate, și nici peste împrejurarea că o serie de izvoare antice vorbesc frecvent de o populație combinată celto-bastarnă¹²⁸⁴, unde, foarte probabil, bastarnii dominau politic, economic și numeric. Monedele, alături de cele cîteva urme arheologice și informații literare, rămîn totuși argumente în favoarea unei prezențe celtice, alături de masa bastarnă, teză postulată și de C. Daicoviciu (Steaua, X, 12, 1959, p. 92). Chiar dacă o astfel de concluzie nu se va putea dovedi ca valabilă, ceea ce rămîne însă clar din punctul de vedere urmărit de noi este faptul că monedele cu tăieturi și contramărci de tipul Huși-Vovriești pot fi socotite emisiuni celtice, aduse în podișul central al Moldovei către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. de populațiile care se deplasează din nord și se stabilesc în aceste părți ale Daciei. N-ar fi exclus ca unele piese să fi pătruns ulterior dinspre Transilvania.

Vorbînd despre situația pe care ne-o dezvăluie descoperirile arheologice a rezultat că în zonele de locuire celtică din partea de nord și vest a Daciei, se constată frecvent și permanent urme de cultură dacică. Aceasta este o dovadă sigură că prezența dacilor din regiunile amintite nu poate fi pusă la îndoială, indiferent sub ce formă va fi existat¹²⁸⁵. Desigur că nu avem încă temeiuri să vorbim de natura raporturilor dintre celți și daci, de la o zonă la alta. S-a văzut de pildă că deocamdată nu este posibilă o delimitare exactă, din punct de vedere etnic, a multora dintre complexe arheologice în care apar împreună anti-chitățile celtice și dacice.

¹²⁸³ M. Babeș și Ilie Untaru, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 283–290; M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 195–216; o părere similară și la Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 228–234.

¹²⁸⁴ T. Livius, XLIV, 26–27; Diodor, XXX, 19, și XXXI, 14; Plutarch, *Aemil. Paul*, 9 și 12; Adolf Bauer,

Die Herkunft der Bastarnen, în *Wiener Sitzb. phil.-hist. Kl.*, 1918, p. 185, 2; V. Părvan, *Getica*, p. 65–66.

¹²⁸⁵ I. Nestor, în *Dacia*, 1937–1940, p. 159–182; I. H. Crișan, *Monumente inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, în *AMN*, I, 1964, p. 87–107; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 106–8.

Dacă pe plan arheologic, unde formele de cultură ale fiecăreia dintre cele două populații se pot clar distinge între ele, o delimitare etnică este dificil de făcut, cu atât mai mult acest lucru va fi greu de stabilit pe tărîm numismatic. Am încercat în cele de mai sus să fixăm oarecum cadrul emisiunilor celtice, avîndu-se în vedere pe de o parte zonele de locuire celtică și datele istorice în ansamblu, iar pe de altă parte, prezența pe monede a anumitor simboluri celtice, precum și ariile lor de răspîndire. Este probabil că nu în toate cazurile să fi reușit o atribuire exactă. Pentru cele mai multe însă dintre tipuri avem convingerea că ne-am apropiat de realitate. Vom încerca acum să scoatem din această masă de emisiuni din prima fază principală de dezvoltare, fixată de noi între mijlocul secolului al III-lea și cel al secolului al II-lea î.e.n., tipurile monetare pe care le-am putea atribui daco-geților. Nu este deloc simplu, deoarece, de data aceasta, nu dispunem de elemente specifice ca în primul caz. În consecință, foarte adesea, formulările noastre vor avea un caracter ipotetic.

Printre monedele care nu au nici un fel de semn caracteristic celtic și care pot fi atribuite dacilor, am putea aminti înainte de toate emisiunile de tip Banat, cu cunună și ramură pe revers (pl. VI—VII). Aceste imitații nu mai au reliefurile așa de înalte, nu mai sînt încărcate cu simboluri și nici nu reflectă influențe ale altor tipuri monetare. Urmărind evoluția stilului acestor emisiuni se poate constata că în mare măsură ele au transmis o serie de elemente stilistice, indirect prin tipul Cladovo-Saschiz, imitațiilor geto-dacice de tip Aninoasa-Dobrești și chiar Aiud-Cugir. Această legătură stilistică în timp ar fi deocamdată principalul argument care ne îndeamnă să înclinăm spre o origine a lor dacică.

Cea de-a doua categorie de imitații pe care le-am putut integra în rîndul emisiunilor daco-getice ar fi imitațiile de tip Prundu-Jibelea (pl. xxxii). Nici aici nu constatăm elemente suplimentare, care să încerce cîmpul monetar. Aria lor de răspîndire nu ne dă nici o indicație în această privință. Asemenea monede apar la Prundu-Bîrgăului¹²⁸⁶ (jud. Bistrița-Năsăud), dar și la sud de Carpați, în tezaurul de la Jibelea sau izolat, în cîteva puncte din aceeași regiune. Argumentul important și principal în același timp, pe care ne sprijinim atunci cînd facem o astfel de atribuire, se referă la împrejurarea că monedele de tip Prundu-Bîrgăului-Jibelea au servit ca model imitațiilor geto-dacice dintre Dunăre și Carpați, de tipul Adîncata și Virteju-București. În cazul de față elementul de continuitate apare cu o deosebită claritate. O legătură stilistică așa de armonios înlănțuită și o desfășurare gradată de la un tip la altul, atât pentru avers, cît și pentru revers, nu se mai întîlnește la nici una dintre categoriile de imitații din Dacia.

Tot pentru zona intracarpatică a Daciei ar mai fi de amintit și alte cîteva tipuri monetare, ceva mai tirzii însă, situîndu-se cronologic la punctul de legătură dintre cele două faze principale de dezvoltare, aproximativ către mijlocul secolului al II-lea î.e.n., pe care l-am putea trece în rîndul emisiunilor, dacă nu sigur dacice, oricum foarte probabil daco-celtice. Cele care se impun mai întîi atenției noastre, din acest punct de vedere, sînt imitațiile de tip Medieșu Aurit. Din capitolul rezervat special prezentării acestui tip monetar a reieșit că în stilul redării aversului imitațiilor respective, în parte și a reversului, se constată nuanțe și chiar unele elemente celtice. Nu-i mai puțin adevărat însă că, așa cum observă și K. Pink, tipul reversului acestor monede ne îndreaptă spre stilul emisiunilor dacice. Caracterul lor local dacic este recunoscut fără rezerve, nu numai de Ö. Gohl, care le atri-

¹²⁸⁶ Aici este vorba de o zonă bogată în urme celtice. Interesantă din acest punct de vedere este o piesă sculpturală de factură celtică, ce redă un cap uman, descoperită la Prundu Bîrgăului și publicată de V. Vasiliev, în *AMN*,

VI, 1969, p. 451—457. Prezența unui tezaur cu astfel de monede într-un centru celtic ne obligă totuși să păstrăm anumite rezerve în ceea ce privește caracterul pur sau sigur geto-dacic al monedelor de tip Prundu-Jibelea.

buia costobocilor, ci și de K. Pink, în general adept al celtismului celor mai multe monede din Dacia¹²⁸⁷.

Într-o situație similară par să se afle și emisiunile din faza *b* a tipurilor Crișeni și cu litera B pe revers (pl. xvii, xix). Deși aceste monede se trag din cele două tipuri principale amintite, ele prezintă unele elemente comune, pe care le vom găsi transmise monedelor dacice de tip Chereluș. Ar fi vorba deci și aici de o continuitate și de o legătură stilistică între monedele sigur dacice din Transilvania și Banat, faza a doua de dezvoltare și cele emise anterior. Așa s-ar putea explica însăși prezența unor influențe celtice în monetăria dacică din Dacia intramontană. Trebuie să precizăm însă și în cazul celor două categorii monetare, că nu le putem încă socoti sigur dacice. Este foarte probabil că ele fac doar punctul de legătură de la o fază la alta și în acest caz ar putea fi considerate emisiuni daco-celtice.

Situația de la sud de Carpați nu este nici ea suficient de limpede. Avem în vedere desigur, și de data aceasta, numai emisiunile din prima perioadă de dezvoltare a monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia. Nu vom mai readuce aici în discuție problema primelor imitații de tip Filip al II-lea, aparținând fazei de început a aceleiași monetării, deoarece despre ele am vorbit pe larg la capitolul respectiv. Reamintim doar că acestea au fost emise în majoritatea lor în regiunea balcano-dunăreană și că au o origine traco-getică. Este probabil ca cel puțin o parte din ele să fi pătruns în Dacia venind din sudul Dunării, ca urmare a schimburilor intertribale. Chiar și monedele de tip Rasa le putem integra în rîndul imitațiilor traco-getice, venite probabil aici tot din dreapta Dunării, odată cu tetradrahmele de la Alexandru cel Mare și Seleucos, cu care s-au găsit împreună. Acestea sînt de altfel și singurele emisiuni din etapele mai vechi pentru întreaga Muntenie. În afara lor, pînă la emisiunile din faza a doua, imitațiile de tip Adincata-Mănăstirea și Virteju-București nu se mai cunosc alte monede, care să fi fost bătute în această parte a Daciei.

Alta este însă starea de lucruri din Oltenia, unde se întîlnește o serie de tipuri monetare interesante, aparținînd primei faze de dezvoltare, datată aproximativ între 250 și 150 î.e.n. Monedele descoperite în această zonă sînt în parte specifice părții de nord-est a Olteniei, parte zonei de vest și nord-vest a Daciei. Aici și-au dat întîlnire imitațiile monetare de tip *Prundu-Jibla*, *cu pasăre pe revers*, « *cu cap uman sub cal* », « *cu litera K* », *Jibla*, *Larissa-Apollon* și « *cu cap janiform* ». Despre primele două tipuri am vorbit mai sus, încercînd nu numai o localizare a lor, ci și stabilirea caracterului lor etnic. Ar rămîne acum să explicăm prezența lor în tezaure la sud de Carpați și bineînțeles să vorbim despre emisiunile proprii acestei regiuni, dar nu înainte de a vedea pe scurt în ce măsură rezultatele arheologice ne pot veni în ajutor.

În spațiul dintre Olt, Dunăre și Carpați nu lipsesc descoperirile cu caracter celtic. Numai că acestea nu sînt așa de numeroase și reprezentative ca cele de peste Carpați, pentru a se putea vorbi deocamdată de o prezență celtică mai însemnată. În plus, se constată că descoperirile de pînă acum, puține la număr, cele mai multe fiind întîmplătoare, sînt răspîndite mai mult în partea de sud și sud-vest a Olteniei. Destul de sporadic ele sînt menționate și în zona de dealuri, unde apar cele mai multe și cele mai de seamă descoperiri de monede. Prin urmare, numai pe baza celor cîteva descoperiri arheologice celtice¹²⁸⁸ ar fi greu să se precizeze rolul pe care l-au jucat celții în regiunea dintre Dunăre, Olt și Carpați. Oricum ar fi însă, chiar și în stadiul actual al cercetărilor, credem că se poate afirma că celții veniți

¹²⁸⁷ Ö. Gohl, *NumKöZ*, II, 1903, p. 57–59; K. Pink, *Münzprägung*..., p. 130–131; N. Gostar, în *Buletin Univ. Cluj*, I, 1956, p. 183–199; I. I. Russu, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 343–344.

¹²⁸⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Antiquités celtiques en Olténie*, în *Dacia*, XI–XII, 1945–47, p. 17–33; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 222–228.

în această parte n-au ajuns să se impună, nici pe plan politic și nici economic, așa cum au reușit celții stabiliți în nordul și vestul Daciei. Din păcate nici descoperirile arheologice geto-dacice nu sînt în măsură să aducă vreo clarificare. Deși se cunosc multe așezări, ca urmare a unor recunoașteri de teren, pînă acum nu s-au făcut cercetări mai ample, care să îngăduie o distribuie a acestora pe epoci. Săpături mai ample s-au făcut în ultimii ani în așezarea de la Ocnîța (jud. Vîlcea) unde s-au descoperit interesante urme de cultură geto-dacică și unde influența celtică pare să fie destul de evidentă. Materialul încă inedit nu ne îngăduie să știm în ce constă orizontul din secolul al III-lea î.e.n. din așezarea de la Ocnîța¹²⁸⁹. Pentru a avea o vedere de ansamblu asupra așezărilor geto-dacice dintre Dunăre, Olt și Carpați este absolut necesar să se extindă cercetările și în alte centre arheologice de acest gen.

Pe plan numismatic, așa cum am mai spus, situația nu este deloc limpede. Printre cele mai însemnate emisiuni monetare, caracteristice nordului Olteniei, sînt imitațiile de tip *Larissa-Apollo* și cele *cu cap janiform*. Aceste monede apar adesea împreună în tezaure, fiind deci contemporane și s-au găsit în număr relativ mare. Aria de răspîndire duce la presupunerea că ele au fost emise în partea de nord a Olteniei. Pentru stabilirea etnicului lor nu dispunem de nici un element caracteristic. Stilizarea și simbolurile nu ne dau nici o indicație în acest sens. Luînd însă în considerație situația generală numismatică, arheologică și istorică, am înclina spre o origine geto-dacică a lor. Atîta vreme cît ele sînt specifice Olteniei, unei regiuni unde elementul celtic nu pare să fi fost așa de viguros, avem, credem, dreptul să vedem în geto-daci pe emitenții principali ai acestor două tipuri monetare. Cu toate acestea, n-am exclude însă de la acest proces și o contribuție celtică, fie înțeleasă ca o influență, fie chiar ca o contribuție directă. Avem în vedere, pe de o parte, monedele model care au stat la baza acestor imitații, aduse foarte probabil de celți din sud, iar pe de altă parte legăturile dintre triburile emittente din nordul Olteniei și populația celtică din vestul și nordul Daciei, dovedite clar de descoperirile monetare. Am văzut de exemplu că imitații de tipul Prundu Birgăului (Bistrița Năsăud) și *cu pasăre* apar la Jiblea. De asemenea monedele de tip *Larissa*, *cu cap janiform* și *cu cap uman sub cal*, se semnalează în Banat și dincolo de Dunăre în zona Vidinului (R. P. Bulgaria) și a Zemunului (R. S. F. Jugoslavia).

Nu putem întotdeauna stabili natura raporturilor dintre regiunile respective. Răspîndirea unora dintre ele poate fi pusă desigur pe seama simplei circulații monetare, ca rezultat al relațiilor de schimb dintre diferitele triburi. În această categorie ar putea intra de pildă imitațiile de tip *Larissa* și *cu cap janiform*, pe care le întîlnim doar izolat dincolo de Dunăre și în Banat. Față de centrul principal din nordul și vestul Olteniei, unde se masează cele mai multe și mai importante descoperiri, exemplarele găsite în afara acestei arii sînt rare și nu se semnalează în grupe. Dar și în acest caz s-ar putea pune întrebarea firească, pentru ce monedele în discuție nu s-au răspîndit spre sud și spre est, ci tocmai către vest, unde erau zone de locuire celtică? Este vorba oare doar de o simplă întîmplare, sau ar trebui să luăm în considerație și existența, nu numai a unor relații de schimb, ci și a unor raporturi de natură etnică? Nu s-ar putea exclude ca aici să fie vorba de ambele feluri de relații, deoarece una nu exclude pe cealaltă. O astfel de interpretare ar fi un motiv în plus, față de cele deja amintite, care ne-ar permite să admitem o contribuție celtică la emiterea celor două tipuri monetare, *Larissa* și *cu cap janiform*. În aceeași situație se află eventual și imitațiile de tip *cu cap uman sub cal*, cu *litera K pe revers* și cele de tip *Jiblea*. Nu avem

¹²⁸⁹ D. Berciu, *Buridava dacică la Ocnîța ?*, în *Magazin istoric*, 6, 1967, p. 6—9; Em. Moscalu, *Așezarea dacică de la Cozia Veche*, în *SCIV*, 4, 1968, p. 629—641. În ambele

articole se vorbește de o influență celtică evidentă la unele produse ceramice în mod special.

încă suficiente descoperiri cu monede de acest fel, care să ne îngăduie să stabilim mai exact ariile de răspindire și centrele lor de emiter. Între aceste categorii de monede există însă legături stilistice evidente, primele servind ca model pentru celelalte. Ele se găsesc de asemenea și în părțile de vest ale Daciei, ceea ce indică același tip de legături, ca și în cazul monedelor de tip *Larissa* și *cu cap janiform*. De aceea, chiar dacă atribuim imitațiilor respective o origine geto-dacică, pe celți nu-i putem exclude, sub o formă sau alta, de la procesul de emiter al lor. Ar urma doar ca descoperirile viitoare să ne dea indicații referitoare la centrele de emiter și la rolul pe care l-a jucat fiecare dintre cele două populații la realizarea acestor tipuri monetare.

O altă explicație trebuie acordată celorlalte categorii de monede, de tipurile *cu pasăre pe revers* și *Prundu Bîrgăului*, care apar în tezaurul din nord-estul Olteniei de la Jiblea. După cum am văzut, ele sînt caracteristice regiunilor de nord-est ale Daciei, primul fiind socotit o emisiune celtică. Prezența lor la sud de Carpați pare să nu poată fi pusă pe seama unui obișnuit proces de circulație monetară. Unei asemenea interpretări se opune mai întii împrejurarea că între cele două zone nu se poate face o legătură directă. Dimpotrivă, ele apar complet izolate și rupte printr-un gol, care se interpune între regiunea de nord-vest a Daciei și cea de nord-est a Olteniei. În același timp, ele nu se prezintă aici numai sub forma unor descoperiri izolate, ci și în cadrul unor tezaure, ceea ce nu indică o circulație monetară, ci mai degrabă ceva purtat, adus. În al doilea rînd, nu trebuie să uităm că un astfel de fenomen nu ar putea fi explicat, tocmai în cadrul monetăriei celtice și geto-dacice, unde tipurile monetare au o arie de circulație destul de limitată și că față de centrele de emiter, monedele nu se îndepărtează prea mult pe calea circulației, decît în cazuri destul de rare.

În lumina acestor considerente nu putem încă da o explicație grupării imitațiilor de tipul *cu pasăre pe revers* și *Prundu Bîrgăului*, pe de o parte în nord-vestul Daciei, iar pe de altă parte în jumătatea superioară a Olteniei. Însăși formularea unor ipoteze nu ni se pare posibilă. Așteptăm ca descoperiri viitoare, atît arheologice, cit și numismatice, să îngăduie găsirea unui răspuns. Pînă atunci însă un lucru apare aproape sigur. O prezență celtică, directă sau înțeleasă chiar ca o influență în nordul Olteniei, în a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., pare să nu poată fi pusă la îndoială. Ansamblul descoperirilor monetare și tabloul înfățișat de acestea, nu numai că nu contravin, ci dimpotrivă, susțin o astfel de interpretare.

Sintetizînd cele expuse de noi cu privire la prima fază principală de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia, rezultă că aceasta are o puternică coloratură celtică în partea de nord și nord-vest a Daciei. În această zonă celții au deținut prioritatea, în timp ce în Oltenia și Banat ar fi posibil ca rolul principal să-l fi jucat geto-dacii.

Despre o participare a triburilor geto-dace la emiteria unora dintre tipurile monetare din prima etapă principală de dezvoltare am văzut că nu poate încăpea nici un fel de discuție. Urmează doar să stabilim mai clar, în ce regiune și în ce măsură s-a realizat această participare și unde ei au deținut rolul principal. N-am exclus pe geto-daci de la procesul de emiter a unor monede din prima fază de dezvoltare, pentru că este greu de admis că, acolo unde se dovedește că arheologic cele două populații, celții și dacii, au conviețuit, să nu fi participat împreună și la baterea monedei, indiferent de contribuția fiecăreia. Ceea ce confirmă neîndoios aportul geto-dacic la monetăria din etapa primă, este elementul de continuitate pe care-l surprindem la emisiunile din faza doua. Chiar dacă aceste monede prezintă caractere noi din punct de vedere tehnic, în parte și stilistic, rezultă clar că ele se inspiră și continuă nu numai în timp, ci și stilistic anumite tipuri din prima fază. Această suită stilistică și cronologică neîntreruptă nu poate fi decît opera unuia și aceluiași element etnic geto-dacic. Sugestive sînt în primul rînd în această privință monedele de

tip Adîncata, Virteju-București și Inotești-Răcoasa, toate emise între Dunăre și Carpați, care au ca prototip emisiunile de tip Prundu-Jibea din prima fază, documentate în special în tezaurele de la Prundu Birgăului (jud. Bistrița) și Jibea (jud. Vâlcea). În al doilea rînd se înscriu monedele de tip Aninoasa Dobrești din Oltenia și cele de tip Rădulești-Hunedoara-Chereluș din Transilvania, al căror revers se inspiră clar din emisiunile anterioare de tip Cladovo-Saschiz și parțial din cele de tip Crișeni-Berchiș.

În altă ordine de idei s-ar putea admite că tehnica monetară, în întregime grecească, a fost preluată în mare parte de la celți, cel puțin de populația geto-dacică din Transilvania. O influență mai puțin însemnată pare să fi avut celții în sud, unde curentul elenistic, prin intermediul tragic, se manifestă mai puternic. În felul acesta s-ar confirma spusese lui V. Pârvan, potrivit cărora « monetăria geto-dacică se dezvoltă mai mult sub înrîuririle celților decît a grecilor ». Monedele, spune același autor, sînt creații getice cu elemente sudice, trecute prin mîini celtice și cu mijloace tehnice inspirate de la celți. Getii au învățat de la celți arta de a bate monedă proprie »¹²⁹⁰. Chiar dacă formulările lui V. Pârvan nu pot fi în întregime acceptate, în sensul că nu se poate vorbi de o influență exclusiv celtică, valabilă pentru întreg teritoriul Daciei, ideea de bază pe care o exprimă poate fi socotită valabilă. Oarecum pe o poziție similară se situează și C. Daicoviciu, atunci cînd admite că celții au exercitat o însemnată influență asupra culturii geto-dace în general, de unde nu sînt excluse nici monedele¹²⁹¹.

Situația tipurilor și descoperirilor monetare, unde am întîlnit o gamă numeroasă de categorii de imitații și tezaure cu un conținut foarte variat de tipuri, arată mai întîi că în regiunile unde apar acestea, exista un însemnat număr de triburi, autori ai diferitelor categorii de emisiuni locale. În al doilea rînd, reiese că triburile respective întrețineau strînse legături de schimb și culturale. Amestecul frecvent în tezaure al diferitelor tipuri de imitații poate fi o reflectare a conviețuirii și amestecului celor două neamuri: geto-dacii și celții. Descoperirea de monede de același tip, în grupuri separate, situate în regiuni suficient de bine legate între ele, ar fi o dovadă că spre sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n. au avut loc în Dacia o serie de mișcări și deplasări de populații. Dacă pătrunderea în Moldova a unor triburi bastarne împreună cu elemente celtice apare ceva mai clară, nu știm încă cum s-au petrecut lucrurile cu populația din regiunea de dealuri a Olteniei și cea din Dacia de nord-vest.

Concluziile noastre cu privire la apartenența etnică și la stabilirea ariei de circulație a diferitelor tipuri monetare și legătura dintre acestea și triburile emitente, pot aduce unele contribuții la localizarea unora dintre neamurile din Dacia, pe care le menționează Ptolemeu și în legătură cu care V. Pârvan a încercat o distribuire a lor pe regiuni. Dar această problemă o vom trata, după ce mai întîi vom vorbi și despre emisiunile monetare din etapa următoare.

II. Aproximativ după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. asistăm la unele schimburi importante în monetăria locală din Dacia. Se poate vorbi acum de cea de a doua etapă principală și faza finală a emisiunilor de tip greco-macedonean. Am văzut că această a doua fază se caracterizează prin apariția unor noi tipuri monetare, la care întîlnim: stilizare dusă pînă la ultimele ei consecințe, reducerea greutateii, uneori pînă la jumătate din cît cîntăreau multe din emisiunile precedente, scăderea apreciabilă a titlului argintului și baterea unor imitații cu modul mult mărit. În reprezentările de pe monede se constată prezența unor

elemente noi împrumutate, de data aceasta, de la tetradrahmele din Macedonia Prima și din Thasos. Modificările la care ne-am referit nu înseamnă o cezură între cele două faze. Dimpotrivă, așa cum am arătat, cele mai multe din tipurile noi, reprezintă o continuare a celor dintii. De pildă imitațiile de tip Adincata, Virteju-București și Inotești-Răcoasa, reprezintă o înlănțuire stilistică și cronologică a monedelor de tip Prundu-Jiblea, care au servit ca model. Deși se remarcă dispariția unor elemente și înlocuirea lor cu altele, ca în cazul emisiunilor de tip Inotești-Răcoasa, caracteristicile generale ale tipului se pot urmări la toate aceste emisiuni. Monedele din Oltenia de tip Aninoasa-Dobrești, ca și cele de tip Aiud-Cugir din Transilvania, păstrează trăsături și elemente ale emisiunilor de tip Banat, Cladovo-Saschiz și Medieșul Aurit. Legături stilistice pot fi sesizate și între monedele de tip Crișeni-Berchiș, în special emisiunile din grupa a doua și imitațiile de tip Chereluș-Feniș. Înrudiri de stil am văzut deasemenea între imitațiile de tip Aninoasa-Dobrești din Oltenia și cele de tip Rădulești-Hunedoara și Aiud-Cugir din Transilvania.

Toate aceste legături stilistice dintre cele două faze trebuie înțelese, nu numai ca o continuitate a elementelor tehnico-artistice, ci și ca un rezultat al permanenței și al unei activități monetare continui, în regiunile respective, a triburilor geto-dacice.

O altă caracteristică însemnată a emisiunilor din etapa a doua de dezvoltare a monetării din Dacia o reprezintă reducerea numărului de tipuri monetare. În același timp crește numărul monedelor pentru fiecare tip în parte și se lărgeste aria de circulație. Descoperirile monetare nu mai cuprind monede de diferite categorii. În general tezaurele sînt formate din emisiuni de același tip și destul de rar apar combinate două sau trei categorii de imitații. Această observație este valabilă în special pentru emisiunile de tip Aninoasa-Dobrești, Adincata-Virteju, Inotești-Răcoasa și Dumbrăveni. Ceva mai deosebită apare compoziția tezaurelor din Transilvania, unde se întîlnesc împreună monede de tip Rădulești, Aiud-Cugir și Petelea. Înseși granițele ariilor de răspîndire ale fiecărui tip în parte nu mai sînt așa de frecvent depășite, de la o categorie de imitații la alta. Ariile respective apar relativ bine delimitate și mult mai întinse decît cele din prima etapă.

În aceeași perioadă de timp se constată o deplasare a centrelor principale de emiteri și decăderea și dispariția celor mai vechi. Astfel, se observă că în vestul și în nordul Daciei, ca și în Moldova, unde în prima etapă de dezvoltare a existat o însemnată activitate monetară, după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. atelierele monetare din aceste regiuni dispar complet sau activitatea lor este cu totul redusă. Centrele principale se deplasează acum în centrul Munteniei, sudul Moldovei, împreună cu nord-estul Munteniei, zona centrală și de vest a Olteniei și văile Mureșului și Tîrnavelor pentru Dacia intramontană (fig. 25).

Unele categorii de imitații nu și-au găsit un loc precis în cadrul acelor două faze. Prin specificul lor stilistic și ca date, ele pot fi socotite tipuri de tranziție. Din rîndul acestora fac parte emisiunile de tip Crișeni-Berchiș, Tonciu cu litera B pe revers, ambele tipuri din seria a doua (pl. xvii, xix), Medieșul Aurit, Ocnița-Cărbunești, Dumbrăveni, la fel seria a doua, și eventual Cladovo-Saschiz. Prin aceste tipuri se transmit unora dintre emisiunile din faza a doua, trăsături și elemente stilistice din prima etapă de dezvoltare. Ele fac deci legătura dintre cele două faze principale și reprezintă elementul și veriga de continuitate.

În prima parte a lucrării de față am prezentat pe larg fiecare tip monetar din faza a doua de dezvoltare a monetării geto-dace. Am văzut astfel, nu numai caracteristicile acestora, ci și aria de răspîndire a monedelor. În primul rînd s-au impus atenției noastre emisiunile de tip Adincata și Virteju-București. Primele se întind în estul Olteniei și în vestul Munteniei, fără să se poată vorbi de o arie mai precisă și unitară de răspîndire (fig. 16). Emisiunile de tip Virteju-București, care sînt o continuare directă a celor dintii ocupă întreaga zonă centrală a Munteniei (fig. 17). Acestea apar în număr mare și cu o arie de circulație

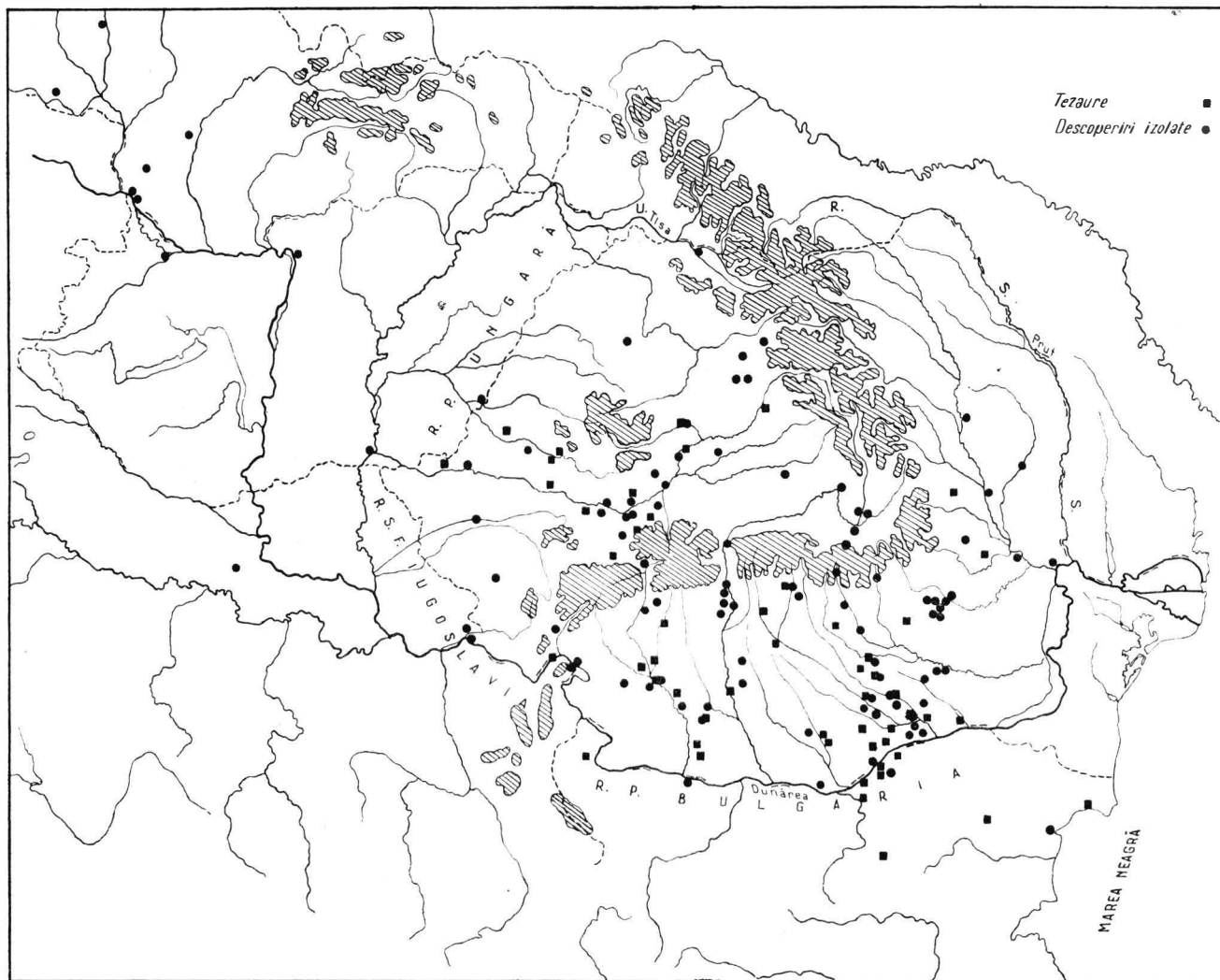

Fig. 25. — Aria de răspindire a emisiunilor monetare din cea de a doua fază principală de dezvoltare și etapa finală (faza geto-dacică) cca. 150—70 î.e.n.

bine precizată, care se întinde aproximativ pe linia est-vest între riurile Ialomița-Vedea și pe direcția nord-sud între Dunăre și Carpați. Totodată s-a văzut că ele pătrund și spre sud în zona Ruse, iar spre est ajung sporadic până către centrul Moldovei. Perioada lor de emiteră coincide în timp cu dezvoltarea celor mai de seamă așezări getice, cunoscute în această parte a Daciei. De asemenea aria lor de răspindire se suprapune unuia din cele mai populate centre dacice, reprezentat prin așezările de la Popești, Crăsani, Tinosul, Cetățeni, Mănăstirea, Moștiștea, zona Olteniței și a Giurguiului. Toate aceste constatări ne dau dreptul să afirmăm că monedele de tip Virteju-București au fost emise de către o uniune de triburi getice. Granițele întinderii teritoriale ale acestora coincid în linii mari cu limitele principale ale ariei de răspindire a monedelor, situându-se astfel în partea de mijloc a Munteniei actuale. Numărul mare de emisiuni monetare, frecvența așezărilor getice și intensitatea locuirii lor, sînt dovezi că ne aflăm în fața uneia din cele mai de seamă uniuni tribale geto-dacice. Prezența unui număr important de produse grecești în regiunea amintită și reproducerea în manieră locală a unora dintre ele, indică nu numai relațiile strînse și permanente cu lumea elenistică, prin intermediul tracilor, dar și stadiul avansat de dezvoltare economică la care ajunsese populația getică. Relațiile foarte strînse cu triburile trace din zona Ruse este dovedită de cele cîteva tezaure descoperite în cuprinsul regiunii respective. Concentrarea celor mai de seamă descoperiri în preajma Bucureștiului ar constitui o indicație cu privire la locul unde trebuie căutat centrul de emiteră și în același timp ar fi un argument în plus, pe lângă rezultatele arheologice și cele stabilite de R. Vulpe, în admiterea așezării de la Popești ca reședință a conducerii uniunii de triburi getice din centrul Munteniei, în a doua jumătate a secolului al II-lea și primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n.

Un al doilea centru monetar din aceeași perioadă a putut fi localizat în regiunea cuprinsă între valea inferioară a Siretului, adică sudul Moldovei și nord-estul Munteniei pînă aproximativ de-a lungul văii Buzăului (fig. 15). Aici sînt documentate monedele de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa. Deși sînt deosebite între ele ca stil, aria lor de circulație se suprapune în mare măsură. Trebuie făcută însă precizarea că imitațiile de tip Dumbrăveni precedă în timp pe cele de tip Inotești-Răcoasa și că deci nu este vorba și de o suprapunere cronologică. Cele din urmă vin să reia locul celor dintii. Emisiunile Inotești-Răcoasa se dezvoltă sub influența celor de tip Virteju-București, cu care nu numai că sînt înrudite stilistic, dar sînt în bună parte și contemporane. Data de emiteră a celor două tipuri monetare și ariile lor de răspindire coincid cu perioada și regiunea, cînd și unde se dezvoltă unele așezări getice de seamă ca cele de la Poiana, Cindești, Cîrlomănești etc. Aceasta a constituit argumentul principal pe baza căruia se poate admite că emitenții celor două tipuri de imitații nu pot fi decît geții dintre Siret și apa Buzăului, constituiți și ei într-o uniune tribală.

Descoperirile arheologice de la Poiana în primul rînd și apoi cele din așezarea de la Cindești și împrejurimi stau mărturie stadiului de dezvoltare social-economică la care ajunseră geții din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei. Frecvența produselor grecești în așezările getice din această parte a Daciei, în special cele de la Poiana, dovedesc existența unor relații strînse și permanente, de data aceasta și directe între uniunea tribală getică dintre Buzău și Siret și grecii din orașele de pe coasta de vest a Mării Negre. Asemenea relații deveniseră tradiționale, dacă avem în vedere că ele pot fi dovedite încă din secolele VI—IV î.e.n. Studiarea amănunțită a descoperirilor monetare și arheologice din regiunea amintită ne-a permis să stabilim că uniunea de triburi getice, posesoare a monedelor de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa, ajunsese nu numai la un nivel important de dezvoltare economică, ci și la o consolidare și organizare politică superioară. O astfel de uniune tribală era condusă de un șef cu mare autoritate, care-și arogă titlul de basileu. Deocamdată, descoperirile monetare și arheologice nu ne îngăduie să vorbim de o altă formațiune unional-tribală situată

imediat în stînga Dunării dobrogene, care să întrecă sau chiar să egaleze ca importanță economică și politică pe cea despre care am vorbit. De aceea am socotit că în această direcție începe să se îndrepte atenția grecilor din coloniile Pontului Stîng. Astfel de constatări ne-au îndemnat să presupunem că atît Zalmodegikos, cît și Rhemaxos au putut să fi fost în fruntea populației getice din sudul Moldovei și nord-estul Munteniei¹²⁹².

Încercarea și ipoteza noastră în legătură cu o eventuală localizare a celor doi regi pomeniți în documentele epigrafice histriene menționate, Zalmodegikos și Rhemaxos, în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, ar putea ajuta la lămurirea controversatei probleme a originii lor etnice¹²⁹³. Ne întrebăm dacă forma numelui, mai ales a lui Rhemaxos, care ar indica o origine a lui scitică, poate fi un argument hotărîtor în acest sens. În condițiile unei societăți încă primitive, cînd au loc frămîntări politice și amestecuri de populații, mai ales în situația comunităților de la Dunărea de Jos, forma numelui credem că singură n-ar fi o dovadă absolut certă în stabilirea originii etnice a purtătorului lui și cu atît mai mult a populației în fruntea căreia se afla un asemenea conducător. Reamintim ca un fapt semnificativ că pînă acum nici descoperirile arheologice, nici cele numismatice, puține și neconcludente, nu ne îngăduie să vorbim deocamdată de vreo formațiune politică tribală în sudul R.S.S. Moldovenești, adică în cîmpia Bugeacului, capabilă să acorde ajutor și protecție politică unui oraș ca Histria. Ca să situăm și mai spre est și nord-est un regat ca al lui Rhemaxos de pildă, ar fi mult prea departe de teritoriul Histriei și un sprijin, indiferent de ce natură ar fi fost, s-ar fi dovedit puțin eficace și oportun. Presupunerile noastre trebuie înțelese în parte ca nedumeriri, în parte ca indicații către o nouă cale de cercetare, spre care ne îndemnăm să mergem documentația numismatică și arheologică.

Un alt centru monetar important din faza a doua de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia a putut fi identificat în Oltenia. Este vorba de imitațiile de tip Aninoasa-Dobrești, care se leagă stilistic de unele emisiuni de tip Banat și Cladovo-Saschiz. Ele nu se înrudesc deloc cu celelalte descoperiri din Oltenia, care aparțin primei etape de dezvoltare și deci nu reprezintă, ca stil, o continuare în timp a acestora. De asemenea se observă că ele suprapun în mare parte aria de circulație a tipurilor mai vechi și coboară și către cîmpie, pînă aproape de Dunăre. În perioada la care ne referim, imitațiile de tip Aninoasa-Dobrești reprezintă singura categorie de emisiuni din Oltenia. Deși ele se întind pe aproape tot cuprinsul regiunii, descoperirile monetare indică vales Jiului ca centru principal, nu numai unde au circulat mai intens, dar probabil și unde au fost emise. Aceleași descoperiri monetare indică o răspîndire a imitațiilor respective către sud, în dreapta Dunării spre vest, și către nord, peste Carpați în Transilvania de sud. Destul de rar, dacă nu cu totul întîmplător, ele ajung să circule peste Olt, în Muntenia (fig. 19).

Caracterul general al monedelor, aria de răspîndire și raportul lor cronologic și teritorial cu așezările getice din Oltenia, ne-au permis să stabilim că în spatele acestor emisiuni trebuie să vedem o uniune de triburi getice. Această formațiune uniional tribală stăpînea, deși nu în mod egal, întreaga regiune cuprinsă între Olt, Dunăre și Carpați. Pe vales Jiului și în zonele imediat învecinate se remarcă o concentrare de populație. Aici se afla probabil centrul puterii politice a uniunii de triburi getice amintite. Direcțiile de răspîndire a monedelor dovedesc existența unor relații de schimb dintre uniunea getică de pe actualul teritoriu al Olteniei și populația din dreapta Dunării. Produsele grecești din așezările getice din această

¹²⁹² A se vedea discuția asupra acestei probleme în prezenta lucrare și în studiul nostru din *JCN*, IV, 1969, p. 41—45; cf. și H. Daicoviciu, în *AMN*, 1967, p. 445—447.

¹²⁹³ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938,

p. 87—90; Sc. Lambrino, în *Historia*, XI, 1962, p. 21—22; D. M. Pippidi, *Histria și geții în sec. II î.e.n.*, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 137—140; idem, *Știri noi despre legăturile Histriei cu geții în epoca elenistică*, în *JCN*, XI, 1960, p. 39—52; I. I. Russu, în *Apulum*, VI, 1967, p. 123—143.

regiune, ca și descoperirea unor tezaure de imitații de tip Filip al III-lea Arideul, socotite emisiuni realizate în dreapta Dunării, dovedesc nu numai caracterul permanent al acestor relații de schimb, ci și intensitatea lor. Populația traco-getică apare și aici ca mijlocitor al transmiterii la nord de Dunăre a produselor și influențelor grecești-elenistice. Relații strinse, atât de schimb, cât și culturale au geții de pe valea Jiului cu dacii din sudul Transilvaniei, documentate atât prin circulația monetară, cât și prin înrudirile de stil dintre categoriile de imitații contemporane ale celor două regiuni. Ceva mai slabe se dovedesc contactele cu vestul, cu Banatul și Serbia și cu totul reduse cu geții din cimpia munteană, ale căror relații sînt orientate mai mult spre sud și nord-est.

Cel de al patrulea și ultimul centru principal monetar din aceeași fază tirzie de dezvoltare a monetăriei geto-dace a fost identificat în Dacia intramontană. Spre deosebire de celelalte centre, aici se constată prezența mai multor tipuri monetare și anume: Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara, Toc-Chereluș și Petelea. Cu toate acestea am văzut că între diferitele categorii de monede nu sînt granițe fixe sau rigide. Dimpotrivă, aici se poate vorbi de o înrudire și o unitate a lor, atât ca stil și circulație, cât și ca tehnică monetară. La toate categoriile se pot urmări trăsături comune, cât și unele elemente stilistice comune, pastile monetare mari și formă scyphată, subțiri în secțiune și cu titlul argintului scăzut sub 50%. În același timp, deși se poate vorbi de anumite arii de circulație pentru fiecare tip în parte, granițele lor nu sînt deloc respectate. Descoperirea în comun, în tezaure ca și în cuprinsul aceleiași regiuni, aproape a tuturor categoriilor de monede la un loc, este o dovadă a legăturii și unității lor. De aceea am considerat că trebuie studiate și tratate împreună, ele reprezentînd același gen de manifestare. Descoperirile monetare ni le arată circulînd în cuprinsul unei arii care se situează în partea de sud a Transilvaniei, cu precădere de-a lungul văii Mureșului și a afluenților lui. Nu le găsim răspîndite la sud și est de Carpați și nici în partea de nord-vest a Transilvaniei. Ele ajung însă în vestul Banatului, aproximativ în cuprinsul actualului județ Arad (fig. 21—22). Cu alte cuvinte, aria lor de circulație coincide cu zona în care, în prima perioadă a monetăriei din Dacia, nu se întîlnesc decît rar imitații locale. Rezultatele cercetărilor numismatice și ale celor arheologice ne îndreptătesc să afirmăm că imitațiile monetare din Transilvania, emise după anul 150 și pînă în primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n., aparțin în întregime unei populații dacice. Prezența mai multor tipuri, cu oarecare însușiri particulare, dar totuși legate între ele, în multe privințe unitare și cu o comunitate teritorială, ne-a îndemnat să admitem că populația dacă emitentă era constituită într-o formațiune politică unional tribală. Granițele dintre diferitele triburi, cu toate că slăbiră mult, nu ajunseseră însă să se șteargă definitiv. Cele probabil patru triburi, autoare a celor patru tipuri monetare, conștiente de unitate, continuau încă să mai păstreze ceva din autoritatea pe care o avuseseră anterior. Ele erau din ce în ce mai mult constrînse la o centralizare, nu numai ca urmare a evoluției interne firești, ci și datorită celtilor aflați în vecinătate. Astfel, se poate vorbi că în regiunea situată de-a lungul Mureșului și la sud de acesta, pînă la Carpați, se dezvoltă un important centru economic și politic dacic. El apare ca un centru al rezistenței locale împotriva celtilor stabiliți în părțile de nord și vest ale Daciei. Totodată se poate spune, pornind atât de la situația numismatică, cât și de la cea arheologică pe care o cunoaștem, că pe măsură ce se ridică uniunea tribală dacică din Transilvania, în aceeași măsură, o parte din elementele celtice dispar în cuprinsul acesteia, iar altele se retrag și se izolează către nord și vest. Interesante sînt din acest punct de vedere observațiile și concluziile la care ajunge K. Horedt, cu prilejul studierii unor așezări din La Tène-ul mijlociu din Transilvania. Din studiul respectiv rezultă că ceramica găsită în aceste așezări, care datează din secolul al II-lea î.e.n., este de tradiție hallstattiană și că poartă amprenta unei influențe

celtice¹²⁹⁴. Însă în aceeași perioadă nu mai poate fi vorba de o prezență celtică. Aceștia ajung să se asimileze și să dispară. Prezența dacilor din părțile locuite de celți nu poate fi pusă la îndoială, dar se pare că aceștia nu ajunseseră încă să se grupeze și să se întărească politic ca cei din Dacia intramontană. Ei cîștigă și vor cîștiga însă teren, nu numai prin rezistența proprie, ci și cu concursul fraților lor întăriți între Mureș și Carpați.

Trecerea în revistă a tipurilor monetare din faza tîrzie a monetăriei locale din Dacia, a caracteristicilor lor generale și a concluziilor cu caracter numismatic și istoric care se desprind din studiul lor de ansamblu ne arată că în a doua jumătate a secolului al II-lea și primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n., adică pînă către epoca lui Burebista, se formează și se dezvoltă în Dacia patru uniuni de triburi autohtone principale. Prima o întîlnim în partea centrală a Munteniei, cea de a doua în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, a treia în Oltenia, iar cea de a patra în Transilvania, cu o prelungire și pe valea Mureșului către Banat. Toate aceste formațiuni unional tribale ni se înfățișează ca fiind bine încheiate economic și politic. Legăturile stilistice dintre unele categorii de imitații mai vechi cu cele mai noi, indică o evoluție și o continuitate firească și progresivă a societății geto-dacice sub toate aspectele ei. Între aceste uniuni tribale au avut loc relații de schimb și culturale, mai strînse dovedindu-se, pe de o parte între geții din zona extracarpatică cu lumea elenistică din sud, de unde primesc numeroase produse grecești. În aceeași perioadă de timp și concomitent cu încheierea celor patru mari uniuni tribale, are loc și procesul de desăvîrșire și de generalizare a culturii geto-dace, pe care o găsim mai bine și mai bogat reprezentată la uniunile tribale din Muntenia și Moldova de sud. Însuși influențele mai vechi, grecească și celtică, capătă acum forme specific locale, fiind cuprinse în caracteristicile generale ale culturii geto-dace.

Concluziile noastre cu privire la atribuirea etnică a diferitelor tipuri de emisiuni, atît din prima, cit și din cea de a doua fază a monetăriei geto-dace, și localizarea triburilor sau uniunilor de triburi emitente ar fi în măsură să ne îngăduie unele precizări teritoriale, poate și cronologice, cu privire la distribuirea diferitelor neamuri din Dacia menționate de Ptolemeu¹²⁹⁵. Din felul cum ni se înfățișează ariile de răspîndire ale tuturor tipurilor monetare, în limitele cărora am încercat să stabilim întinderile teritoriale aproximative ale formațiunilor politice emitente, rezultă că gruparea acestor neamuri făcută de Ptolemeu și încercările de localizare ale lui V. Pârvan¹²⁹⁶, par a nu fi deloc întîmplătoare și ele ar putea găsi un real sprijin în multe cazuri, în documentele numismatice și arheologice.

Datele oferite de descoperirile monetare cu emisiuni din prima fază de dezvoltare a monetăriei locale din Dacia, care ne indică un prim și important centru monetar celto-dacic în partea de nord-vest a Transilvaniei, ar putea confirma localizarea *anarților*¹²⁹⁷, neam de origine celtică, în această regiune. În zona Banatului, mai ales în partea lui de sud-vest, se întindea după V. Pârvan neamul *saldensilor*, care reprezintă o prelungire migratoare a aceleiași populații dinspre Sava și Sirmium¹²⁹⁸. Nu rezultă dacă aceștia sînt celți sau geto-daci, dar ținînd seama de unde se deplasează, ca și de caracterul monedelor, ar urma să le atribuim și lor aceeași origine celtică. Între aceste două neamuri, pe linia nord-sud sînt menționați și localizați *predavensii*, *biefii* și *alvocensii*¹²⁹⁹. Nu știm însă în ce măsură aceste triburi, a căror origine dacică nu ar putea fi pusă la îndoială, se situează între anarți și saldensi. Descoperirile monetare nu ne indică un gol între cele două neamuri celtice pe

¹²⁹⁴ K. Horedt, *Mittelaltenezeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *Studien aus Alteneuropa II-Beihft der Bonner Jahrbücher*, 10/II, p. 54—75.

¹²⁹⁵ Ptolemeu, III, 8,3.

¹²⁹⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 247—250.

¹²⁹⁷ *Ibidem*, p. 248; K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 127—8; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic* . . . , p. 109.

¹²⁹⁸ V. Pârvan, *op. și loc. cit.*; K. Pink, *op. și loc. cit.*

¹²⁹⁹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 248—249.

care să-l fi ocupat cele trei triburi dacice amintite. Ar exista aici două posibilități de interpretare. Ori predavensii, bieții și albocensii trebuie localizați împreună cu anarții și saldensii, fapt ce ar putea fi confirmat de descoperirile arheologice din așezări și cimitire comune celto-dace, sau unii dintre aceștia urmează să fie socotiți ceva mai noi și împinși astfel și către Dacia intracarpatică, pe valea Mureșului, acolo unde am întâlnit monedele de tip Chereșuș¹³⁰⁰ și Aiud.

Cu toate că descoperirile din nordul Daciei nu sînt îndeajuns de concludente, totuși cele de care dispunem ar fi în favoarea stabilirii teuriscilor celtici în această regiune.

Pentru Moldova îi avem localizați, după cum am încercat să dovedim, pe bastarni, foarte probabil asociați cu celți, care ocupau în special podișul central al provinciei. Nu-i avem însă documentați numismatic în nordul Moldovei și sudul Galiției pe *costoboci*¹³⁰¹ și nici pe *cotensi* (cotinii celtici) în Moldova de jos. Aceeași bază documentară de ordin numismatic nu ne îngăduie să putem spune ceva în plus despre localizarea *caucoensilor* în județele Neamț și Bacău¹³⁰².

Vorbind tot din punct de vedere numismatic, nu ne apare suficient de clară și nu ar coincide cu emisiunile monetare, localizarea unora dintre triburile din actuala Oltenie. De pildă *potulatensii* și *keiagisii* ocupau, după Pârvan, Oltenia și vestul Munteniei¹³⁰³. Singurele monede care ar coincide în parte cu o astfel de localizare ar fi emisiunile de tip Adîncata, a căror arie de răspîndire se întinde, în linii generale, între Jiu și Argeș. Numai că această arie apare mult prea întinsă, iar descoperirile monetare nu alcătuiesc o masă compactă ca celelalte tipuri. Dacă ar fi posibilă o asemenea legătură, atunci va trebui să considerăm pe *potulatensi* și *keiagisi* ceva mai vechi decît celelalte neamuri pomenite în aceeași regiune. Ceva mai sigură, dar nu întru totul identică, ar părea să fie stabilirea *buridavensilor*, care ocupau, după același autor, județele Vilcea, Argeș, zona Sebeșului și a Făgărașului¹³⁰⁴. Dacă îi considerăm pe *buridavensi* autori ai emisiunilor de tip Aninoasa-Dobrești, atunci ei se întindeau mai ales în Oltenia, puterea lor fiind concentrată probabil pe văile Jiului și Oltului. Nu ar fi exclusă totuși o expansiune a lor către nord în regiunea Sebeșului, unde avem cîteva descoperiri monetare de tip Dobrești.

În cuprinsul județelor Ilfov și Ialomița îi găsim repartizați pe *piefigi*¹³⁰⁵. Localizarea lor coincide în bună parte cu aria de răspîndire a imitațiilor de tip Vîrteju-București, dovîndu-se, după descoperirile monetare, ca fiind cea mai exactă. Am adăuga numai că uniunea tribală a *piefigilor* n-ar fi ajuns spre est pînă la limita fixată de Dunăre, ci se oprea undeva pe văile Prahovei și Ialomiței, iar spre nord se întindea pînă în regiunea de dealuri subcarpatice, respectiv și în județele Prahova și Dimbovița. Partea de nord-est a Munteniei, cu zonele Buzău, Rm.-Sărat și Brăila ar fi aparținut *siensilor*¹³⁰⁶. În acest caz ei ar putea fi autorii emisiunilor de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa. Considerîndu-i emitenții acestor două tipuri monetare, implicit ar urma să-i extindem mai spre nord, în sudul Moldovei, pînă în regiunea Poiana inclusiv. În platoul ardelean cuprins între Someș și Tîrnave, V. Pârvan plasează pe *ratacensi* sau *racatensi*¹³⁰⁷. Dacă îi socotim pe aceștia autorii emisiunilor de tip Petelea și Rădulești—Hunedoara și Aiud—Cugir, va trebui să-i coborîm de pe Someș pe valea Mureșului și pînă la Carpați.

¹³⁰⁰ I. Winkler, în *SCN*, IV, 1969, p. 100.

¹³⁰¹ Ö. Gohl, în *NumKöZ*, 1903, p. 57—59; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249; N. Gostar, *op. și loc. cit.*; I. I. Russu, *op. și loc. cit.*

¹³⁰² V. Pârvan, *op. și loc. cit.*

¹³⁰³ *Ibidem*.

¹³⁰⁴ *Ibidem*.

¹³⁰⁵ *Ibidem*; în această zonă, C. Daicoviciu, în *Emlek-könyi Kelemen Layos*, 1957, p. 180, și R. Vulpe, în *Așezări getice din Muntenia*, 1966, p. 51, plasează pe Argenses sau Ordenses, respectiv completarea Sienses de la Ptolemeu.

¹³⁰⁶ V. Pârvan, *op. și loc. cit.*

¹³⁰⁷ *Ibidem*.

Schița repartizării diferitelor neamuri din Dacia pomenite de Ptolomeu și localizate de V. Pârvan, ar putea avea în rezultatele cercetărilor numismatice un sprijin documentar direct. Am văzut că în multe privințe încercările de localizare făcute de V. Pârvan coincid cu repartizarea și gruparea pe tipuri a diferitelor categorii de imitații din Dacia. Nu întotdeauna și în mod exact se suprapun aceste neamuri cu ariile de răspândire ale tipurilor monetare. De aceea, am căutat să facem o apropiere între ele și să aducem astfel unele corectări propunerilor lui V. Pârvan. Tuturor încercărilor noastre le-am acordat desigur un caracter ipotetic. Ele pot însă reprezenta un nou pas în rezolvarea problemei, care va fi util cercetărilor viitoare.

Din tabloul înfățișat de noi mai sus ar putea rezulta că Dacia cunoaște pe linie demografică, în partea de vest și nord, ca și în Moldova de mijloc, în a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., o coloratură celtică prin prezența unor triburi de celți ca: anarții, saldensii, teuriscii și celto-bastarnii. În aceeași vreme însă, printre aceste neamuri de origine celtică, cit și mai ales în regiunile situate în Dacia intramontană și sud-carpatică, populația dacică duce mai departe o viață activă. De la mijlocul secolului al II-lea și pînă în primele 2—3 decenii ale secolului I î.e.n., coloratura celtică dispare aproape complet sau este redusă la cîteva centre minore. Domină acum cu autoritate triburile și uniunile de triburi geto-dacice, din rîndul cărora se impun piefigii, siensii, buridavensii și ratacensii. Aceste patru neamuri geto-dacice importante ar putea fi identificate cu cele patru mari uniuni de triburi, autori ai emisiunilor de tip Virteju-București în centrul Munteniei, Dumbrăveni-Inotești în Moldova de sud și Muntenia de nord-est, Ani-noasa-Dobrești în Oltenia și Rădulești—Petelea—Chereluș în Transilvania. Se poate astfel spune că cele patru formațiuni politice unional tribale au dat naștere regatului lui Burebista¹³⁰⁸. Ele au constituit astfel forța economică și politică pe care s-a sprijinit marele rege geto-dac în campaniile sale victorioase întreprinse împotriva celților și a coloniilor de pe coasta de vest și de nord a Mării Negre. În aceste neamuri reunite își va pune speranțele același rege, atunci cînd se va amesteca în luptele interne ale Romei din vremea lui Caesar. Aceleași uniuni de triburi vor constitui mai tîrziu una din cele mai însemnate forțe de rezistență în fața expansiunii spre nord-est a imperiului roman.

ANEXĂ

A. DESCOPERIRI MONETARE CU TIPUL NEPRECIZAT

Printre descoperirile cu imitații de tip greco-macedonean făcute pe teritoriul R. S. România se întâlnește un număr destul de mare, despre care nu ni s-au păstrat decât unele vagi menționări. Lipsa unor indicații referitoare la tipul monedelor descoperite, despre care se spune doar în termeni generali *monede sau imitații de tip Filip al II-lea, imitații dacice sau barbare*, nu ne-a permis o identificare și o încadrare în cuprinsul diferitelor categorii de monede din lucrare. În unele cazuri nu s-au putut verifica monedele din anumite colecții ca în situația celor din Muzeul de la Cluj, unde n-am avut acces. De aceea le-am adunat pe toate într-un catalog separat, pe care l-am întocmit în ordinea alfabetică a localităților.

1. *Apoldu de Sus* (jud. Sibiu), 10 tetradrahme imitații de tip Filip al II-lea (I. Marțian, *Repertoriu arb. pentru Ardeal*, 1920, p. 7 (23); B. Mitrea, *Penetrațiune* . . . , 30 (30); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 25 (7)).

2. *Arad*, 4 AR de tip Filip al II-lea (I. G. Seidl, în *OBLK*, III, 1846, p. 26; I. Téglás, *Ungarische Revue*, IX, 1889, p. 325; I. Winkler, *O mincich* . . . p. 25 (8 și 8 a)).

3. *Atid* (jud. Harghita), 1 AR tip Filip al II-lea (M. Roska, *Repertorium*, p. 79 (39); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 25 (10)).

4. *Berzasca* (jud. Caraș-Severin), «monede barbare» (B. Milleker, *Délmagyarország* . . . , 18, 27, 44; cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 25 (17)).

5. *Bihor* (fostul județ), 1 AR tip Filip al II-lea (*Arh. Ertésítő*, IV, 1871, p. 163; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 26 (20)).

6. *Bobăița* (jud. Mehedinți), din informația Prof. D. Tudor rezultă că s-au descoperit «15 monede de argint dacice» care au intrat în posesia lui Gr. Avachian.

7. *Bogata de Jos* (jud. Cluj), «câteva monede barbare» (*MAGW*, 1909, 397; K. Pink, *Munzprägung* . . . , p. 35; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 26 (22)).

8. *Broșteni* (jud. Vilcea), tezaur de imitații de tip Filip al II-lea ajuns pentru studiu la C. S. Nicolăescu-Plopșor (Dosar MNA, 1945, 742, 4; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 26 (24)).

9. *Bughea* (jud. Argeș), câteva tetradrahme geto-dacice, imitații Filip al II-lea, ar fi ajuns la Muzeul din Cimpulung (B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 572, după inf. lui D. V. Rosetti).

10. *Căptâlan* (jud. Alba), 1 AR dacic, la Muzeul din Cluj (inv. 45; cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (33)).

11. *Cărbunești* (jud. Gorj), 2 AR de tip Filip al II-lea (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (34), după o inf. de la V. Canarache).
12. *Celei* (jud. Olt), 1 AR tip Filip al II-lea cu tăietură (B. Mitrea în *SCIV*, 1, 1968, p. 173 (24), după o notă a lui H. Metaxa).
13. *Cernatu de Jos* (jud. Covasna), din informația lui Zoltán Székely rezultă că aici s-ar fi descoperit în 1961 un tezaur de monede dacice. Nu se cunosc alte date.
14. *Chioar ? — Valea Chioarului* (jud. Maramureș), « monede barbare » (*Arh. Értésítő*, X, 1876, p. 296; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (36)).
15. *Ciucsíngiorgiu* (jud. Harghita), « 1 AR barbară » (B. Orbán, *A Székélyföld leírása*, Budapesta, II, 1870, p. 39; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 30 (36); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (39)).
16. *Cîmpina* (jud. Prahova), « o monedă dacică », după informația lui D. V. Rosetti, s-ar fi găsit mai de multă vreme la Cîmpina.
17. *Cîrlomănești* (jud. Buzău), D. V. Rosetti ne informează de descoperirea unor monede dacice (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (42)).
18. *Coada Izvorului — Mănești* (jud. Prahova), « monede dacice » (P. Polonic, *Manuscris*, Biblioteca Academiei, 22/940, I, 7, 4, f. 33; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 27 (44)).
19. *Cornășel — Tg. Mureș*, « monede barbare » (M. Roska, *Repertorium* 109 (63); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 28 (48)).
20. *Costești* (jud. Hunedoara), 1 AR de tip Filip al II-lea descoperit în 1952 (Cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 28 (50), după informația lui I. Ferenczi).
21. *Coșteni* (jud. Gorj), « monede dacice de diferite feluri » (A. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, 1904, III, p. 111; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 38 (179), sub voce Valea Dosului).
22. *Dănești* (jud. Harghita), cu ocazia săpării fundației unei case s-a găsit un vas de lut cu 88 monede de argint cu « figura unui cal ». Nu s-a achiziționat nici o monedă. Se presupune a fi imitații de tip Filip al II-lea (Z. Székely, în *SCN*, II, 1958, p. 473 (2)).
23. *Dărmănești* (jud. Prahova), probabil o monedă dacică « cu chipul unui cal » (N. Densușianu, *Răspunsurile inv. la chestionarul lui N.D.*, 1893, Bibl. Acad., ms. 4546, 294—5; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 29 (58)).
24. *Doștat* (jud. Alba), 1 AR de tip Filip al II-lea și o tetradrahmă originală Alexandru cel Mare, s-ar afla la Muzeul din Budapesta (Ö. Göhl, în *NumKö*, XVII, 1918, p. 110; K. Pink, *Munzprägung* . . . , p. 34—5; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 49 (26); Const. Moisil, în *Buletin Științific*, 1950, p. 57).
25. *Filiași* (jud. Gorj), « tetradrahme dacice » (C. Bolliac, *Excursie arheologică din 1896*, p. 46; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 33 (73)).
26. *Firtușu* (jud. Harghita); « monede, tetradrahme barbare » (în *MCKEEB*, 1858, p. 259; C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 220; XIV, 1877, p. 77; *MAGW*, 1909, p. 200; K. Pink, *op. cit.*, p. 35, 136; B. Mitrea *Penetrazione* . . . , p. 30. (35); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 29).
27. *Galeș* (jud. Sibiu), mai multe monede scyphate descoperite la punctul « Frumoase » (M. Roska, *Repertorium*, p. 261 (105); *MAGW*, 1909, p. 213; K. Pink, *op. cit.*, p. 35; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 30 (70)).
28. *Gbelința* (jud. Covasna), 1 AR de tip Filip al II-lea (Hampel în *Arh. Ertésítő*, X, 1890, p. 190; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 30 (34)).
29. *Godeni* (jud. Argeș), imitații locale cu monede romane republicane găsite pe teritoriul fostului sat Apa Sărată (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 25 (6), după informația de la Cab. num. al Bibliotecii Academiei, inv. 398).

30. *Govora* (jud. Vilcea) a. Tetradrahmă de tip Filip al II-lea de factură barbară găsită în 1902 în spatele mănăstirii (B. Mitrea, *SCIV*, 1, 1968, p. 174, 27).

b. Tot la Govora s-ar fi descoperit un tezaur de monede dacice (dosar MNA, 1911, 98, f. 257; Archivele Statului-București, dosar 2846/1875, f. 242—4; cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 30 (74—74 a)).

31. *Gruiu* (jud. Ilfov), 1 AR tip Filip al II-lea (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 30 (75), după informația lui D. V. Rosetti).

32. *Hotarele* (jud. Ilfov), se vorbește de descoperirea unor monede scyphate (Chestionar — Odobescu, 227, 90, 30; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 30 (80)).

33. *Ieud* (jud. Maramureș), s-a semnalat descoperirea de monede scyphate (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 31 (84)).

34. *Jidova—Cîmpulung* (Argeș), imitații de tip Filip al II-lea găsite de D. Butculescu în cetatea Jidava (cf. Const. Moisil, în *BȘNR*, 1913, p. 22 (11); K. Pink, *op. cit.*, p. 35; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 34 (78), peste tot sub numele de Jidova—Muscel).

35. *Mădrigești—Brații* (jud. Arad), 6 monede barbare (S. Marki, *Aradvármegye monografája*, I, 1893, p. 18; M. Roska, *Repertorium*, p. 148 (3); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (92)).

36. *Năsal* (jud. Cluj), 1 AR de tip Filip al II-lea, ajunsă probabil la gimnaziu din Gherla (M. Roska, *Repertorium*, p. 204 (112); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (98)).

37. *Negrași* (jud. Argeș), se păstrează date despre descoperirea unui tezaur de « 9 monede dacice » (dosar MNA, 1904, f. 75, 1905, f. 82; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (100)).

38. *Oradea*, o monedă de argint « barbară », care s-ar afla la Muzeul Budapesta (M. Roska, *Repertorium*, p. 198 (nr. 88); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (101)).

39. *Orbeasca de Sus* (jud. Teleorman), în archiva MNA se păstrează informația că s-au găsit 12 imitații de tip Filip al II-lea (Dosar, MNA, 1910, 42, f. 101; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (105)).

40. *Oțeștii de Sus* (jud. Olt), aici s-au găsit « monede concave », fără alte precizări (Chestionar N. Densușianu, 1894, 4548, 153; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (107)).

41. *Păuliș* (jud. Arad), se vorbește vag de descoperirea unor « monede barbare » (S. Marki, *op. cit.*, I, 20, 26; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (108)).

42. *Pelișor* (jud. Sibiu), « două monede barbare » (*Programm des evang. Gymnasiums in Mediasch*, 1880—1, p. 87; cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 32 (109)).

43. *Petrești* (Bărbătești, jud. Gorj), în 1930, a ajuns într-o colecție particulară din Craiova « o imitație de tip Filip al II-lea », văzută de C. S. Nicolăescu-Plopșor în 1945 (B. Mitrea, în *SCIV*, 21, 2, 1970 p. 336, după Dosar MNA, 1945, 742, 7—8).

44. *Petroșeni* (jud. Hunedoara), tezaur alcătuit din circa 200 « tetradrahme barbare » de argint de tip Filip al II-lea, relativ apropiate de originale, cu părți sau numai slabe urme din legendă. Împreună cu acestea au fost, se pare, și tetradrahme Alexandru cel Mare (C. Gooss, *Chronik*, p. 244—5; K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 75; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 30 (28)).

45. *Pietrari* (jud. Dimbovița), imitații de tip Filip al II-lea și Alexandru cel Mare (C. Rădulescu-Codin, *Cîmpulung Muscel istoric și legendar*, 1925, p. 33; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 34 (80)).

46. *Poiana* (jud. Galați), descoperirea unui tezaur cu « mai multe tetradrahme barbare și denari romani republicani » (G. Severeanu, *Trésor de Huși, București*, 1, 1935, p. 17).

47. *Popești* (jud. Vilcea), tezaur alcătuit din circa 240 tetradrahme barbare de argint găsite în 1903. Sint « imitații după staterii lui Filip al II-lea și se află la Academia Română? ». (Dosar MNA, 1903, f. 39; pe ștampila de pe acte se citește Popești, plasa Cerna de Sus, jud.

Vilcea; Const. Moisil, în *BSNR*, X, 1913, p. 21 (6), dar spune jud. Constanța; K. Pink, *Münzprägung* . . . , p. 35; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 33 (117); C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 571).

48. *Reghin* (jud. Mureș), 1 AR de tip Filip al II-lea cu urme de legendă ajunsă probabil la Gimnaziul din Sighișoara (C. Gooss, *Chronik*, p. 247—8; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 34 (29)).

49. *Richișu* (Sibiu), se vorbește de descoperirea a 20 monede de argint de tipul « state-tilor lui Filip al II-lea cu călăreț cu ramură și cunună sub cal și legendă retrogradă » (F. Kenner, în *Archiv für oesterr. Gesellschaft Quell*, XXIX, 1863, p. 321; C. Gooss, *Chronik*, p. 248; Const. Moisil, în *BSNR*, 1923, p. 91 (110); K. Pink, *op. cit.*, p. 35; B. Mitrea, *Penetra-zione* . . . , p. 32 (52); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 34 (128)).

50. *Roșia-Amaradia* (jud. Gorj), « monede dacice » (A. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pito-resc*, 1904, III; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 34 (135)).

51. *Satu Mare* (impregurimi și județ), a. « Monede de tip Filip al II-lea (C. Gooss, în *AVSL*, XIV, 1877, p. 77; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 35 (140));

b. O imitație de tip Filip al II-lea (M. Roska, *Repertorium*, 257, 37; Tiberiu Bader, *Descoperiri monetare în câmpia someșană*, Baia Mare, 1967 p. 11).

52. *Sic* (jud. Cluj), monede barbare de tip Filip al II-lea (cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 35 (146)).

53. *Sighișoara* (jud. Mureș), o monedă barbară de tip Filip al II-lea (C. Gooss, *Chronik*, p. 250; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 32 (53)).

54. *Slatina de Criș* (jud. Arad), se vorbește despre descoperirea unor monede dacice-imitații barbare (S. Marki, *op. cit.*, p. 18; Cf. I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 35—6 (151).

55. *Șanț* (jud. Bistrița Năsăud), indicație vagă despre descoperirea de « monede barbare » de aur și argint (*MAGW*, 1909, p. 707; K. Pink, *op. cit.*, p. 35; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 36 (158)).

56. *Șimleul Silvaniei* (jud. Sălaj), o monedă de argint, imitație barbară (M. Roska, *Reper-torium*, 274 (224); I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 36 (159)).

57. *Șiștarovăț* (jud. Arad), se păstrează informația că în 1812 s-a găsit un tezaur de circa 276 monede de argint de tip Filip al II-lea, care a ajuns în colecțiile cabinetelor din Viena, Budapesta și Timișoara (I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, 1907, p. 38—39; I. Win-klér, *O mincich* . . . , p. 36 (160—160 a) și în *AMN*, III, 1966, p. 82).

58. *Tălpeni-Netoși* (jud. Teleorman), descoperire de monede dacice (P. Polonic, *Bibl. Acad.*, Manuscris, XVI; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 36 (162)).

59. *Tei-București*, după D. V. Rosetti aici s-ar fi găsit o monedă dacică.

60. *Tencănu-Sălcuța* (jud. Dolj). Dintr-o informație primită de la C. S. Nicolăescu-Plopșor rezultă că s-ar fi descoperit « imitații barbare » (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 37 (166)).

61. *Tîrnava* (fost Proștea Mare, jud. Sibiu), « tetradrahme barbare » (*MCKEEB*, 1855, p. 259; *MAGW*, 1909, p. 476; K. Pink, *op. cit.*, p. 35 și I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 33 (120)).

62. *Urșiceni* (jud. Ilfov), « descoperiri de monede antice, care au pe avers un cap ce « seamănă cu al lui Decebal? iar pe rv. imaginea unui cal » (Chestionarul N. Denușianu, 4546, f. 239; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 37 (176)).

63. *Văida* (jud. Bihor), informație vagă despre o monedă de tip Filip al II-lea, care ar fi ajuns la muzeul din Debrețin (Z. Lajos, în *NumKöz*, XIV, 1915, p. 68; K. Pink, *op. cit.*, p. 35).

64. *Valea Mare* (jud. Caraș-Severin), tetradrahmă de argint barbară (I. Berkeszi, *Délma-gyarország éremleletei*, 1907, p. 45; B. Mitrea, *Penetrazone* . . . , p. 29 (11)).

65. *Valea Mare Nouă* (jud. Olt), o imitație de tip Filip al II-lea (I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 38 (182), după Dosar MNA, 1944).

66. *Valeapai* (jud. Timiș), 1 AR, imitație Filip al II-lea (B. Milleker, *Délmagyarország éremleletei*, 1908, III, 2, p. 152; I. Winkler, *O mincich* . . . , p. 38 (183)).

67. *Vărădia* (jud. Caraș Severin), 1 AR tip Filip al II-lea ar fi ajuns la Muz. din Budapesta (I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 44—5; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 29 (13)).

68. *Transilvania*, La Cab. num. din Viena s-ar afla monede barbare de tip Filip al II-lea provenind dintr-o descoperire făcută în 1807 (B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 33 (68)).

R. P. Bulgaria.

69. *Blacatița* (Vracian), 11 imitații de tip Filip al II-lea descoperite în 1941 (T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XV, 1946, p. 236).

70. *Traianovo* (Burgas), două imitații de tip Filip al II-lea descoperite în 1940 împreună cu imitații Thasos (T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—42, p. 285).

B. ALTE DESCOPERIRI

Am lăsat deoparte câteva descoperiri semnalate încă de multă vreme, cu tipurile monetare cunoscute, prin integrarea lor în cataloagele de specialitate, dar care nu sînt specifice teritoriului Daciei. N-ar fi exclus ca unele dintre acestea să aparțină chiar categoriilor de imitații emise în Dacia, însă deocamdată nu avem confirmarea făcută pe linia descoperirilor monetare. Noi am ținut să le introducem în această anexă pentru a nu fi lăsate în afara unei astfel de lucrări cu caracter monografic.

1. *Recaș* (jud. Timiș). Din această localitate ar proveni un aureus de tip Filip al II-lea și o imitație de tip Filip al II-lea, de factură celtică, de la Dunărea de Mijloc (Dessewffy, 980 și 983; K. Pink, *op. cit.*, p. 111; B. Mitrea, *Penetrazione* . . . , p. 29 (17—8)).

2. *Sebeș* (jud. Alba). Descoperirea unei monede zise de tip Lysimach. Ar fi vorba mai degrabă de o imitație de un stil deosebit față de cel cunoscut de noi. Stilizarea și elementele componente apar aici sub cu totul alte forme (Dessewffy, 813).

3. *Văliug* (jud. Caraș Severin). Din această localitate provine o monedă cu un cap tînăr pe av., copiind pare-se aversul tetradrahmelor lui Lysimach; pe revers este redat un călăreț spre dr., mult stilizat; sub cal o contramarcă și sub piciorul din față un semn (Dessewffy, 990 și K. Pink, *op. cit.*, p. 76).

C. DESCOPERIRI MONETARE SOCOTITE GREȘIT DACICE SAU LOCALIZĂRI ERONATE

1. Tezaurul monetar de tip *Virteju*, descoperit în localitatea cu același nume și publicat de B. Mitrea în *Studii și referate*, I, 1954, p. 290—301, apare în repertoriul întocmit de I. Winkler, în *Num. Sbornik*, V, 1958, p. 39 (197), sub numele de *București*.

2. La *Turmaș* (jud. Hunedoara) s-a descoperit un tezaur cu 51 tetradrahme thasiene (O. Floca, în *SCN*, II, 1958, p. 106) și nu cu monede de tip Filip al II-lea, cum apare la I. Winkler, în *Contribuții* . . . , p. 94 (174), și *O mincich* . . . , p. 37 (174).

3. Descoperirea cu monede dacice de tip Virteju, care figurează la I. Winkler, *O mincich...*, p. 39 (203) sub voce *Tîrgoviște* s-a făcut pe teritoriul comunei *Adîncea* (jud. Dimbovița), așa cum se precizează de I. Gioglovan, în *Studii și referate*, II, 1954, p. 1869—9 și la C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 380—4.

4. La Diaconi (jud. Galați) unde I. Winkler, *Contribuții...*, p. 80 (58), și *O mincich...*, p. 29 (58), afirmă că s-a găsit o monedă de tip Filip al II-lea, izvorul citat de autoare, *SCIV*, I, 1950, p. 51, nu pomenește nimic în legătură cu o asemenea descoperire.

5. Pe teritoriul fostului județ Covurlui s-au găsit cinci tetradrahme thasiene (I. Dimian, *SCIV*, 1—2, 1955, p. 305—6 (10). Una dintre acestea este similară cu tipul VI, fig. 16, de la Const. Moisil, *BSNR*, 1920, p. 73, adică cu o imitație thasiană. Nu este vorba deci de o monedă dacică, așa cum apare la I. Winkler, *O mincich...*, p. 39 (200).

6. În rîndul descoperirilor monetare dacice n-am mai inclus tezaurul de la Gherghina, (jud. Galați) unde se vorbește despre « piese barbare », care sînt în realitate imitații de denari romani republicani (Cf. B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 91, 51 și I. Winkler *O mincich...*, p. 30, 72).

DIE MÜNZEN DER GETO-DAKER

Zusammenfassung

Die Münzen vom Typus Philipp II. oder wie sie oft benannt wurden, vom „barbarischen Typ“, die auf dem Gebiet des ehemaligen Dakien gefunden wurden, haben bereits im vorigen Jahrhundert das Interesse der Fachleute und Sammler erweckt. Sie waren Gegenstand zahlreicher Notizen, Studien und sogar von Veröffentlichungen größeren Ausmaßes. Der Zweck der meisten Studien war die Veröffentlichung von Münzschatzen. Seltener wurden dabei auch synthetische Übersichten aufgestellt. Die wesentliche Zunahme der Funde in den letzten zwei Jahrzehnten sowie der Veröffentlichungen über die verschiedenen Kategorien lokaler Münzen aus Dakien, haben die dringende Notwendigkeit kenntlich gemacht, eine Monographie zu veröffentlichen, die alle in Dakien geprägten Münzkategorien *chronologisch* und *typenkundlich* umfassen sowie die numismatischen und historischen Fragen, die aus deren Studien hervorgehen. Die Klassifikation von Const. Moisil in BSNR, 1920, S. 59–78, die Monographie von K. Pink, *Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, in «Diss. Pannonicae», 15, II, 1939, der Katalog der Münzfunde, den B. Mitrea in ED, X, 1945, S. 27–58 zusammenstellte, die Versuche zu einer Synthese von Judita Winkler in «Num. Sbornik», V, 1958, S. 5–43 und in AMN, V, 1968, S. 33–48; VI, 1969, S. 67–88 sowie meine knappgefaßte Übersicht in SCN, III, 1960, S. 43–79 und JNG, XIV, 1966, S. 63–82 beschreiben entweder einen gewissen Forschungsstand in diesem Bereich oder bloß einige Aspekte mit begrenztem Charakter. Die Mannigfaltigkeit der Veröffentlichungen, der angewendeten Methoden sowie der verlaublichen Meinungen, haben Richtung und Verständnis der zur Diskussion gestellten Fragen wesentlich erschwert. Dieses waren die Gründe, die mich veranlaßten, eine Monographie über alle Münzen aufzustellen, die in der vorrömischen Zeit in Dakien geprägt wurden, eine Monographie, die sowohl dem Numismaten als auch dem Archäologen von Nutzen sein soll.

Um ein derartiges Buch zustande zu bringen, habe ich die Münzen aus den staatlichen und Privatsammlungen im In- und Ausland, aus verschiedenen Veröffentlichungen und Manuskripten eingesehen. Dadurch war eine bessere Klassifikation der Münztypen sowohl vom stilistischen und regionalen als auch vom chronologischen Standpunkt aus möglich. Die Analyse des gesamten Fundstoffes, besonders der Münzschatze, in denen auch griechische und makedonische Exemplare vorkommen, sowie die Entwicklung des Stils, des Nennwertes und des Silber-Feingehaltes, gestattet es, drei Hauptstufen in der örtlichen dakischen Münzprägung zu ermitteln und zwar I. *Die Anfänge*; II. *Die erste Hauptphase*; III. *Die zweite Hauptphase zusammen mit der letzten Phase*. Innerhalb jeder Phase wurde die Klassifikation der verschiedenen Münzkategorien vorgenommen und für jede einzelne das Verbreitungsgebiet, das ungefähre Prägedatum bestimmt und wenn es die bibliographischen Hinweise erlaubten, wurden teilweise numismatische und historische Schlußfolgerungen gezogen.

Den Allgemeinbetrachtungen über die Münztechnik, den Rohstoff und seine Herkunft, das Raughewicht, den Nennwert, den Stil und die Vorlage, Beizeichen und Gegenstempel,

ist ein umfangreiches Sonderkapitel vorbehalten. Besondere Diskussionen erforderte auch die Frage der Zeitstellung sowie die der völkischen Zuweisung. Es wurde anhand numismatischer, archäologischer, stilistischer und historischer Kriterien versucht, die getisch-dakischen Münzprägungen von den keltischen deutlicher zu unterscheiden.

Der Hauptteil des Buches wurde den Fragen der griechisch-makedonischen Prägung, in Dakien gewidmet. Dazu kommen aber auch die Kapitel über die römische Münzprägung, die Moskon-Münzen aus der Dobrudscha und die goldenen Koson-Münzen.

In der Einleitung und dem Kurzen historischen Teil sind die meisten Studien und Aufsätze über die getisch-dakische und keltische Münzprägung ausgeführt. Es folgt eine Darstellung der ökonomischen und politischen Verhältnisse in Dakien, die zum Entstehen der örtlichen Münze führten.

Es ist bemerkenswert, daß in der zweiten Hälfte des 4. Jh. und in der ersten Hälfte des 3. Jh. v. u. Z. es die archäologischen und historischen Quellen gestatten, über ein neues Entwicklungsstadium des ökonomischen sozial-politischen Lebens der getisch-dakischen Stämme zu reden. Die Entwicklung der lokalen Produktionskräfte bewirkt die Zunahme des Überschusses an Produkten, der für den Warenaustausch zwischen den verschiedenen Gemeinschaften erforderlich ist. Durch diesen für den Warenaustausch bestimmten Überschuß, erscheinen in Dakien zahlreiche griechische Erzeugnisse sowie eine Reihe makedonischer Münzen von Philipp II. und Alexander dem Großen und Drachmen der griechischen Stadt Histria. Die Erweiterung des Warenaustausches zwischen den getisch-dakischen Stämmen und der griechisch-makedonischen Welt, beeinflußt die Zunahme der für den inneren und für den im Austausch erschlossenen Auslandsmarkt bestimmten Warenproduktion günstig. Bald wird eine eigene Münze notwendig. Folglich beginnen die getisch-dakischen Stämme die lokale Münze zu prägen, wobei sie sich als Vorlage die Tetradrachmen des Makedonerkönigs Philipp II. wählten.

I. DIE ANFÄNGE

a. *Die posthumen Prägungen Philipps II.* Die älteren Forschungen von E. T. Newell, die kürzlich von G. Le Rider wiederaufgenommen und ergänzt wurden, sind heute so weit, unter den Tetradrachmen von Philipp II. posthume Münzreihen zu erkennen, die während der Herrschaft Alexanders des Großen, sowie später nach dem Jahre 320 v. u. Z. bis in die Zeit des Kassander geprägt wurden.

Die wichtigsten Kriterien sind besonders einige Beizeichen, Monogramme und Münzbuchstaben. Wendet man diese Thesen an die Funde aus Dakien an, so wird festgestellt, daß einige Tetradrachmen existieren, die in die Gruppe der posthumen Prägungen Philipps II. eingereiht werden können. Zu diesen gehören die Funde aus Bukarest (Taf. III, 3), Cimpofeni (Taf. III, 5), Coadă Malului, Cugir, Măneci, Mediaş, Novaci (Taf. III, 8), Oltenien (Taf. III, 2), Reen (Taf. III, 1), Scărișoara?, Simileasca (Taf. III, 9), Țintea und Zigoneni (Verbreitungskarte Abb. 1). Südlich der Donau wurden derartige Münzen im Hortfund von Metschika (Taf. IV, 1—2) und Kruschowitza (Taf. IV, 9) gehoben. Auch andere Münzen dieser Art aus den Sammlungen des Archäologischen Instituts Bukarest und des Münzkabinetts der Bibliothek der Rumänischen Akademie können hier hinzugefügt werden. Wegen ihres abweichenden Stils, können mehrere dieser Münzen als erste Nachahmungen vom Typus Philipp II. betrachtet werden, die unmittelbar nach dem Original hergestellt wurden. Es ist aber nicht immer einfach, zwischen posthumen Prägungen und den ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II. zu unterscheiden. Die bisherigen Funde und Forschungen ergeben, daß beide

Münzkategorien etwa zur gleichen Zeit aufkommen und dasselbe Verbreitungsgebiet haben, das sich hauptsächlich zwischen dem Balkan, der Donau und den Karpaten erstreckt (Verbreitungskarte Abb. 1). Um die diesbezüglich noch bestehenden Schwierigkeiten zu beseitigen, sind neue Studien und vollständiges Fachschrifttum erforderlich.

b. *Die ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II.* sind in verhältnismäßig gutem Stil, der sich dem des Originals nähert. Für die Rückseite ist der Typus mit dem olympischen Reiter vorgezogen. Die Münzlegende, mit dem Namen Philipps II. ist weiterhin fast gänzlich erhalten oder es bleiben nur noch einige Buchstaben davon zurück. Es gibt Münzen, deren Legende zwar vollständig ist, aber die Reihenfolge bei einigen Buchstaben verkehrt hat. Auch einige Beizeichen, Buchstaben und Monogramme, die auf den Originalen vorkommen, fehlen nicht. Das häufigste Beizeichen ist die Fackel (Tafel I—IV). Es hat den Anschein, daß diese ersten Nachahmungen fast ausschließlich als Vorlagen für die posthumen Prägungen Philipps II. gedient haben.

Alle Münzen waren aus Silber, mit sehr hohem Feingehalt und haben den Nennwert von Tetradrachmen, ein Gewicht von 12 bis 14 g und einen Durchmesser zwischen 24 und 25 mm. Die Funde sind nicht allzu zahlreich. Meistens kennt man Einzelfunde und sehr selten kann von Hortfunden die Rede sein. Sie konzentrieren sich fast ausschließlich zwischen dem Balkan und dem Gebiet an der unteren Donau, wo die repräsentativsten Funde gemacht wurden. Ganz vereinzelt fand man auch im innerkarpatländischen Dakien und am Mittellauf der Donau derartige Nachahmungen, aber die meisten davon sind unsicher oder haben Anzeichen verschiedenen Stils (Abb. 1).

Die Untersuchung zweier Münzhorte aus dieser Zeit, gestattete es, etwas genauer als bisher das Datum festzustellen, an dem die ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II. herausgegeben wurden. Es handelt sich als erstes um den Schatzfund von Metschika (Bulgarien), wo Nachahmungen mit sehr gutem Stil zusammen mit Originalen von Philipp II. und Alexander dem Großen gefunden wurden. Es gibt darunter einige Nachahmungen, die von dem Original schwer zu unterscheiden sind (Tafel IV, 3—5). Als nächstes handelt es sich um den Schatzfund aus der Donauebene, der bei Scărișoara (Kreis Ilfov) gefunden wurde, in dem zusammen mit zwei Nachahmungen vom Typus Philipp II. auch neun Drachmen der Stadt Histria lagen (Tafel III, 10—11). Die Prüfung der Münzfunde mit Tetradrachmen von Philipp II., insbesondere die fast 50 Hortfunde zwischen der Donau und dem Balkan, ergab, daß sie entweder nur Prägungen des betreffenden Königs oder auch Münzen einiger griechischer Städte des Päonerkönigs Patraos enthielten, die alle aus der zweiten Hälfte des 4. Jh. v. u. Z. datieren. Seltener findet man sie zusammen mit Prägungen von Alexander dem Großen und Philipp III. Arrhidäus und nie zusammen mit Prägungen aus dem 2. Jh. v. u. Z. Dasselbe läßt sich auch über die Drachmen aus Histria behaupten, die in der zweiten Hälfte des 4. Jh. v. u. Z. geprägt wurden und hauptsächlich zu dieser Zeit in Umlauf waren.

Aus den Ergebnissen dieser Prüfungen erhellt, daß die Tetradrachmen von Philipp II. vor der Eroberung von Makedonien durch die Römer geprägt worden waren und in Umlauf kamen, wie K. Pink behauptet hatte. Die Prägungen dieser Münzen und ihr Umlauf kann das Ende des 4. Jh. und den Beginn des 3. Jh. v. u. Z. nicht stark überschreiten. Auf diese Weise gelangte man zu der Folgerung, daß die ersten Nachahmungen, die unmittelbar nach der Vorlage den Tetradrachmen von Philipp II. geprägt wurden, in Anbetracht der Fundumstände der Münzhorte aus Scărișoara und Metschika, sowie in Anbetracht des sehr guten Stils dieser Münzen, vom Ausgang des 4. oder vom Beginn des 3. Jh. bzw. aus der Zeit um das Jahr 300 v. u. Z. datieren. Hält man an diesem Datum fest, so bedenkt man den Augenblick, an den man den Beginn der Prägung der ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II.

ansetzen kann, wobei sich die ganze Anfangsphase sehr wahrscheinlich zwischen dem Ausgang des 4. Jh. und der Mitte des 3. Jh. v. u. Z. erstreckt.

Nach der Art und Weise zu urteilen, wie sich die Münzfunde verteilen, die in diese Stufe gehören, wobei viele davon nur nach dem der Vorlage sehr nahe gelegenen Stil bewertet werden, müßte man schließen, daß viele Münzstätten irgendwo in der Gegend zwischen dem Balkengebirge und dem thrakisch-getischen Donaugebiet liegen muß. Diese Folgerung unterstützt auch die Tatsache, daß ein Münzstempel in dieser Gegend gefunden wurde, der sich jetzt im Museum von Sofia befindet.

Mit Rücksicht darauf, daß um das Jahr 300 v. u. Z. im Gebiet zwischen dem Balkan und der Donau, die Thrako-Geten die politische und wirtschaftliche Vorherrschaft hatten, konnte angenommen werden, daß die Herausgeber der ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II. keine anderen sein können, als nur die zwei erwähnten Völkerschaften. Vermutlich wurden die Münzen südlich von der Donau geprägt und gerieten rasch und in großer Anzahl auf der linken Seite des Flusses in Umlauf. Es ist nicht ausgeschlossen, daß, nachdem die Kelten in die Balkanhalbinsel gekommen waren und sich dort niedergelassen hatten, man in einigen Landschaften auch von ihrer Beteiligung an der Prägung der ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II. sprechen kann.

II. DIE ERSTE ENTWICKLUNGSPHASE DES MÜNZWESENS IN DAKIEN

Etwa seit der Mitte des 3. Jh. v. u. Z. und bis gegen die Mitte des 2. Jh. v. u. Z. entwickelt sich in Dakien ein reiches Münzwesen von griechisch-makedonischem Typ, hauptsächlich im Norden und Nordwesten Siebenbürgens, im Banat, im Zentrum der Moldau, im Hügellgebiet von Oltenien. Jetzt vermehren sich nicht nur die Funde, sondern es entstehen Münztypen, die jeder einzelnen Landschaft eigen sind. Im allgemeinen wird immer noch der Tetradrachmen von Philipp II. als Vorlage benützt, aber es erscheinen auch Nachahmungen nach anderen griechischen Vorlagen. Die Münzbilder auf der Vorderseite, wie die Darstellungen auf der Rückseite sind zahlreichen Änderungen, mit verschiedenen Stilen unterworfen. Das Münzfeld ist meistens mit griechischen Münzbuchstaben, -zeichen und -monogrammen bedeckt und hauptsächlich keltischer Machart.

Alle Münzen sind Silberprägungen mit hohem Feingehalt, fast ausschließlich Tetradrachmen, mit dem Gewicht zwischen 12 und 14 g.

Je nachdem, wie sich die verschiedenen Münzkategorien örtlich verteilen, konnten große Gruppen aufgestellt werden, innerhalb derer eine ganze Reihe von Typen bestimmt werden kann. Jedem einzelnen Münztypus ist im Buch je ein Kapitel oder Unterkapitel gewidmet, in dem Varianten, Nennwert, Rohgewicht, Verbreitungsgebiet, Datierung, und von Fall zu Fall ethnische Zuweisung beschrieben, bzw. erörtert werden.

Jeder einzelne Typus wurde nach dem wichtigsten Fundort der betreffenden Münzen benannt. In einigen Fällen aber, wird die Benennung von gewissen Eigenheiten des Stils abgeleitet oder von den neuen Vorlagen, die nachgeahmt werden.

A. DIE MÜNZEN AUS DEM GETISCHEN DONAUGEBIET DER RASA-TYPUS

Dieser Typus ist durch einen einzigen Fund vertreten, der im Dorf Vaidomir, Gemeinde Rasa, an der Donau (Kreis Ialomița) gemacht wurde. Es sind bloß einige Münzen aus einem Schatz erhalten, der hauptsächlich aus Tetradrachmen von Alexander dem Großen und Seleukos I. bestand. Alle sind Tetradrachmen, Nachahmungen vom Typus Philipp II., mit gutem Stil, hauptsächlich auf der Rückseite, die dem Original sehr nahe ist. Von diesem Standpunkt aus, sind sie mit dem Gebiet rechts der Donau in Zusammenhang. Sie datieren etwa aus der Mitte des 3. Jh. v. u. Z. und können als thrakisch-getische Prägungen betrachtet werden (Taf. v).

B. DIE MÜNZPRÄGUNGEN AUS WESTDAKIEN (BANAT)

Das Banat lieferte eine Reihe von interessanten Münzfunden und -typen. Sehr oft gibt es zwischen ihnen keinerlei Stilverwandtschaft und auch haben sie nicht immer gemeinsame Umlaufgebiete. Die typischsten sind die Münzungen, die unter der Bezeichnung *Banater-Typ* bekannt sind. Die Benennung kommt von einem Schatzfund, der in einer Ortschaft dieser Gegend gefunden wurde, die aber bis zur Zeit nicht bestimmt ist.

Die Münzen sind Imitationen von Münzen Philipps II., Tetradrachmen mit gutem Stil. Es sind einige Funde bekannt, die sich hauptsächlich in den südlichen Teil der Gegend konzentrieren (Abb. 2). Sie sind vielleicht dakische Münzen und in der zweiten Hälfte des 3. Jh. v. u. Z. herausgegeben worden (Taf. VI—VIII).

Es folgen die Typen *Criciova*, *Ramna* und *Agriș* (Abb. 3—4). Die Anzahl der Münzen für jeden einzelnen Typus ist nicht allzugroß, hingegen ist der Stil sehr mannigfaltig und etwas verfallen. Allmählich wird die Stilisierung betonter. Auf der Rückseite dieser Münzen kommen der Vogel und der Hund vor, sowie eine Reihe von Beizeichen. Alle sind aus Silber, Tetradrachmen vom Typus Philipps II., die gegen Ende des 3. Jh. und Anfang des 2. Jh. v. u. Z. herausgegeben wurden. Einige dieser Prägungen scheinen einen keltischen Ursprung zu haben, während den anderen der dakische Charakter nicht abgesprochen werden kann (Tafel VIII—IX).

C. DIE MÜNZPRÄGUNGEN AUS DEM NORDWESTEN DAKIENS (NORD- UND WESTSIEBENBÜRGEN)

In diesem Teil von Dakien treffen zahlreiche Münztypen zusammen, die sehr oft stilistisch verbunden sind und teilweise gemeinsame Umlaufgebiete mit einigen Münzkategorien aus dem Banat haben. Viele dieser Prägungen haben einen guten Stil und zeichnen sich durch scharfe Reliefs aus, sowie durch die Anwendung zahlreicher Münzbuchstaben und -zeichen. Es wäre zuerst der Typus mit Vogelreiter zu erwähnen (Taf. IX, 8—12, Abb. 6).

Der Schatzfund von Tulghieș-Mireșu Mare (Kreis Maramuresch), in dem viele diese Gegend kennzeichnende Münztypen gemeinsam vorkommen, hat die Bezeichnung der Ortschaft an die meisten darin enthaltenen Münzkategorien weitergegeben (Abb. 5). Von diesen sind diejenigen bemerkenswert, auf deren Kopfseite als Beizeichen das Wildschwein und

ein Schild zu sehen ist (Tafel x, 1). Der Kopf des Zeus auf der Rückseite ist in größter künstlerischer Feinheit ausgeführt. Dazu wären noch die Nachahmungen hinzuzufügen, auf denen auf dem Rücken des Reiters ein Löwe zu sehen ist (Tafel x, 9–11) sowie diejenigen mit den Münzbuchstaben V, Λ, Π (Tafel x, 2–8).

Interessant sind auch die Münzprägungen mit dem sogenannten „Monogramm vom Typus Audoleon“ (Tafel x, 12–15) sowie die Exemplare, auf denen nur das Pferd ohne Reiter zu sehen ist. An seiner Stelle oder in dem freien Feld der Münzen, ist eine leierförmige Blume zu sehen (Tafel xi, 1–2). Mit diesen Münzen in Zusammenhang sind auch die Nachahmungen *ohne Reiter*, die aber auch keine anderen Beizeichen auf der Rückseite haben (Tafel xi, 3–4). Ebenfalls zu den Münzprägungen, die für Nordwestdakien charakteristisch sind und die sich hauptsächlich im Hortfund von Tulghieș-Mureșu Mare befinden, gehören auch noch die Typen *mit Bogen* und *mit Rosette* und *Gegenstempel* (Tafel xi, 5–9). Etwas abseits davon befinden sich die Münzen, auf deren Kopfseite nicht mehr Zeus, sondern ein Jüngling, wahrscheinlich Apollo, zu sehen ist. Auf der Rückseite einiger dieser Prägungen, sind als Kennzeichen entweder ein Zweig unter dem Pferd oder je eine Gruppe von 2–3 horizontalen Linien, die den römischen Ziffern ähnlich sind, woher auch die Bezeichnung des Typus als solcher (Tafel xii, 11–12 und xiii, 1–3 und Abb. 7).

Ebenfalls sonderbar ist auch der sogenannte Tulghieș-Copăceni-Typus. Er ist eigentlich eine Fortsetzung der Münzen „mit römischen Ziffern“, denn er hat dieselben Darstellungen, aber ohne Ziffern und stark stilisiert. Außerdem befinden sich hier auf die Rückseite verschiedene Gegenstempel aufgeprägt (Tafel xiii, 4–12 und xiv).

Für den nördlichen Teil von Siebenbürgen, sind zuerst die Nachahmungen vom Typ *Crișeni-Berchieș* kennzeichnend (Abb. 8). Ihr wichtigstes Merkmal, außer ihrem eigenen Stil und den starken Profilen, ist ein Tier unter dem Maul des Pferdes (Tafel xv–xviii). Mit diesen Münzen in Verbindung, sind die mit dem Münzbuchstaben B auf der Rückseite, hinter dem Reiter (Tafel xix und Abb. 9). Bei beiden Typen stellt man je eine späte Serie fest, deren Stil zwar verfallen ist, die aber viele gemeinsame Elemente besitzen. Ganz besonders bei den Crișeni-Münzen ist das große Gewicht zu erwähnen, das meistens 14 g überschreitet.

Ebenfalls aus dieser Zone, stammen auch die Sighet-Münzen, deren Benennung die der Ortschaft ist, in der der wichtigste Fund von derartigen Nachahmungen gehoben wurde. Sie gehören zu den lokalen Prägungen vom Typus Philipps II. Als Kennzeichen ist ein Zahnrad auf die Rückseite vor das Pferd geprägt (Tafel xx).

In Verbindung mit den Nachahmungen aus Nord- und Nordwestsiebenbürgen, die weiter oben angeführt sind, kann behauptet werden, daß die meisten im Laufe der zweiten Hälfte des 3. Jh. v.u.Z. und die stärker stilisierten Serien in der ersten Hälfte des 2. Jh. v.u.Z. geprägt wurden. Ihre Entdeckung in den Zonen mit reichhaltigen keltischen Kulturresten sowie die Symbole wie Wildschwein, Löwe, Zahnrad, Tier unter dem Maul des Pferdes, Gegenstempel mit Tierpranke oder Menschenhandfläche, sind Beweise, die die meisten dieser Münzen einer keltischen Völkerschaft zuweisen.

D. DIE MÜNZEN AUS OSTDAKIEN (MOLDAU)

Diese Phase der griechisch-makedonischen Münzprägung in Dakien, ist in der Moldau durch einen einzigen Münztyp belegt, der unter der Bezeichnung *Huși-Vovriești* bekannt ist. Auch hier handelt es sich nur um Tetradrachmen von Philipp II., davon einige in verhältnismäßig gutem Stil und mit Spuren der Inschrift, andere etwas schematischer sind. Die mei-

sten haben verwischte Reliefs und weisen als besonderes Kennzeichen zahlreiche Einhiebe und Gegenstempel auf. Es gibt Münzen darunter, die sowohl Einhiebe als auch Gegenstempel – von einem bis zu 4 oder 5 pro Stück – aufweisen. Die Einhiebe sind sehr tief, so daß sie manchmal die ganze Münze durchstoßen (Tafel xxI–xxvII).

Die meisten Münzen sind im Mittelgebiet der Moldau konzentriert, wo auch die meisten archäologischen Funde der Bastarner entdeckt wurden. Diese gibt es in großer Anzahl auch in Südpolen, in der Transkarpatoukraine, in der Südostslowakei, in Nordostungarn, im Theißgebiet und an der mittleren Donau (Abb. 10). Es ergab sich, daß die betreffenden Münzen keltische Münzprägungen sind, die von vielen Händen abgegriffen, gegen Ende des 3. Jh. v.u.Z. durch die nach Norden wandernden keltisch-bastarnischen Stämme, bis in das Mittelgebiet der Moldau gelangten. Nach der Mitte des 2. Jh. v.u.Z. verschwinden diese Münzen, wann sie als Münzschätze eingegraben wurden.

E. DIE MÜNZPRÄGUNGEN AUS SÜDWESTDAKIEN (OLTENIEN)

Im hügeligen Gebiet von Oltenien erscheinen einige besonders interessante und gleichzeitig eigenartige Münztypen. Für einige davon hatten die Tetradrachmen Philipps II. nicht mehr als Vorlage gedient. Erwähnenswert sind diesbezüglich erstens die *Larissa-Apollo-Typen*. Ihr Schrötling ist klein und auf der Vorderseite ist der Kopf einer Gottheit in Vorderansicht zu sehen; einige Forscher sind der Meinung, es handelt sich um den Kopf der Nymphe Larissa, andere hingegen behaupten, es wäre der Kopf des Apollo, wie auf den Tetradrachmen aus Amphipolis (Tafel xxvIII–xxx). Dazu kommen noch die *Januskopf-Typen*. Wie aus der Bezeichnung zu entnehmen, weisen diese Münzen auf dem Avers ein doppeltes Menschenantlitz, wie das des Janus auf (Tafel xxxI). Beide Nachahmungstypen kommen manchmal in gemeinsamen Horten auf und haben etwa das gleiche Verbreitungsgebiet, das sich im Norden und im Westen Olteniens, bis jenseits der Donau erstreckt (Abb. 11–12).

Im gleichen Teil von Oltenien sind auch Münzen vom Typus Prundu-Jiblea gefunden worden, die man aber auch in Nordsiebenbürgen, im Schatzfund von Prundu-Birgăului meldete (Kreis Bistrița-Năsăud). Es ist nicht gewiß, ob sie südlich von den Karpaten geprägt wurden (Abb. 13). Laut K. Pink soll auf der Vorderseite dieser Münzen das Bildnis der Tetradrachmen des Lysimachos nachgeahmt worden sein. Auf der Rückseite sind keine Beizeichen mehr zu sehen und der Reiter trägt den Zweig in der rechten Hand (Tafel xxxII). Die Nachahmungen, die vorderhand als *Ocnița-Cărbunești* bezeichnet werden, sind stilistisch mit diesen Prägungen verwandt (Tafel xxxIII).

Zu erwähnen sind ferner die Münzen „mit Menschenkopf unter dem Pferd“ (Tafel xxxIV) und die „Jiblea“-Münzen (Tafel xxxv). Beide Arten dieser Nachahmungen sind Tetradrachmen vom Typus Philipp II. und stilistisch miteinander verwandt, wobei erstere den letzteren, die einen einfachen Still aufweisen, als Vorlage dienten. Desgleichen sind sie mit einigen Prägungen aus dem Banat verbunden. Folglich sind auch diese Münzprägungen für den Norden Olteniens nicht vorbehaltlos typisch (Abb. 14).

Sowohl die Larissa-Münzen, als auch die Janus-Münzen sowie die Prundu-Nachahmungen mit Menschenkopf unter dem Pferd und die Jiblea-Münzen, datieren gegen das Ende des 3. und den Anfang des 2. Jh. v.u.Z. Sie scheinen örtliche Prägungen von getisch-dakischem Ursprung zu sein, haben aber auch keltischen Einfluß oder keltische Beteiligung.

F. DIE LAGE IN DER DOBRUDSCHA

Auf dem Landstreifen zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer, im gewesenen Gebiet von Scythia Minor, sind bisher keine Münzen gefunden worden, die von der gleichen Art sind wie diejenigen im Norden der Donau. Es folgt also daraus, daß hier keine derartigen Münzen geprägt wurden, weil keine örtliche Nachahmung notwendig war. Der Umlauf der Prägungen aus den griechischen Städten an der Westküste des Pontus deckte den für die Handelsbeziehungen in diesem Gebiet erforderlichen Münzbedarf.

Aus der Norddobrudscha ist bloß ein einziger lokaler Münztypus bekannt, aber mit anderen, typisch griechischen Buchstaben. Auf der Rückseite der Münzen erscheint auch die Inschrift des Münzherrn, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. Dies sind Silbermünzen mit dem Gewicht von Didrachmen (Tafel xxxvi, 8).

III. DIE ZWEITE ENTWICKLUNGSPHASE UND DIE LETZTE PHASE

Seit der zweiten Hälfte des 2. Jh.v.u.Z. sind in der Münzprägung in Dakien einige wichtige Änderungen zu bemerken. Die Anzahl der Münztypen nimmt ab, die Anzahl der Nachahmungen für jede einzelne Kategorie nimmt hingegen zu. Die Münzstätten der ersten Phase verschwinden, an ihrer Statt entwickeln sich aber im Gebiet zwischen Donau und Karpaten, in Südsiebenbürgen, hauptsächlich im Mureschtal, etwas weniger im Banat und im äußersten Norden von Dakien andere.

Desgleichen wird eine Abnahme des Silberfeingehaltes verzeichnet, die Münzen werden sich ab, werden schüsselförmig (Scyphati) und das Gewicht sinkt auf etwa die Hälfte.

A. DIE MÜNZPRÄGUNGEN AUS MUNTENIEN UND DER SÜDMOLDAU

In Nordostmuntenien und in der Südmoldau, bzw. zwischen dem Buzău-Fluß und dem Unterlauf des Siret kommen die *Dumbrăveni*-Münzen zum Vorschein (Abb. 15). Die Bezeichnung stammt von dem in der gleichnamigen Ortschaft (Kreis Vrancea) gefundenen Schatz. Als Kennzeichen tragen diese Münzen auf ihrer Rückseite ein X hinter dem Reiter und einen Zweig unter dem Pferd (Tafel xxxvii—xxxix). Einige dieser Prägungen sind Tetradrachmen, während das Gewicht meistens 4 bis 5 g beträgt. Sie datieren etwa aus der Mitte des 2. Jh.v.u.Z.

Der *Adîncata*-Typus ist eine zeitliche und stilisierte Abart der Prundu-Jibelea-Prägungen aus der vorangehenden Phase. Die Darstellungen sind aber viel stärker schematisiert. Der Reiter auf der Rückseite ist durch eine, zwei oder drei Kugeln ersetzt (Tafel xl—xli). Die Münzen sind aus Silber, mit geringem Feingehalt und Gewicht zwischen 7 und 9 g. Die wichtigsten Funde liegen im Ostgebiet von Oltenien und im westlichen Teil von Muntenien (Abb. 16).

Der *Vîrteju-Bucarest*-Typus ist unmittelbar aus den Adîncata-Münzen abgeleitet. Er ist von allen Münztypen Dakiens am besten vertreten. Es sind zahlreiche wichtige Einzel- und Hortfunde davon bekannt. Die Münzen haben einen verfallenen Still und ein entwertetes Silber, das Gewicht beträgt 6 bis 7 g (Tafel xlii—xlvi). Die meisten Funde sind im mittleren Teil von Muntenien, zwischen der Donau, den Karpaten, dem Vedeia- und dem Ialomița-Fluß konzentriert (Abb. 17), genau dort, wo auch die wichtigsten getisch-dakischen

Siedlungen liegen. Sie stellen ganz gewiß die Prägungen eines der wichtigsten getischen Stammesverbände dar und können in die letzten Jahrzehnte des 2. und in den Anfang des 1. Jh. v.u.Z. datiert werden.

Der Inotești-Răcoasa-Typus ist für das Gebiet von Buzău und Vrancea (Abb. 15) typisch und stellt eine Fortsetzung der Virteju-Münzen dar, aus denen er abgeleitet ist. Der Stil ist noch verfallener, das Gewicht beträgt 5 bis 6 g und der Feingehalt liegt unter 50%. Auf der Rückseite dieser Nachahmungen befinden sich die Münzbuchstaben T, M und N, sowie ein Vogel (Tafel XLIX—LIV). Es ist dies der einzige Münztypus dieser Phase, bei dem das freigebliebene Münzfeld auf diese Weise besetzt ist: Zeitlich sind sie gegen den Ausgang des 2. und die ersten drei Jahrzehnte des 1. Jh. v.u.Z. anzusetzen. Auch in diesem Fall handelt es sich um die Prägung eines getischen Stammesverbandes.

Der Aninoasa-Dobrești-Typus ist für die ganze Gegend von Oltenien spezifisch. Auch hier sind die Münzen stark stilisiert. Sie zeichnen sich ganz besonders durch das Pferd aus, dessen Kopf und Maul in Entenschnabelform dargestellt ist (Tafel LVI—LVIII). Je nach Stil und Gewicht lassen sich zwei Gruppen unterscheiden. Die erste ist etwas weniger stilisiert, mit großem Gewicht von 13 und 14 g, während die Nachahmungen der zweiten Gruppe nur noch 8 bis 10 g wiegen. Die wichtigsten Funde stammen aus dem Jiutal; im Olttal sind sie ebenfalls vorhanden (Abb. 19). Auch hier kann es sich um getische Nachahmungen aus der zweiten Hälfte des 2. und dem Beginn des 1. Jh. v.u.Z. handeln.

B. MÜNZEN AUS SIEBENBÜRGEN UND AUS DEM BANAT

In Südsiebenbürgen und teilweise im Banat, insbesondere am Mureschtal, entwickelt sich eine eigenartige dakische Münzprägung (Abb. 21—22). Der Schrötling wird dünner, dafür aber viel größer, die Schüsselform betonter, der Feingehalt an Silber sinkt unter 40 und sogar 30%. Die Schematisierung ist bis aufs höchste getrieben. Es sind die verschiedensten Stilelemente kombiniert, so daß oft nicht mehr genau erkannt werden kann, ob auf der Vorderseite der Kopf des Zeus oder des Herakles nachgeahmt ist.

Je nach dem Still konnten vier Münztypen bestimmt werden: *Aiud-Cugir*, *Rădulești-Hunedoara*, *Toc-Chereluș* und *Petelea* (Tafel LX—LXIX). Die ersten drei sind stilistisch irgendwie verbunden und könnten als Prägungen vom Typus Philipp II. betrachtet werden, die für die Vorderseite von den Tetradrachmen Alexanders des Großen oder Philipps III. Arrhidäus beeinflusst waren. Der Petelea-Typus ist eine Ausnahme, d.h. auf der Kopfseite der Münzen ist die Artemis von den Tetradrachmen der Provinz Makedonia Prima dargestellt.

Alle vier Kategorien sind aber zeitgleich, sie datieren aus der zweiten Hälfte des 2. und dem Beginn des 1. Jh. v.u.Z. und haben die gleichen technischen Merkmale.

IV. DIE ZWITTERMÜNZTYPEN

Unter den griechisch-makedonischen Münznachahmungen befinden sich auch einige Zwittermünzen, die in einigen Fällen auf der Vorderseite den Zeuskopf und auf der Rückseite den Kopf des Zeus Aetophoros darstellen (Tafel LXX, 1—2) und in anderen Fällen auf der Vorderseite den Kopf des Herakles und auf der Rückseite den makedonischen Reitergott (Tafel LXX, 3—7). Es sind im allgemeinen wenig solcher Münzen bekannt, der Fundort der meisten ist unbekannt. Die größte Anzahl der Münzen ist zwischen Donau und Karpaten

erwähnt worden. Der Stil der Münzen ist verschieden und sie datieren etwa aus dem Ausgang des 3. Jh. und aus dem ganzen 2. Jh. v. u. Z. (Tafel LXXI).

Eine stark verbreitete Münzkategorie sind die Nachahmungen der Drachmen und Tetradrachmen von Alexander dem Großen und besonders nach denen von Philipp III. Arrhidäus (Tafel LXXII—LXXIII). Die meisten Münzen hatten entweder Kopf- oder Rückseite völlig verwischt. Das Gewicht der Tetradrachmen war hoch, um 15—16 g und der Drachmen um 3—4 g (Tafel LXXIV).

Eine Reihe von Hortfunden wurden zwischen der Donau und den Karpaten gehoben, aber die meisten und wichtigsten stammen aus dem thrakischen Gebiet zwischen dem Balkan und der Donau (Abb. 23). Aus diesem Grunde wird auch angenommen, daß die betreffenden Nachahmungen in Thrakien etwa um die Mitte und in der zweiten Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. geprägt wurden.

V. MÜNZPRÄGUNGEN VOM RÖMISCHEN TYPUS AUS DAKIEN

Nach den ersten drei Jahrzehnten des 1. Jh. v. u. Z. prägen die Geto-Daker keine griechisch-makedonischen Münzen mehr. Die Stämmevereinigung unter Burebistas machte der auf die einzelnen Stämme beschränkten Prägung ein Ende. Es war nun eine Einheitsmünze für ganz Dakien erforderlich. Diese war eine genaue Kopie des römisch-republikanischen Denaren. Den Beweis erbrachte der Fund von 14 Münzstempeln in der dakischen Festung von Tilişca (Kreis Sibiu). Die Münzstempel stellen getreue Nachahmungen der römisch-republikanischen Denare dar (Tafel LXXV—LXXVI). Diese neue Münze scheint besonders zur Zeit Burebistas in Umlauf gewesen zu sein und mit etwas verminderter Leistungsfähigkeit bis an die Schwelle des 1. Jh. u. Z. Die Nachahmungen römischer Münzen können von den Vorlagen nicht unterschieden werden. Die Versuche, die bisher diesbezüglich angestrengt wurden, zeigten keinerlei Ergebnisse.

VI. DIE GOLDMÜNZEN VOM TYPUS KOSON

Die Fragen, die die goldenen Koson-Münzen aufwerfen, werden in einem Sonderkapitel des Buches aufgeführt. Bekanntlich haben die Prägungen römischer Typs mit der griechischen Inschrift ΚΟΣΩΝ (Tafel LXXVII) zahlreiche Diskussionen und Widersprüche hervorgerufen. Bedauerlicherweise sind auch jetzt keine neuen Angaben anzuführen, denn zu den vor Jahrzehnten gemachten Entdeckungen, ist kein neuer Fundstoff hinzugekommen.

Die Tatsache, daß die einzigen Münzfunde nur in Dakien gemacht wurden, bildete einen der wichtigsten Beweise für den Schluß, daß diese Prägungen den Dakiern zugewiesen werden können. In der Inschrift auf der Vorderseite erkannten die meisten den Namen des getisch-dakischen Königs Cotiso oder Koson, einer der Verbündeten des Brutus. Desgleichen wären, laut der Meinung der meisten Fachleute, die Münzen von Brutus herausgegeben worden und zwar für die Bezahlung der dakischen Söldner, bzw. auch ihres Königs Cotiso, einer der Nachfolger Burebistas.

VII. ALLGEMEINE BETRACHTUNGEN

A. NUMISMATISCHE BETRACHTUNGEN

Die wichtigste Vorlage der dakischen Münzprägungen war der Tetradrachmon von Philipp II. Es folgen dann in der Reihenfolge ihrer Bedeutung, die Silberprägungen der zwei Makedonerkönige Alexander der Große und Philipp III. Arrhidäus, die Münzen der Stadt Larissa, oder die aus Amphipolis, die Tetradrachmen des Päonerkönigs Audoleon, die der Provinz Makedonia Prima und der römisch-republikanische Denar.

Außer den goldenen Koson-Münzen, die noch vermutlich als dakisch angesehen werden, sind alle lokalen Münznachahmungen aus Dakien Silberprägungen. Korn so wie Gewicht der Münzen sind von einer Periode zur anderen verschieden. Sie nehmen im Laufe der Zeit allmählich und gleichlaufend ab. Es wurde festgestellt, daß bei den Prägungen der Anfangsperiode und der ersten Entwicklungsphase der Feingehalt an Silber sehr hoch ist. Er nimmt bereits in der zweiten Phase ab und sinkt in der letzten Phase beträchtlich, so daß er knapp 30% erreicht und das Kupfer in der Legierung vorherrscht. Es liegen auch Exemplare vor, deren Korn mit einer Silberschicht überzogen ist (*subaerati*) oder die sogar nur versilbert sind.

Das Silber, das für die Prägung der Münzen erforderlich war, stammt sehr wahrscheinlich aus dem Apuseni-Gebirge. Bisher sind derartige Abbaustellen noch nicht bestimmt worden, aber die Tatsache, daß die ältesten keltischen und dakischen Münzen, mit Ausnahme der getisch-thrakischen, an der Donau, in den Gegenden um das Apuseni-Gebirge aufkommen, kann diesbezüglich ein wichtiger Hinweis sein. Davon, daß es aus dem Süden gebracht worden ist, kann keine Rede sein.

Obwohl einige Versuche unternommen wurden, um zu beweisen, daß verschiedene Münzkategorien aus Dakien im Gußverfahren hergestellt worden sind, liegen genügend Beweise vor, daß alle Nachahmungen durch Prägung erzielt wurden. Der in Bulgarien gefundene Münzstempel sowie die Stempel für römische Münzen aus Tilişca, bilden zusammen mit technischen Merkmalen, wie die scharf ausgeprägten Reliefs, die stilistischen Einzelheiten, die zahlreichen Abarten für jeden einzelnen Typ, die Schüsselform, der Rand der Münzstempel, Beweise, daß die Münzen nicht gegossen, sondern nach griechischer Art geprägt sind.

Die meisten Nachahmungen aus Dakien sind Tetradrachmen, so wie die nachgeahmte Vorlage. In den ersten beiden Phasen ist das Gewicht fast so hoch wie das eines griechischen Tetradrachmons und zwar schwankt es zwischen 13 und 15 g. In der Spät- und letzten Phase nimmt das Gewicht bei einigen Kategorien ab und zwar bis auf die Hälfte oder sogar unter die Hälfte eines Tetradrachmons. Es findet eine natürliche zeitliche Abnahme des Kornes zugleich mit der Abwertung des Silbers statt.

Außer den Tetradrachmen sind auch einige Scheidemünzen bekannt, deren Gewicht dem eines griechischen Drachmons nahe kommt. Ihre Anzahl ist gering, es handelt sich bloß um einige Exemplare. Auf die Drachmen von Philipp III. wird nicht eingegangen, weil sie als im Süden der Donau geprägt betrachtet werden.

Das Raugewicht ist allgemein dasselbe wie das der Vorlage. Ausnahmen bilden hauptsächlich die spätzeitlichen Nachahmungen aus Siebenbürgen, die Typen: Aiud, Răduleşti, Chereluş und Petelea, bei denen der Schrötling dünner wird, aber im Durchmesser stark zunimmt. Andere Ausnahmen sind noch die Prägungen von Larissa, Cladovo-Saschiz und Voloşcani, deren Schrötling einen kleineren Durchmesser hat, aber stark verdickt ist.

Bei jeder einzelnen Münzkategorie wurde gezeigt, daß es Exemplare gibt, auf deren freiem Feld auf der Rückseite Beizeichen und Buchstaben zu sehen sind. Einige davon sind

nach makedonischen oder nach griechischen Originalen nachgeahmt. Andere aber, wie der Eber, der Löwe, der Vogel, das Zahnrad, die Rosette, die Leier usw. sind aus der keltischen dekorativen Kunst entlehnt. Daß diese auf den Münzen vorkommen, ist gewiß auf die Kelten zurückzuführen, die einige dieser Münzen herausgegeben haben.

Auf viele der griechisch-makedonischen Münzen aus Dakien sind für gewöhnlich auf der Rückseite und sehr selten auf der Vorderseite Einhiebe zu sehen. Es lassen sich zweierlei Einhiebe unterscheiden. Einige sind nur an der Oberfläche, die anderen durchdringen die Münze gänzlich oder fast gänzlich, in ihrer ganzen Dicke. Diese letzteren Einhiebe, die manchmal einzeln oder bis zu fünf auf einem Exemplar vorkommen, gibt es fast ausschließlich auf den Nachahmungen vom Typus Huşi-Vovrieşti aus der Moldau und nord-westlich von den Karpaten. Im ersten Fall wurden die Einhiebe nur ausgeführt, um die Echtheit der Münze zu prüfen. Im zweiten Falle aber bezweckten die tiefen und mehreren Einhiebe auf einem Exemplar sowohl die Art des Metalles zu prüfen, als auch der Münze eine zusätzliche Beglaubigung von Seiten des Besitzers zu verleihen. Keinesfalls handelt es sich hier um irgend einen religiösen Grund, wie früher einmal behauptet wurde.

Ein Teil der Münzen, die für den Südwesten von Dakien kennzeichnend sind, sowie die Prägungen vom Typus Huşi-Vovrieşti haben Gegenstempel. Auf diesen letzteren Münzen kommen die Gegenstempel zusammen mit den Einhieben vor. Ihre Formen und Muster sind sehr verschiedenartig. Bemerkenswert sind: Kreis, Zahnrad, Dreieck, Triskeles, Halbmond, Raute, Buchstaben, eine menschliche Hand- oder Fußfläche usw. (Tafel LXXXVIII-LXIX). Ohne die klassischen Deutungen des Gegenstempels auf einer Münze völlig auszuschließen, ist es keineswegs unmöglich, daß in der keltisch-dakischen Welt, derartige Gegenstempel auch eine dekorative Rolle gehabt haben.

Es ist zu bemerken, daß alle Gegenstempel nur auf die Münzen aufgetragen sind, die aus der ersten Entwicklungsphase, vorwiegend aus der Moldau, aus Nordwestsiebenbürgen und aus dem Theißgebiet, stammen. In der zweiten und in der letzten Phase fehlen die Gegenstempel fast völlig.

B. DIE CHRONOLOGIE

Bereits bei den ersten Versuchen sich mit der osteuropäischen „barbarischen“ Münzprägung zu befassen, machte man selbstverständlich auch die ersten Ansätze ihrer Chronologie. Numismaten, wie E. A. Bielz, Ö. Gohl, R. Forrer und C. Moisl wiesen diese ersten Prägungen in die zweite Hälfte des 4. Jh. v.u.Z. Gemäß der Meinung von V. Pärvan konnten die ersten Versuche örtlicher Prägung in Dakien zwischen den Jahren 280 und 200 v. Chr. stattgefunden haben. In diese Zeitspanne, die V. Pärvan ermittelte, fügten sich die meisten diesbezüglichen Meinungen zahlreicher rumänischer Numismatiker und Archäologen ein.

Im Vergleich zu den bisher vertretenen Meinungen stellt K. Pink für die ganze ostkeltische Münzprägung, also einschließlich der dakischen Prägungen, eine völlig neue Chronologie auf. Dieser seiner Meinung gemäß war bis 168 v. Chr. keine Eigenmünze erforderlich. K. Pink vertritt außerdem die Meinung, daß bis zu diesem Datum in Makedonien Originalmünzen vom Typus Philipp II. weiter geprägt wurden und in Umlauf waren. Folglich meint Pink, daß die ersten unmittelbar nach Originalen geprägten Nachahmungen der ostkeltischen Welt, etwa ab dem Jahr 150 v.u.Z. herausgegeben wurden. Die Münzen der darauffolgenden Phasen, die von den Verfassern als „Eigenmünzen“ betrachtet wurden, beginnen erst nach dem Jahr 110 v.u.Z. geprägt zu werden.

Eine Menge von Münzfunden, die an der unteren Donau gemacht wurden, ermöglichen es, neue und verhältnismäßig genaue Informationen über den Anfang der ostkeltischen Münzprägung im allgemeinen und der getisch-dakischen Münzfabrikation im besonderen zu bringen. Zu diesem Zwecke sei zwischen der Donau und den Karpaten zuerst der Hortfund von Scărișoara erwähnt, in welchem Silbermünzen der griechischen Stadt Histria, sicher aus der zweiten Hälfte des 4. Jh. v.u.Z. zusammen mit guten Nachahmungen vom Typus Philipp II. gefunden wurden. Daraus konnte geschlossen werden, daß die ersten folglich die ältesten ostkeltischen Nachahmungen um das Jahr 300 v.u.Z. herausgegeben wurden. Diese Datierung beruht auch auf anderen Münzfunden, die an der unteren Donau gemacht wurden. *Man könnte also behaupten, daß die ältesten Imitationen vom Typus Philipp II. etwa zwischen den Jahren 300 und 250 v.u.Z. geprägt wurden.*

In der zweiten Hälfte des 3. Jh. und in der ersten Hälfte des 2. Jh. v.u.Z., kann man nicht nur in Dakien, sondern im ganzen ostkeltischen Gebiet von der ersten Hauptphase der Entwicklung der Münzprägung sprechen. Nach dem Jahre 150 und bis in die ersten zwei-drei Jahrzehnte des 1. Jh. v.u.Z. dauert die zweite Hauptphase dieser Münzprägung, sowie ihre Schlußphase. Um diese Chronologie aufzustellen, berücksichtigen wir einerseits den Münzstil und andererseits die Anwesenheit in Schätzen von griechisch-makedonischen Originalmünzen, die zusammen mit einigen Nachahmungstypen vorkommen.

Datum und Ursachen der Einstellung der örtlichen Münzprägung griechisch-makedonischen Typs in Dakien wurden ebenfalls verschieden aufgefaßt und verschieden gedeutet. E. A. Bielz, C. Moisil und V. Pârvan meinen z.B., daß in Dakien bis zur römischen Eroberung, bzw. bis in die ersten Jahre des 2. Jh.u.Z. derartige Münzen geprägt wurden. K. Pink verlegt diese Datierung auf die vierziger Jahre des 1. Jh. v.u.Z. Es ist das Verdienst von D. M. Theodorescu zum ersten Mal bemerkt zu haben, daß in den dakischen Festungen in den Bergen von Hunedoara, in den sogenannten Oppida, die Nachahmungen makedonischen Typs fehlen. Aufgrund dieser wertvollen Beobachtung gelangt M. Macrea zu dem logischen Schluß, daß in Dakien die Münztätigkeit vor der Herrschaft Burebistas eingestellt wird. Die Schlußprägungen dieser örtlichen Münzen stimmen in großen Zügen mit dem Datum überein, zu dem die römisch-republikanischen Denaren in Dakien eindringen, was bekanntlich nach Beginn des 1. Jh. v.u.Z. stattgefunden hat. Es konnte z.B. beobachtet werden, daß in den in Dakien gehobenen Hortfunden mit römisch-republikanischen Denaren, die ab dem zweiten Viertel des 1. Jh. v.u.Z. datiert sind, keine einzige Imitation zu finden war. Desgleichen treten in den Hortfunden mit örtlichen Prägungen keine römisch-republikanischen Denare auf. Daraus wurde der m.E. völlig gerechtfertigte Schluß gezogen, daß die griechisch-makedonische Münzprägung in Dakien nach dem ersten Viertel des 1. Jh.v. u.Z. aufgehört hat. Die Frage konnte in ihrer Gesamtheit erst gelöst werden, nachdem im Jahre 1961 die Münzstätte in der dakischen Burg von Tilișca-Sibiu (Hermannstadt) gefunden wurde. Hier fand man 14 Münzstempel, die die römisch-republikanischen Denaren genau nachahmen. Diese neue Entdeckung, zu der noch einige der früher schon in Siebenbürgen und der Moldau gefundenen Prägestöcke hinzugefügt werden können, gestattet die Behauptung, daß nach den ersten drei Jahrzehnten des 1. Jh.v. u.Z., etwa nach dem Jahre 70 v. u.Z. die getisch-dakische Bevölkerung nicht aufgehört hatte, Eigenmünzen zu prägen. Sie hatte nur den Charakter der Münzung geändert und ihn den wirtschaftlichen und politischen Änderungen in Dakien angepaßt. Die neue Form der politischen Organisation, die als „Königreich“ unter der Herrschaft Burebistas zum Ausdruck kam, brauchte eine einheitliche und allgemeingültige Münze. Diese Münze haben sich die Geto-Daker geprägt, indem sie den römisch-republikanischen Denaren genau nachahmten.

C. DIE MÜNZTYPEN UND DIE STÄMME IN DAKIEN IM 3. BIS 1. JH. V. U Z. IHRE ETHNISCHE ZUGEHÖRIGKEIT

Es wurde angenommen, daß in Dakien die Vielfalt der Typen von Münzimitationen griechisch-makedonischer Art mit den verschiedenen politischen Organismen, die alle Stammescharakter tragen, in engem Zusammenhang stehen. Es hieß für gewöhnlich, daß hinter jedem Münztypus jeweils ein getisch-dakischer oder ein keltischer Stamm zu suchen ist. Es sei aber noch hinzugefügt, daß die Haupttypen mit großer Münzenanzahl und verhältnismäßig großem Umlaufgebiet als stammesgemeinschaftliche Münzungen zu betrachten sind.

Dadurch, daß sämtliche Funde zusammengetragen sind, daß jeder einzelne Münztypus untersucht und kartographisch aufgenommen ist, wird es jetzt möglich sein, die politische Organisation im Dakien des 3. bis 1. Jh. v. u. Z. zu umreißen. Gebietsmäßige Bestimmungen wird man sicherlich nicht in allen Fällen vornehmen können. Es sind jedoch einige Münztypen vorhanden, die es zulassen, die Stämme, denen die Prägung gehört, zu lokalisieren und ihre Gebietsgrenzen ziemlich genau zu bestimmen. (Abb. 1).

Für die Anfangsperiode der Münzprägung griechisch-makedonischer Art, die zeitlich mit dem Ausgang des 4. Jh. v. u. Z. und mit dem Beginn des 3. Jh. v. u. Z. übereinstimmt, sind die Münzstätten und die Lokalisierung der entsprechenden Stämme etwas schwieriger zu bestimmen. Dadurch, daß keine Münzserien vorhanden sind, die erforderlich wären, um einen bestimmten Nachahmungstyp festzulegen und dadurch, daß die Münzen, die in verschiedensten Gegenden gefunden wurden, zerstreut sind, kann man für diese Anfangsphase schlußfolgern, daß die Münztätigkeit wenig konzentriert und nicht genügend organisiert ist. Daraus würde sich auch ergeben, daß die politische Einrichtung zu der Zeit sich durch eine sehr große Anzahl von Stämmen auszeichnet.

Mitte des 3. Jh. v. u. Z. ändert sich aber die Lage plötzlich. In der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts, sowie in der ersten Hälfte des 2. Jh., etwa zwischen den Jahren 250 und 150 v. u. Z., während der ersten Hauptphase der örtlichen Münzprägung in Dakien, kommt es zur Herausbildung von klar sich voneinander unterscheidenden Nachahmungstypen. Ihre Anzahl ist verhältnismäßig groß und ihre Umlaufgebiete sind nur ungefähr abgegrenzt und manchmal sogar schwer festzustellen. Die Münzkategorien dieser Zeit konzentrierten sich hauptsächlich im Banat, im Nordwesten Siebenbürgens, im Norden Olteniens (der kleinen Walachei) und auf das moldauische Zentralplateau. Mehr oder weniger außerhalb bleiben außer Muntenien (der großen Walachei) die Südmoldau, der Süden Olteniens (der kleinen Walachei) und teilweise sogar der Süden von Siebenbürgen, wo Münztypen dieser Zeitspanne gar nicht oder nur ganz sporadisch vorkommen (Abb. 24).

Die meisten Nachahmungstypen der erwähnten Zeit weisen gemeinsame Stilelemente und gemeinsame Umlaufgebiete auf. Die Hortfunde enthalten sehr oft ganz verschiedene Anzahlen von Münztypen. Daraus folgt, daß zwischen den Jahren 250 und 150 v. u. Z., im Westen und Norden Dakiens, im Mittelgebiet der Moldau und im Norden Olteniens sich einige wichtige Münzstätten entwickeln. Ebenfalls folgt daraus, daß diese Münzstätten direkt und ständig miteinander in Verbindung waren. Die engsten kulturellen und sehr wahrscheinlich auch ethnischen Tauschbeziehungen herrschten zwischen den Besiedlungszentren im Banat und in Nordwestsiebenbürgen. Gleichartige, aber etwas losere Verbindungen herrschten zwischen den Stämmen der beiden erwähnten Gebiete und der benachbarten Bevölkerung, die zwischen der Theiß und dem Mittellauf der Donau lebte. Gleichzeitig bestanden Verbindungen auch zu den Stämmen in Nordoltenien und denen im Westen und Norden Dakiens und teilweise zu denen in Illyrien. Die Art dieser Verbindungen ist uns aber noch nicht ganz klar.

Nun zwang sich unbedingt die Frage nach denen auf, die die Münzen dieser Zeit und dieser Gegenden prägten, sowie die Frage nach deren ethnischen Zugehörigkeit. Die rumänischen Numismatiker und Archäologen erachten im allgemeinen sowohl direkt als auch indirekt, daß alle Münzprägungen aus Dakien den getisch-dakischen Stämmen gehörten. Diese Stellungnahme kann als Antwort auf die Schlüsse einiger Numismaten, wie A. Blanchet, R. Forrer und K. Pink, die zwar einigen dieser Nachahmungen einen örtlichen dakischen Charakter anerkannten, jedoch in den meisten Münzen Dakiens Keltenprägungen sahen. Sowohl einerseits als auch andererseits wurden wenn nicht gar ausschließliche Standpunkte vertreten, so wurde doch übertrieben, weil man sich hauptsächlich auf ungenügend numismatische Urkunden berief oder weil man die historischen Gegebenheiten einseitig auslegte.

Aus den schriftlichen Unterlagen, auf die wir uns zuerst beziehen wollen, geht nun hervor, daß im 4. Jh. und zu Beginn des 3. Jh. v. u. Z. große Wanderungen keltischer Stämme stattfinden, die sich gegen Osteuropa, vorwiegend gegen den Balkan, fortbewegen, wobei ihr Hauptziel Makedonien und Griechenland ist. Das Jahr 278 v. u. Z., in welchem die Kelten von Antigonos Gonatas besiegt wurden, ist ein wichtiger Wendepunkt in der Wanderung der keltischen Bevölkerung. Diese Niederlage bedeutete nicht nur das Ende und die Auflösung der keltischen Macht, sondern es bezeichnet auch den Anfang der Seßhaftwerdung der verschiedenen Stämme im Donauegebiet und in der Balkanhalbinsel.

Aller Wahrscheinlichkeit nach wurde das Gebiet Dakiens schon in der zweiten Hälfte des 4. Jh. v. u. Z. von der Keltenwanderung berührt. Von der Niederlassung der Kelten und von der sicheren und massiven Keltenansiedlung kann man aber erst im Laufe des 3. Jh. v. u. Z. sprechen. Die älteren, sowie die neueren archäologischen Grabungsforschungen brachten wichtige keltische Kulturreste an den Tag, die hauptsächlich in West- und Norddakien konzentriert sind. Die gleichen archäologischen Forschungen ließen erkennen, daß innerhalb des keltischen Kulturkreises, der in Dakien etwa vom Ausgang des 4. Jh. und bis in die erste Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. angesetzt ist, sogar in den von den Kelten meistbevölkerten Zentren getisch-dakische Kulturreste vorhanden sind. Es wurden nicht nur die getrennten und für jede dieser Völkerschaften eigene Siedlungen und Gräberfelder entdeckt und bestimmt, sondern es gab auch Fundverbände, in denen man die Spuren der keltischen und der dakischen Kultur beisammen fand. Diese Ergebnisse beweisen nicht allein die Kontinuität der Ortsbevölkerung in den bezüglichen Gebieten offensichtlich, sondern sie beweisen auch, daß es zwischen Kelten und Dakern zu einem so innigen Zusammenleben gekommen war, daß die Kelten sich allmählich in der Menge der einheimischen Bevölkerung auflösten und in ihr untergingen.

Beziehen wir uns nun wieder auf die numismatischen Unterlagen, so muß in Erinnerung gebracht werden, daß die wichtigsten Nachahmungsfunde und -kategorien, die der ersten Hauptphase der Entwicklung der örtlichen Münzprägung griechisch-makedonischer Art angehören und etwa aus den Jahren 250–150 v. u. Z. stammen, genau in den Gebieten angehäuft sind, in denen die zahlreichsten keltischen Kulturreste liegen. Die zeitliche und räumliche Überlagerung der Münznachahmungen griechisch-makedonischer Art und der archäologischen Spuren keltischen Charakters, zwingen uns geradezu dazu, zwischen diesen beiden Elementen einen engen kulturellen und völkischen Zusammenhang zu sehen. Im selben Gedankengang kann behauptet werden, daß die Münztypen, auf die hier Bezug genommen wird, zugleich mit der massiven Anwesenheit der Kelten in Dakien entstehen und sich gleichlaufend mit ihrer Sachkultur entwickeln. Außer diesen allgemeinen Angaben kann auch noch erwähnt werden, daß die Münzen einige Stilelemente tragen, die der keltischen Dekoration eigen sind, wie z. B.: das Wildschwein, der Löwe, der Vogel auf dem Zweig, der konzentrische Kreis mit oder ohne Mittelpunkt, das Rad, die Rosette, die Gegenstempel usw. Alle diese Feststellungen und Beobachtungen berechtigen uns anzunehmen, daß die

Keltenstämme, die sich im Westen und im Norden Dakiens und etwas später im Zentrum der Moldau ansässig gemacht hatten, die wichtigsten Herausgeber der in der zweiten Hälfte des 3. Jh. und in der ersten Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. in diesen Gebieten geprägten Münzen gewesen sein konnten. Ihr ständiges Zusammenleben mit der getisch-dakischen Bevölkerung, das von den archäologischen Funden bestätigt ist, kann ein Beweis dafür sein, daß auch die bodenständigen Stämme zur Prägung dieser Münzkategorien beigetragen haben. Festzustellen bleibt nur inwieweit und ob in allen Fällen von einer getisch-dakischen Beteiligung die Rede sein kann. Allen Anzeichen gemäß scheinen die Kelten die Hauptrolle besetzt zu haben. Aus diesem Grunde glaube ich, daß die zu dieser Zeit, in den erwähnten Gebieten geprägten Münzen als Keltenprägungen oder als keltisch-dakische Prägungen angesehen werden können.

Aus dem bisherigen Forschungsstand erhellt es noch nicht eindeutig genug, ob der hellenistische Einfluß durch die Skordisker in die keltische und dakische Kultur im Banat und in Siebenbürgen drang, oder ob einige Keltenscharen, nach der Niederlage von 278 v. u. Z., die Träger einiger dieser Kulturelemente waren. Bis zur Zeit hat es geheißt, daß die Kelten aus dem Westen und Nordwesten, am Muresch- und am Someschthal entlang nach Siebenbürgen und in das Banat gedrungen waren. Nie kam bisher die Frage auf, ob unter diesen Stämmen nicht auch welche dabei sind, die aus dem Süden, aus Makedonien und Griechenland, infolge des Zusammenbruchs bei Delphi, wieder zurückgekehrt sind. In der örtlichen Münzprägung dieses Teils von Dakien, wo einige der ältesten keltischen und keltisch-dakischen Münzprägungen vorhanden sind, beobachtet man einen starken griechischen Einfluß. Die Prägetechnik, der Stil, die Größe und der Nennwert, die Beizeichen und die Gegenstempel, die bei den erwähnten Nachahmungen anzutreffen sind, sind typisch griechisch. Ihre große Anzahl und Mannigfaltigkeit scheinen nicht nur das Ergebnis eines indirekten Einflusses zu sein, sondern das einer von der griechisch-makedonischen Münzprägung direkten Entlehnung. Schon die Entdeckung an und für sich von makedonischen Originalprägungen neben Nachahmungen, die bis in den äußersten Nordwesten Dakiens gelangen, kann ein diesbezüglicher Beweisgrund sein. Sollte über die Frage südlicher Einwanderung von Keltenstämmen in das Banat und in Siebenbürgen, eventuell auch in Oltenien, noch Unstimmigkeit herrschen, obwohl meines Erachtens die numismatischen Angaben überzeugend genug sind, so kann die Tatsache als sicher betrachtet werden, daß der hellenistische Einfluß in diesen Gegenden Dakiens durch die Kelten vermittelt wurde. Es liegt kein Beweis vor, daß es sich hier um die ältere griechische Strömung handelt, die durch die Vermittlung der Thraker in die Gebiete nördlich der Donau gelangte. Aus den Angaben, die wir bisher besitzen, läßt sich entnehmen, daß diese Strömung noch nicht so früh über die Karpatenkette gedrungen war oder zumindest nicht so kräftig war, um dieselben Folgen auszulösen, wie sie das bereits im 4. Jh. v. u. Z. bei den Geten in der Donauebene getan hatte. Folglich sind es die Keltenstämme, die die griechische Kultur den dakischen Stämmen am Muresch, Somesch und an den Kreischflüssen vermitteln.

Die Münzprägungen aus der mittleren Moldau, zeichnen sich durch zahlreiche tiefe Gegenstempel und Einhiebe aus. Derartige Münzen erstrecken sich aus Serbien, aus dem Banat, aus Nordwestsiebenbürgen, aus dem Nordosten Ungarns, nördlich der Karpaten bis ins Zentrum der Moldau, wo sie am zahlreichsten sind und wo ihre wichtigsten Funde gehoben wurden (Abb 10). In diesem Teil Dakiens bestimmte man in letzter Zeit eine neue Kulturvariante unter der Bezeichnung Poienesti, die den Bastarnern zugewiesen wurde. Sie stammt ebenso wie die Münzen aus der Zeit vom Ausgang des 3. Jh. bis gegen die Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. Aufgrund der literarischen Nachrichten, die uns Trogus Justinus übermittelte, sowie aufgrund der Verteilung der Münzfunde vom Typus Huşi-Vovriesti — wie man sie bezeichnete — kann man vermuten, daß etwa um die Mitte der 3. Jh. v. u. Z. Keltenstämme aus

dem Theißgebiet und von dem Mittellauf der Donau gegen Osten wanderten, nördlich der Karpaten bis in die Moldau zogen, wo sie sich vorübergehend zusammen mit einigen Bastarnerstämmen ansiedelten. Von hier zogen sie zusammen und unter der Führung einiger bastarnischer Stämme nach Süden und ließen sich im mittleren Teil der Moldau nieder.

Obwohl die archäologischen Spuren in diesem Gebiet nur auf Bastarner zu weisen scheinen, ist man gezwungen, — wegen der einigen keltischen Funde, zusammen mit den Nachrichten die einige Schriftsteller der Antike übermitteln (Titus Livius, Diodor, Plutarch und sogar Strabo), zu denen auch noch die Münzen hinzukommen — dennoch in dieser Bevölkerung ein Konglomerat von bastarnischen und keltischen Stämmen zu erkennen, davon erstere zahlenmäßig und politisch überwiegen.

In Oltenien ist die derzeitige Situation etwas komplizierter. Die hier gefundenen Münztypen sind teilweise für den Norden Olteniens spezifisch (Larissa, Janus, Jiblea, Prundu), teilweise aber für den Westen und den Norden Dakiens. Hier haben verschiedene Nachahmungstypen einen sogenannten Treffpunkt, weshalb sie ethnisch schwierig zugewiesen werden können. Die archäologischen Funde sind auch nicht aufschlußreicher. Die keltischen Kulturreste fehlen zwar aus Oltenien nicht, doch sind sie verhältnismäßig spärlich und nicht immer kennzeichnend. Deshalb kann man nicht behaupten, daß die Kelten hier eine ebenso wichtige Rolle gespielt hätten, wie im Westen und im Norden Dakiens. Es dürfte den Anschein erwecken, daß mindestens ein Teil der hiesigen Münztypen (Larissa, Janus und eventuell Prundu-Jiblea) als getisch-dakische Prägungen mit keltischem Einschlag betrachtet werden können, Einschlag, der entweder als unmittelbarer Beitrag, oder als einfacher Einfluß zum Ausdruck kommt. Die Kelten können in keiner Weise von der Münzprägung einiger Kategorien von Münznachahmungen in Oltenien ausgeschlossen werden. Die hier gezogenen Schlüsse über die ethnische Zuweisung der verschiedenen griechisch-makedonischen Münztypen aus Dakien und über die Rolle der Kelten in der Entstehung und Entwicklung dieser Münzprägung können nicht als völlig neue Standpunkte angesehen werden. Bereits 1939 und später im Jahre 1950 erkannte K. Pink in den Münzfunden aus dem Banat und aus Nordwestsiebenbürgen Münzprägungen einiger keltischer Stämme. Derselbe Münzforscher sieht sich gezwungen, zwar nicht ohne Vorbehalt, die Münzen in Südrumänien und die schüsselförmigen aus Siebenbürgen als keltisch zu betrachten. V. Pärvan zeigte bereits 1926, als er den keltischen Einfluß auf die getisch-dakischen Münzen untersuchte, daß sich die getisch-dakische Münzprägung mehr unter dem Einfluß der Kelten als unter dem der Griechen entwickelt.

Fasse ich nun meine Ausführungen zusammen über die Hauptphase der Entwicklung der örtlichen Münzprägung aus Dakien, die zwischen der Mitte des 3. Jh. und der ersten Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. datiert ist, folgt, daß sie hauptsächlich in West- und in Norddakien einen starken keltischen Einschlag erlitten hat. Hier in diesem Gebiet hatten die Kelten die Vorherrschaft, während es in Oltenien, wenigstens für einige Münztypen möglich gewesen wäre, daß die Hauptrolle die Geto-Daker innehatten. Wegen des verhältnismäßig allgemein keltischen Charakters und einer weniger substantiellen Beteiligung der Geto-Daker, kann die erste Etappe von griechisch-makedonischem Typus aus Dakien als allgemein keltisch-dakisch betrachtet werden. Von einem anderen Gesichtspunkt aus betrachtet, zeigen die zahlreichen Münztypen und gemeinsamen Nachahmungsfunde, daß in den Gebieten, in denen diese auftreten, eine große Anzahl von Stämmen lebte, die die Herausgeber der betreffenden Münzprägungen waren. Zweitens folgt daraus, daß diese Stämme miteinander kulturelle und Handelsbeziehungen pflegten. Die Tatsache, daß die Hortfunde häufig verschiedene Münztypen beigemischt hatten, kann das Zusammenleben der beiden Völker: Kelten und Geto-Daker widerspiegeln. Die Tatsache hingegen, daß Münzen des gleichen Typs bis in die

entferntesten Gegenden des Landes zerstreut sind, ohne miteinander in direkter Verbindung zu stehen, wäre ein Beweis dafür, daß gegen Ende des 3. Jh. und Anfang des 2. Jh. v. u. Z. in Dakien Völkerverschiebungen und -wanderungen stattgefunden haben.

Nach der zweiten Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. finden in der örtlichen Münzprägung von Dakien wichtige Änderungen statt. Es kann nun von der zweiten wichtigsten Entwicklungsphase und von der letzten Phase der Münzprägungen vom griechisch-makedonischen Typus gesprochen werden. Diese zweite Phase zeichnet sich durch neue Münztypen aus, bei denen die Stilisierung bis ins feinste geführt ist, das Gewicht merklich abnimmt und die Münzen manchmal nur noch halb so viel wiegen wie die der vorherigen Prägungen. Das Feingewicht des Silbers ist viel kleiner und die Münzen sind viel größer. Auf den Münzbildern sind neue Elemente zu erkennen, die diesmal von den Tetradrachmen aus Makedonia Prima und aus Thasos entlehnt sind. Diese Änderungen bedeuten keine Zäsur zwischen den beiden Phasen, sondern im Gegenteil, die meisten Münztypen der zweiten Phase stellen eine direkte und natürliche Fortführung derjenigen der ersten Phase dar.

Ein anderes wichtiges Kennzeichen der Münzprägungen der zweiten Phase in Dakien ist die Verminderung der Münztypenanzahl. Dagegen aber nimmt die Anzahl der für jeden einzelnen Typ geprägten Münzen zu, es erweitern sich die Umlaufgebiete, die sich besser bestimmen lassen. Die Hortfunde umfassen nicht mehr verschiedene Münzkategorien, sondern sie bestehen meistens aus Prägungen der gleichen Art. Sehr selten findet man zwei oder drei Münzkategorien zusammen. Die Grenzen der Umlaufgebiete jedes einzelnen Münztyps sind von einer Nachahmungskategorie zur anderen nicht mehr so häufig überschritten.

In dieser Zeit ist eine Verschiebung der wichtigsten Münzstätten festzustellen, sowie der Verfall und das Verschwinden der ältesten davon. Im Westen und im Norden Dakiens, sowie im Zentrum der Moldau, wo in der ersten Entwicklungsphase eine rege Prägetätigkeit geherrscht hat, verschwinden, nach der Mitte des 2. Jh. v. u. Z., die Münzstätten völlig oder die Tätigkeit einiger davon wird stark eingeschränkt. Es entstehen jetzt neue Münzstätten im Zentrum von Muntenien, in Mittel- und Westoltenien und für das innerkarpatenländische Dakien auf den Läufen des Muresch und der Kokeln (Tîrnave) (Abb. 25).

Betrachtet man zuerst die Münzprägungen zwischen der Donau und den Karpaten, die von den Münztypen Adincata und Virteju-Bukarest vertreten sind, so läßt sich feststellen, daß die Münzen des letzteren Typs sehr zahlreich sind und ein genau bestimmtes Umlaufgebiet haben, das sich ost-westlich, etwa zwischen den Flüssen Ialomița und Vedeia und nord-südlich zwischen der Donau und den Karpaten erstreckt. Diese Münzen sind aber auch im Süden der Donau in der Gegend von Russe und ab und zu im Osten bis zum Zentrum der Moldau anzutreffen (Abb. 16—17). Die Zeit, zu der sie geprägt wurden, stimmt mit der Entwicklungsperiode der wichtigsten getischen Siedlungen überein, die in diesem Teil Dakiens bekannt waren. Desgleichen deckt sich ihr Verbreitungsgebiet mit einem der am dichtesten bevölkerten getischen Zentren. Diese Feststellungen gestatten es mir, zu behaupten, daß die Münzen vom Typus Virteju-Bukarest von einem getischen Stammeverband geprägt wurden. Die Grenzen des von diesem Stammeverband bewohnten Gebiets verlaufen etwa an den wichtigsten Grenzen des Verbreitungsgebietes dieser Münzen entlang, so daß dieses also im Mittelgebiet des heutigen Muntenien liegt. Die große Anzahl von Münzprägungen, die häufigen getischen Siedlungen, sowie ihre intensive Besiedlung, sind Beweise dafür, daß hier einer der wichtigsten getisch-dakischen Stammeverbände lebte. Die Anwesenheit in diesen Gebieten von zahlreichen griechischen Erzeugnissen, sowie die Nachahmung einiger davon in örtlicher Machart, weist nicht nur auf die engen und dauernden Beziehungen zur

hellenistischen Welt, die von den Thrakern vermittelt wurden, sondern auch auf den fortgeschrittenen Stand den die getische Bevölkerung zwischen der Donau und den Karpaten auf wirtschaftlichem Gebiet erreicht hatte. Die Konzentration der wichtigsten Funde in der Umgebung von Bukarest, wäre ein Hinweis dafür, wo der Ort gesucht werden muß, an dem die Münzen dieser Kategorie geprägt wurden. Es wäre außer den archäologischen Funden ein weiterer Beweisgrund dafür, die Siedlung von Popești als Sitz der Führung des getischen Stämmeverbandes aus dem Zentrum Munteniens in der zweiten Hälfte des 2. Jh. und in den ersten Jahrzehnten des 1. Jh.v.u.Z. zu betrachten.

Ein zweites Prägezentrum aus der gleichen Zeitspanne, das in dem außerhalb der Karpaten gelegenen Teil von Dakien liegt, konnte in der Gegend zwischen dem Unterlauf des Siret, d.h. zwischen dem Süden der Moldau und dem Nordosten Munteniens, bis zum Buzău-Fluß nachgewiesen werden (Abb. 15). Hier sind zwei Münzkategorien belegt, die unter den Bezeichnungen Dumbrăveni und Inotești-Răcoasa bekannt sind. Obwohl sich ihre Umlaufgebiete decken, folgen sich diese Münztypen einander chronologisch, d.h. die Münzen von Inotești-Răcoasa folgen zeitlich den Münzen von Dumbrăveni. Der Zeitpunkt, zu dem diese beiden Münztypen geprägt wurden, sowie ihre Verbreitungsgebiete, stimmen mit der Gegend und mit dem Zeitpunkt überein, wo und zu dem sich einige wichtige getische Siedlungen entwickeln, wie die von Poiana und von Cindești. Auf dieser Grundlage kann angenommen werden, daß diejenigen, die diese Münzen geprägt haben, nur die Geten gewesen sein können, die zwischen den Flüssen Siret und Buzău in einem großen Stämmeverband lebten.

Die archäologischen Funde in den Siedlungen von Poiana und Cindești, wo zahlreiche griechische Erzeugnisse, Keramik und besonders Münzen gefunden wurden, beweisen, daß zwischen dem getischen Stämmeverband am Karpatenknie und den Griechen in den Städten der westlichen Schwarzmeerküste enge ständige und diesmal auch unmittelbare Beziehungen bestanden haben. Man kann behaupten, daß derartige Beziehungen zur gewohnheitsmäßigen Überlieferung geworden sind, wenn man bedenkt, daß sie schon im 5. und 4. Jh.v.u.Z. nachgewiesen werden können. Es folgt daher, daß die Geten des erwähnten Gebietes, über zahlreiche wirtschaftliche Hilfsquellen verfügten, die ihnen die direkten Tauschbeziehungen mit den griechischen Händlern ermöglichten. Die gleichen Geten erreichten in der bezüglichen Zeitspanne nicht nur einen hohen wirtschaftlichen Stand, sondern sie waren politisch sowohl gut organisiert, als auch stark gefestigt. Genau auf diesen getischen Stämmebund scheinen nun die Griechen der westpontischen Kolonien ihr Augenmerk zu richten. Bekanntlich erleben diese Städte im 3.—1. Jh.v.u.Z. eine akute wirtschaftliche und politische Krise. Am meisten wird dadurch die Stadt Histria in Mitleidenschaft gezogen. Sie ist deshalb oft gezwungen, bestimmte eingeborene Basilei um wirtschaftliche und besonders um politische Hilfe zu ersuchen. Zwei Inschriften in Histria bestätigen, daß unter Umständen, die der Festung völlig widrig waren, sich deren Bewohner gezwungen sahen, die Unterstützung der Basilei Zalmodegikos und Rhemaxos anzufordern. Aus diesen epigraphischen Urkunden geht aber nicht eindeutig hervor, wo diese beiden Basilei geherrscht haben. In Anbetracht dessen aber, daß die archäologischen und numismatischen Forschungsergebnisse noch nicht dazu berechtigen, weder im Norden der Dobrudscha noch im Osten Munteniens, von einer getisch-dakischen politischen Macht zu sprechen, die wirtschaftlich oder politisch im Stande war, einer Stadt wie Histria Hilfe zu gewähren, nahmen wir an, daß die beiden erwähnten Basilei die Anführer der zwischen den Flüssen Buzău und Siret lebenden Geten waren.

Eine weitere wichtige Münzstätte, in der zweiten Entwicklungsphase der örtlichen Münztätigkeit in Dakien konnte im heutigen Gebiet von Oltenien nachgewiesen werden. Die betreffenden Prägungen sind als Nachahmungen vom Typus Aninoasa-Dobrești bekannt

und sind die aus dieser Zeitspanne einzige bekannte Münzkategorie aus Oltenien. Obzwar sie auf dem ganzen Gebiet verstreut nachgewiesen sind, weisen die Münzfunde auf das Schiltal (Jiu) als wichtigstes Umlaufzentrum hin. Dieselben Münzfunde lassen diese Nachahmungen auch im Süden und Westen auftreten, das heißt, rechts von der Donau und im Norden jenseits der Karpaten, in Südsiebenbürgen. Verhältnismäßig selten gelangen sie jenseits des Altflusses (Olt) nach Muntenien (Abb. 19).

Der allgemeine Charakter dieser Münzen, ihr Verbreitungsgebiet, sowie das chronologische und gebietsmäßige Verhältnis zu den getischen Siedlungen in Oltenien, ließen die Schlussfolgerung zu, daß hinter diesen Münzprägungen ein getischer Stammeverband stand. Dieser Stammeverband beherrschte das gesamte zwischen Alt, Donau und Karpaten gelegene Gebiet, aber nicht in gleichem Maße. Im Schiltal und in den anrainenden Gebieten war die Besiedlung dichter. Hier befand sich wahrscheinlich der Mittelpunkt der politischen Macht dieses getischen Stammeverbandes. Die Richtungen, nach denen die Münzen verbreitet sind, lassen auf Tauschbeziehungen zur thrakisch-getischen Bevölkerung am rechten Donauufer schließen. Die griechischen Erzeugnisse, die in den getischen Siedlungen in diesem Teile Dakiens gefunden wurden, sowie einige Hortfunde von Nachahmungen vom Typus Philipps III. Arrhidäus, die als Münzprägungen aus dem Süden der Donau angesehen werden, beweisen nicht nur, daß diese Beziehungen ständig, sondern auch sehr intensiv waren. Die thrakische Bevölkerung tritt auch hier als Vermittler der griechischen Produkte und des griechischen Einflusses zwischen Norden und Süden auf. Die Geten, die das Schiltal besiedeln, unterhalten sowohl enge Tausch- als auch enge kulturelle Beziehungen mit den Dakern im Süden Siebenbürgens. Diese Beziehungen sind sowohl durch den Münzumlauf, als auch durch die Stilverwandtschaft zwischen den zeitgleichen Nachahmungen der beiden Gegenden bezeugt. Etwas schwächer waren die Beziehungen zum Westen, zum Banat und ganz gering waren sie mit den Geten aus der muntenischen Ebene.

Das vierte und letzte der wichtigsten Prägezentren derselben späten Entwicklungsphase der getisch-dakischen Münzung, wurde im innerkarpatenländischen Dakien nachgewiesen. Zum Unterschied von den anderen Münzstätten lassen sich hier vier Münztypen erkennen. Es sei aber herausgestellt, daß zwischen alle diesen Typen eine stilistische Verwandtschaft besteht, sowie eine technische und Umlaufeinheitlichkeit. Man kann also behaupten, daß die betreffenden Münzprägungen zahlreiche gemeinsame Stilelemente aufweisen, die Münze groß und schüsselförmig ist, das Feingewicht des Silbers unter 50% beträgt. Die Tatsache, daß diese Münztypen zusammen, in Horten, innerhalb derselben Gegend und an einem Ort, fast alle Münzkategorien zugleich umfassend gefunden wurden, ist noch ein Beweis ihrer Verbindung und Einheit. Die Münzfunde lassen ihren Umlauf innerhalb eines Gebietes erkennen, das im Süden von Siebenbürgen vorwiegend entlang des Mureschtales und seiner Nebenflüsse liegt. Diese Münzkategorien sind weder in dem Teil von Dakien, der außerhalb der Karpaten liegt und noch im Nordwesten von Siebenbürgen in Umlauf gewesen. Sie gelangen aber bis in das Banat und sind ungefähr auf dem Gebiet des heutigen Kreises Arad verbreitet (Abb. 21–22). Ihr Umlaufgebiet stimmt mit anderen Worten mit dem Gebiet überein, in dem aus der ersten Phase der Münzprägung in Dakien nur ganz selten örtliche Nachahmungen zu finden sind und in dem sich die Kelten weder massenhaft niederlassen, noch irgendwelchen Einfluß auf die Ortsbevölkerung nehmen konnten. Die Ergebnisse der archäologischen und der numismatischen Forschungen rechtfertigen die Behauptung, daß die Münznachahmungen aus Siebenbürgen, die nach dem Jahre 150 v.u.Z. und bis in die ersten zwei-drei Jahrzehnte des 1. Jh. v.u.Z. geprägt wurden, vollends einer dakischen Bevölkerung angehören. Die Anwesenheit mehrerer Typen mit verhältnismäßig eigenen Merkmalen, die jedoch untereinander verbunden und von zahlreichen Standpunkten aus einheitlich sind

und ein gemeinsames Verbreitungsgebiet aufweisen, führte zu der Annahme, daß die münzprägende dakische Bevölkerung als Stammesverband vereint lebte. Die Grenzen zwischen den verschiedenen Stämmen waren zwar stark abgeschwächt, hatten aber noch nicht völlig aufgehört zu bestehen. Diese Stämme, die wahrscheinlich vier an der Zahl waren und die Herausgeber der vier Münztypen sind, waren sich der Notwendigkeit ihrer Einheit bewußt, bewahrten jedoch weiter etwas von ihrer überlieferten Unabhängigkeit aufrecht. Sowohl ihre innere Entwicklung als auch die Anwesenheit der Kelten in unmittelbarer Nachbarschaft, zwangen die Stämme immer mehr zur Zentralisierung. Derart entwickelt sich in der Gegend um das Mureschtal und im Süden, bis gegen die Karpaten zu, ein wichtiges wirtschaftliches und politisches dakisches Zentrum, das als örtliches Wehrzentrum gegen die Kelten im Westen und im Norden Dakiens dasteht. Je mehr sich der dakische Stammesverband in Siebenbürgen festigt, umso mehr geht ein Teil der keltischen Elemente darin unter und der andere Teil zieht sich nach Norden und Westen zurück.

Aus der Gesamtüberprüfung der Münztypen der zweiten örtlichen dakischen Münzphase schält sich die allgemeine Folgerung heraus, daß in der zweiten Hälfte des 2. Jh. und in den ersten zwei bis drei Jahrzehnten des 1. Jh. v. u. Z., das heißt bis zu Burebistas, in Dakien vier wichtige ortansässige Stammesverbände entstanden und sich entwickelten. Der erste Stammesverband sitzt im mittleren Teil Munteniens, der zweite im Süden der Moldau und im Nordosten Munteniens, der dritte in Oltenien und der vierte in Siebenbürgen, mit einem Auslauf am Mureschtal entlang bis in das Banat. Diese politischen Gebilde sind alle wirtschaftlich und politisch gut ausgeprägt. Sie pflegten gegenseitigen kulturellen und Produktaustausch, der sich jedoch einerseits zwischen den Geten aus Oltenien und den Dakern aus Siebenbürgen und andererseits zwischen den Geten aus Muntenien und denen aus dem Süden der Moldau intensiver gestaltete. Auch die Beziehungen der Geto-Daker von außerhalb des Karpatengebietes zu der südlichen griechischen Welt, woher sie zahlreiche Erzeugnisse der hellenistischen Städte einfuhrten, waren von einem gewissen Schwergewicht. In der gleichen Zeitspanne und zugleich mit der Festigung der vier großen Stammesverbände findet auch die Vervollständigung und Verallgemeinerung der getisch-dakischen Kultur statt, die besser und reichhaltiger bei den Stammesverbänden in Muntenien und im Süden der Moldau vertreten ist. Sogar die älteren Einflüsse der griechischen und keltischen Kultur nehmen jetzt spezifisch örtliche Formen an, die von nun an zu den allgemeinen Merkmalen der getisch-dakischen Kultur gehören.

Die Schlußfolgerungen hinsichtlich der ethnischen Zuweisung der Münzen aus der ersten wie aus der zweiten Entwicklungsphase der örtlichen Münzprägung in Dakien, sowie die Lokalisation der Stämme oder Stammesverbände, die diese Münzen prägten, könnten eine bestimmte Präzision über die Gebiete, sowie vielleicht auch über die Chronologie der Verteilung der verschiedenen von Ptolemäus erwähnten Sippen aus Dakien gestatten. Aus dem Bild, das die Verbreitungsgebiete sämtlicher Münztypen ergeben, in deren Grenzen ich versuchte, die ungefähren Gebietsflächen der jeweiligen Stämme zu bestimmen, folgt, daß die von Ptolemäus gemachte Anordnung dieser Sippen, sowie die Lokalisationsversuche von V. Pârvan offensichtlich gar nicht zufällig waren. In einigen Fällen könnten sie tatsächlich auf numismatischen Unterlagen beruhen.

Die Münzfunde mit Prägungen aus der ersten Entwicklungsphase der örtlichen Münzprägung aus Dakien die auf eine erste und wichtige keltische oder keltisch-dakische Münzstätte im Nordwesten Siebenbürgens hinweisen, könnten die *Anarten*, eine Sippe keltischen Ursprungs in dieses Gebiet lokalisieren. In der Banater Gegend, besonders im südwestlichen Teil davon, wo sich eine andere Münzstätte des gleichen Charakters aus der Zeit etwa zwischen 250 und 150 v. u. Z. nachweisen ließ, lebte, gemäß der Forschungsergebnisse von

V. Pârvan, die Sippe der *Saldensen*, die einen aus der Richtung der Sava und von Syrmium her wandernden Fortsatz derselben Bevölkerung darstellt. Aller Wahrscheinlichkeit nach und in Anbetracht nicht nur der Verschiebungsrichtung, sondern auch des Charakters der Münzen wegen, müßte den Saldensen derselbe keltische Ursprung zugesprochen werden.

Unter diesen zwei erwähnten Sippen sind auch die *Prädavensen*, *Bieffen* und *Albocensen* erwähnt und lokalisiert. Es ist mir nicht bekannt, inwieweit diese Stämme, deren dakischer Ursprung nicht zu bezweifeln wäre, sich zwischen die Anarten und Saldensen einreihen. Die Münzfunde ergeben keinen Hiatus zwischen den zwei keltischen Sippen, den die drei erwähnten dakischen Stämme gefüllt haben könnten. Es gäbe also hier zwei Deutungsmöglichkeiten. Entweder müssen Prädavensen, Bieffen und Albocensen zusammen mit Anarten und Saldensen angesetzt werden, was auch von den gemeinsamen archäologischen und numismatischen keltisch-dakischen Funden bestätigt sein könnte, oder müssen einige davon als etwas jünger und auf diese Weise in das innerkarpatenländische Dakien in das Mureschtal verschoben, betrachtet werden. Obschon die Münzfunde im Norden Dakiens nicht genügend aufschlußreich sind, könnten trotzdem diejenigen über die wir verfügen, zugunsten der Lokalisation der *keltischen Teurisker* in dieser Gegend sprechen.

In der Moldau sind die Kelto-Bastarnen lokalisiert, die die mittlere Hochebene dieser Provinz besiedelten. Im Norden der Moldau und in Südalizien sind die *Kostoboken* und auch in der Südmoldau sind die *Kotiner* numismatisch noch nicht belegt. Dieselbe numismatische Grundlage läßt es noch nicht zu, daß über die Lokalisation der *Caucoensen* in den Kreisen Neamţ und Bacău etwas mehr ausgesagt wird.

Ebenfalls numismatisch betrachtet ist mir die Lokalisation einiger der Stämme, die in das heutige Gebiet von Oltenien eingewiesen wurden, noch nicht klar genug und sie stimmt auch nicht mit den Münzungen überein. *Potulatensen* und *Keiagysen* besiedelten zum Beispiel nach V. Pârvan, Oltenien und den Westen Munteniens. Die einzigen Münzen, die teilweise mit einer derartigen Lokalisation übereinstimmen würden, wären die Prägungen aus der Mitte des 2. Jh.v.u.Z., die ich als vom Adincata-Typus bezeichnete und deren Verbreitungsgebiet in großen Zügen zwischen den Flüssen Jiu und Argeş liegt. Allein dieses Verbreitungsgebiet erscheint viel zu ausgedehnt und ihre Münzfunde bilden keine kompakte Masse, wie die anderen Typen. Wäre ein derartiger Zusammenhang möglich, so müßten wir die Potulatensen und Keiagysen als etwas älter als alle anderen aus dieser Gegend erwähnten Sippen betrachten. Etwas sicherer, aber nicht völlig gleich, erscheint die Lokalisation der *Buridavensen*, die nach den Angaben des gleichen Autors, die Kreise Vilcea, Argeş, das Gebiet um Sebesch und um Fogarasch besiedelten. Betrachten wir die Buridavensen als Herausgeber der Münzungen vom Typus Aninoasa-Dobreşti, so konnten sie nur in Oltenien verbreitet sein und ihre Macht konnte sich nur um das Jiu- und das Alttal konzentrieren. Keineswegs aber wäre ihre Ausbreitung gegen den Norden unmöglich, in das Gebiet Sebesch, wo einige Münzfunde vom Typus Dobreşti vorliegen.

Im mittleren Teil von Muntenien sind die *Pieffigier* angeordnet. Ihre Lokalisation stimmt fast völlig mit dem Verbreitungsgebiet der Nachahmungen vom Typus Virteju-Bukarest überein und erscheint den Münzfunden entsprechend als genauer. Der Nordosten Munteniens, mit den Gebieten um Buzău, Rimnicul Sărat und Brăila scheinen den *Siensen* angehört zu haben. In diesem Falle wären sie diejenigen, die die Prägungen vom Typus Dumbrăveni und Inoteşti-Răcoasa veranlaßt haben. Betrachtet man sie nun als die Herausgeber dieser zweier Münztypen, müßten sie selbstverständlich noch weiter nordwärts, im Süden der Moldau bis in die Gegend von eiaschließlich Poiana angesetzt werden.

V. Pârvan setzt die *Ratacensen* auf die siebenbürgische Hochebene, zwischen die Somesch- und die Kokelflüsse. Betrachten wir nun diese als Urheber der Münzprägungen in Südsieben-

bürgen, so müssen wir vom Somesch- auf das Mureschtal herab und bis zu den Karpaten gelangen.

Der Verteilungsaufriß der verschiedenen Sippen in Dakien, die von Ptolemäus erwähnt und von V. Pârvan lokalisiert wurden, könnte von den Ergebnissen der numismatischen Forschungen größtenteils bestätigt und dokumentarisch unmittelbar belegt sein. Es hat sich jedoch erwiesen, daß diese Zuweisung sich nicht immer und nicht genau mit den Verbreitungsgebieten der Münztypen deckt. Aus diesem Grunde trachtete ich eine Annäherung zwischen ihnen aufzustellen, und an den vorgeschlagenen Lösungen von V. Pârvan einiges zu berichtigen. All diesen Versuchen verlied ich selbstverständlich einen hypothetischen Charakter. Sie können jedoch einen weiteren Schritt in der Lösung dieser Frage darstellen und ich will hoffen, daß sie der künftigen Forschung dienlich sind.

Abschließend könnte nun gefolgert werden, daß im 3. Jh. und in der ersten Hälfte des 2. Jh.v.u.Z. Dakien im Westen und Norden, sowie im mittleren Teil der Moldau auch in demographischer Hinsicht durch die Anwesenheit einiger Keltenstämme, wie Anarten, Saldensen, Teurisker eine keltische Tönung erhielt. Zu der gleichen Zeit führte die getisch-dakische Bevölkerung zwischen diesen Sippen keltischen Ursprungs und besonders in den Gegenden, die im inner- und südkarpatenländischen Dakien liegen, ein aktives Leben weiter. Nach dem Jahre 150 und bis zu den ersten zwei bis drei Jahrzehnten des 1. Jh.v.u.Z. verschwindet diese keltische Tönung fast vollständig. Unbedingt vorherrschend sind jetzt die getisch-dakischen Stämme und Stammesgemeinschaften, davon die Pieffigier, Siensen, Buridavensen und Ratacensen sich besonders geltend machen. Diese vier wichtigen getisch-dakischen Sippen können mit den vier großen Stammesverbänden gleichgesetzt werden, die die Münzprägungen vom Typus Virteju-Bukarest im zentralen Teil Munteniens, Dumbrăveni und Inoteşti-Răcoasa in der Südmoldau und im nordöstlichen Muntenien, Aninoasa-Dobreşti in Oltenien und Răduleşti-Aiud-Petelea-Chereluş in Siebenbürgen veranlaßten. Es kann nun auf diese Weise auch behauptet werden, daß aus diesen vier erwähnten politischen Gebilden das Königreich Burebistas entstand. Sie waren also die wirtschaftliche und politische Macht auf die sich Burebistas in seinen siegreichen Feldzügen gegen die keltischen Boier und gegen die griechischen Kolonien an der West- und Nordküste des Schwarzen Meeres stützte. Ebenfalls auf diese Sippen setzte dieser König seine Hoffnung, als er es versuchte, in die inneren Kämpfe Roms zur Zeit Cäsars einzugreifen.

VERZEICHNIS DER TAFELN UND ABBILDUNGEN

- Tafel I. — Tetradrachmen Philipps II. und posthume Münzprägungen (Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel II. — Posthume Münzprägungen und erste Nachahmungen vom Typus Philipp II. (1, Münzkabinett-Berlin; 2—8, Archäologisches Institut-Bukarest; 9—12, Münzkabinett Akademie-Bukarest).
- Tafel III. — Posthume Münzprägungen und erste Nachahmungen vom Typus Philipp II. (1, Reen; 2, Oltenia; 3, Bukarest; 4, Bugiulești; 5, Cimpofeni; 6, Fălciu; 7, Muscel; 8, Novaci; 9, Simileasca; 10—11, Scărișoara; 12, Bistrița-Horezu).
- Tafel IV. — Posthume Münzprägungen und erste auch spätere Nachahmungen (1—8, Metschika, mit 1 AR Alexander d. Gr.; 9, Kruschowitza; 10, ohne Fundort; 11, Jassy; 12, Moldau; 13, Novaci; 14, Benești; 15, Bunești).
- Tafel V. — Münzen vom Typus Rasa und Tetradrachmen Alexander d. Gr. und Seleukos (1—5, 7—12, Hort-Rasa; 6, Münzstempel, Museum-Sofia).
- Tafel VI. — Münzen vom Typus Banat (Hort-Banat).
- Tafel VII. — Münzen vom Typus Banat (1—2, Münzkabinett Berlin; 3, Kragewo; 4—7, 9, Hort-Banat; 8, Münzkabinett-Dresden; 10, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel VIII. — Münzen vom Typus Criciova (1, 3, 5, Hort-Criciova; 2, Arad; 4, Lugoj, Museum Budapest; 6, Dess. 324). Münzen vom Typus Ramna (7—9, Hort-Tulghieș; 10, Archäologisches Institut-Bukarest; 11, Copăceni; 12—13, Ramna; 14, Siebenbürgen; 15, Piatra Șoimului).
- Tafel IX. — Münzen vom Typus Agriș (1, Hort-Tulghieș; 2, Dess. 311; 3, Pink, 62). Münzen vom Typus „mit Vogel unterm Pferd“ (4, Banat). Münzen „mit Hund unterm Pferd“ (5—6, Archäologisches Institut-Bukarest). Münzen vom Typus „Vogelreiter“ (8—10, Hort-Jibea; 11—12, Dess. 295, 809). Münzen mit Buchstaben (7, Banat).
- Tafel X. — Münzen vom Typus Tulghieș-Mireșu Mare (1, Typus „mit Wildschwein“; 2—8, „mit Buchstaben auf Rückseite“; 9—11, „mit Löwe“; 12—15, „mit Audoleonmonogramm“; Hort, Tulghieș-Mireșu Mare).
- Tafel XI. — Münzen vom Typus Tulghieș-Mireșu Mare (1—2, „mit Leier“; 3—4, „ohne Reiter“; 5—6, „mit Bogen“; 7—9, „mit Rosette und Gegenstempel“; 10—12, Tulghieș-Criciova; Hort, Tulghieș-Mireșu Mare).
- Tafel XII. — Münzen mit römischen Ziffern (1, Museum-Budapest; 2, Kruschowitza; 3, Münzkabinett-Berlin; 4, Titel; 5, Chișineu-Criș, Dess. 309; 7—12, Pink, 65—69; 8, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel XIII. — Münzen vom Typus Tulghieș-Criciova „mit bartlosem Kopf“ (1—3); Münzen vom Typus Tulghieș-Copăceni (4—12).
- Tafel XIV. — Münzen vom Typus Tulghieș-Copăceni und Alexander d. Gr. (1—7, Hort, Tulghieș; 8—9, Hort, Copăceni).
- Tafel XV. — Münzen vom Typus Crișeni-Berchieș (nach E. Chirilă, „Dacia“, 1965).
- Tafel XVI. — Münzen vom Typus Crișeni-Berchieș (nach E. Chirilă, „Dacia“, 1965).
- Tafel XVII. — Münzen vom Typus Crișeni, Phase-b (1, Beclean; 2, 12, Museum-Budapest; 3, 5, 11, nach Pink, 151—2, 155, 147; 6—10, nach Dess. 261—2, 1204, 1206—7).
- Tafel XVIII. — Kleingeld vom Typus Crișeni und Tonciu (1—2, 9, Pink, 131—3; 3—6, Museum-Budapest; 7—8, Archäologisches Institut-Bukarest).

- Tafel XIX. — Münzen vom Typus Tonciu mit B (1—4, Pink, 128, 308—310; 5—8, Dess. 270, 272—4; 9, Münzkabinett-Wien).
- Tafel XX. — Münzen vom Typus Sighet (1—6, 8, Pink, 311—7; Hort, Sighet; 7, Dess. 867).
- Tafel XXI. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Epureni).
- Tafel XXII. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Epureni).
- Tafel XXIII. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Huși).
- Tafel XXIV. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Chișineu-Criș).
- Tafel XXV. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Vovriești).
- Tafel XXVI. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Vovriești).
- Tafel XXVII. — Münzen vom Typus Huși-Vovriești (Hort, Vovriești).
- Tafel XXVIII. — Münzen vom Typus Larissa-Apollo (1—2, Pink, 219—220; 3—15, nach S. Dimitriu-O. Iliescu, „Dacia“, 1959, Hort, Hinova).
- Tafel XXIX. — Münzen vom Typus Larissa-Apollo (1—10, 15, nach S. Dimitriu-O. Iliescu, „Dacia“, 1959, Hort, Hinova; 11—12, 14, Münzkabinett-Berlin; 13, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel XXX. — Münzen vom Typus Larissa-Apollo und Tetradrachmen Alexanders d. Gr., Seleukos, Originale und Nachahmungen (1, 5—12, nach S. Dimitriu-O. Iliescu, „Dacia“, 1959; 2, Pink, 224; 3—4, Tour, 9691, 9696).
- Tafel XXXI. — Münzen vom Typus „mit Januskopf“ (1, 4, Hort, Bugiulești; 2—3, 5—15, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel XXXII. — Münzen vom Typus Prundu-Jibea (1, 3—5, 7, Hort, Jibea; 2, 6, 8, Archäologisches Institut-Bukarest; 9—10, 12, 14, Dess. 417—8, 427, 1243; 11, 15, Pink, 229, 293; 13, Sammlung-Bratu).
- Tafel XXXIII. — Münzen vom Typus Ocnița-Cărbunești (1, 6—8, Archäologisches Institut Bukarest; 2, Siebenbürgen; 3, Ocnița; 4—5, Dess. 525, 416; 9—12, Cărbunești).
- Tafel XXXIV. — Münzen vom Typus „mit Kopf unterm Pferd“ (1—4, Hort-Jibea; 5, Museum-Budapest; 6—7, Münzkabinett-Wien; 8—10, Münzkabinett-Berlin).
- Tafel XXXV. — Münzen vom Typus Jibea (1—2, 4, 6—12, 14—15, Hort-Jibea; 3, Museum-Budapest; 5, Gătejești; 13, Celei).
- Tafel XXXVI. — Münzen von verschiedenen Typen (1, Bugiulești; 2—3, Copăceni; 4, Dorohoi; 5, Naipu; 6—7, Zepling; 8, Moskon; 9—13, Voloșcani).
- Tafel XXXVII. — Münzen vom Typus Dumbrăveni (1, Sinaia; 2, Museum-Budapest; 3, 5, Archäologisches Institut-Bukarest; 4, Sighet; 6—15, Hort, Dumbrăveni).
- Tafel XXXVIII. — Münzen vom Typus Dumbrăveni (Hort, Dumbrăveni).
- Tafel XXXIX. — Münzen vom Typus Dumbrăveni (1—10, 12, Hort, Dumbrăveni; 11, Giurgiu).
- Tafel XL. — Münzen vom Typus Adincata-Mănăstirea (1, Sammlung-Bibra; 2, Mănăstirea; 3, Virteju; 4, 6—12, Archäologisches Institut-Bukarest; 5, Museum-Budapest; 13, Comana).
- Tafel XLI. — Münzen vom Typus Adincata-Mănăstirea (1—2, 4—15, Archäologisches Institut-Bukarest; 3, Comana; 16—18, Münzkabinett-Akademie, Hort, Cojasca).
- Tafel XLII. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1—9, 12—15, Hort, Virteju; 10—11, Hort, Schitu).
- Tafel XLIII. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1—11, 13—15, Hort, Virteju; 12, Hort, Crevedia).
- Tafel XLIV. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1—2, 4, 6—7, 14—15, Hort, Crevedia; 3, 5, 9—11, 13, Hort, Virteju; 8, 12, Hort, Pietrele).
- Tafel XLV. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1, 4, 6, 9—11, 13, Hort, Virteju; 2, 15, Hort, Crevedia; 3, 5, Hort, Pietrele; 7, Hort, Schitu; 8, Archäologisches Institut-Bukarest; 12, Snagov; 14, Tirgșor).
- Tafel XLVI. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1—2, 5—8, 10—13, 15, Hort, Virteju; 3, Hort, Negoști; 4, Hort, Pietrele; 9, Archäologisches Institut-Bukarest; 14, Hort, Crevedia).
- Tafel XLVII. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1—8, 11, 14, Hort, Virteju; 9, 15, Hort, Adinca; 10, 12, Hort, Schitu; 13, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel XLVIII. — Münzen vom Typus Virteju-Bukarest (1, Hort, Crevedia; 2, 4—5, 11—12, Archäologisches Institut-Bukarest; 6, Hort, Virteju; 3, 7—9, Hort, Negoști; 10, 13, Münzkabinett-Akademie; 14, Popești; 15, Poiana).

- Tafel XLIX. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1—3, 5—8, 10—11, 13, 15, Hort, Râcoasa; 4, 9, 12, 14, Hort, Inotești).
- Tafel L. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1, 3—5, 7, 9, 11—13, 15, Hort, Râcoasa; 2, 8, 10, 14, Hort, Inotești).
- Tafel LI. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1—5, 7—8, 10—11, 13—15, Hort, Râcoasa; 6, 9, Hort, Inotești; 12, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel LII. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1—2, 4, Hort, Inotești; 3, 5—15, Hort, Râcoasa).
- Tafel LIII. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1—3, 6—10, 12—13, Hort, Râcoasa; 4, 11, Hort, Inotești; 5, Hort, Pipera; 14, Popești; 15, Münzkabinett-Akademie).
- Tafel LIV. — Münzen vom Typus Inotești-Râcoasa (1, 3, 6, Münzkabinett-Akademie; 2, 4, 8, 14—15, Archäologisches Institut-Bukarest; 5, 9, 11, Popești; 7, Petrești; 12, Museum-Budapest; 13, Pink, 307).
- Tafel LV. — Münzen vom Typus Kladowo-Saschiz (1, 3, 5, Dess. 1251—3; 2, 4, Pink, 240—1; 6, Brașov).
- Tafel LVI. — Münzen vom Typus Aninoasa-Dobrești (1, 3—5, 10—12, Hort, Aninoasa; 2, Govora; 6, 8, Hort, Pietrari; 7, Münzkabinett-Akademie; 9, Archäologisches Institut-Bukarest).
- Tafel LVII. — Münzen vom Typus Aninoasa-Dobrești (1, 11—12, Münzkabinett-Akademie; 2, 4—10, Hort, Pietrari; 3, Hort, Aninoasa).
- Tafel LVIII. — Münzen vom Typus Aninoasa-Dobrești (1, Münzkabinett-Akademie; 2, 4, Cărbunești; 3, Archäologisches Institut-Bukarest; 5, Hort, Aninoasa; 6—8, 10—12, Hort, Dobrești; 9, Hort, Șușița).
- Tafel LIX. — Münzen vom Typus Medieșu Aurit (1—2, 12, Pink 319—320, 327; 3, Dess. 488; 4, 6—7, 9—10, Hort, Medieșu Aurit; 5 Lușca; 8, Stoiana; 9—11, Hort, Medieșu Aurit, Münzkabinett-Wien).
- Tafel LX. — Münzen vom Typus Aiud-Cugir (1, Sibiu-Museum Budapest; 2—4, Arad; 5, Chereluș; 6, Münzkabinett-Wien; 7, Museum-Budapest).
- Tafel LXI. — Münzen vom Typus Aiud-Cugir (1, 4, 7, Pink, 247—9; 2, Museum-Suceava; 3, Museum-Budapest; 5, Cugir; 6, Dess. 1259).
- Tafel LXII. — Münzen vom Typus Aiud-Cugir (Hort-Cugir, Sibiu, nach N. Lupu, SCN, I, 1957).
- Tafel LXIII. — Münzen vom Typus Rădulești-Hunedoara (1, Münzkabinett-Wien; 2, Hort, Temeșești; 3, Zirc, Museum-Budapest; 4, 6, Münzkabinett-Dresden; 5, Cugir; 7, Pink, 264; 8, Siebenbürgen, Museum-Kremnitz).
- Tafel LXIV. — Münzen vom Typus Rădulești-Hunedoara (Hort-Temeșești, nach Pink, 257—263).
- Tafel LXV. — Münzen vom Typus Rădulești-Hunedoara (Hort-Rădulești, nach O. Floca, „Dacia“, XI—XII).
- Tafel LXVI. — Münzen vom Typus Toc-Chereluș (1—2, Hort, Toc; 3, 10, Hort, Chereluș, nach Winkler, SCN, IV, 1968).
- Tafel LXVII. — Münzen vom Typus Toc-Chereluș (1—2, Hort, Toc; 3, Zirc; 4, Dess. 408—9; 5—7, Pecica).
- Tafel LXVIII. — Münzen vom Typus Petelea (1, Münzkabinett-Wien; 2, 4, Hort, Petelea; 3, Sibiu; 5—7, Cugir).
- Tafel LXIX. — Münzen vom Typus Petelea (Hort, Petelea, nach N. Lupu, SCN, I, 1957).
- Tafel LXX. — Zwittermünzen vom Typus Philipp II.-Alexander d. Gr. (1—2, Oltenia; O. Iliescu, CNA, 1943; 3—4, 6, 8—10, Pink, 112—4, 568—9; 5, Archäologisches Institut-Bukarest; 7, Hort, Jibla).
- Tafel LXXI. — Zwittermünzen vom Typus Philipp II.-Alexander d. Gr.-Philipp III. (1—4, 6—7, Archäologisches Institut-Bukarest; 5, 8, Pink, 565, 571).
- Tafel LXXII. — Münzen vom Typus Alexander d. Gr.-Philipp III. (1—5, Münzkabinett-Berlin; 6—10, Hort, Comana-Ilfov).
- Tafel LXXIII. — Münzen vom Typus Alexander d. Gr.-Philipp III. (1—2, Comana-Ilfov; 3, Münzkabinett-Dresden; 4, Münzkabinett-Berlin; 5—6, Museum-Prag; 7—11, Hort, Pielești).
- Tafel LXXIV. — Drachmen vom Typus Alexander d. Gr.-Philipp III. (Hort, Comana-Ilfov).
- Tafel LXXV. — Die Münzstempel vom römischen Typus von Tilișca (nach N. Lupu, JNG, XVII).
- Tafel LXXVI. — Die Münzstempel vom römischen Typus von Tilișca (nach N. Lupu, JNG, XVII).
- Tafel LXXVII. — Goldmünzen vom Typus Koson (1—7, Archäologisches Institut-Bukarest; 8, Münzkabinett-Dresden).
- Tafel LXXVIII. — A. Beizeichen auf den westkeltischen Münzen (nach R. Paulsen). B. Gegenstempel auf den Nachahmungen der ersten Phase (nach Ö. Gohl, NumKö. X).

Tafel LXXIX. — Gegenstempel auf der Münzen aus Horten von: A. Vovriești; B. Velikaja Gorazdowka; C. Narta.
Tafel LXXX. — Tongefäße mit Münzen (1, Velikaja Gorazdowka; 2, Dobrești; 3, Schitu; 4, dakische Kopie vom delischen Typus von Snagov; 5, Virteju; 6, Dumbrăveni; 7, Sălașu de Sus; 8, Bozeș; 9, Rădulești).

- Abb. 1. — Die Münzfundorte mit posthumen Münzprägungen und ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II. und andere spätere ($\pm 300-250$ v.u.Z.).
- Abb. 2. — Die Münzfundorte vom Banater Typus.
- Abb. 3. — Die Münzfundorte vom Typus Criciova.
- Abb. 4. — Die Münzfundorte vom Typus Ramna.
- Abb. 5. — Die Münzfundorte vom Typus Agriș und Tulghieș-Mireșu Mare.
- Abb. 6. — Die Münzfundorte vom Typus „mit Vogelreiter“.
- Abb. 7. — Die Münzfundorte vom Typus „mit römischen Ziffern“.
- Abb. 8. — Die Münzfundorte vom Typus Crișeni-Berchieș.
- Abb. 9. — Die Münzfundorte vom Typus Tonciu „mit B“.
- Abb. 10. — Die Münzfundorte vom Typus Huși-Vovriești.
- Abb. 11. — Die Münzfundorte vom Typus Larissa.
- Abb. 12. — Die Münzfundorte vom Typus „Januskopf“.
- Abb. 13. — Die Münzfundorte vom Typus Prundu-Jibla und Ocnița-Cărbunești.
- Abb. 14. — Die Münzfundorte vom Typus „mit Kopf unterm Pferd“ und Jibla.
- Abb. 15. — Die Münzfundorte vom Typus Dumbrăveni und Inotești-Răcoasa.
- Abb. 16. — Die Münzfundorte vom Typus Adincata-Mănăstirea.
- Abb. 17. — Die Münzfundorte vom Typus Virteju-Bukarest.
- Abb. 18. — Die Münzfundorte vom Typus Kladowo-Saschiz.
- Abb. 19. — Die Münzfundorte vom Typus Aninoasa-Dobrești.
- Abb. 20. — Die Münzfundorte vom Typus Medieșu Aurit.
- Abb. 21. — Die Münzfundorte vom Typus Aiud-Cugir und Rădulești-Hunedoara.
- Abb. 22. — Die Münzfundorte vom Typus Toc-Chereluș und Petelea.
- Abb. 23. — Die Münzfundorte vom Typus Alexander d. Gr.-Philipp III.
- Abb. 24. — Die Münzfundorte vom Typus der ersten Entwicklungsphase (keltisch-dakische Phase, $\pm 250-150$ v.u.Z.).
- Abb. 25. — Die Münzfundorte der zweiten und letzten Entwicklungsphase (getisch-dakische Phase, $\pm 150-70$ v.u.Z.).

INHALT

<i>ABKÜRZUNGEN</i>	9
EINLEITUNG	11
DIE GESCHICHTE DER FORSCHUNGEN	13
Die ökonomischen, sozialen und politischen Umstände unter denen die Münzen bei den Geto-Daker aufkamen	19
I. DIE ANFÄNGE	
a. Die posthumen Münzprägungen Philipps II.	27
b. Die ersten Nachahmungen vom Typus Philipp II.	29
II. DIE ERSTE ENTWICKLUNGSPHASE DES MÜNZWESENS IN DAKIEN	
A. Die Münzen aus dem getischen Donaugebiet	
Der Rasa-Typus	51
B. Die Münzprägungen aus Westdakien (Banat)	
Banater Typus	55
Criciova-Typus	59
Ramna-Typus	62
Agriş-Typus	66
Verschiedene Einzelmünzfunde aus dem Banat	69
C. Die Münzprägungen aus dem Nordwesten Dakiens (Norden und Nordwesten von Transsilvanien)	
„Mit Vogelreiter“ Typus	71
Die Münzgruppe vom Typus Tulghieş-Mireşu Mare	75
Tulghieş-Mireşu Mare-Typus „mit Schild und Wildschwein“	77
Tulghieş-Mireşu Mare-Typus „mit Buchstaben Π, Λ und V“	78
Tulghieş-Mireşu Mare-Typus „mit Löwe und Buchstabe Π“	79
Tulghieş-Mireşu Mare-Typus „mit Audoleonmonogramm“	79
Tulghieş-Mireşu Mare-Typus „mit Leier“	81

Tulghieș-Typus „ohne Reiter“	81
Tulghieș-Mireșu Mare-Typus „mit Bogen“	82
Tulghieș-Mireșu Mare-Typus „mit Rosette und Gegenstempel“	83
Tulghieș-Mireșu Mare-Criciova-Typus	85
Tulghieș-Criciova-Typus „mit Kopf ohne Bart und Zweig unter Pferd“	86
„Mit römischen Ziffern“-Typus	87
Tulghieș-Copăceni-Typus	92
Crișeni-Berchieș-Typus	97
Tonciu-Typus „mit Buchstabe B auf Rückseite“	104
Sighet-Typus	108
 D. Die Münzprägungen aus Ostdakien (Moldau)	
Huși-Vovriești-Typus	111
 E. Die Münzprägungen aus Südwestdakien (Oltenien)	
Larissa-Apollo-Typus	132
Januskopf-Typus	142
Prundu-Jiblea-Typus	149
Ocnița-Cărbunești-Typus	159
„Mit Kopf unter Pferd“-Typus	164
Vor-Jiblea-Typus	170
Jiblea-Typus	171
Verschiedene Typen und Münzfunde	176
Bugiulești-Typus	176
Copăceni-Typus	177
Voloșcani-Typus	178
 F. Die Lage in der Dobrudscha	
Die Münzen von Typus Moskon	180
 III. DIE ZWEITE ENTWICKLUNGSPHASE UND DIE LETZTE PHASE	
 A. Die Münzprägungen aus Muntenien und der Südmoldau	
Dumbrăveni-Typus	185
Adîncata-Mănăstirea-Typus	198
Virteju-Bukarest-Typus	215
Inotești-Răcoasa-Typus	247
Cladovo-Saschiz-Typus	271
Aninoasa-Dobrești-Typus	274
 B. Die Münzprägungen aus Transilvanien und aus dem Banat	
1. Die Übergangsetappe	289
Medieșu Aurit-Typus	289
2. Die Spätetappe — Die Münzprägungen mit großem Schrötling (Scyphati)....	294

Aiud-Cugir-Typus	295
Rădulești-Hunedoara-Typus	300
Toc-Chereluș-Typus	307
Petelea-Typus „mit Artemisbüste“	312

IV. DIE ZWITTERMÜNZTYPEN

Zwittertypus von Philipp II.-Alexander d. Gr.	325
Philipp II.-Typus „mit Dreifachlinienkranz“.....	325
Zwittertypus von Philipp II.-Philipp III.	326
Zwittertypus von Alexander d. Gr.-Philipp II.	327
Alexander d. Gr.-Philipp III.-Typus	328

V. DIE MÜNZPRÄGUNG VOM RÖMISCHEN TYPUS AUS DAKIEN (TILIȘCA)

VI. DIE GOLDMÜNZEN VOM TYPUS „KOSON“

VII. ALLGEMEINE BETRACHTUNGEN

A. Numismatische Betrachtungen	363
B. Die Chronologie	400
C. Die Münztypen und die Stämme in Dakien im 3. bis 1. Jh.v.u.Z. Ihre ethnische Zugehörigkeit	407
ANHANG	433
ZUSAMMENFASSUNG	439
VERZEICHNIS DER TAFELN UND ABBILDUNGEN	463
REGISTER	471

A

- Abdera, monede cu tăieturi, 393
- Adinca, tezaur monetar geto-dacic tip Virteju, 235, 241, 244, 404
- Adincata-Mănăstirea, tip monetar geto-dacic și tezaure, 66, 130, 158, 183, 194, 197, 201, 204, 206, 211-222, 226-229, 235, 244, 259, 342, 350, 368, 369, 377, 378, 397, 404, 410, 420, 424, 425, 421, 431
- arie de răspîndire, atribuire etnică, cronologie, 213-214
- greutate, 205, 216
- monede cu cap janiform, 145, 147, 148
- monede tip Larissa, 136, 139
- monede tip Virteju, 243
- monede cu tăieturi, 392
- Agathocles, fiul lui Lysimach, 20
- Agrîș, tezaur și tip monetar, 66, 68, 69, 118, 123, 323
- atribuire etnică, cronologie, greutate, 69
- Aillios, rege scit, 181
- Aiud-Cugir, tip monetar geto-dacic și tezaure, 55, 183, 271, 272, 280, 294-296, 298-300, 316-323, 404, 405, 410, 420, 425, 431
- Akrosas, rege scit, 181
- akrostolion, simbol pe monede, 27
- Alba (județ), monedă tip Aiud-Cugir, 297
- Alba Iulia, monede tip Aninoasa, 280, 285
- monede tip Rădulești-Hunedoara, 302, 304
- monede tip Virteju, 218
- albină, simbol pe monede, 40
- albocensi, 430, 431
- Alexandria, așezare getică, 21, 22
- tetradrahmă postumă Filip II, 34
- Alexandrovo, tezaur monede tip Filip III, 336, 339
- Alexandru cel Mare, monede de argint, 33, 51, 53, 63, 76, 77, 133, 138, 141, 295, 298, 328, 337, 338, 340, 343, 365, 367, 372, 381-383, 391-393, 401-403, 415, 412
- monede de bronz, 21, 24
- stateri, 230, 264, 270
- imitații monetare, 49, 122, 126, 184, 193, 235, 244, 245, 414, 435
- tezaure în R. P. Bulgaria, 32
- expediția împotriva geților, 20, 23
- Alexandru-Filip III Arideul, tip monetar, descoperiri, 328, 329, 331, 334, 336, 338-343, 378, 380, 381, 384, 405
- tip combinat cu Filip II, 327, 328
- Almaș, tezaur monetar tip Toc-Chereluș, 308, 309, 315 317-320
- Altimir, imitație drahmă Alexandru-Filip III, 326, 329
- Amărăștii de Sus, imitație tetradrahmă tip Filip III, 332, 339
- Amphipolis, monede, 28, 49, 135, 144, 365, 366, 401
- analize metalografice, 174, 175
- Anarți, 430-432
- Andrid, monede tip Medieșu Aurit, 290, 292
- Aninoasa-Dobrești, tip monetar geto-dacic și tezaure, 130, 183, 193, 197, 213, 274-288, 294, 319, 320, 343, 350, 369, 378, 397, 410, 420, 424, 425, 428, 431, 432
- arie de răspîndire, atribuire etnică, cronologie, 286-288
- greutate, 297, 283
- Antigonos Gonatas, 44, 166, 383, 412
- Antiochus, 138
- Apoldul de Sus, imitații tip Filip II, 38, 433
- Apollonia-Illyria, monede, 214, 369, 382, 406
- imitații, 352
- Appian, 355
- Arad, monede tip Aiud-Cugir, 297, 304
- monede tip Ramma, 65, 66
- monede tip Toc-Chereluș, 309, 315
- monede tip Filip II, 433
- arc, simbol pe monede, 386, 391, 415
- Arnota, tetradrahmă postumă Filip II, 29, 36

Artemis, bustul pe monede dacice, 295, 307, 312, 314, 367, 379, 387
 Ataia, monede scitice, 181
 Ateas, 19, 182
 Atid, imitație tip Filip II, 433
 Attalus, 138, 142
 Audoleon, prototip și imitații celtice, 49, 71, 72, 97, 367, 414, 418
     — monogramă, 80, 81, 177
 Aussig, monede tip Filip II, 38
 Axente Sever, monede Koson, 354

B

Bacău (județ), monede tip Prundu-Jibla, 155
 Bács-Bodrog, imitații Filip II, 38, 39
     — monede tip cu cifre romane, 90
     — monede tip Crișeni, 100, 101
     — monede Koson, 355
 Baia de Aramă, imitații tip Banat, 56
 Banat, tip și tezaur monetar, 55—58, 108, 193, 271, 386, 403, 408
     — arie de răspîndire, atribuire etnică, cronologie, 59
     — monede de tip Filip II, 54, 56, 66, 67, 69, 70, 72, 83, 89, 327
     — monede tip cu cap uman sub cal, 167
     — monede tip Jibla, 175
 Baraolt, monede tip Aninoasa-Dobrești, 285
     — monede tip Cladovo-Saschiz, 271, 273
 Barboși, așezare getică, 23, 269, 270
 bastarni, 28—131, 419, 431, 432
 batere, procedeu tehnic la monede, 174, 175, 373, 375, 376
 Baziaș-Socol, monedă tip Aninoasa-Dobrești, 281, 285, 286
 Bălănești, așezare getică, 21
 Bălănoaia, 23
 Bălțați, monedă tip Adincata, 207, 211, 213
 Bărboiu, monede tip Aninoasa-Dobrești, 281, 285
 Băsești, imitații tip Alexandru cel Mare, 332, 339
 Beclean, monedă tip Crișeni, 100, 101
     — monede tip Prundu-Jibla, 157
 Beioslav, monede tip Alexandru-Filip III, 339
 Beleanovo, monede tip Aninoasa, 283, 285, 286
     — imitații tip Filip II, 336, 339, 342, 343
 Belgrad, monede tip cu cifre romane, 88, 90
 Bendis, 153
 Benești-Irimești, imitație tip Filip II, 38
 Benești (jud. Bacău), drahmă histriană, 23

Beniakovce, monede tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Berea, descoperiri arheologice celtice, 414
 Berești, drahmă histriană, 23
 Berzasca, monede barbare, 433
 Bicaz, tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 118, 123
 biefi, 430, 431
 Bihor (județ), monedă tip Filip II, 433
 Bistrețu, drahmă histriană, 23
 Bistrița-Horezu, imitație tip Filip II, 34
 Bistrița-Năsăud, monede tip Adincata, 202, 207, 211
     — monedă tip Alexandru-Filip III, 332, 339
     — monede tip Crișeni, 100, 101
     — monede tip Filip II, 38
 Bivolari, monede de tip janiform, 145, 147
 Bizya, 356
 Bira, monedă tip Huși-Vovriești, 118, 123
 Birlad, monede tip Adincata, 207, 210, 211
     — monedă tip Huși-Vovriești, 118, 123
     — monede tip Virteju, 236, 241
     — imitație tip Filip II, 34
 Blactatița, imitații tip Filip II, 437
 Blaj, descoperiri arheologice celtice, 414
 Bobăița, monede dacice, 433
 Bogata, imitații tip Filip II, 38, 433
 Bogdănești, monedă tip Adincata, 207, 211
 Bogonos, monede tip Huși-Vovriești, 118, 123
 Bökenymindszent, imitație tip Filip II, 39
 Bozeș, tezaur monetar tip Rădulești-Hunedoara, 302, 304, 307
 Bozieni, tezaur monede romane contrafăcute, 349
 Brad, monedă tip Virteju, 236, 241
 Brașov, monede tip Adincata, 201, 202, 207, 210, 211
     — monede tip Aninoasa, 281, 285, 286
     — monede tip Alexandru-Filip III, 332, 339
     — monede tip Cladovo-Saschiz, 271, 273
     — monede tip combinat Filip II-Filip III, 327
     — monede tip Larissa, 136, 139
     — monede tip Tonciu, 106, 107
     — monede tip Virteju, 236, 241, 246
     — ștanță monetară de tip roman, 347
 Bratislava, monede tip Adincata, 202, 210, 211
     — monede tip Virteju, 240, 241
 Brăila, drahmă histriană, 23
 Brănești, 127
 Breaza, monede scypfate, 316, 321
 Brețcu, drahmă tip Alexandru-Filip III, 332, 339
 Brezoi, monedă Koson, 354
 britogali, 128

Broșteni, tezaur imitații tip Filip II, 433
 Brutus, 353, 355, 356, 359, 360
 Bucovăț, monedă tip Adincata, 207, 211
   — monedă tip Huși-Vovriești, 118, 123
 bucraniu, simbol pe monede, 29, 40, 391
 București, monedă tip Alexandru-Filip III, 332, 339
   — monedă tip Filip II, 29, 34
   — monede tip Virteju, 236, 239, 241
 Budești, 127
 Budureasca, 21
 Bugiulești, tezaure monetare de tip Larissa și cu cap
   janiform, 136, 139, 141, 145, 147—149
   — monedă postumă Filip II, 29, 35
 Buzăca, imitație Filip II, 433
 Buzia, imitație Filip XII, 38
 Buhăești-Negrești, 127
 Bunești (jud. Cluj), monede tip Medieșu Aurit, 290,
   292, 293
 Bunești (jud. Vaslui), monedă tip Huși-Vovriești, 118, 123
 Bunești (jud. Vâlcea), imitații de tip Filip II, 39, 392
   — monede tip Prundu-Jibla, 155, 157
 Burebista, 243, 245, 247, 323, 345, 346, 349, 360, 361,
   363, 368, 404, 406, 430, 432
 Burgas, imitație tip Filip II, 37
 buridavensi, 288, 431, 432
 Buzău, monede tip Inotești, 264
 Buzești, monede tip Adincata, 200, 207, 211
   — monede tip Toc-Chereluș, 309, 315, 321

C

caduceu, simbol, pe monede, 34, 37, 40, 42, 385, 391
 Caesar, Iulius, 355, 342
 Callatis, ateliere pentru monedele scitice, 180—182
 Caracal, monede tip cu cap uman sub cal, 165, 167, 169
 Caransebeș, monede de tip Banat, 56, 59
 Caraș-Severin (județ), monede tip Banat, 56, 59
   — monede cu cifre romane, 88, 89, 91
   — monede tip Huși-Vovriești, 116, 118, 123
   — monede tip Tulghieș, 78
 Carașova, monede tip Banat, 56, 59
   — monede tip cu cifre romane, 89—91
 Carlstein, tipare de lut pentru turnarea de pastile monetare
   celtice, 373
 Cassandru, 28, 44
 Catana, monede cu capul lui Janus, 144
 caucoensi, 431

causia, simbol pe monede, 27
 Cavarina, monede de tip Adincata, 199—202, 209, 211, 212
 Cavaros, 45
 Căbești, tezaur drahme histriene, 23
 Căciulești, drahme histriene, 23
 Călărași, drahme histriene, 23
 Călina, tetradrahmă Patraos, 25
 Căptălan, monedă dacică, 433
 Cărbunești, tezaur monetar de tip Aninoasa-Dobrești,
   281, 285—287, 434
   — tezaur monetar de tip Oenița, 159—163
 Căsciaorele, monede tip Adincata, 203, 207, 211, 212
   — monede tip Alexandru-Filip III, 332, 339
   — monede tip Virteju, 217, 227, 236, 241
 Celei, monedă tip Jibla, 172
   — monedă tip Filip II cu tăietură, 434
   — monede tip Prundu-Jibla, 151, 155, 157
 celți, pătrundere spre Balcani, 44, 45
   — în Moldova, 128—131, 432
   — în Dacia, 372, 412—424, 429, 430, 432
   — monede emise în Dacia, 379, 384, 388—392, 410,
     416, 418, 437
 cerc, simbol pe monede, 112, 257, 295, 387, 391, 416
 Cernatu, drahmă imitație tip Alexandru-Filip III, 332, 339
   — monede dacice, 434
 Cetățeni, așezare și monede getice tip Virteju, 236, 241,
   247, 427
 Charaspes, rege scit, 181
 Chereluș, tezaure și tip monetar dacic, 104, 183, 263,
   287, 293, 308, 309, 315, 375, 410, 421, 425
 Chersonesul tracic, monede cu capul lui Janus, 366
   — monede cu tăieturi, 393
 Chioar, monede barbare, 434
 Chișineu-Criș, tezaur cu imitații tip Huși-Vovriești, și
   monede Alexandru cel Mare, Lysimach și Seleucos,
   imitații Filip II, 33, 55, 91, 116, 120, 123, 125, 397,
   402, 415—417
   — monede tip cu cifre romane, 88
 Cioara-Săliște, monedă tip Adincata, 207, 211
 Cioba, tezaur imitații tip Filip III, 336, 339, 342
 Ciubanca, monedă tip Crișeni, 100, 101
 Ciucsingiorgiu, monedă barbară, 434
 Ciumești, descoperiri arheologice celtice, 391, 412—414
 ciinc, simbol pe monede, 384
 Cimpina, monedă dacică, 434
 Cimpofeni, monedă postumă Filip II, 29, 35
 Cimpulung (jud. Argeș), monede tip Adincata, 207, 211
   — monede tip Virteju, 236, 241

— imitații tip Filip II, 55
 Cindești (jud. Vrancea), monedă tip Inotești-Răcoasa, 264
 așezare getică, 263, 367, 269, 427
 Cindești (jud. Neamț), monedă tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Cîrjiți, imitații tip Alexandru-Filip III, 333, 339, 341
 — monedă tip Rădulești-Hunedoara, 302, 304
 Cîrlomănești, așezare și monede getice, 269, 427, 434
 Cladovo, imitații tip Filip II, tip monetar, 272, 273
 — Saschiz, tip monetar, 183, 271—273, 420, 424, 425, 428
 — monedă tip Voloșcani, 178
 Cluj, imitație tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 — monedă tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Coadă Malului, tetradrahmă postumă Filip II, 29, 35
 Coadă Izvorului, monede dacice, 434
 Cojasca, monede tip Adincata, 203, 207, 211, 212, 404
 Colentina-București, imitație tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 Comana, monede tip Adincata, 199—201, 203, 207, 211, 212
 — monede tip Alexandru-Filip III, 166, 333, 336, 339, 341, 342, 365
 — monede de tip Virteju, 216, 222—226, 236, 241, 243, 244
 contramărci pe monede, 84, 86—89, 95, 116—122, 124, 126, 130, 318, 395—399, 415, 416, 419
 Copăceni, tezaur și tip monetar celtic, 75—77, 92—97, 177, 178, 402, 403, 409
 — monede tip Agriș, 68
 — monede tip cu cifre romane, 89
 — monede tip Criciova, 60, 61
 — monede tip Ramna, 63—65
 — monede tip Tulgheș, 80, 84, 86
 — monede contramarcate, 116, 397
 — tetradrahme Alexandru cel Mare, 33, 392
 Corbasca, monede tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Corbu Nou, monede tip Virteju, 236, 241
 Cornățel, monede barbare, 434
 Cornișani-Aninoasa, tezaur și tip monetar (v. Aninoasa), 284, 286
 corn de lună, simbol pe monede, 415
 Cos, monede Koson, 355
 Cosa-Cosea, monede Koson, 355
 Coson, rege get, 356—361
 Costești (jud. Argeș), monedă tip Larissa, 137, 139
 Costești (jud. Hunedoara), cetate dacică, 347, 404
 — monedă tip Rădulești-Hunedoara, 302, 304
 — monedă tip Filip II, 434
 costoboci, 293, 421, 431

Coșoveni, monedă Amisus Ponti, 25
 Coșteni, monede dacice, 434
 cotensi, 431
 Cotiso, 356—361
 Cotnari, cetate dacică, 21, 130
 Coțofenii din Dos, ceramică getică, 22
 — ceramică grecească, 23
 Cozma, monede Koson, 354
 Craiva monede tip Aninoasa, 281, 285, 286
 — monede tip Dumbrăveni, 194, 195
 — monede tip cu cap janiform, 145, 147, 148
 — monedă Koson, 354
 — monede dacice din Transilvania, 321
 — monede tip Virteju, 236, 241
 Craiva, descoperiri arheologice și monede celtice tip Filip II, 417
 Crășani, așezare getică, 247, 472
 — monedă tip Virteju, 236, 241
 Cremerari, tezaur drahme histriene, 23
 Crevedia, tezaur monetar tip Virteju, 216—226, 236, 241, 243
 Criciova, tezaur și tip monetar, 59—62, 85, 92—97, 323, 403, 408, 409, 418
 — atribuire etnică, greutate, 62
 — monede tip Agriș, 68
 — monede tip cu rozetă, 84
 — monede tip Huși-Vovriești, 116, 119, 123
 — monede tip Tulgheș, 86
 Crișeni-Berchieș, tezaur și tip monetar celtic, 75, 97—106, 183, 319, 320, 379, 384, 403, 408, 409, 418, 421, 424, 425
 — arie de răspîndire, atribuire etnică, 103—104
 cronologia monedelor geto-dacice, 400—406
 Cucorăni, așezare Latène, 127
 Cugir, monede și tip monetar dacic (v. și Aiud), 295, 297—299, 304, 321, 379
 — imitații tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 — tetradrahmă postumă Filip II, 29, 35
 — monede tip Rădulești-Hunedoara, 303, 304, 306, 318
 — monede tip Petelea, 321
 cunună, simbol pe monede, 27, 133, 134, 386, 391, 415
 Curtea de Argeș, monede tip Virteju, 216, 217, 219, 221, 224, 226, 237, 241, 243
 — imitație tip Filip II, 39
 Cyzic, 180

D

Daia, ceramică getică, 22
 Damastion, tetradrahme, 31, 32, 402

Dănești (jud. Harghita), monede de tip Filip II, 434
 Dănești (jud. Vaslui), monede tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Dărmănești, monedă cu cal, 434
 Decea, tezaur monetar tip Rădulești-Hunedoara, 303, 304
 Dej, monedă tip Aninoasa, 281, 285
 delfin, simbol pe monede, 27, 29, 35, 38, 40, 42
 Delphi, 413, 415
 Demir-Hisar imitații Filip III, 336, 339
 denari romani republicani, 245, 267, 345—350, 360, 369, 406, 438
 Dercen, monede tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Devcser, monede de tip cu cifre romane, 89, 90
 Dezmir, descoperiri arheologice celtice, 414
 Diaconi, monedă tip Filip II, 438
 didrahme la geto-daci, 206, 235, 379, 380
 Dilgopol, imitație tip Filip II, 37
 Dobrești, tezaur și tip monetar getic (v. și Aninoasa), 271, 272, 274, 278—291, 284—286, 342, 404
 Doclin, monedă tip Cladovo-Saschiz, 271, 273
 Dolhești, monede tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Dolna Zlatița, imitații tip Alexandru-Filip III, 336, 339
 Dorohoi, monede tip Inotești-Răcoasa, 258
 — monede tip Prundu, 155
 — monede tip vrancean, 179
 Doștat, monede tip Filip II și Alexandru cel Mare, 38, 434
 Dragoslavele, imitație tip Filip II, 35
 Drăgășani, monedă tip Prundu-Jibla, 155
 Dromichete, 20, 31, 402
 Dudeștii Noi (jud. Timiș), imitație tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 Dumbrăveni, tezaur și tip monetar getic, 130, 183—187, 192—194, 197, 267, 269, 369, 377, 378, 388, 389, 392, 397, 404, 425, 427, 431, 432
 — cronologie, arie de circulație, 195—197
 Dunaadony-Fehér, monedă tip Huși-Vovriești, 122, 23
 Dyrrhachium, 166, 214, 352, 369, 382, 383, 406

E

Ecsd, imitații tip Filip II, 38
 Epureni, tezaur monede tip Huși-Vovriești, 119, 123, 125, 126
 Essig, monede tip Crișeni, 100, 101
 — monede tip Larissa, 133
 Etruria, monede Koson, 355
 Eumenes I, 138

F

făclie, simbol pe monede, 29, 35—37, 40, 42, 112, 385, 391, 415
 Fălcu, monedă postumă Filip II, 29
 — imitație Filip II, 35
 Feleacu-Cluj, monede tip Crișeni, 100, 101
 Felső Viznice, monede tip Huși-Vovriești, 123—125
 Feniș, tezaur monetar tip Toc-Chereluș, 308—310, 315, 317, 320
 Fertőrákos, monede tip Crișeni, 100, 101
 Filiași, tetradrahme dacice, 434
 Filip II, expediția contra lui Ateas, 19, 23
 — primele imitații, 34, 43, 44, 46, 47
 — imitații după tetradrahme, 22, 24, 25, 28—31, 33, 34, 40, 45, 51, 52, 55, 76, 77, 274, 345, 402, 414, 421, 433—435, 437
 — monede postume, 27—32, 34, 40, 42, 53, 364
 — monede bronz, 21, 24
 — originale, prototip pentru imitații, 32, 33, 49, 63, 191, 203, 215, 229, 264, 295, 320, 328, 342, 365, 367, 372, 382, 385, 386, 391, 392, 400, 401, 403, 405, 415, 435
 — ștanță monetară, 230, 270, 364, 401, 404
 — tip combinat cu Alexandru cel Mare, 326
 — tip combinat cu Filip III, 325
 — tip cu cunună liniară, 326

Filip III Arideul, monede originale și imitații, tip monetar, 32, 49, 183, 184, 193, 213, 344, 279, 286—288, 328, 329, 337, 338, 340, 343, 345, 365, 365, 381, 383, 385, 391, 392, 393, 401, 402
 — monede cu tăieturi, 392, 393

Firtuș, imitații Filip II, 434
 Fintinele, necropolă celtică, 413
 Focșani, tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 119, 123, 130
 — monede tip Inotești-Răcoasa, 196
 Focșănei, monedă tip Inotești-Răcoasa, 264
 fourées, 234, 349
 Frătești, tezaur monetar tip Virteju, 237, 241
 — monede tip Adincata, 204, 207, 211, 212

Frumușița, 23
 fulger, simbol pe monede, 40, 385, 391, 415
 Fundeni-București, imitație tip Filip II, 35

G

Galați, monede tip Dumbrăveni, 196
 — monede tip Inotești, 264
 galați, neam celtic, 131

Galeș, imitații tip Filip II, 38
 — monede scyphate, 316, 434
 Galishegy-Muncacs, monede de tip călăreț cu pasăre, 73, 74
 — monede Tulghieș cu monogramă Audoleon, 68, 80
 Găiești, imitație tip Filip II, 35
 Gătejești, monedă tip Jiblea, 172
 Geoagiu, monedă tip Aninoasa, 281, 285
 Ghelinta, imitație Filip II, 434
 Gherghina, piese barbare, 434
 Gherla, monede tip Tonciu, 106, 107
 Gic, imitații tip Filip II, 38, 39
 Giurgiu, drahme histriene, 23
 — imitații Filip II, 39
 — monede tip Dumbrăveni, 194—197
 Glavați, tezaur imitații tip Filip III, 336, 339, 342
 Glogon, monede tip Banat, 57, 59
 Godeni, imitații locale, 434
 Gömör, monede tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Gorna Oreahovița, tezaur imitații tip Filip III, 336, 339, 342, 386
 Gorsko Novo-Selo, imitație tip Filip II, 37
 — monede tip Aninoasa, 283, 285
 Gösing, monedă tip Aiud-Cugir, 299, 300
 Govora, monede tip Aninoasa, 275, 281, 285
 — monede tip cu cap janiform, 145, 147, 148
 — imitații tip Filip II, 39, 435
 Grădiștea (jud. Ialomița), ceramică getică, 22
 Grădiștea Muncelului, cetate dacică, 354
 Greaca, monedă tip Virteju, 237, 241
 Grojdibod, ceramică getică, 22
 Gruiu, imitație tip Filip II, 435
 Gușterița, monedă Koson, 354
 Gyertgyánvölgy, monede de tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Gyor, monede tip Adincata, 210, 211
 — monede de tip Agriș, 68
 — monede tip călărețul, cu pasăre, 72, 73
 — monede tip Crișeni, 100, 101
 — monede tip Prundu-Jiblea, 152, 154
 — monede tip Tulghieș cu monogramă Audoleon, 80
 — monede tip Virteju, 240, 241

H

Hărman, monede tip Adincata, 208, 211, 213
 — monede tip Virteju, 237, 241
 — descoperiri arheologice daco-celtice, 414
 Hebryzelmis, 46

Helis, 20
 Helios, cap pe monede, 383
 hemidrahme la geto-daci, 332, 381
 Heraclea Pontică, monede cu tăieturi, 393
 Herakles, cap pe monede în Dacia, 295, 298, 300—302, 306, 307, 327—331, 383, 387
 Hinova, tezaur monetar tip Larissa, 137, 139, 141
 — tetradrahme Alexandru cel Mare, originale și imitații, 333, 339, 343, 402, 403
 Histria, drahme, 21, 23, 31, 32, 180, 182, 198, 269, 374, 395, 402, 428
 Hirșovo, tezaur monede tip Virteju, 240
 Hirtoape, monede tip Huși-Vovriești, 119, 123
 Hodonin, monede tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Horhi, imitații tip Filip II, 38
 Horka, imitații Filip II, 38
 Hotarele, monede scyphate, 435
 Hradisko, tipare de lut pentru turnarea de pastile monetare celtice, 373
 Hrazani, tipare de lut pentru turnarea de pastile monetare celtice, 373
 Hunedoara, tip monetar dacic (v. și Rădulești), 130, 131, 197, 235, 295, 300, 303
 Huși, tezaur monetar, 112, 119, 123, 125, 126, 318
 — tip monetar cu Vovriești, 111—118, 125—128, 131, 387, 390, 400, 408, 409, 416, 419
 — aria de răspindire, atribuire etnică, cronologie, 124—131
 — monede tăiate și contramarcate, 113—117, 393, 395, 397

I

Iași, imitații tip Filip II, 39
 — monede tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Ieud, monede dacice tip Filip II, 316, 321, 435
 Ilidia, monede tip Banat, 56, 59
 Inotești-Răcoasa, tezaure și tip monetar getic, 130, 183, 193, 196—198, 234, 235, 244, 248—256, 259, 260, 263—269, 320, 368, 369, 375, 377, 385—389, 392, 397, 404, 410, 424, 425, 427, 431
 — arie de circulație, cronologie, apartenență etnică, 266—270
 Ipotești, monedă tip Jiblea, 173
 Izvoarele, monedă tip Virteju, 235, 241

J

- Jabukovac-Negotin, monedă tip Larissa, 138
 Janus—cu cap janiform, tip monetar în Dacia, 137, 142—149, 158, 169, 177, 194, 366, 367, 386, 392, 401, 403, 408, 421, 422, 423
 — arie de răspîndire, atribuire etnică, cronologie, 148—149
 Jevicko, monedă tip Inotești-Răcoasa, 196, 240, 241, 265
 Jibla, tezaur și tip monetar, 75, 150, 151, 156, 157, 165, 169—176, 327, 375, 376, 384, 390, 392, 402, 409, 420—422, 424
 — monede cu cap uman sub cal, 167
 — monede tip călăreț cu pasăre, 72, 73
 — monede tip Adincata, 201, 208, 211, 212
 — tetradrahme Alexandru cel Mare, 33
 Jidava-Cîmpulung, imitații Filip II, 38, 435
 Jidovar, monedă tip Aninoasa, 283, 285, 286

K

- Kanites, 181
 Kamenovo, tezaur imitații Filip III, 336, 339
 kantharos, simbol pe monede, 35
 Karintia, monedă tip cu cifre romane, 89, 90
 keiagisi, 431
 Keresztúr, imitații tip Filip II, 39
 Ketriporis, 46
 Kissok, monede de tip cu cifre romane, 88, 90
 Königsheim, monedă tip Ocnița, 163
 Koson, monede de aur, 184, 354—361
 Kosovo, monedă cu cap uman sub cal, 167
 — monede tip Voloșcani, 178
 Kosovopolje, monedă tip Filip III, 338, 339
 Kostandeneț, tezaur imitații tip Filip III, 337, 339
 — tetradrahmă postumă Filip II, 37
 Kozlodui, monedă tip Aninoasa, 283, 285
 Krușovița, monede postume Filip II, 29, 32, 37, 88, 402
 — monede tip cu cifre romane, 90

L

- Larissa-Apollo Amphipolis, tip monetar, 49, 132, 134—137, 140, 149, 158, 177, 193, 343, 365, 366, 378, 386, 388, 392, 401, 408, 409, 422, 423

— arie de circulație, atribuire etnică, cronologie, 140—142, 422

- Lechovitz, imitații tip Filip II, 38
 leu, simbol pe monede, 97
 Leu (jud. Dolj), tezaur monetar tip Adincata, 208, 211, 281, 285
 Leușeni, tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 121, 123
 Lichitișeni, monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Lipia, monedă tip Inotești-Răcoasa, 196, 250, 264
 Lipovce-Galiția, tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 122, 123, 125, 130
 Lipoviti, imitație tip Huși-Vovriești, 121, 123
 liră, simbol pe monede, 97, 388, 416
 litere pe monede, 248—256, 258—260
 Lomec, tezaur imitații tip Alexandru-Filip III, 337, 339
 Lopatnik, monedă tip Huși-Vovriești, 122, 123
 Ludenburg, imitații tip Filip II, 38
 Ludești, ștanță monetară tip roman republican, 347
 Lugoș, monede tip Criciova, 67, 68
 — monede tip cu cifre romane, 88, 90, 91
 — monede tip Huși-Vovriești, 116, 123
 — monede tip Larissa, 133, 137, 139
 Lukașovka, așezare tip Lunca Ciurei, 127
 Lunca (Caraș-Severin), imitație dacică, 405
 Lunca Ciurei, așezare Latène, 127, 128
 lup, simbol pe monede, 416
 Lușca, tezaur monetar tip Medieșu Aurit, 291—293
 Lyciya, 31
 Lykeios, 46
 Lysimach, 20, 23, 31, 32, 44, 203
 — monede originale și imitații, 138, 149, 152, 204, 229, 254, 260, 401, 402, 437
 — stateri, 270
 — monede cu tăieturi, 393

M

- Macedonia Prima, tetradrahme în Dacia, 32, 183, 214, 260, 295, 302, 312—314, 317—320, 367, 369, 379, 382, 386, 387, 392, 404, 425
 Maldăr, tetradrahmă postumă Filip II, 37
 Manching, tipare de lut pentru turnare de pastile monetare celtice, 373
 Maramureș (județ), monedă tip Dumbrăveni, 194
 Maroneea, monede, 46, 166, 383
 Martinici, monedă tip Crișeni, 100, 101
 Mădrigești, monede barbare, 435

Măgura, monedă tip Adincata, 208, 211
 Mănăstirea, tezaur și tip monetar (v. și Adineata), 183, 199, 208, 211, 212, așezare getică, 427
 Măneci, monede tip Adincata, 208, 211
 — tetradrahmă postumă Filip II, 29, 36
 Mărăcineni, monedă tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 Mărășești, tezaur cu stateri macedoneni, 270
 Mărgăritești, monede bronz Filip II, 24
 Mărgineni, monedă tip Adincata, 200
 Mecica, tezaur monetar tip Filip II, originale, postume și imitații, 29, 32, 37, 42, 53, 402
 — tetradrahme Alexandru cel Mare, 37
 Medgyesbodzás, monedă tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Mediaș, monedă postumă Filip II, 29, 35
 — monedă tip Prundu-Jibla, 156
 Medieșu Aurit, tezaur și tip monetar, 183, 184, 289—294, 379, 400, 425
 — arie de răspindire, apartenență etnică, cronologie, 290—294
 — monede cu tăieturi, 392
 Mehadia, monedă tip Toc-Chereluș, 310, 315
 Merei, monedă tip Inotești, 196, 264
 Mesembria, monede, 32, 402
 — monede cu tăieturi, 393
 Metokos, 46
 Mezö-Tarpa, monede tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Mireșu Mare, tezaur și tip monetar celtic (v. și Tulgheș), 76, 83, 88
 — monede tip Banat, 56, 59
 — monede tip Jibla, 175
 Mitrovița, monede tip Crișeni, 100, 101
 Minzălești, ceramică getică, 22
 Mirzânești, monedă tip Inotești, 196, 265
 Modrus, imitație tip Filip III, 338, 339
 modul, 178, 205, 293, 294, 299, 306, 313, 377, 381
 Moldova, imitație tip Filip II, 39
 — monede tip Huși-Vovriești, 121
 — monede tip Virteju, 239
 Moldova Veche, imitații tip Alexandru-Filip III, 333, 339
 monede divizionare la geto-daci, 289, 293, 306, 380, 381
 monograme, 353, 354, 388, 389
 Moskon, 180—182
 Moson-Szentjános, monedă tip Prundu, 156
 Moșna, cetate dacică, 21, 130
 Movila-Poenari Vulpești, monede tip Virteju, 221, 237, 241
 Murgeni, drahmă histriană, 23
 — tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Muscel (fostul județ), imitație tip Filip II, 36

N

Nagyfalu, monedă tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Naipu, imitație Filip II, 179
 Narta-Belovar, tezaur monetar tip Huși-Vovriești, 112, 113, 116, 117, 122, 123, 397
 Năsal, monedă tip Filip II, 435
 Negrași, tezaur monede dacice, 435
 Negoești, tezaur monetar tip Virteju, 216, 217, 220—226, 228, 237, 241, 243
 Neusatz-Bács, monede tip cu cifre romane, 88
 Nicorești, stateri Alexandru cel Mare, 270
 Nikolov, tezaur monetar tip Virteju, 240, 241
 Niș, imitații tip Filip II, 38, 39
 Nochrich, monedă aur Koson, 354
 Nograd, monede tip Medieșu Aurit, 291
 nominal, 299, 377, 381
 Novaci, postumă și imitație Filip II 29, 36, 39
 — monedă tip Aninoasa, 282, 285, 286
 Novisad, monede tip cu cifre romane, 90

O

Oancea, monede originale și imitații Alexandru cel Mare și Filip III, 334, 339, 343
 Obirșeni, drahmă histriană, 23
 Ocina, monedă tip Virteju, 237, 241
 — monede tip Filip III, 334, 339
 Ocița-Cărbunești, monedă și tip monetar, 154, 159, 161—164, 169, 326, 425
 — atribuire etnică, cronologie, 164
 Odobasca, monede tip Adincata, 200, 208, 210, 211, 213
 — monedă tip Virteju, 238, 241
 Ograda, ceramică getică, 22
 Ohuta-Borsor, imitații Filip II, 38
 Oinac, ceramică getică, 22
 Olbia, monede Koson, 355, 357
 Olt (județ), imitații tip Filip III, 335
 Olteni, tezaur monetar tip Virteju-București, 237, 241, 244
 Oltenia, monede tip Adincata, 199—201, 203, 209
 — monede tip Aninoasa, 282
 — monede tip cu cap uman sub cal, 29, 165, 167
 — monede tip cu cap janiform, 146, 148
 — monede tip Larissa, 137
 — monede tip Ocița-Cărbunești, 163
 — monede tip Virteju, 237
 Oltenița, imitații tip Alexandru-Filip III, 334, 339

Oprești, imitații tip Alexandru-Filip III, 334, 339
 Oradea, monedă barbară, 435
 Oravița, monede tip Banat, 56, 59
 Orăștie, monedă tip Adincata, 208, 211
     — monede tip Aninoasa, 282, 285
     — monede tip Rădulești-Hunedoara, 303, 304
     — monedă Koson, 354
 Orbeasca de Sus, imitații tip Filip II, 435
 Orlea, ceramică getică, 22
 Orodclu, monedă tip Crișeni, 100, 101
 Orșova, monede tip Adincata, 199—202, 208, 210—212
     — monede tip Prundu-Jibla, 156, 157
 Ostrița, tezaur monetar tip Filip III, 337, 339
 Ostrovul Șimian, tezaur imitații Filip II, 282, 285
 Ószipár, imitații tip Filip II, 39
 Otești de Sus, monede concave, 435
 Ozd-Bichiș, monede tip Cladovo-Saschiz, 272, 273
     -- imitații tip Filip II, 38

P

Padarevo, tezaur monede thasiene, 245
 Panciova, imitație Alexandru-Filip III, 338, 339
 Panormus, monede cu cap janiform, 144
 Parion, 31, 32, 402
 pasăre, simbol pe monede, 40, 248—253, 259, 260, 383, 390, 391, 416
 Patraos, tetradrahme, 24, 25, 31, 46, 393, 402
 Păncești, monede tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Păuliș, monede barbare, 435
 Pecica, tezaur monetar tip Toc-Chereluș, 309, 310, 315
     — așezare dacică, 323, 347
 Pelinul, monedă tip Inotești, 196, 265
 Pelișor, monede barbare, 435
 Pella, atelier monetar, 28
 Pepelina, tezaur imitații tip Filip III, 337, 339
 Pesta, monedă tip Criciova, 62
 Petelea, tezaur și tip monetar dacic, 131, 183, 287, 295, 314—318, 320—323, 379, 397, 404, 410, 429, 431
 Petrești, monede tip Adincata, 203
     — monedă tip Inotești, 196, 257, 265
     — tezaur monetar tip Virteju, 216, 218, 219, 222, 224—226, 238, 241
 Petrești-Bărbărești, imitație tip Filip II, 435
 Petroșeni, monedă tip Aninoasa, 282, 285
     — monedă tip Banat, 57
     — monede barbare, 435

    — monede cu tăieturi, 393
 peucini, 131
 Pezinok, monedă tip Adincata, 210, 211
 Philippi, 356, 358
 Piatra Albă, monedă cu cap janiform, 146—148
 Piatra Craiiv-Craiva, tetradrahmă tip Aiud-Cugir, 297, 304, 405, 406
 Piatra Neamț, monede tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Piatra Șoimului, monede tip Ramna, 64—66
 piefigi, 246, 431, 432
 Pielești, tezaur monetar tip Filip III, 329, 334, 339, 341, 342
 Pietrari (jud. Vilcea), tezaur monetar tip Aninoasa, 275—277, 280, 282, 285
 Pietrari (jud. Dîmbovița), imitații de tip Filip II și Alexandru cel Mare, 435
 Pietrele, tezaur monetar tip Virteju, 200, 201, 208, 211, 217, 220—222, 224, 226, 238, 241, 243, 244
 Pietroasele, tezaur monetar tip Virteju, 238, 241
 Pinkatal-Linz, imitații tip Filip II, 38
 Pipera-București, tezaur monetar tip Inotești-Răcoasa, 196, 251—254, 263, 265, 267
 Piscu, drahme histriene, 23
 Pitești, tezaur monetar tip Adincata, 208, 211
     — monede tip Prundu-Jibla, 151, 156, 157
 Piuia Pietrii, imitații tip Alexandru-Filip III, 334, 339
 Pirgovo, tezaur monetar tip Virteju, 216—218, 220, 222, 223, 225—227, 240, 241, 243, 244
     — monede tip Filip III, 337, 339, 343
 Podivin, imitații tip Filip II, 38
 Poiana, așezare getică, 21, 130, 263, 267, 269, 270, 350, 380, 405, 427, 435
     — monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123
     — monede tip Inotești-Răcoasa, 196, 265—267
     — ștanță monetară tip roman republican, 347
     — drahme histriene, 23
 Poieniști, necropolă bastarnă, 127—129, 131
 Polemokrataia, 355, 356
 Polovragi, monedă tip cu cap janiform, 146—148
 Popești, așezare getică, 247, 263, 267, 380, 381, 427
     — monede tip Alexandru-Filip III, 334, 339
     — monede tip Inotești-Răcoasa, 196, 249
     — monede tip Virteju, 238, 241
     — imitații Filip II, 38
 Popești (jud. Vilcea), tezaur monetar cu imitații barbare, 435
 Popești-Leordeni, tezaur monetar tip Virteju, 238, 241
 porc mistreț, simbol și element decorativ pe monede celtice, 77, 97, 384, 416, 417
 Pordim, tezaur monetar tip Filip III, 337, 339

Porolissum-Moigrad, monedă tip Crișeni, 100, 101
 Porțile de Fier, imitații tip Alexandru-Filip III, 334, 339
 Posavina, imitații Filip II, 38, 39
 potcoavă, simbol pe monede, 391
 Potoc, monede tip Banat, 57, 59
 potulatensi, 288, 431
 Pozsony-Bratislava, imitații tip Filip II, 38
 Prahova (județ), imitații tip Filip III, 335
 Preajba de Pădure, monede bronz Filip II, 24
 predavensi, 430, 431
 Pre-Jibla, tip monetar, 170, 171
 Prilep, monedă cu cap uman sub cal, 167
 Prisăcani, drahmă histriană, 23
 Prisren, monedă tip Aninoasa-Dobrești, 283, 285, 286
 Proștea Mare, imitații Filip II, 38
 protomă de cal, simbol pe monede, 383
 Prundu-Bîrgăului, tezaur și tip monetar, 149—154, 156
 157, 409, 420, 424
 — monede tip Adincata, 199, 208, 211
 — monede tip cu călărețul cu pasăre, 72, 73
 — Jibla, tip monetar, 72, 149, 153, 154, 159, 161,
 162, 164, 169, 193, 194, 198, 203, 213, 215, 230,
 378, 388, 400, 401, 403, 408, 409, 420—425
 — arie de răspindire, cronologie, 155—158
 Ptolemeu, 246, 288, 322, 424, 430, 432
 Pürglitz, imitații tip Filip II, 38

R

racatensi-ratacensi, 322, 431, 432
 Racovița-Balș, monede tip Adincata, 209, 211
 Radanovo, tezaur imitații tip Alexandru-Filip III, 337, 339
 Ramna, tezaur și tip monetar, 62—65, 83, 323, 403, 408
 — arie de circulație, atribuire etnică, cronologie, 66
 ramură, simbol pe monede, 36, 40, 86, 112, 132—134,
 179, 143, 386, 409, 415
 Radovanu, monedă tip Filip III, 334, 339
 — așezare getică, 247
 Radoslavovo, tezaur originale și imitații tip Alexandru-
 Filip III, 337, 339
 Rasa, tezaur și tip monetar, 51, 53, 328, 403, 421
 Rașkovo, monede tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Rauris-Salzburg, monede tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Răcătău, așezare getică, 350
 Răcoasa, tezaur și tip monetar (v. și Inotești), 196, 247—
 257, 265, 266
 Rădăești, monede bronz Filip II și Alexandru cel Mare, 24

Răducăneni, așezare Latène, 127
 Rădulești-Hunedoara, tezaur și tip monetar dacic, 183,
 263, 267, 272, 287, 300—307, 316—323, 365, 368,
 369, 375, 377, 379, 387, 397, 404, 410, 424, 429, 431
 Răhău, imitații tip Filip II, 38
 Răzinci-Tran, tezaur monetar Filip II, Patraos, Lycia și
 Damastion, 31, 43
 Recaş, stater Filip II, 137
 Reci, monedă tip Adincata, 209, 211, 213
 Reen, tetradrahmă postumă Filip II, 29, 36
 Reghin, monedă tip Filip II, 436
 Regöce, imitații Filip II, 38, 39
 Reșița, monede tip Crișeni, 100, 101
 Rhemaxos, 269, 428
 Richișu, imitații Filip II, 38
 — stateri Filip II, 436
 Rîmnicu Sărat (județ), imitații tip Dumbrăveni, 195
 — monedă cu cap janiform, 146—148
 Rîmnicu-Vilcea, monedă tip Aninoasa, 282, 285
 — monede tip Filip III, 334, 339
 — monede tip cu cap janiform, 146—148, 366
 Risești, monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123
 roată, simbol pe monede, 159, 160, 259, 387, 391, 397, 416
 Roata (jud. Ilfov), imitație tip Filip II, 39
 Rogoaza, monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123
 Rogojina, monedă tip Virteju, 225, 238, 241
 Roma, cap pe monede, 122, 213, 367
 Römer Schanze, imitații tip Filip II, 38, 39
 Roșia-Amaradia, monede dacice, 436
 Rovine, imitații tip Alexandru-Filip III, 335, 339
 Rozavlea, monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123, 125
 rozetă, simbol și ornament pe monede, 84, 92—95, 112,
 143, 178, 248, 249, 255, 256, 258, 259, 295—297, 386,
 387, 391, 416, 418
 Rugi, monedă tip Banat, 57
 Ruse, tezaur monede tip Adincata, 200—203, 209—214
 — monede tip Virteju, 219, 221, 225, 226, 240, 241,
 243, 244
 — monede tip Alexandru-Filip III, 337, 339

S

Sabac, monede tip cu cifre romane, 88, 90
 Sadova, monede tip Adincata, 209, 211
 — monede tip Aninoasa-Dobrești, 282, 285, 286
 — monede tip Criciova, 62
 — monede tip Filip III, 288, 335, 339, 341, 342

- monede tip **Medieșu Aurit**, 291, 293
- monede tip **Virteju**, 238, 241
- Sadala II**, 355, 356, 358, 360
- Salcia**, ceramică getică, 22
  - monede tip **Adincata**, 209, 211
- saldenses**, 59, 340—342
- Samovodene**, imitații **Filip II**, 37
  - imitații tip **Alexandru-Filip III**, 337, 339
- Saratokos**, 45
- Sariakes**, 181
- Sarkad**, monede tip **Crișeni**, 100, 101
  - monede tip **Toc-Chereluș**, 311, 315
- Sarmizegetusa** (jud. Alba), monedă tip **Koson**, 354, 361
- Saschiz**, monedă tip **Filip II**, tip monetar (v. și **Cladovo**), 272, 273
  - monedă tip **Filip III**, 335, 339
- Satu Mare** (județ), monedă tip **Medieșu Aurit**, 291
  - monede tip **Filip II**, 436
- Satu Nou** (jud. Constanța), tezaur monede macedonene, 343
  - monede cu tăieturi, 392
- Săcalu de Pădure**, monede tip **Tonciu**, 106
- Sălașul de Sus**, tezaur monetar tip **Rădulești-Hunedoara**, 300, 303, 304, 307, 399, 416
- Sărata Monteoru**, monedă tip **Dumbrăveni**, 186, 195, 196
- Sărbătoarea**, tezaur monetar tip **Larissa**, 137, 139, 141, 328
- Scărișoara-Hotarele**, așezare getică, 21, 22
  - ceramică, grecească, 23
  - tezaur drahme histriene, 23, 36, 402, 403
  - monedă postumă și imitație **Filip II**, 29, 36
- Schitu**, tezaur monetar tip **Virteju**, 216, 217, 218, 220—227, 239, 241
- scordisci**, 44, 46
- Scundu**, monedă tip **Prundu-Jibea**, 156, 157
- scyphatâ**, 230, 237, 247, 263, 294, 299, 306, 316, 317, 319, 377, 379, 429, 435
- Sebeș**, imitații tip **Lysimach**, 437
- Seghedin**, monedă tip **Toc-Chereluș**, 311, 315
- Seleucos**, tetradrahme, 32, 33, 51, 53, 133, 138, 141, 401—403, 421
- semicerc**, simbol pe monede, 143
- semilună**, simbol pe monede, 27, 29, 36, 257, 388, 391, 397
- Semlin**, monede cu cifre romane, 88, 90
- Serbia**, imitație tip **Alexandru cel Mare**, 338
- Seuthes I**, 45
- Sfintu Gheorghe**, monede tip **Adincata**, 209, 210—214
  - monede tip **Tonciu**, 106—108
- Sibișel**, tezaur monetar tip **Aiud-Cugir**, 299, 300, 303—305, 312—316, 379
  - monede tip **Rădulești-Hunedoara**, 303, 304, 321
  - monede tip **Petelea**, 318
- Sicilia**, monede cu capul lui **Janus**, 144
- siensi**, 431, 432
- Sighetul Marmăției**, tezaur și tip monetar, 106, 108—110, 195—197, 380, 408
  - monede tip **Crișeni**, 101
  - monede tip **călărețul cu pasăre**, 73, 74
- Sighișoara**, imitație tip **Filip II**, 39
  - monede barbare, 436
  - monede cu tăieturi, 393
- sigle pe monede**, 27, 29, 34—40, 42, 70, 78—80, 83, 104, 106, 108, 112, 120, 183, 251, 259, 382, 388—392
- simboluri pe monede** geto-dacice și celtice, 382—388, 415
- Simileasca**, monedă postumă **Filip II**, 29, 36, 53
- Sinaia**, monedă tip **Dumbrăveni**, 195—197
- Sirmium**, monedă tip **Huși-Vovriești**, 122, 123
- Sirok**, monedă tip **Huși-Vovriești**, 123—125
- Singeorzu Nou**, monedă tip **Aiud-Cugir**, 297, 304
  - monede tip **Tonciu**, 105—107
  - imitații tip **Filip II**, 38
- Sintioana**, monedă tip **Medieșu Aurit**, 291, 292
- Skomophi**, monedă tip **Huși-Vovriești**, 122, 123
- Slana Bara**, monede tip **Adincata**, 209—211
  - monede tip **Banat**, 57
  - monede tip **Larissa**, 138—140
- Slánkamen**, monede tip **Crișeni**, 100, 101
- Slatina**, tezaur monetar tip **Aninoasa-Dobrești**, 282, 284—286
  - monedă tip **Jibea**, 173
- Slatina de Criș**, monede barbare, 436
- Sliven**, imitație tip **Filip II**, 37
- Slivo Pole**, tezaur monetar tip **Virteju**, 240, 241
- Slovenské Nove Mesto**, monede tip **Medieșu Aurit**, 290—292
- Slobozia**, necropolă getică, 22
- Snagov—București**, monedă tip **Inotești**, 196, 265, 267
  - monedă tip **Virteju**, 223
- Sohatu**, imitații tip **Alexandru Filip III**, 335, 339
  - monede tip **Virteju**, 239, 241
- Sokol**, imitații tip **Filip II**, 38
- Someș** (județ), monede tip **Tonciu**, 106
- Sopron**, monede tip **Aninoasa**, 286
  - monede tip **Crișeni**, 100, 101
  - monedă tip **călărețul cu pasăre**, 72, 73
- Spanțov**, necropolă getică, 22
- Sparadocus**, 45
- șpic de grâu**, simbol pe monede, 27

Spinoasa, așezare Latène, 127
 spirală, decor pe monede, 391, 416
 Stradonitz, imitații Filip II, 38
 — monede tip Crișeni, 100
 Stâncuța, tezaur denari romani republicani și thasiene, 369
 Stăniliești, monedă tip Huși-Vovriești, 120, 123
 stea, simbol pe monede, 112, 388, 391, 415
 Stilpu, imitație tip Dumbrăveni, 195, 196
 Stina, monede tip Crișeni, 100, 101
 Stințești, cetate dacică, 21, 130
 Stoeniești, tezaur monetar tip Virteju, 216—218, 223—227, 239, 241, 243, 244, 404
 Stoiana, monede tip Medieșu Aurit, 291—293
 Stratonice, tipare de lut pentru turnarea de pastile monetare celtice, 373
 Stuhlweissenburg, monede cu cifre romane, 88
 subaerate, 234, 235, 239, 249, 251, 306, 368, 377
 subdiviziuni monetare la daci, 109, 313, 316, 331, 335, 378, 382
 Suetonius, 356
 Surcea, 391
 Surduk-Szerém, monede tip Crișeni, 101, 102
 Szaboles, monede tip Tonciu, 106
 Szalacska, atelier monetar, 373
 Szenec-Szempe, monedă tip Adincata, 210, 211
 Szirma, imitații Silip II, 38
 Sznod, imitații tip Filip II, 39

Ș

Șanț, monede barbare, 436
 Șilindia, tezaur monetar tip Filip II, 57, 59, 62, 65—68, 70, 74—77, 80, 83, 85, 88, 90, 92, 96, 97, 390, 409, 416—418
 — monede tip Agriș, 67, 68
 — monede tip Banat, 57, 59
 — monede tip Criciova, 62
 — monede tip călărețul cu pasăre, 74
 — monede tip cu cap uman sub cal, 167
 — monede Cladovo-Saschiz, 272, 273
 — monede tip cu cifre romane, 89, 90
 — monede tip Jibea, 172, 175
 — monede tip Huși-Vovriești, 138, 139
 — monede tip Ramna, 60, 66
 — monede tip Tulgheș, 75—77, 79, 80, 83, 96
 Șimleul Silvaniei, monedă tip barbar, 436
 Șipote, monedă tip Huși-Vovriești, 121, 123
 Șiștarovăț, monede tip Filip II, 436

Șoimuș, monedă tip Rădulești-Hunedoara, 303, 304
 ștanțe monetare, 42, 43, 56, 98, 99, 112, 167, 170, 193, 205, 263, 290, 309, 330, 347, 348, 350, 373, 374, 376, 406
 Ștefănești, imitație tip Filip III, 335, 339
 Șușița, tezaur monetar tip Aninoasa-Dobrești, 278, 279, 282, 285, 286

T

Tanusa, rege scit, 181
 Tapia, monedă tip Criciova, 60, 61
 tăieturi, pe monede, 36, 39, 113—122, 124, 126, 130, 146, 148, 173, 392—398, 419, 434
 Tălpeni-Netoși, monede dacice, 436
 Teaca, monedă tip Rădulești-Hunedoara, 303, 304
 tehnică monetară la geto-daci, 371—377
 Tei-București, monedă dacică, 436
 Teiuș, imitații tip Huși-Vovriești, 121, 123, 417
 Temeșești, tezaur monetar tip Rădulești-Hunedoara, 302, 303, 304
 Tencănău, imitații barbare, 436
 Tenedos, monede cu cap janiform, 144, 366
 Terebovli, monedă tip Huși-Vovriești, 122, 123
 Teres, 46
 teurisci, 293, 431, 432
 Thaso, 24, 32, 144, 183, 244, 260, 265, 267, 295, 298, 302, 317—320, 337, 366, 369, 374, 382, 404, 406, 425, 437, 438
 Thessalonica Macedoniei, monede cu cap janiform, 144, 366
 Tilișca, ștanțe monetare, 345—351, 373, 374, 406
 Timișoara, monedă Koson, 354
 — monedă tip Huși-Vovriești, 121, 123
 Tinosul, monedă tip Alexandru-Filip III, 335, 339
 tip monetar cu arc, 84, 418
 tip monetar cu cap uman sub cal, 164, 165, 169—171, 175, 383, 408, 421, 422
 — arie de răspîndire, atribuire etnică, cronologie, 167—169
 tip monetar călărețul cu pasăre, 71, 74, 75, 408, 418, 421—423
 — apartenență etnică, cronologie, 75
 tip monetar cu cifre romane, 87, 91, 95, 418
 tip monetar cu ciine sub cal, 69
 tip monetar cu cap janiform, v. Janus
 tip monetar cu sigla K, 171, 172, 175, 421
 tip monetar cu pasăre sub cal, 69
 tip monetar cu rozetă și contramarcă, 84, 418

Titel-Bács Bodrog, monede cu cifre romane, 88, 89
 titlul argintului, 144, 155, 161, 166, 170, 173, 193, 205,
 234, 263, 273, 295, 300, 306, 316—319, 327, 351, 352,
 367, 368, 429
 Tîrnava-Proștea Mare (jud. Sibiu), monede barbare, 436
 Tîrnovo, tezaur imitații tip Filip III, 337
 Tîrgoviște, monede dacice, 438
 Tîrgșor, monedă tip Virteju, 223, 239, 241
 Tîrgu Mureș, tezaur monetar tip Medieșu Aurit, 291—293
 Tirpești, așezare Latène, 127
 Toc, tezaur monetar, 308, 310, 315
 — Chereluș, tip monetar, 307, 309, 310, 315—323,
 377, 379, 397, 429
 — arie de circulație, cronologie, 311, 320
 Tókeny-Mindszent, imitații Filip II, 38
 Tolna, monedă cu cap janiform, 146, 149
 Tonciu, tezaur și tip monetar, 104—107, 408, 409, 425
 Traian (regiune), imitații tip Filip III, 337
 Traianovo, imitații tip Filip II, 437
 Transilvania, diferite tipuri monetare dacice și celtice,
 67, 72, 74, 100, 152, 154, 156, 163, 272, 283, 297, 299,
 305, 311, 335
 trident, simbol pe monede, 385, 391
 triskeles, simbol pe monede, 388, 391, 425
 — tip de contramarcă, 397
 triunghi, formă de contramarcă, 397
 Tulghieș-Mireșu Mare, tezaur și tip monetar cu multe
 variante, 33, 55, 60—68, 72, 75, 77—86, 89—92,
 96—98, 108, 109, 116, 123, 172, 177, 318, 323, 328,
 367, 384, 386—392, 397, 402, 403, 408, 409, 415—418
 Tulucești, necropolă getică, 22
 Turda, monedă tip Aninoasa, 283, 285
 — monedă tip Petelea, 314, 315
 — tezaur monetar tip Rădulești-Hunedoara, 304, 305
 — tezaur monetar tip Toc-Chereluș, 310, 315
 Turdaș, monedă tip Toc Chereluș, 311, 315
 Turmaș, tetradrahme thasiene, 437
 Turnu Roșu, monedă cu bustul zeiței Artemis, 314, 315
 Turnu Severin, monedă tip Banat, 57
 — monede tip Aninoasa, 283, 285, 286
 Turtucaia, imitații tip Filip II, 38
 — monedă cu cap janiform, 146
 Tyllis, regat celtic în Balcani, 44, 45, 412
 tyrageti, 128

T

Țîntea, imitații tip Filip II, 36
 — monede postume Filip II, 29, 36

U

Ugornya, monede tip Medieșu Aurit, 291, 292
 Ujfalú, tezaur monetar tip Aninoasa, 284, 285, 293
 uniuni de triburi la geto-daci, 213, 214, 246, 268, 288,
 321, 322, 343, 346, 407, 427, 429, 430
 Urziceni, 436
 Uzbeg-Nitra, imitații Filip II, 38

V

Văc, monedă tip Aninoasa, 284, 285
 Vaida, imitații tip Filip II, 436
 Vaidomir-Rasa, tezaur și tip monetar traco-getic (v. și
 Rasa), 402, 403
 Valea Călugărească, monedă bronz Alexandru cel Mare, 24
 Valea Lupului, monedă tip Huși-Vovriești, 121, 123
 Valea Mare Nouă (jud. Olt), imitație Filip II, 437
 Valea Mare (jud. Caraș-Severin), monedă barbară, 436
 Valea Tîrgului, monedă postumă Filip II, 36
 Valea Voievozilor, monedă tip Adincata, 209, 211
 Valeapai, monedă tip Filip II, 437
 Varna, monedă tip Aninoasa, 283, 285, 286
 — monede tip Adincata, 209, 211, 212
 Vaslui, drahmă histriană, 23
 Vărădia, imitație Filip II, 437
 Vărăști, monedă ateniană, 25
 Vedeia, imitații tip Alexandru-Filip III și originale, 335,
 339, 343
 — monede Lysimach și Seleucos, 335
 Velem-St. Veit, monedă tip Huși-Vovriești, 123, 124
 Velikaia Gorazdovka, tezaur monetar tip Huși-Vovriești,
 112, 116, 117, 123, 125, 126, 130, 397
 Vidin, monede cu cap janiform, 146, 148
 — monede tip Larissa, 138, 140
 Vilajet-Kosovo, imitații tip Filip II, 38, 39, 178
 Virunum, monede tip Crișeni, 100, 101
 Vișa, tezaur monetar tip Crișeni, 105, 107
 Vitina, monedă tip Huși-Vovriești, 122, 123
 Vizejdia, monedă Koson, 354
 Virșeț, monede tip Banat, 57
 — monede tip Larissa, 138, 140
 — monedă tip Koson, 354
 Virteju-București, tezaur și tip monetar getic, 130, 158,
 183, 193, 197—199, 203, 207, 209—229, 234—236,
 239, 240—245, 247, 250, 258, 259, 263, 265, 267—269,
 287, 288, 354, 368, 369, 377—379, 392, 397, 404, 410,

421, 424, 425, 427, 431, 432, 437
— arie de răspindire, cronologie, 242—246
Virtoape, monedă Koson, 354
Virvoru, monedă tip Larissa, 138, 139
Vladimirescu (jud. Arad), monede tip Toc-Chereluș, 311, 315
Vlașca (județ), monede tip Filip III, 346
Vovriești, tezaur și tip monetar (v. și Huși), 112, 113, 121, 123, 125, 395, 397
Voloșcani, tezaur monetar tip Filip II, 178, 179
Vraceș, tezaur imitații Filip III, 338, 339, 342
Vrața, monede tip Filip III, 286
Vrbove, monedă tip Virteju, 240, 241

Z

Zagreb, monedă tip Huși-Vovriești, 122, 123
Zalău, monedă tip Aninoasa, 283, 285

— monedă tip Medieșu Aurit, 291, 292
Zalmodegikos, 269, 428
Zamolxis-Gebeleizis, 147
Zbetschno, imitații tip Filip II, 38
Zemun-Singidunum, monede tip Larissa, 138—142, 401, 422
Zepling, monede tip Filip II, 179
— monede cu tăieturi, 393
Zigoneni, monedă postumă Filip II, 29, 36
Zimnicea, așezare getică, 21, 22, 247, 343, 380, 381
— vase ștampilate cu călăreț, 46
— imitații tip Filip II, 38, 39
— monede bronz Filip II și Alexandru cel Mare, 24
— imitații Filip III, 335, 339
— monede tip Virteju, 239, 241
Zlankamén, monede tip Crișeni, 100, 101
Znojmo, monedă tip Adincata, 210, 211
Zombor, imitații tip Filip II, 38, 39

Pl. I. — Tetradrahme Filip al II-lea și imitații ale acestora din primele serii (Col. Inst. arheologic).

Pl. III. — Emisiuni postume și imitații de tip Filip al II-lea din primele serii (1, Reen; 2, Oltenia; 3, București; 4, Bugiulești; 5, Cimpofini; 6, Fălciu; 7, Muscel; 8, Novaci; 9, Simileasca; 10—11, Scărișoara, 12, Bistrița-Horezu).

Pl. IV. — Emisiuni postume și imitații de tip Filip al II-lea din primele serii și din etapa următoare (1—8 Mecica, cu 1 AR Alexandru cel Mare; 9, Krușovița; 10, Prov. necunoscută; 11, Iași; 12, Moldova; 13, Novaci; 14, Banești; 15, Bunești).

Pl. V. — Monede de tip Rasa și originale Alexandru cel Mare-Seleucos (1—5, 7—12, tez. Rasa; 6, ștanța monetară de la Sofia).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Pl. VI. — Monede de tip Banat (tez. Banat).

Pl. VII. — Monede de tip Banat (1—2, Cab. Berlin; 3, Kraguevo; 4—7, 9, tez. Banat; 8, Cab. Dresda; 10, Col. Inst. arheologie).

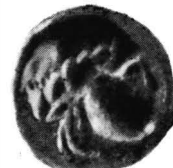
1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Pl. IX. — Monede de tip Agriș (1, Tulghieș; 2, Dessewffy, 311; 3, Pink, 62); Monedă cu pasăre sub cal (4, Banat); Monede cu ciine sub cal 5—6, Col. Inst. arheologie); Monedă cu litere (7, Banat); Monede de tipul «călăreț cu pasăre» (8—10, tez. Jiblea; 11—12, Dessewffy, 295, 809).

Pl. XI. — Monede de tip Tulghieș-Mireșu Mare (1—2, cu liră; 3—4, fără călăreț; 5—6, cu arc; 7—9, cu rozetă și contramarcă; 10—12, Tulghieș-Criciova, din tez. Tulghieș).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

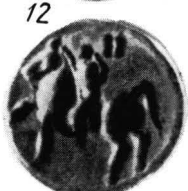
10

11

12

Pl. XIII. — Monede de tip Tulghieș-Criciova — cu cap uman imberb (1—3); Monede de tip Tulghieș-Copăceni (4—12).

Pl. XIV. — Monede de tip Tulghieș-Copăceni și Alexandru cel Mare (1—7, 10 tez. Tulghieș; 8—9, tez. Copăceni).

Pl. XV. — Monede de tip Crișeni-Berchiș (după E. Chirilă, *Dacia*, 1965).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Pl. XVI. — Monede de tip Crișeni-Berchiș (după E. Chirilă, *Dacia*, 1965).

Pl. XVII. — Monede de tip Crișeni, faza *b* (1, Beclean; 2, 12, Muz. Budapesta; 3—5, 11, după Pink, 151—2, 155, 147; 6—10, după Dessewffy 261—2, 1204, 1206—7).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Pl. XVIII. — Monede divizionare de tip Crişeni şi Tonciu (1—2, 9, Pink, 131—3; 3—6, Muz. Budapesta; 7—8, Col. Inst. arheologic).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXI. — Monede de tip Huși-Vovriești (tez. Epureni).

Pl. XXIII. — Monede de tip Huși-Vovriești (tez. Huși).

Pl. XXV. — Monede de tip Huși-Vovriești (tez. Vovriești).

Pl. XXVII. — Monede de tip Huși-Vovriești (tez. Vovriești).

Pl. XXVIII. — Monede de tip Larissa-Apollo (1—2, Pink, 219—220; 3—15, după S. Dimitru-O. Iliescu, din tez. Hinova, *Dacia*, 1959).

Pl. XXIX. — Monede de tip Larissa-Apollo (1—10, 15, după S. Dimitriu-O. Ilescu, din tez. Hinova; 11—12, 14, Cab. Berlin; 13, Col. Inst. arheologie).

Pl. XXXI. — Monede de tipul « cu cap janiform » (1, 4, Bugiulești; 2—3, 5—15, Col. Inst. arheologie).

Pl. XXXII. — Monede de tip Prundu-Jibea (1,3—5,7, tez. Jibea; 2, 6, 8, Col. Inst. arheologie; 9—10, 12, 14, Dessewffy, 417—8, 427, 1243; 11, 15, Pink, 299, 293; 13, Col. Bratu).

Pl. XXXIII. — Monede de tip Ocnița-Cărbunești (1,6—8, Col. Inst. arheologie; 2, Transilvania; 3, Ocnița; 4—5, Dessewffy, 525, 416; 9—12, Cărbunești).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Pl. XXXV. — Monede de tip Jiblea (1—2, 4, 6—12, 14—15, tez. Jiblea; 3, Muz. Budapesta; 5, Gătejești; 13, Celci).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

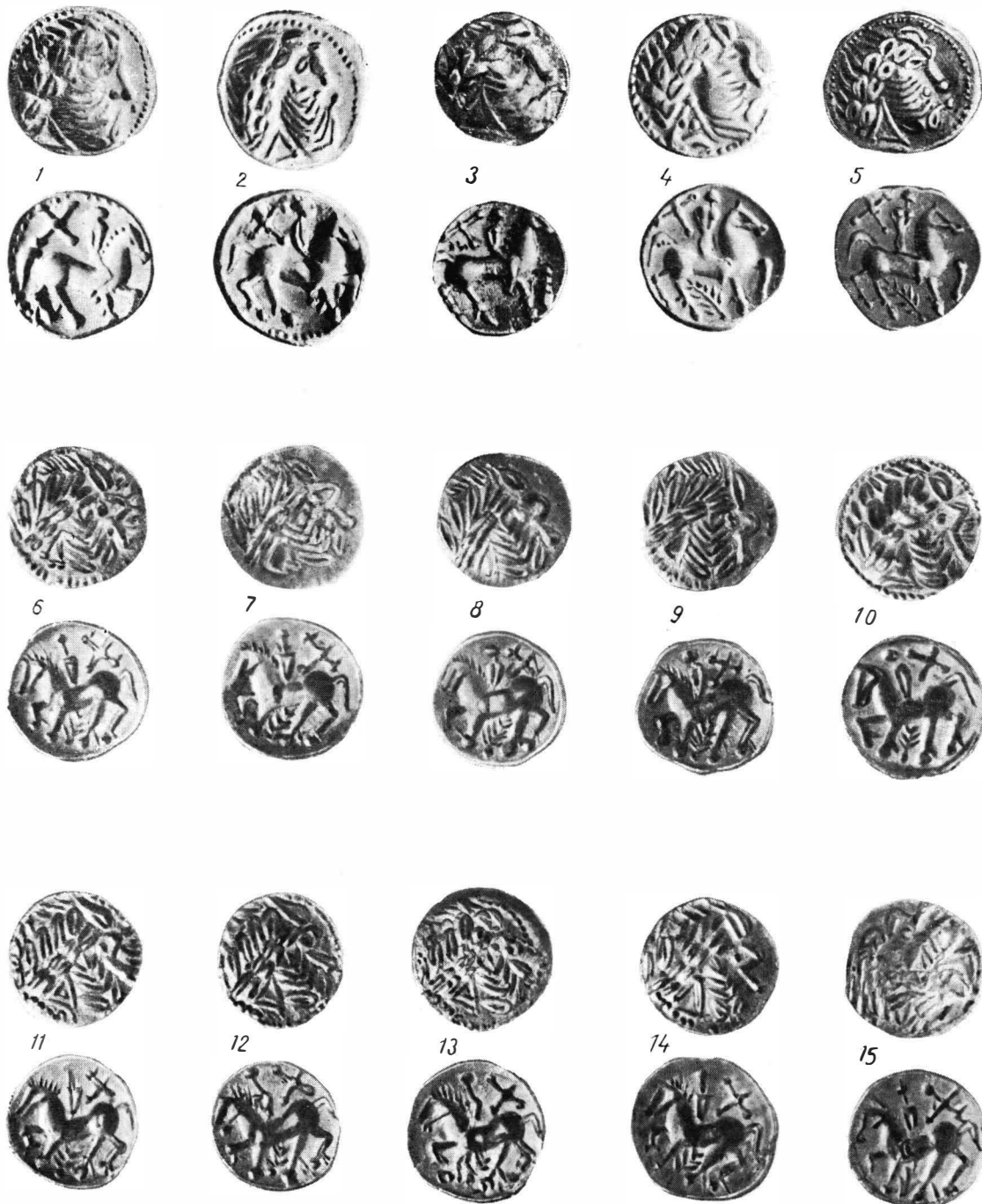
12

13

PL. XXXVI. — Monede de tipuri diferite. (1, Bugiulești; 2, 3, Copăceni; 4, Dorohoi; 5, Naipu; 6—7, Zepting; 8, Moskon; 9—13, Voloșcani).

Pl. XXXVII. — Monede de tip Dumbrăveni (1, Sinaia; 2, Muz. Budapesta; 3, 5, Col. Inst. arheologie; 4, Sighet; 6—15, tez. Dumbrăveni).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

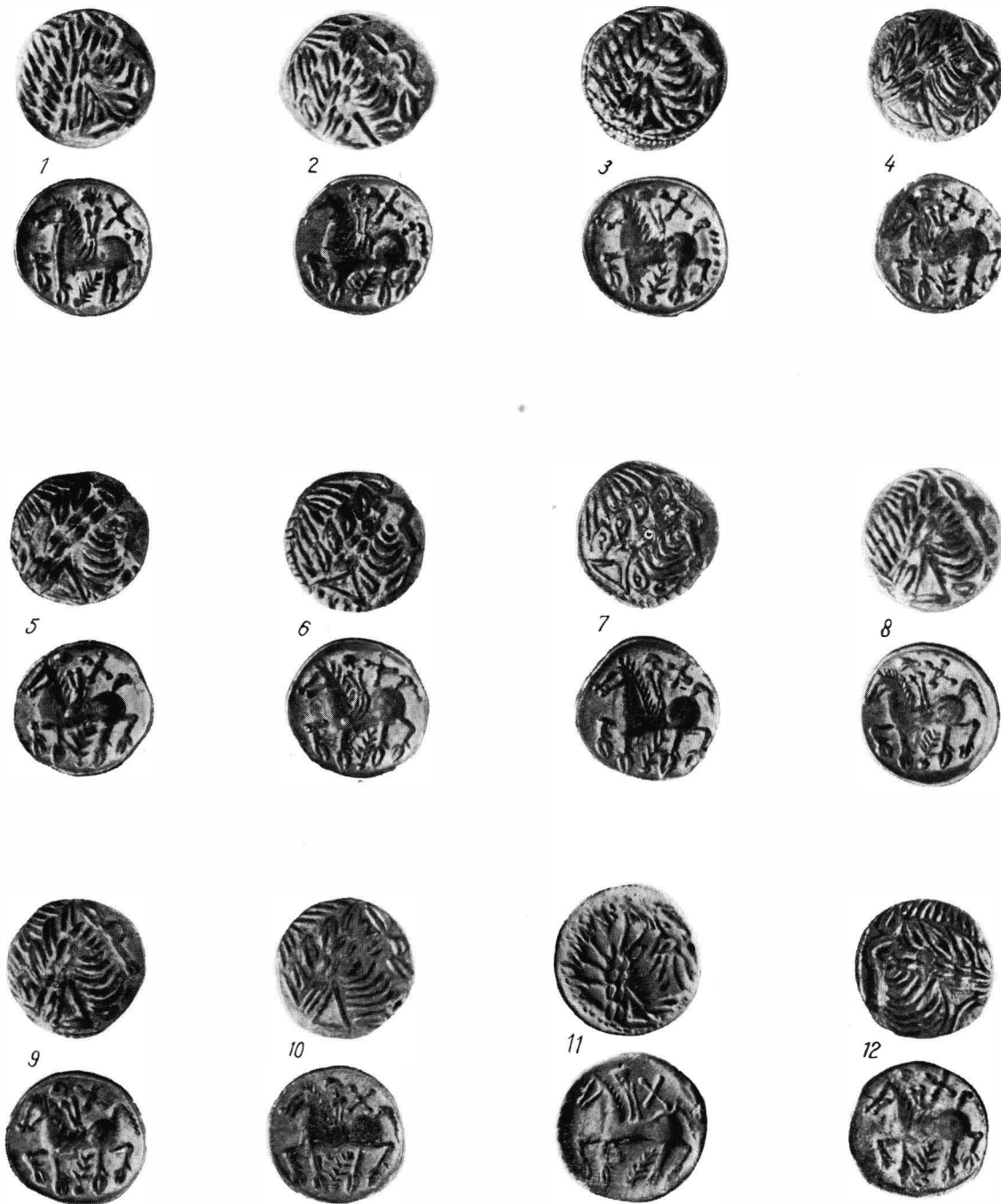
11

12

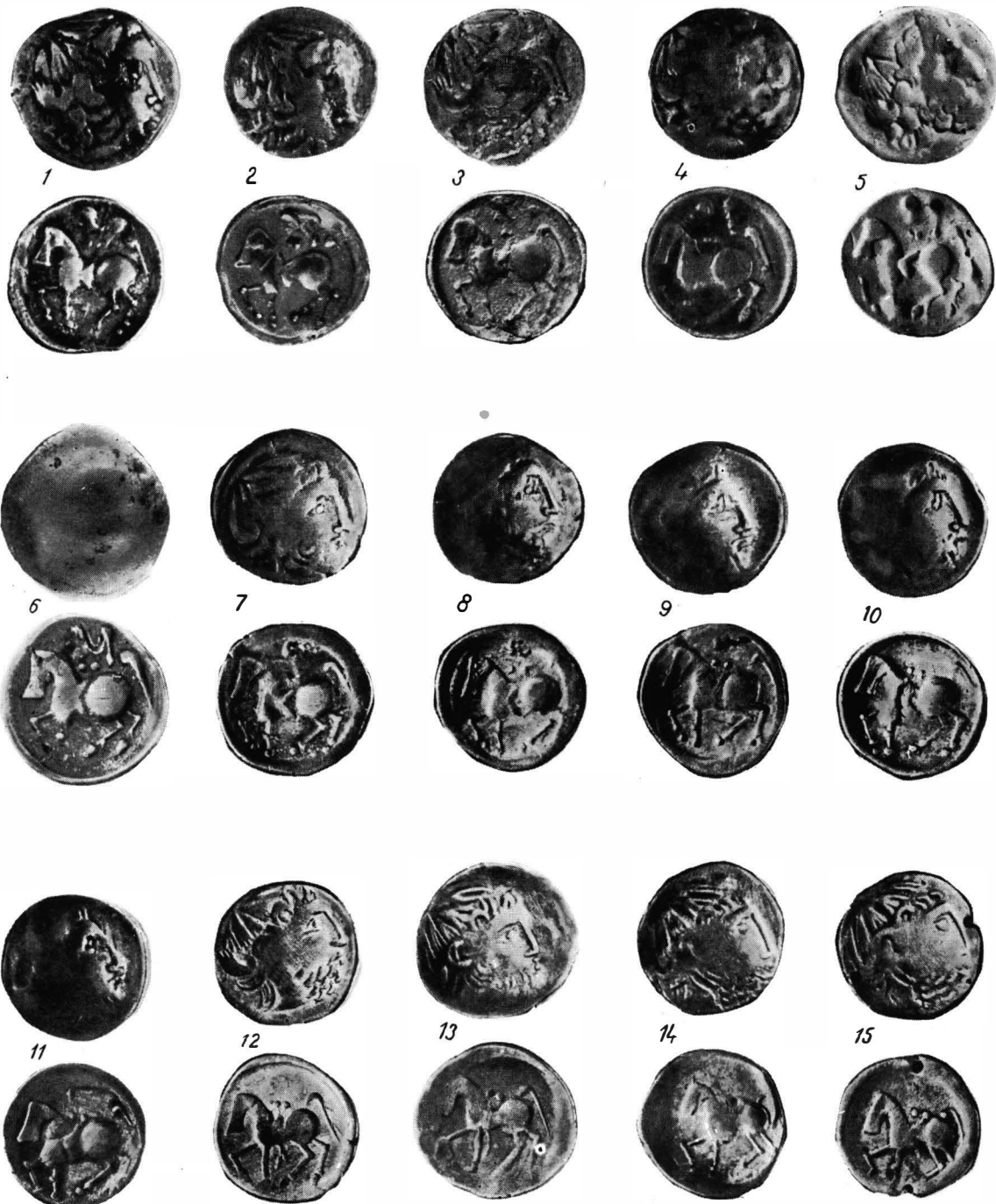

Pl. XXXVIII. — Monede de tip Dumbrăveni (tez. Dumbrăveni).

Pl. XXXIX. — Monede de tip Dumbrăveni (1—10, 12, tez. Dumbrăveni; 11, Giurgiu).

Pl. XI. — Monede de tip Adincata-Mănăstirea (1, Col. Bibra; 2, Mănăstirea; 3, Virteju; 4, 6—12, Col. Inst. arheologie; 5, Muz. Budapesta; 13, Comana).

Pl. XLI. — Monede de tip Adincata-Mănăstirea (1—2, 4—15, Col. Inst. arheologie; 3, Comana; 16—18, Cah. Bibl. Academiei, tez. Cojâșca).

Pl. XLIII. — Monede de tip Virteju-București (1—11, 13—15, tez. Virteju; 12, Crevedia).

1

2

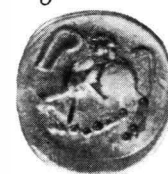
3

4

5

6

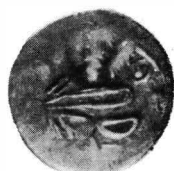
7

8

9

10

11

12

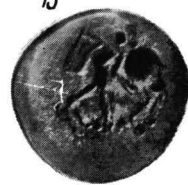
13

14

15

Pl. XLIV. — Monede de tip Virteju-București (1—2, 4, 6—7, 14—15, tez. Crevedia; 3, 5, 9—11, 13, Virteju, 8, 12, Pietrele).

Pl. XLV. — Monede de tip Virteju-București (1, 4, 6, 9—11, 13, tez. Virteju; 2, 15, Crevedia; 3, 5, tez. Pietrele; 7, Schitu; 8, Col. Inst. arheologie; 12, Snagov; 14, Tîrghșor).

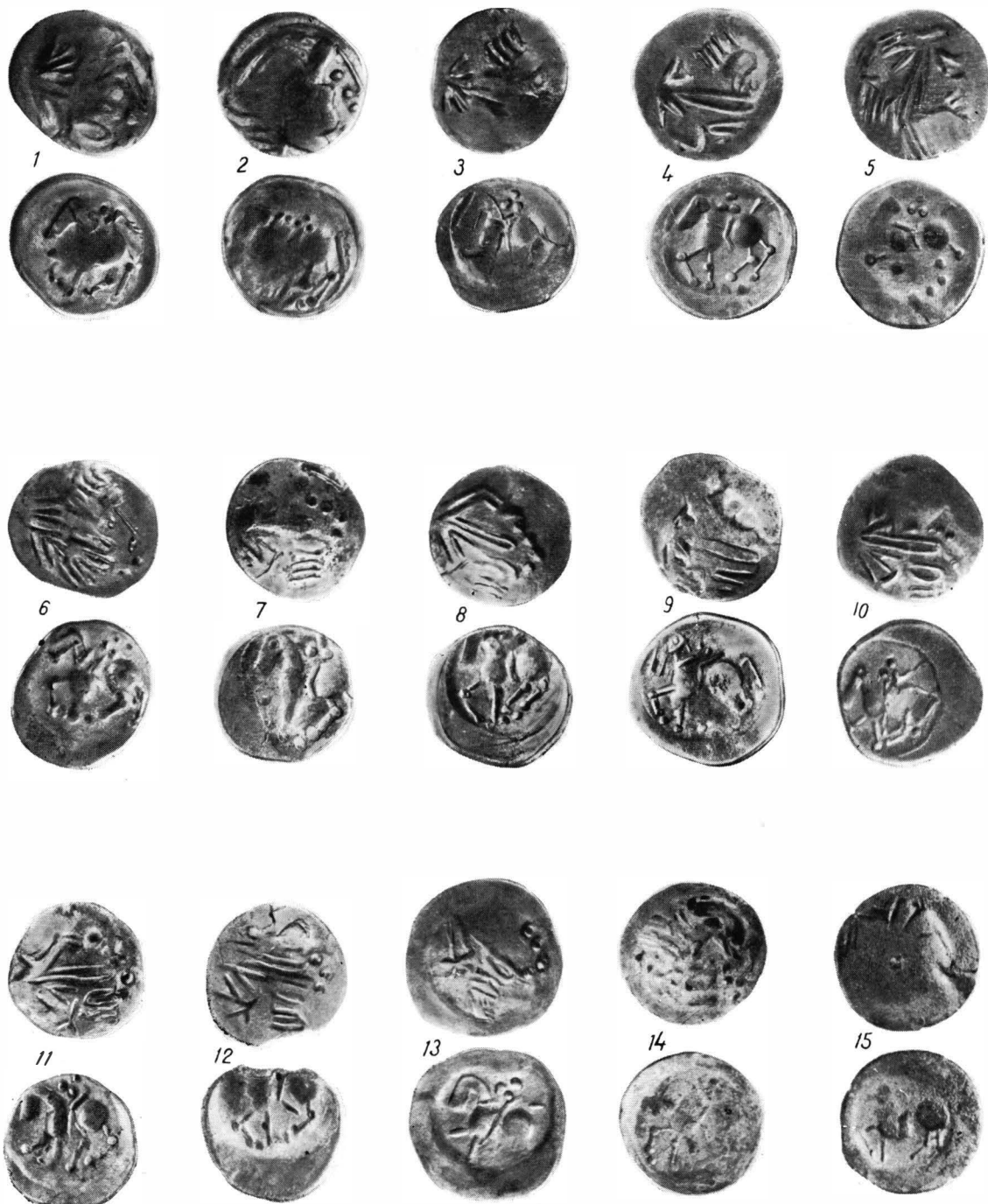

Pl. XLVI. — Monede de tip Virteju-București (1—2, 5—8, 10—13, 15, tez. Virteju; 3, Negoești; 4, Pietrele; 9, Col Inst. arheologie; 14, Crevedia).

Pl. XLVII. — Monede de tip Virteju-București (1—8, 11, 14, tez. Virteju; 9, 15, Adinca; 10, 12, Schitu; 13, Col. Inst. arheologie).

Pl. XLVIII. — Monede de tip Virjetu-București (1, Crevedia; 2, 4—5, 11—12, Col. Inst. arheologie; 6, tez. Virteju; 3, 7—9, tez. Negoești; 10, 13, Cab. Bibl. Academiei; 14, Popești; 15, Poiana).

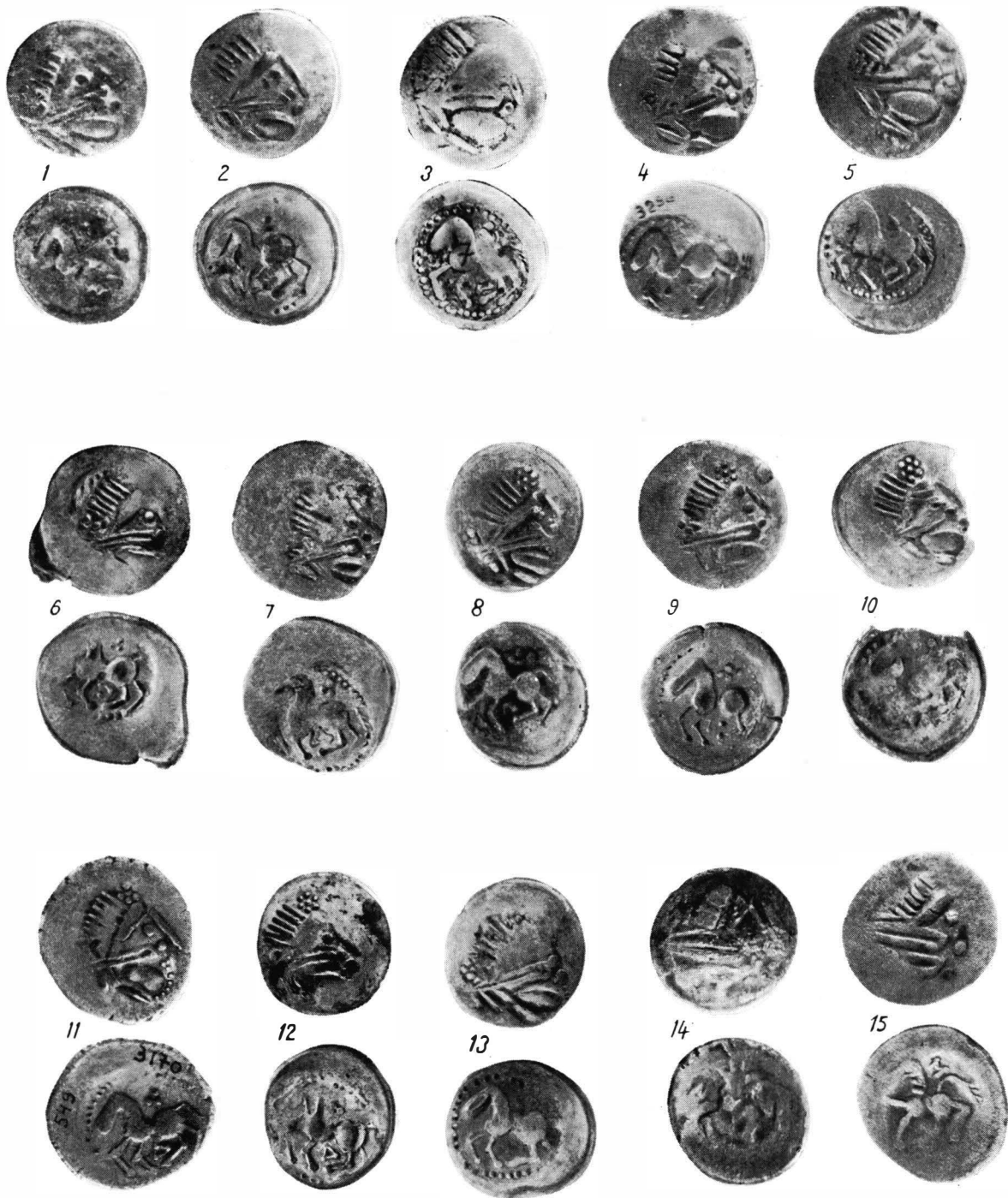
Pl. XLIX. — Monede de tip Inotești-Răcoasa (1—3, 5—8, 10—11, 13, 15, tez. Răcoasa; 4, 9, 12, 14, tez. Inotești).

Pl. LI. — Monede de tip Inotești-Răcoasa (1—5, 7—8, 10—11, 13—15, tez. Răcoasa; 6, 9, Inotești; 12, Col. Inst. arheologie).

Pl. LIII. — Monede de tip Inotești-Răcoasa (1—3, 6—10, 12—13, tez. Răcoasa; 4, 11, Inotești; 5, Pipera; 14, Popești; 15, Cab. Bibl. Academiei).

Pl. LIV. — Monede de tip Inotești-Răcoasa (1, 3, 6, Cab. Bibl. Academici; 2, 4, 8, 14—15, Col. Inst. arheologie; 5, 9—11, Popești; 7, Petrești; 12, Muz. Budapesta; 13, Pink, 307).

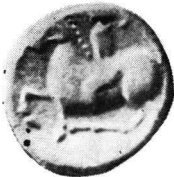
1

2

3

4

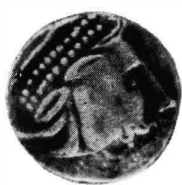
5

6

Pl. LV. — Monede de tip Cladovo-Saschiz (1, 3, 5, Dessewffy, 1251—3; 2, 4, Pink, 240—1; 6, Braşov).

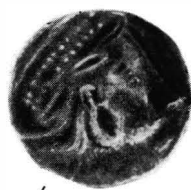
1

2

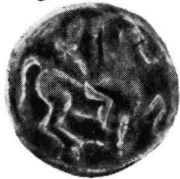
3

4

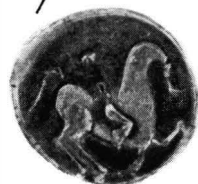
5

6

7

8

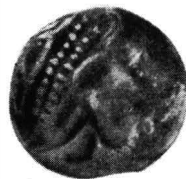
9

10

11

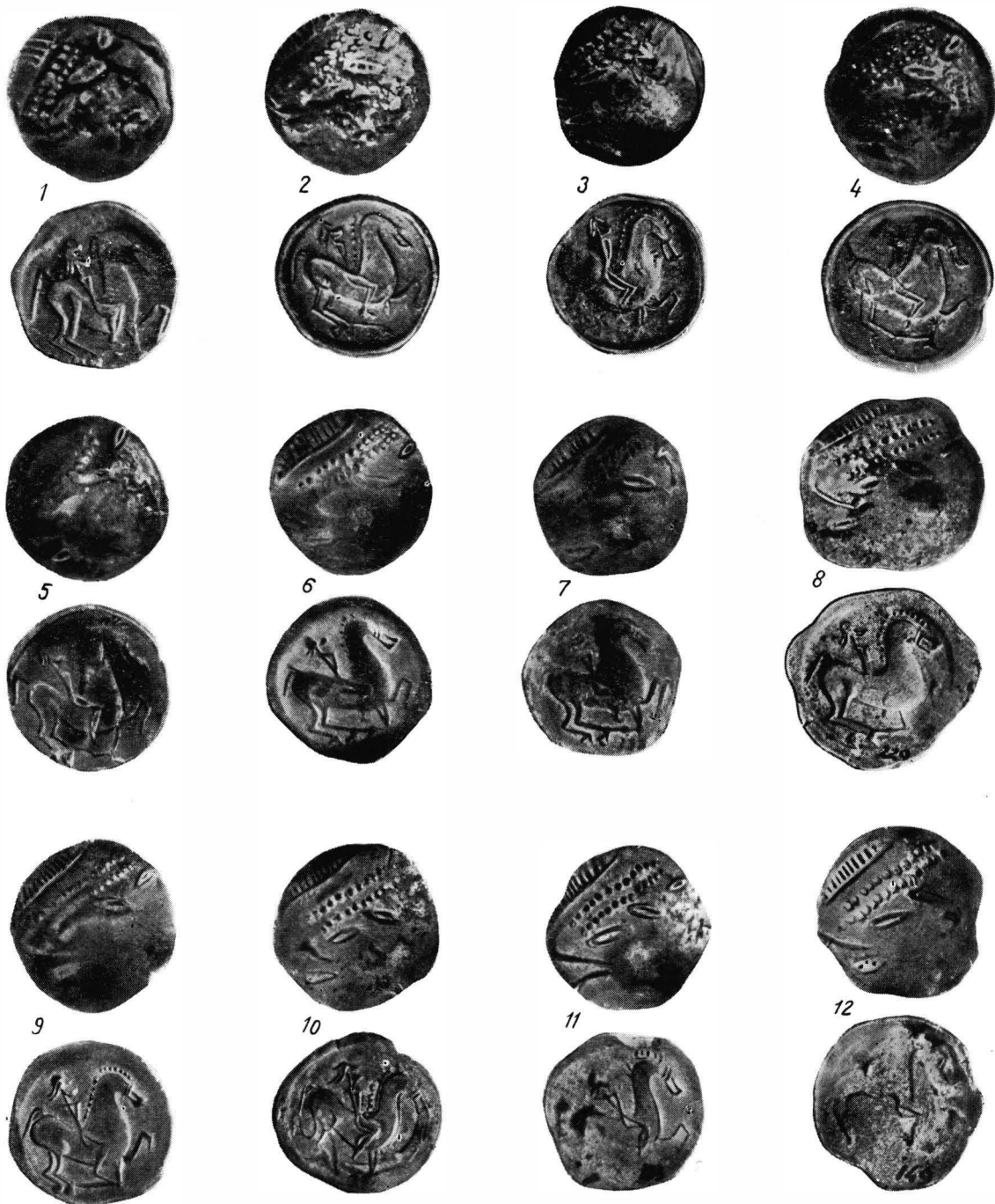
12

Pl. LVII. — Monede de tip Aninoasa-Dobrești (1, 11—12, Cab. Bibl. Academiei; 2, 4—10, tez. Pietrari; 3, Aninoasa).

Pl. LVIII. — Monede de tip Aninoasa-Dobrești (1, Cab. Bibl. Academiei; 2, 4, Cărbunești; 3, Col. Inst. arheologie; 5, Aninoasa; 6—8, 10—12, Dobrești; 9, Șușița).

1

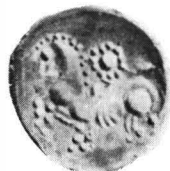
2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Pl. LIX. — Monede de tip Medieșu Aurit (1—2, 12, Pink, 319—320, 327; 3, Dessewffy, 448; 4, 6—7, 9—10, tez. Medieșu Aurit-Muz. Budapesta; 5, Lușca; 8, Stoiana; 9—11, tez. Medieșu Aurit — Cab. Viena).

1

2

3

4

5

6

7

Pl. LXI. — Monede de tip Aiud-Cugir (1, 4, 7, Pink, 247—9; 2, Muz. Suceava; 3, Muz. Budapesta; 5, Cugir; 6, Dessewffy, 1259).

1

2

3

4

5

6

Pl. I.XIII. — Monede de tip Rădulești-Hunedoara (1, Cab. Viena; 2, Temeșești; 3, Zirc-Muz. Budapesta; 4, 6, Cab. Dresda; 5, Cugir; 7, Pink, 264; 8, Transilvania-Muz. Kremnitz).

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. LXVII. — Monede de tip Toc-Chereluș (1—2, Chereluș; 3, Zirc-Muz. Budapesta; 4—8, Dessewffy, 408—9; 5—7, Pecica).

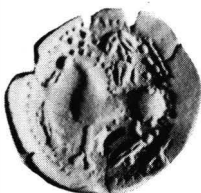
1

2

3

4

5

6

7

Pl. L.XIX. — Monede de tip Petelea (tez. Petelea, după N. Lupu, *JCN*, I, 1957).

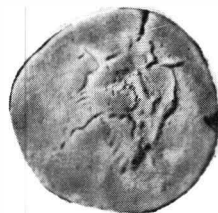
Pl. LXX. — Monede de tip combinat, Filip al II-lea — Alexandru cel Mare (1—2, Oltenia; O. Iliescu, CNA. 1943; 3—4, 6, 8—10, Pink, 112—4, 568—9; 5, Col. Inst. arheologie; 7, Jiblea).

1

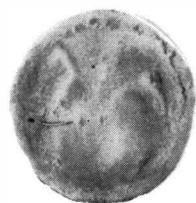
2

3

4

5

6

7

8

Pl. LXXI. — Monede de tip combinat, Filip al II-lea — Alexandru cel Mare — Filip al III-lea (1—4, 6—7, Col. Inst. arheologic; 5, 8, Pink, 565, 571).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Pl. LXXIII. — Monede de tip Alexandru-Filip al III-lea Ardeul (1—2, Comana-Ilfov; 3, Cab. Dresda; 4, Cab. Berlin; 5—6, Muz. Praga; 7—11, tez. Pielești).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

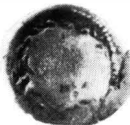
11

12

13

14

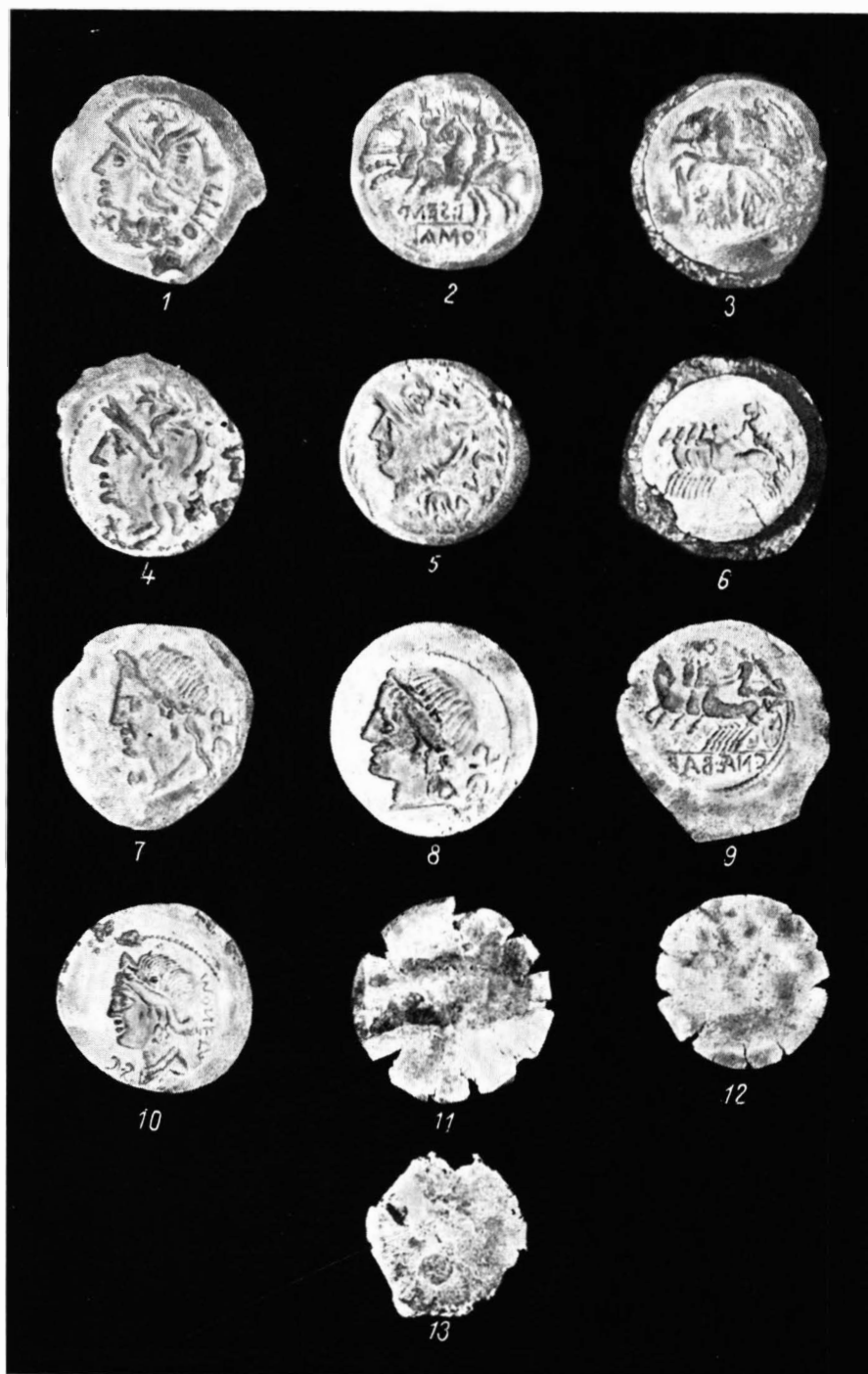

15

Pl. LXXV. — Ștanțele monetare de tip roman de la Tilișca (după N. Lupu, *JNG*, XVII).

1

2

3

4

5

6

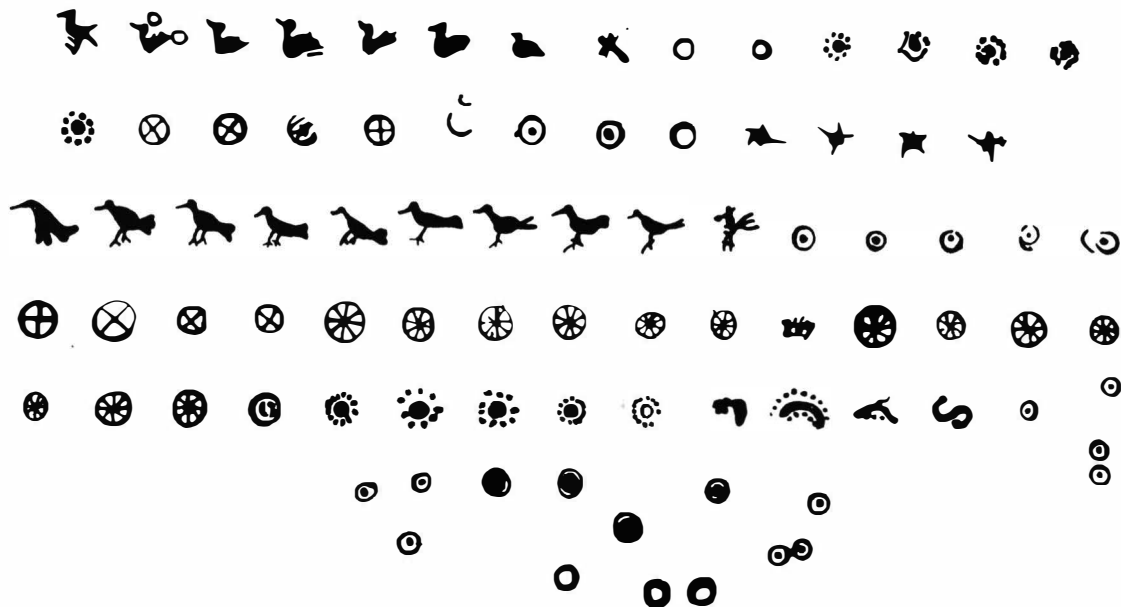
7

8

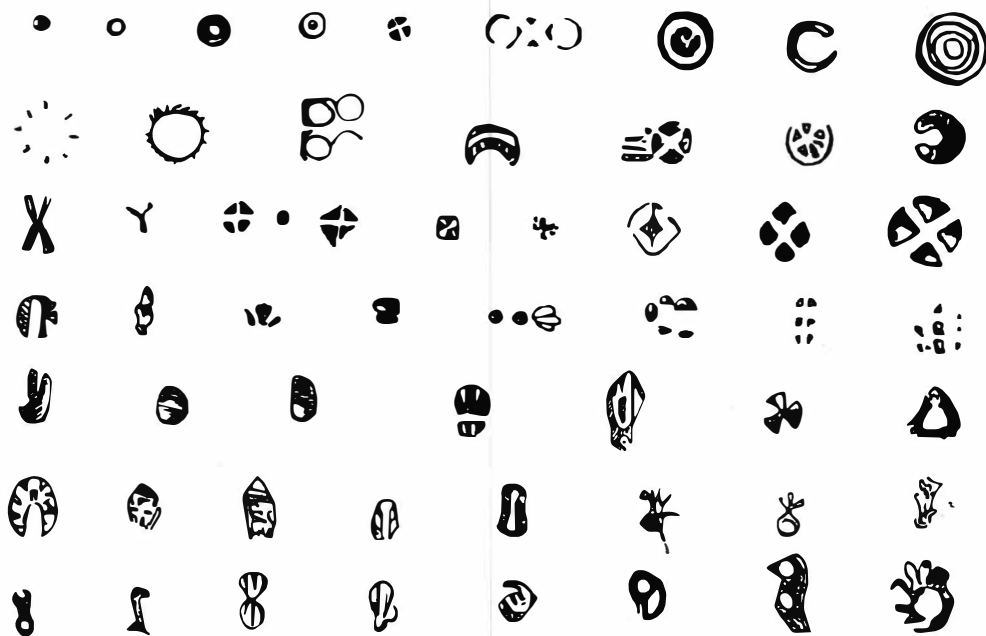
A

B

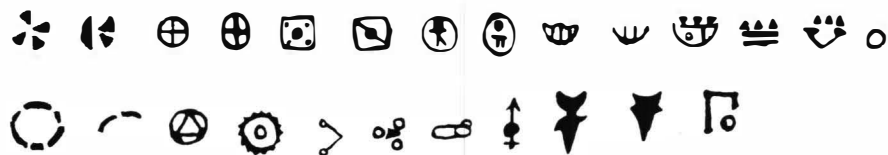
A

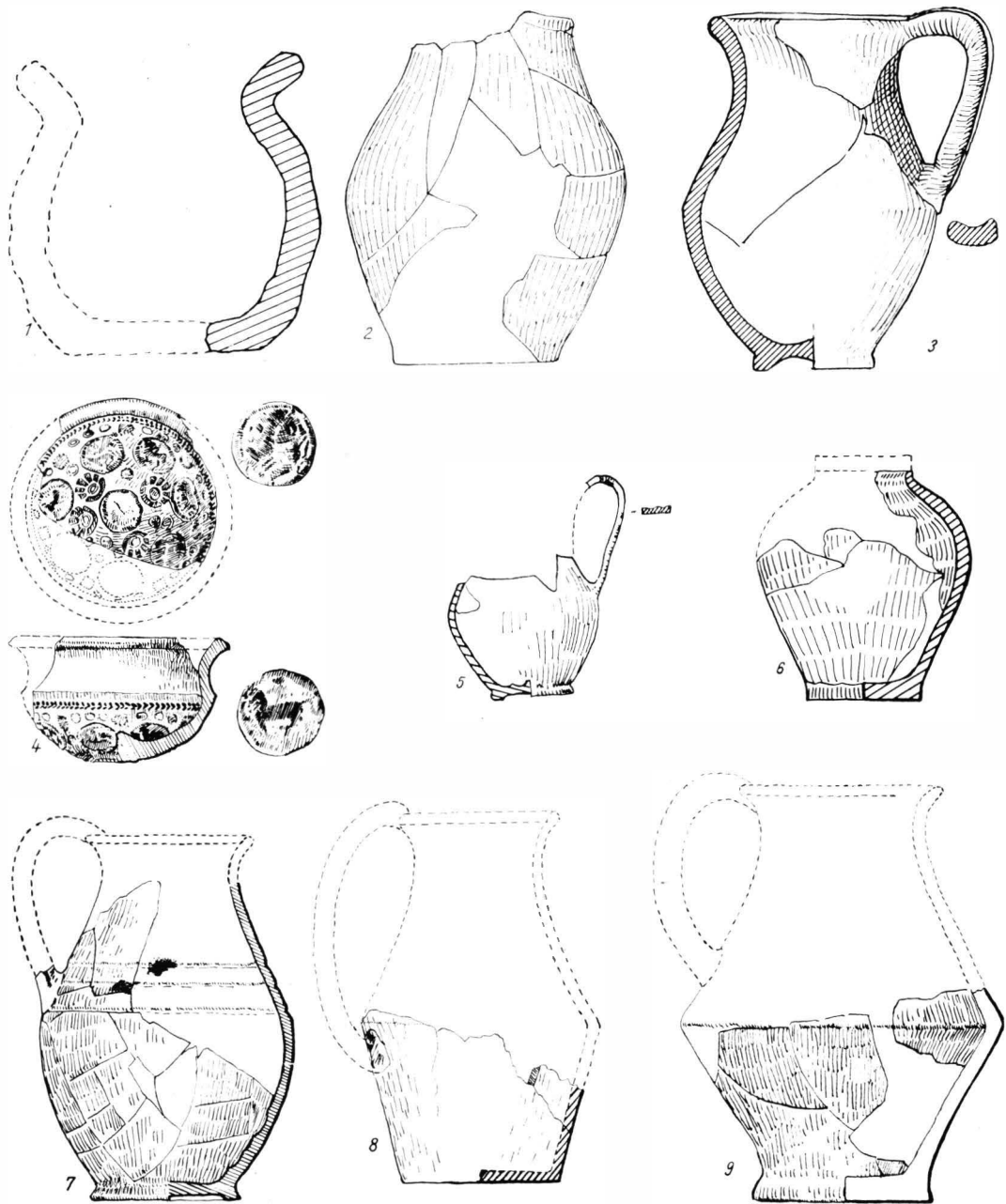
B

C

Pl. LXXIX. — Tipuri de contramărci de pe monedele din tezaurele de la: A, Vovriești; B, Velikaia Gorazdovka; C. Narta.

Pl. LXXX. — Vase de lut în care s-au găsit monede dacice (1, Velikaia Gorazdovka; 2, Dobrești; 3, Schitu; 4, Snagov; 5, Vîrteju, 6, Dumbrăveni; 7, Sălașu de Sus; 8, Bozeș; 9, Rădulești).

Redactor MIHAELA UDRESCU
Tehnoredactor MAGDALENA IACOB

---

*Bun de tipar 19 IX 1973. Tiraj 1400. Hârtie scris I A.
Format 8/54×84 de 80 g/m². Coli de tipar 60,50. Planșe:
40. C.Z. pentru biblioteci mari și mici: 737.1(398.2).*

Întreprinderea poligrafică
„ARTA GRAFICĂ“ str. Șerban Vodă
Nr. 133—135 București.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Studierea fiecărui tip monetar în parte, sub raport stilistic, cronologic și etnic a permis să se ajungă la o grupare geografică a diferitelor categorii de monede. Considerându-se că un tip monetar reprezintă o emisiune cu caracter tribal, prin cartografierea tuturor descoperirilor, pe categorii de emisiuni, s-a putut realiza o separare în timp și teritorială a principalelor tipuri de monede și prin aceasta s-a ajuns la o distribuie a triburilor și uniunilor de triburi din Dacia în secolele III—I î.e.n. Dacă pentru secolul al III-lea situația este ceva mai complicată, datorită numărului mare de tipuri monetare, pentru secolul al II-lea și începutul secolului I î.e.n., identificarea unor uniuni de triburi geto-dacice, pe baza descoperirilor monetare și arheologice, nu mai poate fi pusă la îndoială. Astfel s-a constatat că în perioada anterioară lui Burebista au existat în Dacia patru mari uniuni de triburi, distribuite trei între Dunăre și Carpați, iar cea de-a patra în zona intracarpatică, în special pe văile Mureșului și Tîrnavelor. Aceste formațiuni politice bine organizate și cu o viață economică dezvoltată au întreținut raporturi strînse, care s-au extins permanent și la sud de Dunăre.

Cercetarea de ansamblu a monetăriei geto-dacice aduce una dintre valoroasele contribuții la istoria Daciei preromane. Urmărind evoluția întregului proces monetar, apelînd de fiecare dată la datele arheologice și la cele scrise, s-a realizat de fapt o schiță generală a întregii istorii economice și politice a populației geto-dacice pînă la constituirea formațiunii statale conduse de Burebista.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

